Три Мушкитери 3
Десять Років Пізніше
Том 1

Александер Дюма

І. Лист

У середині травня 1660 року, о дев'ятій годині ранку, коли сонце, що почало вже припікати, висушило росу на левкоях Блуаського* замку, невелика кавалькада, що складалася з трьох дворян і двох пажів, проїхала міським мостом, не справивши великого враження на тих, хто гуляє набережною. Вони лише доторкнулися до капелюхів із такими словами:

- Його Високість* повертається з полювання.

І тільки.

Поки коні брали крутий підйом від річки до замку, кілька сидільців підійшли до останнього коня, до сідла якого були прикріплені за дзьоб різні птахи.

З істинно сільською відвертістю цікаві висловили зневагу до такої убогої здобичі і, потеревенивши між собою про невигідність полювання наліт, повернулися до своїх справ.

Лише один із допитливих - високий, червонощокий веселий малий - запитав, чому Його Високість, маючи змогу добре проводити час завдяки своїм величезним доходам, задовольняється такою жалюгідною розвагою.

Йому відповідали:

- Хіба ти не знаєш, що для Його Високості головна розвага - нудьга?

Веселун потиснув плечима з жестом, який ясно говорив: «У такому разі я вважаю за краще бути крамарем, а не принцом».

І кожен повернувся до своєї роботи.

Тим часом Його Високість продовжував свій шлях із таким задумливим і водночас величним виглядом, що, певно, йому здивувалися б глядачі, якби такі були; але мешканці Блуа не могли пробачити герцогу того, що він вибрав їхнє веселе місто, аби нудьгувати там безперешкодно. Побачивши нудьгуючого принца, вони зазвичай відверталися, позіхаючи, або відходили від вікон у глибину кімнат, точно уникаючи снодійного впливу цього витягнутого, блідого обличчя, сонних очей і млявої ходи. Таким чином, гідний принц міг бути майже впевнений, що нікого не побачить на вулицях, якщо надумає прогулятися.

Звісно, з боку жителів Блуа це було злочинною нешанобливістю: Його Високість був першим вельможею Франції після короля, а можливо, і включно з королем. Справді, якщо Людовик XIV, який тоді царював, мав щастя народитися сином Людовика XIII, то Його Високість мав честь народитися сином Генріха IV. Отже, жителі Блуа мали пишатися перевагою, яку герцог Гастон Орлеанський надав їхньому місту, оселившись зі своїм двором у старовинному Блуаському замку.

Але такою була доля цього високошляхетного принца: він ніколи не викликав уваги і здивування натовпу. З плином часу він звик до

цього. Можливо, саме цим пояснюється його байдужий і нудьгуючий вигляд. Раніше він був дуже зайнятий. Страта доброї дюжини його найкращих друзів завдала йому чимало клопоту. Але з часу приходу до влади кардинала Мазаріні* страти припинилися, Його Високість залишився без жодного заняття, і це відбивалося на його настрої.

Життя бідного принца протікало дуже нудно. Вранці він полював на берегах Беврона або в гаю Шеверні, потім переправлявся через Луару і снідав у Шамборі, з апетитом або без апетиту; і до наступного полювання жителі Блуа нічого не чули про свого владику і пана.

Ось як принц нудьгував extra muros*; що ж стосується його нудьги в стінах міста, то ми дамо про неї поняття читачеві, якщо він потурбується прослідувати разом з нами за кавалькадою до величного входу в Блуаський замок.

Його Високість їхав верхи на маленькому рудому коні, у великому сідлі червоного фландрського оксамиту зі стременами у формі іспанського чобота. Пунцовий оксамитовий камзол принца, під плащем такого ж кольору, зливався з сідлом, і завдяки цьому червоному кольору принц вирізнявся з-поміж своїх супутників, з яких один був у бузковій, інший - у зеленій сукні. Людина в ліловому, шталмейстер, їхала по ліву руку, обер-єгермейстер у зеленому - по праву.

Один із пажів тримав на жердині з поперечиною двох соколів. В іншого в руці був мисливський ріг; кроків за двадцять від замку він ліниво затрубив. Усі, хто оточував ледачого принца, робили свою справу теж ліниво. Почувши сигнал, вісім вартових, що гуляли на сонці у квадратному дворі, схопили алебарди, і Його Високість урочисто вступив у замок.

Коли герцог в'їхав на подвір'я, хлопчаки, що мчали за кавалькадою, вказуючи одне одному на вбитих птахів, розбіглися, відпускаючи зауваження з приводу побаченого. Вулиця, площа і двір спорожніли.

Його Високість мовчки зійшов з коня, пройшов у свої покої, де слуга подав йому переодягнутися, і так як Її Високість* ще не надіслала сповістити про сніданок, то Його Високість опустився в крісло і заснув так міцно, наче була одинадцята година вечора.

Вартові, знаючи, що їм нема чого робити до самої ночі, розтягнулися на сонці на кам'яних лавках; конюхи з кіньми сховалися в стайнях; здавалося, все заснуло в замку, подібно до Його Високості, тільки кілька пташок весело щебетали в кущах.

Раптом серед цієї солодкої тиші пролунав вибух дзвінкого сміху, що змусив кількох солдатів, занурених у сон, розплющити очі.

Сміх линув з одного вікна замку, в яке в цей момент зазирало сонце, укладаючи його у величезний світлий кут, які креслять близько полудня на стінах профілі дахів.

Візерунчастий залізний балкончик перед цим вікном прикрашали горщики з червоними левкоями, примулами і ранніми трояндами, чия

зелень, густа і соковита, майоріла безліччю маленьких червоних блискучих крапок, що обіцяють перетворитися на квіти.

У кімнаті, якій належало це вікно, виднівся чотирикутний стіл, вкритий старою гарлемською скатертиною з великим квітковим візерунком. Посеред столу стояв глиняний глечик із довгою шийкою; у ньому були іриси й конвалії. По обидва боки столу сиділи дві дівчини.

Тримали вони себе досить дивно: їх можна було прийняти за пансіонерок, які втекли з монастиря. Одна, поклавши лікті на стіл, старанно виводила літери на розкішному голландському папері; інша, стоячи навколішки на стільці, нахилилася над столом і дивилася, як пише її подруга. Вони сміялися, жартували і, нарешті, засміялися так голосно, що сполохали пташок, які грали в кущах, і перервали сон гвардії Його Високості.

Якщо вже ми зайнялися портретами, то нехай буде нам дозволено написати ще два - останні в цьому розділі.

Галаслива реготунка, красуня років дев'ятнадцяти-двадцяти, смуглява, чорнява, що стояла навколішки на стільці, виблискувала очима, що спалахували з-під різко окреслених брів; її зуби блищали, наче перли, поміж коралових губ. Кожен її рух здавався спалахом блискавки; вона не просто жила в цю мить, вона вся кипіла і палала.

Та, що писала, дивилася на свою невгамовну подругу блакитними очима, світлими й чистими, як небо того дня. Її біляве попелясте волосся, витончено зачесане, обрамляло м'якими кучерями перламутрові щічки; її тонка рука, що лежала на папері, говорила про крайню молодість. При кожному вибуху сміху приятельки вона з досадою знизувала ніжними білими плечима, яким, так само як рукам, не вистачало ще округлості й пишності.

- Монтале! Монтале! - сказала вона нарешті приємним і ласкавим голосом. - Ви смієтеся надто голосно, наче чоловік; на вас не тільки звернуть увагу панове вартові, але ви, мабуть, не почуєте дзвінка її високості.

Дівчина, яку звали Монтале, не перестала сміятися і шуміти після цієї догани. Вона лише відповіла:

- Луїзо, люба, ви говорите не те, що думаєте. Ви знаєте, що панове вартові, як ви їх називаєте, тепер заснули, і що їх не розбудиш навіть гарматою; дзвін її високості чути навіть на Блуаському мосту, і, отже, я почую, коли мені потрібно буде йти до її високості. Вам просто заважає, що я сміюся, коли ви пишете: ви боїтеся, як би пані де Сен-Ремі, ваша матінка, не прийшла до нас - що вона інколи робить, коли ми сміємося надто голосно, - не заскочила нас зненацька і не побачила цього величезного аркуша паперу, на якому за чверть години написано тільки «Пан Рауль». І ви абсолютно праві, мила Луїзо: після цих двох слів можна написати багато інших, таких значних і полум'яних, що ваша добра матінка матиме повне право метати громи й блискавки. Чи не так? Відповідайте.

І тут Монтале розреготалася ще голосніше.

Блондинка образилася не на жарт. Вона розірвала аркуш, на якому красивим почерком справді було написано «Пан Рауль», і, зім'явши папір тремтячими пальцями, кинула його за вікно.

- Ось як! - сказала Монтале. - Наша овечка, наша голубка розсердилася!.. Не бійтеся, Луїзо: пані де Сен-Ремі не прийде, а якщо б і надумала прийти, так ви знаєте - у мене тонкий слух. До того ж цілком дозволено писати старому другові, якого знаєш дванадцять років, особливо коли лист починається словами: «Пане Рауль!»

- Гаразд, я не буду писати йому, - промовила Луїза.

- Ах, як я покарана! - вигукнула з реготом чорноока насмішниця. - Ну, беріть скоріше інший аркуш паперу, і зараз допишемо лист... Ах! Ось і дзвін гуде!.. Ну, та мені все одно! Герцогиня почекає або обійдеться сьогодні без своєї фрейліни!

Справді, дзвін дзвонив. Це означало, що герцогиня закінчила свій туалет і чекає на Його Високість, який зазвичай вів її під руку з вітальні до їдальні.

Після цієї церемонії подружжя снідало і знову розлучалося до обіду, що подавався зазвичай рівно о другій годині.

При звуці дзвону в кухні, на лівому боці двору, відчинилися двері, і в них з'явилися двоє дворецьких і вісім кухарів. Вони несли таці з стравами на блюдах, покритих срібними кришками.

Один із дворецьких, мабуть, старший за чином, мовчки торкнувся жезлом вартового, який голосно хропів на лавці. Він навіть був такий добрий, що подав йому алебарду, що стояла біля стіни. Солдат, очманілий від сну, не питаючи пояснень, проводив до їдальні слуг, які несли страви, призначені для їхніх височеств; попереду йшли паж і двоє дворецьких.

Коли страви проносили повз вартових, вони віддали честь.

Монтале та її подруга дивилися з вікна на подробиці цього церемоніалу, хоча давно вже звикли до нього. Утім, їхню цікавість викликало тільки бажання переконатися в тому, що їх залишили в спокої. Коли кухарі, солдати, пажі й дворецькі пройшли, вони знову сіли до столу, і сонце, яке на мить висвітлило ці два чарівні личка, тепер знову опромінювало тільки левкої, примули й троянди.

- Ну, - сказала Монтале, влаштовуючись, як і раніше, - Її Високість поснідає і без мене.

- Ах, Монтале, адже вас покарають! - відповідала блондинка, сідаючи на своє місце.

- Покарають? Це означає, що мене не повезуть на прогулянку. Та я тільки цього й хочу! Їхати у величезній колимазі, тримаючись за дверцята, повертати то праворуч, то ліворуч кепською дорогою, якою ледве можна проїхати милю за дві години; потім повертатися до того флігеля, де вікно Марії Медічі*, причому герцогиня неодмінно скаже: «Хто повірить, що через це вікно втекла королева Марія! Сорок вісім

футів заввишки! А вона була матір'ю двох принців і трьох принцес», - яка розвага! Ні, Луїзо, нехай мене карають щодня, особливо коли покарання дає мені змогу побути з вами й писати такі цікаві листи.

- Монтале! Монтале! Треба виконувати свої обов'язки.

- Добре вам, друже мій, говорити про обов'язки, коли ви користуєтеся повною свободою при дворі. Тільки ви одна отримуєте всі вигоди і не несете ніяких тягот: ви більше, ніж я, фрейліна герцогині, тому що вона переносить на вас свою прихильність до вашого вітчима. Ви клюєте зернятка в цьому сумному будинку, немов пташки на нашому подвір'ї, вдихаєте повітря, насолоджуєтеся квітами і нічого не робите. І ви ж кажете мені, що треба виконувати свої обов'язки! Скажіть, моя чарівна лінивиця, які у вас обов'язки? Писати красеню Раулю? Але ви і йому не пишете, - отже, ви теж трошки нехтуєте своїми обов'язками...

Луїза прийняла серйозний вигляд, сперлася підборіддям на долоню і сказала:

- Докоряти мені за щасливе життя! І у вас вистачає духу... У вас є майбутнє: ви служите при дворі. Коли король одружиться, він покличе до себе Його Високість: ви побачите чудові свята, побачите короля... Кажуть, він такий гарний, такий милий...

- А крім того, я побачу Рауля, який служить у принца, - лукаво додала Монтале.

- Бідний Рауль! - зітхнула Луїза.

- Час писати йому, душенько! Ну, починайте знову зі слів «Пан Рауль», так гарно виведених на аркуші, який ви розірвали.

Вона подала подрузі перо, посмішкою намагаючись її підбадьорити.

Та написала знайомі нам слова.

- А тепер що? - запитала блондинка.

- Тепер пишіть те, що думаєте, Луїзо, - відповідала Монтале.

- Чи впевнені ви, що я думаю про щось?

- Ви думаєте про когось, а це одне й те саме, і навіть гірше.

- Ви впевнені в цьому, Монтале?

- Луїзо, Луїзо, ваші блакитні очі глибокі, як море, яке я бачила в Булоні минулого року. Ні, я помиляюся, море підступне, а ваші очі чисті, як блакить он там, над нашими головами.

- Якщо ви так добре читаєте в моїх очах, то скажіть, що я думаю.

- По-перше, ви не думаєте «Пан Рауль», ви думаєте «Мій милий Рауль».

- О!

- Не червонійте через дрібниці. Ви думаєте: «Мій милий Рауль, ви благаєте мене писати вам у Париж, де вас утримує служба в принца. Мабуть, вам дуже нудно, якщо ви шукаєте розваги у спогадах про провінціалку...»

Луїза раптом встала.

- Ні, Монтале, - сказала вона з посмішкою, - ні, я думаю зовсім інше. Дивіться, ось що я думаю...

Вона хоробро взяла перо і твердою рукою написала такі рядки:

«Я була б дуже нещаслива, якби ви не так палко просили мене згадувати про вас. Тут усе говорить мені про перші роки нашої дружби, що так швидко промайнули, так непомітно злетіли, і ніколи ніщо не винищить їхньої чарівності в моєму серці».

Монтале, яка стежила за швидким польотом пера і читала в міру того, як її подруга писала, заплескала в долоні.

- Давно б так! - вигукнула вона. - Ось щирість, ось почуття, ось склад! Покажіть, мила, цим парижанам, що Блуа - батьківщина гарного стилю.

- Він знає, що для мене Блуа - земний рай, - відповіла блондинка.

- Ось я і кажу. Ангел не міг би висловитися більш піднесено.

- Я закінчую, Монтале.

І вона продовжувала писати:

«Ви говорите, Раулю, що думаєте про мене. Дякую вам, але це не може здивувати мене: адже я знаю, скільки разів наші серця билися одне біля іншого».

- О, - сказала Монтале, - овечко моя, стережіться вовків!

Луїза хотіла відповісти, як раптом біля воріт замку пролунав кінський тупіт.

- Що таке? - здивувалася Монтале, підходячи до вікна. - Право, гарний вершник.

- Ах, Раулю! - вигукнула Луїза, теж наблизившись до вікна.

Вона зблідла і в сильному хвилюванні опустилася на стілець біля недописаного листа.

- От молодець! - засміялася Монтале. - Він з'явився дуже до речі.

- Відійдіть від вікна... Відійдіть, благаю вас! - прошепотіла Луїза.

- Ну ось! Він не знає мене, дайте ж мені подивитися, навіщо він сюди приїхав.

II. Кур'єр

Монтале сказала правду: приємно було поглянути на молодого вершника.

На вигляд йому було років двадцять п'ять. Високий, стрункий, він вправно носив тодішню красиву військову форму. Високі ботфорти з розтрубами облягали ногу; від такої ноги не відмовилася б сама Монтале, якби надумала вбратися в чоловічий костюм. Тонкою, але сильною рукою він зупинив коня посеред подвір'я; потім підняв капелюх із пір'ям, що кидав тінь на його серйозне й водночас простодушне обличчя.

Солдати прокинулися від кінського тупоту і схопилися з лавок.

Один із них підійшов до молодого вершника, який нахилився до нього і сказав голосом таким чистим і дзвінким, що його почули навіть дівчата біля свого вікна:

- Кур'єр до його королівської високості!..

- Пане офіцер! - закричав вартовий. - Кур'єр приїхав!

Але солдат знав, що ніхто не прийде. Єдиний офіцер жив у глибині замку, у квартирі, що виходила в сад.

Тому солдат додав:

- Пане шевальє, офіцер перевіряє пости, я доповім про вас пану де Сен-Ремі, дворецькому.

- Де Сен-Ремі! - повторив вершник, червоніючи.

- Ви його знаєте?

- Знаю... Повідомте йому скоріше, щоб про мене негайно доповіли Його Високості.

- Значить, справа, мабуть, нагальна, - сказав солдат ніби про себе, але сподіваючись на відповідь.

Вершник кивнув головою.

- У такому разі, - продовжував вартовий, - я сам піду до дворецького.

Тим часом молодий чоловік зістрибнув на землю, і, доки інші солдати з цікавістю стежили за кожним рухом ставного коня, який належав новоприбулому, вартовий, що відійшов було на кілька кроків, знову повернувся, щоб промовити:

- Дозвольте дізнатися ваше ім'я.

- Віконт де Бражелон, від його високості принца Конде.

Солдат низько вклонився і, наче ім'я переможця при Рокруа окрилило його, збіг сходами сходів у передню.

Не встиг віконт де Бражелон прив'язати коня до залізних поручнів ґанку, як до нього вибіг захеканий Сен-Ремі, притримуючи однією рукою товстий живіт, а іншою розсікаючи повітря, як веслувальник розсікає воду веслом.

- Віконт! Ви тут, у Блуа? - вигукнув він. - Яке диво! Здрастуйте, пане Рауль, здрастуйте!

- Моя повага, пане де Сен-Ремі.

- Як пані де Лаваль... я хочу сказати, як пані де Сен-Ремі буде щаслива, коли побачить вас! Але ходімо! Його Високість снідає. Чи треба турбувати його? Справа у вас важлива?

- Та як сказати... Можливо, що хвилина зволікання не сподобається Його Високості.

- Якщо так, порушимо правила. Ходімо, віконт! Утім, Його Високість сьогодні в дусі... І до того ж ви привезли нам новини?

- Дуже важливі.

- І, ймовірно, хороші?

- Найприємніші.

- Так ходімо скоріше! Якнайшвидше! - вигукнув добряк, поправляючи на ходу свій костюм.

Рауль ішов за ним із капелюхом у руці, трохи збентежений урочистим дзвоном шпор паркетом величезних залів.

Щойно він увійшов до палацу, у знайомому нам вікні знову з'явилися голівки, і жвавий шепіт видав хвилювання дівчат. Мабуть, вони прийняли якесь рішення, бо чорнява голівка зникла, а білява лишилася у вікні, ховаючись за квітами й уважно дивлячись крізь листя на ґанок, яким віконт увійшов до палацу.

Тим часом віконт, який став причиною всіх цих хвилювань, йшов слідом за дворецьким. За шумом квапливих кроків, ароматом вин і страв, дзвоном келихів і посуду, який доніссся до нього, він зрозумів, що наближається до мети. Пажі, служителі й лакеї, які перебували в кімнаті перед їдальнею, зустріли гостя з чемністю цього краю, що увійшла в прислів'я. Деякі були знайомі з Раулем, і майже всі знали, що він приїхав із Парижа. Можна сказати, що його поява порушила на хвилину зміну страв.

Паж, який наливав вино Його Високості, почувши дзенькіт шпор у сусідній кімнаті, обернувся з дитячою цікавістю і не помітив, що ллє вино вже не в склянку герцога, а на скатертину.

Герцогиня, не настільки захоплена своїми думками, як її високославний чоловік, помітила неуважність пажа.

- Що таке? - запитала вона.

- Що таке? - повторив герцог. - Що там сталося?

Сен-Ремі скористався зручною хвилиною і просунув голову у двері.

- Навіщо мене турбують? - запитав герцог, кладучи на тарілку солідний шматок одного з найвеличезніших лососів, які коли-небудь піднімалися вгору Луарою, щоб попастися на вудку десь між Пенбефом і Сент-Назером*.

- Приїхав кур'єр із Парижа. Але він може почекати, поки сніданок...

- З Парижа! - здивувався герцог, кидаючи виделку. - Кур'єр із Парижа, кажете ви? А від кого?

- Від принца, - поспішив повідомити дворецький.

Принцом називали в ті часи принца Конде.

- Кур'єр від принца? - сказав герцог із занепокоєнням, поміченим усіма присутніми, що подвоїло загальну цікавість.

У герцога промайнула, можливо, думка, що повернулися ті блаженні часи змов, коли кожен стукіт дверей приводив його в хвилювання, кожен лист містив у собі державну таємницю, кожен кур'єр був знаряддям небезпечної і заплутаної інтриги. Можливо, саме ім'я великого принца постало під склепіннями Блуаського замку, немов привид.

Герцог відсунув тарілку.

- Накажете кур'єру почекати? - запитав де Сен-Ремі.

Погляд герцогині надав герцогу енергії, і він відповів:

- Ні, ні! Навпаки, покличте його зараз же! До речі, а хто він?

- Тутешній дворянин, віконт де Бражелон.

- А, дуже добре... Введіть його, Сен-Ремі, введіть!

Вимовивши ці слова зі звичайною важливістю, герцог кинув погляд на всіх, хто перебував у їдальні, і всі вони - пажі, служителі та берейтори, - кинувши серветки, ножі та склянки, безладним натовпом швидко зникли в сусідній кімнаті.

Їдальня була порожня, коли Рауль де Бражелон слідом за Сен-Ремі увійшов туди.

Залишившись один, герцог встиг надати своєму обличчю належного виразу. Він не повернувся, чекаючи, поки дворецький підведе до нього кур'єра. Рауль зупинився біля кінця столу, між герцогом і його дружиною. Потім він низько вклонився Його Високості, шанобливо її високості, випростався і став чекати, коли герцог заговорить. Герцог, зі свого боку, чекав, поки замкнуть двері. Він не хотів обертатися, щоб переконатися, чи зачинені вони. Такий рух був би негідним його; але він напружено прислухався, чи клацнув замок, що обіцяло йому хоч видимість таємниці.

Коли замкнули двері, герцог підняв очі на віконта і запитав:

- Ви, здається, з Парижа?

- Щойно, ваша високість.

- Чи здоровий король?

- Цілком.

- А королева?

- Її величність усе ще страждає на груди. Але тепер уже з місяць як їй дещо краще.

- Мені доповіли, що ви приїхали до мене від принца. Це, вірно, помилка!

- Ні, ваша високість! Принц доручив мені доставити вам цей лист і чекати відповіді.

Рауль був дещо збентежений настільки холодним і церемонним прийомом: голос його непомітно знизився, і скінчив він майже пошепки. Герцог забув, що сам був причиною цієї таємничості, і ним знову оволодів страх.

З похмурим виглядом прийняв він лист принца Конде, розпечатав його, наче якийсь підозрілий пакет, і, відвернувшись, щоб ніхто не міг помітити виразу його обличчя, прочитав лист.

Герцогиня стежила за всіма рухами свого найяснішого чоловіка з такою ж тривогою, яку відчував він сам.

Рауль безпристрасно, не рухаючись із місця, дивився у відчинене вікно на сад і на статуї в ньому.

- Ах, - вигукнув раптом герцог із сяючою посмішкою. - Ось приємний сюрприз! Чудовий лист від принца! Прочитайте самі!

Стіл був такий широкий, що герцог не міг дотягнутися до руки герцогині; Рауль поспішив передати лист і зробив це так вправно, що герцогиня ласкаво подякувала йому.

- Ви, певно, знаєте зміст листа? - запитав герцог у віконта.

- Знаю, ваша високість. Спочатку принц дав мені доручення на словах; потім передумав і написав листа.

- Прекрасний почерк, - сказала герцогиня, - але я ніяк не можу розібрати...

- Прочитайте, віконт, - попросив герцог.

Рауль почав читати.

Герцог слухав його дуже уважно.

Ось зміст листа:

«Ваша світлосте!
Король їде за кордон; вам уже відомо, що скоро відбудеться одруження його величності. Король зволив призначити мене своїм квартирмейстером на час цієї подорожі. Знаючи, як було б приємно його величності провести день у Блуа, насмілююся просити вас дозволити мені відзначити на моєму маршруті ваш замок. Однак якщо несподіванка такого прохання може заподіяти вашій королівській високості труднощі, то благаю вас повідомити мене через посланого мною кур'єра, одного з моїх офіцерів, віконта де Бражелона. Мій маршрут залежатиме від рішення вашої королівської високості: якщо не можна їхати на Блуа, я вкажу шлях через Вандом або Роморантен. Смію сподіватися, що ваша високість приймете прохання моє прихильно, як знак відданості й бажання бути вам приємним».

- Нічого не може бути приємнішим, - зауважила герцогиня, яка під час читання кілька разів ловила погляд чоловіка. - Король буде тут! - додала вона голосніше, ніж слід, коли хочуть зберегти таємницю.

- Пане де Бражелоне, - сказав герцог, своєю чергою, - подякуйте принцу Конде і висловіть йому мою вдячність за задоволення, яке він мені доставив.

Рауль поклонився.

- Коли приїде його величність?

- Імовірно, сьогодні ввечері.

- Як же дізналися б мою відповідь, якби вона виявилася негативною?

- Мені було наказано в цьому випадку якомога швидше повернутися в Божансі* і передати вашу відповідь кур'єру, який негайно вручив би її принцу.

- Отже, король в Орлеані?

- Ні, набагато ближче; тепер його величність має бути в Менге*.

- Його супроводжує двір?

- Так, ваша високість.

- Ах! Я й забув запитати вас про кардинала!

- Його преосвященство, здається, здоровий.

- Його племінниці їдуть із ним?

- Ні, ваша високість; його преосвященство наказав пані Манчіні вирушити до Бруажа*; вони поїдуть лівим берегом Луари, тоді як двір проїде правим.

- Як! Марія Манчіні теж залишає двір? - запитав герцог, обережність якого дещо зменшилася.

- Марія Манчіні насамперед, - скромно відповів Рауль.

Побіжна посмішка, ледь помітний слід колишньої звички до заплутаних інтриг, освітила бліде обличчя герцога.

- Дякую вам, пане де Бражелон, - сказав він. - Ви, можливо, не захочете передати принцу іншого мого доручення - повідомити, що його посланий дуже мені сподобався: але я сам скажу йому про це.

Рауль поклонився на знак подяки за схвальний відгук.

Герцог подав знак герцогині, і вона подзвонила. Негайно увійшов Сен-Ремі, і кімната наповнилася людьми.

- Панове, - оголосив герцог, - його величність зробила мені честь, побажавши провести день у Блуа; сподіваюся, що король, мій племінник, не буде каятися в милості, яку він надає моєму дому.

- Хай живе король! - вигукнули з нестримним захопленням усі присутні і насамперед сам Сен-Ремі.

Герцог у похмурому зневірі схилив голову. Усе життя мусив він слухати, точніше - терпіти, ці крики. Давно вже не чуючи їх, він заспокоївся; і ось молодий король, живіший і блискучіший за колишнього, поставав перед ним як новий гіркий глум.

Герцогиня зрозуміла страждання цієї боязкої та підозрілої людини. Вона піднялася з-за столу.

Герцог несвідомо наслідував її приклад. Служителі, дзижчачи, як бджоли, оточили Рауля і почали його розпитувати.

Герцогиня, помітивши це, покликала Сен-Ремі.

- Тепер не час базікати, треба братися за справу! - сказала вона голосом незадоволеної господині.

Сен-Ремі поспішив розсіяти гурток, що зібрався біля Рауля, і віконт вийшов у передню.

- Сподіваюся, про цього дворянина подбають? - додала герцогиня, звертаючись до Сен-Ремі.

Товстун побіг за Раулем.

- Герцогиня наказала запропонувати вам закусити і відпочити, - повідомив він, - для вас готова квартира в замку.

- Дякую вам, пане де Сен-Ремі, - відповів віконт. Ви знаєте, як мені хочеться швидше побачити батька.

- Знаю, знаю, віконт. Прошу вас передати йому мій шанобливий уклін!

Рауль розпрощався зі старим дворянином і пішов своєю дорогою.

Коли він проходив під воротами, ведучи коня під вуздечку, тонкий голосок гукнув його з глибини тінистої алеї:

- Пане Рауль!

Віконт у подиві обернувся і побачив чорняву дівчину. Вона приклала палець до губ і простягнула йому руку.

Цієї дівчини він не знав.

III. Побачення

Рауль підійшов до дівчини, яка покликала його.

- А як мені бути з конем? - запитав він.

- Оце так скрута!.. У передньому дворі є стайня; поставте туди коня і повертайтеся скоріше.

- Підкоряюся!

Рауль зробив усе, як було сказано, і повернувся до маленьких дверей; тут, у напівтемряві, він побачив свою таємничу провідницю. Вона чекала на перших сходинках гвинтових сходів.

- Ви не побоїтеся піти за мною, мандрівний лицар? - розсміялася дівчина, яка бачила хвилинне коливання Рауля.

Замість відповіді він кинувся за нею темними сходами.

Так пройшли вони три поверхи; щоразу, шукаючи поручнів, він торкався шовкової сукні, яка шелестіла попереду сходами. Коли Рауль спотикався, супутниця суворо вимовляла «шш» і простягала йому маленьку ніжну ручку.

- Так можна піднятися на самий верх вежі, не відчуваючи втоми, - сказав Рауль.

- Іншими словами, ви дуже зацікавлені, дуже втомилися і дуже схвильовані!.. Заспокойтеся, ми прийшли!

Дівчина відчинила двері, і на майданчик сходів, за перила яких тримався Рауль, хлинув потік світла.

Брюнетка рушила вперед; він не відставав. Вона увійшла в кімнату, Рауль слідом за нею.

Опинившись у пастці, він почув чийсь вигук, обернувся і за два кроки від себе побачив біляву блакитнооку красуню з білосніжними плечима, що стояла, склавши руки і заплющивши очі.

У всьому її вигляді він відчув стільки любові, стільки щастя, що впав перед нею на коліна і прошепотів її ім'я:

- Луїза...

- Ах, Монтале, Монтале! - дорікнула Луїза. - Гріх так обманювати людей!

- Я вас обдурила?!

- Так. Ви сказали, що підете дізнатися, що там робиться, а натомість привели його сюди!

- Як же інакше? Яким би чином він отримав лист, який ви писали?

І Монтале вказала на лист, що лежав на столі. Рауль кинувся до нього, але Луїза, хоча все ще збентежена*, швидко простягнула руку, бажаючи його зупинити. Рауль зустрів теплу тремтячу ручку, взяв її і так шанобливо підніс до губ, що здавалося, це був не поцілунок, а зітхання.

Тим часом Монтале взяла лист, ретельно склала його втричі, як зазвичай роблять жінки, і сховала за корсаж.

- Не бійтеся, Луїзо, - заспокоїла її Монтале, - віконт не візьме листа, як покійний король Людовик Тринадцятий не брав записок, захованих на грудях мадемуазель де Отфор*.

Рауль почервонів, побачивши, що обидві дівчини сміються, і не помітив, що ручка Луїзи залишилася в його руках.

- Що ж, - запитала Монтале, - ви пробачили мені, Луїзо, що я привела до вас віконта? А ви, пане, не сердитеся, що пішли за мною і побачили Луїзу? Тепер, коли мир укладено, поговоримо як старі друзі. Луїзо, познайомте мене з віконтом!

- Віконт, - сказала Луїза зі своєю серйозною грацією і безневинною посмішкою, - маю честь представити вам Ору де Монтале, наближену її королівської високості і мою подругу, мою милу подругу.

Рауль церемонно вклонився.

- А мене, Луїзо, ви не представите вашій приятельці? - запитав він.

- О, вона вас знає! Вона знає все!

Ці наївні слова змусили Монтале розсміятися, а Рауля зітхнути від радості. Він зрозумів їх так: оскільки вона мій друг, то знає все про наше кохання.

- Тепер церемонії скінчено, віконт, - сказала Монтале. - Ось крісло; сідайте і повідомте нам швидше, яку звістку привезли ви так поспішно?

- Тепер воно вже не таємниця, пані пані. Король дорогою до Пуатьє зупиниться в Блуа, щоб відвідати його королівську високість.

- Король буде тут! - вигукнула Монтале, плескаючи в долоні. - Ми побачимо двір! Розумієте ви, Луїзо? Справжній паризький двір! Боже мій! Але коли ж?

- Можливо, сьогодні ввечері, пані пані, а завтра напевно.

Монтале з досадою махнула рукою.

- Немає часу одягнутися! Немає коли приготувати сукні! Ми тут відстали від мод, як польки. Ми будемо схожі на портрети часів Генріха Четвертого... Ах, віконт, ви привезли погану новину!..

- Ви будете гарні у будь-якому вбранні.

- Який побитий комплімент!.. Ми будемо гарні, бо природа створила нас досить привабливими; але ми будемо смішні, бо мода забула нас... Смішні!.. Я здамся смішною!..

- Кому? - здивувалася Луїза.

- Кому? Яка ви дивна, мила моя! Чи можна ставити таке запитання! Кому... Усім... Придворним кавалерам, вельможам, королю.

- Вибачте мені, Монтале, але якщо тут усі звикли бачити нас такими...

- Щоправда, але тепер усе це зміниться, і ми будемо смішними навіть у Блуа; адже всі побачать паризькі моди і зрозуміють, що ми одягнені як провінціалки! Це приводить мене у відчай!

- Втіштеся, пані!

- А втім, тим гірше для тих, кому я не сподобаюся! - філософськи заявила Монтале.

- Ну, таких буде важко знайти! - заперечив Рауль, вірний своїй незмінній люб'язності.

- Дякую, віконт! Так ви кажете, що король приїде в Блуа?

- З усім двором.

- І з Манчіні?

- Ні, без них.

- Але, кажуть, король не може розлучитися з Марією Манчіні?

- Однак йому доведеться обійтися без неї. Так завгодно кардиналу. Він послав своїх племінниць у Бруаж!

- О, лицемір!

- Тихіше! - сказала Луїза, прикладаючи палець до рожевих губ.

- Тут мене ніхто не чує! Я кажу, що старий Мазаріні - лицемір: він спить і бачить, як би зробити племінницю французькою королевою.

- О ні, пані пані. Навпаки, кардинал хоче, щоб король одружився з інфантою Марією-Терезією.

Монтале подивилася Раулю прямо в очі.

- Невже ви, парижани, вірите таким байкам? - запитала вона. - Ми тут, у Блуа, не такі легковірні.

- Але подумайте: якщо король їде через Пуатьє до Іспанії, якщо статті весільного контракту затверджені доном Луїсом де Харо* і кардиналом, ви розумієте, пані, це вже не жарти.

- Однак, я думаю, король все-таки король?

- Зрозуміло, але й кардинал усе-таки кардинал...

- Значить, король не людина? Або він не любить Марію Манчіні?

- Обожнює!

- Ну, так він одружиться з нею. Почнеться війна з Іспанією. Кардинал Мазаріні витратить кілька мільйонів із тих, що в нього приховані. Наші дворяни здійснять чудеса хоробрості в боях проти гордих кастильців. Багато хто повернеться з лавровими вінками, а ми увінчаємо їх миртом. Ось як я розумію політику!

- Монтале, ви божевільна! - сказала Луїза. - Усяка крайність приваблює вас, як вогонь метелика!

- А ви, Луїзо, занадто розважливі, щоб по-справжньому любити.

- О, - прошепотіла Луїза з ніжним докором, - зрозумійте ж, Монтале!.. Вдовиця королева хоче одружити сина з інфантою. Невже король наважиться не послухатися матері? Невже такий король, як він, захоче подати поганий приклад? Коли батьки забороняють кохати, треба прогнати любов!

І Луїза зітхнула. Рауль у замішанні опустив очі. Монтале розреготалася.

- У мене немає батьків, - промовила вона.

- Ви, мабуть, обізнані про здоров'я графа де Ла Фер? - запитала Луїза після зітхання, що виявило всю її печаль.

- Ні, - відповів Рауль, - я ще не був у батюшки; я хотів їхати до нього, коли мене зупинила ваша подруга. Сподіваюся, що граф здоровий... Ви не чули про нього нічого поганого?

- Нічого, Раулю, слава богу!

Запанувало мовчання. Поки воно тривало, обидва, поглинені однією думкою, без єдиного погляду чудово розуміли одне одного.

- Боже мій! - раптом вигукнула Монтале. - Сюди йдуть!

- Хто це може бути? - запитала Луїза із занепокоєнням.

- Ах, я наражаю вас на небезпеку! Як я був нерозсудливий! - прошепотів Рауль у сильному замішанні.

- Кроки важкі! - сказала Луїза.

- Якщо це Малікорн, то нам нема чого турбуватися, - зауважила Монтале.

Луїза і Рауль переглянулися, ніби запитуючи один одного: «Хто це Малікорн?»

- Не хвилюйтеся, - продовжувала Монтале, - він не ревнивий.

- Але... - почав Рауль.

- Розумію: він не балакучий, як і я.

- Ах! - злякалася Луїза, прислухаючись біля напіввідчинених дверей. - Я впізнаю кроки моєї матері.

- Пані де Сен-Ремі! Куди мені сховатися? - запитав Рауль Монтале, яка злегка зніяковіла.

- Так, - сказала вона, - і я впізнаю стукіт її черевиків!.. Це ваша добра матінка! Ах, як шкода, віконт, що вікно виходить на бруківку і до землі футів п'ятдесят.

Рауль розгублено подивився на балкон. Луїза схопила його за руку й утримала.

- О, я зовсім з глузду з'їхала! - вигукнула Монтале. - А моя шафа з парадними сукнями! Вона немов для цього саме й призначена!

Пора було ховатися. Пані де Сен-Ремі піднімалася швидше, ніж зазвичай. Вона з'явилася на майданчику тоді, коли Монтале зачинила шафу і притулилася до дверцят.

- А! - грізно промовила пані де Сен-Ремі. - Ви тут, Луїзо?

- Так, тут, - відповідала Луїза, зблiднувши, немов її викрили в жахливому злочині.

- Так, так!

- Сядьте, пані, - сказала Монтале, присуваючи крісло пані де Сен-Ремі і ставлячи його так, щоб вона сіла спиною до шафи.

- Дякую, Оро. Ходімо, дочко моя, ходімо швидше!

- Куди? Навіщо?

- Додому. Треба ж приготувати вбрання!

- Що сталося? Що за поспіх? - запитала Монтале, вдаючи здивовану.

Вона боялася, як би Луїза не проговорилася.

- Хіба ви не знаєте новини? - недовірливо подивилася на неї пані де Сен-Ремі.

- Що можемо ми знати, сидячи в цьому голубнику, пані?

- Як!.. Ви нікого не бачили?

- Ви говорите загадками, ми згораємо від нетерпіння! - перебила її Монтале, яка не знала, що робити, бачачи, що Луїза все блідне.

Нарешті вона спіймала красномовний погляд подруги, один із тих поглядів, які здатні зворушити навіть стіни. Луїза вказувала на капелюх, на нещасливий капелюх Рауля, що красувався на столі.

Монтале зробила крок уперед і, схопивши капелюх лівою рукою, перекинула за спиною в праву і, нарешті, сховала, не перестаючи говорити.

- Ну так от, - продовжувала пані де Сен-Ремі, - приїхав кур'єр і привіз звістку про швидке прибуття сюди його величності! Треба причепуритися!

- Швидше, - сказала Монтале, - швидше, Луїзо! Ступайте за вашою матінкою, а я поки приміряю парадну сукню.

Луїза встала. Пані де Сен-Ремі взяла її за руку і вивела на сходи.

- Ходімо! - скомандувала вона. І додала потихеньку: - Я заборонила вам заходити до Монтале! Чому ж ви буваєте в неї?

- Вона моя подруга. До того ж я щойно увійшла.

- І при вас нікого не ховали?

- Що ви?

- Я бачила чоловічий капелюх... Це, вірно, капелюх неробу Малікорна... Наближена - і приймає в себе таку людину!.. Фі!..

Голоси завмерли на сходах. Монтале все чула, бо відлуння передавало їй слова.

Вона знизала плечима, побачивши Рауля, який вибрався з шафи і теж усе чув, і промовила:

- Бідна Монтале! Жертва дружби!.. Бідний Малікорн! Жертва любові!

Вона зупинила свій погляд на трагікомічному обличчі Рауля, збентеженого тим, що він в один день дізнався стільки таємниць.

- Ах, пані пані, - почав він, - як мені дякувати вам за вашу люб'язність!

- Коли-небудь поквитаємося, - відповіла вона, - а тепер ідіть скоріше, віконт! Пані де Сен-Ремі дуже сувора і може провести тут обшук, який буде неприємний нам усім! Прощавайте!

- Але Луїза... як дізнатися...

- Ступайте! Ідіть! Король Людовик Одинадцятий недарма винайшов пошту!

- На жаль! - промовив Рауль.

- А я хіба не допоможу вам? Я вартий більше за всі королівські пошти! Швидше на коня! Якщо пані де Сен-Ремі прийде читати мені моралізаторство, треба, щоб вона не застала вас тут.

- Вона, мабуть, скаже моєму батькові!.. - прошепотів Рауль.

- І вас стануть сварити!.. Ах, віконт, видно, що ви перебуваєте при дворі: ви боязкі, як король. У Блуа ми обходимося нерідко без згоди папенек! Запитайте Малікорна.

З цими словами пустунка взяла Рауля за плечі й виставила його за двері. Він обережно спустився сходами, відшукав свого коня, схопився на нього і поскакав так, немов його переслідували вісім солдатів герцога Орлеанського.

IV. Батько і син

Рауль їхав добре йому відомою, милою за спогадами дорогою, яка вела з Блуа до будинку графа де Ла Фер.

Читач ухилить нас від опису цього будинку. Він бував уже там разом із нами в колишні часи і знає його*. Тільки з часу останньої нашої подорожі туди стіни посіріли, цегла набула зеленуватого відтінку старої міді, а дерева розрослися. Ті з них, що колись простягали свої тоненькі руки над низькою огорожею, нині стояли міцні, густі, пишні, далеко кидаючи темну тінь від своїх налитих соком гілок, обдаровуючи подорожнього квітами і плодами своїми.

Рауль здалека побачив загострений дах, дві маленькі башточки, голубник між в'язами і голубів, які безперервно літали навколо цегляного конуса, ніколи його не полишаючи, як не полишають приємні спогади безтурботну душу.

Коли він наблизився, то почув скрип криничного валу під вагою масивних відер; йому здалося також, що він чує меланхолійний шум води, яка зі стогоном падає назад у колодязь; шум сумний, похоронний, урочистий, що б'є у вухо дитини й мрійника, потім щоб ніколи вже не забутися ні тим, ні іншим; шум, що його поети-англійці охрестили словом «splash» і що його ми, французи, що так стараємося бути поетами, вміємо передавати лише перифразою: шум води, що падає у воду.

Уже понад рік Рауль не бачив батька; весь цей час він перебував у принца Конде.

Справді, після хвилювань Фронди, перший період яких ми постаралися зобразити в попередній частині цієї трилогії, Луї де Конде примирився з двором щиро, публічно й урочисто. За весь час чвар між принцом Конде і королем принц, який полюбив віконта, ретельно робив йому пропозиції, спокусливі для молодої людини. Граф де Ла Фер, вірний принципам честі та відданості королю, колись даним ним синові

в усипальниці Сен-Дені, постійно відмовляв принцу від імені сина. Ба більше, не приєднавшись до принца Конде під час заколоту, віконт приєднався до Тюренна, який воював на боці короля. Потім, коли Тюренн, своєю чергою, охолов до короля, віконт розлучився і з Тюренном, як колись із принцом. Завдяки такій незмінній лінії поведінки і тому, що Конде і Тюренн здобували перемоги, тільки воюючи під прапорами короля, у послужному списку Рауля, за всієї його молодості, значилося десять перемог і жодної поразки, що зачіпала б його честь і совість.

Рауль, за бажанням батька, непохитно й покірно служив Людовику XIV, незважаючи на майже неминучі на той час коливання і переходи з одного табору в інший.

Принц Конде, потрапивши в милість, скористався дарованою йому амністією, щоб повернути собі багато чого, і зокрема Рауля. Граф де Ла Фер, дотримуючись, як завжди, веління здорового глузду, негайно ж відправив Рауля до принца.

Минув рік від часу останнього побачення сина з батьком; листи пом'якшували, але не виліковували його смутку. Ми бачили, що Рауль залишив у Блуа й іншу любов, крім синівської.

Але віддамо йому справедливість: якби не випадок і не Ора Монтале, ці два демони-спокусники, Рауль, виконавши доручення, поскакав би прямо до батька; він, напевно, озирався б, але не зупинився, якби навіть сама Луїза простягала до нього руки.

У першу половину шляху Рауль жалкував про минуле, з яким довелося так швидко розлучитися, простіше кажучи, про свою кохану; під час другої половини шляху він думав про друга, до якого нетерпляче прагнув.

Рауль побачив, що ворота в сад відчинені, і пустив коня алеєю, не зважаючи на загрозливі жести старого в ліловій в'язаній куртці та у великій шапці з витертого оксамиту.

Старий, який половлював грядку карликових троянд і маргариток, обурився, побачивши, що кінь скаче розчищеними і посипаними піском алеями.

Він наважився навіть вимовити гучне «ей», що змусило віконта обернутися. Тоді картина змінилася. Упізнавши Рауля, старий підхопився і побіг до будинку з бурчанням, що слугувало в нього виразом крайнього захоплення.

Рауль доїхав до стайні, віддав коня хлопчикові й збіг сходами зі швидкістю, яка порадувала б його батька.

Він пройшов передню, їдальню і вітальню, нікого не зустрівши; нарешті, дійшовши до кабінету графа де Ла Фер, він нетерпляче постукав у двері і ввійшов, не дочекавшись навіть відповіді: «Увійдіть!», яку вимовив суворим, але приємним голосом.

Граф сидів за столом, заваленим книгами й паперами. Він був усе тим самим шляхетним і гарним вельможею, як і колись; але час надав

його шляхетності й красі характер величної значущості. Чисте гладке чоло, обрамлене довгими, майже сивими кучерями; очі проникливі й лагідні, під юнацькими віями; вуса тонкі, з сивиною, над губами чистого, гарного малюнка, точно ніколи не спотвореними згубними пристрастями; стан прямий і гнучкий; бездоганної форми, але худі руки. Таким був знаменитий вельможа, якого багато сучасників звеличували під ім'ям Атоса. Він перечитував якийсь зошит, вносячи в нього поправки.

Рауль обійняв батька за шию, за плечі, як довелося, і поцілував його так ніжно, так швидко, що граф не встиг ні ухилитися, ні впоратися з хвилюванням, яке охопило його.

- Ти тут, Раулю? - вигукнув він. - Ти тут? Чи можливо?

- О! Як я радий бачити вас!

- Ти не відповідаєш мені, віконт! Чи отримав ти відпустку в Блуа? Чи в Парижі сталося якесь нещастя?

- Слава богу, - відповів Рауль, мало-помалу заспокоюючись, - жодного нещастя; навпаки, все чудово. Король одружується, як я мав честь сповістити вас в останньому листі, і вирушає до Іспанії. Він проїде через Блуа.

- І відвідає Його Високість?

- Саме. Боячись застати його зненацька або бажаючи зробити йому приємність, принц послав мене приготувати квартири.

- Ти бачив Його Високість? - швидко запитав граф.

- Бачив.

- У замку?

- Так, у замку, - відповідав Рауль, опускаючи очі, бо відчув у запитанні графа не лише цікавість.

- Ах, ось як! Вітаю...

Рауль поклонився.

- Чи бачив ти ще кого-небудь у Блуа?

- Бачив Її Високість.

- Так. Але я говорю не про герцогиню.

Рауль сильно почервонів і промовчав.

- Ти, мабуть, не розумієш мене, віконт? - продовжував граф де Ла Фер, не підвищуючи голосу, але з деякою суворістю в погляді.

- Я зрозумів, батьку, - відповідав Рауль. - І якщо я не відразу відповів, то не тому, що збирався збрехати... Ви самі це знаєте, батьку...

- Знаю, що ти ніколи не брешеш, тому-то я і дивуюся, що тобі треба так багато часу, щоб сказати мені так чи ні.

- Я можу відповісти вам, тільки якщо правильно зрозумів ваше запитання; а якщо я вас зрозумів, то ви погано сприймете мої перші слова. Вам, мабуть, не сподобається, батьку, що я бачив...

- Луїзу де Лавальєр.

- Батько, входячи в замок, я зовсім не знав, що Луїза де Лавальєр живе там; коли я повертався із замку, виконавши доручення, випадок зіштовхнув мене з нею. Я мав честь засвідчити їй свою повагу.

- А як звуть випадок, який звів тебе з Луїзою де Лавальєр?

- Ора де Монтале.

- Що це за Ора де Монтале?

- Дівчина, якої я раніше ніколи не бачив. Наближена герцогині Орлеанської.

- Не стану більше тебе розпитувати, віконт; навіть каюся, що говорив про це занадто довго. Я просив тебе уникати зустрічей з Луїзою де Лавальєр і бачитися з нею тільки з мого дозволу! О! Я знаю, ти сказав мені правду, що не шукав нагоди зустрітися з нею. Випадок був проти мене: я не можу звинувачувати тебе. Досить того, що я вже говорив тобі кілька разів про цю дівчину. Я ні в чому не дорікаю їй. Бог мені свідок. Тільки в мої наміри не входить, щоб ти бував у її будинку. Ще раз прошу тебе, милий Раулю, гарненько це запам'ятати.

Ясні й чисті очі Рауля потемніли, коли він почув ці слова.

- Тепер, друже мій, - продовжував граф із ласкавою посмішкою, звичайним своїм голосом, - поговоримо про інше. Ти зараз повертаєшся на службу?

- Ні, я можу пробути цілий день у вас. На щастя, принц дав мені тільки одне доручення, яке цілком відповідає моїм бажанням.

- Король здоровий?

- Так.

- А принц?

- Як завжди.

Граф, за старою звичкою, забув про Мазаріні.

- Добре, Раулю. Оскільки ти сьогодні належиш мені, то і я присвячу тобі весь день. Обійми мене, ще... ще! Ти у себе вдома, віконт... А! Ось і наш старий Грімо*!.. Грімо, йди сюди! Віконт хоче обійняти тебе.

Старий не змусив себе просити і підбіг до юнака з розпростертими обіймами. Рауль кинувся до нього назустріч.

- Чи не хочеш пройтися садом, Раулю? Я покажу тобі нове приміщення, яке я велів приготувати для тебе під час відпустки. Поки ми будемо дивитися зимові посадки і нових верхових коней, ти розповіси мені про наших паризьких друзів.

Граф склав рукопис, узяв сина під руку і пройшов із ним у сад.

Грімо задумливо подивився вслід Раулю, який майже торкнувся притолоки, і, погладжуючи сиву голову, задумливо прошепотів:

- Виріс!

V. Де йтиметься про Крополі, про Крополі і про великого невизнаного живописця

Поки граф де Ла Фер оглядатиме з Раулем нові споруди і нещодавно куплених коней, попросимо читача повернутися з нами до Блуа, щоб бути присутнім під час незвичайного хвилювання, що охопило місто.

Першими жертвами новини, привезеної Раулем, стали готелі.

Справді, король і двір приїдуть у Блуа; це означає - сто вершників, десять карет, двісті коней і стільки ж слуг, скільки панів. Де помістяться всі ці люди? Де розташуються сусідні дворяни, які, можливо, приїдуть за дві-три години, щойно до них дійдуть звістки, що розходяться, як кола від каменя, кинутого в спокійну воду?

Ще вранці Блуа був спокійний, як найтихіше озеро; але після звістки про прибуття короля місто раптом наповнилося галасом і метушнею.

Кухарі під наглядом дворецьких вирушили із замку в місто купувати провізію. Десять кур'єрів поскакали до шамборських крамниць за дичиною, до бевронських тонів за рибою, до шевернійських оранжерей за квітами і фруктами.

З комор витягували цінні килими і люстри на позолочених ланцюгах; ціла армія слуг крейдувала двори і мила кам'яне облицювання замку, в той час як їхні дружини збирали польові квіти за річкою. Щоб не відстати від замкової челяді, все місто почало приводити себе до ладу за допомогою щіток, мітелок і води.

Канавки верхнього міста, що безперервно наповнювалися водою, у нижньому місті перетворювалися на потоки, а бруківка, часто вельми брудна, тепер була вичищена і блищала під променями сонця.

Музиканти теж готувалися до зустрічі; всі запасалися в купців стрічками і бантами для шпаг; господині закуповували хліб, м'ясо і пряноші. Багато жителів, будинки яких були забезпечені всім, немов в очікуванні облоги, і яким не було чого більше робити, вже одягали святкові сукні та прямували до міських воріт, щоб раніше за всіх побачити в'їзд свити. Вони знали, що король прибуде не раніше ночі або навіть, можливо, вранці. Але ж очікування - це свого роду безумство. А що таке безумство, якщо не надлишок надії?

У нижньому місті, кроків за сто від замку, на гарній вулиці, що називалася тоді Старою і справді була дуже старою, височіла солідна будівля з загостреною покрівлею, масивна й широка, з трьома вікнами на першому поверсі, двома на другому і маленьким вікном на третьому.

З боку цього трикутника нещодавно побудували досить великих розмірів паралелограм, який безцеремонно зайняв більшу частину вулиці, згідно з вільним стилем забудови, який допускала тодішня

міська влада. Вулиця виявлялася рази в чотири вужчою, але зате будинок - удвічі ширшим; чи не правда, гра була варта свічок?

Переказ свідчив, що в цьому будинку з загостреним дахом за часів Генріха III жив сановник, до якого одного разу приїхала королева Катерина Медічі, за словами одних - просто щоб провідати його, за словами інших - щоб задушити. Як би там не було, королеві довелося з побоюванням переступити поріг цього будинку.

Після смерті сановника, що сталася від удушення або від природних причин - чи не все одно, - будинок продали, потім занедбали і, нарешті, відокремили від інших будинків цієї вулиці. Тільки в другій половині царювання Людовика XIII італієць Крополі, який втік від служби на кухнях маршала д'Анкра, зайняв цей будинок. Він відкрив тут готель, де готували такі смачні макарони, що їх приходили поїсти і за ними посилали люди, які жили за кілька льє від Старої вулиці.

Слава готелю зросла, коли королева Марія Медічі, ув'язнена, як відомо, у Блуаському замку, одного разу надіслала сюди по макарони. Це сталося саме того дня, коли вона тікала із замку через знамените вікно. Блюдо з макаронами залишилося на столі: королева ледь доторкнулася до ласої страви.

В ознаменування подвійної милості, наданої трикутному будинку завдяки удушенню і макаронам, бідний Крополі надумав дати своєму готелю пишну назву. Але його італійське прізвище не могло слугувати в ту пору рекомендацією, а маленькі, ретельно приховувані статки не давали йому змоги занадто виставляти себе напоказ.

Відчуваючи наближення смерті, що відбувалося 1643 року, після смерті Людовика XIII, він покликав сина, юного кухарчука, який подавав блискучі надії, і зі сльозами на очах заповідав йому зберегти секрет приготування макаронів, офранцузувати своє ім'я, одружитися з француженкою і, зрештою, коли політичний обрій очиститься від хмар, наказати сусідньому ковалеві зробити велику вивіску, на якій знаменитий живописець напише портрети двох королев із написом: «Готель Медічі».

Добряку Крополі, після всіх цих заповітів, ледь вистачило сил вказати своєму юному спадкоємцеві на камін, під плиту якого він засунув колись тисячу луїдорів, - і випустити дух.

Крополі-син почав з того, що привчив публіку вимовляти кінцеве «і» свого прізвища так слабко, що незабаром, за загальної поблажливості, його прізвище стало звучати просто Крополь - ім'я суто французьке.

Потім він одружився; у нього якраз була на прикметі француженка, у яку він був закоханий, і він зумів отримати за нею чималий посаг, показавши заздалегідь схованку в каміні.

Виконавши перші два пункти батьківського заповіту, він почав шукати живописця для вивіски.

Незабаром знайшовся і живописець.

То був старий італієць, послідовник Рафаеля і Кар-Рачі, але послідовник невдачливий. Він зараховував себе до венеціанської школи, ймовірно, тому, що дуже любив яскраві тони. Роботи його, з яких він за все своє життя не продав жодної, так не подобалися городянам, що він нарешті перестав писати.

Він завжди хвалився, що розписав банну кімнату для дружини маршала д'Анкра, і шкодував, що ця кімната згоріла під час заворушень, пов'язаних з ім'ям маршала.

Кроколі виявляв поблажливість до свого співвітчизника Пітріно, - так звали художника. Можливо, він бачив знаменитий розпис банної кімнати, - у всякому разі, він ставився до цього Пітріно з такою повагою і поводився з ним так дружньо, що навіть оселив його у своєму будинку.

Вдячний Пітріно, харчуючись макаронами, прославив національну страву і надав своїм невтомним язиком великі послуги дому Кроколі.

У старості він прив'язався до сина, як колись до батька, і помалу став чимось на кшталт наглядача при домі, де його непідкупна чесність, визнана всіма скромність, небачена душевна чистота й тисячі інших чеснот, перелічувати які тут ми вважаємо зайвим, дарували йому постійне місце біля родинного вогнища, з правом розпоряджатися всією прислугою. Понад те, це саме він куштував макарони, щоб підтримати чистоту смаку старовинної традиції, і треба зауважити, що він не прощав ні зайвого зернятка перцю, ні відсутнього атома пармезану.

Він надзвичайно зрадів, коли Кроколь-син довірив йому таємницю і доручив написати знамениту вивіску.

Треба було бачити, як пристрасно нишпорив він у своїй старій шухлядці в пошуках пензлів, злегка об'їдених щурами, але ще цілком придатних, пухирців з напівзасохлими фарбами, лляної олії в бутлі й старої палітри, що належала ще Бронзіно*, цьому «богові живопису», як стверджував своєю ламаною італо-французькою мовою художник з-за гір.

Пітрино буквально виріс від радості, відчуваючи, що відновить свою колишню славу.

Він зробив те саме, що зробив Рафаель: змінив манеру і написав, наслідуючи Альбано*, не двох королев, а двох богинь. Найясніші дами вражали такою грацією, представляли здивованим поглядам таке з'єднання троянд і лілій - чарівний наслідок зміни манери Пітріно, - лежали в таких спокусливих позах сирен, що начальник поліції, коли йому дали глянути на цю монументальну прикрасу будинку Кроколя, негайно оголосив, що ці дами надто гарні та що їхні принади діють надто сильно, щоб їх можна було залишити на вивісці на очах у всіх перехожих.

- Його Високість герцог Орлеанський, - сказав він Пітріно, - часто відвідує наше місто, і йому, напевно, не сподобається, що його знаменита матінка так мало прикрита. Він здатний засадити вас у підземну в'язницю, тому що у прославленого принца серце далеко не завжди

м'яке. Дозвольте замазати або обох сирен, або напис, - інакше я не дозволю вам виставити цю вивіску напоказ. Я дбаю про вашу користь, Кроноль, і про вашу теж, синьйоре Пітріно.

Що тут скажеш? Довелося подякувати начальнику поліції за його дбайливість, що і зробив Кроноль. Але розчарований Пітріно занепав духом. Він відчував, чим усе це скінчиться. Ледве пішов начальник поліції, як Кроноль запитав, схрестивши руки:

- Що ж нам робити?

- Ми зітремо напис, - сумно відповів Пітріно. - Ми можемо зробити це в одну мить і замінити наших «Медічі» «Німфами» або «Сиренами», як вам буде завгодно.

- Ні, ні, - сказав Кроноль, - тоді волю мого батька не буде виконано. Мій батько дуже хотів...

- ...щоб були фігури, - продовжив Пітріно.

- Написи, - поправив його Кроноль.

- Він заповів, щоб вони були схожі, і вони схожі. Отже, він бажав фігур, - заперечив Пітріно.

- Так, але якби схожості не було, хто впізнав би їх без напису? Тепер, коли в пам'яті мешканців Блуа образи цих уславлених дам уже трохи стерлися, хто впізнає Катерину і Марію без напису «Медічі»?

- Що ж буде з моїми фігурами?.. - у розпачі вимовив Пітріно, який відчував правоту слів Кроноля. - Я не хочу знищувати плоди моєї праці.

- А я не хочу, щоб вас посадили у в'язницю, а мене в підземелля.

- Зітремо слово «Медічі», - благав Пітріно.

- Ні, - твердо відповів Кроноль. - Мені спала на думку думка... прекрасна думка... Залишаться і ваші фігури, і мій напис... Medici італійською, здається, означає доктор?

- Так, у множині.

- Так замовте іншу вивіску в коваля. На ній ви намалюєте мені шість лікарів і зробите напис: «Медичі»... це буде дуже мила гра слів!

- Шість лікарів! Неможливо! А композиція? - вигукнув Пітріно.

- Це вже ваша справа. Але буде так, як я хочу... Так треба... Мені ніколи: макарони пригорять.

Проти таких доводів заперечувати не доводилося. Пітріно підкорився. Він сфабрикував вивіску з лікарями і з написом. Начальник поліції похвалив її і дозволив.

Вивіска надзвичайно сподобалася в місті: це зайвий раз довело, що поезія, як казав Пітріно, недоступна міщанам. Щоб винагородити живописця, Кроноль повісив німф першої вивіски у своїй спальні, і пані Кроноль червоніла щоразу, як поглядала на них, роздягаючись на ніч.

Так будинок з вежею отримав вивіску, і, таким чином, досягнувши процвітання, готель «Медічі» змушений був розширити свій простір за рахунок чотирикутної будівлі, яку ми описали. І так з'явився в Блуа вищеназваний готель, господарем якого був Кроноль, а вивіска належала пензлю невідомого художника Пітріно.

VI. Незнайомець

Заснований таким чином і прославлений своєю вивіскою, готель Крополя швидко процвітав.

Крополь не сподівався сильно розбагатіти: йому досить було подвоїти суму в тисячу луїдорів, залишену йому батьком, потім продати будинок з усіма запасами і щасливо зажити на волі як громадянин міста Блуа.

Крополь був ласий до баришів і був у повному захваті, дізнавшись про приїзд короля Людовика XIV.

Він, дружина його, Пітріно і два кухарки негайно взялися бити голубів, свійську птицю і кроликів; за хвилину подвір'я готелю оголосилося пронизливими криками і жалібними стогонами.

У цей час у Крополя жив тільки один постоялець.

Це була людина років тридцяти, красива, висока, похмура або, точніше сказати, задумлива.

Він був одягнений у чорну оксамитову сукню, розшиту бісером. Простий білий комір, як у найсуворіших пуритан, відкривав красиву ніжну шию. Невеликі світлі вуса обрамляли презирливо стиснуті губи.

Говорячи з людьми, він дивився їм прямо в обличчя, не зухвало, але твердо, холодні блакитні очі його так блищали, що багато поглядів опускалися перед ним, як більш слабка шпага під час поєдинку.

За тих часів, коли люди, створені богом рівними, так само різко поділялися завдяки забобонам на дві касти - дворян і простолюдинів, як вони поділяються на білу й чорну расу, за тих часів, кажемо ми, цього незнайомця неодмінно прийняли б за дворянина, до того ж за дворянина найкращої породи. Для цього достатньо було поглянути на його руки з довгими тонкими пальцями; жилки виднілися під шкірою при найменшому русі.

Незнайомець приїхав до Крополя один. Не вагаючись, не замисливши ні на хвилину, він зайняв найкращі кімнати, запропоновані йому хазяїном готелю, який вказав їх йому з низькою метою - зірвати зайвий куш, як сказали б одні, або з найпохвальнішими намірами, як сказали б інші, якщо взяти до уваги, що Крополь був фізіономістом і оцінював людей з першого погляду.

Кімнати ці займали весь лицьовий бік старого трикутного будинку: на першому поверсі була вітальня з двома вікнами, біля неї - друга кімната, а нагорі - спальня.

Від самого приїзду дворянин ледь торкався страв, які йому подавали в його кімнату. Він сказав тільки два слова господареві, наказавши впустити до себе якогось Паррі, який мав скоро приїхати.

Потім він поринув у таке вперте мовчання, що Крополь, який любив гарне товариство, майже образився.

Того ранку, з якого почалася наша повість, цей дворянин встав дуже рано, сів до вікна у вітальні та став із сумом пильно дивитися в

кінець вулиці, ймовірно, чекаючи мандрівника, про якого він попередив господаря готелю.

Так побачив він кортеж правителя, який повертався з полювання, а потім міг знову насолодитися тишею міста, зануреного в очікування.

І раптом - загальна метушня: слуги, що кинулися в поля за квітами, кур'єри, що скачуть, мітлярі вулиць, постачальники герцога, стривожені та балакучі крамарі, стукіт екіпажів, миготіння перукарів та пажів, - увесь цей галас та метушня вразили його, не порушивши, однак, його безпристрасної величі, що надає погляду лева чи орла такого зарозумілого спокою серед вигуків «ура!», тупотіння мисливців та роззяв.

Однак крики жертв, яких умертвляли на пташиному подвір'ї, біганина пані Кроноль вузькими й скрипучими дерев'яними сходами та метання Пітріно, що ще вранці курив біля воріт холоднокровно, наче голландець, дещо здивували й стривожили мандрівника.

Він уже встав, щоб навести довідки, коли двері відчинилися. Незнайомець подумав, що до нього вводять нетерпляче очікуваного мандрівника.

Тому він швидко зробив кілька кроків у напрямку до дверей.

Але замість людини, на яку він очікував, з'явився Кроноль. Позаду трактирника, на сходах, промайнуло гарненьке личко пані Кроноль. Вона кинула крадькома погляд на молоду людину й негайно зникла.

Кроноль увійшов, усміхаючись, із ковпаком у руках, радше згинаючись, ніж кланяючись.

Незнайомець, не кажучи ні слова, запитально глянув на нього.

- Пане, я прийшов запитати вас, - сказав Кроноль. - Але як накажете вас називати: вашим сиятельством, маркізом чи...

- Називайте мене просто пан і говоріть скоріше, - відповідав незнайомець гордовитим тоном, що не допускає ні суперечок, ні заперечень.

- Я прийшов запитати вас, пане, як ви провели ніч і чи бажаєте ви залишити за собою квартиру?

- Так.

- Але, пане, з'явилася нова обставина, якої ми не передбачали.

- Яке?

- Його величність Людовик Чотирнадцятий приїде сьогодні в наше місто і пробуде тут цілий день, а можливо, і два.

Обличчя незнайомця висловило крайнє здивування.

- Французький король приїде в Блуа?

- Він уже в дорозі.

- Тим паче мені потрібно залишитися тут, - сказав незнайомець.

- Як вам завгодно. Але чи бажаєте ви, пане, залишити за собою всю квартиру?

- Я вас не розумію. Чому сьогодні я маю займати менше приміщення, ніж учора?

- А ось чому, пане. Учора, коли ваша світлість зволила вибирати приміщення, я призначив ціну, не думаючи про ваші кошти... Але тепер...

Незнайомець почервонів. Він подумав, що його вважають бідняком і ображають.

- А сьогодні ви задумалися про мої кошти? - запитав він холоднокровно.

- Пане, я, спасибі богу, людина чесна. Хоча я і трактирник, у мені тече дворянська кров. Мій батько служив у військах маршала д'Анкра. Упокой, господь, його душу!

- Про це я не збираюся з вами сперечатися; я тільки хочу дізнатися, і скоріше, до чого хиляться ваші запитання.

- Пане, ви, як людина розумна, зрозумієте, що місто наше дуже мале, двір заполонить його, всі будинки будуть забиті приїжджими, і тому квартири вкрай подорожчають.

Незнайомець почервонів ще сильніше.

- То скажіть ваші умови, - промовив він.

- Мої умови скромні, пане, тому що я шукаю чесних баришів і хочу залагодити справу, не проявляючи недисциплінованості та грубості... Приміщення, яке ви зволите займати, дуже просторе, а ви абсолютно один...

- Це моя справа.

- О, зрозуміло! Адже я не виганяю вас!

Кров кинулася в обличчя незнайомцю.

Він пронизав бідного Крополя таким поглядом, що той залюбки забився б під знаменитий камін, якби його не утримував на місці власний інтерес.

- Ви хочете, щоб я виїхав? Так кажіть прямо, але скоріше...

- Пане... пане... Ви не зволили зрозуміти мене. Я чиню делікатно, але я невдало висловився; або, можливо, ви, будучи іноземцем, як я бачу з вашої вимови...

Справді, у незнайомця неважко було впізнати англійця за легкою гаркавістю, помітною навіть у тих англійців, які найчистішим чином розмовляють по-французьки.

- Ви іноземець, пане, і, можливо, не вловлюєте відтінків моєї мови. Я хочу сказати, що ви могли б розлучитися з однією або двома кімнатами; тоді плата за квартиру значно зменшиться, і совість моя заспокоїться. Справді, важко надмірно набавляти ціну на квартиру, коли вже отримуєш за неї порядну плату.

- Що коштувало приміщення вчора?

- Луїдор, пане, зі столом і кормом вашого коня.

- Добре, а скільки сьогодні?

- А ось тут-то й утруднення! Сьогодні приїде король; якщо двір ночуватиме тут, то доведеться зарахувати і сьогоднішній день. Вийде, що

за три кімнати, по два луїдори за кожну, треба шість луїдорів. Два луїдори, пане, це дрібниці, але шість луїдорів - це вже багато.

Незнайомець, щойно весь червоний, зблід як смерть. З героїчною бравадою він вихопив із кишені гаманець із вишитим гербом. Гаманець був такий худий, такий сплющений, що Кроноль не міг не помітити цього.

Незнайомець висипав із гаманця гроші на долоню. Там виявилося три подвійних луїдори, що становило шість простих.

Кроноль тим часом вимагав сім. Він глянув на незнайомця, немов кажучи: «Ну що ж ти?»

- Ми домовилися на луїдорі, чи не так, корчмарем?

- Так, пане, але...

Незнайомець пошарив у кишені штанів і вийняв маленький гаманець, золотий ключик і трохи срібних грошей. Їх набралося на луїдор.

- Покірно дякую, пане, - сказав Кроноль. - Мені залишається дізнатися, чи бажаєте ви утримати кімнати і на завтрашній день. У такому разі я залишу їх за вами. Якщо ж вам не завгодно, то я обіцяю приміщення чинам свити його величності, які мають скоро приїхати.

- Добре, - відповів незнайомець після досить тривалого мовчання. - У мене немає більше грошей, як ви бачили самі: однак я залишу за собою кімнати. Вам доведеться продати кому-небудь у місті цей діамант або взяти його собі на забезпечення...

Кроноль так довго розглядав діамант, що незнайомець поспішив додати:

- Мені було б приємніше, якби ви продали його, бо він коштує триста пістолів*. Єврей - є ж якийсь єврей у Блуа?* - дасть вам двісті або щонайменше півтораста. Візьміть, скільки б вам не дали, якби навіть довелося отримати тільки те, що доводиться з мене за квартиру. Ступайте!

- Ах сударю, - сказав Кроноль, збентежений шляхетністю, безкорисливістю незнайомця і його незламним терпінням, побачивши таку недовірливість. - У Блуа зовсім не так грабують, як ви вважаєте за потрібне думати, і якщо діамант коштує, як ви кажете...

Незнайомець знову глянув на Кроноля і вразив його, як блискавкою, поглядом своїх блакитних очей.

- Я не знавець у діамантах! - вигукнув Кроноль. - Повірте, пане!

- Але ювеліри розуміються на дорогоцінних каменях. Запитайте їх, - порадив незнайомець. - Тепер, здається, наші рахунки покінчені, чи не так?

- Так, пане, і, на превеликий мій жаль, я побоююся, що образив вас...

- Анітрохи, - заперечив незнайомець із величним жестом.

- Або, можливо, вам здалося, що зі шляхетних мандрівників деруть утридорога... Повірте, пане, що тільки необхідність...

- Ну досить про це, кажу вам... Залиште мене одного!

Крополь низько вклонився і вийшов із розгубленим виглядом, який говорив про його добре серце і явні докори сумління.

Незнайомець сам зачинив двері і, залишившись один, подивився в порожній гаманець, з якого він вийняв шовковий мішечок, де лежав діамант, останнє його надбання.

Він знову порився в кишенях, заглянув у гаманець і переконався, що більше в нього нічого немає. Тоді він підняв очі до неба з вищим спокоєм відчаю, витер тремтячою рукою крапельки поту, що блищали в зморшках його шляхетного чола, і знову звернув на небо погляд свій, колись повний неперевершеної величі. Гроза минула далеко від нього, можливо, в глибині душі своєї він здійснив молитву.

Потім він підійшов до вікна, сів на колишнє місце і просидів нерухомо, наче мертвий, до тієї хвилини, коли небо потемніло і на вулиці з'явилися перші смолоскипи, даючи сигнал, що настав час починати ілюмінацію і запалювати вогні у всіх вікнах.

VII. Паррі*

Поки незнайомець із цікавістю дивився на вогники і прислухався до вуличного шуму, до кімнати увійшов шинкар Крополь із двома лакеями, які почали накривати на стіл.

Незнайомець не звернув на них жодної уваги.

Крополь підійшов до нього і з глибокою повагою шепнув йому на вухо:

- Пане, діамант оцінили.

- І що ж?

- Ювелір його королівської високості дає двісті вісімдесят пістолів.

- Ви отримали гроші?

- Я вважав, що повинен це зробити, пане. Утім, я взяв їх з умовою: ви можете повернути гроші й отримаєте діамант назад.

- Це зайве. Я доручив вам продати його.

- У такому разі я виконав або майже виконав вашу волю, і хоча не продав діаманта остаточно, проте ж отримав гроші.

- Так візьміть із них скільки слід, - розпорядився незнайомець.

- Пане, я зроблю це, якщо ви так рішуче вимагаєте.

Сумна усмішка торкнулася губ незнайомця.

- Решту покладіть сюди.

Він вказав на скриню і відвернувся. Крополь відкрив досить важкий мішок і взяв із нього плату за номер.

- Сподіваюся, пане, - сказав він, - ви не засмутите мене, відмовившись повечеряти. Ви зволили відіслати обід: це дуже прикро для «Готелю Медічі». Дозвольте поглянути, сударю, вечерю подано, і, насмілюся додати, вона непогана.

Незнайомець запитав чарку вина, відламав шматочок хліба і залишився біля вікна.

Скоро пролунали гучні звуки труб і фанфар. Вдалині почулися крики. Неясний шум наповнив нижню частину міста. Насамперед незнайомець розрізнив тупіт коней, що наближалися.

- Король! Король! - кричав галасливий натовп.

- Король! - повторив Кроноль, кинувши свого постояльця і всі спроби делікатного поводження заради того, щоб задовольнити свою цікавість.

На сходах із Крополем зустрілися й оточили його пані Кроноль, Пітріно, лакеї та кухарки.

Кортеж пересувався повільно; його висвітлювали тисячі смолоскипів на вулиці та з вікон.

За ротою мушкетерів і загоном дворян слідував портшез кардинала Мазаріні, який, немов карету, везли чотири вороних коні.

Далі йшли пажі та слуги кардинала.

За ними їхала карета королеви-матері; фрейліни сиділи біля дверцят, а наближені їхали верхи по обидва боки карети.

За королевою з'явився король на чудовому саксонському коні з довгою гривою. Кланяючись, юний государ звертав своє красиве обличчя, освітлене смолоскипами, які несли його пажі, до вікон, звідки кричали особливо голосно.

Біля короля, відступивши кроку на два, їхали принц Конде, Данжо і ще чоловік двадцять придворних; їхні слуги і багаж замикали урочисту процесію.

У всій цій пишноті було щось войовниче.

Лише деякі старші придворні були в дорожніх костюмах, всі інші були у військових мундирах. На багатьох - кіраси* і перев'язі*, як за часів Генріха IV і Людовика XIII.

Коли король проїжджав повз, незнайомець висунувся у вікно, щоб краще бачити, потім закрив обличчя руками. Серце його переповнилося гіркою заздрістю. Його п'янили звуки сурм, оглушували захоплені крики народу; він на мить наче збожеволів серед цього галасу, блиску й розкоші.

- Так, він - король! Король! - прошепотів незнайомець із тужливим відчаєм.

Перш ніж він вийшов із похмурої замисленості, весь цей шум і вся пишність зникли. На перехресті внизу під вікнами незнайомця лунали тільки нестрункі хрипкі голоси, які час від часу кричали:

- Хай живе король!

Залишилося також лише шість смолоскипів у руках мешканців «Готелю Медічі»: два в руках Кроноля, один у Пітріно і по одному в кожного кухарчука.

Кроноль безперестанку повторював:

- Який гарний король! Як він схожий на свого славного батька.

- Набагато краще, - твердив Пітріно.

- І яка гордість в обличчі! - говорила пані Крополь, яка вступила вже в суперечки із сусідами і сусідками.

Крополь висловлював свої враження, не помічаючи старого з ірландським конем на приводі, який намагався пробратися крізь натовп жінок і чоловіків, що стояв перед «Готелем Медічі».

У цю хвилину з вікна пролунав голос незнайомця:

- Господарю, дайте можливість увійти у ваш готель.

Крополь повернувся і, побачивши старого, дав йому дорогу. Вікно зачинилося. Старий мовчки увійшов.

Незнайомець зустрів старого на сходах, уклав його у свої обійми і провів у кімнату прямо до крісла.

Той не захотів сісти.

- Ні, ні, мілорде, - сказав він. - Мені сидіти у вашій присутності? Нізащо! Нізащо!

- Паррі! - вигукнув незнайомець. - Прошу тебе, сядь! Ти приїхав з Англії... з такої далечіні... Ах! Не в твої літа переносити такі негаразди, які тобі доводиться терпіти на службі в мене!.. Відпочинь!..

- Насамперед я маю дати вам звіт, мілорде...

- Паррі... благаю тебе... не кажи мені нічого... Якби ти привіз добру звістку, ти заговорив би інакше. Значить, звістки твої сумні.

- Мілорде, - зупинив його старий, - не поспішайте засмучуватися. Не все ще втрачено. Треба запастися волею, терпінням, а головне - покірністю долі.

- Паррі, - відповів незнайомець, - я пробрався сюди сам, крізь тисячу засідок і небезпек. Чи віриш ти, що в мене є воля? Я думав про цю подорож десять років, незважаючи на застереження і перешкоди: чи віриш ти в моє терпіння? Сьогодні ввечері я продав останній діамант мого батька, тому що мені нічим було заплатити за квартиру і шинкар вигнав би мене.

Паррі здригнувся від обурення. Молодий чоловік відповів йому потисненням руки й усмішкою.

- У мене залишається ще двісті сімдесят чотири пістолі, і мені здається, що я багатий; я не впадаю у відчай, Паррі. Чи віриш ти, що я підкорений долі?

Старий підняв тремтячі руки до неба.

- Говори, - попросив незнайомець, - не приховуй від мене нічого. Що трапилося?

- Розповідь моя буде дуже короткою, мілорд. Але заради бога, не тремтіть так!

- Я тремчу від нетерпіння, Паррі. Кажи ж швидше: що сказав тобі генерал?

- Спочатку він не хотів мене приймати.

- Він подумав, що ти шпигун?

- Так, мілорде. Але я написав йому листа.

- Ти докладно виклав у ньому моє становище і мої бажання?

- О так! - відповідав Паррі з сумною посмішкою. - Я описав усе і точно виклав вашу думку...

- І що ж, Паррі?

- Генерал повернув мені лист через свого ад'ютанта і передав мені, що велить заарештувати мене, якщо я ще хоч день пробуду в тих місцях, де він командує.

- Заарештувати! - прошепотів молодий чоловік. - Заарештувати!.. Тебе... найвірнішого з моїх слуг!

- Так, мілорд!

- І ти підписав лист своїм ім'ям, Паррі?

- Повністю, мілорде. Ад'ютант знав мене в Сент-Джемсі і, - додав старий із глибоким зітханням, - у Вайтголлі!

Молодий чоловік опустив голову і сумно задумався.

- Так, так вчинив Монк при сторонніх, - сказав він, намагаючись обдурити самого себе. - Але наодинці... що він зробив? Говори.

- На жаль, мілорде, - відповів Паррі, - він прислав чотирьох вершників, і вони дали мені коня, на якому я приїхав сюди, як ви зволили бачити. Вершники доправили мене галопом до невеличкої пристані Тенбі*, там радше кинули, ніж посадили, у рибальський човен, що вирушав до Франції, у Бретань, і ось - я тут!

- О! - прошепотів молодий чоловік, конвульсивно притискаючи руку до грудей, щоб із неї не вирвався стогін. - І більше нічого, Паррі?

- Нічого, мілорд.

Після цієї небагатослівної відповіді Паррі настало тривале мовчання. Чути було тільки стукіт підборів незнайомця, який шалено крокував паркетом.

Старий хотів змінити розмову, яка пробуджувала занадто похмурі думки.

- Мілорде, - запитав він, - що це за галас у місті? Що це за люди кричать: «Хай живе король!»? Про якого короля йдеться? І чому така ілюмінація?

- Ах, Паррі, ти не знаєш, - іронічно відповів молодий чоловік. - Французький король відвідав своє добре місто Блуа; всі ці позолочені сідла, всі ці трубні звуки - на його честь; шпаги всіх цих дворян належать йому. Його мати їде перед ним у кареті, розкішно прикрашеній золотом і сріблом. Щаслива мати! Міністр збирає для нього мільйони і везе його до багатої нареченої. Ось чому радіє весь цей народ. Він любить свого короля, зустрічає його захопленими вигуками, кричить: «Хай живе король! Хай живе король!»

- Добре, добре, мілорде, - сказав Паррі, ще більше збентежений такими словами.

- Ти знаєш, - продовжував незнайомець, - що під час цього свята на честь короля Людовика Чотирнадцятого моя мати і моя сестра сидять без грошей, без хліба. Ти знаєш, що за два тижні, коли всій Європі стане

відомо те, що ти розповів мені зараз, я буду збезчещений і висміяний... Паррі!.. Чи бували приклади, щоб людина мого звання була примушена...

- Мілорде, благаю вас...

- Ти маєш рацію, Паррі, я жалюгідний боягуз, і якщо я сам нічого не роблю для себе, то хто допоможе мені? Ні, ні, Паррі, у мене є руки... є шпага...

І, з силою вдаривши себе по руці, він зняв зі стіни шпагу.

- Що ви хочете зробити, мілорд?

- Що я хочу зробити, Паррі? Те, що всі роблять у моєму сімействі. Моя мати живе громадською милостинею*; сестра моя збирає милостиню для матері; десь у мене є ще брати, які теж харчуються милостинею. І я, старший у роді, теж візьмуся, наслідуючи їх, збирати милостиню.

З цими словами, що перейшли в моторошний нервовий сміх, молодий чоловік пристебнув шпагу, взяв капелюх зі скрині, накинув на плечі чорний плащ, який він носив у дорозі, і, потиснувши обидві руки дідусеві, який дивився на нього з тривогою, попросив:

- Добрий мій Паррі, накажи затопити камін, їж, пий, спи, будь щасливий. Будемо щасливі, мій вірний, мій єдиний друг! Ми багаті, як королі.

Він ударив рукою по мішку з грошима, що важко впав на підлогу, і вибухнув зловісним реготом, який налякав нещасного Паррі.

Поки всі в будинку кричали, співали і готувалися приймати мандрівників та їхніх лакеїв, незнайомець потихеньку вийшов через залу на вулицю і зник з очей старого, який дивився у вікно.

VIII. Яким був його величність Людовик XIV у двадцять два роки

В'їзд Людовика XIV у Блуа, як видно з нашої розповіді, був дуже галасливий і блискучий, і молодий король залишився ним цілком задоволений.

Доїхавши до воріт замку, король побачив герцога Гастона Орлеанського, оточеного своїми охоронцями і дворянами. Обличчя Його Високості, величне від природи, виражало за цих урочистих обставин ще більше величі й гідності.

Герцогиня Орлеанська в парадному туалеті чекала на балконі приїзду свого племінника. У всіх вікнах старого замку, у звичайні дні пустельного і сумного, видно було дам і смолоскипи.

Під звуки барабанів, труб і радісні вигуки вступив молодий король до того замку, де Генріх III сімдесят два роки тому покликав собі на

допомогу вбивство і зраду, щоб утримати корону, яка вже падала з його голови й переходила в інший рід*.

Усі, намилувавшись молодим королем, таким красивим, привабливим і шляхетним, шукали іншого короля Франції - короля зовсім в іншому роді, - старого, блідого, згорбленого, ім'я якого було: кардинал Мазаріні.

Людовик у ці роки був обдарований усіма якостями зразкового дворянина. Світло-блакитні очі його привітно блищали; але найдосвідченіші фізіономісти, дослідники душ, зануривши в них погляд, якби підданим було дано витримувати погляд короля, не могли вирішити, що таїться за цією привітністю. В очах короля було стільки ж глибини, скільки в небесній блакиті або в тому гігантському дзеркалі, яке Середземне море підставляє кораблям і в якому небо любить відображати то бурі, то зірки.

Король був невисокого зросту, навряд чи п'яти футів і двох дюймів; але його молодість пом'якшувала цей недолік, який до того ж відшкодовували шляхетність і чудова спритність рухів.

Утім, Людовік був королем, а бути королем у цю епоху традиційної пошани і відданості означало багато. Але до тієї хвилини його досить рідко і скупо показували народу. Його бачили завжди поруч із матір'ю, жінкою високого зросту, і кардиналом, людиною теж дуже представницькою. І тому багато хто говорив:

- Король нижчий за кардинала!

Незважаючи на такі зауваження, що лунали головним чином у столиці, жителі Блуа зустріли молодого монарха як напівбога; а герцог і герцогиня Орлеанські, його дядько і тітка, прийняли його майже як короля.

Треба, однак, сказати, що, коли король Людовик XIV побачив у приймальній залі однакові крісла для себе, для матері, для кардинала, для тітки й дядька, він почервонів від гніву й окинув поглядом присутніх, бажаючи довідатися за їхніми обличчями, чи не з наміром заподіяна йому така образа. Але, не помітивши нічого на безпристрасному обличчі кардинала, на обличчі матері й на обличчях інших, він скорився необхідності та сів, поспіши посісти місце раніше за інших.

Дворяни і дами були представлені їх величностям і кардиналу.

Король звернув увагу, що ні мати його, ні він сам не чули раніше майже жодного імені з тих, що їм зараз називали, тоді як кардинал, навпаки, користуючись своєю надзвичайною пам'яттю та повсякденною винахідливістю, заводив із кожним розмову про його землі, про його предків і дітей, пригадавши навіть імена деяких із них, що приводило в цілковите захоплення цих, сповнених власної гідності, повітових дворян і стверджувало їх на думці, що саме кардинал є істинним і єдиним владикою, що знає своїх підданих, з тієї самої причини, що в сонця немає суперника, адже воно одне зігріває й висвітлює.

Молодий король, давно вже спрямувавши свою вдумливу увагу на присутніх, продовжував, у такий спосіб, непомітно вивчати їх і розглядав, намагаючись розгадати їхній прихований вираз, усі ці обличчя, які здалися йому спершу самими що не на є нікчемними й банальними.

Запросили до столу. Король, який не наважувався заявити про свій голод, чекав вечері з нетерпінням. Цього разу йому були надані всі почесті, якщо не його званню, то принаймні його шлунку.

Кардинал ледь доторкнувся блідими губами до бульйону, поданого в золотій чашці. Всемогутній міністр, який забрав у королеви, що вдовствує, її регентство, а в короля - його королівську владу, не міг добути в природи здорового шлунка.

Анна Австрійська, на той час уже хвора на рак, який пізніше, років через вісім, звів її в могилу, їла не краще за Мазаріні.

Герцог Орлеанський, приголомшений важливою подією, що відбувалася в його провінційному житті, зовсім не міг їсти.

Тільки одна герцогиня Орлеанська, як справжня уродженка Лотарингії, не відставала від короля.

Людовик XIV без її участі мав би їсти геть сам; тому він був дуже вдячний і тітці своїй, і її дворецькому пану де Сен-Ремі, який справді цього разу відзначився.

Після закінчення вечері за знаком кардинала Мазаріні король встав. Тітка запросила його пройтися вздовж рядів присутніх гостей.

Дами помітили - є речі, які так само добре помічають дами як Блуа, так і Парижа, - що у Людовика XIV погляд швидкий і сміливий, що обіцяв красуням чудового поціновувача. Чоловіки, зі свого боку, зазначили, що юний король гордий і гордовитий і любить змушувати опускати очі тих, хто дивиться на нього надто довго або пильно, а це віщувало майбутнього владику.

Людовик XIV обійшов уже третину гостей, як раптом слух його вразило ім'я, яке вимовив кардинал, який розмовляв із герцогом.

Це було жіноче ім'я.

Тільки-но прозвучало це ім'я, як Людовик XIV уже нічого не став слухати і, знехтувавши людьми, які чекали його погляду, поспішив закінчити обхід зборів і дійти до кінця зали.

Герцог, як спритний царедворець, довідався у кардинала про здоров'я його племінниць. Років шість тому до кардинала приїхали з Італії три племінниці: Гортензія, Олімпія і Марія Манчіні.

Герцог висловлював жаль, що не має щастя прийняти їх разом із дядечком. Вони, ймовірно, виросли, покращали, стали ще граціознішими відтоді, як герцог їх бачив востаннє.

Короля відразу вразила різниця в голосах обох співрозмовників. Герцог говорив спокійним, природним голосом; кардинал, навпаки, відповідав йому, проти звичаю, голосно, сильно піднісши голос.

Здавалося, він хотів, щоб його голос долетів до слуху людини, яка перебуває на великій відстані.

- Ваша високість, - сказав він, - племінниці мої ще мають закінчити освіту. У них є свої обов'язки. Вони повинні звикнути до свого становища. Життя при блискучому і молодому дворі відволікало б їх.

Людовик, почувши відгук про свій двір, сумно посміхнувся. Двір був молодий, це правда, але скупість кардинала заважала йому бути блискучим.

- Однак, - заперечив герцог, - не маєте наміру ж ви віддати їх у монастир або зробити з них простих городянок?

- Зовсім ні, - відповідав кардинал, намагаючись надати своїй солодкій, оксамитовій італійській вимові більше гостроти та звучності. - Зовсім ні! Я неодмінно хочу видати їх заміж, і якнайкраще.

- У женихах не бракуватиме, - сказав герцог простодушно, як купець, який вітає свого побратима.

- Сподіваюся, ваша високість, бо бог наділив наречених грацією, розумом і красою.

Під час цієї розмови король Людовик XIV, у супроводі герцогині Орлеанської, продовжував обходити присутніх.

- Ось мадемуазель Арну, - говорила герцогиня, представляючи його величності товсту білявку двадцяти двох років, яку на сільському святі можна було б прийняти за розряджену селянку. - Мадемуазель Арну - дочка моєї вчительки музики.

Король усміхнувся: герцогиня ніколи не могла зіграти й чотирьох нот, не сфальшививши.

- Ось Ора де Монтале, - продовжувала герцогиня, - доброчесна і старанна фрейліна.

Цього разу засміявся не король, а дівчина, яку представляли; вперше почула вона такий відгук з вуст герцогині, яка не любила її балувати. Тому Монтале, наша давня знайома, вклонилася його величності надзвичайно низько не тільки з поваги, а й за необхідності - щоб приховати посмішку, яку король міг неправильно витлумачити.

У цю саму хвилину король і почув розмову, яка змусила його здригнутися.

- Як звуть третю? - запитував герцог Орлеанський у кардинала.

- Марією, ваша високість, - відповів Мазаріні.

У цьому слові, мабуть, містилася якась магічна сила, тому що, почувши його, король здригнувся і відвів герцогиню на середину зали, наче бажаючи сказати їй кілька слів по секрету; насправді він тільки хотів підійти ближче до Мазаріні.

- Ваша високість, - напівголосно промовив він, посміхаючись, - мій учитель географії не говорив мені, що між Блуа і Парижем така величезна відстань.

- Як так?

- Здається, моди доходять сюди тільки через кілька років. Погляньте на цих дівчат. Деякі, право, непогані.

- Не говоріть надто голосно, дорогий племіннику: вони можуть збожеволіти від радості.

- Дозвольте, дозвольте, мила тітонько, - продовжував король з посмішкою. - Друга частина моєї фрази виправить першу. Одні здаються старими, а інші непривабливими, бо вони вдягнені так, як одягалися десять років тому.

- Але, ваша величність, від Блуа до Парижа всього п'ять днів їзди.

- Отже, щодня ви спізнюєтеся на два роки.

- Справді, вам так здається? Дивно, я цього зовсім не помічала.

- Погляньте, мила тітонько, - сказав король, дедалі ближче наближаючись до Мазаріні під тим приводом, що так йому зручніше дивитися, - погляньте на це просте біле вбрання поряд із застарілим вбранням і громіздкими зачісками. Це, ймовірно, одна з наближених матінки, хоча я її й не знаю. Подивіться, яка простота в поводженні, яка грація в рухах! Ось це жінка, а всі інші просто манекени.

- Милий племінник, - відповіла герцогиня з посмішкою, - дозвольте сказати вам, що цього разу ви не вгадали. Та, яку ви так розхвалюєте, не парижанка, а тутешня...

- Невже? - запитав король із недовірою.

- Підійдіть, Луїзо, - покликала герцогиня.

Дівчина, яку ми знаємо вже під цим ім'ям, підійшла несміливо, почервонівши, не піднімаючи голови, відчуваючи, що на неї дивиться король.

- Луїза-Франсуаза де Ла Бом Леблан, дочка маркіза де Лавальєр, - церемонно сказала королю герцогиня.

Дівчина, незважаючи на всю свою несміливість, поклонилася так граціозно, що, дивлячись на неї, король пропустив кілька слів з розмови герцога з кардиналом.

- Це падчерка, - продовжувала герцогиня, - пана де Сен-Ремі, мого дворецького, того самого, який керував приготуванням печені з трюфелями, що заслужила схвалення вашої величності.

Жодна грація, жодна краса і молодість не встояли б при такій атестації. Король усміхнувся. Чи були слова герцогині жартом, чи наївністю, у всякому разі, вони безжально вбили все, що король Людовік вважав прекрасним і поетичним у скромній дівчині.

Маркіза де Лавальєр негайно ж перетворилася для короля на падчерку людини, яка вміла чудово готувати індичок з трюфелями.

Але принци так уже влаштовані, такими ж були й олімпійські боги. Діана і Венера, напевно, дуже сміялися над вродливою Алкменою і бідною Іо, коли за столом Юпітера між нектаром і амброзією починали для розваги говорити про смертних красунь*.

На щастя, Луїза вклонилася так низько, що не почула слів герцогині й не бачила посмішки короля. Справді, якби ця дівчина, яка

мала стільки смаку, щоб одягнутися в біле, почула жорстокі слова герцогині й побачила в ту хвилину холодну усмішку короля, вона померла б на місці.

І сама дотепна Монтале не намагалася б повернути її до життя, бо насмішка вбиває все, навіть красу.

Але, на щастя, як ми вже сказали, Луїза, у якої шуміло у вухах і було темно в очах, нічого не бачила і не чула. Король, який уважно стежив за розмовою герцога з кардиналом, поспішив до них.

Він підійшов, якраз коли кардинал Мазаріні говорив:

- Марія разом із сестрами прямує тепер у Бруаж. Я велів їм їхати тим боком Луари, а не цим, де їхали ми. За моїми розрахунками, вони будуть якраз проти Блуа.

Слова ці були вимовлені з тим звичайним тактом, з тією впевненістю, з тим почуттям міри, завдяки яким синьйор Джуліо Мазаріні вважався першим актором у світі.

Вони вразили Людовика XIV прямо в серце. Кардинал обернувся, почувши кроки, і міг переконатися в їхній дії на свого вихованця за легкою фарбою, що виступила на його обличчі. Чи могла така таємниця сховатися від людини, яка протягом двадцяти років сміялася над усіма хитрощами європейських дипломатів?

Слова кардинала вразили молодого короля, як отруєна стріла. Він не міг стояти на місці й оглядав присутніх мутним, байдужим поглядом. Раз двадцять кидав він запитальні погляди на вдовствуючу королеву, яка захопилася розмовою з герцогинею, але вона, підкоряючись погляду Мазаріні, не хотіла зрозуміти благання сина.

Відтоді музика, квіти, вогні, красуні - усе зробилося для короля нестерпним і безглуздим. Він сто разів закушував губи й потягувався, як вихована дитина, що, не сміючи позіхати, намагається показати, що їй нудно; нарешті, після марних поглядів на матір і міністра, він із розпачем звернув очі на двері, де на нього чекала свобода.

Біля дверей він помітив високого стрункого чоловіка з орлиним носом, з твердим блискучим поглядом, з довгим сивим волоссям і чорними вусами; це був справжній тип войовничої краси. У блискучій, як дзеркало, кірасі офіцера відбивалися всі вогні. На голові в нього був сірий капелюх із червоним пером - доказ, що він перебував тут по службі, а не заради задоволення. Якби він з'явився заради задоволення, як придворний, а не як солдат, то тримав би капелюх у руках: адже за всяке задоволення треба якось розплачуватися.

Офіцер був черговим і виконував звичні обов'язки; доказом слугувало й те, що він, схрестивши руки, з цілковитою байдужістю дивився на веселощі й на нудьгу цього свята. Він, як філософ, - а всі старі солдати філософи, - здавалося, більше відчував нудьгу, ніж веселощі свята; але він примирявся з першою і легко обходився без другої.

Він стояв, притулившись до різьблених дверей, коли сумний і стомлений погляд короля зустрівся з його поглядом.

Імовірно, не вперше очі офіцера зустрічалися з очима короля. Офіцер знав їхній вираз і читав затаєну в них думку; тільки-но глянувши на Людовика XIV, він прочитав на обличчі його все, що відбувалося в його душі, зрозумів нудьгу, яка нудьгувала в ньому, його боязке бажання піти, і відчув, що треба зробити королю послугу, хоча він і не просить її, навіть проти його волі. Сміливо, ніби командуючи загоном кавалерії під час бою, офіцер голосно наказав:

- Конвой його величності!

Слова його справили дію громового удару і заглушили оркестр, хор, розмови і шум кроків; кардинал і королева здивовано поглянули на короля.

Людовик XIV зблід, але, побачивши, що офіцер мушкетерів вгадав його думку і висловив її у відданому наказі, рішуче встав і попрямував до дверей.

- Ви йдете, сину мій? - запитала королева, тоді як Мазаріні запитував короля тільки поглядом, який міг би здатися ласкавим, якби не був таким проникливим.

- Так, ваша величність, - відповів Людовик XIV, - я відчуваю втому і, крім того, збираюся сьогодні ввечері писати.

Посмішка промайнула на губах міністра; він відпустив короля, кивнувши головою. Герцог і герцогиня поспішили віддати накази служителям, які негайно з'явилися. Король поклонився і пройшов через залу до дверей.

Біля дверей двадцять мушкетерів, вишикувані у дві шеренги, чекали на його величність. У кінці шеренги стояв офіцер, безпристрасний, з оголеною шпагою. Король пройшов, і натовп піднявся навшпиньки, щоб ще раз побачити його.

Перші десять мушкетерів, відсторонюючи натовп у передній і на сходах сходів, розчищали шлях королю. Інший десяток оточив його величність і герцога, який побажав проводити короля. Ззаду йшли слуги. Цей невеликий кортеж прямував із королем до відведених йому покоїв. Ці самі покої займав Генріх III, коли жив у Блуаському замку.

Герцог віддав наказ. Мушкетери, під проводом офіцера, увійшли до вузького коридору, який вів з одного флігеля замку в інший.

Вхід до коридору був із маленької квадратної передньої, темної навіть у найсонячніші дні.

Герцог зупинив Людовика XIV.

- Ви проходите, государе, - сказав він, - тим самим місцем, де герцог Гіз отримав перший удар кинджалом.

Король, мало знайомий з історією, чув про цю подію, але не знав жодних подробиць.

- А! - прошепотів він, здригнувшись, і зупинився. Ті, хто йшов попереду і позаду нього, теж зупинилися.

- Герцог Гіз, - продовжував Гастон Орлеанський, - стояв майже на тому місці, де зараз стою я; він ішов у тому ж напрямку, як ви; пан де

Луань стояв там, де стоїть лейтенант ваших мушкетерів. Пан де Сен-Малін і свита його величності були позаду і навколо нього. Тут-то і вразили його.

Король повернувся до свого офіцера і побачив тінь, що прослизнула по його мужньому і сміливому обличчю.

- Так, у спину, - промовив лейтенант із жестом найбільшого презирства.

І він хотів рушити далі, наче йому було неприємно перебувати серед цих стін, куди в колишній час прокралася зрада.

Але король, який, мабуть, бажав дізнатися все, хотів ще раз оглянути це похмуре місце.

Герцог зрозумів племінника.

- Подивіться, ваша величносте, - взяв він смолоскип із рук Сен-Ремі, - ось місце, де Гіз упав. Тут стояло ліжко. Він обірвав фіранки, схопившись за них при падінні.

- Чому паркет у цьому місці нерівний? - запитав Людовик XIV.

- Тому, що тут текла його кров, - відповів герцог. - Вона вбралася в дуб, і, тільки зішкребши паркет, вдалося її відчистити, - додав герцог, підносячи смолоскип до паркету, - але попри всі зусилля, залишилася темна пляма.

Людовик XIV підняв голову. Можливо, він згадав про ті криваві сліди, на які йому колись вказували в Луврі: це були сліди крові Кончіні, пролитої його батьком за подібних же обставин.

- Ходімо, - попросив він.

Кортеж негайно ж рушив уперед: хвилювання додало голосу юного монарха незвичної владності.

Коли дійшли до призначених королю покоїв, до яких можна було пройти і вузьким коридором, і парадними сходами з двору, герцог Орлеанський сказав:

- Розташовуйтеся в цих кімнатах, ваша величносте, хоча вони й недостойні вас.

- Дядечко, - відповів король, - дякую вам за вашу сердечну гостинність.

Йдучи, герцог вклонився племіннику. Король обійняв його.

З двадцяти мушкетерів, які супроводжували короля, десять довели герцога до парадних залів, які все ще були повні народу, незважаючи на те, що Людовік пішов.

Решту десятьох мушкетерів офіцер розставив на різних постах. Офіцер особисто за п'ять хвилин оглянув усе довкола холодним і твердим поглядом, який далеко не завжди виробляється звичкою: твердість погляду - ознака таланту.

Перевіривши пости, він влаштувався в передній, де знайшов величезне крісло, лампу, вино, воду і скибку черствого хліба. Він додав світла, випив півсклянки вина, усміхнувся, виразно скрививши губи, сів у крісло і приготувався заснути.

IX. Де незнайомець із «Готелю Медічі» відкриває своє інкогніто

Офіцер, який ніби збирався спати, незважаючи на зовнішню безтурботність, відчував на собі важку відповідальність.

Як лейтенант королівських мушкетерів, він командував усією ротою, що прибула з Парижа, а вона складалася зі ста двадцяти осіб; за вирахуванням двадцяти, про яких ми згадали, решта сто охороняли королеву й особливо кардинала.

Джуліо Мазаріні скупився на оплату витрат своїх охоронців; тому він користувався королівськими, і користувався дуже широко, беручи на свою частку п'ятдесят осіб; ця обставина здалася б дуже непристойною кожному, хто не був знайомий зі звичаями тодішнього двору.

Не менш непристойним і навіть дивним здалося б і те, що кімнати, призначені для Мазаріні, були яскраво освітлені й сповнені руху. Мушкетери стояли на годиннику біля кожних дверей, нікого не пропускаючи, окрім кур'єрів, які слідували за кардиналом для його листування навіть під час подорожей.

Двадцять мушкетерів охороняли вдовствуючу королеву; решта тридцять відпочивали, щоб змінити чергових наступного ранку.

У тій половині, яка була відведена королю, навпаки, панували морок, мовчання, порожнеча. Коли зачинили двері, ніщо більше не нагадувало про перебування короля. Усі слуги мало-помалу розійшлися. Герцог надіслав запитати, чи не потрібно чогось його величності; і після короткого «ні», сказаного лейтенантом, який звик до такого запитання та відповіді, все занурилося в сон на королівській половині, як у домі звичайного городянина.

Проте з королівських вікон легко можна було чути святкову музику і бачити яскраво освітлені вікна зали.

Пробувши хвилин десять у своїй кімнаті, Людовик XIV помітив за більш посиленим, ніж під час його відходу, рухом, що кардинал теж віддаляється на спочинок; його проводжав великий натовп кавалерів і дам.

Кардинал пройшов двором у супроводі герцога, який сам світив йому. Потім пройшла королева; її вела під руку герцогиня, і обидві розмовляли напівголосно, як старовинні приятельки.

За ними парами йшли придворні пані, пажі, слуги; весь двір освітився, як під час пожежі, мерехтливими відблисками. Потім шум кроків і голосів завмер у верхніх поверхах замку.

Ніхто не думав про короля, який сперся на вікно і сумно слухав, як вщухав увесь цей галас, - ніхто, крім незнайомця з «Готелю Медічі», який вийшов на вулицю, загорнувшись у свій чорний плащ.

Він попрямував прямо до замку і з задумливим виглядом став походжати біля палацу, змішавшись з цікавими; бачачи, що ніхто не

стереже головних воріт, бо солдати герцога братались з королівськими і разом пили до втоми, чи, краще сказати, без утоми, незнайомець пробрався крізь натовп, перетнув двір і ступив на сходи, які вели до кардинала.

Ймовірно, він пішов у цей бік тому, що бачив блиск вогнів і метушню пажів і слуг.

Але його негайно зупинили клацання мушкета і окрик вартового.

- Куди йдете, приятелю? - запитав вартовий.

- До короля, - відповів незнайомець спокійно і з гідністю.

Солдат покликав одного з наближених кардинала, який сказав тоном канцелярського чиновника, що направляє відвідувача:

- Йди по сходах.

І, не піклуючись більше про незнайомця, офіцер відновив перервану розмову.

Незнайомець, не відповівши ні слова, попрямував до вказаних сходів.

У цій стороні - ні шуму, ні світла. Темрява, в якій миготіла лише тінь вартового. Тиша, що давала змогу незнайомцю чути шум своїх кроків і дзвін шпор на кам'яних плитах.

Вартовий належав до числа двадцяти мушкетерів, призначених для охорони короля; він стояв на годиннику сумлінно, з непохитним виглядом.

- Хто йде? - крикнув вартовий.

- Друг! - відповідав незнайомець.

- Що вам треба?

- Говорити з королем.

- Ого! Це неможливо!

- Чому?

- Його величність ліг спати.

- Усе одно мені треба переговорити з ним.

- А я кажу вам, що це неможливо.

І вартовий зробив загрозливий рух; але незнайомець не рушив з місця, ніби ноги його приросли до підлоги.

- Пане мушкетер, - сказав він, - дозвольте дізнатися: ви дворянин?

- Так.

- Добре. Я теж дворянин, а дворяни повинні надавати послуги один одному.

Вартовий опустив рушницю; його переконала гідність, з якою були вимовлені ці слова.

- Говоріть, пане, - відповів він, - і якщо ви вимагатимете того, що залежить від мене...

- Дякую. При вас є офіцер?

- Є, наш лейтенант.

- Гаразд. Я хочу поговорити з вашим лейтенантом. Де він?

- А! Це інша справа! Заходьте.

Незнайомець велично кивнув вартовому і пішов угору сходами. Крики «Відвідувач до лейтенанта», перелітаючи від одного вартового до іншого, перервали перший сон офіцера.

Натягнувши чоботи, протираючи очі й застібаючи плащ, лейтенант пішов назустріч незнайомцю.

- Що вам завгодно, пане? - запитав він.

- Ви черговий офіцер, лейтенант мушкетерів?

- Так, я.

- Пане, мені необхідно переговорити з королем.

Лейтенант пильно подивився на незнайомця і одним швидким поглядом побачив усе, що йому було потрібно, тобто високу гідність під простим одягом.

- Я не думаю, щоб ви збожеволіли, - почав офіцер. - Однак повинні ж ви знати, що не можна входити до короля без його дозволу.

- Він дозволить.

- Дозвольте мені, пане, засумніватися в цьому. Король чверть години тому увійшов до своєї спальні, і тепер він, мабуть, роздягається. До того ж не велено пускати нікого.

- Коли він дізнається, хто я, - заперечив незнайомець, гордо піднімаючи голову, - він скасує заборону.

Офіцер ще більше здивувався і похитнувся:

- Якщо я погоджуся доповісти про вас, чи назвете ви принаймні своє ім'я?

- Доповісте, що з ним бажає говорити Карл Другий, король Англії, Шотландії та Ірландії.

Офіцер скрикнув від подиву і відступив на крок; на його блідому обличчі виразилося надзвичайне хвилювання, яке безстрашний воїн марно намагався приховати.

- О, ваша величносте, - сказав він, - я мав би негайно впізнати вас.

- Ви бачили мій портрет?

- Ні, ваша величність.

- Чи ви бачили мене раніше при дворі, до мого вигнання з Франції?

- Ні.

- Як же могли ви впізнати мене, якщо ніколи не бачили ні мене, ні мого портрета?

- Ваша величність, я бачив короля, вашого батька, у страшну хвилину...*

- Того дня, коли...

- Так.

Хмарка смутку пробігла по обличчю короля; рухом руки він ніби змахнув її і повторив:

- Чи можете ви доповісти про мене?

- Вибачте, ваша величність, - відповів офіцер, - але за вашим костюмом я ніяк не міг упізнати короля. Однак, як я вже сказав вам, я

мав честь бачити короля Карла Першого... Але вибачте... я поспішаю доповісти про вас.

Він зробив було кілька кроків, але негайно повернувся назад.

- Вашій величності, - запитав він, - імовірно, до вподоби, щоб це побачення залишилося в таємниці?

- Я цього не вимагаю, але якщо можливо зберегти таємницю...

- Це можливо, ваша величність. Я можу нічого не говорити черговому при королі. Але для цього ви повинні віддати мені шпагу.

- Правда... Я зовсім забув, що до короля Франції ніхто не входить зі зброєю.

- Ваша величність можете скласти виняток; але в такому разі я маю попередити чергових, щоб скласти із себе відповідальність.

- Ось моя шпага, пане. Доповісте про мене королю.

- Зараз, ваша величність.

Офіцер пішов і постукав у двері, які негайно відчинили.

- Його величність король Англії! - доповів офіцер.

- Його величність король Англії! - повторив слуга.

При цих словах наближений відчинив обидві половинки дверей, і ті, хто стояв зовні, побачили, як Людовик XIV, без капелюха і шпаги, у розстебнутому камзолі, надзвичайно здивований, попрямував до дверей.

- Ви, брате мій, ви тут, у Блуа! - вигукнув Людовик XIV, роблячи рукою знак наближеному і слузі, щоб вони вийшли в іншу кімнату.

- Ваша величносте, - відповів Карл II, - я їхав до Парижа в надії побачити вас там. Поголоска сповістила мене, що ви скоро приїдете сюди. Тому я залишився тут: мені потрібно повідомити вам дуже важливу річ.

- Хочете говорити тут?

- Здається, у цьому кабінеті ніхто не почує нашої розмови?

- Я відпустив наближеного і чергового слугу; вони в сусідній кімнаті. За цією перегородкою порожня кімната, що виходить у передню, де сидить тільки офіцер, якого ви бачили; чи не так?

- Так.

- Говоріть же, брате мій, я слухаю вас.

- Ваша величносте, я починаю, сподіваючись зустріти у вас співчуття до лиха нашого дому.

Людовик почервонів і присунув своє крісло до крісла англійського короля.

- Ваша величність, - продовжував Карл, - мені не потрібно питати, чи знаєте ви подробиці моїх пригод.

Людовик почервонів ще більше і, взявши руку англійського короля, відповів:

- Брате мій, соромно зізнатися, але кардинал рідко говорить при мені про політику. Цього мало: колись мій слуга Ла Порт читав мені історичні твори, але кардинал заборонив ці читання і звільнив Ла Порта.

Я повинен просити вас розповісти мені про свої нещастя, як людині, яка нічого про них не знає.

- О, ваша величносте, якщо я розповім усе, з самого початку, то тим більше пробуджу у вас співчуття.

- Говоріть, говоріть!

- Ви знаєте, государе, що мене призвали в Единбург у тисяча шістсот п'ятдесятому році, під час експедиції Кромвеля до Ірландії, і коронували в Стоні. Через рік Кромвель, поранений в одній із захоплених ним провінцій, знову напав на нас. Зустрітися з ним було моєю метою, піти з Шотландії - моїм бажанням.

- Однак, - заперечив молодий король, - Шотландія майже ваша батьківщина.

- Так. Але шотландці були для мене жорстокими співвітчизниками! Вони примусили мене відмовитися від віри моїх батьків. Вони повісили лорда Монтроза, найвідданішого з моїх прихильників, тому що він не брав участі в союзі. Йому запропонували висловити передсмертне бажання. Він попросив, щоб його розрубали на стільки частин, скільки в Шотландії міст, щоб у кожному з них були свідки його вірності. Переїжджаючи з міста в місто, я всюди знаходив рештки цієї благородної людини, яка діяла, билася, дихала для мене...

Сміливим маневром я обійшов армію Кромвеля і вступив в Англію. Протектор гнався за мною. Це була дивна втеча, що мала на меті домогтися корони. Якби я досяг Лондона раніше за Кромвеля, то нагорода за цю скачку дісталася б мені. Але він наздогнав мене біля Ворчестера.

Геній Англії був уже не з нами, а з ним. Третього вересня тисяча шістсот п'ятдесят першого року, у річницю битви при Дембарі, фатальної для шотландців, я був розбитий.

Дві тисячі людей полягли навколо мене, перш ніж я відступив на крок. Нарешті все ж таки довелося бігти.

Тут історія моя стає романом. Я обстриг волосся і переодягнувся дроворубом. Цілий день провів на гілках дуба, прозваного за це королівським: так зветься він тепер. Мої пригоди в Стаффордському графстві, звідки я виїхав, везучи на своєму коні доньку мого хазяїна, дотепер слугують предметом розповідей, з них складеться балада. Колись, ваша величність, я запишу все це на повчання королям, моїм братам.

Я опишу, як, прибувши до Нортона, я зустрів придворного капелана, який дивився на гру в кеглі, і мого старого слугу, що залився сльозами, впізнавши мене. Другий так само міг погубити мене своєю вірністю, як перший - своєю зрадою... Я розповім про страшні хвилини... так, ваша величність, страшні хвилини, які я пережив... наприклад, коли коваль полковника Віндгема, який оглядав наших коней, оголосив, що вони підковані в північних провінціях...

- Як дивно, - прошепотів Людовик XIV, - що я нічого цього не знав... Я знав тільки, що ви сіли на корабель у Брайгельмстеді й висадилися в Нормандії.

- О, - прошепотів Карл, - якщо королі нічого не знають один про одного, то як вони можуть допомагати один одному!

- Але скажіть мені, брате мій, - запитав Людовик, - якщо вас так погано прийняли в Англії, то як же ви ще сподіваєтеся на цю нещасну країну, на цей бунтівний народ?

- О, ваша величність! З часу Ворчестерської битви в Англії все змінилося. Кромвель помер, підписавши з Францією угоду, в якій ім'я його стояло вище за ваше. Він помер третього вересня тисяча шістсот п'ятдесят восьмого року, у річницю битви при Ворчестері та Дембарі.

- Його син успадковував його.

- Деякі люди, ваша величність, мають дітей, але не мають наступників. Спадщина Олівера Кромвеля занадто важка для його сина Річарда. Річард не був ні республіканцем, ні роялістом. Річард дозволяв своїм охоронцям з'їдати свій обід, а своїм генералам - керувати республікою. Річард зрікся влади двадцять другого квітня тисяча шістсот п'ятдесят дев'ятого року; відтоді минуло вже понад рік, ваша величність.

З цього дня Англія стала гральним домом, де розігрується корона мого батька. Найвідчайдушніші гравці - Ламберт і Монк. Я хочу втрутитися в цю гру, де ставка кинута на мою королівську мантію. Ваша величність... потрібен мільйон, щоб підкупити одного з цих гравців, перетворити його на мого союзника, - або двісті ваших дворян, щоб вигнати їх із мого Вайтголлського палацу, як Христос вигнав із храму торговців.

- А! - сказав король Людовик XIV. - Ви просите у мене...

- Допомоги, тобто того, чим не тільки королі, а й навіть просто християни завдячують одне одному, - вашою допомогою, государе, грошима чи людьми. З вашою допомогою за місяць я відновлю Ламберта проти Монка або Монка проти Ламберта і відвоюю батьківську спадщину так, що це не коштуватиме жодної гінеї моїй батьківщині, жодної краплі крові моїм підданим. Вони вже п'яні від революції, протекторату і республіки і тепер хочуть одного - умиротворитися під королівською владою. Надайте мені допомогу, і я буду зобов'язаний вашій величності більше, ніж батькові. Бідний батько! Дорого він заплатив за розорення нашого будинку! Бачите, государе, який я нещасливий, у якому я розпачі, - я навіть звинувачую свого батька!

Фарба залила бліде обличчя Карла II. Він опустив голову на руки, наче його засліпила кров, що збунтувалася проти засудження батька сином.

Юний король здавався не менш нещасним, ніж Карл. Він неспокійно рухався в кріслі, не знаючи, що відповісти.

Нарешті Карл II, який був на десять років старший і краще вмів володіти собою, знову заговорив.

- Ваша величність, - сказав він, - дайте мені відповідь. Я чекаю її, як обвинувачений чекає вироку. Чи буду я жити? Чи я повинен померти?

- Брат мій! - відповів Людовик. - Ви просите у мене мільйон - у мене! Але у мене ніколи не бувало і чверті такої суми. У мене немає рівно нічого... Я такий самий король Франції, як ви король Англії. Я тільки ім'я, символ, вдягнений в оксамит із лілеями, не більше! Я сиджу на відчутному троні; ось моя єдина перевага перед вами, у мене нічого немає, я нічого не можу зробити.

- Невже! - вигукнув Карл II.

- Брате мій! - продовжував Людовик, знижуючи голос. - Я переносив такі поневіряння, яких не зазнавали найбідніші з моїх дворян. Якби мій бідний Ла Порт ще служив при мені, він міг би розповісти вам, як я спав на простирадлах із дірками, у які пролазили мої ноги; він міг би розповісти, що коли я питав екіпаж, то мені подавали карету, поїдену в сараї пацюками; він міг би розповісти, що коли я просив обідати, то йшли на кухню до кардинала і дізнавалися, чи знайдеться що-небудь поїсти королеві. Навіть тепер, подумайте, тепер, коли мені двадцять два роки, коли я досяг повноліття, коли я мав би мати ключі від державної скарбниці, керувати політикою, оголошувати війну й укладати мир, подивіться навколо, і ви побачите, що надано мені!.. Як я занедбаний! У якій я зневазі! Як порожньо біля мене!.. А там... подивіться, який там блиск! Скільки людей!.. Там, там, повірте мені, там справжній король Франції!

- У кардинала?

- Так, у кардинала.

- Тоді я загинув!

Людовик не відповідав.

- Так, загинув, тому що я не стану просити того, хто залишив би вмирати від голоду й холоду мою матір і сестру, - доньку й онуку Генріха Четвертого, - якби де Рец і парламент не надіслали їм дров і хліба.

- Вмирати! - прошепотів Людовик XIV.

- Ну що ж! Король Англії, нещасний Карл Другий, такий самий онук Генріха Четвертого, як і ваша величність, помре від голоду, як ледь не вмерли сестра і мати його.

Людовик, насупивши брови, мовчки смикав мережива своїх манжет.

Ці байдужість і апатичність, що приховували явне хвилювання, вразили Карла II. Він узяв молодого короля за руку.

- Дякую вам, брате мій, - сказав він, - ви пожаліли мене, а в теперішньому вашому становищі я не можу вимагати від вас більшого.

- Ваша величносте, - запитав раптом Людовик XIV, піднявши голову, - ви говорили, що вам потрібен мільйон або двісті дворян, чи не так?

- Мільйона буде досить.

- Це так мало.

- Це багато, якщо запропонувати його одній людині. Переконання людей часто купували набагато дешевше; а мені доведеться мати справу з продажними душами.

- Двісті дворян, тільки! Подумайте! Адже це трохи більше за роту?

- Ваша величносте, у нашому сімействі зберігся один переказ: четверо відданих французьких дворян ледь не врятували мого батька, якого судив парламент, стерегла ціла армія, оточував увесь народ.

- Отже, якщо я доставлю вам мільйон або двісті дворян, ви будете задоволені і назвете мене добрим братом?

- Я вважатиму вас своїм рятівником. Якщо я зійду на трон мого батька, Англія на весь час мого царювання залишиться доброю сестрою Франції, як ви будете мені добрим братом.

- Добре! - сказав Людовик, встаючи. - Те, чого ви, брате мій, не наважуєтеся просити, попрошу я, я сам! Я ніколи нічого не просив для себе, але тепер зроблю це для вас! Піду до короля Франції - до того, багатого, всемогутнього - і попрошу в нього мільйон або двісті дворян... А там побачимо!

- О! - вигукнув Карл. - Ви благородний друг, висока душа. Ви врятуєте мене, брате мій. Якщо вам знадобиться життя, яке ви тепер повертаєте мені, можете взяти його!

- Тихіше, брате мій, тихіше! - вимовив Людовик напівголосно. - Бережіться, щоб нас не почули. Ми ще не досягли мети. Просити грошей у Мазаріні! Це важче, ніж пройти зачарованим лісом, де на кожному дереві причаївся демон; це набагато більше, ніж завоювати цілий світ...

- Однак коли просити будете ви...

- Я вже сказав вам, що ніколи не просив, - відповів Людовик із гордістю, яка змусила англійського короля збліднути.

Помітивши, що Карл відчув себе ображеним, Людовик продовжив:

- Вибачте мене, брате мій; у мене немає матері, немає сестри, які страждають. Трон мій жорсткий і голий, але я твердо сиджу на ньому. Вибачте мені, брате мій, не дорікайте мені за ці слова: вони були продиктовані егоїзмом. Але я спокутую їх жертвою. Я йду до кардинала. Зачекайте на мене, прошу вас. Я зараз повернуся.

X. Арифметика кардинала Мазаріні

Коли король поспішно попрямував до того крила палацу, де містився кардинал Мазаріні, взявши із собою тільки свого слугу, офіцер мушкетерів вийшов із маленької кімнати, яку король вважав порожньою. Офіцер зітхнув, як людина, що довго стримує дихання.

Маленька кімната відокремлювалася від спальні, частину якої вона раніше становила, лише тонкою перегородкою. Виходило, що ця перепона існувала лише для очей і дозволяла хоч скільки-небудь

нескромному вуху чути все, що відбувалося в сусідній кімнаті. Не залишалося, таким чином, сумніву, що черговий офіцер чув усе, що сталося щойно у його величності.

Попереджений останніми словами молодого короля, він вийшов якраз вчасно, щоб встигнути схилитися перед ним у поклоні й проводити його поглядом, поки той не зник у кінці коридору. Лейтенант похитав головою характерним для нього рухом і вимовив із гасконським акцентом, не втраченим ним за сорок років, прожитих поза батьківщиною:

- Жалюгідна служба! Жалюгідний повелитель!

Потім, сівши на колишнє місце в крісло, він простягнув ноги і заплющив очі, наче людина, яка спить або розмірковує.

Під час цього короткого монологу, поки король йшов коридорами старого замку до кардинала, у Мазаріні відбувалася сцена зовсім іншого роду.

Мазаріні ліг у ліжко, бо його починала мучити подагра. Людина ділова, він отримував користь навіть із хвороби, працюючи в години безсоння. Він велів своєму слузі Бернуїну принести дорожній пюпітр, щоб можна було писати в ліжку.

Але подагра такий ворог, якого нелегко перемогти. При кожному русі кардинала біль посилювався, і нарешті він запитав Бернуїна:

- Тут Брієнн?

- Ні, пішов, - відповів слуга. - Ви зволили відпустити його, і він пішов спати. Якщо вам завгодно, можна розбудити його.

- Ні, не потрібно. Однак треба працювати! Прокляті цифри!

І кардинал задумався, рахуючи по пальцях.

- О, ці цифри! - вигукнув Бернуїн. - Якщо ви зволили зайнятися підрахунками, то завтра у вас, звісно, буде головний біль... До того ж ще тут немає пана Гено!

- Ти маєш рацію, Бернуїне! Але ти замініш мені Брієнна. Справді, я мав би взяти з собою Кольбера. Він добре працює, Бернуїн, дуже добре. Він людина ділова!

- Не знаю, - відповідав слуга, - тільки мені не подобається обличчя цієї ділової людини.

- Гаразд, гаразд, Бернуїне! Я не питаю твоєї думки. Сідай сюди, бери перо і пиши.

- Я готовий. Що накажете писати?

- Пиши: сімсот шістдесят тисяч ліврів.

- Написано.

- На Ліон... - Кардинал зупинився в роздумах.

- На Ліон, - повторив Бернуїн.

- Три мільйони дев'ятсот тисяч.

- Написано.

- На Бордо сім мільйонів.

- Сім, - повторив Бернуїн.

- Так, сім, - з досадою сказав кардинал. - Ти розумієш, Бернуїне? Усі ці суми пишуться у витрати...

- У витрати чи в прихід, чи не все одно? Адже ці мільйони не мої.

- Мільйони ці належать королю; я рахую королівські гроші... Отже, на чому ми зупинилися?.. Ти весь час перериваєш мене!

- Сім мільйонів на Бордо.

- Так, так. На Мадрид чотири мільйони. Я кажу тобі, Бернуїне, кому належать ці гроші, бо весь світ має дурість вважати мене мільйонером. Я намагаюся спростувати цю нісенітницю. У міністра не може бути нічого свого... Тепер продовжуй. Податі - сім мільйонів. Землі - дев'ять мільйонів. Написав?

- Написав.

- Готівки - шістсот тисяч ліврів; різних цінностей - два мільйони... Ах, ще забув, - рухомість у різних замках...

- Чи не додати - у різних королівських замках? - запитав Бернуїн.

- Ні, ні, не треба, - це мається на увазі. Ну що, Бернуїн, написав?

- Написано.

- Тепер підведи підсумок.

- Тридцять дев'ять мільйонів двісті шістдесят тисяч ліврів.

- Ах, - сказав кардинал із виразом досади, - немає повних сорока мільйонів!

Бернуїн знову перерахував.

- Так, бракує семисот сорока тисяч.

Мазаріні взяв рахунок у руки й уважно переглянув його.

- Проте ж, - зауважив Бернуїн, - тридцять дев'ять мільйонів двісті шістдесят тисяч ліврів - порядні гроші.

- Ах, Бернуїне, я хотів би бачити цю суму в скарбниці короля!

- Ви зволили сказати, що всі ці гроші належать його величності.

- Зрозуміло, але тільки на одну мить. Ці тридцять дев'ять мільйонів уже заздалегідь розподілені, мабуть, їх ще не вистачить.

Бернуїн усміхнувся про себе, як людина, яка вірить тільки тому, чому хоче вірити. Він приготував на ніч питво кардиналу і поправив подушки.

- Так-так, - задумливо протягнув Мазаріні, коли слуга вийшов, - усе ще немає сорока мільйонів... Однак мені треба досягти наміченої мною цифри - сорока мільйонів... Хто знає, можливо, я не доживу, не встигну... Я старію, слабшаю. Можливо, я знайду два-три мільйони в кишенях наших добрих друзів, іспанців? Адже недарма ж вони відкрили Перу; у них, напевно, що-небудь залишилося від цього відкриття!

Поглинений розрахунками, він забув про подагру; пристрасть кардинала до грошей була сильнішою за хворобу. Раптом Бернуїн, захекавшись, вбіг до кімнати.

- Що сталося? - запитав кардинал.

- Король! Король!

- Як! Король іде сюди? - вигукнув Мазаріні, поспішно ховаючи листок. - Король тут у таку пізню годину? Я думав, що він уже давно ліг. Що сталося?

Людовик XIV чув останні слова і бачив перелякане обличчя кардинала, який піднявся на ліжку при його появі.

- Нічого особливого, пане кардинале, - сказав він, - або принаймні нічого такого, що могло б стривожити вас. Мені тільки необхідно сьогодні ж переговорити з вами про одну дуже важливу справу.

Мазаріні негайно згадав, з якою увагою король слухав його слова про Марію Манчіні, і уявив, що важлива справа стосується його племінниці. Тому обличчя його негайно прояснилося і набуло виразу крайньої люб'язності. Ця зміна вельми потішила короля.

Він сів.

- Ваша величносте, - звернувся до нього Мазаріні, - я мав би слухати вас стоячи, але болісна подагра...

- Що за церемонії між нами, люб'язний пане кардинале, - відповів Людовик XIV лагідно, - я ваш учень, а не король, ви це добре знаєте, - особливо сьогодні ввечері, бо я прийшов до вас як прохач, навіть як прохач найпокірніший, який бажає, щоб його прийняли прихильно.

Мазаріні, помітивши, що король почервонів, зміцнився у своєму припущенні, що за цими ласкавими словами криються любовні помисли. Цього разу за всієї своєї здогадливості хитрий політик помилився: король почервонів не від пориву юнацької пристрасті, а від почуття приниження своєї королівської гордості.

Як добрий дядечко, Мазаріні зважився полегшити королю зізнання.

- Говоріть, будь ласка, і якщо вашій величності завгодно на хвилину забути, що я ваш підданий, якщо вам завгодно назвати мене своїм наставником і вчителем, то дозвольте і мені висловити всю свою віддану і ніжну любов до вас.

- Дякую вам, пане кардинале, - продовжував король. - Утім, те, про що я маю намір просити вас, суща дрібниця.

- Тим гірше, - заперечив кардинал, - тим гірше, ваша величність. Я бажав би, щоб ви попросили у мене чогось значного, якоїсь жертви... Але, втім, чого б ви не попросили у мене, я готовий на все погодитися, щоб догодити вам.

- Якщо так, ось у чому річ, - сказав король, серце якого билося так само сильно, як серце кардинала, - до мене приїхав брат мій, король Англії...

Мазаріні підхопився на ліжку, немов він доторкнувся до лейденської банки або вольтової дуги. Від подиву або, скоріше, від розчарування обличчя кардинала вкрилося такою фарбою гніву, що Людовик за всієї своєї недосвідченості в дипломатії негайно побачив, що міністр сподівався почути щось зовсім інше.

- Карл Другий! - вигукнув Мазаріні пронизливим голосом, із презирливою посмішкою. - Як! У вас у гостях Карл Другий!

- Так, король Карл Другий, - відповідав Людовик, підкреслюючи титул короля, що належав онукові Генріха IV, який Мазаріні пропустив. - Так, пане кардинале, цей нещасний король зворушив моє серце, розповівши мені про свої пригоди. Він переживає страшні лиха, пане кардинале. У мене теж оскаржували престол, я теж у дні хвилювань змушений був тікати зі столиці, я пізнав нещастя, і мені важко залишити без допомоги брата, який позбувся всього й переховується.

- Ах, - перебив кардинал із досадою, - чому при ньому немає якогось Мазаріні, як при вас? Його корона була б збережена в недоторканності.

- Я знаю все, чим наш дім зобов'язаний вам, пане кардинале, - відповів молодий король гордо, - і вірте, я, зі свого боку, цього ніколи не забуду. Саме тому, що мій брат, король англійський, не має при своїй особі такого могутнього генія, як той, що врятував мене, саме тому й хочу я принести йому допомогу цього генія, упевнений, що коли ваша рука торкнеться його, вона поверне йому корону, яку він утратив у той день, коли вона впала до підніжжя ешафота його батька.

- Дякую вам, ваша величність, за добру думку про мене, - відповів Мазаріні, - але нам нема чого робити там, де люди скаженіють, заперечують бога і рубають голови своїм королям. Вони небезпечні, бачте, дуже небезпечні, і до них огидно доторкнутися від тієї хвилини, як вони заляпали себе королівською кров'ю і брудом чвар. Такої політики я ніколи не любив і відстороняюся від неї.

- Але ви можете допомогти нам, створивши йому іншу.

- Яку?

- Наприклад, відновивши Карла Другого.

- Боже мій! - вигукнув Мазаріні. - Невже нещасний король ще захоплюється цією химерою?

- Зрозуміло, - заперечив Людовик, злякавшись перешкод, які вірне око його міністра бачило в цьому підприємстві. - Він просить для цього... не більше... як мільйон.

- Тільки-то! Один мільйон, не більше! - глузливо повторив Мазаріні з італійським акцентом. - Братику, всього-на-всього мільйончик, братику! Якесь сімейство жебраків!

- Монсеньйоре, - сказав Людовик XIV, піднявши голову, - це сімейство жебраків - гілка нашого дому.

- А ваша величність такі багаті, що можете роздавати мільйони? У вас є мільйони?

- Так, - відповів юний король з величною скорботою, яку він зумів, однак, приховати, - так, пане кардинале, я знаю, що я бідний, але французька корона коштує все ж мільйона; а для доброї справи я, мабуть, готовий закласти свою корону. Я знайду євреїв, які охоче дадуть мені за неї мільйон.

- Отже, ви кажете, ваша величність, що вам потрібен мільйон? - запитав Мазаріні.

- Так, мільйон.

- Ваша величність сильно помиляєтеся. Вам потрібно набагато більше. Бернуїн!.. Ви зараз дізнаєтеся, скільки вам потрібно насправді... Бернуїн!

- Як, пане кардинале? Ви збираєтеся питати лакея про мої справи?

- Бернуїн! - повторив кардинал, вдаючи, що не помічає обурення короля. - Піди сюди і скажи, яку суму я хотів мати зараз?

- Монсеньйор! Монсеньйор! - підвищив голос Людовик, зблідши від обурення. - Хіба ви не чули моїх слів?

- Не гнівайтеся, ваша величність: я відкрито веду ваші справи. У Франції всі це знають: книги мої не під замками. Бернуїне, що ти зараз тут робив?

- Складав цифри.

- І склав?

- Точно так.

- І все для того, щоб дізнатися, скільки потрібно його величності в цю хвилину? Чи не так я сказав тобі? Говори відверто, друже мій.

- Так, так ви зволили сказати.

- Добре. А скільки було потрібно?

- Сорок п'ять мільйонів, здається.

- А яку суму нарахували ми, з'єднавши всі наші кошти, нічого не пропустивши?

- Тридцять дев'ять мільйонів двісті шістдесят тисяч франків.

- Добре, Бернуїне, більше мені нічого від тебе не потрібно. Тепер залиш нас, - додав кардинал, спрямувавши проникливий погляд на молодого короля, який не міг вимовити жодного слова від здивування і ледь прошепотів:

- Але... проте ж...

- А, ви ще сумніваєтеся? - запитав кардинал. - Так ось доказ того, що я вам сказав.

І він вийняв з-під подушки аркуш, списаний цифрами, і подав його королю, який відвернувся, до такої міри він був засмучений.

- Ви бажаєте отримати мільйон, а оскільки його в цей рахунок не внесено, значить, вам потрібно сорок шість мільйонів. Повірте, у світі немає єврея, який наважився б позичити таку суму, навіть під заставу французької корони.

Король, стиснувши кулаки під пишними манжетами, відсунув своє крісло.

- Тоді, - сказав він, - брат мій, король англійський, помре з голоду.

- Ваша величносте, - відповів Мазаріні тим самим тоном, - не забувайте прислів'я, що виражає найрозумнішу політику: «Будь задоволений, що ти бідний, коли твій сусід бідний теж».

Людовик подумав кілька хвилин, з цікавістю поглядаючи на папір, краєчок якого висовувався з-під подушки.

- Отже, - повторив він, - виконати моє прохання про гроші жодним чином не можна?

- Неможливо.

- Подумайте: він буде моїм ворогом, якщо вступить на престол без моєї допомоги.

- Якщо ваша величність боїтеся тільки цього, то можете бути спокійні! - з жвавістю запевнив його кардинал.

- Добре, я більше не наполягаю.

- Принаймні чи переконав я вашу величність? - запитав Мазаріні, беручи руку короля.

- Цілком.

- Просіть про що завгодно інше, і я вважатиму за щастя виконати ваше бажання.

- Будь-яке моє прохання?

- Все, все! Хіба я не відданий душею і тілом вашій величності? Гей, Бернуїне! Смолоскипів і провідників його величності! Його величність повертається до своїх покоїв.

- Ще ні, кардинале! Раз ви готові виконати будь-яке інше моє прохання, то я скористаюся нагодою...

- Для вашої величності? - протягнув кардинал, сподіваючись, що король заговорить нарешті про його племінницю.

- Ні, не для мене, а знову для брата мого Карла.

Обличчя Мазаріні знову затьмарилося, він пробурмотів кілька слів, але король їх не розчув.

XI. Політика кардинала Мазаріні

Замість нерішучості, з якою чверть години тому юний король звертався до кардинала, тепер у його очах блищала воля. З нею можна було боротися, можливо, навіть перемогти її, але спогад про поразку, немов рана, палив би серце короля.

- Пане кардинале, - сказав Людовик, - цього разу моє прохання не утруднить вас. Виконати його легше, ніж знайти мільйон.

- Ваша величність так вважаєте? - запитав кардинал, поглядаючи на молодого короля хитрим поглядом, який умів читати затаєні думки.

- Так, я так думаю, і коли ви дізнаєтеся, про що я маю намір запитати...

- А ви думаєте, я цього не знаю?

- Як? Ви знаєте, про що я хочу просити?

- Вислухайте мене, ваша величність... Ось вам власні слова короля Карла...

- Подивимося!

- Слухайте: «Якщо цей скнара, цей мерзенний італієць...»

- Пане кардинал!

- Якщо це не слова його, то, напевно, їхній сенс. Повірте, я зовсім не серджуся на нього. Кожен із нас дивиться на інших через призму своїх пристрастей. Король Карл сказав вам: «Якщо цей мерзенний італієць відмовить нам у мільйоні, який ми в нього просимо; якщо ми будемо змушені, через брак грошей, відмовитися від дипломатії, то принаймні випросимо в нього п'ятсот дворян».

Король здригнувся, бо кардинал помилився тільки в цифрі.

- Чи не так, ваша величність, чи не цього просив він? - вигукнув кардинал з урочистим виглядом. - Потім Карл Другий додав ще: «У мене є друзі по той бік протоки; цим друзям бракує тільки начальника і прапора. Коли вони побачать мене, коли побачать французький прапор, то неодмінно підуть за мною: вони зрозуміють, що я користуюся вашою допомогою. Французький мундир у моєму війську замінить той мільйон, у якому кардинал мені відмовить (він дуже добре знав, що я не дам йому мільйона). Я здобуду перемогу за допомогою цих п'ятисот дворян, і вся честь перемоги належатиме вашій величності». Ось що сказав він вам або майже те саме, - чи не так? І справді, прикрасив промову свою блискучими метафорами, захопливими картинами; адже в цьому сімействі всі люблять ораторствувати. Його батько говорив навіть на ешафоті*.

Від сорому на обличчі Людовика XIV виступив піт. Він відчував, що не може дозволити, щоб при ньому ображали його брата; але він не знав ще, як проявити свою волю, особливо в присутності людини, якій усі корилися, навіть вдовствуюча королева.

Нарешті він пересилив себе.

- Але, пане кардинале, нам потрібно не п'ятсот осіб, а тільки двісті.

- Ви бачите, ваша величність, я вгадав, про що він просить.

- Я ніколи не сумнівався у вашій проникливості й тому думаю, що ви не відмовите моєму братові Карлу в проханні, такому простому й легко здійсненному, у проханні, яке я приношу вам від його імені або, краще сказати, від свого імені.

- Ваша величність, - відповів Мазаріні, - ось уже тридцять років, як я керую політичними справами. Спочатку я керував разом із кардиналом Рішельє, потім один. Політика ця була не завжди чесною, треба зізнатися; але вона ніколи не була нерозумною. Та політика, яку пропонують вашій величності, і безчесна, і нерозумна.

- Безчесна!

- Ви підписали трактат із Кромвелем?

- Так, і в цьому трактаті Кромвель навіть підписався вище за мене.

- А навіщо ви підписалися так низько? Кромвель знайшов гарне місце і зайняв його; такий уже його звичай. Але повернемося до справи. Ви уклали договір із Кромвелем, тобто з Англією, тому що в той час, коли ви підписали трактат, уся Англія полягала в Кромвелі.

- Але Кромвель помер.

- Ви так вважаєте?

- Зрозуміло. Йому успадковував син Річард, який уже встиг відмовитися від влади.

- У тому-то й річ. Річард успадковував після смерті Кромвеля, а Англія - після зречення Річарда. Трактат становить частину спадщини, де б вона не знаходилася: в руках Річарда або в руках Англії. Отже, трактат усе ще має повну силу, повну дію. Чому ж ви хочете порушити його? Хіба що-небудь змінилося? Карл Другий хоче тепер того, чого ми не хотіли десять років тому; але випадок цей був передбачений. Ви союзник Англії, ваша величність, а не Карла Другого. Зрозуміло, якщо дивитися із сімейного погляду, безчесно укладати трактат із людиною, яка обезголовила вашого родича, і вступати в переговори про союз із парламентом, що дістав прозвище охвістя*; згоден, це безчесно, але в політичному сенсі розумно: за допомогою цього трактату я позбавив вашу величність, коли ви були ще неповнолітнім, тягаря зовнішньої війни, з якої Фронда... ви пам'ятаєте Фронду, ваша величність? (Король опустив голову.) З якої Фронда не забула б отримати для себе користь. Ось чому я доводжу вашій величності, що змінити зараз політику, не попередивши наших союзників, означало б вчинити і безчесно, і нерозумно. Нам доведеться вести війну, привід до якої подали ми самі, і, спричинивши її самі, ми матимемо такий вигляд, наче боїмося її: байдуже, чи дозволимо ми послати туди п'ятсот людей, двісті, п'ятдесят, чи тільки десять, дозвіл залишається дозволом. Один француз - уже нація; один мундир - військо. Уявіть, наприклад, що вашій величності доведеться почати війну з Голландією, що, мабуть, і трапиться рано чи пізно, або з Іспанією, що, можливо, трапиться, якщо весілля ваше засмутиться (тут Мазаріні пильно глянув на короля): адже тисячі причин можуть перешкодити вашому весіллю. Що скажете ви тоді, якщо Англія пошле на допомогу Голландії або інфанті полк, роту або хоча б взвод англійських дворян? Невже ви вважатимете, що вона правильно виконує умови союзного договору?

Людовик слухав. Йому здавалося дивним, що Мазаріні посилається на чесність - Мазаріні, відомий політичними обманами, які навіть назвали мазаринадами.

- Але, - заперечив король, - я не дам відкритого дозволу. Я не можу заборонити своїм підданим їздити в Англію, якщо вони того хочуть.

- Ви маєте змусити їх повернутися або принаймні протестувати проти того, що вони поводяться як вороги в союзній нам державі.

- Пане кардинале, у вас такий проникливий розум; пошукайте засоби допомогти нещасному королю так, щоб і нам не було шкоди.

- Ось цього-то я і не хочу, - відповів Мазаріні. - Якби Англія слідувала моїм вказівкам, вона не могла б діяти вигідніше для нас; якби я направляв звідси політику Англії, я не повів би її іншою дорогою. За такого управління, як тепер, Англія для Європи - вічне гніздо чвар.

Голландія протегує Карлу Другому; нехай протегує. Вони пересваряться, поб'ються. Це єдині морські держави. Нехай винищують флот одна в одної. Ми побудуємо свій флот із залишків їхніх кораблів, коли в нас будуть гроші на цвяхи.

- Ах, які дрібні всі ваші розрахунки, які вони нікчемні! - вигукнув король.

- Але вони вірні, зізнайтеся самі! Послухайте далі. Припустимо, що можна зрадити даному слову й обійти трактат: адже ми часто бачили, як зраджують слову й обходять трактати. Але це робиться в тих випадках, коли можна отримати значну вигоду або коли трактат надто обмежувальний. Припустімо, що ви дозволите своїм дворянам їхати до Англії; Франція, або її прапор, що одне й те саме, перетне протоку, зав'яже бій... і буде розбита...

- Чому ж?

- Який же полководець король Карл Другий? Хіба ви забули битву при Ворчестері?

- Але йому доведеться битися вже не з Кромвелем!

- Вірно, але доведеться мати справу з Монком, який набагато небезпечніший. Добрий торговець пивом був фанатиком; на нього нападали хвилини захопленості, несамовитості. У такі хвилини він лопався, як переповнена бочка; через щілини завжди просочувалося кілька крапель його думки, а за зразком можна було дізнатися всю думку. Таким-то шляхом Кромвель разів десять дозволив нам зазирнути у свою душу, коли всі думали, що вона вкрита потрійним покривом, як каже Горацій. Але Монк... Ах, ваша величність, визволи вас боже вести політичні справи з Монком! Від нього-то в один рік посивіло моє волосся! Монк, на жаль, не фанатик, а політик; він не лопне, а стиснеться. Ось уже десять років, як погляди його спрямовані до однієї мети, і досі ніхто не знає, чого він хоче. Щоранку, дотримуючись поради короля Людовіка Одинадцятого, він спалює свій нічний ковпак. Зате того дня, коли його план, повільно і на самоті продуманий, дозріє, він матиме всі шанси на успіх, як завжди буває в непередбачених випадках. Такий Монк, ваша величність, така ця людина, імені якої ви не знали до тієї хвилини, як її назвав при вас ваш брат Карл Другий. Брат ваш знає, що це за воїн, що це за диво глибокодумства і завзятості, двох якостей, перед якими нікчемні розум і відвага. Ваша величність, я був відважний у молодості, але розумним я був завжди. Можу цим похвалитися, бо мені дорікають за це. З цими двома якостями я зробив непогану кар'єру: син простого італійського рибака, я став першим міністром короля Франції, і в цьому званні, як самі ви зволите визнавати, надав деякі послуги престолу вашої величності. І що ж? Якби я на своїй дорозі зустрів Монка, а не Бофора, Реца або принца Конде, ми, ймовірно, загинули б. За найменшої необережності, государе, ви потрапляєте в пазурі цього політика і солдата. Шолом Монка - залізна скриня, у яку він замикає свої думки, і ні в кого немає ключа від цієї скрині. При ньому або, краще

сказати, перед ним я схиляюся, тому що в мене просто оксамитовий берет.

- То чого ж хоче Монк, як ви думаєте?

- Ах, якби я знав, чого він хоче! Тоді б я не просив вас остерігатися, бо був би сильнішим за нього; але з ним я боюся гадати... Гадати! Чи розумієте ви сенс цього слова? Якщо я вирішу, що розгадав його, то зупинюся на одній думці і мимоволі стану слідувати тільки їй. Відтоді як ця людина править Англією, я став схожий на грішників Данте, яким сатана звернув шию: вони йдуть уперед, а дивляться назад. Я йду до Мадрида і не втрачаю з поля зору Лондона. Із цією проклятою людиною гадати - значить помилятися, а помилятися - значить програвати гру. Боже мене упаси намагатися вгадати, чого він хоче; я задовольняюся - і це вже дуже багато - тим, що стежу за його діями. І думаю - ви розумієте сенс цього дієслова? - що Монк просто хоче успадкувати Кромвеля. Ваш Карл Другий посилав до нього вже чоловік десять із різними пропозиціями. Монк обмежувався тим, що проганяв цих послужливих людей і говорив їм замість відповіді: «Ступайте геть, або я накажу вас повісити». Людина ця - могила. На цю хвилину Монк - вірний слуга парламентського охвостья; але він не обдурить мене своєю відданістю. Монк не хоче, щоб його вбили. Якщо його вб'ють, справа його залишиться незавершеною, а він повинен довести свою справу до кінця. Я думаю - але не вірте тому, що я думаю: я вжив слово «думаю» так, за звичкою, - я думаю, що Монк щадить парламент до тієї пори, поки не розіб'є його. У вас просять солдатів, але навіщо? Щоб битися з Монком. Але визволи нас боже битися з Монком, тому що Монк розіб'є нас, а якщо він розіб'є нас, тоді я не втішуся все життя! Я буду переконаний, що Монк передбачав цю перемогу за десять років. Благаю, ваша величність... з дружби до вас або з поваги до самого себе, нехай Карл Другий залишить нас у спокої. Ваша величність можете призначити йому невелику пенсію, можете надати йому один зі своїх замків... Ах, дозвольте, дозвольте! Я згадав трактат - цей знаменитий трактат, про який ми зараз говорили: ваша величність не має права надати Карлу Другому один зі своїх замків.

- Як так?

- Так, так, ваша величність зобов'язалися не надавати гостинності Карлу Другому, навіть вигнати його з Франції. Тому-то ми й вислали його, а він знову сюди з'явився! Сподіваюся, ваша величність, ви поясните своєму братові, що він не може залишатися у нас, що це неможливо, що він нас компрометує. Або ж я сам...

- Досить, монсеньйоре! - зупинив його Людовик XIV, встаючи. - Ви відмовили мені в мільйоні, ви мали право на це: ваші мільйони належать вам. Ви відмовили мені в загоні дворян, і на це ви мали повне право: ви перший міністр і відповідаєте перед Францією за мир і війну. Але ви хочете завадити мені дати притулок онукові Генріха Четвертого, моєму

двоюрідному братові, товаришеві мого дитинства... Тут припиняється ваша влада - і починається моя воля.

- Ваша величність, - відповів Мазаріні, радіючи, що відбувся так дешево (бо, по суті, він боровся так сміливо тільки для того, щоб досягти цієї мети), - ваша величність, я завжди схиляюся перед волею мого короля. Ваша величність можете дати притулок англійському королю у себе або в одному з ваших замків. Нехай про це знає Мазаріні, але не знає перший міністр.

- На добраніч, монсеньйоре, - сказав король. - Я йду в розпачі.

- Але переконаний, а більше мені нічого й не було потрібно від вашої величності, - посміхнувся Мазаріні.

Король, не відповівши, вийшов у роздумах. Він переконався не в тому, що пояснював йому Мазаріні, а зовсім в іншому, про що кардинал не сказав жодного слова, - він переконався в необхідності самому серйозно вивчати свої справи і справи Європи, які здавалися йому такими важкими і заплутаними.

Людовик знайшов англійського короля на тому самому місці, де залишив його.

Побачивши його, Карл підвівся; він одразу ж помітив печаль, темними знаками накреслену на чолі кузена.

Щоб позбавити Людовика від важкого зізнання, Карл заговорив перший.

- Що б не трапилося, - запевнив він, - я ніколи не забуду, як ви були добрі зі мною, як дружньо мене прийняли!

- Ах, - відповів Людовик із сумом. - Моя добра воля безсила, брате мій.

Карл II страшенно зблід, провів рукою по лобі й кілька хвилин не міг опанувати себе після цього останнього удару.

- Розумію, - вимовив він нарешті. - Жодної надії!

Людовик схопив Карла за руку.

- Зачекайте, брате мій, - попросив Людовик, - зачекайте, обставини можуть змінитися. Відчайдушні рішення завжди гублять справу. Благаю вас, додайте ще один рік випробування до багатьох років, які ви винесли. Немає таких особливих обставин, які спонукали б вас почати діяти негайно. Залишіться зі мною, брате мій: я надам вам один зі своїх замків, який ви самі виберете. Ми разом станемо спостерігати за подіями, разом готуватимемо їх. Послухайте мене, брате мій, мужайтеся!

Карл II вивільнив свою руку з рук короля, відступив і чемно вклонився.

- Від щирого серця дякую вашій величності, - сказав він. - Я безуспішно просив допомоги у найвеличнішого з королів земних: тепер буду просити дива у бога.

І він вийшов, не бажаючи продовжувати розмову, з високо піднятою головою, але з тремтячими руками, з викривленим від горя

обличчям і похмурим поглядом, як людина, якій нема чого сподіватися на людей і яка хоче шукати допомоги в невідомих світах.

Офіцер мушкетерів, побачивши його мертвотну блідість, вклонився йому майже до землі.

Потім він узяв смолоскип, покликав двох мушкетерів і повів нещасного короля порожніми сходами, тримаючи в лівій руці капелюх, пір'я якого торкалося сходинок.

Дійшовши до дверей, офіцер запитав короля, куди йому завгодно йти, щоб послати з ним мушкетерів.

- Пане офіцере, - відповів Карл II напівголосно, - ви говорили, що знали батька мого; можливо, ви навіть молилися за нього? Якщо так, то не забудьте і мене у своїх молитвах. А тепер я піду один. Прошу вас не проводжати мене і не посилати конвою.

Офіцер поклонився і відіслав мушкетерів у внутрішні покої.

Але сам залишився ще кілька хвилин під воротами. Він хотів бачити, як віддалився і зник Карл II у мороці звивистої вулиці.

- Ах, - прошепотів він, - якби Атос був тут, то міг би сказати і йому, як колись сказав батькові його: «Вітаю полеглу величність!»

Потім він пішов сходами, примовляючи на кожному кроці:

- О, що за кепська служба!.. Що за жалюгідний володар!.. Таке життя нестерпне! Пора мені зважитися на що-небудь!.. Ні великодушності, ні енергії! Так, учитель досяг мети, учень убитий назавжди! Чорт забирай! Я цього не перенесу... Ну, що ви? - запитав він мушкетерів, увійшовши в передню. - Чого ви дивитеся на мене? Загасіть смолоскипи і ступайте на свої місця! А, ви чекали на мене? Так, ви охороняли мене, добрі товариші!.. Але я не герцог Гіз, і будьте впевнені, мене не вб'ють у вузькому коридорі, - додав офіцер крізь зуби, - такий учинок показав би рішучість, а в нас немає рішучості відтоді, як помер кардинал Рішельє. Ах, ось була людина!.. Вирішено, завтра ж скидаю з плечей цей мундир!

Потім, схаменувшись, додав:

- Ні, ще рано! Залишається ще одна - остання спроба! Зважуся на неї; але вона, клянуся честю, буде справді останньою, чорт забирай!

Не встиг він договорити цієї фрази, як із кімнати короля пролунало:

- Пане лейтенанте! Король бажає говорити з вами.

- Добре, - сказав лейтенант напівголосно, - можливо, якраз про те, про що я думаю.

І він пішов до короля.

XII. Король і лейтенант

Побачивши офіцера, король відпустив слугу і наближеного.

- Хто завтра чергує? - поцікавився він.

Лейтенант схилив голову з ввічливістю справного солдата і відповідав:

- Я, ваша величність.

- Як! Знову ви!

- Знову я.

- Чому так?

- Під час подорожі вашої величності мушкетери обіймають усі пости в домі вашої величності, тобто у ваших покоях, у кімнатах королеви-вдовиці і в приміщенні кардинала, який бере в короля кращу або, правильніше сказати, більшу частину королівських охоронців.

- А ті, які не зайняті?

- Незайнятих усього чоловік двадцять або тридцять зі ста двадцяти. Коли ми в Луврі, справа інша; у Луврі* я міг би відпочити, покладаючись на сержанта, але в дорозі, ваша величність, невідомо, що може трапитися, і я вважаю за краще взяти всю турботу на себе.

- Так ви щодня в караулі?

- Так, ваша величність, і щоночі.

- Я не можу цього допустити: я хочу, щоб ви відпочили.

- Чудово, ваша величність, але я цього не хочу.

- Що таке? - запитав король, який у першу хвилину не зрозумів сенсу його відповіді.

- Я кажу, государю, що не бажаю бути несправним солдатом. Якби чорт захотів пожартувати наді мною, то, напевно, вибрав би ту хвилину, коли мене тут не буде. А мені найважливіше служба і спокій совісті.

- Але ви вб'єте себе службою.

- Ах, ваша величність! Я вже тридцять п'ять років на цій службі, і все-таки немає здоровішої за мене людини у всій Франції та Наваррі. Втім, прошу вашу величність не турбуватися про мене. Це було б занадто незвичним: я не звик до цього.

Король перервав його новим запитанням:

- То ви будете тут завтра вранці?

- Так, ваша величність, як і сьогодні.

Король кілька разів пройшовся кімнатою; видно було, що йому дуже хотілося заговорити, але його щось утримувало.

Лейтенант стояв нерухомо з капелюхом у руках і дивився, як король ходить взад і вперед. Кусаючи з досади вуса, він думав:

«Чорт забирай! У ньому немає ні краплі рішучості... клянуся честю, він не заговорить!»

Король продовжував ходити, скоса поглядаючи на лейтенанта.

«Він весь у батька, - говорив собі офіцер, продовжуючи свій уявний монолог, - гордий, скупий і нерішучий, все разом. Гарний король, нічого сказати!»

Раптом Людовик зупинився.

- Лейтенанте! - почав він.

- Тут, ваша величність.

- Навіщо сьогодні ввечері, там, у залі, ви крикнули: «Конвой його величності!»?

- Ви самі так наказали, ваша величність.

- Що ви! Я не вимовив жодного слова.

- Ваша величність, накази даються знаком, жестом, поглядом так само ясно, так само виразно, як і словом. Слуга, у якого є тільки вуха, не слуга, а тільки половина хорошого слуги.

- Ваші очі надто гострі.

- Чому, государю?

- Вони бачать те, чого немає.

- Мої очі й справді гарні, хоча давно і багато служать своєму панові; коли вони можуть помітити що-небудь, вони ніколи не втрачають нагоди. Сьогодні ж увечері вони помітили, що ваша величність навіть почервоніла від зусиль стримати позіхання; що ваша величність з благанням подивилася спершу на кардинала, потім на королеву-матір і, нарешті, на двері, через які можна було вийти. Мої очі добре все це помітили, як і те, що губи вашої величності шепотіли: «Хто допоможе мені вийти звідси?»

- Пане!

- Або принаймні: «До мене, мої мушкетери!» Я не вагався більше. Цей погляд і слова були для мене наказом, і я зараз же крикнув: «Конвой його величності!» І я не помилився: доказом слугує те, що ваша величність не образила мене, а вийшли із зали, виправдавши мої слова.

Король відвернувся з посмішкою. За хвилину він знову глянув на розумне, відважне і рішуче обличчя офіцера, який стояв твердо і сміливо, як орел перед обличчям сонця.

- Добре, - сказав король після нетривалого мовчання, під час якого він марно намагався змусити офіцера опустити очі.

Побачивши, що король замовк, лейтенант повернувся на підборах і зробив кілька кроків до дверей, пробурмотівши:

- Він нічого не скаже, чорт забирай!.. Нічого не скаже!

- Дякую вам, - відпустив його король.

«Бракувало тільки, - подумав офіцер, - щоб мене вилаяли за те, що я не такий дурний, як інші».

І він попрямував до дверей, енергійно дзвенячи шпорами. Але, дійшовши до порога, він відчув погляд короля й обернувся.

- Ваша величність нічого більше не бажаєте мені сказати? - запитав він важко передаваним тоном: у ньому не було нав'язливості,

але в ньому звучала така переконлива відвертість, що король негайно відповів йому:

- Зачекайте...

- Ну! Нарешті! - прошепотів офіцер.

- Слухайте. Завтра о четвертій годині ранку будьте готові до виїзду верхи, а також приготуйте коня для мене.

- Зі стайні вашої величності?

- Ні, з мушкетерської.

- Буде виконано.

- Ви поїдете зі мною.

- Один?

- Так, один.

- Накажете прийти за вами чи чекати на вас?

- Чекайте мене біля хвіртки парку.

Лейтенант поклонився, зрозумівши, що король сказав йому все, що хотів.

Дійсно, Людовик відпустив його, ласкаво махнувши рукою.

Офіцер вийшов з королівської спальні і, як і раніше, спокійно сів у своє крісло. Але він не заснув, як слід було б у таку пізню годину, а задумався так міцно, як ще ніколи в житті.

Результат цих роздумів, здавалося, був не настільки сумний, як результат колишнього роздуму.

«Добре, він уже почав, - думав офіцер, - любов підштовхує його, і він іде! Король нікуди не годиться, але, може статися, людина виявиться кращою... Втім, завтра вранці побачимо...»

- Ого! - раптом вигукнув він, випроставшись. - Ось грандіозна думка, чорт забирай! Можливо, нарешті все моє щастя в цій ідеї!

Після цього вигуку офіцер підвівся, і, засунувши руки в кишені камзола, почав швидкими кроками міряти величезну передню, що служила йому штаб-квартирою.

Свічка тремтіла від свіжого вітерця, який, пробираючись крізь щілини в дверях і у вікнах, проникав у кімнату. Світло здавалося червонуватим, нерівним: воно то яскраво виблискувало, то тьмяніло, і по стіні ходила тінь офіцера, що зображала його, як на гравюрах Калло*, у профіль, зі шпагою і в капелюсі з пером.

- Чорт забирай! - шепотів він. - Або я нічого не розумію, або Мазаріні ставить пастку закоханому королю. Мазаріні сьогодні ввечері призначив побачення і дав адресу так охоче, як міг зробити тільки Данжо. Я чудово чув і зрозумів усе. «Завтра вранці, - сказав кардинал, - вони будуть проти Блуаського мосту». Чорт візьми! Це ясно, особливо для коханця! Ось звідки нерішучість і збентеження короля, ось звідки наказ: «Пане лейтенанте мушкетерів, завтра о четвертій годині ранку сідайте на коня». Це так само точно, як якби він мені сказав: «Пане лейтенанте мушкетерів, завтра будьте біля Блуаського мосту, чуєте?» Отже, тут криється державна таємниця, якою володію я, людина

нікчемна. А чому оволодів я цією таємницею? Тому, що в мене гарні очі, як я зараз сказав королю. Кажуть, він до нестями закоханий у цю італійську ляльку! Кажуть, він на колінах просив у матері дозволу одружитися з цією дівчиною! Кажуть навіть, що вдовствуюча королева довідувалася в Римі, чи буде такий шлюб без її дозволу вважатися дійсним. О, якби мені було двадцять п'ять років! Якби поруч зі мною були ті, кого вже немає тут! Якби я не так глибоко зневажав увесь світ, я посварив би кардинала Мазаріні з вдовствуючою королевою, Францію з Іспанією і сам вибрав би королеву... Але, чорт забирай!..

Офіцер клацнув пальцями на знак презирства.

- Цей поганий італієць, цей скнара, мерзенний скнара, який зараз відмовив у мільйоні англійському королю, не дасть мені, мабуть, і тисячі пістолів, якщо я принесу йому цю новину. Чорт візьми!.. Я стаю дитиною, дурнішаю... Чи може Мазаріні дати що-небудь кому-небудь!

І лейтенант голосно розреготався.

- Лягу зараз, - вирішив він, - і засну. Мій розум втомився від вражень сьогоднішнього вечора. Завтра він буде яснішим.

Давши самому собі таку пораду, він загорнувся в плащ.

Хвилин за п'ять він уже міцно спав, зціпивши кулаки, розкривши рота, з якого виривалися не таємниці, а гучне хропіння, що вільно лунало під величними склепіннями величезної передпокою.

XIII. Марія Манчіні

Тільки-но сонце першими променями освітило верхівки дерев у парку й дахи замку, як юний король, що страждав на безсоння від кохання і прокинувся вже дві години тому, сам відчинив віконниці й кинув пильний погляд на подвір'я мовчазного замку.

Він побачив, що настав домовлений час: на великому баштовому годиннику стрілка показувала вже чверть п'ятої.

Не будячи камердинера, який спав глибоким сном за кілька кроків від нього, він одягнувся сам. Камердинер з переляку прибіг допомагати йому, думаючи, що виявився несправним у службі, але Людовик відпустив його, наказавши не говорити нікому ні слова.

Потім він спустився маленькими сходами, вийшов через бічні двері і побачив біля стіни парку вершника, який тримав під вуздечку коня.

Вершника цього під широким плащем і насунутим капелюхом не можна було впізнати.

Кінь був осідланий дуже просто, і найдосвідченіше око не знайшло б у ньому нічого незвичайного.

Людовик узяв у руки повідець; офіцер тримав йому стремено, не сходячи з сідла, і тихим голосом запитав наказів його величності.

- Поїдьте за мною!

Офіцер пустив свого коня риссю за Людовіком XIV. Так вони дісталися до мосту.

Коли вони переїхали через Луару, король повернувся до свого супутника:

- Поїдьте вперед, усе прямо, поки не помітите карети. Побачивши її, повертайтеся сповістити мене. Я чекатиму на вас тут.

- Чи не зволить ваша величність повідомити мені прикмети цього екіпажу?

- У ньому приїдуть дві дами. Можливо, що з ними будуть покоївки.

- Ваша величність, я не хотів би помилитися. Чи немає ще якихось особливостей?

- На кареті, ймовірно, буде герб кардинала.

- Цього мені достатньо, - сказав офіцер, який тепер точно знав, кого він має шукати.

Він поскакав у вказаний бік. Не проїхав він і п'ятисот кроків, як побачив за пагорбом чотирьох мулів і карету.

За першою каретою слідувала інша.

Досить було офіцеру поглянути на них, щоб переконатися, що це ті самі екіпажі, які йому доручено було відшукати.

Він негайно повернув назад і, під'їхавши до короля, доповів:

- Ваша величність, екіпажі близько. В одному дві дами зі своїми служницями, а в іншому лакеї, провізія і поклажа.

- Добре, добре, - схвильовано відповів король. - Поїдьте, прошу вас, і скажіть цим дамам, що придворний кавалер бажає засвідчити їм свою повагу.

Офіцер поскакав галопом.

- Чорт забирай! - бурчав він, ганяючи коня. - Ось нова посада, і, сподіваюся, почесна! Я скаржився на свою нікчемність - і раптом став наперсником короля. Я - мушкетер! Можна лопнути від гордості.

Він під'їхав до карети і виконав доручення, як чемний і вправний посередник.

Справді, в кареті сиділи дві пані: одна - чудова красуня, хоч і дещо худорлява, інша - менш вродлива, але надзвичайно жвава й граціозна. Легкі зморшки на лобі вказували на її сильну волю. Проникливий погляд її живих очей був красномовнішим за всі люб'язні слова, загальноприйняті в ті часи.

Д'Артаньян звернувся до другої і не помилився, хоча перша, як ми сказали, була набагато красивішою.

- Пані, - вклонився він, - я лейтенант королівських мушкетерів. Тут, на дорозі, на вас чекає один кавалер, який бажає засвідчити вам свою повагу.

При цих словах чорноока дама скрикнула від радості, визирнула в дверцята карети і, бачачи, що король скаче до них назустріч, простягнула до нього руки з вигуком:

- Ах, дорогий государю!

Сльози бризнули з її очей.

Кучер зупинив коней, покоївки зі збентеженням встали, а інша пані злегка вклонилася і посміхнулася тією глузливою посмішкою, яку викликають ревнощі на вустах жінки.

- Маріє, мила Маріє! - вигукнув король, схопивши руки дами з чорними очима.

Він сам відчинив важкі дверцята карети і з таким запалом допоміг дамі вийти, що вона опинилася в його обіймах, перш ніж ступила на землю.

Лейтенант, який стояв по інший бік карети, все бачив і чув, не будучи, однак, ніким поміченим.

Король взяв Марію Манчіні під руку і подав кучерам і лакеям знак, щоб вони їхали далі.

Було близько шостої години ранку. Дорога була чарівна. На деревах зі свіжою зеленню, що ледь розпускалася, немов алмазні краплі, блищала ранкова роса. Ластівки, що нещодавно повернулися з півдня, граціозно кружляли над водою; ароматний вітерець пролітав дорогою і рябив гладку поверхню річки. Уся ця краса, пахощі квітів, зітхання землі п'янили закоханих. Вони йшли поруч, тісно притулившись одне до одного, дивлячись одне одному в очі, тримаючись за руки; вони рухалися повільно, не починаючи розмови: надто багато хотілося їм сказати.

Офіцер помітив, що кинутий королем кінь не стоїть на місці і турбує Марію Манчіні. Він скористався цим приводом, підійшов ближче до закоханих і взяв коня під вуздечку; ставши між обома кіньми й утримуючи їх за поводи, він не упустив жодного слова, жодного руху закоханих.

Першою заговорила Марія.

- Ах, ваша величність, - сказала вона, - ви не покидаєте мене!

- О ні... - відповідав король. - Ви бачите, Маріє!

- А мені часто говорили, що, якщо нас розлучать, ви одразу забудете мене.

- Люба Маріє, невже ви тільки сьогодні помітили, що ми оточені людьми, яким вигідно нас обманювати?

- Але, однак... ваша величність... Ця подорож, цей союз з Іспанією!.. Вас одружують!

Людовик опустив голову.

Офіцер побачив, як, немов кинджал, вихоплений із піхов, блиснули очі Марії Манчіні.

- І ви нічого не зробили для нашої любові? - запитала вона, помовчавши хвилину.

- Ах, Маріє! Як можете ви думати це! Я на колінах благав свою матір. Я сказав їй, що все моє щастя у вас! Я навіть погрожував...

- І що ж? - жваво запитала вона.

- Королева написала до Риму, і їй відповіли, що шлюб між нами не вважатиметься дійсним і папа розірве його. Побачивши нарешті, що немає жодної надії, я просив принаймні відтермінувати моє весілля з інфантою.

- Однак ви вже в дорозі й поспішаєте назустріч нареченій.

- Що ж робити? На мої прохання, благання, сльози мені відповідали державними міркуваннями.

- І що ж?

- Що ж?.. Що робити, коли стільки людей з'єдналося проти мене!

Марія, у свою чергу, опустила голову.

- Значить, я повинна назавжди попрощатися з вами! - промовила вона. - Ви знаєте, що мене видаляють... відправляють на заслання. Мало цього, ви знаєте, мене хочуть видати заміж!

Людовик зблід і приклав руку до серця.

- Якби справа йшла тільки про моє життя - мене так змучили, що я, імовірно, підкорилася б; але я думала, що справа йде про ваше життя, і тому чинила опір, сподіваючись зберегти вам себе, ваше надбання...

- Так, моє надбання, мій скарб! - прошепотів король, мабуть, радше люб'язно, ніж пристрасно.

- Кардинал поступився б, - сказала Марія, - якби ви звернулися до нього і настійно вимагали його згоди. Кардинал назвав би короля своїм племінником, розумієте ви? Заради цього він зважився б на все, навіть на війну! Упевнений, що він один правитиме, виховавши короля і давши йому в дружини свою племінницю, кардинал поборов би всіх супротивників, перекинув би всі перешкоди. Ах, ваша величність, я відповідаю вам за це! Адже я жінка і дуже проникліва у всьому, що стосується кохання.

Її слова справляли на короля дивний вплив. Вони не збуджували його пристрасть, а охолоджували її. Він уповільнив кроки і промовив поспішно:

- Що ж робити? Усі проти нас!

- Крім вашої волі, чи не так, ваша величність?

- Ах боже мій! - зітхнув король, почервонівши. - Хіба в мене є воля?

- О! - з гіркотою прошепотіла Марія Манчіні, ображена його відповіддю.

- У короля одна воля: та, яку йому диктує політика, та, яку наказує йому користь держави.

- О, так ви не любите! - вигукнула Марія Манчіні. - Якби ви любили мене, у вас була б воля.

При цих словах Марія підняла очі на свого коханого і побачила, що він блідий і засмучений, як вигнанець, який назавжди розлучається з батьківщиною.

- Звинувачуйте мене, - вигукнув король, - тільки не кажіть, що я не люблю вас!

Вони довго мовчали після цих слів, які молодий король виголосив із глибоким і щирим почуттям.

- Я не можу собі уявити, - заговорила Марія, роблячи останню спробу, - що завтра і післязавтра я не побачу вашої величності. Не можу уявити, що мені доведеться вести сумне життя далеко від Парижа, що губи старого, чужого мені, доторкатимуться до тієї руки, яку тепер тримаєте ви. Ні, ні, не можу думати про це; серце моє розривається від відчаю...

І справді, Марія заридала.

Розчулений король підніс хустку до губ і придушив глухий стогін.

- Дивіться, - продовжувала вона, - карети зупинилися, сестра чекає на мене. Настала рішуча хвилина. Те, що ви скажете тепер, визначить усе наше життя... Ах, ваша величність! Ви хочете, щоб я втратила вас! Ви хочете, Луї, щоб та, якій ви сказали: «Я кохаю тебе», - належала іншому, а не своєму королеві, не своєму владиці, не своєму коханому? Ах, Луї, будьте мужні, одне слово, тільки одне... Вимовте: «Я хочу!» - і життя моє зіллється з вашим, серце моє буде вашим...

Король не відповідав.

Марія глянула на нього, як Дідона на Енея в полях Елізіуму, з гнівом і презирством*.

- Прощайте ж, - сказала вона. - Прощавай, життя, прощавай, любов, прощавай, небо!

І вона зробила крок убік. Король зупинив її, схопив її руку і притиснув до губ. Відчай узяв гору над його рішучістю: він упустив гарячу сльозу на чарівну ручку. Марія здригнулася, ніби ця сльоза справді її обпекла.

Вона побачила вологі очі короля, його бліде обличчя, його стиснуті губи і вигукнула з непередаваним виразом:

- Ах, ваша величність, ви король, ви плачете, а я їду!

Замість відповіді король закрив обличчя хусткою.

В офіцера вирвався такий гучний подих, що обидва коні злякалися.

Розгнівана Марія Манчіні відвернулася від короля, кинулася в карету і крикнула кучеру:

- Поїдь! Швидше! Швидше!

Кучер послухався, вдарив по конях, і важка карета похитнулася на скрипучих осях. Король Франції залишився один, у роздумах, у розпачі, не сміючи поглянути ні вперед, ні назад.

XIV. Король і лейтенант виявляють гарну пам'ять

Король, як усі закохані у світі, довго й пильно дивився в той бік, де зникла карета, що забирала його кохану; сто разів він обертався і нарешті, заспокоївши трохи хвилювання серця і думок, згадав, що він не один.

Офіцер все ще тримав коней під вуздечку, все ще сподівався, що король змінить своє рішення.

«Є ще можливість, - думав він, - зупинити карету: варто тільки сісти на коня і наздогнати її».

Але лейтенант мушкетерів мав надто сміливу і багату фантазію; вона далеко залишала за собою уяву короля, яка ніяк не могла піднятися до такого польоту.

Він просто підійшов до офіцера і сумним голосом вимовив:

- Усе скінчено... Їдемо!

Офіцер, наслідуючи його рухи, його повільність і смуток, повільно і сумно сів на коня.

Король поскакав. Офіцер пішов за ним.

На мосту Людовик обернувся востаннє. Офіцер, терплячий, як бог, у якого позаду і попереду вічність, все ще сподівався, що до короля повернеться енергія. Але марно. Людовик виїхав на вулицю, що веде до замку, і о сьомій годині повернувся до палацу.

Коли король увійшов до своїх кімнат і офіцер помітив (він усе помічав!), що у вікні кардинала піднялася штора, він глибоко зітхнув, наче людина, з якої знімають тяжкі кайдани, і сказав напівголосно:

- Ну, брате, тепер уже скінчено!

Король покликав наближеного.

- Я нікого не приймаю до другої години, ви чуєте?

- Ваша величність, - відповів наближений, - вас хотів бачити...

- Хто?

- Лейтенант ваших мушкетерів.

- Добре! Впустіть його!

Офіцер увійшов.

За знаком, даним королем, наближений і слуга пішли з кімнати.

Людовик проводив їх поглядом; коли вони зачинили за собою двері і портьєра опустилася за ними, він сказав:

- Ви своєю появою нагадуєте мені, що я забув приписати вам мовчання.

- Ах, ваша величність, ви марно обтяжуєте себе таким наказом. Видно, що ви не знаєте мене!

- Так, пане лейтенанте, ви маєте рацію. Я знаю, що ви вмієте мовчати; але ж я не попереджав вас.

Офіцер поклонився.

- Чи не буде ще якихось наказів, ваша величність? - запитав він.

- Ні, можете йти.

- Чи не дозволите мені залишитися і сказати кілька слів вашій величності?

- Що ви хочете сказати? Говоріть!

- Я хочу поговорити про справу, дуже незначну для вашої величності, але надзвичайно важливу для мене. Вибачте, що я насмілююся турбувати вас. Якби не нагальна потреба, я ніколи не зробив би цього; я зник би, як людина безмовна і маленька, якою була завжди.

- Ви б зникли! Що це означає? Я вас не розумію.

- Словом, - продовжував офіцер, - я прийшов просити вашу величність звільнити мене зі служби.

Король глянув на нього з подивом, але офіцер стояв нерухомо, як статуя.

- Звільнити вас, пане лейтенанте? А дозвольте дізнатися, на скільки часу?

- Назавжди, ваша величність.

- Як! Ви хочете залишити службу? - запитав Людовик голосом, що виражав не тільки здивування.

- Так, ваша величність, на превеликий мій жаль.

- Не може бути!

- Ваша величність, я стаю старим. Ось уже майже тридцять п'ять років, як я ношу бойові обладунки. Мої бідні плечі втомилися. Я відчуваю, що потрібно поступитися місцем молодим. Я не належу до нового покоління. Я стою однією ногою в минулій епосі. Тому все мені здається дивним, все дивує, приголомшує мене. Словом, я прошу у вашої величності відставки.

- Пане лейтенанте, - сказав король, глянувши на офіцера, який носив мундир зі спритністю юнака, - ви здоровіший і міцніший за мене.

- О, - відповів офіцер, посміхаючись із удаваною скромністю. - Ваша величносте, говорите мені це тому, що око у мене вірне і я твердо стою на ногах; тому, що я непогано сиджу на коні і вуса у мене чорні. Але, ваша величність, усе це - суєта суєт; усе це - мрія, видимість, дим! Я здаюся ще молодим, але, по суті, я старий і через півроку, впевнений, буду розбитий подагрою, хворий... Тому, ваша величність, дозвольте...

- Пане лейтенанте, - перебив його король, - згадайте, що ви говорили вчора. На цьому самому місці ви запевняли мене, що ви найздоровіша людина в усій Франції, що ви не знаєте втоми, що вам нічого не варте проводити на своєму посту дні й ночі. Говорили ви мені все це? Так чи ні? Згадайте гарненько.

Офіцер зітхнув.

- Ваша величносте, - сказав він, - старість любить хвалитися. Треба прощати старим, коли вони самі себе хвалять, тому що ніхто інший не похвалить їх. Можливо, я й говорив усе це вчора; але річ у тім, ваша величносте, що я надзвичайно стомлений і прошу відставки.

- Пане лейтенанте, - промовив король із жестом, сповненим величавої шляхетності, - ви не говорите мені справжньої причини. Ви не хочете більше служити мені, але ви приховуєте свої спонукання.

- Вірте мені, государе...

- Я вірю тому, що бачу. Бачу людину енергійну, міцну, надзвичайно спритну, найкращого солдата Франції; все це ніяк не може переконати мене, що ви потребуєте відпочинку.

- Ах, ваша величність, скільки похвал! - заперечив лейтенант із гіркотою. - Ваша величність, ви бентежите мене! «Людина енергійна, міцна, розумна, хоробра, найкращий солдат французької армії»! Ви до такої міри перебільшуєте, що я, як би себе не цінував, не впізнаю самого себе. Якби я був настільки марнославний, що повірив би тільки половині ваших слів, то вважав би себе людиною дорогоцінною, необхідною; я сказав би, що слуга, який поєднує стільки блискучих якостей, неоціненний скарб. Мушу зізнатися вашій величності, що мене все життя, за винятком нинішнього дня, цінували набагато нижче за те, чого я, на мою думку, вартий. Повторюю, ви перебільшуєте мої заслуги.

Король насупив брови, бо відчув у словах офіцера гірку насмішку.

- Пане лейтенанте, - почав він, - будемо говорити відверто. Вам не подобається служити мені? Говоріть! Відповідайте без околичностей, сміливо, прямо... Я так хочу.

При цих словах офіцер, який давно вже зніяковіло крутив капелюх у руках, підняв голову.

- О, тепер, ваша величність, я можу говорити вільніше, - сказав він. - На таке відверте запитання я відповім так само відверто. Говорити правду - справа хороша: правда полегшує душу, і, крім того, вона річ надзвичайно рідкісна. Тому я скажу правду королю, просячи його вибачити щиросердість старого солдата.

Людовик глянув на офіцера із занепокоєнням, що проявилося в його тривожному жесті.

- Так говоріть же, - наказав він, - я нетерпляче чекаю вашої правди.

Офіцер кинув капелюх на стіл, і обличчя його, завжди розумне і мужнє, набуло раптом виразу гідності й урочистості.

- Ваша величність, я йду з королівської служби тому, що незадоволений. У наш час слуга може шанобливо підійти до свого пана, як я тепер роблю, розповісти йому, як працював, повернути йому знаряддя ремесла, віддати звіт у ввірених йому грошах і сказати: «Пане, робочий день скінчився, прошу вас заплатити мені, і ми розлучимося».

- Що це означає, пане? - вигукнув король, почервонівши від гніву.

- Ах, ваша величносте, - промовив офіцер, схиляючи коліно, - ніколи слуга не поважав свого пана так, як я вас, але ви хотіли, щоб я говорив правду, і тепер, коли я почав, я висловлю її, навіть якби ви наказували мені замовкнути.

Обличчя офіцера виражало таку рішучість, що Людовику XIV не потрібно було наказувати йому продовжувати. Офіцер говорив, а король дивився на нього з цікавістю, змішаною із захопленням.

- Ваша величносте, скоро буде тридцять п'ять років, як я служу французькому королівському дому; немає людини, яка б зносила на цій службі стільки шпаг, скільки я, а шпаги, про які я говорю, були міцні. Я був ще юнаком, який не мав нічого, крім хоробрості, коли покійний король, батько ваш, вгадав у мені людину. Я був уже дорослим, коли кардинал Рішельє, знавець людей, вгадав у мені ворога. Ваша величність, історію цієї боротьби мурашки з левом ви можете прочитати від першого до останнього рядка в секретному архіві вашого сімейства. Якщо вашій величності прийде полювання, прочитайте її; запевняю вас, вона варта уваги. Там ви дізнаєтеся, що нарешті лев, стомлений, втомлений, зацькований, попросив пощади і, треба віддати йому справедливість, сам пощадив супротивника. Ах, ваша величність! То була велика епоха, сповнена битв, немов епопеї Тасса або Аріоста*! Чудеса того часу, яким відмовляється вірити наше століття, здавалися нам справами звичайнісінькими. Протягом п'яти років я щодня був героєм, якщо вірити словам деяких гідних людей, а, повірте мені, ваша величність, бути героєм протягом п'яти років - це дуже багато! Однак я вірю словам цих людей, тому що вони були чудовими поціновувачами. Їхні імена: Рішельє, Бекінгем, Бофор, Рец - це великий геній вуличної війни! Те саме говорив мені король Людовик Тринадцятий, і навіть королева, ваша найясніша мати, удостоїла мене одного разу словом «дякую». Не пам'ятаю вже, яку послугу я мав щастя надати їй. Вибачте, государю, що я говорю так сміливо, але все, що я розповідаю, належить історії, як я вже мав честь вам доповісти.

Король, кусаючи губи, кинувся в крісло.

- Я набридаю вашій величності, - сказав лейтенант. - Ах, ось що значить правда! Вона жорстока подруга - вся в залізних вістрях, ранить того, кого торкнеться, а інколи й того, хто говорить її.

- Ні, - відповідав король. - Я сам дозволив вам говорити. Продовжуйте!

- Після служби королю і кардиналу настала пора служити регентству. Під час Фронди я бився теж добре, проте гірше, ніж раніше. Люди почали дрібнішати. Але й тут я очолював ваших королівських мушкетерів у небезпечних сутичках, які відзначені в наказах по роті. Тоді доля моя була завидною! Мене вважали фаворитом кардинала Мазаріні: «Лейтенанте, сюди! Лейтенант, туди! Лейтенант, праворуч! Лейтенант, наліво!» У всій Франції не завдавали удару, в якому ваш покірний слуга не взяв участі. Але скоро кардиналу стало замало однієї Франції: він послав мене в Англію, для користі пана Кромвеля. Це теж була людина далеко не ніжна, смію запевнити вашу величність! Я мав честь знати його і міг оцінити його гідно. Мені пообіцяли золоті гори за виконання доручення. За те, що я виконав в Англії зовсім протилежне

тому, заради чого мене послали, мене щедро нагородили, зробили капітаном мушкетерів, тобто дали звання, якому всі при дворі заздрять, яке дає право йти попереду маршалів Франції!.. І це справедливо, бо капітан мушкетерів - цвіт воїнів, король усіх сміливців!

- Вас зробили капітаном? - перепитав король. - Ви, вірно, помилилися? Ви хочете сказати - лейтенантом?

- Ні, ваша величність, я ніколи не помиляюся. Ваша величність може повірити: кардинал Мазаріні дав мені патент.

- І що ж?

- Але Мазаріні - ваша величність знає це набагато краще за будь-кого іншого - дає не часто, а іноді забирає те, що вже дав. Він забрав у мене патент після укладення миру, коли я став йому не потрібен. Зрозуміло, я не вважав себе гідним спадкоємцем знаменитого пана де Тревіля, однак мені обіцяли це місце, дали патент, і цим мало б усе закінчитися.

- А, ось ви чим незадоволені, пане лейтенанте! Добре, я наведу довідки. Я люблю справедливість, і ваша вимога мені подобається, хоча ви пред'явили її дещо безцеремонно.

- Ах, - відповів офіцер, - ваша величність, ви мене неправильно зрозуміли. Тепер я вже нічого не вимагаю.

- Ви занадто делікатні, пане лейтенанте. Але я займуся вашими справами пізніше...

- Ось воно, це слово, ваша величність! Пізніше! Тридцять років живу я цим словом, повним обіцянок. Мені говорили його найвеличніші люди. Тепер і ваша величність вимовляє його. Пізніше! Завдяки йому я отримав двадцять ран і дожив до п'ятдесяти чотирьох років, не маючи луїдора в кишені й не зустрівши на життєвому шляху жодного заступника, хоча сам був заступником дуже багатьох! Але я змінюю формулу, і коли мені кажуть: «Пізніше!», я відповідаю: «Тепер же!» Я прошу зараз тільки відпочинку, ваша величність. Мені можна дати його, тому що це нікому нічого не коштуватиме.

- Я не очікував таких промов, пане лейтенанте, особливо від людини, яка завжди жила біля високих осіб. Ви забуваєте, що говорите з королем, із дворянином, дворянство якого не гірше за ваше, вважаю я. Коли я кажу «Пізніше!», то можна повірити моєму слову.

- Я в цьому не сумніваюся, ваша величність. Але будьте ласкаві вислухати кінець страшної правди, яку я маю висловити вам. Якби я бачив тут на столі маршальський жезл, шпагу коннетабля, навіть польську корону, то, клянуся вам, я сказав би те саме: не згодом, а тепер же. Вибачте мені, ваша величність, я з тієї самої провінції, де народився ваш предок Генріх Четвертий: я кажу не часто, але якщо вже почав, то кажу до кінця.

- Моє царювання, здається, не спокушає вас? - сказав Людовик зарозуміло.

- Забуття, скрізь забуття! - вигукнув офіцер із гідністю. - Пан забув слугу, і слуга змушений забути свого пана. Я живу в нещасний час, ваша величність! Я бачу, що юнаки сповнені зневіри й остраху; вони несміливі й оббрані, коли їм слід було б бути багатими й могутніми. Наприклад, учора я відчинив двері короля Франції англійському королю. Я, нікчемний, врятував би його батька, якби сам бог не повстав проти мене, бог, який протегував Кромвелю! Відчиняю ці двері, тобто палац одного брата, іншому братові, і що я бачу, ваша величність? Ах! Це розірвало моє серце!.. Бачу: королівський міністр проганяє вигнанця і принижує свого короля, засуджуючи на злидні такого ж короля. Бачу, що мій государ, молодий, прекрасний, хоробрий, у якого в серці кипить відвага, а в очах блищать блискавки, бачу, що государ тремтить перед попом, який сміється з нього за завісами свого ліжка, сидячи в якому він перераховує все французьке золото і ховає його в потаємні скрині. О, я розумію погляд вашої величності. Я зараз зухвалий до божевілля, але що накажете робити? Я старий і кажу вам, моєму королю, такі речі, за які я відрізав би язик будь-якому іншому, хто наважився б сказати їх. Нарешті, ваша величність самі наказали мені висловити все, що в мене на душі, і ось я виливаю жовч, що накопичилася в мені за тридцять років; точно так само пролив би я всю кров свою, якби мені було це наказано.

Король, не кажучи ні слова, витирав великі краплі поту, що струменіли по його обличчю.

Хвилина мовчання, що послідувала за цією зухвалою витівкою, містила в собі ціле століття мук і для того, хто говорив, і для того, хто слухав.

- Пане, - сказав нарешті король, - ви вимовили слово «забуття», і я нічого не чув, крім цього слова. На це слово я вам і відповім. Інші, можливо, дуже забудькуваті; але я - інша річ, я нічого не забуваю... І ось вам доказ: одного жахливого дня, коли вирувало збурення і паризький народ, грізний і бурхливий, як море, кинувся в Пале-Рояль; того дня, коли я прикидався сплячим у ліжку, - одна людина з оголеною шпагою, сховавшись за моїм ліжком, охороняла моє життя, готова була віддати за мене власне життя. Він ризикував ним уже раз двадцять для інших членів мого сімейства. Цього дворянина, у якого я тоді запитав його ім'я, звали д'Артаньяном. Чи не так, пане лейтенанте?

- У вашої величності прекрасна пам'ять, - холодно відповів офіцер.

- Бачите, пане лейтенанте, - сказав король, - якщо я зберігаю такі спогади з дитинства, то, мабуть, нічого не забуду в зрілі літа.

- Ваша величність щедро обдаровані природою, - відповідав офіцер тим самим тоном.

- Послухайте, пане д'Артаньян, - продовжував Людовик із гарячковим хвилюванням, - невже ви не можете потерпіти, як я терплю? Хіба ви не можете робити те, що я роблю?

- А що ви робите, государе?

- Чекаю.

- Ваша величносте, ви можете чекати, тому що ви молоді; але в мене, ваша величносте, немає часу чекати! Старість стукає до мене у двері, а за нею - смерть, вона вже зазирає в мій дім. Ваша величність, ви тільки починаєте жити. Ви сповнені надій, ви можете задовольнятися майбутніми благами, але я, ваша величність, я на іншому кінці обрію, і ми так далекі один від одного, що я ніяк не встигну дочекатися, поки ваша величність підійде до мене.

Людовик пройшовся кімнатою, витираючи холодний піт, який дуже налякав би лікарів, якби вони побачили короля в такому стані.

- Добре, пане лейтенанте, - сказав Людовик XIV уривчасто. - Ви хочете вийти у відставку? Вас буде звільнено. Ви подаєте мені прохання про звільнення вас від звання лейтенанта королівських мушкетерів?

- Шанобливо покладаю його до стоп вашої величності!

- Досить. Я накажу призначити вам пенсію.

- Я буду вам дуже зобов'язаний, ваша величність.

- Пане лейтенанте, - почав знову король із помітним зусиллям, - мені здається, що ви втрачаєте хорошого господаря.

- Я в цьому абсолютно впевнений.

- Чи знайдете ви коли-небудь такого ж?

- О! Я знаю, государю, що ви єдиний у світі. З цієї хвилини я вже не поступлю на службу ні до кого з королів земних і буду сам собі паном.

- Це правда?

- Клянуся вашій величності.

- Я не забуду вашої клятви.

Д'Артаньян поклонився.

- Ви знаєте, пане лейтенанте, що в мене гарна пам'ять, - додав король.

- Знаю, ваша величносте, але я бажав би, щоб пам'ять зрадила вам і ви забули б образи, про які я змушений був розповісти вам. Ваша величносте, ви стоїте так високо над нами, жалюгідними і нікчемними, що, сподіваюся, забудете...

- Я буду подібний до сонця, пане лейтенанте, яке бачить усіх - великих і малих, багатих і бідних, дає одним блиск, іншим теплоту, а всім - життя. Прощавайте, пане д'Артаньян... Прощавайте, ви вільні!

І король, ледь стримуючи ридання, поспіхом пішов у сусідню кімнату.

Д'Артаньян узяв зі столу капелюх і вийшов.

XV. Вигнанець

Не встиг д'Артаньян зійти зі сходів, як король покликав свого наближеного.

- Я дам вам доручення, - сказав король.

- Я до послуг вашої величності.

- Тоді почекайте.

Молодий король сів писати листа. Із грудей його вирвалося кілька зітхань, але в очах виблискувало торжество.

«Пане кардинал!
Дотримуючись ваших добрих порад і особливо підкоряючись вашій твердості, я переміг і здолав слабкість, негідну короля. Ви так добре влаштували мою майбутність, що вдячність зупинила мене в ту хвилину, коли я хотів зруйнувати вашу працю. Я зрозумів, що був не правий, побажавши йти не тим шляхом, який ви вказали мені. Яке нещастя було б для всієї Франції і для моєї родини, якби розбрат спалахнув між мною і моїм міністром.
Однак це, звичайно, сталося б, якби я взяв за дружину вашу племінницю. Я прекрасно це зрозумів і з цієї хвилини не буду опиратися своєму жеребу. Я готовий одружитися з інфантою Марією-Терезією. Ви можете негайно почати переговори.
Люблячий вас
Людовик».

Король прочитав лист, потім власноруч запечатав його.

- Віддайте цей лист кардиналу, - наказав він.

Наближений вийшов.

Біля дверей Мазаріні він зустрів Бернуїна, який чекав на нього з хвилюванням.

- Що? - запитав він.

- Лист від короля до пана кардинала, - відповідав наближений.

- Лист! Ми чекали його після сьогоднішньої ранкової прогулянки його величності.

- А, ви знаєте, що король...

- Як перший міністр ми зобов'язані все знати. У цьому листі його величність, ймовірно, просить, благає?

- Не знаю, але король не раз зітхнув у той час, як писав.

- Так, так, ми знаємо, що це означає. Зітхати можна від щастя так само, як від горя.

- Однак король після повернення не був схожий на щасливу людину.

- Ви, певно, не розгледіли? І ви бачили його величність, тільки коли він повернувся: під час прогулянки з ним перебував тільки лейтенант мушкетерів. Але я дивився в зорову трубу кардинала, коли очі

його преосвященства втомлювалися. Запевняю вас, обидва плакали: і король, і дама.

- І що ж, плакали вони теж від щастя?

- Ні, від любові: вони давали одна одній клятви найніжнішої любові, які король готовий стримати дуже охоче. І цей лист - початок виконання клятв.

- А що думає пан кардинал про цю пристрасть, яка, втім, ні для кого не таємниця?

Бернуїн узяв під руку королівського посланця і, піднімаючись із ним сходами, сказав напівголосно:

- Якщо говорити відверто, кардинал сподівається на повний успіх цієї справи. Знаю, що нам доведеться воювати з Іспанією, але що за біда? Війна відповідає бажанням дворянства. Кардинал дасть своїй племінниці королівське придане, можливо, навіть краще за королівське. Будуть гроші, свята і битви. Усі будуть задоволені.

- А мені здається, - заперечив наближений, похитуючи головою, - що такий маленький листок не може містити в собі стільки важливих речей.

- Друже мій, - відповів Бернуїн, - я впевнений у тому, що кажу. Пан д'Артаньян розповів мені все.

- Що ж саме?

- Я звернувся до нього від імені кардинала і запитав, що там сталося. Зрозуміло, я не відкрив йому наших таємних задумів, адже він спритний пройдисвіт. «Люб'язний пане Бернуїн, - відповів він мені, - король до нестями закоханий у Марію Манчіні. Ось усе, що я можу вам сказати». «О, невже ви думаєте, - сказав я, - що заради цієї любові він здатний порушити волю кардинала?» - «Ах, не питайте мене! Я думаю, що король готовий на все! Він надзвичайно впертий і коли чогось хоче, так неодмінно наполягає на своєму. Якщо він задумав одружитися з Марією Манчіні, так неодмінно одружиться». Із цими словами лейтенант попрощався зі мною і пішов до стайні; там він осідлав коня, схопився на нього і пустився як стріла, немов за ним гнався сам диявол.

- Отже, ви думаєте...

- Що лейтенант знає набагато більше за те, що сказав мені...

- І, на вашу думку, пане д'Артаньян...

- Імовірно, скаче тепер за вигнаними красунями і готує все необхідне для успіху королівського кохання.

Розмовляючи таким чином, обидва наперсники підійшли до кабінету кардинала. Мазаріні вже не мучила подагра; він у хвилюванні ходив кімнатою, прислухаючись біля дверей і заглядаючи у вікна.

Бернуїн ввів до нього посланця, якому наказано було вручити лист особисто кардиналу. Мазаріні взяв лист, але, перш ніж роздрукувати його, зобразив на своєму обличчі усмішку, що нічого не виражає, за якою так зручно приховувати будь-які переживання. Тому на його обличчі ніяк не відбилися ті почуття, які збудив у ньому лист.

- Добре! - вимовив він, перечитавши лист двічі. - Чудово! Скажіть його величності, що я дякую йому за слухняність королеві-матері і виконаю його волю.

Посланий вийшов.

Ледве двері зачинилися, як кардинал, який не мав потреби прикидатися при Бернуїні, скинув маску і похмуро крикнув:

- Покликати Брієнна!

Секретар негайно з'явився.

- Я зробив зараз, - повідомив йому Мазаріні, - таку важливу послугу державі, якої ніколи ще не робив. Ось лист, що свідчить про неї; ви віднесете його королеві і, коли вона прочитає, покладіть його в папку під літерою Б, де лежать документи і папери, що стосуються моєї служби Франції.

Брієнн вийшов. Він не міг утриматися, щоб не прочитати дорогою цей цікавий лист, бо він не був запечатаний. Зрозуміло, і Бернуїн, який жив у злагоді з усіма, підійшов до секретаря ближче, так що міг через його плече прочитати лист. Новина швидко рознеслася палацом, і Мазаріні навіть боявся, що вона дійде до королеви раніше, ніж Брієнн встигне показати їй лист сина.

Незабаром віддали наказ про від'їзд, і принц Конде, з'явившись на момент пробудження короля, позначив у своїй записній книжці Пуатьє як наступний пункт, де їхні величності вирішили зупинитися і відпочити.

Так за кілька хвилин закінчилася інтрига, яка сильно займала всіх дипломатів Європи. Найочевидніший її результат полягав у тому, що лейтенант мушкетерів позбувся місця і платні. Щоправда, натомість того й іншого він отримав незалежність.

Скоро ми дізнаємося, як д'Артаньян скористався нею. Тепер же, з дозволу читача, повернемося до «Готелю Медічі», де відчинилося вікно якраз тієї самої хвилини, коли в палаці віддавали наказ про від'їзд короля.

Вікно відчинилося в кімнаті Карла II. Нещасний король провів усю ніч у роздумах. Він сидів, опустивши голову на руки й спершись на стіл. Хворий і старезний Паррі заснув у кутку кімнати, стомлений духом і тілом. Дивною була доля цього вірного слуги: він бачив, що і для другого покоління його королів починається низка страшних лих, що терзали перше. Коли король поміркував над своєю невдачею, коли зрозумів, у якій жахливій самотності він опинився, попрощавшись з останньою надією, у нього запаморочилося у голові, і він відкинувся на спинку крісла, у якому сидів.

Тут доля зглянулася над нещасним і послала йому сон. Він прокинувся тільки о пів на сьому, коли сонце вже освітило кімнату. Паррі, який не рухався з місця, щоб не розбудити короля, з невимовним смутком дивився на очі молодого монарха, почервонілі від безсоння, на його щоки, зблідлі від страждань і поневірянь.

Стукіт важких возів, що спускалися до Луари, розбудив Карла. Він підвівся, озирнувся, як людина, яка все забула, побачив Паррі, потиснув йому руку і наказав розрахуватися з Крополем.

Крополь, взявши з Паррі за рахунками, вчинив цілком чесно, повторивши тільки своє зауваження, що обидва мандрівники нічого не їли, у чому він вбачав подвійну незручність: образу для своєї кухні та необхідність брати за обіди, яких не з'їли, але все ж таки приготували. Паррі заплатив не заперечуючи.

- Сподіваюся, - сказав король, - що коні наші харчувалися не так, як ми. За вашим рахунком я не бачу, щоб вони годувалися, а нам, мандрівникам, які вирушають дуже далеко, погано мати голодних коней.

За такої підозри Крополь набув величного вигляду і відповів, що «Готель Медічі» надає однакову гостинність людям і коням.

Король і старий слуга сіли на коней і виїхали на Паризьку дорогу, не зустрівши на шляху жодної людини ні на вулицях, ні в передмістях міста.

Для Карла II останній удар був тим сильнішим, що він означав нове вигнання.

Нещасні хапаються за найменшу надію, як щасливі - за найбільше благополуччя, і якщо доводиться залишити місце, де ця надія пестила їхнє серце, вони відчувають ту смертельну тугу, яку відчуває вигнанець, тільки-но вступить на корабель, що має відвезти його у вигнання. Ймовірно, серце, поранене вже безліч разів, сильніше відчуває найменший укол, бо воно вважає благом хоча б хвилинну відсутність зла, яке є всього лише відсутністю страждання. Бо зрештою посеред найжахливіших негараздів бог кинув нам надію, як ту краплину води, що безсердечний багач у пеклі просив у Лазаря*.

На мить надія блиснула перед Карлом, коли Людовік ласкаво прийняв його. Вона начебто почала здійснюватися, як раптом відмова Мазаріні перетворила цей міраж на нездійсненну мрію. Обіцянка Людовика XIV, негайно ж узята назад, здалася Карлу II глузуванням, так само як його корона, скіпетр, друзі, як усе, що оточувало його в дитинстві й покинуло у вигнанні. Усе здалося Карлу II глузуванням, усе, крім холодного і похмурого спокою, який обіцяла йому смерть.

Ось про що думав нещасний король, коли, опустивши голову і кинувши поводи, він їхав під теплими і ласкавими променями травневого сонця.

XVI. Remember*

Вершник, що поспішав дорогою в Блуа, зустрівся з двома мандрівниками і - як він не поспішав, - минаючи їх, підняв капелюх. Король ледь помітив цього молодого чоловіка, на вигляд років двадцяти п'яти, який щохвилини озирався й ласкаво кивав головою старому, що стояв біля ґрат перед гарним будинком з аспідним дахом, складеним із білого каміння й червоної цегли.

Цей сивий старий, худий і високий, відповів молодій людині з батьківською ніжністю. Вершник зник за першим поворотом дороги, обсадженої гарними деревами, і старий збирався вже увійти до будинку, коли наші мандрівники, під'їхавши до ґрат, привернули його увагу.

Король, як ми вже сказали, їхав, опустивши поводи і віддавшись волі свого коня. Паррі слідував за ним. Бажаючи насолодитися теплими променями сонця, він зняв капелюх і став дивитися на всі боки дороги. Погляд його зустрівся з поглядом старого, що притулився до ґрат; той раптом скрикнув, наче вражений чимось, і зробив крок назустріч мандрівникам.

Подивившись на Паррі, він негайно перевів погляд на короля і кілька секунд не зводив з нього очей. У ту ж хвилину обличчя старого змінилося. Ледве він упізнав Карла II (ми говоримо - упізнав, бо тільки повна впевненість могла справити таке враження), як із побожним здивуванням сплеснув руками, зняв капелюх і вклонився так низько, наче хотів стати на коліна.

Хоч би яким розсіяним, або, точніше, поглинутим своїми думками не був король, він все ж помітив цей рух старого. Зупинивши коня, він повернувся до Паррі і сказав:

- Боже мій, Паррі! Що це за людина, яка кланяється мені так низько? Невже він знає мене?

Паррі зблід і в сильному хвилюванні повернув свого коня до ґрат.

- Ах, ваша величність, - сказав він, зупиняючись кроків за п'ять від старого, який усе ще стояв, схиливши коліно. - Я сам украй вражений. Мені здається, я впізнав його. Так, звичайно, це він! Дозвольте мені поговорити з ним.

- Будь ласка.

- Як! Це ви, пане Грімо? - промовив Паррі.

- Так, я, - відповідав високий старий, випроставшись, але зберігаючи колишню шанобливу позу.

- Ваша величносте, - сказав Паррі королю, - я не помилився: це слуга графа де Ла Фер, а граф де Ла Фер - той гідний вельможа, про якого я говорив вашій величності так часто, що спогад про нього мав залишитися не тільки у вашій пам'яті, а й у вашому серці.

- Він був присутній при останніх хвилинах мого батька? - запитав Карл, здригнувшись при цьому спогаді.

- Саме так, ваша величність.

- Ах! - прошепотів Карл.

Потім він звернувся до Грімо, який стежив за ним живими і розумними очима, намагаючись вгадати його думки, і запитав:

- Друже мій, ваш пан, граф де Ла Фер, живе тут?

- Так, - відповів Грімо, вказуючи рукою на будівлю.

- І він зараз удома?

- Там, під каштанами.

- Паррі, - сказав король, - я не хочу проґавити такої дорогоцінної можливості віддячити вельможі, якому наша родина зобов'язана таким чудовим доказом відданості й великодушності. Потримайте мого коня, друже мій.

І, кинувши поводи Гримо, король один попрямував до Атоса, як до рівного. Карл запам'ятав лаконічне пояснення Грімо: «Там, під каштанами». Тож він пройшов повз будинок і попрямував просто до вказаної алеї. Її не важко було знайти: верхівки каштанів, уже вкритих листям і квітами, височіли над усіма іншими деревами.

Увійшовши під склепіння алеї, освітленої смугами світла там, де сонце пробивалося крізь густе листя каштанів, король побачив Атоса. Той прогулювався, заклавши руки за спину, у спокійній задумливості. Карлу, ймовірно, часто описували зовнішність Атоса, тому він негайно впізнав його і пішов прямо до нього.

Почувши шум кроків, граф де Ла Фер підняв голову і, бачачи, що до нього підходить людина витонченої і шляхетної зовнішності, зняв капелюх. За кілька кроків від нього Карл теж зняв капелюх, потім, ніби відповідаючи на німе запитання графа, сказав:

- Графе, я з'явився виконати свій обов'язок. Уже давно я хотів висловити вам свою глибоку вдячність. Я - Карл Другий, син того Карла Стюарта, який правив Англією і загинув на ешафоті.

При цьому імені Атос здригнувся; він глянув на молодого короля, що стояв перед ним з непокритою головою, і в його чистих блакитних очах заблищали сльози.

Він шанобливо вклонився, але король узяв його за руку:

- Чи розумієте ви, графе, який я нещасливий! Потрібно було, щоб випадок привів мене до вас. Ах! Чому немає при мені людей, яких я люблю і поважаю? Чому змушений я тільки зберігати їхні імена в пам'яті, а заслуги в серці? Якби ваш слуга не впізнав мого, я проїхав би повз ваші ворота.

- Правда, - сказав Атос, відповідаючи словами на першу фразу короля і поклоном на другу, - правда, ваша величність бачили погані дні.

- А найгірші, можливо, ще попереду!

- Не втрачайте надії, ваша величність!

- Граф, граф! - відповів Карл, похитавши головою. - Я сподівався до вчорашнього вечора, як добрий християнин, клянуся вам.

Атос запитально подивився на короля.

- О, це легко розповісти, - продовжував Карл II. - У вигнанні, пограбований, покинутий, я зважився на останню спробу. Здається, у Книзі доль написано, що вічним джерелом усякого горя й усякої радості для нашого сімейства буде Франція! Ви самі це знаєте, графе, адже ви були одним із тих французів, яких мій нещасний батько в боях бачив по праву руку від себе, а в день смерті - біля ешафота.

- Ваша величність, - скромно відповів Атос, - я був не один; товариші мої і я в цьому випадку вчинили як дворяни, не більше. Але ваша величність зробили мені честь, почавши свою розповідь.

- Так, правда. Мені протегує... - ви розумієте, графе, як важко Стюарту вимовити це слово, - мені протегує двоюрідний брат мій, штатгальтер Голландії, але без участі, або принаймні без згоди Франції, він нічого не хоче зробити. Я приїхав просити цієї згоди в короля Франції; він відмовив мені...

- Король відмовив вашій величності?

- Ні, треба віддати йому справедливість, це зробив не він, а Мазаріні.

Атос закусив губу.

- Ви вважаєте, що я мав очікувати відмови? - запитав король, помітивши рух Атоса.

- Саме так я і думав, ваша величність, - відповів Атос шанобливо. - Я давно знаю цього пронирливого італійця.

- Я хотів довести справу до кінця і негайно дізнатися, як вирішиться моя доля. Я сказав братові моєму Людовику, що я не хочу завдавати Франції та Голландії труднощів і спробую щастя, як уже робив раніше, з двома сотнями дворян, якщо він захоче дати їх мені, або з мільйоном, якщо йому завгодно буде позичити мені його.

- І що ж?

- Що?.. Я відчуваю зараз дивне почуття: я впиваюся відчаєм. Деякі душі - моя, мабуть, належить до їх числа - знаходять насолоду в упевненості, що все втрачено і нарешті настав час, коли треба загинути.

- О, сподіваюся, ваша величносте, - сказав Атос, - що ви ще не дійшли до такої крайності!

- Якщо ви говорите мені це, графе, якщо ви намагаєтеся оживити надію в моєму серці, значить, ви неправильно зрозуміли мене. Я приїжджав до Блуа, графе, просити як милостиню мільйон у Людовіка, сподіваючись з його допомогою поправити свої справи. Але брат мій Людовик відмовив мені... Ви бачите, що все загинуло.

- Дозвольте, ваша величність, не погодитися з вами.

- Як, графе, ви не припускаєте в мені достатньо мужності, щоб оцінити своє становище?

- Ваша величносте, я завжди помічав, що різкі повороти долі трапляються саме у відчайдушних становищах.

- Дякую вам, графе. Відрадно зустріти людину з таким серцем, як ваше, людину, чия віра в бога й монархію ніколи не дасть змоги їй

зневіритися в долі короля, хоч би яким випробуванням вона її піддавала. На жаль, ваші слова, графе, схожі на ліки, які виліковують рани, але безсилі проти смерті. Дякую вам, графе, за бажання втішити мене; дякую за вашу добру пам'ять, але я знаю, що мені потрібно робити... Тепер мене ніщо не врятує. І я так упевнений у цьому, що їду у вигнання з моїм старим Паррі; їду вприватися своїми негараздами в пустельному притулку, який пропонує мені Голландія. Там, повірте мені, графе, скоро все скінчиться. Смерть не забариться з'явитися. Її так часто закликало це тіло, терзане душевними муками, і ця душа, що волає до небес.

- У вашої величності є мати, сестра, брати, ви глава сімейства, ви повинні просити у бога довгих років життя, а не швидкої смерті. Ви у вигнанні, в нещасті, але за вами ваше право. Ви повинні шукати битв, небезпек, подвигів, а не спокою смерті.

- Графе, - відповів Карл, посміхаючись із невимовним смутком, - чи чули ви коли-небудь, щоб король завоював державу з одним слугою, таким старим, як Паррі, і з трьомастами екю, які везе цей слуга у своєму гаманці?

- Ні, цього я не чув, але я знаю, що не один розвінчаний король вступав на престол за допомогою твердої волі, постійності друзів і мільйона франків, вміло витраченого.

- Ви, очевидно, не зрозуміли мене? Цей мільйон я просив у брата мого Людовика... і мені було відмовлено.

- Ваша величносте, - промовив Атос, - чи не завгодно вам приділити мені кілька хвилин і уважно вислухати те, що мені залишається сказати вам?

Карл пильно подивився на Атоса:

- Дозвольте, кажіть.

- Будь ласка, пройдіть до мене, ваша величність, - сказав граф, прямуючи до будинку.

Він привів короля у свій кабінет і запропонував йому сісти.

- Ваша величність, - почав він, - говорили мені, що за нинішнього стану речей в Англії за допомогою мільйона франків ви зможете повернути собі престол?

- Можу принаймні зважитися на спробу і, якщо вона не вдасться, померти як личить королю.

- Так виконайте вашу обіцянку і вислухайте мене терпляче.

Карл кивнув на знак згоди. Атос підійшов до дверей, подивився, чи не підслуховує хто-небудь, замкнув засувку і сів на колишнє місце.

- Ваша величність, - сказав він, - зволили пригадати, що я перебував при шляхетному і нещасному королеві Карлі Першому, коли кати перевезли його із Сент-Джемса у Вайтголл.

- Так, пам'ятаю і вічно буду пам'ятати.

- Синові важко слухати таку похмуру повість, яку він, імовірно, не раз уже вислуховував. Однак я повинен повторити її вам з усіма подробицями.

- Говоріть.

- Коли король, батько ваш, готувався зійти на ешафот, поставлений біля самого вікна його кімнати, все було підготовлено до втечі. Ката видалили. Влаштували хід під підлогою приміщення, в якому перебував король. Я сам стояв під фатальним помостом, як раптом почув на ньому кроки вашого батька.

- Паррі розповідав мені всі ці страшні подробиці, графе.

Атос поклонився і продовжував:

- Але ось чого він не міг розповісти вам, тому що це відбувалося тільки між батьком, богом і мною, і я ніколи не говорив про це навіть найближчим із моїх друзів. «Відійди, - сказав ваш батько катові в масці, - відійди на хвилину. Я знаю, що належу тобі, але пам'ятай, що ти повинен вразити мене, тільки коли я дам знак. Я хочу спокійно помолитися».

- Вибачте, якщо я переб'ю вас, - промовив Карл II, збліднувши, - але ви, графе, знаєте всі подробиці цієї страшної події, нікому іншому не відомі. Чи не пам'ятаєте ви імені цього проклятого ката, цього боягуза, який закрив своє обличчя, щоб безкарно позбавити життя короля?

Атос злегка зблід.

- Його ім'я? - повторив він. - Пам'ятаю, але не можу сказати*.

- А що з ним стало?.. В Англії ніхто нічого про нього не знає. Де він тепер?

- Він помер.

- Він помер, але як? Невже у своєму ліжку, спокійною і тихою смертю чесних людей?

- Він помер насильницькою смертю, у страшну ніч, уражений гнівом людським і громом небесним. Тіло його, пронизане кинджалом, скинулося в безодню океану. Нехай Бог пробачить його вбивцю.

- Продовжуйте, - попросив Карл II, помітивши, що Атос не хоче більше говорити про це.

- Сказавши це катові, король додав: «Ти вразиш мене, коли я підніму руку і скажу: Remember!»

- Справді, - прошепотів Карл II, - я знаю, що це було останнє слово мого нещасного батька. Але з якою метою сказав він його? Кому?

- Французькому дворянину, який стояв під ешафотом.

- Отже, вам, графе?

- Так, ваша величносте, і кожне слово короля, що проникло крізь вкриті чорним сукном дошки ешафота, і тепер ще лунає в моїх вухах. Король став на коліна. «Графе де Ла Фер, чи тут ви?» - запитав він. «Тут, ваша величність», - відповідав я. Тоді король нахилився нижче.

Карл II у сильному хвилюванні теж нахилився до Атоса, ловлячи кожне його слово. Голова його майже торкалася голови Атоса.

Граф продовжував:

- «Граф де Ла Фер, - сказав він, - ти не міг врятувати мене. Мене не можна було врятувати. Нехай я зроблю святотатство, але останні слова будуть звернені до тебе. Заради підтримки справи, яку я вважав

правильною, я втратив престол своїх предків і згубив спадщину своїх дітей».

Карл II закрив обличчя руками, і сльоза скотилася між його блідими худими пальцями.

- «У мене залишився мільйон золотом, - розповідав король. - Я зарив його в підземеллі Ньюкаслського замку, коли залишав це місто».

Карл підняв голову з такою скорботною радістю, яка могла б викликати сльози у всіх, хто знав про його незліченні лиха.

- Мільйон! - прошепотів він.

- «Ти один знаєш про ці гроші. Використай їх, коли буде потрібно, для блага мого старшого сина. А тепер, графе де Ла Фер, попрощайся зі мною!» «Прощавайте! Прощавайте!» - вигукнув я.

Карл II встав і підійшов до вікна охолодити палаючу голову.

Атос продовжував:

- Тоді король сказав: «Remember!» Це слово було звернене до мене. Ви бачите, ваша величність, я не забув.

Король не міг стримати хвилювання. Атос бачив судомний рух його плечей, сльози на його очах і сам замовк, пригнічений спогадами, які пробудив у молодому королі.

Карл II найбільшим зусиллям поборов ридання, відійшов від вікна і сів біля Атоса.

- Ваша величність, - сказав Атос, - досі я думав, що ще не настав час використати ці гроші. Але, придивляючись до подій в Англії, я відчув, що час цей наближається. Завтра я збирався дізнатися, де ви ховаєтеся, і їхати до вашої величності. Ви самі з'явилися до мене. Це знак того, що з нами бог.

- Графе, - відповів Карл голосом, тремтячим від сильного хвилювання, - ви мій ангел-охоронець, посланий богом. Ви - мій рятівник, присланий мені батьком з його могили. Але вже десять років міжусобна війна розоряє мою батьківщину. Вона знищила багатьох людей, понівечила землю. Імовірно, в Англії вже немає цього золота, як у серцях моїх підданих - любові.

- Ваша величність, місце, де король зарив гроші, мені добре відомо. І ніхто, я впевнений, не міг знайти їх. До того ж хіба Ньюкаслський замок зовсім зруйнований? Хіба його розібрали по каменю до самої основи?

- Ні, він ще цілий, але зараз генерал Монк зайняв його і стоїть у ньому табором. Єдине місце, де на мене чекає допомога, де в мене є кошти, зайняте, як ви бачите, моїми ворогами.

- Генерал Монк не міг знайти скарб, про який я говорю вашій величності.

- Припустимо, що так. Але невже я повинен віддатися в руки Монка, щоб скористатися скарбом? Ах, ви бачите, графе, треба відмовитися від боротьби з долею. Вона обрушується на мене щоразу, як

я піднімаюся. Що я зможу зробити удвох із Паррі, якого Монк уже один раз прогнав? Ні, графе, ні, підкоримося цьому останньому удару!

- А я, чи не можу я зробити спробу там, де ви і Паррі безсилі?

- Ви, графе, ви?!

- Я поїду з вами, - відповів Атос, кланяючись, - якщо це завгодно вашій величності.

- Адже ви такі щасливі тут!

- Я не можу бути щасливим, поки на мені лежить невиконаний борг, а король, ваш батько, поклав на мене турботу про вашу долю і розпорядження його грошима згідно з його волею. За першим знаком вашої величності я готовий вирушити в дорогу.

- Ах, графе! - вигукнув король, забуваючи етикет і кидаючись на шию до Атоса. - Ви живий доказ, що є на небесах бог, який посилає ще своїх вісників нещасним, стражденним на землі.

Атос, схвильований цим поривом молодого короля, шанобливо подякував йому і, підійшовши до вікна, крикнув:

- Гримо, коней!

- Як! Ви хочете їхати зараз же? - запитав король. - Ах, графе, ви - дивовижна людина!

- Ваша величність, - відповів Атос, - для мене найважливіше служити вам. До того ж, - додав він з посмішкою, - цю звичку я набув давно, на службі в королеви, вашої тітки, і в короля, вашого батька. Як я можу відступити від неї в ту хвилину, коли треба послужити вашій величності?

- Що за людина! - прошепотів король.

Потім, подумавши, додав:

- Але, графе, я не можу піддавати вас таким тяжким поневірянням, не маючи жодних засобів винагородити вас за послуги.

- О, - сказав Атос з посмішкою, - ваша величність сміється наді мною. У вас цілий мільйон. Ах, якби в мене була половина цих грошей, я давно б уже завербував цілий полк. Але, на щастя, у мене є ще трохи золота і жменька фамільних діамантів. Сподіваюся, вашій величності до вподоби буде розділити їх із відданим слугою?

- Не зі слугою, а з другом. Згоден, графе, але з умовою, що потім мій друг розділить зі мною мої статки.

- Ваша величність, - сказав Атос, відчиняючи скриньку і виймаючи з неї гроші та коштовності, - тепер ми багаті. На щастя, нас буде четверо проти грабіжників.

Радість забарвила рум'янцем бліді щоки Карла II. Він побачив, як Грімо, вже одягнений по-дорожньому, підвів двох коней до ґанку будинку.

- Блезуа, віддай цього листа віконта де Бражелону. Відповідай усім, що я поїхав до Парижа. Нагляд за будинком доручаю тобі.

Блезуа вклонився, попрощався з Грімо і замкнув за мандрівниками ворота.

XVII. Шукає Араміса, а знаходить тільки Базена*

Не минуло й двох годин від моменту від'їзду Атоса, який попрямував на очах у Блезуа дорогою до Парижа, як вершник на прекрасному рябому коні зупинився біля воріт будинку й дзвінким «Ей!» гукнув конюхів, які юрмилися разом із садівником біля Блезуа, звичайного постачальника всіляких новин. Почувши добре знайомий голос, Блезуа повернув голову і вигукнув:

- Пане д'Артаньян!.. Швидше біжіть, відімкніть йому ворота!

Чоловік вісім кинулися до ґрат і швидко, немов вона була легкою, як пір'їнка, відчинили її. Усі низько вклонилися д'Артаньяну, знаючи, що граф особливо ласкаво приймає цього друга, а такі речі слуги завжди помічають.

- Ну, - почав д'Артаньян з люб'язною посмішкою, ставши на стремено, щоб зістрибнути з коня, - де мій дорогий граф?

- Ах, пане, яка невдача, - відповів Блезуа, - і як буде прикро графу, коли він дізнається, що ви приїжджали! Граф, волею випадку, поїхав години дві тому.

Д'Артаньяна не збентежила ця звістка.

- Добре, - сказав він, - я бачу, що ти все ще розмовляєш найчистішою французькою мовою; ти даси мені урок граматики і красномовства, поки я чекатиму повернення твого пана.

- Це ніяк не вийде, пане, - заперечив Блезуа. - Вам доведеться чекати занадто довго.

- Він не повернеться сьогодні?

- Ні завтра, ні післязавтра: граф вирушив у далеку подорож.

- Подорож! - повторив д'Артаньян зі здивуванням. - Що за нісенітницю ти мелеш?

- Це, пане, суща правда. Граф доручив мені нагляд за будинком і додав: «Відповідай усім, що я поїхав у Париж».

- А, він поїхав до Парижа! - вигукнув д'Артаньян. - Більше мені нічого не треба... Із цього слід було почати, базіко!.. Він поїхав години дві тому?..

- Так точно.

- Я швидко наздожену його. Він один?

- Ні, пане.

- Хто ж із ним?

- Якийсь вельможа, якого я не знаю, та ще старий і наш Грімо.

- Вони не можуть мчати так, як я... Прощавай, я поспішаю.

- Чи не завгодно вам, пане, вислухати мене? - сказав Блезуа, утримуючи коня за повід.

- Мабуть, якщо ти кинеш своє краснобайство і говоритимеш швидше.

- Дозвольте, пане. Мені здається, що граф вимовив слово «Париж» так, навмисне...

- Ого, - протягнув д'Артаньян задумливо.

- Так, пане. Я впевнений, що граф поїхав не в Париж. Я готовий у цьому заприсягтися.

- Що змушує тебе так думати?

- А ось що: пан Грімо завжди знає, куди прямує наш пан, і він обіцяв мені, першого ж разу, як вони поїдуть до Парижа, взяти в мене трохи грошей, щоб передати моїй дружині.

- Ах ось що! У тебе є дружина?

- Зі мною була дружина, вона місцева, але пан знайшов, що вона надто багато базікає, і я відіслав її до Парижа; інколи це сором'язливо, але часом буває навіть приємно.

- Я розумію, але договорюй, однак: значить, ти не думаєш, що граф поїхав до Парижа?

- Ні, пане, бо це означало б, що Грімо не дотримав свого слова, порушив клятву, а це неможливо.

- Це неможливо, - повторив д'Артаньян мрійливо, але з твердою впевненістю. - Добре, мій добрий Блезуа, дякую тобі.

Блезуа вклонився.

- Слухай, Блезуа, ти знаєш, що я не цікавий... Мені неодмінно потрібно побачитися з твоїм паном. Чи не можеш ти... хоча б (ти говориш так добре)... натякнути. Скажи одне слово... Решту я зрозумію.

- Честю клянуся, пане, не можу... Я рішуче не знаю, куди поїхав граф. Підслуховувати біля дверей я не звик, це в нас суворо заборонено.

- Ах, мій друже, - відповів д'Артаньян, - який поганий початок для мене! Чи знаєш ти принаймні, коли граф повернеться?

- Теж не знаю.

- Згадай, Блезуа, зроби зусилля!

- Ви не вірите моїй щирості?.. Ви мене чутливо ображаєте!

- Чорт би побрав його позлащений язик! - проворчав д'Артаньян. - Краще б зустріти простого мужика, він сказав би мені все, що потрібно... Прощавай!

- Маю честь, пане, найнижче вам кланятися.

«А, щоб тебе! - подумав д'Артаньян. - Який нестерпний базіка!»

Він востаннє глянув на червоний будинок, повернув коня і поїхав із виглядом безтурботної людини. Доїхавши до кінця стіни, прихований від усіх сторонніх поглядів, він важко зітхнув і сказав:

- Обговоримо становище. Невже Атос був удома? Ні. Усі ці ледарі, що стояли склавши руки посеред двору, бігали б як божевільні, якби господар міг бачити їх. Атос подорожує? Це незбагненно. Він страшенно любить таємничість. Взагалі не така людина потрібна мені. Мені потрібен розум хитрий, терплячий. Мій герой живе в Мелюні, у знайомому церковному будинку. Сорок п'ять льє! Чотири з половиною дні! Ну що ж, погода прекрасна, і я вільний. Проковтнемо цей простір.

Він пустив коня риссю дорогою до Парижа. Через чотири дні він приїхав у Мелюн, як і задумав.

Д'Артаньян мав звичай ні в кого не питати дороги. Він завжди покладався на свою проникливість, яка ніколи його не обманювала, на свій тридцятирічний досвід і стару звичку читати за зовнішнім виглядом будівель і обличчями людей.

У Мелюні д'Артаньян одразу розшукав церковний будинок, гарну потиньковану будівлю з цегли. Виноградні лози вилися вздовж труб, а на даху виднівся висічений з каменю хрест. Із зали, розташованої в нижньому поверсі будинку, лунала розмова або, краще сказати, гул голосів, схожий на писк пташенят, що сидять у гнізді під крилом матері. Один голос голосно називав літери абетки. Інший, густий і співучий, сварив бешкетників і виправляв помилки учнів.

Д'Артаньян упізнав цей голос. І оскільки вікно було відчинене, то він нахилився з коня, розсунув листя винограду і крикнув:

- Базене! Милий Базен, здрастуй!

Низенький товстун, з плоским обличчям, з коротко стриженим - щоб бути схожим на тонзуру - сивим волоссям і в чорній оксамитовій ярмолці на голові, встав, почувши голос д'Артаньяна, утім, навіть не встав, а, радше, підстрибнув, упустивши табуретку. Учні кинулися піднімати її, і між ними зав'язалася битва не гірша за ту, яку затіяли греки, щоб забрати в троянців тіло Патрокла*. Буквар і лінійка теж випали з рук Базена.

- Ви тут! - вигукнув він. - Ви, пане д'Артаньян?!

- Так, це я. Де Араміс... чи то пак шевальє д'Ербле?.. Ах, знову помилився! Де пан головний вікарій?

- Пане, - відповів Базен із гідністю, - його преосвященство у своїй єпархії.

- Що таке? - сказав д'Артаньян. - То він єпископ?

- Звідки ви з'явилися, що не знаєте цього? - перебив Базен досить нешанобливо.

- Люб'язний Базен, ми, язичники, люди військові, знаємо тільки, коли когось проводять у полковники, генерали або фельдмаршали; але про єпископів і тата, чорт мене забирай, звістки до нас доходять тільки тоді, коли три чверті світу знає про це!

- Шшш! Шшш! - сказав Базен, витріщивши очі. - Не псуйте мені дітей, яким я намагаюся вселити добрі звичаї.

Діти справді оглядали д'Артаньяна і милувалися його конем, довгою шпагою, шпорами і войовничим виглядом. Вони особливо дивувалися його гучному голосу, і коли він вимовив своє улюблене слівце, вся школа закричала: «Чорт забирай!» - зі страшним реготом, вереском і тупанням. Мушкетер посміхнувся, а старий учитель зовсім втратив голову.

- Та замовкніть ви, пустуни! - закричав він. - Ах, пане д'Артаньян, ось ви приїхали, і прощавай мої добрі звичаї!.. Як завжди, разом із вами приходить безлад!.. Просто стовпотворіння вавилонське!.. Ах, які нестерпні хлопчаки!

Високоповажний Базен став роздавати направо і наліво ляпаси, від яких учні його почали кричати ще голосніше, тільки іншими голосами.

- А де єпархія Араміса? - запитав д'Артаньян.

- Його преосвященство Рене є єпископом у Ванні*.

- Хто виклопотав йому це місце?

- Наш сусід, пан суперінтендант фінансів.

- Хто? Пан Фуке?

- Звичайно, він.

- Так Араміс із ним у дружбі?

- Пан єпископ щонеділі говорив проповідь у капелі пана суперінтенданта у Во; і потім вони разом ходили на полювання.

- Ось як!

- І пан єпископ часто працював над своїми нотаціями... тобто я хотів сказати - над своїми проповідями, разом із суперінтендантом.

- Так він віршами, чи що, проповідує, цей гідний єпископ?

- Пане, не жартуйте над релігією, заради бога!

- Гаразд, Базене, гаразд. То що Араміс у Ванні?

- У Ванні, у Бретані.

- Ти скритний, Базен, це неправда.

- Але, пане, адже священицький будинок порожній.

- Він має рацію, - промовив д'Артаньян, дивлячись на будинок, вигляд якого свідчив про відсутність господаря.

- Але монсеньйор мав написати вам про свою посвяту.

- А давно він присвячений?

- Уже місяць.

- Ну, так часу минуло небагато. Я не міг ще знадобитися Арамісу. А чому ти не поїхав із ним, Базене?

- Не можна, пане, у мене тут справа.

- Абетка?

- І мої парафіяни.

- Як! Ти сповідуєш, ти абат?

- Майже. Таке моє покликання.

- А ти пройшов попередні щаблі?

- О, - сказав Базен з апломбом, - тепер, коли мого пана призначено єпископом, мені в цьому немає потреби.

І він самовдоволено потер руки.

«Рішуче, - подумав д'Артаньян, - із цією людиною нічого не поробиш».

- Вели дати мені поїсти, Базен.

- Із задоволенням, пане.

- Курча, бульйон і пляшку вина.

- Сьогодні субота, день пісний, - зауважив Базен.

- Мені дозволено, - заперечив д'Артаньян.

Базен подивився на нього із сумнівом.

- Ах ти, лицемір! - закричав д'Артаньян. - Так ти, слуга Араміса, сподіваєшся отримати дозвіл чинити злодіяння, не пройшовши попередніх щаблів, а мені, його другові, не дозволено навіть поїсти скоромного в суботу? Базене, будь зі мною люб'язний, або, присягаюся богом, я поскаржуся королю, і ти назавжди позбудешся права сповідувати. Ти знаєш, що король затверджує єпископів? Король на моєму боці; отже, я сильніший за вас.

Базен двозначно посміхнувся:

- О, на нашому боці пан суперінтендант!

- Так ти знущаєшся над королем?

Базен не відповів, але посмішка його була доволі красномовною.

- Давай вечеряти! - попросив д'Артаньян. - Скоро сьома година.

Базен обернувся і наказав старшому учневі піти до кухарки. Тим часом д'Артаньян зайнявся оглядом будинку.

- Ну, - сказав він зневажливо, - пан єпископ живе неважливо.

- У нього є замок у Во, - промовив Базен.

- Який, можливо, вартий Лувру? - запитав мушкетер із насмішкою.

- Він набагато кращий, - відповів Базен холоднокровно.

- Ось як? - вигукнув д'Артаньян.

Можливо, він став би сперечатися і відстоювати перевагу Лувру. Але тут він помітив, що кінь його все ще стоїть на прив'язі біля воріт.

- Чорт забирай! - сказав він. - Вели-но подбати про мого коня. У твого пана, мабуть, немає такого коня.

Базен скоса глянув на коня і вимовив:

- Пан суперінтендант подарував нам чотирьох коней зі своєї стайні, і кожен із них вартий чотирьох таких, як ваш.

Кров кинулася в обличчя д'Артаньяну. У нього засвербіли руки. Він подивився на голову Базена, обдумуючи, куди вдарити кулаком. Але спалах цей негайно ж минув, д'Артаньян заспокоївся і посміхнувся:

- Чорт забирай! Я добре зробив, що залишив королівську службу. А скажи-но мені, люб'язний Базен, скільки мушкетерів у пана суперінтенданта?

- На свої гроші він купить усіх, скільки їх є у Франції, - відповідав Базен, закриваючи книжку і випроваджуючи учнів із зали ударами лінійки.

- Чорт забирай! - сказав д'Артаньян востаннє.

Тут йому доповіли, що вечеря готова. Він пішов за куховаркою, яка провела його в їдальню, де очікував накритий стіл.

Д'Артаньян сів за стіл і рішуче атакував печеню. «Мені здається, - думав він, запускаючи зуби в курча, якого, мабуть, забули відгодувати, - що я даремно не поступив свого часу на службу до цього пана. Суперінтендант, мабуть, могутній вельможа. Право ж, живучи при дворі, ми рівно нічого не знаємо. Промені сонця заважають нам бачити великі зірки; а вони такі самі сонця, тільки трохи подалі від землі, ось і вся різниця».

Д'Артаньян любив, для свого задоволення і користі, змушувати людей говорити про предмети, що займали його. Тому він всіляко почав гальмувати Базена, але марно: від Базена, який тримався насторожено, нічого не вдалося домогтися, крім одноманітних і перебільшених похвал суперінтенданту фінансів. З досади Д'Артаньян негайно після закінчення вечері попросив, щоб йому вказали місце для ночівлі.

Базен ввів д'Артаньяна в незатишну кімнату, де він побачив кепське ліжко. Але мушкетер був невимогливий. Базен заявив йому, що Араміс узяв із собою ключі від інших кімнат. Це анітрохи не здивувало д'Артаньяна, тому що він знав, що Араміс часто ховає у себе речі, які ніхто не повинен бачити. Тому д'Артаньян так само рішуче атакував жорстке ліжко, як раніше жорстке курча. Йому не менше хотілося спати, ніж колись їсти, і тому він заснув так само швидко, як обгриз курчачі кісточки.

Вийшовши у відставку, д'Артаньян дав собі слово, що буде тепер спати так само міцно, як колись чуйно; хоча він дав собі цю обіцянку від душі та з твердим наміром виконати її, проте незабаром після опівночі його розбудив стукіт екіпажів і тупіт коней... Раптово світло проникло в його кімнату. В одній сорочці він зіскочив з ліжка і підбіг до вікна.

«Невже король вирішив повернутися? - подумав він, протираючи очі. - Така свита може супроводжувати тільки короля...»

- Хай живе пан суперінтендант! - кричав або, краще сказати, волав хтось у вікні нижнього поверху.

Д'Артаньян упізнав голос Базена. Базен кричав щосили, однією рукою розмахуючи хусткою, в іншій тримаючи свічку.

Перед очима д'Артаньяна у вікні першої карети промайнуло обличчя блискучого вельможі. Водночас у кареті пролунав гучний регіт, який, імовірно, стосувався дивної постаті Базена. Свита теж реготала.

- Я мав здогадатися, що це не король, - сказав д'Артаньян. - Ніхто так від душі не сміється, коли проїжджає його величність.

- Гей, Базене! - закричав він своєму сусідові, який висунувся з вікна, щоб довше бачити карету. - Хто це такий?

- Пане Фуке, - відповів Базен важливо.

- А всі ці люди?

- Двір пана Фуке.

- Ого! - пробурмотів д'Артаньян. - Що сказав би Мазаріні, якби чув це?

І він знову ліг у роздуми, запитуючи себе, яким чином трапляється, що Арамісу завжди протегує наймогутніший у королівстві вельможа.

«Невже він щасливіший за мене? Чи я дурніша за нього? Ех!..»

Словом «ех» д'Артаньян, навчившись мудрості, закінчував тепер кожну свою думку і фразу. Раніше він казав «чорт забирай!», схоже на удар шпор. Тепер він постарів і шепотів тільки філософське «ех», що слугувало вуздою для всіх пристрастей.

XVIII. Д'Артаньян шукає Портоса, а знаходить тільки Мушкетона*

Коли д'Артаньян переконався, що пана головного вікарія д'Ербле немає вдома і що його не можна знайти ні в Мелюні, ні на околицях, він розлучився з Базеном без особливого жалю і лише побіжно поглянув на чудовий замок Во, що починав уже пишатися тією величчю, яка згодом послужила причиною його падіння.

Кусаючи губи, як людина, сповнена підозр і недовіри, він сказав, пришпоривши свого рябого коня:

- Ну, звісно, у П'єрфоні* я знайду людину кращу і скриню поповнішу. А мені тільки цього й треба, бо в мене виникла одна ідея.

Не станемо передавати читачеві прозових подробиць подорожі д'Артаньяна, який прибув у П'єрфон лише на третій день. Д'Артаньян їхав через Нантейль-ле-Одуан і Крепі. Ще здалеку він побачив замок Людовика Орлеанського, який, ставши надбанням корони, охоронявся старим воротарем. Це був один із тих чарівних середньовічних замків, обнесених муром завтовшки в двадцять футів, з вежами заввишки в сто.

Д'Артаньян проїхав уздовж стін замку, поглядом виміряв його вежі і спустився в долину. Вдалині височів замок Портоса, розташований над великим ставком, що прилягав до чудового лісу. Це був той самий замок, який ми вже мали задоволення описати нашим читачам; тож зараз ми обмежимося тим, що лише вкажемо на нього.

Перше, що помітив Д'Артаньян після того, як поглянув на чудові дерева, на травневе сонце, що золотило зелені пагорби, на тінисті ліси, які тягнулися до Комп'єна, був величезний ящик на колесах; двоє лакеїв підштовхували його позаду, а інші двоє тягнули спереду. У ящику містилося щось дивне, зеленого і золотого кольору. Здалеку воно здавалося якоюсь безформною масою. Коли ящик трохи наблизився, вміст його став схожим на величезну бочку, обтягнуту зеленим сукном з галунами; ще ближче він виявився людиною, незграбним товстуном, нижня частина тулуба якого розповзлася всередині ящика, заповнивши весь його простір; нарешті, під'їхавши, цей товстун обернувся Мушкетоном. Так, це був Мушкетон, розжирілий і постарілий, із сивим волоссям і червоним, як у паяца, обличчям.

- Йой, - вигукнув Д'Артаньян, - це наш добрий, милий Мушкетон!

- А! - вигукнув товстун. - Яка радість! Яке щастя! Пане д'Артаньян!.. Стійте, дурні!

Останні слова стосувалися лакеїв, які везли його. Ящик зупинився, і всі чотири лакеї з військовою чіткістю разом зняли капелюхи, прикрашені галуном, і стали в ряд за ящиком.

- Ах, пане д'Артаньян! - сказав Мушкетон. - Як би я бажав обійняти ваші коліна! Але я не можу рухатися, як ви зволите бачити.

- Що ж це, від старості?

- О ні, пане, не від старості, а від хвороб, від прикрощів!

- Від прикрощів? - повторив д'Артаньян, підходячи до ящика. - Що, ти з глузду з'їхав, добрий друже? Слава богу, ти здоровий, як трьохсотрічний дуб.

- Ах, а ноги-то, пане д'Артаньян, а ноги-то? - стогнав вірний слуга.

- Що ж?

- Ноги не хочуть мене носити.

- Невдячні! Але ж ти, мабуть, дуже добре годуєш їх, Мушкетоне?

- На жаль, пане, так! Вони не можуть поскаржитися на мене в цьому відношенні, - зітхнув Мушкетон. - Я завжди робив усе, що міг, для свого тіла; адже я не егоїст. - І Мушкетон знову зітхнув.

«З чого це він так? Можливо, теж хоче стати бароном», - подумав д'Артаньян.

- Боже мій! - продовжував Мушкетон, виходячи із замисленості. - Як монсеньйор буде радий, дізнавшись, що ви згадали про нього.

- Добрий Портос! - вигукнув д'Артаньян. - Я горю бажанням обійняти його!

- О, - сказав Мушкетон із почуттям. - Я, зрозуміло, не забуду написати йому. Сьогодні ж і негайно.

- Так він у відсутності?

- Та ні ж, пане.

- То де ж він, близько чи далеко?

- О, якби я знав, пане...

- Чорт забирай! - вигукнув мушкетер, тупнувши ногою. - Жахливо мені не щастить! Адже Портос завжди сидів удома.

- Ваша правда, пане. Немає людини, яка була б так прив'язана до дому, як монсеньйор. Але, однак... на прохання друга, високоповажного пана д'Ербле...

- Так Портоса відвіз Араміс?

- Ось як усе це сталося. Пан д'Ербле написав монсеньйору листа, та такого, що тут усе перевернулося догори дриґом...

- Розкажи мені все, люб'язний друже. Але спершу відійшли лакеїв.

Мушкетон закричав: «Геть, бовдури!» - таким могутнім голосом, що міг одним подихом, без слів, звалити з ніг усіх чотирьох слуг. Д'Артаньян присів на край шухляди і приготувався слухати.

Мушкетон почав:

- Як я вже доповідав вам, монсеньйор отримав листа від пана головного вікарія д'Ербле днів вісім чи дев'ять тому, коли в нас був день сільських насолод, тобто середа.

- Що це означає, - запитав д'Артаньян, - «день сільських насолод»?

- Дозвольте бачити, у нас стільки насолод у цій прекрасній країні, що вони нас обтяжують. Нарешті ми були змушені розподілити їх по днях тижня.

- Як упізнаю я в цьому руку Портоса! Мені б така думка не спала на думку. Щоправда, я не обтяжений різними задоволеннями.

- Зате ми були обтяжені, - зауважив Мушкетон.

- Ну як же ви розподілили їх? Говори! - сказав д'Артаньян.

- Та довго розповідати, пане.

- Усе одно говори, у нас є час; і до того ж ти говориш так гарно, люб'язний Мушкетоне, що слухати тебе - просто насолода.

- Це вірно, - відгукнувся Мушкетон із виразом задоволення на обличчі, яке відбувалося, ймовірно, через те, що його оцінили по справедливості. - Це правда, що я домігся великих успіхів у товаристві монсеньйора.

- Я чекаю розподілу задоволень, Мушкетоне, і чекаю його з нетерпінням. Я хочу переконатися, що приїхав у вдалий день.

- Ах, пане д'Артаньян, - відповів Мушкетон сумно. - Відтоді як поїхав монсеньйор, відлетіли всі насолоди!

- Ну так покличте до себе ваші спогади, милий мій Мушкетон.

- Яким днем завгодно вам почати?

- Зрозуміло, з неділі. Це - божий день.

- З неділі, пане?

- Так.

- У неділю в нас насолоди благочестиві: монсеньйор іде в капелу, роздає освячений хліб, слухає проповідь і настанови свого абата. Це не надто весело, але ми чекаємо ченця з Парижа: запевняють, що він говорить напрочуд гарно; це розважить нас, бо наш абат завжди наганяє на нас сон, - тож у неділю - релігійні насолоди, а по понеділках - мирські.

- Ах так! - сказав д'Артаньян. - А як ти сам це розумієш, Мушкетоне? Давай розглянемо спочатку мирські насолоди, гаразд?

- По понеділках ми виїжджаємо у світ, приймаємо гостей і віддаємо візити; граємо на лютні, танцюємо, пишемо вірші на задані рими, - словом, куримо фіміам на честь наших дам.

- Чорт забирай! Це межа галантності! - вигукнув мушкетер, ледь утримуючись від непереборного бажання розреготатися.

- У вівторок - насолоди вчені.

- Браво! - схвалив д'Артаньян. - Перерахуй-но мені їх докладніше, люб'язний Мушкетоне.

- Монсеньйор зволив купити велику кулю, яку я покажу вам; вона займає весь верх великої вежі, окрім галереї, яку збудовано за наказом монсеньйора над кулею. Сонце і місяць висять на ниточках і на дроті. Все це крутиться; незрівнянне видовище! Монсеньйор показує мені далекі землі й моря; ми обіцяємо ніколи не їздити туди. Це надзвичайно цікаво!

- Справді, дуже цікаво, - відповів д'Артаньян. - А в середу?

- У середу насолоди сільські, як я вже мав честь вам доповідати. Ми оглядаємо овець і кіз монсеньйора; змушуємо пастушок танцювати під звуки сопілки, як описано в одній книжці, що є в бібліотеці в монсеньйора. Але це ще не все. Ми ловимо рибу в маленькому каналі й потім обідаємо з вінками з квітів на головах. Ось наші насолоди в середу.

- Так, середу ви не ображаєте. Але що ж залишилося на долю бідного четверга?

- І його не оминули, сударю, - відповідав Мушкетон з усмішкою. - У четвер насолоди олімпійські. Ах, сударю, які вони чудові! Ми збираємо всіх молодих васалів монсеньйора і змушуємо їх бігати, боротися, метати диски. Монсеньйор сам уже не бігає, та й я теж. Але диск монсеньйор метає краще за всіх. А якщо вдарить кулаком, так біда!

- Біда? Чому?

- Так, монсеньйору довелося відмовитися від боротьби. Він прошибав голови, розбивав щелепи, проламував груди. Весела гра, але ніхто не хоче більше грати з ним.

- Так його кулак...

- Став ще міцнішим, ніж раніше. У монсеньйора дещо ослабли ноги, як він сам зізнається; зате вся сила перейшла в руки, і він...

- Вбиває бика, як і раніше?

- Ні, пане, краще того: пробиває стіни. Нещодавно, повечерявши в одного зі своїх фермерів - ви знаєте, який він користується любов'ю народу, - монсеньйор надумав пожартувати і вдарив кулаком у стіну. Стіна впала, покрівля теж; вбило трьох селян і одну стару.

- Боже мій! А сам він залишився цілий?

- Йому злегка подряпало голову! Ми промили ранку водою, яку надсилають нам черниці... Але кулаку нічого не сталося.

- До біса олімпійські насолоди. Вони обходяться надто дорого, раз потім залишаються вдови і сироти...

- Нічого, пане, ми їм призначаємо пенсії: на це визначено десяту частку доходів монсеньйора.

- Перейдемо до п'ятниці!

- У п'ятницю насолоди шляхетні й військові. Ми полюємо, фехтуємо, вчимо соколів, об'їжджаємо коней. Нарешті, субота присвячується розумовим насолодам: ми збагачуємо свій розум пізнаннями, дивимося картини і статуї монсеньйора, інколи навіть пишемо і креслимо плани, а інколи палимо з гармат монсеньйора.

- Кресліть плани! Паліть із гармат!

- Так, пане.

- Друже мій, - сказав д'Артаньян, - барон дю Валлон має найтонший і найблагороднішій розум; але є рід насолод, який ви забули, мені здається...

- Які, пане? - запитав Мушкетон із тривогою.

- Матеріальні.

Мушкетон почервонів.

- Що ви під цим маєте на увазі? - запитав він, опускаючи очі в землю.

- Стіл, вино, веселу бесіду за пляшкою.

- Ах, пане, ці речі не йдуть у рахунок: ними ми насолоджуємося щодня.

- Люб'язний Мушкетоне, - продовжував д'Артаньян, - вибач мені, але я так захопився твоєю чарівною розповіддю, що забув про найголовніше, про те, що пан д'Ербле написав барону.

- Щоправда, пане, насолоди відвернули нас від головного предмета розмови. Дозвольте вислухати. У середу прийшов лист; я впізнав почерк і одразу подав листа панові барону.

- І що ж?

- Монсеньйор прочитав і закричав: «Коней! Зброю! Швидше!»

- Ах боже мій! - вигукнув д'Артаньян. - Напевно, знову дуель!

- Ні, пане, у листі було тільки сказано: «Люб'язний Портос, зараз же в дорогу, якщо хочете приїхати раніше екінокса. Чекаю на вас».

- Чорт забирай, - прошепотів д'Артаньян у роздумах. - Мабуть, справа дуже поспішна!

- Так, мабуть. Монсеньйор, - продовжував Мушкетон, - поїхав зі своїм секретарем того ж дня, щоб встигнути вчасно.

- І встиг?

- Сподіваюся. Монсеньйор зовсім не боягуз, як ви самі знаєте, а тим часом він безперестанку повторював: «Чорт забирай, хто такий цей екінокс*? Усе одно буде диво, якщо цей молодик встигне раніше за мене».

- І ти думаєш, що Портос приїхав раніше? - запитав д'Артаньян.

- Я в цьому впевнений. У цього екінокса, хоч би який він був багатий, певно, немає таких коней, як у монсеньйора.

Д'Артаньян стримав бажання розреготатися тільки тому, що стисліcть листа Араміса змусила його задуматися. Він пройшов за Мушкетоном або, краще сказати, за ящиком Мушкетона до самого замку; потім сів за стіл, за яким його пригощали по-королівськи. Але він нічого більше не міг дізнатися від Мушкетона: вірний слуга тільки ридав - і все.

Провівши ніч у м'якому ліжку, д'Артаньян почав міркувати над сенсом листа Араміса. Який стосунок могло мати рівнодення до справ Портоса? Нічого не розуміючи, він вирішив, що тут, імовірно, йдеться про якусь нову любовну інтрижку єпископа, для якої потрібно, щоб дні дорівнювали ночам.

Д'Артаньян виїхав із замку П'єрфон так само, як виїхав із Мелюна і з замку графа де Ла Фер. Він здавався дещо задумливим, а це означало, що він у дуже поганому настрої. Опустивши голову, з нерухомим поглядом, у тому невизначеному роздумі, з якого іноді народжується високе красномовство, він говорив собі:

- Ні друзів, ні майбутнього, нічого!.. Сили мої вичерпалися, як і зв'язки колишньої дружби!.. Наближається старість, холодна, невблаганна. Чорним крепом обволікає вона все, чим виблискувала й пахла моя юність; звалює цю солодку ношу собі на плечі й забирає в бездонну прірву смерті...

Серце гасконця здригнулося, яким би твердим і мужнім він не був у боротьбі з життєвими негараздами; упродовж кількох хвилин хмари здавалися йому чорними, а земля липкою і слизькою, як на цвинтарі.

- Куди я їду?.. - запитував він сам себе. - Що буду робити? Один... зовсім один... без сім'ї... без друзів... Ех! - вигукнув він раптом і пришпорив свого коня, який, не знайшовши нічого сумного у великому добірному вівсі П'єрфонського замку, скористався знаком вершника, щоб виявити свою веселість, промчав галопом добрих дві милі. - У Париж!

Наступного дня він був у Парижі.

Уся подорож зайняла в нього десять днів.

XIX. Що д'Артаньян збирався робити в Парижі

Лейтенант зупинився на Ломбардській вулиці*, перед крамницею під вивіскою «Золотий товкач».

Чоловік добродушної зовнішності, у білому фартуху, пухкою рукою гладив свої сиві вуса, скрикнув від радості, побачивши рябого коня.

- Це ви, пане лейтенанте, ви? - вигукнув він.

- Здрастуй, Планше*, - відповів д'Артаньян, нагинаючись, щоб увійти в крамницю.

- Швидше, - вигукнув Планше, - візьміть коня пана д'Артаньяна. Приготуйте йому кімнату і вечерю!

- Дякую тобі, Планше. Здрастуйте, друзі мої, - сказав д'Артаньян прикажчикам, які метушилися.

- Дозвольте мені відправити каву, патоку та родзинки? - запитав Планше. - Це замовлення для кухні пана суперінтенданта.

- Відправляй, відправляй!

- За одну хвилину все буде скінчено, а там - вечеряти.

- Влаштуй-но, щоб ми вечеряли самі, - попросив д'Артаньян. - Мені треба поговорити з тобою.

Планше багатозначно подивився на свого колишнього пана.

- О, не бійся, - додав мушкетер. - Ніяких неприємностей.

- Тим краще! Тим краще!

І Планше зітхнув вільніше, а д'Артаньян без церемоній сів у крамниці на мішок із корками і став розглядати все навколо.

Крамниця була багата; у ній стояв запах імбиру, кориці і товченого перцю, що змусив д'Артаньяна розчихатися.

Прикажчики, втішені товариством такого знаменитого вояки, мушкетера і наближеного самого короля, взялися до роботи з гарячковою наснагою і поводилися з покупцями з презирливою поспішністю, яку дехто навіть помітив.

Планше приймав гроші, підбивав рахунки і водночас обсипав люб'язностями свого колишнього пана. З покупцями Планше поводився дещо фамільярно, говорив уривчасто, наче багатий купець, який усім продає, але нікого не зазиває. Д'Артаньян відзначив це із задоволенням, яке ми пояснимо потім докладніше. Мало-помалу настала ніч. Нарешті Планше ввів його в кімнату в нижньому поверсі, де посеред тюків і ящиків стояв накритий стіл, що чекав на двох співрозмовників.

Д'Артаньян скористався хвилиною спокою, щоб роздивитися Планше, якого він не бачив понад рік. Розумник Планше відростив невелике черевце, але обличчя в нього поки не розпливлося. Його швидкі, глибоко сидячі очі блищали, як і раніше, і жирок, що зрівнює характерні опуклості обличчя, ще не торкнувся ні його видатних вилиць, що виражали хитрість і корисливість, ні гострого підборіддя, яке свідчило про лукавство і терпіння. Планше сидів у їдальні так само велично, як у крамниці; він запропонував своєму пану вечерю не розкішну, але суто паризьку: печеню, приготовану в печі в сусіднього булочника, з овочами й салатом, і десерт, запозичений із власної крамниці. Д'Артаньяну дуже сподобалося, що крамарь дістав із-за дров пляшку анжуйського, якому д'Артаньян надавав перевагу над усіма іншими винами.

- Раніше, - сказав Планше з добродушною посмішкою, - я пив ваше вино; тепер я щасливий, що ви п'єте моє.

- З божою поміччю, друже Планше, я буду пити його довго, тому що тепер я абсолютно вільний.

- Отримали відпустку?

- Безстроковий!

- Як! Вийшли у відставку? - запитав Планше зі здивуванням.

- Так, пішов на відпочинок.

- А король? - вигукнув Планше, який уявляв, що король не може обійтися без такої людини, як д'Артаньян.

- Король пошукає іншого... Але ми добре повечеряли, ти в ударі й спонукаєш мене довіритися тобі... Ну, розкрий вуха!

- Розкрив.

Планше розсміявся радше добродушно, ніж лукаво, і відкоркував пляшку білого вина.

- Пощади мою голову.

- О, коли ви, пане, втратите голову...

- Тепер вона в мене ясна, і я маю намір берегти її більш ніж будь-коли. Спочатку поговоримо про фінанси... Як поживають наші гроші?

- Чудово. Двадцять тисяч ліврів, які я отримав від вас, у мене в обороті; вони приносять мені дев'ять відсотків. Я вам віддаю сім відсотків, отже, ще заробляю на них.

- І ти задоволений?

- Цілком. Ви привезли ще грошей?

- Ні, але дещо краще... А хіба тобі потрібні ще гроші?

- О ні! Тепер кожен готовий мені позичити, я вмію вести справи.

- Ти колись мріяв про це.

- Я накопичую трохи... Купую товари у моїх нужденних побратимів, позичаю грошима тих, хто обмежений у коштах і не може розплатитися.

- Невже без лихви?

- О пане! Минулого тижня в мене було цілих два побачення* на бульварі через слово, яке ви щойно вимовили.

- Чорт забирай! Непогано! - промовив д'Артаньян.

- Менше тринадцяти відсотків не погоджуюся, - відгукнувся Планше, - такий мій звичай.

- Бери дванадцять, - заперечив д'Артаньян, - а решту називай премією і комісійними.

- Ви маєте рацію, пане. А яка ж у вас справа?

- Ах, Планше, розповідати про нього довго і важко.

- Все-таки розкажіть.

Д'Артаньян посмикав вус, як людина, що не наважується довіритися співрозмовнику.

- Що таке? Торговельне підприємство? - запитав Планше.

- Так.

- Вигідне?

- Так, чотириста відсотків.

Планше так ударив кулаком по столу, що пляшки затремтіли, точно від переляку.

- Невже?

- Думаю, що можна отримати і більше, - холоднокровно промовив д'Артаньян. - Але краще обіцяти менше...

- Чорт забирай! - сказав Планше, присуваючи стілець. - Але ж це незрівнянна справа!.. А багато в неї можна вкласти грошей?

- Кожен дасть по двадцять тисяч ліврів.

- Це весь ваш капітал. А на скільки часу?

- На один місяць.

- І ми отримаємо...

- По п'ятдесяти тисяч готівкою кожен.

- Це дивовижно!.. І багато доведеться битися за такі відсотки?

- Так, звичайно, доведеться трохи побитися, - продовжував д'Артаньян із колишнім спокоєм. - Але цього разу, Планше, нас двоє, і я беру всі удари на себе.

- Ні, я не можу погодитися...

- Тобі, Планше, не можна брати участь у цій справі. Тобі довелося б кинути крамницю...

- То справа, виходить, не в Парижі?

- Ні, в Англії.

- У країні спекуляцій? - сказав Планше. - Я її знаю дуже добре... Але дозвольте поцікавитися: якого роду справа, пане?

- Реставрація...

- Пам'ятників.

- Так, ми реставруємо Вайтхолл.

- Ого!.. І за місяць, ви сподіваєтеся?

- Беру все на себе.

- Ну, якщо ви, пане, усе берете на себе, то вже звісно...

- Ти маєш рацію... мені ця справа знайома... Однак я завжди не проти порадитися з тобою...

- Занадто багато честі... До того ж я рівно нічого не розумію в архітектурі.

- О, ти помиляєшся, Планше: ти чудовий архітектор, не гірший за мене, для споруди такого роду.

- Дякую вам...

- Зізнатися, я спробував запропонувати цю справу своїм друзям, але їх не виявилося вдома. Прикро, що немає більше сміливих і спритних людей.

- Ах, ось як! Значить, буде конкуренція, підприємство доведеться відстоювати?

- Так...

- Але мені не терпиться дізнатися подробиці.

- Дозволь. Тільки замкни двері і сідай ближче.

Планше тричі повернув ключ у замку.

- І відкрий вікно. Шум кроків і стукіт возів завадять підслуховувати тим, хто може почути нас.

Планше відчинив вікно, і хвиля вуличного гамору увірвалася в кімнату. Стукіт коліс, крики, звук кроків, собачий гавкіт оглушили навіть самого д'Артаньяна. Він випив склянку білого вина і почав:

- Планше, у мене є одна думка.

- Ах, пане, тепер я вас упізнаю, - відповів крамар, тремтячи від хвилювання.

XX. У крамниці «Золотий пестик» на Ломбардській вулиці складається компанія для експлуатації ідеї д'Артаньяна

Після хвилинного мовчання, обміркувавши не одну думку, а зібравши всі свої думки, д'Артаньян запитав:

- Люб'язний Планше, ти, без сумніву, чув про англійського короля Карла Першого?

- Зрозуміло, пане. Адже ви залишали Францію, щоб надати йому допомогу. Однак він усе ж загинув, та й вас ледь не згубив.

- Саме так. Я бачу, що пам'ять у тебе хороша, люб'язний Планше.

- Такі речі не забуваються навіть за поганої пам'яті. Мені розповів пан Грімо - але ж він не з балакучих, - як скотилася голова Карла

Першого, як ви провели майже цілу ніч на кораблі, начиненому порохом, і як сплив труп наймилішого пана Мордаунта із позолоченим кинджалом у грудях. Хіба таке забудеш!

- Однак є люди, які все це забули.

- Хіба ті, які нічого не бачили або не чули розповіді Грімо.

- Тим краще, якщо ти пам'ятаєш усе це. Мені доведеться нагадати тобі тільки про одне: у короля Карла Першого залишився син.

- У нього було, дозвольте вам зауважити, навіть два сини, - заперечив Планше. - Я бачив меншого, герцога Йоркського*, у Парижі, того дня, коли він їхав у Пале-Рояль, і мені сказали, що він другий син Карла Першого. Що стосується старшого, то я маю честь знати його тільки по імені, але ніколи в очі його не бачив.

- Ось про нього-то йдеться, Планше, про цього старшого сина, який колись називався принцом Уельським, а тепер називається королем англійським, Карлом Другим.

- Король без королівства, - повчально зауважив крамар.

- Так, Планше, і можеш додати: нещасний принц, нещасніший за будь-якого бідняка з найбідніших кварталів Парижа.

Планше безнадійно махнув рукою, ніби висловлюючи звичне співчуття до іноземців, з якими не думаєш коли-небудь стикнутися особисто. До того ж у цій сентиментально-політичній операції він не бачив, як може розгорнутися комерційний план д'Артаньяна, а саме цей план цікавив його насамперед. Д'Артаньян зрозумів Планше.

- Слухай же, - сказав д'Артаньян. - Цей принц Уельський, король без королівства, як ти правильно висловився, зацікавив мене. Я бачив, як він просив допомоги в Мазаріні, цього скнари, і в Людовіка Чотирнадцятого, цієї дитини, і мені, людині досвідченій у таких справах, здалося з розумних очей позбавленого влади короля, зі шляхетності, яку він зберіг, незважаючи на всі свої лиха, що він людина сміліва і здатний бути королем.

Планше мовчки кивнув на знак згоди. Але все це ще не пояснювало йому ідеї д'Артаньяна. Д'Артаньян продовжував:

- Так ось який висновок зробив я з усього цього. Слухай гарненько, Планше, тому що ми вже наближаємося до суті справи.

- Слухаю.

- Королі не так густо ростуть на землі, щоб народи могли б знайти їх усюди, де вони знадобляться. Цей король без королівства, на мій погляд, - добре збережене зерно, яке дасть непогані сходи, якщо його вчасно посадить у землю обережна й сильна рука.

Планше, як і раніше, кивав головою, як і раніше, не розуміючи, у чому справа.

- Бідне зернятко короля, подумав я і остаточно розчулився, але саме тому мені спало на думку, чи не дурницю я затіваю; ось я і вирішив порадитися з тобою, друже мій.

Планше почервонів від радості та гордості.

- Бідне зернятко короля! - повторив д'Артаньян. - Чи не взяти тебе та чи не перенести в добрий ґрунт?

- Боже мій! - промовив Планше і пильно глянув на свого колишнього пана, наче сумніваючись, чи при здоровому глузді він.

- Що з тобою?

- Нічого, пане.

- Починаєш ти розуміти?

- Боюся, що починаю.

- А! Ти розумієш, що я хочу повернути престол Карлу Другому?

Планше підскочив на стільці.

- Ах, - сказав він з переляком, - так ось що називаєте ви реставрацією!

- А хіба це не так називається?

- Правда, правда! Але чи подумали ви гарненько?

- Про що?

- Про те, що там робиться.

- Де?

- В Англії.

- А що? Розкажи, Планше!

- Вибачте, пане, що я пускаюся в міркування, які зовсім не стосуються моєї торгівлі. Але оскільки ви пропонуєте мені торговельне підприємство... Адже ви мені пропонуєте торгове підприємство, чи не так?

- Найбагатше!

- Ну, якщо ви мені пропонуєте торгове підприємство, то я можу обговорювати його.

- Обговорюй, Планше; це допоможе з'ясувати істину.

- З вашого дозволу, пане, я скажу, що, по-перше, там є парламент.

- А потім?

- Армія.

- Добре. Чи немає ще чогось?

- Народ.

- Чи всі?

- Народ скинув і стратив короля, батька теперішнього. Так уже, напевно, він і цього не прийме.

- Планше, друже мій, - відповів д'Артаньян, - ти міркуєш так, наче в тебе на плечах головка сиру... Народу вже набридли ці пани, які називаються якимись варварськими іменами і співають псалми. Я помітив, люб'язний Планше, що народ віддає перевагу жартам перед церковним співом. Згадай Фронду: як співали в той час! Славний був час!

- Ну, не дуже-то! Мене мало не повісили!

- Так, але все-таки не повісили! І наживатися ти почав під ці пісні.

- Ваша правда, але повернемося до армії і парламенту.

- Я сказав, що беру двадцять тисяч ліврів пана Планше і сам вношу таку ж суму; на ці сорок тисяч я наберу військо.

Планше сплеснув руками. Бачачи, що д'Артаньян говорить серйозно, він подумав, що лейтенант позитивно збожеволів.

- Військо? Ах, пане! - вимовив він із ласкавою посмішкою, побоюючись розлютити цього божевільного і довести його до нападу сказу. - Військо? А яке?

- У сорок чоловік.

- Сорок осіб проти сорока тисяч? Малувато! Ви один варті тисячі людей, у цьому я абсолютно впевнений; але де знайдете ви ще тридцять дев'ять осіб, які могли б зрівнятися з вами? А якщо й знайдете, хто дасть вам грошей заплатити їм?

- Непогано сказано, Планше!.. Чорт забирай, ти стаєш підлесником!

- Ні, пане, я кажу те, що думаю; щойно ви з вашими сорока людьми почнете перший справжній бій, я дуже боюся...

- Так я не буду починати справжнього бою, люб'язний Планше, - відповів гасконець з усмішкою. - Ще в давнину були чудові приклади вправних маневрів, які полягають у тому, щоб уникати противника, а не нападати на нього. Ти маєш знати це, Планше; адже ти командував парижанами того дня, коли вони мали битися з мушкетерами. Тоді ти так добре розрахував маневри, що не рушив з Королівської площі*.

Планше засміявся.

- Щоправда, - погодився він, - якщо ваші сорок осіб завжди ховатимуться і діятимуть хитро, то можна сподіватися, що ніхто їх не розіб'є. Але ж ви хочете досягти якоїсь мети!

- Зрозуміло. Ось який я придумав спосіб швидко відновити короля Карла Другого на престолі.

- Який? - вигукнув Планше з подвоєною увагою. - Розкажіть ваш план. Але мені здається, ми дещо забули.

- Що?

- Не варто говорити про народ, який віддає перевагу веселим пісням, а не псалмам, і про армію, з якою ми не будемо битися, але залишається парламент, адже він не співає.

- Але й не б'ється. Як тебе, Планше, людину розумну, може турбувати ця купка крикунів, яку називають охвістям і скелетом без м'яса*! Парламент мене не турбує.

- Ну, якщо так, не будемо про нього говорити.

- Добре. Перейдемо до найголовнішого. Пам'ятаєш ти Кромвеля, Планше?

- Багато чув про нього.

- Він був славний воїн!

- І страшний ненажера.

- Як так?

- Він разом проковтнув усю Англію.

- Гаразд, Планше; а якщо б напередодні того дня, як він проковтнув Англію, хто-небудь проковтнув його самого?

- Ах, пане, то він був би більшим за нього самого. Так каже математика.

- Добре. Ось ми і прийшли до нашої справи.

- Але Кромвель помер. Його поглинула могила.

- Люб'язний Планше, я з радістю бачу, що ти став не тільки математиком, а й філософом.

- Я вживаю в крамниці багато друкованого паперу; це просвіщає мене.

- Браво! Отже, ти знаєш - ти не міг навчитися математики і філософії, не навчившись хоч трохи історії, - що після великого Кромвеля з'явився інший, маленький?

- Так, його звали Річардом, і він зробив те саме, що і ви, пане д'Артаньян: подав у відставку.

- Добре! Дуже добре! Після великого, який помер, після маленького, який вийшов у відставку, з'явився третій. Його звуть Монком. Він генерал дуже вправний, бо ніколи не вступає в бій; він чудовий дипломат, бо ніколи не каже жодного слова, а бажаючи сказати людині: «Привіт», - роздумує над цим дванадцять годин і нарешті каже: «Прощавай». І всі ахають, тому що слова його виявляються доречними.

- Справді, це не погано, - сказав Планше. - Але я знаю іншого політика, дуже схожого на нього.

- Чи не Мазаріні?

- Він самий.

- Ти маєш рацію, Планше. Тільки Мазаріні не має погляду на французький престол; а це, бачиш, змінює всю справу. Так от, Монк, у якого на тарілці лежить, наче печеня, уся Англія, який готується проковтнути її, цей Монк заявляє прихильникам Карла Другого і самому Карлу Другому: «Nescio vos*»...

- Я не розумію англійською, - сказав Планше.

- Так, але я розумію, - відповів д'Артаньян. - Nescio vos означає: не знаю вас... Ось цього-то Монка, найважливішої людини в Англії, після того як він проковтнув її...

- Що ж?

- Друже мій, я їду в Англію і з моїми сорока супутниками викрадаю його, зв'язую і привожу до Франції, де перед моїм захопленим поглядом відкриваються два виходи.

- І перед моїм! - вигукнув Планше в захваті. - Ми посадимо його в клітку і будемо показувати за гроші!

- Про цю третю можливість я й не подумав. Ти знайшов її, Планше!

- А добре придумано?

- Прекрасно. Але мій винахід ще кращий.

- Подивимося, кажіть.

- По-перше, я візьму з нього викуп.

- Скільки?

- Та такий молодець коштує сто тисяч екю.

- О, зрозуміло!

- Або, що ще краще, віддам його королю Карлу Другому. Коли королю не доведеться боятися ні славного генерала, ні знаменитого дипломата, він сам знайде засіб вступити на престол, а потім відрахувати мені ці сто тисяч екю. Ось яка в мене ідея! Що ти скажеш про неї, Планше?

- Ідея безцінна, пане! - вигукнув Планше, тремтячи від захвату. - Але як прийшла вона вам у голову?

- Вона спала мені на думку якось вранці, на березі Луари, коли наш добрий король Людовик Чотирнадцятий зітхав, ведучи під руку Марію Манчіні.

- Ах, пане, смію запевнити вас, що ідея незрівнянна, але...

- А, ти кажеш «але»?

- Дозвольте!.. Її можна порівняти зі шкурою того величезного ведмедя, яку, пам'ятаєте, треба було продати, але раніше здерти зі ще живого ведмедя*. Але ж узяти Монка - це не жарт.

- Зрозуміло, але я наберу військо.

- Так, так, розумію, ви захопите його зненацька. О, в такому разі успіх забезпечений, тому що в таких подвигах ніхто з вами не зрівняється.

- Мені щастило в них, щоправда, - відповів д'Артаньян із гордою простотою. - Ти розумієш, що якби в цій справі зі мною були мій милий Атос, безстрашний Портос і хитрий Араміс, то ми б швидко закінчили її. Але вони кудись зникли, і ніхто не знає, де їх знайти. Тому я візьмуся за справу один. Скажи мені тільки: чи вигідна вона? Чи можна ризикнути капіталом?

- Занадто вигідно.

- Як так?

- Блискучі справи рідко вдаються.

- Але це вдасться напевно, і ось доказ: я за нього беруся. Ти матимеш чималу вигоду, та й я теж. Скажуть: «Ось що зробив пан д'Артаньян у старості». Про мене розповідатимуть легенди. Я потраплю в історію, Планше. Я жадаю слави!

- Ах, пане! - вигукнув Планше. - Як подумаю, що тут, серед моєї патоки, чорносливу й кориці обговорюють такий великий проєкт, крамниця моя здається мені палацом!

- Але бережися, Планше, бережися! Якщо дізнаються хоч що-небудь, то Бастилія чекає на нас обох. Бережися, друже мій, адже ми складаємо змову проти міністрів; Монк - союзник Мазаріні. Бережися!

- Коли маєш честь служити вам, то нічого не боїшся; а коли маєш задоволення вести з вами грошові справи, то вмієш мовчати.

- Добре. Це стосується тебе більше, ніж мене; я за тиждень буду вже в Англії.

- Поїдьте, пане, і чим швидше, тим краще.

- То гроші готові?

- Завтра будуть готові: ви їх отримаєте з моїх рук. Бажаєте отримати золотом і сріблом?

- Золотом зручніше. Але як ми оформимо все це? Подумай-но!

- Дуже просто: ви дасте мені розписку, ось і все.

- Ні, ні, - жваво сказав д'Артаньян. - Я в усьому люблю порядок.

- І я теж; але з вами...

- А якщо я там помру, якщо мене вб'є мушкетна куля, якщо я обіп'юся пивом?

- Повірте, у цьому разі я буду так засмучений вашою смертю, що забуду про гроші.

- Дякую, Планше, але порядок насамперед. Ми зараз напишемо умову, яку можна назвати актом нашої компанії.

Планше приніс папір, перо і чорнило. Д'Артаньян узяв перо, вмочив його і написав:

«Відставний лейтенант королівських мушкетерів, пан д'Артаньян, який нині живе на Тіктонській вулиці в готелі "Коза", і торговець пан Планше, який живе на Ломбардській вулиці, при крамниці під вивіскою "Золота товкач", домовилися про нижченаведене.

Складається компанія з капіталом у сорок тисяч ліврів для експлуатації ідеї пана д'Артаньяна. Пан Планше, познайомившись із цією ідеєю і цілком її схвалюючи, вручає пану д'Артаньяну двадцять тисяч ліврів. Він не повинен вимагати ні повернення капіталу, ні сплати відсотків доти, доки пан д'Артаньян не повернеться з Англії, куди тепер їде.

Пан д'Артаньян, зі свого боку, зобов'язується докласти свої двадцять тисяч ліврів до грошей, отриманих від пана Планше. Пан д'Артаньян використає цю суму в сорок тисяч ліврів на свій розсуд, зобов'язуючись, однак, виконати нижчевикладену умову.

Коли пан д'Артаньян у будь-який спосіб поверне його величності королю Карлу II англійський трон, він має виплатити пану Планше всього...»

- Усього півтораста тисяч ліврів, - наївно вимовив Планше, бачачи, що д'Артаньян зупинився.

- Ні, чорт забирай! - сказав д'Артаньян. - Прибуток не можна ділити навпіл, це було б несправедливо.

- Однак, пане, ми беремо участь у справі порівну, - боязко зауважив Планше.

- Правда, але вислухай наступний пункт, люб'язний Планше; якщо він здасться тобі не зовсім справедливим, ми викреслимо його.

І д'Артаньян написав:

«Оскільки пан д'Артаньян жертвує компанії, окрім капіталу в двадцять тисяч ліврів, свій час, уміння і свою шкуру, а всі ці предмети для нього вельми цінні, особливо остання, то пан

д'Артаньян із трьохсот тисяч ліврів залишить собі двісті тисяч, тобто на його частку припаде дві третини всієї суми».

- Дуже добре, - сказав Планше.

- Справедливо?

- Цілком справедливо.

- І ти задовольнишся сотнею тисяч?

- Ще б пак! Помилуйте! Отримати сто тисяч ліврів за двадцять тисяч!

- В один місяць, розумієш?

- Як! На місяць?

- Так, я прошу у тебе тільки місяць терміну.

- Пане, - великодушно сказав Планше, - я даю вам шість тижнів.

- Дякую, - люб'язно відповів мушкетер.

Компаньйони ще раз перечитали акт.

- Чудово, пане, - схвалив Планше. - Покійний Кокнар*, перший чоловік баронеси дю Валлон, не міг би краще скласти цей папір.

- Якщо так, підпишемося.

Обидва підписали акт.

- Отже, - підсумував д'Артаньян, - я нікому нічим не буду зобов'язаний.

- Але я буду зобов'язаний вам, - сказав Планше.

- Як знати! Хоч як я дбаю про свою шкуру, Планше, проте я все ж можу залишити її в Англії, і ти все втратиш. До речі, я згадав про найпотрібніший, найважливіший пункт. Давай-но я припишу його:

«Якщо пан д'Артаньян загине під час підприємства, то компанія ліквідується, і пан Планше заздалегідь прощає тіні пана д'Артаньяна двадцять тисяч ліврів, які він, Планше, вніс у касу поіменованої компанії».

Останній пункт змусив Планше насупитися, але, глянувши на блискучі очі свого компаньйона, на його м'язисту руку, на його міцне тіло, він підбадьорився і без жалю, впевнено підписав останній пункт. Д'Артаньян зробив те ж саме. Так і було складено перший відомий в історії суспільний договір. Можливо, згодом дещо спотворили його форму і зміст.

- А тепер, - сказав Планше, наливаючи д'Артаньяну останню склянку анжуйського вина, - будьте ласкаві лягати спати.

- Та ні ж, - відповів д'Артаньян, - бо тепер залишається найважче, і я хочу обміркувати це найважче.

- Ну ось! - зауважив Планше. - Я так вам вірю, пане д'Артаньян, що не віддав би моїх ста тисяч фунтів за дев'яносто.

- Чорт мене забирай! - вигукнув д'Артаньян. - Я вважаю, що ти маєш рацію.

Д'Артаньян узяв свічку, пройшов у свою кімнату і ліг у ліжко.

XXI. Д'Артаньян готується подорожувати у справах торгового дому «Планше і К°»

Д'Артаньян так багато думав усю ніч, що до ранку план був у нього готовий.

- Ось, - почав він, сівши в ліжку, спершись на коліно і підперши підборіддя рукою, - ось що я зроблю! Я підшукаю сорок людей, вірних і стійких; знайду їх серед людей, нехай замішаних у сумнівні справи, але привчених до дисципліни. Я обіцяю їм по п'ятсот ліврів, якщо вони повернуться живими до Франції; а якщо не повернуться, то нічого... або половину обіцяної суми їхнім спадкоємцям. Що стосується їжі та житла, то це - справа англійців, у яких є худоба на пасовищах, сало в соляних діжках, кури в курниках і зерно в коморах. Із цим загоном я з'явлюся до генерала Монка. Він прийме мене; я здобуду його довіру і зловживаю нею якомога швидше.

Але зараз же д'Артаньян зупинився і похитав головою.

- Ні, - вимовив він, - я не наважився б сказати про це Атосу; отже, цей засіб не зовсім хороший. Треба діяти силою, - додав він, - так, звичайно, треба діяти силою, не втрачаючи своєї честі. Із цими сорока солдатами я візьмуся вести війну, як партизан... Так, але якщо я зустріну навіть не сорок тисяч англійців, як казав Планше, а тільки чотириста, то напевно буду розбитий, бо між моїми воїнами буде принаймні десять боягузів і десять таких дурнів, що дозволять через дурість убити себе. Так, справді, не можна набрати сорок осіб цілком вірних... стільки й на світі немає. Треба задовольнитися тридцятьма... Коли в мене буде тільки тридцять, я матиму право уникати зустрічі з ворогом, посилаючись на нечисленність загону; а якщо вже доведеться битися, то можна в тридцяти людях бути більш упевненим, ніж у сорока. Крім того, я таким чином заощаджу п'ять тисяч франків, тобто восьму частку мого капіталу... а це не жарт! Вирішено, візьму тільки тридцять чоловік! Поділю їх на три загони, і ми розсіємось Англією з наказом з'єднатися у відому хвилину; таким чином, роз'їжджаючи групами по десять осіб, ми ніде не викличемо підозр, скрізь проберемося непоміченими. Так, так, тридцять - чудове число!.. Ах я, нещасний! - вигукнув раптом д'Артаньян. - Адже треба й тридцять коней! Це руйнівно! Чорт знає, де була в мене голова! Однак не можна ж без коней наважитися на такий подвиг! Добре, треба так треба; але коней ми добудемо в Англії; до речі, вони там непогані... Чорт візьми! Ще забув одну річ: для трьох загонів потрібні три начальники. Із трьох начальників у мене є один, це я сам; але інші двоє коштуватимуть майже стільки ж, скільки весь загін. Ні, рішуче, потрібен тільки один лейтенант. У такому разі я обмежу загін двадцятьма людьми. Звісно, двадцяти людей мало; але якщо я з тридцятьма вирішив не шукати зустрічі з ворогом, то із загоном у двадцять осіб буду шукати її ще менше. Двадцять - кругле число; до того

ж і кількість коней зменшиться на десять, чого не слід випускати з уваги; і тоді, з хорошим лейтенантом... Чорт візьми! Що означає, однак, терпіння і розрахунок! Я хотів вирушити в Англію із сорока людьми, а тепер обмежився двадцятьма, тим часом успіх буде той самий. Десять тисяч економії і в сто разів більше спокою, ось штука! Ну, тепер залишається тільки відшукати лейтенанта! Це не легко: необхідно, щоб він був хоробрий і чесний, словом, схожий на мене. Так, але лейтенант має знати мою таємницю, а оскільки таємниця моя коштує мільйон, а я заплачу моєму лейтенантові тільки тисячу ліврів або, щонайбільше, півтори тисячі, то він продасть мій секрет генералу Монку. Геть лейтенанта, чорт забирай! Навіть якби він був нім, як учень Піфагора*, у нього знайдеться в загоні улюбленець, який стане сержантом і проникне в таємницю свого лейтенанта, якщо той виявиться чесним і не захоче її продати. Тоді сержант, не такий чесний і менш честолюбний, продасть таємницю за якихось п'ятдесят тисяч ліврів.

Ні, це не годиться. Вирішено, лейтенанта не потрібно! Але в такому разі не можна ділити військо на два загони і діяти одночасно у двох пунктах, якщо в другому пункті в мене не буде командира... Але навіщо діяти у двох пунктах, коли треба захопити одну людину? Навіщо послаблювати загін, розділяючи його на дві частини: тут права, там ліва?

Влаштую один загін під керівництвом самого д'Артаньяна, і баста! Але якщо рушать у похід усі двадцять осіб, вони всюди викличуть підозру: так, двадцять вершників не повинні їхати натовпом. А то назустріч вишлють роту, яка спитає пароль і, побачивши, що з відкликанням не поспішають, перестріляє пана д'Артаньяна і його сподвижників, як кроликів.

Тому вистачить із мене десяти осіб; так буде набагато простіше. Адже я маю діяти обережно: обережність у такій справі половина успіху; великий загін захопив би мене, можливо, на якусь дурість. Десять коней легко купити або дістати. Ах, яка щаслива думка! І як вона мене відразу заспокоїла! Жодних підозр, паролів, небезпек... Десять осіб можуть зійти за лакеїв або прикажчиків. Десять людей можуть мати десять коней із товаром, і їх скрізь приймуть добре...

Отже, десять чоловік подорожують коштом будинку Планше і французької Компанії: тут нічого не заперечиш. Ці десять осіб, одягнені як на маневрах, мають при собі добрий мисливський ніж, мушкет на луці сідла, добрий пістолет у сідельній кобурі. Вони ні в кому не викликають тривоги, бо в них немає жодних поганих намірів.

Можливо, вони скидаються на контрабандистів, така важливість! Контрабанда не багатоженство, за неї не повісять. Можливо, конфіскують наші товари: гірше нічого не станеться. Нехай собі конфіскують товари, не біда! Чудово, дивовижний план. Беру десять осіб; вони коштуватимуть сорока за своєю рішучістю і чотирьох за витратами. Для більшої вірності не скажу їм ні слова про мій намір. Скажу тільки: «Друзі мої, є вигідна справа!» Диявол буде дуже хитрий,

якщо за цих умов зіграє зі мною якийсь поганий жарт. П'ятнадцять тисяч економії з двадцяти. Незрівнянно!

Підбадьорений своїм майстерним розрахунком, д'Артаньян зупинився на цьому плані й вирішив більше нічого не змінювати в ньому. Він уже вписав у аркуш своєї багатої пам'яті десять імен славних шукачів пригод, десять імен людей, до яких доля чи правосуддя не були прихильні.

Покінчивши з цим, д'Артаньян підвівся і негайно вирушив шукати їх, сказавши, щоб Планше не чекав його ні до сніданку, ні до обіду. Півтора дня він бігав різними закутками Парижа і, переговоривши з кожним із шукачів пригод окремо, встиг зібрати чудову колекцію страшних пик, які розмовляли французькою трохи краще, ніж англійською мовою, якою їм належало висловлюватися.

Здебільшого це були солдати, чесноти яких д'Артаньян мав змогу оцінити в багатьох випадках. Пияцтво, нещасливий удар шаблі, ненавмисний картковий виграш або економічні реформи Мазаріні примусили їх шукати усамітнення та темряви - цих двох великих утішників незрозумілих і ображених душ.

На їхніх обличчях і одязі видно було сліди гіркоти, яку вони перенесли. У деяких фізіономії були в шрамах; у всіх без винятку сукня була в лахмітті. Д'Артаньян заткнув найбільш зяючі дірки з коштів, що належали компанії. Розподіливши по справедливості невелику суму, щоб надати загону пристойного вигляду, д'Артаньян призначив своїм рекрутам збірний пункт на півночі Франції, між Бергом і Сент-Омером. Термін був шість днів; д'Артаньян, добре знаючи добру волю, веселу вдачу і відносну чесність цих блискучих героїв, був упевнений, що всі вони не забудуть з'явитися.

Віддавши потрібні накази, він поїхав попрощатися з Планше, який запитав у нього, що робить їхнє військо. Д'Артаньян не вважав за потрібне повідомити йому про зміни в чисельності армії з остраху, що компаньйон втратить до нього довіру.

Планше вельми зрадів, дізнавшись, що армію вже набрали, а сам він - щось на кшталт короля на паях і, сидячи на своєму троні за конторкою, - бере участь в утриманні військової частини, сформованої проти підступного Альбіону, споконвічного ворога всіх істинних французів.

Планше відрахував д'Артаньяну новенькими подвійними луїдорами свою частку в двадцять тисяч ліврів і потім, такими ж новенькими подвійними луїдорами, вручив йому його власні гроші. Д'Артаньян поклав гроші у два мішки і, зваживши їх у руках, сказав:

- Знаєш, Планше, ці гроші річ досить обтяжлива. Тут, мабуть, більше тридцяти фунтів.

- Ну, ваш кінь звезет це, як пір'їнку.

Д'Артаньян похитав головою:

- Не кажи так, Планше. Кінь, що везе, крім вершника і багажу, ще тридцять фунтів, не може легко переплисти річку, перестрибнути через стіну або через рів, а якщо немає коня, то немає і вершника. Щоправда, ти цього не знаєш, Планше: адже ти все життя служив у піхоті.

- То як же бути? - запитав Планше в сильному збентеженні.

- Знаєш що, - відповів д'Артаньян, - я заплачу платню нашій армії, коли повернуся до Франції. Я залишу в тебе мої двадцять тисяч ліврів, і ти вживи їх поки що в справу.

- А моя частка?.. - почав було Планше.

- Її я беру з собою.

- Пишаюся вашою довірою, - сказав Планше. - А що, якщо ви не повернетеся?

- Можливо, і не повернуся, хоча не думаю цього. А на випадок моєї загибелі... Дай-но мені перо, я напишу заповіт.

Д'Артаньян узяв перо, папір і написав:

«Я, що нижче підписався, протягом тридцятитрирічної служби його величності королю Франції зберіг двадцять тисяч ліврів. Залишаю з них п'ять тисяч Атосу, п'ять тисяч Портосу, п'ять тисяч Арамісу, щоб вони віддали їх від мого і свого імені моєму маленькому другові Раулю, віконта де Бражелону. Останні ж п'ять тисяч залишаю пану Планше, щоб він із меншим жалем передав інші п'ятнадцять тисяч моїм друзям.

У чому підписуюсь

д'Артаньян».

Планше, мабуть, дуже хотілося прочитати те, що написав д'Артаньян.

- На, прочитай, - сказав мушкетер.

Читаючи останні рядки, Планше розчулився і мало не заплакав.

- Ви думаєте, що без подарунка я не віддав би грошей? Я не візьму ваших п'яти тисяч ліврів!

Д'Артаньян усміхнувся:

- Бери, Планше, бери; таким чином, ти втратиш тільки п'ятнадцять тисяч і не станеш шукати способів нічого не втратити, не виконавши волі колишнього твого пана і друга.

Як добре знав наш славний д'Артаньян серце людське, особливо серце крамаря! Ті, хто називав божевільним Дон Кіхота*, бо він вирушив завойовувати державу з одним зброєносцем Санчо; ті, хто називав божевільним Санчо за те, що він пустився за своїм паном у цей похід, - безсумнівно, були б такої самої думки про д'Артаньяна і Планша.

Але д'Артаньян уславився людиною тонкого розуму при блискучому французькому дворі. Планше справедливо здобув репутацію найсправедливішої голови між крамарями Ломбардської вулиці - головної торговельної вулиці Парижа, а отже, і Франції. Якщо поглянути зі звичайного погляду на цих двох людей і на засоби, якими вони хотіли

повернути трон вигнаному королеві, то, зрозуміло, навіть найдалекоглядніших людей обурили б самовпевненість лейтенанта й дурість його компаньйона.

На щастя, д'Артаньян зовсім не звертав уваги на балачки. Його девіз був: чини добре, і нехай кажуть, що хочуть. Планше обрав девізом: нехай роблять, що хочуть, будемо мовчати. І обидва, за звичаєм усіх великих умів, intra pectus* були переконані, що мають рацію вони, а не ті, хто їх лає.

Для початку д'Артаньян вирушив у дорогу в найпрекраснішу погоду, за безхмарного неба і безхмарних думок, веселий, добрий, спокійний і повний рішучості, і тому ніс у собі подвійну дозу тих потужних флюїдів, які потрясіння душі вивергають із наших нервів і які надають людському механізмові силу та вплив, у яких прийдешні віки віддадуть собі, з усією очевидністю, більш точний звіт, ніж ми можемо зробити це сьогодні. Як у давно минулі часи, він знову їхав багатою на пригоди дорогою в Булонь. Цей шлях він здійснював учетверте і, здавалося, міг знайти колишні сліди своїх кроків на дорозі і своїх кулаків на дверях готелів. У його пам'яті воскресла молодість, яку, незважаючи на тридцять років, що минули відтоді, він усе ще зберіг у великодушності серця і в сталевій міцності кулаків.

Природа багато обдарувала цю людину. У нього був розум, сповнений протиріч, що перетворював усі його пристрасті, недоліки, слабкості, недосконалості на високі якості. Володіючи неспокійною уявою, д'Артаньян міг злякатися тіні, але, соромлячись свого переляку, він ішов цій тіні назустріч і здійснював дива хоробрості, якщо виникала справжня небезпека. Він був весь у владі рухів душі, гри почуття. Д'Артаньян дуже любив стороннє товариство, але ніколи не нудьгував у своєму; не раз його можна було застати на самоті, коли він сміявся з жартів, якими він сам себе розважав, або з кумедних фантазій, що їх малювала його уява за п'ять хвилин до того, як мала настати нудьга.

Д'Артаньян був би ще веселішим, якби в Кале на нього чекало кілька добрих товаришів замість десяти відчайдушних головорізів. Однак у замисленість він занурювався не більше ніж раз на день; до приїзду в Булонь, до моря, він тільки п'ять разів зустрічався з цією похмурою богинею, та й то відвідини її були дуже нетривалі. Щойно д'Артаньян зрозумів, що тепер час діяти, у ньому одразу ж випарувалися всі почуття, крім віри в себе. З Булоні він проїхав берегом до Кале.

У Кале було призначено збірний пункт. Усім найманцям д'Артаньян велів зупинитися в дешевому готелі «Великий монарх», де зазвичай обідали матроси і де мандрівні воїни отримували притулок, стіл і всі радощі життя за тридцять су* на день.

Д'Артаньян хотів непомітно поспостерігати за своїми рекрутами і потім вирішити, за першим враженням, чи можна покластися на них як на добрих товаришів.

Він приїхав у Кале ввечері, о пів на п'яту.

XXII. Д'Артаньян подорожує у справах торгового дому «Планше і К°»

Готель «Великий монарх» був розташований на вулиці, паралельній порту; кілька провулків з'єднували порт із цією вулицею на зразок перекладин переносних сходів. Д'Артаньян доїхав до порту, повернув в один із провулків і опинився перед готелем «Великий монарх».

Момент був добре обраний; він нагадав д'Артаньяну його дебют у готелі «Вільний мельник» у Менге*. Матроси, які грали в кості, посварилися і в сказі погрожували один одному. Трактирник, трактирниця і двоє слуг із трепетом поглядали на групи сердитих гравців, серед яких, того й гляди, готова була розпочатися жорстока сутичка з ножами і сокирами.

Гра тим часом тривала.

На кам'яній лаві сиділи двоє людей і стежили за тими, хто входив у двері. За чотирма столами, що стояли в глибині загальної зали, сиділи ще вісім осіб. Ті, хто сидів на лаві і за столом, не брали участі ні в грі, ні в сварці.

Д'Артаньян упізнав своїх воїнів у цих десяти глядачах, холодних і байдужих.

Сварка все розгоралася. У всякій пристрасті, як у морі, є свої відливи і припливи. Один матрос розлютився і перекинув стіл із грошима, що лежали на ньому. Негайно присутні кинулися за монетами, що впали, і, поки матроси билися між собою, кілька срібних монет зникло в кишенях.

Тільки гості, що сиділи на лаві і за окремими столами, мабуть незнайомі один з одним, здавалося, дали собі клятву залишатися спокійними серед цього шаленого крику і дзвону грошей. Двоє з них тільки відштовхнули ногами тих, хто бився, які підкотилися під їхній стіл.

Двоє інших, не бажаючи брати участь у цьому звалищі, вийшли із зали, засунувши руки до кишень; нарешті, ще двоє залізли на стіл, наче люди, яких застигнув приплив, що бояться потонути.

- Молодці! - сказав собі д'Артаньян, помітивши всі подробиці описаної сцени. - Колекція моя хоч куди. Обережні, спокійні, звикли до шуму і бійки. Чорт візьми! У мене щаслива рука!

Раптом його увагу прикував один кут зали. Матроси помирилися і почали лаяти тих двох, які відштовхнули ногами тих, хто боровся.

Матрос, сп'янілий від гніву і вщент п'яний від пива, з люттю запитав одного з них, за яким правом він штовхнув ногою боже створіння, яке все-таки не собака. Ставлячи запитання, матрос для більшої переконливості підніс свій величезний кулак до носа незнайомця.

Рекрут д'Артаньяна зблід, але не можна було вгадати від чого: від страху чи від сказу. Побачивши це, матрос уявив, що ворог зблід від страху, і змахнув кулаком з очевидним наміром стукнути ним по голові незнайомця. Рекрут д'Артаньяна, майже не ворухнувшись, відпустив матросу такий удар у живіт, що матрос покотився до дверей із шаленими криками. Тієї ж хвилини товариші переможеного дружно кинулися на переможця, щоб розправитися з ним.

Переможець із колишньою холоднокровністю, розсудливо не вдаючись до зброї, схопив пивний кухоль з олов'яною кришкою і тріснув ним двох або трьох ворогів. Бачачи, що він один не встоїть проти такої безлічі нападників, семеро мовчазних гостей, які сиділи до цього нерухомо, зрозуміли, що їм самим доведеться погано, і кинулися на виручку.

У цей час двоє, які з байдужим виглядом сиділи на лаві біля дверей, обернулися. Їхні насуплені брови показували, що вони вирішили атакувати ворога з тилу, якщо він не припинить нападу.

Господар, слуги і два нічних сторожа, що проходили повз, з цікавості підійшли надто близько до тих, хто б'ється, і їх втягнули в бійку.

Парижани завдавали ударів, як циклопи*, з дивовижною єдністю і витримкою; нарешті, змушені поступитися чисельністю, вони укріпилися за великим столом. Четверо з них підняли дошку столу, інші двоє озброїлися козлами, на яких він стояв, і разом, за допомогою цього страшного знаряддя, збили з ніг вісьмох матросів.

На підлозі в пилу валялися поранені, і в залі лунали крики, коли д'Артаньян, задоволений випробуванням, пробився з оголеною шпагою в руках на середину зали і, вражаючи ефесом стирчать голови, випустив могутній крик «Досить!», від якого все змовкло. Усі кинулися врозтіч, і д'Артаньян залишився один переможцем.

- Що тут робиться? - запитав він з таким же величним виглядом, з яким Нептун вимовляв: «Quos ego*!».

За перших звуків цього голосу (розвиваючи метафору Вергілія) рекрути д'Артаньяна, впізнавши, кожен окремо, свого суверена і володаря, негайно вклали в піхви свій гнів, припинили театрально розмахувати шпагами і бити ногами в підмостки.

Матроси, оцінивши довгу оголену шпагу, войовничий вигляд і спритну руку людини, яка прийшла на допомогу їхнім ворогам і звикла керувати, почали підбирати поранених і розбиті гуртки.

Парижани витерли піт з обличчя і підійшли засвідчити повагу своєму начальнику. Господар «Великого монарха» обсипав д'Артаньяна привітаннями. Той прийняв їх як належне й оголосив, що до вечері піде прогулятися в порт.

Рекрути всі до єдиного зрозуміли запрошення, узяли капелюхи, почистили свою сукню й один за одним рушили за д'Артаньяном.

Але д'Артаньян, прогулюючись і поглядаючи, що робиться навколо, остерігався зупинятися на дорозі. Він пройшов на пустельний берег, і його десять рекрутів, стривожені несподіваною присутністю товаришів праворуч, ліворуч і ззаду, слідували за ним, похмуро поглядаючи один на одного.

Лише в зовсім пустельному місці на березі д'Артаньян зупинився, усміхнувся і привітно підкликав їх до себе.

- Ну, ну, приятелі, - сказав він, - нічого дивитися один на одного вовками: ви створені, щоб жити разом у мирі та злагоді, а не гризтися між собою!

Недовірливість одразу зникла, воїни зітхнули так, немов їх щойно витягнули з трун, вони добродушно подивилися один на одного і на свого начальника, досвідченого у поводженні з такого роду людьми. Після цього д'Артаньян, із суто гасконською виразністю, виголосив таку промову:

- Панове, ви всі знаєте, хто я. Я найняв вас, тому що знав вас як хоробрих і хотів дати вам нагоду здійснити славний похід. Можете вважати, що, працюючи зі мною, ви працюєте для короля. Попереджаю тільки, що якщо ви якось дасте це помітити, то я буду змушений негайно розтрощити кожному з вас голову в той спосіб, який здасться мені найзручнішим. Ви, мабуть, знаєте, що державні таємниці подібні до смертоносної отрути: поки отрута в склянці і склянка закупорена, вона нікому не шкодить; а щойно вийде зі склянки, вона вбиває. Тепер підійдіть до мене, і ви дізнаєтеся стільки, скільки я можу сказати вам.

Усі стовпилися з цікавістю.

- Ще ближче, - продовжував д'Артаньян, - щоб нас не могли чути ні птах, що пролітає над нашими головами, ні кролик, що грається в дюнах, ні риба, що вистрибнула з води. Треба з'ясувати і доповісти панові суперінтенданту фінансів, якої шкоди англійська контрабанда завдає французьким купцям. Я пройду скрізь і все огляну. Ми - бідні пікардійські рибаки, викинуті на берег бурею. Зрозуміло, ми станемо продавати рибу, як справжні рибаки. Але можуть здогадатися, хто ми; можуть потривожити нас; отже, ми повинні вміти захищатися. Ось чому я вибрав вас, людей розумних і хоробрих. Ми житимемо весело, і нам не загрожуватиме серйозна небезпека, бо в нас є сильний покровитель, завдяки якому ми не зустрінемо великих труднощів. Тільки одне прикро, але сподіваюся, що ви допоможете мені вийти з цієї скрути. Ось у чому річ: я маю взяти із собою справжніх дурних рибалок для веслування; такий екіпаж буде нам заважати. От якби хто-небудь із вас бував уже в морі...

- О, труднощі тут невеликі! - сказав один із рекрутів. - Я прожив три роки в полоні у туніських піратів і знаю морські маневри, як адмірал.

- Скажіть, - вигукнув д'Артаньян, - яка дивовижна річ - випадок!

Д'Артаньян вимовив ці слова з виразом удаваної простодушності. Він добре знав, що ця бідна жертва морських розбійників була старим

піратом: тому-то він і завербував його. Але д'Артаньян ніколи не говорив більше того, ніж було потрібно.

- А в мене, - сказав інший вояка, - є дядечко, наглядач за роботами в порту Ла-Рошель. Ще дитиною я грав на суднах; тому я вмію керувати веслом і вітрилом не гірше за будь-якого матроса.

Цей теж не брехав: він шість років працював веслом на галерах його величності в Сьоті, на Середземному морі.

Двоє інших були відвертішими: вони, не соромлячись, зізналися, що служили на військовому кораблі, відбуваючи покарання. Таким чином, д'Артаньян виявився начальником шести солдатів і чотирьох матросів; у нього було два загони: сухопутний і морський. Планше дуже б загордився, дізнавшись про це.

Д'Артаньян велів своїм воїнам готуватися до від'їзду в Гаагу: одні проїдуть берегом у Брескенс, інші - дорогою на Антверпен.

Розрахувавши час, потрібний для переїзду, призначили побачення на головній площі в Гаазі рівно через два тижні.

Д'Артаньян наказав своїм людям їхати парами і вибрати собі супутника за смаком. Сам він вибрав дві найменш огидні пики, двох солдатів, яких він знав колись і в яких було тільки дві вади: пияцтво і пристрасть до гри. Ці люди ще пам'ятали минуле, і під військовим мундиром їхні серця забилися як у давнину. Д'Артаньян, щоб не викликати заздрості, відправив спочатку всіх інших. Він залишив при собі двох своїх улюбленців, одягнув їх зі свого гардероба і рушив із ними в дорогу.

Цим молодцям, які користувалися, як їм здавалося, його особливою довірою, він повідомив важливу таємницю, щоб забезпечити успіх підприємства. Він зізнався їм, що справа йде зовсім не про те, наскільки англійська контрабанда шкодить французькій торгівлі, а, навпаки, про те, наскільки французька контрабанда шкодить англійській торгівлі. Улюбленці д'Артаньяна охоче йому повірили. Д'Артаньян був переконаний, що під час першого ж гульбища, коли вони до нестями нап'ються, хоч один із них неодмінно розповість важливу таємницю всій зграї. Гра здавалася йому безпрограшною.

Через два тижні після побачення в Кале вся зграя зібралася в Гаазі. Тут д'Артаньян помітив, що всі його люди встигли вельми вправно переодягнутися в матросів, які більш-менш постраждали від бур.

Д'Артаньян помістив їх на ніч у віддаленому кварталі міста, а сам влаштувався в зручній кімнаті на великому каналі.

Він дізнався, що Карл II повернувся до свого союзника, штатгальтера Голландії Вільгельма II. Він дізнався також, що відмова короля Людовика XIV дещо послабила заступництво нещасного короля, і що тому він віддалився в маленький будинок у селі Шевенінген, розташованому серед дюн на березі моря, недалеко від Гааги.

Там, за чутками, нещасний вигнанець втішався тим, що з властивим усьому його сімейству сумом дивився на безмежне Північне

море, що відділяло його від рідної Англії, так само як колись воно відділяло Марію Стюарт від Франції.

Там, за рідкісними деревами красивого шевенінгенського лісу, на мілкому піску, де ростуть золотисті чагарники дюн, Карл II животів, як і вони, нещасніший за них, бо володів розумом, і душа його сповнювалася по черзі то надією, то відчаєм.

Д'Артаньян дійшов раз до Шевенінгена, щоб переконатися, чи правду говорять про короля. Він бачив, як задумливий Карл II один вийшов через хвіртку в гай і став прогулюватися берегом при призахідному сонці. Ніхто, навіть рибаки, які витягували човни на пісок, не звертав на нього уваги.

Д'Артаньян упізнав короля. Він бачив, як король спрямував свій похмурий погляд на безкрайню гладь вод і як на блідому обличчі його згасли червоні промені сонця, півколо якого вже потонуло під чорною лінією горизонту. Потім Карл II повільно попрямував до свого пустельного житла, все такий же самотній і все такий же сумний, прислухаючись до скрипу хиткого і пухкого піску під своїми ногами.

Того вечора д'Артаньян найняв за тисячу ліврів рибальське судно, що коштувало не менше чотирьох тисяч. Він віддав тисячу ліврів готівкою, а решту три тисячі у вигляді забезпечення вручив бургомістру. Потім, темної ночі, таємно посадив на нього свій сухопутний загін із шести осіб, і під ранок, о третій годині, судно вийшло в море, відкрито маневруючи під керуванням чотирьох матросів.

Д'Артаньян покладався на мистецтво галерника так, немов той був першим лоцманом Гаазького порту.

XXIII. Автор проти волі змушений зайнятися трохи історією

Поки королі і всі інші займалися Англією, яка управлялася сама собою і яка, скажемо до її похвали, ніколи не бувала керована настільки погано, людина, на якій господь зупинив свій погляд і свій вказівний перст, якій належало вписати ім'я великими літерами в історію, продовжувала на очах у всіх свій таємничий і сміливий подвиг. Він посувався вперед, але ніхто не знав, куди він іде, хоча не тільки Англія, а й Франція і вся Європа бачили, що він іде твердим кроком, гордо піднявши голову. Повідомимо тут, що було відомо про цю людину.

Монк оголосив, що захищатиме незалежність усіченого парламенту, або охвостья, як його тоді називали, - того самого парламенту, який Ламберт, наслідуючи Кромвеля, чиїм сподвижником він був, піддав, прагнучи нав'язати йому свою волю, настільки суворій блокаді, що в цей час жоден член парламенту не міг вийти з будівлі.

Ламберт і Монк - все сказано цими іменами. Перший був носієм деспотизму, а другий - республіканської ідеї в її чистому вигляді. Обидва

вони були єдиними політичними представниками революції, в якій король Карл I позбувся спершу корони, а потім і голови.

Ламберт не приховував своїх цілей: він хотів заснувати суто військовий уряд і стати главою цього уряду.

Чесний республіканець, на думку декого, Монк хотів зберегти усічений парламент - це явне, хоча й зіпсоване дітище республіки. Честолюбець, за запевненням інших, Монк хотів зробити собі з цього парламенту, якому, здавалося, він був у заступництві, міцну сходинку до трону, ще не зайнятого після того, як Кромвель повалив короля, але не наважився сісти на цей трон сам.

Таким чином, Ламберт, який переслідував парламент, і Монк, який підтримував його, стали ворогами.

Насамперед Монк і Ламберт вирішили кожен скласти собі армію: Монк - у Шотландії, де перебували пресвітеріани і роялісти, тобто незадоволені; Ламберт - у Лондоні, де, як завжди, перебувала найсильніша опозиція.

Монк встановив спокій у Шотландії, створив там армію і влаштував собі притулок, який охороняла ця армія. Він знав, що не настав ще день, коли можна зробити переворот; тому шпага його, здавалося, приросла до піхов. Монк не боявся нічого у своїй дикій, гористій Шотландії; генерал і володар армії з одинадцяти тисяч старих солдатів, яких він не раз водив до перемоги, він знав лондонські інтриги набагато краще, ніж Ламберт, що стояв із військом у Лондоні.

Таким було становище Монка, коли, перебуваючи на відстані ста льє від Лондона, він оголосив себе прихильником парламенту.

Ламберт, як ми вже сказали, був у Лондоні. Там він зосередив усі свої дії й об'єднав навколо себе всіх своїх друзів і чернь, завжди схильну допомагати ворогам чинної влади.

У Лондоні Ламберт дізнався, що Монк, перебуваючи на кордоні Шотландії, допомагає парламенту. Він зрозумів, що не можна гаяти часу і що Твід не такий далекий від Темзи, щоб армія, особливо за гарного командування, не могла переступити з однієї річки на іншу. Крім того, він розумів, що армія Монка, проникаючи в серце Англії, буде рости, як снігова куля.

Тому Ламберт зібрав своє військо, грізне і за складом, і за чисельністю, і кинувся назустріч Монку, який, подібно до обережного мореплавця, який пробирається серед рифів, рухався повільно, тримаючи ніс за вітром, принюхуючись і прислухаючись до всього, що долинало з Лондона.

Обидві армії зійшлися біля Ньюкасла. Ламберт прийшов перший і зайняв місто. Монк, завжди обачний, розташувався в Колдстрімі, на Твіді.

Побачивши Ламберта, армія Монка надихнулася; навпаки, побачивши Монка, армія Ламберта впала духом. Здавалося, безстрашні воїни Ламберта, що так сильно галасували на вулицях Лондона,

вирушили в дорогу, сподіваючись нікого не зустріти; тепер же, побачивши армію, що виступила проти них не лише на захист свого стяга, а й за справу республіки, ці герої немов би почали міркувати над тим, що вони не такі хороші республіканці, як солдати Монка, які підтримували парламент, тоді як Ламберт нічого не захищав, навіть парламент.

Що ж до самого Монка, то він, мабуть, був занурений у найсумніші думки: історія розповідає - а відомо, що ця поважна дама ніколи не бреше, - що в день прибуття його в Колдстрім по всьому місту марно шукали хоч одного барана.

Якби Монк командував англійською армією, то вона б уся розбіглася. Але шотландці не схожі на англійців, яким неодмінно потрібно м'ясо з кров'ю. Шотландці - люди бідні та скромні - можуть харчуватися ячмінними коржами, спеченими на розпеченому камені.

Отримавши свою порцію ячменю, шотландці анітрохи не турбувалися про те, чи є яловичина в Колдстрімі.

Монк, який не звик до ячмінних коржів, хотів їсти; штаб його, такий самий голодний, як і він, із тривогою поглядав на всі боки, намагаючись дізнатися, що готують до вечері.

Монк вислав уперед розвідку. Його розвідники, прибувши в місто, нікого не зустріли і знайшли, що всі крамниці порожні; на м'ясників і на булочників годі було сподіватися. У Колдстрімі не знайшлося навіть шматка пшеничного хліба для генеральського столу.

У міру того як розповіді слідували одна за одною, загалом усі маловтішні, Монк, бачачи переляк і зневіру на обличчях оточуючих, постарався запевнити всіх, що він не голодний, і, крім того, вони зможуть поїсти завтра, тому що Ламберт, імовірно, збирається розв'язати бій, а відтак, здобути провізію, якщо зазнає невдачі в Ньюкаслі, або назавжди позбавити солдатів Монка від голоду, якщо виявиться переможцем. Подібна розрада справила свій вплив лише на невелику купку людей, але ця обставина не надто турбувала Монка, бо він володів характером вельми рішучим, хоч зовні і виглядав людиною на рідкість м'якою.

Тож усім довелося задовольнитися його обіцянками або принаймні зробити вигляд, що вони задоволені ними. Монк, настільки ж голодний, як і його люди, але виявляючи найпрекраснішу байдужість до відсутності вищезгаданого барана, відрізав шматок тютюну завдовжки з півпальця і почав жувати його, запевняючи своїх лейтенантів, що голод - одна вигадка, що не можна бути голодним, коли є що жувати.

Цей жарт втішив декого. Поставили варти, розіслали патрулі, і генерал продовжував свою мізерну вечерю у відкритому наметі.

Між його табором і ворожим височіло старовинне Ньюкаслське абатство. Воно стояло на великій ділянці, відокремленій як від долини, так і від річки: це було майже суцільне болото. Але між калюжами,

покритими високою травою, осокою і очеретом, знаходилися смуги твердої землі, перетворені на город, у парк і в сад абатства. Абатство нагадувало величезного павука, що мав абсолютно круглий тулуб, від якого в різні боки йдуть ноги нерівної довжини. Найдовшу ногу становив город, що простягався до самого табору Монка. На жаль, був тільки початок червня, і в покинутому городі ще нічого не дозріло.

Монк наказав стерегти це місце, тому що воно було найзручнішим для раптового нападу. За абатством виднілися вогні ворожого табору, а між табором і абатством під покровом зелених дубів вилася річка Твід.

Монк чудово вивчив позицію Ньюкасла і його околиці, які не раз уже слугували йому головною квартирою. Він знав, що вдень, можливо, ворог зробить рекогносцировку і біля абатства станеться сутичка, але вночі він не наважиться з'явитися сюди. Тому Монк почувався в безпеці.

Солдати могли бачити, як він після вечері, тобто пожувавши тютюн, заснув, сидячи в кріслі, подібно до Наполеона під Аустерліцем*, у світлі нічника і місяця, що піднімався на горизонті.

Було близько о пів на десяту вечора.

Раптом Монка вивела з дрімоти, можливо, удаваної, юрба солдатів, які прибігли з веселими криками і тупотом.

Генерал негайно розплющив очі.

- Що сталося, діти мої? - запитав Монк.

- Генерале, добра новина!

- А! Чи не надіслав Ламберт сказати, що дасть завтра бій?

- Ні, але ми захопили рибаків, які везли рибу в Ньюкаслський табір.

- Даремно, друзі мої. Лондонські панове - люди делікатні й люблять поїсти. Ви приведете їх у поганий настрій, і вони будуть нещадні до нас. Набагато розумніше буде відіслати до Ламберта рибу і рибаків, якщо тільки...

Генерал задумався.

- Скажіть-но мені, що це за рибаки?

- Пікардійські* моряки. Вони ловили рибу біля французьких і голландських берегів; їх загнало сюди бурею...

- А говорять вони англійською?

- Їхній старшина звернувся до нас англійською.

Генерал ставав дедалі підозрілішим.

- Добре, - продовжував він, - я хочу бачити цих людей. Приведіть їх до мене.

Офіцер вирушив за рибаками.

- Скільки їх? - запитав Монк. - Яке в них судно?

- Їх чоловік десять або дванадцять, генерале; вони на голландському рибальському судні, як нам здалося.

- І ви кажете, що вони везли рибу в табір Ламберта?

- Так, і в них, здається, гарний улов.

- Подивимося, подивимося, - сказав Монк.

Офіцер повернувся, ведучи із собою старшину рибаків, людину років п'ятдесяти або п'ятдесяти п'яти, яка виглядала міцним молодцем. Він був середнього зросту, у куртці зі щільної вовняної матерії; шапка була насунута на чоло. На поясі висів великий ніж. Він ішов звичайною матроською ходою, злегка невпевненою на суходолі й такою міцною, немов кожним кроком забивав палю.

Монк спрямував на рибаків хитрий і проникливий погляд і довго дивився на нього. Рибак посміхався тією напівхитрою, напівдурною посмішкою, яка властива французьким селянам.

- Ти говориш англійською? - запитав Монк дуже чистою французькою мовою.

- Дуже погано, мілорд, - відповідав рибак.

Відповідь було виголошено швидко й уривчасто, як кажуть у провінціях за Луарою, а не повільно й протяжно, як у західних і північних провінціях Франції.

- Але все-таки говориш? - запитав Монк ще раз, щоб гарненько прислухатися до вимови рибака.

- Ми, моряки, говоримо трошки всіма мовами, - відповідав рибак.

- То ти рибак?

- Сьогодні рибак, мілорд, і непоганий рибак! Я зловив морського окуня фунтів на тридцять і безліч дрібної риби. Із цього можна виготовити непогану вечерю.

- Ти, здається, частіше рибалив у Гасконській затоці, ніж у Ла-Маншській протоці? - сказав йому Монк з посмішкою.

- Це правда, я з півдня Франції. Але хіба це заважає бути хорошим рибаком, мілорде?

- О ні, і я купую в тебе весь улов. Кажи відверто: куди ти віз рибу?

- Скажу правду, мілорде: я прямував до Ньюкасла. Моя барка йшла вздовж берега, коли нас помітили ваші кавалеристи і, погрожуючи мушкетами, наказали повернути до вас у табір. Оскільки при мені не було зброї, - додав рибак з усмішкою, - довелося підкоритися.

- А чому ти їхав до Ламберта, а не до мене?

- Не стану приховувати, мілорд, якщо дозволите говорити відверто.

- Дозволяю - і навіть наказую.

- Я їхав до Ламберта, бо лондонські пани їдять добре і платять добре, а ви, шотландці, пресвітеріани, пуритани, не знаю, як вас назвати, їсте погано і платите ще гірше.

Монк знизав плечима, насилу приховуючи посмішку.

- Але скажи мені, як ти, житель півдня, потрапив до наших берегів?

- Я мав дурість одружитися в Пікардії.

- Але Пікардія все ж не Англія.

- Мілорд! Людина спускає судно в море, а бог і вітер несуть його, куди їм завгодно.

- То ти прямував не сюди?

- І не думав!

- А куди?

- Ми поверталися з Остенде, де вже почався вилов макрелі, як раптом сильний південний вітер погнав нас від берега. З вітром не посперечаєшся; ми пішли, куди він поніс нас. Щоб риба не пропала, треба було продати її в найближчому англійському порту. Найближчим був Ньюкасл. Випадок вийшов непоганий: ходили чутки, що і в таборі, і в місті народу тьма і дворяни зголодніли. Ось я і попрямував до Ньюкасла.

- А де твої товариші?

- Вони залишилися на судні; адже вони прості матроси, нічого не знають.

- А ти знаєш? - запитав Монк.

- О, я! - відповідав моряк з посмішкою. - Я багато вештався світом із покійним батьком і вмію всіма європейськими мовами назвати екю, луїдор і подвійний луїдор. Зате екіпаж слухається мене, як оракула, і кориться, немов я адмірал.

- То ти сам вибрав Ламберта, бо він добре платить?

- Зрозуміло. І поклавши руку на серце, мілорде, зізнайтеся: хіба я помилився?

- Побачиш після.

- У всякому разі, мілорд, якщо я помилився, то я і винен, а товариші мої ні до чого.

«Він дуже недурний», - подумав Монк.

Помовчавши кілька хвилин і продовжуючи роздивлятися рибака, він запитав:

- Ти прямо з Остенде?

- Прямохонько.

- Отже, ти знаєш, що відбувається тут у нас? Ймовірно, у Франції та Голландії подейкують про наші справи? Що робить людина, яка називає себе королем Англії?

- Ах, мілорде, - вигукнув рибак з галасливою і веселою відвертістю, - ось вдале запитання. Ви якраз потрапили на найбільш підходящу людину. Я вам усе можу розповісти. Подумайте, мілорде, коли я заходив в Остенде продавати наш улов, я сам бачив колишнього короля: він розгулював берегом, чекаючи коней, які мали везти його в Гаагу. Високий такий, блідий, чорнявий, а обличчя не дуже-то добре. Він, схоже, не зовсім здоровий; мабуть, голландське повітря йому не до вподоби.

Монк уважно слухав швидку, барвисту розповідь рибака чужою мовою; на щастя, як ми вже сказали, генерал добре знав французьку. Рибак перемішував усілякі слова - французькі та англійські, а іноді вставляв і гасконське слівце. Втім, очі його говорили за нього так

красномовно, що якщо можна було не зрозуміти його слів, то ніяк не можна було не зрозуміти виразних поглядів.

Генерал, мабуть, поступово заспокоювався.

- Ти, мабуть, чув, навіщо цей колишній король, як ти його називаєш, вирушає до Гааги?

- Само собою, чув.

- Навіщо ж?

- Усе потім же, - відповів рибак, - у нього одна думка: повернутися в Англію.

- Правда, - прошепотів Монк, задумавшись.

- До того ж, - додав рибак, - штатгальтер - ви знаєте його, мілорде? - Вільгельм Другий...

- Ну, що ж?

- Допомагає йому всіма силами.

- Ти чув про це?

- Ні, але я так думаю.

- Ти, мені здається, сильний у політиці? - запитав Монк.

- Ах, мілорде, ми, моряки, звикли мати справу з водою і повітрям, з двома найнепостійнішими речами; отже, ми рідко помиляємося щодо решти.

- Послухай-но, - сказав Монк, змінюючи розмову, - кажуть, ти добре нагодуєш нас?

- Постараюся, мілорд.

- За скільки продаси свій улов?

- Я не такий дурний, щоб призначати ціну.

- Чому?

- Моя риба і так належить вам.

- За яким правом?

- За правом сильного.

- Але я хочу заплатити тобі.

- Ви дуже добрі, мілорд.

- І навіть стільки, скільки вона коштує.

- Я не прошу стільки.

- А скільки ж?

- Прошу одного - дозволу піти.

- Куди? До генерала Ламберта?

- Ні! - вигукнув рибак. - Навіщо мені тепер іти в Ньюкасл, якщо в мене немає риби?

- У всякому разі, вислухай мене. Я дам тобі пораду.

- Як! Мілорд хоче заплатити мені і дати ще добру пораду? Яка милість!

Монк пильно глянув на рибака, який усе ще вселяв йому підозри.

- Так, я хочу заплатити тобі і дати пораду, бо одне пов'язане з іншим. Слухай, якщо ти підеш до генерала Ламберта...

Рибак знизав плечима, наче хотів сказати: «Мабуть, раз ви цього неодмінно бажаєте».

- Не проходь через болото, - продовжував Монк. - З тобою будуть гроші, а я там поставив кілька шотландських загонів. Шотландці люди незговірливі, погано розуміють мову, якою ти розмовляєш, хоч вона і складена, як мені здається, з трьох прислівників. Вони можуть забрати в тебе те, що я тобі дам. Повернувшись на батьківщину, ти станеш розповідати, що в генерала Монка дві руки, одна шотландська, а інша англійська, і що шотландською рукою він забирає те, що щедро дає англійською.

- Ах, генерале, я піду тією дорогою, якою ви накажете, - сказав рибак зі страхом, занадто ясно вираженим, щоб не бути перебільшеним. - А найохочіше я залишився б тут, якби ви мені дозволили.

- Охоче вірю, - відповів Монк із ледь помітною усмішкою. - Але я не можу залишити тебе тут, у власному наметі.

- Та я не смію й думати про це, мілорде, і прошу вас тільки сказати мені, де накажете зупинитися. Не звольте занадто турбуватися: для моряків ніч минає швидко.

- Так я накажу відвести тебе до твоєї барки.

- Як вам завгодно, мілорде. Якби ви послали зі мною тесляра, то я був би вам дуже вдячний.

- Чому?

- Бо ваші солдати тягнули мою барку вгору по річці на мотузці й пошкодили її об прибережні кручі. Тепер у ній води фута на два.

- Отже, ти маєш подбати про своє судно?

- Так точно, мілорде, - відповів рибак. - Я зараз вивантажу кошики з рибою, куди ви накажете; потім ви заплатите мені, якщо буде милість ваша, і відпустіть мене, якщо вам заманеться. Зі мною легко домовитися.

- Добре, добре, ти славний малий, - сказав Монк, який, попри всю свою проникливість, не міг знайти нічого підозрілого в ясних очах рибака. - Гей, Дігбі!

Увійшов ад'ютант.

- Відведіть цю людину і його товаришів у маленькі намети, де розміщуються маркітанти, біля болота; там вони будуть близько до своєї барки, і все ж їм не доведеться ночувати на воді... Що тобі треба, Спітхеде?

Сержант Спітхед, який увійшов до намету генерала без виклику, відповів:

- Мілорд, на аванпостах французький дворянин, він неодмінно хоче вас бачити.

Хоча обидва говорили англійською, рибак, проте, злегка здригнувся; але Монк, зайнятий розмовою з сержантом, цього не помітив.

- Що за дворянин? - запитав Монк.

- Мілорде, - відповів Спітхед, - він сказав мені своє ім'я, але ці прокляті французькі імена такі важкі для шотландської глотки, що я не міг запам'ятати. Вартові сказали мені, що це той самий дворянин, який з'являвся вчора і якого ви не побажали прийняти.

- Так, у мене була в цей час військова рада.

- Що ж накажете тепер?

- Приведи його сюди.

- Чи треба вжити запобіжних заходів?

- Які?

- Зав'язати йому очі, наприклад?

- Навіщо? Він побачить те, що я хочу, щоб усі бачили, тобто що біля мене одинадцять тисяч хоробрих воїнів, які горять нетерпінням пролити кров за парламент, Шотландію та Англію.

- А з ним що робити? - запитав Спітхед, вказуючи на рибака, який увесь час розмови стояв нерухомо, як людина, яка все бачить, але нічого не розуміє.

- Так, правда, - погодився Монк.

Він звернувся до рибака:

- До побачення, люб'язний друже; я знайшов тобі приміщення. Дігбі, відведіть його. Не турбуйся, тобі зараз же сплатять гроші.

- Дякую вам, мілорде, - сказав рибак.

Він поклонився і вийшов разом із Дігбі.

Пройшовши кроків сто, він побачив своїх товаришів. Вони жваво перешіптувалися і, здавалося, боялися; він подав їм знак, який дещо заспокоїв їх.

- Гей, ви! - закричав він. - Ступайте-но сюди! Генерал Монк такий щедрий, що платить нам за рибу, і такий добрий, що обіцяє притулок на ніч.

Рибаки підійшли до свого ватажка і в супроводі Дігбі рушили до маркітантських наметів, де їм відвели квартиру.

Дорогою рибаки в темряві зустріли солдата, який вів французького дворянина до генерала.

Дворянин їхав верхи, закутавшись у широкий плащ; тому рибак не міг розгледіти його, хоча й дуже старався. А дворянин, не знаючи, що їде повз співвітчизників, не звернув на них жодної уваги.

Ад'ютант помістив гостей у досить охайному наметі, з якого вигнали ірландську маркітантку. Вона пішла шукати де-небудь притулку зі своїми шістьма дітьми. Перед наметом розвели великий вогонь; він кидав червонуватий відблиск на зарослі травою болотні води, які покривав брижами свіжий вітерець.

Розмістивши моряків, ад'ютант попрощався з ними і, йдучи, сказав, що з намету видно щоглу їхньої барки, що хиталася на хвилях річки; отже, вона ще не потонула. Це, мабуть, дуже обрадувало ватажка рибаків.

XXIV. Скарб

Французький дворянин, про якого Спітхед доповідав Монку і який, з ніг до голови закутаний у плащ, проїхав п'ять хвилин тому повз рибака, який виходив з намету генерала, минув кілька вартових, навіть не кинувши на них погляду, щоб не здатися занадто цікавим. Згідно з наказом, його провели прямо в намет генерала.

Там він чекав на Монка, який з'явився, спочатку зібравши відомості про приїжджого від своїх солдатів і розглянувши його обличчя крізь полотняну перегородку.

Мабуть, люди, які супроводжували французького дворянина, розповіли генералу про його скромність. Тому прийом, наданий французу Монком, одразу здався незнайомцю кращим, ніж можна було очікувати в такий тривожний час з боку настільки недовірливої людини, як Монк. Однак, опинившись віч-на-віч із незнайомцем, генерал, за своїм звичаєм, спрямував на нього пильний погляд. Той витримав випробування без жодного збентеження і страху.

За кілька секунд генерал показав жестом, що чекає.

- Мілорде, - сказав незнайомець чистою англійською мовою, - я просив побачення з вами у надзвичайно важливій справі.

- Пане, - відповів Монк по-французьки, - ви француз, а тим часом чудово говорите нашою мовою. Прошу вибачити мене, якщо запропоную вам не зовсім скромне запитання: чи говорите ви так само чисто по-французьки?

- Немає нічого дивного, мілорде, що я вільно розмовляю англійською: в юності я довго жив в Англії, а потім ще два рази приїжджав сюди.

Слова ці було сказано найчистішою французькою мовою, яка одразу видавала в тому, хто говорив, уродженця Турені.

- А в якій частині Англії жили ви, милостивий государе?

- У молодості я жив у Лондоні, мілорде. Потім, у тисяча шістсот тридцять п'ятому році, я їздив для свого задоволення до Шотландії. А в тисяча шістсот сорок восьмому році я жив кілька часу в Ньюкаслі, у монастирі, сади якого зайняті тепер вашою армією.

- Прошу вибачити мене, пане, але ці питання з мого боку зрозумілі.

- Мілорде, мене б здивувало, якби їх не поставили мені.

- Тепер, пане, скажіть, чого ви хочете від мене?

- Зараз, мілорде. Але чи одні ми тут?

- Абсолютно одні - зрозуміло, крім вартового.

З цими словами Монк підняв полотнище намету і показав гостю вартового, який стояв за десять кроків і за першим покликом міг з'явитися на допомогу.

- У такому разі, - сказав дворянин настільки спокійно, нібито він віддавна був у дружніх стосунках із генералом, - ніщо не заважає мені

переговорити з вами, тому що я вважаю вас порядною людиною. Таємниця, яку я повідомлю вам, покаже, яку глибоку повагу я відчуваю до вас, мілорде.

Монк, здивований такою промовою, яка нібито встановлювала рівність між ним і незнайомцем, підняв на співрозмовника проникливий погляд і вимовив з іронією, помітною тільки за інтонацією його голосу, оскільки жоден мускул його обличчя не здригнувся:

- Дякую вам, пане. Але дозвольте дізнатися, хто ви?

- Я вже назвав своє ім'я вашому сержанту, мілорде.

- Вибачте його, він шотландець і насилу запам'ятовує імена.

- Мене звати граф де Ла Фер, - відповів Атос із поклоном.

- Граф де Ла Фер! - повторив Монк, мабуть, намагаючись пригадати. - Вибачте, пане, але, мені здається, я вперше чую це ім'я. Займаєте ви якусь посаду при французькому дворі?

- Ні. Я просто дворянин.

- І не маєте відмінностей?

- Король Карл Перший пожалував мене в кавалери ордена Підв'язки. А королева Анна Австрійська нагородила стрічкою ордена Святого Духа. Більше в мене немає нічого, милостивий государю.

- Орден Підв'язки! Орден Святого Духа! Ви кавалер обох цих орденів?

- Так.

- Але з якої нагоди вас ними нагороджено?

- За послуги, надані їхнім величностям.

Монк зі здивуванням подивився на людину, яка здавалася йому водночас простою і величною. Потім, ніби відмовившись від спроби розгадати таємницю цієї величі й простоти, про яку замовчував незнайомець, він продовжував:

- Так це ви приїжджали вчора на аванпости?

- Так, і мене не пропустили.

- Багато генералів нікого не впускають у табір, особливо напередодні можливого бою. Але я роблю інакше. Будь-яке попередження мені корисне. Будь-яку небезпеку послав мені бог, і я зважую її, порівнюючи з силою, дарованою мені ним. Учора вас не прийняли тільки тому, що у мене була військова рада. Сьогодні я вільний і готовий вас вислухати.

- Дуже добре, мілорде, що ви мене прийняли, тим паче, що справа моя не має жодного стосунку ні до бою, який ви маєте намір дати генералу Ламберту, ні до вашого табору. У тому порукою те, що я відвернувся, не бажаючи бачити ваших солдатів, і заплющив очі, щоб не мати змоги порахувати ваші намети.

- Так говоріть же, пане.

- Я вже мав честь сказати вам, мілорде, що я жив у Ньюкаслі за часів Карла Першого, коли покійного короля зрадили в руки Кромвеля шотландці*.

- Знаю, - холодно сказав Монк.

- У той час я мав при собі значну суму грошей золотом і напередодні бою, передчуваючи те, що трапилося наступного дня, сховав їх у великому льосі Нью-Каслського монастиря, у вежі, верхівку якої, освітлену місяцем, ви бачите звідси. Скарб мій захований там, і я прийшов просити, щоб ви дозволили мені взяти його, перш ніж міна або що-небудь інше зруйнує будівлю і розкидає моє золото або виявить його і ним заволодіють солдати.

Монк знав людей. По обличчю графа він прочитав його енергію, розум і обережність. Тому лише благородній довірливості міг він приписати вчинок французького вельможі, і це глибоко зворушило його.

- Пане, - сказав він, - ви справді не помилилися в мені. Але чи такий великий ваш скарб, щоб наражатися заради нього на небезпеку? Чи впевнені ви, що він ще на колишньому місці?

- Воно там, без сумніву.

- Добре, на одне запитання ви відповіли. Тепер інше... Я запитав у вас: чи такий великий скарб, щоб наражатися на небезпеку заради нього?

- Так, дуже велике, мілорде; я сховав на мільйон золота у двох діжках.

- Мільйон! - вигукнув Монк, з якого Атос не спускав довгого пильного погляду.

До генерала повернулася вся його колишня недовірливість. «Ця людина хоче обдурити мене», - подумав він.

- То ви хочете, - сказав він голосно, - взяти ці гроші?

- Якщо ви дозволите, сьогодні ж увечері; і з міркувань, про які я вам говорив.

- Але, пане, - заперечив Монк, - генерал Ламберт стоїть не далі за мене від абатства, у якому зберігаються ваші гроші. Чому ж ви не звернулися до нього?

- Тому, що у важливих справах треба найбільше довіряти своєму інстинкту. Генерал Ламберт не вселяє мені такої довіри, як ви.

- Добре. Я дам вам можливість відшукати гроші, якщо тільки вони залишилися на колишньому місці; адже, можливо, їх там уже немає. З тисяча шістсот сорок восьмого року минуло дванадцять років, сталося чимало подій.

Монк навмисне наполягав на цьому, йому хотілося переконатися, чи не скористається французький дворянин приводом, щоб відмовитися від пошуків. Але Атос і бровою не повів.

- Запевняю вас, мілорде, - промовив він твердим голосом, - я цілком переконаний, що обидва барильця стоять на колишньому місці і не змінили господаря.

Ця відповідь позбавила Монка однієї підозри, але вселила іншу.

Француза, ймовірно, підіслали, щоб спокусити захисника парламенту; барильця із золотом - порожня вигадка; можливо, цією

вигадкою хотіли пробудити в генералі користолюбство. Золота, напевно, не було. Монк хотів викрити французького дворянина у брехні й підступності та отримати користь із пастки, розставленої йому ворогами. Обміркувавши все це, Монк сказав гостю:

- Сподіваюся, ви не відмовитеся розділити зі мною вечерю?

- Охоче, - відповів Атос, кланяючись. - Ви робите мені честь, якої я вважаю себе гідним, тому що відчуваю до вас особливу прихильність.

- Прошу бути поблажливим: кухарів у мене мало, та й ті дуже погані, а мій провіантмейстер повернувся з порожніми руками. Якби в табір випадково не забрів французький рибак, генерал Монк ліг би сьогодні спати без вечері. У мене є риба - свіжа, якщо вірити постачальнику.

- Мілорде, я хочу лише мати задоволення провести з вами кілька зайвих хвилин.

Після обміну цими чемностями, під час яких Монк не забував про обережність, подали вечерю або те, що мало її замінити. Монк запросив графа де Ла Фер сісти за стіл і зайняв місце проти нього.

Страва з відвареною рибою, запропонована двом знаменитим співрозмовникам, здатна була задовольнити голодні шлунки, але не вимогливий смак.

Вечеряючи і запиваючи рибу поганим елем, Монк вислухав розповідь про останні події Фронди, про примирення принца Конде з королем, про майбутній шлюб Людовика з інфантою Марією-Терезією.

Але він не запитав, а Атос жодного слова не сказав про політичні інтереси, які на той час з'єднували або, що буде точніше, роз'єднували Англію, Францію і Голландію.

Дивлячись на Атоса і слухаючи його, Монк вирішив, що він не може бути ні вбивцею, ні шпигуном. Але водночас в Атосі було стільки тонкощі розуму і твердості, що Монк прийняв його за змовника.

Коли вони встали з-за столу, Монк запитав:

- Так ви серйозно вірите у ваш скарб?

- Цілком серйозно.

- І думаєте, що знайшли б місце?

- Відразу ж.

- Якщо так, я з цікавості готовий піти з вами. Та мені й необхідно проводити вас. Вам неможливо проїхати через табір без мене або без одного з моїх офіцерів.

- Генерале, я не допустив би, щоб ви так себе обтяжували, якби не мав потреби у вашій присутності; зізнаюся, вона не тільки приємна, а й необхідна для мене, і тому я приймаю вашу пропозицію.

- Чи потрібно брати солдатів? - запитав Монк.

- Я думаю, що це марно, якщо вам вони не потрібні. Двоє людей і кінь, ось і все, що знадобиться для перевезення обох діжок на фелуку, яка привезла мене сюди.

- Але доведеться копати землю, розбивати каміння. Ви, ймовірно, не захочете самі працювати, чи не так?

- Не потрібно ні рити землю, ні розбивати каміння. Скарб заховано в монастирському склепі. Під плитою із залізним кільцем схована драбинка в чотири сходинки; там і лежать обидві діжки поруч, залиті гіпсом у вигляді труни. А плиту можна впізнати за написом на ній. Оскільки все між нами ґрунтується на довірі, я не стану приховувати від вас і скажу вам сам напис:

*Hic jacet venerabilis Petrus Guillelmus Scott, Canon. Ho-norab. Conventus Novi Castelli. Obiit quarta et decima die. Feb. Ann. Dom. MCCVIII. Requiescat in pace.**

Монк слухав із напруженою увагою. Він дивувався чи то дивовижному лукавству цієї людини і чудовому мистецтву, з яким вона грала свою роль, чи то прямодушності, з якою вона викладала своє прохання. Адже справа йшла про мільйон. Треба було взяти цей мільйон у солдатів, які могли вважати це крадіжкою і, не замислюючись, покінчили б із викрадачем ударом кинджала.

- Добре, - сказав він, - я піду разом із вами. Пригода здається мені такою чудовою, що я хочу сам нести вам факел.

Він причепив коротеньку шпагу і засунув за пояс пістолет; при цьому русі він навмисне відчинив камзол і показав сталеву кольчугу, що захищала його від кинджалів найманих убивць. Потім він узяв у ліву руку шотландський дирк, повернувся до Атоса і запитав:

- Я готовий, а ви?

Атос, на противагу Монку, відв'язав свій кинджал і поклав на стіл; розстебнув перев'язь і поклав шпагу біля кинджала; і, відчинивши камзол, наче в пошуках носової хустинки, показав під тонкою батистовою сорочкою голі груди, нічим не захищені.

«Ось дивовижна людина! - подумав Монк. - У нього немає зброї, але там, певно, є засідка».

- Генерале, - сказав Атос, немов угадавши думку Монка, - ви хочете, щоб ми були самі? Але великий полководець ніколи не повинен необережно піддавати себе ризику. Зараз темно, перехід через болото небезпечний, візьміть конвой.

- Ви маєте рацію, - погодився Монк. І закричав: - Дігбі!

Увійшов ад'ютант.

- П'ятдесят чоловік зі шпагами і мушкетами! - І він глянув на Атоса.

Той відповів:

- Це занадто мало, якщо є небезпека, і занадто багато, якщо її немає.

- Ну, так я піду один, - усміхнувся Монк. - Дігбі, мені нікого не потрібно. Ходімо, пане.

XXV. Болото

Вийшовши з табору у напрямку до берега річки, Атос і Монк пішли тією дорогою, якою Дігбі провів рибаків від Твіда до табору.

Вид цих місць, зміни, що відбулися тут з волі людей, сильно подіяли на уяву вразливого Атоса. Уся його увага була прикута до цих пустельних місць. А вся увага Монка - до Атоса.

Атос ішов, задумавшись і зітхаючи, то піднімаючи очі до неба, то спрямовуючи їх у землю.

Дігбі, стривожений останнім наказом генерала й особливо голосом, яким його було віддано, пройшов кроків двадцять за нічними пішоходами. Але генерал обернувся, точно дивуючись, чому не виконують його наказів, і ад'ютант, зрозумівши свою нескромність, повернувся в намет.

Він вирішив, що генерал хоче таємно оглянути табір, як зазвичай роблять усі досвідчені полководці перед рішучим боєм.

Дігбі намагався пояснити собі присутність Атоса, як зазвичай пояснюють собі підлеглі таємничі вчинки своїх начальників. Він приймав Атоса за шпигуна, який доставив генералу відомості.

Хвилин десять ішли вони між наметами і вартовими, яких було дуже багато біля штаб-квартири. Потім Монк вийшов на вимощену щебенем дорогу, яка поділялася на три гілки. Ліва гілка вела до річки, середня - через болото до Ньюкаслського абатства, а права тягнулася вздовж передових ліній табору Монка, найближчих до армії Ламберта. За річкою знаходився передовий пост армії Монка, який спостерігав за пересуваннями ворога; він складався зі ста п'ятдесяти шотландців. Вони перетнули Твід вплав і в разі атаки мали знову переплисти річку за сигналом тривоги; але оскільки в тих місцях не було мосту і оскільки солдати Ламберта так само мало прагнули кидатися у воду, як і солдати Монка, останній не чекав особливих ускладнень із цього боку.

На цьому березі річки, кроків за п'ятдесят від старовинного абатства, рибаки дістали притулок серед незліченної безлічі маленьких наметів, поставлених солдатами сусідніх кланів, які привели з собою своїх дружин і дітей.

Увесь цей безлад при світлі місяця являв захоплюючу картину; напівтемрява облагороджувала кожну дрібницю, і світло, цей підлесничий, що ллється лише до гладкого боку речей, відшукувало на кожному заіржавілому мушкеті ще недоторкану місцину, і на кожному клаптику матерії - найбіліший і найчистіший шматочок.

Темним полем, освітленим подвійним світлом - сріблястими променями місяця і червонуватими відблисками згасаючих вогнищ, Монк разом з Атосом підійшов до перехрестя трьох доріг. Тут він зупинився і, звертаючись до свого супутника, запитав:

- Пане, впізнаєте ви дорогу?

- Якщо я не помиляюся, генерале, середня дорога веде прямо в абатство.

- Саме так; але нам знадобиться вогонь, коли ми увійдемо в підземелля.

Монк обернувся.

- Здається, Дігбі йшов за нами, - сказав він. - Тим краще: він дістане нам вогню.

- Так, генерале, якась людина, он там, уже давно йде слідом за нами.

- Дігбі! - крикнув Монк. - Дігбі! Ходіть-но сюди.

Але тінь, замість того щоб скоритися, відскочила наче зі здивуванням, нагнулася і зникла зліва, на дорозі, яка вела до того місця, де ночували рибаки.

- Очевидно, це не Дігбі, - промовив Монк.

Обидва стежили очима за тінню, поки вона не зникла. Але людина, що блукає об одинадцятій годині в таборі, де стоять десять тисяч солдатів, - річ не дивна; Монк і Атос не надали цьому значення.

- Однак нам неодмінно потрібен вогонь, смолоскип або що-небудь на кшталт цього; інакше ми не знатимемо, куди йти. Пошукаємо, - запропонував Монк.

- Генерале, перший зустрічний солдат посвітить нам.

- Ні, - сказав Монк, бажаючи дізнатися, чи немає змови у графа де Ла Фер з рибаками. - Ні, простіше взяти одного з тих французьких рибаків, які сьогодні привезли мені рибу. Вони їдуть завтра, отже, краще збережуть таємницю. Якщо в шотландській армії рознесуться чутки, що в Ньюкаслському абатстві знаходять скарби, то мої горяни уявлятимуть, що під кожною плитою лежить по мільйону, і не залишать каменя на камені.

- Як вам завгодно, генерал, - відповів Атос невимушено. Видно було, що йому все одно, хто піде з ними: рибак чи солдат.

Монк підійшов до дороги, на якій зник той, кого він прийняв за Дігбі. Тут він зустрів патруль, який обходив намети і прямував до штабу. Патруль зупинив генерала і його супутника. Монк вимовив пароль, і їх пропустили. Один із солдатів, які спали, почувши шум кроків, прокинувся.

- Запитайте в нього, де рибаки, - звернувся Монк до Атоса. - Якщо запитаю я, він упізнає мене.

Атос підійшов до солдата, який вказав йому намет. Монк і Атос пішли в той бік.

Генералові здалося, що, коли вони підходили до намету, промайнула та сама тінь, яку вони вже бачили. Але, увійшовши в намет, він переконався, що помилився, бо там усі спали.

Атос, побоюючись, щоб його не визнали спільником французів, залишився біля входу в намет.

- Гей! - крикнув Монк по-французьки. - Вставайте!

Двоє або троє людей піднялися.

- Мені потрібна людина, щоб посвітити нам, - продовжував Монк.

Усе прийшло в рух. Деякі з рибаків схопилися, інші заворушилися. Першим встав їхній ватажок.

- Можете покластися на нас, - сказав він голосом, від якого Атос здригнувся. - Куди треба йти?

- Побачиш. Бери факел! Швидше!

- Зараз, мілорде. Хочете, я проведу вас?

- Ти чи інший, однаково. Тільки б хто-небудь посвітив мені.

«Дивно, - подумав Атос. - Який дивовижний голос* у цього рибака».

- Гей, вогню! - закричав рибак. - Ну, живіше!

Потім шепнув на вухо своєму сусідові:

- Ступай, Менвіль, візьми ліхтар і будь готовий до всього.

Один із рибаків висік вогонь, запалив шматок трута, ліхтар загорівся. Негайно весь намет висвітлився.

- Чи готові ви, пане? - запитав Монк в Атоса, який відвернувся, щоб не виставляти на світло своє обличчя.

- Готовий, - відповідав він.

- А, це французький дворянин! - сказав ватажок рибаків. - Добре, що я передав доручення тобі, Менвіль. Він, можливо, впізнав би мене! Світі!

Вони вели розмову в глибині намету і так тихо, що Монк нічого не чув: він розмовляв з Атосом. Менвіль тим часом готувався в дорогу - точніше, вислуховував накази свого начальника.

- Скоро ти там? - запитав Монк.

- Я готовий, - відповідав рибак.

Монк, Атос і рибак вийшли з намету. «Цього не може бути! - подумав Атос. - Що за безглузда думка спала мені на думку!»

- Йди вперед, середньою дорогою, та скоріше! - наказав Монк рибалку.

Не пройшли вони й двадцяти кроків, як з намету знову вислизнула тінь і, ховаючись за стовпами, вбитими на узбіччях дороги, з цікавістю почала стежити за генералом.

Усі троє зникли в нічному тумані. Вони йшли до Ньюкасла, біле каміння якого виднілося вдалині, як надгробні пам'ятники.

Постоявши кілька секунд під воротами, вони увійшли у двір. Ворота були зруйновані ударами сокири. Тут у безпеці спала варта з чотирьох осіб - настільки сильна була впевненість, що з цього боку не може бути нападу.

- Вартові не завадять нам? - запитав Монк у Атоса.

- Навпаки, генерале, вони допоможуть перекотити діжки, якщо ви дозволите.

- Ви маєте рацію.

Сонні солдати відразу стрепенулися, почувши в траві й чагарнику, що розрісся біля воріт, кроки невідомих відвідувачів. Монк сказав пароль і увійшов в абатство; попереду рухався моряк з ліхтарем. Монк тримався позаду і спостерігав за найменшим рухом Атоса; він ховав оголений дірк у рукаві й за першого підозрілого жесту француза міг заколоти його. Але Атос твердо і впевнено перетинав двори і зали.

У будівлі не було ні дверей, ні вікон. Подекуди підпалені двері обвуглилися внизу, але вогонь згас, не маючи сил охопити масивні дубові стулки, оббиті залізом. Усі шибки у вікнах були розбиті, і в дірки, що зяяли, вилітали нічні птахи, перелякані світлом ліхтаря. Кажани беззвучно креслили кола над прибульцями, ліхтар відкидав їхні тіні на високі стіни. Це видовище могло заспокоїти людину, яка звикла міркувати. Монк дійшов висновку, що в монастирі немає нікого, бо тут ще залишалися дикі птахи, які відлітали при наближенні людини.

Пробравшись між уламками, Атос вступив до склепу, який знаходився під головною залою і з'єднувався з каплицею. Там він зупинився.

- Ми прийшли, генерале, - сказав він.

- Так ось ця плита?

- Так.

- Справді, я впізнаю каблучку... Але вона щільно притиснута до плити.

- Нам потрібен важіль.

- Його неважко дістати.

Озирнувшись навкруги, Атос і Монк побачили невеликий ясен дюйма три в діаметрі; він виріс у кутку, біля стіни, і, дотягнувшись до вікна, закривав його своїми гілками.

- Є в тебе ніж? - запитав Монк у рибака.

- Є.

- Зріж це деревце.

Рибак послухався, хоча ніж його постраждав від цієї операції.

Із деревця зробили важіль, потім усі спустилися в підземелля.

- Стань тут, - сказав Монк рибаку, вказуючи на кут склепу. - Ми хочемо дістати порох: твій факел нам небезпечний.

Рибак зі страхом відступив і не зрушив із зазначеного місця. Монк і Атос зайшли за колону; промінь місяця грав на плиті, заради якої граф де Ла Фер здійснив таку далеку подорож.

- Ось вона, - промовив Атос, вказуючи Монку на латинський напис.

- Так, бачу, - відповідав Монк.

Потім, бажаючи дати французу останню можливість відмовитися від пошуків, додав:

- Чи помічаєте ви, що в цьому склепі вже побували люди? Багато статуй розбито.

- Ви, мабуть, знаєте, мілорде, що ваші шотландці, з релігійного почуття, віддають під охорону надгробних статуй усі коштовності небіжчиків. Тому солдати могли подумати, що під п'єдесталом цих статуй, що прикрашають багато могил, зберігаються скарби. Ось чому вони зруйнували статуї та п'єдестали; але над гробницею смиренного каноніка немає статуї. Вона зовсім проста. Її охороняє ще забобонний страх, який живлять ваші пуритани до блюзнірства. Дивіться, вона ніде не постраждала.

- Правда, - кивнув Монк.

Атос узявся за важіль.

- Хочете, я допоможу вам? - запитав Монк.

- Дякую вам, мілорде, я не хочу, щоб ви доклали свою руку до справи, за яку ви, можливо, не взяли б на себе відповідальності, якби знали її наслідки.

Монк підняв голову.

- Що ви хочете сказати? - запитав він.

- Я хочу сказати... Але ця людина...

- Стривайте, - сказав Монк. - Я розумію, чого ви боїтеся, і зараз випробую його.

Монк повернувся до рибака, який стояв боком і весь був освітлений ліхтарем.

- Піди сюди, приятелю, - вимовив він англійською мовою наказовим тоном начальника.

Рибак не зрушив із місця.

- Добре, - продовжував Монк, - він не розуміє англійською. Говоріть англійською, пане, якщо вам завгодно.

- Мілорде, - відповів Атос, - мені часто траплялося бачити людей, які у відомих випадках так володіють собою, що не відповідають на запитання, запропоновані їм знайомою їм мовою. Рибак, можливо, набагато розумніший, ніж ми думаємо. Відішліть його, мілорде, прошу вас.

Монк подумав: «Рішуче, він хоче залишитися зі мною віч-на-віч тут, у склепі. Все одно, підемо до кінця. Одна людина варта іншої, а нас тільки двоє».

- Друже мій, - звернувся Монк до рибака, - підніміться сходами, якими ми спустилися, і стережи, щоб нам не завадили.

Рибак хотів виконати наказ.

- Залиш тут ліхтар, - сказав Монк. - Він може виявити твою присутність і накликати на тебе мушкетний постріл.

Рибак, мабуть, оцінив пораду, поставив ліхтар на землю і зник під склепіннями сходів. Монк узяв ліхтар і відніс його до колони.

- Послухайте, - запитав він, - чи справді в цій гробниці заховані гроші?

- Так, мілорде, і через п'ять хвилин ви перестанете сумніватися.

З цими словами Атос із силою вдарив по кришці гробниці; алебастр тріснув, у ньому показався отвір. Атос вставив важіль у тріщину, і незабаром шматки алебастру почали відділятися один за одним.

- Мілорде, - почав Атос, - я говорив вам...

- Так, але я ще не бачу барил, - відповідав Монк.

- Якби в мене був кинджал, - сказав Атос, озираючись на всі боки, - ви б скоро побачили їх. На жаль, я залишив мій кинджал у вас у наметі.

- Я б дав вам свій, - відповів Монк, - але боюся, що його лезо занадто крихке для такої роботи.

Атос почав шукати біля себе який-небудь предмет, здатний замінити потрібне знаряддя. Монк стежив за кожним рухом його рук, за кожною зміною у виразі його очей.

- Запитайте ніж у рибака, - порадив Монк.

Атос підійшов до сходів.

- Друже мій, - попросив він у рибака, - кинь мені ніж: він потрібен.

Ніж задзвенів на сходах.

- Візьміть його, - сказав Монк. - Мені здається, це непоганий інструмент. Міцна рука може майстерно скористатися ним.

Атос, мабуть, надав словам Монка найпростішого і найзвичайнісінького сенсу; він не помітив також, як Монк відступив, даючи йому пройти, і поклав ліву руку на руків'я пістолета, продовжуючи тримати дірк у правій. Атос взявся за роботу, повернувшись спиною до Монка і довіривши йому своє життя. Протягом кількох секунд він так спритно і влучно вдаряв по кришці, що пробив її наскрізь. Монк побачив дві діжки, що лежали поруч.

- Мілорде, - усміхнувся Атос, - бачите, передчуття не обдурило мене.

- Так, і сподіваюся, ви задоволені?

- Зрозуміло. Втрата цих грошей була б для мене надзвичайно чутливою; але я був упевнений, що бог не дозволить, щоб загинуло золото, яке має допомогти перемогти правій справі.

- Клянуся честю, ви настільки ж таємничі в промовах, як і в справах, - сказав Монк. - Я щойно не цілком зрозумів вас, коли ви заявили, що не хочете покладати на мене відповідальність за цю справу.

- Я мав причини сказати вам так.

- А тепер ви говорите про якусь праву справу. Що розумієте ви під цими словами? Зараз ми захищаємо в Англії п'ять або шість справ: це не заважає кожному з нас думати, що його справа не тільки права, а й найблагородніша. Яку справу захищаєте ви? Говоріть сміливо. Я хочу знати, чи згодні ми в думках про цей предмет, якому ви надаєте такого значення.

Атос спрямував на Монка проникливий погляд, який, здавалося, читав його думки: потім він зняв капелюх і заговорив урочистим голосом, тоді як Монк, слухаючи його, задумливо дивився в глибину темного підземелля, погладжуючи підборіддя і вуса.

XXVI. Серце і розум

- Мілорде, - промовив граф де Ла Фер, - ви шляхетний англієць, ви чесна людина і говорите з шляхетним французом, теж людиною чесною. Я сказав вам неправду: золото, що лежить у цих двох діжках, належить не мені. Я вперше в житті збрехав. Золото належить королю Карлу Другому, вигнаному з батьківщини і зі свого палацу, позбавленому водночас і батька, і престолу; королю, якому відмовлено в усьому, навіть у сумній розраді, схиливши коліна, поцілувати камінь, на якому рукою вбивць накреслено простий напис, що вічно кличе до помсти: «Тут похований Карл Перший».

Монк злегка зблід; ледь помітне тремтіння пробігло його обличчям і підняло сиві вуса.

Атос продовжував:

- Я, граф де Ла Фер, єдиний останній прихильник нещасного покинутого короля, обіцяв йому з'їздити до людини, від якої залежить тепер доля королівської влади в Англії. Ось я і приїхав, постав перед цією людиною, беззбройний віддався в її руки і кажу їй: «Мілорде, тут, у цьому золоті, остання надія принца, який з божої волі ваш пан і за народженням король; від вас одного залежить його життя і майбутня доля. Хочете вжити ці гроші на заспокоєння Англії після всіх лих, заподіяних анархією, інакше кажучи, хочете допомогти Карлу Другому або принаймні не заважати йому діяти? Ви тут повелитель, необмежений володар. Ми тут одні, мілорд: якщо ви не хочете ділитися успіхом, якщо моя участь обтяжує вас, - у вас є зброя, мілорд, і ось - готова могила. Якщо, навпаки, розпочата вами справа захоплює вас, якщо ви є саме тим, ким здаєтеся, якщо в тому, що ви робите, ваша рука підкоряється вашому розуму, а розум - серцю, ви маєте випадок назавжди занапастити справу ворога вашого, Карла Стюарта: уб'ють чоловіка, що стоїть перед вами, бо інакше він поїде із золотом, довіреним йому покійним королем Карлом Першим; уб'ють і візьміть золото, яке могло б підтримати міжусобну війну. На жаль, мілорд, таке фатальне призначення цього злощасного принца. Він повинен спокушати або вбивати, бо все чинить опір йому, все відкидає його, все вороже до нього, а тим часом його позначено божественною печаткою, і повинно, якщо не зраджується його походження, щоб він зійшов на трон або впав мертвим на священну землю своєї батьківщини.

Мілорде, ви чули мене. Якби мене слухала менш шляхетна людина, я б сказав їй: «Ви бідні, король пропонує вам цей мільйон як завдаток величезної угоди; візьміть його і служіть Карлу Другому, як я служив Карлу Першому». Але генералу Монку, знаменитій людині, всю шляхетність якої я, здається, збагнув, я скажу тільки: «Мілорде, ви посядете в історії народів і королів блискуче місце, вкриєте себе вічною безсмертною славою, якщо безкорисливо, тільки задля блага батьківщини і торжества справедливості, станете опорою вашого короля.

Багато було завойовників і викрадачів престолів. Ви, мілорде, прославитеся чеснотою і безкорисливістю, і я впевнений, що бог, який нас чує, який нас бачить, який читає в серці вашому те, що сховано від поглядів людських, я впевнений, що бог дарує вам славу в житті вічному після славної смерті. Ви тримаєте корону в руках і, не покладаючи на себе, віддасте її тому, кому вона належить. О мілорд! Зробіть це, і ви залишите нащадкам славне ім'я, яке вони будуть зберігати з гордістю».

Атос замовк.

Поки він говорив, Монк жодним знаком не висловив ні схвалення, ні осуду. Під час цієї палкої промови навіть погляд його залишався байдужим. Граф де Ла Фер сумно подивився на нього; побачивши це нерухоме обличчя, він відчув глибоке розчарування. Нарешті Монк дещо пожвавився і вимовив тихо й серйозно:

- Пане, я відповім вам, повторивши ваші власні слова. Будь-якому іншому я відповів би вигнанням, в'язницею або ще гіршим. Адже ви спокушаєте мене, навіть чините наді мною насильство. Але ви належите до числа тих людей, яким не можна не приділити уваги і поваги. Ви благородна людина, я це бачу, - а я знаю людей. Ви зараз сказали, що отримали від Карла Першого скарб, який він доручив вам передати своєму синові. Чи не з тих ви французів, які, як мені казали, хотіли викрасти короля з Вайтхолла?

- Так, мілорде, я стояв під ешафотом під час страти. Я не міг врятувати Карла Першого, але, окроплений кров'ю короля-мученика, я чув його останнє слово. Це мені він сказав: «Пам'ятай!», натякаючи на скарб, що лежить тепер біля ваших ніг, мілорде.

- Я багато чув про вас, пане, - сказав Монк, - але я радий, що зараз оцінив вас за особистим враженням, а не за чужими судженнями. Тому я скажу вам те, чого не говорив нікому, і ви побачите, наскільки я відрізняю вас від усіх тих, кого досі до мене надсилали.

Атос поклонився і приготувався слухати, жадібно вбираючи слова Монка, слова скупі й дорогоцінні, як роса в пустелі.

Монк продовжував:

- Ви говорите про короля Карла Другого, але скажіть мені, прошу вас, яке мені діло до цього уявного короля? Я постарів у працях військових і політичних, а війна і політика тепер переплетені так тісно, що кожен воїн повинен битися у свідомості свого права або своїх прагнень, будучи зацікавлений особисто, а не підкоряючись сліпо командиру, як у звичайних війнах. Я, можливо, нічого не хочу, але боюся багато чого. З війною пов'язана незалежність Англії і кожного англійця. Тепер становище моє незалежне, а ви хочете, щоб я сам дав надіти на себе кайдани іноземцю. Адже Карл Другий для мене не більше як іноземець. Він дав тут кілька битв і програв їх; отже, він поганий полководець. Йому не вдалися переговори; отже, він поганий дипломат. Він просив допомоги у всіх європейських дворів; отже, він людина малодушна і безхарактерна. Ми ще не бачили нічого шляхетного, нічого

великого, нічого сильного від цього розуму, який хоче керувати найбільшою у світі державою. Я знаю Карла тільки з найгіршого боку, і ви хочете, щоб я, людина розумна, добровільно став рабом істоти, яка набагато нижча за мною за військовими знаннями, політичними здібностями і навіть за своїм становищем.

Ні, пане, коли якийсь великий і благородний подвиг змусить мене оцінити Карла Стюарта, я, можливо, визнаю його права на престол, з якого ми повалили його батька, бо той був позбавлений чеснот, яких немає поки що й у сина. Але зараз я визнаю тільки свої права. Революція зробила мене генералом, а моя шпага зробить мене протектором, якщо я захочу. Нехай Карл з'явиться, вступить у відкриту боротьбу і особливо нехай не забуває, що він з тієї породи, з якої спитають більше, ніж з усякої іншої. Припинимо ж говорити про це, я не приймаю вашої пропозиції і не відмовляюся: я чекаю.

Атос зрозумів, що Монк занадто добре обізнаний про все, що стосується Карла II, і тому визнав марним продовжувати свої наполягання. І час, і місце мало підходили для цього.

- Мілорде, - сказав він, - мені залишається тільки висловити вам мою вдячність.

- За що, пане? За те, що ви розгадали мене і що я вчинив так, як ви сподівалися? Право, це не варте подяки. Золото, яке ви відвезете Карлу, послужить йому випробуванням. Побачимо, що він із нього зробить, і, можливо, я зміню про нього думку.

- Однак ваша милість не боїться скомпрометувати себе, випускаючи з рук гроші, які дадуть вашому супротивнику засіб діяти проти вас?

- Моєму противнику, кажете ви? Але в мене, пане, немає противника. Я служу парламенту, який наказує мені битися з генералом Ламбертом і королем Карлом! Вони - вороги парламенту, а не мої. За його наказом я б'юся з ними. Якби парламент наказав мені прикрасити прапорами Лондонський порт, вишикувати солдатів на березі і зустріти короля Карла Другого...

- То ви б корилися йому? - вигукнув Атос із радістю.

- Вибачте мене, - відповів Монк з посмішкою, - де моя голова? Я, сивий старий, мало не сказав дитячої дурниці.

- То ви не послухалися б наказу парламенту? - запитав Атос.

- Я не кажу і цього, пане. Насамперед - порятунок батьківщини. Богу завгодно було дати мені силу, яку я маю вжити на загальне благо, і водночас він дав мені здатність міркувати. Тому, якби парламент віддав мені такий наказ, то я б ще подумав.

Атос засмутився.

- Бачу, - зітхнув він, - бачу, ваша милість, що ви рішуче проти короля Карла Другого.

- Ви все пропонували мені запитання; дозвольте і мені запитати вас, графе.

- Дозвольте, пане, я відповім вам так само відверто, як ви мені.

- Коли ви доставите цей мільйон вашому принцу, що порадите ви йому з ним зробити?

Атос спрямував на Монка гордий і рішучий погляд.

- Мілорде, - сказав він, - інші вжили б ці гроші на підкуп. Але я пораджу королю навербувати два полки, з'явитися в Шотландію, яку ви приборкали, і дати народу вольності, обіцяні йому революцією, але ще не забезпечені. Я пораджу йому особисто командувати цією невеликою армією, яка швидко зростатиме, повірте мені, і шукати смерті зі стягом у руках, не оголюючи шпаги, з криком: «Англійці! Від вашої руки загине третій король*! Бережіться! Є вище правосуддя!»

Монк опустив голову і задумався.

- А якщо він доб'ється успіху, - запитав він, - що дуже неймовірно, однак і не неможливо, бо немає нічого неможливого на цьому світі, - у такому разі що порадите ви йому?

- Пораджу пам'ятати, що доля позбавила його престолу, а добрі люди допомогли повернути його.

Монк глузливо посміхнувся.

- На жаль, - сказав він, - королі не завжди дотримуються добрих порад.

- Ах, мілорде, Карл Другий не король, - відповів Атос, теж посміхаючись, але з іншим виразом.

- Графе, закінчимо переговори... Ви самі того ж хочете, чи не так?

Атос поклонився.

- Я накажу віднести ці дві діжки куди вам завгодно. Де ви живете?

- У передмісті, біля гирла річки.

- О, я знаю його: все передмістя складається з п'яти або шести будинків.

- Абсолютно вірно. Я оселився в першому будинку. Два рибаки живуть зі мною; вони перевезли мене сюди на своєму човні.

- А де зараз ваше судно?

- Стоїть у морі на якорі й чекає на мене.

- Але ви поїдете не одразу?

- Мілорде, я спробую ще раз переконати вашу милість.

- Вам це не вдасться, - сказав Монк. - Але вам треба виїхати з Ньюкасла так, щоб ви не залишили тут жодних підозр, які можуть зашкодити вам або мені. Офіцери мої думають, що Ламберт атакує мене завтра. Я ж ручаюся, що він не рушить із місця. Ламберт керує армією, неоднорідною за своїми принципами, а така армія не може існувати. Я навчив моїх солдатів підпорядковувати мій авторитет вищому авторитету, так щоб після мене, навколо мене, наді мною вони відчували ще щось. У моїх солдатів є мета. Якщо я помру, що дуже можливо, армія моя не почне одразу ж розкладатися; якщо я відлучуся, а це іноді буває, у таборі моєму не буде й тіні занепокоєння або безладу. Я магніт, сила, що природно притягує всіх англійців. Я притягну до себе всі мечі, послані

проти мене. Ламберт командує тепер вісімнадцятьма тисячами дезертирів. Але ви розумієте, я ні слова не сказав про це моїм офіцерам. Дуже корисно для армії відчувати, що має бути битва: всі обережні, уважні. Я кажу вам про це, щоб ви жили спокійно, тому не поспішайте на батьківщину: за тиждень трапиться що-небудь нове - або бій, або мир. Оскільки ви, вважаючи мене порядною людиною, довірили мені вашу таємницю, то я маю віддячити вам за довіру. Я прийду до вас або пришлю за вами. Не їдьте ж, не поговоривши зі мною, ще раз прошу вас про це.

- Обіцяю вам залишитися! - вигукнув Атос, і іскра радості спалахнула в його очах.

Монк зрозумів його радість і зупинив її німою посмішкою - так він убивав надію в тих, хто думав, що переконав його.

- А що ж мені робити протягом цього тижня?

- Якщо у нас буде битва, не беріть у ній участі, прошу вас. Я знаю, французи люблять подібні розваги. У вас може влучити випадкова куля; наші шотландці стріляють дуже погано, і я не хочу, щоб такий гідний дворянин повернувся до Франції пораненим. Нарешті, я не хочу, щоб мені довелося самому відсилати вашому принцу мільйон, який ви мені залишите; тоді скажуть, і не безпідставно, що я плачу претенденту на престол, щоб він воював із парламентом. Ступайте, пане, і будемо обидва дотримуватися наших умов.

- Ах, мілорде, - сказав Атос, - у якому був би я в захваті, якби перший проникнув у таємниці шляхетного серця, що б'ється в грудях, прикритих цим плащем.

- Так ви рішуче думаєте, що в мене є таємниці? - запитав Монк, не змінюючи злегка глузливого виразу обличчя. - Яка таємниця може ховатися в порожній голові простого солдата? Але вже пізно, ліхтар гасне; час покликати нашого моряка. Гей, рибако! - крикнув Монк по-французьки, підходячи до сходів.

Рибак, змерзлий на холоді, відгукнувся хрипким голосом:

- Що завгодно?

- Дійди до варти, - сказав йому Монк, - і поклич сюди сержанта від імені генерала Монка.

Це було неважке доручення. Сержант, якого дуже цікавило, навіщо генерал з'явився в пустельне абатство, підходив тим часом дедалі ближче і перебував за кілька кроків від рибалки.

Почувши наказ генерала, він негайно підбіг до нього.

Монк наказав:

- Візьми коня і двох солдатів.

- Кінь і двох солдатів, - повторив сержант.

- Так, а можеш ти дістати в'ючного коня з кошиками?

- Можу, у шотландському таборі. До нього звідси кроків сто.

- Зійди сюди.

Сержант спустився сходами в підземелля до Монка.

- Поглянь туди, де стоїть цей дворянин. Бачиш дві діжки?

- Бачу.

- В одному з них порох, в іншому кулі. Треба перевезти їх у селище, там, на березі річки; я маю намір зайняти його завтра загоном із двісті осіб. Ти розумієш, що це доручення - таємне; від нього може залежати наша перемога. Прив'яжи обидві діжки до коня і відведи його під охороною двох солдатів до будинку цього дворянина, мого друга. Але дивись, щоб ніхто нічого не знав.

- Я пройшов би болотами, якби хоч скільки-небудь знав дорогу, - зауважив сержант.

- Я знаю одну стежку, - відгукнувся Атос, - вона не дуже довга і до того ж надійна, бо побудована на палях, тож, вживши необхідних заходів обережності, ми доберемося нею куди треба.

- Слухайся мого друга, - додав Монк.

- Ого, які важкі! - сказав сержант, намагаючись підняти бочонок.

- У кожному чотириста фунтів, якщо вони містять те, що в них має бути, чи не так, пане? - запитав Монк.

- Так, майже, - відповідав Атос.

Сержант пішов за конем і солдатами.

- Залишаю вас із цими людьми, - сказав Монк, почувши тупіт копит, - і повертаюся в табір. Ви в безпеці.

- Так я побачу вас ще?

- Це вирішено; мені це принесе велике задоволення.

Монк подав руку Атосу.

- О! Якби ви захотіли! - прошепотів Атос.

- Тсс! Адже ми домовилися, що не будемо говорити про це, - зупинив його Монк.

Вклонившись Атосу, він почав підніматися сходами і зустрівся з солдатами, які спускалися в підземелля. Не встиг він пройти й двадцяти кроків, як на віддалі пролунав тривалий свист.

Монк прислухався; потім, нічого не бачачи і не чуючи, пішов знову вперед. Тут він згадав про рибака і почав шукати його очима, але рибак вже зник. Якби Монк подивився уважніше, то побачив би, що ця людина, пригнувшись, повзла, як змія, за камінням, ховаючись у тумані, що стояв над болотом. Крізь туман він побачив би також щоглу рибальського човна, що стояв уже в іншому місці, біля самого берега річки.

Але Монк нічого не бачив і, думаючи, що боятися нічого, йшов пустельною дорогою, яка тягнулася до табору. Зникнення рибаків здалося йому, однак, дивним, і підозри знову почали турбувати його. Він відпустив з Атосом солдатів, які могли провести його, а до табору залишалася ще ціла миля.

Спустився такий густий туман, що за десять кроків не можна було нічого розрізнити.

Монку здавалося, що він чує глухі удари весел у болоті, з правого боку.

- Хто йде? - крикнув він.

Відповіді не було. Він звів курок пістолета, оголив шпагу і мовчки прискорив крок. Він вважав негідним кликати на допомогу, коли не було очевидної небезпеки.

XXVII. Другого дня

Була сьома година ранку, сонячне проміння освітило ставки, коли Атос прокинувся, розплющив вікно своєї спальні та побачив кроків за п'ятнадцять сержанта й солдатів, своїх учорашніх провідників. Напередодні вони принесли барила у квартиру Атоса і повернулися в табір.

«Навіщо ці люди знову прийшли з табору?» - ось перше запитання, яке поставив собі Атос.

Сержант, піднявши голову, здавалося, чекав появи незнайомця, щоб звернутися до нього із запитанням. Атос не міг не висловити їм свого здивування.

- Тут немає нічого дивного, - відповів сержант. - Учора генерал наказав мені охороняти вас, і я виконую його наказ.

- Генерал у таборі? - запитав Атос.

- Зрозуміло. Адже ви вчора, прощаючись із ним, бачили, що він пішов у табір.

- Чудово. Я зараз сходжу туди сказати, що ви точно виконали його доручення, і візьму шпагу, яку я забув на столі в наметі генерала.

- Чудово, - сказав сержант, - ми самі хотіли просити вас про це.

Атосу здалося, що добродушний вираз на обличчі сержанта дещо удаваний, але пригода з підземеллям могла викликати цікавість цієї людини, і тоді не слід було дивуватися, що він не зумів до кінця приховати почуття, що хвилювали його.

Атос ретельно замкнув двері й віддав ключі своєму вірному Грімо, який помістився в кімнаті під сходами, що вела до льоху, де сховали діжки. Сержант супроводжував графа де Ла Фер до табору. Тут на них чекала інша варта, яка змінила чотирьох солдатів, що проводжали Атоса.

Новою вартою командував ад'ютант Дігбі. Під час переходу він так непривітно дивився на Атоса, що француз дивувався: звідки сьогодні така суворість і недовіра, коли вчора йому надавали повну свободу.

Однак він ішов до штабу, не ставлячи жодних запитань. У наметі генерала він побачив трьох офіцерів. Це були лейтенант Монка і два полковники. Атос упізнав свою шпагу: вона лежала на столі на тому самому місці, де він учора її залишив.

Ніхто з цих офіцерів не бачив раніше Атоса, і, отже, ніхто не знав його в обличчя. Лейтенант Монка запитав, чи це той дворянин, з яким генерал вийшов із намету.

- Той самий, - відповідав сержант.

- Здається, я й не заперечую цього, - сказав Атос зарозуміло. - Але тепер, панове, я, своєю чергою, дозволю собі запитати вас: що означають ваші запитання й особливо тон, яким ви їх мені пропонуєте?

- Пане, - відповідав лейтенант Монка, - ми ставимо вам запитання тому, що маємо на це право, а якщо пропонуємо їх таким тоном, то повірте, що для цього теж є підстави.

- Милостиві государі, - відповів Атос, - ви не знаєте мене, але я маю сказати вам, що визнаю тут рівним собі тільки генерала Монка. Де він? Проведіть мене до нього. Якщо він хоче запитати мене про що-небудь, я відповім йому і сподіваюся, що задовольню його. Ще раз запитую: де генерал?

- Чорт забирай! Ви краще за нас знаєте, де він! - вигукнув лейтенант.

- Я?

- Звичайно, ви.

- Я вас не розумію, - заперечив Атос.

- Зараз зрозумієте. Прошу вас тільки говорити тихіше. Що сказав вам учора генерал?

Атос презирливо посміхнувся.

- Посмішка не відповідь! - вигукнув один із полковників, розлютившись. - Прошу вас відповідати.

- А я заявляю вам, що відповідатиму тільки при генералі.

- Але ви самі знаєте, - сказав той самий полковник, - що вимагаєте неможливого.

- Ось уже двічі ви відмовляєтеся виконати моє бажання. Хіба генерала тут немає?

Атос запитав таким природним тоном і висловив таке здивування, що офіцери переглянулися. Тоді, ніби з мовчазної згоди двох інших офіцерів, заговорив лейтенант.

- Пане, - почав він, - генерал розлучився з вами вчора біля абатства?

- Так.

- Куди ви пішли?

- Не мені відповідати на це, а тим, хто проводжав мене. Запитайте у своїх солдатів.

- Але якщо ми хочемо дізнатися від вас?

- Повторюю, що я тут нікому не підпорядкований. Я знаю тільки генерала і відповідатиму йому одному.

- Але розпоряджаємося тут ми. Ми складемо військову раду, і коли ви стоятимете перед суддями, вам доведеться їм відповісти.

Офіцери думали, що Атос злякався цієї погрози; але його обличчя виразило тільки здивування і презирство.

- Англійці чи шотландці судитимуть мене, підданого французького короля, що перебуває під заступництвом британської честі! Ви збожеволіли, панове! - вимовив Атос, знизуючи плечима.

Офіцери знову переглянулися.

- То ви запевняєте, - сказали вони, - що не знаєте, де перебуває зараз генерал?

- Я вже відповів вам на це запитання.

- Але ваша відповідь неправдоподібна.

- Однак це правда. Люди мого звання не мають звички брехати. Я вже сказав вам, що я дворянин, і коли при мені шпага, яку я з делікатності залишив учора тут на столі, ніхто не сміє казати мені того, чого я не бажаю слухати. Зараз я без зброї. Ви запевняєте, що ви мої судді? Так судіть мене. А якщо ви кати, то вбийте мене.

- Але дозвольте... - почав більш ввічливим тоном лейтенант, якого вразили гордість і холоднокровність Атоса.

- Пане, я з'явився з повною довірою до вашого генерала, щоб переговорити з ним про надзвичайно важливі справи. Він прийняв мене, як приймають небагатьох; про це ви можете запитати своїх солдатів. Якщо він прийняв мене таким чином, то, мабуть, знав мої права на повагу. Ви не думаєте, сподіваюся, що я відкрию свої й особливо його таємниці?

- Що було в цих діжках?

- Хіба ви не запитували про це солдатів? Що відповіли вони вам?

- Що там порох і кулі.

- Звідки солдати знають це? Вони, напевно, вам сказали?

- Вони кажуть, що дізналися це від генерала; але ми не такі легковірні.

- Стережіться, ви ставите під сумнів не мої слова, а слова вашого начальника.

Офіцери знову переглянулися.

Атос продовжував:

- У присутності ваших солдатів генерал просив мене почекати тиждень: через тиждень він дасть мені відповідь. Хіба я втік? Ні, я чекаю.

- Він просив вас почекати тиждень! - вигукнув лейтенант.

- Так, просив, і ось доказ: у гирлі річки стоїть на якорі моє судно; я міг сісти на нього вчора і відплисти. Але я залишився, щоб виконати бажання генерала: він просив мене не їхати, не побачившись із ним, і призначив побачення через тиждень. Повторюю вам, я чекаю.

Лейтенант повернувся до полковників і зауважив напівголосно:

- Якщо цей дворянин говорить правду, то надія не втрачена. Генерал, імовірно, веде якісь настільки таємні переговори, що вважав необережним повідомити про них навіть нам. Тоді можливо, що він повернеться через тиждень.

Потім, звертаючись до Атоса, сказав:

- Пане, ваше свідчення надзвичайно важливе; чи можете ви повторити його під присягою?

- Пане, - відповів Атос, - я завжди жив у колі людей, де моє слово дорівнювало найсвятішій клятві.

- Але зараз обставини виняткові. Справа йде про порятунок цілої армії. Подумайте гарненько: генерал зник, і ми розшукуємо його. Чи добровільно він поїхав? Чи тут криється злочин? Чи повинні ми продовжувати пошуки? Або ж нам слід терпляче чекати? У цю хвилину все залежить від одного вашого слова, пане.

- Якщо ви таким чином запитуватимете мене, я готовий розповісти все, - відповів Атос. - Я приїхав переговорити таємно з генералом Монком про деякі справи; генерал не міг дати мені відповіді до бою, на який тут чекають; він просив мене пожити ще трохи в тому домі, де я оселився, і обіцяв побачитися зі мною через тиждень. Усе сказане мною правда, і я клянуся в цьому богом, який може безроздільно розпоряджатися і моїм, і вашим життям.

Атос вимовив ці слова з такою величчю, з такою урочистістю, що всі три офіцери майже повірили йому. Проте один із полковників зважився на останню спробу.

- Пане, - сказав він, - хоча ми впевнені в правдивості ваших слів, тут все ж таки таїться якась незбагненна таємниця. Генерал - людина надто розсудлива й обережна, щоб кинути армію за день до бою, не попередивши кого-небудь із нас. Що стосується мене, то, зізнаюся, я вважаю зникнення генерала загадковим. Учора приїхали сюди рибаки, іноземці, продавати рибу; їх помістили на ніч у шотландський табір, тобто на тій самій дорозі, якою генерал йшов із вами до абатства і повертався назад. Один із рибаків із ліхтарем проводжав генерала. А сьогодні вранці рибаки зникли разом зі своїм судном.

- Мені здається, - зауважив лейтенант, - тут немає нічого дивного: рибаки не були бранцями.

- Правда, але, повторюю, один із них висвітлював генералу підземелля, і Дігбі запевняв нас, що генерал ставився до цих людей із підозрою. Хто поручиться, що рибаки не спільники нашого гостя? Можливо, він, людина безсумнівно хоробра, залишився тут, щоб заспокоїти нас своєю присутністю і завадити нашим розшукам?

Ця промова справила враження на двох інших офіцерів.

- Пане, - сказав Атос, - дозвольте заперечити, що ваша думка, дуже серйозна на перший погляд, необґрунтована щодо мене. Я залишився тут, кажете ви, щоб відвести підозри; навпаки, я починаю хвилюватися так само, як і ви, і кажу вам: «Не може бути, панове, щоб генерал поїхав напередодні бою, не сказавши нікому ні слова. Так, у всьому цьому є щось дивне; не будьте безтурботні, не чекайте, проявіть усю свою енергію, усю вашу проникливість. Я ваш бранець під чесне слово або як вам завгодно. Честь моя вимагає, щоб ви дізналися, що сталося з

генералом». Якби ви навіть відпустили мене, я б відповів: «Ні, я залишаюся». І якби ви запитали моєї думки, то я сказав би вам: «Генерал виявився жертвою змови, бо якби він поїхав із табору, то, напевно, попередив би мене. Шукайте, розкопайте землю, розборозните море. Генерал не виїхав або якщо виїхав, то не з власної волі».

Лейтенант зробив знак полковникам.

- Ні, пане, ні, - сказав він, - тепер ви заходите занадто далеко. Генерал ніколи не підкоряється обставинам; навпаки, він сам керує ними. Монк уже не раз робив те, що зробив зараз. Отже, ми марно тривожимося; ймовірно, він пробуде у відсутності недовго. Не станемо з малодушності, яку генерал зарахує нам до злочину, розголошувати про його відсутність, оскільки це може збентежити всю армію. Генерал дає нам найбільший доказ своєї довіри; виявимо себе гідними її. Панове, ця подія має бути оточена найбільшою таємницею; ми триматимемо нашого гостя під арештом не тому, щоб ми сумнівалися в його непричетності до злочину, але для того, щоб таємниця зникнення генерала залишилася між нами. Надалі до нового розпорядження, пане, ви залишитеся в штаб-квартирі.

- Ви забуваєте, - заперечив Атос, - що вчора генерал довірив мені на зберігання речі, за які я відповідаю перед ним. Поставте біля мене яку вам завгодно варту, прикуйте мене до стіни, якщо хочете, але влаштуйте мені в'язницю в будинку, де я живу. Повернувшись, генерал дорікне вам за те, що ви порушили його накази; клянуся вам у цьому честю дворянина.

Офіцери порадилися між собою, і лейтенант сказав:

- Добре, пане, повертайтеся додому.

Вони послали з Атосом конвой із п'ятдесяти осіб. Солдатам наказано було замкнути його в будинку і не випускати з поля зору ні на секунду.

Таємниці ніхто не дізнався. Минали години, дні, а генерал усе не повертався; про нього не було жодних звісток.

XXVIII. Контрабанда

За два дні після подій, про які ми щойно розповіли, у той час, коли в таборі чекали на генерала Монка, а він усе не повертався, невеличка голландська фелука з екіпажем у десять осіб кинула якір біля шевенінгенського берега, на відстані гарматного пострілу від землі. Було за північ, і панувала темрява: зручний час для висадки пасажирів і вивантаження товарів. Шевенінгенська бухта утворює широке півколо; вона не дуже глибока й особливо малонадійна, тож там можна побачити біля причалу лише великі фламандські гукати або голландські рибальські човни, витягнуті по піску на берег за трос, як чинили стародавні, якщо вірити Вергілію. Під час припливу, коли високі хвилі

стрімко мчать до землі, необережно ставити корабель надто близько до берега, бо, коли міцнішає вітер, ніс занурюється в пісок, а пісок на цьому березі вельми пухкий, він легко засмоктує, але не легко відпускає. Очевидно, з цієї причини шлюпка відразу ж відокремилася від корабля, щойно той кинув якір. У шлюпці були вісім матросів і якийсь довгастий предмет, великий ящик або тюк.

Берег був пустельний: прибережні рибаки вже лягли спати. Єдиний вартовий на березі (узбережжя це не охороняли, бо великі кораблі не могли тут пристати) не міг точно наслідувати приклад рибаків; він спав, сидячи у своїй будці, так само міцно, як вони у себе вдома. На березі лунав тільки свист вітру, що колихав прибережний верес. Але люди в шлюпці були надзвичайно обережні: безмовність і пустельність цього місця не заспокоювали їх. Шлюпка, що здавалася чорною крапкою в океані, ковзала безшумно; вони майже не били веслами, щоб не привернути уваги, і підійшли до берега якомога ближче.

Зі шлюпки вискочив чоловік і віддав якийсь наказ уривчастим голосом, який показував звичку наказувати. Кілька мушкетів блиснуло в слабкому відблиску води, і довгастий тюк, мабуть, із контрабандою, перенесли на землю з нескінченними пересторогами. Людина, яка віддавала накази, зараз же побігла до Шевенінгена, прямуючи до найближчого узлісся. Він швидко розшукав будинок, що стояв за деревами і служив тимчасовим скромним житлом так званого короля Карла Англійського.

Тут, як і скрізь, усі спали; тільки величезна собака з породи тих, на яких шевенінгенські рибаки возять у візках рибу до Гааги, почала голосно гавкати, щойно під вікнами пролунали кроки. Але замість того щоб налякати незнайомця, така пильність потішила його. Його поклику, можливо, виявилося б недостатньо, щоб розбудити мешканців будинку, а тепер йому навіть нема чого було подавати голос. Незнайомець спочатку чекав, що гавкіт собаки розбудить кого-небудь у будинку, але потім крикнув сам. Почувши незнайомий голос, собака залився ще голосніше, і нарешті в будинку хтось почав заспокоювати його. Коли він затих, чийсь слабкий, надтріснутий голос ввічливо запитав:

- Що вам завгодно?

- Мені треба бачити його величність короля Карла Другого, - відповів незнайомець.

- Хто ви такий?

- Ах, чорт забирай! Ви ставите мені занадто багато запитань. Я не люблю розмовляти через двері.

- Скажіть тільки своє ім'я.

- Я не дуже люблю відмінювати і відмінювати своє ім'я привселюдно; до того ж, будьте спокійні, я не з'їм вашого собаку, і я молю бога, щоб він був настільки ж делікатним по відношенню до мене.

- Ви, мабуть, привезли якісь звістки? - запитав той самий старечий голос.

- Так, я привіз звістки, і ще які! Яких ви не очікуєте! Відчиніть же!

- Пане, - продовжував старий, - прошу вас, скажіть мені по совісті: чи варто будити короля заради ваших звісток?

- Заради бога, відімкніть скоріше; клянуся, ви не пошкодуєте. Я коштую стільки золота, скільки в мені ваги, клянуся вам!

- Однак я ніяк не можу відімкнути, поки ви мені не скажете ваше ім'я.

- Добре... Але попереджаю вас, що моє ім'я вам нічого не пояснить. Я - д'Артаньян.

- Ах боже мій! - вигукнув старий за дверима. - Пане д'Артаньян! Яке щастя! То-то мені здалося, що я чую знайомий голос!

- Ого! - промовив д'Артаньян. - Тут знають мій голос! Це дуже приємно!

- Так, так, знають, - відповідав старий, відмикаючи двері. - Ось вам доказ.

І він впустив д'Артаньяна.

Д'Артаньян при світлі ліхтаря впізнав свого впертого співрозмовника.

- Паррі! - вигукнув він. - Я повинен був здогадатися відразу!

- Так, так, я Паррі, пане д'Артаньян! Як я радий, що бачу вас!

- Так, цього разу можете радіти! - сказав д'Артаньян, потискаючи руку старому. - Доповісте про мене королю.

- Але король спочиває...

- Чорт забирай! Розбудіть його, і він не розсердиться, будьте спокійні.

- Ви не від графа?

- Від якого графа?

- Де Ла Фер.

- Від Атоса? О ні! Я сам від себе. Ну, Паррі, швидше, мені потрібен король.

Паррі не сперечався більше. Він знав, що на д'Артаньяна, хоч він і гасконець, завжди можна покластися. Він перетнув двір і палісадник, заспокоїв собаку, який всерйоз збирався спробувати на зуб мушкетера, і постукав у віконницю кімнати, що становила нижній поверх маленького павільйону.

І одразу ж маленька собачка, що мешкала в цій кімнаті, відгукнулася на гучний гавкіт великого собаки, що мешкав у дворі.

«Бідний король! - подумав д'Артаньян. - Ось які в нього охоронці, хоча, правду кажучи, вони зберігають його не гірше за інших!»

- Хто там? - запитав король зі спальні.

- Пане д'Артаньян, він привіз вам звістки.

У кімнаті почувся шум; двері відчинилися, і потік яскравого світла хлинув у передпокій і в сад.

Король працював при світлі лампи. Розкидані папери лежали на столі; він писав лист, і безліч помарок свідчили про те, що він коштував йому великих зусиль.

- Увійдіть, шевальє, - сказав він, обернувшись. Потім, побачивши рибака, додав: - Що ж ти кажеш, Паррі? Де ж шевальє д'Артаньян?

- Він перед вашою величністю, - відповів д'Артаньян.

- У цьому костюмі?

- Вдивіться в мене, государю. Ви бачили мене в передпокої короля Людовика Чотирнадцятого, в Блуа. Невже ви не впізнаєте?

- Впізнаю і навіть згадую, що був вам дуже зобов'язаний.

Д'Артаньян поклонився:

- Я вчинив так, як мав би вчинити, дізнавшись, що це ви, ваша величність.

- Ви привезли мені звістки?

- Так, государю.

- Ймовірно, від французького короля?

- Ні, ваша величність. Ви могли помітити, що король Людовик зайнятий тільки собою.

Карл підняв очі до неба.

- Ні, ваша величність, ні, - продовжував д'Артаньян. - Я привіз новини, що стосуються особисто вас. Однак смію сподіватися, що ваша величність вислухає їх із деякою прихильністю.

- Говоріть.

- Якщо не помиляюся, государе, ви багато говорили в Блуа про поганий стан ваших справ в Англії.

Карл почервонів.

- Пане, - перервав він, - я розповідав про це тільки французькому королю...

- О, ваша величність, помиляєтеся, - холодно сказав мушкетер, - я вмію говорити з королями в нещасті. Скажу більше: королі говорять зі мною тільки тоді, коли вони в нещасті; але тільки-но їм посміхнеться щастя, вони про мене забувають. Я маю до вашої величності не тільки справжню повагу, а й глибоку відданість, а для мене, повірте, це означає чимало. Слухаючи скарги вашої величності на долю, я вирішив, що ви шляхетні, великодушні і з гідністю переносите свої нещастя.

- Зізнатися, - сказав здивовано Карл, - я сам не знаю, що мені приємніше: ваша смілива відвертість чи ваша повага.

- Ви зараз виберете, - відповів д'Артаньян. - Ви скаржилися двоюрідному братові вашому Людовику Чотирнадцятому, що без війська і без грошей вам дуже важко повернутися в Англію і вступити на престол.

Карл зробив нетерплячий рух.

- І що головну перешкоду становить, - продовжував д'Артаньян, - якийсь генерал, командувач армією парламенту, який розігрує там роль другого Кромвеля. Вірно?

- Так, але повторюю вам, що все це я говорив одному королю.

- І ви побачите, государю, яке щастя, що ваші слова почув лейтенант його мушкетерів. Людину, яка є головною перешкодою на вашому шляху до успіху, звуть генерал Монк, чи не так?

- Так, пане. Але до чого всі ці запитання?

- Знаю, знаю, ваша величносте, що суворий етикет забороняє пропонувати запитання королям. Сподіваюся, що ваша величність скоро пробачить мені мою нечемність. Ваша величність сказали ще, що якби вам вдалося побачити Монка, зустрітися з ним віч-на-віч, переговорити з ним, то ви неодмінно взяли б гору над цим єдиним серйозним супротивником силою або переконанням.

- Усе це правда. Моя доля, моє майбутнє, безвісність чи слава залежать від цієї людини. Але що ж із цього?

- А ось що: якщо генерал Монк такою мірою заважає вам, то корисно було б позбавити вас від нього або перетворити його на союзника вашої величності.

- Король, у якого немає ні армії, ні грошей (мені нема чого приховувати, раз ви чули мою розмову з Людовіком Чотирнадцятим), не може нічого зробити з такою людиною, як Монк.

- Так, ваша величність, така ваша думка, я знаю. На щастя для вас, я дотримуюся іншої думки.

- Що це означає?

- Ось що: без армії і без мільйона я зробив те, для чого вашій величності потрібні були армія і цілий мільйон.

- Що ви говорите?.. Що ви зробили?

- Що я зробив?.. Я поїхав туди і захопив там людину, яка заважала вашій величності.

- Ви захопили Монка в Англії?

- Хіба я погано зробив?

- Ви, вірно, збожеволіли?

- Право ж, ні.

- Ви взяли Монка?

- Так. У його таборі.

Король здригнувся від нетерпіння і знизав плечима.

- Я захопив Монка на дорозі в Ньюкасл, - сказав д'Артаньян просто, - і привіз його до вашої величності.

- Привезли до мене! - вигукнув король, розгніваний цією розповіддю, яка здавалася йому байкою:

- Так, привіз його до вас, - продовжував д'Артаньян тим самим тоном. - Він лежить там, у великому ящику, але не задихнеться, тому що в кришці просвердлені дірки.

- Боже мій!..

- О, будьте спокійні, за ним старанно доглядають. Він доставлений сюди цілим і неушкодженим. Забажаєте вашій величності бачити його, переговорити з ним чи накажете кинути його у воду?

- Боже мій! Боже мій! - повторив Карл. - Чи правду ви говорите? Чи не ображаєте мене негідним жартом? Чи справді ви здійснили цей сміливий, нечуваний подвиг? Не може бути!

- Ваша величносте, дозволите мені відчинити вікно? - запитав д'Артаньян, відчиняючи вікно.

Не встиг король відповісти, як д'Артаньян у тиші ночі свиснув тричі голосно і протяжно.

- Зараз, - сказав він, - вашій величності принесуть його.

XXIX. Д'Артаньян починає боятися, що гроші його і Планше загинули без повернення

Король не міг отямитися від подиву: він дивився то на мушкетера, то в темне вікно. Перш ніж він встиг схаменутися, вісім матросів д'Артаньяна (двоє залишилися стерегти фелуку) внесли в будинок довгастий предмет, у якому в цю хвилину полягала доля Англії. Паррі відчинив їм двері.

Перед від'їздом з Кале д'Артаньян замовив там ящик на кшталт труни, досить просторий, щоб людина могла вільно повертатися в ньому. Низ і боки, м'яко оббиті, слугували зручним ліжком, лежачи на якому людина залишалася б неушкодженою під час бічної хитавиці. Маленька решітка, про яку д'Артаньян говорив королю, була схожа на забрало шолома і була зроблена на тому місці, де знаходилося обличчя бранця. Її влаштували так, що за найменшого крику можна було, натиснувши її, заглушити крик і навіть задушити того, хто кричить.

Д'Артаньян дуже добре знав і свій екіпаж, і свого бранця, і під час дороги боявся тільки двох речей: що генерал віддасть перевагу смерті перед цим надзвичайним полоном і змусить задушити себе, намагаючись говорити, або що сторожі спокушаться обіцянками бранця і посадять його, д'Артаньяна, у ящик замість Монка.

Тому д'Артаньян просидів два дні й дві ночі біля ящика, наодинці з генералом, пропонуючи йому вино й їжу, від яких той, однак, уперто відмовлявся, і намагаючись заспокоїти його й запевнити, що з ним не трапиться нічого поганого від цього своєрідного полону. Два пістолети, що лежали перед д'Артаньяном, і оголена шпага охороняли його від нескромності матросів.

Прибувши до Шевенінгена, він перестав тривожитися. Його матроси дуже боялися мати справу з прибережними жителями. До того ж він залучив на свій бік Менвіля, який став його лейтенантом. Це була людина з неабияким розумом і чистішою совістю, ніж інші. Він сподівався, що служба у д'Артаньяна забезпечить його майбутнє, і тому швидше пішов би на смерть, ніж порушив би наказ начальника. Добравшись до берега, д'Артаньян доручив ящик і життя генерала йому.

Йому ж наказано було доставити ящик за допомогою семи осіб, щойно він почує триразовий свист. Ми бачили, що лейтенант виконав цей наказ.

Коли скриньку внесли в будинок короля, д'Артаньян із привітною посмішкою відпустив своїх людей, сказавши їм:

- Панове, ви зробили важливу послугу його величності Карлу Другому, який за півтора місяця буде англійським королем. Ви отримаєте подвійну плату. Ступайте і чекайте мене біля човна.

Усі негайно розійшлися в такому галасливому захваті, що злякали навіть собаку.

Д'Артаньян наказав внести скриньку в передню короля, замкнув із найбільшою ретельністю двері, відкрив скриньку і сказав генералу:

- Генерале, я маю тисячу разів вибачитися перед вами, я обійшовся з вами не так, як слід було б із такою гідною людиною. Я це знаю; але мені треба було, щоб ви прийняли мене за простого рибака. До того ж в Англії дуже незручно возити вантажі. Сподіваюся, що ви візьмете все це до уваги. Але тут, генерале, - додав д'Артаньян, - ви можете встати і йти.

Він розв'язав руки генералу. Монк піднявся і сів із виглядом людини, яка очікує смерті. Д'Артаньян відчинив двері до кабінету Карла II і виголосив:

- Ваша величність, тут ваш ворог, генерал Монк; я поклявся надати вам цю послугу. Справу зроблено, тепер будьте ласкаві наказувати. Пане, - додав він, обертаючись до генерала, - ви перед його величністю королем Карлом Другим, монархом Великобританії.

Монк підняв на принца свій стоїчний, холодний погляд і сказав:

- Я не знаю ніякого англійського короля. Тут немає навіть нікого, хто був би гідний носити ім'я шляхетного дворянина, тому що в ім'я Карла Другого посланець, якого я прийняв за чесну людину, влаштував мені ганебну пастку. Я попався в неї - тим гірше для мене. Тепер ви, підбурювач (це стосувалося короля), і ви, виконавець (Монк обернувся до д'Артаньяна), не забудьте того, що я вам скажу. У вашій владі моє тіло, ви можете вбити мене; я навіть раджу вам це зробити, тому що ви ніколи не заволодієте ні моєю душею, ні моєю волею. А більше не чекайте від мене ні слова, тому що з цієї хвилини я не розкрию рота, навіть щоб крикнути. Ось і все.

Він вимовив це із суворою і непохитною рішучістю закоренілого пуританина; д'Артаньян подивився на свого бранця, як людина, що знає ціну кожному слову і визначає її за голосом, яким слова вимовляють.

- Справді, - тихо сказав він королю, - генерал - людина тверда. Він не з'їв шматочка хліба, не випив краплі вина протягом двох діб. З цієї хвилини, ваша величність, будьте ласкаві розпоряджатися його долею; я вмиваю руки, як сказав Пілат.

Блідий і покірний долі Монк стояв, схрестивши руки, і чекав.

Д'Артаньян повернувся до нього.

- Ви дуже добре розумієте, - сказав він генералу, - що ваша заява, можливо, і чудова, не задовольнить нікого, навіть вас самих. Його величність хотів переговорити з вами; ви відмовляли йому в побаченні. Чому ж тепер, коли ви зустрілися з королем віч-на-віч, коли до цього примусила вас сила, що не залежить від вас, чому ви штовхаєте нас на вчинки, які я вважаю марними й безглуздими? Говоріть, чорт забирай! Скажіть хоч «ні»!

Монк, не вимовивши ні слова, не глянувши на короля, задумливо погладжував вуса з виглядом людини, яка розуміє, що справи йдуть погано.

Тим часом Карл II поринув у глибокі роздуми. Уперше він зустрівся з Монком - своїм головним противником, якого так хотів бачити, - і тепер проникливим поглядом намагався виміряти глибину його серця.

Він переконався, що Монк вирішив радше померти, ніж заговорити. У цьому не було нічого незвичайного з боку такої чудової людини, яка зазнала такої тяжкої образи. Карл II тієї ж секунди прийняв одне з рішень, які ставлять на карту для простих людей - життя, для генерала - удачу, для короля - його королівство.

- Пане, - звернувся він до Монка, - у певному сенсі ви абсолютно праві. Не прошу вас відповідати мені, прошу тільки вислухати мене.

На хвилину запанувало мовчання. Король дивився на Монка, який залишався безпристрасним.

- Ви щойно дорікнули мені, пане, - заговорив знову король. - Ви впевнені, що я підіслав до вас у Ньюкасл людину, яка заманила вас у пастку; цього (скажу мимохідь) зовсім не врахував пан д'Артаньян, якому, втім, я зобов'язаний щирою вдячністю за його безмірну великодушну відданість.

Д'Артаньян шанобливо вклонився. Монк не ворухнувся.

- Пан д'Артаньян - зауважте, пане Монк, що я зовсім не маю наміру вибачатися перед вами, - пан д'Артаньян вирушив до Англії за власним спонуканням, без жодної корисливості, без наказу, без надії, як істинний дворянин, із метою надати послугу нещасному королеві й додати до безлічі скоєних ним великих діянь цей новий чудовий подвиг.

Д'Артаньян злегка почервонів і кашлянув, намагаючись приховати збентеження. Монк, як і раніше, не ворушився.

- Ви не вірите моїм словам, пане Монк, - продовжував король. - Я розумію вашу недовіру: подібні докази відданості такі рідкісні, що природно не вірити їм.

- Генерал не правий, якщо не вірить вашій величності! - вигукнув д'Артаньян. - Ви сказали правду, настільки істинну правду, що, мабуть, я вчинив неправильно, захопивши генерала: це, здається, недоречно. Якщо це так, клянуся, я в розпачі!

- Шевальє д'Артаньян, - сказав король, беручи за руку мушкетера. - Ви зобов'язали мене більше, ніж якби доставили мені перемогу: ви

вказали невідомого мені друга, якому я вічно буду вдячний і якого вічно буду любити...

Король дружньо потиснув йому руку і, вклонившись Монку, додав:

- І ворога, якого відтепер я буду цінувати по заслугах.

В очах пуританина блиснула блискавка; але вона негайно ж згасла, і до нього знову повернулася колишня похмура безпристрасність.

- Ось яким був мій план, пане д'Артаньян, - продовжував король. - Граф де Ла Фер, якого ви, здається, знаєте, вирушив до Ньюкасла...

- Атос! - вигукнув д'Артаньян.

- Так, здається, таке його бойове прізвисько... Граф де Ла Фер вирушив у Ньюкасл і, можливо, схилив би генерала до переговорів зі мною або з ким-небудь із моїх прихильників. Але тут ви насильно втрутилися в цю справу.

- Чорт забирай! - сказав д'Артаньян. - Мабуть, це він входив у табір того самого вечора, коли я пробрався туди з рибаками!

Ледь помітний рух брів Монка показав д'Артаньяну, що він не помилився.

- Так, так, - продовжував він, - мені здалося, що це його фігура, його голос. Ах, яка прикрість! Ваша величносте, вибачте мене, я думав, що роблю все на краще.

- Не сталося нічого поганого, - відповів король, - крім того, що генерал звинувачує мене у зраді, у чому я зовсім не винен. Ні, генерале, не такою зброєю хочу я битися з вами. Ви скоро це побачите. А доти вірте мені, я клянуся вам честю дворянина! Тепер, пане д'Артаньян, дозвольте сказати вам одне слово.

- Я слухаю, ваша величність.

- Ви віддані мені? Чи не так?

- Ваша величність бачили, що безмірно відданий.

- Добре. Досить одного слова такої людини, як ви. Утім, за словом завжди слідує справа. Генерале, прошу вас пройти за мною. І ви йдіть із нами, пане д'Артаньян.

Д'Артаньян підкорився, злегка спантеличений. Карл II вийшов, за ним Монк, за Монком д'Артаньян. Карл попрямував тією самою дорогою, якою до нього прийшов д'Артаньян, і незабаром морський вітер повіяв в обличчя трьом нічним мандрівникам. Карл відчинив хвіртку, і тільки-но пройшли вони кроків п'ятдесят, як побачили океан, що припинив вирувати й спочивав біля берега, наче втомлене чудовисько.

Карл II йшов у роздумах, опустивши голову і погладжуючи рукою підборіддя. Монк слідував за ним, неспокійно озираючись. Ззаду йшов д'Артаньян, поклавши руку на ефес шпаги.

- Де шлюпка, яка привезла вас сюди? - запитав Карл у мушкетера.

- Он там; у ній чекають на мене семеро солдатів і офіцер.

- А, бачу! Шлюпку витягнуто на берег. Але ви, вірно, не на ній прибули з Ньюкасла?

- О ні! Я своїм коштом найняв фелуку, яка кинула якір на відстані гарматного пострілу від берега.

- Пане, - сказав король Монку, - ви вільні.

За всієї своєї твердості Монк не міг не скрикнути.

Король ствердно кивнув головою і продовжував:

- Ми розбудимо одного з тутешніх рибаків. Він спустить судно цієї ж ночі і відвезе вас, куди ви йому накажете. Пан д'Артаньян проведе вас. Я доручаю пана д'Артаньяна вашій честі, пане Монк.

Монк вигукнув здивування, а д'Артаньян глибоко зітхнув. Король, зробивши вигляд, що нічого не помічає, постукав у дощатий паркан, що оточував будиночок рибаків, який жив на березі.

- Гей, Кейзер! - крикнув він. - Вставай!

- Хто там? - запитав рибак.

- Я, король Карл.

- Ах, мілорде! - вигукнув Кейзер, вилазячи зовсім вдягнений із вітрила, загорнувшись у яке, він спав, як у колисці. - Що вам завгодно?

- Кейзер, - сказав король, - ти зараз вийдеш у море. Ось цей мандрівник наймає твою барку; він тобі добре заплатить. Служи йому як слід.

І король відступив на кілька кроків, щоб Монк міг вільно переговорити з рибаком.

- Я хочу переправитися в Англію, - насилу сказав Монк голландською.

- Що ж, - відповідав рибак, - я можу перевезти.

- Ми скоро можемо відчалити?

- За півгодини, мілорде. Мій старший син уже піднімає якір; ми мали виїхати на ловлю о третій годині ранку.

- Ну як, змовилися? - запитав Карл, наблизившись.

- Про все, крім плати, ваша величність, - відповів рибак.

- Плату отримаєш від мене, - промовив король. - Це мій друг.

Почувши слова Карла, Монк здригнувся і подивився на короля.

- Добре, мілорд, - погодився Кейзер.

У цю хвилину на березі старший син Кейзера затрубив у ріжок.

- У дорогу, панове! - сказав король.

- Ваша величність, приділіть мені ще кілька секунд, - відповідав д'Артаньян. - Я найняв людей. Оскільки я їду без них, я повинен їх попередити.

- Свистніть їм, - усміхнувся Карл.

Д'Артаньян свиснув - негайно з'явилися чотири людини під проводом Менвіля.

- Ось вам у рахунок плати, - почав д'Артаньян, віддаючи їм гаманець, у якому було дві тисячі п'ятсот ліврів золотом. - Ідіть і чекайте мене в Кале. Ви знаєте де.

І д'Артаньян із глибоким зітханням опустив гаманець у руку Менвіля.

- Як! Ви розлучаєтеся з нами? - вигукнули матроси.

- На найкоротший час, а можливо, і надовго. Хто знає? Ви отримали вже дві тисячі п'ятсот ліврів. Зараз я сплатив вам ще стільки ж. Отже, ми в розрахунку. Прощавайте, діти мої!

Д'Артаньян повернувся до Монка і вимовив:

- Чекаю ваших наказів, бо ми вирушаємо разом, якщо вам не обтяжливе моє товариство.

- Анітрохи, пане, - відповів Монк.

- Час сідати! - крикнув син Кейзера.

Карл із гідністю вклонився генералу і сказав йому:

- Ви, сподіваюся, пробачите заподіяну вам неприємність, коли переконаєтеся, що я в ній не винен.

Монк, не відповідаючи, низько вклонився. Карл навмисне не сказав ні слова окремо д'Артаньяну, але додав уголос:

- Дякую ще раз, шевальє, дякую вам за вашу службу. Господь відплатить вам за неї, а випробування і прикрощі, сподіваюся, залишить лише на мою долю.

Монк попрямував до човна. Д'Артаньян, ідучи за ним, пробурмотів:

- Ах, мій бідний Планше! Мені здається, що ми затіяли дуже невдалу спекуляцію!

XXX. Акції «Планше і К°» піднімаються

Під час переїзду Монк говорив з д'Артаньяном тільки в тих випадках, коли не можна було цього уникнути. Наприклад, коли француз зволікав взятися за мізерний обід, що складався з солоної риби, сухарів і джина, Монк кликав його:

- До столу, пане.

І більше ні слова. Д'Артаньян за важких обставин зазвичай говорив мало, тому і з мовчазності Монка він зробив несприятливий для себе висновок. Маючи у своєму розпорядженні дозвілля, він ламав собі голову, намагаючись відгадати, яким чином Атос побачився з Карлом II, як склали вони план цієї поїздки, як, нарешті, Атос пробрався в табір Монка? І бідний лейтенант мушкетерів виривав із вусів по волосині щоразу, коли замислювався над тим, що, ймовірно, Атос і був тією самою людиною, яка супроводжувала Монка в знамениту ніч його викрадення.

Через дві доби Кейзер, який виконував усі накази Монка, пристав до берега в місці, зазначеному генералом. Це було гирло річки, на березі якої Атос зайняв будинок.

Вечоріло. Сонце, як розпечений сталевий щит, сховалося до половини за синьою лінією горизонту. Фелука піднімалася річкою, спочатку ще досить широкою. Але нетерплячий Монк наказав пристати,

і Кейзер висадив його разом із д'Артаньяном на мулистий берег, зарослий очеретом.

Д'Артаньян, який вирішив підкорятися, слідував за Мон-ком, як ведмідь, що йде на ланцюгу за господарем. Але це ображало його гордість, і він бурчав про себе, що не варто служити королям, що навіть найкращий з них нікуди не годиться.

Монк ішов швидко. Здавалося, він не міг ще повірити, що знову перебуває на англійській землі. Але вдалині вже виднілися будиночки моряків і рибаків, розсіяні на набережній жалюгідного порту.

Раптом Д'Артаньян вигукнув:

- Боже мій! Горить будинок!

Монк підняв погляд. Справді, в одному з будинків починалася пожежа. Горів сарай, що стояв біля будинку, і полум'я вже почало лизати дах. Свіжий вечірній вітерець допомагав вогню.

Обидва мандрівники, прискоривши крок, почули страшний крик і, підійшовши ближче, побачили солдатів, що розмахували зброєю і погрожували кулаками комусь у палаючому будинку. Захоплені своїм гнівом, вони не помітили фелуки.

Монк зупинився і вперше висловив свою думку словами.

- Ах, - сказав він, - можливо, це вже не мої солдати, а Ламберта.

У його словах прозвучали печаль, побоювання, докір, прекрасно зрозумілі д'Артаньяном. Справді, під час відсутності генерала Ламберт міг дати бій, перемогти, розсіяти прихильників парламенту і зайняти ту саму позицію, яку займала армія Монка, позбавлена свого ватажка. З цієї здогадки, що передалася від Монка до д'Артаньяна, мушкетер зробив такий висновок: «Трапиться одне з двох: або Монк вгадав, і тоді тут нікого немає, окрім ламбертистів, тобто його ворогів, які візьмуть мене чудово, будучи зобов'язаними мені перемогою; або немає жодних змін, і Монк, зрадівши, що знайшов табір на колишньому місці, не мститиметься за мене надто суворо».

Занурені в роздуми, наші мандрівники йшли вперед, аж доки не опинилися серед групи моряків, які понуро дивилися на палаючий будинок, не сміючи нічого сказати зі страху перед солдатами. Монк запитав одного з моряків:

- Що тут сталося?

- Пане, - відповів моряк, не впізнавши в Монке генерала, тому що той загорнувся в плащ, - у цьому будинку жив іноземець, і солдати запідозрили його. Вони захотіли увійти до нього під приводом того, що його треба відвести в табір; але він їх не злякався і заявив, що вб'є першого, хто спробує переступити поріг його будинку. Якийсь сміливець кинувся вперед, і француз уклав його на місці пістолетним пострілом.

- А, це француз? - усміхнувся д'Артаньян, потираючи руки. - Чудово!

- Чому відмінно? - запитав моряк.

- Ні, ні, я помилився, я не те хотів сказати. Продовжуйте!

- Інші солдати розлютилися, як леви, дали пострілів сто по цьому будинку, але француз був захищений стіною. Коли пробують підійти до дверей, стріляє його лакей, і дуже влучно! А коли підходять до вікна, натикаються на пістолет його пана. Дивіться, он лежать уже семеро людей убитих.

- А, хоробрий мій співвітчизник! - вигукнув д'Артаньян. - Зачекай, зачекай! Я йду до тебе на допомогу, і вдвох ми впораємося з цією поганью!

- Дозвольте, пане, - сказав Монк. - Зачекайте.

- А чи довго чекати?

- Дайте мені поставити ще одне запитання.

Монк повернувся до моряка і з хвилюванням, яке не міг приховати, незважаючи на всю свою твердість, запитав:

- Друже мій, чиї це солдати?

- Чиї? Зрозуміло, цього скаженого Монка.

- То тут не було битви?

- До чого битися? Армія Ламберта тане, як сніг у квітні. Усі біжать до Монка, офіцери і солдати. За тиждень у Ламберта не залишиться і п'ятдесяти осіб.

Розповідь моряка перервали новим залпом по палаючому будинку. У відповідь із будинку пролунав пістолетний постріл, який уклав найсміливішого з нападників. Солдати прийшли в ще більшу лють.

Полум'я піднімалося дедалі вище, і над будинком вилися клуби диму та вогню. Д'Артаньян не міг більше втриматися.

- Чорт забирай! - сказав він Монку, вороже глянувши на нього. - Ви генерал, а дозволяєте вашим солдатам палити будинки і вбивати людей! Ви на все це дивитеся спокійно, гріючи руки біля вогню. Чорт візьми! Ви не людина!

- Потерпіть! - промовив Монк з посмішкою.

- Терпіти! Терпіти доти, доки зовсім підсмажать цього невідомого сміливця?

І д'Артаньян кинувся до будинку.

- Стійте! - наказово сказав Монк і сам попрямував туди ж. У цей час до будинку підійшов офіцер і крикнув обложеному:

- Будинок горить. За годину ти перетворишся на попіл. Час ще є. Якщо ти скажеш нам усе, що знаєш про генерала Монка, ми подаруємо тобі життя. Відповідай або, присягаюся святим Патриком...

Обложений не відповідав. Він, імовірно, заряджав свій пістолет.

- Скоро до нас прийде підкріплення, - продовжував офіцер, - за чверть години біля будинку буде сто осіб.

Француз спокійно вимовив:

- Я відповідатиму, якщо всі підуть; я хочу вільно вийти звідси і один піти в табір. Інакше вбийте мене тут.

- Чорт забирай, - вигукнув д'Артаньян, - але ж це голос Атоса! Ах, каналья!

І шпага його блиснула, вихоплена з піхов.

Монк зупинив його, вийшов уперед і сказав звучним голосом:

- Що тут робиться? Дігбі, що це за пожежа? Що за крики?

- Генерал! - вигукнув Дігбі, кидаючи шпагу.

- Генерал! - повторили солдати.

- Що ж тут дивного? - запитав Монк спокійним, неквапливим тоном.

Потім, коли все замовкло, він продовжував:

- Хто підпалив будинок?

Солдати опустили голови.

- Як! Я запитую, і мені не відповідають! - обурився Монк. - Я звинувачую, і ніхто не виправдовується! І ще не загасили пожежі!

Солдати негайно кинулися по відра, бочки, гаки і почали гасити вогонь так само старанно, як колись розпалювали, але д'Артаньян уже приставив драбину до стіни будинку і закричав:

- Атос! Це я, д'Артаньян! Не стріляйте в мене, дорогий друже.

Через хвилину він притиснув графа до своїх грудей. Тим часом Грімо зі звичайною холоднокровністю розібрав укріплення в нижньому поверсі і, відчинивши двері, спокійно став на порозі, схрестивши руки. Але, почувши голос д'Артаньяна, він не міг утриматися від вигуку здивування.

Загасивши пожежу, збентежені солдати підійшли до генерала на чолі з Дігбі.

- Генерале, - сказав Дігбі, - вибачте нас. Ми зробили все це з любові до вас, боячись, що ви зникли.

- З глузду ви з'їхали! Зник! Хіба такі люди, як я, зникають? Хіба я не можу відлучитися, не сказавши нікому про мої наміри? Чи не вважаєте ви мене звичайним городянином? Хіба можна атакувати, брати в облогу будинок і погрожувати смертю дворянину, моєму другові й гостю, тільки тому, що на нього впала підозра? Клянуся небом, я накажу розстріляти всіх, кого цей хоробрий дворянин не відправив ще на той світ!

- Генерале, - смиренно вимовив Дігбі, - нас було двадцять вісім осіб. Вісім із них загинули!

- Я дозволяю графу де Ла Фер приєднати до цих вісьмох двадцять інших, - сказав Монк, подаючи Атосу руку. - Ідіть усі в табір. Дігбі, ви просидите місяць під арештом.

- Генерал!..

- Це навчить вас іншим разом діяти тільки за моїми наказами.

- Мені наказав лейтенант...

- Лейтенанту не слід було давати вам таких наказів. Його буде заарештовано замість вас, якщо справді доручив вам спалити цього дворянина.

- Це не зовсім так, генерале: він наказав доставити його в табір, але граф не хотів іти.

- Я не хотів, щоб грабували мій дім, - сказав Атос, виразно дивлячись на Монка.

- І добре зробили. У табір!

Солдати пішли, опустивши голови.

- Тепер, коли ми самі, - звернувся Монк до Атоса, - скажіть мені, графе, чому ви неодмінно хотіли залишитися тут? Ваша фелука так близько...

- Я чекав на вас, генерале. Чи не ви призначили мені побачення через тиждень?

Красномовний погляд д'Артаньяна показав Монку, що двоє друзів, хоробрих і чесних, не змовлялися викрасти його. Монк уже знав це.

- Пане, - сказав Монк д'Артаньяну, - ви були абсолютно праві. Дозвольте мені сказати кілька слів графу де Ла Фер.

Д'Артаньян скористався вільною хвилиною, щоб підійти до Грімо привітатися.

Монк попросив у Атоса дозволу увійти в його кімнату. Вона була ще сповнена уламків і диму. Понад півсотні куль влетіли у вікно і зборознили стіни. У кімнаті стояв стіл із чорнильницею і приладдям для письма. Монк узяв перо, написав один рядок, підписав своє ім'я, склав папір, запечатав перснем і віддав послання Атосу.

- Графе, - сказав він, - будьте так ласкаві відвезти цей лист королю Карлу Другому. Поїдьте негайно ж, якщо ніщо не утримує вас.

- А діжки? - запитав Атос.

- Рибаки, які привезли мене сюди, перетягнуть їх до вас на фелуку. Постарайтеся виїхати не пізніше, ніж за годину.

- Добре, генерале.

- Пане д'Артаньян! - крикнув Монк у вікно.

Д'Артаньян піднявся в кімнату.

- Обійміть вашого друга і попрощайтеся з ним. Він повертається до Голландії.

- До Голландії! - вигукнув д'Артаньян. - А я?

- Ви вільні і можете теж їхати, але я дуже прошу вас залишитися. Невже ви відмовите мені?

- О ні! Я до ваших послуг, генерал.

Д'Артаньян швидко попрощався з Атосом. Монк спостерігав за ними обома. Потім він сам простежив за приготуваннями до від'їзду, за відправленням барил на фелуку і, коли вона відпливла, взяв збентеженого і засмученого д'Артаньяна під руку і повів його в Ньюкасл. Йдучи під руку з Монком, д'Артаньян шепотів про себе: «Ну-ну, здається, акції “Планше і К°” піднімаються!»

XXXI. Постать Монка змальовується

Хоча д'Артаньян тепер більше розраховував на успіх, проте він не зовсім розумів стан справ. Чималу поживу для роздумів давала йому поїздка Атоса в Англію, союз короля з Атосом і дивне сплетіння його власного життя з життям графа де Ла Фер. Найкраще, здавалося йому, віддати себе долі. Було допущено необережність: хоча д'Артаньяну цілком удалося бажане, доброго з цього нічого не вийшло. Усе загинуло, отже, тепер уже нічого було втрачати.

Д'Артаньян пройшов з Монком у табір. Повернення генерала справило враження дива, оскільки всі вважали його загиблим. Але суворе обличчя і крижаний вигляд Монка немов запитували у зраділих офіцерів і захоплених солдатів про причину такої радості. Лейтенант зустрів Монка і розповів йому, яке занепокоєння завдала всім його відсутність.

- Але про що ж ви турбувалися? - запитав Монк. - Хіба я зобов'язаний у всьому давати вам звіт?

- Але, генерале, вівці без пастуха можуть злякатися.

- Злякатися! - повторив Монк своїм твердим і могутнім голосом. - Оце так слово!.. Чорт забирай! Якщо в моїх овець немає зубів і пазурів, то я не хочу бути їхнім пастухом! Ви злякалися!..

- За вас, генерале!

- Займайтеся краще своєю справою. Якщо в мене немає такого розуму, який бог дав Оліверу Кромвелю, то в мене є свій розум, даний мені, і я ним задоволений, хоч би яким малим він був.

Офіцер не заперечував, і всі вирішили, що Монк здійснив якийсь важливий подвиг або просто випробовував їх. Очевидно, вони мало знали свого обережного і терплячого генерала. Монк, якщо він був таким же щирим пуританином, як його союзники, мав би палко дякувати своєму святому за звільнення зі скриньки д'Артаньяна.

Поки все це відбувалося, наш мушкетер не переставав повторювати про себе: «Дай боже, щоб Монк був не такий самозакоханий, як я. Якби хто-небудь засадив мене в ящик, під ґрати, і повіз у такий спосіб, як теля, через море, я зберіг би такий неприємний спогад про своє жалюгідне становище в ящику, так гнівався б на того, хто замкнув мене туди, так побоювався, щоб він не сміявся над моєю подорожжю в ящику, що... Чорт візьми! Я встромив би йому в горло кинджал у винагороду за його ґрати і пригвоздив би його до справжньої труни в пам'ять про фальшиву, у якій я лежав два дні».

Д'Артаньян був щирий, кажучи це; наш гасконець вирізнявся великою чутливістю. На щастя, Монк був поглинений іншими думками. Він ні словом не обмовився про минуле своєму збентеженому переможцю, навпаки, надавав йому цілковиту довіру, водив із собою на рекогносцировки, щоб домогтися схвалення д'Артаньяна, яке йому, ймовірно, дуже хотілося отримати. Д'Артаньян поводився як

наймайстерніший підлесничий: він захоплювався тактикою Монка, порядком у його таборі та весело сварився на Ламберта, який, говорив він, абсолютно даремно утрудняв себе створенням табору на двадцять тисяч осіб, тоді як йому вистачило б і десятини землі для капрала і п'ятдесяти гвардійців, які, можливо, залишаться йому вірними.

Одразу після повернення Монк погодився на побачення, про яке просив Ламберт напередодні і на яке лейтенанти Монка відповіли відмовою під приводом, що генерал хворий. Це побачення не було ні тривалим, ні цікавим. Ламберт запитав про спосіб мислення свого супротивника. Монк відповів, що згоден із думкою більшості. Ламберт запитав: чи не краще скінчити чвари союзом, ніж битвою? Монк попросив тиждень на роздуми. Ламберт не посмів відмовити йому в цьому проханні, хоча, вирушаючи в похід, хвалився, що відразу знищить армію Монка.

Коли за цим побаченням, якого нетерпляче чекали прихильники Ламберта, не відбулося ні миру, ні бою, бунтівна армія Ламберта (як і передбачав д'Артаньян) віддала перевагу парламенту, хоч і «усіченому», замість пишних, але безплідних задумів свого генерала.

Згадувалися ситні лондонські обіди, ель і херес, якими городяни пригощали солдатів, своїх друзів. Солдати Ламберта з жахом дивилися на чорний похідний хліб, на каламутну воду Твіду, занадто солону для пиття, занадто прісну для їжі, і думали: «Чи не краще нам буде на тому боці? Чи не для Монка смажиться яловичина в Лондоні?» Відтоді тільки й говорили що про втечі з армії Ламберта. Солдати давали захопити себе силі тих начал, які нарівні з дисципліною незмінно об'єднують між собою членів будь-якого загону, сформованого з будь-якою метою.

Монк захищав парламент, Ламберт на нього нападав. Бажання підтримувати парламент у Монка було не більше, ніж у Ламберта, але він написав його на своїх стягах, і тому супротивній партії мимоволі довелося написати на своїх гасло повстання, яке різало слух пуритан. Тому солдати стікалися від Ламберта до Монка, як грішники від Вельзевула до бога.

Монк підрахував: якщо на день буде по тисячі дезертирів, то Ламберт протримається двадцять днів. Але під час падіння всякого тіла швидкість і сила тяжіння завжди зростають: у перший день було сто втікачів, у другий п'ятсот, у третій тисяча. Монк думав уже, що дійшло до середнього числа; але з тисячі кількість утікачів перескочила на дві, потім на чотири, і за тиждень Ламберт, відчуваючи, що не може вже прийняти бою, якщо йому запропонують битися, розсудливо вирішив уночі зняти табір, повернутися до Лондона, щоб випередити Монка, склавши собі там міцну армію із залишків військової партії.

Але Монк, нічого не боячись, переможно рушив прямо на Лондон, вбираючи у свою армію всіх тих, хто сам погано знав, до якої партії він належить. Монк став табором у Барнеті, за чотири милі від столиці. Парламент радів, уявляючи, що знайшов у ньому покровителя. Народ

чекав, коли знаменитий полководець покаже себе, щоб судити про нього. Навіть д'Артаньян не міг розібратися в його тактиці. Він спостерігав і захоплювався. Монк не міг увійти до Лондона з готовим рішенням, не викликавши там міжусобної війни. Він зволікав.

Раптом, всупереч очікуванням, Монк прогнав із Лондона військову партію і зайняв місто іменем парламенту.

Потім, коли громадяни сповнилися обурення проти Монка, коли навіть солдати стали звинувачувати свого начальника, він, переконавшись, що сила на його боці, оголосив «охвістю» парламенту, що настав час йому скласти з себе повноваження і поступитися місцем справжньому, а не блазнівському уряду. Монк оголосив про це, спираючись на п'ятдесят тисяч шпаг, до яких того ж вечора з бурхливою радістю приєдналося п'ятсот тисяч жителів славного міста Лондона.

І ось у ту хвилину, коли народ, після гучних святкувань і гулянок на вулицях, замислився над тим, кому передати владу, раптом дізналися, що з Гааги відплив корабель, на якому перебуває Карл II.

- Панове, - заявив Монк своїм офіцерам, - я вирушаю назустріч законному королю. Хто любить мене, нехай слідує за мною!

Слова його були зустрінуті бурхливими вигуками. Почувши їх, д'Артаньян затремтів від радості.

- Чорт забирай! - сказав він Монку. - Ось це сміливо!

- Ви поїдете зі мною?

- Неодмінно, генерале!.. Але скажіть мені, прошу вас, що написали ви в листі, відправленому з Атосом, тобто з графом де Ла Фер?.. Пам'ятаєте... у день нашого приїзду?

- Від вас у мене немає таємниць, - відповів Монк. - Я написав тільки: «Чекаю на вашу величність через шість тижнів у Дуврі».

- Ну, тоді я не скажу, що це сміливо, а скажу, що це тонко розіграно.

- Ви в цих справах знавець, - відповів Монк.

Це був єдиний натяк генерала на його подорож до Голландії.

XXXII. Атос і д'Артаньян знову зустрічаються в готелі «Оленячий ріг»

Англійський король з найбільшою пишністю в'їхав у Дувр, потім у Лондон. Він викликав братів, привіз із собою сестру і матір. Англія так довго була надана самій собі, тобто тиранії, владі людей жалюгідних і нерозважливих, що повернення Карла II, якого англійці, втім, знали тільки як сина людини, якій вони відрубали голову, було святом для всіх трьох королівств. Радісні крики народу так вразили молодого короля, що він прошепотів на вухо своєму молодшому братові, Джону Йоркському:

- Право, ми, мабуть, самі винні, що довго не поверталися в країну, де нас так люблять.

Короля оточувала чудова свита. Прекрасна погода сприяла торжеству. Карл точно помолодшав і був веселий; він здавався зовсім іншим. Все йому посміхалося, навіть сонце. Серед цього святкового й галасливого натовпу придворних підлесників, які, мабуть, забули, що вони супроводжували на ешафот батька нового короля, людина в костюмі лейтенанта мушкетерів з посмішкою на тонких розумних губах дивилася то на натовп, який кричав, то на Карла II: король вдавав, що його зворушили, і старанно вклонявся дамам, які кидали букети під ноги його коня.

- Непогано бути королем! - сказав собі цей чоловік, захоплений спогляданням довкілля, і, глибоко замислившись, зупинився на дорозі, пропустивши всю свиту. - Ось король, всипаний золотом і діамантами, як Соломон, що рясніє квітами, як весняний луг: він жменями черпатиме зі скринь, де його вірнопіддані, що раніше поголовно зраджували його, накопичили купу золота. Тепер його закидають букетами так, що він може потонути в них; а якби він з'явився сюди два місяці тому, на нього посипалося б стільки ж куль і ядер. Право ж, непогано бути королем!

Хода рухалася вперед. Хвиля криків відхлинула слідом за королем у напрямку до палацу; однак мушкетерів усе ще сильно штовхали.

- Чорт забирай! - продовжував наш філософ. - Усі ці люди наступають мені на ноги і не ставлять мене ні в що, тому що вони англійці, а я француз. Якщо запитати в них: «Хто такий д'Артаньян?» - вони дадуть відповідь: «Не знаємо!». Але якщо їм сказати: «Ось король! Ось Монк!» - вони зараз же до цілковитої хрипоти кричатимуть на всю глотку: «Хай живе король! Хай живе Монк!» Однак, - продовжував він, лукаво і трохи зверхньо поглядаючи на натовп, який поспішав, - подумайте трошки, добрі люди, що зробив Карл Другий, що зробив Монк, і пригадайте до речі, що зробив незнайомець, іменований д'Артаньяном. Щоправда, ви не знаєте, що він зробив, ви не знаєте його самого, що, можливо, заважає вам правильно судити. Але... яка важливість! Це не заважає Карлу Другому бути великим королем, хоча він провів дванадцять років у вигнанні, а Монку - великим полководцем, хоча він з'їздив до Голландії в ящику. Ну, якщо вже визнано, що один - великий король, а інший - великий полководець, то будемо кричати: «Ура королю Карлу Другому! Ура генералу Монку!»

І його голос злився з тисячею голосів, на хвилину заглушивши всі інші. Щоб підкреслити свою відданість, він зняв капелюх і розмахував ним. Хтось схопив його за руку, якраз коли він з найбільшим запалом виявляв свої вірнопідданські почуття.

- Атос! - вигукнув д'Артаньян. - Ви тут!

Друзі обійнялися.

- Ви тут, - продовжував мушкетер, - і не в королівській свиті, люб'язний графе? Як! Ви - герой свята - не їдете біля його величності,

відновленого короля, по ліву сторону, як Монк по праву? Зізнаюся, я не розумію ні вас, ні короля, який вам стільком зобов'язаний.

- Ви завжди жартуєте, люб'язний д'Артаньян, - відповів Атос. - Невже ви ніколи не кинете цієї поганої звички?

- Чому ж ви не у свиті?

- Я не у свиті тому, що не хочу цього.

- А чому ви не хочете?

- Тому що я не кур'єр, не посланник і не представник короля французького, і мені не слід бути у свиті іноземного короля.

- Чорт забирай! Ви, однак, були при покійному королі, батьку його...

- То була інша справа: він ішов на смерть.

- Однак ваші послуги Карлу Другому...

- Я зробив тільки те, що мав зробити. Ви знаєте, я не люблю блиску. Нехай король Карл Другий залишить мене в спокої і в тіні, раз я йому не потрібен; це все, чого я прошу.

Д'Артаньян зітхнув.

- Що з вами? - запитав Атос. - Можна подумати, що щасливе повернення короля в Лондон засмучує вас, друже мій? Але ж ви зробили для його величності принаймні стільки ж, скільки і я.

- Чи не правда? - запитав д'Артаньян зі своїм сміхом гасконця. - Чи не правда, і я багато зробив для його величності, хоча цього й не підозрюють?

- Так, так! - відповів Атос. - І король знає це, вірте мені, друже мій.

- Знає! - повторив мушкетер із гіркотою. - Чорт забирай, я в цьому не сумнівався, але зараз постарався забути!

- Але він не забуде, запевняю вас!

- Ви говорите так тільки для того, щоб утішити мене, Атосе!

- У чому ж?

- Чорт забирай! А мої витрати? Я розорився, мій друже, абсолютно розорився через відновлення цього принца, який зараз проскакав на буланій конячці.

- Король не знає, що ви розорилися, друже мій, але він знає, що багато чим зобов'язаний вам.

- Що мені в цьому, Атосе, подумайте! Я вам віддаю повну справедливість: ви зробили все, що могли. Але ж саме я привів до благополучного кінця всі ваші задуми, хоча з першого погляду здається, що я заважав їхньому успіху. Слідкуйте за перебігом моїх міркувань: усі ваші доводи й уся ваша лагідність, напевно, не переконали б генерала Монка; а я так жорстоко обійшовся з ним, що надав вашому принцу нагоду похизуватися шляхетністю. Тільки через мій щасливий промах він зміг проявити великодушність; а за великодушність Монк заплатив Карлу, повернувши йому трон.

- Усе це, друже мій, суща правда, - відповів Атос.

- І що ж? Хоча це справжня правда, однак, люб'язний друже, я повертаюся додому, обласканий Монком, який називає мене безперестанку «люб'язним капітаном», хоча я йому зовсім не люб'язний і не капітан, коханий королем, який уже забув моє ім'я; я людина, яку проклинають солдати, що їх я спокусив обіцянками великої нагороди, засуджений славетним Планше, в якого я взяв частину його статків.

- Як так? До чого тут Планше?

- А ось при чому. Монк уявляє, що він покликав цього вирядженого, усміхненого, обожнюваного короля; ви уявляєте, що підтримали його; я думаю, що приніс йому перемогу; народові здається, що він відвоював його; сам він уявляє, що досяг мети перемовинами. Усе це неправда: Карла Другого, короля Англії, Шотландії та Ірландії, відновлено французьким крамарем на ім'я Планше, що живе на Ломбардській вулиці. Ось що означає велич! Марнота марнот! - як говорить Писання*.

Атос мимоволі посміхнувся.

- Люб'язний д'Артаньян, - сказав він, дружньо потискаючи руку мушкетера, - невже ви перестали бути філософом? Невже вас не втішає думка, що ви врятували мені життя, нагодившись так щасливо з Монком, коли ці окаянні прихильники парламенту хотіли спалити мене живцем?

- Ви частково самі заслужили таке покарання, дорогий графе.

- За що? За порятунок мільйона, що належав його величності королю Карлу?

- Якого мільйона?

- Так, адже ви нічого не знаєте про нього, друже мій! Але не гнівайтеся на мене; це була не моя таємниця. Слово «Remember!», яке сказав Карл Перший на ешафоті...

- І яке значить пам'ятай!

- Саме так. Слово це означало: «Пам'ятайте, що в нью-каслських льохах заховано мільйон і що це золото належить моєму синові».

- А, тепер розумію!.. Розумію також - і це найгірше, - що кожного разу, як Карл Другий згадує про мене, він каже самому собі: «Ця людина ледь не змусила мене втратити корону. На щастя, я був великодушним, шляхетним, сповненим присутності духу». Ось що думає про мене і про короля молодий дворянин у чорній поношеній сукні, який у Блуаському замку просив мене з капелюхом у руці впустити його в кабінет короля французького.

- Д'Артаньян, д'Артаньян! - сказав Атос, кладучи руку на плече мушкетера. - Ви несправедливі.

- Я маю право на це.

- Ні, ви не знаєте майбутнього.

Д'Артаньян пильно подивився на друга і розреготався.

- Зізнаюся, люб'язний Атосе, - зауважив він, - у вас трапляються чудові вирази. Я чув такі тільки від вас і від кардинала Мазаріні.

Атос зробив протестувальний жест.

- Вибачте, друже мій, якщо я образив вас, - продовжував д'Артаньян з посмішкою. - Майбутнє! Які гарні слова, що багато обіцяють! Як приємно жувати їх, коли нічого їсти! Чорт візьми! Я чув прірву багатообіцяючих слів. Коли ж я почую хоч одне слово, яке виконує обіцянку! Але залишимо це, - промовив д'Артаньян. - Що ви робите тут, люб'язний Атосе? Ви скарбник короля?

- Як! Скарбник? Чому?

- А як же? У короля є мільйон, отже, йому потрібен скарбник. У французького короля рівно нічого немає; однак у нього є суперінтендант фінансів, пан Фуке. Утім, треба визнати, що зате в пана Фуке є кілька мільйончиків.

- О, наш мільйон давно вже витрачено, - сказав Атос і розсміявся, у свою чергу.

- Розумію: він пішов на оксамит, атлас, діаманти, на пір'я всяких сортів і кольорів. Усе це сімейство дуже потребувало кравців і білошвейок. Пам'ятаєте, Атосе, скільки ми витрачали на одяг за часів битв під Ла-Рошеллю*, перед тим як вступити на конях у місто? Дві або три тисячі ліврів. Але ж на королівську сукню потрібно тканини більше, тут витратиш мільйон... Скажіть принаймні, Атосе, якщо ви й не скарбник, то все-таки ви маєте вагу при дворі?

- Клянуся честю, сам не знаю, - відповідав Атос просто.

- Невже не знаєте?

- Ні, я після Дувра не бачив короля.

- А, він забув і вас! Чорт забирай! Непогано!

- У його величності стільки справ!

- О! - вигукнув д'Артаньян, з властивою йому одному тонкою усмішкою. - Клянуся честю, я починаю знову любити монсеньйора Джуліо Мазаріні. Як! Король не бачив вас, Атосе?

- Ні.

- І ви не сердитеся?

- За що? Ви, здається, думаєте, люб'язний д'Артаньян, що я вчинив таким чином заради короля? Та я зовсім не знаю його. Я захищав батька, який уособлював для мене священне начало, і я схилився на бік сина знов-таки з прихильності до того ж принципу. Я зробив усе це заради його батька, який був гідний лицар, найблагороднішa людина, ви пам'ятаєте?

- Правда, людина прекрасна і добра. Жив кепсько, але помер добре.

- Так зрозумійте ж, люб'язний д'Артаньян, покійному королеві я поклявся в останню хвилину його життя чесно зберегти його таємницю про скарб, який я повинен був передати його синові, щоб допомогти йому в разі потреби. Молодий принц приїхав до мене. Він розповів мені про свою бідність, бачачи в мені тільки живий спогад про свого батька. Я виконав для Карла Другого тільки те, що обіцяв Карлу Першому, не

більше. Отже, яке мені діло, вдячний він чи ні! Не йому, а собі зробив я послугу, знявши із себе відповідальність.

- Я завжди говорив, - промовив д'Артаньян зі зітханням, - що безкорисливість - незрівнянна річ.

- Ну то що ж, дорогий друже, - зауважив Атос, - ви точно в такому ж становищі, як я. Якщо я правильно зрозумів ваші слова, вас зворушило нещастя молодого принца. Ви вчинили у багато разів благородніше, ніж я: ви нічим не були зобов'язані синові загиблого короля, а я повинен був виконати свій обов'язок. Ви-то не повинні були платити йому ціну тієї дорогоцінної краплі крові, яку він впустив на моє чоло з помосту свого ешафота. Вас спонукало тільки серце, шляхетне добре серце, що таїться під вашим зовнішнім скептицизмом, під вашими уїдливими глузуваннями. Ви використали на це гроші вашого відданого слуги, можливо, ваші власні - я навіть у цьому впевнений, - і на довершення всього ваші жертви не визнаються! Що за біда? Ви хочете повернути гроші Планше?.. Розумію ваше бажання, друже мій: непристойно дворянину, позичивши гроші у свого підлеглого, не віддати йому капіталу разом із відсотками. Знаєте що, я продам замок Ла-Фер або, якщо цього багато, якусь маленьку ферму. Ви розплатитеся з Планше, і, будьте певні, у моїх коморах залишиться досить хліба для нас обох і для Рауля. Таким чином, люб'язний друже, ви будете зобов'язані тільки самому собі, і - я знаю вас добре - вам дуже приємно буде думати: «Я повернув корону королю Англії». Чи не так, друже мій?

- Атос, Атос, - простягнув д'Артаньян у роздумах, - я вже говорив вам, що, коли ви станете абатом, я буду слухати ваші проповіді. Якщо ви скажете мені, що є пекло, чорт забирай, я почну боятися вогню і сковорідки. Ви кращий за мене, точніше сказати, ви найкращий із людей. А за собою я визнаю тільки одну перевагу: я не заздрісний. Всі інші вади знайдуться в мені з надлишком.

- А я не знаю нікого, хто б міг зрівнятися з д'Арта-ньяном, - заперечив Атос. - Але ми непомітно прийшли до будинку, де я живу. Чи не хочете ви зайти до мене, дорогий друже?

- О, так це, здається, готель «Оленячий ріг»! - вигукнув д'Артаньян.

- Зізнаюся, друже мій, я навмисне вибрав її. Люблю старих знайомих; мені приємно сидіти на тому самому місці, на яке я опустився, стомлений втомою, вбитий відчаєм, коли ви повернулися ввечері тридцять першого січня.

- Відкривши притулок замаскованого ката? Так, то був страшний день!

- Так увійдемо ж, - запропонував Атос.

Вони увійшли в зал, який раніше був загальним. І в готелі, і в цьому загальному залі відбулися великі зміни. Колишній господар розбагатів, закрив готель і перетворив зал на бакалійний склад. Решту кімнат він здавав у найм приїжджим.

З невимовним хвилюванням д'Артаньян упізнав усі меблі кімнати, розташованої на першому поверсі; упізнав оббивку стін, фіранки, навіть географічну мапу, яку Портос так любовно вивчав на дозвіллі.

- Минуло одинадцять років! - вигукнув д'Артаньян. - Чорт візьми! А мені здається, що ціле століття!

- А мені - один день, - сказав Атос. - Чи розумієте, друже мій, яку я відчуваю радість при думці, що ви тут зі мною, що я тисну вашу руку, що можу далеко відкинути шпагу і кинджал і без побоювання взятися за цю пляшку хересу. Моя радість була б ще повнішою, якби наші двоє друзів сиділи з нами за столом, а Рауль, милий мій Рауль, стояв на порозі й дивився на нас своїми великими, блискучими, ласкавими очима.

- Так, так, - сказав д'Артаньян із хвилюванням, - це правда. Я цілком згоден із вами, особливо з вашою першою думкою: приємно сміятися, сидячи на тому самому місці, де ми здригалися, щохвилини очікуючи, що Мордаунт з'явиться в дверях.

У цю хвилину двері відчинилися, і д'Артаньян, яким би хоробрим він не був, не міг не здригнутися.

Атос зрозумів його і посміхнувся:

- Це наш господар, він несе мені якогось листа.

- Так, мілорде, - сказав корчмарь, - я справді приніс лист вашій милості.

- Дякую, - кивнув Атос і взяв лист, не глянувши на нього. - Скажіть, люб'язний господар: ви не впізнаєте мого гостя?

Старий підняв голову й уважно подивився на д'Артаньяна.

- Ні, не впізнаю.

- Він один із тих друзів, про яких я вам говорив; він зупинявся тут зі мною одинадцять років тому.

- Тут побувало стільки іноземців! - зітхнув старий.

- Але ми були тут тридцятого січня тисяча шістсот сорок дев'ятого року, - додав Атос, думаючи цією вказівкою розворушити ледачу пам'ять трактирника.

- Можливо, - відповідав він, - але це було так давно!

Він поклонився і вийшов.

- Дякую! - сказав д'Артаньян. - Ось, здійснюй подвиги і перевороти, вирубуй шпагою своє ім'я на каменях або на міді; якщо дещо міцніше, твердіше і безпам'ятніше за залізо, мідь і камінь - це старий череп розбагатілого шинкаря. Він не впізнає мене! А я так упізнав би його...

Атос, усміхаючись, роздрукував лист.

- А! - зрадів він. - Лист від Паррі.

- Ого! - промовив д'Артаньян. - Читайте, друже мій, читайте! У ньому, певно, є свіжі новини.

Атос похитав головою і прочитав:

«Люб'язний графе,
його величність король з найбільшим жалем помітив, що ви не перебували при ньому сьогодні під час його урочистого в'їзду. Король наказав мені написати вам про це і просити, щоб ви згадали про нього. Його величність чекає на вас сьогодні ввечері в Сент-Джемському палаці від дев'ятої до одинадцятої години. З істинною повагою маю честь бути вашим покірним слугою Паррі».

- Бачите, люб'язний д'Артаньян, не треба сумніватися в доброті королів.

- Не сумнівайтеся, ви маєте рацію, - відповів д'Артаньян.

- Ах, милий, дорогий друже, вибачте мені, - сказав Атос, від якого не вислизнув відтінок гіркоти в словах д'Артаньяна. - Невже я мимоволі образив свого найкращого товариша?

- Що ви, Атосе! Я навіть проводжу вас до палацу, зрозуміло, до воріт; до речі прогуляюся.

- Ви ввійдете разом зі мною, друже мій. Я хочу сказати його величності...

- Не треба! - вигукнув д'Артаньян із невдаваною гордістю. - Недобре просити милостиню; але немає гірше, ніж просити її через інших. Ходімо, друже мій, прогулянка мені буде дуже приємна; дорогою я покажу вам будинок генерала Монка, який дав мені притулок. Славний будиночок! Знаєте, вигідніше бути генералом в Англії, ніж маршалом у Франції.

І він повів Атоса, засмученого удаваною веселістю свого друга.

Усе місто було в радісному збудженні.

Двоє друзів щомиті стикалися з ентузіастами, які розпитували їх, маючи намір покричати: «Хай живе добрий король Карл!» Д'Артаньян відповідав бурчанням, Атос посмішкою. Так дійшли вони до будинку Монка, який, як ми вже говорили, треба було оминути, щоб досягти Сент-Джемського палацу.

Дорогий Атос і д'Артаньян розмовляли мало, мабуть, тому, що їм треба було переговорити про занадто багато чого. Атос думав, що, якщо він заговорить, д'Артаньяну здасться, що слова його звучать радістю, яка образить мушкетера, д'Артаньян, зі свого боку, мовчав з побоювання, що в словах його проявиться гіркота, яка збентежить Атоса. Радість одного й образа іншого немов змагалися в мовчанні. Нарешті першим заговорив д'Артаньян, у якого слова завжди крутилися на кінчику язика.

- Чи пам'ятаєте, Атосе, - вимовив нарешті він, - те місце в записках д'Обіньє, де цей відданий слуга - гасконець, як я, бідний, як я, - я ледве не сказав: хоробрий, як я, - розповідає про скупість Генріха Четвертого? Батько мій часто говорив мені, я добре пам'ятаю, що пан д'Обіньє брехун. Однак подивіться, як уся низхідна лінія великого Генріха схожа на нього в цьому відношенні.

- Помилуйте, д'Артаньян! Французькі королі скупі? - вигукнув Атос. - Ви з глузду з'їхали, друже мій!

- О, ви ніколи не бачите недоліків в інших, тому що у вас самого їх немає. Але Генріх Четвертий справді був скупий. Людовик Тринадцятий, син його, теж був скупий; ми з вами знаємо про це дещо, чи не так! У Гастона Орлеанського цей порок дійшов до межі; за це його ненавиділи всі, хто служив у нього. Бідна Генрієтта була скупою мимоволі. Вона обідала не щодня і топила у себе в кімнатах не щозими; і вона подала приклад своєму синові, Карлу Другому, онукові великого Генріха Четвертого, який скупий подвійно, і як мати, і як дід. Що, добре я вивів родовід скупості?

- Д'Артаньян, друже мій, ви дуже суворі до Бурбонів.

- Ах, я забув ще найкращого з них... іншого онука, беарнця, Людовика Чотирнадцятого, мого колишнього повелителя. Цей теж, я думаю, скупий: він не хотів дати мільйона своєму братові Карлу! Ну-ну, бачу, що ви починаєте сердитися... До речі, ми підійшли до мого будинку або, краще сказати, до будинку мого друга Монка.

- Дорогий д'Артаньян, я не серджуся, але ви мене засмучуєте. Справді, завжди сумно, коли людина не посідає того становища, на яке має право за своїми заслугами: ваше ім'я повинне так само блищати, як імена найзнаменитіших воїнів і дипломатів. Хіба Люїні, Беллегарди і Бассомпьєри більше за вас заслужили багатство і славу? О, ви праві, друже мій, тисячу разів праві!

Д'Артаньян зітхнув і ввів друга в будинок генерала Монка.

- Дозвольте, - сказав він, - я залишу вдома свій гаманець. Якщо в натовпі хвалені лондонські шахраї, які славляться навіть у Парижі, обікрадуть мене, заберуть останнє, то мені ні на що буде повернутися до Франції... З веселим серцем виїхав я з Франції і ще веселіше повертаюся, тому що вся моя стара ненависть до Англії воскресла і ще посилилася.

Атос не відповідав.

- Так зачекайте, люб'язний друже, хвилинку, я піду з вами. Знаю, що ви поспішаєте отримати нагороду, але повірте, мені також не терпиться розділити вашу радість... хоч здалеку... Зачекайте на мене.

Д'Артаньян майже вже пройшов сіни, коли напівсолдат, напівлакей, який виконував у Монка посаду воротаря і сторожа, зупинив нашого мушкетёра і вимовив по-англійськи:

- Вибачте, мілорд д'Артаньян.

- Це ще що таке? Чи не виганяє мене й генерал? Тільки цього бракувало.

Ці слова, сказані французькою, анітрохи не вплинули на того, до кого стосувалися: воротар говорив тільки англійською, з домішкою найгрубішої шотландської говірки. Але вони боляче встромили Атоса, тому що, здавалося, слова д'Артаньяна починали виправдовуватися.

Англієць простягнув лист д'Артаньяну зі словами:

- Від генерала.

- Чудово, так і є, він виганяє мене, - сказав гасконець. - Чи читати лист, Атосе?

- Ви, напевно, помиляєтеся, - відповідав Атос. - Чи на світі немає чесних людей, крім вас і мене?

Д'Артаньян потиснув плечима і роздрукував лист; тим часом незворушний англієць підніс ліхтар, щоб посвітити нашому мушкетеру.

- Що з вами? - запитав Атос, бачачи, що д'Артаньян змінився в обличчі.

- Прочитайте самі.

Атос узяв папір і прочитав:

«Пане д'Артаньян,
король дуже шкодує, що ви не проводжали його в собор Св. Павла. Його величність каже, що йому дуже бракувало вас - так само як і мені, милий капітане. Є тільки один засіб виправити справу. Його величність чекає на мене о дев'ятій годині в Сент-Джемському палаці. Чи не хочете бути там в один час зі мною? Король призначає цю годину для вашої аудієнції».

Лист був підписаний Монком.

XXXIII. Аудієнція

- Ну що? - вигукнув Атос із лагідним докором, прочитавши д'Артаньяну лист Монка.

- Що? - повторив мушкетер, почервонівши від радості і трохи від сорому, бо занадто поквапився звинуватити короля і Монка. - Проста ввічливість, вона ні до чого не зобов'язує, але, звісно, все-таки ввічливість.

- Мені не вірилося, що молодий король такий невдячний, - сказав Атос.

- Треба зізнатися, у нього ще не було часу забути минуле, - відповідав д'Артаньян. - Але досі все виправдовувало мою думку.

- Згоден, дорогий друже, згоден. Ось ви знову розвеселилися. Ви не повірите, як я радий.

- Отже, - сказав д'Артаньян, - король приймає Монка о дев'ятій годині, а мене прийме о десятій. Це, напевно, велика аудієнція, з тих, які ми називаємо в Луврі роздачею святої води. Ходімо, друже мій, може, і нам перепаде крапелька.

Атос нічого не відповів, і обидва попрямували до Сент-Джемського палацу, навколо якого ще тіснився натовп, що прагнув побачити у вікнах тіні придворних і силует короля. Була восьма година, коли двоє друзів увійшли в палацову галерею, битком набиту придворними і прохачами. Усі крадькома поглядали на їхні прості костюми іноземного

крою, на їхні шляхетні й виразні обличчя. Атос і д'Артаньян, окинувши поглядом натовп, продовжували свою бесіду.

Раптом наприкінці галереї почувся галас: увійшов генерал Монк, а за ним чоловік двадцять офіцерів, які шукали його посмішки. Адже ще вчора він був владикою Англії; припускали, що на людину, яка відновила Стюартів, очікує блискуче майбутнє.

- Панове, - сказав Монк, обернувшись, - прошу вас, не забудьте, що я тепер уже нічого не значу. Нещодавно я командував головною армією республіки; тепер ця армія належить королю, я передав у його руки всю владу, якою користувався вчора.

Найглибше здивування виразилося на всіх обличчях; гурток улесливих і прохачів біля Монка почав рідшати і мало-помалу злився з натовпом. Монк збирався чекати короля, так само як усі інші. Д'Артаньян не міг не помітити цього графу де Ла Фер, який хмурив брови.

Раптом двері кабінету Карла II відчинилися, і з'явився молодий король; перед ним ішли двоє придворних.

- Доброго дня, панове, - почав він. - Чи тут генерал Монк?

- Я тут, ваша величність! - відповів старий солдат.

Карл поспішно підійшов до нього і зі щирим поривом стиснув його руки.

- Генерале, - сказав король голосно, - я зараз підписав патент: ви - герцог Олбермельський, і я хочу, щоб за багатством і могутністю ви були вищими за всіх у королівстві, де, за винятком шляхетного Монтроза, ніхто не зрівняється з вами за вірністю, хоробрістю і талантом. Панове, герцога призначають головнокомандувачем наших сухопутних і морських сил; привітайте його з цим званням.

У той час як усі стовпилися навколо генерала, який приймав привітання зі своєю звичайною безпристрасністю, д'Артаньян шепнув Атосу:

- Коли подумаєш, що це герцогство, це командування сухопутними і морськими силами, словом, уся ця велич лежала в ящику завдовжки в шість футів і завширшки в три...

- Друже мій, - заперечив Атос, - ще більші знаменитості вміщуються в шухлядах ще менших, з яких уже не можна вийти.

Раптом Монк помітив обох французів, які стояли осторонь, чекаючи, коли натовп порідіє. Він негайно підійшов до них і застав їх у розпалі філософських міркувань.

- Ви говорили про мене? - запитав він з посмішкою.

- Мілорде, - відповів Атос, - ми говорили також про бога.

Монк задумався, потім весело запропонував:

- Поговоримо трошки про короля, якщо дозволите; адже, здається, вам призначено аудієнцію?

- О дев'ятій годині, - сказав Атос.

- О десятій годині, - продовжив д'Артаньян.

- Увійдемо скоріше в цей кабінет, - відгукнувся Монк, роблячи знак двом своїм товаришам, щоб вони пройшли попереду нього, на що ні один, ні інший не хотіли погодитися.

Король під час цієї істинно французької суперечки вийшов на середину галереї.

- Ах, ось і мої французи! - вигукнув він із безтурботною веселістю, що вціліла, незважаючи на всі його лиха. - Французи - моя втіха!

Атос і д'Артаньян поклонилися.

- Герцогу, проведіть їх у мій робочий кабінет. Я зараз прийду, панове, - додав король французькою.

І він поспішно відпустив весь двір, щоб швидше повернутися до своїх французів, як він їх називав.

- Шевальє д'Артаньян, - сказав він, входячи в кабінет, - я дуже радий вас бачити.

- Господарю, я в захваті від того, що можу вітати вашу величність у Сент-Джемському палаці.

- Пане, ви хотіли надати мені надзвичайно важливу послугу, і я зобов'язаний вам за неї вдячністю. Якби я не боявся захопити права нашого головнокомандувача, то запропонував би вам гідне вас звання при моїй особі.

- Ваша величносте, - заперечив д'Артаньян, - я залишив службу короля французького і обіцяв йому, що не буду служити іншому королю.

- Дуже шкода, - сказав Карл. - Я бажав би зробити для вас якомога більше; ви подобаєтеся мені.

- Ваша величність...

- Подивимося, - продовжував Карл з посмішкою, - чи не вдасться мені змусити вас зрадити слову. Герцог, допоможіть мені. Якщо б вам запропонували, я хочу сказати, якщо б я запропонував вам посаду головного начальника моїх мушкетерів?

Д'Артаньян поклонився ще нижче, ніж перший раз.

- Я б мав нещастя відмовити вашій величності, - сказав він. - У дворянина немає нічого, крім чесного слова, а моє слово, як я вже мав честь повідомити, дано французькому королю.

- Так не будемо говорити про це, - зауважив король, повертаючись до Атоса.

Д'Артаньяна знову охопило сумне розчарування.

«Я передбачав це, - прошепотів мушкетер. - Слова! Слова! Свята вода! Король завжди вміє запропонувати вам саме те, чого ви свідомо не можете прийняти, і здатися великодушним, нічим не ризикуючи! Дурень, тричі дурень я, що сподівався! »

Тим часом Карл узяв Атоса за руку.

- Графе, - промовив він, - ви мені були другим батьком; послугу, яку ви мені зробили, нічим не можна оплатити. Але мені все ж хочеться нагородити вас. Батько мій подарував вас орденом Підв'язки; орден цей мають не всі государі в Європі. Королева-регентка нагородила вас

орденом Святого Духа, і це не менш знаменитий орден. Я жалую вам знаки Золотого Руна*, які надіслав мені французький король; він отримав до свого весілля два патенти на цей орден від іспанського короля, свого тестя. Але за це я попрошу у вас послуги.

- Ваша величносте, - заговорив Атос зі збентеженням, - ви даруєте мені знаки Золотого Руна! У Франції вони є тільки в короля.

- Я хочу, щоб і в себе на батьківщині, і всюди ви дорівнювали всім славнозвісним людям, яких вирізняють государі, - сказав Карл, знімаючи ланцюг із грудей. - Я впевнений, графе, що батько схвалив би мене з могили!

«Однак дивно, - думав д'Артаньян у той час, коли друг його на колінах приймав знаменитий орден, - дивно й дивовижно, що дощ щастя завжди лив на всіх довколишніх, а на мене ніколи не потрапляло ні краплі. О, якби я був заздрісний, клянуся честю, мені довелося б рвати на собі волосся».

Атос встав, Карл ніжно обійняв його.

- Генерал! - сказав король Монку.

Потім зупинився, усміхнувся і продовжував:

- Вибачте, я хотів сказати: герцог... Я помиляюся тільки тому, що слово «герцог», по-моєму, занадто коротке... Я все шукаю довшого титулу. Я бажаю, щоб ви були якомога ближче до трону і щоб я міг називати вас, як короля Людовіка, братом! Знайшов! Ви будете майже моїм братом: я дарую вам звання віце-короля Ірландії та Шотландії, люб'язний герцог... Тепер уже я не помилюся.

Герцог потиснув руку короля, але, як зазвичай, без зайвого захоплення. Однак ця остання милість зворушила його серце. Карл проявляв великодушність мудро, щоб дати герцогу час висловити якесь бажання, але даровані Монку милості перевершили все те, що він міг побажати.

- Чорт забирай! - пробурмотів д'Артаньян про себе. - Дощ ллє злива! Можна збожеволіти!

Він здавався таким жалюгідним і сумним, що король не міг стримати посмішки. Монк хотів попрощатися з Карлом II.

- Як, ви вже йдете, мій вірний друже? - запитав король у герцога.

- Якщо ваша величність дозволить... Я дуже втомився від вражень цього дня. Мені потрібно відпочити.

- Але, - сказав король, - ви не підете без пана д'Артаньяна, сподіваюся?

- Чому ж? - запитав старий воїн.

- Ви самі знаєте чому.

Монк глянув на короля з подивом.

- Вибачте, ваша величність, - пробурмотів він, - я ніяк не можу зрозуміти...

- Можливо. Але якщо ви забули, то пан д'Артаньян пам'ятає.

Обличчя мушкетера висловило здивування.

- Дозвольте запитати, герцогу, - сказав король, - ви живете разом із паном д'Артаньяном?

- Так, ваша величність: я мав честь запропонувати йому квартиру.

- Це й не могло бути інакше... Полонений завжди нерозлучний із переможцем.

Монк почервонів.

- Так, правда, - погодився він, - я справді бранець пана д'Артаньяна.

- Зрозуміло, Монк, тому що ви ще не викупили себе. Але не турбуйтеся: я вирвав вас із рук пана д'Артаньяна, я ж заплачу і викуп.

В очах д'Артаньяна блиснула радість. Гасконець почав розуміти.

Карл підійшов до нього.

- Генерал не дуже багатий, - почав він, - і не може заплатити вам за себе стільки, скільки він коштує. Я, зрозуміло, багатший. Але тепер, коли він герцог і майже король, можливо, що і я вже не в змозі буду заплатити за нього. Пане д'Артаньян, будьте поблажливі. Скільки я винен вам?

Д'Артаньян невимовно зрадів такому повороту справи, але не видав свого захоплення.

- Ваша величність, ви марно турбуєтеся, - відповів він. - Коли я мав щастя захопити пана Монка, він був тільки генералом; отже, мені слід отримати викуп за генерала. Нехай генерал віддасть мені свою шпагу, і я вважатиму, що мені сплатили сповна. Тільки шпага генерала коштує стільки ж, скільки він сам.

- Odds fish*, як казав батько мій! - вигукнув Карл II. - Ось шляхетна промова шляхетної людини, чи не так, герцогу?

- По честі так, ваша величність.

І він оголив шпагу.

- Сударю, - сказав він д'Артаньяну, - ось шпага, яку ви просите. У багатьох клинки бували кращими; але мій ніколи ні перед ким не схилявся, хоча він дуже простий.

Д'Артаньян із гордістю взяв шпагу, яка щойно звела короля на престол.

- Ого! - вигукнув Карл II. - Як! Шпага, яка повернула мені трон, віддалиться з Англії? І не буде серед наших державних коштовностей? Ні, клянуся душею, цього не станеться! Капітан д'Артаньян, я даю двісті тисяч ліврів за цю шпагу: якщо мало, скажіть...

- Так, ваша величність, цього замало, - відповів д'Артаньян з неповторною серйозністю. - Насамперед я не хотів би продавати її; але ви бажаєте, а бажання вашої величності для мене закон. Я підкоряюся. Але з поваги до славного воїна, який чує мене, я повинен оцінити її принаймні наполовину дорожче. Я прошу триста тисяч за шпагу або готовий задарма віддати її вашій величності.

І, взявши шпагу за вістря, він простягнув її королю.

Карл II голосно розсміявся:

- Ось шляхетна людина і веселий товариш! Чи не так, герцог? Він подобається мені, і я люблю його. Ось, шевальє д'Артаньян, - додав він, - візьміть це.

Він підійшов до столу, взяв перо і написав чек на триста тисяч ліврів.

Д'Артаньян узяв чек, з поважністю повернувся до Монка і вимовив:

- Я взяв за шпагу занадто мало, я це знаю; але повірте мені, герцог, я скоріше помру, ніж уславлюся користолюбцем.

Король знову зареготав, як найщасливіша людина в усій державі.

- Ви ще побачитеся зі мною до від'їзду, шевальє, - сказав він. - Мені потрібно буде запастися веселістю, якщо мої французи їдуть.

- Ваша величність! Моя веселість не те, що шпага герцога. Я віддам її задарма, - відповів д'Артаньян, цілком задоволений.

- І ви, графе, - додав Карл, обертаючись до Атоса, - і ви теж ще прийдете до мене. Я повинен дати вам важливе доручення. Вашу руку, герцог.

Монк потиснув руку королю.

- Прощавайте, панове, - сказав Карл французам, подаючи їм руку, яку вони по черзі поцілували.

- Ну то що ж? - запитав Атос, коли вони вийшли з палацу. - Тепер ви задоволені?

- Тсс... - відповів д'Артаньян у радісному хвилюванні. - Адже я ще не повернувся від скарбника... Дорогою мені на голову ще може звалитися цегла.

XXXIV. Незручності багатства

Щойно пристойність дозволила йому з'явитися по гроші, д'Артаньян, не гаючи часу, вирушив до королівського скарбника.

Тут він мав задоволення проміняти клаптик паперу, списаний вельми поганим почерком, на величезну кількість золотих, щойно викарбуваних монет із зображенням короля Карла II.

Д'Артаньян завжди вмів володіти собою, але в цьому випадку він не міг приховати радості, яку читач зрозуміє, якщо захоче бути поблажливим до людини, яка від народження не бачила стільки пакунків золотих монет, що лежали в такому порядку, який воістину милує око.

Скарбник поклав усі ці згортки в мішки і на кожен мішок наклав печатку з англійським гербом; таку милість скарбники надають не кожному. Потім безпристрасно і з тією чемністю, яку він зобов'язаний був проявити до людини, що користувалася дружбою короля, сказав:

- Візьміть ваші гроші, пане.

«Ваші гроші»! Від цих слів у душі д'Артаньяна затремтіли струнки, про існування яких він раніше й не підозрював.

Він наказав покласти мішки на візок і повернувся додому в глибоких роздумах. Людина, у якої триста тисяч ліврів, не може не морщити чола; на кожну сотню тисяч ліврів по одній зморшці - це ще небагато.

Д'Артаньян замкнувся у своїй кімнаті, не обідав, нікого не впускав до себе; запалив лампу, поклав заряджений пістолет на стіл і цілу ніч безперервно не спав, обмірковуючи, як би зробити, щоб ці гарні золоті монети, які потрапили до його скрині з королівської скарбниці, не перейшли до кишень якогось спритної злодійки.

Найкращим засобом, який спав на думку гасконцеві, було негайно замкнути свій скарб замками, настільки міцними, щоб жодна рука не зламала їх, щоб жоден звичайний ключ їх не відчинив. Д'Артаньян згадав, що англійці славляться майстрами в механіці й у справі всілякої охорони; він вирішив назавтра ж піти на пошуки механіка, який міг би продати йому добротну скриню або вогнетривку шафу. Йому недовго довелося шукати. Якийсь Вілл Джобсон, що мешкає на Піккаділлі, вислухав його розпорядження, зрозумів його скруту і обіцяв зробити йому надійний замок, який звільнить його від усякого страху за майбутнє.

- Я дам вам, - сказав він, - абсолютно новий механізм. За першої скільки-небудь серйозної спроби відкрити ваш замок непомітно піднімається маленька пластина, маленька гармата так само непомітно виплюне гарненьке мідне ядерце вагою в півфунта, що звалить на землю невдаху, не без приголомшливого гуркоту, звісно. Що ви про це думаєте?

- Клянуся, це воістину чудово! - вигукнув Д'Артаньян. - Маленьке мідне ядерце мені дуже до душі. А які умови, пане механік?

- П'ятнадцять днів на роботу і п'ятнадцять тисяч ліврів на сплату. З доставкою, - відповів майстер.

Д'Артаньян насупився. П'ятнадцять днів - це абсолютно достатнє відтермінування для того, щоб усі шахраї Лондона зробили непотрібним придбання яких би то не було замків. Що ж стосується п'ятнадцяти тисяч ліврів - це надто висока плата за те, що невеличка обережність принесла б йому безкоштовно.

- Я подумаю, - сказав він, - спасибі.

І він майже бігом повернувся додому; ніхто ще не чіпав його скарб.

Наступного дня Атос зайшов провідати свого друга і знайшов його таким стривоженим, що не міг приховати свого здивування.

- Як, - сказав Атос, - ви багаті й не веселі! А ви так мріяли про багатство...

- Друже мій, задоволення, до яких ми не звикли, турбують нас більше, ніж звичні прикрощі. Дайте мені пораду, прошу вас. Адже у вас завжди є гроші. Коли маєш капітал, що треба з ним робити?

- Це залежить від власника.

- Що ви робите зі своїми грошима, щоб не перетворитися ні на скупця, ні на мота? Адже скупість сушить душу, а марнотратство топить її... чи не так?

- Фабрицій* не сказав би розумніше. Зізнатися, мої гроші ніколи не були мені в тягар.

- Скажіть же: ви віддаєте їх під відсотки?

- Ні. Ви знаєте, що в мене доволі пристойний будинок, і він становить головну частину моїх статків.

- А доходи ви ховаєте?

- Ні.

- Що ви думаєте про схованку де-небудь у стіні?

- Я ніколи не користувався схованками.

- То у вас є довірений, якому ви віддаєте свої капітали, і він платить вам неабиякі відсотки?

- Ні.

- То куди ж ідуть доходи?

- Я витрачаю все, що отримую; надлишків у мене немає, дорогий д'Артаньян.

- А, ось що! Ви живете як вельможа, і п'ятнадцять-шістнадцять тисяч ліврів на рік проходять у вас крізь пальці? До того ж на вас лежать різні обов'язки: ви неодмінно повинні приймати...

- Але, мені здається, ви точно такий самий вельможа, як я, мій друже, і ваших грошей вам тільки-но вистачить.

- Триста тисяч ліврів!.. Тут дві третини зайвих!

- Вибачте, але мені здалося, ніби ви говорили... мені почулося... я уявив, що у вас є компаньйон...

- Ах, чорт забирай! Правда! - вигукнув д'Артаньян, почервонівши. - У мене є Планше! Клянуся честю, я забув про Планше... Ось і відходить частина моїх грошей. Шкода, сума була кругла, і цифра мала славний вигляд. Правда ваша, Атосе, я зовсім не такий уже й багатий. Яка у вас пам'ять!

- Так, порядна, слава богу!

- Добрий Планше не прогадав, - пробурмотів д'Артаньян. - Непогане підприємство, чорт забирай! Ну, давши слово - тримайся!

- Скільки припаде на його частку?

- О, - сказав д'Артаньян, - він славний хлопець, і я розрахуюся з ним на совість; не забудьте, адже я багато клопотав, багато витратив, усе це треба внести в рахунок.

- Друже мій, я не сумніваюся у вас, - промовив Атос спокійно, - і анітрохи не боюся за добряка Планше. Його гроші збереженіші у ваших руках, ніж у його власних. Але тепер, коли вам уже нічого тут робити, поїдемо скоріше. Подякуйте його величності - і в дорогу! Через тиждень ми побачимо вежі собору Паризької богоматері.

- Так, мій друже, мені самому дуже хочеться виїхати, і я зараз же піду попрощатися з королем.

- А я, - сказав Атос, - піду побачитися зі знайомими, і потім я до ваших послуг.

- Позичте мені вашого Грімо.

- Дозвольте... Навіщо він вам?

- Він потрібен мені для дуже простої справи, яка не утруднить його: я попрошу його покараулити мої пістолети, які лежать на столі, ось тут, біля цих скринь.

- Добре, - відповідав Атос холоднокровно.

- І він нікуди не піде?

- Він залишиться тут із пістолетами.

- Тоді я піду до короля. До побачення!

Д'Артаньян з'явився в Сент-Джемський палац, де Карл II, який писав у цей час листи, змусив його чекати цілу годину.

Д'Артаньян прогулювався вздовж галереї від дверей до вікон і назад; раптом у передній промайнув плащ, дуже схожий на плащ Атоса. Не встиг д'Артаньян подивитися, хто там, як його покликали до короля.

Карл II, потираючи руки, прийняв виява подяки мушкетера.

- Шевальє, - сказав він, - ви даремно так дякуєте мені. Я не заплатив і чверті справжньої ціни за історію зі скринькою, у яку ви сховали нашого хороброго генерала... я хочу сказати, нашого милого герцога Олбермеля.

І король голосно розреготався.

Д'Артаньян не вважав за потрібне переривати його величність і скромно мовчав.

- До речі, - продовжував Карл, - чи справді люб'язний Монк пробачив вам?

- Так, сподіваюся...

- О, але жарт був жорстокий... Закупорити, як оселедець у бочонок, першу особу англійського королівства! На вашому місці я не був би таким спокійним, шевальє.

- Але...

- Монк називає вас своїм другом, я знаю... Але по очах його видно, що пам'ять у нього хороша. І до того ж він дуже гордий, про це говорять його високі брови! Знаєте, велика supercilium*.

«Обов'язково вивчу латинь», - подумав д'Артаньян.

- Послухайте! - весело продовжував король. - Я повинен влаштувати ваше примирення; я зумію взятися за справу так, що...

Д'Артаньян закусив вус.

- Дозвольте сказати відверто вашій величності?

- Говоріть, шевальє.

- Ваша величність дуже лякаєте мене... Якщо ви побажаєте залагодити цю справу, то я людина загибла: герцог велить убити мене.

Король знову розреготався: від його сміху страх д'Артаньяна перейшов у жах.

- Ваша величність, зробіть милість, обіцяйте, що дозволите мені самому залагодити цю справу; і якщо я більше не потрібен вам...

- Ні, шевальє. Ви хочете їхати? - запитав Карл із веселістю, що вселяла в мушкетера дедалі більше і більше занепокоєння.

- Якщо ваша величність нічого не хоче наказати мені...

Карл став майже серйозним.

- У мене є до вас прохання. Побачитеся з моєю сестрою Генріеттою. Вона знає вас?

- Ні, ваша величність. Але такий старий солдат, як я, - нудне видовище для веселої і молодої принцеси.

- Я хочу, щоб сестра моя знала вас, щоб вона в разі потреби могла покластися на вас.

- Усе, що вам дороге, для мене священне.

- Добре!.. Паррі! Добрий Паррі! Заходь сюди.

Бічні двері відчинилися, і увійшов Паррі. Побачивши д'Артаньяна, він дуже зрадів.

- Що робить Рочестер? - запитав король.

- Він на каналі з дамами, - відповідав Паррі.

- А Бекінгем*?

- Там само.

- Дуже добре. Ти відведеш пана д'Артаньяна до Віллье, - так звати герцога Бекінгема, шевальє, - і попросиш його представити пана д'Артаньяна леді Генрієтті.

Паррі вклонився королю і посміхнувся д'Артаньяну.

- Шевальє, - продовжував король, - це ваша прощальна аудієнція. Можете їхати, коли вам буде завгодно.

- Дякую, ваша величність.

- Але тільки помиріться з Монком...

- Неодмінно!

- Ви знаєте, що я надав корабель у ваше повне розпорядження?

- Ваша величність обсипаєте мене милостями, але я не допущу, щоб офіцери вашої величності турбувалися заради мене.

Король поплескав д'Артаньяна по плечу:

- Ви нікому не завдаєте клопоту, шевальє, я відправлю до Франції посла, якому, я думаю, ви залюбки будете супутником, бо коротко знайомі з ним.

Д'Артаньян глянув на короля зі здивуванням.

- Посол мій - такий собі граф де Ла Фер... той самий, якого ви називаєте Атосом, - додав король, закінчуючи розмову, як і почав, вибухом веселого сміху. - Прощавайте, шевальє, прощайте! Любіть мене, як я вас люблю!

Запитавши знаком у Паррі, чи не чекає на нього хто-небудь у сусідньому кабінеті, король пройшов туди, залишивши д'Артаньяна в найбільшому подиві від такої дивної аудієнції.

Старий дружньо взяв його під руку і повів у сад.

XXXV. На каналі

Уздовж наповненого каламутною зеленуватою водою каналу з мармуровими берегами, поїденими часом і поростими густою травою, велично ковзав довгий човен під балдахіном, прикрашений прапорами з англійським гербом і встелений килимами, бахрома яких звисала аж до самої води. Вісім веслярів, плавно налягаючи на весла, повільно посували його вперед; він плив так само граціозно, як і лебеді, які, зачувши галас, здалека дивилися на цю пишність, небачену в їхньому старому притулку. У човні сиділи чотири музиканти, які грали на лютні і на гітарі, два співаки і кілька придворних в одязі, розшитому золотом і дорогоцінним камінням. Придворні приємно посміхалися, щоб догодити чарівній леді Стюарт, онучці Генріха IV, дочці Карла I, сестрі Карла II, яка сиділа в цьому човні на почесному місці під балдахіном.

Ми вже знаємо юну принцесу: ми бачили її в Луврі з матір'ю, коли в них не було ні дров, ні хліба, коли її годували коадютор і парламент. Вона, так само як і брати, провела юність у поневіряннях; потім вона раптово прокинулася від цього довгого страшного сну на щаблях трону серед придворних і підлабузників.

Так само як і Марія Стюарт після виходу з в'язниці*, вона насолоджувалася життям, свободою, владою і багатством. Генрієтта, сформувавшись, стала чудовою красунею. Краса її розквітла ще пишніше, коли Стюарти знову вступили на престол.

Нещастя забрало в неї блиск гордості, але благоденство повернуло його знову. Вона вся сяяла у своїй радості й успіху, подібно до тих оранжерейних квітів, що, випадково залишені на одну ніч першим осіннім заморозкам, повісили голівки, але завтра, зігріті повітрям, у якому народилися, розкриваються з іще небаченою пишністю.

Лорд Вілльє Бекінгем (син того самого лорда Бекінгема, що відіграє таку значну роль у перших частинах нашої розповіді), вродливий молодий чоловік, млосний із жінками, веселий із чоловіками, і Вільмот Рочестер, веселун і з чоловіками, і з жінками, стояли в човні перед Генріеттою, навперерервину намагаючись викликати в неї посмішку.

Чарівна молода принцеса, притулившись до оксамитової, вишитої золотом подушки й опустивши руку у воду, ліниво слухала музикантів, не чуючи їх, і прислухалася до балачок обох придворних, роблячи вигляд, що зовсім не слухає їх.

Леді Генрієтта, що поєднала в собі чарівність французьких і англійських красунь, ніколи ще не любила і була дуже жорстока, коли починала кокетувати. Посмішка - це наївне свідчення прихильності в дівчат - не висвітлювала її обличчя, і коли вона піднімала очі, то дивилася так пильно на того чи іншого кавалера, що вони, за всієї своєї зухвалості й звички догоджати пані, мимоволі бентежилися.

Тим часом човен все посувався вперед. Музиканти вибилися з сил, та й придворні втомилися не менше за них. Прогулянка здавалася, мабуть, занадто одноманітною принцесі, тому що вона раптом, нетерпляче піднявши голову, вимовила:

- Ну досить! Пора додому!

- Ах, - сказав Бекінгем, - як ми нещасні: нам не вдалося розвеселити вашу високість.

- Матінка чекає на мене, - відповідала Генрієтта, - і, відверто зізнатися, мені нудно.

Промовивши ці жорстокі слова, принцеса спробувала заспокоїти поглядом обох молодих людей, які здавалися зачепленими за живе подібною відвертістю. Погляд її справив очікувану дію, і обидва обличчя прояснилися; але одразу ж, мабуть, вирішивши, що зробила надто багато для простих смертних, царствена кокетка пересмикнула плечима і повернулася спиною до своїх промовистих співрозмовників, немов би занурена в думки й мрії, в яких їм, звісно ж, не могло бути жодного місця.

Бекінгем люто закусив губу, тому що він справді був закоханий у леді Генрієтту і, як закоханий, сприймав всерйоз кожне її слово. Рочестер теж прикусив губу; але оскільки розум завжди панував у нього над почуттям, він зробив це тільки для того, щоб утриматися від злісного сміху.

Принцеса дивилася на берег, на траву, на квіти, відвернувшись від придворних. Раптом вона побачила здалеку д'Артаньяна і Паррі.

- Хто там іде? - запитала вона.

Обидва кавалери повернулися зі швидкістю блискавки.

- Це Паррі, - відповів Бекінгем, - усього лише Паррі.

- Вибачте, - заперечив Рочестер, - але мені здається, з ним хтось іще.

- Так, це по-перше, - млосно промовила принцеса, - а по-друге, що означають ці слова «всього лише Паррі», скажіть, мілорде?

- Вони означають, - відповідав скривджений Бекінгем, - що вірний Паррі, блукаючий Паррі, вічний Паррі - не дуже важливий птах.

- Ви помиляєтеся, герцог. Паррі, блукаючий Паррі, як ви його назвали, вічно блукав, служачи нашому сімейству, і мені завжди дуже приємно бачити цього старого.

Леді Генрієтта слідувала звичці всіх гарненьких і кокетливих жінок: від примх переходила до досади. Закоханий уже підкорився її примсі; тепер придворний мав зносити її досаду. Бекінгем поклонився і нічого не відповів.

- Правда, ваша високість, - сказав Рочестер, теж кланяючись, - правда, що Паррі - зразок вірного слуги. Але він уже немолодий, а ми сміємося, тільки коли бачимо веселих людей. Хіба старий може бути веселим?

- Досить, мілорде, - сказала Генрієтта сухо. - Ця розмова мені неприємна.

Потім, немов говорячи сама з собою, додала:

- Дивно і незрозуміло, до чого друзі мого брата мало поважають його слуг!

- Ах, ваша високість, - вигукнув Бекінгем, - ви пронизали моє серце кинджалом, викуваним вашими руками.

- Що означає ця фраза, складена за зразком французьких мадригалів? Я не розумію її.

- Вона означає, ваша високість, що ви самі, ви, добра, поблажлива, милостива, ви іноді сміялися - даруйте, я хотів сказати, посміхалися, - слухаючи незв'язна балаканину доброго Паррі, за якого тепер заступаєтеся так палко.

- Мілорде, якщо я до такої міри забувалася, то ви даремно нагадуєте мені про це, - відповіла леді Генрієтта з досадою. - Добрий Паррі, здається, хоче говорити зі мною. Рочестере, прошу вас, накажіть пристати до берега.

Рочестер негайно передав наказ принцеси; через хвилину човен зупинився.

- Зійдемо на берег, - сказала Генрієтта, шукаючи руки Рочестера, хоча Бекінгем стояв ближче до неї і пропонував їй свою.

Рочестер, не приховуючи своєї гордості, яка вразила бідолашного Бекінгема просто в серце, провів принцесу містком, який веслярі перекинули з човна на берег.

- Куди ви бажаєте йти, ваша високість? - запитав Рочестер.

- Ви бачите, мілорде: до доброго Паррі, який усе блукає, як казав лорд Бекінгем. Він шукає мене очима, ослаблими від сліз, пролитих над нашими нещастями.

- Боже мій, - сказав Рочестер, - як ваша високість сумні! Ми справді здаємося вам смішними безумцями!

- Говоріть за себе, мілорде, - зауважив Бекінгем із досадою. - Що стосується мене, я до такої міри неприємний її високості, що зовсім для неї не існую.

Ні Рочестер, ні принцеса не відповідали йому; Генрієтта тільки прискорила кроки. Бекінгем залишився позаду і, скориставшись усамітненням, взявся гризти свою хустку так нещадно, що в три прийоми розірвав її на клаптики.

- Паррі, добрий Паррі, - промовила принцеса своїм чарівним голосом, - йди сюди. Я бачу, що ти мене шукаєш, я чекаю на тебе.

- Ах, ваша високість, - сказав Рочестер, - якщо Паррі не бачить вас, то людина, що супроводжує його, чудовий провідник для сліпого. Подивіться, які в нього вогняні очі: точно ліхтарі маяка.

- Так, і вони висвітлюють прекрасне обличчя воїна, - відповідала принцеса, яка вирішила суперечити кожному слову.

Рочестер поклонився.

- Це одна з тих мужніх фізіономій, які можна бачити тільки у Франції, - додала принцеса з наполегливістю жінки, впевненої в безкарності.

Рочестер і Бекінгем переглянулися, ніби запитуючи один одного: «Що з нею сталося?»

- Герцог Бекінгем, - кинула Генрієтта, - дізнайтеся, навіщо прийшов Паррі. Ступайте!

Молодий чоловік сприйняв цей наказ як милість, підбадьорився і побіг назустріч Паррі, який разом із д'Артаньяном не поспішаючи рухався у напрямку до принцеси. Паррі йшов повільно тому, що був старий. Д'Артаньян ішов повільно і з гідністю, як мав іти д'Артаньян, що володіє третиною мільйона, - тобто без чванства, але й без сором'язливості. Коли Бекінгем, який поспішав виконати наказ принцеси, яка, пройшовши кілька кроків, сіла на мармурову лавку, підійшов до Паррі, той упізнав його і сказав:

- Чи не завгодно вам, мілорде, виконати бажання його величності короля?

- Яке, пане Паррі? - насупився молодий вельможа, трохи пом'якшуючи тон на догоду принцесі.

- Його величність доручає вам представити цього пана її високості леді Генрієтті.

- Кого ж? Хто цей пан? - запитав Бекінгем зарозуміло.

Д'Артаньяна, як відомо, легко було розлютити; тон герцога Бекінгема не сподобався йому, він пильно глянув на придворного, і дві блискавки блиснули під його бровами. Однак він опанував себе і вимовив спокійно:

- Я шевальє д'Артаньян, мілорд.

- Вибачте, пане, але я дізнався тільки ваше ім'я, не більше.

- Що це означає?

- Це означає, що я вас не знаю.

- Я щасливіший за вас, пане, - сказав д'Артаньян. - Я мав честь знати ваше сімейство й особливо покійного герцога Бекінгема, вашого знаменитого батька.

- Мого батька! Так, я починаю пригадувати... Вас звати шевальє д'Артаньян?

Д'Артаньян поклонився.

- Можливо, ви один із тих французів, які таємно зносилися з моїм батьком?

- Так, мілорд, один із тих французів.

- Дозвольте сказати вам, пане: дивно, що батько мій до самої смерті не чув більше про вас.

- Це правда, але він чув про мене в хвилину смерті. Я передав йому через камердинера королеви Анни Австрійської попередження про небезпеку, що загрожувала йому; на жаль, попередження з'явилося занадто пізно.

- Однаково, - кивнув Бекінгем, - тепер я розумію. Ви хотіли зробити послугу батькові й тому шукаєте заступництва сина.

- По-перше, мілорде, я не шукаю нічийого заступництва, - відповів д'Артаньян флегматично. - Його величність король Карл Другий, якому я мав щастя надати деякі послуги - треба вам сказати, що послуги королям - головне заняття всього мого життя, - король Карл Другий, якому завгодно бути до мене милостивим, побажав, щоб я представився сестрі його, принцесі Генрієтті, бо згодом я можу бути їй корисний. Король знав, що ви тепер при її високості, і послав мене до вас разом із Паррі. Ось і все. Я у вас рівно нічого не прошу, і якщо вам не завгодно представити мене принцесі, то я, на мій жаль, обійдуся без вас і наважуся представитися сам.

- Сподіваюся, - сказав Бекінгем, який любив, щоб останнє слово залишалося за ним, - ви все ж таки не відмовитеся від пояснення, на яке ви самі викликали мене?

- Я ніколи не відмовляюся від пояснень, - відповідав д'Артаньян.

- Якщо ви перебували в таємних зносинах із батьком моїм, то маєте знати деякі подробиці.

- Багато часу минуло відтоді, як скінчилися ці стосунки, і вас тоді ще на світі не було. Не варто тривожити старі спогади через кілька нещасних діамантових підвісок, які я отримав з його рук і привіз до Франції.

- Ах, пане, - зрадів Бекінгем, простягаючи д'Артаньяну руку, - так це ви! Це вас так завзято шукав батько мій! Ви багато чого могли чекати від нас!

- Чекати! Тут я майстер. Я все життя своє чекав!

Тим часом принцеса, якій набридло чекати, поки незнайомець підійде до неї, піднялася з лавки і попрямувала до тих, хто розмовляв.

- Принаймні, - сказав Бекінгем д'Артаньяну, - ви недовго чекатимете на послугу, яку вимагаєте від мене.

Він повернувся і, вклонившись леді Генрієтті, почав:

- Його величність король, брат ваш, бажає, щоб я представив вашій високості шевальє д'Артаньяна.

- Щоб ви мали, ваша високість, у разі потреби тверду опору і вірного друга, - додав Паррі.

Д'Артаньян поклонився.

- Більше вам нічого сказати, Паррі? - запитала принцеса старого слугу, посміхаючись д'Артаньяну.

- Король бажає ще, щоб ви, ваша високість, свято зберегли в пам'яті ім'я і заслуги пана д'Артаньяна, якому його величність, як він сам зволить казати, зобов'язаний своїм поверненням до Англії.

Бекінгем, принцеса і Рочестер переглянулися з подивом.

- Це теж маленька таємниця, - сказав д'Артаньян, - і я, мабуть, не стану хвалитися нею перед сином короля Карла Другого, як я не хвалився, кажучи з вами, герцог, діамантовими підвісками.

- Ваша високість, - зауважив Бекінгем, - шевальє вдруге нагадує мені про подію, яка настільки мене цікавить, що я попрошу у вас дозволу викрасти пана д'Артаньяна на хвилину і переговорити з ним наодинці.

- Дозвольте, мілорде, - відповіла принцеса, - але, дивіться, не утримуйте його довго і поверніть мені скоріше друга, настільки відданого моєму братові.

І вона подала руку Рочестеру.

Бекінгем відійшов із д'Артаньяном.

- Ах, шевальє, - почав герцог, - розкажіть мені всю історію з діамантами; ніхто не знає її в Англії, навіть син того, хто був її героєм.

- Мілорде, одна людина у світі мала право розповідати цю історію, як ви висловлюєтеся: то був ваш батько. Він вважав за потрібне мовчати; прошу дозволу наслідувати його приклад.

І д'Артаньян поклонився з виглядом людини, на яку не подіють жодні переконання.

- Якщо так, пане, - сказав Бекінгем, - вибачте мою нескромність; і якщо я коли-небудь поїду до Франції...

Він обернувся, щоб востаннє поглянути на принцесу; але вона, здавалося, зовсім не думала про нього, захоплена розмовою з Рочестером. Бекінгем зітхнув.

- Що ж? - запитав д'Артаньян.

- Я говорив, що якщо я коли-небудь поїду до Франції...

- Ви поїдете туди, мілорде, - сказав д'Артаньян з посмішкою, - я вам ручаюся.

- А чому?

- О, я гарний пророк, і коли я передбачаю, рідко помиляюся. Отже, якщо ви поїдете до Франції?..

- Чи наважуся я попросити у вас - чия дорогоцінна дружба повертає трони королям, - чи наважуся я попросити у вас частку тієї участі, яку ви надавали моєму батькові?

- Мілорде, - відповів д'Артаньян, - повірте, я буду задоволений, якщо ви побажаєте згадати, що ви бачилися зі мною тут. А тепер дозвольте...

І він повернувся до принцеси:

- Ваша високість, ви - французька принцеса, і тому я сподіваюся бачити вас у Парижі. Найщасливішим днем мого життя буде той, коли ви побажаєте дати мені якийсь наказ, довівши тим самим, що ви не забули поради вашого найяснішого брата.

І він вклонився принцесі, яка царственим рухом подала йому руку для поцілунку.

- Ах, що треба зробити, щоб заслужити у вашої високості таку милість? - прошепотів Бекінгем.

- Запитайте у шевальє д'Артаньяна, - відповіла принцеса, - він скаже вам.

XXXVI. Яким чаклунством д'Артаньян витягнув із соснової шухляди котедж

Слова короля про самолюбство Монка дуже стривожили д'Артаньяна. Лейтенант усе життя вмів обирати ворогів, і коли ними виявлялися люди непохитні й непереможні, значить, він сам того хотів. Але погляди сильно змінюються з віком: кожен рік приносить зміну в образі думок. Образ думок - це чарівний ліхтар, у якому око людини щоразу змінює відтінки. Тож з останнього дня будь-якого року, коли ви бачили все білим, до першого дня наступного, коли все здається вам чорним, достатньо проміжку в одну ніч.

Коли д'Артаньян виїхав з Кале зі своїми десятьма головорізами, його так само мало лякала зустріч з Голіафом, Навуходоносором або Олоферном*, як сутичка з рекрутами або суперечка з шинкарською господинею. Він був схожий на голодного яструба, що налітає на барана. Голод засліплює. Але коли д'Артаньян наситився, коли він розбагатів, переміг, здійснив винятково важкий подвиг, тоді він втратив полювання ризикувати і став враховувати всі можливі невдачі.

Повертаючись з аудієнції, він думав тільки про одне: як би не зачепити таку сильну людину, як Монк, людину, яку намагався не зачіпати сам Карл II, хоча він і був королем. Тільки-но утвердившись на престолі, король ще потребував заступництва і, звісно, міркував д'Артаньян, не відмовить цьому покровителеві в задоволенні заслати д'Артаньяна, заточити його в Міддлсекську башту або втопити під час переправи з Дувру до Булоні. Королі завжди охоче надають своїм віце-королям послуги такого ґатунку.

Втім, якщо Монк надумає мститися, він обійдеться і без короля. Королю довелося б тільки пробачити ірландському віце-королю його дії проти д'Артаньяна. Сказаних зі сміхом слів: te absolvo* або зробленої карлючками позначки на пергаменті: «Король Карл» було б цілком достатньо, щоб заспокоїти совість герцога Олбермеля. Щедра фантазія бідолахи д'Артаньяна малювала йому картину неминучої загибелі, якщо слова ці будуть вимовлені або написані.

До того ж наш завбачливий мушкетер відчував, що в цьому разі він залишиться зовсім самотнім: дружба Атоса не допоможе. Якби справа йшла про удари шпагою, мушкетер міг покластися на свого товариша; але д'Артаньян надто добре знав Атоса і був упевнений, що в разі делікатних стосунків із королем можна буде все звалити на нещасний випадок, що дасть змогу виправдати Монка або Карла II, до того ж Атос неодмінно захищатиме чесність і шляхетність тих, хто лишився живим, і тільки поплаче над могилою друга, склавши чудову епітафію.

- Рішуче, - підсумував гасконець, обміркувавши все це, - необхідно потрапити в милість до Монка і переконатися, що він байдужий до того,

що сталося. Якщо, боронь Боже, він усе ще сердиться і не забув образи, то я віддам свої гроші Атосу і залишуся в Англії, скільки буде потрібно, щоб добряче вивчити генерала; а потім, - у мене око гостре і ноги моторні, - якщо я побачу найменшу ознаку ворожості, я втечу і заховаюся в мілорда Бекінґема, який видається мені славним малим. На знак подяки за гостинність я розповім йому всю історію з діамантами. Вона може зашкодити тільки репутації старої королеви, ну, а вона, вийшовши заміж за підлого скнару Мазаріні, зможе зізнатися, що в молодості кохала красеня Бекінгема. Чорт забирай! Монку не перемогти мене! До того ж у мене з'явилася нова думка.

Відомо, що д'Артаньян аж ніяк не був бідний ідеями.

Під час свого монологу д'Артаньян внутрішньо весь зібрався, немов застебнувся на всі ґудзики, а ніщо так не підстьобувало його уяви, як ця готовність до бою, якого б то не було.

Вельми збуджений, д'Артаньян увійшов до будинку герцога Олбермельського.

Його ввели до віце-короля з поспішністю, яка доводила, що його вважають своєю людиною. Монк сидів у своєму робочому кабінеті.

- Мілорде, - сказав д'Артаньян із простодушним виглядом, який хитрий гасконець умів приймати досконало, - я прийшов просити у вас поради.

Монк, настільки ж зібраний душевно, наскільки його антагоніст був зібраний подумки, відповідав:

- Говоріть, дорогий мій.

Обличчя його здавалося ще простодушніше за обличчя д'Артаньяна.

- Мілорде, насамперед обіцяйте мені поблажливість і мовчання.

- Обіцяю все, що вам завгодно. Але скажіть же, у чому справа.

- Ось що, мілорде: я не зовсім задоволений його величністю королем.

- Справді? Чим же саме ви незадоволені, люб'язний лейтенанте?

- Його величність іноді жартує дуже нескромно над своїми вірними слугами, а жарт, мілорде, така зброя, яка боляче ранить нашу братію військових.

Монк усіма силами намагався не видати своїх думок; але д'Артаньян стежив так уважно, що помітив на його обличчі ледь помітну фарбу.

- Але я, - відповів Монк найприроднішим тоном, - аж ніяк не ворог жартів, люб'язний пане д'Артаньян. Мої солдати скажуть вам, що в таборі я частенько не без задоволення слухав сатиричні пісні, які залітали з армії Ламберта в мою. Суворішому генералу вони б, напевно, різали слух.

- Ах, мілорд, - сказав д'Артаньян, - я знаю, що ви досконаліть. Знаю, що ви вище за всі людські слабкості. Але жарти жартам ворожнечу. Є такі, що просто бісять мене.

- Чи не можна дізнатися, які саме, дорогий мій?

- Ті, які звернені проти моїх друзів або проти людей, яких я поважаю.

Монк злегка здригнувся, і д'Артаньян помітив його рух.

- Яким чином, - запитав Монк, - шпилька, що дряпає іншого, може колоти вам шкіру? Ну-ка розкажіть.

- Мілорде, я все поясню вам однією фразою: справа йшла про вас.

Монк підійшов до д'Артаньяна:

- Про мене?

- Так, і ось чого я не міг пояснити собі. Можливо, я погано знаю характер короля. Як у короля дістає духу сміятися над людиною, яка надала йому такі послуги? Чого заради він хоче стравити вас, лева, зі мною, мухою*?

- Але я зовсім не бачу, щоб він мав намір стравити нас, - відповів Монк.

- Так, так, він хоче! Король мав дати мені нагороду і міг нагородити мене як солдата, не вигадуючи історії з викупом, яка зачіпає вас.

- Та вона зовсім не зачіпає мене, запевняю вас, - відповів Монк з усмішкою.

- Ви не гнівається на мене, розумію. Ви мене знаєте, мілорд, я вмію зберігати таємниці так міцно, що скоріше могила видасть їх, ніж я. Але все-таки... Розумієте, мілорде?

- Ні, - вперто відповідав Монк.

- Якщо хто-небудь інший дізнається таємницю...

- Яку таємницю?

- Ах, мілорд! Цю нещасливу таємницю про Ньюкасл.

- А! Про мільйон графа де Ла Фер?

- Ні, мілорде, ні! Замах на вашу свободу.

- Воно було чудово виконано, і тут нема про що говорити. Ви воїн хоробрий і хитрий, ви поєднуєте якості Фабія і Ганнібала*. Ви застосували до справи ваші обидві якості - мужність і хитрість. Проти цього теж нічого не скажеш, я повинен був подбати про свій захист.

- Я це знаю, мілорде. Цього я й чекав від вашої неупередженості, і якщо б нічого не було, окрім викрадення, то, чорт забирай, так... Але обставини цього викрадення...

- Які обставини?

- Ви ж знаєте, мілорде, що я маю на увазі.

- Ні ж, клянуся вам!

- Ах... Право, це важко вимовити!..

- Що ж таке?

- Цей проклятий ящик!

Монк помітно почервонів.

- О, я зовсім забув про нього!

- Сосновий, - говорив д'Артаньян, - з отворами для носа і рота. Правду кажучи, мілорд, все інше ще куди не йшло, але ящик!.. Ящик!.. Рішуче, це поганий жарт!

Монк зніяковів. Д'Артаньян продовжував:

- Однак немає нічого дивного, що я зробив це, я, солдат, який шукав щастя. Легковажність мого вчинку вибачається важливістю підприємства, і, крім того, я обережний і вмію мовчати.

- Ах, - зітхнув Монк, - вірте, пане д'Артаньян, я добре вас знаю і ціную по заслугах.

Д'Артаньян не спускав очей із Монка і бачив, що відбувалося в душі генерала, поки він говорив.

- Але справа не в мені, - сказав мушкетер.

- Так у кому ж? - запитав Монк, який починав уже втрачати терпіння.

- У королі, який не вміє мовчати.

- А якщо він буде говорити, то що за біда? - пробурмотів Монк.

- Мілорд, - сказав д'Артаньян, - благаю вас, не прикидайтеся зі мною. Адже я говорю абсолютно відверто. Ви маєте право сердитися, як би ви не були поблажливі. Чорт забирай! Людині, настільки важливій, як ви, людині, яка грає скіпетрами й коронами, як фокусник кулями, не слід потрапляти до скриньки! Адже ви не квітка, не скам'янілість! Розумієте, від цього луснуть від сміху всі ваші вороги, а у вас їх, мабуть, не злічити, бо ви благородні, великодушні, чесні. Половина роду людського розреготається, коли уявить собі вас у ящику. Але ж сміятися таким чином над другою особою в королівстві - зовсім непристойно.

Монк геть розгубився при думці, що його представлять лежачим у ящику. Насмішка, як і передбачав д'Артаньян, подіяла на генерала так, як ніколи не діяли ні небезпеки війни, ні пекуче честолюбство, ні страх смерті.

«Чудово, - подумав гасконець, - я врятований, тому що він злякався».

- О, - почав Монк, - що стосується короля, то не бійтеся, люб'язний пане д'Артаньян. Король не стане жартувати з Монком, клянуся вам!

Д'Артаньян помітив блискавку, що блиснула в його очах і негайно ж зникла.

- Король добрий і благородний, - продовжував Монк, - і не побажає зла тому, хто зробив йому добро.

- Ну ще б пак, зрозуміло! - вигукнув д'Артаньян. - Я цілком згоден з вашою думкою щодо серця короля, але тільки не щодо його голови: він добрий, але надто легковажний.

- Король не вчинить легковажно з Монком, повірте мені.

- Отже, ви спокійні, мілорд?

- З цього боку - абсолютно.

- Але не з моєї?

- Я вже, здається, сказав вам, що покладаюся на вашу чесність і вміння мовчати.

- Тим краще, але, однак, згадайте ще одне...

- Що ж?

- Адже я не один: у мене були товариші, і ще які!

- Так, я знаю їх.

- На жаль, і вони вас знають.

- Так що ж?

- А те, що вони там, у Булоні, чекають на мене.

- І ви боїтеся?

- Боюся, що за моєї відсутності... Чорт забирай! Якби я був із ними, так поручився б за їхнє мовчання!

- Чи не правду я казав вам, що небезпека загрожує не з боку його величності, хоч він і любить жартувати, а від ваших же товаришів, як ви самі визнаєте... Зносити глузування короля - це ще можливо, але з боку якихось ледарів... Чорт забирай!

- Так, розумію, це нестерпно. Ось чому я вам і кажу: чи не думаєте ви, що мені треба їхати до Франції якомога швидше?

- Якщо ви вважаєте, що ваша присутність...

- Зупинить цих ледарів? О, я в цьому впевнений.

- Але ваша присутність не завадить чуткам поширюватися, якщо їх уже пущено.

- О, таємницю ще не розголошено, мілорде, ручаюся вам. У всякому разі, вірте, я твердо вирішив...

- На що?

- Проломити голову першому, хто заїкнеться про неї, і першому, хто почує її. Потім я повернуся в Англію шукати притулку у вас і, можливо, просити служби.

- Повертайтеся!

- На жаль, мілорде, я тут нікого не знаю, крім вас, і якщо я не знайду вас або ви у своїй величі забудете мене...

- Послухайте, пане д'Артаньян, - відповів Монк, - ви дуже мила людина, надзвичайно розумна і хоробра. Ви гідні користуватися всіма земними благами. Поїдьте зі мною до Шотландії, і, клянуся вам, я так добре влаштую вас у моєму віце-королівстві, що всі стануть заздрити вам.

- Ах, мілорде, зараз це неможливо. Зараз на мені лежить священний обов'язок: я повинен охороняти вашу славу. Я повинен перешкодити якомусь дурному жартівникові затьмарити блиск вашого імені перед сучасниками, навіть, можливо, перед потомством!

- Перед потомством!

- А як же! Для нащадків подробиці цієї події мають залишитися таємницею. Уявіть собі, що ця нещасна історія із сосновою скринькою розійдеться світом, - що подумають? Подумають, що ви відновили королівську владу не зі шляхетних спонукань, не за власним рухом

серця, а внаслідок умови, укладеної між вами обома в Шевенінгені. Скільки б я не розповідав, як було все на ділі, мені не повірять: скажуть, що і я урвав шматочок і вписую його.

Монк насупив брови.

- Слава, почесті, чесність! - прошепотів він. - Порожні звуки!

- Туман, - додав д'Артаньян, - туман, крізь який ніхто ясно не може бачити.

- Якщо так, їдьте до Франції, люб'язний друже, - сказав Монк. - Поїдьте і, щоб вам було приємніше і зручніше повернутися в Англію, прийміть від мене на пам'ять подарунок...

«Давно б так!» - подумав д'Артаньян.

- На березі Клайда, - продовжував Монк, - у мене є будиночок під покровом дерев; у нас це називається котедж. При будинку кілька сотень арпанів землі. Прийміть його від мене!

- Ах, мілорд...

- Ви будете там як удома; це якраз такий притулок, про який ви зараз говорили.

- Як! Ви хочете зобов'язати мене такою вдячністю! Але мені соромно!

- Ні, - сказав Монк із тонкою посмішкою, - не ви будете вдячні мені, а я вам.

Він потиснув руку мушкетеру і додав:

- Я велю написати дарчу.

І вийшов.

Д'Артаньян подивився йому вслід і задумався: він був зворушений.

«Ось нарешті, - подумав він, - чесна людина. Тільки боляче відчувати, що він робить усе це не з приязні до мене, а зі страху. О, я хочу, щоб він полюбив мене!»

Потім, поміркувавши ще, він прошепотів: «А втім, на що мені його любов? Адже він англієць!»

І вийшов, злегка стомлений цим поєдинком.

«Ось я і поміщик, - подумав він. - Але, чорт забирай, як розділити цей котедж із Планше? Хіба віддати йому землю, а собі взяти будинок, або нехай він візьме будинок, а я візьму... Чорт забирай! Монк не дозволить мені подарувати крамарю будинок, у якому він жив! Він занадто гордий! Утім, до чого говорити Планші про це? Не грошима компанії придбав я цю садибу, а своїм розумом: отже, вона належить мені одному».

І він пішов до графа де Ла Фер.

XXXVII. Як д'Артаньян владнав із пасивом товариства, перш ніж завести актив

«Рішуче, - зізнався д'Артаньян самому собі, - я в ударі. Та зірка, що світить один раз у житті кожної людини, що світила Йову та Іру*, найнещаснішому з іудеїв і найбіднішому з греків, нарешті зійшла і для мене. Але цього разу я не буду нерозважливий, скористаюся нагодою, - час узятися за розум».

Цього вечора він весело повечеряв зі своїм другом Атосом, ні словом не обмовившись про отриманий подарунок. Але під час вечері він не втримався, щоб не розпитати друга про посіви, збирання хліба, про сільське господарство. Атос відповідав охоче, як завжди. Він уже подумав, що д'Артаньян хоче стати поміщиком, і не раз пошкодував про колишню жваву вдачу, про сміховинні витівки свого старого приятеля. Д'Артаньян тим часом на жирі, що застиг у тарілці, креслив цифри і складав якісь вельми круглі суми.

Увечері вони отримали наказ, або, краще сказати, дозвіл виїхати. У той час як графу подавали папір, інший посланець вручив д'Артаньяну стос документів з безліччю печаток, якими зазвичай скріплюється земельна власність в Англії. Атос помітив, що д'Артаньян переглядає акти, які затверджували передачу йому заміського будиночка генерала. Обережний Монк або, як сказали б інші, щедрий Монк перетворив подарунок на продаж і дав розписку, що отримав за будинок п'ятнадцять тисяч ліврів.

Посланець уже пішов, а д'Артаньян усе ще читав. Атос з усмішкою дивився на нього. Д'Артаньян, спіймавши його посмішку, сховав папери в кишеню.

- Вибачте, - посміхнувся Атос.

- Нічого, нічого, люб'язний друже! - сказав лейтенант. - Я розповім вам...

- Ні, не кажіть нічого, прошу вас. Накази - річ священна; той, хто отримав їх, не повинен говорити ні слова ні братові, ні батькові. А я люблю вас більше, ніж брата, більше за всіх на світі...

- За винятком Рауля?

- Я буду ще більше любити Рауля, коли характер його визначиться, коли він проявить себе... як ви, дорогий друже.

- Так вам, кажете, теж дано наказ, і ви нічого не скажете мені про нього?

- Так, друже мій.

Гасконець зітхнув.

- Був час, - промовив він, - коли ви поклали б цей секретний папір на стіл і сказали б: «Д'Артаньян, прочитайте ці карлючки Портосу й Арамісу».

- Правда... То був час молодості, довірливості, благодатний час, коли нами керувала кров, що кипіла пристрастями!..

- Атосе, чи сказати вам?

- Говоріть, друже мій.

- Про цей п'янкий час, про цю благодатну пору, про кров, що кипіла, про всі ці прекрасні речі я зовсім не шкодую. Це те ж саме, що шкільні роки... Я всюди зустрічав дурнів, які розхвалювали цей час завдань, різок, краюх черствого хліба... Дивно, я ніколи не любив цих речей, і хоч я був дуже діяльним, дуже поміркованим (ви це знаєте, Атосе), дуже простим в одязі, проте розшитий камзол Портоса подобався мені значно більше від мого, поношеного, який не захищав мене взимку від вітру, а влітку від спеки. Знайте, друже мій, мені якось не вселяє довіри людина, що віддає перевагу поганому перед хорошим. А за старих часів у мене все було погане; щомісяця на моєму тілі і на моїй сукні з'являлося раною більше і виявлялося на один екю менше в моєму худому гаманці. Із цього паскудного часу, сповненого хвилювань, я не шкодую ні про що, ні про що, крім нашої дружби... бо я маю серце, - і, як не дивно, це серце не висушив вітер злиднів, що вдирався в дірки мого плаща або в рани, нанесені моєму нещасному тілу шпагами різних майстрів!..

- Не шкодуйте про нашу дружбу, - сказав Атос, - вона помре тільки разом із нами. Дружба, власне, складається зі спогадів і звичок; і якщо ви зараз засумнівалися в моїй дружбі до вас, тому що я не можу розповісти вам про доручення, з яким мене посилають до Франції...

- Я?.. Боже мій!.. Якби ви знали, милий друже, як байдужі мені тепер усі доручення у світі! - І він помацав папери у своїй об'ємистій кишені.

Атос встав з-за столу і покликав господаря, маючи намір розплатитися.

- Відтоді як я дружу з вами, - сказав д'Артаньян, - я ще жодного разу не розплачувався в трактирах. Портос платив часто, Араміс іноді, і майже завжди після десерту виймали гаманець ви. Тепер я багатий і хочу спробувати, чи приємно платити.

- Будь ласка, - відповідав Атос, кладучи гаманець у кишеню.

Після цього друзі рушили в порт, причому в дорозі д'Артаньян часто озирався на людей, які несли дороге його серцю золото.

Ніч накинула темний покрив на жовті води Темзи; лунав гуркіт бочок і блоків, що передував зняттю з якоря, який стільки разів змушував битися серця мушкетерів, коли небезпека, що приховується морем, була найменш грізною з усіх небезпек, з якими вони неминуче мали зустрітися. Вони мали пливти на великому кораблі, що чекав на них у Гревсенді. Карл II, завжди дуже попереджувальний у дрібницях, надіслав яхту і дванадцять солдатів шотландської гвардії, щоб віддати почесті послу, якого відправили до Франції.

Опівночі яхта перевезла пасажирів на корабель, а о восьмій годині ранку корабель доправив посла і його друга в Булонь.

Поки граф де Ла Фер з Грімо клопотали про коней, щоб вирушити прямо до Парижа, д'Артаньян поспішив до готелю, де, згідно з наказом, мали чекати на нього воїни. Коли д'Артаньян увійшов, вони снідали устрицями і рибою, запиваючи їжу ароматичною горілкою. Усі вони були напідпитку, але жоден ще не втратив голови.

Радісним «ура!» зустріли вони свого генерала.

- Ось і я, - привітав їх д'Артаньян. - Кампанію скінчено. Я привіз кожному обіцяну нагороду.

Очі у всіх заблищали.

- Б'юся об заклад, що у найбагатшого з вас немає навіть і ста ліврів у кишені.

- Правда, - відповіли всі хором.

- Панове, - сказав д'Артаньян, - ось мій останній наказ. Торговий трактат укладено завдяки тому, що нам вдалося захопити найпершого знавця фінансової справи в Англії. Тепер я можу сказати вам, що ми повинні були схопити скарбника генерала Монка.

Слово «скарбник» справило деяке враження на воїнів д'Артаньяна. Він помітив, що тільки Менвіль не цілком вірить йому.

- Цього скарбника, - продовжував д'Артаньян, - я привіз у нейтральну країну, Голландію. Там ним був підписаний трактат. Потім я сам відвіз скарбника назад у Ньюкасл. Він залишився цілком задоволений: у сосновому ящику йому було спокійно, переносили його обережно, і я виклопотав у нього для вас нагороду. Ось вона.

Він кинув значного вигляду мішок на скатертину. Усі мимоволі простягнули до нього руки.

- Стривайте, друзі мої! - закричав д'Артаньян. - Якщо є доходи, то є і витрати!

- Ого! - пронісся гул голосів у залі.

- Ми опинилися в становищі, небезпечному для дурнів. Скажу ясніше: ми перебуваємо між шибеницею і Бастилією.

- Ого! - повторив хор.

- Це неважко зрозуміти. Слід було пояснити генералу Монку, яким чином зник його скарбник. Для цього я почекав сприятливої хвилини - відновлення короля Карла Другого, з яким ми друзі...

Армія відповідала задоволеними поглядами на гордий погляд д'Артаньяна.

- Коли короля відновили, я повернув Монку його скарбника, щоправда, трохи зім'ятого, але все ж цілого й неушкодженого. Генерал Монк пробачив мені, так, він пробачив, але сказав такі слова, які я прошу зарубати собі на носі: «Пане, жарт непоганий, але я взагалі не любитель жартів. Якщо коли-небудь хоч слово вилетить (ви розумієте, пане Менвіль? - додав д'Артаньян), якщо коли-небудь хоч слово вилетить із ваших вуст або з вуст ваших товаришів про те, що ви

зробили, то в мене в Шотландії та в Ірландії є сімсот сорок одна шибениця: усі вони з дуба, окуті залізом і щотижня змазуються олією. Я подарую кожному з вас по такій шибениці, і зауважте гарненько, пане д'Артаньян (зауважте те ж саме й ви, люб'язний пане Менвіле), що в мене залишиться ще сімсот тридцять для моїх дрібних потреб. До того ж...»

- Ага! - сказало кілька голосів. - Це ще не все?

- Залишається дрібниця: «Пане д'Артаньян, я надішлю королю французькому зазначений трактат і попрошу його посадити попередньо в Бастилію, а потім переслати до мене всіх тих, хто брав участь у цій експедиції: король, звісно, виконає моє прохання».

Усі скрикнули від жаху.

- Зачекайте! - продовжував д'Артаньян. - Поважний генерал Монк забув тільки одне: він не знає ваших імен, я один знаю їх, але ж я-то вже не видам вас, ви розумієте! Навіщо мені видавати вас! І ви самі, напевно, не такі дурні, щоб доносити на себе. Не те король, щоб не витрачатися на ваше утримання і прокорм, відішле вас до Шотландії, де стоїть сімсот сорок одна шибениця. Ось і все, панове. Мені нічого додати до того, що я мав честь сказати вам. Сподіваюся, ви мене добре зрозуміли? Чи не так, пане Менвіль?

- Цілком, - відповідав Менвіль.

- Тепер про гроші, - сказав д'Артаньян. - Закрийте двері щільніше.

Сказавши це, він розв'язав мішок, і зі столу на підлогу посипалося безліч блискучих золотих екю. Кожен зробив мимовільний рух, щоб підібрати їх.

- Тихо! - вигукнув д'Артаньян. - Нехай ніхто не нагинається. Я одягну вас справедливо.

І він справді вчинив так, давши кожному п'ятдесят із цих блискучих екю, і отримав стільки ж благословень, скільки роздав монет.

- Ах, - зітхнув він, - якби ви могли стати розсудливими, стати добрими і чесними громадянами...

- Важко! - сказав один голос.

- А для чого це треба? - запитав інший.

- Для того, щоб, знову відшукавши вас, я міг за нагоди пригостити новим подарунком...

Він зробив знак Менвілю, який слухав усе це з недовірливим виглядом.

- Менвіль, ходімо зі мною. Прощавайте, друзі мої; раджу вам тримати язик за зубами.

Менвіль вийшов слідом за д'Артаньяном під звуки радісних вигуків, змішаних із солодким дзвоном золота в кишенях.

- Менвіль, - сказав д'Артаньян, коли вони опинилися на вулиці, - ви не повірили мені, але, дивіться, не потрапте в халепу. Ви, здається, не дуже боїтеся шибениць генерала Монка і навіть Бастилії його величності короля Людовика Чотирнадцятого. Але тоді бійтеся мене. Знайте, якщо у

вас вирветься хоч одне слово, я заріжу вас, як курча. Мені дано відпущення гріхів папою.

- Запевняю вас, що я рівно нічого не знаю, люб'язний пане д'Артаньян, і цілком вірю всьому, що ви сказали нам.

- Тепер я бачу, що ви розумний малий, - усміхнувся мушкетер. - Адже я знаю вас уже двадцять п'ять років. Ось вам ще п'ятдесят золотих екю; ви бачите, як я ціную вас. Отримуйте.

- Дякую, - відповів Менвіль.

- Із цими грошима ви справді можете стати чесною людиною, - сказав д'Артаньян серйозно. - Соромно вам: ваш розум і ваше ім'я, яке ви не смієте носити, покриті іржею поганого життя. Станьте порядною людиною, Менвіль, і ви проживете рік на ці екю. Грошей вдосталь: удвічі більше за офіцерську платню. Через рік приходьте побачитися зі мною, і - чорт забирай! - я зроблю з вас що-небудь!

Менвіль, подібно до своїх товаришів, заприсягся, що буде нім, як могила. Однак хто-небудь із них все ж розповів, як була справа. Без сумніву, не ті дев'ять осіб, які боялися шибениці; та й не Менвіль; мабуть, і навіть найімовірніше, сам д'Артаньян; він, як гасконець, був нестриманий на язик. Якщо не він, то хто ж інший? Як пояснити, що ми знаємо таємницю соснового ящика з отворами, знаємо її так точно, що могли повідомити найдрібніші подробиці? А подробиці ці проливають зовсім нове й несподіване світло на главу англійської історії, яку наші побратими історики досі залишали в тіні.

XXXVIII. З якої випливає, що французький крамар уже встиг відновити свою честь у сімнадцятому столітті

Розрахувавшись із товаришами і давши їм свої поради, д'Артаньян думав тільки про те, як би швидше дістатися Парижа. Атос теж поспішав додому, щоб відпочити. Хоч би якою спокійною залишилася людина після всіх перипетій дороги, будь-який мандрівник радий побачити наприкінці дня, навіть якщо день був чудовим, що наближається ніч, несучи з собою трошки відпочинку. Друзі їхали з Булоні до Парижа поруч, але, занурені кожен у свої думки, розмовляли про такі незначні предмети, що ми не вважаємо за потрібне розповідати про них читачеві. Розмірковуючи кожен про свої справи і малюючи кожен по-своєму картини майбутнього, вони поганяли коней, намагаючись у такий спосіб зменшити відстань до Парижа.

Атос і д'Артаньян під'їхали до паризької застави ввечері, на четвертий день після від'їзду з Булоні.

- Куди ви поїдете, люб'язний друже? - запитав Атос. - Я прямую до себе додому.

- А я до свого компаньйона Планше.

- Ми побачимося?

- Так, якщо ви будете в Парижі: адже я залишаюся тут.

- Ні, побачившись із Раулем, на якого я чекаю у себе вдома, я негайно вирушаю в замок Ла-Фер.

- Ну так прощавайте, дорогий друже.

- Ні, скажемо краще: «До побачення». Чому б не оселитися вам у Блуа, разом зі мною? Ви тепер вільні, багаті. Хочете, я куплю вам славний маєток біля Шеверні або Брасьє*? З одного боку у вас будуть чудові ліси, які з'єднуються з Шамборськими, а з іншого - дивовижні болота. Ви любите полювання, і, крім того, ви поет, люб'язний друже. Ви знайдете там фазанів, дергачів і диких качок; я вже не кажу про захід сонця і про прогулянки в човні, які полонили б Немврода або самого Аполлона*. До купівлі маєтку ви поживете в замку Ла-Фер, і ми ганятимемо сорок у виноградниках, як робив колись король Людовик Тринадцятий. Це - гарне заняття для таких старих, як ми.

Д'Артаньян узяв Атоса за руки.

- Милий графе, - сказав він, - я не кажу вам ні так, ні ні ні. Дозвольте мені залишитися в Парижі, поки я влаштую свої справи й освоюся з думкою, яка водночас гнітить і захоплює мене. Бачте, я розбагатів і, поки не звикну до багатства, буду найнестерпнішою істотою: адже я знаю себе. О, я ще не зовсім поглупів і не хочу здатися дурнем такому другові, як ви, Атосе. Сукня прекрасна, вона вся роззолочена, але надто нова і тисне під пахвами.

Атос усміхнувся.

- Добре, - погодився він. - Але, до речі, з приводу цієї сукні, хочете я дам вам пораду?

- Дуже радий.

- Ви не розсердитеся?

- Помилуйте.

- Коли багатство приходить до людини пізно і несподівано, вона повинна, щоб не зіпсуватися, або стати скупою, тобто витрачати трохи більше того, скільки витрачала колись, або стати мотом, тобто наробити достатньо боргів, щоб перетворитися знову на бідняка.

- Ваші слова дуже схожі на софізм, люб'язний філософе.

- Не думаю. Хочете стати скупим?

- Ні, ні... Я вже був скупий, коли не був багатий. Треба спробувати інше.

- Так зробіться мотом.

- І цього не хочу, чорт забирай. Борги лякають мене. Кредитори нагадують мені чортів, які підсмажують нещасних грішників на сковорідках, а оскільки терпіння не головна моя чеснота, то мені завжди хочеться побити цих чортів.

- Ви найрозумніший з відомих мені людей, і вам поради зовсім не потрібні. Дурні ті, які уявляють, що можуть вас навчити чогось. Але ми, здається, вже на вулиці Сент-Оноре*?

- Так.

- Подивіться, он там, ліворуч, у цьому маленькому білому будинку, моя квартира. Зауважте, у ньому тільки два поверхи. Перший займаю я; другий знімає офіцер, який у справах служби буває відсутній місяців вісім або дев'ять на рік. Таким чином, я тут живу ніби у своєму будинку, з тією різницею, що не витрачаюся на його утримання.

- Ах, як ви вмієте влаштовуватися, Атосе. Яка щедрість і який порядок! Ось що хотів би я в собі поєднати. Але що поробиш. Це дається від народження, досвід тут ні до чого.

- Підлабузник!.. Прощавайте, милий друже, прощайте! До речі, вклоніться від мене вельмишановному Планше. Він, як і раніше, розумний?

- І розумний, і чесний. Прощавайте, Атосе!

Вони розлучилися. Розмовляючи, д'Артаньян не зводив очей з коня, який віз у кошиках, під сіном, мішки із золотом. На дзвіниці Сен-Мері пробила дев'ята година вечора; службовці Планше замикали крамницю. Під навісом на розі Ломбардської вулиці д'Артаньян зупинив провідника, який вів коня. Покликавши одного зі службовців Планше, він наказав йому стерегти не тільки коней, а й провідника. Потім він увійшов до Планше, який щойно повечеряв і з деяким занепокоєнням поглядав на календар: він мав звичку вечорами закреслювати день, що минув.

У ту хвилину, як Планше, як зазвичай, зі зітханням викреслював день, що відлетів, на порозі з'явився д'Артаньян, дзвенячи шпорами.

- Боже мій! - вигукнув Планше.

Поважний крамар не міг нічого більше вимовити, побачивши свого компаньйона. Д'Артаньян стояв зігнувшись, з похмурим виглядом. Гасконець хотів пожартувати над Планше.

«Господи боже мій! - подумав крамар, глянувши на гостя. - Який він сумний!»

Мушкетер сів.

- Люб'язний пане д'Артаньян, - сказав Планше у страшному хвилюванні. - Ось і ви! Чи здорові ви?

- Так, нічого собі, - відповів д'Артаньян зі зітханням.

- Ви не поранені, сподіваюся?

- Гм!

- Ах, я розумію, - прошепотів Планше, ще більш стривожений. - Експедиція була важка?

- Так.

Планше здригнувся.

- Мені хочеться пити, - жалібно вимовив мушкетер, піднімаючи голову.

Планше кинувся до шафи й налив д'Артаньяну велику склянку вина. Д'Артаньян глянув на пляшку і запитав:

- Що це за вино?

- Ваше улюблене, пане, - відповів Планше, - добре старе анжуйське винце, яке раз мало не відправило нас на той світ*.

- Ах, - сказав д'Артаньян із сумною посмішкою, - ах, добрий мій Планше! Чи доведеться мені ще коли-небудь пити хороше вино?

- Послухайте, - заговорив Планше, бліднувши і з нелюдським зусиллям перемагаючи тремтіння, - послухайте, я був солдатом, отже, я хоробрий. Не мучте мене, люб'язний пане д'Артаньян: наші гроші загинули, чи не так?

Д'Артаньян помовчав кілька секунд, які здалися бідному Планше цілим століттям, хоча за цей час він встиг тільки повернутися на стільці.

- А якщо б і так, - сказав д'Артаньян, повільно киваючи головою, - то що сказав би ти мені, друже мій?

Планше з блідого став жовтим. Здавалося, він проковтнув язик; шия в нього налилася кров'ю, очі почервоніли.

- Двадцять тисяч ліврів! - прошепотів він. - Все-таки двадцять тисяч!

Д'Артаньян впустив голову, витягнув ноги, опустив руки: він був схожий на статую безнадійності. Планше випустив зітхання із самої глибини душі.

- Добре, - сказав він, - я все розумію. Будемо мужніми. Усе скінчено, чи не так? Слава богу, що ви врятували своє життя.

- Зрозуміло, життя дещо означає, але все-таки я зовсім розорений.

- Чорт забирай! - вигукнув Планше. - Якщо навіть і розорені, то не треба впадати у відчай. Ви вступите в товариство зі мною, ми станемо торгувати разом і ділити бариші, розділимо мигдаль, родзинки і чорнослив і з'їмо разом останній шматочок голландського сиру.

Д'Артаньян не міг довше приховувати правду.

- Чорт забирай! - вигукнув він майже зі сльозами. - Ти молодець, Планше! Але скажи, ти не прикидався? Ти не бачив там, на вулиці, під навісом, коня з мішками?

- Якого коня? З якими мішками? - запитав Планше, серце якого стиснулося при думці, що д'Артаньян збожеволів.

- Чорт забирай! З англійськими мішками! - сказав д'Артаньян, сяючи від захвату.

- Боже мій! - прошепотів Планше, помітивши радісний блиск в очах свого товариша.

- Дурень! - вигукнув д'Артаньян. - Ти думаєш, що я збожеволів. Чорт візьми! Ніколи ще голова моя не була такою ясною, ніколи не було мені так весело. Ходімо за мішками, Планше, за мішками!

- За якими мішками?

Д'Артаньян підвів Планше до вікна:

- Бачиш там, під навісом, коня з кошиками?

- Так.

- Бачиш, твій прикажчик розмовляє з провідником?

- Так, так.

- Добре. Якщо це твій прикажчик, то ти знаєш, як його звуть. Поклич його!

- Абдон! - закричав Планше у вікно.

- Веди сюди коня, - підказав д'Артаньян.

- Веди сюди коня! - крикнув Планше гучним голосом.

- Дай десять ліврів провіднікові, - розпорядився д'Артаньян гучним наказовим голосом, точно командуючи під час битви. - Двох прикажчиків для перших двох мішків і двох для другої пари. Вогню, чорт забирай! Швидко!

Планше кинувся вниз сходами, ніби за ним гнався сам диявол. За хвилину прикажчики піднімалися сходами, крекчучи під своєю ношею. Д'Артаньян відіслав їх спати, ретельно замкнув двері й сказав Планше, який, своєю чергою, починав божеволіти:

- Тепер візьмемося за справу.

Він розстелив на підлозі ковдру і висипав на неї вміст першого мішка. Планше висипав вміст другого. Потім д'Артаньян розпоров ножем третій. Коли Планше почув чарівний дзвін золота і срібла, побачив, що з мішка сиплються блискучі монети, тріпочучі, наче риби, викинуті з сітки, коли відчув, що стоїть по коліно в золоті, голова в нього запаморочилась, він похитнувся, наче людина, вражена блискавкою, й тяжко впав на величезну купу грошей, що із дзенькотом розсипалася.

Планше від радості втратив свідомість. Д'Артаньян хлюпнув йому в обличчя білим вином. Крамар негайно прийшов до тями.

- Боже мій! Боже мій! - твердив Планше, отираючи вуса і бороду.

У ті часи, як і тепер, крамарі носили браві вуса і бороду, як ландскнехти; тільки купання в грошах, дуже рідкісне в ту пору, зовсім вивелося тепер.

- Чорт забирай! - вигукнув д'Артаньян. - Тут сто тисяч ліврів для вас, милий компаньйон. Дозвольте отримати свою частку, якщо завгодно. А я візьму своє.

- Славна сума!.. Чудова сума, пане д'Артаньян.

- Півгодини тому я шкодував про частку, яку повинен віддати тобі, - сказав д'Артаньян, - але тепер не шкодую. Ти славна людина, Планше. Ну, розплатимося як слід: кажуть, грошики рахунок люблять.

- Ах, розкажіть мені спочатку всю історію! - попросив Планше. - Вона, мабуть, ще краща за гроші.

- Так, - погодився д'Артаньян, погладжуючи вуса, - так, можливо. І якщо коли-небудь історик попросить у мене відомостей, то почерпне з вірного джерела. Слухай, Планше, я все тобі розповім.

- А я тим часом перерахую гроші. Дозвольте починати, мій дорогий пане.

- Отже, - сказав д'Артаньян, перевівши подих.

- Отже, - сказав Планше, захопивши першу жменю золота.

XXXIX. Гра Мазаріні

Того самого вечора, коли наші друзі приїхали до Парижа, в одній з кімнат Пале-Рояля, обтягнутої темним оксамитом і прикрашеної чудовими картинами в позолочених рамах, увесь двір зібрався перед постіллю Мазаріні, який запросив короля і королеву на карткову гру.

У кімнаті стояли три столи, розділені невеликими ширмами. За одним зі столів сиділи король і обидві королеви. Король Людовик XIV зайняв місце навпроти своєї молодої дружини і посміхався їй із виразом невдаваного щастя. Анна Австрійська грала з кардиналом, і невістка допомагала їй, коли не посміхалася чоловікові. Кардинал лежав у ліжку, схудлий, стомлений. За нього грала графиня де Суасон*, і він безперестанку заглядав їй у карти; очі його виражали цікавість і жадібність.

Мазаріні наказав Бернуїну нарум'янити себе; але рум'янець, яскраво виділяючись на щоках, ще більше підкреслював хворобливу блідість решти обличчя та жовтизну лоба, що лисніло. Тільки очі кардинала блищали, і на ці очі хворої людини король, королеви і придворні поглядали із занепокоєнням.

Насправді ж очі синьйора Мазаріні були зірками, більш-менш блискучими, за якими Франція XVII століття читала свою долю щовечора і щоранку. Монсеньйор не вигравав і не програвав; він не був, отже, ні веселий, ні сумний. Це був застій, у якому не захотіла залишити його Анна Австрійська, сповнена співчуття до нього; але, щоб привернути увагу хворого до якоїсь гучної справи, треба було виграти або програти. Виграти було небезпечно, тому що Мазаріні змінив би свою байдужість на потворне лицемірство; програти було небезпечно, бо довелося б шахраювати, а принцеса, слідкуючи за грою своєї свекрухи, напевно, поскаржилася б на неї за добру прихильність до Мазаріні.

Користуючись затишшям, придворні базікали між собою. Мазаріні, коли не був у поганому настрої, був добродушною людиною, і він, який нікому не заважав нікого обмовляти, оскільки люди платили*, не був настільки тираном, щоб заборонити розмовляти, оскільки при цьому витрачали гроші.

Тож придворні базікали між собою. За іншим столом молодший брат короля, Філіп, герцог Анжуйський, милувався в дзеркальній кришці табакерки своїм прекрасним обличчям. Улюбленець його, шевальє де Лоррен, спершись на крісло герцога, слухав з таємною заздрістю графа де Гіша, іншого улюбленця Філіпа. Граф пишномовним стилем оповідав про різні пригоди відважного короля Карла II. Наче чарівну казку, він розповідав історію його таємних поневірянь Шотландією і говорив про небезпеки, що оточували короля, коли вороги переслідували його по п'ятах: Карл проводив ночі в дуплах дерев, а вдень голодував і бився. Мало-помалу доля нещасного короля так захопила увагу слухачів, що гра призупинилася навіть за королівським столом, і молодий король,

вдаючи, що він неуважний, задумливо слухав цю одіссею, яку жваво, в усіх подробицях переказував граф де Гіш. Графиня де Суасон перервала де Гіша.

- Зізнайтеся, графе, - посміхнулася вона, - що ви трошки прикрашаєте вашу розповідь.

- Графиня, я, як папуга, передаю те, що повідомили мені англійці. На сором свій мушу зізнатися, що я точний, як копія.

- Карл Другий помер би, якби переніс усе це.

Людовик XIV підняв свою горду голову.

- Графиня, - сказав він серйозним голосом, у якому відчувалася ще юнацька сором'язливість, - кардинал може підтвердити, що під час мого неповноліття справи Франції йшли дуже погано... І якби в той час я був старшим і міг узятися за зброю, мені часто доводилося б воювати, щоб добути собі вечерю.

- На щастя, - промовив кардинал, який уперше порушив мовчання, - ви перебільшуєте, ваша величносте, і вечеря завжди була готова вчасно для вас і для ваших слуг.

Король почервонів.

- О, - недоречно вигукнув Філіп зі свого місця, продовжуючи дивитися в дзеркало, - я пам'ятаю, що раз у Мелюні ні для кого не було вечері; король з'їв дві третини шматка хліба, а мені віддав залишки.

Усі гості, побачивши, що Мазаріні посміхнувся, засміялися. Королям лестять так само нагадуванням минулих лих, як і надією на майбутнє щастя.

- І все ж французька корона завжди міцно трималася на головах королів, - поспішно додала Анна Австрійська, - а англійська корона впала з голови Карла Першого. І коли обурення загрожувало французькому трону, коли він коливався - адже іноді буває, що трон коливається, так само як трапляються землетруси, - щоразу славна перемога повертала нам спокій.

- З новими лаврами для корони, - додав Мазаріні.

Граф де Гіш замовк. Король прийняв байдужий вигляд, а Мазаріні обмінявся поглядом з королевою Анною Австрійською, ніби дякуючи їй за допомогу.

- Усе одно, - сказав Філіп, пригладжуючи волосся, - мій кузен Карл не гарний обличчям, але дуже хоробрий і бився, як німецький рейтар. І якщо ще буде так само битися, то неодмінно виграє бій... як при Рокруа...

- Але в нього немає війська, - зауважив шевальє де Лоррен.

- Союзник його, король голландський, дасть йому військо. О, я послав би йому солдатів, якби був королем Франції.

Людовик XIV спалахнув. Мазаріні прикинувся, що поглинений грою.

- Тепер, - продовжував граф де Гіш, - доля нещасного принца здійснилася. Він загинув, якщо Монк обдурив його. В'язниця, а може

бути, смерть, довершить його нещастя, що почалися з вигнання, битв і поневірянь. Мазаріні насупив брови.

- Чи правда, що його величність Карл Другий покинув Гаагу? - запитав Людовик XIV.

- Абсолютна правда, ваша величність, - відповів граф. - Батько мій отримав листа, в якому його повідомляють про цей від'їзд з усіма подробицями. Відомо навіть, що король зійшов на берег у Дуврі. Рибаки бачили, як він попрямував у порт. Але все подальше - поки таємниця.

- Як би я хотів знати, що було далі! - з жаром вигукнув Філіп Анжуйський. - Ви, мабуть, знаєте, братику?

Людовик XIV знову почервонів - втретє протягом години.

- Запитайте у кардинала, - відповідав він таким голосом, що Мазаріні, Анна Австрійська і всі гості подивилися на нього.

- Це означає, сину мій, - сказала Філіпу з посмішкою Анна Австрійська, - що король не любить говорити про державні справи поза радою.

Філіп покірно вислухав зауваження і, усміхаючись, низько вклонився братові, потім матері.

Але Мазаріні помітив, що в дальньому кутку кімнати складається група і що герцог Анжуйський, граф де Гіш і шевальє де Лоррен, позбавлені можливості міркувати голосно, можуть тихцем сказати більше, ніж потрібно. Він кидав на них недовірливі й неспокійні погляди, натякаючи Анні Австрійській, що треба перервати цю таємну нараду, як раптом Бернуїн увійшов у двері, за ліжком кардинала, і шепнув йому на вухо:

- Посол від його величності англійського короля.

Мазаріні не міг приховати свого здивування, яке одразу ж помітив король. Не бажаючи бути нескромним і водночас здатися зайвим, Людовик XIV негайно встав і, підійшовши до кардинала, попрощався з ним.

Гості піднялися; почувся шум відсунутих стільців і столів.

- Влаштуйте так, щоб усі поступово розійшлися, - сказав Мазаріні тихо Людовіку XIV, - і будь ласка, залишіться у мене ще кілька хвилин. Я закінчую справу, про яку тепер же, сьогодні ввечері, бажав би переговорити з вашою величністю.

- І з королевами? - запитав Людовик.

- Так, і з герцогом, - відповів кардинал.

Із цими словами він підвівся на своєму ліжку, і полог, спустившись, закрив його. Кардинал, однак, не забув про змовників, які стояли в кутку кімнати.

- Граф де Гіш, - покликав він слабким голосом, тоді як за опущеним пологом Бернуїн подавав йому халат.

- Я тут, - відповів граф, підходячи.

- Зіграйте за мене, ви дуже щасливі... Виграйте мені побільше у цих панів.

- Дозвольте, монсеньйоре.

Молодий чоловік сів за стіл, звідки король перейшов до королев і заговорив із ними.

Між графом і кількома придворними зав'язалася велика гра.

Філіп Анжуйський розмовляв про моди з шевальє де Лорреном, а за пологом ліжка вже не було чути шелесту шовкового одягу кардинала.

Мазаріні слідом за Бернуїном вийшов у сусідню кімнату.

XL. Державна справа

Перейшовши до свого кабінету, кардинал побачив там графа де Ла Фер, який чекав на нього, уважно розглядаючи картину Рафаеля, що висіла над поставцем, прикрашеним сріблом і золотом.

Кардинал увійшов легко і безшумно, як тінь, і негайно глянув на графа, бажаючи, як завжди, за виразом обличчя співрозмовника вгадати характер розмови.

Але цього разу він помилився. Він рівно нічого не прочитав на обличчі Атоса і не помітив навіть тієї поваги, яку звик бачити завжди й у всіх.

Атос був одягнений у чорну сукню, скромно вишиту сріблом. Він носив знаки Підв'язки, Золотого Руна і Святого Духа - трьох вищих орденів; з'єднані разом, вони бували тільки в королів або в артистів на сцені.

Мазаріні довго, але безуспішно намагався пригадати, як звуть людину, що стояла перед ним.

- Мені доповіли, - вимовив він нарешті, - що до мене приїхав посол з Англії.

Він сів, відпустивши Бернуїна і Брієнна, який збирався як секретар вести протокол.

- Справді, пане кардинале, я присланий його величністю королем англійським.

- Для англійця ви говорите французькою напрочуд чисто, - привітно сказав Мазаріні, поглядаючи на ордени і намагаючись зловити погляд посла.

- Я не англієць, я француз, пане кардинале, - відповів Атос.

- Ось як! Англійський король обирає французів у посланці? Це гарна ознака... Ваше ім'я, пане?

- Граф де Ла Фер, - відповів Атос без того глибокого поклону, якого вимагали і сан, і гордість всемогутнього міністра.

Мазаріні знизав плечима, ніби кажучи: «Не знаю цього імені». Потім запитав:

- І ви приїхали сказати мені?

- Я приїхав від його величності короля англійського оголосити королю французькому...

Мазаріні насупив брови.

- ...оголосити королю французькому, - незворушно продовжував Атос, - про щасливе повернення його величності короля Карла Другого на батьківський престол.

Ця деталь не вислизнула від хитрого кардинала. Мазаріні занадто добре знав людей і побачив у холодній, майже зарозумілій чемності Атоса ознаку неприязні, яка рідко трапляється в атмосфері придворних теплиць.

- У вас, певно, є вірчі грамоти? - запитав Мазаріні сухо і з досадою.

- Є, монсеньйоре.

Слово «монсеньйор» насилу злетіло з вуст Атоса; здавалося, воно палило його губи.

- Покажіть їх.

Атос дістав депешу з вишитої оксамитової сумки, що висіла в нього на грудях під камзолом.

Мазаріні простягнув руку.

- Вибачте, пане кардинале, - сказав Атос. - Депеша адресована королю.

- Якщо ви француз, пане, ви маєте знати, що означає перший міністр при французькому дворі.

Атос відповідав:

- Так, були часи, коли я знав, що означають перші міністри, але давно вже вирішив завжди звертатися прямо до короля.

- У такому разі, - кинув Мазаріні, який починав сердитися, - ви не побачите ні міністра, ні короля.

І Мазаріні встав. Атос поклав депешу в сумку, стримано вклонився і попрямував до дверей. Його холоднокровність розлютила Мазаріні.

- Які дивні дипломатичні прийоми! - вигукнув він. - Невже ще не скінчилися ті часи, коли пан Кромвель надсилав до нас своїх молодиків замість повірених у справах? Вам бракує, пане, тільки круглого капелюха і Біблії за поясом.

- Пане, - сухо заперечив Атос, - мені ніколи не траплялося, подібно до вас, вести переговори з Кромвелем, я зустрічав його посланців тільки зі шпагою в руках. Тому я не знаю, як він зносився з першим міністром. Скажу тільки про його величність Карла Другого; коли він пише його величності королю Людовику Чотирнадцятому, то це не означає, що він пише його преосвященству кардиналу Мазаріні. У цій відмінності я зовсім не бачу жодного дипломатичного прийому.

- А! - вигукнув Мазаріні, піднімаючи голову і вдаряючи себе рукою по лобі. - А! Згадав!

Атос зі здивуванням подивився на нього.

- Так, так... - продовжував кардинал, розглядаючи гостя. - Звичайно... Я впізнаю вас, пане! Diavolo*! Тепер я вже не дивуюся!

- Зрозуміло, - відповів з посмішкою Атос. - Це я дивуюся, що ви, за своєї чудової пам'яті, досі не впізнали мене.

- Ви, як зазвичай, непокірні, норовливі... Як би вас звати? Дозвольте... назва якоїсь річки... Потамос... Ні, острова... Наксос... Ні, - per Jove*, - назва гори... Атос! Так, саме так! Дуже радий, що бачу вас цього разу не в Рюейлі, де ви з вашими проклятими товаришами здерли з мене неабиякий викуп!.. Фронда!.. Все ще Фронда!.. Проклята Фронда!.. Ну й закваска!.. Але скажіть, чому ваша ненависть до мене збереглася довше, ніж моя до вас? Вам-то вже нема на що поскаржитися: адже ви не тільки вийшли сухим із води, але навіть зі стрічкою ордена Святого Духа на шиї...

- Пане кардинале, - заперечив Атос, - дозвольте мені не входити в міркування про такі речі... Мені дано доручення. Чи бажаєте ви допомогти мені виконати його?

- Мене дивує одне, - з насмішкою сказав Мазаріні, радіючи, що все пригадав. - Як це ви, пане... Атос, ви, фрондер, взяли на себе доручення до Мазаріні, як просто називали мене раніше...

І Мазаріні розсміявся. Але кашель заважав йому, і регіт його скоро перейшов у хрип.

- Я прийняв доручення до короля французького, пане кардинале, - спокійно відповів Атос (він вважав, що всі переваги на його боці, і був стриманий).

- У всякому разі, пане фрондер, - сказав Мазаріні весело, - після короля справа, за яку ви взялися...

- Справа, яку мені доручили, пане кардинал. Я не шукаю справ.

- Припустимо. Справа ця, кажу я, все одно пройде через мої руки... Не будемо гаяти дорогого часу... Скажіть мені умови.

- Я мав честь повідомити вам, що мені невідомий зміст листа, в якому викладено волю його величності короля Карла Другого.

- Право, ви мене смішите своєю безпристрасністю, пане Атос... Видно, що ви водилися з тамтешніми пуританами... Я знаю вашу таємницю краще за вас, і ви даремно не виявляєте поваги людині старезній і хворій, яка багато попрацювала в житті й хоробро боролася за свої ідеї, так само як ви за ваші... Ви нічого не хочете сказати мені? Добре! Не хочете віддати мені листи? Незрівнянно!.. Ходімо в мою спальню: там ви побачите короля, і при королі я... Але ще одне слово: хто подарував вам знаки Золотого Руна? Пам'ятаю, що ви кавалер ордена Підв'язки, але про Золоте Руно я не знав...

- Нещодавно іспанський король з нагоди одруження його величності Людовика Чотирнадцятого надіслав королю Карлу Другому патент на орден Золотого Руна. Карл Другий передав патент мені, вписавши моє ім'я.

Мазаріні піднявся і, спираючись на руку Бернуїна, пройшов до спальні якраз у ту хвилину, коли доповіли про приїзд принца.

Дійсно, принц Конде, перший принц крові, переможець при Рокруа, Лані та Нордлінгені, з'явився до монсеньйора Мазаріні в

супроводі своїх дворян. Він привітав короля, коли перший міністр відсунув полог свого ліжка.

Атос побачив Рауля, який тиснув руку графу де Гішу, і відповів посмішкою на шанобливий уклін сина.

Він побачив також, як спалахнуло від радості обличчя кардинала, коли той помітив на столі перед собою купу золота. Граф де Гіш виграв ці гроші, граючи за Мазаріні на його прохання.

Кардинал забув посла, посольство і принца; він думав тільки про гроші.

- Як! Це мій виграш? - вигукнув він.

- Так, майже п'ятдесят тисяч екю, - відповів граф де Гіш, встаючи. - Повернути вам карти чи завгодно, щоб я продовжував?

- Поверніть! Поверніть! Ви необережні. Мабуть, ще програєте весь мій виграш!

- Пане кардинал! - сказав принц Конде, кланяючись.

- Здрастуйте, ваша високість, - відповів міністр недбало. - Дуже люб'язно, що приїхали відвідати хворого друга.

- Друга! - пробурмотів про себе граф де Ла Фер, який не повірив своїм вухам, почувши таке визначення. - Друзі?! Мазаріні і Конде?!

Кардинал вгадав думки фрондера; він усміхнувся і додав, звертаючись до короля:

- Маю честь представити вашій величності графа де Ла Фер, посла його величності короля англійського... Державна справа, панове! - додав він, звертаючись до гостей, які за його знаком вийшли всі, з принцом Конде на чолі.

Рауль, глянувши востаннє на графа де Ла Фер, вийшов слідом за принцом. Філіп Анжуйський і королева, здавалося, радилися, чи залишитися їм.

- Тут справа сімейна, - раптом сказав Мазаріні, зупиняючи їх. - Граф де Ла Фер привіз королю послання, в якому Карл Другий, відновлений на престолі, пропонує поєднати шлюбом брата короля з принцесою Генріеттою, онукою Генріха Четвертого... Чи не до вподоби вам, графе, вручити лист його величності?

Атос стояв у подиві. Яким чином міністр міг знати зміст паперу, з яким він ні на секунду не розлучався?

Але, цілком володіючи собою, Атос подав депешу молодому королю, який, почервонівши, взяв її. Урочисте мовчання запанувало в спальні кардинала. Воно порушувалося тільки тихим дзвоном золота, яке Мазаріні жовтою, сухою рукою укладав у скриньку, поки король читав листа.

XLI. Розповідь

Лукавий кардинал повідомив майже все, і послу нічого не залишалося додати. Однак звістка про реставрацію Карла II вразила короля. Він повернувся до графа, з якого не спускав очей від самої його появи, і запитав:

- Не відмовте, пане, розповісти нам подробиці про стан справ в Англії. Ви приїхали прямо звідти, ви француз, і ордени на ваших грудях показують, що ви людина знатна і заслужена.

- Граф де Ла Фер - старовинний слуга вашої величності, - сказав кардинал королеві-матері.

Анна Австрійська була забудькувата, як королева, що бачила багато бур і багато ясних днів. Вона глянула на Мазаріні, крива посмішка якого не віщувала нічого хорошого; потім перевела запитальний погляд на Атоса.

Кардинал продовжував:

- Граф був мушкетером за часів Тревіля і служив покійному королю... Граф дуже добре знає Англію, куди він їздив кілька разів у різний час... Взагалі він чудова людина...

У словах кардинала таївся натяк на спогади, яких Анна Австрійська так боялася. Англія нагадувала їй про її ненависть до Рішельє і любов до Бекінгема; мушкетер епохи Тревіля викликав у її пам'яті колишні перемоги, які хвилювали її серце в молодості, і небезпеки, які ледь не коштували їй трону.

Слова ці справили велике враження: члени королівської родини замовкли, уважно прислухаючись. З різними почуттями думали вони про ті таємничі часи; юнаки вже не застали їх, а люди похилого віку вважали їх назавжди забутими.

- Говоріть, графе, - вимовив нарешті Людовик XIV, який раніше за інших подолав збентеження, підозрілість і спогади, що всіма оволоділи.

- Так, кажіть, - додав Мазаріні, якому отруйний випад проти Анни Австрійської повернув бадьорість і веселість.

- Ваша величність, - сказав граф, - доля короля Карла Другого змінилася, наче дивом. Чого не могли зробити люди, те здійснив бог.

Мазаріні закашлявся і заворочався у своєму ліжку.

- Король Карл Другий, - продовжував Атос, - виїхав з Гааги не як вигнанець або завойовник, а як справжній король, який повернувся з далекої подорожі, зустрінутий загальними благословеннями.

- Це справді диво, - зауважив Мазаріні. - Якщо вірити розповідям, Карл Другий, зустрінутий тепер благословеннями, виїхав з Англії під звуки пострілів.

Король промовчав. Герцог Філіп, який був молодший і легковажніший за короля, не міг не посміхнутися. Мазаріні був задоволений цією посмішкою, яка показала, що його жарт оцінили.

- Справді, це дивовижно, - сказав король. - Але бог, коли він протегує королям, користується людьми для виконання своїх намірів. Кому ж найбільше зобов'язаний Карл Другий поверненням престолу?

- Але, - перебив кардинал, не зважаючи на самолюбство короля, - невже ви не знаєте, що він завдячує генералу Монку?

- Зрозуміло, знаю, - відповів Людовик рішучим голосом, - але я запитую посла про причини, що спонукали генерала Монка змінити свою поведінку.

- Ваша величносте, ви торкнулися найсуттєвішого питання, - відповів Атос. - Якби не диво, про яке я мав честь доповісти вам, Монк, імовірно, залишився б непереможним ворогом короля Карла Другого. Бог вклав дивну, зухвалу і дотепну думку в голову однієї людини, а іншу думку, чесну і сміливу, - в голову іншої. Поєднавшись, ці дві думки зробили таку зміну в поглядах генерала Монка, що зі смертельного ворога він став другом поваленого короля.

- Ось саме це я і хотів знати, - сказав король. - Але хто ж ці дві людини?

- Два французи.

- О, я дуже радий.

- А думки? Мене більше цікавлять думки, ніж люди, - додав Мазаріні.

- Правда, - прошепотів король.

- Друга думка, чесна і смілива, але менш важлива, полягала в рішенні добути мільйон, захований покійним королем Карлом Першим у Ньюкаслі, і на це золото купити допомогу Монка.

- Ого! - пробурмотів Мазаріні, вражений словом «мільйон». - Але ж Ньюкасл був зайнятий Монком?

- Саме так, пане кардинале, тому-то і я назвав цю ідею сміливою. Справа полягала ось у чому: треба було вступити в переговори з Монком, а якщо він відкине пропозиції, які йому зроблять, добути для Карла Другого цю суму, діючи на порядність, а не на вірнопідданичі почуття генерала Монка... Так все і було, незважаючи на деякі перешкоди; генерал виявився людиною чесною і віддав золото.

- Мені здається, - сказав король нерішуче і задумливо, - що король Карл Другий нічого не знав про цей мільйон, коли був у Парижі.

- А я думаю, - додав кардинал глузливо, - що його величність король англійський знав про існування цих грошей, але вважав за краще мати два мільйони замість одного.

- Ваша величносте, - відповів Атос твердо, - король Карл Другий перебував у такій крайній бідності у Франції, що не міг найняти поштових коней; у такому розпачі, що кілька разів думав про смерть. Він і не підозрював, що золото заховано в Ньюкаслі, і якби один дворянин, підданий вашої величності, хранитель цієї таємниці, не розповів йому про неї, Карл Другий жив би досі в найжорстокішому забутті.

- Перейдемо до думки, дивної, зухвалої й дотепної, - перебив Мазаріні, передчуваючи поразку. - Що це за думка?

- Ось вона: генерал Монк був єдиною перешкодою до відновлення Карла Другого на престолі, і один француз надумав усунути цю перешкоду.

- Ого! Та цей француз - просто лиходій, - сказав Мазаріні, - і думка не настільки хитра, щоб перешкодити повісити або колесувати його на Гревській площі* за вироком парламенту*.

- Ви помиляєтеся, монсеньйоре, - сухо зауважив Атос. - Я не говорив, що цей француз мав намір убити генерала Монка, а тільки - що він хотів усунути його. Кожне слово у французькій мові має певне значення, і дворяни добре розуміють його. Утім, була війна, і того, хто служить королю проти ворогів його, судить не парламент, а бог. Французький дворянин задумав оволодіти Монком і виконав свій намір.

Король пожвавився, слухаючи розповідь про такі подвиги. Юний брат короля вдарив кулаком по столу, вигукнувши:

- Ось молодець!

- І Монка викрали? - запитав король. - Але генерал перебував у своєму таборі...

- А француз був один.

- Дивовижно! - вигукнув Філіп.

- Так, справді, дивовижно! - повторив король.

- Ну! Двох левенят спущено з ланцюга! - прошепотів Мазаріні. І додав уголос, не думаючи приховувати своєї досади: - Я не знав усіх цих подробиць. Чи ручаєтеся ви за їх достовірність?

- Зрозуміло, ручаюся, пане кардинале, бо сам був очевидцем цих подій.

- Ви?

- Так, монсеньйоре.

Король мимоволі підійшов до Атоса; герцог Філіп став біля Атоса з іншого боку.

- Розповідайте, графе, розповідайте! - вигукнули обидва в один голос.

- Ваша величність, француз викрав генерала Монка і привіз до короля Карла Другого в Голландію... Король звільнив Монка, і генерал із почуття вдячності повернув Карлу Другому престол, за який стільки хоробрих билися без успіху.

Герцог Філіп у захваті заплескав у долоні. Людовик XIV, більш обережний, запитав:

- І це все правда?

- Досконала, ваша величність.

- Один із моїх дворян знав таємницю про існування мільйона і зберіг її?

- Так.

- Хто він?

- Ваш покірний слуга, - просто відповів Атос.

Сміх захоплення був нагородою Атосу. Навіть сам Мазаріні підняв руки до неба.

- Пане, - сказав король, - я постараюся знайти засоби винагородити вас.

Атос здригнувся.

- Не за чесність: нагорода за чесність образила б вас. Я повинен нагородити вас за участь у відновленні на престолі брата мого Карла Другого.

- Зрозуміло, - підтвердив Мазаріні.

- Успіх цієї справи радує все наше сімейство! - додала Анна Австрійська.

- Дозвольте, - сказав Людовик XIV. - Чи правда, що одна людина пробралася до Монка в його табір і викрала його?

- У цієї людини було десять помічників, але це були лише жалюгідні найманці.

- І більше нікого?

- Нікого.

- Хто ж він?

- Пан д'Артаньян, відставний лейтенант мушкетерів вашої величності.

Анна Австрійська почервоніла. Мазаріні пожовтів від сорому. Людовик XIV став похмурим; піт виступив на його блідому обличчі.

- Що за люди! - прошепотів він.

І він мимоволі кинув на кардинала погляд, який налякав би Мазаріні, якби той у цей час не зарився головою в подушку.

- Пане! - вигукнув молодий герцог Анжуйський, кладучи свою білу, жіночну руку на плече Атосу. - Скажіть цьому сміливцю, прошу вас, що брат короля французького питиме за його здоров'я завтра із сотнею найкращих французьких дворян.

Сказавши ці слова, юний герцог помітив, що в припадку захоплення зім'яв свою манжетку. Він з найбільшим старанням розправив її.

- Поговоримо про справу, ваша величносте, - втрутився Мазаріні, який ніколи не був у захваті і не носив манжет.

- Добре, - відповів Людовик XIV. - Повідомте нам про мету вашого посольства, графе, - сказав він, звертаючись до Атоса.

Атос урочисто запропонував руку леді Генрієтти Стюарт молодому принцу, брату короля.

Нарада тривала годину, після чого відчинили двері придворним. Вони, як ні в чому не бувало, зайняли колишні місця, наче цього вечора в їхніх звичайних заняттях не було жодної перерви.

Атос опинився біля Рауля. Батько і син потиснули один одному руки.

XLII. Мазаріні стає мотом

Поки Мазаріні намагався оговтатися від тривоги, що раптово охопила його, Атос і Рауль встигли обмінятися кількома словами в кутку кімнати.

- Ти давно в Парижі, Раулю? - запитав граф.

- Відтоді, як повернувся принц.

- Тут я не можу говорити з тобою, за нами спостерігають. Але я зараз їду додому і там чекаю на тебе: приїжджай, щойно звільнишся.

Рауль поклонився.

До них підійшов принц. У нього був ясний і глибокий погляд, як у благородних хижих птахів. Рисами обличчя він теж нагадував птаха. Орлиний ніс принца Конде був прямим продовженням його плоского чола; придворні глузувальники, безжальні навіть до генія, запевняли, що в спадкоємця знаменитого дому Конде не людський ніс, а орлиний дзьоб.

Його проникливий погляд і наказовий вираз обличчя зазвичай бентежили тих, з ким він розмовляв, більше, ніж велична постава або краса, якби ними володів переможець при Рокруа. Вогонь так швидко спалахував у його опуклих очах, що всяка наснага була схожа в нього на гнів. Усі при дворі поважали принца; багато хто тремтів перед ним.

Людовик Конде підійшов до Рауля і графа де Ла Фер з явним наміром заговорити з першим і отримати уклін від другого.

Ніхто не вмів кланятися з такою благородною витонченістю, як граф де Ла Фер. У його поклоні не було й сліду догідливості, звичайної в поклонах придворних. Знаючи собі ціну, Атос кланявся принцам, як рівним, спокутуючи нез'ясовною привітністю незалежність манер, образливу для їхньої гордості.

Принц хотів заговорити з Раулем. Атос випередив його.

- Якби віконт де Бражелон, - сказав він, - не був покірним слугою вашої високості, я просив би його представити мене вам...

- Я маю честь говорити з графом де Ла Фер? - запитав принц.

- З моїм батьком, - додав Рауль, почервонівши.

- Одним із найчесніших людей Франції, - продовжував принц, - одним із перших дворян нашої держави... Я так багато чув про вас хорошого, що часто бажав бачити вас серед своїх друзів.

- Таку честь, - відповів Атос, - може виправдати лише моя повага і відданість вашій високості.

- Віконт де Бражелон чудовий офіцер, - сказав принц. - Видно, що він пройшов хорошу школу. Ах, графе, які у ваш час у полководців були солдати!..

- Ваша високість абсолютно праві, - але тепер солдати можуть похвалитися полководцями.

Цей комплімент, не схожий на лестощі, дуже сподобався людині, яку вся Європа вважала героєм і яка переситилася похвалами.

- Дуже шкода, графе, що ви залишили службу, - сказав принц Конде. - Скоро королю доведеться вести війну з Голландією або з Англією. Буде багато випадків відзначитися такій людині, як ви, яка знає Англію, як Францію.

- Можу сказати вашій високості, що я, здається, не помилився, полишивши службу, - відповів Атос із посмішкою. - Франція й Англія відтепер житимуть у мирі, як дві сестри, якщо вірити моєму передчуттю.

- Вашим передчуттям?

- Так, прислухайтеся до того, про що говорять за столом кардинала.

У цей час кардинал підвівся на ліжку і покликав знаком брата короля.

- Ваша високість, - сказав Мазаріні, - накажіть узяти це золото.

І він вказав на величезну купу тьмяних і блискучих монет, яку виграв граф де Гіш.

- Воно моє? - вигукнув герцог Анжуйський.

- Тут п'ятдесят тисяч екю... Вони ваші...

- Ви даруєте їх мені?

- Я грав для вашої високості, - відповідав кардинал дедалі слабшим і слабкішим голосом, наче зусилля, яке він зробив, щоб подарувати гроші, виснажило всі його сили, тілесні й розумові.

- Боже мій! - прошепотів Філіп у нестямі від радості. - Який щасливий день!

Він моторно згріб гроші зі столу і поклав у кишені... Більше третини купки залишилося ще на столі.

- Шевальє, - звернувся Філіп до свого улюбленця де Лоррена, - іди сюди.

Той підійшов.

- Візьми, - наказав герцог, вказуючи на решту грошей.

Цю незвичайну сцену всі присутні сприйняли як зворушливе сімейне свято. Кардинал поводився як батько французьких принців: обидва принци виросли під його крилом. Ніхто не вважав щедрості першого міністра гордістю або навіть зухвалістю, як знайшли б у наш час.

Придворні тільки заздрили... Король відвернувся.

- Ніколи ще не було в мене таких грошей, - весело сказав Філіп, проходячи зі своїм улюбленцем до виходу, щоб виїхати! - Ніколи! Які вони важкі, ці сто п'ятдесят тисяч ліврів!

- Але чому пан кардинал подарував раптом герцогу стільки грошей? - пошепки запитав принц Конде у графа де Ла Фер. - Вірно, він дуже хворий?

- Так, ваша високість, хворий. У нього, як ви могли помітити, кепський вигляд.

- Але ж він помре від цього! Сто п'ятдесят тисяч ліврів! Незбагненно! Скажіть, графе, чому він їх подарував? Знайдіть причину.

- Прошу вашу високість не поспішати з висновками. Ось герцог Анжуйський йде до нас разом із шевальє де Лорреном. Послухайте, про що вони говорять.

Шевальє говорив герцогу напівголосно:

- Неприродно, що кардинал подарував стільки грошей вашій високості... Обережніше, ваша високість, не розгубіть... Чого ж хоче від вас кардинал?

- Чуєте? - сказав Атос на вухо принцу. - Ось відповідь на ваше запитання.

- Скажіть же, ваша високість, - нетерпляче запитував де Лоррен, намагаючись вгадати за вагою грошей, що відтягують його кишеню, яка сума дісталася на його частку.

- Це весільний подарунок, люб'язний шевальє!

- Як?

- Так, я одружуся, - продовжував герцог Анжуйський, не помічаючи, що він у цю хвилину проходив повз принца й Атоса, які низько вклонилися йому.

Де Лоррен кинув на молодого герцога такий дивний і повний ненависті погляд, що граф де Ла Фер здригнувся.

- Ви одружуєтеся? Ви! - повторив де Лоррен. - Це неможливо! Невже ви зважитеся на таку дурість?

- Не я наважуюся на цю дурість, а мене примушують до неї, - відповів герцог Анжуйський. - Але ходімо скоріше, повеселимося на ці гроші.

Проводжається поклонами придворних, він вийшов зі своїм приятелем, радісно посміхаючись.

- Так ось у чому секрет! - тихо сказав принц Атосу. - Він одружиться з сестрою Карла Другого?

- Мабуть, так.

Принц Конде задумався на хвилину, очі його блиснули.

- Ось воно що, - повільно вимовив він, немов розмовляючи із самим собою, - значить, шпаги довго ще не будуть вийматися з піхов!..

І він зітхнув.

Один Атос чув цей подих і вгадав усе, що він у собі приховував: пригнічені честолюбні прагнення, зруйновані мрії, обмануті надії...

Принц незабаром став прощатися. Король теж зібрався йти. Атос зробив Раулю знак, що підтверджував його колишнє запрошення.

Мало-помалу спальня спорожніла. Мазаріні залишився один, терзаний своїми стражданнями, яких уже не приховував.

- Бернуїн! - вимовив він слабким голосом.

- Що завгодно, монсеньйоре?

- Покличте Гено!.. Швидше!.. Мені здається, я вмираю!

Переляканий Бернуїн побіг до передпокою, віддав наказ, і верхівка, що поскакала за лікарем, обігнала карету короля Людовика XIV на вулиці Сент-Оноре.

XLIII. Гено

Наказ кардинала був нагальний, і Гено не змусив себе чекати.

Він знайшов хворого в ліжку, з посинілим обличчям, розпухлими ногами, із судомами в шлунку. У кардинала був жорстокий напад подагри. Він мучився жахливо і виявляв нетерпіння, як людина, що не звикла до страждань. Побачивши Гено, він вигукнув:

- Ну, тепер я врятований!

Гено був людиною дуже вченою і дуже обережною, яка не потребувала критики Буало, щоб заслужити таку репутацію. Коли він зустрічався з хворобою, якби вона закралася хоч у тіло самого короля, він поводився з хворим без жодної пощади. Він не сказав, таким чином, Мазаріні, як чекав міністр: «Лікар прийшов, прощавай хвороба». Навпаки, оглянувши хворого з вельми похмурим виглядом, він вигукнув тільки:

- О!

- У чому справа, Гено? І що за обличчя у вас?

- У мене таке обличчя, яке має бути, щоб лікувати вашу недугу. У вас дуже серйозна хвороба, монсеньйоре.

- Подагра... О так, подагра.

- З ускладненням, монсеньйор.

Мазаріні підвівся на лікті й запитав із занепокоєнням:

- Невже я хворий небезпечніше, ніж думаю?

- Пане кардинале, - відповів Гено, сідаючи біля ліжка, - ви багато потрудилися у своєму житті; ви багато страждали.

- Але я ще, здається, не старий. Подумайте, мені тільки п'ятдесят два роки.

- О, пане кардинале, вам набагато більше!.. Скільки років тривала Фронда?

- Навіщо ви питаєте про це?

- З медичних міркувань.

- Та майже десять років.

- Добре. Рахуйте кожен рік Фронди за три роки... Виходить тридцять років, зайвих двадцять. Двадцять і п'ятдесят два - сімдесят два роки. Отже, вам сімдесят два роки, а це вже старість.

Говорячи це, він мацав пульс хворого. Пульс здався йому таким поганим, що він негайно додав, незважаючи на заперечення Мазаріні:

- Якщо рахувати кожен рік Фронди за чотири роки, то вам буде вісімдесят два.

Мазаріні, збліднувши, запитав ледве чутним голосом:

- Ви говорите серйозно?

- Так, на жаль, - відповідав медик.

Кардинал дихав так важко, що навіть невблаганний доктор зглянувся б над ним.

- Хвороби бувають різні, - промовив Мазаріні. - З деякими можна впоратися.

- Це правда, монсеньйоре. І стосовно людини такого розуму і мужності, як ваше високопреосвященство, не слід вдаватися до вивертів.

- Чи не так? - вигукнув Мазаріні майже весело. - Бо зрештою для чого існує влада, сила волі? Для чого існує талант, ваш талант, Гено? І чому, зрештою, служать наука і мистецтво, якщо хворий, який володіє всім цим, не може уникнути небезпеки, що загрожує йому?

Гено намагався вставити слово, але Мазаріні, не давши йому відкрити рота, продовжував:

- Згадайте, що я найслухняніший із ваших хворих. Я сліпо підкоряюся вам...

- Знаю, знаю, - кивнув Гено.

- Так я одужаю?

- Пане кардинал, ні сила, ні воля, ні могутність, ні геній, ні наука не можуть зупинити хворобу, яку бог насилає на своє творіння. Коли хвороба невиліковна, вона вбиває, і тут нічого не поробиш.

- То моя хвороба... смертельна? - запитав Мазаріні.

- Так, монсеньйоре.

Кардинал упав у знемозі, як людина, розчавлена величезною вагою. Але у Мазаріні були загартована душа і потужний розум.

- Гено, - сказав він, підводячись, - ви дозволите мені перевірити ваше рішення? Я зберу найвченіших лікарів усієї Європи і порадж уся з ними... Я хочу жити за допомогою яких би то не було ліків!

- Ви даремно думаєте, - відповів Гено, - що я один наважився б винести вирок такому дорогоцінному життю, як ваше. Я опитував найвченіших медиків Європи і Франції... дванадцять осіб...

- І що ж?

- Вони вважають, що хвороба ваша смертельна; у моєму портфелі протокол консультації, підписаний ними. Якщо вам завгодно прочитати цей папір, ви побачите, скільки невиліковних хвороб ми знайшли у вас. По-перше...

- Не потрібно! Не потрібно! - вигукнув Мазаріні, відштовхуючи папір. - Не потрібно, Гено! Я здаюся!

І глибока тиша, під час якої кардинал збирався з духом і силами, послідувала за бурхливою схвильованістю попередньої сцени.

- Є ще дещо, - промовив Мазаріні, - є знахарі, шарлатани. У моїй країні ті, від кого відмовляються лікарі, пробують свій останній шанс у майданних лікарів, які десять разів уб'ють, але сто разів урятують життя.

- Хіба ви не помітили, ваше преосвященство, що я протягом останнього місяця змінив принаймні десяток ліків?

- Так... І що ж?

- А те, що я витратив п'ятдесят тисяч ліврів, щоб купити у всіх цих шахраїв їхні секрети. Список вичерпано, мої кошти теж. Вас не вилікували, а без мого мистецтва ви були б мертві.

- Це кінець, - промовив тихо кардинал. - Це кінець.

Він кинув похмурий погляд на всі свої багатства.

- Треба розлучитися з усім цим! - прошепотів він. - Я вмираю, Гено? Я помер!

- О, ні ще! - вимовив доктор.

Мазаріні схопив його за руку.

- Коли ж? - запитав він, дивлячись розширеними очима прямо в обличчя незворушного медика.

- Таких речей не говорять, монсеньйоре.

- Звичайним людям - ні. Але мені... Кожна хвилина мого життя варта скарбів!.. Скажи мені, Гено!

- Ні, ні, монсеньйоре...

- Я так хочу, скажи! О, дай мені хоч місяць, і за кожен із цих тридцяти днів я заплачу тобі по сто тисяч ліврів!

- Бог дає вам дні, а не я, - відповів Гено. - Бог дасть вам не більше двох тижнів.

Кардинал важко зітхнув і впав на подушку, прошепотівши:

- Спасибі, Гено, спасибі.

Потім, коли медик зібрався йти, він підвівся і сказав, спрямувавши на нього полум'яний погляд:

- Нікому ні слова! Ні слова!

- Я знаю цю таємницю вже два місяці: ви бачите, я вмів зберігати її.

- Ступайте, Гено, я подбаю про вас. Веліть Брієнну надіслати мені чиновника, якого звуть Кольбером. Ідіть!

XLIV. Кольбер

Кольбер був недалеко. Увесь вечір він не виходив із сусіднього коридору, розмовляючи з Бернуїном і Брієном, і обговорював зі звичайною спритністю придворної людини всі події й новини, що закипають, як бульбашки, на поверхні кожної події. Настав час намалювати в кількох словах портрет одного з найцікавіших людей того часу, і намалювати його з такою правдивістю, з якою могли зробити це живописці тієї епохи. Кольбер був людиною, на яку історик і мораліст мають рівні права.

Кольбер був на тринадцять років старший за Людовика XIV, майбутнього свого владику. Людина середнього зросту, скоріше худа, ніж повна, з глибоко посадженими очима, плоским обличчям, чорним жорстким і настільки рідкісним волоссям, що з молодості змушений носити скуфейку. Погляд у нього був суворий, навіть суворий. З підлеглими він був гордий, перед вельможами тримався з гідністю людини доброчесної. Завжди гордовитий, навіть тоді, коли, будучи один, дивився на себе в дзеркало. Ось відмінні риси зовнішності Кольбера.

Що ж до його розуму, то всі розхвалювали його глибоке вміння складати рахунки і його мистецтво отримувати доходи там, де могли бути одні збитки.

Кольбер додумався до того, щоб утримувати гарнізони в прикордонних містах, не сплачуючи платні солдатам і надаючи їм можливість існувати за рахунок контрибуції. Настільки цінні якості підказали Мазаріні думку після смерті свого управителя Жубера призначити на його місце Кольбера. Мало-помалу Кольбер висунувся при дворі, незважаючи на своє незнатне походження: дід його був виноторговцем; батько теж торгував, спочатку вином, а потім сукном і шовковими матеріями.

Кольбер, якого пророкували в купці, служив прикажчиком у ліонського торговця; потім він кинув крамницю, поїхав до Парижа і вступив до контори пана Бітерна, прокурора суду. Тут-то і навчився він мистецтва складати рахунки і ще більш важкого мистецтва заплутувати їх. Твердість Кольбера принесла йому дуже велику користь.

1648 року двоюрідний брат Кольбера, який протегував йому, влаштував його на службу до Мішеля Летельє, який був тоді міністром.

Одного разу міністр послав Кольбера з дорученням до Мазаріні.

Кардинал на той час вирізнявся квітучим здоров'ям, і важкі роки Фронди ще не зараховувалися йому втричі й учетверо. Він жив у Седані, де його дуже турбувала одна придворна інтрига, у якій Анна Австрійська готова була зрадити його.

Інтригу цю затіяв Летельє. Він отримав лист від Анни Австрійської, дорогоцінний для нього і дуже небезпечний для Мазаріні. Але оскільки він завжди (і дуже майстерно) вів подвійну гру, намагаючись то мирити, то сварити між собою всіх своїх супротивників, то й тут він вирішив показати лист Анни Австрійської кардиналові, щоб забезпечити собі його вдячність.

Послати лист було легко; отримати його назад було набагато важче. Летельє подивився навкруги, помітив похмурого худого чиновника, який, насупивши брови, писав папери, і вирішив, що він краще за всякого жандарма виконає його доручення.

Кольбер поїхав до Седана з наказом показати кардиналу Мазаріні лист і привезти його назад до Летельє.

Він з особливою увагою вислухав наказ, змусив повторити його двічі і поставив запитання: що важливіше - показати лист чи привезти його назад?

Летельє відповідав:

- Важливіше привезти лист назад.

Кольбер вирушив у дорогу, поспішав, не шкодуючи себе, і вручив Мазаріні спочатку лист від Летельє, який сповіщав кардинала про дорогоцінну посилку, а потім сам лист королеви.

Мазаріні, читаючи лист Анни Австрійської, густо почервонів, ласкаво посміхнувся Кольберу і відпустив його.

- А коли буде відповідь? - шанобливо запитав Кольбер.

- Завтра.

- Завтра вранці?

- Так.

Наступного дня, з сьомої години ранку, Кольбер був уже на місці. Мазаріні змусив його чекати до десятої. Кольбер, якому довелося сидіти в передній, і не подумав образитися. Коли настала його черга, він увійшов.

Мазаріні віддав йому запечатаний пакет, на якому був напис: «Пану Мішелю Летельє».

Кольбер подивився на конверт з особливою увагою; кардинал ласкаво посміхнувся йому і підштовхнув його до дверей.

- А лист її величності королеви-матері? - запитав Кольбер.

- Воно в пакеті з усім іншим.

- Дуже добре, - сказав Кольбер і, затиснувши капелюх між колін, почав розпечатувати пакет.

Мазаріні скрикнув.

- Що це ви робите? - запитав він грубо.

- Роздруковую конверт, монсеньйоре.

- Ви що, не вірите мені, пане педант? Чи бачили подібну зухвалість?

- О, монсеньйоре, не гнівайтеся на мене! Чи можу я не вірити вашому слову?

- Так що ж?

- Я не вірю справності вашої канцелярії. Що таке лист? Клаптик паперу! Хіба не можна забути клаптик паперу? Ах! Погляньте самі, пане кардинале, я не помилився!.. Ваші чиновники забули цей клаптик паперу. Листа королеви немає в пакеті.

- Ви нахаба і нічого не розумієте! - закричав Мазаріні з гнівом. - Забирайтеся і чекайте моїх наказів!

Сказавши це з суто італійською жвавістю, він вирвав пакет із рук Кольбера і повернувся до свого кабінету.

Але гнів його не міг тривати вічно, і Мазаріні одумався. Щоранку, відчиняючи двері свого кабінету, Мазаріні бачив обличчя Кольбера, який чергував біля дверей і смиренно, але наполегливо просив у нього лист королеви-матері.

Мазаріні не витримав і нарешті віддав листа. Повертаючи дорогоцінний папір, кардинал виголосив сувору догану, протягом якої Кольбер тільки розглядав, розгладжував, навіть нюхав папір, літери й підпис, ніби мав справу з запеклим шахраєм. Мазаріні ще більше розсварив його, а безпристрасний Кольбер, переконавшись, що лист справжній, пішов, не сказавши жодного слова, наче глухий.

За це він отримав після смерті Жубера місце керуючого справами кардинала: Мазаріні, замість того щоб розгніватися, захопився ним і побажав сам мати такого вірного слугу.

Кольбер зумів скоро заслужити милість Мазаріні і стати для нього необхідним. Чиновник знав усі його рахунки, хоча кардинал ніколи ні слова не говорив йому про них. Цей секрет дуже міцно пов'язував їх один з одним; ось чому Мазаріні, готуючись перейти в інший світ, хотів запитати його поради, як розпорядитися майном, яке він залишав на землі.

Розлучившись із Гено, кардинал покликав Кольбера, запропонував йому сісти і сказав:

- Поговорімо, пане Кольбер, і серйозно, тому що я хворий і можу померти.

- Людина смертна, - вимовив Кольбер.

- Я завжди пам'ятав про це, пане Кольбер, і працював, передбачаючи це... Ви знаєте, я зібрав дещо...

- Так, монсеньйоре.

- Якій приблизно сумі, по-вашому, дорівнюють мої статки?

- Сорок мільйонів п'ятсот шістдесят тисяч двісті ліврів дев'ять су і вісім деньє, - відповів Кольбер.

Кардинал глибоко зітхнув, зі здивуванням глянув на Кольбера, але дозволив собі посміхнутися.

- Це гроші явні, - сказав Кольбер у відповідь на посмішку кардинала.

Кардинал підхопився на ліжку.

- Що це означає? - вигукнув він.

- Я хочу сказати, що, крім цих сорока мільйонів п'ятисот шістдесяти тисяч ліврів, у вас є ще тринадцять мільйонів, про які нікому не відомо.

- Уф! - пробурмотів Мазаріні. - Ось людина!

У цю хвилину голова Бернуїна з'явилася в дверях.

- Що сталося? - запитав Мазаріні. - Чому мені заважають?

- Ваш духівник прийшов: його запросили сьогодні ввечері, - відповідав камердинер. - Він зможе прийти ще раз не раніше, ніж післязавтра.

Мазаріні глянув на Кольбера; той узяв капелюх і вимовив:

- Я прийду пізніше, пане кардинал.

Мазаріні вагався.

- Ні, ні, - сказав він, - ви мені так само необхідні, як і він. До того ж ви - мій другий духівник... і що я скажу одному, то може чути інший. Залишіться!

- А таємниця сповіді? Ваш духівник може не погодитися.

- Про це не турбуйтеся, пройдіть за ліжко.

- Я можу почекати в іншій кімнаті.

- Ні, ні, вам корисно буде чути сповідь чесної людини.

Кольбер поклонився і пройшов за ліжко.

- Привести духівника, - сказав Мазаріні, опускаючи полог ліжка.

XLV. Сповідь чесної людини

Чернець увійшов спокійно, не дивуючись галасу і руху в палаці, спричиненому хворобою кардинала.

- Завітайте, преподобний отче, - вимовив Мазаріні, кинувши останній погляд за завісу ліжка, - завітайте! Допоможіть мені, отче мій!

- Це мій обов'язок, - відповідав монах.

- Сядьте зручніше, я хочу принести вам повну сповідь: ви відпустіть мені гріхи, і я почуватимуся спокійніше.

- Ви не так хворі, монсеньйоре, щоб докладна сповідь була нагальна... І вона вкрай втомить вас. Будьте обережні.

- Ви думаєте, це надовго, преподобний отче?

- Як можна думати інакше, якщо прожите таке велике життя, ваше преосвященство.

- О, це правильно... Так, розповідь може бути довгою.

- Милосердя боже велике, - прогнусавив театинець.

- Ах, - сказав Мазаріні, - боюся, що я зробив багато справ, за які господь може покарати.

- Чи так? - простодушно запитав монах, відсторонюючи від лампи своє тонке обличчя, загострене, як у крота. - Усі грішники такі: спочатку забувають, а потім згадують, коли вже пізно.

- Грішники чи рибаки*? - запитав Мазаріні. - Чи не натякаєте ви на моє походження? Адже я - син рибаків.

- Гм, - пробурмотів монах.

- Це мій перший гріх, преподобний отче. Я велів скласти генеалогію, що виводить мій рід від стародавніх римських консулів: Генанія Мацеріна Першого, Мацеріна Другого і Прокула Мацеріна Третього, про якого говорить хроніка Гаоландера... Від Мацеріна до Мазаріні так близько, що схожість імен спокуслива. Зменшувальна форма імені Мацерин означає «худенький». А тепер, преподобний отче, слову Мазаріні з повною підставою можна надати значення «худий» у збільшувальному ступені, худий, як Лазар.

І він показав ченцеві свої руки і ноги, висушені лихоманкою.

- Що ви народилися в родині рибаків, у цьому ще немає нічого поганого... Адже і святий Петро був рибаком*; якщо ви кардинал, то він глава церкви. Далі!

- Тим паче що я пригрозив Бастилією одному авіньйонському абату, Бонне, який хотів опублікувати генеалогію дому Мазаріні, таку дивовижну...

- Що їй ніхто б не повірив?..

- О, преподобний отче, якби причина була в цьому, мій гріх був би дуже тяжкий... гріх гордині...

- То був надлишок розуму, і за це нікому не можна дорікнути. Далі!

- На чому ми зупинилися? Так, на гордині... Я хочу все розподілити за смертними гріхами.

- Мені подобаються точні розділення.

- Дуже радий. Треба вам сказати, що в тисяча шістсот тридцятому році... на жаль, тридцять один рік тому...

- Вам тоді було двадцять дев'ять років.

- Палкий вік. Я вдавав із себе солдата і в Іспанії брав участь у перестрілках, щоб показати, що їжджу верхи не гірше за будь-якого офіцера. Щоправда, треба додати, що завдяки мені між іспанцями і французами було укладено мир. Цим трохи спокутується мій гріх.

- Не бачу гріха в бажанні показати, що майстерно їздиш верхи. Це дуже добре, і ви принесли честь чернечому званню. Як християнин - я хвалю, що ви зупинили пролиття крові; як монах - пишаюся мужністю, проявленою моїм товаришем.

Мазаріні скромно кивнув головою.

- Правда, - сказав він, - але наслідки...

- Які наслідки?

- О, смертний гріх гордині завжди тягне за собою незліченні наслідки... З тієї хвилини, як я опинився між двох армій, понюхав пороху, проїхав фронтом, я став зневажати генералів!

- А!

- Ось де зло!.. І відтоді я не міг знайти жодного стерпного.

- Правду кажучи, у нас і не було чудових полководців, - зауважив монах.

- О! - вигукнув Мазаріні. - У нас був принц Конде... Я довго мучив його!

- Про нього нема чого шкодувати: у нього достатньо слави і багатства.

- Добре, а Бофор, якого я змусив так сильно страждати у Венсенській вежі*?

- А! Але ж він був бунтівником, і безпека держави вимагала, щоб ви принесли цю жертву... Далі!

- Здається, я все сказав про гординю. Є інший гріх, який я навіть не смію назвати...

- Я дам йому назву. Говоріть!

- Ви, ймовірно, чули про мої близькі стосунки з її величністю королевою-матір'ю*... Злі язики...

- Злі язики просто дурні... Для блага держави і заради молодого короля ви повинні були жити в добрій злагоді з королевою... Далі, далі!

- Ви зняли з мене важкий тягар, запевняю вас, - сказав Мазаріні.

- Усе це суща дрібниця... Переходьте до серйозних речей.

- Честолюбство, преподобний отче.

- Честолюбство - причина всіх великих діянь, монсеньйоре.

- Я домагався тіари...

- Бути татом - означає бути першим із християн. Чому не могли ви цього бажати?

- Заявляли друковано, що для цієї мети я навіть продав Камбре іспанцям.

- Ви, можливо, самі замовляли ці пасквілі, щоб виявити милосердя до авторів*?

- У такому разі, преподобний отче, я дихаю вільніше. Тепер залишаються тільки дрібні гріхи.

- Говоріть.

- Пристрасть до гри в карти.

- Ну, вона, звісно, має дещо світський характер, але тримати відкритий дім зобов'язувало вас звання.

- Я любив вигравати...

- Хто ж грає з наміром програти?

- Я іноді трохи плутував.

- Ви хотіли обіграти партнера. Далі!

- Якщо так, преподобний отче, то в мене на совісті вже не залишилося нічого. Дайте ж мені відпущення гріхів, і душа моя, коли господь покличе її, полетить прямо на небо...

Чернець сидів нерухомо.

- Чого ви чекаєте, преподобний отче? - запитав Мазаріні.

- Кінця вашої сповіді.

- Я закінчив.

- О ні! Ви помиляєтеся.

- Право, не знаю!

- Пригадайте гарненько!

- Я пригадав усе, що міг.

- Тоді я допоможу вашій пам'яті.

- Будь ласка.

Чернець кашлянув кілька разів.

- Ви нічого не сказали ні про скупість, яка теж смертний гріх, ні про ці мільйони...

- Про які мільйони, преподобний отче?

- Про ті, якими ви володієте, монсеньйоре.

- Преподобний отче, ці гроші мої. Навіщо ж говорити вам про них?

- Річ у тім, наші думки з цього приводу розходяться. Ви думаєте, що ці гроші належать вам, а я вважаю, що вони належать частково й іншим.

Мазаріні підніс холодну руку до чола, з якого стікав піт.

- Як так? - пробурмотів він.

- А ось як. Ви нажили значні статки на службі королю?

- Значне... гм!.. Але не надмірне...

- Усе одно. Звідки отримували ви доходи?

- Від держави.

- Держава - це король.

- Що ви хочете цим сказати, преподобний отче? - запитав Мазаріні з тремтінням.

- Ваші абатства дають вам не менше мільйона на рік. З кардинальською і міністерською платнею ви отримуєте понад два мільйони щорічно.

- О!

- За десять років це становить двадцять мільйонів. А двадцять мільйонів, віддані в зростання по п'ятдесяти відсотків, приносять за десять років ще двадцять мільйонів.

- Для ченця ви прекрасно рахуєте.

- Відтоді як у тисяча шістсот сорок четвертому році ви зволили перевести наш орден у монастир поблизу Сен-Жермен-де-Пре, я веду рахунки нашого братства.

- Та й мої теж, як я помічаю.

- Треба знати потроху про все, монсеньйоре.

- Так говоріть же!

- Я вважаю, що з такою величезною ношею вам буде важко увійти у вузькі ворота раю...

- Так я буду засуджений?

- Так, якщо не повернете грошей.

Мазаріні випустив жалібний зітхання:

- Повернути! Але кому?

- Господарю цих грошей, королю.

Зітхання Мазаріні перейшли в стогони.

- Дайте відпущення! - сказав він.

- Неможливо, монсеньйор. Поверніть гроші!

- Але якщо ви відпускаєте мені всі гріхи, чому ви не хочете відпустити цього?

- Тому що, відпускаючи його, я сам вчиню гріх, якого король ніколи мені не пробачить.

Чернець встав із розбитим виглядом і вийшов так само урочисто, як увійшов.

- Боже мій! - простонав Мазаріні. - Кольбере, ідіть сюди! Я дуже хворий, друже мій.

XLVI. Дарча

Кольбер з'явився з-за фіранок.

- Ви чули? - запитав Мазаріні.

- На жаль!

- Чи правий він? Хіба всі мої гроші - погано набута власність?

- Чернець - поганий суддя у фінансових справах, монсеньйоре, - відповів холодно Кольбер. - Однак неможливо, щоб за вами, ваше

преосвященство, з вашими ідеями в царині теології, була якась вина. Вона завжди знаходиться, коли вмирають.

- Померти - це і є головна вина, Кольбер.

- Це правильно, монсеньйоре. То перед ким же ви все-таки винні, на думку цього театинця?

- Перед королем.

Мазаріні знизав плечима.

- Немов я не врятував його державу і його фінанси!

- Тут нічого заперечити, монсеньйоре.

- Чи не так? Отже, я законно заробив нагороду, всупереч моєму сповіднику?

- Поза всяким сумнівом.

- І я можу зберегти для моєї сім'ї, яка так потребує, чималу частину з усього, що я заробив?

- Я не бачу до цього жодних перешкод, монсеньйоре.

- Я був абсолютно впевнений, радячись із вами, Кольбере, що почую мудру думку, - радісно зауважив Мазаріні.

Кольбер зі звичайною суворістю підібгав губи.

- Пане кардинал, - перервав Кольбер Мазаріні, - треба гарненько подивитись, чи немає в словах ченця пастки.

- Пастки? Чому? Він чесна людина.

- Він думав, ваше преосвященство, що ви помираєте, раз послали за ним... Мені здалося, він говорив вам. «Відокремте дане вам королем від того, що ви самі взяли...» Пригадайте гарненько, чи не сказав він чогось подібного. Це схоже на ченця.

- Можливо.

- Якщо це так, то я думаю, монсеньйоре, що монах змушує вас...

- Повернути все?.. Це неможливо!.. Ви говорите те саме, що й мій духівник!

- Але якщо повернути не все, а тільки частку його величності, це пов'язано з великою небезпекою. Ви вправний політик і, напевно, знаєте, що тепер у короля в скарбниці немає і півтораста тисяч ліврів готівки.

- Я не суперінтендант королівських фінансів: у мене своя скарбниця... Зрозуміло, я готовий для блага короля... залишити йому скільки-небудь... Але я не хочу знедолити моє сімейство. Це не моя справа, - сказав Мазаріні з урочистістю, - це справа суперінтенданта Фуке, всі рахунки якого я дав вам перевірити протягом останніх місяців.

Кольбер підібгав губи при одній лише згадці імені Фуке.

- У його величності, - пробурмотів він крізь зуби, - є лише ті гроші, які збирає Фуке; а ваші гроші, монсеньйоре, будуть для нього ліками. Залишити частину - значить зганьбити себе і образити короля; це значить визнати, що ця частина була придбана незаконним шляхом.

- Пане Кольбер!..

- Я думав, що монсеньйору до вподоби вислухати мою думку.

- Так, але ви не знаєте всіх подробиць.

- Я все знаю, пане кардинале. Ось уже десять років, як я переглядаю всі стовпчики цифр, які тільки пишуть у Франції; і якщо мені коштувало великих труднощів вбити їх собі в голову, зате вони сидять там міцно, і я можу розповісти, скільки витрачають грошей від Шербура до Марселя, починаючи від відомства поміркованого Летельє й закінчуючи таємними витратами марнотратного Фуке.

- Так ви хочете, щоб я пересипав усі мої гроші в королівські скрині! - глузливо вигукнув Мазаріні, у якого подагра вирвала кілька важких зітхань. - Король, звісно, не дорікне мені, але він сміятиметься з мене, розтрачуючи мої мільйони, і матиме рацію!

- Ви не зрозуміли мене, монсеньйоре! У мене і в думках не було, щоб король витрачав ваші гроші.

- Але ви ясно дали це зрозуміти, радячи віддати йому все моє майно.

- Ах, монсеньйоре, - сказав Кольбер, - ваша хвороба так поглинає всі ваші думки, що ви зовсім забули про характер його величності Людовика Чотирнадцятого.

- Як так?

- Характером, якщо наважуся сказати правду, він дуже схожий на вас; основа його - гордість. Вибачте, монсеньйоре, зарозумілість, хотів я сказати. У королів немає гордості - ця риса занадто властива роду людському.

- Ви маєте рацію.

- А якщо я маю рацію, то вам, монсеньйоре, залишається тільки віддати всі гроші королю, до того ж зараз же.

- Чому? - запитав Мазаріні з найбільшою цікавістю.

- Тому, що король не прийме всього.

- Не прийме!.. Але в нього немає грошей, а честолюбство мучить його.

- Згоден...

- Він бажає моєї смерті.

- Монсеньйор...

- Так, щоб отримати мою спадщину, Кольбере. Так, він бажає моєї смерті заради спадщини. А я ще стану допомагати йому!

- Ось саме! Якщо дарчу буде написано у відомій формі, він неодмінно відмовиться.

- Не може бути!

- Запевняю вас! Молодий чоловік, який ще нічого не вчинив, який прагне прославитися і горить бажанням керувати державою один, не прийме нічого готового: він захоче створювати сам. Цей принц, монсеньйоре, не задовольниться палацом Пале-Рояль, що залишив йому у спадок Рішельє, ні палацом Мазаріні, що так чудово збудований за вашим велінням, ні Лувром, де мешкали його предки, ні Сен-

Жерменським палацом, де народився він сам. Усе, що буде виходити не від нього, він стане зневажати, пророкую вам це.

- Ви ручаєтеся, що король, якщо я подарую йому мої сорок мільйонів...

- Неодмінно відмовиться, якщо ви дещо додасте при цьому.

- Що ж саме?

- Саме те, що монсеньйор забажає мені продиктувати.

- Але яка ж мені від цього вигода?

- Величезна. Перестануть несправедливо звинувачувати вас у скнарості, в якій автори пасквілів дорікали найзнаменитішому чоловікові нашого століття.

- Ти маєш рацію, Кольбере. Піди від мого імені до короля і віддай йому мій заповіт.

- Тобто дарчу?

- А якщо він прийме?

- Тоді вашій родині залишиться тринадцять мільйонів - порядна сума.

- У такому разі ти або зрадник, або дурень.

- Ні те, ні інше, монсеньйоре... Ви дуже боїтеся, мені здається, що король прийме гроші. Побоюйтеся швидше, що він не візьме їх.

- Якщо він не прийме, я віддам йому мої запасні тринадцять мільйонів... Так, віддам!.. Ох, біль знову починається... Я зараз втрачу свідомість... Ах, я дуже хворий, Кольбере... Знаєш, я дуже близький до смерті.

Кольбер здригнувся.

Кардинал справді почувався дуже погано: піт тек із нього струмками на страдницьке ложе, і жахлива блідість цього залитого вологою обличчя являла собою видовище, яке найчерствіший лікар не міг би бачити без співчуття. Кольбер був, безумовно, дуже схвильований, бо покинув кімнату, закликавши Бернуїна до узголів'я вмираючого, і вийшов у коридор.

Там, походжаючи взад і вперед із замисленим виразом, що додає навіть якоїсь шляхетності його грубим рисам, опустивши плечі, витягнувши шию, з напіввідкритими губами, з яких час від часу злітали незв'язні уривки безладних думок, він набирався сміливості для кроку, який мав намір здійснити, який мав намір зробити, тоді як за десять кроків від нього, відокремлений однією лише стіною, його пан задихався в страшних муках, що виривали в нього жалібні крики, не думаючи більше ні про скарби землі, ні про радощі раю, а лише про всі жахи пекла.

Поки Гено, покликаний знову до кардинала, намагався допомогти йому всілякими засобами, Кольбер, стискаючи обома руками свою велику голову, обмірковував текст дарчої, яку треба було змусити кардинала підписати, щойно страждання дадуть йому хоч маленький

перепочинок. Здавалося, стогони кардинала і зазіхання смерті на цього представника минулого підбурювали розум молодого мислителя.

Кольбер пройшов до Мазаріні, щойно свідомість повернулася до хворого, і переконав його продиктувати наступну дарчу:

«Готуючись постати перед владикою небесним, прошу короля, земного мого володаря, прийняти від мене назад багатства, якими він у своїй доброті нагородив мене. Сімейство моє буде щасливе, що вони переходять у настільки знамениті руки. Опис мого майна, уже виготовлений, буде представлений його величності на першу його вимогу або за останнього подиху найвідданішого його слуги кардинала Мазаріні».

Кардинал зітхнув і підписав, Кольбер запечатав пакет і відвіз його в Лувр, де перебував король.

Потім він повернувся додому, потираючи руки, як працівник, упевнений, що день не минув даремно.

XLVII. Як Анна Австрійська дала Людовіку XIV одну пораду, а пан Фуке - зовсім іншу

Чутки про важкий стан кардинала поширилися швидко і привернули до Лувру стільки ж відвідувачів, скільки і звістка про одруження брата короля, герцога Анжуйського, про яке вже було оголошено офіційно.

Ледве встиг Людовик XIV повернутися до палацу й обміркувати все бачене й чуте цього вечора, як слуга доповів йому, що юрба придворних, яка вранці була присутня під час його вставання, знову з'явилася до його відходу до сну. Цей знак поваги придворні надавали зазвичай кардиналу, мало піклуючись про те, чи подобається це королю.

Але у міністра, як ми вже сказали, був зараз важкий напад подагри, і раболіпство придворних негайно звернулося до трону.

Придворні куртизани мають чудовий інстинкт чути всі події заздалегідь. Вони володіють вищими знаннями: вони дипломати, щоб знаходити грандіозні розв'язки заплутаних обставин; вони полководці, щоб вгадувати результат битв; вони лікарі, щоб лікувати хвороби.

Людовик XIV, якому його мати дала цю аксіому серед багатьох інших, зрозумів, що його преосвященство монсеньйор кардинал Мазаріні дуже хворий.

Анна Австрійська, провівши молоду королеву в її покої і звільнившись від важкої парадної зачіски, пройшла до кабінету до сина, де той, на похмурій самоті, з розтерзаним серцем, переживав один з тих німих і жахливих приступів королівського гніву, які, спалахуючи, можуть

призвести до бурхливих наслідків, але в Людовика XIV, завдяки його дивовижному самовладанню, вони перетворювалися на легкі грози.

Дивлячись у дзеркало, Людовик говорив собі:

- Король!.. Король тільки за назвою, а не насправді!.. Привид, порожній привид!.. Млява статуя, якій вклоняються одні підлесники! Коли ж ти піднімеш свою оксамитову руку і стиснеш шовкові пальці? Коли ти розкриєш не для зітхання і не для посмішки свій рот, засуджений на безглузде мовчання мармурових статуй палацових галерей?

Він провів рукою по лобі; бажаючи освіжитися, підійшов до вікна і побачив кількох вершників, які розмовляли між собою, і невелику групу цікавих. Вершники становили загін нічної варти, а для купки народу, що зібралася, король - вічний предмет цікавості, на кшталт носорога, крокодила або змії.

Король вдарив себе по лобі й вигукнув:

- Король французький! Який титул! Народ французький! Яка маса людей!.. І ось я повертаюся в Лувр, коні мої ще не охололи, а в кому я викликав цікавість? Двадцять чоловік дивляться на мене... Що я кажу, двадцять? Немає і двадцяти осіб, які цікавляться французьким королем. Немає навіть десяти солдатів на варті мого палацу: солдати, народ, варта - все в Пале-Роялі. Чому я, король, не можу отримати цього?

- Бо в Пале-Роялі зосереджене все золото, тобто вся сила людини, яка бажає царювати, - відповів голос з-за портьєри в дверях кабінету.

Людовик швидко повернувся, впізнавши голос Анни Австрійської. Він здригнувся і підійшов до матері.

- Сподіваюся, ваша величносте, - сказав він, - ви не звернули уваги на порожні слова, викликані усамітненням і нудьгою.

- Я звернула увагу тільки на одне, сину мій: ви скаржилися.

- Я? О ні! - сказав Людовик XIV. - Ні, запевняю вас, ні, ви помилилися.

- А що ж ви робили?

- Я уявив, що стою перед учителем і складаю відповідь на задану тему.

- Сину мій, - сказала Анна Австрійська, похитавши головою, - ви даремно не вірите моїм словам. Настане день, і, можливо, незабаром, коли вам необхідно буде згадати закон: «У золоті укладена вся могутність, і тільки той король, хто всемогутній».

- Однак, - продовжував король, - адже вашим наміром не було засуджувати багатіїв століття?

- О ні! - жваво відгукнулася Анна Австрійська. - Ні, сер. Ті, хто багатий у наш час, під вашим пануванням, багатий тому, що ви самі цього хотіли, і в мене немає до них ні злості, ні заздрості; вони, напевно, гідно послужили вашій величності, якщо ваша величність дозволила їм винагородити самих себе. Ось що хотіла я висловити словами, за які, мені здається, ви дорікаєте мені.

- Богу не завгодно, мадам, щоб я коли-небудь у чому-небудь дорікнув своїй матері.

- До того ж, - продовжувала Анна Австрійська, - земне багатство недовговічне. Існують страждання, хвороби, смерть, і ніхто, - додала вона з хворобливою посмішкою, наче маючи на увазі себе, - не забирає багатства і величі із собою в могилу. Тому молоді пожинають те, що посіяли для них старі.

Людовик уважно слухав слова королеви, яка намагалася його втішити.

- Ваша величність, - сказав він, пильно глянувши на матір, - мені здається, ви хочете додати ще щось.

- Ні, нічого, сину мій. Але ви, мабуть, помітили сьогодні ввечері, що пан кардинал серйозно хворий?

Людовик глянув на матір, шукаючи ознак хвилювання в її голосі, смутку на її обличчі. Обличчя Анни Австрійської здавалося засмученим, але скоріше від особистих причин; можливо, її турбували власні хвороби.

- Так, - сказав король, - пан кардинал дуже хворий.

- Великої втрати зазнає держава, якщо господь відкличе його високопреосвященство. Чи не так, сину мій? - запитала Анна Австрійська.

- Так, звичайно, ваша величність, держава зазнає непоправної втрати, - відповів король, почервонівши. - Але, здається, хвороба пана кардинала безпечна, і він ще не старий.

Ледве встиг король договорити, як камердинер підняв портьєру і з'явився на порозі з папером у руці, чекаючи, щоб король покликав його.

- Що таке? - запитав Людовик.

- Лист від пана кардинала Мазаріні.

- Дайте.

Він узяв лист і хотів його роздрукувати, як раптом почувся сильний галас у галереї, у передніх і у дворі.

- О! - промовив Людовик, мабуть, розгадавши причину галасу, що здійнявся. - Я говорив, що у Франції один король! Я помилився: у Франції їх цілих два!

У цю хвилину двері відчинилися, і суперінтендант фінансів Фуке постав перед Людовіком XIV. Це він був причиною метушні в галереї, це його лакеї галасували в передніх, це його коні проскакали двором. Його поява викликала той особливий гул голосів, якому заздрив Людовик XIV.

- Це не король, - зауважила Анна Австрійська синові, - а всього лише дуже багата людина.

Гіркота, що звучала в словах королеви, видавала її ненависть. Але Людовик залишався абсолютно холоднокровним. На лобі його не з'явилося ані найменшої зморшки. Він привітно кивнув головою Фуке, продовжуючи роздруковувати лист, поданий камердинером. Фуке

помітив цей рух і спокійно, з шанобливою люб'язністю, підійшов до Анни Австрійської, щоб не завадити королеві.

Людовик, однак, не починав читати папір. Він слухав, як Фуке говорив королеві компліменти, захоплюючись красою її рук. Обличчя Анни Австрійської прояснилося; вона майже посміхалася.

Фуке помітив, що король, забувши про лист, дивиться на нього і слухає. Він негайно змінив позу і, продовжуючи розмову з королевою, повернувся обличчям до короля.

- Ви знаєте, пане Фуке, - сказав Людовик XIV, - що монсеньйор дуже поганий?

- Знаю, ваша величність, - відповів Фуке. - Справді, пан кардинал дуже поганий. Я був у себе в маєтку в Во, коли отримав настільки тривожну звістку, що негайно все кинув.

- Ви виїхали з Во сьогодні ввечері?

- Півтори години тому, ваша величність, - відповів Фуке, глянувши на свій годинник, обсипаний діамантами.

- Півтори години! - повторив король, який умів краще приховувати свій гнів, ніж здивування.

- Розумію, государю. Ви сумніваєтеся в моїх словах, ваша величносте; але я приїхав так скоро до Парижа справді дивом. Мені прислали з Англії три пари дивовижних коней; я велів розставити їх через кожні чотири льє і спробував їх сьогодні ввечері. Вони пробігли відстань від Во до Лувру* за півтори години; як бачите, ваша величність, мене не обдурили.

Королева посміхнулася з таємною заздрістю. Фуке постарався попередити її невдоволення:

- Таких коней, пані государино, створено не для підданих, а для королів, бо королі ні в чому не повинні поступатися нікому.

Король підняв голову.

- Однак же ви, як мені здається, не король, пане Фуке, - сказала Анна Австрійська.

- Тому-то коні тільки й чекають знака його величності, щоб зайняти місце в стайнях Лувру. Якщо я спробував їх, то тільки з побоювання піднести його величності недостатньо цінну річ.

Король густо почервонів.

- Ви знаєте, пане Фуке, - зауважила королева, - що при французькому дворі немає звичаю, щоб піддані дарували що-небудь королю.

Людовик подивився на неї.

- Я сподівався, - сказав Фуке схвильовано, - що моя відданість його величності, моя постійна старанність послужать противагою вимогам етикету. Я, втім, пропонував не подарунок, а данину поваги.

- Дякую, пане Фуке, - люб'язно сказав король. - Дякую за ваш намір, я справді люблю гарних коней, але я не багатий; ви знаєте це

краще за всіх, тому що завідуєте моїми фінансами. Як би я не хотів, я не можу купити таких дорогих коней.

Фуке кинув гордовитий погляд у бік королеви-матері, яка, здавалося, була в захваті від того хибного становища, в якому опинився міністр, і відповідав:

- Розкіш - це чеснота королів, сер. Це розкіш робить їх схожими на бога; це через розкіш вони стоять вище за інших людей. Розкішшю король вигодовує своїх підданих і їхню честь. У ніжному теплі розкоші королів народжується розкіш приватних осіб, джерело багатств для народу. Його величність, прийнявши в дар цих коней незрівнянної краси, зачіпає самолюбство конярів нашої країни - Лімузен, Періге, Нормандія: таке змагання корисне для них... Але король мовчить, і отже, я засуджений.

Тим часом Людовик XIV усе ще крутив у руках лист Мазаріні, не дивлячись на нього. Нарешті його погляд зупинився на ньому, і, прочитавши перший рядок, король скрикнув.

- Що з вами, сину мій? - запитала Анна Австрійська, підходячи до короля.

- Лист начебто від кардинала, - сказав король, продовжуючи читати. - Так, справді від кардинала!

- Що, йому гірше?

- Прочитайте самі, - запропонував король.

Анна Австрійська, своєю чергою, прочитала лист. У міру того як вона читала, в її очах загорялася радість, яку вона марно намагалася приховати від поглядів Фуке.

- О! Та це дарча! - вигукнула королева.

- Дарча? - перепитав Фуке.

- Так, - відповідав король суперінтенданту фінансів. - Пан кардинал, відчуваючи наближення смерті, передає мені свої статки.

- Сорок мільйонів! - продовжувала королева. - Ах, сину мій! Який благородний вчинок з боку кардинала! Він присікає всі погані чутки. Ці сорок мільйонів, повільно зібрані, увіллються одразу в королівську скарбницю: ось вірний підданий і справжній християнин.

Прочитавши ще раз папір, королева повернула його Людовіку, який здригнувся, почувши названу королевою величезну суму. Фуке, який відступив на кілька кроків, мовчав.

Король подивився на нього і подав йому листа. Суперінтендант уклонився і сказав, ледь глянувши на папір:

- Так, я бачу, це дарча.

- Треба відповісти зараз же , сину мій, - сказала Анна Австрійська

- Як відповісти, ваша величність?

- Поїхати до кардинала.

- Але ж не минуло й години, як я повернувся від його високопреосвященства, - заперечив король.

- Так напишіть йому, сину мій.

- Написати! - з огидою вигукнув король.

- Але, мені здається, - продовжувала Анна Австрійська, - людина, яка пропонує такий скарб, має право на негайну подяку.

Потім, повернувшись до Фуке, вона запитала:

- Чи не так, пане Фуке?

- Подарунок вартий того, пані государыня, - відповів Фуке зі стриманістю, що не вислизнула від уваги короля.

- Так прийміть і подякуйте, сину мій, - сказала королева наполегливо.

- А що думає пан Фуке?

- Ви хочете знати мою думку, государю?

- Так.

- Подякуйте, але не приймайте подарунка, ваша величність, - промовив Фуке.

- А чому? - запитала королева.

- Ви самі сказали, пані: королі не можуть або не повинні приймати подарунків від своїх підданих.

Король мовчки вислухав ці суперечливі поради.

- Пане, - заперечила Анна Австрійська, - ви не тільки не повинні відмовляти короля від прийняття цих грошей, але навіть зобов'язані, за вашим званням, роз'яснити його величності, що ці сорок мільйонів - для нього багатство.

- Саме тому, що ці сорок мільйонів - багатство, я повинен сказати королю: «Ваша величність, якщо непристойно королю прийняти від підданого шістку коней ціною в двадцять тисяч ліврів, то ще непристойніше прийняти цілий статок від іншого підданого, не завжди перебірливого в плані засобів, якими цей статок створено».

- Вам не личить, пане, вчити короля, - сказала Анна Австрійська. - Доставте йому самі сорок мільйонів, яких ви хочете позбавити його.

- Король отримає їх, коли забажає, - промовив з поклоном суперінтендант фінансів.

- Так, виснаживши народ податками, - відповіла Анна Австрійська.

- А хіба не з народу вичавили сорок мільйонів, зазначені в дарчій? Його величність хотів знати мою думку, і я висловив її. Якщо король побажає мого сприяння, я готовий старанно служити йому.

- Прийміть, прийміть, сину мій, - знову повторила Анна Австрійська. - Ви вищі за пересуди і пересуди.

- Відмовтеся, ваша величність, - сказав Фуке. - Поки король живий, у нього одна перешкода - совість, один суддя - його воля. Але після смерті його судить потомство, яке виправдовує або звинувачує його.

- Дякую, ваша величність, - сказав Людовик, шанобливо вклоняючись королеві. - Дякую, - додав він, прощаючись із Фуке.

- Ви приймете? - запитала Анна Австрійська.

- Я подумаю, - відповів король, глянувши на Фуке.

XLVIII. Агонія

Відіславши дарчу королю, кардинал наказав того ж дня перевезти себе до Венсена*. Король і двір вирушили за ним туди ж. Останні промені цього світила були ще такі яскраві, що перемагали блиск інших вогнів. Хвороба посилилася, як і передбачав Гено; кардинал боровся вже не з подагрою, а зі смертю. Не менше за смерть мучив його страх, що король прийме запропонований йому подарунок, хоча Кольбер продовжував стверджувати, що король поверне гроші.

Що довше не поверталася дарча, то частіше Мазаріні думав, що заради сорока мільйонів варто було дечим ризикнути, особливо такою сумнівною річчю, як душа. Як кардинал і перший міністр Мазаріні був майже атеїстом і, вже у всякому разі, матеріалістом.

Він озирався на двері за кожним скрипом, уявляючи, що до нього повертається його нещасна дарча; але, обдурившись у надії, знову зітхнувши, відкидався на ліжку й почувався болючіше, коли на хвильку забував про неї.

Анна Австрійська вирушила слідом за кардиналом; хоча серце її і почорніло до старості, вона не могла відмовити вмираючому у виявленні скорботи - як жінка, за словами одних, як государыня, за словами інших. Вона заздалегідь, якщо можна так висловитися, вбрала в траур своє обличчя, і весь двір наслідував її.

Людовик, не бажаючи показувати, що відбувалося в його душі, абсолютно не виходив зі своєї кімнати, де з ним сиділа одна його годувальниця. Що ближче наближався час його незалежності, то скромнішим і терплячішим він ставав, то більше занурювався в себе, як усі сильні люди, що мають певну мету і збираються з силами для рішучої хвилини.

Кардинал таємно соборувався. Вірний своїй звичці все приховувати, він боровся з очевидністю і, лежачи в ліжку, приймав гостей, ніби в нього було тимчасове нездужання.

Гено, зі свого боку, нікому нічого не говорив; коли йому набридали розпитуваннями, він відповідав тільки:

- Кардинал ще не старий і сповнений сил. Але доля невідворотна. Якщо судилося людині померти, то вона неодмінно помре.

Він кидав слова скупо й обережно, і особливо ретельно зважували їх дві людини: король і кардинал.

Мазаріні, незважаючи на передбачення Гено, все ще зберігав надію, або, краще сказати, так майстерно грав свою роль, що найтонші хитруни, стверджуючи, що кардинала обманюють сподівання, самі здавалися обманутими кардиналом.

Людовик, який не бачив кардинала вже два дні, невідступно думав про сорок мільйонів, які так терзали Мазаріні. Він теж не знав справжнього стану здоров'я першого міністра.

Син Людовика XIII, слідуючи батьківським традиціям, досі був настільки мало королем, що, пристрасно жадаючи королівської влади, він жадав її з тим страхом, який завжди супроводжує невідомість.

Прийнявши таємно від усіх певне рішення, він попросив побачення в Мазаріні. Анна Австрійська, яка не відходила від хворого, першою почула про бажання короля і передала його кардиналу, який стривожився.

З якою метою Людовик XIV просить у нього побачення? Для того щоб повернути гроші, як вважав Кольбер? Або щоб подякувати за подарунок і залишити їх у себе, як думав сам Мазаріні? Відчуваючи, що невідомість уб'є його, вмираючий не вагався ні хвилини.

- Буду щасливий бачити його величність! - вигукнув він, роблячи знак Кольберу, який сидів біля ліжка хворого і відразу його зрозумів. - Ваша величність, - продовжував Мазаріні, звертаючись до королеви, - не відмовте запевнити короля в повній щирості моїх слів.

Анна Австрійська встала. Її теж хвилювала доля цих сорока мільйонів, про які всі зараз потай думали.

Коли вона вийшла, Мазаріні насилу підвівся і сказав секретарю:

- Ах, Кольбере, які жахливі дні!.. Два вбивчі дні! І ти бачиш: папір не повертається.

- Терпіння, - відповів Кольбер.

- Ти з глузду з'їхав! Говорити мені про терпіння! О, Кольбер, ти смієшся наді мною; я вмираю, а ти радиш мені чекати!

- Монсеньйоре, - сказав Кольбер зі звичайною холоднокровністю, - не може бути, щоб вийшло не так, як я передбачав. Король бажає бачити вас; це означає, що він особисто поверне вам дарчу.

- Ти думаєш? А я впевнений, що він хоче подякувати мені.

У цю хвилину повернулася Анна Австрійська: дорогою до сина вона зустріла в передпокої нового лікаря, який пропонував свої послуги для порятунку кардинала. Анна Австрійська принесла один порошок на пробу.

Але Мазаріні чекав не цього; він навіть не глянув на порошок.

- Ах, ваша величність, - сказав він, - не в ліках справа! Два дні тому я запропонував королю невеликий подарунок. Досі, ймовірно з делікатності, його величність не хотів говорити про нього; але настала хвилина для пояснень, і я благаю вас, государиня, сказати мені: чи зважився король на що-небудь у цій справі?

Королева хотіла відповісти. Мазаріні зупинив її:

- Говоріть правду! Заради всього святого - правду! Не лестіть вмираючому нездійсненною надією!

У цю хвилину він спіймав погляд Кольбера, який говорив, що він збирається зробити неправильний крок.

- Я знаю, - відповіла Анна Австрійська, взявши кардинала за руку, - ви великодушно запропонували королю не невеличкий подарунок, як

ви кажете зі скромності, а величезну суму. Знаю, як вам буде важко, якщо король...

Вмираючий Мазаріні слухав її з більшою увагою, ніж десять здорових людей.

- Якщо король... - пробурмотів він.

- Якщо король, - продовжувала Анна Австрійська, - не прийме дарунка, який ви йому пропонуєте від душі.

Мазаріні відкинувся на подушку з відчаєм людини, яка відмовилася від усякої боротьби. У нього вистачило сил і присутності духу кинути на Кольбера один із тих поглядів, які варті десяти довгих поем*.

- Чи не правда, - додала королева, - ви вважали б відмову короля за образу?

Мазаріні метався в ліжку, не вимовляючи жодного слова. Королева не зрозуміла або прикидалася, що не розуміє його.

- Тому, - сказала вона, - я постаралася допомогти королю доброю порадою. Знайшлися люди, які заздрять тій славі, якою покриє вас цей великодушний вчинок. Вони намагалися переконати короля, що йому не слід приймати вашого подарунка; але я боролася за вас, і так вдало, що, здається, вам не доведеться перенести гіркоти відмови.

- Ах, - прошепотів Мазаріні, звертаючи на неї мутний погляд, - ось послуга! Я ні на хвилину не забуду її в ті деякі години, які мені залишається прожити!

- Треба зізнатися, що ця послуга коштувала мені великих зусиль.

- Ах, прокляття! Я думаю!

- Що з вами?

- Горю! Горю!

- Ви дуже мучитесь?

- Як у пеклі!

Кольбер готовий був провалитися крізь землю.

- Ви думаєте, - запитав Мазаріні в королеви, - ви думаєте, що його величність... - він зупинився на секунду, - що його величність прийде подякувати мені?

- Так, - відповіла королева.

Мазаріні пронизав Кольбера вогненним поглядом.

У цю хвилину доповіли про появу короля в передніх, повних відвідувачів. Кольбер скористався метушнею і зник у проході за ліжком кардинала. Анна Австрійська стоячи чекала сина. Людовик XIV, увійшовши у двері, спрямував очі на вмираючого. Кардинал не побажав навіть повернутися до короля, від якого він уже нічого не очікував.

Камердинер присунув крісло до ліжка. Людовик XIV вклонився королеві, кардиналу і сів. Королева теж сіла.

Король озирнувся. Камердинер зрозумів його погляд і подав знак придворним, які негайно пішли. У спальні запанувала тиша. Молодий король, який завжди боявся того, хто був його вчителем у юності,

відчував ще більшу повагу до нього в урочисту хвилину смерті. Тому він не наважувався почати розмову сам, усвідомлюючи, що тепер кожне слово повинне мати особливе значення, не тільки для цього, а й для потойбічного світу.

Кардинала в цей час мучила тільки одна думка - про дарчу. Причиною його понівеченого вигляду і похмурого погляду були не страждання, а виснажливе очікування: ось зараз король подякує йому і вб'є одразу всяку надію на повернення грошей.

Мазаріні перший порушив мовчання.

- Ваша величність теж переїхали до Венсена? - запитав він.

Король кивнув головою.

- Ви надали втішну милість вмираючому, - продовжував Мазаріні, - я помру спокійніше.

- Сподіваюся, - відповів король, - що я прийшов не до вмираючого, а до хворого, який може одужати.

Мазаріні похитав головою.

- Останнє відвідування, - сказав він, - так, останнє!

- Якби це було так, - відповідав король, - я прийшов би востаннє попросити поради у керівника, якому я всім зобов'язаний.

Анна Австрійська була жінкою: вона не могла стримати сліз. Людовик теж здавався розчуленим, але більше за всіх був схвильований Мазаріні, хоча зовсім з іншої причини. Настало мовчання. Королева відтерла сльози. Король заспокоївся.

Мазаріні пожирав короля очима, відчуваючи, що настає рішуча хвилина.

- Я говорив, - продовжував король, - що багато чим зобов'язаний вашому преосвященству. Головна мета моїх відвідин, пане кардинале, - подякувати вам від душі за останній доказ дружби, який я отримав.

Щоки кардинала ввалилися, рот розкрився, і він ледь стримав такий важкий подих, якого не видавав за все життя.

- Ваша величність, - сказав він, - я всього позбавлю моє бідне сімейство, розорю всіх моїх родичів. Це мені поставлять у провину, але зате ніхто не скаже, що я відмовився пожертвувати всім заради мого короля.

Анна Австрійська знову заплакала.

- Люб'язний кардинал, - заперечив король із такою серйозністю, якої, за його молодості, не можна було від нього очікувати. - Мені здається, ви погано зрозуміли мене.

Мазаріні підвівся на лікті.

- Ніхто не збирається розоряти ваше сімейство і оббирати ваших родичів... Ні, цього ніколи не буде!

«Король розчулиться і стане щедрим, - подумала королева. - Ми не дамо йому відступити; подібний вдалий випадок ніколи більше не випаде».

Мазаріні подумав: «О, він, певно, поверне мені якісь крихти з цих мільйонів; постараємося вирвати в нього шматок побільше».

- Ваша величносте, - сказав він уголос, - сімейство у мене велике, і племінниці мої зазнають поневірянь, коли мене не буде на світі.

- О, не турбуйтеся, - поспішно заперечила королева, - не турбуйтеся про своє сімейство. Найдорогоціннішими нашими друзями будуть ваші друзі. Племінниці ваші будуть моїми дочками, сестрами короля; він обсипле милостями всіх тих, кого ви любите.

«Слова!» - подумав Мазаріні, який знав краще за всіх, чого варті обіцянки королів.

Людовик вгадав думку вмираючого.

- Заспокойтеся, люб'язний пане Мазаріні, - сказав він із сумною і глузливою посмішкою. - Втративши вас, племінниці ваші втратять свій головний скарб, але вони все ж залишаться найбагатшими спадкоємицями у Франції. Ви запропонували мені їхнє придане...

У кардинала захопило дух.

- Але я повертаю його їм, - продовжував король, подаючи вмираючому дарчу, думка про яку протягом двох днів терзала Мазаріні.

- А! Що я вам казав, пане кардинале? - прошепотів за ліжком голос, легкий, як вітерець.

- Ваша величність повертає мені дарчу! - вигукнув Мазаріні, який прийшов від радості в таке хвилювання, що він навіть забув свою роль благодійника.

- Ваша величність повертає сорок мільйонів! - вигукнула королева, до того вражена, що забула свою роль убитої горем жінки.

- Так, ваша величність, так, пане кардинале, - сказав король, розриваючи папір, який Мазаріні все ще не наважувався взяти. - Так, я знищую акт, який розоряє цілу сім'ю. Статки, нажиті кардиналом у мене на службі, належать йому, а не мені.

- Але, ваша величносте, чи подумали ви, - заперечила Анна Австрійська, - що у вас у скарбниці немає й десяти тисяч екю?

- Дорога матінко, я зробив свій перший королівський вчинок і сподіваюся, що він послужить хорошим початком мого царювання.

- О, ви маєте рацію! - вигукнув Мазаріні. - Це вчинок воістину величний, воістину великодушний.

І він почав ретельно роздивлятися один за одним клаптики паперу, що впали до нього на ліжко, бажаючи переконатися, що розірвано дійсно оригінал, а не копію. Нарешті він знайшов клаптик зі своїм підписом і, впізнавши його, від радості мало не непритомно відкинувся на подушки.

Анна Австрійська, не в силах приховати свого засмучення, підняла очі й руки до неба.

- Ах, ваша величність! - повторював Мазаріні. - Як вас будуть благословляти, як вас будуть любити в моєму сімействі. Perbacco*, якщо

хто-небудь із моїх родичів подасть вам привід для невдоволення, насупите тільки брови - я негайно встану з могили.

Але ця витівка не справила очікуваного враження. Думка Людовика звернулася на інші, важливіші предмети. Анна Австрійська, почуваючись неспроможною приховати досаду з приводу великодушності сина і лицемірства кардинала, встала і вийшла з кімнати, не піклуючись про те, що видає свої почуття.

Мазаріні все зрозумів і, боячись, як би Людовик XIV не змінив свого рішення, раптом вибухнув стогонами, щоб відволікти увагу в інший бік. Так вчинив пізніше Скапен у чудовій комедії Мольєра, яку насмілювався засуджувати похмурий і буркотливий Буало.

Потроху все ж стогони стихли, а коли Анна Австрійська вийшла, вони зовсім припинилися.

- Пане кардинале, чи не бажаєте ви дати мені якусь пораду? - запитав король.

- Ваша величносте, - відповів Мазаріні, - ви вже зараз втілення мудрості й розсудливості; я не кажу про вашу великодушність: сьогоднішній ваш учинок перевершує все, що вчинили стародавні й сучасні великі люди.

Король холодно прийняв ці похвали.

- Ви обмежуєтеся однією вдячністю, - сказав він. - Але невже ваша досвідченість, яка набагато відоміша, ніж моя мудрість, розсудливість і великодушність, не підказують вам дружньої поради, корисної мені в майбутньому?

Мазаріні задумався на хвилину.

- Ваша величність так багато зробили для мене, точніше, для моєї родини.

- Не будемо говорити про це, - відповів король.

- І я хочу дати вам дещо замість сорока мільйонів, від яких ви так великодушно, істинно по-королівськи відмовилися.

Людовик XIV показав жестом, що всі ці лестощі обтяжують його.

- Я хочу, - продовжував Мазаріні, - дати вам одну пораду, так, пораду, яка дорогоцінніша за сорок мільйонів. Вислухайте її.

- Слухаю.

- Наблизьтеся, ваша величність, бо я слабшаю. Ближче, ближче!

Король нахилився до хворого.

- Ваша величність, - сказав Мазаріні так тихо, що, здавалося, лише могильний подих долітав до напруженого слуху короля, - ваша величність, ніколи не беріть собі першого міністра!

Людовик випростався в подиві. Рада була схожа на сповідь. Ця щира сповідь Мазаріні справді була дорогоціннішою за всі скарби. Спадщина, заповідана кардиналом молодому королю, складалася тільки з шести слів, але ці шість слів, як сказав Мазаріні, коштували принаймні сорока мільйонів. Людовик на хвилину зніяковів. А в Мазаріні був такий вигляд, немов він сказав звичайнісіньку річ.

- Крім вашого сімейства, ви нікого мені не доручаєте? - запитав король.

За пологом ліжка почувся шурхіт. Мазаріні зрозумів.

- Так, так, - сказав він, - я хочу рекомендувати вашій величності одну людину, розумну, чесну, дуже майстерну...

- Як його звуть?

- Ви майже не знаєте його імені. Це пан Кольбер, керуючий моїми справами. Випробуйте його, - переконано продовжував Мазаріні, - всі його передбачення виправдовуються. У нього правильний погляд, він жодного разу не помилився ні в оцінці подій, ні в людях, що ще більш дивно. Я багато чим зобов'язаний вашій величності, але думаю, що віддячу вам, якщо залишу вам пана Кольбера.

- Добре, - сказав Людовик XIV неуважно; він зовсім не знав імені Кольбера і сприймав натхнені слова кардинала за марення вмираючого.

Мазаріні впав на подушки.

- А тепер прощавайте, ваша величність... Прощавайте! - прошепотів Мазаріні. - Я втомився, я повинен ще здійснити важкий шлях, перш ніж я постану перед новим своїм володарем. Прощавайте, ваша величність.

Молодий король, відчуваючи, що на очі навертаються сльози, нахилився до кардинала, який уже здавався трупом, а потім поспішно вийшов.

XLIX. Перша поява Кольбера

Ніч минула в томлінні для вмираючого і для короля: вмираючий чекав на порятунок, король - на свободу.

Людовик не лягав. За годину після того, як король вийшов зі спальні кардинала, він довідався, що помираючий, відчувши себе краще, наказав себе одягнути, нарум'янити і причесати і побажав прийняти послів. Подібно до Августа*, кардинал вважав світ величезним театром і мав намір зіграти як слід останній акт своєї комедії.

Анна Австрійська не з'являлася більше у кардинала; їй нічого було робити у нього. Приводом її відсутності були міркування пристойності. Утім, кардинал не цікавився нею: він добре запам'ятав пораду, яку королева дала синові.

Близько опівночі, коли рум'яна ще не зійшли зі щік Мазаріні, у нього почалася агонія. Він знову перечитав заповіт. Він цілком виражав його бажання. Боячись, щоб чиясь корислива воля, користуючись його слабкістю, не змусила його що-небудь змінити в заповіті, він наказав Кольберу, який ходив коридором перед спальнею вмираючого, як найпильніший вартовий, нікого не впускати до нього.

Король, замкнувшись у себе, щогодини посилав годувальницю в покої Мазаріні з наказом доставляти йому найточніші відомості про стан

кардинала. Дізнавшись, що Мазаріні дозволив одягнути, причесати і прибрати себе, прийняв послів, Людовик зрозумів, що для кардинала почалася відхідна молитва.

О першій годині опівночі Гено випробував останній засіб, який вважався сильнодіючим. У ті часи уявляли, що проти смерті є ще якісь таємні зілля.

Мазаріні, прийнявши цей засіб, заспокоївся хвилин на десять. Він зараз же розпорядився пустити слух, що стався щасливий перелом хвороби. Коли король дізнався цю новину, холодний піт виступив у нього на лобі. Він уже бачив зорю свободи, рабство здалося йому тепер ще більш нестерпним. Але наступна звістка зовсім міняла картину: кардинал ледь дихав і ледве слідкував за молитвами, які читав біля його узголів'я абат із церкви Св. Миколая.

Король у сильному хвилюванні почав ходити кімнатою і на ходу переглядав папери, вийняті ним зі скриньки, ключ від якої зберігався тільки у нього.

Годувальниця повернулася втретє і повідомила, що Мазаріні сказав каламбур і наказав покрити лаком належну йому «Флору» Тиціана.

Нарешті, о другій годині ранку, король не міг подолати втоми: він не спав уже цілу добу. Сон, непереможний у молодості, опанував його. Однак король не ліг у ліжко: він заснув у кріслі. Години о четвертій увійшла годувальниця й розбудила його.

- Ну? - запитав король.

- Ваша величність, - прошепотіла годувальниця, співчутливо склавши руки. - Він помер!

Король швидко схопився, немов його підкинула сталева пружина.

- Чи так це?

- Так.

- Хто сказав тобі?

- Пане Кольбер.

- А він знає це напевно?

- Він вийшов зі спальні і сказав, що сам прикладав дзеркало до губ кардинала.

- А, добре! - вирвалося в короля. - Але де ж Кольбер?

- Він щойно покинув спальню кардинала.

- І куди попрямував?

- Слідом за мною.

- Тож він...

- Тут, ваша величність, очікує біля ваших дверей, якщо вам завгодно буде прийняти його.

Людовик підбіг до дверей, сам відчинив їх і побачив у коридорі Кольбера, який нерухомо стояв в очікуванні. Побачивши цю статую в чорному, король здригнувся, потім зробив знак Кольберу слідувати за ним.

- Що ви прийшли повідомити мені, пане? - запитав Людовик, збентежений тим, що здогадалися про його найпотаємніші думки, які він не міг приховати.

- Пан кардинал помер, ваша величність, і я приніс вам його останнє «пробач».

Король задумався. Він уважно дивився на Кольбера, згадуючи слова кардинала.

- Ви були вірним слугою його високопреосвященства, про що він сам мені говорив.

- Так, ваша величність.

- Ви посвячені в деякі його таємниці?

- У все.

- Мені дорогі друзі і слуги покійного кардинала, я подбаю про те, щоб вас прийняли до мене на службу.

Кольбер поклонився.

- Ви, здається, фінансист?

- Так, ваша величність.

- Безпосередньо моєму дому ви, пригадується, ніколи не служили?

- Вибачте, ваша величносте, я мав щастя подати пану кардиналу думку про економію, яка приносить скарбниці вашої величності триста тисяч франків щорічно.

- Яка ж це економія, пане? - запитав Людовик XIV.

- Ваша величність зволите знати, що рота швейцарців* носить срібне мереживо на кінцях стрічок?

- Знаю.

- Я запропонував пришивати до стрічок мереживо з фальшивого срібла; цього ніхто не може помітити, а на сто тисяч екю можна прогодувати протягом шести місяців полк і купити десять тисяч хороших мушкетів або збудувати корабель із десятьма гарматами.

- Правда, - зауважив Людовик XIV, ще уважніше вдивляючись у Кольбера. - По-моєму, економія дуже доречна; смішно подумати, що солдати носили таке ж мереживо, як вельможі.

- Я щасливий, що ваша величність схвалили мої дії, - відповів Кольбер.

- При кардиналі ви вели тільки його справи? - запитав король.

- Його високопреосвященство доручав мені ще перевіряти рахунки суперінтенданта фінансів.

- А! - вигукнув Людовик XIV. Він збирався відпустити Кольбера, але останні слова зацікавили його. - Покійний кардинал доручав вам контролювати рахунки пана Фуке? І які ж результати?

- Виявився дефіцит, ваша величність. І якщо ви дозволите...

- Говоріть, пане Кольбер.

- Я повинен дати вашій величності деякі пояснення.

- Ні, не треба. Ви ж перевіряли рахунки, скажіть: який підсумок?

- Це легко, ваша величність... Усе порожньо, грошей немає.

- Будьте обережні, пане. Ви засуджуєте управління пана Фуке, а він, на загальну думку, дуже вправний у справах.

Кольбер почервонів, потім зблід, відчуваючи, що в цю хвилину вступає в боротьбу з людиною майже такою ж могутньою, як померлий кардинал.

- Абсолютно вірно, ваша величність, він дуже вправна людина, - відповів Кольбер, низько кланяючись.

- Але якщо він майстерна людина, а грошей усе-таки немає, то хто ж винен?

- Я нікого не звинувачую, ваша величність, а тільки констатую факти.

- Добре, складіть звіт і подайте його мені. Ви кажете, що є дефіцит? Але, можливо, це дефіцит тимчасовий: кредит повернеться, а з ним і гроші?

- Ні, ваша величність.

- Не цього року, я розумію, але, можливо, в майбутньому?

- Майбутній рік так само начисто з'їдений, як і поточний.

- Ну, ще через рік.

- І він з'їдений.

- Що ви говорите, пане Кольбер?

- Я стверджую, що витрачено доходи за чотири роки вперед.

- Так доведеться зробити позику.

- Уже зроблено три позики, ваша величність.

- Я створю нові посади і за них отримаю гроші.

- Неможливо, ваша величність: їх створено занадто багато. Відкупники придбали їх, але не виконують своїх обов'язків. До того ж пан суперінтендант отримує з кожної з них третину, тож народ оббирають, а ваша величність не отримує від цього жодної користі.

Король нетерпляче зрушив із місця.

- Поясніть мені це, пане Кольбер.

- Ваша величносте, висловіть ясніше вашу думку: яких пояснень ви бажаєте?

- Ви маєте рацію. Ясність насамперед. Так от. Якщо сьогодні зі смертю пана кардинала я став королем і побажаю отримати гроші?

- Ваша величність їх не отримає.

- Дивно! Як, мій суперінтендант не добуде мені грошей?

Кольбер негативно похитав головою.

- Що ж це означає? Невже ми обтяжені такими боргами, що державні доходи все одно що не існують?

- Так, ваша величність.

Король насупив брови.

- Добре, - сказав він, - я зберу платіжні зобов'язання і доб'юся від їхніх утримувачів зменшення податку і продажу за дешевими цінами.

- Неможливо, ваша величносте: платіжні зобов'язання перетворено на векселі, які для зручності та полегшення угод розрізано на стільки частин, що тепер не впізнати оригіналу.

Людовик у сильному хвилюванні ходив по кімнаті, все ще насупивши брови.

Раптом він зупинився і запитав:

- Якщо все це правда, я розорений, ще не почавши царювати?

- Так, ваша величність, розорені, - відповів безпристрасний рахівник.

- Проте ж гроші кудись поділися?

- Зрозуміло, ваша величносте, і для початку я приніс записку про капітали кардинала Мазаріні, про які він не хотів згадати ні у своєму заповіті, ні в інших актах; він довірив їх мені.

- Вам?

- Так, государю, і наказав передати їх вашій величності.

- Як! Крім сорока мільйонів, згаданих у заповіті, у пана Мазаріні були ще гроші?

Кольбер поклонився.

- Яка бездонна прірва ця людина! - прошепотів король. - З одного боку - Мазаріні, з іншого - Фуке; у них, можливо, понад сто мільйонів. Не дивно, що в мене порожньо в скарбниці.

Кольбер чекав, не рухаючись із місця.

- А сума, яку ви маєте передати мені, заслуговує на увагу? - запитав король.

- Так, ваша величність, кругленька сума.

- Вона становить?

- Тринадцять мільйонів ліврів, государю.

- Тринадцять мільйонів! - вигукнув Людовик XIV з радісним трепетом. - Ви кажете - тринадцять мільйонів, пане Кольбер?

- Так, тринадцять мільйонів, ваша величність.

- І ніхто не знає про них?

- Ніхто.

- І вони у ваших руках?

- Так, ваша величність.

- Коли я можу отримати їх?

- Через дві години.

- Де ж вони?

- У погребі будинку, що належав пану кардиналу і дістався мені за його заповітом.

- То ви знаєте заповіт кардинала?

- У мене є копія, підписана його рукою.

Кольбер вийняв папір із кишені й показав королю. Король прочитав статтю про передачу будинку.

- Але, - сказав він, - тут ідеться тільки про будинок і жодного слова про гроші.

- Про них говорить моя совість.

- І Мазаріні довірився вам?

- Чому ж ні, ваша величність?

- Він... такий недовірливий!

- Мені, ваша величність, він, як бачите, довіряв.

Людовик з подивом глянув на просте, але виразне обличчя Кольбера.

- Ви чесна людина, пане Кольбер, - сказав він.

- Це не чеснота, а обов'язок, - холодно відповів Кольбер.

- Але ці гроші, можливо, належать його родині?

- Якби вони належали його родині, то увійшли б у заповіт, як увійшло туди все майно кардинала. Якби ці гроші належали його родині, то я, який писав дарчу, додав би їх до тих сорока мільйонів, які пан кардинал пропонував вам.

- Як! Ви складали дарчу?

- Я, ваша величність.

- І кардинал любив вас? - запитав наївно король.

- Я говорив його високопреосвященству, що ваша величність не прийме дарунка, - сказав Кольбер колишнім спокійним тоном.

Людовик провів рукою по лобі.

- О, як я ще молодий, щоб керувати людьми, - прошепотів він.

Кольбер чекав, поки король прийде до тями.

- О котрій годині накажете доставити гроші, государе? - запитав Кольбер трохи згодом.

- Сьогодні, об одинадцятій годині вечора. Нехай ніхто не знає, що я отримав їх.

- Куди накажете привезти їх?

- У Лувр. Дякую вам, пане Кольбер!

Кольбер поклонився і вийшов.

- Тринадцять мільйонів! - вигукнув король, залишившись один. - Неймовірно!

Потім він опустив голову на руки і ніби задрімав.

Але через хвилину король підняв голову, встав і, відчинивши вікно, підставив палаюче обличчя свіжому ранковому вітру, просоченому пахощами дерев і квітів. Сяюча зоря займалася на горизонті. Перші промені сонця освітили молодого короля.

- Ця зоря - зоря мого царювання, - прошепотів Людовик XIV. - Чи не ознаку посилає мені всевишній?..

L. Перший день царювання Людовіка XIV

Уранці в палаці всі дізналися про смерть кардинала, потім новина поширилася містом.

Міністри - Фуке, Ліон і Летельє* - зібралися в залі засідань на раду. Король негайно покликав їх.

- Панове, - сказав він, - за життя кардинала я дозволяв йому керувати моїми справами; тепер я маю намір сам займатися ними. Ви будете давати мені поради, коли я попрошу їх у вас. Можете йти!

Міністри переглянулися зі здивуванням, ледве приховавши посмішку: вони знали, що Людовик XIV, вихований у повному невіданні, що таке управляти державою, із самолюбства бере на себе абсолютно непосильний тягар.

Фуке попрощався з товаришами на сходах і сказав їм:

- Нам же краще, панове, - менше турбот.

І він весело сів у карету.

Решта, злегка стурбовані таким оборотом справи, повернулися в Париж.

О десятій годині король пройшов до матері і мав з нею таємну нараду; потім, пообідавши, сів у закриту карету і поїхав прямо в Лувр. Тут він прийняв безліч придворних і із задоволенням відзначив загальне збентеження і цікавість.

Увечері він наказав замкнути всі входи в Лувр, крім входу з набережної. Тут він поставив варту з двохсот швейцарців, які жодного слова не знали французькою; їм наказано було пропустити тільки скрині і нікого не випускати.

Рівно об одинадцятій під склепіннями почувся важкий стукіт воза, потім - іншого, нарешті - третього. Потім пролунав гул ґрат, що зачинилися. Незабаром хтось подряпався у двері королівського кабінету.

Король сам відчинив двері і побачив Кольбера, який сказав тільки:

- Гроші в погребі вашої величності.

Людовик спустився в підземелля, ключ від якого ще вранці передав Кольберу, і оглянув діжки із золотом і сріблом, перенесені туди людьми, відданими Кольберу. Після цього Людовик повернувся в кабінет у супроводі Кольбера. Останній був так само холодний, ні найменший проблиск задоволення не порушував його незворушної байдужості.

- Пане, - сказав король, - якої нагороди бажаєте ви за таку відданість і чесність?

- Жодної, ваша величність.

- Як ніякої? Ви не бажаєте навіть отримати посаду?

- Якщо ваша величність і не дасте мені посади, я все одно служитиму вам. Я буду найкращим слугою короля.

- Ви будете інтендантом фінансів.

- Але ж уже є суперінтендант, і він наймогутніша особа в королівстві.

- О, - вигукнув Людовик, почервонівши, - ви так думаєте?

- Він розчавить мене за один тиждень, государю. Ваша величність доручає мені контроль, для якого треба мати силу; а що значить інтендант поруч із суперінтендантом?

- Ви хочете мати підтримку... Отже, ви не покладаєтеся на мене?

- Я вже мав честь сказати вашій величності, що за кардинала Мазаріні пан Фуке був другою особою в королівстві; тепер Мазаріні помер, і пан Фуке став першим.

- Пане, сьогодні ви можете говорити мені все, що хочете; але не забувайте, що завтра я цього вже не потерплю.

- Отже, я не буду потрібен вашій величності?

- Ви вже й тепер не потрібні, тому що боїтеся служити мені.

- Я боюся тільки того, що мені завадять служити вам.

- То чого ж ви хочете?

- Прошу вашу величність призначити мені помічників з інтендантства?

- Але тоді посада втратить значення.

- Зате стане безпечною.

- Вибирайте.

- Я прошу Бретейля, Марена і Ервара.

- Завтра їх буде призначено.

- Дякую вам, государю!

- І це все, про що ви просите?

- Насмілюся ще просити...

- Чого?

- Дозвольте мені скликати судову палату.

- Навіщо?

- Для суду над чиновниками, які за останні десять років дозволяли собі зловживання.

- Але... що ж із ними зроблять?

- Трьох повісять; інші в усьому зізнаються.

- Але я не можу починати мого царювання зі страт, пане Кольбер.

- Краще почати, ніж закінчити стратами, ваша величність.

Король не відповів.

- Ваша величність згодні зі мною? - запитав Кольбер.

- Я подумаю.

- Тоді буде вже пізно.

- Чому?

- Тому що, якщо ці люди будуть попереджені, вони виявляться набагато сильнішими за нас.

- Скличте судову палату.

- Не сповільню.

- Тепер усе?

- Ні, государе; ще одна важлива обставина... Які права надасть ваша величність цьому інтендантству?

- Але... я не знаю... є ж звичайні...

- Ваша величність, мені потрібно мати право читати листування з Англією.

- Це неможливо. Англійські депеші роздруковують у раді, так було і за кардинала.

- Мені здавалося, ваша величність оголосили сьогодні вранці, що ради більше не буде.

- Так, оголосив.

- У такому разі нехай ваша величність читає особисто листи, одержувані з Англії. Я переконливо прошу про це.

- Добре, ви будете отримувати їх і доповідати мені.

- Дозвольте ще запитати вашу величність: що ж робити мені у фінансовій частині?

- Усе, чого не зробить пан Фуке.

- Це я і хотів знати. Дякую, ваша величність, я йду заспокоєний.

З цими словами він вийшов, його проводжав погляд Людовика.

Не встиг Кольбер відійти і на сто кроків від Лувру, як прибув кур'єр з Англії. Король поспішно розпечатав пакет і побачив лист від короля Карла II.

Ось що англійський монарх писав своєму царственому братові:

«Ваша величність, без сумніву, стривожені хворобою кардинала Мазаріні; але сама небезпека її може бути вам тільки корисна. Доктор засудив кардинала на смерть. Дякую вашій величності за сприятливу відповідь на мою пропозицію щодо сестри моєї, леді Генрієтти Стюарт; через тиждень принцеса виїде до Парижа зі своїм почтом. Мене зворушує ваша родинна прихильність, і я радий, що з ще більшим правом можу тепер назвати вас братом. Особливо радий нагоді довести вашій величності, наскільки я уважний до всього, що становить важливість для вас. Ви таємно зміцнюєте Бель-Іль. Даремно. Ніколи між нами не буде війни. Заходи, яких ви вживаєте, не турбують, а засмучують мене... Ви витрачаєте мільйони без жодної користі; скажіть про це своїм міністрам і повірте, що моя поліція має найточніші відомості. Надавайте мені, брате мій, подібні ж послуги, коли випаде нагода».*

Король сердито подзвонив, з'явився камердинер.

- Пан Кольбер зараз вийшов звідси, певно, він ще недалеко. Покликати його!

Камердинер хотів виконати наказ, але король зупинив його.

«Ні, - сказав він собі, - не потрібно... я бачу всі задуми цієї людини. Бель-Іль належить пану Фуке; Бель-Іль зміцнюється, отже, Фуке склав змову... Розкриття змови тягне за собою загибель суперінтенданта; англійські листи викривають змовників; ось чому Кольбер неодмінно

хотів мати у своїх руках листування з Англією... Однак не можу ж я спиратися тільки на цю людину: він лише голова, а мені потрібна ще рука».

Раптом Людовик радісно скрикнув.

- У мене був лейтенант мушкетерів! - сказав він камердинеру.

- Так, ваша величність, пане д'Артаньян.

- Він вийшов у відставку?

- Точно так, ваша величність.

- Неодмінно відшукати його, щоб він з'явився до мене завтра вранці, коли я встану.

Камердинер поклонився і вийшов.

- У мене в льохах тринадцять мільйонів, - сказав Людовик. - Кольбер розпоряджатиметься моєю скарбницею, д'Артаньян - моєю шпагою. Я справді король!

LI. Пристрасть

У день свого прибуття в Париж Атос, як ми вже бачили, проїхав з королівського палацу до себе додому, на вулицю Сент-Оноре. Там чекав його віконт де Бражелон, розмовляючи з Грімо.

Розмовляти зі старим слугою було справою нелегкою; цим мистецтвом володіли тільки дві людини: Атос і д'Артаньян. Першому це вдавалося тому, що Грімо намагався змусити його говорити; д'Артаньян, навпаки, умів змусити розговоритися старого Грімо.

Рауль намагався витягнути з нього розповідь про останню поїздку Атоса в Англію; Грімо передав усі подробиці кількома жестами і вісьмома словами, не більше і не менше.

Насамперед хвилеподібним рухом руки він показав, що вони перетнули море.

- Це був якийсь похід? - запитав Рауль.

Грімо ствердно кивнув головою.

- Граф наражався на небезпеку? - запитав Рауль.

Грімо злегка знизав плечима, що мало означати: «Достатньою мірою».

- Але яким же саме? - запитав наполегливо віконт де Бражелон.

Грімо вказав на шпагу, на вогонь і на мушкет, що висів на стіні.

- Так у графа був там ворог? - вигукнув Рауль.

- Монк.

Рауль продовжував:

- Дивно! Граф усе ще вважає мене хлопчиком і не хоче ділити зі мною честі й небезпек таких походів.

Грімо посміхнувся.

У цю хвилину приїхав Атос.

Грімо, впізнавши кроки свого пана, побіг до нього назустріч, і розмова на цьому припинилася.

Але Раулю хотілося отримати відповідь на своє запитання. Взявши графа за обидві руки, з гарячою, але шанобливою ніжністю він запитав:

- Як могли ви вирушити в небезпечну дорогу, не попрощавшись зі мною, не закликавши на допомогу мою шпагу? Тепер, коли я виріс, я повинен бути вашою опорою: адже ви ж виховали мене як чоловіка. Ах, графе, невже ви хотіли приректи мене на те, щоб ніколи більше не побачити вас?

- А хто вам сказав, Раулю, що моя подорож була небезпечною? - запитав граф, віддаючи капелюх і плащ Грімо, який відстібав йому шпагу.

- Я, - відповів Грімо.

- А навіщо? - суворо запитав Атос.

Грімо змішався, але Рауль випередив його, відповівши:

- Чому ж добрий Гримо не міг сказати мені правду? Кому ж любити вас і допомагати вам, якщо не мені?..

Атос не відповідав. Він ласкавим жестом відпустив Грімо, потім сів у крісло; Рауль стояв перед ним.

- У всякому разі, - продовжував Рауль, - ваша подорож була походом. І вам загрожували вогонь і зброя...

- Не будемо говорити про це, - м'яко сказав Атос. - Я, правда, поїхав раптово; але служба королю Карлу Другому змусила мене поспішити з від'їздом. Мене дуже зворушує ваше занепокоєння: я знаю, що можу покластися на вас. Під час моєї відсутності ви ні в чому не мали потреби, віконт?

- Ні, графе.

- Я наказав Блезуа передати вам сто пістолів, щойно вам знадобляться гроші.

- Я не бачив Блезуа.

- То ви обійшлися без грошей?

- У мене залишилося тридцять пістолів після продажу коней, яких я захопив під час останнього походу, і місяці три тому, з милості принца Конде, я виграв двісті пістолів у карти.

- Ви граєте... Мені це не подобається, Раулю.

- Ні, графе, я ніколи не граю, але одного вечора в Шантильї принц велів узяти мені карти, коли до нього прибув кур'єр від короля. І потім наказав, щоб я взяв собі виграш.

- Це в принца за звичаєм? - запитав Атос, насупивши брови.

- Так, графе, таку милість принц робить щотижня одному зі своїх дворян. У Його Високості п'ятдесят дворян; того разу була моя черга.

- Добре! Так ви побували в Іспанії?

- Так, я здійснив прекрасну подорож, побачив багато цікавого.

- Уже місяць, як ви повернулися?

- Так, графе.

- А що ви робили протягом цього місяця?

- Служив, графе.

- Не заїжджали до мене в Ла-Фер?

Рауль почервонів. Атос подивився на нього спокійно, але пильно.

- Даремно ви не вірите мені, - сказав Рауль. - Я почервонів мимоволі; запитання, яке ви щойно поставили, пробудило в мені безліч спогадів, і вони схвилювали мене. Але я не збрехав вам.

- Знаю, Раулю, ви ніколи не брешете; але ви марно хвилюєтеся. Я хотів сказати вам тільки...

- Я добре знаю, графе, ви хотіли запитати мене: чи їздив я в Блуа?

- Так, Раулю.

- Я не їздив у Блуа і не бачив тієї особи, на яку ви натякаєте.

Голос Рауля тремтів. Атос, який безпомилково помічав усі відтінки почуття, негайно додав:

- Раулю, ви відповідаєте мені з важким серцем, ви страждаєте...

- Так, дуже, дуже! Ви заборонили мені їздити в Блуа і бачитися з Луїзою де Лавальєр.

Молодий чоловік запнувся. Він із насолодою вимовляв це чарівне ім'я; воно пестило вуста, але серце його розривалося.

- І я добре зробив, Раулю, - поспішно сказав Атос. - Мене не можна назвати надто суворим або несправедливим батьком; я поважаю справжнє кохання, але я дбаю про ваше славне майбутнє... Займається зоря нового царювання; війна вабить юного, сповненого лицарського запалу короля. Йому потрібні люди молоді й вільні, які кидалися б у битву із захопленням і, падаючи, кричали б: «Хай живе король!» - а не стогнали б: «Прощавай, дружино!..» Ви розумієте, Раулю, хоч би якою дикою здалася моя думка, я заклинаю вас вірити мені й відвернути свій погляд від перших днів молодості, коли ви навчилися кохати, безтурботних днів, коли серце пом'якшується і стає нездатним вмістити гірке й терпке вино, що зветься славою і мінливістю долі.

Так, Раулю, повторюю ще раз: вірте, що я бажаю одного - бути вам корисним, мрію про одне - бачити вас щасливим, думаючи, що ви можете стати з часом людиною видатною. Залишайтеся самотнім, і ви досягнете більшого і швидше прийдете до мети.

- Ви наказуєте, графе, - відповів Рауль. - Я підкоряюся.

- Наказую! - вигукнув Атос. - Ось як ви зрозуміли мене! Я наказую! О, ви надаєте не той сенс моїм словам, ви зовсім не розумієте моїх намірів! Я не наказую, а прошу.

- Ні, ні, графе, ви наказали, - сказав віконт із наполегливістю. - Але якби навіть ви тільки просили, то ваші прохання діють на мене сильніше за ваші накази. Я не бачив Луїзи де Лавальєр.

- Але ви страждаєте! Ви страждаєте! - наполягав граф.

Рауль не відповідав.

- Я бачу вашу блідість; бачу, як ви сумні. Ваше почуття таке сильне?

- Це пристрасть, - сказав Рауль.

- Ні... це звичка...

- Ах, графе, ви знаєте, що я довго подорожував, я два роки прожив далеко від неї. Здається, ніяка звичка не встоїть проти дворічної розлуки... І що ж? Повернувшись назад, я любив її - не скажу сильніше, бо це неможливо, - але так само, як колись. Луїза де Лавальєр єдина моя подруга, але ви для мене бог на землі... Заради вас я готовий пожертвувати всім.

- Даремно, - заперечив Атос. - У мене вже немає жодних прав на вас. Вік звільнив вас, ви навіть не потребуєте моєї згоди. Утім, я не можу не дати вам згоди після всього, що ви зараз сказали. Одружуйтеся з Луїзою де Лавальєр, якщо ви цього хочете.

Рауль здригнувся і зараз же відповів:

- Як ви добрі, графе! Як вдячний я вам! Але я не приймаю вашого дозволу.

- Ви відмовляєтеся?

- У душі ви проти цього шлюбу: не ви обрали мені наречену.

- Це правда.

- Цього достатньо, щоб я не наполягав; я почекаю.

- Будьте обережні, Раулю! Те, що ви говорите, дуже серйозно.

- Знаю, я почекаю.

- Чого? Моєї смерті? - запитав Атос із прикрістю.

- Ах, графе! - вигукнув Рауль зі сльозами в голосі. - Чи можете ви засмучувати мене так жорстоко, мене, який ніколи не подавав вам приводу скаржитися!

- Милий сину, це цілковита правда, - відповів Атос, марно намагаючись приховати своє хвилювання. - Ні, я зовсім не хочу засмучувати вас; я тільки не розумію, чого ви чекатимете... того часу, коли ви розлюбите мене?

- О ні, ні, графе!.. Я почекаю, поки ви зміните думку.

- Я хочу здійснити одне випробування, Раулю. Хочу подивитися також, чи чекатиме Луїза де Лавальєр.

- Сподіваюся.

- Бережіться ж, Раулю. Що, якщо вона не захоче чекати? Ах, ви ще такі молоді, такі довірливі й благородні... Жінки непостійні!

- Ви ніколи не говорили мені нічого поганого про жінок*; ніколи не скаржилися на них. Навіщо ж ви дорікаєте їм тепер через Луїзу де Лавальєр?

- Правда, - відповів Атос, опускаючи очі, - я ніколи не говорив вам нічого поганого про жінок; ніколи не мав приводу скаржитися на них, і ніколи Луїза де Лавальєр не давала мені приводу сумніватися в ній. Але коли думаєш про майбутнє, треба передбачати навіть рідкісні випадки, припускати навіть неймовірне! Ну а що, якщо Луїза де Лавальєр не захоче вас чекати?

- Не розумію...

- Якщо вона зверне свій погляд на іншого?

- Якщо вона покохає іншого, хочете ви сказати? - запитав Рауль із жахом.

- Так.

- Що ж, графе! Я вб'ю цю людину, - відповів Рауль. - Уб'ю всякого, кого вибере Луїза де Лавальєр. Буду битися доти, доки мене не вб'ють або Луїза знову не полюбить мене.

Атос здригнувся.

- Мені почулося, - сказав він глухим голосом, - ніби ви тільки зараз запевняли, що готові пожертвувати для мене всім на світі.

- О! - вигукнув Рауль із трепетом. - Невже ви не дозволите мені битися на дуелі?

- А якщо не дозволю?

- Ви забороните мені сподіватися, графе; але ви не забороните мені померти.

Атос подивився на Рауля.

Рауль вимовив ці слова глухо, з похмурим поглядом.

- Досить! - промовив Атос після тривалого мовчання. - Досить на цю сумну тему. Ми обидва перебільшуємо. Живіть сьогоденням, Раулю; служіть, кохайте Луїзу де Лавальєр, словом, дійте, як слід діяти чоловікові, адже ви тепер доросла людина. Тільки не забувайте, що я палко люблю вас і що ви, за вашими словами, теж любите мене.

- Ах, графе! - вигукнув віконт, притискаючи до серця руку Атоса.

- Добре, дитя моє... Залиште мене, мені потрібен відпочинок... До речі, д'Артаньян разом зі мною повернувся з Англії; ви повинні побачитися з ним.

- З найбільшою радістю. Я так люблю пана д'Артаньяна!

- І прекрасно робите: він найчесніша людина і найхоробріший воїн.

- Який любить вас! - вигукнув Рауль.

- Я впевнений у цьому... Ви знаєте його адресу?

- Але ж це Лувр, Пале-Рояль, усі місця, де буває король. Хіба він не командує мушкетерами?

- В даний час немає. Д'Артаньян у відпустці; він відпочиває... Тож не шукайте його на службових постах. Ви можете отримати відомості про нього від якогось Планше.

- Його колишнього слуги?

- Так, Раулю, до побачення.

LII. Урок д'Артаньяна

Наступного ранку Раулю не вдалося розшукати д'Артаньяна. Він застав лише одного Планше. Планше дуже йому зрадів і розточував похвали військовій виправці Рауля у виразах, від яких анітрохи не віддавало крамницею.

Але, повертаючись наступного дня з Венсена на чолі п'ятдесяти драгунів, що їх доручив йому принц, Рауль побачив на площі Бодуає людину, яка, задерши голову, розглядала будинок, як розглядають коня, збираючись його купити. Людина ця, у сюртуку, застебнутому, як мундир, на всі ґудзики, у маленькому капелюсі*, з довгою шпагою, обернулася одразу, щойно почула кінський тупіт.

Це був д'Артаньян.

Заклавши руки за спину, він почав розглядати драгунів і не пропустив жодного солдата, жодної перев'язі, жодного копита. Рауль їхав збоку загону, д'Артаньян помітив його останнім.

- Еге, чорт забирай! - закричав він.

- Невже я не помиляюся? - сказав Рауль, осаджуючи коня.

- Не помиляєшся! - відповідав відставний мушкетер. - Здрастуй!

Рауль із радістю потиснув руку старому приятелеві.

- Май на увазі, Раулю, - сказав д'Артаньян, - другий кінь у п'ятому ряді втратить підкову, перш ніж ви доберетеся до мосту Марі. У підкові на передній нозі залишилося всього два цвяхи.

- Зачекайте мене, - сказав Рауль, - я піду з вами.

- Ти кинеш загін?

- Мене замінить корнет*.

- Підемо обідати?

- Із задоволенням.

- То злізай на землю або вели подати мені коня.

- Я волів би пройтися.

Рауль негайно домовився з корнетом, який зайняв його місце, потім спішився, віддав поводи солдату і весело взяв під руку д'Артаньяна, який дивився на його дії зі схваленням знавця.

- Ти прямо з Венсена? - запитав він.

- Так, пане.

- А що кардинал?

- Дуже поганий, кажуть навіть, що помер.

Д'Артаньян зневажливо знизав плечима, бажаючи показати, що смерть кардинала нітрохи не засмучує його, і запитав:

- Ти хороший з Фуке?

- З Фуке? - повторив Рауль. - Я його не знаю.

- Тим гірше. Новий король завжди обирає нових улюбленців.

- Але король милостивий до мене.

- Я кажу тобі не про корону, - заперечив д'Артаньян, - а про короля... Тепер, коли кардинал помер, королем став Фуке. Треба бути в

ладах із Фуке, якщо ти не хочеш животіти все життя, як я... Утім, у тебе є й інші покровителі, на превелике твоє щастя.

- По-перше, принц...

- Старо, старо, друже мій!

- Далі, граф де Ла Фер.

- Атос? Це інша справа... Якщо ти хочеш служити в Англії, то не знайдеш кращого покровителя. Скажу тобі без вихваляння, що я й сам маю деяку вагу при дворі Карла Другого. Ось це король!

- Ось як! - сказав Рауль із простодушною цікавістю.

- Так, справжній король; він веселиться, це правда, але, коли потрібно, він вміє і битися, вміє і цінувати людей. Атос гарний із Карлом Другим. Поїдь-но в Англію, кинь цих хабарників, які однаково крадуть і французькими руками, і італійськими пальцями. Кинь цього плаксу Людовіка Чотирнадцятого, який повторить царювання Франциска Другого*. Знаєш ти історію, Раулю?

- Знаю, шевальє.

- То ти знаєш, що у Франциска Другого завжди боліли вуха?

- Ні, я цього не знав.

- А в Карла Четвертого завжди боліла голова?

- А!

- А в Генріха Третього - живіт?

Рауль розсміявся.

- Ну, люб'язний друже мій, а в Людовіка Чотирнадцятого завжди болить серце; шкода дивитися, як він зітхає від ранку до вечора і за цілий день жодного разу не скаже: «Чорт візьми!» чи чогось бадьорого на кшталт того, що підбадьорює.

- Через це ви і вийшли у відставку, шевальє? - запитав Рауль.

- Так.

- І ви махнули на все рукою? У такий спосіб ви ніколи не влаштуєте своїх справ.

- О, мої справи тепер у порядку, - сказав д'Артаньян безтурботно. - У мене є спадкове майно.

Рауль глянув на нього. Бідність д'Артаньяна увійшла в прислів'я. Але мушкетер був гасконцем і часом любив пустити пил у вічі.

Д'Артаньян помітив здивування Рауля.

- Батько твій говорив тобі, що я їздив до Англії?

- Говорив.

- І що там у мене була щаслива зустріч?

- Ні, цього я не знав.

- Так, один із найкращих моїх друзів, іменитий вельможа, віце-король Шотландії та Ірландії, допоміг мені відшукати спадщину.

- Спадок?

- Так, і досить велике.

- Так ви розбагатіли?

- Гм!

- Дозвольте привітати вас від щирого серця.

- Дякую... ось мій дім.

- На Гревській площі?

- Так. Тобі не подобається місце?

- Ні, ні, славний вид на річку... Прекрасний старовинний будинок.

- Це старий трактир «Нотр-Дам»; за два дні я його перетворив на власний будинок.

- Але корчма все ще відкрита?

- Так.

- А де ж ви живете?

- У Планше.

- Ви ж щойно сказали: «Ось мій дім».

- Так, тому що будинок дійсно мій. Я купив його.

- А, - пробурмотів Рауль.

- Десять відсотків чистого доходу, люб'язний Рауль, прекрасна угода! Я купив будинок за тридцять тисяч ліврів; є і сад, що виходить на вулицю Мортельрі. Трактир «Нотр-Дам» і другий поверх здано за тисячу ліврів; а за горище, або третій поверх, я отримую п'ятсот ліврів.

- П'ятсот ліврів за горище? Але там не можна жити!

- Та в ньому ніхто й не живе. Але бачиш у ньому два вікна, що виходять на площу?

- Бачу.

- Коли страчують, колесують, вішають, четвертують або спалюють людей, вікна віддають у найм за двадцять пістолів.

- О! - скрикнув Рауль з огидою.

- Що? Огидно? Чи не так? - запитав д'Арта-ньян. - Огидно, але такі люди... паризькі роззяви - точно людожери. Не осягаю, як люди з совістю можуть пускатися на такі спекуляції!

- Правда.

- Якби я жив у цьому будинку, - продовжував д'Артаньян, - я затикав би навіть замкові щілини під час страт; але я не живу в ньому.

- І це горище ви здаєте за п'ятсот ліврів?

- Так, жорстокому шинкареві, який віддає вікна вже від себе... Отже, я нарахував уже півтори тисячі ліврів.

- Тільки п'ять відсотків! Не так багато! - сказав Рауль.

- Правильно. Але залишаються ще задній флігель, магазини, квартири і льохи, що заповнюються щозими; все це віддається за двісті ліврів. А сад, дуже гарний, чудово оброблений, дуже затишний, там, біля огорожі церкви Сен-Жерве, приносить тисячу триста.

- Тисячу триста? Так багато!

- Бачиш, я підозрюю, що який-небудь з абатів тутешнього приходу (наші абати багаті, як Крези*) найняв мій сад заради свого задоволення. Наймач назвав себе Годаром... Коли я зустрів тебе, мені спало на думку купити ще будинок на площі Бодуайє. Він примикає до мого саду. Від

цієї думки відвернули мене твої драгуни. Послухай, підемо-но вулицею Ванрі: ми потрапимо прямо до Планше.

Д'Артаньян прискорив крок і привів Рауля до Планше, у кімнату, якою крамар поступився своєму панові. Планше був відсутній, але обід був уже готовий. Крамар, як і раніше, дотримувався військової акуратності й точності.

Д'Артаньян знову заговорив про майбутнє Рауля.

- Батько твій суворий до тебе? - запитав він.

- Батько справедливий, пане.

- О, я знаю, Атос справедливий, але суворий. Ти не соромся, якщо тобі коли-небудь знадобляться гроші: старий мушкетер до твоїх послуг.

- Люб'язний пане Д'Артаньян...

- Граєш ти в карти?

- Ніколи.

- Так, вірно, щасливий у коханні?.. Ти почервонів! О, маленький Араміс! Жінки обходяться набагато дорожче за карти. Щоправда, коли програєш, можна битися, і це певна винагорода. Але, втім, нинішній плакса-король бере штрафи з людей, які оголюють шпагу. Яке царювання, бідний мій Рауль, яке царювання! Як згадаєш, що за моїх часів мушкетерів брали в облогу в домівках, як Гектора і Пріама в Трої! Жінки плакали, самі стіни сміялися, і п'ятсот негідників кричали: «Бий, бий!» І не могли впоратися з жодним мушкетером. Чорт забирай! Ваш брат цього не побачить.

- Ви дуже суворі до короля, дорогий пане Д'Артаньян. Адже ви ледь знаєте його.

- Я ледь знаю його!.. Вислухай, Раулю, і зауваж гарненько: я передбачу тобі всі його вчинки день за днем. Коли кардинал помре, він почне плакати; це ще не так нерозумно, особливо якщо сам не віритиме своїм сльозам.

- Потім?

- Потім він зажадає від пана Фуке грошей і вирушить у Фонтенбло* складати вірші для якоїсь Манчіні, у якої королева видряпає очі. Адже королева - іспанка, Раулю, і свекруха в неї Анна Австрійська. О, знаю я цих іспанок з австрійського дому!..

- А потім?

- Потім, зірвавши зі своїх швейцарців срібні галуни, бо срібло обходиться дорого, він накаже мушкетерам ходити пішки, бо овес і сіно для коня коштують п'ять су на день.

- О, не кажіть цього!

- Яке мені діло! Я вже не мушкетер! Нехай їздять верхи або ходять пішки, нехай носять вертел замість шпаги - мені все одно!

- Дорогий д'Артаньян, благаю вас, не говоріть при мені так про короля... Адже я служу все одно що в нього, і батько дуже розсердиться на мене, якщо дізнається, що я слухав, навіть від вас, образливі для його величності промови.

- Твій батько! Він заступається за всіх, навіть коли не слід. Чорт забирай, твій батько хоробрий воїн, справжній Цезар, але він погано розбирається в людях.

- Однак, шевальє, - сказав Рауль, засміявшись, - ви починаєте вже лаяти і мого батька, того самого чоловіка, якого ви називали великим Атосом! Сьогодні ви в поганому настрої; багатство озлобило вас, як інших озлоблює бідність.

- Ти маєш рацію, чорт забирай! А я дурний і кажу дурниці. Я нещасний старий, розпатлана мотузка, пробитий панцир, чобіт без підошви, шпора без зірочки... Але кинемо це, порадуй мене, скажи краще...

- Що саме?

- Скажи: «Мазаріні був негідник!»

- Він, можливо, помер.

- Тому-то я і кажу: був; якби я не сподівався, що він помер, то попросив би тебе сказати: «Мазаріні негідник». Зроби послугу, скажи це з любові до мене...

- Дозвольте!

- Так говори.

- Мазаріні був негідник, - сказав Рауль з посмішкою мушкетеру, який прийшов у захват.

- Зачекай! - сказав він. - Ти виголосив тільки початок, а ось і висновок. Повтори за мною, Раулю, повтори: «Але я пошкодую про Мазаріні».

- Шевальє!

- Ах, ти не хочеш повторити? Так я скажу за тебе: «Але я пошкодую про Мазаріні».

Вони сміялися і базікали, коли увійшов один із прикажчиків і сказав д'Артаньяну:

- Вам лист.

- Дякую... Ого! - вигукнув мушкетер.

- Почерк графа, - зауважив Рауль.

- Так, так...

Д'Артаньян роздрукував лист.

«Люб'язний друже, - писав Атос, - король доручає мені відшукати вас!»

- Мене! - вигукнув д'Артаньян, кидаючи роздрукований лист на стіл.

Рауль узяв лист і прочитав далі:

«Поспішайте... Його величності дуже потрібно переговорити з вами... Король чекає на вас у Луврі».

- Мене? - ще раз повторив мушкетер.

- Вас, саме вас, - відповів Рауль.

- Ого! Що б це означало? - запитав д'Артаньян.

LIII. Король

Коли перша хвилина здивування минула, д'Артаньян перечитав лист ще раз.

- Дивно, що король кличе мене до себе.

- Чому, - заперечив Рауль, - не припустити, що король шкодує про таку віддану людину, як ви?

- Ого! Ось так штука, милий Рауль! - відповів мушкетер, вимушено сміючись. - Якби король шкодував про мене, так не відпустив би мене у відставку! Ні, ні, тут дещо краще або, мабуть, гірше, якщо хочеш.

- Гірше? Що ж таке?

- Ти молодий, довірливий, милий... Як би я хотів бути на твоєму місці! Двадцять чотири роки, жодної зморшки на лобі, а в голові - жодних турбот, крім, мабуть, сердечних... Ах, Рауль, поки ще тобі не посміхалися королі й не довіряли своїх таємниць королеви, поки ти не поховав двох кардиналів - тигра й лисицю*, поки ти не відчув... Але до чого вся ця нісенітниця?.. Нам треба розлучитися, Раулю!

- Як ви засмучені!

- Так, справа-то не жартівлива... Слухай, я хочу дати тобі серйозне доручення.

- Я вас слухаю, люб'язний д'Артаньян.

- Попередь батька про мій від'їзд.

- Ви їдете?

- Скажи батькові, що я поїхав до Англії і живу там у своїй садибі.

- В Англію!.. А королівський наказ?

- Твоя наївність не знає меж. Ти уявляєш, що я піду в Лувр і сам віддамся в лапи цього коронованого вовченяти?

- Вовченя? Короля? Ах, шевальє, ви божеволієте!

- Навпаки, я ніколи не був таким розумним, як зараз. Отже, ти не знаєш, що хоче зробити зі мною цей гідний син Людовика Справедливого*?.. Але чорт візьми, такі вже правила політики!.. Він хоче запроторити мене в Бастилію...

- За що ж? - вигукнув Рауль, вражений тим, що почув.

- За що? А за те, що я висловив йому колись у Блуа... Я погарячкував тоді, і він не забув...

- Що ж ви сказали йому?

- Що він скупий, дурний і боягузливий.

- Боже мій! Невже такі слова могли вирватися у вас?

- Слова, можливо, були не ті, але сенс саме такий.

- Але король міг заарештувати вас тоді ж!

- А кому б він наказав? Адже я командував тоді мушкетерами; я мав сам відвести себе до в'язниці. На це я ніяк би не погодився і став би чинити опір самому собі. А потім я поїхав до Англії, і д'Артаньяна як не бувало. Тепер кардинал помер або вмирає. Дізналися, що я тут, у Парижі, і ось мене хапають.

- Так кардинал був вашим покровителем?

- Кардинал знав мене. Дещо йому було відомо про мене, а мені про нього... Ми цінували одне одного... Коли ж він віддавав дияволу душу, то, мабуть, порадив Анні Австрійській заховати мене в надійне місце. Іди скоріше до батька і розкажи йому про все. Прощавай!

- Дорогий д'Артаньян, - сказав Рауль, сумно подивившись у вікно. - Ви не можете навіть бігти.

- Чому?

- Там унизу на вас чекає офіцер зі швейцарців.

- Ну то що?

- Він заарештує вас.

Д'Артаньян розреготався.

- О, я знаю, ви чинитимете опір, битиметеся з ним, здолаєте його, але ж це бунт, а ви офіцер і маєте дотримуватися дисципліни.

- Яка ти ще дитина! Чорт забирай! Скільки шляхетності й розсудливості! - вигукнув д'Артаньян.

- Ви згодні зі мною?

- Так, але я не піду на вулицю, де стоїть цей дурень, а зникну через задню хвіртку. У мене в стайні кінь, і до того ж гарний. Я зажену його - мої кошти дозволяють мені це - і, міняючи коней, доберуся до Булоні за одинадцять годин. Я знаю дорогу... Скажи тільки батькові, Раулю...

- Що?

- Передай йому... що те, про що він знає, заховано у Планше... усе, крім однієї п'ятої...

- Але стережіться, шевальє. Якщо ви втечете, то скажуть... що ви злякалися.

- Хто посміє сказати це?

- Та хоча б сам король.

- Що ж? Він скаже правду... я справді боюся.

- І потім... що ви визнали себе винним...

- У чому?

- У злочинах, у яких вас звинуватять.

- Знову правда!.. То ти радиш мені просто вирушити в Бастилію?

- Граф де Ла Фер порадив би те саме.

- Чорт забирай, я і сам це знаю, - сказав д'Артаньян у роздумах. - Ти маєш рацію, мені не слід тікати. Однак якщо мене засадять у Бастилію?..

- Ми звільнимо вас, - відповів Рауль спокійно і твердо.

- Чорт забирай! - вигукнув д'Артаньян, беручи Рауля за обидві руки. - Ти чудово сказав, друже мій! Справжній Атос! Добре, я йду! Не забудь мого останнього доручення!

- Крім однієї п'ятої, - повторив Рауль.

- Так, ти славний юнак. Додай ще, що якщо ви не звільните мене з Бастилії і я помру там... такі випадки траплялися, а я буду поганим

в'язнем, хоч людина я й не погана... то три п'ятих я залишу тобі, а одну п'яту твоєму батькові.

- Шевальє!

- Чорт забирай! Від заупокійної я вас звільняю.

Д'Артаньян зняв зі стіни перев'язь, причепив шпагу, взяв капелюх, до якого було прибите нове перо, і простягнув руки Раулю. Той кинувся в його обійми.

Проходячи крамницею, мушкетер глянув на прикажчиків, які дивилися на цю сцену зі змішаним почуттям гордості та страху; потім, запустивши руку в ящик із коринкою, він попрямував до офіцера, який із виглядом філософа чекав біля дверей крамниці.

- Ба, знайоме обличчя! Це ви, Фрідріху? - весело вигукнув мушкетер. - Еге, ми починаємо заарештовувати друзів!

- Заарештовувати! - прошепотіли прикажчики.

- Здрастуйте, пане д'Артаньян, - сказав швейцарець.

- Чи повинен я вам віддати свою шпагу? Попереджаю, що вона довга й важка. Залиште мені її до Лувру: у мене дурний вигляд, коли я йду вулицею без шпаги, а у вас буде ще дурнішим, якщо ви підете з двома шпагами.

- Король нічого не говорив про це, - відповів швейцарець. - Можете залишити шпагу при собі.

- Дуже милостиво з боку короля. Ходімо!..

Фрідріх не любив розмовляти, а д'Артаньян був не до розмов. Від крамниці Планше до Лувру було недалеко, і вони за десять хвилин дійшли до палацу.

Настав вечір.

Швейцарець ввів д'Артаньяна в приймальню перед кабінетом короля, потім розкланявся і вийшов, не сказавши ні слова.

Не встиг ще д'Артаньян зрозуміти, чому в нього не відібрали шпаги, як двері кабінету розчинилися, і камердинер покликав:

- Пане д'Артаньян!

Мушкетер приосанився і увійшов до кабінету з найбезтурботнішим виглядом. Король сидів біля столу і писав. Він не обернувся на кроки мушкетера, навіть не підняв голови. Д'Артаньян дійшов до середини кімнати і, бачачи, що король не хоче помічати його - а це не віщувало нічого доброго, - повернувся спиною до Людовіка і почав розглядати фрески на стінах і тріщини на стелі.

Цей маневр супроводжувався безмовним монологом: «А, ти хочеш принизити мене, ти, якого я знав малям, якого я врятував як сина, якому служив як богові, інакше кажучи, абсолютно безкорисливо! Почекай, почекай, ти побачиш, на що здатна людина, яка співала гугенотські пісні при кардиналі, при справжньому кардиналі!»

У цю хвилину Людовик XIV обернувся.

- Ви тут, пане д'Артаньян? - запитав він.

- Тут, ваша величність, - негайно відповів д'Артаньян.

- Зачекайте, я зараз закінчу рахунок.

Д'Артаньян мовчки вклонився.

«Це досить чемно, - подумав він. - Проти цього нема чого заперечити».

Людовик поставив свій підпис і з роздратуванням відкинув перо вбік.

«Гаразд, гнівайся побільше, - усміхнувся д'Артаньян, - мені буде легше; коли ми розмовляли з тобою в Блуа, я виклав тобі далеко не все».

Людовик встав, провів рукою по лобі, потім зупинився перед д'Артаньяном і подивився на нього владно, але привітно.

«Чого він хоче від мене? - дивувався мушкетер. - Нехай би говорив скоріше».

- Пане, - сказав король, - ви, ймовірно, знаєте, що кардинал помер?

- Знаю, ваша величність.

- Отже, зрозуміли, що тепер я керую сам?

- Для цього не потрібно було вмирати кардиналу: король завжди може керувати, якщо хоче.

- Так, але пам'ятаєте, що ви говорили мені в Блуа?

«А, ось воно! - подумав д'Артаньян. - Я не помилився. Тим краще. Значить, чуття мені ще не зраджує».

- Ви не відповідаєте? - запитав король.

- Здається, пам'ятаю, ваша величність.

- Якщо ви забули, то я все пам'ятаю! Ось що говорили ви мені, слухайте уважно.

- О, я слухаю з повною увагою. Ймовірно, ця розповідь буде не позбавлена інтересу.

Людовик ще раз глянув на мушкетера. Д'Артаньян погладив перо на капелюсі, потім закрутив вуса і став чекати без жодних ознак страху.

Король продовжував:

- Виходячи у відставку, ви висловили мені всю правду?

- Так, ваша величність.

- Тобто сказали мені все, що вважали правдою щодо мого способу мислення і дій? Це вже велика заслуга. Спочатку ви сказали, що служите моєму сімейству тридцять чотири роки і що втомилися...

- Вірно, ваша величність.

- А потім зізналися, що втома - це тільки привід, а справжня причина - невдоволення.

- Дійсно, я був незадоволений, але ніде і ніколи не виявляв цього. Якщо я, як чесна людина, відкрито зізнався в невдоволенні вашій величності, то навіть не думав про нього в присутності кого-небудь стороннього.

- Не вибачайтеся, пане д'Артаньян, і слухайте далі. Докоривши мені, ви отримали у відповідь обіцянку. Я сказав вам: «Зачекайте!..» Чи не так?

- Так, це правда, як і те, що я мав честь відповісти вашій величності.

- Ви відповіли мені: «Чекати! Ні, я не можу. Виконайте обіцяне зараз же!...» Не вибачайтеся, повторюю вам... Усе це було дуже природно, але ви не пошкодували вашого короля, пане д'Артаньян.

- Як міг простий солдат жаліти короля! Помилуйте, ваша величність!

- Ви дуже добре розумієте мене. Ви чудово знаєте, що тоді слід було щадити мене; що в той час не я був тут володарем і всі мої надії були на майбутнє. Коли я говорив про це майбутнє, ви відповідали мені: «Звільніть мене у відставку... негайно!»

Д'Артаньян прикусив вуса.

- Правда, - прошепотів він.

- Ви не лестили мені, коли я перебував у скрутному становищі, - додав король.

- Але, - заперечив д'Артаньян, гордо піднявши голову, - якщо я не лестив тоді вашій величності, то й не зраджував вам. Я дарма проливав кров свою, я стерег двері, як собака, дуже добре знаючи, що мені не кинуть ні хліба, ні кістки. Я сам був дуже бідний, але ніколи нічого не просив, крім відставки, про яку ваша величність зволите говорити.

- Знаю, ви чесна людина... але я був молодий, і ви мали пощадити мене... У чому могли ви дорікнути королю?.. У тому, що він не надав допомоги королю Карлу Другому... Скажімо більше: в тому, що він не одружився з Марією Манчіні?

При цих словах король пильно подивився на мушкетера.

«Ага, - подумав д'Артаньян. - Він не тільки все пам'ятає, але навіть вгадує».

Людовик продовжував:

- Засудження ваше стосувалося і короля, і людини... Моя слабкість... так, ви визнали це слабкістю...

Д'Артаньян не відповідав.

- Ви дорікали мені і за мою слабкість перед покійним кардиналом. Але хіба не кардинал підніс і підтримав мене?.. Водночас він підносився сам і підтримував самого себе, я це знаю; але, у всякому разі, послуги його не підлягають сумніву. Невже ви б більше любили мене, краще служили мені, якби я був невдячним егоїстом?

- Государ...

- Перестанемо говорити про це: вас це засмучує, а мене мучить.

Д'Артаньяна не викрили. Молодий король, заговоривши з ним гордовито, нічого не домігся від нього.

- Чи замислювалися ви відтоді? - заговорив знову Людовик.

- Про що, ваша величність? - ввічливо запитав д'Артаньян.

- Про все, що я сказав вам.

- Так, ваша величність...

- І ви тільки чекали нагоди повернутися до цієї розмови?

- Ваша величність...

- Ви, здається, вагаєтеся...

- Ваша величносте, я ніяк не можу зрозуміти, про що ви зволите говорити.

Людовик насупився.

- Вибачте, государе, у мене дуже неповороткий розум... Я багато чого не можу зрозуміти, але вже якщо зрозумів, то ніколи не забуду.

- Так, пам'ять у вас хороша.

- Майже така сама, як і у вашої величності.

- Вирішуйте швидше. Мені час дорогий. Що ви робите відтоді, як вийшли у відставку?

- Шукаю щастя, ваша величність.

- Жорстокі слова, пане д'Артаньян.

- Ваша величність неправильно зрозуміли мене. Я маю до короля найбільшу повагу. Щоправда, я звик жити в таборах і казармах і висловлююся, можливо, недостатньо вишукано, але, ваша величносте, ви стоїте наді мною так високо, що вас не може образити слово, яке ненавмисно вирвалося у солдата.

- Справді, я знаю, що ви зробили блискучий подвиг в Англії. Шкодую тільки, що ви не дотримали обіцянки.

- Я! - вигукнув д'Артаньян.

- Зрозуміло... Ви дали мені чесне слово, що, залишивши мою службу, не служитимете нікому... Але ж ви служили королю Карлу Другому, коли влаштували чудове викрадення генерала Монка...

- Вибачте, ваша величність, я служив самому собі.

- І успішно?

- З таким же успіхом, з яким здійснювали свої подвиги полководці п'ятнадцятого століття.

- Що ви називаєте успіхом?

- Сто тисяч екю, які тепер належать мені. За тиждень я отримав грошей втричі більше, ніж за п'ятдесят років.

- Сума чимала... але ви будете прагнути збільшити її?

- Я, государю? Вчетверо менші статки здалися б мені скарбом. Клянуся вам, я і не думаю про збільшення його.

- То ви хочете жити в неробстві й розлучитися зі шпагою?

- Я вже розлучився з нею.

- Це неможливо, пане д'Артаньян! - сказав Людовик XIV рішуче.

- Чому ж?

- Тому, що я не хочу цього, - сказав молодий король так твердо і владно, що д'Артаньяном оволоділо здивування і навіть занепокоєння.

- Ваша величність, чи дозволите відповісти вам? - запитав він.

- Говоріть!

- Я прийняв це рішення, коли був бідний.

- Далі!

- А тепер, коли я працями своїми нажив міцні статки, вашій величності завгодно позбавити мене незалежності? Вам до вподоби засудити мене на менше, коли я придбав більше?

- Хто дозволив вам вгадувати мої наміри і міркувати про мої плани? - запитав Людовик гнівно. - Хто сказав вам, що зроблю я і що доведеться робити вам?

- Ваша величносте, - спокійно сказав мушкетер, - здається, тієї відвертості, з якою ми порозумілися тоді в Блуа, тепер уже немає.

- Так, усе змінилося.

- Від душі вітаю вашу величність, але...

- Ви не вірите цьому?

- Я не державний чоловік, але в мене теж правильний погляд, і справа мені видається не так, як вашій величності. Царство Мазаріні скінчилося; але починається панування фінансових тузів. У них у руках гроші. Ваша величність, ймовірно, не часто бачите їх. Жити під владою цих ненажерливих вовків важко для людини, яка сподівалася на незалежність.

У цю хвилину хтось пошкрябався біля дверей; король гордовито підняв голову.

- Вибачте, пане д'Артаньян, - сказав король, - це пан Кольбер із доповіддю. Увійдіть, пане Кольбер.

Д'Артаньян відступив на кілька кроків. Кольбер з'явився з паперами і підійшов до короля.

Годі й казати, що гасконець не проґавив слушної нагоди і спрямував хитрий і пильний погляд на нового відвідувача.

- Слідство закінчено? - запитав король.

- Кінчено, - відповів Кольбер.

- Що кажуть слідчі?

- Що винні заслуговують на смертну кару з конфіскацією майна.

- Ага, - сказав король спокійно, скоса глянувши на д'Артаньяна. - А ваша думка, пане Кольбер?

Кольбер, у свою чергу, подивився на д'Артаньяна. Цей незнайомець заважав йому говорити. Людовик XIV зрозумів його.

- Не турбуйтеся, - сказав він, - це пан д'Артаньян. Невже ви не впізнали пана д'Артаньяна?

Тут Кольбер і д'Артаньян поглянули один на одного. Д'Артаньян дивився відкрито, блискучими очима, Кольбер - спідлоба й недовірливо. Відверта безстрашність одного не сподобалася іншому; підозріла обережність фінансиста не сподобалася солдату.

- А! Ви зволили здійснити славний подвиг в Англії, - сказав Кольбер і злегка вклонився.

- А! Ви зволили спороти срібні галуни з мундирів швейцарців, - сказав гасконець. - Похвальна економія! - І низько вклонився.

Інтендант думав збентежити мушкетера; але мушкетер прострелив його навиліт.

- Пане д'Артаньян, - сказав король, який не помітив усіх цих відтінків, що їх Мазаріні негайно вловив би, - ідеться про людей, які обікрали мене. Я велів заарештувати їх і тепер виношу їм смертний вирок.

- О! - вигукнув д'Артаньян, здригнувшись.

- Ви хочете сказати...

- Ні, ваша величність, це мене не стосується.

Король хотів уже підписати папір.

- Ваша величність, - почав Кольбер напівголосно, - попереджаю, що якщо приклад і треба показати, то виконання вироку може наштовхнутися на перешкоди.

- Що таке?

- Не забувайте, - спокійно сказав Кольбер, - що зачепити цих людей - означає зачепити суперінтендантство. Обидва негідники, обидва злочинці, про яких ідеться, - близькі друзі однієї видної особи, і в день їхньої страти, яку, втім, можна влаштувати у в'язниці, можуть виникнути заворушення.

Людовик почервонів і повернувся до д'Артаньяна, який покусував вуса, презирливо посміхаючись.

Людовик XIV схопив перо і підписав обидва папери, принесені Кольбером, з такою поспішністю, що рука у нього затремтіла. Потім він пильно глянув на Кольбера і сказав йому:

- Пане Кольбер, коли доповідатимете мені про справи, уникайте, наскільки це можливо, слова «перешкоди». Що ж стосується слова «неможливо» - не вимовляйте його ніколи.

Кольбер поклонився, досадуючи, що отримав такий урок при мушкетері. Він хотів уже вийти, але, бажаючи загладити свою помилку, додав:

- Я забув доповісти вашій величності, що конфісковані суми сягають п'яти мільйонів ліврів.

«Мило!» - подумав д'Артаньян.

- А скільки всього в мене в скарбниці? - запитав король.

- Вісімнадцять мільйонів ліврів, ваша величність, - відповів Кольбер із поклоном.

- Чорт забирай! - прошепотів д'Артаньян. - Незрівнянно!

- Пане Кольбер, - сказав король, - пройдіть тією галереєю, де чекає пан Ліон, скажіть йому, щоб він приніс папери, які він приготував... за моїм наказом.

- Зараз, государю. Я не потрібен вашій величності сьогодні ввечері?

- Ні, прощайте.

Кольбер вийшов.

- Повернемося до нашої розмови, пане д'Артаньян, - сказав король, ніби нічого не сталося. - Ви бачите, що в грошових справах відбулася значна зміна.

- Так, нуль перетворився на вісімнадцять, - весело відповів мушкетер. - Ах, ось що потрібно було вашій величності в той час, коли король Карл Другий приїжджав до Блуа! Тепер не було б сварки між двома державами. А сварка ця - ще один камінь спотикання для вашої величності.

- Ви несправедливі, - заперечив король. - Якби доля дозволила мені в той час дати мільйон братові моєму Карлу, то ви не вийшли б у відставку і, отже, не нажили б собі статків... як ви самі казали. Але, крім цієї щасливої обставини, є ще й інша, після якої моя сварка з Великою Британією не повинна бентежити вас.

Камердинер перервав промову короля, доповівши про пана Ліона.

- Увійдіть, - запросив король. - Ви акуратні, це дуже добре. Подивимося, який лист написали ви братові моєму Карлу Другому.

Д'Артаньян весь перетворився на слух.

- Зачекайте ще хвилину, - невимушено сказав Людовик XIV гасконцю, - я маю послати до Лондона згоду на шлюб мого брата із сестрою англійського короля, Генріеттою Стюарт.

«Він, здається, розбив мене за всіма пунктами, - прошепотів д'Артаньян, поки король підписував лист і відпускав Ліона. - Але зізнаюся, чим ґрунтовніше мене розіб'ють, тим більше задоволення мені це принесе».

Король стежив поглядом за Ліоном, поки той не замкнув за собою двері; він навіть зробив три кроки за міністром. Потім зупинився і повернувся до мушкетера:

- Тепер покінчимо з нашою справою. У Блуа ви говорили мені, що ви небагаті.

- Тепер я багатий.

- Так, але це мене не стосується. У вас свої гроші, а не мої; мені потрібно інше.

- Я не зовсім розумію, ваша величність.

- Не скупіться на слова, говоріть прямо, від душі. Чи достатньо вам буде двадцяти тисяч на рік платні?

- Ваша величність... - пробурмотів д'Артаньян у здивуванні.

- Чи достатньо вам чотирьох коней на казенному утриманні та додаткових сум залежно від обставин і потреби? Або ви віддаєте перевагу отримувати круглим рахунком, скажімо, сорок тисяч ліврів? Відповідайте.

- Господарю, ваша величність!

- Ви, зрозуміло, здивовані, я цього чекав. Відповідайте, інакше я буду думати, що ви втратили здатність швидко міркувати, яку я так цінував у вас.

- Ваша величність, двадцять тисяч ліврів на рік, без сумніву, великі гроші, але...

- Жодних «але», так чи ні? Достатньо двадцяти тисяч?

- О, зрозуміло!

- Чудово. Набагато зручніше оплачувати екстрені витрати. Переговоріть про них із Кольбером. Тепер перейдемо до головного.

- Але, ваша величність, я вже говорив вам...

- Що ви збираєтеся відпочити? А я вже відповів вам, що не хочу цього. Здається, я тут повелитель.

- Так, ваша величність.

- Чудово. Був час, коли ви дуже хотіли стати капітаном мушкетерів?

- Дійсно.

- Так ось патент, підписаний мною. Я кладу його сюди, у скриньку. Того дня, коли ви повернетеся з експедиції, в яку я маю намір послати вас, ви самі візьмете патент із цього ящика.

Д'Артаньян усе ще стояв у нерішучості, не піднімаючи голови.

Король продовжував:

- Дивлячись на вас, можна подумати, ніби ви забули, що при дворі французького короля капітан мушкетерів стоїть вище за маршалів Франції?

- Знаю, ваша величність.

- Або що ви не вірите моєму слову.

- Ні! Ні! Не кажіть так!

- Я хотів довести вам, що ви, добрий слуга, кинули доброго пана. Хіба я не такий пан, якого вам треба?

- Починаю думати, що такий, ваша величність.

- У такому разі ви негайно вступите на посаду. Ваші мушкетери зовсім розпустилися відтоді, як ви поїхали: вештаються містом, заходять у шинки, б'ються, незважаючи на королівські укази. Ви маєте підтягнути їх, і якомога швидше.

- Слухаю, ваша величність.

- Ви завжди будете при мені.

- Добре.

- Ви вирушите зі мною в армію, і ваш намет стоятиме поруч із моїм.

- Якщо ваша величність покладає на мене таку відповідальність, то мені не треба двадцяти тисяч платні, тому що я не заслужу їх.

- Я хочу, щоб у вас був відкритий будинок; щоб ви могли запрошувати приятелів на обід; хочу, щоб капітан мушкетерів був видною особою.

- А я не люблю дармових грошей, - жваво заперечив д'Ар-таньян, - я визнаю гроші, здобуті працею! Ваша величність даєте мені ремесло лінивця. За нього візьметься кожен за чотири тисячі ліврів.

Людовик XIV розсміявся.

- Ви хитрий гасконець, пане д'Артаньян, - сказав король. - Ви з самої душі вириваєте в мене таємницю.

- Ба! У вашої величності є таємниця?

- Так.

- А, в такому разі я приймаю двадцять тисяч ліврів, тому що збережу таємницю, а в наш час мовчання коштує дорого. Чи не до вподоби вашій величності сказати, у чому справа?

- Ви негайно ж одягнетеся по-похідному, пане д'Артаньян, і сядете на коня.

- Зараз?

- Ну, скажімо, через два дні.

- Чудово, ваша величність. Адже я маю влаштувати свої справи, особливо якщо доведеться битися.

- Можливо, і доведеться.

- Так будемо битися. Ваша величність зверталися до скупості, до честолюбства, до серця д'Артаньяна, але забули про одне...

- Про що?

- Забули про його марнославство. Коли я буду кавалером королівських орденів?

- Це цікавить вас?

- Так, ваша величність. Мій друг Атос весь у стрічках; це зачіпає мене.

- Ви будете кавалером моїх орденів через місяць після того, як візьмете патент на звання капітана мушкетерів.

- А, - сказав мушкетер у роздумах, - після експедиції? Куди ж я їду?

- Ви знаєте Бретань? Є у вас там друзі?

- Ні.

- Тим краще. Ви обізнані у фортифікаційній справі?

Д'Артаньян усміхнувся:

- Дещо розумію.

- Іншими словами, можете ви відрізнити фортецю від простого укріплення, яке дозволено будувати власникам замків, нашим васалам?

- О, я можу відрізнити фортецю від невеликого укріплення, як лати від хлібної кірки. Чи достатньо цього?

- Достатньо. Ви поїдете в Бретань один, навіть без слуги.

- Смію запитати, чому?

- Тому, що вам самому не завадить іноді переодягнутися слугою з хорошого будинку. У Франції вас добре знають в обличчя, пане д'Артаньян.

- А потім?

- Потім ви проїдетеся Бретанью і оглянете тамтешні укріплення.

- Берегові?

- Також і острівні.

- А!

- Ви почнете з Бель-Іля.

- Який належить панові Фуке? - запитав д'Артаньян серйозним голосом, піднявши на короля свої проникливі очі.

- Так, здається, Бель-Іль дійсно належить суперінтенданту Фуке.

- То вашій величності завгодно знати, чи добре укріплений Бель-Іль?

- Так.

- І нові чи старі там укріплення?

- Саме так.

- І чи достатньо у суперінтенданта васалів, щоб скласти з них гарнізон?

- Саме цього я хочу від вас; ви потрапили в саму точку.

- А якщо Бель-Іль не зміцнюють?

- Тоді ви проїдете Бретанью, прислухаєтеся і придивитеся до того, що там відбувається.

Д'Артаньян закрутив вуса.

- Я буду шпигуном короля? - сказав він прямо.

- Ні, ви вирушаєте в розвідку. Якби ви рухалися на чолі ваших мушкетерів зі шпагою в руках, для огляду місцевості та положення ворога...

При слові «ворог» д'Артаньян ледь помітно здригнувся.

- Невже в цьому випадку ви вважали б себе шпигуном?

- Ні, ні! - відповідав д'Артаньян задумливо. - Зовсім інша річ, коли вирушаєш у рекогносцировку проти ворога, тоді дієш як воїн. А якщо Бель-Іль зміцнюють? - додав він.

- Ви знімете план укріплень.

- Мене впустять туди?

- Це мене не стосується, це ваша справа. Хіба я не сказав, що надам суми на екстрені витрати, якщо вони вам знадобляться?

- Добре. А якщо укріплення не будуються?

- Ви повернетеся спокійно, не ганяючи коней.

- Я готовий їхати.

- Завтра ж ступайте до суперінтенданта за першою чвертю платні, призначеної вам. Ви знаєте пана Фуке?

- Дуже мало. Але, наважуся зауважити вашій величності, я й не поспішаю познайомитися з ним ближче.

- Він відмовиться видати вам гроші... я цього чекаю.

- А! І що ж?

- Якщо він вам відмовить, ви підете до Кольбера. До речі, кінь у вас хороший?

- Чудова.

- Скільки ви за неї заплатили?

- Сто п'ятдесят пістолів.

- Я купую її у вас. Ось вам чек на двісті пістолів.

- Але, ваша величність, для подорожі мені потрібен кінь, а ви його в мене забираєте.

- Анітрохи. Навпаки, я даю його вам. Я впевнений, що якщо кінь належатиме мені, а не вам, ви не станете його щадити.

- То це справа поспішна?

- Дуже.

- Навіщо ж відкладати від'їзд на два дні?

- У мене є цілих дві причини.

- Утім, за тиждень кінь нажене два дні. До того ж існує ще пошта.

- Ні, поштових коней не беріть, пане д'Артаньян. І не забувайте, що ви у мене на службі.

- Я ніколи не забував цього, ваша величність. О котрій годині накажете мені виїхати післязавтра?

- Де ви зараз живете?

- Тепер я повинен жити в Луврі.

- Я цього не хочу. Залишайтеся на колишній квартирі; я платитиму за неї. Ви маєте виїхати вночі й так, щоб вас ніхто не бачив, а якщо побачать, то не повинні знати, що ви служите мені. Не проговоритеся.

- Ваше попередження, государю, ображає мене.

- Я питав, де ви живете, тому що не можу завжди посилати за вами до графа де Ла Фер.

- Я живу у купця Планше на Ломбардській вулиці.

- Виходьте з дому якомога рідше, показуйтеся якомога менше і чекайте моїх наказів.

- Однак мені доведеться піти по гроші.

- Правда. Але в інтендантство ходить так багато людей, що ви можете змішатися з натовпом.

- У мене немає чеків, щоб отримати гроші, ваша величність.

- Ось вони.

Король підписав папір. Д'Артаньян подивився, чи правильно він складений.

- Прощавайте, - сказав король. - Сподіваюся, ви цілком зрозуміли мене.

- Я зрозумів, ваша величносте, що ви посилаєте мене в Бель-Іль дізнатися, як йдуть роботи пана Фуке. Ось і все.

- Добре. А якщо вас схоплять або вб'ють?

- О, це малоймовірно.

- У першому випадку ви нічого не скажете; у другому - при вас не знайдуть жодних паперів.

Д'Артаньян знизав плечима. Відкланяючись королю, він думав: «Англійський дощ триває! Підставимо долоні!»

LIV. Маєток пана Фуке

У той час як д'Артаньян, приголомшений усім, що сталося з ним, повертався до Планше, у заміському будинку суперінтенданта Фуке, у селі Сен-Манде*, відбувалася сцена, яка мала відношення до описаної нами розмови, хоча й мала зовсім інший характер.

Міністр щойно повернувся до себе додому в супроводі головного секретаря, який ніс за ним величезний портфель, набитий паперами для перегляду і підпису.

Було близько п'ятої години вечора, обід уже закінчився, у будинку йшли приготування до вечері на двадцять осіб гостей.

Вийшовши з екіпажу, міністр швидко увійшов до будинку, не зупиняючись пройшов низку кімнат і усамітнився у своєму кабінеті, сказавши, що працюватиме. Він наказав не турбувати його ні з якого приводу, крім королівського виклику. Негайно ж перед дверима кабінету стали на годиннику два лакеї. Фуке, натиснувши особливий замок, висунув писане панно, яке, закривши двері, не давало змоги ні бачити, ні чути того, що відбувається в кабінеті. Потім він попрямував прямо до столу, розкрив портфель і почав розбирати безліч паперів, що були в ньому.

Не минуло й десяти хвилин, як увагу міністра привернув уривчастий стукіт, що повторився кілька разів. Фуке став прислухатися.

Стукіт тривав. Фуке піднявся з жестом нетерпіння і попрямував до дзеркала, з-за якого долинав стукіт. Воно було вмонтоване в стіну. Три інших абсолютно таких самих дзеркала були розміщені симетрично. У той момент, коли Фуке, прислухаючись, підійшов до дзеркала, стукіт відновився. Безсумнівно, це було умовним сигналом.

- Гм! - пробурмотів він зі здивуванням. - Хто б це міг бути? Я нікого не очікую сьогодні.

І безсумнівно, щоб відповісти на поданий сигнал, міністр повернув три рази позолочений штифт у рамі. Потім він повернувся на місце зі словами:

- Нічого, нехай почекають!

Занурившись знову в море паперів, Фуке, здавалося, не думав ні про що інше, крім своєї роботи. І справді, з неймовірною швидкістю і з разючою проникливістю розбирав він найрозлогіші папери, найзаплутаніші документи, роблячи в них поправки і позначки; робота кипіла в нього в руках, наче трудилося десять чиновників, а не одна людина.

Однак час від часу Фуке поглядав на годинник, що стояв перед ним.

Коли Фуке віддавався роботі, він міг зробити за годину стільки, скільки інший не встиг би за день. Володіючи невичерпною енергією, він завжди був упевнений, що, якщо ніхто не буде йому заважати, він доб'ється поставленої мети в призначений термін.

У самий розпал його роботи стукіт за дзеркалом пролунав знову, але тепер він був набагато квапливішим і наполегливішим.

- Очевидно, дама починає втрачати терпіння, - сказав Фуке. - Це, напевно, графиня... утім, вона ж поїхала на три дні в Рамбульє. Можливо, президентка? О ні, президентка не поводиться так рішуче. Смиренно зателефонувавши, вона терпляче чекає, поки заманеться відгукнутися. Ясно, що мені не вгадати, хто це, хоч я і знаю, кого не може бути. А оскільки це не маркіза, то провалися всі інші!

Фуке продовжував працювати, не звертаючи уваги на повторювані удари. Але хвилин через п'ятнадцять він, своєю чергою, почав втрачати терпіння і, стрімко закінчивши роботу, запхав оберемок паперів у портфель і швидко глянув у дзеркало. Стукіт тим часом тривав без перерви.

- Ого, - сказав він, - яка палкість! Що там сталося? Подивимося, що за фея чекає на мене з таким нетерпінням.

Він натиснув пальцем кнопку, що була поруч зі штифтом. Дзеркало негайно повернулося на шарнірах, відкривши в стінній обшивці доволі глибоку нішу, у якій міністр сховався. Там він знову натиснув пружину і вийшов у двері, що відчинилися в стіні, які самі зачинилися за ним.

Потім він спустився гвинтовими сходами, що мали десятка два сходинок, і опинився у великому підземеллі, викладеному плитами. Світло проникало туди через вузькі вікна. Підлога була встелена килимом. Це підземелля тягнулося під вулицею, що відокремлювала будинок Фуке від Венсенського парку.

Наприкінці підземелля знаходилися другі сходи. Піднявшись ними, Фуке натиснув пружину й опинився в такій самій ніші, яка була в нього в кабінеті; з неї він увійшов у красиво обставлену кімнату, де не було ні душі.

Переконавшись, що дзеркало, яке слугувало таємними дверима, зачинилося щільно, він відчинив двері навпроти потрійним поворотом позолоченого ключика та ввійшов у кімнату, оздоблену з незвичайною розкішшю. На дивані сиділа жінка вражаючої краси. Вона кинулася назустріч Фуке.

- Ах боже мій! - вигукнув Фуке, відступаючи на крок від подиву. - Маркіза де Бельєр! Ви... ви тут?

- Так... я, - прошепотіла маркіза.

- Маркізо, люба маркізо, - повторював Фуке, готовий упасти до її ніг. - О Боже мій! Але як ви потрапили сюди? А я-то змусив вас так довго чекати.

- Довго... дуже довго.

- Я щасливий, що очікування здалося вам довгим.

- О, воно здалося мені вічністю. Я дзвонила понад двадцять разів. Хіба ви не чули?

- Ні, я чув, але не міг прийти. Як смів я припустити, що це ви, після вашої суворості, після вашої відмови? Якби я здогадувався про щастя, яке на мене чекає, повірте, маркізо, я залишив би все.

Маркіза обвела кімнату поглядом.

- Ми тут одні? - запитала вона.

- О так, відповідаю вам за це.

- Справді, - сумно промовила маркіза.

- Ви зітхнули, маркізо?

- Скільки таємниць, скільки пересторог! - з легкою гіркотою сказала маркіза. - Як ви боїтеся, щоб ніхто не дізнався про ваше кохання!

- Невже слід виставляти її напоказ?

- О ні, ви занадто делікатні для цього, - вимовила маркіза з усмішкою.

- Не потрібно докорів, маркізо, благаю вас.

- Чи маю я право вам дорікати?

- На жаль, ні. Але скажіть мені ви, яку я кохаю вже цілий рік без надії і без взаємності...

- Ви помиляєтеся, - перебила маркіза. - Без надії - це правда, але не без взаємності.

- О, для мене кохання має тільки один доказ, і я все ще чекаю на нього.

- Я принесла його вам.

Фуке хотів її обійняти, але вона ухилилася.

- Ви помиляєтеся, пане. Не вимагайте від мене нічого, крім відданості, яку я тільки й можу подарувати вам.

- Ах, значить, ви не любите мене: відданість - це всього лише чеснота, а любов - це пристрасть.

- Вислухайте мене, пане, благаю вас. Ви маєте зрозуміти, що лише особливо важлива причина могла привести мене сюди.

- Що мені до причини, якщо ви тут, якщо я можу говорити з вами, бачити вас.

- Так, ви маєте рацію: найважливіше, що я тут, що ніхто не бачив мене і я можу сказати вам...

Фуке опустився на коліна.

- Говоріть, маркізо, - сказав він, - говоріть, я вас слухаю.

Маркіза подивилася на Фуке, що стояв перед нею на колінах, дивним поглядом, сповненим ніжності й смутку.

- О! - прошепотіла вона нарешті. - Як би я хотіла бути тією, яка має право бачити вас щохвилини, говорити з вами щомиті. Як би я хотіла бути тією, яка дбає про вас, якій не доводиться користуватися різними секретними пристосуваннями, щоб викликати, немов привид, кохану людину, бачитися з нею якусь годину, а потім дивитися, як вона зникає в темряві таємниці, що видається ще загадковішою, ніж здавалася за часів її появи, тоді, коли вона йде. О, яка це щаслива жінка!

- Невже, маркізо, ви маєте на увазі мою дружину? - з посмішкою запитав Фуке.

- Зрозуміло, я говорю про неї.

- Не заздріть її долі, маркізо. З усіх жінок, з якими я підтримую стосунки, пані Фуке менше за всіх бачить мене, менше за всіх говорить зі мною і користується моєю найменшою довірою.

- Принаймні, пане, їй не доводиться натискати рукою раму дзеркала, щоб викликати вас, як довелося зробити мені; принаймні ви не відповідаєте їй таємничим, страшним звуком дзвіночка, пружина якого висить десь у невідомому місці; принаймні ви ніколи не забороняли їй проникнути в таємницю цих зустрічей під страхом того, що ваш зв'язок із нею назавжди припиниться, як ви чините з тими жінками, які приходили сюди до мене й приходитимуть після!

- Ах, дорога маркізо, як ви несправедливі і як ви не відаєте того, що творите, повстаючи проти таємничості! Тільки зберігаючи таємницю, можна любити безтурботно, тільки безтурботне кохання може дати щастя. Але повернемося до колишньої розмови про вашу відданість, у якій ви мене запевняли, або, скоріше, обманювали мене, маркізо, дозволяючи думати, що ця відданість є любов.

- Щойно, - вимовила маркіза, проводячи по очах своєю прекрасною рукою, - щойно мої думки були зрозумілі й сміливі, а тепер вони сплуталися, мене охопив страх перед необхідністю повідомити вам погану звістку.

- Якщо ця погана звістка привела вас сюди, я радий їй. Утім, якщо ви тут і зізнаєтеся, що не зовсім байдужі до мене, чи не краще відкласти вашу звістку й говорити тільки про вас?

- Ні, ні, навпаки, вам треба дізнатися її будь-що-будь. Ви маєте вимагати, щоб я вам сказала все негайно ж, а не дала відволікти себе почуттю. Фуке, друже мій, це новина величезної важливості!

- Ви дивуєте мене, маркізо, я готовий сказати - лякаєте. Ви так розважливі, так витримані, так добре знаєте світ, у якому ми живемо. Значить, це щось важливе?

- Надзвичайно важливе! Слухайте...

- Скажіть спочатку: як ви сюди потрапили?

- Зараз дізнаєтеся. Спочатку більш нагальна справа.

- Говоріть же, маркізо, прошу вас! Пощадіть моє терпіння.

- Чи знаєте ви, що Кольбера призначено інтендантом фінансів?

- Що? Кольбер? Маленький Кольбер? Права рука кардинала?

- Саме так.

- Що ж у цьому жахливого, дорога маркізо? Маленького Кольбера призначено інтендантом фінансів - це дивно, я згоден, але зовсім не страшно.

- Невже ви думаєте, що король без жодних причин призначив на таку посаду того, кого ви прозвали дріб'язковим педантом?

- Насамперед чи вірно ще, що король призначив його?

- Так кажуть.

- Хто?

- Все.

- Усі - це означає ніхто. Назвіть мені кого-небудь, хто знає з вірного джерела.

- Пані Ванель.

- Ах, ви й справді починаєте мене лякати! - зі сміхом вигукнув Фуке. - Вона-то, вже звичайно, знає з вірного джерела.

- Не кажіть погано про бідну Маргариту, пане Фуке: вона все ще любить вас.

- Справді? Не віриться. А я думав, що маленький Кольбер уже встиг заплямувати цю любов чорнильною плямою або грудкою бруду.

- Фуке, Фуке, ось як ви ставитеся до жінок, яких кинули!

- Маркізо, невже ви берете під свій захист пані Ванель?

- Так, беру, тому що, повторюю, вона все ще любить вас, і ось доказ: вона хоче вас врятувати.

- За вашої допомоги, маркізо; це спритний хід з її боку. Жоден ангел не може бути мені приємнішим і вірніше вести мене до порятунку. Але скажіть, хіба ви знаєте Маргариту?

- Вона моя монастирська подруга.

- І ви кажете, що це вона повідомила вам про призначення Кольбера на посаду інтенданта?

- Так.

- Добре, нехай він буде інтендантом. Але поясніть мені одне, маркізо: яким чином Кольбер як мій підлеглий може шкодити або заважати мені?

- Ви випускаєте з уваги одну важливу обставину.

- Яке?

- Те, що Кольбер вас ненавидить.

- Мене! - вигукнув Фуке. - О Боже мій! Хіба ви не знаєте, що мене ненавидять усі? Кольбер так само, як інші.

- Кольбер більше, ніж інші.

- Більше, згоден.

- Він дуже честолюбний.

- Хто ж не честолюбний, маркізо?

- Так, але його честолюбство не має меж.

- Я знаю і це: він побажав стати моїм наступником у пані Ванель.

- І досяг цього. Бережіться, щоб він не домігся свого і в іншому.

- Ви хочете сказати, що він розраховує перебратися з місця мого помічника на моє власне?

- А хіба у вас не виникло такого побоювання?

- О ні. Замінити мене поруч із пані Ванель - це ще можливо, але поруч із королем - це справа зовсім інша. Францію купують не так легко, як дружину якогось чиновника.

- Усе купується: якщо не на золото, то шляхом інтриг.

- Ви добре знаєте, що це не так, маркізо, ви, якій я пропонував мільйони.

- Треба було, Фуке, замість мільйонів запропонувати мені справжнє, безмежне кохання. Я б погодилася. Як бачите, так чи інакше, все купується.

- Значить, по-вашому, Кольбер збирається купити і мою посаду? Заспокойтеся, маркізо: поки що він недостатньо багатий для цього.

- А якщо він її у вас вкраде?

- Ах, це інша справа. Але, на жаль для нього, щоб дістатися до мене, він повинен зруйнувати і знести мої передові укріплення, а вони у мене чудові, маркізо.

- Своїми передовими укріпленнями ви, ймовірно, називаєте ваших прихильників і друзів?

- Звичайно.

- До числа ваших прихильників належить і д'Емері?

- Так.

- А Ліодо до числа друзів?

- Зрозуміло.

- А де Ванен?

- Ну, з ним можуть робити що завгодно, а тих двох я не радив би чіпати.

- Але якщо ви хочете, щоб не чіпали д'Емері та Ліодо, то повинні вжити заходів.

- Що ж загрожує їм?

- Тепер ви згодні вислухати мене?

- Як завжди, маркізо.

- І не будете мене переривати?

- Говоріть.

- Слухайте! Сьогодні вранці Маргарита прислала за мною.

- Чого ж вона від вас хотіла?

- «Я не можу побачитися особисто з паном Фуке», - сказала вона мені.

- Ба! Чому? Невже вона думає, що я став би їй дорікати? Бідна жінка, як вона помиляється!

- «Побачитеся з ним і скажіть, щоб він остерігався Кольбера».

- Як, вона застерігає мене проти свого власного коханця?

- Я повторюю, що вона ще любить вас.

- Далі, маркізо!

- Далі Маргарита сказала: «Дві години тому Кольбер прийшов повідомити мені, що його призначено інтендантом».

- Я вже говорив вам, маркізо, що Кольбер буде тим більше в моїх руках.

- Так, але це ще не все. Маргарита, як ви знаєте, дружить із пані д'Емері та пані Ліодо.

- Так.

- Так ось: Кольбер розпитував її про їхній стан і про те, наскільки вони вам віддані.

- О, за них я ручаюся. Щоб позбавити мене їхньої відданості, їх треба вбити.

- Слухайте далі. У той час, коли в пані Ванель був Кольбер, до неї хтось прийшов, і вона вийшла на кілька хвилин із кімнати. Залишившись один, Кольбер, який не любить сидіти склавши руки, негайно взявся накидати олівцем нотатки на аркушах паперу, що лежали на столі.

- Вони стосувалися д'Емері та Ліодо?

- Саме так.

- Цікаво було б дізнатися, що в них полягало.

- Я принесла їх вам.

- Невже пані Ванель взяла їх у Кольбера, щоб передати мені?

- Ні, але випадково, просто дивом, у її руках опинилася копія з цих нотаток.

- Як так?

- А ось послухайте. Я вже сказала вам, що Кольбер знайшов папір на столі.

- Так.

- Олівець, яким він писав, виявився дуже твердим, тож усе відбилося на наступному аркуші.

- Далі.

- Кольбер, взявши перший аркуш, не звернув уваги на другий. А тим часом на ньому можна було прочитати все, що було написано на першому. Пані Ванель прочитала і послала за мною. Переконавшись, що я ваш відданий друг, вона віддала мені цей листок і відкрила таємницю вашого будинку.

- Де ж цей аркуш? - запитав Фуке, дещо стривожений.

- Ось він, читайте, - сказала Маркіза.

Фуке прочитав:

«Імена відкупників, яких має засудити судова палата: д'Емері, друг Ф., Ліодо, друг Ф., де Ванен, байдуже...»

- Д'Емері! Ліодо! - скрикнув Фуке, перечитуючи ще раз записку.

- Друзі Ф., - вказала пальцем маркіза.

- Але що ж означає «яких має засудити судова палата»?

- Здається, це цілком зрозуміло. Утім, ви ще не закінчили, читайте далі.

Фуке продовжував:

«...Двох перших присудити до смертної кари, третього звільнити разом із д'Отмоном і з де Лаваллетом, конфіскувавши їхнє майно».

- Боже мій! - вигукнув Фуке. - Стратити Ліодо і д'Емері! Але якщо навіть судова палата засудить їх до смерті, то король не затвердить вироку, а без його затвердження їх не можуть стратити.

- Але король зробив Кольбера інтендантом.

- Ах, - вигукнув Фуке, немов побачивши безодню, що розверзлася біля його ніг. - Ні, це неможливо! Неможливо! А хто це навів олівцем по слідах, залишених Кольбером?

- Це зробила я, боячись, що сліди згладяться.

- О!.. Я дізнаюся все!

- Ви нічого не дізнаєтеся! Для цього ви занадто зневажаєте свого ворога.

- Вибачте мене, дорога маркізо. Так, Кольбер - мій ворог, згоден. Так, Кольбер - небезпечна людина, зізнаюся. Але у мене попереду ще багато часу. А тепер ви тут, ви довели мені свою відданість, можливо, навіть кохання... Ми нарешті самі...

- Я прийшла сюди, щоб врятувати вас, а не для того, щоб погубити себе, пане Фуке, - сказала маркіза, встаючи. - Отже, остерігайтеся!

- Право, маркізо, ви марно тривожитеся, і якщо ваш страх не привід...

- Кольбер - людина з сильною волею! Остерігайтеся його...

- А я? - запитав Фуке, своєю чергою піднімаючись із місця.

- Ви? Ви тільки благородна людина. Повторюю: остерігайтеся Кольбера!..

- І це все?

- Я зробила все, що могла, ризикуючи погубити свою репутацію. Прощавайте.

- Не прощайте, а до побачення!

- Можливо... - вимовила маркіза.

Простягнувши Фуке руку для поцілунку, вона так рішуче попрямувала до дверей, що Фуке не посмів перегородити їй дорогу.

З пониклою головою, з похмурим обличчям вирушив він у зворотний шлях підземним ходом, що з'єднував два будинки.

LV. Абат Фуке

Швидко пройшовши підземелля і натиснувши пружину біля дзеркала, Фуке знову опинився у своєму кабінеті. Ледве встиг він увійти, як почув стукіт у двері і знайомий голос, що кричав:

- Монсеньйоре, відчиніть, будь ласка!

Фуке швидким рухом приховав сліди свого хвилювання і відсутності: розкидав по столу папери, взяв у руку перо і, щоб виграти час, запитав через двері:

- Хто там?

- Як! Монсеньйор не впізнають мене? - відповів голос.

«Як не впізнати тебе, друже?» - сказав Фуке про себе.

- Це ви, Гурвіль? - запитав він голосно.

- Звичайно, я, монсеньйоре.

Фуке піднявся і, востаннє подивившись на дзеркало, відімкнув двері і впустив Гурвіля.

- Ах, монсеньйоре, яка жорстокість! - вигукнув він.

- Чому?

- Ось уже чверть години, як я благаю вас відімкнути, а ви навіть не відповідаєте.

- Запам'ятайте раз назавжди: я не терплю, щоб мене турбували під час роботи. Хоча ви, Гурвіль, і становите виняток, я все ж хочу, щоб для інших моя заборона залишалася чинною.

- У таку хвилину, монсеньйоре, я готовий розбити, знести, перекинути всякі заборони, всі двері, замки і стіни.

- Ого! Значить, трапилося щось дуже важливе? - запитав Фуке.

- Дуже.

- Що ж сталося? - продовжував Фуке, злегка стурбований хвилюванням свого найближчого співробітника.

- Засновано таємну судову палату.

- Мені це відомо. Але хіба вона вже зібралася?

- Не тільки зібралася, монсеньйоре, але вже встигла винести вирок...

- Вирок? - вимовив міністр, збліднувши і з тремтінням, яке він не міг приховати. - Кому ж?

- Вашим друзям.

- Ліодо і д'Емері?

- Так, монсеньйоре.

- До чого ж вони засуджені?

- До смертної кари.

- Не може бути! Ні, це неможливо!.. Ви помиляєтеся, Гурвіль.

- Ось копія вироку, який сьогодні має бути підписаний королем. Можливо, він уже підписав його.

Фуке схопив папір, швидко пробіг його і повернув Гурвілю зі словами:

- Король не підпише цього вироку.

- Монсеньйор, Кольбер - сміливий порадник... Бійтеся його.

- Знову Кольбер! - вигукнув Фуке. - Ось уже два-три дні я безперервно чую це ім'я! Занадто багато честі для такої нікчемності. Нехай Кольбер з'явиться, і я розгляну його; нехай він підніме голову, і я розчавлю його; але погодьтеся, що боротися можна тільки з таким супротивником, який хоч що-небудь собою являє.

- Терпіння, монсеньйоре, ви не знаєте Кольбера... Постарайтеся його вивчити. Це один із темних фінансових ділків, подібних до метеорів, яких ніколи не бачиш до їхнього руйнівного вторгнення. Поява їх згубна.

- О, Гурвіле, це вже занадто, - заперечив Фуке, посміхаючись. - Мене не так-то легко залякати, друже мій. Кольбер - метеор! Чорт забирай! Ми ще подивимося, що це за метеор... Давайте мені факти, а не слова. Що він зробив досі?

- Він замовив паризькому катові дві шибениці, - сказав Гурвіль.

Фуке підняв голову, і в очах його блиснула блискавка.

- Ви впевнені в тому, що це правда? - вигукнув він.

- Ось вам доказ, монсеньйоре.

І Гурвіль простягнув Фуке записку одного з секретарів міської ратуші, вірного прихильника суперінтенданта.

- Так, справді, - пробурмотів Фуке, - споруджується ешафот... Але король не підписав, Гурвіль, і не підпише вироку!

- Це ми скоро дізнаємося, - зауважив Гурвіль.

- Яким чином?

- Якщо вирок підписаний королем, шибениці сьогодні ж увечері будуть відправлені до міської ратуші, щоб завтра вранці можна було їх поставити.

- Ні, ні! - знову вигукнув Фуке. - Усі ви помиляєтеся і вводите мене в оману. Не далі як позавчора у мене був Ліодо, а три дні тому я отримав від бідолахи д'Емері сиракузьке вино.

- Це тільки доводить, - заперечив Гурвіль, - що судова палата була зібрана таємно, радилася за відсутності обвинувачених, і щойно справу було закінчено, їх заарештували.

- Хіба їх заарештовано? Але як, де, коли?

- Ліодо - вчора на світанку, д'Емері - позавчора ввечері, коли він повертався від своєї коханки; їхнє зникнення нікого не стривожило, але раптово Кольбер зірвав маску і наказав оприлюднити цю справу. Про неї тепер кричать на всіх вулицях Парижа, і, чесно кажучи, тільки ви, монсеньйор, не знаєте про цю подію.

Фуке зі зростаючим хвилюванням ходив взад і вперед по кімнаті.

- Що ви думаєте зробити, монсеньйоре? - запитав Гурвіль.

- Якби все це було правильно, я вирушив би до короля. Але перш ніж їхати в Лувр, я побуваю в міській ратуші. Якщо вирок затверджено, тоді подивимося. Їдемо ж! Відчиніть двері, Гурвіль.

- Обережніше, - попередив той. - Там абат Фуке.

- Ах, мій брате, - з гіркотою сказав Фуке. - Значить, він дізнався якусь кепську новину і, за своїм звичаєм, радий піднести її мені! Так, чорт забирай, якщо вже з'явився мій брат, то мої справи справді погані. Що ж ви не сказали мені раніше? Я б швидше повірив усьому.

- Монсеньйор обмовляє пана абата! - сміючись, вимовив Гурвіль. - Він прийшов зовсім не з поганим наміром.

- Ах, Гурвіле, ви ще заступаєтеся за цю безладну, безсердечну людину, за цього невиправного мота?

- Не сердьтеся, монсеньйоре.

- Що це сьогодні з вами, Гурвіль? Ви захищаєте навіть абата Фуке.

- Ах, монсеньйоре, у всьому є своя хороша сторона.

- По-вашому, і в тих розбійників, яких абат тримає у себе і споює, є свої хороші сторони?

- Обставини можуть так скластися, монсеньйоре, що ви раді будете мати під рукою і цих розбійників.

- Отже, ти радиш мені помиритися з абатом? - іронічно запитав Фуке.

- Я вам раджу не сваритися із сотнею молодиків, які, з'єднавши свої шпаги, можуть оточити сталевим кільцем три тисячі осіб.

Фуке кинув на співрозмовника швидкий погляд.

- Ви маєте рацію, Гурвіль, - вимовив він. - Впустіть сюди абата Фуке! - крикнув він лакею, який чергував біля дверей.

Через дві хвилини на порозі кабінету з глибоким поклоном з'явився абат Фуке. Це була людина років за сорок, напівсвященик, напіввоїн, суміш відчайдушного забіяки і ченця. При ньому не було шпаги, але помітно було, що він носить при собі пістолети.

Фуке привітав його радше як міністр, ніж як старший брат.

- Чим можу служити, пане абате? - запитав він.

- Ого, яким тоном ви говорите, брате мій! - вигукнув абат.

- Тоном зайнятої людини.

Абат з єхидством глянув на Гурвіля, із занепокоєнням на брата і промовив:

- Сьогодні ввечері я повинен сплатити пану де Брежі триста пістолів... Картковий борг - борг честі.

- Далі? - запитав Фуке, упевнений, що через такі дрібниці абат не став би його турбувати.

- Тисячу пістолів м'яснику, який не хоче більше відпускати в борг.

- Далі?

- Тисячу двісті кравцеві, - продовжував абат. - Цей бовдур не віддає мені одягу, замовленого для сімох моїх слуг. Це компрометує мене, і моя коханка погрожує замінити мене відкупником, що було б принизливо для церкви.

- Що ще? - запитав Фуке.

- Ви помітили, брате мій, - сказав смиренно абат, - що я нічого не прошу для себе особисто.

- Це дуже делікатно з вашого боку, пане абате, - усміхнувся Фуке. - Однак, як бачите, я чекаю.

- Я й не стану нічого просити... о ні... але не тому, що я ні в чому не маю потреби. Запевняю вас...

- Тисячу двісті кравцю! - зітхнув міністр, подумавши з хвилину. - На цю суму можна пошити неабияку кількість сукні.

- Я утримую сто осіб, - з гордістю вимовив абат, - а це, я думаю, чогось варте.

- Сто чоловік? - повторив Фуке. - Але хіба ви Рішельє чи Мазаріні, щоб мати стільки охоронців? Навіщо вам ці люди, скажіть на милість?

- І ви ще питаєте? - здивувався абат Фуке. - Як ви можете питати, для чого я утримую сто людей?

- Так, я хочу знати, на що вам потрібні ці сто людей. Відповідайте!

- Невдячний! - вигукнув, дедалі більше гарячкуючи, абат.

- Поясніть же нарешті.

- Ах, пане міністре, адже особисто мені потрібен тільки один лакей, а якби я був самотній, я обійшовся б і без нього. Але ви, ви, у вас стільки ворогів, що мені і ста чоловік мало, щоб захищати вас. Сто чоловік!.. Потрібно б десять тисяч! Я утримую їх для того, щоб у публічних місцях і зборах ніхто не смів підняти проти вас голоси. Без цього ви були б засипані прокльонами, знищені злими язиками. Без цього ви не протрималися б і тижня. Чуєте, тижня!

- О, я не знав, що ви такий палкий мій захисник, пане абате.

- Ви сумнівалися в цьому? - вигукнув абат. - Так слухайте ж, що трапилося. Не далі як учора на вулиці Юшет якийсь чоловік торгував курчам у м'ясника.

- Так. Чим же це може мені зашкодити, пане абате?

- А ось чим. Курча було худе, і покупець відмовився дати за нього вісімнадцять су, кажучи, що не бажає платити такі гроші за одну шкіру і кістки, з яких Фуке зняв весь жир.

- Далі?

- Пролунав сміх, дотепи на вашу адресу. Зібрався натовп роззяв. Зубоскал додав: «Дайте мені курчати, вигодуваного Кольбером, і я із задоволенням заплачу, скільки ви не запитаєте». Натовп почав аплодувати. Словом, скандал! Вашому братові залишалося тільки закрити обличчя.

- І ви закрили? - запитав Фуке, почервонівши.

- Ні, до цього справа не дійшла: у натовпі опинився один із моїх людей, такий собі Менвіль, новобранець, який нещодавно приїхав із провінції, - я його дуже ціную. Він пробрався крізь натовп і викликав кривдника на дуель. Поєдинок відбувся тут же, перед крамницею м'ясника, у присутності безлічі глядачів, які обступили тих, хто бився, і дивилися з вікон.

- І чим же скінчилося? - перебив Фуке.

- А тим, що мій Менвіль одразу проткнув супротивника шпагою, що справило велике враження на глядачів. Після цього він сказав м'ясникові: «Візьміть собі цього індика, мій друже: він буде смачнішим за ваше курча». Ось на що я витрачаю свої доходи, пане міністре: на підтримку фамільної честі, - з урочистістю підсумував абат.

Фуке схилив голову.

- Добре, - сказав Фуке. - Передайте Гурвілю ваш рахунок і залишайтеся у мене на вечір.

- На вечерю?

- Так.

- Але ж каса вже замкнена?

- Гурвіль відімкне її для вас. Ідіть, абате, ідіть.

Абат поклонився.

- То, значить, ми друзі? - запитав він.

- Друзі, друзі. Ходімо, Гурвіль.

- Ви йдете? Значить, ви не будете вечеряти вдома?

- Не турбуйтеся. Я повернуся за годину, - відповів Фуке і додав тихо Гурвілю: - Нехай закладуть моїх англійських коней; я поїду в міську ратушу.

LVI. Вино Лафонтена

У Сен-Манде з'їжджалися екіпажі, що привозили гостей. У будинку йшли діяльні приготування до вечері, тоді як сам міністр мчав на своїх швидконогих конях до Парижа. До міської ратуші він під'їхав з боку набережної, щоб минути жваві квартали міста. Було без чверті восьмої, коли Фуке і Гурвіль, який супроводжував його, вийшли з екіпажу на розі вулиці Лонг-Пон і пішки попрямували до Гревської площі.

Повернувши на площу, вони помітили чоловіка солідного вигляду, одягненого в чорне з бузковим, який сідав у найману карету, наказуючи кучеру їхати до Венсена. Він тримав великий кошик із пляшками, щойно купленими ним у сусідньому шинку під вивіскою «Нотр-Дам».

- Ба, та це ж Ватель, мій дворецький, - сказав Фуке. - Навіщо він приїжджав сюди?

- Напевно, за вином.

- Що таке? Купувати для мене вино в шинках! Невже в мене такий поганий льох?

І він попрямував до дворецького, який дбайливо встановлював у кареті кошик із пляшками.

- Гей, Вателю! - крикнув він повелительним голосом.

- Будьте обережні, монсеньйоре, вас упізнають, - зупинив його Гурвіль.

- Так що за біда! Ватель!

Чоловік, одягнений у чорне з ліловим, озирнувся. У нього було добродушне, але маловиразне обличчя. Очі його блищали, на губах блукала усмішка.

- Ах, це ви, монсеньйоре! - вигукнув він.

- Так, я. Що ви тут робите, чорт забирай? Що у вас тут? Вино? Ватель, ви купуєте вино в шинку на Гревській площі?

- Але навіщо втручатися в мої справи? - з цілковитим спокоєм вимовив Ватель, кинувши недружній погляд на Гурвіля. - Хіба мій льох погано утримується?

- Не гнівайтеся, Ватель, - сказав Фуке, - я вважав, що мій... ваш льох настільки багатий, що ми могли б обійтися без шинку «Нотр-Дам».

- Так, пане, - з легким презирством вимовив дворецький, - ваш льох такий гарний, що деякі з гостей нічого не п'ють на ваших обідах.

Фуке зі здивуванням глянув спочатку на Гурвіля, потім на Вателя:

- Що ви говорите, Ватель?

- Я кажу, що у вашого дворецького немає вин на всі смаки і що панове Лафонтен, Пелісон, Конрар нічого не п'ють у вас за столом: вони не люблять тонких вин. Що ж тут поробиш!

- І що ж ви придумали?

- Я і купую їхнє улюблене вино «Жуаньї», яке вони щотижня розпивають у цьому кабачку. Ось чому я тут.

Фуке, майже розчулений, не знайшов що відповісти. Ва-телю ж хотілося сказати дуже багато чого.

- Ви б ще дорікнули мені, монсеньйоре, - продовжував він, дедалі більше гарячкуючи, - що я сам їжджу на вулицю Планш-Мібре за сидром, який п'є пан Лоре у вас за обідом.

- Лоре п'є в мене сидр? - зі сміхом вигукнув Фуке.

- Ну звісно, пане. Тому-то він і обідає у вас так охоче.

- Ватель, ви молодець! - вигукнув Фуке, потискаючи руку свого дворецького. - Дуже вдячний вам: ви зрозуміли, що для мене панове Лафонтен, Конрар і Лоре - ті самі герцоги, пери і принци. Ви зразковий слуга, Ватель, і я подвоюю вам платню.

Ватель із незадоволеним виглядом злегка потиснув плечима і пробурчав собі під ніс:

- Отримувати подяку за те, що виконуєш свої обов'язки, образливо.

- Він має рацію, - промовив Гурвіль, рухом руки відволікаючи увагу Фуке в інший бік.

Він вказував йому на запряжений парою коней низький візок, на якому колихалися дві оббиті залізом шибениці, покладені одна на іншу і пов'язані ланцюгами. На перекладині сидів стражник; з похмурим виглядом він пропускав повз вуха зауваження юрби роззяв, які намагалися дізнатися, для кого призначені ці шибениці, і проводжали візок до міської ратуші.

Фуке здригнувся.

- Ви бачите, справу вирішено! - сказав Гурвіль.

- Так, але воно ще не закінчено, - заперечив Фуке.

- Ах, не обманюйте себе марною надією, монсеньйоре! Якщо вже зуміли приспати вашу увагу, то тепер справи не виправити.

- Але я-то ще не затвердив вироку.

- За вас затвердив де Ліон.

- Так я вирушаю прямо в Лувр.

- Ні, ви не поїдете туди.

- І ви пропонуєте мені таку ницість! - вигукнув Фуке. - Ви радите мені кинути напризволяще друзів, скласти зброю, яка в мене в руках і якою я ще можу битися?

- Ні, монсеньйоре, я не говорив нічого подібного. Чи можете ви покинути свій пост суперінтенданта в такий момент?

- Ні, не можу.

- Ну, а якщо ви з'явитеся до короля і він негайно ж змістить вас?

- Він може зробити це і заочно.

- Але тоді він зробить це не з вашої вини.

- Зате я опинюся негідником. Я не хочу смерті моїх друзів і не допущу цього!

- Хіба для цього необхідно з'являтися в Лувр? Майте на увазі, що, опинившись у Луврі, ви будете змушені або відкрито захищати ваших друзів, забувши про особисті вигоди, або безповоротно відректися від них.

- Цього я ніколи не зроблю!

- Вибачте... Але король поставив вас перед вибором, або ви самі запропонуєте королю вибирати.

- Це правильно.

- Тому потрібно уникнути зіткнення, монсеньйоре. Повернемося краще в Сен-Манде.

- Ні, Гурвілю, я не рушу з цього місця, де готується злочин і де виявиться моя ганьба. Повторюю: я не зроблю й кроку, поки не знайду засобу здолати своїх ворогів!

- Монсеньйоре, - заперечив Гурвіль, - я пошкодував би вас, якби не знав, що ви - один із найсильніших умів на світі. У вас півтораста мільйонів, ви займаєте королівське становище і в півтораста разів багатші за короля. Кольбер навіть не зумів переконати короля прийняти дар Мазаріні. Коли людина - перший багач у державі й не боїться витрачати гроші, то небагато вона варта, якщо не доб'ється того, чого хоче. Отже, повторюю: повернемося в Сен-Манде...

- Щоб порадитися з Пелісоном?

- Ні, монсеньйоре, щоб порахувати ваші гроші!

- Добре! - вигукнув Фуке із запаленим поглядом. - Їдемо!

Вони сіли в карету і вирушили у зворотний шлях. Наприкінці Сент-Антуанського передмістя вони обігнали екіпаж, у якому Ватель віз додому своє вино «Жуаньї».

Вороні коні міністра, що мчали щодуху, налякали боязкого коня дворецького, який зі страху закричав, висунувшись із карети:

- Обережніше! Не розбийте моїх пляшок!

LVII. Галерея в Сен-Манді

У заміському будинку Фуке чоловік п'ятдесят чекали на міністра. Не гаючи часу на переодягання, Фуке прямо з передпокою пройшов у першу вітальню, де гості, що зібралися, базікали між собою, чекаючи на вечерю. За відсутності господаря його роль виконував абат Фуке.

Появу суперінтенданта зустріли радісними вигуками: веселість, привітність і щедрість Фуке приваблювали до нього серця всіляких ділових людей, а також поетів і художників. Обличчя Фуке, за яким його наближені читали всі рухи його душі, щоб знати, як поводитися, - обличчя це, яке ніколи не затьмарювалося думками про справи, було цього вечора блідіше, ніж зазвичай, що не вислизнуло від погляду багатьох його друзів.

Фуке зайняв за столом головуюче місце, оживляючи вечерю своїми веселощами.

Лафонтену він розповів про експедицію Вателя за вином, Пелісону - історію з худим курчам і Менвілем, тож усі, хто сидів за столом, могли його чути. Його розповіді викликали шквал сміху і жартів, який рухом руки зупинив Пелісон, що весь час залишався стурбованим.

Абат Фуке, не розуміючи, чому його брат затіяв розмову про цей випадок, з великою увагою прислухався до його слів, марно намагаючись знайти розгадку за виразом обличчя Гурвіля або Фуке.

- Чому останнім часом говорять про Кольбера? - зауважив Пелісон.

- Це не дивно, якщо правда, що король призначив його інтендантом своїх фінансів, - заперечив Фуке.

Тільки-но він вимовив цю фразу, як з усіх боків посипалися найнеприємніші епітети на адресу Кольбера: «Скряга! Негідник! Лицемір!»

Пелісон обмінявся з Фуке багатозначним поглядом і сказав:

- Панове, ми відгукуємося так погано про людину, якої абсолютно не знаємо. Це несправедливо і нерозсудливо; я впевнений, що міністр тієї ж думки.

- Зрозуміло, - відповів Фуке. - Залишимо осторонь жирних курчат Кольбера і займемося краще фазанами і трюфелями, про які завбачливо подбав Ватель.

Ці слова розігнали темну хмару, що нависла було над суспільством. Гурвіль так старанно надихав поетів вином «Жуаньї», а абат, кмітливий, як усяка людина, що має потребу в чужих грошах, так старанно розважав фінансистів і військових, що під галас балаканини й веселощів розсіялися останні залишки тривоги.

Після вечері Пелісон наблизився до Фуке:

- У вас якесь горе, монсеньйоре?

- Так, і велике, - відповів міністр. - Гурвіль вам розповість.

- Потрібно відправити всіх зайвих дивитися феєрверк, - сказав Пелісон Гурвілю. - Тоді й поговоримо.

- Добре, - відповів Гурвіль і шепнув кілька слів Вателю.

Останній негайно повів у глиб саду дам, чепурунів і пустопорожніх балакунів; ті, хто залишився, продовжували прогулюватися галереєю, освітленою трьома сотнями воскових свічок, на очах у любителів феєрверку, що розбрелися по саду.

Гурвіль підійшов до Фуке:

- Монсеньйор, тепер ми всі тут. Рахуйте.

Міністр обернувся і порахував: усіх виявилося вісім осіб.

Пелісон і Гурвіль походжали під руку з виглядом людей, які базікають про дрібниці.

Лоре з двома офіцерами прогулювався тут же.

Абат Фуке бродив один.

Міністр ходив разом зі своїм зятем де Шано і здавався захопленим тим, що йому говорив останній.

- Панове, - сказав він, - прошу вас не повертати голови і не показувати виду, що ви звертаєте на мене увагу. Продовжуйте ходити і слухайте. Ми одні.

Запанувала глибока тиша, яку порушували тільки вигуки веселих гостей, що лунали здалеку і розсіялися по саду, щоб краще бачити феєрверк.

Дивне видовище являли собою ці групи людей, ніби зайнятих бесідою, а насправді жадібно слухали того, хто, зі свого боку, робив вигляд, що розмовляє тільки зі своїм сусідом.

- Панове, - почав Фуке, - ви, звісно, всі помітили сьогодні відсутність двох наших друзів, які незмінно бувають тут щосереди... Абате, не зупиняйтеся, бога ради. Це абсолютно зайве: можна слухати й на ходу. Або краще станьте біля відчиненого вікна; у вас гострий зір, і ви негайно помітите будь-кого, хто попрямує сюди. Попередьте нас кашлем.

Абат підкорився.

- Я не помітив, хто відсутній, - промовив Пелісон, який ішов у зворотному напрямку, спиною до Фуке.

- Я не бачу пана Ліодо, який видає мені пенсію, - сказав Лоре.

- А я, - відгукнувся абат, що стояв біля вікна, - не бачу мого дорогого д'Емері, який винен мені тисячу сто ліврів за нашу останню гру.

- Лоре, - промовив Фуке, поникнувши головою, - ви більше не отримуватимете пенсії від Ліодо, а ви, абате, ніколи не отримаєте ваших тисячі ста ліврів від д'Емері. Обидва вони мають скоро померти.

- Померти? - в один голос вигукнули присутні, забувши при цьому страшному слові свої ролі.

- Панове, заспокойтеся, - сказав Фуке. - За нами можуть спостерігати... Так, вони мають померти.

- Померти! - повторив Пелісон. - Адже я бачив їх шість днів тому: вони були цілком здорові, веселі, сповнені надій... Боже мій, яка ж це хвороба вразила їх так раптово?

- Це не хвороба, - відповідав Фуке.

- Значить, є засіб допомогти, - заперечив Лоре.

- Ні, допомогти їм не можна: вони напередодні загибелі.

- Але чому ж вони вмирають? - вигукнув один з офіцерів.

- Запитайте про це в тих, хто їх убиває.

- Як! Їх убивають? Хто ж їх убиває? - почулися перелякані голоси.

- Гірше того: їх вішають, - вимовив Фуке з таким зневірою, що його голос пролунав як похоронний дзенькіт у цій розкішній галереї, що виблискувала золотом, оксамитом, чудовими картинами і квітами.

Усі мимоволі зупинилися. Абат відійшов від вікна. Ракети раз у раз злітали над вершинами дерев. Гучні голоси, що лунали з саду, змусили міністра підійти до вікна; за його спиною стовпилися друзі, готові виконати найменше його бажання.

- Панове, - сказав він, - Кольбер велів заарештувати, судити і піддати смертній карі двох моїх друзів. Що, на вашу думку, слід мені зробити?

- Чорт забирай! - вигукнув абат. - Треба розпороти черево Кольберу.

- Монсеньйоре, - мовив Пелісон, - вам треба побачитися з його величністю.

- Але, дорогий Пелісон, король уже підписав смертний вирок.

- У такому разі потрібно перешкодити приведенню вироку у виконання, - вирішив граф де Шано.

- Це неможливо, - заперечив Гурвіль. - Хіба спробувати підкупити тюремників?

- Або начальника в'язниці, - вставив Фуке.

- Можна сьогодні ж уночі влаштувати ув'язненим втечу, - запропонував ще хтось.

- А хто з вас візьметься за це?

- Я, - сказав абат. - Я віднесу гроші.

- Я, - сказав Пелісон. - Я беруся переговорити з начальником в'язниці.

- Запропонуємо йому п'ятсот тисяч ліврів, - сказав Фуке. - Цього достатньо. А якщо потрібно, дамо і мільйон.

- Мільйон! - вигукнув абат. - Та я і з частиною цієї суми куплю пів-Парижа!

- Це правильний шлях, - схвалив Пелісон. - Підкупимо начальника і звільнимо засуджених. Опинившись на волі, вони піднімуть на ноги ворогів Кольбера і доведуть королю, що його юне правосуддя небездоганне, як і всяка крайність.

- Отже, Пелісоне, вирушайте до Парижа і привезіть до нас засуджених, а завтра подивимося, як діяти далі. Гурвіль, вручіть Пелісону п'ятсот тисяч ліврів.

- Дивіться, як би вас не віднесло вітром, - зауважив абат. - Відповідальність величезна. Хочете, я допоможу вам?

- Тихіше! - сказав Фуке. - Сюди йдуть. Ах, який чудовий феєрверк! - вигукнув він у той момент, коли над сусіднім гаєм розсипався цілий дощ блискучих зірок.

Пелісон і Гурвіль покинули галерею через задні двері, тим часом як Фуке разом з іншими друзями спустився в сад.

LVIII. Епікурейці*

Фуке, здавалося, зосередив усю свою увагу на яскравій ілюмінації, на пестливій музиці скрипок і гобоїв, на сліпучому феєрверку, що, кидаючи в небо свої мінливі відблиски, висвітлював за деревами темний силует Венсенського замку. Він посміхався дамам і поетам, і свято не здавалося менш веселим, ніж зазвичай. Ватель, який із ревнивим занепокоєнням стежив за виразом обличчя Фуке, мабуть, залишився цілком задоволений вечором.

Коли феєрверк скінчився, товариство розсіялося алеями парку і мармуровими галереями. Віршотворці прогулювалися під руку в гаях, дехто розлігся на землі, ризикуючи зіпсувати свої оксамитові костюми і зачіски, до яких пристали сухе листя і стебла трави. Нечисленні дами слухали спів артистів і декламацію поетів, більшість же слухала чудову прозу своїх кавалерів, які, не будучи артистами й поетами, під впливом молодості й усамітнення не поступалися їм у красномовстві.

- Чому це наш господар не сходить у сад? - говорив Лафонтен. - Епікур ніколи не залишав своїх учнів, не те що наш повелитель.

- Даремно ви вважаєте себе епікурейцями, - сказав йому Конрар. - Правду кажучи, тут ніщо не нагадує вчення гаргетського філософа.

- Ба! - відповів Лафонтен. - Хіба вам не відомо, що Епікур придбав величезний сад, де спокійно жив зі своїми друзями?

- Це так.

- А хіба пан Фуке не придбав цього великого саду в Сен-Манде і хіба ми не проводимо тут спокійно час із ним і нашими друзями?

- Усе це правильно, але, на жаль, саду і друзів недостатньо для схожості з Епікуром. Вкажіть мені, у чому схожість між поглядами пана Фуке і вченням Епікура?

- Хоча б у девізі: «Задоволення дає щастя».

- Що ж далі?

- Ніхто з нас, я вважаю, не вважає себе нещасним. Принаймні я не скажу цього про себе. Прекрасний вечір, вино «Жуаньї», за яким посилали в мій улюблений шинок, жодної дурниці за вечерю, що

тривала цілу годину, хоча на ній були присутні десять мільйонерів і двадцять поетів...

- Тут я перерву вас. Ви говорите про прекрасну вечерю і вино «Жуаньї», а я нагадаю вам, що великий Епікур зі своїми учнями харчувався хлібом, овочами і джерельною водою.

- Це не цілком встановлено, - заперечив Лафонтен. - Чи не змішуєте ви Епікура з Піфагором, дорогий Конрар?

- Нагадаю вам також, що древній філософ зовсім не був у дружбі з богами і правителями.

- Що також зближує його з Фуке, - відгукнувся Лафонтен.

- Не робіть цього порівняння, - схвильовано промовив Конрар, - інакше ви підтвердите чутки, які вже ходять про нього і про нас.

- Які чутки?

- Що ми погані французи, байдужі до короля і глухі до закону.

- О! - вигукнув Лафонтен. - Якщо ми й погані громадяни, то не тому, що дотримуємося принципів свого вчителя! Ось один з улюблених афоризмів Епікура: «Бажайте хороших правителів».

- Так що ж?

- А що твердить нам постійно Фуке? «Коли ж нами будуть керувати як слід?» Говорить він це? Будьте ж щирі, Конрар!

- Правда, каже.

- Так це ж вчення Епікура.

- Так, але це пахне бунтом.

- Як! Бажання, щоб нами добре керували, є бунт?

- Безсумнівно, якщо правителі погані.

- Слухайте далі. Епікур говорив: «Підкоряйтеся поганим правителям». Тепер повернемося до Фуке. Чи не твердив він нам цілими днями, що за педант Мазаріні, що за осел, що за п'явка! І що все ж потрібно коритися цьому виродку! Адже він говорив це, Конрар?

- Так, можу підтвердити, що він говорив це, і навіть занадто часто.

- Так само як Епікур, мій друже, зовсім як Епікур; повторюю: ми - епікурейці, і це дуже кумедно...

Потроху всі гуляючі, привернуті вигуками двох сперечальників, зібралися навколо альтанки, в якій сховалися обидва поети. Їхню суперечку слухали з увагою, і сам Фуке подавав приклад коректності, хоча і стримував себе насилу.

Зрештою він вибухнув гучним реготом, а слідом за ним і всі оточуючі.

У самий розпал загальних веселощів, у ту хвилину, коли пані навперебій докоряли обом супротивникам за те, що вони не включили жінок до системи епікурейського благополуччя, у дальньому кінці саду з'явився Гурвіль. Він попрямував прямо до Фуке, який, негайно відокремившись від суспільства, пішов до нього назустріч. Міністр зберіг на обличчі безтурботну посмішку. Але, сховавшись від сторонніх поглядів, він скинув маску.

- Ну що, де Пелісон? Що він зробив? - схвильовано запитав він.

- Пелісон повернувся з Парижа.

- Привіз в'язнів?

- Ні, йому не вдалося навіть побачити тюремного доглядача.

- Як! Хіба він не сказав, що посланий мною?

- Сказав, але доглядач велів йому передати, що якщо він з'являється від пана Фуке, то мусить представити від нього лист.

- О, якщо справа тільки за листом...

- Ні, - почувся голос Пелісона, який вийшов із-за кущів, - ні, монсеньйоре... Поїдьте туди самі й поговоріть із доглядачем особисто.

- Так, ви маєте рацію, я піду під приводом занять. Пелісон, не веліть розпрягати коней. Гурвіль, затримайте гостей.

- Дозвольте дати вам ще одну пораду, монсеньйоре, - сказав Гурвіль.

- Говоріть.

- Побачитеся з доглядачем тільки в крайньому разі: це сміливо, але необережно. Вибачте, пане Пелісон, якщо я висловлюю думку, протилежну вашій. Пошліть спочатку когось іншого. Доглядач - людина люб'язна; але не вступайте з ним особисто в переговори.

- Я подумаю, - сказав Фуке. - Утім, у нас попереду ще ціла ніч.

- О, не сподівайтеся занадто на час, монсеньйоре, - заперечив Пелісон, - він летить із жахливою швидкістю. Ніколи не пошкодуєш, що з'явився занадто рано.

- Прощавайте, Гурвіль, - сказав міністр. - Доручаю вам своїх гостей. Пелісоне, ви вирушите зі мною.

І вони поїхали.

Епікурейці не помітили зникнення свого голови. У саду всю ніч лунала музика.

LIX. Запізнився на чверть години

Їдучи вдруге цього дня з дому, Фуке почувався легше і спокійніше, ніж можна було очікувати.

Він повернувся до Пелісона, який, забившись у кут карети, обмірковував засоби боротьби з Кольбером.

- Дорогий Пелісон, - сказав Фуке, - як шкода, що ви не жінка!

- Навпаки, я вважаю це великим щастям, - заперечив той, - адже я надзвичайно потворний*.

- Пелісон! Пелісон! - сказав міністр, сміючись. - Ви так часто говорите про своє неподобство, ніби страждаєте від нього.

- І дуже, монсеньйоре. Немає людини нещаснішої за мене. Я був гарний, але віспа спотворила моє обличчя, я втратив вірний засіб зачаровувати людей, але ж я ваш головний довірений і маю дбати про

вашу користь; якби я був зараз гарною жінкою, то зробив би вам величезну послугу.

- Яку?

- Я вирушив би до коменданта в'язниці, який славиться галантним кавалером і тяганиною, постарався б його зачарувати і повернувся б до вас з обома в'язнями.

- Ах! - вигукнув Фуке, охоплений солодким спогадом. - Я знаю одну жінку, яка могла б зіграти саме таку роль перед доглядачем тюремного замку!

- А я, монсеньйоре, знаю п'ятдесят таких жінок, які розголосять по всьому світу про вашу великодушність і відданість друзям; гублячи себе, вони рано чи пізно погублять і вас.

- Я говорю не про цих жінок, Пелісоне, я говорю про прекрасну, шляхетну істоту, яка поєднує суто жіночий розум із хоробрістю й холоднокровністю чоловіка; я говорю про жінку таку прекрасну, що самі стіни в'язниці схиляться перед нею, і таку стриману, що ніхто не здогадається, ким її послано.

- Справжній скарб, - сказав Пелісон. - Ви якнайкраще догодите коменданту в'язниці. Може статися, що йому відрубають голову, зате на його долю випаде небувале щастя.

- Йому не відрубають голови, - сказав Фуке, - я дам йому коней, щоб він міг тікати, і п'ятсот тисяч ліврів, з якими він зможе пристойно жити в Англії. До того ж від цієї жінки, мого друга, він не отримає нічого, крім коней і грошей. Їдемо до неї, Пелісоне.

Міністр простягнув руку до шовкового шнура*, що висів усередині карети. Пелісон зупинив його.

- Монсеньйоре, - сказав він, - ви витратите на розшуки цієї жінки стільки ж часу, скільки Колумб - на пошуки Нового Світу. А тим часом у нашому розпорядженні всього дві години. Якщо доглядач ляже спати, важко буде проникнути до нього без шуму. А коли розвидніється, нам уже нічого не можна буде зробити. Ідіть, монсеньйоре, до нього самі і не шукайте цієї ночі ні ангела, ні жінки.

- Дорогий Пелісон, ми біля її дверей.

- Біля дверей ангела?

- Так.

- Але ж це особняк пані де Бельєр?

- Тихіше!

- Боже мій! - вигукнув Пелісон.

- Ви ніби маєте щось проти неї? - запитав Фуке.

- На жаль, рівно нічого! Це-то і приводить мене у відчай... Ах, чому я не можу наговорити про неї стільки лихого, щоб завадити вам увійти в її будинок!

Фуке наказав кучеру зупинити карету.

- Завадити? - повторив він. - Ніщо у світі не може мені завадити побажати доброго вечора пані дю Плессі-Бельєр. І можливо, нам ще знадобиться її допомога. Ви ввійдете зі мною?

- Ні, монсеньйоре, я залишуся тут.

- Але я не хочу вас змушувати чекати на мене, - заперечив Фуке з властивою йому люб'язністю.

- Зайва причина, щоб я залишився: знаючи, що я чекаю на вас, ви швидше повернетеся... Але будьте обережні: у дворі екіпаж - отже, у неї хтось у гостях.

Фуке вже опустив ногу на підніжку екіпажа, коли Пелісон раптом вигукнув:

- Благаю вас, не ходіть до цієї дами, поки не побуваєте у в'язниці.

- Я тільки на п'ять хвилин, - відповідав Фуке, збігаючи сходами під'їзду.

Пелісон, насупившись, забився в кут карети.

Піднявшись сходами, Фуке наказав доповісти про себе лакею; його ім'я викликало шанобливу метушню, яка доводила, що воно мало пошану в домі маркізи.

- Ах, пане міністре! - вигукнула, сильно збліднувши, маркіза, виходячи до нього. - Яка несподівана честь!.. Обережніше: у мене Маргарита Ванель, - шепнула вона йому.

- Маркізо, - відповів збентежений Фуке, - я у справі... Усього два слова.

І він увійшов у вітальню.

Пані Ванель, яка сиділа там, піднялася з місця.

На її помертвілому обличчі ясно читалася заздрість, що охоплювала її. Даремно Фуке звернувся до неї з найлюб'язнішим привітанням; у відповідь вона тільки кинула убивчий погляд на нього і на маркізу, гострий погляд ревнивої жінки, який наче стилет пронизує найміцнішу броню. Вона вклонилася своїй приятельці, ще нижче - міністрові і пішла, пославшись на необхідність побути ще десь цього вечора; ні збентежена маркіза, ні охоплений неспокоєм Фуке не встигли втримати її.

Залишившись із маркізою, Фуке мовчки опустився перед нею на коліна.

- Я чекала на вас, - з ніжною посмішкою промовила маркіза.

- Ні, - заперечив Фуке, - якби ви мене чекали, ви постаралися б видалити цю жінку.

- Вона з'явилася всього чверть години тому.

- Чи любите ви мене хоч трошки, маркізо?

- Не в цьому тепер справа, пане Фуке. Потрібно думати про небезпеку, що нависла над вами. Що ви маєте намір зробити?

- Я хочу вирвати сьогодні моїх друзів із в'язниці.

- Яким чином?

- Підкупивши коменданта в'язниці.

- Він мій друг; чи не можу я допомогти засудженим, не зашкодивши вам?

- О, маркізо, це була б величезна послуга! Але як ви надасте її, не скомпрометувавши себе! Ні, я не допущу, щоб моє життя, владу або свободу було куплено ціною хоча б однієї вашої сльози, хоча б однієї хмаринки на вашому обличчі.

- Монсеньйоре, не кажіть таких слів - вони п'янять мене. Я готова допомогти вам, не думаючи про наслідки. Я справді люблю вас, люблю, як ніжний друг, і, як друг, вдячна за вашу делікатність, але, на жаль... я ніколи не буду вашою коханкою.

- Але чому, чому, маркізо? - вигукнув Фуке з відчаєм у голосі.

- Тому, що вас занадто люблять, - тихо сказала молода жінка, - і занадто багато... тому, що блиск слави і багатства ображає мій погляд, а смуток і страждання привертають його; тому, що, коли ви перебували на вершині могутності, я відштовхувала вас, і готова, як загублена, кинутися у ваші обійми, помітивши лихо, що загрожує вам... Тепер ви зрозуміли мене, монсеньйоре... Будьте знову щасливі, щоб я могла залишитися чистою серцем і думкою: ваше нещастя погубить мене.

- О маркіза! - вимовив Фуке з хвилюванням, якого ще ніколи не відчував. - Якби я зазнав до дна всі людські прикрощі й почув із ваших вуст те слово, у якому ви відмовляли мені, слово люблю, - воно зробило б мене найбільшим, найзнаменитішим, найщасливішим із людей!

Він ще стояв на колінах, обсипаючи поцілунками її руки, коли в кімнату стрімко вбіг Пелісон.

- Монсеньйоре, маркізо, - вимовив він із занепокоєнням, - вибачте мені, заради бога. Але, монсеньйоре, ось уже півгодини, як ви тут... О, не дивіться на мене обидва так докірливо... Пані, скажіть, прошу вас, хто та дама, яка вийшла звідси після приходу монсеньйора?

- Це пані Ванель, - сказав Фуке.

- Я так і знав! - вигукнув Пелісон.

- А що сталося?

- Вона сіла в екіпаж абсолютно бліда.

- Що нам до цього? - запитав Фуке.

- Так, але важливо те, що вона сказала кучеру.

- Боже мій! Що ж? - вигукнула маркіза.

- «До Кольбера», - відповів Пелісон хрипким голосом.

- Боже мій! Їдьте, їдьте, монсеньйоре! - вигукнула маркіза, штовхаючи Фуке до дверей, тоді як Пелісон тягнув його за руку.

- Хіба я, дитина, яку лякають тінню? - протестував міністр.

- Ні, - відповідала маркіза, - ви велетень, якого єхидна хоче вкусити в ногу.

Пелісон продовжував тягнути Фуке до екіпажу.

- У замок... у весь дух! - крикнув Пелісон кучеру.

Коні понеслися зі швидкістю блискавки, не зустрічаючи на своєму шляху жодних перешкод. Тільки під аркадами Сен-Жан біля в'їзду на

Гревську площу кареті міністра перегородив дорогу кінний загін. Пробитися крізь нього не було жодної можливості. Довелося перечекати, поки проїхали кінні стражники разом із важким возом, який вони конвоювали, і який прямував до площі Бодуайє.

Фуке і його супутник не звернули на загін уваги. Через п'ять хвилин вони входили до доглядача замку. Останній походжав взад і вперед двором.

При імені Фуке, яке йому шепнув на вухо Пелісон, доглядач поспішно підійшов до екіпажу з капелюхом у руці та з низьким поклоном вимовив:

- Яка честь для мене, монсеньйоре!

- Я повинен просити вас про послугу, пане, - сказав Фуке.

- Наказуйте, монсеньйоре.

- Ця послуга пов'язана з відомим ризиком, зате вона гарантує вам назавжди мою прихильність і заступництво.

- У чому вона полягає, монсеньйоре?

- Ви маєте провести мене в камери панів Ліодо і д'Емері.

- Чи дозволите вас запитати, монсеньйоре, навіщо?

- Я поясню вам це в їхній присутності, пане, і надам у ваше розпорядження всі засоби полегшити їм втечу.

- Втеча! Але хіба монсеньйору не відомо...

- Що? Говоріть!

- Що панів Ліодо і д'Емері тут немає.

- Відколи? - здригнувшись, запитав Фуке.

- Уже чверть години.

- Де ж вони?

- Зараз вони у вежі Венсенського замку.

- Чому їх перевезли звідси?

- За наказом короля.

- Яке нещастя! - вигукнув Фуке, хапаючись за голову.

Він не вимовив більше ні слова, повернувся в карету з відчаєм у душі і з помертвілим поглядом.

- Наші друзі загинули, - сказав він Пелісону. - Кольбер відправив їх у Венсенську вежу. Це їх ми зустріли під аркадами Сен-Жан.

Пелісон, немов уражений громом, мовчав: він знав, що докором убив би свого патрона.

- Куди накажете їхати, монсеньйоре? - запитав лакей, відкриваючи дверцята карети.

- У мій міський будинок. А ви, Пелісоне, повертайтеся в Сен-Манде і негайно ж привезіть мені абата Фуке. Уперед!

LX. План битви

Було далеко за північ, коли абат Фуке з'явився до брата в супроводі Гурвіля. Три ці людини, стривожені майбутніми подіями, були схожі не на сильних світу цього, а скоріше на трьох змовників, яких об'єднувала одна спільна думка про майбутній злочин. Фуке ходив по кімнаті взад і вперед, опустивши погляд і нервово потираючи руки. Нарешті, зібравшись із духом, він вимовив:

- Абате, ви говорили мені сьогодні про людей, яких утримуєте.

- Так.

- Скажіть відверто: що це за люди?

Абат вагався.

- Не бійтеся і говоріть прямо. Я не налаштований ні погрожувати вам, ні жартувати.

- Ви бажаєте знати правду? Гаразд. Ці сто двадцять осіб - мої друзі й учасники моїх розваг. Вони віддані мені, як злодії шибениці.

- І ви цілком можете покластися на них?

- У всьому.

- Вони вас не видадуть?

- На мене ніколи не впаде підозра.

- Це люди рішучі?

- Вони спалять Париж, якщо їм обіцяти, що самі вони залишаться цілими.

- Моє прохання, абате, полягає в такому, - сказав Фуке, витираючи піт, що виступив на лобі. - У відому мить усі ваші люди повинні напасти на тих, кого я вкажу. Це можливо?

- Вони не вперше підуть на таку справу.

- Але якщо цій зграї доведеться зіткнутися зі збройною силою?

- І до цього їм не звикати.

- У такому разі зберіть їх усіх у повному складі.

- Добре. Де?

- На Венсенській дорозі, завтра, о другій годині.

- Щоб відбити д'Емері та Ліодо? Значить, буде сутичка?

- Так, і серйозна. Ви боїтеся?

- Не за себе, а за вас.

- Чи знатимуть ваші люди, на що вони йдуть?

- Вони занадто розумні, щоб не здогадатися. Однак міністр, який повстав проти короля... дуже ризикує.

- Що вам за діло до мене?.. Моє падіння буде і вашим падінням.

- Було б розсудливіше, пане, нічого не робити: нехай король отримає це маленьке задоволення.

- Знайте, абате, що ув'язнення Ліодо і д'Емері у Вен-сенський замок віщує загибель і мені, і всім моїм близьким. Повторюю: якщо мене заарештують, то і вас кинуть у в'язницю, або ж я буду у в'язниці, а вас виженуть із Франції.

- Я у вашому розпорядженні, пане. Наказуйте.

- Я вже сказав: я хочу, щоб завтра було вирвано з лап моїх ворогів двох фінансистів, яких хочуть принести в жертву, хоча є стільки злочинців, які залишаються безкарними. Чи можете ви це зробити?

- Можу.

- Викладіть мені ваш план дій.

- Він дуже простий. Зазвичай варта при засуджених на страту складається з дванадцяти осіб.

- Завтра їх буде сто.

- Я врахував це і допускаю навіть, що їх буде двісті.

- Тоді вам мало ста двадцяти осіб.

- Вибачте, у стотисячному натовпі роззяв завжди знайдеться тисяч десять розбійників і головорізів, яким не вистачає тільки підбурювачів.

- Що ви хочете цим сказати?

- А те, що завтра на Гревській площі, яку я обрав місцем дії, знайдеться десять тисяч помічників моїм ста двадцяти молодцям. Ці почнуть справу, ті докінчать її.

- Добре, ну а що ви зробите з в'язнями?

- Ми сховаємо їх у якомусь будинку на площі; варті доведеться осадити будинок, щоб відбити їх... А ось ще краще - деякі будинки мають два виходи: один на площу, інший - на одну з сусідніх вулиць. В'язні увійдуть в одні двері, а вийдуть в інші.

- Послухайте, - раптом вигукнув Фуке, - я придумав! Один із моїх друзів, людина перевірена, дає мені іноді ключі від будинку, який він винаймає на вулиці Бодуайє. Великий сад, що примикає до цього будинку, простягається до одного з будинків на Гревській площі.

- Якраз те, що нам потрібно, - сказав абат. - А до якого будинку?

- До досить галасливого шинку під вивіскою «Нотр-Дам».

- Я знаю його, - сказав абат.

- Вікна шинку виходять на площу, а задні двері на подвір'я, де є хвіртка в сад мого друга.

- Чудово!

- Ви ввійдете в шинок разом із в'язнями і захищатимете вхід із площі, поки вони не сховаються через сад на вулицю Бодуайє. Ви все зрозуміли?

- Дуже добре, монсеньйоре. Ви можете бути полководцем не гіршим за Конде.

- Скільки потрібно грошей, щоб заплатити вашим бандитам і напоїти їх як слід?

- Ах, монсеньйоре, як ви висловлюєтеся! Добре, що вони вас не чують. Між ними є люди дуже педантичні.

- Я хочу сказати, що потрібно довести їх до такого стану, коли море по коліно. Адже завтра я б'юся з королем, а коли я б'юся, то маю перемогти. Розумієте?

- Розумію, монсеньйоре. Так дайте мені грошей.

- Гурвілю, видайте абату сто тисяч ліврів.

- Добре... значить, діяти, нічого не шкодуючи?

- Нічого.

- У добрий час.

- Монсеньйоре, - заперечив Гурвіль, - якщо про це дізнаються, нікому з нас не зносити голови.

- Ах, Гурвіль, як вам не соромно! - вигукнув Фуке, спалахнувши від гніву. - Говоріть про себе; що стосується мене, то моя голова міцно сидить на плечах. Отже, вирішено, абате?

- Вирішено, монсеньйоре.

- Завтра о другій годині?

- Ні, краще о дванадцятій. Потрібно поволі підготувати наших спільників.

- Ви маєте рацію, не шкодуйте вина в шинку.

- Не стану шкодувати ні вина, ні самого шинку! - зі сміхом відповів абат. - У мене є чудовий план; дайте мені привести його у виконання, і ви побачите.

- А як же ви сповістите мене?

- Надішлю гінця; його кінь стоятиме напоготові в саду вашого друга. До речі, як ім'я вашого друга?

Фуке обмінявся поглядом із Гурвілем. Той сказав, щоб виручити свого патрона:

- Цей будинок дуже легко впізнати: кабачок спереду, єдиний у кварталі сад - ззаду.

- Чудово, чудово. Я попереджу своїх солдатів.

- Проведіть його, Гурвіль, - сказав Фуке, - і видайте йому гроші. Зачекайте хвилину, абате... Який характер ми надамо цьому викраденню?

- Найпростіший: бунт.

- З якого ж приводу? Адже паризька чернь завжди задоволена королем, коли він вішає фінансистів.

- Я все влаштую, - сказав абат. - У мене є на цей рахунок одна думка.

- Яка?

- Мої люди з криком «Кольбер! Хай живе Кольбер!» кинуться на в'язнів, немов для того, щоб розірвати їх на частини, вважаючи шибеницю занадто легкою стратою для них.

- Справді, яка вдала думка! - сказав Гурвіль. - Яка уява у вас, абате!

- Я гідний член своєї родини, - з гордістю вимовив абат.

- Дивак! - промовив Фуке. - План дуже дотепний, - додав він. - Дійте і постарайтеся не проливати крові!

Гурвіль і абат поїхали разом, дуже стурбовані, а міністр відкинувся на подушки. Думка про зловісні події завтрашнього дня перепліталася в нього з любовними мріями.

LXI. Кабачок під вивіскою «Нотр-Дам»

О другій годині наступного дня тисяч п'ятдесят глядачів зібралося на Гревській площі навколо двох шибениць, споруджених одна проти одної між Гревським мостом і мостом Пельтьє, біля самих поручнів набережної.

З раннього ранку всі паризькі глашатаї ходили вулицями, ринками і передмістями міста, сповіщаючи голосними голосами про великий акт правосуддя, що його творив король над двома злодіями і зрадниками, що оббирали народ. І громадяни, інтереси яких так оберігали, покидали крамниці, майстерні та інші заклади, щоб засвідчити Людовіку XIV свою вдячність, немов гості, які бояться проявити неввічливість щодо господаря, не з'явившись на його запрошення.

Вирок свідчив, що двох відкупників, грабіжників, розкрадачів королівських грошей, ошуканців і хабарників стратять на Гревській площі й імена їхні приб'ють до шибениць.

Цікавість парижан досягла найвищої точки. Величезний натовп із гарячковим нетерпінням очікував години страти. Всюди поширилася звістка, що в'язнів, переведених із в'язниці у Венсенський замок, привезуть звідти на Гревську площу.

Цього дня д'Артаньян, отримавши останні вказівки від короля і попрощавшись із друзями, яких представляв цього разу один Планше, накреслив собі план дій, розподілив час, як личить людині зайнятій і діловій, у якої кожна хвилина на рахунку.

«Від'їзд призначено на світанку, о третій годині; отже, у мене залишається п'ятнадцять годин. Віднімемо звідси шість годин на сон; ну, годину на їжу - сім; годину на побачення з Атосом - вісім; дві години про запас - усього десять. Залишається п'ять годин. Ну-з, тепер година на те, щоб отримати гроші, краще сказати - відмову від Фуке; ще година - сходити за грошима до Кольбера, витерпіти його запитання і кривляння; година на огляд і приведення до ладу озброєння, одягу, на чищення чобіт. Отже, у мене ще залишається дві години. О, так я багач!..»

Міркуючи так із самим собою, д'Артаньян відчував прилив дивної юнацької радості, п'янкі пахощі далеких щасливих днів молодості.

«У ці дві години, - міркував мушкетер, - я встигну отримати чверть річної плати за приміщення шинку “Нотр-Дам”. Триста сімдесят п'ять ліврів! Непогана сума, чорт забирай! Дивно! Якби бідняк, у якого в кишені всього один лівр, отримав кілька мідяків*, то це було б цілком справедливо, але на долю бідняка ніколи не випадає таке щастя. А багач, навпаки, завжди отримує доходи з капіталів, яких він не чіпає... Ось же ці триста сімдесят п'ять ліврів мені наче з неба звалилися.

Отже, я піду в кабачок "Нотр-Дам”. Господар, напевно, піднесе мені склянку доброго іспанського вина... Але насамперед порядок, пане д'Артаньян... Наш час розподіляється таким чином: 1. Атос. 2. Кабачок

"Нотр-Дам". 3. Фуке. 4. Кольбер. 5. Вечеря. 6. Одяг, чоботи, кінь, спорядження. 7 і останнє. Сон.»

Згідно з цією програмою д'Артаньян насамперед вирушив до графа де Ла Фер, якому розповів дещо з учорашніх подій. Атос трохи хвилювався про причину виклику д'Артаньяна до короля, але з перших же слів свого друга зрозумів, що тривожився даремно. Зрозумів і те, що Людовик дав д'Артаньяну якесь важливе секретне доручення, і не пробував навіть розпитувати про нього свого друга. Він тільки просив його берегти себе і запропонував супроводжувати його, якщо це можливо.

- Але, милий друже, я нікуди не їду, - сказав д'Артаньян.

- Як не їдете? Адже ви прийшли попрощатися зі мною.

- О, я вирушаю тільки для здійснення однієї покупки, - намагався вивернутися почервонілий д'Артаньян.

- А, це інша справа. Тоді, замість того щоб сказати: «Бережіться, щоб вас не вбили», - я скажу: «Бережіться, щоб вас не надули».

Д'Артаньян зрозумів, що зайшов надто далеко у своїй таємничості, і визнав незручним абсолютно промовчати про те, куди він зібрався їхати.

- Я думаю з'їздити в Ман, - сказав він. - Як ви знаходите цей край?

- Чудовим, мій друже, - відповів граф, намагаючись забути, що Ман лежить у тій самій стороні, що й Турень, і тому через два дні д'Артаньян міг би їхати з ним разом.

- Я їду завтра на світанку, - додав д'Артаньян. - Раулю, хочеш побути поки що зі мною?

- Дуже, пане д'Артаньян, - відповів юнак, - якщо тільки я не потрібен графу.

- Ні, Раулю. У мене сьогодні має бути аудієнція у брата короля.

- Отже, до побачення, дорогий друже, - сказав д'Артаньян, замикаючи Атоса в обіймах.

Атос міцно обійняв друга. Мушкетер, оцінивши його стриманість, шепнув йому на вухо:

- Державна справа!

Атос відповів на це лише багатозначним потиском руки.

І вони розлучилися.

Взявши Рауля під руку, д'Артаньян попрямував разом із ним вулицею Сент-Оноре.

- Я поведу тебе до бога Плутоса*, - сказав він дорогою молодій людині. - Приготуйся цілий день бачити купи золота. Боже мій, як я змінився!

- Що це? Яка безліч народу! - зауважив Рауль. - Скажіть, сьогодні не хресний хід? - запитав д'Артаньян у перехожого.

- Ні, пане, страта, - була відповідь.

- Як страта? - здивувався мушкетер. - На Гревській площі?

- Так, пане.

- Чорт би забрав дурня, який дає повісити себе в той самий день, коли мені потрібно отримати свої гроші за наймання мого будинку! - вигукнув д'Артаньян. - Раулю, чи бачив ти коли-небудь, як вішають злочинців?

- Ні, слава богу, ще ніколи не доводилося.

- Відразу видно молодість... Ех, якби ти постояв вартовим у траншеї, як, бувало, я, коли який-небудь шпигун... Утім, я мелю нісенітниці, вибач, Раулю... Так, ти маєш рацію, моторошно дивитися, як вішають. Скажіть, будь ласка, пане: коли відбудеться страта?

- Здається, о третій годині, пане, - чемно відповів перехожий, задоволений нагодою поговорити з військовими.

- А зараз тільки пів на другу. Якщо ми додамо кроку, Раулю, я встигну отримати свої триста сімдесят п'ять ліврів, і ми підемо до прибуття засудженого.

- Засуджених, - поправив перехожий. - Їх двоє.

- Дуже вам вдячний, пане, - сказав д'Артаньян із витонченою ввічливістю, якої він набув із роками.

І, тягнучи за собою Рауля, він поспішно попрямував до Гревської площі.

Д'Артаньян ішов попереду і так вправно працював плечима, ліктями і руками, що натовп мимоволі розступався під його натиском. Там, де зустрічався особливо сильний опір, він пускав у хід руків'я шпаги, користуючись ним як важелем, щоб розділити найбільш згуртовані групи. Але робив він це з такою безпосередністю, з такою чарівною посмішкою, що в потерпілого слова протесту завмирали на вустах.

Слідуючи за своїм другом, Рауль намагався щадити жінок, погляди яких приваблювала його краса, і надавав рішучу відсіч чоловікам, які відчували силу його м'язів. Завдяки всьому цьому обидва успішно просувалися вперед у густому натовпі. Коли показалися шибениці, Рауль з огидою відвів очі. Що стосується д'Артаньяна, то він майже не помітив їх, цілком захоплений виглядом свого будинку з різьбленим коником і вікнами, повними цікавих.

Він побачив на площі і біля будинків багато відставних мушкетерів, одних із жінками, інших із друзями, які чекали початку церемонії.

У шинкаря, який винаймав приміщення д'Артаньяна, не було відбою від відвідувачів, які не тільки заповнювали крамницю та інші кімнати, а й розташувалися навіть у дворі. Троє прислужників збилися з ніг, подаючи всім.

Д'Артаньян, звернувши увагу Рауля на таке скупчення народу, зауважив:

- Ну, тепер у шахрая не буде відмовок, щоб не заплатити мені вчасно. Подивися-но, Раулю, яка тут компанія. Чорт забирай, та тут не знайдеш собі місця!

Д'Артаньяну вдалося зловити господаря за кінець фартуха.

- Ах, це ви, шевальє? - сказав одурілий від метушні кабатчик. - Заради бога, зачекайте хвилинку! Ця сотня божевільних готова перевернути догори дном мій льох.

- Чорт із ним, із вашим льохом, аби була ціла грошова скриня.

- О, не турбуйтеся, пане, ваші тридцять сім із половиною пістолів відраховані й лежать нагорі, у моїй кімнаті; але там сидять тридцять молодиків і допивають діжечку портвейну, яку я нещодавно відкоркував для них. Прошу вас, почекайте хвилинку!

- Ну, добре, добре...

- Я піду звідси, - шепнув Рауль д'Артаньяну. - Ці веселощі огидні.

- Ні, пане, - заперечив д'Артаньян суворо, - ви маєте залишитися. Солдат повинен привчати себе до всяких видовищ. Характер потрібно загартовувати змолоду, і людина тільки тоді може бути доброю і великодушною, коли око її тверде, а серце залишилося м'яким. До того ж, друже, невже ти здатен залишити мене самого? Це було б недобре... Зачекай, он там у дворі є дерево. Підемо сядемо в тіні. Там легше дихати, ніж у цьому чаду, насиченому винними парами.

Розташувавшись на новому місці, Рауль і д'Артаньян могли чути натовп, що наростав, і спостерігати за відвідувачами шинку, які сиділи за столами або ходили по кімнатах.

Дерево, під яким сів д'Артаньян разом із Раулем, зовсім сховало їх своїм густим листям; це був розлогий каштан із гілками, що схилилися майже до самої землі; під ним був поламаний стіл, за який не сідав ніхто з відвідувачів. В очікуванні своїх тридцяти семи з половиною пістолів д'Артаньян від нічого робити зайнявся спостереженнями.

- Пане д'Артаньян, - зауважив Рауль, - вам треба поквапити господаря. Зараз привезуть засуджених, і тоді почнеться така тиснява, що ми не зможемо вибратися звідси.

- Вірно! - відповідав мушкетер. - Гей, хто-небудь! Ідіть сюди!

Але скільки він не кричав, ніхто не з'являвся. Він збирався вже вирушити на розшуки господаря, як раптом хвіртка в стіні розташованого позаду саду відчинилася, верещачи на іржавих петлях, і на подвір'я ввійшов щегольськи одягнений чоловік зі шпагою. Не зачиняючи хвіртки, він попрямував до кабачка, кинувши мимохідь на тих, хто сидів під деревом, швидкий погляд своїх гострих очей.

- Ось як! Між будинками є повідомлення, - сказав д'Артаньян. - Ймовірно, це якийсь цікавий, який прийшов подивитися на страту.

У цю хвилину крики й шум у кімнатах шинку раптом припинилися. Тиша в таких випадках вражає не менше, ніж подвоєний шум. Д'Артаньяну захотілося дізнатися причину цієї раптової безмовності.

Він помітив, що незнайомець в ошатному одязі, увійшовши до головної зали, звернувся до присутніх з промовою; всі слухали його з глибокою увагою. Д'Артаньян міг би розібрати й слова, якби їх не

заглушав гомін вуличного натовпу. Втім, промова незабаром закінчилася, і всі відвідувачі почали невеликими групами залишати залу. Скоро в ній залишилося всього шестеро, серед них була людина зі шпагою, яка, відвівши в бік господаря, мабуть, намагалася зайняти його якоюсь розмовою, тоді як решта розводила вогонь у вогнищі, - незрозуміло для чого, за такої спеки.

- Дивно, - сказав д'Артаньян Раулю. - Мені здається, я знаю цих людей.

- Чи не знаходите ви, що пахне димом? - запитав Рауль.

- Ні, швидше тут пахне змовою.

Не встиг він договорити, як четверо з тих, хто залишився в залі, спустилися на подвір'я і стали на годиннику з боків хвіртки, кидаючи зрідка на д'Артаньяна багатозначні погляди.

- Чорт забирай! Тут щось не так, - шепнув він Раулю. - Тобі не цікаво дізнатися, у чому справа?

- Не особливо, пане д'Артаньян.

- А мене, як стару кумушку, розбирає цікавість. Пройдемо нагору, звідти видно всю площу.

- Ні, пане д'Артаньян, я не в змозі байдуже дивитися на смерть цих нещасних.

- А я, по-твоєму, дикун, чи що? Ми повернемося сюди, коли прийде час. Ходімо ж!

Вони увійшли в будинок і помістилися біля вікна, яке все ще було незайнятим, що здалося їм не менш підозрілим, ніж усе інше.

Двоє товаришів по чарці, що залишилися в кімнаті, замість того щоб дивитися у вікно, підтримували вогонь. Побачивши д'Артаньяна і його супутника, вони пробурмотіли:

- А ось і підкріплення!

Д'Артаньян підштовхнув Рауля ліктем.

- Так, браття, підкріплення, - промовив він. - Славний вогонь розвели ви тут. Що це ви збираєтеся смажити?

Незнайомці весело розреготалися і замість відповіді підкинули ще дров.

Д'Артаньян не спускав з них очей.

- Ви, мабуть, послані сказати нам, коли починати? - запитав один із незнайомців.

- Звичайно, - відповів д'Артаньян, сподіваючись вивідати що-небудь. - Для чого ж я тут, як не для цього?

- Ну, то ставайте біля вікна і стежте.

Придушивши посмішку, д'Артаньян зробив знак Раулю і зручно розташувався біля вікна.

LXII. Хай живе Кольбер!

Моторошне видовище являла собою Гревська площа. Суцільне море голів, що хвилюються, як колосся в полі. При кожному віддаленому шумі всі ці голови починали рухатися, мільйони очей виблискували; дедалі сильніше вирував цей живий океан, і хвилі його, немов хвилі припливу, билися об суцільну стіну стрільців, що оточувала шибениці. Тоді рукоятки алебард опускалися на голови і плечі сміливців, що підступали, і поруч із шибеницею виникав вільний простір, а задні ряди раптовим натиском відтіснялися до самих поручнів набережної Сени.

З висоти вікна, з якого відкривався вид на площу, д'Артаньян з таємним задоволенням спостерігав, як мушкетери і гвардійці, які перебували в натовпі, успішно торували собі дорогу, працюючи кулаками і руків'ями шпаг. Вони утворили вже щільну групу осіб у п'ятдесят. Але не це привертало увагу д'Артаньяна: навколо шибениць і вздовж аркади Сен-Жан кипів справжній живий вир. Серед тупих і байдужих фізіономій миготіли люди зі сміливими, рішучими обличчями, які обмінювалися одне з одним якимись таємничими знаками. В одній із найжвавіших груп д'Артаньян помітив незнайомця, який прийшов із сусіднього саду і тримав промову в шинку. Тепер він, мабуть, збирав людей і віддавав їм накази.

- Так і є, - вигукнув д'Артаньян, - я не помилився! Я знаю цю людину: це - Менвіль. Що він тут робить, чорт забирай?

Глухий шум, що посилювався з кожною миттю, відвернув його увагу в інший бік. Шум цей був викликаний появою засуджених. На розі площі показався загін стрільців, що йшов попереду. Гул і говір натовпу перетворилися на оглушливий рев.

Бачачи, що Рауль зблід, д'Артаньян вдарив його по плечу.

Люди, що стояли біля вогнища, почувши крики, обернулися і запитали, у чому справа.

- Ведуть засуджених, - відповідав д'Артаньян.

- Чудово! - сказали обидва і почали ще старанніше розпалювати вогонь.

Д'Артаньян поглядав на них із занепокоєнням. Йому було ясно, що ці люди, які розводили без будь-якої потреби такий сильний вогонь, затіяли щось недобре.

Тим часом засуджені вже з'явилися на площі. Перед ними йшов кат, а по боках по п'ятдесяти стрільців. Обидва були одягнені у все чорне, обидва бліді, але спокійні.

Д'Артаньян помітив, що вони майже на кожному кроці піднімалися на носках і нетерпляче дивилися через голови натовпу.

- Гм! - вимовив він. - Як вони прагнуть скоріше побачити шибеницю.

Рауль відступив назад, не будучи, однак, у змозі зовсім покинути вікно. Жахливі видовища також мають притягальну силу.

- Смерть їм! Смерть! - кричали п'ятдесят тисяч глоток.

- Так, смерть їм, смерть! - ревело кілька десятків особливо лютих голосів, точно відповідаючи натовпу.

- Підсмикнути їх, підсмикнути! Хай живе король! - кричав натовп.

- Король? - пробурмотів д'Артаньян. - Дивно! Я вважав, що не король, а Кольбер наказав їх повісити.

У цю хвилину в натовпі почалася тиснява; хода засуджених зупинилася.

Люди зі сміливими, рішучими обличчями, яких помітив д'Артаньян, так поспішно й енергійно штовхалися, протискувалися й напирали, що дісталися майже до ланцюга стрільців. Процесія знову рушила. Раптом люди, що прикували до себе увагу д'Артаньяна, з криком «Хай живе Кольбер!» кинулися на конвойних, які марно намагалися від них відбитися. Позаду насувався натовп.

Здійнявся неймовірний шум і сум'яття, чулися крики жаху, стукіт шабель, алебард і мушкетні постріли. Словом, настав хаос, у якому д'Артаньян уже нічого не міг розібрати. Однак незабаром серед цього хаосу почав з'ясовуватися якийсь певний намір, чиясь воля.

Засуджені виявилися раптом вирваними з ланцюга конвою; їх потягли до шинку під вивіскою «Нотр-Дам». Ті, хто вів їх, кричали: «Хай живе Кольбер!» Натовп вагався, не знаючи, на чий бік стати: стрільців чи призвідників бійки. Його бентежило те, що ті, хто кричав: «Хай живе Кольбер!» - почали також кричати: «Геть шибениці! У вогонь їх! У вогонь! Спалити живцем цих злодіїв, спалити кровопивць!»

Ці крики вирішили справу. Натовп зібрався сюди дивитися на страту, і раптом у нього з'явилася можливість вчинити страту самому, а це велика спокуса! Тому в одну секунду весь натовп опинився на боці бунтарів і теж став волати: «У вогонь грабіжників! Хай живе Кольбер!»

- Чорт забирай! - вигукнув д'Артаньян. - Справа, здається, набирає серйозного оберту!

Один із людей, що стояли біля вогнища, підійшов до вікна з палаючою головнею.

- Спекотно стає! Ну, сигнал дано! - сказав він, обернувшись до товариша, і раптом підніс головню до дерев'яної обшивки стіни. Будинок був старий і спалахнув в одну мить. Полум'я з тріском піднялося догори.

До реву натовпу приєдналися крики паліїв. Д'Артаньян, який нічого не помітив, бо дивився на площу, відчув, що його душить дим і палить полум'я.

- Е, та ви влаштували тут пожежу! - вигукнув він, обернувшись. - З глузду ви збожеволіли, чи що, голубчики?

Обидва незнайомці подивилися на нього з подивом.

- Але ж так було наказано, - сказали вони.

- Наказано спалити мій будинок?! - загримів д'Артаньян, вириваючи з рук палія головню.

Другий незнайомець поспішив було на допомогу товаришеві, але Рауль схопив його в оберемок і викинув у вікно, тоді як д'Артаньян спускав першого зі сходів. Рауль зірвав шматок обшивки, що загорілася, і жбурнув на підлогу. Переконавшись, що пожежі нема чого більше побоюватися, д'Артаньян знову підбіг до вікна.

Сум'яття на площі сягнуло межі. Крики «У вогонь!», «На багаття!», «Хай живе Кольбер!» змішувалися з криками «На шибеницю!», «Хай живе король!».

Натовп бешкетників, який звільнив засуджених, тягнув їх до шинку. Менвіль на чолі цієї зграї кричав голосніше за всіх:

- У вогонь! У вогонь! Хай живе Кольбер!

Д'Артаньян почав розуміти, що засуджених хочуть спалити живцем, а його будинок перетворити на вогнище для цього.

- Стій! - крикнув він, ставши однією ногою на підвіконня і оголивши шпагу. - Менвіль, що ви тут робите?

- Дорогу, пане д'Артаньян! Дорогу! - крикнув той у відповідь.

- У вогонь, у вогонь злодіїв! Хай живе Кольбер! - продовжував ревіти натовп.

Ці крики нарешті вивели д'Артаньяна з себе.

- Чорт забирай, що за мерзенність! - вигукнув він. - Спалити живцем людей, засуджених лише до повішення!

Перед дверима натовп роззяв, притиснутий до стіни, загородив шлях Менвілю з його загоном. Менвіль вибивався з сил.

- Дорогу, дорогу! - кричав він, погрожуючи пістолетом.

- Спалити їх! Спалити! - ревів натовп. - У шинку розведено багаття. Спалимо злодіїв разом із шинку!

Не залишалося більше сумніву: будинок д'Артаньяна було обрано для звірячої розправи із засудженими.

Д'Артаньян пригадав свій старий бойовий клич, який завжди чинив свою дію, і крикнув гучним голосом, здатним заглушити гарматну стрілянину, ревіння моря і виття бурі:

- До мене, мушкетери!

Вхопившись рукою за одвірок, він стрибнув у саму середину натовпу, який з переляку шарахнувся від будинку.

В одну мить Рауль також опинився внизу. Обидва оголили шпаги. Мушкетери, що скупчилися на площі, почули заклик і, обернувшись, упізнали д'Артаньяна.

- Наш капітан! Капітан! - закричали вони в один голос.

Натовп розступився під їхнім дружним натиском, як розступаються хвилі перед кораблем. У цей момент д'Артаньян і Менвіль опинилися віч-на-віч.

- Дорогу, дорогу! - кричав Менвіль, бачачи, що до дверей залишилося якихось два кроки.

- Стій! - відповів д'Артаньян.

- Зачекай же! - крикнув Менвіль, цілячись у нього впритул.

Але перш ніж пролунав постріл, д'Артаньян шпагою штовхнув руку Менвіля і потім проткнув йому бік.

- Говорив я, щоб ти поводився струнко, - зауважив д'Артаньян Менвілю, який звалився до його ніг.

- Дорогу, дорогу! - продовжували кричати товариші Менвіля, які зніяковіли, але підбадьорилися, побачивши, що в них лише двоє супротивників.

Однак ці двоє виявилися справжніми сторукими гігантами. Шпаги в їхніх руках виблискували, немов вогненний меч архангела*: з кожним помахом на землю падала людина.

- За короля! - кричав д'Артаньян.

- За короля! - вторив йому Рауль.

Незабаром цей клич підхопили мушкетери, які приєдналися до д'Артаньяна.

Тим часом стрільці після тимчасового замішання прийшли до тями і вдарили по бунтівниках з тилу, збиваючи і перекидаючи все на шляху.

Натовп, бачачи блискучі шаблі і кров, що ллється, шарахнувся назад, збільшуючи тисняву.

Почулися крики про пощаду, крики відчаю: то були останні вигуки переможених. Засуджені знову потрапили до рук стрільців.

Д'Артаньян, наблизившись до них і бачачи, що вони бліді й напівмертві від жаху, сказав:

- Заспокойтеся, бідолахи, ви не зазнаєте жахливої страти, якою погрожують вам ці негідники. Король присудив вас до повішення, і ви будете тільки повішені... Нехай їх повісять.

У кабачку запанувала повна тиша. Через відсутність води вогонь був залитий двома бочками вина. Змовники втекли через сад. Стрільці потягли засуджених до шибениці.

З цієї хвилини справа швидко пішла вперед. Кат поспішав скінчити і, не переймаючись дотриманням усіх формальностей, в одну хвилину підняв на шибеницю обох нещасних.

Д'Артаньяна обступили з усіх боків, обсипаючи привітаннями. Він витер піт із чола, кров зі шпаги і знизав плечима, дивлячись, як Менвіль корчиться в судомах.

Рауль відвів очі від важкого видовища, а д'Артаньян, вказавши мушкетерам на шибениці зі страченими, промовив:

- Бідолахи! Сподіваюся, вони померли, благословляючи мене, що я позбавив їх багаття.

Ці слова долетіли до Менвіля в ту хвилину, коли він сам випускав останній подих. Похмура посмішка промайнула на його губах; він хотів щось сказати, але це зусилля коштувало йому життя. Він помер.

- О, як усе це жахливо! - вимовив Рауль. - Підемо звідси, пане д'Артаньян.

- Ти не поранений? - запитав його мушкетер.

- Ні, не турбуйтеся.

- Який хоробрий! У тебе голова батька, а руки Портоса. Ех, якби Портос був тут, йому було б на що помилуватися! Куди він міг запропаститися, чорт забирай! - пробурмотів д'Артаньян.

- Ходімо ж, пане д'Артаньян, - наполягав Рауль.

- Одну хвилину, мій друже. Я зараз отримаю свої тридцять сім із половиною пістолів і потім буду до твоїх послуг... Дім справді прибутковий, - додав він, прямуючи до шинку, - але я вважав би за краще мати що-небудь спокійніше і в іншій частині міста.

LXIII. Про те, як діамант д'Емері потрапив до рук д'Артаньяна

Поки на Гревській площі розігрувалася вищеописана кривава сцена, кілька змовників зібралися біля хвіртки, яка вела в сусідній сад. Вклавши свої шпаги в піхви, вони допомогли одному з товаришів сісти на коня, що чекав у саду, а потім, наче злякана зграя птахів, розлетілися в різні боки: хто переліз через паркан, хто прослизнув через хвіртку.

Вершник встромив шпори в боки коня з такою силою, що він ледь не перестрибнув через стіну; наче блискавка, пронісся він через площу Бодуає, потім вулицями, перевертаючи та давлячи зустрічних. Через десять хвилин він опинився перед дверима головного казначейства, дихаючи так само важко, як і його кінь.

Почувши стукіт копит по бруківці, абат Фуке поспішив до вікна і, висунувшись, крикнув вершникові, який ще не встиг зіскочити з коня:

- Ну що, Данікане?

- Усе скінчено, - відповідав той.

- Вони врятовані?

- Ні, навпаки, повішені.

- Повішені! - повторив абат, зблiднувши.

Раптово відчинилися бічні двері, і в кімнату увійшов міністр Фуке з блідим, спотвореним від горя і гніву обличчям. Зупинившись на порозі, він прислухався до розмови, яку вели через вікно.

- Негідники! - вигукнув абат. - Так-то ви билися!

- Ми билися, як леви.

- Точніше, як боягузливі пси!

- Пане...

- Сто добре озброєних бійців варті десяти тисяч стрільців, захоплених зненацька. Де Менвіль, цей хвалько, який запевняв, що він або переможе, або помре?

- Він дотримав слова, пане абате: він мертвий.

- Мертвий? Хто його вбив?

- Якийсь демон в образі людини, гігант, у якого наче десять вогняних мечів у руках. В одну хвилину він загасив вогонь, втихомирив бунт і викликав з-під землі сотню мушкетерів.

Фуке підняв голову, на лобі в нього виступив піт.

- О Ліодо! Про д'Емері! - прошепотів він. - Вони померли, і я збезчещений!

Абат обернувся і, побачивши брата в такому пригніченому стані, сказав йому:

- Досить, не слід так побиватися, пане. Це доля! Раз не вийшло, як ми хотіли, значить, бог...

- Мовчіть, абате, мовчіть! - вигукнув Фуке. - Ваші розради - богохульство... Накажіть краще цій людині увійти і розповісти, як сталася ця жахлива справа.

- Але, брате мій...

- Підкоряйтеся, пане!

Абат зробив Данікану знак, і за хвилину на сходах почулися його кроки.

У цей час за спиною Фуке з'явився Гурвіль. Приклавши палець до губ, він намагався утримати міністра від занадто бурхливого прояву відчаю.

Фуке, розчавлений горем, намагався зберігати спокій.

У кімнату увійшов Данікан.

- Доповідайте, - звернувся до нього Гурвіль.

- Пане, - почав гонець, - нам було дано наказ викрасти засуджених і кричати при цьому: «Хай живе Кольбер!»

- Викрасти, щоб спалити їх живцем, чи не так, абате? - перервав Гурвіль.

- Так, таким був наказ, даний Менвілю, який розумів, що він означає. Але Менвіль убитий.

Ця звістка радше заспокоїла, ніж засмутила Гурвіля.

- Щоб спалити їх живцем? - повторив гонець, ніби сумніваючись у можливості такого наказу, хоча сам брав участь у його виконанні.

- Ну звісно, щоб спалити живцем! - грубо обірвав його абат.

- Так, так, пане, - сказав той, намагаючись за виразом облич своїх співрозмовників розгадати, у якому дусі вести розповідь.

- Ну, розповідайте ж, - повторив Гурвіль.

- Засуджених, - продовжував Данікан, - привели на Гревську площу; тут народ як із ланцюга зірвався і став кричати, щоб їх спалили живцем, а не повісили.

- Народ мав на те свої підстави, - зауважив абат.

- Стрільців було відтіснили; у будинку, який мав слугувати багаттям для засуджених, спалахнула пожежа, але тут, звідки не візьмись, той божевільний, той диявол, той гігант, про якого я говорив, - він виявився господарем цього самого будинку, - за допомогою ще якоїсь молодої людини викинув із вікна паліїв, кликнув із юрби мушкетерів,

вистрибнув сам із вікна на площу й заходився так працювати шпагою, що стрільці взяли гору, Менвіль впав на місці, засуджених відбили й за три хвилини стратили.

Незважаючи на своє самовладання, Фуке не міг стримати глухого стогону.

- А як звуть господаря цього будинку? - запитав абат.

- Не знаю, я його не бачив; я весь час залишався на варті в саду і знаю про все з чужих слів. Мені було наказано, щойно все буде скінчено, скакати до вас, щоб розповісти, як було діло. І ось я тут.

- Добре, більше нам нічого не потрібно від вас, - сказав абат, який дедалі більше занепадав духом при думці, що він зараз залишиться віч-на-віч із братом.

- Ось вам двадцять пістолів, - сказав Гурвіль. - Ступайте і намагайтеся надалі так само, як цього разу, захищати справжні інтереси короля.

- Слухаю, пане, - сказав гонець, кланяючись і ховаючи гроші в кишені.

Не встиг він вийти з кімнати, як Фуке опинився між абатом і Гурвілем.

Обидва одночасно розкрили рота, щоб заговорити.

- Ні, не виправдовуйтеся, - вигукнув Фуке, - і не звалюйте провину на інших! Якби я був справжнім другом д'Емері та Ліодо, я нікому не довірив би турботи про їхній порятунок. Винен я один, і лише я маю терпіти всі докори і докори сумління. Залиште мене, абате.

- Але, сподіваюся, ви не завадите мені розшукати негідника, який, на догоду Кольберу, розладнав весь наш чудово задуманий план? Добра справа - любити своїх друзів, але не погано, мені здається, і переслідувати ворогів.

- Досить, абате, ідіть, прошу вас, і не з'являйтеся до нових наказів. Я вважаю, що ми повинні поводитися вкрай обережно. У вас перед очима жахливий приклад. Панове, я забороняю вам обом усілякі насильства.

- Жодні заборони, - проворчав абат, - не можуть перешкодити мені помститися ворогові за образу нашої фамільної честі.

- А я, - вимовив Фуке тоном, що не терпить заперечень, - за найменшого порушення моєї волі негайно кину вас у Бастилію. Візьміть це до відома, абате.

Абат поклонився, почервонівши.

Фуке зробив знак Гурвілю слідувати за ним і попрямував до свого кабінету. Але в цю хвилину лакей голосно доповів:

- Пан д'Артаньян.

- Це хто такий? - недбало запитав міністр у Гурвіля.

- Відставний лейтенант мушкетерів його величності, - тим самим тоном відповів Гурвіль.

Не надавши значення словам Гурвіля, Фуке рушив далі.

- Винен, монсеньйоре, - сказав Гурвіль. - Я вважаю, що цей мушкетер, який залишив королівську службу, прийшов за отриманням пенсії.

- Чорт із ним! - заперечив міністр. - Він з'явився зовсім невчасно.

- Дозвольте, монсеньйоре, передати йому вашу відмову: я з ним знайомий. Це така людина, в особі якої нам за нинішніх обставин краще мати не ворога, а друга.

- Передавайте що хочете, - сказав Фуке.

- Передайте йому, - промовив абат зі злістю, притаманною служителям церкви, - що грошей немає, особливо для мушкетерів.

Але не встиг він вимовити ці слова, як напіввідчинені двері відчинилися, і в кімнату увійшов д'Артаньян:

- О, пане Фуке, я наперед знав, що для мушкетерів у вас немає грошей. Я йшов сюди з тим, щоб отримати не гроші, а відмову. Вважаю, що вже отримав її, дякую і бажаю вам усього доброго. Піду тепер по гроші до пана Кольбера.

І, досить недбало поклонившись, він вийшов.

- Гурвіль, поверніть цю людину, - наказав Фуке.

Гурвіль наздогнав д'Артаньяна на сходах. Почувши за спиною кроки, д'Артаньян обернувся і впізнав Гурвіля.

- Гарні порядки, пане, у ваших панів фінансистів, - сказав мушкетер. - Я приходжу до пана Фуке отримати суму, призначену мені його величністю, а він зустрічає мене так, немов я жебрак, який з'явився просити милостиню, або шахрай, готовий стягнути що-небудь зі срібла.

- Але ви, здається, вимовили ім'я Кольбера, дорогий пане д'Артаньян? Ви сказали, що йдете до нього?

- Так, я йду до нього, хоча б для того, щоб отримати відомості про людей, які підпалюють чужі будинки, кричачи: «Хай живе Кольбер!»

Гурвіль насторожився:

- Ах, ви натякаєте на те, що сталося на Гревській площі?

- Ну звичайно!

- Але хіба ці події якось торкнулися вас?

- Кольбер перетворює мій будинок на багаття, і це, по-вашому, не стосується мене!

- Ваш будинок... Ваш будинок хотіли спалити?

- Ну так!

- Отже, це ви власник кабачка під вивіскою «Нотр-Дам»?

- Так, я став ним із тиждень тому.

- Чи не ви вже той відважний військовий, який розсіяв бунтівників, що збиралися спалити живцем засуджених?

- Поставте себе на моє місце, пане Гурвіль. Я - військовий і водночас домовласник. Як військовий, я маю сприяти виконанню наказу короля, як власник - охороняти свій будинок від вогню. Я і виконав разом обидва обов'язки, віддавши панів Ліодо і д'Емері в руки стрільців.

- То це ви викинули когось із вікна?

- Так, я, - скромно відповів д'Артаньян.

- І вбили Менвіля!

- Довелося, на жаль, - заявив мушкетер із поклоном, точно приймаючи привітання.

- Словом, це ви були причиною того, що засуджених повісили?

- Так, замість того щоб бути живцем спаленими. І я пишаюся цим, пане. Я позбавив цих нещасних від найжахливіших мук. Розумієте, пане Гурвіль, їх хотіли спалити живцем! Адже це перевершує всяку уяву.

- Не стану вас більше затримувати, пане д'Артаньян, - сказав Гурвіль, бажаючи позбавити міністра від зустрічі з людиною, яка завдала йому такого важкого удару.

- Ні, ні, - втрутився Фуке, який стояв весь час за дверима і чув усю розмову. - Навпаки, прошу вас увійти, пане д'Артаньян.

- Вибачте, пане міністре, - заговорив д'Артаньян, - але мені час дорогий. Я маю ще побувати в пана Кольбера, щоб переговорити з ним і отримати належні мені гроші.

- Ви можете отримати їх тут, пане, - сказав Фуке.

Д'Артаньян зі здивуванням глянув на міністра.

- Вам дали тут необдуману відповідь, я чув її, - продовжував Фуке. - А тим часом людина ваших чеснот має бути відома всім.

Д'Артаньян поклонився.

- У вас є ордер? - запитав Фуке.

- Так, пане міністре.

- Я сам видам вам гроші. Пройдіть зі мною.

Зробивши Гурвілю й абату знак залишитися в кімнаті, він повів д'Артаньяна у свій кабінет.

- Скільки вам слід отримати, пане? - запитав він.

- Щось на кшталт п'яти тисяч ліврів, монсеньйор.

- Це, ймовірно, платня, що залишилася за казною?

- Ні, це платня за чверть року наперед.

- Ви отримуєте за чверть року п'ять тисяч ліврів? - запитав міністр, уважно вдивляючись у мушкетера. - Отже, король призначив вам двадцять тисяч ліврів на рік?*

- Так, монсеньйоре, я отримую на рік двадцять тисяч ліврів. Ви вважаєте, що це занадто багато?

- Я? - з гіркою посмішкою заперечив Фуке. - Якби я вмів розпізнавати людей, якби в мені було побільше обережності й розважливості замість легковажності та легковажності - словом, якби я, подібно до інших людей, умів улаштовувати своє життя, ви отримували б не двадцять, а сто тисяч ліврів на рік і служили б не королю, а мені.

Д'Артаньян злегка почервонів. У похвалах, у самому тоні підлесника завжди міститься тонка отрута, що діє навіть на найсильніших духом людей.

Міністр висунув шухляду столу, дістав чотири згортки монет і поклав їх перед мушкетером.

Гасконець розгорнув один із них.

- Тут золото, - сказав він.

- Так, воно менше обтяжить вас, пане.

- Але ж у цих згортках двадцять тисяч ліврів, монсеньйоре, а мені потрібно тільки п'ять.

- Я хочу позбавити вас праці з'являтися в головне казначейство чотири рази на рік.

- Монсеньйоре, ви пригнічуєте мене своєю люб'язністю.

- Я тільки виконую свій обов'язок, шевальє. Сподіваюся, ви не збережете поганого почуття до мене під впливом необдуманих слів мого брата. Це людина з дуже запальним, норовливим характером.

- Монсеньйоре, - заперечив д'Артаньян, - повірте, мене засмучують тільки ваші вибачення.

- Так я не буду більше вибачатися, попрошу вас тільки зробити мені люб'язність.

- Люб'язність? О, монсеньйоре!

Фуке зняв із пальця діамантовий перстень, вартістю принаймні в тисячу пістолів.

- Пане, - звернувся він до д'Артаньяна, - цей діамант був подарований мені другом дитинства, людиною, якій ви зробили величезну послугу.

Голос його помітно здригнувся.

- Послугу? - з подивом вимовив д'Артаньян. - Я надав послугу одному з ваших друзів?

- Так, і ви не могли ще забути про неї, оскільки зробили це не далі як сьогодні.

- Як же звали вашого друга?

- Д'Емері.

- Але ж це один із страчених!

- Так, одна з жертв... Отже, пане д'Артаньян, в пам'ять послуги, наданої вами Д'Емері, прошу прийняти від мене цей перстень. Зробіть це з почуття прихильності до мене.

- Але, монсеньйоре...

- Прийміть, прийміть його, прошу вас. Сьогодні у мене день глибокої печалі... Пізніше, можливо, ви все дізнаєтеся. Сьогодні я втратив друга і намагаюся знайти нового.

- Але, пане Фуке...

- Прощавайте, пане д'Артаньян, або, краще сказати, до побачення! - вигукнув Фуке, відчуваючи, що його серце розривається від скорботи.

З цими словами міністр вийшов з кабінету, залишивши д'Артаньяна з двадцятьма тисячами ліврів і з перснем у руці.

- Гм! - у похмурому роздумі вимовив мушкетер. - Нічого не можу зрозуміти... Одне можу сказати: це благородна людина... Піду-но тепер до Кольбера... Можливо, він пояснить мені що-небудь.

І він попрямував до виходу.

LXIV. Яку суттєву різницю знайшов д'Артаньян між монсеньйором суперінтендантом і паном інтендантом

Кольбер жив на вулиці Нев-де-Пті-Шан, у будинку, що належав Ботрю. Міцні ноги д'Артаньяна донесли його туди за якісь чверть години.

Коли д'Артаньян прийшов до нового фаворита, весь двір його будинку був сповнений стрільців і поліцейських, присутніх, щоб принести йому свої привітання або вибачення, дивлячись на те, чи буде він їх хвалити, чи сварити.

Улесливість у таких людей - такий самий інстинкт, як чуття у тварин. Вони чудово розуміли, що принесуть задоволення Кольберу, розповівши, яку роль відігравало його ім'я в недавніх вуличних заворушеннях.

Д'Артаньян потрапив якраз у той момент, коли начальник конвою доповідав Кольберу. Не помічений останнім, мушкетер став позаду стрільців, біля самих дверей.

Незважаючи на небажання Кольбера, який похмуро хмурив свої густі брови, офіцер відвів його вбік, кажучи:

- Якщо ви задумали, пане, щоб народ сам здійснив суд над зрадниками, вам слід було попередити нас. За всього нашого прагнення догодити вам і не діяти наперекір вашим планам, ми повинні були виконати відданий наказ.

- Тричі дурень! - вигукнув Кольбер, сказившись, струшуючи своїм густим, як грива, чорним волоссям. - Що за нісенітницю ви мелете! По-вашому, я хотів влаштувати бунт? Та ви п'яні чи з глузду з'їхали?

- Але, пане, адже вони кричали: «Хай живе Кольбер!» - заперечив начальник конвою в сильному збентеженні.

- Якась жменька бунтарів...

- Ні, пане, вся площа.

- Невже народ справді кричав: «Хай живе Кольбер!»? - запитав інтендант, просвітлівши. - Чи впевнені ви в тому, що говорите?

- Крики були такі, що глухий почув би.

- І це справді кричав народ, справжнісінький народ?

- Звісно, пане, цей-то справжній народ і побив нас.

- Дуже добре, - вимовив Кольбер, цілком зайнятий своїми думками. - Так ви вважаєте, що спалити засуджених було бажанням народу?

- О так, звичайно.

- Це - справа інша... Ви дали хорошу відсіч?

- Ми втратили трьох людей.

- Але, сподіваюся, ви нікого не вбили?

- На місці залишилося кілька вбитих бунтарів, і між ними одна людина не проста...

- Хто це?

- Хтось Менвіль, за яким уже давно стежила поліція.

- Менвіль! - вигукнув Кольбер. - Чи не той, що вбив на вулиці Юшет людину, яка вимагала жирного курчати?

- Він самий, пане.

- І цей Менвіль теж кричав: «Хай живе Кольбер!»?

- Кричав, і навіть голосніше за всіх, як скажений.

Обличчя Кольбера знову затьмарилося і набуло стурбованого виразу; сяйво гордовитої радості, яке висвітлило його, відразу згасло.

- То що ж ви кажете, - розчаровано вимовив він, - що почин у цій справі йшов від народу? Менвіль був моїм ворогом; він чудово знав, що рано чи пізно я неодмінно повішу його. Він - один із найманців абата Фуке... Усе це було, безсумнівно, підлаштовано самим Фуке, адже страчені - друзі його дитинства!

«Ось як! - подумав д'Артаньян. - Тепер мені все ясно. І все-таки Фуке, що б про нього не говорили, - благородна людина».

- Чи впевнені ви, що Менвіль убитий? - запитав Кольбер офіцера.

Тут д'Артаньян вирішив, що йому час втрутитися в розмову, і виступив уперед.

- Так, він убитий, пане Кольбер, - сказав він.

- Ах, це ви, пане? - вимовив Кольбер.

- Він убитий мною! - невимушено відповів мушкетер. - Я вважав, що Менвіль ваш запеклий ворог.

- Не мій, а короля, - заперечив Кольбер.

«Скотина! - подумав д'Артаньян. - Ти надумав ще лицемірити зі мною!»

- Я дуже щасливий, що міг надати королю таку послугу, - вимовив він вголос. - Чи не візьметеся ви довести це до відома його величності, пане інтендант?

- Прошу вас, пане, визначити точніше: що за доручення ви мені даєте і що саме повинен я передати королю? - відповідав Кольбер уїдливим тоном, у якому виразно прозвучала неприязнь.

- Я не даю вам жодного доручення, - заперечив д'Артаньян зі спокоєм, який ніколи не залишає насмішників. - Я думав, що вам не важко буде доповісти його величності, що я, потрапивши випадково на Гревську площу, розправився з Менвілем і навели належний порядок.

Кольбер широко розплющив очі і запитально глянув на начальника конвою.

- Так, вірно, - підтвердив той. - Цей пан виявився нашим рятівником.

- Що ж ви відразу не сказали, що прийшли сюди повідомити про це? - сказав Кольбер мушкетеру з досадою. - Усе пояснилося б, і вам же було б краще.

- Ви помиляєтеся, пане інтендант, я прийшов сюди зовсім не для цього.

- Однак ви здійснили справжній подвиг.

- О, - недбало промовив мушкетер, - я звик до цього.

- Так чому ж я зобов'язаний честю вашого відвідування?

- Король наказав мені з'явитися до вас.

- А, значить, ви з'явилися по гроші? - сказав Кольбер сухо, побачивши, що д'Артаньян дістає з кишені якийсь папір.

- Абсолютно вірно, пане.

- Потрудіться почекати, поки начальник конвою закінчить свою доповідь.

Д'Артаньян вельми зухвало повернувся на підборах, відважив Кольберу майже блазнівський уклін і швидко попрямував до дверей.

Така рішучість дуже здивувала Кольбера. Він звик, що військові, які зазвичай вкрай потребували грошей, виявляли невичерпне терпіння, приходячи до нього.

А що, якщо мушкетер надумає вирушити до короля і поскаржиться на поганий прийом, наданий йому скарбником, або розповість про свої подвиги? Про це варто було подумати. У всякому разі, наразі не варто дратувати д'Артаньяна відмовою, байдуже, чи прийшов він від імені короля, чи з власної ініціативи. Мушкетер надав королю дуже велику послугу, і так недавно, що її не могли ще забути.

Зваживши все це, Кольбер вирішив придушити свою зарозумілість і повернути д'Артаньяна.

- Як, ви вже залишаєте мене, пане д'Артаньян? - запитав він.

Д'Артаньян обернувся.

- А чому б і ні? - спокійно проговорив він. - Адже нам нема про що більше розмовляти.

- Але ви, ймовірно, хочете отримати гроші за ордером?

- Я? Нічого подібного, шановний пане Кольбер.

- Ну так по чеку? Як ви на службі короля роздаєте в потрібних випадках удари шпаги, так і я негайно плачу за пред'явленим мені документом. Прошу вас, пред'явіть його.

- Ні до чого, пане Кольбер, - відповів д'Артаньян, внутрішньо насолоджуючись явним замішанням інтенданта, - мені вже сплачено.

- Сплачено? Але ким же?

- Суперінтендантом.

Кольбер зблід.

- Поясніть точніше, - вимовив він здавленим голосом. - Навіщо ж ви показуєте мені документ, за яким уже сплачено?

- З почуття обов'язку, дорогий пане Кольбер. Король наказав мені отримати першу чверть платні, яку йому завгодно було мені призначити.

- Отримати від мене?

- Не зовсім так. Його величність сказав: «Сходіть до Фуке, і якщо у нього не виявиться грошей, ступайте до Кольбера».

Обличчя Кольбера на мить прояснилося.

- Отже, у суперінтенданта виявилися гроші?

- Так, напевно, у нього не бракує грошей, якщо замість чверті річного окладу, тобто п'яти тисяч ліврів...

- П'ять тисяч ліврів? За чверть року? - вигукнув Кольбер, не менше за Фуке здивований значністю суми, призначеної за солдатську службу. - Але ж це становить двадцять тисяч на рік.

- Абсолютно вірно, двадцять тисяч на рік. Ви рахуєте не гірше за покійного Піфагора, пане Кольбер.

- Можу від душі вас привітати з таким окладом, - сказав Кольбер з отруйною усмішкою. - Він удесятеро перевищує платню інтенданта.

- Однак король вибачився, що пропонує мені занадто мало, і обіцяв збільшити мій оклад згодом, коли розбагатіє. Але мені пора, я дуже поспішаю.

- Так... Всупереч очікуванням короля суперінтендант видав вам гроші?

- Так, а ви, теж проти очікування короля, відмовили мені.

- Я не відмовляв вам, пане, а просив тільки почекати трохи. Отже, ви кажете, що пан Фуке сплатив вам ваші п'ять тисяч ліврів.

- Так, так вчинили б ви... Але він зробив для мене дещо більше, дорогий пане Кольбер.

- Що ж саме?

- Він люб'язно відрахував мені повністю весь оклад, заявивши, що для короля каса у нього завжди повна.

- Весь оклад?.. Отже, пан Фуке замість п'яти тисяч ліврів видав вам двадцять тисяч?

- Так, пане.

- Але навіщо ж?

- Потім, щоб позбавити мене від трьох зайвих відвідувань головного казначейства. Як би там не було, а в мене в кишені двадцять тисяч ліврів новенькими золотими. Як ви бачите, я не потребую вас і з'явився сюди тільки для того, щоб дотриматися формальностей.

З цими словами д'Артаньян грюкнув себе по кишені, посміхнувшись і показавши при цьому тридцять два зуби, білизні яких міг би позаздрити юнак. Ці зуби немов говорили: «Дайте нам на кожного по маленькому Кольберу, і ми жваво з'їмо його».

Часом змія так само смілива, як і лев, ворона так само хоробра, як орел, і взагалі немає жодної тварини, навіть із найбоягузливіших, яка не проявила б мужності, коли справа торкнеться самозахисту. Тому і Кольбер не злякався тридцяти двох зубів д'Артаньяна і, прийнявши суворий вигляд, сказав:

- Пане, але суперінтендант не мав права робити того, що зробив.

- Чому? - запитав д'Артаньян.

- Тому що ваш ордер... Чи не потрудіться ви показати мені ваш ордер?

- Охоче - ось він.

Кольбер схопив папір із поспішністю, що збудила в мушкетері мимовільне занепокоєння і жаль про те, що він його віддав.

- Ось бачите, - продовжував Кольбер, - королівський наказ говорить: «Після пред'явлення цього сплатити пану д'Артаньяну суму в п'ять тисяч ліврів, що становить чверть призначеного йому мною річного окладу».

- Абсолютно вірно, наказ такий, - відповів д'Артаньян із перебільшеним спокоєм.

- Отже, король вважав за потрібне дати вам лише п'ять тисяч ліврів. Чому ж суперінтендант видав вам більше?

- Ймовірно, тому, що міг дати більше; адже це нікого не стосується.

- Цілком природно, що ви не обізнані в рахівництві, - зі свідомістю власної переваги зауважив Кольбер. - Скажіть, будь ласка, як би ви вчинили, якби вам потрібно було б сплатити тисячу ліврів?

- Мені ніколи не доводилося платити тисячу ліврів, - заперечив д'Артаньян.

- Але ж не станете ж ви платити більше за те, що повинні! - роздратовано вигукнув Кольбер.

- У всьому цьому мені ясно одне: у вас одна манера розраховуватися, а у пана Фуке - інша, - зауважив мушкетер.

- Моя манера єдино правильна.

- Я не заперечую.

- А тим часом ви отримали те, що вам не належало.

Очі д'Артаньяна блиснули блискавкою.

- Ви хочете сказати: отримав уперед те, що мав отримати потім? Якби я отримав те, що мені не належало, я вчинив би крадіжку.

Кольбер нічого не відповів на це делікатне запитання.

- Ви винні в касу п'ятнадцять тисяч ліврів, - сказав він у пориві службового завзяття.

- У такому разі надайте мені кредит, - з невловимою іронією відповідав д'Артаньян.

- І не подумаю, пане.

- Що таке? Ви маєте намір відібрати в мене ці три згортки золотих?

- Ви повернете їх у мою касу.

- Ну ні! Не розраховуйте на це, пане Кольбер.

- Але король потребує своїх грошей, пане.

- А я, пане Кольбер, потребую грошей короля.

- Можливо, але ви повернете мені цю суму.

- Ні за що на світі. Я чув, що хороший касир нічого не повертає, але й не бере назад.

- Подивимося, пане, що скаже король, коли я покажу йому цей ордер, який доводить, що пан Фуке не тільки сплатив те, чого не слід, а й не утримав документа, за яким здійснив оплату.

- А, тепер мені зрозуміло, пане Кольбер, для чого ви відібрали в мене папір! - вигукнув д'Артаньян.

У голосі його звучала погроза, але Кольбер не вловив її.

- Ви зрозумієте це краще згодом, - сказав він, піднявши руку, в якій був ордер.

- О, я і так прекрасно розумію, що мені нема чого чекати, пане Кольбер! - вигукнув д'Артаньян, швидко вихопивши папір із руки Кольбера і сховавши його в кишеню.

- Але це насильство, пане! - крикнув Кольбер.

- Досить, чи варто звертати увагу на витівку грубого солдата, - промовив д'Артаньян. - Щасливо залишатися, дорогий пане Кольбер.

І, розсміявшись прямо в обличчя майбутньому міністрові, він вийшов із кабінету.

«Ну, тепер цей пан буде мене обожнювати, - сказав про себе мушкетер. - Шкода тільки, що я навряд чи з ним коли-небудь зустрінуся».

LXV. Філософія серця і розуму

Людину, яка побувала в небезпечних колотнечах, зіткнення з Кольбером могло тільки потішити.

Тому весь довгий шлях від вулиці Нев-де-Пті-Шан до Ломбардської вулиці д'Артаньян внутрішньо посміювався над інтендантом. Він ще продовжував сміятися, коли на порозі крамниці зустрів усміхненого Планше. Утім, останній майже завжди посміхався від часу повернення свого патрона й отримання англійських гіней.

- Нарешті ви прийшли, мій дорогий пане, - сказав він, побачивши д'Артаньяна.

- Так, але ненадовго, друже, - відповів мушкетер, - повечеряю, ляжу поспати годинку на п'ять, а на світанку - на коня і марш у дорогу... А що, моєму коню дали півтори порції, як я велів?

- Ах, пане, - сказав Планше, - ви чудово знаєте, що ваш кінь - улюблениця всього будинку; мої прикажчики раз у раз його балують і годують цукром, горіхами й сухарями. А ви ще питаєте, чи отримав він свою порцію вівса. Спитайте краще, чи не лопнула вона від обжерливості.

- Ну добре, добре, Планше. Поговоримо про мене. Чи готова вечеря?

- Готовий. Гаряча печеня, раки, біле вино і свіжі вишні.

- Славний ти малий, Планше! Давай повечеряємо, а там - спати.

За вечерею д'Артаньян помітив, що Планше посилено тре собі чоло, наче набираючись рішучості, щоб висловити якусь думку, що міцно засіла в мозку. Кинувши ласкавий погляд на доброго товариша колишніх мандрівок, д'Артаньян цокнувся з ним і запитав:

- Друже Планше, ти щось хочеш сказати мені і не наважуєшся? Викладай, у чому справа!

- Мені здається, - відповів Планше, - ви знову вирушаєте в якусь експедицію.

- Припустимо.

- У вас знову якась нова ідея?

- Можливо, мій друг.

- Доведеться знову ризикнути капіталом? Вкладаю п'ятдесят тисяч ліврів у ваше нове підприємство!

Сказавши це, Планше радісно потер руки.

- Тут є одна заковика, Планше, - заперечив д'Артаньян.

- Яка ж?

- А та, що задум не мій і я не можу в нього вкласти нічого свого.

Ці слова вирвали з грудей Планше глибокий подих.

Скуштувавши легкої наживи, Планше не захотів зупинитися у своїх бажаннях, але за всієї своєї жадібності він володів добрим серцем і щиро любив д'Артаньяна. Тому він не міг утриматися від нескінченних порад і напучувань. Йому дуже хотілося оволодіти хоч частинкою таємниці, що оточувала нове підприємство його колишнього пана. Але всі пущені ним у хід виверти й хитрощі не привели ні до чого: д'Артаньян залишався непроникним.

Так минув вечір. Після вечері д'Артаньян зайнявся укладанням своїх речей, потім пішов до стайні, потріпав по шиї коня й оглянув його ноги та підкови; потім, перерахувавши гроші, ліг у ліжко, задув лампу й за п'ять хвилин заснув таким міцним сном, яким сплять у двадцять років, сном людини, що не знає ні турбот, ні докорів сумління.

Настав ранок. З першими променями сонця д'Артаньян був уже на ногах. Взявши під пахву свій дорожній мішок, він тихо спустився зі сходів під звуки гучного хропіння, що линуло з усіх кутів будинку. Осідлавши коня і зачинивши ворота стайні та двері крамниці, він рискою вирушив у далеку дорогу - до Бретані.

Насамперед він попрямував до будинку Фуке і кинув у поштову скриньку біля під'їзду нещасливий ордер, вирваний ним напередодні з чіпких пальців інтенданта. У конверті, адресованому на ім'я Фуке, ніхто не міг запідозрити цього ордера, навіть проникливий Планше. Д'Артаньян повернув цей документ Фуке, не скомпрометувавши себе і раз назавжди позбувшись усіляких докорів.

Зробивши це, він сказав самому собі:

«Ну, а тепер будемо на повні груди вдихати ранкове повітря: воно несе із собою здоров'я і безтурботність. І постараємося бути хитрішими в розрахунках. Пора виробляти план кампанії. Але спершу слід уявити собі ворожих полководців, з якими нам доведеться мати справу.

З них на першому місці стоїть Фуке. Що ж таке пан Фуке? Це вродливий чоловік, якого дуже люблять жінки, прославляють усі поети, великий розумник, якого ненавидять дурні.

Я не жінка, не поет і не дурень, тому не маю ні любові, ні ненависті до суперінтенданта, а отже, перебуваю в такому самому становищі, у якому був маршал Тюренн перед битвою з іспанцями. Він не відчував до них ненависті, проте ж задав їм славного прочухана.

Тепер, чого хоче король? Це не моя справа. А чого хоче Кольбер? О, Кольбер хоче саме того, чого не хоче Фуке. Чого ж хоче Фуке? Це дуже важливо знати. Він хоче того ж, що й король».

Закінчивши цей монолог, д'Артаньян розреготався і змахнув хлистом. Він був уже далеко від міста і їхав великою дорогою, полохаючи птахів, що сиділи на огорожах, і прислухаючись до дзенькоту золота у своїй шкіряній сумці.

Треба зізнатися, що щоразу, коли д'Артаньян потрапляв у таку халепу, чутливість не була його головною вадою.

- Гм, - вимовив він, - здається, ця експедиція не з небезпечних, і мою подорож можна буде порівняти з тією п'єсою, яку водив мене дивитися в Лондоні Монк; пригадується, вона називалася «Багато галасу з нічого»*.

LXVI. Подорож

Бути може, в п'ятдесятий раз від початку нашої розповіді, д'Артаньян, ця людина із залізним серцем і сталевими м'язами, залишав дім, друзів і все, що мав, і пускався шукати щастя або смерті. Смерть постійно відступала перед ним, наче боячись його, а щастя або, точніше, багатство всього лише місяць тому уклало з ним міцний союз.

Хоча д'Артаньян не був великим філософом, на кшталт Сократа або Епікура, але він мав великий розум, будучи навчений чималим життєвим досвідом.

Протягом перших тридцяти п'яти років свого життя наш гасконець мав презирство до багатства і довго вважав це презирство першим і головним пунктом кодексу хоробрості. Хоробрий той, у кого нічого немає. Нічого немає в того, хто зневажає багатство. Дотримуючись цього принципу, д'Артаньян, ставши багатим, мав запитати себе, чи зберіг він хоробрість.

Для будь-кого іншого епізод, що розігрався на Гревській площі, був би відповіддю на це запитання. Більшість людей цілком би ним задовольнилася; але д'Артаньян був досить мужній, щоб запитати себе щиросердно, чи хоробра він людина. Спочатку він було вирішив: «Здається, я досить спритно й сумлінно попрацював шпагою на Гревській площі, щоб мати право не сумніватися у своїй хоробрості».

Але тут же він заперечив собі:

«Досить, капітане, це не відповідь. Я був хоробрий тому, що хотіли спалити мій будинок, і можна поставити тисячу проти одного, що якби

бунтарям не спала на думку ця нещаслива думка, їхній план вдався б. У всякому разі, не я б завадив його здійсненню.

Які ж небезпеки можуть загрожувати мені тепер? У Бретані в мене немає будинку, який можна було б спалити, немає і скарбів, які можна було б викрасти.

Так, але в мене є шкура. Дорогоцінна шкура д'Артаньяна, яка мені дорожча за всі будинки й усі скарби на світі. Я ціную її так тому, що вона служить оболонкою для тіла, що приховує палке серце, яке радісно б'ється і, отже, задоволене життям.

Так, мені хочеться жити, і, правду кажучи, моє життя стало набагато кращим, повнішим відтоді, як я розбагатів. Хто казав, що гроші псують життя? Нічого подібного, клянуся честю: мені здається навіть, що тепер я поглинаю більше повітря і сонячного тепла, ніж раніше. Чорт забирай! Що зі мною сталося б, якби я подвоїв свої статки і якби замість цього хлиста в моїй руці опинився маршальський жезл? Та для мене, здається, не вистачило б тоді всього повітря і всього сонячного тепла!

А хіба це так нездійсненно? Хіба король не міг би зробити мене герцогом і маршалом, як його батько, Людовик Тринадцятий, зробив герцогом і коннетаблем Альбера де Люїня? Хіба я не так само хоробрий, та й до того ж ще набагато розумніший, ніж цей дурень із Вітрі*?

Ах, моїм успіхам завадить те, що я занадто розумний.

Але, на щастя, якщо на світі є справедливість, доля повинна мене ще винагородити. Вона у мене в боргу за все, що я зробив для Анни Австрійської, і зобов'язана відшкодувати мені все те, чого Анна Австрійська не зробила для мене*.

Тепер я в ладах із королем - королем, який начебто хоче царювати. Хай утвердить його бог у цьому щасливому намірі! Адже якщо він стане царювати, то потребуватиме мене, а якщо потребуватиме, то мимоволі дотримається своєї обіцянки...»

«А тепер займемося серцем... Ах, нещасний! - прошепотів д'Артаньян із гіркою усмішкою. - Ти уявляв, що не маєш серця? А воно є, невдалий ти царедворець, та ще й дуже непокірне!

Воно голосно говорить на користь Фуке. А тим часом хто такий Фуке порівняно з королем? Змовник, який навіть не намагається приховати своїх задумів. І яку прекрасну зброю дав він мені проти себе! Але його розум і люб'язність вклали цю зброю в піхви. Озброєний заколот... Адже Фуке влаштував збройний заколот... Король лише смутно підозрює Фуке в глухому обуренні, але я-то знаю і можу довести, що Фуке винен у пролитті крові підданих короля.

Так, я знаю це і мовчу. А дурне серце вимагає ще чогось у відповідь на його люб'язність, на знак подяки за видачу авансом п'ятнадцяти тисяч ліврів, за подарований перстень на тисячу пістолів, за посмішку, в якій було стільки ж гіркоти, скільки прихильності. І ось я рятую йому життя...»

«Ну, тепер, я сподіваюся, - продовжував міркувати д'Артаньян, - моє дурне серце може заспокоїтися і вважати, що поквиталося з паном Фуке.

Відтепер король - моє сонце, і, раз із паном Фуке серце моє поквиталося, горе тому, хто наважиться затулити це сонце... Отже, вперед, за його величність короля Людовіка Чотирнадцятого!»

Закінчивши роздуми, д'Артаньян пустив навскач коня, який плентався кроком, поки він був занурений у свої думи.

Хоча Зефір був чудовим конем, проте він усе-таки не міг бігти без зупинки. Другого дня після від'їзду з Парижа д'Артаньян залишив його в Шартрі, у свого приятеля, утримувача готелю, і відстань між Шартром і Шатобріаном* проїхав на поштових конях.

Останнє місто було настільки віддалене від берега, що ніхто не міг здогадатися, їде д'Артаньян до моря чи ні, і водночас настільки віддалене від Парижа, що ніхто не міг запідозрити в д'Артаньяні посланця його величності Людовика XIV.

У Шатобріані д'Артаньян відмовився від послуг пошти і купив собі коня, такого жалюгідного на вигляд, що сісти на нього всякий офіцер вважав би для себе ганьбою. За винятком масті, цей кінь сильно нагадував д'Артаньяна того знаменитого помаранчевого коня, з яким або, вірніше, на якому він вступив у світ. Утім, на нього сів уже не д'Артаньян, а простий городянин у жупані сіро-сталевого кольору та коричневих штанях - щось середнє між світською та духовною особою; схожість з останньою посилював великий чорний капелюх, вдягнутий на потерту оксамитову скуфейку. Д'Артаньян був без шпаги, тільки з товстою палицею на шнурі, що висіла на руці; під плащем про всяк випадок він сховав гарний кинджал завдовжки в десять дюймів.

Новий кінь, куплений у Шатобріані, довершив переродження. Д'Артаньян назвав його Тхірком.

- Якщо вже я Зефіра замінив Тхором, - сказав собі д'Артаньян, - мені слід змінити і власне ім'я. З д'Артаньяна я стану просто Аньяном: це ім'я більше пасує до моєї сірої сукні, круглого капелюха і потертої скуфейки.

Аньян вирушив у дорогу на Тхору, який пробігав жвавою інохіддю добрих дванадцять льє на день завдяки своїм сильним і тонким ногам, що їх розгледіло під густою шерстю досвідчене око д'Артаньяна.

Дорогий наш мандрівник вивчав холодний, непривітний край, яким він проїжджав, вигадуючи слушний привід, щоб потрапити на Бель-Іль і оглянути там усе, не викликаючи підозр.

У міру наближення до Бель-Ілю д'Артаньян дедалі більше переконувався у труднощах доручення, яке на нього поклали.

У Бретані, в цьому віддаленому старому герцогстві*, яке в ті часи не було - та й тепер ще не стало - французьким, народ не знав французького короля; більше того - не хотів його знати. З політики прості люди засвоїли одне-єдине: колишніх герцогів не стало, і замість

них необмежено панували місцеві сеньйори. Над сеньйорами - бог, якого ніколи не забували в Бретані. З усіх сеньйорів, власників замків і дзвіниць, наймогутнішим, найбагатшим, а головне - найпопулярнішим, був Фуке, власник Бель-Іля.

Навіть тут, поблизу, таємничий острів був оточений легендами. Не кожен міг туди проникнути. Острів, у шість льє завдовжки та шість завширшки, був ленним володінням, яке довго викликало у народу повагу, тому що було пов'язане з ім'ям де Реца, яке наводило тут страх. Відокремлене положення Бель-Іля на відстані шести льє від французького берега робило його абсолютно незалежним, подібно до тих величних кораблів, які, нехтуючи гаванями, сміливо кидають якір серед океану.

Д'Артаньян довідався все це, нічим не видаючи свого здивування. Він дізнався також, що найточніші відомості про Бель-Іль можна добути в Рош-Бернарі, досить великому місті, розташованому в гирлі Вілени. Можливо, звідти йому вдасться пробратися в Бель-Іль, а не то він проїде через солончаки в Геранд або Круазік і почекає там слушної нагоди переправитися на Бель-Іль. Після від'їзду з Шатобріана д'Артаньян переконався, що для Тхора не було нічого неможливого, коли ним керував Аньян.

Прибувши в Рош-Бернар, мушкетер зупинився в готелі, де запитав собі на вечерю смаженого чирка, бретонських коржів і сидру, ще більш бретонського, ніж усе інше.

LXVII. Д'Артаньян знайомиться з поетом, який став складачем, щоб друкувати свої вірші

Перш ніж сісти за стіл, д'Артаньян, за своїм звичаєм, вирішив зібрати деякі відомості. Але він добре знав аксіому цікавості: розпитуючи інших, треба й самому приготуватися до запитань з їхнього боку, а тому почав підшукувати відповідного співрозмовника.

На другому поверсі готелю розташувалося двоє постояльців, які, мабуть, також чекали на вечерю.

Один із них подорожував у супроводі слуги і, ймовірно, займав значне суспільне становище. Д'Артаньян встиг помітити двох прекрасних, ситих коней, що стояли в стайні, на яких приїхали мандрівник і його слуга.

Інша, маленька, квола людина, у запорошеному балахоні, поношеному одязі та в чоботях, пошарпаних радше від ходіння, ніж від верхової їзди, приїхала з Нанта на візку, запряженому конем, що зовсім не поступався Тхорьку. У візку лежало кілька великих тюків, загорнутих у шматки линялої матерії.

- Ось підходяща для мене людина, - вирішив д'Артаньян. - Мого поля ягода. Чому б пану Аньяну в його старому сірому жупані й потертій скуфейці не повечеряти з паном у драних чоботях, який подорожує на старому коні?

І д'Артаньян покликав господаря готелю, наказав подати йому вечерю в кімнату постояльця зі скромною зовнішністю, сам піднявся дерев'яними сходами і постукав у двері його кімнати.

- Увійдіть! - запросив незнайомець.

Д'Артаньян увійшов, склавши губи бантиком, з тарілкою під пахвою, тримаючи в одній руці капелюх, в іншій - свічку.

- Вибачте, пане, - сказав він, - я подорожую, як і ви, і ні з ким не знайомий у цьому готелі, а в мене кепська звичка нудьгувати, коли доводиться вечеряти на самоті. Усе, що я їм, здається мені несмачним і не йде на користь. Я побачив вас, коли ви зійшли вниз і наказували, щоб вам відкрили устриці. Ви мені дуже сподобалися. Крім того, я помітив, що у вас точно такий самий кінь, як у мене, і господар, імовірно тому, поставив їх у стайні поруч. Чому б, пане, якщо коні подружилися, не з'єднатися і їхнім власникам? Ось я і прийшов просити у вас дозволу повечеряти разом із вами. Звати мене Аньян. Я - управитель одного багатого вельможі, який бажає придбати солончаки* в цій місцевості й послав мене подивитися, чи не знайдеться тут чогось підходящого. Дозвольте мені додати, пане, що я був би щасливий, якби моя фізіономія так само сподобалася вам, як припала мені до серця ваша.

Д'Артаньян, по суті, бачив незнайомця вперше, бо не встиг роздивитися його внизу.

У нього були блискучі чорні очі, жовтувата шкіра і зморшки на лобі; на вигляд йому було років п'ятдесят. Загалом риси його обличчя виражали добродушність, хоча в погляді світилося лукавство.

«Ця людина, - продумав д'Артаньян, - мабуть, багато працювала головою; можливо, це вчений, тому що нижня частина обличчя - рот, ніс і підборіддя - дуже маловиразна».

- Пане, - відповів той, кого так ретельно вивчав д'Артаньян, - ви надаєте мені велику честь. Не можу сказати, щоб я коли-небудь відчував нудьгу; у мене є товариство, яке не дає мені нудьгувати, - додав він з посмішкою, - але тим не менш я дуже радий бачити вас.

Водночас чоловік у поношених чоботях кинув тривожний погляд на стіл, де устриць уже не було і лежав шматок солоного сала.

- Пане, - поспішив сказати д'Артаньян, - зараз господар принесе сюди чудову дичину і чудові коржі.

У погляді незнайомця д'Артаньян прочитав побоювання, що до нього хоче приєднатися суб'єкт, який шукає нагоди пригоститися чужим коштом. Д'Артаньян вгадав правильно: при його останніх словах обличчя незнайомця одразу просвітліло.

Дійсно, за хвилину господар приніс названі страви. Нові знайомі сіли за стіл і по-братськи розділили подану їжу та шматок солоного сала, що залишився.

- Але ж гарна річ компанія, чи не так, пане? - зауважив д'Артаньян.

- Чим? - запитав із повним ротом незнайомець.

- Зараз розповім, - відповідав д'Артаньян.

Незнайомець призупинив роботу своїх щелеп, щоб краще слухати.

- По-перше, - почав д'Артаньян, - замість однієї свічки, яка була у кожного з нас окремо, тут їх дві.

- Правда, - сказав незнайомець, здивований правильністю цього зауваження.

- Потім ви, як я подивлюся, віддаєте перевагу моїм коржам, а я вашому салу.

- Теж правильно.

- Зрештою, більше за яскраве світло і їжу за смаком я ціную задоволення, яке отримую в приємній бесіді.

- Ви, я бачу, веселун, - сказав незнайомець з усмішкою.

- Так, я людина весела, як усі люди з порожньою головою. Ось ви інша справа: у ваших очах світиться геній.

- Ах, що ви, пане...

- Дозвольте запропонувати вам одне запитання.

- Який?

- Ви вчений, чи не так?

- Ні, але, мабуть, на кшталт того... Я письменник.

- Ну, ось бачите! - вигукнув д'Артаньян, радісно плескаючи в долоні. - Я не помилився... Це чудово.

- Чому ж, пане?

- Хіба не щастя провести вечір у товаристві письменника, і, можливо, знаменитого?

- Ну, скажімо, знаменитий - не зовсім відповідне слово, - заперечив незнайомець, почервонівши.

- Скромний! О, як він скромний! - вимовив у розчуленні д'Артаньян. - Скажіть же мені назви ваших творів, якщо не хочете сказати ваше ім'я.

- Мене звуть Жюпене, пане, - сказав незнайомець.

- Прекрасне ім'я, - похвалив д'Артаньян, - мені здається, що я чув його.

- Я пишу вірші, - вимовив поет.

- Отже, я читав їх.

- Я написав трагедію.

- Отже, я її бачив.

Поет знову почервонів:

- О ні, адже мої вірші не були надруковані.

- Так, отже, я пам'ятаю ваше ім'я з трагедії.

- Ви також помиляєтеся, бо актори бургундського театру не захотіли її грати, - сказав поет із гордою посмішкою, таємниця якої відома тільки невизнаним талантам.

Д'Артаньян закусив губу.

- Отже, ви бачите, пане, - продовжував поет, - що ви помиляєтеся щодо мене: ви не знаєте мене і не могли нічого про мене чути.

- Ось що мене збиває з пантелику: ім'я Жюпене звучить красиво і здається мені гідним широкої популярності, як імена Корнеля, Ротру або Гарньє*. Я все-таки сподіваюся, пане, що за десертом ви познайомите мене з вашою трагедією. Це буде для мене найкраще тістечко, чорт забирай!.. Вибачте, пане, у мене вирвалося лайливе слово, яке часто повторює мій пан. Іноді і я дозволяю собі вставити це слівце, звісно, за його відсутності. Правда, пане, сидр цей дуже поганий? Ви згодні? І глечик якийсь кривобокий, ледве стоїть на столі. Треба б підкласти під нього що-небудь.

- Зачекайте.

Поет порився в кишені й дістав довгастий чотирикутний шматочок металу завтовшки в рядок, завдовжки дюйма в півтора. Але щойно він витягнув його, як поспішив сунути назад, мабуть, збентежений своєю необережністю. Д'Артаньян помітив це: від нього нічого не вислизало.

Він простягнув руку до шматка металу:

- Вибачте, ось цікава штука; можна подивитися?

- Звісно, - відповів поет, - але скільки ви не розглядатимете, ви все одно не зрозумієте, для чого він призначений, поки я не скажу.

Д'Артаньян помітив деяке коливання в тоні поета і поспіх, з яким він хотів заховати назад у кишеню шматок металу.

Він, за звичаєм, насторожився. Утім, незважаючи на запевнення Жюпене, він одразу ж зрозумів, що це таке.

- Ви здогадуєтеся, що це? - продовжував поет.

- Ні, - відповів д'Артаньян, - право, не знаю.

- Так знайте, пане, - сказав Жюпене, - цей шматок металу - буква друкарського шрифту.

- Та що ви!

- Прописна літера...

- Скажіть будь ласка! - вигукнув д'Артаньян, широко розплющивши очі.

- Так, пане, це Ж, початкова буква мого імені.

- Знаєте, мені хочеться сказати вам...

- Що?

- Ні, не варто... Я хотів сказати дурницю.

- Але чому ж? - відповів Жюпене заступницьким тоном.

- Річ у тім, я ніяк не можу зрозуміти, як із таких букв можна скласти слово.

- Це вас цікавить?

- Жахливо.

- Так от, дивіться, зараз я покажу вам цю штуку. Зачекайте хвилину... Тепер дивіться уважно.

Д'Артаньян з великою увагою спостерігав, як Жюпене витягнув з кишені сім-вісім літер, але дещо меншого розміру.

- Ого-го! - вигукнув Д'Артаньян.

- Що таке?

- Та у вас у кишені ціла друкарня! Чорт забирай! Це справді цікаво.

- Чи не так?

- Скільки дізнаєшся цікавого, подорожуючи!

- За ваше здоров'я! - вимовив зраділий Жюпене.

- І за ваше здоров'я, чорт забирай! Утім, цей огидний сидр недостойний людини, яка звикла вгамовувати спрагу з джерела Іппокрени*. Адже так, здається, називаєте ви, поети, джерело вашого натхнення?

- Так, пане, наше джерело називається саме так. Назва ця грецька і складається з двох слів: перше hippos, що означає кінь ... і...

- Пане, - перебив його д'Артаньян, - я пригощу вас напоєм, назва якого походить від одного французького слова, що не робить його гіршим... від слова виноград. Від цього сидру мене нудить. Дозвольте-но мені впоратися в корчмаря, чи не знайдеться в нього в льоху кілька гарних пляшок божансійського вина.

На поклик д'Артаньяна негайно ж з'явився трактирник.

- Пане, - перервав співрозмовника поет, - я боюся, що у нас не буде часу розпити вино, бо я повинен скористатися припливом, щоб сісти на барку.

- На яку барку? - запитав д'Артаньян.

- На барку, що вирушає в Бель-Іль.

«У Бель-Іль, добре», - подумав мушкетер.

- О, вам нема чого поспішати, - зауважив корчмарь, розкорковуючи пляшку, - барка відходить тільки через годину.

- Хто ж попередить мене? - запитав поет.

- Ваш сусід по кімнаті, - відповів господар готелю.

- Але я майже не знаю його...

- Щойно ви почуєте, що він іде, значить, і вам час їхати.

- Він теж їде в Бель-Іль?

- Так.

- Цей пан зі слугою, ймовірно, якийсь дворянин? - запитав д'Артаньян.

- Право, не можу вам сказати.

- Невже ви його не знаєте?

- Знаю тільки, що він п'є те саме вино, що й ви.

- Чорт забирай, ось яка честь для нас, - сказав д'Артаньян, наливаючи вино співрозмовнику, коли трактирник пішов.

- Отже, ви ніколи не бачили, як друкують книги? - вимовив поет, повертаючись до своєї улюбленої теми.

- Ніколи.

- Так от: беруться літери, що складають слово...

І він з незвичайною швидкістю і спритністю підібрав літери.

- Добре, - кивнув д'Артаньян, - але як зробити, щоб літери трималися разом? - І налив другу склянку вина своєму співрозмовнику.

Жюпене усміхнувся з виглядом зверхності і витягнув з кишені металеву лінійку, на якій почав встановлювати літери, притримуючи їх великим пальцем лівої руки.

- А як називається ця залізна штука? - запитав д'Артаньян. - Напевно, вона має свою назву?

- Вона називається складальною лінійкою, - сказав Жюпене, - за допомогою неї складаються рядки.

- Ну, ось і виходить по-моєму: у вас у кишені ціла друкарня, - підсумував д'Артаньян, сміючись таким простодушним сміхом, що поет остаточно попався на вудку.

- Ні, не зовсім так, - відповів він, - але я лінуюся писати, і коли в голові в мене складається римований рядок, я зараз же намагаюся набрати його й віддрукувати. Це позбавляє мене зайвої роботи.

«Чорт забирай! - подумав про себе д'Артаньян. - Це потребує роз'яснень».

Під якимось слушним приводом він підвівся з-за столу і, збігши зі сходів, швидко увійшов у сарай, де стояв маленький візок Жюпене. Вістрям свого кинджала він проколов матерію одного з тюків і виявив, що він сповнений друкарського шрифту, зразки якого поет носив у кишені.

- Ага! - сказав д'Артаньян. - Хоч я ще не знаю, чи бажає Фуке зміцнити Бель-Іль матеріально, але духовну зброю він, у всякому разі, готує.

І, задоволений цим відкриттям, він знову повернувся до столу. Він дізнався тепер усе, що хотів, але все ж таки просидів із поетом доти, доки в сусідній кімнаті не заворушилися, збираючись у дорогу.

Поет зараз же піднявся. Він розпорядився, щоб запрягли його коня у візок, який чекав біля дверей. Інший мандрівник зі своїм слугою сідали на коней у дворі.

Д'Артаньян провів Жюпене до пристані. Той занурив на барку свій візок із конем.

Другий мандрівник і його слуга зробили те саме зі своїми кіньми. Як не намагався д'Артаньян дізнатися ім'я невідомого пана, це йому не вдалося. Однак він постарався добре запам'ятати риси його обличчя.

Мушкетеру дуже хотілося вирушити в Бель-Іль з обома пасажирами, але побоювання зіпсувати справу перемогло цікавість і змусило його повернутися з берега в готель. Повернувшись, він негайно ліг у ліжко, щоб встати рано вранці зі свіжою головою.

LXVIII. Д'Артаньян продовжує збирати відомості

Наступного дня зі сходом сонця д'Артаньян власноруч осідлав Тхора, який всю ніч пригощався залишками вівса двох своїх сусідів.

Мушкетер розпитав, про що тільки міг, господаря готелю, який здався йому хитрим, підозрілим і відданим душею і тілом Фуке.

Щоб не накликати на себе підозр, д'Артаньян повторив свою байку про купівлю солончаків.

Вирушити звідси в Бель-Іль означало викликати пересуди, які неминуче дійшли б до замку. До того ж, як не дивно, мандрівник зі слугою залишився для д'Артаньяна загадкою, незважаючи на всі запитання, звернені до господаря, який, мабуть, добре знав свого постояльця.

Розпитавши про солончаки, мушкетер попрямував до болотистої місцевості, залишивши берег праворуч і заглибившись у велику сумну рівнину, що була морем бруду, на якому місцями сріблилися відкладення солі. Тхір сміливо ступав своїми м'язистими ногами вузькими стежками, прокладеними в солончаках.

Д'Артаньян, довірившись коню, став розглядати три загострені скелі, що височіли на обрії, немов списи, серед голої рівнини.

Містечка Піріак, Батц і Круазік, схожі одне на одне, привернули до себе його увагу. Коли мушкетер обертався назад, щоб краще орієнтуватися, він бачив на обрії теж три дзвіниці: Геранда, Пулігена і Сен-Жоашена. Вони були схожі на кеглі, між якими він зі своїм Тхориком зображував кулю. З правого боку від нього був найближчий маленький порт Піріак.

У той момент, коли д'Артаньян в'їхав туди, п'ять величезних барж, навантажених каменем, вийшли з гавані. Д'Артаньяну здалося дивним, що камінь вивозять із місцевості, де його, мабуть, зовсім немає. З властивою Аньяну простодушністю він спробував дізнатися у місцевих жителів причину такої особливості.

Старий рибак відповів Аньяну, що камінь не з Піріака і, звісно, не з боліт.

- Де ж його добувають? - запитав мушкетер.

- Його, пане, привозять із Нанта і з Пенбефа.

- А куди його везуть?

- У Бель-Іль, пане.

- Ось як! - вигукнув д'Артаньян тим самим тоном, яким він висловив своє здивування поетові, коли просив познайомити його із секретами друкарської справи. - А хіба там що-небудь будується?

- Як же, пане. Пан Фуке щороку ремонтує свій замок.

- Хіба він такий старий?

- Так, порядком.

«Тоді немає нічого дивного. Кожен власник має право лагодити свою власність, - подумав д'Артаньян. - Так і мені б сказали, що я

укріплюю свій будинок на Гревській площі, тоді як я просто-напросто збираюся ремонтувати його. Мені здається, що король отримує неправильні донесення, які вводять його в оману...»

- Але все-таки, - продовжував він уже вголос, бо доручення, покладене на нього, змушувало його бути недовірливим, - погодьтеся, мила людина, що камінь цей везуть дивним шляхом.

- Чому ж? - запитав рибак.

- Камінь доставляють із Нанта або Пенбефа Луарою?

- Так, за течією річки.

- Це справді зручно, але чому ж його доставляють не прямо з Сен-Назера в Бель-Іль?

- Е, наші баржі погані й непридатні для моря.

- Чи не все одно?

- Вибачте, пане, ви, мабуть, ніколи не плавали морем, - додав рибак не без відтінку презирства в голосі.

- Поясніть мені це, наймиліший. Мені здається, що проплисти з Пенбефа в Піріак, щоб потім вирушити з Піріака в Бель-Іль, - все одно що здійснити переїзд із Рош-Бернара в Нант, а потім пуститися з Нанта в Піріак.

- По воді шлях коротший, - заперечив незворушний рибак.

- Але ж так виходить гак.

Рибак негативно похитав головою:

- Ви забуваєте про течію, пане.

- Згоден.

- І про вітер.

- А!

- Звичайно. Течія Луари доносить судна майже до Кру-азіка. Якщо їм потрібно лагодитися або поповнити команду, вони йдуть у Піріак уздовж берега. Поблизу Піріака вони зустрічають течію в інший бік, яка несе їх до острова Дюме.

- Добре.

- Звідти течія Вілени відкидає їх до наступного острова - Гедіка.

- Так.

- А від цього острова прямий шлях на Бель-Іль. Море між островами - наче дзеркало, яким баржі пливуть, немов качки Луарою.

- А все-таки цей шлях довгий, - зауважив упертий Аньян.

- Так уже так наказав пан Фуке, - підсумував рибак, на знак поваги до цього імені піднімаючи свою вовняну шапку.

Швидкий і проникливий, як сталеве лезо, погляд мушкетера відкрив у серці старого тільки наївну довірливість, а в його рисах вираз повного й спокійного задоволення. Він вимовив «так наказав пан Фуке» таким тоном, яким кажуть: «воля божа».

Д'Артаньян потріпав по шиї свого коня, і той, ще раз показавши свою прекрасну вдачу, вирушив у дорогу, ступаючи по солончаках і

втягуючи ніздрями сухий вітер, що пригинав прибережні трави й жалюгідний верес.

О п'ятій годині мушкетер приїхав у Круазик.

Якби д'Артаньян був поетом, він замилувався б величезними мілинами завширшки в ціле льє, які під час припливу вкриваються водою, а коли море відступає, тягнуться сірими, похмурими смугами, всіяними водоростями, мертвими травами й білими рідкісними валунами, що нагадують кістки на кладовищі.

Але він - солдат, політик, честолюбець - не знаходив розради навіть у тому, щоб дивитися на небо і читати в ньому надію або попередження.

Для такої людини, як він, багряне небо означало тільки вітер і бурю. Білі легкі хмари на синяві небосхилу говорили всього лише, що море буде спокійним. І д'Артаньян вирішив:

«За першого ж припливу я попливу, хоча б у горіховій шкаралупі».

У Круазіку, як і в Піріаку, мушкетер помітив на березі величезні купи каміння. Ці велетенські стіни зменшувалися з кожним припливом, тому що камінь відвозили на острів Бель-Іль, що підтверджувало підозри, які з'явилися в нього в Піріаку.

Але що споруджував Фуке? Чи лагодив він зруйновану стіну? Чи зводив нові укріплення? Щоб дізнатися це, треба було побачити.

Д'Артаньян поставив Тхора в стайню, повечеряв, ліг спати, а наступного дня, на світанку, вже походжав по гавані, точніше, по гальці.

На мілині кілька рибаків розмовляли про сардини і креветки.

Аньян підійшов до них із веселою, привітною посмішкою.

- Буде сьогодні ловля? - запитав він.

- Так, - відповів один із рибаків, - ми чекаємо припливу.

- А де ви ловите рибу, друзі?

- Біля берегів.

- А де ловиться краще?

- У різних місцях, наприклад, поблизу острова.

- Але до острова далеко.

- Не дуже. Чотири льє.

- Чотири! Та це ціла подорож!

Рибак розреготався.

- Послухайте-но, - наївно зауважив Аньян, - адже на відстані чотирьох льє вже не видно берега. Правда?

- Не завжди.

- Ну... словом, це далеко, навіть занадто далеко, інакше я попросив би вас узяти мене з собою і показати те, чого я ніколи не бачив.

- А що?

- Живу морську рибу.

- Ви з провінції? - запитав один рибак.

- Так, із Парижа.

Бретонець знизав плечима і поцікавився:

- А бачили ви в Парижі пана Фуке?

- Часто, - відповів д'Артаньян.

- Часто? - повторили рибаки і стовпилися біля парижанина.

- Ви його знаєте?

- Трошки. Він близький друг мого пана.

- Ага! - протягнули рибаки.

- І ще, - додав д'Артаньян, - я бачив його замки в Сен-Манді, Во і його паризький будинок.

- Гарний?

- Чудовий!

- Ну, не такий гарний, як його замок у Бель-Ілі, - заявив один рибак.

- Ого! - вигукнув мушкетер і так презирливо розреготався, що всі присутні розсердилися.

- Відразу видно, що ви не бували на острові, - перебив найдопитливіший із рибаків. - Та чи знаєте ви, що його садиба займає шість льє і що там такі дерева, яких не побачиш і в Нанті!

- Дерева! У морі-то? - вигукнув д'Артаньян. - Бажав би я переконатися сам.

- Це неважко. Ми ловимо рибу біля острова Гедіка. Звідти видно темні бель-ільські дерева і білий замок, який, як лезо, врізається в море. Хочете подивитися Бель-Іль?

- А це можна? - запитав д'Артаньян.

- Усі можуть бувати там, - продовжував рибак, - хто не бажає зла Бель-Ілю або його власнику.

Легке тремтіння пробігло тілом мушкетера.

«Правда», - подумав він і вимовив уголос:

- Якби я був упевнений, що не буду страждати на морську хворобу...

- У ньому-то! - вигукнув рибак, з гордістю вказуючи на свій красивий баркас із круглими боками.

- Ну, умовили, - сказав д'Артаньян. - Я вирушу подивитися Бель-Іль, тільки навряд чи мене пустять.

- Нас же пускають.

- Вас? Чому?

- Тому що ми возимо рибу для екіпажів каперів.

- Каперів?

- Ну так, пан Фуке побудував два капери, щоб переслідувати чи то голландців, чи то англійців, і ми продаємо рибу матросам цих маленьких суден.

«Ого! - подумав д'Артаньян. - Ще того краще! Друкарня, бастіони, військові судна! Так, Фуке неабиякий противник, як я і вважав. Варто попрацювати, щоб ближче придивитися до нього».

- Ми вийдемо о пів на шосту, - діловито додав рибак.

- Я нікуди від вас не піду.

Дійсно, коли настав час, він побачив, як рибаки підтягнули свої баркаси до води. Починався приплив. Аньян сів у баркас, видаючи себе переляканим і смішачи дітлахів рибаків, які спостерігали за ним своїми розумними оченятами.

Мушкетер ліг на складений учетверо брезент, надавши працювати рибакам, і баркас, розпустивши своє велике квадратне вітрило, через дві години вже був у відкритому морі.

Д'Артаньян приніс рибакам щастя: так вони йому казали. Йому до того сподобалася ловля, що він сам узявся за справу, тобто за лісу, кричачи й чортихаючись від радості (та так, що здивував би самих своїх мушкетерів), коли лісу смикала нова здобич, що змушувала його напружувати м'язи й проявляти силу та спритність.

Веселе заняття відволікло думки мушкетера від його дипломатичного доручення. Він воював з величезним морським вугром, тримаючись однією рукою за борт, щоб спіймати розкриту пащу свого супротивника, коли господар баркаса вимовив:

- Обережно, як би нас не побачили з Бель-Іля.

Ці слова справили на д'Артаньяна враження бомби, що розірвалася. Він кинув лесу і морського вугра, які зникли у воді.

На відстані не більше ніж півльє д'Артаньян побачив синюватий силует скель Бель-Іля, а над ним білу лінію величного замку. Далі показалися ліси, зелені пасовища, худоба. Сонце, що піднялося до чверті неба, кидало золоті промені на поверхню моря й оточувало чарівний острів немов блискучим пилом. Завдяки сліпучому світлу всі тіні падали чітко, прорізаючи темними смугами блискуче тло лугів і стін.

- Еге, - сказав д'Артаньян, поглядаючи на темні скелі, - ось, здається, укріплення, які не потребують жодного інженера. Де тут висадитися на цю землю? Сам бог зробив її неприступною.

Рибак переставив вітрило і повернув кермо; баркас нахилився, хитнувся і кинувся до маленької круглої красивої гавані з новою зубчастою стіною.

- Це що, чорт забирай? - запитав д'Артаньян.

- Локмарія.

- А далі?

- Це Бангос.

- А ще далі?

- Соже... потім палац.

- Боже ти мій! Цілий світ! - зауважив мушкетер. - А ось і солдати.

- На острові тисяча сімсот осіб, - з гордістю відповів рибак. - Чи знаєте, що тутешній гарнізон складається щонайменше з двадцяти двох піхотних рот?

«Чорт забирай! - подумав д'Артаньян про себе. - Здається, король мав рацію...»

І вони пристали до берега.

LXIX. Читач, безсумнівно, здивується так само, як і д'Артаньян, зустрівши старого знайомого

Коли висаджуються хоча б із найменшого морського суденця, завжди бувають певна метушня і хвилювання, що заважають спокійно розглянути нове місце. Трап, що хитається, біганина матросів, прибій, крики і привітання тих, хто чекає на березі, - все це викликає складне почуття, що призводить до збентеження.

Тому д'Артаньян, тільки постоявши кілька хвилин на пристані, помітив у гавані й особливо в глибині острова безліч робітників.

Внизу д'Артаньян побачив п'ять барж, навантажених каменем, які відійшли при ньому з Піріака. Камінь вивантажували і переправляли на берег по ланцюжку двадцять п'ять - тридцять селян.

Велике каміння звалювали на тачки і перевозили туди ж, куди й гальку, тобто до місця виконання робіт. Які це були роботи, д'Артаньян ще не міг розібрати.

Всюди видно було таку саму діяльність, яку помітив Телемак, що висадився в Саленті*.

Д'Артаньяну дуже хотілося піти подалі, але він боявся видати свою цікавість і викликати підозру. Проте, поки рибаки торгувалися, продаючи рибу жителям містечка, він відійшов від них і, бачачи, що на нього не звертають уваги, став пильно оглядати все і всіх.

Він одразу ж помітив багато чого, що не могло обдурити його солдатського погляду.

На двох кінцях порту споруджувалися дві батареї, щоб гарматний вогонь схрещувався на осі водного басейну, що мав форму еліпса. Мабуть, на цих виступах збиралися встановити берегові гармати, бо д'Артаньян помітив, як будівельники закінчували спорудження платформ у вигляді дерев'яних півкіл, на яких можуть повертатися гармати на колесах для стрільби на всі боки.

Поруч із кожною з цих батарей ставили кошики із землею для зміцнення стін. Батареї мали амбразури, і керівник робіт підкликав до себе то одних робітників, які зв'язували фашини, то інших, які вирізали ромби і прямокутники з дерну для закріплення амбразур.

Судячи з енергії, з якою велося будівництво, можна було вважати його майже закінченим. Гармат ще не було, але дубові підстави для них були готові; ґрунт під ними було ретельно утрамбовано, і якщо на острові була артилерія, то менше ніж за два дні порт міг бути озброєний.

Коли д'Артаньян перевів погляд з берегових батарей на укріплення самого міста, він зі здивуванням переконався, що Бель-Іль захищений за новою системою, про яку за його присутності говорили графу де Ла Фер як про велике і вдале нововведення, але застосування якої на практиці він ще не бачив.

Укріплення не височіли над землею, як старовинні вали, призначені для захисту міста від штурму з приставними сходами, а, навпаки, опускалися в землю; замість стін були рови. Крім того, рови ці знаходилися нижче рівня моря, і в разі потреби їх легко було затопити за допомогою підземних шлюзів.

Дощатий міст, перекинутий через рів для зручності людей, що везуть тачки, з'єднував внутрішню частину фортів із зовнішньою.

Д'Артаньян із наївним виглядом запитав, чи можна пройти мостом, і у відповідь почув, що це нікому не заборонено. Тому він перейшов через рів і попрямував до групи землекопів. Ними командував чоловік, якого д'Артаньян помітив ще раніше; він здавався старшим інженером. На великому камені, що слугував столом, лежав план, а за кілька кроків тріщала лебідка.

Насамперед увагу д'Артаньяна привернув інженер. На ньому був розкішний камзол, що не відповідав обов'язкам цієї людини: інженеру радше пасував би одяг муляра, ніж костюм вельможі. Це був дуже високий, широкоплечий чоловік у капелюсі, прикрашеному пір'ям. Він робив величні жести і, здавалося - він стояв спиною, - сварив за лінощі своїх підлеглих.

Д'Артаньян підійшов ближче.

У цю мить чоловік у капелюсі з пір'ям перестав розмахувати руками, уперся кулаками в коліна і, зігнувшись, став спостерігати, як шестеро дюжих чоловіків намагалися підняти обтесаний камінь на дерев'яний обрубок, щоб потім підвести під брилу мотузку лебідки.

Задихаючись і обливаючись потом, будівельники щосили намагалися підняти камінь на кілька дюймів над землею, тоді як сьомий готувався за першої ж нагоди сунути під нього товстий брусок. Але камінь двічі виривався в них із рук раніше, ніж їм вдавалося достатньо підняти його, і робітникам доводилося відскакувати назад, щоб брила не віддавила їм ніг.

Чоловік у капелюсі з пір'ям випростався і гнівно запитав:

- Що це? З соломи ви, чи що? Чорт забирай! Відійдіть і подивіться, як це робиться.

«Гм, - подумав д'Артаньян, - чи не збирається він підняти цю брилу? Цікаво».

Землекопи відійшли з понурим виглядом, похитуючи головами; на місці залишився тільки той, хто тримав дерев'яний брусок, - як і раніше, готовий виконати свій обов'язок.

Людина в капелюсі з пір'ям підійшла до каменя, нахилилася, просунула під нього руки, напружила геркулесові м'язи і рівним, повільним рухом, що нагадував хід машини, підняла брилу на цілий фут від землі. Робітник скористався цим і підклав брус під камінь.

- Ось! - сказав велетень, не кинувши брилу, а повільно опустивши її на підпірку.

- Їй-богу, - вигукнув д'Артаньян, - я знаю тільки одну людину, здатну показувати такі фокуси!

- А? - запитав гігант і обернувся.

- Портос! - прошепотів здивований мушкетер. - Портос у Бель-Ілі!

Зі свого боку чоловік у капелюсі подивився на уявного управителя і впізнав його, незважаючи на незвичний костюм.

- Д'Артаньян! - вигукнув він, червоніючи. - Тсс! - додав він через мить.

- Тсс! - відгукнувся мушкетер.

Справді, якщо д'Артаньян викрив Портоса, то й Портос теж упіймав д'Артаньяна. У першу хвилину в кожному з них найсильніше говорило бажання зберегти свою таємницю.

Проте вони обійнялися.

Вони хотіли приховати від присутніх свої імена, а не свою дружбу.

Але після обіймів обидва задумалися.

«Чому Портос у Бель-Ілі перевертає каміння?» - запитав себе д'Артаньян, але, звісно, запитав подумки.

Портос, менш досвідчений у дипломатії, подумав уголос.

- Навіщо ви в Бель-Ілі? Що ви тут робите?

Потрібно було відповісти без вагань.

Якби д'Артаньян не знайшовся одразу, він би ніколи не пробачив собі цього.

- Я тут тому, що ви в Бель-Ілі, друже мій.

- Ага, - відповів Портос, мабуть, збитий з пантелику цим доказом, намагаючись з'ясувати собі його за допомогою своєї відомої нам кмітливості.

- Звичайно, - продовжував д'Артаньян, який не бажав дати своєму другові отямитися, - я спочатку поїхав до вас у П'єрфон.

- І не застали мене там?

- Ні, але я бачив Мустона.

- Але ж не Мустон сказав вам, що я тут?

- Чому б йому було не сказати мені цього? Хіба я не заслуговую на довіру Мустона?

- Він сам цього не знав.

- О, ось причина, принаймні не образлива для мого самолюбства.

- Але як же ви дісталися до мене?

- Е, дорогий мій, такий важливий пан, як ви, залишає сліди всюди, де побуває, і я не поважав би себе, якби не вмів знаходити моїх друзів.

Навіть настільки улесливе пояснення не цілком задовольнило Портоса.

- Але я їхав переодягненим - отже, я не міг залишати слідів, - сказав він.

- Як же ви переодяглися?

- Я приїхав під виглядом мельника.

- Хіба такий вельможа, як ви, Портосе, може засвоїти манери простих людей настільки, щоб обдурити інших?

- Але клянуся вам, мій друже, я так добре грав свою роль, що всі обманювалися.

- Проте все ж не настільки добре, щоб я не міг відшукати вас.

- Так. Але як же це сталося?

- Зачекайте, зараз розповім. Уявіть собі, Мустоне...

- Ах уже цей Мустон! - бурчав Портос, зсуваючи дві тріумфальні арки, що слугували йому бровами.

- Та почекайте ж! Мустон не винен, бо він сам не знав, де ви.

- Звичайно. І тому-то мені так хочеться швидше все зрозуміти.

- Як ви нетерплячі, Портосе!

- Жахливо, коли чогось не розумію.

- Ви все зрозумієте. Адже Араміс писав вам у П'єрфон?

- Так.

- Він написав, щоб ви приїхали до рівнодення?

- Так.

- Ну ось, - підсумував д'Артаньян, сподіваючись, що Портос задовольниться цим поясненням.

Велетень глибоко задумався.

- Так, так, - сказав він нарешті, - розумію. Араміс кликав мене до рівнодення, і тому ви зрозуміли, що він просить мене приїхати до нього. Ви запитали, де Араміс? Ви міркували так: «Де Араміс, там і Портос». Ви дізналися, що Араміс у Бретані, і вирішили: «Портос у Бретані».

- Саме так. Право, Портосе, ви просто чаклун. Як ви все це відразу вгадали! Приїхавши в Рош-Бернар, я дізнався про зведення чудових укріплень на Бель-Ілі. Це підбурило мою цікавість. Я сів у рибальський човен, не підозрюючи, що ви в Бель-Ілі. Приїхавши і побачивши людину, яка підняла такий камінь, якого не зрушив би і сам Аякс*, я вигукнув: «Тільки барон де Брасьє в змозі проробляти такі штуки». Ви почули, повернулися, впізнали мене, ми обійнялися, і, їй-богу, якщо ви не проти, давайте обіймемося ще раз.

- Ось як усе просто пояснюється, - промовив Портос.

І він обійняв д'Артаньяна з таким гарячим почуттям, що протягом п'яти хвилин мушкетер не міг зітхнути.

- Та ви стали ще сильнішим за колишній, - зауважив д'Артаньян. - Добре ще, що тільки в руках!

Портос відповів привітною посмішкою.

Протягом п'яти хвилин д'Артаньян не міг перевести подих і за цей час обмірковував нелегку роль, яку йому доведеться грати. Треба було про все розпитати, самому ні на що не відповідаючи. Коли він остаточно віддихався, у нього вже був вироблений план кампанії.

LXX. У якій неясні ідеї д'Артаньяна починають потроху прояснюватися

Д'Артаньян негайно почав наступ:

- Тепер, коли я вам усе пояснив, мій друже, або, точніше, коли ви все вгадали, скажіть мені, що ви тут робите, у цьому пилу й бруді?

Портос витер чоло, з гордістю озирнувся на всі боки і сказав:

- Але мені здається, ви бачите, що я тут роблю.

- Звісно, звісно, ви піднімаєте каміння.

- О, тільки щоб показати цим ледарям, що таке справжній чоловік! - з презирством сказав Портос. - Але ви розумієте...

- Так, перевертати каміння - не ваша справа, а тим часом багато хто, для яких це заняття - їхнє справжнє ремесло, не може підняти його. Ось що змусило мене запитати: «Що ви робите тут, бароне?»

- Я вивчаю топографію.

- Топографію?

- Так, але що ви самі робите в сукні городянина?

Д'Артаньян зрозумів, що він марно висловив своє здивування. Портос скористався цим, щоб на запитання відповісти запитанням.

На щастя, д'Артаньян був до нього готовий.

- Але ж ви знаєте, що я дійсно городянин. Ця сукня відповідає моєму суспільному становищу.

- Повно, повно, ви мушкетер.

- Помиляєтеся, дорогий друже: я подав у відставку.

- Як? Ви залишили службу?

- Так.

- Ви покинули короля?

- Назавжди.

Портос підніс до неба руки з виглядом людини, яка дізналася щось нечуване.

- Та що ж змусило вас зважитися на це?

- Я був незадоволений королем. Мазаріні давно був мені противний, як ви знаєте. І я на все махнув рукою.

- Але ж Мазаріні помер.

- Знаю. Якраз перед його смертю я подав у відставку, і два місяці тому мою відставку прийняли. Тоді-то, почуваючись цілком вільним, я вирушив у П'єрфон, щоб побачитися з моїм милим Портосом. Я чув, що ви добре розподілили час усіх днів тижня, і хотів трохи пожити так, як ви.

- Друже мій, ви знаєте, мій дім відкритий для вас не на два тижні, а на рік, на десять років, назавжди.

- Дякую вам, Портосе.

- Ах! Чи не потрібно вам грошей? - запитав Портос, брязкаючи півсотнею луїдорів, що лежали в нього в кишені.

- Ні, мені нічого не потрібно; я помістив свої заощадження до Планша, і він виплачує мені відсотки.

- Ваші заощадження?

- Так; чому ви вважаєте, що в мене не може бути заощаджень, як у будь-якої людини?

- Я? Навпаки, я завжди припускав... Точніше, Араміс завжди припускав, що у вас є заощадження. Бачте, я не втручаюся в ці справи, але думаю, що заощадження мушкетера навряд чи дуже значні.

- Звичайно, порівняно з вами, Портос, мільйонером, я не багатий. Але судіть самі: у мене було двадцять п'ять тисяч ліврів.

- Непогано, - люб'язно відповів Портос.

- А потім, - продовжував мушкетер, - двадцять восьмого числа минулого місяця я додав до них двісті тисяч ліврів.

Очі Портоса округлилися, красномовно запитуючи мушкетера: «Та в кого ж ти вкрав таку суму, дорогий друже?»

- Двісті тисяч ліврів! - вигукнув він нарешті.

- Так, таким чином, разом із двадцятьма п'ятьма тисячами, які в мене були, і з грошима, які зараз при мені, у мене тепер загалом двісті сорок п'ять тисяч ліврів.

- Ну! Звідки ж у вас цей стан?

- Зачекайте, я потім розповім усю цю історію. Але оскільки мені ще потрібно повідомити вам багато чого, відкладемо мою розповідь до пори до часу.

- Чудово, - погодився Портос. - Значить, ви багаті! Але що ж розповідати!

- Розкажіть, як Араміса призначили...

- Ваннським єпископом?

- Так, так, саме, - сказав д'Артаньян. - Наш милий Араміс! Він робить кар'єру!

- Так, так. Він і на цьому не зупиниться.

- Як? Ви думаєте, що він не задовольниться ліловими панчохами, і йому захочеться червоної шапки*?

- Тсс! Вона йому обіцяна.

- Королем?

- Людиною сильнішою за короля.

- Ах, Портосе, друже мій, ви говорите просто неймовірні речі.

- Чому неймовірні? Хіба у Франції не бувало осіб, могутніших за короля?

- Так, звісно. За часів Людовіка Тринадцятого сильнішим за короля був герцог Рішельє. За часів регентства - кардинал Мазаріні, за часів Людовіка Чотирнадцятого - це пан...

- Ну?

- Пане Фуке?

- Вірно! Як ви відразу здогадалися?!

- Отже, Фуке обіцяв зробити Араміса кардиналом?

Обличчя Портоса стало стриманим і суворим.

- Збережи мене боже, друже мій, втручатися в чужі справи, а головне - видавати таємниці, які людям бажано зберегти. Коли ви побачитеся з Арамісом, він скаже вам, що знайде за потрібне довірити.

- Справді, Портосе, ви сховище таємниць. Повернемося ж до вас.

- Добре, - погодився Портос.

- Отже, ви мені сказали, що вивчаєте тут топографію?

- Саме так.

- Ого, друже мій, ви підете далеко!

- Чому?

- Але ж ці укріплення чудові!

- Ви знаходите?

- Звичайно, Бель-Іль неприступний, якщо не вести правильну облогу.

- Я теж так думаю, - сказав Портос, потираючи руки.

- Хто ж так зміцнив острів?

Портос прийняв важливий, самовдоволений вигляд:

- А ви не здогадуєтеся?

- Ні, я можу тільки сказати, що це зробила людина, яка вивчила всі системи і вибрала найкращу.

- Тсс, - вимовив Портос, - пощадіть мою скромність, милий мій д'Артаньян.

- Як! - вигукнув мушкетер. - Так це ви... О!

- Змилуйтеся, мій друже!

- Це ви придумали, розпланували, спорудили всі ці бастіони, редути, куртини, півмісяці*, це ви готуєте цей критий хід?

- Прошу вас!

- О, Портосе, ви гідні поклоніння! Але ви завжди приховували від нас свої таланти. Сподіваюся, мій друже, ви все докладно покажете мені.

- Це дуже просто. Ось мій план.

- Покажіть.

Портос підвів д'Артаньяна до каменя, що слугував йому столом, на якому був розгорнутий план. Внизу було написано жахливим почерком Портоса, почерком, про який ми вже мали нагоду згадувати:

«Замість квадрата або прямокутника, як це робили досі, надайте площі вигляду правильного шестикутника. Цей багатокутник має ту перевагу, що в ньому більше кутів, ніж у чотирикутнику. Кожну сторону вашого шестикутника (розмір якого ви визначите на місці) розділіть навпіл. Від середньої точки ви проведете перпендикуляр до центру багатокутника; він дорівнюватиме довжині шостої частини периметра. Від крайніх точок кожної сторони багатокутника ви проведете дві діагоналі, які перетнуть перпендикуляр. Ці дві прямі утворюють лінії оборони...»

- Ого! - зауважив д'Артаньян, дочитавши до цього місця. - Та це ціла система, Портосе!

- Так, повна, - сказав той. - Хочете читати далі?

- Ні, я прочитав достатньо. Але, дорогий Портосе, якщо саме ви керуєте роботами, то навіщо ви письмово виклали свою систему?

- А смерть, дорогий друже?

- Як смерть?

- Ну так. Усі ми смертні.

- Правда, - зітхнув д'Артаньян, - у вас на все знайдеться відповідь.

І він поклав план на камінь.

Хоча д'Артаньян протримав його в руках дуже недовго, проте під великим почерком Портоса він розгледів набагато дрібніші літери, які нагадували йому почерк, що він у молодості бачив у листах до Марі Мішон*; тільки над цими буквами так старанно попрацювала гумка, що для будь-якої людини, менш проникливої, ніж наш мушкетер, сліди стертих рядків були б непомітні.

- Вітаю, мій друже, вітаю! - сказав д'Артаньян.

- А тепер, чи не правда, ви знаєте все, що хотіли знати? - важливо вимовив Портос.

- О так! Тільки, будь ласка, дорогий друже, зробіть мені останню люб'язність.

- Говоріть, я тут господар.

- Скажіть, що це за пан прогулюється он там, за лінією солдатів?

- Це пан Жетар.

- А хто такий пан Жетар, мій друже?

- Це наш домашній архітектор.

- Якого ж будинку?

- Будинки пана Фуке.

- Ага! - вигукнув д'Артаньян. - Ви, значить, теж на службі у пана Фуке, Портосе?

- Я? Чому? - запитав топограф, червоніючи до кінчиків вух.

- Але, говорячи про архітектора Бель-Іля, ви сказали: наш домашній архітектор, немов ішлося про замок П'єрфон.

Портос закусив губу.

- Мій дорогий, - сказав він, - адже Бель-Іль належить пану Фуке, як П'єрфон мені. Ви були в П'єрфоні?

- Я щойно говорив вам, що побував там місяці два тому.

- Чи не зустрічали ви там пана, який розгулював із лінійкою в руці?

- Ні. Але якщо він дійсно ходив там, я міг би його зустріти.

- Ну, так це був пан Буленгрен.

- А хто такий пан Буленгрен?

- Якщо хто-небудь зустріне його, коли він іде з лінійкою в руці, і запитає мене: «Хто такий пан Буленгрен?», я відповім: «Це наш домашній архітектор». Так от, Жетар - такий самий Буленгрен для пана

Фуке. Але він не стосується укріплень, ви розумієте. Рішуче не має до них ані найменшого стосунку, фортечними роботами керую я.

- Ах, Портосе! - вигукнув д'Артаньян, опускаючи руку, як переможений, що віддає свою шпагу. - Ах, мій дорогий, та ви не тільки великий топограф, а й першокласний діалектик!

- Чи не так? - відповів Портос. - Це було чудове міркування.

І він надувся, як морський вугор, який сьогодні вранці вислизнув із рук д'Артаньяна.

- Ну, - продовжував мушкетер, - а інший пан, який ходить із Жетаром, теж служить у Фуке?

- О, - презирливо відповів Портос, - це Жюпене або Жюпоне*, поетишка.

- Я думав, що в пана Фуке достатньо поетів у Парижі: Скюдері, Лоре, Пелісон, Лафонтен. Сказати правду, Портосе, цей поет не робить вам честі.

- Ех, друже мій, нас рятує те, що він живе тут не як поет.

- А в якості кого?

- Набірника. І ви зараз до речі нагадали мені, що я маю сказати два слова цьому грубіяну.

- Говоріть.

Портос знаком покликав Жюпене, який, упізнавши д'Артаньяна, не хотів підходити. Це змусило Портоса повторити запрошення більш енергійно. Жюпене наблизився.

- А! - зауважив Портос. - Ви тут від учорашнього дня, а вже викидаєте свої штуки!

- Як так, пане бароне? - тремтячи, запитав Жюпене.

- Ваш верстат скрипів усю ніч, заважаючи мені спати.

- Пане... - боязко заперечив Жюпене.

- Вам ще нічого не доручали друкувати: не слід було пускати верстат. Що ви друкували сьогодні вночі?

- Маленький вірш, складений мною.

- Маленьке! Киньте. Верстат так скрипів, що його ставало шкода. Щоб це більше не повторювалося! Чуєте?

- Так, пане бароне.

- Добре, цього разу я вам прощаю. Ідіть.

Поет пішов так само смиренно, як і з'явився на поклик.

- Ну, тепер, коли ми задали головомойку цьому диваку, поснідаємо.

- Добре, - погодився мушкетер, - поснідаємо.

- Тільки, - додав Портос, - зауважу вам, мій друже, що сніданку ми можемо приділити лише дві години.

- Що робити! Постараємося гарненько розпорядитися цим часом. Але чому у вас тільки дві години?

- Тому що о першій годині починається приплив, а з припливом я вирушаю у Ванн. Однак я завтра ж повернуся, а тому залишіться тут, мій друже, і будьте як удома. У мене гарний кухар, чудовий льох.

- Ні, - відповів д'Артаньян, - я придумав ще краще... Ви відпливаєте у Ванн, щоб побачити Араміса?

- Так.

- Ну, так я, навмисне приїхав із Парижа, щоб зустрітися з Арамісом, поїду з вами.

- Прекрасна думка!

- Мені слід було почати з того, щоб побачити Араміса, а потім вас. Але людина припускає, а бог розпоряджається. Я почав із вас, а закінчу Арамісом.

- Чудово.

- А довго їхати до Ванна?

- О, всього шість годин: три години морем звідси до Сарзо і три години дорогою від Сарзо до Ванна.

- Як зручно! І ви часто буваєте у Ванні? Адже до єпископа так близько.

- Так, раз на тиждень. Зачекайте, я захоплю із собою план.

Портос узяв план, ретельно склав його і сховав в об'ємисту кишеню.

«Непогано, - прошепотів про себе д'Артаньян. - Здається, я тепер знаю, який інженер насправді зміцнює Бель-Іль».

Через дві години з припливом Портос і д'Артаньян відпливли в Сарзо.

LXXI. Хресний хід у місті Ванні

Переправа від Бель-Іля до Сарзо зайняла небагато часу завдяки одному з тих швидкохідних каперів, призначених для гонитви за ворогом, про які д'Артаньяну говорили рибаки. Вони стояли на рейді в Локмарії, і один з них, з командою вчетверо меншою, ніж повний екіпаж воєнного часу, підтримував зв'язок між Бель-Ілем і материком.

Д'Артаньян ще раз встиг переконатися, що Портос, чудовий інженер і топограф, погано втаємничений у державні таємниці.

«Звичайно, - подумав він, - у Ванні я за півгодини дізнаюся більше, ніж Портос дізнався в Бель-Ілі за два місяці. Але щоб дізнатися дещо, треба, щоб Портос не вдався до єдиної військової хитрості, яку я залишив у його розпорядженні. Треба завадити йому попередити Араміса про мою появу».

Тепер усі турботи мушкетера полягали в тому, щоб наглядати за Портосом.

Треба зауважити, однак, що Портос зовсім не заслуговував такої недовіри. Він і не думав про погане. Можливо, у першу хвилину своєї

появи д'Артаньян і викликав у нього деяку підозру; але майже негайно ж д'Артаньян знову посів у його доброму й мужньому серці те місце, яке він посідав у ньому завжди, і жодна тінь не затьмарювала погляду Портоса, коли він із ніжністю спрямовував очі на свого друга.

Коли вони висадилися, Портос запитав, чи чекають на нього коні; справді, вони чекали на перехресті дороги, яка, огинаючи Сарзо, йде до Ванну.

Коней було два: один для дю Валлона, інший для його конюшого.

Відтоді як Мушкетон пересувався тільки у візку, Портос завів собі конюшого.

Д'Артаньян чекав, що Портос запропонує послати конюшого за конем, і збирався відмовитися від цієї люб'язності... Але нічого подібного не сталося. Портос просто наказав слузі зійти з сідла і чекати на його повернення в Сарзо, а д'Артаньян запропонував сісти на коня конюшого.

Той так і зробив.

- Ну, ви людина завбачлива, Портосе, - сказав мушкетер своєму другові, сідаючи на коня.

- Так, але це люб'язність Араміса. Моїх коней тут немає, і Араміс надав у моє розпорядження свої стайні.

- Чорт забирай! Чудові коні, хоча і єпископські, - зауважив д'Артаньян. - Утім, адже Араміс не звичайний єпископ.

- Свята людина, - гугняво вимовив Портос, піднявши очі до неба.

- Значить, він сильно змінився, адже ми знали його нечестивцем.

- На нього зійшла благодать.

- Чудово! - вигукнув д'Артаньян. - Тепер мені ще більше хочеться його бачити.

І він пришпорив коня, прискоривши його крок.

- Ого, - сказав Портос, - якщо ми поїдемо так, то будемо на місці через годину, а не через дві.

- А далеко це звідси?

- Чотири з половиною льє.

- Отже, треба їхати швидко.

- Знаєте, мій друже, - зауважив трохи згодом д'Арта-ньян, - ваш кінь уже спітнів.

- Так, дуже спекотно. Бачите, показався Ванн?

- Чудово бачу; здається, дуже гарне місто.

- А ви ніколи не бували в ньому?

- Ніколи.

- І не знаєте міста?

- Ні.

- Так дивіться, - сказав Портос, підводячись на стременах, що змусило його коня присісти на передні ноги. - Бачите он там залитий сонцем шпиль?

- Бачу.

- Це собор Святого Петра. Тепер дивіться: бачите в передмісті другий хрест?

- Бачу.

- Це Сен-Патерн, улюблена парафіяльна церква Араміса. За переказами, святий Патерн був першим ваннським єпископом. Щоправда, Араміс каже інше. Але ж він такий учений, що, можливо, це тільки паро... пара...

- Парадокс? - підказав д'Артаньян.

- Саме так. Дякую. Язик погано слухається мене. Дуже спекотно.

- Продовжуйте, мій друже, - сказав д'Артаньян, - продовжуйте свої цікаві пояснення. Що це за величезна біла будівля, у якій багато вікон?

- А! Це колегія єзуїтів. Ви потрапили в саму точку. Бачите поруч із колегією великий будинок із баштoчками прекрасного готичного стилю, як каже цей дурень Жетар? Там живе Араміс.

- Як? Не в єпископстві?

- Ні, єпископський будинок - руїна. Крім того, він стоїть у місті, Арамісу ж більше подобається передмістя. Тому він більше й любить Сен-Патерн, що ця церква в передмісті. До того ж у передмісті є фехтувальний зал, майданчик для гри в м'яч і домініканський монастир. Ось він, із дзвіницею до самого неба. Передмістя наче віддалене місто: стіни, вежі, рови; навіть набережна доходить до нього, і до неї пристають судна. Якби наш капер не сидів на вісім футів у воді, ми б підпливли, розпустивши вітрила, до самих вікон Араміса.

- Портосе, друже мій, - вигукнув д'Артаньян, - ви справжнє джерело премудрості, джерело глибоких і дотепних роздумів. Ви мене вражаєте.

- Ось ми і приїхали, - сказав Портос, зі звичайною скромністю змінюючи тему розмови.

«І до речі, - подумав д'Артаньян, - кінь Араміса тане на очах, наче зроблений із льоду або снігу».

Вони в'їхали в передмістя, але тільки-но зробили кроків сто, як зі здивуванням побачили квіти й листя, що вкривали вулицю. На стародавніх ваннських стінах висіли старовинні, рідкісні килими. Із залізних балконів звисали білі драпірування, всіяні букетами. На вулицях не було ні душі: відчувалося, що все населення зібралося десь в одному місці.

Раптово, повернувши за ріг, д'Артаньян і Портос почули спів. Розряджений по-святковому натовп виднівся крізь дим ладану, що синюватими клубами здіймався до неба; цілі хмари рожевих пелюсток здіймалися до вікон других поверхів. Над потоком голів виднілися хрести й хоругви, під покровом яких ішли молоді дівчата в білих сукнях і у вінках із волошок.

По обидва боки вулиці рухалася процесія, йшли солдати гарнізону з букетами в дулах рушниць і на кінцях пік.

Це був хресний хід.

Поки д'Артаньян з Портосом, приховуючи своє нетерпіння, шанобливо дивилися на процесію, до них наблизився розкішний балдахін. Перед ним ішло сто єзуїтів і сто домініканців, а позаду два архідиякони, скарбник, сповідник і дванадцять каноніків.

Під балдахіном погляду друзів постало шляхетне бліде обличчя, обрамлене чорним із сивиною волоссям, з тонкими, суворо стиснутими губами і вузьким підборіддям, яке видавалося вперед. Цю горду голову було увінчано митрою, завдяки якій обличчя єпископа здавалося не тільки величним, а й аскетично зосередженим.

- Араміс! - мимоволі скрикнув мушкетер, побачивши таке знайоме обличчя.

Прелат здригнувся. Здавалося, цей голос справив на нього таке саме враження, як голос Спасителя на мертвого, що воскресає. Він повільно підняв очі й подивився туди, звідки пролунав вигук.

Неподалік від себе він одразу помітив Портоса і д'Артаньяна.

Завдяки гостроті свого погляду д'Артаньян за кілька секунд побачив дуже і дуже багато чого. Образ прелата назавжди закарбувався в його пам'яті.

Найбільше д'Артаньяна вразила одна обставина.

Упізнавши його, Араміс почервонів, потім миттєво загасив владний вираз, що промайнув у його полум'яних очах, і майже невловиму дружню ніжність. Було очевидно, що Араміс подумки запитав себе: «Як це д'Артаньян опинився тут із Портосом і навіщо він з'явився у Ванн?»

Араміс зрозумів усе, що відбувалося в душі д'Артаньяна, бачачи, що той не опустив перед ним свого погляду. Він знав розум і проникливість свого друга і боявся, що здивування і фарба, що залила його обличчя, видадуть його секрети. Це був колишній Араміс, який постійно приховував якусь таємницю.

Щоб звільнитися нарешті від цього допитливого погляду, Араміс, наче генерал, що припиняє вогонь непотрібної вже батареї, простягнув свою красиву білу руку, прикрашену аметистовим пастирським перснем, розітнув повітря знаменням хреста і вбив своїх друзів благословенням.

Можливо, неуважний мрійник д'Артаньян, який був безбожником усупереч власній волі, не схилився б під цим святим благословенням, якби Портос не помітив його неуваги й не поклав дружньо руку на плече свого товариша. Цей ласкавий дотик пригнув мушкетера до землі.

Д'Артаньян похитнувся: ще трохи, і він упав би ниць.

Тим часом Араміс пройшов далі.

Ледве д'Артаньян торкнувся землі, як він, подібно до Антея*, прийшов до тями і сердито повернувся до Портоса. Але в благих намірах доброго Геркулеса не можна було засумніватися: ним керувало тільки почуття релігійної пристойності. І це підтвердили слова Портоса, які завжди служили йому не для того, щоб приховати думку, а для того, щоб її доповнити.

- Як мило з його боку, - сказав він, - що він особливо благословив нас. Він позитивно свята людина і до того ж славний товариш.

Менш переконаний, ніж Портос, у правильності такої оцінки, д'Артаньян промовчав.

- Бачите, дорогий друже, - продовжував Портос, - він нас помітив, і замість того щоб рухатися звичайним кроком, як раніше, дивіться, як він поспішає. Процесія йде вдвічі швидше. Наш милий Араміс хоче скоріше зустрітися з нами, обійняти нас.

- Правда, - голосно відповів д'Артаньян. Але про себе додав: «Все-таки ця лисиця мене бачила і тепер встигне приготуватися!»

Процесія віддалилася, і шлях був вільний. Портос і д'Артаньян попрямували прямо до єпископського палацу, оточеного натовпом, що жадав бути присутнім при поверненні прелата.

Д'Артаньян помітив, що натовп цей складався здебільшого з городян і військових. Він упізнав у цьому звичайну спритність свого друга.

Справді, Араміс не належав до числа людей, які шукають марної популярності. До чого була йому любов ні на що не потрібних прихильників? Жінки, діти, люди похилого віку, ці звичайні супутники пастирів, не складали його свити.

Через десять хвилин обидва друзі переступили поріг єпископського палацу.

Араміс повернувся точно тріумфатор. Солдати салютували йому зброєю як начальнику, городяни вклонялися скоріше як другові й покровителю, ніж як главі церкви. В Арамісі було щось, що нагадувало римських сенаторів, у будинках яких завжди юрмилися клієнти.

Біля самого під'їзду він півхвилини радився з якимось єзуїтом, який, бажаючи говорити з ним довірливо, сунув голову під балдахін. Нарешті єпископ повернувся до себе. Повільно зачинилися за ним двері, і натовп розсіявся, але спів і молитви ще лунали.

Був прекрасний день. До морського повітря домішувався аромат землі. Місто дихало щастям, радістю, силою.

Д'Артаньян точно відчував присутність незримої всемогутньої руки, яка створювала цю силу, цю радість, це щастя, розливаючи всюди аромат.

«О! - подумки сказав він собі. - Портос нагромадив жиру, в Араміса додалося величі».

LXXII. Велич ваннського єпископа

Портос і д'Артаньян увійшли через особливі двері, відомі тільки друзям єпископа.

Само собою зрозуміло, що провідником був Портос. Гідний барон скрізь почувався як удома. Але в покоях його преосвященства єпископа ваннського Портос, зразковий солдат, який звик шануватити те, що, здавалося йому, стояло на моральній висоті, і мовчки схилявся перед святістю Араміса, поводився стримано. Цю стриманість д'Артаньян відзначив у поводженні Портоса зі слугами і домочадцями Араміса. Однак вона не заважала Портосу ставити їм запитання, і друзі дізналися, що єпископ щойно повернувся і зараз з'явиться в домашньому колі, менш величний, ніж перед паствою.

Дійсно, через чверть години, протягом яких д'Артаньян і Портос дивилися один на одного, відчинилися двері зали, і з'явився єпископ у домашньому вбранні.

Араміс ішов, високо піднявши голову, як людина, що звикла наказувати; край його суконного фіолетового вбрання був піднятий. Рука впиралася в стегно. Він не збрив своїх тонких вусів і загостреної борідки, за модою епохи Людовика XIII.

Коли він увійшов, у кімнаті поширився тонкий аромат його парфумів, завжди одних і тих самих в елегантних людей і жінок великого світу, тож складається враження, що ці пахощі властиві їм самим.

Однак у парфумах Араміса відчувалося ще щось церковне, що віддавало ладаном; аромат цей не п'янив, він проникав у людину, не пестив почуття, а викликав повагу.

Увійшовши в кімнату, Араміс, не зупиняючись ні на мить, не вимовивши жодного слова - будь-які слова здалися б зайвими в таку хвилину, - підійшов до переодягненого мушкетера і стиснув його в обіймах з такою ніжністю, в якій найпідозріліша людина не виявила б холодності або удавання.

Д'Артаньян також гаряче обійняв його.

Портос схопив ніжну руку Араміса своєю величезною рукою, і д'Артаньян помітив, що Араміс простягнув колосу ліву руку, як, напевно, завжди робив. Портос, напевно, десятки разів завдавав болю його пальцям, прикрашеним перснями.

Покінчивши з привітаннями, Араміс подивився прямо в обличчя д'Артаньяну, запропонував йому стілець, а сам сів у тіні, дозволивши світлу падати на обличчя співрозмовника. Цей виверт, звичайний для дипломатів і для жінок, вельми нагадував прикриття, яких шукають противники на поєдинках.

Д'Артаньян зрозумів намір Араміса, але не показав виду. Він знав, що попався, але саме тому почувався на шляху до відкриттів. Він був

старим воякою і не боявся удаваної поразки, сподіваючись отримати з неї всі вигоди.

Першим заговорив Араміс.

- Ах, дорогий друже, милий д'Артаньян! - сказав він. - Який радісний випадок!

- Цей випадок, мій поважний товаришу, я назвав би дружбою, - відповів д'Артаньян. - Я вас відшукав, як завжди, коли мені хотілося запропонувати вам якесь підприємство або коли в мене було кілька вільних годин, які я міг присвятити вам.

- А! - без жодного піднесення вимовив Араміс. - Ви шукали мене?

- Ну так, дорогий Араміс, - втрутився Портос, - і ось доказ: він знайшов мене в Бель-Ілі. Правда, люб'язно?

- А-а... - протягнув Араміс, - у Бель-Ілі...

«Ну ось, - подумав д'Артаньян, - мій простодушний Портос, сам того не підозрюючи, почав обстріл».

- У Бель-Ілі? - запитав Араміс. - У цій дірі, у цій пустелі! Так, це справді люб'язно.

- А я повідомив йому, що ви у Ванні, - усе тим самим тоном продовжував Портос.

Д'Артаньян посміхнувся тонкою, майже іронічною посмішкою:

- Ну ні, я і сам знав це, я тільки хотів подивитися...

- Що?

- Чи жива ще наша колишня дружба; чи заб'ються при побаченні наші серця, огрубілі від старості; чи вирветься ще з них радісний крик, яким вітають друзів.

- І що ж? Ви маєте бути задоволені! - сказав Араміс.

- Так собі.

- Чому?

- Портос мені сказав: «тсс!», а ви...

- Що я?

- А ви мене благословили.

- Що робити, мій друже, - з посмішкою промовив Араміс. - Благословення - найбільша коштовність бідного прелата.

- Повноті, друже мій!

- Запевняю вас.

- А тим часом у Парижі кажуть, що Ванн - одне з найкращих єпископств Франції.

- А, ви говорите про блага тимчасові? - з розсіяним виглядом зауважив Араміс.

- Зрозуміло: адже я ними дорожу.

- Тоді поговоримо про них, - з усмішкою промовив Араміс.

- Ви визнаєте, що ви один із найбагатших французьких прелатів?

- Дорогий мій, якщо ви заводите мову про гроші, скажу вам, що Ванн приносить двадцять тисяч ліврів щорічного доходу, ні більше ні менше. У цій єпархії сто шістдесят парафій.

- Непогано, - підсумував д'Артаньян.

- Чудово!.. - сказав Портос.

- Але, - продовжував мушкетер, не зводячи очей з Араміса, - не назавжди ж ви поховали себе тут?

- Вибачте, але я не визнаю таких слів.

- Мені здається, що, живучи так далеко від Парижа, людина почувається похованою.

- Мій друже, я старію, - відповів Араміс. - Столичний шум і метушня не годяться більше для мене. У п'ятдесят сім років шукаєш спокою і роздумів. Тут я їх знайшов. Що може бути суворішим і водночас прекраснішим за цю країну? Тут, дорогий д'Артаньян, я знайшов протилежне всьому тому, що колись любив. А наприкінці життя необхідно жити не так, як жив на початку. Часом до мене навідуються задоволення колишніх часів, не відволікаючи, однак, мене від турбот про спасіння душі. Я ще живу на землі, а тим часом із кожною годиною наближаюся до неба.

- Яке красномовство, мудрість, скромність! Ви - зразковий прелат, Араміс, вітаю.

- Але, - з усмішкою відповів Араміс, - адже ви ж не для того тільки відвідали мене, щоб обсипати компліментами... Скажіть: що привело вас сюди? Невже я такий щасливий, що можу надати вам якусь послугу?

- На щастя, ні, дорогий друже, - сказав мушкетер. - Адже я багатий і вільний.

- Багаті?

- Так, звісно, не так, як ви чи Портос. У мене близько п'ятнадцяти тисяч ліврів ренти.

Араміс недовірливо подивився на нього. Дивлячись на скромний костюм свого друга, він не міг припустити думки, що мушкетер розбагатів.

Д'Артаньян зрозумів, що час порозумітися, і розповів про свої пригоди в Англії.

Він бачив, як очі прелата під час його розповіді раз у раз спалахували, а тонкі пальці тріпотіли.

Портос же не тільки захоплювався д'Артаньяном, а просто схилявся перед ним і був у нестямі від захвату. Коли д'Артаньян замовк, Араміс запитав:

- А що ж далі?

- Ви бачите, - відповів мушкетер, - в Англії в мене є друзі та власність, а у Франції - гроші. І я вам пропоную все, що маю. Ось навіщо я приїхав.

Незважаючи на всю свою твердість, д'Артаньян не витримав виразу очей Араміса і перевів погляд на Портоса. Так відскакує шпага, натрапивши на непереборну перешкоду, і шукає нового напрямку.

- Однак, - сказав єпископ, - це досить дивний костюм для подорожі.

- Він жахливий, знаю, але мені не хотілося їхати під виглядом військового або важливого вельможі. Розбагатівши, я став скупим.

- І ви вирушили в Бель-Іль? - не давши д'Артаньяну отямитися, запитав Араміс.

- Так. Я знав, що застану там Портоса і вас, - відповів мушкетер.

- Мене! - вигукнув Араміс. - Мене? Ось уже рік, як я тут і жодного разу не переправився через протоку.

- О-о! - протягнув д'Артаньян. - Я не вважав вас таким домосідом.

- Ах, дорогий друже, я вже зовсім не той. Мені важко їздити верхи, і море мене стомлює. Я бідний, хворий священик; я вічно страждаю, вічно скаржуся; я прагну суворого життя, яке, як мені здається, личить старості; я люблю розмовляти зі смертю. Я живу на одному місці, мій дорогий д'Артаньян, на одному місці.

- Тим краще, мій друже, оскільки ми, ймовірно, будемо сусідами.

- Так? - зауважив Араміс не без подиву, якого він навіть не намагався приховати. - Ви будете моїм сусідом?

- Ну так!

- Яким чином?

- Я хочу купити прибуткові солончаки між Піріаком і Круазіком. Уявіть собі, мій друже, видобуток солі дасть близько двадцяти відсотків чистого баришу: жодних збитків, жодних зайвих витрат. Океан - вірний, акуратний постачальник - через кожні шість годин приноситиме внесок у мою касу. Я перший парижанин, який придумав таке підприємство. Не треба тільки розголошувати цього. Ми скоро будемо сусідами. Я отримаю смугу в три льє за тридцять тисяч ліврів.

Араміс кинув погляд на Портоса, немов запитуючи, чи правда все це, чи не криється тут якась пастка, але незабаром, немов засоромившись бажання вдатися до такого слабкого помічника, він зібрав усі сили для нового штурму або нової оборони.

- Мені говорили, що у вас були неприємності при дворі, але що ви вийшли з них так, як виходили з усякого становища, мій милий д'Артаньян, тобто з військовими почестями.

- Я! - вигукнув мушкетер з гучним сміхом, який, однак, не міг замаскувати його збентеження, оскільки слова Араміса вселили йому думку, що прелату відомо його нове становище при королі. - Розкажіть мені про це, мій милий Араміс!

- Так, мені, бідному єпископу, загубленому в глушині, розповідали, що король зробив вас повіреним свого кохання.

- До кого?

- До пані Манчіні.

Д'Артаньян зітхнув вільно.

- Не заперечую, - відповів він.

- Король, кажуть, захопив вас на зорі за Блуаський міст, щоб поговорити зі своєю красунею.

- Абсолютно вірно, - погодився д'Артаньян. - А, вам це відомо? Ну, в такому разі вам також відомо, що я того ж дня подав у відставку.

- Це правда?

- О, друже мій, цілком.

- І тоді ви поїхали до графа де Ла Фер? До мене? До Портоса?

- Так.

- Щоб просто відвідати нас?

- Ні. Я не знав, що ви не вільні, і хотів відвезти вас із собою в Англію.

- Так, розумію, і тоді ви, дивовижна людина, один виконали те, що хотіли запропонувати нам зробити вчотирьох. Я підозрював, що ви відігравали певну роль у цій чудовій реставрації, дізнавшись, що вас бачили на прийомах у короля Карла, який розмовляв із вами як друг, точніше, як людина, яка вам зобов'язана.

- Але як ви дізналися все це? - запитав д'Артаньян, який побоювався, що відомості Араміса докладніші, ніж йому б цього хотілося.

- Дорогий друже, - сказав прелат, - моя дружба схожа на дбайливість старого нічного сторожа, який сидить у башточці у нас на молу. Ця людина щовечора запалює ліхтар, щоб світити суднам, які повертаються додому. Він схований у своїй будочці, і рибаки його не бачать; але він уважно стежить за ними, шукає їх, кличе, веде в гавань. Я схожий на цього сторожа. Час від часу до мене доходять звістки, нагадуючи про все, що я любив. І я стежу за старими друзями в бурхливому життєвому морі; я, бідний спостерігач, якому господь дав будочку, проводжаю їх уявним поглядом.

- А що я робив після Англії? - запитав д'Артаньян.

- Ах, це вже насильство над моїм зором. Я нічого не знаю: очі мої ослабли. Я шкодував, що ви не згадали про мене. Я сумував про те, що ви мене забули. Я був не правий. Я знову бачу вас, і це для мене свято, клянуся вам, - велике свято! А як поживає Атос? - додав Араміс.

- Дуже добре, дякую.

- А наш юний вихованець Рауль?

- Він, на мій погляд, успадкував спритність свого батька, Атоса, і силу свого опікуна, Портоса.

- А як ви переконалися в цьому?

- Я в цьому переконався якраз напередодні від'їзду. На Грев-ській площі готували страту: здійнялися заворушення. Ми опинилися серед бунтівного натовпу, і нам довелося попрацювати шпагами. Він діяв відмінно.

- Ого! А що ж він зробив? - усміхнувся Портос.

- Насамперед викинув із віконця людину, наче це була грудка вати.

- Чудово! - похвалив Портос.

- Потім фехтував, як ми в хороші дні.

- А чому здійнялося обурення? - запитав Портос.

Д'Артаньян зазначив, що Араміс під час запитання Портоса залишився абсолютно спокійним.

- Через двох відкупників, - відповів він, дивлячись на Араміса, - яких повісили за наказом короля; це були два друзі пана Фуке.

Лише легкий рух брів прелата показав, що він чув слова мушкетера.

- О! - вигукнув Портос. - А як звали цих друзів пана Фуке?

- Д'Емері та Ліодо, - відповів д'Артаньян. - Вам знайомі ці імена, Арамісе?

- Ні, - зневажливо промовив прелат. - Здається, це фінансисти?

- Саме так.

- Як, невже пан Фуке дозволив повісити своїх друзів? - обурився Портос.

- Чому б і ні? - запитав Араміс.

- Але мені здається...

- Якщо цих нещасних повісили, значить, король велів їх стратити. Пан Фуке може керувати фінансами, але життя і смерть людей не в його владі.

- Усе одно, - проворчав Портос, - на місці пана Фуке я б...

Араміс зрозумів, що Портос зараз скаже небезпечну дурницю, і перервав розмову, зауваживши:

- Ну, дорогий д'Артаньян, залишимо сторонніх. Давайте краще поговоримо про вас.

- Та про мене вам відомо все. Ні, поговоримо краще про вас, Арамісе.

- Я вже сказав, мій друже, у мені не залишилося Араміса.

- І навіть абата д'Ербле?

- Навіть його. Перед вами людина, яку господь узяв за руку і підняв до становища, що перевищило його надії.

- Бог? - перепитав д'Артаньян.

- Так.

- Гм! Дивно. А мені казали, ніби це зробив пан Фуке.

- Хто це сказав? - запитав Араміс, який, попри всі свої зусилля, не міг приховати легкого рум'янцю, що виступив на його щоках.

- Базен.

- Дурень!

- Що й казати, до генія йому далеко. Але він мені сказав це, а я повторюю його слова.

- Я ніколи і в очі не бачив пана Фуке, - промовив Араміс зі спокійним і чистим поглядом дівчини, яка жодного разу ще не збрехала.

- Але, - заперечив д'Артаньян, - якби ви бачили і навіть знали його, у цьому немає жодної біди. Пан Фуке - славна людина!

- А!

- Великий політик!

Араміс зробив жест, що виражав повну байдужість.

- Всемогутній міністр!

- Я підкоряюся тільки королю і папі, - зауважив Араміс.

- Гм! - вимовив д'Артаньян найнаївнішим тоном. - Я кажу так, тому що тут усі марять Фуке. Рівнина належить Фуке; солончаки, які я збираюся купити, - власність Фуке; острів, на якому Портос став топографом, належить Фуке; гарнізони належать Фуке, галери - теж... Отже, зізнаюся, що мене не здивувало б, якби ви підкорилися йому, точніше, віддали б у його владу свою єпархію. Пан Фуке не король, але він такий самий могутній володар, як король.

- Слава богу, я нікому не належу, окрім себе, - відповів Араміс, який протягом цієї розмови стежив за кожним рухом д'Артаньяна, за кожним поглядом Портоса.

Але Портос залишився абсолютно нерухомий, а д'Артаньян безпристрасний. Вправний супротивник, він спритно відпарував усі удари, і жоден з них не влучив у ціль. Проте обидва приятелі втомилися від боротьби, і запрошення до вечері було для всіх полегшенням.

За столом напрямок розмови змінився. Крім того, і Араміс, і д'Артаньян зрозуміли, що ні тому, ні іншому не вдасться дізнатися нічого нового.

Портос нічого не зрозумів з усієї цієї дуелі. Він не зронив ні слова, тому що Араміс знаком наказав йому мовчати. І вечеря для нього була тільки вечерею. Але Портос цілком задовольнявся цим.

Отже, вечеря пройшла чудово.

Говорили про війну і про фінанси, про мистецтво і про кохання. Араміса вражало кожне зауваження д'Артаньяна про політику.

Здивовані погляди Араміса збільшували недовіру мушкетера, а явна недовіра д'Артаньяна посилювала недовіру Араміса.

Нарешті д'Артаньян навмисне кинув ім'я Кольбера. Він приберіг цей удар наостанок.

- Хто такий Кольбер? - поцікавився єпископ.

«Ну, це вже занадто! - проворчав собі під ніс мушкетер. - Не будемо ж дрімати, не будемо!»

І він розповів про Кольбера всі подробиці, які Араміс міг побажати дізнатися.

Вечеря, точніше бесіда Араміса і д'Артаньяна, затягнулася до першої години ночі.

Рівно о десятій Портос заснув на своєму стільці, захропівши, як орган.

Опівночі його розбудили, щоб відправити в ліжко.

- Гм! - проворчав він. - Здається, я задрімав, а тим часом усе, що ви говорили, було дуже цікаво.

О першій годині ночі Араміс провів д'Артаньяна в приготовану для нього кімнату, найкращу в єпископському палаці. У розпорядження мушкетера було надано двоє слуг.

- Завтра о восьмій годині, - оголосив єпископ, прощаючись із д'Артаньяном, - якщо хочете, ми вирушимо кататися верхи; звісно, і Портос поїде з нами.

- О восьмій годині? Так пізно? - запитав д'Артаньян.

- Ви знаєте, мені необхідно для сну сім годин, - заперечив Араміс.

- Правильно.

- На добраніч, милий друже. - І Араміс обійняв мушкетера.

«Чудово! - подумки усміхнувся д'Артаньян, коли двері за Арамісом зачинилися. - О п'ятій годині я буду на ногах».

Прийнявши таке рішення, він ліг і заснув міцним сном.

LXXIII. Портос починає шкодувати, що привіз д'Артаньяна

Ледве д'Артаньян загасив свічку, як Араміс, який стежив крізь фіранку за світлом у кімнаті свого друга, навшпиньки прокрався до Портоса.

Велетень, що влігся вже години за півтори перед тим, розкинувся на перині. Він занурився в той благодатний спокій першого сну, який у Портоса не могли порушити ні дзвін, ні гуркіт гармат.

Двері його кімнати тихо розкрилися під обережною рукою Араміса. Єпископ підійшов до сплячого. Товстий килим заглушав його кроки; втім, хропіння Портоса поглинало всі інші звуки. Араміс поклав руку на плече гіганта.

- Ну, милий Портос, - сказав він, - вставайте.

Голос Араміса був ніжний і ласкавий, але в ньому звучала не порада, а наказ. Рука торкнулася плеча легко, але вона вказувала на небезпеку.

Портос крізь сон почув ці слова і відчув дотик. Він здригнувся.

- Хто тут? - загримів він.

- Тсс, це я, - прошепотів Араміс.

- Ви, милий друже? Але навіщо ви мене будите?

- Щоб сказати вам, що потрібно їхати.

- Їхати? Куди?

- У Париж.

Портос підскочив і сів, спрямувавши на Араміса великі перелякані очі:

- У Париж?

- Так.

- Боже мій! - зітхнув Портос і знову ліг, наче дитина, що чинить опір няньці, щоб відтягнути для сну ще годинку-другу.

- Тридцять годин верхової їзди, - рішуче додав Араміс. - Будуть чудові змінні коні.

Портос рушив ногою і застогнав.

- Ну, ну, милий друже, вставайте, - повторював прелат із відтінком нетерпіння.

Портос висунув з-під ковдри обидві ноги.

- І мені необхідно їхати? - запитав він.

- Абсолютно необхідно.

Портос підвівся з ліжка, і скоро підлога і стіни затремтіли від його кроків, важких, як кроки кам'яної статуї.

- Заради бога тихіше, милий Портос, - зупинив його Араміс, - ви його розбудите!

- Ах, правда, - рявкнув Портос, - я й забув. Але не турбуйтеся, я буду обережний.

І, кажучи це, він упустив пояс із пристебнутими до нього шпагою, пістолетами і гаманцем, з якого випали з дзвоном монети, що розсипалися. Від цього шуму кров в Араміса закипіла, між тим як Портос тільки голосно розреготався.

- Чудеса! - тим самим тоном вимовив він.

- Тихіше, Портосе, тихіше!

- Правда...

І він дійсно наполовину понизив голос.

- Я хотів сказати, - продовжував Портос, - що починаєш копатися саме тоді, коли треба поспішати, і особливо шумиш, коли треба рухатися беззвучно.

- Так, правда. Але давайте спростуємо цю думку, Портосе. Будемо поспішати й мовчати.

- Ви бачите, я стараюся, - проворчав Портос, натягуючи штани.

- Дуже добре.

- Отже, це терміново?

- Так, і дуже серйозно.

- Ого!

- Д'Артаньян розпитував вас у Бель-Ілі?

- Нітрохи.

- Не може бути! Пригадайте.

- Він запитав мене, що я роблю; я відповів: «Займаюся топографією». Я хотів сказати інше слово, яке ви одного разу вимовили, але я ніяк не міг його пригадати.

- Тим краще. Про що ще він вас запитував?

- Запитав, хто такий Жетар.

- Ще?

- Хто такий Жюпене.

- Чи не бачив він випадково плану наших укріплень?

- Бачив.

- Ах, чорт забирай!

- Але будьте спокійні: я гумкою стер ваш почерк. Неможливо запідозрити, що ви дали мені вказівки щодо цих робіт.

- У нашого друга пильне око.

- Чого ви боїтеся?

- Боюся, що все відкриється, Портосе. Потрібно попередити велике нещастя. Я наказав замкнути всі двері: д'Артаньяна не випустять до світанку. Кінь осідланий; ви домчите до першої підстави і до п'ятої години ранку проїдете п'ятнадцять льє. Ходімо.

Араміс одягнув Портоса зі спритністю, що не поступалася мистецтву найдосвідченішого камердинера. Портос, збентежений і водночас спантеличений, не зупиняв його і тільки розсипався у вибаченнях.

Нарешті він був готовий. Араміс узяв його за руку і вивів, змушуючи обережно переступати зі сходинки на сходинку, не дозволяючи зачіпати за одвірки, повертаючи його то в один, то в інший бік, немов він, Араміс, був гігантом, а Портос карликом. Дух керував матерією.

Осідланий кінь справді чекав на подвір'ї.

Портос сів у сідло. Араміс сам узяв коня під вуздечку і провів його двором, встеленим соломою, щоб заглушити стукіт копит. Водночас єпископ здавлював ніздрі коня, щоб він не заіржав.

Біля зовнішніх воріт Араміс притягнув до себе Портоса, який готувався скакати, не запитавши навіть, навіщо він їде.

- Тепер, друже Портос, - сказав йому на вухо єпископ, - без відпочинку до Парижа: їжте, пийте, спіть на коні, не втрачаючи ні хвилини!

- Чудово. Жодного разу не зупинюся.

- Передайте цей лист будь-що-будь у власні руки Фуке. Необхідно, щоб він отримав його завтра до полудня.

- Отримає.

- І пам'ятайте про одне, мій друже.

- Про що?

- Що ви їдете за патентом на титул герцога і пера.

- О! - вимовив Портос із блискучими очима. - У такому разі я доскачу за добу.

- Постарайтеся.

- Ну, відпускайте коня... Уперед, Голіафе!

Араміс відпустив не повід, а ніздрі тварини. Портос пришпорив Голіафа, і кінь як скажений рвонув з місця галопом.

Араміс стежив за вершником, поки той не сховався в темряві; втративши його з поля зору, він повернувся у двір.

У кімнаті мушкетера не було руху. Слуга, який чергував біля його дверей, не бачив світла і не чув жодного шуму. Араміс обережно замкнув вхідні двері, відпустив слугу і ліг спати.

Д'Артаньян справді нічого не підозрював. Тому, прокинувшись о пів на п'яту, він уявив, що здобув перемогу. Неодягнений, він підбіг до вікна, яке виходило у двір. Світало. Двір був порожній; навіть кури ще не зійшли з сідала. Не було видно нікого зі слуг. Усі двері були замкнені.

«Чудово, повна тиша, - подумав д'Артаньян. - У всякому разі, я прокинувся раніше за всіх у будинку. Одягнемося».

І д'Артаньян одягнувся.

Але цього разу він не намагався костюмом Аньяна надати собі вигляду городянина або духовної особи, про який так дбав раніше. Йому навіть удалося, підтягнувши пояс, застебнувшись, одягнувши набекрень фетровий капелюх, почасти повернути собі ту військову подобу, відсутність якої вразила Араміса.

Покінчивши з одяганням, він з удаваною безцеремонністю без попередження увійшов до кімнати господаря будинку. Араміс спав або прикидався сплячим.

Велика розкрита книга лежала на його нічному пюпітрі; свічка в срібному свічнику ще горіла. Це доводило, як мирно провів ніч прелат, з якими добрими намірами готувався прокинутися.

Мушкетер вчинив з єпископом абсолютно так само, як єпископ вчинив з Портосом. Він торкнувся його плеча. Ясно було, що Араміс прикидався, бо він, який завжди вирізнявся таким чуйним сном, не прокинувся одразу, а змусив д'Артаньяна повторити свій дотик.

- А, це ви? - сказав він, потягуючись. - Яка приємна несподіванка! Подумайте, уві сні я зовсім забув, що ви у мене. Котра година?

- Не знаю, - зніяковів д'Артаньян. - Здається, рано, але в мене залишилася військова звичка прокидатися зі світанком.

- Хіба ви хочете їхати зараз же? - запитав Араміс. - Пам'ятаєте, ми змовилися виїхати о восьмій годині. Давайте так і зробимо.

- Можливо; але мені так хотілося побачитися з вами, що я подумав: чим швидше, тим краще.

- А мій семигодинний сон? - зупинив його Араміс. - Дивіться, я розраховував на нього, і мені доведеться відшкодувати згаяне.

- Але мені здається, раніше ви так не любили поспати. У вас була кипуча кров, ви ніколи не валялися в ліжку.

- Саме тому тепер я люблю полежати.

- О, зізнайтеся, ви призначили восьму годину не заради сну.

- Боюся, що ви станете сміятися з мене, якщо я скажу правду.

- Говоріть.

- Від шостої до восьмої я звик молитися.

- Я не думав, що єпископи підкоряються такому суворому статуту.

- Єпископ, дорогий друже, повинен дотримуватися зовнішніх пристойностей більше, ніж який-небудь церковний служка.

- Чорт візьми! Ось слова, які мене примиряють із вашим преподобієм: зовнішні пристойності! Це слова мушкетера! Хай живуть зовнішні пристойності!

- Не хваліть мене за них, а краще вибачте, д'Артаньян. У мене вирвалися дуже мирські, дуже світські слова.

- Отже, я повинен піти?

- Мені необхідно зосередитися, дорогий друже.

- Добре, я йду. Але, будь ласка, заради язичника на ім'я д'Артаньян скоротіть ваші роздуми і молитви. Я жадаю поговорити з вами.

- Добре, мій друже, обіцяю вам, що через півтори години...

- Півтори години молитов і роздумів! Дорогий мій! А чи не можна скоротити?

Араміс розсміявся.

- Ви, як і раніше, чарівні, молоді, веселі! - посміхався він. - Ви приїхали в мою єпархію, щоб посварити мене з благодаттю.

- Ось як!

- О, я ніколи не міг противитися вашим чарам, д'Артаньян! Ви коштуватимете мені порятунку душі.

Д'Артаньян закусив губу.

- Добре, - усміхнувся він, - беру гріх на себе. Швидко перехрестившись, прочитайте одне «Отче наш», і їдемо!

- Тсс, - перебив його Араміс, - ми більше не самі. Я чую, що сюди йдуть.

- Відправте їх.

- Не можна. Учора я призначив їм прийом. Це директор єзуїтської колегії і настоятель домініканського монастиря.

- Ваш штаб? Чудово.

- А ви чим поки що займетеся?

- Розбуджу Портоса і в його товаристві стану чекати кінця ваших нарад.

Араміс не ворухнувся, не рушив бровою. Жодного слова, жодного жесту.

- Ідіть, - сказав він.

Д'Артаньян повернувся до дверей.

- До речі, ви знаєте, де міститься Портос?

- Ні, але я запитаю.

- Ідіть коридором і відкрийте другі двері ліворуч.

- Дякую. До побачення.

І д'Артаньян пішов у напрямку, зазначеному єпископом.

За десять хвилин він повернувся.

Араміс сидів між настоятелем-домініканцем і главою єзуїтської колегії абсолютно в такому ж становищі, в якому мушкетер застав його одного разу в готелі Кревкера*.

Їхня присутність не збентежила мушкетера.

- У чому справа? - неквапливо запитав Араміс. - Ви, здається, хочете щось повідомити мені, дорогий друже?

- Річ у тім, - відповів д'Артаньян, пильно дивлячись в обличчя Арамісу, - що Портоса немає в кімнаті.

- Де ж він може бути?

- Я запитую вас про це.

- А ви не дізнавалися у слуг?

- Запитував.

- Що ж вам відповіли?

- Що Портос часто йде з дому, не попередивши нікого, і що, ймовірно, він пішов або поїхав.

- Що ж ви зробили?

- Я побував у стайні, - спокійно вимовив мушкетер.

- Навіщо?

- Щоб подивитися, чи поїхав Портос верхи.

- І що ж? - запитав єпископ.

- У стійлі номер п'ять немає коня на ім'я Голіаф.

Мушкетер сильно хвилювався, тим часом як Араміс вів розмову найлюб'язнішим тоном.

- О, я розумію, - посміхнувся Араміс, подумавши хвилину. - Портос поїхав, щоб зробити нам сюрприз.

- Сюрприз?

- Так. Канал, що йде звідси до моря, славиться своїми качками, чирками й бекасами; це улюблена дичина Портоса. Він привезе нам на сніданок дюжину смачних птахів.

- Ви думаєте? - засумнівався д'Артаньян.

- Цілком упевнений. Куди б він міг інакше поїхати? Я впевнений, що він узяв із собою рушницю.

- Можливо, - промовив д'Артаньян.

- Знаєте що, дорогий друже? Сідайте на коня і наздоженете його.

- Добре, - сказав д'Артаньян. - Зараз поїду.

Араміс подзвонив і велів лакею, який увійшов, розпорядитися, щоб осідлали коня, якого вибере пан д'Артаньян.

Біля дверей лакей відійшов убік, щоб пропустити вперед мушкетера.

У цей час очі лакея зустрілися з очима його пана. Легкий рух брів показав розумному спостерігачеві, що йому треба робити.

Д'Артаньян схопився в сідло. Араміс почув стукіт підков об каміння.

За мить слуга повернувся.

- Що? - запитав його єпископ.

- Монсеньйор, він їде вздовж каналу до моря, - відповів слуга.

- Добре, - відпустив його Араміс.

Справді, мушкетер, відкинувши всі підозри, їхав до океану, сподіваючись побачити серед дюн або на мілині велетенську постать Портоса.

Дві години д'Артаньян відшукував Портоса; нарешті він повернувся додому.

«Ми, мабуть, розминулися, - думав він, - і зараз обидва мої товариші, мабуть, чекають мого повернення».

Д'Артаньян помилився. Він не знайшов Портоса в єпископському будинку, так само як і на березі каналу.

На верху сходів на нього чекав Араміс із засмученим обличчям.

- Вас не наздогнали, дорогий д'Артаньян? - ще здалеку крикнув він.

- Ні. А ви за мною посилали?

- Я в розпачі, дорогий друже, у розпачі, що змусив вас проїхатися марно. О сьомій годині прийшов священик із Сен-Патерна. На дорозі він зустрів дю Валлона, який, не бажаючи нікого будити, поїхав потайки; йому ж Портос доручив сказати, що він боїться, як би Жетар під час його відсутності не зіпсував чогось, а тому вирішив, скориставшись припливом, вирушити до Бель-Іль.

- Але ж Голіаф не міг проскакати чотири льє морем?

- Там добрих шість, - поправив його Араміс.

- Тим більше.

- Тому-то, милий друже, - з лагідною посмішкою зауважив прелат, - Голіаф стоїть у стайні і, здається, дуже задоволений, що на його спині немає Портоса.

Справді, коня привели назад із того місця, де велетень сів на свіжого коня. Таким було розпорядження прелата, від уваги якого не вислизала жодна дрібниця.

Мушкетер зробив вигляд, що цілком повірив цьому поясненню.

Він почав прикидатися під впливом підозр, що дедалі більше й більше посилювалися в ньому.

За сніданком він сидів між єзуїтом і Арамісом і посміхався домініканцеві, який сидів навпроти нього, жирна фізіономія якого була йому добряче огидна.

Розкішний сніданок сильно затягнувся. Чудові іспанські вина, прекрасні морбіганські устриці, добірна риба з гирла Луари, велетенські пенбефські креветки, ніжна польова дичина прикрашали стіл. Д'Артаньян багато їв і мало пив, Араміс не пив зовсім або принаймні пив тільки воду.

Після сніданку д'Артаньян сказав:

- Дайте мені рушницю.

- Ви хочете піти на полювання?

- Я думаю, що в очікуванні Портоса мені найкраще буде цим зайнятися.

- Візьміть будь-який зі стіни.

- Ви не вирушите зі мною?

- Ах, дорогий друже, дуже б хотів, але єпископам полювання заборонено.

- А! - відповів д'Артаньян. - Я цього не знав.

- Крім того, - додав Араміс, - до дванадцятої у мене справи.

- Значить, мені доведеться йти одному? - запитав д'Артаньян.

- Так, на жаль. Але головне, повертайтеся до обіду.

- Право, у вас годують так добре, що я не можу не повернутися.

Д'Артаньян встав з-за столу, вклонився своїм співтрапезникам, узяв рушницю, але замість того, щоб вирушити на полювання, швидко попрямував до маленького ваннського порту.

Він кілька разів озирався, бажаючи дізнатися, чи йдуть за ним: нікого і нічого не було видно.

За двадцять п'ять ліврів він найняв маленький рибальський баркас і о пів на дванадцяту відчалив, цілком упевнений, що його не вистежили. І справді, за ним ніхто не їхав. Тільки єзуїт, який зранку стояв на високій дзвініці своєї церкви, не пропустив жодного його кроку, стежачи за ним у сильну підзорну трубу.

О чверті дванадцятої Араміс дізнався, що човен д'Артаньяна попрямував до Бель-Ілю.

Човен ішов швидко; сильний північно-західний вітер ніс його до острова.

У міру того як д'Артаньян наближався до мети, він усе пильніше вдивлявся в берег. Він шукав очима в натовпі або серед укріплень яскравий костюм Портоса і його масивну фігуру.

Пошуки д'Артаньяна були марними; він висадився, нікого не зустрівши, і перший же солдат, до якого він звернувся, сказав йому, що пан барон ще не повернувся з Ванна.

Не гаючи ні хвилини, д'Артаньян наказав рульовому тримати курс на мис Сарзо.

Незважаючи на швидкість переправи, д'Артаньяна мучили нетерпіння і прикрість, про які могла б розповісти тільки палуба баркаса: він невтомно ходив по ній взад і вперед протягом трьох годин.

Від набережної, до якої пристав його баркас, д'Артаньян миттю дістався до єпископського палацу.

Своїм швидким поверненням він думав збентежити Араміса. Йому хотілося дорікнути Арамісу в лукавстві, зробивши це стримано, але досить тонко, щоб змусити Араміса відчути всі наслідки такої поведінки й вирвати в нього хоч частину таємниці. Він, зрештою, сподівався словесною атакою, як багнетним ударом, зруйнувати таємничість, що оточувала Араміса, і змусити його відкрити свої карти.

Але в передній він зустрів камердинера, який, нерозумно посміхаючись, перегородив йому дорогу.

- До його преосвященства! - крикнув д'Артаньян, намагаючись рукою відсторонити камердинера.

- До його преосвященства?

- Ну так, звісно. Хіба ти не впізнаєш мене, дурню?

- Звичайно, ви шевальє д'Артаньян. Але його преосвященства немає вдома.

- Як? Його преосвященства немає вдома? Де ж він?

- Поїхав.

- Куди?

- Не знаю, але, можливо, його преосвященство повідомляє це вам у листі, який він доручив мені віддати вашій милості.

І камердинер вийняв із кишені лист.

- Давай скоріше, опудало! - вигукнув д'Артаньян, вириваючи лист із рук слуги. - Так, так, - додав він, пробігши очима перші рядки. - О, я розумію!

І він прочитав напівголосно:

«Дорогий друже!
Вкрай невідкладна справа закликає мене в одну з парафій моєї єпархії. Я сподівався побачитися з вами перед від'їздом, але тепер втратив цю надію, оскільки ви, ймовірно, проведете в Бель-Ілі два-три дні з нашим милим Портосом.
Розважайтеся, але не намагайтеся змагатися з ним за столом; я цього не порадив би навіть Атосу в найкращі його дні.
До побачення, дорогий друже! Повірте, я глибоко шкодую, що не міг краще і довше скористатися вашим милим товариством».

- Чорт забирай, - сказав д'Артаньян, - мене провели! Ах я дурень, бовдур, тричі ідіот! Але подивимося, чия візьме врешті-решт. О, мене обдурили, як мавпу, якій дають порожній горіх!

І, відваживши ляпаса усміхненому камердинерові, мушкетер вибіг з єпископського палацу.

Хоч яким гарним був Хорек, для такої спішної поїздки він не годився. Тому д'Артаньян вибрав на поштовому дворі коня, який завдяки його шпорам і твердій руці довів, що олені зовсім не найшвидшвидшвидшвидкісніші створіння у світі.

LXXIV. Д'Артаньян поспішає, Портос хропе, а Араміс дає пораду

Годин через тридцять - тридцять п'ять після описаних нами подій Фуке, як зазвичай наказавши нікого не приймати, сидів у себе в кабінеті в знайомому вже нам будинку в Сен-Манді і працював. Раптово у двір влетіла карета, запряжена четвіркою замордованих коней. Вочевидь, на неї чекали, бо четверо лакеїв кинулися до дверцят екіпажу й відчинили їх.

Фуке піднявся з-за письмового столу і швидко підійшов до вікна, в той час як з карети виходив прибулий гість, який ледве зійшов з підніжки в три сходинки, спираючись на плечі лакеїв. Коли він назвав своє ім'я, один зі слуг побіг до під'їзду і зник у передній. Слуга поспішав повідомити про приїзд гостя своєму пану, але йому не довелося стукати у двері кабінету.

Фуке вже стояв на порозі.

- Його преосвященство ваннський єпископ, - доповів лакей.

- Добре, - відповів Фуке.

Потім, нахилившись над перилами сходів, нижніми сходами яких уже піднімався Араміс, сказав:

- Ви, мій друже? Так рано?

- Так, я. Але понівечений, розбитий, як бачите.

- О, бідний друже! - поспівчував Фуке, пропонуючи Арамісу руку, на яку той сперся.

Усі слуги шанобливо відступили.

- Нічого! - відгукнувся Араміс. - Усе це не біда, раз я доїхав. Це найважливіше.

- Говоріть швидше, - сказав Фуке, замикаючи двері кабінету.

- Нас ніхто не підслухає?

- Будьте спокійні.

- Дю Валлон приїхав?

- Так.

- І ви отримали мій лист?

- Так. Справа, мабуть, серйозна, якщо вона вимагала вашої присутності в Парижі, тоді як ви так потрібні в іншому місці.

- Так, украй серйозно.

- Дякую, дякую вам. У чому ж справа? Але заради бога, перш за все відпочиньте, дорогий друже. Ви страшенно бліді.

- Мені справді недобре. Але прошу вас, не звертайте на мене уваги. Дю Валлон нічого не сказав вам, віддаючи листа?

- Ні. Я почув шум, підійшов до вікна і побачив щось на зразок мармурового вершника. Я вийшов до нього; він мені простягнув листа, і його кінь одразу впав на місці.

- А він?

- Він теж упав. Його підняли і віднесли в кімнати. Прочитавши лист, я зайшов до нього, щоб розпитати про подробиці, але він так міцно спав, що не було можливості його розбудити. Мені стало його шкода; я наказав зняти з барона чоботи і не турбувати його.

- Добре. Справа ось у чому. Ви бачили в Парижі д'Артаньяна?

- Звичайно. Це людина розумна і навіть шляхетна, хоча з його милості загинули наші друзі Ліодо і д'Емері.

- На жаль, знаю. У Турі я зустрів кур'єра, який віз мені лист Гурвіля і депеші Пелісона. Ви думали про цю подію?

- Так.

- І ви зрозуміли, що це був напад на вас?

- Зізнаюся, у мене теж з'явилася ця похмура думка.

- Не обманюйте себе... Благаю вас, не обманюйте себе... вислухайте мене... Повернемося до д'Артаньяна. За яких обставин ви його бачили?

- Він з'явився по гроші з чеком короля.

- Особистим?

- Підписаним його величністю.

- Бачите! Так знайте, д'Артаньян побував у Бель-Ілі переодягнений. Він видавав себе за управителя, якому його пан доручив купити ділянки для солеварень. А у д'Артаньяна один пан - король; отже, він був посланий королем. Він бачив Портоса.

- Хто такий Портос?

- Вибачте, я обмовився. У Бель-Ілі він зустрів дю Валлона і тепер не гірше за нас із вами знає, що Бель-Іль укріплений.

- І ви думаєте, що його послав король? - у роздумах запитав Фуке.

- Не сумніваюся.

- І в руках короля д'Артаньян - небезпечна зброя?

- Найнебезпечніше з усіх.

- Значить, я з першого погляду правильно оцінив його.

- Як?

- Я хотів привернути його до себе.

- Якщо ви знайшли, що це найхоробріша, найрозумніша і найспритніша людина в усій Франції, ви її оцінили правильно.

- Отже, будь-що-будь потрібно залучити його на наш бік.

- Кого? Д'Артаньяна?

- Хіба ви не поділяєте моєї думки?

- Поділяю, але ви не привернете його до себе.

- Чому?

- Тому, що ми проґавили зручний момент. Він був не в ладах із двором; слід було скористатися цим. Але потім він побував в Англії, сприяв реставрації, набув статків і, нарешті, повернувся на службу до короля. Це означає, що йому добре платять за службу.

- Ми дамо йому більше, ось і все.

- О, пане, вибачте. У д'Артаньяна тільки одне слово, і коли він його дав, то не бере назад.

- Який же ваш висновок? - стривожено запитав Фуке.

- Я вважаю, що треба відбити страшний удар.

- Як?

- Зачекайте... Д'Артаньян з'явиться до короля зі звітом.

- Я вважаю, ви його набагато випередили.

- Приблизно годин на десять.

- Отже, поспішати нема чого.

Араміс похитав головою.

- Подивіться на ці хмари, що мчать по небу, на ластівок, що розсікають повітря. Д'Артаньян швидший за хмари і птахів; д'Артаньян - це вітер, що несе їх. Це надлюдина. Він мій ровесник, і я знаю його тридцять п'ять років.

- То що ж робити?

- Вислухайте мої розрахунки, пане Фуке. Я послав до вас дю Валлона о другій годині ночі; він поїхав за вісім годин до мене. Коли він з'явився?

- Приблизно години чотири тому.

- Ось бачите! Я приїхав на чотири години швидше, ніж він. А тим часом Портос чудовий наїзник; він загнав вісім коней: я бачив їхні трупи. Я проїхав на поштових п'ятдесят льє, але в мене подагра, каміння в нирках, словом, я вмираю від утоми. Мені довелося в Турі відпочити; звідти я їхав у кареті напівживий. Мій екіпаж ледь не перекинувся; іноді я лежав на його сидінні, іноді на стінці, а четвірка коней йшла кар'єром. Нарешті я тут, здійснивши шлях на чотири години швидше, ніж Портос. Але д'Артаньян не важить трьохсот фунтів, як Портос; у нього немає подагри і каменів у нирках, як у мене; це не наїзник, а кентавр. Річ у тім, він поїхав у Бель-Іль, коли я вирушив до Парижа, і, незважаючи на те, що я випередив його на десять годин, д'Артаньян приїде через дві години після мене.

- Але йому може перешкодити якась випадковість.

- Для нього не існує випадковостей.

- А якщо не вистачить коней?

- Він побіжить швидше за найшвидшого коня.

- Що за людина!

- Так, цю людину я люблю і захоплююся нею. Я люблю її, тому що вона добра, шляхетна, чесна; захоплююся нею, бо для мене вона втілення людської могутності. Але, люблячи його, схиляючись перед ним, я його боюся й остерігаюся. Отже, пане, ось який висновок: за дві години д'Артаньян буде тут. Випередьте його, поїдьте в Лувр, побачитеся з королем раніше, ніж до нього з'явиться д'Артаньян.

- Що сказати королю?

- Нічого. Подаруйте йому Бель-Іль.

- О, д'Ербле, д'Ербле! Скільки планів руйнується! - вигукнув Фуке. - І так раптово!

- Після невдалого плану завжди можна замислити і виконати інший. Ніколи не слід впадати у відчай. Поїдьте, поїдьте, пане, швидше.

- А наш добірний гарнізон? Король негайно ж змінить його.

- Коли цей гарнізон вступив у Бель-Іль, він був відданий королю; тепер він ваш. Те саме буде з усяким іншим через два тижні. Не випереджайте подій. Невже ви віддаєте перевагу утримати два-три полки замість того, щоб за рік підпорядкувати собі цілу армію? Хіба ви не розумієте, що ваш теперішній гарнізон створить вам прихильників у Ла-Рошелі, у Нанті, у Бордо, у Тулузі, усюди, куди його пошлють? Поїдьте до короля, пане Фуке, їдьте. Час минає, і поки ми його втрачаємо, д'Артаньян летить дорогою як стріла.

- Ви знаєте, пане д'Ербле, що кожне ваше слово - насіння, яке в моєму розумі проростає і приносить плоди. Я їду в Лувр.

- Пам'ятайте, д'Артаньяну не потрібно їхати через Сен-Манде. Він прямо вирушить до Лувру; потрібно відняти цю годину з того часу, який є в нас у запасі.

- Можливо, у д'Артаньяна є все, але в нього немає моїх англійських коней. За двадцять п'ять хвилин я буду в Луврі.

І, не гаючи ні секунди, Фуке наказав подати коней. Араміс встиг сказати йому:

- Повертайтеся так само швидко, як поїдете туди; я чекатиму на вас із нетерпінням.

Через п'ять хвилин міністр летів до Парижа.

Тим часом Араміс попросив вказати йому кімнату, де відпочивав Портос.

На ліжку лежав Портос. Його обличчя почервоніло, краще сказати - поліловело, очі опухли, рот був відкритий. Від хропіння, що виривалося з глибин його грудей, тремтіли шибки. Дивлячись на надуті м'язи його обличчя, на сплутане волосся, що прилипло до чола, на сильний рух підборіддя і плечей, які піднімалися, не можна було не відчути свого роду захоплення: сила, що доходить до такої міри, майже божественна.

За наказом Пелісона слуга розрізав чоботи Портоса, тому що просто зняти їх не було ні найменшої можливості. Четверо лакеїв марно пробували стягнути їх. Їм навіть не вдалося розбудити Портоса.

Чоботи зняли, розрізавши їх на ремінці, і ноги велетня впали на ліжко. З нього зрізали всю решту сукні; віднесли у ванну і цілу годину протримали в теплій воді; наділи на нього чисту білизну; поклали в зігріте грілкою ліжко. Усе це коштувало великої праці. Зусилля слуг пробудили б мертвого, але Портос навіть не розплющив очей, ні на секунду не перервав свого могутнього хропіння.

Араміс, худорлявий і нервовий, зібравши всю свою мужність, хотів перемогти втому і попрацювати з Гурвілем і Пелісоном, але, раптово втративши почуття, повалився на стілець і не зміг піднятися. Його віднесли в сусідню кімнату. Незабаром відпочинок у зручному ліжку заспокоїв його збуджений мозок.

LXXV. Фуке діє

Тим часом Фуке мчав до Лувру на своїх англійських конях.

Король працював із Кольбером.

Раптом Людовик задумався. Два смертні вироки, які він підписав, вступаючи на трон, час від часу згадувалися йому. Коли він сидів з розплющеними очима, вони поставали перед ним, як дві траурні плями. Коли він опускав повіки, йому уявлялися дві плями крові.

- Пане Кольбер, - раптово повернувся він до інтенданта, - мені іноді здається, що люди, яких я засудив за вашою порадою, не були такими вже винними.

- Ваша величність, їх обрали зі зграї відкупників, щоб покарати їх як приклад іншим.

- Хто обрав їх?

- Необхідність, государю, - холодно відповів Кольбер.

- Необхідність! Велике слово! - прошепотів молодий король.

- Велика богиня, ваша величність.

- Чи не правда, це були віддані друзі суперінтенданта фінансів?

- Так, ваша величність, це були його друзі, які за нього віддали б життя.

- Вони її і віддали, - зауважив король.

- Правда, але, на щастя, без жодної користі, а це не входило в їхні наміри.

- Скільки грошей привласнили ці люди?

- Близько десяти мільйонів, причому шість було конфісковано в них.

- І ці гроші в мене в скарбниці? - запитав король із почуттям відрази.

- Так, ваша величність; але ця конфіскація, яка мала б розорити Фуке, не досягла своєї мети.

- Який із цього висновок, пане Кольбер?

- Я вважаю, що якщо Фуке підняв проти вашої величності натовп заколотників для того, щоб врятувати від страти своїх друзів, він підніме цілу армію, коли самому знадобиться уникнути кари.

- Дивуюся, - сказав король, - що, думаючи так про Фуке, ви давно не дали мені поради.

- Якої ради, ваша величність?

- Спочатку скажіть мені ясно і виразно, що ви думаєте про Фуке.

- Я думаю, государе, що Фуке не задовольняється тим, що здобуває гроші, як кардинал Мазаріні, забираючи в такий спосіб у вашої величності частину вашої могутності, а й привертає до себе всіх любителів веселого, розкішного життя, шанувальників того, що ледарі називають поезією, а політики - зіпсованістю; що, піднімаючи проти вас, государе, підданих вашої величності, він завдає шкоди королівським правам, і якщо так триватиме, він зробить з вашої величності слабкого й незначного короля.

- А як називають такі задуми, пане Кольбер?

- Державним злочином.

- І що роблять із такими злочинцями?

- Їх заарештовують, судять і карають.

- А ви впевнені, що Фуке задумав скоїти той злочин, який ви йому приписуєте?

- Ба більше, государ. Він уже приступив до виконання свого задуму. Є очевидний, відчутний, речовий доказ його зради.

- Яке?

- Я дізнався, що Фуке зміцнює Бель-Іль.

- З якою метою?

- З метою згодом захищатися від свого короля.

- Але якщо це так, пане Кольбер, - сказав Людовік, - необхідно негайно ж вчинити так, як ви говорили: потрібно заарештувати Фуке!

- Неможливо!

- Я вже, здається, говорив вам, що цього слова не повинні вимовляти ті, хто мені служить.

- Слуги вашої величності не можуть перешкодити Фуке бути суперінтендантом.

- То що ж із того?

- Завдяки цій посаді за нього весь парламент, так само як і вся армія - завдяки його щедрості, всі письменники - завдяки його люб'язності, все дворянство - завдяки його подарункам.

- Отже, іншими словами, я безсилий проти Фуке?

- Так, принаймні зараз, ваша величність.

- Ви поганий порадник, пане Кольбер.

- О ні, ваша величність, я не обмежуюся простою вказівкою на небезпеку.

- Повно. Як можна підкопатися під цього колоса?

І король із гіркотою засміявся.

- Він піднявся завдяки грошам, вбийте його грошима ж, ваша величність.

- Позбавити його посади?

- Це поганий засіб.

- Вкажіть хороше.

- Розорите його.

- Як?

- Скористайтеся будь-якою зручною нагодою.

- Яким?

- Ось, наприклад, його королівська високість буде вінчатися. Весілля має бути чудовим. Це прекрасний привід вимагати в нього мільйон. Фуке, який залюбки платить двадцять тисяч, коли він винен лише п'ять, звісно, без зусиль знайде мільйон для вашої величності.

- Добре, - погодився Людовик XIV.

- Якщо вашій величності завгодно підписати ордер, я сам пошлю по гроші.

І, посунувши королю папір, Кольбер подав йому перо.

У цю хвилину двері відчинилися, і лакей доповів про прихід суперінтенданта фінансів.

Людовик зблід. Кольбер упустив перо і відійшов від короля, якого він немов осіняв чорними крилами, як злий ангел.

Фуке увійшов і, як досвідчений царедворець, з першого ж погляду зрозумів стан речей. Становище було невтішним для нього, хоча він і усвідомлював свою силу. Маленькі чорні очі Кольбера, розширені заздрістю, і світлий, палаючий гнівом погляд Людовика XIV не віщували нічого доброго.

Мовчання, яке зустріло Фуке, одразу попередило його про небезпеку, що загрожувала йому.

Король мовчав, поки Фуке дійшов до середини кімнати. Юнацька сором'язливість Людовіка змушувала його стримуватися. Фуке скористався слушною нагодою.

- Господарю, - сказав він, - я з нетерпінням чекав можливості побачити вашу величність.

- Чому? - заговорив король.

- Тому що хотів повідомити вашій величності гарну новину.

Не володіючи великодушністю і шляхетністю Фуке, Кольбер у багатьох відношеннях був схожий на нього, не поступаючись йому в проникливості і знанні людей. Крім того, у нього була здатність володіти собою, яка дає лицемірам час обміркувати і приготуватися, щоб сильніше завдати удару.

Він вгадав, що Фуке йде назустріч удару, який хотів завдати він, Кольбер. Його очі блиснули.

- Яку новину? - запитав король.

Фуке поклав на стіл сувій паперу.

- Прошу вашу величність зволити поглянути на цю роботу, - виголосив він.

Король повільно розгорнув сувій.

- Плани? - здивувався він. - Чого?

- Нової фортеці, государю.

- А, - сказав король, - отже, ви займаєтеся тактикою і стратегією, пане Фуке?

- Я займаюся всім, що може принести користь правлінню вашої величності, - відповів Фуке.

- Прекрасні креслення, - кивнув йому король.

- Без сумніву, ваша величність розуміється на цьому плані? - промовив Фуке, нахиляючись над папером. - Ось - пояс стін; тут - форти, передові укріплення.

- А що навколо?

- Море.

- Що ж це за місце?

- Бель-Іль, - неголосно вимовив Фуке.

Почувши цю назву, Кольбер зробив такий помітний рух, що король озирнувся, закликаючи його до стриманості.

Суперінтенданта, мабуть, анітрохи не збентежили ні рух Кольбера, ні попереджувальний погляд короля.

- Значить, пане Фуке, ви веліли зміцнити Бель-Іль?

- Так, государю, і я привіз плани і рахунки вашій величності, - відповів Фуке. - На цю справу я витратив мільйон шістсот тисяч ліврів.

- А для чого це? - холодно запитав Людовик, підбурюваний повним ненависті поглядом Кольбера.

- Мою мету легко зрозуміти, - відповів Фуке. - У вашої величності були натягнуті відносини з Великою Британією.

- Так, але з моменту реставрації короля Карла Другого я уклав із нею союз.

- Це сталося місяць тому, ваша величність. А укріплення Бель-Іля розпочато шість місяців тому.

- Отже, вони стали марними.

- Фортеця ніколи не буває марною, ваша величність: я зміцнював Бель-Іль проти Монка, Ламберта і громадян Лондона, які грали в солдатики. Тепер Бель-Іль буде фортецею проти Голландії, з якою або ваша величність, або Англія неминуче почнете війну.

Король знову глянув на Кольбера.

- Здається, Бель-Іль належить вам, пане Фуке? - запитав Людовик.

- Ні, государю.

- Кому ж?

- Вашій величності.

Кольбер відчув такий жах, наче під його ногами розверзлася безодня.

Людовик здригнувся від захоплення геніальністю або відданістю Фуке.

- Поясніть, пане, - попросив він.

- Справа дуже проста, ваша величність. Бель-Іль мій маєток, і я зміцнив його на свої кошти. Але оскільки ніхто у світі не може заборонити смиренному підданому зробити скромний подарунок своєму королю, то я і підношу вашій величності Бель-Іль. Будь-яка фортеця повинна належати королю. Відтепер ваша величність може тримати там надійний гарнізон.

Кольбер ледь не покотився слизьким паркетом; щоб не впасти, йому довелося вхопитися за колонку в різьбленій обшивці стін.

- Ви виявили великі військові здібності, пане Фуке, - зауважив Людовік XIV.

- Ваша величність, перша думка з'явилася не в мене; деякі офіцери навіяли мені її. І самі плани накреслені одним із найталановитіших наших інженерів.

- Його ім'я?

- Дю Валлон.

- Дю Валлон? Я його не знаю, - сказав Людовик і додав: - Дуже шкода, пане Кольбер, що мені невідома обдарована людина, яка робить честь моєму царюванню.

Говорячи це, король повернувся до Кольбера.

Кольбер був розчавленим усім, що відбулося. Піт струменів по його обличчю; він не міг вимовити ні слова. Він переживав невимовні муки.

- Запам'ятайте це ім'я! - кинув Людовик XIV.

Кольбер поклонився. Він був білішим за свої манжети з фламандського мережива.

Фуке продовжував:

- Кам'яну кладку зроблено на римській мастиці; архітектори склали мені її за описами древніх.

- А гармати? - запитав Людовик.

- О, ваша величність, це вже ваша турбота. Мені не личить ставити гармати, поки ваша величність не оголосите, що в Бель-Ілі ви у себе вдома.

Людовик вагався між ненавистю, яку йому навіювала ця могутня людина, і жалістю до іншої, такої пригніченої і такої, що здавалася невдалою підробкою першої.

Але свідомість королівського обов'язку пересилила в ньому людські почуття.

Він вказав пальцем на папір.

- Роботи, ймовірно, дорого обійшлися вам? - подивився він в обличчя Фуке.

- Мені здається, я мав честь назвати вашій величності суму?

- Повторіть, я забув.

- Мільйон шістсот тисяч ліврів.

- Мільйон шістсот тисяч? Ви жахливо багаті, пане Фуке!

- Це ви, ваша величність, багаті, - відповів суперінтендант, - бо Бель-Іль належить вам, государю.

- Так, дякую; але хоч би як я був багатий, пане Фуке... - почав король.

- Що таке, ваша величність? - запитав Фуке.

- Я передбачаю момент, коли у мене бракуватиме грошей.

- У вас, государю?

- Так, у мене.

- Коли ж?

- Наприклад - завтра.

- Можливо, ваша величність, ви надасте мені честь і поясните, у чому справа?

- Мій брат одружується з англійською принцесою.

- Так що ж, ваша величність?

- І я маю прийняти молоду принцесу, як личить зустріти онуку Генріха Четвертого.

- Це цілком справедливо, ваша величність.

- Отже, мені знадобиться багато грошей.

- Без сумніву.

- Завтра ж мені потрібно...

Людовик зупинився. Він збирався запитати якраз ту суму, в якій колись мав відмовити Карлу II.

Король повернувся до Кольбера, щоб той завдав удару.

- Завтра ж мені потрібно... - повторив він, дивлячись на Кольбера.

- Мільйон, - раптом вигукнув той у захваті, що може помститися.

Фуке стояв, як і раніше, спиною до Кольбера, бажаючи слухати тільки короля, і король повторив, точніше, прошепотів:

- Мільйон.

- О государ! - зневажливо відповів Фуке. - Один мільйон! Що ваша величність зробить на один мільйон!

- Однак мені здається... - почав Людовик.

- Така сума витрачається на весіллях дрібних німецьких князів.

- Пане Фуке!

- Вашій величності потрібно принаймні два мільйони. Я матиму честь надіслати сьогодні ввечері вашій величності мільйон шістсот тисяч ліврів.

- Як? - вимовив король. - Мільйон шістсот тисяч ліврів?

- Дозвольте, государ, - відповів Фуке, навіть не обертаючись до Кольбера, - я знаю: не вистачає чотирьохсот тисяч ліврів. Але ось у цього пана з управління фінансами (і він через плече вказав великим пальцем на сильно зблідлого Кольбера) лежать у касі дев'ятсот тисяч ліврів, що належать мені.

Король обернувся і подивився на Кольбера.

- Але... - заговорив було той.

- Цей пан, - продовжував Фуке, не називаючи навіть Кольбера на ім'я, - тиждень тому отримав мільйон шістсот тисяч ліврів. Триста тисяч він заплатив варті, сімдесят п'ять - віддав госпіталям, двадцять п'ять - швейцарцям, двісті - сплатив за їстівні припаси, дев'яносто тисяч - за зброю, десять - на різні дрібниці. Отже, я не помиляюся, вважаючи, що там залишилося дев'ятсот тисяч.

І, злегка повернувшись до Кольбера, як зарозумілий начальник до підлеглого, він сказав:

- Подбайте, пане, щоб сьогодні ввечері ці дев'ятсот тисяч було вручено золотом його величності.

- Але, - зауважив король, - адже це становитиме два мільйони п'ятсот тисяч ліврів!

- Господарю, зайві п'ятсот тисяч послужать кишеньковими грошима його високості. Ви чуєте, пане Кольбер? Сьогодні ж увечері, до восьмої години...

І, відваживши шанобливий уклін королю, суперінтендант фінансів позадкував до дверей, не вшанувавши поглядом заздрісника, якого він залишив у найбезглуздішому становищі.

У припадку злості Кольбер розірвав свої фламандські мережива і до крові покусав губи.

Не встиг ще Фуке дійти до дверей, як слуга, прослизнувши повз нього, сповістив:

- Кур'єр із Бретані до його величності.

- Д'Ербле мав рацію, - прошепотів Фуке, вийнявши годинник, - о п'ятій-другій. Слід було поспішати.

LXXVI. Д'Артаньян отримує патент на посаду капітана

Читач уже зрозумів, про якого гінця з Бретані доповів лакей. Гонця легко було впізнати.

Д'Артаньян, запилений, з почервонілим обличчям, вологим від поту волоссям і занімілими від втоми ногами, насилу піднімався сходами, дзвенячи закривавленими шпорами.

На порозі він зіткнувся з Фуке. Міністр поклонився і посміхнувся людині, яка, приїхавши на годину раніше, могла стати причиною його розорення або смерті.

Д'Артаньян згадав про привітний прийом, який зробила йому ця людина, і теж вклонився їй, але більше з прихильності та співчуття, ніж з поваги. У нього на язиці крутилося слово, яке стільки разів повторювали герцогу де Гізу: «Біжіть!» Однак, вимовивши це слово, він зрадив би свій обов'язок; а зробивши це біля входу до кабінету короля, при лакеї, він занапастив би себе, не встигнувши врятувати іншого.

Отже, Д'Артаньян лише мовчки вклонився Фуке і пройшов до короля.

Цієї миті Людовик коливався між здивуванням, викликаним останніми словами Фуке, і задоволенням, побачивши д'Артаньяна, який повернувся.

Не будучи придворним, д'Артаньян, однак, мав спостережливість справжнього придворного. Увійшовши, він прочитав на обличчі Кольбера, що його принизили і що лють терзає його.

Він навіть вловив слова короля, звернені до інтенданта:

- А, пане Кольбер, значить, у вас в управлінні дев'ятсот тисяч ліврів?

Кольбер тільки мовчки вклонився; він задихався.

Уся ця сцена одразу закарбувалася в мозку д'Артаньяна.

Точно бажаючи підкреслити різницю у зверненні, Людовик XIV ласкаво привітався з д'Артаньяном. Потім негайно відпустив Кольбера.

Той, весь блідий, похитуючись, вийшов із королівського кабінету.

Д'Артаньян закрутив вуса.

- Мені приємно зустріти одного з моїх слуг у такому вигляді, - сказав король, милуючись войовничою фізіономією д'Артаньяна, його зім'ятою запиленою сукнею.

- Справді, ваша величносте, - вклонився мушкетер, - я вважав мою присутність у Луврі настільки необхідною, що зважився з'явитися в такому вигляді перед государем.

- Отже, ви привезли мені важливі звістки? - з усмішкою запитав король.

- Скажу все у двох словах. Бель-Іль укріплений чудово. Подвійні стіни, цитадель, два форти; у гавані три капера, берегові батареї чекають тільки гармат.

- Я все це знаю, - повільно промовив король.

- Як, ваша величність уже знає?! - зі здивуванням вимовив мушкетер.

- План цих укріплень у мене.

- У вашої величності план?

- Ось він.

- Так, ваша величність, саме цей план. Я бачив на місці точно такий самий.

Обличчя д'Артаньяна затьмарилося.

- Розумію, ваша величносте, ви не довірилися мені одному і послали ще когось, - із докором сказав він.

- Чи не все одно, як я дізнався? - заперечив король.

- Можливо, - відповів мушкетер, не намагаючись приховати своє невдоволення. - Але дозволю собі сказати вашій величності, що не варто було так квапити мене, змушуючи двадцять разів ризикувати своїми кістками, щоб зустріти після повернення такою звісткою. Ваша величність, коли людям не довіряють або вважають їх нездатними, їм не дають подібних доручень.

І д'Артаньян по-військовому задзвенів шпорами, струшуючи на підлогу закривавлений пил.

Король дивився на нього, потай радіючи своїй першій перемозі.

- Пане д'Артаньян, - додав він за секунду, - я не тільки знаю, що робиться в Бель-Ілі, але можу сказати, що Бель-Іль тепер мій.

- Чудово, ваша величність, я нічого більше не питаю, - відповів д'Артаньян. - Прошу відставки!

- Як відставки?

- Звичайно! Я занадто гордий, щоб їсти хліб короля, не заслуживши його або, вірніше, заслуживши погано. Прошу, ваша величність, відставки.

- Ого!

- Прошу відставки, ваша величність, або я сам піду!

- Ви сердитеся, пане?

- Ще б пак! Чорт забирай! Я тридцять дві години не сходжу з сідла, скачу день і ніч, здійснюю чудеса швидкості: приїжджаю, задерев'янілий, як повішений, і дізнаюся, що мене обігнали. Я дурень! Відставку, государю!

- Пане д'Артаньян, - зупинив його Людовик XIV, кладучи свою білу руку на плече мушкетёра, - те, що я вам сказав, анітрохи не завадить мені виконати дану обіцянку. Раз слово дано, воно має бути дотримано.

Молодий король підійшов до столу і, відкривши шухляду, вийняв складений вчетверо папір.

- Ось ваш патент на посаду капітана мушкетерів: ви його цілком заслужили, пане д'Артаньян.

Д'Артаньян поспішно розгорнув папір і двічі перечитав його. Він не вірив своїм очам.

- І цей патент, - продовжував король, - дають вам не тільки за вашу поїздку в Бель-Іль, а й за хоробре втручання у справу на Гревській площі. Там ви воістину мужньо послужили мені.

- А, - вимовив д'Артаньян, у якого за всього його самовладання фарба проступила на щоках. - Вам і це відомо, ваша величність?

- Так. І це.

- Ваша величносте, я хотів сказати, що мені було б набагато приємніше отримати звання капітана мушкетерів у нагороду за хоробру атаку на чолі своєї роти, за знищення ворожої батареї або за взяття міста, ніж за сприяння повішенню двох нещасних.

- Ви говорите правду?

- Чому ваша величність підозрює мене у брехні?

- Тому що, наскільки я вас знаю, ви не можете каятися в тому, що оголили заради мене шпагу.

- Ось тут-то ваша величність помиляється, і дуже сильно. Так, я каюся, що оголив шпагу, каюся через ті наслідки, до яких це призвело. Бідні загиблі люди не були ні вашими ворогами, ні моїми. І вони не захищалися.

Король помовчав.

- А ваш товариш теж кається?

- Мій товариш?

- Так. Ви, здається, були не один?

- Не один? Де?

- На Гревській площі.

- Ні, ваша величність, ні, - заквапився мушкетер, червоніючи при думці, що король міг запідозрити, ніби він, д'Артаньян, хотів привласнити славу, яка припадала на долю Рауля. - Ні, чорт забирай, не один: як ви сказали, государю, у мене був товариш, і дуже хороший.

- Молодий чоловік?

- Так, ваша величність. Але вітаю вас: щодо того, що відбувається за межами палацу, ваша величність обізнана так само добре, як і про внутрішнє життя Пале-Рояля. Усі ці точні звістки доставляє вам пан Кольбер?

- Пан Кольбер завжди з похвалою говорив мені про вас, і погано б йому довелося, якби він став говорити інакше.

- О, це прекрасно!

- Але він також хвалив цю молоду людину.

- І цілком справедливо, - сказав мушкетер.

- Мабуть, цей молодий чоловік хоробрий, - додав Людовик XIV, бажаючи загострити почуття досади, яке він підозрював у д'Артаньяна.

- Так, ваша величність, сміливець! - повторив мушкетер.

Він був у захваті, що може звернути увагу короля на Рауля.

- Ви з ним знайомі?

- Так, років двадцять п'ять, ваша величність.

- Але йому ледь виповнилося двадцять п'ять років! - вигукнув король.

- Ваша величність, я його знаю з дня його народження.

- Справді?

- Ваша величносте, - зніяковів д'Артаньян, - ви запитуєте мене з недовірою, у якій я вбачаю сторонній вплив. Пан Кольбер, повідомивши вам такі докладні відомості, ймовірно, забув сказати, що цей молодий чоловік - син мого близького друга.

- Віконт де Бражелон?

- Так, ваша величність. Батько віконта де Бражелона - граф де Ла Фер, який так вдало сприяв реставрації Карла Другого. О, Бражелон із роду сміливців!

- Отже, він син того вельможі, який приїхав до мене або, точніше, до Мазаріні від імені короля Карла Другого з пропозицією укласти з ним союз?

- Абсолютно вірно.

- І цей граф де Ла Фер - хоробрий?

- Господарю, цей чоловік оголював зброю за вашого батька більшу кількість разів, ніж можна нарахувати днів у житті вашої величності.

Тепер Людовик XIV закусив губу.

- Добре, пане д'Артаньян, добре! І граф де Ла Фер ваш друг?

- Уже сорок років, государю. Ваша величність бачить, що все це почалося не вчора.

- Ви хотіли б зустріти цього молодого чоловіка, пане д'Артаньян?

- Буду в захваті, ваша величність.

Король подзвонив. З'явився лакей.

- Покличте віконта де Бражелона, - наказав король.

- Як, він тут? - запитав д'Артаньян.

- Він сьогодні чергує в Луврі із загоном дворян принца Конде.

Ледве встиг король договорити, як увійшов Рауль. Побачивши д'Артаньяна, він посміхнувся йому чарівною посмішкою, властивою тільки молодості.

- Ну, Раулю, - зустрів його д'Артаньян, - король дозволяє тобі поцілувати мене. Тільки раніше подякуй йому.

Рауль вклонився з такою грацією, що король, який цінував усі чужі чесноти, якщо тільки вони не затьмарювали його власних, замилувався красою, статністю і скромністю Бражелона.

- Віконт, - звернувся до нього Людовик, - я просив принца Конде поступитися мені вами і отримав його згоду. Отже, з сьогоднішнього ранку ви перебуваєте при моєму дворі. Принц Конде був добрим паном, але, я сподіваюся, ви нічого не втратите від зміни.

- Так, будь спокійний, Раулю: служити королеві непогано, - зауважив д'Артаньян, який, зрозумівши характер Людовіка, спритно грав на його самолюбстві, звісно, дотримуючись міри й пристойності; він умів лестити навіть під виглядом насмішки.

- Ваша величносте, - сказав Бражелон тихим мелодійним голосом, з тією свободою і невимушеністю, яку він успадкував від батька, - я не відсьогодні служу вашій величності.

- О так! Ви хочете нагадати мені про подію на Гревській площі. Того дня ви дійсно добре за мене постояли.

- Ваша величність, я говорю не про це. Як я можу нагадувати про таку нікчемну послугу в присутності такої людини, як пан д'Артаньян! Мені хотілося нагадати про випадок, який був у моєму житті важливою подією і спонукав мене з шістнадцяти років присвятити своє життя службі вашому королю.

- А що ж це за випадок? - запитав король. - Скажіть.

- Коли я вирушив у свій перший похід і мав приєднатися до армії принца Конде, граф де Ла Фер проводжав мене до Сен-Дені, де спочивають останки короля Людовика Тринадцятого, чекаючи наступника, якого, сподіваюся, бог не пошле йому ще довгі роки. Тоді граф запропонував мені заприсягтися прахом наших володарів у тому, що я служитиму королівській владі, уособленій у вас, государе, буду їй вірний і в думках, і в словах, і в діях. Я поклявся, і клятву мою почули бог і покійні королі. За десять років мені випало набагато менше випадків, ніж мені б хотілося, стримати свою клятву. Але я завжди був не більше як солдат вашої величності і, переходячи на службу до вас, міняю не пана, а тільки гарнізон.

Рауль замовк, поклонившись.

Він закінчив, але Людовик XIV мовчав, задумавшись.

- Йой, - вигукнув д'Артаньян, - чудово сказано; чи не так, ваша величність? Як добре, як благородно!

- Так, - прошепотів розчулений король, стримуючи своє хвилювання, яке не мало іншої причини, окрім спілкування з такою піднесеною, шляхетною натурою, як Рауль. - Так, ви говорите правду, усюди ви служите королю. Але, змінивши гарнізон, ви отримаєте підвищення, на яке цілком заслуговуєте.

Рауль зрозумів, що король нічого не хоче додати, і тому з притаманним йому тактом поклонився і вийшов.

- Ви збираєтеся повідомити мені ще що-небудь, пане? - запитав король, залишившись знову наодинці з д'Артаньяном.

- Так, ваша величносте, цю звістку я відклав на кінець, тому що вона сумна і наділить трауром королівські двори Європи.

- Що ви хочете сказати?

- Ваша величність, проїжджаючи через Блуа, я почув сумну звістку.

- Право, ви мене лякаєте, пане д'Артаньян.

- Мені її повідомив доїжджачий, у якого на рукаві був чорний креп.

- Можливо, мій дядько Гастон Орлеанський...

- Ваша величність, він помер.

- І ніхто мене не попередив! - вигукнув король, ображений тим, що йому не повідомили про смерть дядька.

- Не гнівайтеся, ваша величність, - сказав д'Артаньян, - паризькі кур'єри, та й узагалі жодні кур'єри у світі не скачуть так, як ваш покірний слуга. Посланець із Блуа буде тут тільки через дві години, а він їде швидко, ручаюся вам; я обігнав його вже за Орлеаном.

- Мій дядько Гастон, - прошепотів Людовик, притискаючи руку до чола і вкладаючи в ці три слова найсуперечливіші почуття, пробуджені спогадами.

- Так, ваша величність, - філософськи зауважив мушкетер, відповідаючи на думку короля, - минуле минає.

- Правда, пане, правда. Але у вас, слава богу, є майбутнє, і ми постараємося, щоб воно не було занадто похмурим.

- Покладаюся в цьому відношенні на вашу величність, - поклонився д'Артаньян. - А тепер...

- Так, правда. Я й забув, що ви зробили сто десять льє. Ідіть, пане, подбайте про себе, адже ви один із моїх найкращих солдатів, а коли відпочинете, повертайтеся до мене.

- Ваша величність, і при вас, і далеко від вас я завжди до ваших послуг.

Д'Артаньян знову вклонився і вийшов. Потім, немов приїхавши всього-на-всього з Фонтенбло, він пішов відшукувати в Луврі Бражелона.

LXXVII. Закоханий і дама його серця

У Блуаському замку горіли свічки біля млявого тіла Гас-тона Орлеанського, останнього представника минулого. Городяни складали йому епітафію далеко не хвалебного характеру; вдовиця-герцогиня, забувши, що в юності вона так любила небіжчика, що втекла з батькового дому*, тепер, за двадцять кроків від жалобної зали, занурилася в грошові розрахунки. Взагалі життя в замку текло своєю чергою. Ні похмурий дзенькіт дзвону, ні голоси півчих, ні полум'я свічок, що мерехтіло за шибками, ні підготовка до поховання не бентежили парочку, що сиділа біля вже знайомого нам вікна, що виходило на внутрішній двір із кімнати, яка належала до так званих малих апартаментів.

Веселий сонячний промінь (бо сонце, мабуть, мало турбувалося про втрату, якої зазнала Франція) падав на двох співрозмовників.

Він був юнак років двадцяти п'яти, маленький, смаглявий, з хитрим живим обличчям і величезними очима, затіненими довгими віями; його великий рот часто посміхався, показуючи прекрасні зуби, а гостре підборіддя мало рідкісну рухливість. Під час розмови він ніжно нахилявся до молодої дівчини, яка, треба сказати, не відсторонялася від нього з тією поспішністю, якої вимагали суворі правила пристойності.

Дівчину ми знаємо, бо вже бачили її одного разу біля цього самого вікна під променями такого ж яскравого сонця. Лукавство поєднувалося в ній із розсудливістю. Вона була чарівна, коли сміялася, і красива, коли ставала серйозною. По правді кажучи, вона частіше бувала чарівна, ніж красива.

Співрозмовники були захоплені якоюсь напівжартівливою, напівсерйозною суперечкою.

- Скажіть, пане Малікорн, - запитала дівчина, - чи бажаєте ви нарешті поговорити розумно?

- А ви думаєте, це легко, Ора? - заперечив Малікорн. - Робити те, чого від тебе хочуть, коли не можна робити те, що можеш?

- Ну, ви, здається, заплуталися в словах. Киньте, мій дорогий, прокурорську логіку.

- Знову-таки немислимо: адже я чиновник... І ви мені дорікаєте за те, що я стою нижче за вас... Отже, я нічого вам не скажу.

- Досить, я і не думаю дорікати вам. Скажіть, що ви збиралися сказати. Говоріть, я цього хочу.

- Добре, підкоряюся. Герцог помер.

- Ах, боже мій, ось новина! Звідки ви з'явилися, щоб повідомити це?

- Я приїхав з Орлеана.

- І це ваша єдина новина?

- О ні... Я можу ще повідомити, що принцеса Генрієтта Англійська їде до Франції, щоб вийти заміж за брата його величності.

- Ви позитивно нестерпні, Малікорн, з вашими допотопними новинами. Якщо ви не кинете своєї звички вічно насміхатися, я вас прожену.

- Ого!

- Право, ви виводите мене з терпіння.

- Ну, ну, потерпіть.

- Ви хочете набити собі ціну? Я знаю, для чого...

- Скажіть, я відповім відверто, якщо ви вгадаєте.

- Ви знаєте, що мені хочеться отримати місце фрейліни, про яке я мала дурість просити вас поклопотатися, а ви скупитеся використовувати свій вплив.

- Я? - Малікорн опустив очі, склав руки і прийняв лукавий вигляд. - Який же вплив може мати бідний чиновник?

- У вашого батька недарма двадцять тисяч ліврів річного доходу, пане Малікорн.

- Провінційний стан, пані суддя.

- Ваш батько недарма посвячений у таємниці принца Конде.

- Ця перевага обмежується тим, що батько позичає принца грошима.

- Словом, ви недарма найбільший хитрун у всій провінції.

- Ви мені лестите.

- Чим?

- Я стверджую, що у мене немає жодного впливу, а ви говорите протилежне.

- Ну, то що ж моє місце, дадуть мені його чи ні?

- Дадуть.

- Але коли?

- Коли ви побажаєте.

- Де ж патент?

- У мене в кишені.

Малікорн усміхнувся і вийняв із кишені папір. Монтале схопила його, немов здобич, і жадібно пробігла очима. Її обличчя поступово прояснилося.

- Малікорн, - вигукнула вона, закінчивши читання, - право, ви добра людина!

- Чому?

- Тому що ви могли змусити мене заплатити за місце фрейліни - і не зробили цього.

Але Малікорн хоробро витримав її напад.

- Я вас не розумію, - сказав він.

Цього разу зніяковіла Монтале.

- Я відкрив вам свої почуття, - продовжував Малікорн. - Ви тричі сказали зі сміхом, що не любите мене; а один раз без сміху поцілували мене. Це все, що мені потрібно.

- Усе? - промовила кокетка тоном ображеної гордості.

- Так, усе, - відповів Малікорн.

- А!

У цьому вигуку звучав гнів замість подяки, якої він міг чекати. Він спокійно похитав головою.

- Послухайте, Монтале, - почав молодий чоловік, не переймаючись тим, чи сподобається його дамі таке фамільярне звертання, - не сперечатимемося на цю тему.

- Чому?

- Тому що за час нашого знайомства, яке триває вже рік, ви вже двадцять разів вигнали б мене, якби я вам не подобався.

- Скажіть будь ласка! А з якого приводу я вигнала б вас?

- Я бував досить зухвалий.

- Що правда, то правда!

- Не будемо сваритися. Отже, раз ви мене не вигнали, то не без причини.

- Але не тому, що я вас люблю.

- Згоден. Скажу навіть, що в цю хвилину ви мене ненавидите.

- О, ви ніколи не говорили більшої правди!

- Добре. Я вас теж.

- А, беру до відома.

- Приймайте. Ви вважаєте мене грубим і дурним. Я знаходжу, що у вас різкий голос і обличчя спотворилося від гніву. Зараз ви швидше викинетеся з вікна, ніж дозволите мені поцілувати кінчик вашого пальця. А я охочіше кинуся з дзвіниці, ніж доторкнуся до подолу вашої сукні. Але через п'ять хвилин ви мене любитимете, а я вас обожнюватиму!

- Сумніваюся!

- А я вам ручаюся.

- Яка самовпевненість!

- А потім, це ще не головна причина. Я вам потрібен, Оро, як і ви мені. Коли вам завгодно бути веселою, я вас смішу; коли мені хочеться бути закоханим, я на вас дивлюся. Я здобув вам місце фрейліни, якого ви бажали. Ви зробите зараз усе, що я захочу.

- Я?

- Так, ви. Але в цю хвилину, мила Оро, заявляю вам, я нічого не хочу; отже, будьте спокійні.

- Ви жахлива людина, Малікорн. Я так зраділа цьому місцю, а ви мені зіпсували все задоволення.

- Ну, у вас ще є час. Встигнете порадіти, коли я піду.

- Так ідіть...

- Добре, але спершу дозвольте дати вам пораду...

- Який?

- Розвеселіться: коли ви дуєтеся, то стаєте потворною.

- Грубіян!

- Треба ж говорити правду одне одному.

- Як ви злі, Малікорн!

- А ви невдячні, Монтале!

Малікорн сперся на підвіконня. Монтале взяла книгу і розкрила її. Малікорн встав, почистив рукавом капелюх і поправив чорний плащ. Прикидаючись, що читає, Монтале потайки поглядала на нього.

- Тепер він набуває шанобливого вигляду! - з гарячністю вигукнула вона. - Значить, буде дутися тиждень.

- Дві, - з поклоном зауважив Малікорн.

Монтале замахнулася на нього книжкою.

- Чудовисько! - сказала вона. - Ах, чому я не чоловік?

- Що б ви тоді зробили зі мною?

- Я задушила б тебе.

- Ага, чудово! - відповів Малікорн. - Мені здається, я починаю бажати однієї речі.

- Чого, демоне? Щоб я задихнулася від злості?

Малікорн шанобливо крутив у руках капелюх. Раптом він відкинув його, схопив молоду дівчину за плечі, притягнув до себе й притулився до її губ губами, надто спекотними для людини, яка намагалася здаватися байдужою.

Вона хотіла закричати, але поцілунок заглушив її вигук. Роздратована і схвильована, дівчина відштовхнула Малікорна.

- Ну ось, - філософськи зауважив Малікорн. - Тепер на шість тижнів. До побачення, пані, прийміть мій шанобливий привіт.

І він зробив кілька кроків до виходу.

- Ні, ні, ви не підете! - скрикнула Монтале, тупнувши ногою. - Залишіться, я наказую.

- Ви наказуєте?

- Хіба я не ваша пані?

- Так, володарка моїх почуттів і мого розуму.

- Отже, моє надбання - сухий розум і дурні почуття?

- Бережіться, Монтале, - зупинив її Малікорн, - я вас знаю: ви можете закохатися у вашого слугу!

- Ну так, так, - сказала вона, кидаючись до нього на шию скоріше з дитячою безтурботністю, ніж із пристрастю. - Так, так, адже я ж повинна подякувати вам!

- За що?

- За місце фрейліни: у ньому все моє майбутнє.

- І моя також.

Монтале подивилася на нього.

- Як жахливо, - зітхнула вона, - що ніколи не вгадаєш, говорите ви серйозно чи жартуєте.

- Цілком серйозно. Я їду в Париж; ви їдете туди ж, ми їдемо до столиці.

- Отже, тільки заради цього ви допомогли мені? Егоїст!

- Що робити, Оро, я не можу жити без вас.

- По правді сказати, я теж не можу обійтися без вас. А все-таки треба зізнатися, що ви зла людина.

- Оро, мила Оро, бережіться, не беріться знову за образи; ви знаєте, яку дію вони справляють на мене. Я буду вас обожнювати.

І, ще не закінчивши говорити, Малікорн знову привернув до себе дівчину.

У цю мить на сходах почулися кроки.

Молоді люди стояли так близько один до одного, що той, хто увійшов, побачив би, що вони обійнялися, якби Монтале із силою не відштовхнула Малікорна, який ударився об двері спиною тієї самої миті, коли вони відчинилися.

Почувся гучний вигук, сердите бурчання.

Це виявилася пані де Сен-Ремі. Нещасливий Малікорн стукнув її дверима, які вона відчиняла.

- Знову цей нероба! - закричала стара дама. - Вічно він тут!

- Ах, вибачте, - шанобливо відповів Малікорн, - ось уже цілий довгий тиждень, як мене тут не було.

LXXVIII. Нарешті з'являється справжня героїня цієї повісті

Слідом за пані де Сен-Ремі сходами йшла Луїза де Лавальєр. Вона почула вибух материнського гніву і, зрозумівши, що його викликало, з трепетом увійшла в кімнату. Тут вона побачила бідолаху Малікорна. Навіть найхолоднокровніший глядач мимоволі розсміявся б або відчув би співчуття, побачивши його безнадійну позу.

Він сховався за велике крісло, щоб уникнути першого натиску пані де Сен-Ремі; не сподіваючись пом'якшити її промовами - вона говорила голосніше за нього і без перепочинку, - він покладав усі надії на виразність своїх жестів.

Поважна дама нічого не чула і не бачила; вона давно не злюбила Малікорна. Однак її гнів був такий великий, що неминуче мав вилитися і на спільницю Малікорна. Черга дійшла до Монтале.

- А ви, пані, мабуть, сподіваєтеся, що я не передам герцогині, що робиться в однієї з її фрейлін!

- О матінка! - вигукнула Луїза. - Заради бога, пощадіть!

- Мовчіть, пані пані, і не трудіться даремно заступатися за негідних. Вже й того досить, що вам, чесній дівчині, вічно доводиться бачити такий приклад. А ви ще заступаєтеся! О, я не потерплю цього!

- Але, - обурилася нарешті Ора, - не розумію, чому ви так говорите зі мною? Здається, я не роблю нічого поганого!

- А цей нероба, пані? - продовжувала пані де Сен-Ремі, вказуючи на Малікорна. - Його-то що сюди привело? Добра справа? А?

- Ні добре, ні зле; він просто прийшов побачитися зі мною.

- Добре, добре, - пригрозила пані де Сен-Ремі, - її королівська високість все дізнається! Герцогиня сама розсудить...

- У всякому разі, я не розумію, чому пан Малікорн не може мати на мене види, якщо в нього чесні наміри.

- Чесні наміри? З таким-то обличчям! - обурилася пані де Сен-Ремі.

- Дякую вам, пані пані, від свого імені, - вклонився Малікорн.

- Ходімо, дитя моє, ходімо! - покликала дочку пані де Сен-Ремі. - Ми попередимо герцогиню, скажемо їй, що в ту саму хвилину, коли вона оплакує свого чоловіка, а ми - нашого пана, у старому замку Блуа, у цій обителі скорботи, перебувають люди, які бавляться і веселяться.

- О! - в один голос застогнали обвинувачені.

- Фрейліна! І це фрейліна нашої герцогині! - закричала пані де Сен-Ремі, підносячи руки до неба.

- У цьому ви якраз і помилилися, - сказала, втративши терпіння, Монтале, - я більше не фрейліна, принаймні не фрейліна герцогині!

- Ви подаєте у відставку, пані? Чудово! Я можу тільки порадіти вашому рішенню і радію!

- Я не подаю у відставку, я тільки переходжу на інше місце.

- У міщан чи в суддівських чиновників*? - презирливо запитала пані де Сен-Ремі.

- Знайте, пані пані, що така дівчина, як я, не може служити міщанам або суддівським чиновникам. Я переходжу від жалюгідного двору, де ви животієте, до двору майже королівського.

- Ах, до королівського двору! - вигукнула пані де Сен-Ремі, намагаючись розсміятися. - Що ви на це скажете, дочко моя?

І вона повернулася до Луїзи, намагаючись будь-що-будь відвести її від Монтале. Але Луїза, не поділяючи бажання пані де Сен-Ремі, примирливо дивилася своїми прекрасними ласкавими очима то на матір, то на Ору.

- Я не сказала «до королівського двору», - відповіла Монтале, - тому що принцеса Генрієтта Англійська, яка буде дружиною Його Високості герцога Філіпа, не королева. Я сказала «до майже королівського двору», і не помилилася, тому що принцеса стане невісткою короля.

Якби в дах замку вдарила блискавка, вона б менш приголомшила пані де Сен-Ремі, ніж останні слова Монтале.

- До чого тут Її Високість принцеса Генрієтта? - пролепетала стара дама.

- Я хотіла повідомити вам, що вступаю до числа її фрейлін, більше нічого.

- Її фрейлін? - в один голос закричали пані де Сен-Ремі і Луїза, перша з відчаєм, друга з радістю.

- Так, мадам.

Пані де Сен-Ремі опустила голову: удар був занадто сильний.

Але вона майже одразу ж випросталася, щоб випустити в противницю останній снаряд.

- О, - сказала вона, - такі обіцянки дають нерідко. Люди тішать себе божевільними надіями, але в останню мить, коли настає час виконати обіцянку і здійснити ці надії, вплив, на який розраховували, раптом розсіюється, як дим.

- Пані, вплив мого покровителя безсумнівний; його обіцянки рівносильні виконанню.

- А чи не буде нескромністю запитати ім'я цього покровителя?

- О, нітрохи! Мій покровитель - цей пан, - вклонилася Монтале, вказуючи на Малікорна, який упродовж усієї цієї сцени зберігав незворушну холоднокровність і найкомічнішу важливість.

- Пане Малікорн! - вигукнула пані де Сен-Ремі, вибухаючи реготом. - Людина з такою могутністю, обіцянки якої рівносильні виконанню, - це пан Малікорн?

Малікорн посміхнувся, а Монтале замість відповіді вийняла з кишені патент на посаду фрейліни і показала його пані де Сен-Ремі.

- Ось патент, - сказала вона.

Здійснилося! Кинувши погляд на чудовий папір, бідна жінка опустила руки, вираз безмежної заздрості й розпачу спотворив її обличчя, і, щоб не зомліти, вона опустилася на стілець.

Монтале не зловживала своїм торжеством; вона була не здатна надмірно радіти перемозі та принижувати поваленого ворога, особливо коли ворогом цим була мати її подруги.

Малікорн був менш великодушним. Він прийняв важливу позу і розвалився в кріслі з таким невимушеним виглядом, за який дві години тому йому, напевно, пригрозили б палицею.

- Фрейліна молодої принцеси! - повторила пані де Сен-Ремі, яка ще не зовсім повірила.

- Так, і тільки завдяки клопотам пана Малікорна.

- Це неймовірно. Правда, Луїзо, це неймовірно?

Але Луїза мовчала, задумлива, майже сумна. Приклавши руку до свого красивого чола, вона зітхнула.

- Однак, пане Малікорн, - раптом запитала пані де Сен-Ремі, - що ви зробили, щоб добути це місце?

- Я попросив про це одного з моїх друзів.

- А, у вас є при дворі друзі, які можуть давати вам такі докази своєї дружби?

- Гм! Як бачите.

- А можна дізнатися їхні імена?

- Я не казав, що в мене кілька друзів, пані суддя. Я сказав «один із друзів».

- І його ім'я?

- Як ви поспішаєте! Коли в людини є такий могутній друг, вона не показує його всім, побоюючись, як би його не вкрали.

- Ви маєте рацію, пане Малікорн, приховуючи ім'я свого покровителя: гадаю, вам було б важко назвати його.

- Якщо цього друга не існує, - зауважила Монтале, - то, у всякому разі, існує патент, а це головне.

- Отже, - промовила пані де Сен-Ремі з посмішкою кішки, готової випустити кігті, - коли я застала у вас пана Малікорна, він привіз вам патент?

- Саме, ви вгадали.

- Але тоді в цьому немає нічого поганого.

- Я теж так думаю.

- І я даремно дорікала вам.

- Зовсім даремно, але я так звикла до ваших закидів, що вибачаю їх.

- У такому разі, Луїзо, нам залишається тільки піти. Що ж ти?

- Що ви сказали? - запитала, здригнувшись, Луїза де Лавальєр.

- Я бачу, ти зовсім не слухаєш мене, дитя моє!

- Ні, я задумалася.

- Про що?

- Про дуже багато чого.

- Ти хоч не сердишся на мене, Луїзо? - запитала Монтале, стискаючи руки подруги.

- За що ж я можу на тебе сердитися, дорога моя Оро? - відповіла молода дівчина своїм ніжним, мелодійним голосом.

- Ну, якби вона і досадувала на вас, - зауважила пані де Сен-Ремі, - бідолаха мала б, мабуть, на це право.

- За що ж?

- Мені здається, вона з такої ж гарної сім'ї і така ж гарна, як ви.

- Матінко! - вигукнула Луїза.

- У сто разів вродливіша за мене - так! Але з найкращої родини - це, мабуть, ні. Однак я не розумію, чому через це Луїза має на мене сердитися.

- А ви думаєте, їй весело поховати себе в Блуа, коли ви блищатимете в Парижі?

- Але, пані пані, адже не я ж заважаю Луїзі вирушити до Парижа. Навпаки, я була б щаслива, якби вона переселилася туди.

- Але мені здається, що пан Малікорн, всемогутній при дворі...

- Ах, пані, - відповів Малікорн, - у цьому світі кожен дбає про себе.

- Малікорн! - зупинила його Монтале. І, нахилившись до молодої людини, додала пошепки: - Займіть пані де Сен-Ремі, сперечайтеся або миріться з нею, тільки займіть. Мені потрібно поговорити з Луїзою.

І легке потиск руки нагородило Малікорна за очікувану покору.

Малікорн знехотя підійшов до пані де Сен-Ремі; тим часом Ора обійняла подругу і запитала:

- Що з тобою? Скажи, можливо, ти справді мене розлюбиш за те, що я блищатиму при дворі, як каже твоя мати?

- О ні, - ледь стримувала сльози Луїза, - навпаки, я дуже щаслива за тебе.

- Щаслива? А тим часом ти, здається, готова розплакатися?

- Хіба плачуть тільки від заздрості?

- А, розумію! Я їду в Париж, і це слово нагадує тобі про одну людину!..

- Ора!

- Який колись жив у Блуа, а тепер живе в Парижі.

- Не знаю, право, що зі мною, але я задихаюся.

- Так плач, якщо не можеш посміхатися...

Луїза підняла своє лагідне личко, по якому котилися великі сльози, що блищали, немов діаманти, сльози.

- Зізнайся ж, - наполягала Монтале.

- У чому?

- Скажи: чому ти плачеш? Без причини не плачуть. Я твоя подруга і зроблю все, про що ти попросиш. Повір, Малікорн має більше впливу, ніж думають! Скажи: ти хочеш потрапити в Париж?

- Ах! - зітхнула Луїза.

- Ти хочеш у Париж?

- Залишитися тут, самій, у цьому старому замку, коли я так звикла чути твій спів, тиснути твою руку, бігати з тобою парком! О, як я буду сумувати, як скоро я помру!

- Тобі хочеться в Париж?

Луїза зітхнула.

- Ти не відповідаєш?

- Якої ти чекаєш відповіді?

- Так чи ні; по-моєму, відповісти не важко.

- Ах, ти дуже щаслива, Монтале!

- Отже, ти хотіла б бути на моєму місці?

Луїза мовчала.

- Упертюха! - дорікнула їй Ора. - Ну, чи бачена справа мати секрети від подруги? Зізнайся, що ти вмираєш від бажання переїхати в Париж, від бажання побачити Рауля.

- Я не можу сказати цього.

- Добре, Луїзо. Ти бачиш патент?

- Звичайно, бачу.

- Ну, так я вихлопочу для тебе такий самий.

- З чиєю допомогою?

- Малікорна.

- Оро, ти кажеш правду? Це можливо?

- Якщо Малікорн дістав патент для мене, то потрібно, щоб він зробив те саме і для тебе.

Почувши своє ім'я, Малікорн скористався цим приводом, щоб закінчити бесіду з пані де Сен-Ремі. Він обернувся:

- Що завгодно?

- Підійдіть, пане Малікорн, - з наказовим жестом промовила Ора.

Малікорн підкорився.

- Такий самий патент, - вимовила Монтале.

- Як?

- Ще точно такий самий патент. Здається, зрозуміло? Мені він потрібен!

- Ого! Потрібен?

- Це неможливо, правда, пане Малікорн? - лагідно запитала Луїза.

- Гм! Якщо це для вас...

- Для мене, так, пане Малікорн, для мене...

- І якщо мадемуазель Монтале теж просить про це...

- Не просить, а вимагає.

- Тоді доведеться коритися.

- І ви отримаєте для неї призначення?

- Постараюся.

- Без ухильних відповідей. Ще цього тижня Луїза де Лавальєр буде фрейліною принцеси Генрієтти.

- Як у вас усе просто!

- Цього тижня, не те...

- Не те?

- Ви візьмете назад мій патент, пане Малікорн. Я не розлучуся з подругою...

- Дорога Монтале!

- Добре. Нехай ваш патент залишається при вас. Мадемуазель де Лавальєр буде фрейліною.

- Справді?

- Так, так.

- Так я можу сподіватися, що поїду в Париж?

- Можете бути впевнені.

- О, пане Малікорн, як я вам вдячна! - вигукнула Луїза, стрибаючи від радості.

- Удаванка! - сказала Монтале. - Запевняй мене тепер, що ти не закохана в Рауля!

Луїза почервоніла, як травнева троянда. Замість відповіді вона підійшла до матері й обійняла її.

- Пан Малікорн - переодягнений принц, - зауважила стара дама, - у нього необмежена влада.

- Ви теж хочете бути фрейліною? - запитав Малікорн, звертаючись до пані де Сен-Ремі. - Поки я тут, доведеться мені для всіх добути призначення.

З цими словами він вийшов, залишивши бідну пані де Сен-Ремі в повному сум'ятті, як сказав би Таллеман де Рео.

- Ну, - прошепотів він, спускаючись зі сходів, - це коштуватиме ще тисячу ліврів. Що поробиш! Мій друг Манікан нічого не влаштовує задарма!

LXXIX. Малікорн і Манікан

Поява цих двох нових дійових осіб у нашій повісті заслуговує на деяку увагу з боку оповідача і читача.

Отже, ми повідомимо деякі подробиці про Малікорн і Манікану.

Малікорн, як відомо, їздив в Орлеан за патентом для мадемуазель де Монтале, який справив таке враження в Блуаському замку.

Річ у тім, що в Орлеані в той час жив Манікан. Це був великий оригінал, людина дуже розумна, яка вічно потребувала грошей, хоча він і черпав досхочу з гаманця графа де Гіша, одного з найбільш туго набитих гаманців у ті часи. Треба сказати, що Манікан, син бідного дворянина, васала Граммонів, був давнім товаришем графа де Гіша.

З дитячих років з далеко не дитячого розрахунку він покривав своїм ім'ям прокази графа де Гіша. Коли його знатний приятель, бувало, потягне плоди, що призначалися для дружини маршала, розіб'є дзеркало, що-небудь порве або зламає - щоразу Манікан брав на себе

провину і піддавався покаранню, що не було менш суворим через те, що страждав невинний.

Така самовідданість йому оплачувалася. Замість того, щоб одягатися скромно, відповідно до коштів батька, він завжди виблискував розкішними костюмами, немов молодий вельможа, що має п'ятдесят тисяч ліврів доходу на рік.

Не можна сказати, щоб у нього був підлий характер або дріб'язковий розум; ні, він був філософом, точніше, йому були властиві байдужість і схильність до мрійливості, що вбивали в ньому всяке честолюбство. Його єдине честолюбство полягало в прагненні широко витрачати гроші. Щодо цього наш добрий Манікан не знав жодних меж.

Регулярно - разів зо три-чотири на рік - він спустошував гаманець графа де Гіша, а коли в того нічого не залишалося і він заявляв, що мине щонайменше два тижні, доки його кишені знову поповнять батьківська щедрість, Манікан втрачав усіляку енергію, лягав у ліжко, не вставав, не їв і продавав свої чудові костюми, кажучи, що, раз він лежить, вони йому не потрібні.

За час цієї розумової та фізичної розслабленості гаманець графа де Гіша знову наповнювався, і частина його вмісту переходила до кишень Манікана, який купував собі нову сукню і починав колишнє життя.

Манія продавати свою абсолютно нову сукню за чверть ціни зробила нашого героя особою, відомою в Орлеані, куди він чомусь приїжджав на час покаяння. Провінційні гульвіси, чепуруни, що жили на шістсот ліврів на рік, ділили між собою залишки його розкоші.

Серед любителів цього чудового вбрання був і наш друг Малікорн, син міського старшини, у якого принц Конде, який вічно мав потребу, як і всякий справжній Конде, раз у раз позичав гроші під великі відсотки.

Малікорн користувався батьківською касою. Інакше кажучи, у ту епоху несуворої моралі молодий чоловік теж давав гроші в борг і склав собі з цього річний дохід у тисячу вісімсот ліврів, окрім тих шістсот, що їх йому приносила щедрість батька. Таким чином, Малікорн був королем орлеанських чепурунів: він міг витрачати до двох тисяч чотирьохсот ліврів на рік.

Але на противагу Манікану Малікорн був страшенно честолюбний: з честолюбства він кохав, з честолюбства жбурляв грошима, з честолюбства готовий був розоритися.

Малікорн вирішив будь-що-будь піднятися; заради цього він обзавівся коханою і другом. Кохана Малікорна, Монтале, не поступалася його пристрасті; але вона була знатна дівчина, і Малікорн задовольнявся цим. Його друг був холодний до нього, але він був улюбленцем графа де Гіша, який був другом герцога Орлеанського, і Малікорн задовольнявся цим.

Монтале коштувала йому (стрічки, рукавички, солодощі) тисячу ліврів на рік. Манікан обходився йому на рік від тисячі двохсот до півтори тисячі, які він давав йому в борг без віддачі.

Отже, у Малікорна не залишалося рівно нічого. Утім, ні, ми забули: у нього була батьківська каса.

Молодий чоловік вдався до одного засобу, який зберігав у найглибшій таємниці. Він запозичив із каси старшини близько п'ятнадцяти тисяч ліврів, давши собі клятву за першої ж слушної нагоди покрити дефіцит. Такою нагодою мало виявитися отримання гарного місця при дворі герцога Орлеанського, коли до його весілля почнуть набирати штат придворних.

І ось цей час настав: почали набирати придворних.

Гарне місце при особі королівської крові, та ще й отримане за рекомендацією такої людини, як граф де Гіш, могло приносити принаймні дванадцять тисяч ліврів на рік, а завдяки звичці Малікорна збільшувати свої прибутки дванадцять тисяч легко могли перетворитися на двадцять.

Одержавши таке місце, Малікорн збирався одружитися з Монтале: така дружина, шляхетного походження, та ще й із пристойним приданим, мала допомогти його піднесенню. Але для того, щоб у Монтале з'явився гарний посаг, потрібно було, щоб Ора, яка не мала великого спадкового статку, хоча вона і була єдиною донькою, теж дістала місце в якоїсь шляхетної принцеси, такої само марнотратної, наскільки була скупою овдовіла герцогиня.

Не бажаючи, щоб дружина жила в одному місці, а чоловік в іншому, бо таке становище представляє великі незручності, особливо при характерах, якими володіло майбутнє подружжя, Малікорн вирішив зосередити все в будинку герцога Орлеанського, брата короля. Монтале буде фрейліною принцеси; Малікорн служитиме при герцозі.

Як ми бачимо, план був непогано задуманий і вдало виконаний.

Малікорн попросив Манікана добути через графа де Гіша патент на звання фрейліни. Граф де Гіш звернувся до герцога, який, не вагаючись, підписав патент.

Подальші плани Малікорна полягали в такому: помістивши до двору принцеси Генрієтти віддану дружину, розумну, молоду, вродливу й спритну, дізнаватися через неї всі таємниці принцеси, тоді як він сам і його друг Манікан заволодіють секретами чоловіка. Таким шляхом він швидко досягне блискучого становища.

Звісно, цей план наштовхувався на безліч труднощів, з яких головною була сама Монтале. Примхлива, мінлива, лукава, навіжена, зухвала, сувора, озброєна гострими кігтиками, вона інколи одним дотиком своїх білих пальчиків або подихом усміхнених губ руйнувала чудову будівлю, яку Малікорн терпляче зводив протягом цілого місяця.

Якби не кохання, Малікорн був би щасливий; але він мимоволі відчував це кохання, хоча ретельно приховував його, переконаний, що

при найменшій поступці своїй непостійній коханій пустунка почне його принижувати і з нього сміятися.

Він ображав кохану своєю зневагою. Коли вона, бажаючи його випробувати, йшла назустріч його пристрасті, він був сповнений бажань, але напускав на себе холодність, упевнений, що, якщо він відкриє їй обійми, вона втече і посміється з нього.

Зі свого боку, Монтале уявляла, що не любить Малікорна, але насправді любила його. Малікорн так часто говорив їй про свою байдужість, що час від часу вона починала вірити цьому, і тоді їй здавалося, що вона ненавидить молодого чоловіка.

Найбільше Малікорн приваблював Ору де Монтале тим, що завжди був начинений найсвіжішими придворними й міськими новинами; він завжди привозив із собою в Блуа нову моду, таємницю, парфуми. Він перемагав її тим, що ніколи не просив про побачення, а, навпаки, змушував просити себе, щоб прийняти знаки прихильності, яких він пристрасно бажав.

Монтале теж не скупилася на розповіді. Від неї Малікорн знав усе, що робилося в домі овдовілої герцогині, і, своєю чергою, створював із цих відомостей такі казки для Манікана, що, слухаючи їх, можна було померти зі сміху. Манікан передавав їх де Гішу, а той герцогу Філіпу.

Ось у двох словах мережа дрібних інтересів та інтриг, що з'єднувала Блуа з Орлеаном, а Орлеан - з Парижем; вони мали привести бідну Луїзу де Лавальєр до Парижа, де її поява спричинила такі великі зміни; ідучи з кімнати Ори під руку з матір'ю, вона не підозрювала, яка надзвичайна доля очікувала на неї.

Що стосується дідуся Малікорна - ми маємо на увазі орлеанського старшину, - то він розумівся на теперішньому не краще, ніж інші на майбутньому. Коли він щодня прогулювався після обіду від третьої до п'ятої години на площі Св. Катерини, у своїй сірій сукні, пошитій за модою часів Людовіка XIII, і в суконних туфлях з великими бантами, йому й на думку не спадало, що це він оплачував усі вибухи сміху, всі таємні поцілунки, перешіптування, всі ці стрічки й потаємні плани, ланцюг яких тягнувся на сорок п'ять льє від Блуаського замку до Пале-Рояля.

LXXX. Манікан і Малікорн

Як ми вже сказали, Малікорн вирушив до свого друга Манікана, який тимчасово віддалився від світу в місто Орлеан. Той саме збирався продати останній пристойний костюм, який у нього залишився.

За два тижні перед тим Манікан узяв у графа де Гіша сто пістолів, абсолютно необхідних йому, щоб приготуватися до походу, тобто до подорожі в Гавр, назустріч принцесі. А три дні тому він вивудив у

Малікорна п'ятдесят пістолів у вигляді винагороди за патент для Монтале.

Він витратив усі ці гроші, і ніяких надходжень більше не передбачалося. Йому залишалося тільки продати свій прекрасний костюм із сукна й атласу, вишитий золотом, із золотими галунами, що захоплював весь двір. Але щоб продати цей костюм, Манікану довелося лягти в ліжко.

Змушений щонайменше цілий тиждень обходитися без танців та ігор, Манікан перебував у зневірі. Він чекав лихваря, коли до нього увійшов Малікорн.

У Манікана вирвався крик відчаю.

- Як, - сказав він із непередаваною тугою, - знову ви, милий друже?

- О, ви дуже люб'язні, - відповів Малікорн.

- Бачте, я чекав грошей, а замість цього з'явилися ви.

- А що, як я приніс вам гроші?

- Тоді справа інша. Ласкаво просимо, дорогий друже.

І він простягнув руку, але не Малікорну, а за його гаманцем.

Малікорн зробив вигляд, що не зрозумів, і подав йому руку.

- А гроші? - запитав Манікан.

- Спочатку, дорогий друже, заробіть їх.

- А як?

- Потрібно встати з ліжка і негайно вирушити до графа де Гіша.

- Встати? - здивувався Манікан, потягуючись на ліжку. - Ну ні!

- Отже, ви продали весь свій одяг?

- У мене залишився один камзол, і навіть найошатніший, але я чекаю покупця.

- А панталони?

- Вони перед вами на стільці.

- Ну раз у вас залишилися панталони і камзол, надягайте їх, наказуйте сідлати коня - і в дорогу.

- І не подумаю.

- Чому?

- Але хіба ви не знаєте, що граф де Гіш в Етампі*?

- Ні, я думав, що він у Парижі; отже, замість тридцяти льє вам доведеться проїхати всього чотирнадцять.

- Ви неповторні! Якщо я проїду в цій сукні чотирнадцять льє, її вже не можна буде потім вдягнути, і замість того щоб продати костюм за тридцять пістолів, мені доведеться поступитися ним за п'ятнадцять.

- Поступайтеся за будь-яку ціну, але мені потрібен другий патент на посаду фрейліни.

- Для кого? Чи у Монтале є двійник?

- Як ви підступні! Це ви промотуєте два статки: мій і графа де Гіша.

- Точніше, графа де Гіша і ваше.

- Це правда, за місцем і шана; але повернемося до патенту.

- Друже мій, до принцеси призначать тільки дванадцять фрейлін. Я вже дістав для вас те, що оскаржували близько тисячі двохсот дівчат, і для цього мені довелося пустити в хід усю мою дипломатію...

- Знаю, ви діяли геройськи, милий друже.

- Знаєте, скільки було клопоту? - сказав Манікан.

- О, мені про це нема чого говорити! Коли я буду королем, обіцяю вам...

- Що ви будете іменуватися Малікорном Першим?

- Ні, обіцяю призначити вас суперінтендантом моїх фінансів, але зараз не про це йдеться.

- На жаль.

- Мені потрібно дістати друге місце фрейліни.

- Якби ви, мій друже, обіцяли мені небеса, я не рушив би з місця.

У кишені Малікорна задзвеніли монети.

- Тут у мене двадцять пістолів, - зауважив Малікорн.

- А що ви хочете з ними зробити?

- Ах, - відповів трохи роздратований Малікорн, - можливо, я хочу їх додати до тих п'ятисот, які ви вже винні мені.

- Ви маєте рацію, - погодився Манікан і знову простягнув руку, - якщо так, я можу їх прийняти. Давайте!

- Зачекайте ж. Простягнути руку - це мало. Скажіть: чи отримаю я від вас патент за двадцять пістолів?

- Звичайно. Сьогодні ж.

- О, стережіться, пане Манікан, ви берете на себе занадто багато, я не прошу у вас такої жертви. Тридцять льє за один день - це занадто: ви вб'єте себе.

- Для мене немає нічого неможливого, коли треба надати дружню послугу. Скільки льє до Етампа?

- Чотирнадцять.

- Я пропоную вам парі на двадцять пістолів.

- Якого роду?

- Ви кажете, що до Етампа чотирнадцять льє, отже, туди і назад двадцять вісім?

- Без сумніву.

- Покладемо чотирнадцять годин на ці двадцять вісім льє, годину на побачення з графом де Гішем і годину на те, щоб він написав принцу. Усього виходить шістнадцять годин.

- Ви вважаєте, як Кольбер.

- Зараз полудень.

- Пів на першу.

- Ого, у вас чудовий годинник.

- То що ви хотіли сказати? - поцікавився Малікорн, ховаючи годинник у кишеню.

- Так, правда. Я пропоную вам парі на двадцять пістолів, що ви отримаєте лист графа де Гіша через вісім годин.

- У вас, мабуть, крилатий кінь?

- Це моя справа. Хочете побитися об заклад?

- Я отримаю лист графа через вісім годин?

- Так.

- З його власноручним підписом?

- Так.

- Добре, згоден, - вирішив Малікорн, зацікавлений тим, як цей любитель продавати костюми вийде з положення.

- Дайте мені папір, чорнило і перо.

- Ось.

Манікан зі зітханням піднявся і, спираючись на ліву руку, старанно вивів:

«Квитанція на місце фрейліни герцогині Орлеанської, яке граф де Гіш постарається влаштувати негайно.
Де Манікан».

Закінчивши цю важку роботу, Манікан ліг і витягнувся.

- Ну, - запитав Малікорн, - що все це означає?

- Та те, що, якщо ви поспішаєте отримати лист де Гіша до принца, я виграв парі.

- Як?

- Мені здається, це ясно: ви берете цей папір і їдете замість мене.

- Так.

- Ви пускаєте коня кар'єром, і через шість годин ви в Етампі. Через сім - отримуєте лист графа, і я виграю парі, не встаючи з ліжка, що зручно і мені, і вам.

- Позитивно, Манікан, ви велика людина.

- Я знаю.

- Отже, я їду в Етамп і передаю цю записку графу де Гішу?

- Він дає вам таку ж до принца, і ви вирушаєте з нею в Париж.

- Принц погодиться?

- Негайно.

- Отже, ви від графа де Гіша отримуєте все, що вам заманеться, мій милий Манікане?

- Усе, крім грошей.

- Гм, виняток неприємний! Що, якби замість грошей ви попросили в нього...

- Що ж?

- Що, якби один із ваших друзів попросив послуги?

- Я йому не надав би її або принаймні запитав, яку послугу він надасть мені натомість.

- Чудово. Цей друг говорить з вами.

- Ви, Малікорн? Значить, ви дуже багаті?

- У мене є ще п'ятдесят пістолів.

- Саме потрібна мені сума. Де ці гроші?

- Тут, - сказав Малікорн і ляснув себе по кишені.

- Тоді кажіть, мій милий, що вам потрібно.

Малікорн знову взяв чорнило, перо, папір і подав Манікану.

- Пишіть, - попросив він.

- Диктуйте.

- «Квитанція на посаду при дворі герцога Орлеанського...»

- О, - вимовив Манікан, піднімаючи перо. - Посада при дворі герцога за п'ятдесят пістолів?

- Ви помилилися, мій дорогий: я сказав - п'ятсот...

- І ці п'ятсот?

- Ось вони.

Манікан пожирав очима стопку монет, але цього разу Малікорн тримав гроші далеко.

- То що ж ви скажете? П'ятсот пістолів!

- Я скажу, що це задарма, - зауважив Манікан і взявся за перо. - Скоро мій вплив скінчиться з вашої вини. Диктуйте.

Малікорн продовжував:

- «...яку мій друг граф де Гіш виклопоче у герцога для мого друга Малікорна».

- Готово, - підняв на нього очі Манікан.

- Вибачте, але ви забули підписати своє ім'я.

- Так, правда! Давайте п'ятсот пістолів.

- Ось двісті п'ятдесят.

- А решта двісті п'ятдесят?

- Коли я отримаю місце.

Манікан поморщився.

- У такому разі поверніть мені рекомендаційний лист.

- Навіщо?

- Я хочу приписати одне слово: «спішне».

Малікорн віддав лист. Манікан зробив приписку.

- Добре, - зауважив Малікорн, взявши папір назад.

Манікан почав перераховувати золото.

- Тут не вистачає двадцяти пістолів, - сказав він.

- Як?

- Двадцяти пістолів, які я у вас виграв.

- Коли?

- Коли я тримав із вами парі, що через вісім годин ви отримаєте лист від графа де Гіша.

- Правильно.

І Малікорн додав ще двадцять пістолів. Манікан зібрав жменями золото і дощем розсипав його по ліжку.

- Ось друге місце, - прошепотів Малікорн, намагаючись висушити чорнило на листку. - З першого погляду здається, ніби воно коштує мені дорожче за перше, але...

Він не договорив, узяв перо і написав Монтале:

«Прошу вас передати вашій подрузі, що вона незабаром отримає патент. Я їду за підписом. Я проїду вісімдесят шість льє з любові до вас».

Потім із саркастичною посмішкою закінчив свої роздуми: «З першого погляду здається, ніби це місце коштувало мені дорожче за перше, але... вигода, я думаю, пропорційна витратам. Мадемуазель де Лавальєр принесе мені більше вигоди, ніж Монтале, або... або я не Малікорн!»

- До побачення, Манікане!

LXXXI. Двір особняка Граммона

Приїхавши в Етамп, Малікорн дізнався, що граф відбув до Парижа.

Малікорн відпочив години дві, потім продовжував свій шлях.

До Парижа він приїхав уночі і попрямував до маленького готелю, де завжди зупинявся, коли наїжджав до столиці, а наступного дня о восьмій годині прибув до будинку маршала Граммона. Малікорн приїхав якраз вчасно, бо застав графа за останніми зборами. Де Гіш готувався попрощатися з принцом перед поїздкою в Гавр, де цвіт французької знаті збирався зустріти англійську принцесу.

Малікорн вимовив ім'я Манікана, і його негайно прийняли.

Граф де Гіш був на подвір'ї будинку й оглядав екіпажі, які доїжджачі та конюхи показували йому.

- Манікан! - вигукнув він. - Нехай іде швидше, чорт забирай.

І він зробив кілька кроків назустріч гостю.

Малікорн прослизнув у напіввідкриту браму і глянув на де Гіша. Граф здивувався, побачивши замість свого друга незнайоме обличчя.

- Вибачте, пане графе, - сказав Малікорн, - сталася помилка: вам доповіли про Манікана, а я тільки його посланий.

- А, - розчаровано протягнув де Гіш. - Що ж ви мені привезли?

- Лист, пане графе.

Малікорн передав першу записку, уважно спостерігаючи за виразом обличчя де Гіша. Той прочитав і розсміявся.

- Знову, - здивувався він, - знову фрейліна! Та цей дивак Манікан протегує всім фрейлінам Франції.

Малікорн поклонився.

- А чому він сам не приїхав?

- Він лежить у ліжку.

- Отже, він без грошей? - Де Гіш знизав плечима. - Та що ж він робить зі своїми грошима?

Малікорн зробив жест, який говорив, що про це він знає не більше за графа.

- То, виходить, він не буде в Гаврі?

Новий жест Малікорна.

- Це неможливо. Там будуть усі.

- Сподіваюся, пане графе, він не пропустить такої події.

- Йому слід було вже бути в Парижі.

- Щоб надолужити втрачений час, він може поїхати прямим шляхом.

- А де він?

- В Орлеані.

- Мені здається, - сказав де Гіш із поклоном, - ви людина зі смаком.

Малікорн був у сукні Манікана. Він, своєю чергою, вклонився:

- Ви надаєте мені велику честь, пане.

- З ким я маю задоволення говорити?

- Моє прізвище Малікорн, пане.

- Як ви знаходите, пане де Малікорн, ці пістолетні кобури?

Малікорн був недурний і одразу зрозумів становище: частка «де» перед ім'ям рівняла його зі співрозмовником.

З виглядом знавця він подивився на кобури і відповів без вагань:

- Важкуваті, графе.

- Бачите, - звернувся де Гіш до сідельника, - цей пан, людина зі смаком, знаходить їх важкими. Що я вам щойно казав.

Седельник почав виправдовуватися.

- А що ви скажете про того коня? - запитав де Гіш. - Це теж моя нова покупка.

- На вигляд бездоганний кінь, пане графе. Але щоб висловити думку, слід поїздити на ньому.

- Ну так сідайте, пане де Малікорн, і зробіть два-три кола.

Малікорн вільно зібрав поводи від вуздечки і мундштука, взявся лівою рукою за гриву, поставив ногу в стремено, піднявся і сів у сідло. Спершу він об'їхав навколо двору кроком. Потім риссю. Третій раз пустив коня галопом. Нарешті Малікорн зупинився біля графа, зістрибнув на землю і кинув поводи конюху.

- Що ж? - запитав граф. - Що ви скажете, пане де Малікорн?

- Графе, - відповів Малікорн, - це кінь мекленбурзької породи. Коли я дивився, чи добре пристебнутий мундштук, я помітив, що йому сьомий рік. У цьому віці коня слід готувати до війни. Легкий у приводу. Кажуть, що кінь із плоскою головою ніколи не буває туговуздим. Холка занизька. Круп змушує мене сумніватися в чистоті німецької породи. У ній має бути англійська кров. Бабки прямі, але на рисі вона засікає ноги. Зверніть увагу на кування: при вольтах і зміні ніг - м'яка. Взагалі нею легко керувати.

- Гарне судження, пане де Малікорн, - зауважив граф. - Ви знавець. - Потім, повернувшись до нього, додав: - У вас прекрасний костюм. Імовірно, він пошитий не в провінції? З таким смаком не шиють де-небудь у Турі чи Орлеані.

- Ні, пане графе, це дійсно паризький костюм.

- Так, я бачу. Але повернемося до справи. Отже, Манікан хоче призначення ще однієї фрейліни?

- Ви прочитали, що він вам пише, пане графе.

- А перша хто?

Малікорн відчув, що червоніє.

- Чарівна дівчина, графе, - швидко відповів він. - Ора де Монтале.

- А! Ви її знаєте?

- Так, вона моя наречена або майже...

- Тоді справа іншого роду... Вітаю, - усміхнувся де Гіш.

У нього на язиці крутився жарт у стилі придворних, але слово «наречена» нагадало йому про повагу до жінок.

- А для кого другий патент? - запитав де Гіш. - Чи не для нареченої Манікана? У такому разі мені її шкода, бідолаху. Поганий буде в неї чоловік.

- Ні, графе... Другий патент для мадемуазель де Ла Бом Леблан де Лавальєр.

- Не знаю її.

- Так, пане графе, її мало знають у світі, - сказав Малікорн з усмішкою.

- Добре, я поговорю з принцом. До речі, вона дворянка?

- Так, з дуже гарного роду і фрейліна вдовиці герцогині.

- Чудово. Чи не бажаєте проїхати зі мною до герцога?

- Якщо ви мені надасте таку честь, охоче.

Зм'явши лист Манікана, де Гіш поклав його в кишеню.

- Графе, - сором'язливо сказав Малікорн, - мені здається, ви прочитали не все.

- Хіба не всі?

- Так, у конверті лежало два листи. Граф знову відкрив конверт.

- А, - протягнув він, - правильно.

І він розгорнув непрочитану записку.

- Я так і думав! Ще прохання про місце при дворі герцога Орлеанського. Ах, цей Манікан ненаситний! Злодій, він, мабуть, торгує посадами?

- Ні, пане графе, він хоче зробити подарунок.

- Кому?

- Мені, графе.

- Чому ви мені не сказали цього відразу, пане де Мовезкорн?

- Малікорн.

- Вибачте, мене вічно плутає латина: жахлива звичка до етимології. І навіщо, чорт забирай, змушують дворян вчитися латині. Mala - mauvaise* - погана. Малікорн і Мовезкорн - виходить одне й те саме. Ви вибачте мене, пане де Малікорн.

- Ваша доброта мене зворушує, пане, і водночас дає привід повідомити про одну обставину.

- Про який же?

- Я не дворянин. У мене є серце, трохи розуму, але моє ім'я Малікорн, без частки «де».

- О, - вигукнув де Гіш, дивлячись у лукаве обличчя свого співрозмовника, - ви, право, дуже приємна людина. Ваше обличчя мені подобається, пане Малікорн, і, мабуть, ви сповнені чеснот, якщо цей егоїст Манікан полюбив вас. Скажіть відверто: ви не святий, що спустився на землю?

- Чому?

- Чорт забирай! Тому що Манікан робить вам подарунки. Ви ж сказали, що він бажає у вигляді дарунка доставити вам місце при дворі принца?

- Вибачте, пане графе, якщо я отримаю місце, то не Манікан дістане мені його, а ви.

- І потім, можливо, він не зовсім дарма погодився клопотати за вас?

- Пане графе...

- Зачекайте, в Орлеані живе якийсь Малікорн, - ну так, звісно, який позичає грошима принца Конде.

- Наскільки мені відомо, це мій батько.

- Ага! У принца - батько, у ненаситного де Манікана - син. Пане, стережіться, я його знаю: чорт забирай, він обгризе вас до кісток.

- Тільки я позичаю без відсотків, пане графе, - з усмішкою зауважив Малікорн.

- Я ж казав, що ви святий або щось на кшталт цього, пане Малікорн. Ви отримаєте місце, або я не де Гіш.

- О, пане графе, як я вам вдячний! - у захваті вигукнув Малікорн.

- Їдемо до принца, дорогий пане Малікорн, їдемо.

І де Гіш попрямував до виходу, знаком запрошуючи Малікорна слідувати за ним.

Біля самих воріт із ними зіткнувся молодий чоловік.

Це був дворянин років двадцяти п'яти, блідий, з тонкими губами, блискучими очима, з темним волоссям і бровами.

- А, здрастуйте, - почав він, змусивши де Гіша повернутися назад у двір.

- Ах, це ви, де Вард! Ви в чоботях, при шпорах, з хлистом у руках!

- Я в такому вигляді, який личить мати людині, що їде в Гавр. Завтра Париж зовсім спорожніє.

Потім той, хто прийшов, церемонно привітав Малікорна, якому ошатний костюм надавав вигляду вельможі.

- Пане Малікорн, - сказав своєму другові де Гіш.

Де Вард поклонився.

- Віконт де Вард, - сказав де Гіш Малікорну.

Малікорн, своєю чергою, вклонився.

- Повідомте нам, де Вард, - продовжував де Гіш, - адже ви знаєте такі речі: які посади ще вільні при дворі або, точніше сказати, в будинку принца?

- У будинку принца? - повторив де Вард, намагаючись згадати. - Зачекайте, здається, обер-шталмейстера.

- О, - вигукнув Малікорн, - не будемо говорити про такі речі; моє честолюбство не заходить так далеко.

Де Вард був набагато підозрілішим і проникливішим за де Гіша: він одразу ж розгадав Малікорна.

- Річ у тім, - промовив він, окидаючи його поглядом з ніг до голови, - що займати місце обер-шталмейстера можуть тільки герцог або пер.

- Я прошу лише дуже скромної посади, - промовив Малікорн. - Я людина маленька і не такої високої думки про себе.

- Пан Малікорн, - повернувся граф до де Варда, - чарівна людина; одна біда - він не дворянин. Але ж ви знаєте, я не особливо ціную людину, коли вона тільки дворянин, і не більше.

- Вірно, - погодився де Вард. - Але зауважу вам, милий графе, що без титулу не можна сподіватися поступити до герцога.

- Щоправда, - зітхнув граф, - етикет дуже суворий. Чорт забирай, ми й не подумали про це!

- Яке нещастя для мене! - злегка бліднучи, зауважив Малікорн.

- Сподіваюся, горю можна допомогти, - відповів де Гіш.

- Зачекайте, - вигукнув де Вард, - засіб уже знайдено! Вас зроблять дворянином, дорогий пане Малікорн. Його святість кардинал Мазаріні тільки й займався цим з ранку до вечора.

- Повно, повно, де Вард, - зупинив друга граф, - киньте недоречні жарти: ми не повинні жартувати на подібні теми. Щоправда, тепер можна купити патент на дворянство, але це нещастя, і ми, дворяни, не повинні сміятися над цим навіть у своєму колі.

- Їй-богу, ви справжній пуританин, як кажуть англійці.

- Пане віконт де Бражелон, - доповів лакей, немов вони перебували не у дворі, а у вітальні.

- А, дорогий Раулю, йди скоріше! Ти теж у чоботях! Зі шпорами! Ти, значить, їдеш?

Бражелон підійшов до молодих людей і привітався з ними з тією м'якою серйозністю, яка була його відмінною рисою. Його уклін головним чином стосувався незнайомого йому де Варда, обличчя якого набуло холодного виразу, побачивши Рауля.

- Друже мій, - сказав віконт де Гішу, - я з'явився за тобою; адже ми їдемо в Гавр разом!

- Тим краще. Це буде чудова подорож! Пане Малікорн, пане де Бражелон. Ах, де Вард, я тебе зараз познайомлю.

Молоді люди обмінялися стриманими поклонами. Здавалося, ці два характери неминуче мали зіткнутися. Де Вард був верткий, хитрий, потайливий. Рауль серйозний, прям, благородний.

- Примири нас із де Вардом, Раулю.

- Про що ви сперечалися?

- Про дворянство.

- Хто може бути кращим суддею в цьому питанні, ніж один із Грамонів?

- Я прошу в тебе не компліментів, а твоєї думки.

- Але мені потрібно знати, у чому розбіжність.

- Де Вард запевняє, ніби титулами зловживають; я ж кажу, що людині титул не потрібен.

- І ти маєш рацію, - кивнув головою Рауль.

- А я, віконт, - уперто заперечив де Вард, - вважаю, що я маю рацію.

- А що ви говорили, пане?

- Що у Франції роблять усе можливе, щоб принизити дворян.

- Хто ж це? - насупився Рауль.

- Сам король. Він оточує себе людьми, які не в змозі довести, що їхній рід налічує хоча б чотири покоління шляхетних предків.

- Повно, - сказав де Гіш. - Не знаю, де ти це бачив, де Вард.

- Можу навести приклад.

І де Вард окинув Бражелона швидким поглядом.

- Говори.

- Чи знаєш ти, кого призначено капітаном мушкетерів, хто отримав посаду, що вища за перство, посаду, яку можна вважати вищою за звання маршала Франції?

Рауль почав червоніти: він бачив, до чого хилилася промова.

- Ні, а кого призначили? - запитав де Гіш. - У всякому разі, це призначення недавнє; ще тиждень тому посада була вільна, і король відмовив герцогу Орлеанському, який просив її для когось зі своїх.

- Ну то знай, мій милий, король відмовив герцогу, щоб віддати цю посаду д'Артаньяну, молодшому синові гасконського дворянчика, людині, яка років тридцять тягала свою шпагу по передніх.

- Вибачте, пане, якщо я вас перерву, - сказав Рауль, кидаючи суворий погляд на де Варда, - але, праворуч, мені здається, ви не знаєте людини, про яку говорите.

- Я не знаю д'Артаньяна? О боже мій! Та хто ж його не знає?

- Усі, хто знають його, пане, - холодно і спокійно заперечив Рауль, - кажуть, що якщо він менш знатний, ніж король (а це не його провина), то мужністю і чесністю він стоїть урівень з усіма королями світу. Ось моя думка, пане, а я, слава богу, від самого народження знаю пана д'Артаньяна.

Де Вард збирався відповісти, але де Гіш зупинив його.

LXXXII. Портрет принцеси

Суперечка готова була загостритися, і де Гіш зрозумів це.

Дійсно, в очах Бражелона загорілася інстинктивна ворожість. У погляді де Варда відчувався намір боляче зачепити Рауля.

- Панове, - сказав граф, - нам потрібно розлучитися. Я повинен побувати у принца. Домовимося, де зустрітися. Де Вард вирушить зі мною в Лувр, а ти, Рауль, заміни мене в будинку. Адже тут без твоєї поради нічого не робиться. Кинь останній погляд на приготування до від'їзду.

Рауль не уникав, але й не шукав сам випадків для сутичок і дуелей; він кивнув головою на знак згоди і сів на лавку на сонці.

- Якщо можна, - попросив де Гіш, - посидь тут. Нехай тобі покажуть двох коней, яких я щойно придбав. Я купив їх тільки з тією умовою, що ти схвалиш мою покупку. Ах так, вибач, я не встиг дізнатися, як поживає граф де Ла Фер?

Вимовивши ці слова, де Гіш повернувся до де Варда, намагаючись побачити, яке враження справить на нього ім'я батька Рауля.

- Дякую, - відповів Бражелон, - граф здоровий.

Блискавка ненависті блиснула в очах де Варда.

Де Гіш зробив вигляд, що не помітив цього похмурого блиску, підійшов до Рауля і потиснув йому руку:

- Так вирішено, Бражелоне, ти зустрінеш нас у дворі Пале-Рояля?

Потім рухом руки він запросив із собою де Варда і сказав:

- Ми йдемо. Прошу, пане Малікорн.

При цьому імені Рауль здригнувся.

Йому здалося, що він уже чув його одного разу, але він ніяк не міг згадати де. Поки він, замислившись, злегка роздратований розмовою з де Вардом, намагався воскресити в пам'яті, коли йому довелося чути ім'я Малікорна, троє молодих людей попрямували до Пале-Рояля, де жив Філіп Орлеанський*.

Малікорн зрозумів, по-перше, що приятелям хотілося поговорити, по-друге, що він не повинен іти поруч із ними.

Він пішов позаду.

- Але чи не божевілля? - запитав де Гіш свого супутника, коли вони відійшли від будинку Граммонів. - Ви нападаєте на д'Артаньяна, і це при Раулі!

- Хіба заборонено нападати на д'Артаньяна?

- Та хіба ви не знаєте, що д'Артаньян являє собою четверту частину того славного і грізного цілого, яке називалося мушкетерами?

- Знаю, але не бачу, чому це може заважати мені ненавидіти д'Артаньяна.

- Що ж він вам зробив?

- О, мені? Нічого.

- То за що ж ви його ненавидите?

- Запитайте про це в тіні мого батька.

- Право, дорогий де Вард, ви мене дивуєте. Д'Артаньян не належить до числа людей, які, збудивши ненависть до себе, ухиляються від зведення рахунків; ваш батько, як мені говорили, теж не любив залишатися в боргу. Але ж не існує таких образ, які не змивалися б кров'ю після чесного, гарного удару шпаги.

- Що робити, мій дорогий? Між моїм батьком і д'Ар-таньяном існувала ворожнеча. Мені, ще дитині, батько говорив про цю ненависть і заповів її мені разом з рештою спадщини.

- І ця ненависть стосувалася тільки д'Артаньяна?

- О, д'Артаньян надто був пов'язаний зі своїми трьома друзями; тому частка ненависті, звісно, припадає і на них.

Де Гіш, який не зводив очей з де Варда, внутрішньо здригнувся, побачивши посмішку молодого чоловіка. Щось схоже на передчуття проникло в його свідомість, і він подумки сказав собі, що минув час відкритих двобоїв між дворянами, але ненависть, гніздячись у глибині душі, але, не виливаючись назовні, все ж таки залишається ненавистю; словом, після батьків, які палко ненавиділи одне одного й билися на шпагах, з'явилися сини, які теж ненавидять одне одного, але обрали зброю - інтригу й зраду.

Не Рауля, звісно, підозрював у зраді та інтригах де Гіш: він здригнувся від страху за Рауля. Ці важкі думки затьмарили обличчя де Гіша, тим часом як де Вард цілком опанував себе.

- Утім, - додав він, - я нічого не маю особисто проти де Бражелона; я його зовсім не знаю.

- У всякому разі, де Вард, - зауважив де Гіш досить суворим тоном, - не забудьте одного: Рауль - мій найкращий друг.

Де Вард поклонився.

Вони незабаром опинилися біля Пале-Рояля, оточеного натовпом цікавих.

Наближені Філіпа Орлеанського чекали його наказів, щоб сісти на коней і скласти почет послів, яким доручили привезти в Париж принцесу.

Де Гіш залишив де Варда і Малікорна біля великих сходів і піднявся до принца. Він користувався такою ж прихильністю принца, як і шевальє де Лоррен, який терпіти не міг де Гіша, хоч і посміхався йому.

Молодий принц сидів перед дзеркалом і рум'янив щоки. У кутку кабінету на подушках розлігся шевальє де Лоррен; його довге біляве волосся щойно завило, і тепер він грався своїми локонами. Принц обернувся на шум і побачив графа.

- А, це ти, Гіш, - сказав він, - будь ласка, підійди до нас і скажи мені правду.

- Ваша високість знає, що це мій недолік.

- Уяви собі, Гіш, противний Лоррен засмучує мене.

Де Лоррен знизав плечима.

- Чим саме? - запитав де Гіш. - Здається, у шевальє немає такої звички.

- Він запевняє, - продовжував принц, - що принцеса Генрієтта як жінка краща, ніж я як чоловік.

- Стережіться, ваша високість, - сказав де Гіш, хмурячи брови, - ви вимагали від мене правди.

- Так, - відповів принц із тремтінням у голосі.

- Отже, я вам скажу правду.

- Не поспішай, Гіш, - вигукнув принц, - встигнеш! Подивися на мене гарненько і пригадай її; втім, ось її портрет, візьми.

І він подав графу мініатюру тонкої роботи.

Де Гіш узяв портрет і довго дивився на нього.

- Чесно кажучи, - промовив він, - чарівне обличчя!

- Та подивися гарненько на мене, дивись же! - вигукнув принц, намагаючись привернути до себе увагу графа, цілком поглиненого портретом.

- Дивовижне, - прошепотів де Гіш.

- Право, можна подумати, - продовжував принц, - що ти ніколи не бачив цієї маленької дівчинки.

- Я її бачив, ваша високість, щоправда, років п'ять тому; а між дванадцятирічною дитиною і сімнадцятирічною дівчиною - велика різниця.

- Ну, говори ж свою думку.

- Я думаю, що портрет прикрашений, ваша високість.

- О так, це вірно, - з торжеством сказав принц. - Художник їй лестив. Але, припустивши навіть, що вона така, вислови свою думку.

- Ваша високість дуже щасливі, маючи таку чарівну наречену.

- Добре, це твоя думка про неї, а про мене?

- Я вважаю, ваша високість, що для чоловіка ви занадто вродливі.

Шевальє де Лоррен розреготався.

Принц зрозумів іронію, яка полягала в думці де Гіша про нього, і насупив брови.

- Не дуже-то люб'язні в мене друзі, - проворчав він.

Де Гіш востаннє глянув на портрет і неохоче повернув його принцу:

- Позитивно, ваша високість, я волію поглянути десять разів на вас, ніж ще раз на принцесу.

Безсумнівно, де Лоррен побачив таємний сенс у словах графа, який вислизнув від принца, і тому зауважив:

- Одружуйтеся тоді!

Герцог Орлеанський продовжував накладати рум'яна на обличчя; покінчивши з цим, він знову подивився на портрет, помилувався на себе в дзеркало і посміхнувся.

Без сумніву, він залишився задоволений порівнянням.

- З твого боку дуже мило було прийти, - кивнув він де Гішу, - я боявся, що ти поїдеш, навіть не попрощавшись зі мною.

- Ваша високість занадто добре знає мене, щоб вважати здатним на таку нечемність.

- Ти, ймовірно, хочеш попросити мене про що-небудь перед від'їздом із Парижа?

- Так, ваша високість, ви вгадали, у мене дійсно є до вас прохання.

- Добре, говори.

Де Лоррен весь перетворився на слух; йому здавалося, що будь-яка милість, яку надають іншому, вкрадена в нього. Де Гіш вагався.

- Можливо, ти потребуєш грошей? - запитав принц. - Це дуже доречно, я зараз дуже багатий. Суперінтендант фінансів надіслав мені п'ятдесят тисяч пістолів.

- Дякую, ваша високість, ідеться не про гроші.

- Чого ж ти просиш? Говори.

- Призначення однієї фрейліни.

- Ого, Гіш, яким ти стаєш покровителем! - презирливо зауважив принц. - Невже ти тільки й будеш говорити мені про різних дурочок?

Де Лоррен усміхнувся: він знав, що принц не любив, коли протегували жінкам.

- Ваша високість, - сказав граф, - я не протегую особі, про яку говорю вам; за неї просить один із моїх друзів.

- А, це справа іншого роду. А як звуть особу, за яку просить твій друг?

- Мадемуазель де Ла Бом Леблан де Лавальєр, фрейліна вдовствуючої герцогині Орлеанської.

- Фі, кульгаючи, - позіхнув де Лоррен, напівлежачи на подушках.

- Кульгава! - повторив принц. - І вона постійно буде перед очима моєї дружини? Ну ні, це занадто небезпечне видовище під час вагітності.

Шевальє де Лоррен розреготався.

- Пане де Лоррен, - зупинив його граф, - ви чините невеликодушно: я прошу, а ви мені шкодите.

- Вибачте, графе, - сказав де Лоррен, стривожений тоном, яким де Гіш вимовив ці слова. - Я зовсім не хотів цього, і, право, мені здається, що я сплутав цю дівицю з іншою особою.

- Без сумніву. Я запевняю вас, що ви помилилися.

- Але скажи, для тебе це дуже важливо, Гіш? - поцікавився принц.

- Дуже, ваша високість.

- Добре, вирішено. Але більше не проси ні за кого: всі місця зайняті.

- Ах, - вигукнув де Лоррен, - уже полудень: ця година була призначена для від'їзду.

- Ви проганяєте мене, пане? - запитав де Гіш.

- О, ви мене ображаєте, графе! - відповів де Лоррен.

- Заради бога, графе; прошу вас, шевальє, не сваріться, - капризно попросив принц. - Хіба ви не бачите, що це засмучує мене?

- Потрібен підпис, - нагадав де Гіш.

- Вийми з цього ящика патент і дай мені.

Однією рукою де Гіш подав принцу папір, а іншою - перо, яке вмочив у чорнило.

Принц поставив підпис.

- Бери, - сказав він, подаючи графу папір, - але з умовою: помирися з Лорреном.

- Охоче, - поклонився де Гіш.

І він простягнув руку улюбленцю герцога з байдужістю, схожою на презирство.

- Ідіть, графе, - сказав де Лоррен, мабуть, не помітивши його зневаги, - їдьте і привезіть нам принцесу, яка має не надто відрізнятися від свого портрета.

- Так, їдь і повертайся швидше. До речі, кого ти з собою береш?

- Бражелона і Варда.

- Славних супутників, дуже хоробрих.

- Занадто хоробрих, - зауважив шевальє. - Постарайтеся привезти назад обох, графе.

«Підла душа, - подумав Гіш. - Він насамперед і всюди чує зло».

І, вклонившись принцу, він вийшов.

Вийшовши у двір, він помахав підписаним патентом.

Малікорн кинувся до нього і, тремтячи від радості, схопив папір. Але коли Малікорн прочитав його, де Гіш зрозумів, що він чекає ще чогось.

- Терпіння, терпіння, - засміявся граф. - Річ у тім, що там був де Лоррен, і я побоявся зазнати невдачі, попросивши занадто багато. Дочекайтеся мого повернення. До побачення.

- До побачення, пане графе. Тисяча подяк, - сказав Малікорн.

- Пошліть до мене Манікана. Так, чи правда, що де Лавальєр кульгає?

Коли він вимовляв ці слова, позаду нього зупинився кінь.

Граф обернувся і побачив, як зблід Бражелон, який в'їхав у цю мить у двір. Бідний закоханий чув його слова. Але Малікорн не чув; він відійшов уже занадто далеко.

«Чому тут говорять про Луїзу? - запитав себе Рауль. - О, тільки б цей усміхнений де Вард не надумав сказати що-небудь про неї при мені».

- Швидше, панове, в дорогу! - крикнув де Гіш.

Принц, який закінчив свій туалет, підійшов до вікна. Уся свита вітала його, і за десять хвилин прапори, шарфи і пір'я вже майоріли в такт галопу коней.

LXXXIII. У Гаврі

Усі ці придворні, блискучі, веселі, жваві, приїхали в Гавр через чотири дні після від'їзду з Парижа. Було вже близько п'ятої години вечора; від принцеси не надходило поки що жодних звісток.

Почалися пошуки квартир; подекуди спалахували суперечки між панами і сварки між лакеями. І ось у розпал цієї метушні де Гішу здалося, що він бачить Манікана. Справді, Манікан приїхав, але оскільки Малікорн заволодів його найкращим костюмом, то він був лише у фіолетовій вишитій сріблом оксамитовій сукні, яку він встиг викупити.

Подивившись на сумне обличчя Манікана, граф не міг утриматися від сміху.

- О, мій бідний Манікан, - зауважив він, - який ти фіолетовий! Ти в жалобі?

- Так, я ношу траур, - відповів той.

- По кому чи по чому?

- За моїм зниклим блакитним із золотом камзолом. У мене залишився тільки цей, та й то мені довелося довго економити, щоб викупити його.

- Справді?

- Право, тебе це не може здивувати, адже ти залишив мене без грошей.

- Але ти приїхав, це головне.

- Так, приїхав, і жахливими дорогами.

- Де ти помістився?

- Ніде!

Де Гіш розсміявся:

- Ну то де помістишся?

- Там же, де ти.

- Я й сам не знаю.

- Отже, ти або принц не зняли заздалегідь будинки?

- Ні він, ні я про це не подумали. Я вважаю, що Гавр великий і що в ньому знайдеться стайня на дванадцять коней і порядний будинок у пристойному кварталі...

- О, гарних будинків тут багато, тільки не для нас.

- Як не для нас? Для кого ж?

- Та для англійців! Усі будинки зняті герцогом Бекінгемом.

- Що? - запитав де Гіш, якого це ім'я змусило насторожитися.

- Так, мій дорогий, герцогом Бекінгемом. Його милість надіслав заздалегідь кур'єра, який тут уже три дні і зняв усі гарні приміщення в місті.

- Але ж не займає ж герцог усього Гавра, чорт забирай!

- Звісно, не займає, бо він ще не висадився, але коли висадиться, займе.

- Добре! Людина, яка зайняла цілий будинок, задовольняється ним і не знімає другого.

- Так, але дві людини?

- Ну, припустімо - два будинки... чотири, шість, десять, якщо хочеш, але ж у Гаврі будинків сто.

- У такому разі знято всі сто.

- Неможливо.

- Ах, упертюх, кажу я тобі, що Бекінгем зняв усі будинки, що оточують будівлю, де мають зупинитися вдовствуюча королева Англії і принцеса, її дочка.

- Ого, ось це цікаво! - сказав де Вард, погладжуючи шию свого коня.

- Але це так.

- Ви впевнені, пане де Манікан?

Ставлячи запитання, де Вард скоса подивився на де Гіша, немов бажаючи дізнатися, наскільки можна довіряти його другу.

Тим часом настала ніч. Смолоскипи, пажі, лакеї, конюхи, коні та карети заполонили порт і площу. Смолоскипи відбивалися в каналі, який наповнювався водою припливу, а по інший бік молу виднілися тисячі облич допитливих матросів і городян, які намагалися не упустити жодної подробиці видовища.

- Але, - вигукнув де Гіш, - чому герцог Бекінгем вирішив так завчасно найняти приміщення?

- На це в нього була причина, - відповів Манікан.

- Ти знаєш її? Скажи!

- Нахилися.

- Що ж? Цього не можна сказати голосно?

- Суди сам.

Де Гіш нахилився.

- Любов, - прошепотів Манікан.

- Я нічого більше не розумію.

- Скажи краще: «Ще не розумію».

- Поясни.

- Слухай же: кажуть, що Його Високість герцог Орлеанський буде найнещаснішим із чоловіків.

- Як? Герцог Бекінгем?..

- Це ім'я приносить нещастя особам королівського дому Франції.

- Отже, герцог?

- Запевняють, ніби він до нестями закоханий у принцесу і не хоче нікого підпускати до неї.

Де Гіш спалахнув.

- Добре, добре, дякую, - стиснув він руку Мані-кана. Потім він випростався і додав: - Заради бога, Манікан, постарайся, щоб це не дійшло до вух французів, інакше, Манікан, під сонцем нашої країни засяють шпаги, яким не страшна англійська сталь.

- Утім, - продовжував Манікан, - я не знаю, чи не вигадка це кохання; можливо, все це байки.

- Ні, - сказав де Гіш, зціпивши зуби, - це, мабуть, правда.

- Зрештою яке діло тобі, та й мені теж, стане чи ні принц тим, ким був покійний король? Герцог Бекінгем-батько - для королеви; герцог Бекінгем-син - для молодої принцеси; для всіх інших - нічого.

- Манікан, Манікан!

- Чорт забирай! Це або факт, або принаймні загальна думка.

- Замовкни, - зупинив його граф.

- А чому потрібно мовчати? - заперечив де Вард. - Це дуже почесно для французької нації. Ви не поділяєте моєї думки, віконт?

- Якого? - сумно запитав Бражелон.

- Я запитую, чи не почесно, що англійці надають честь красі наших королев і принцес?

- Вибачте, я не знаю, про що йдеться, і прошу пояснити мені.

- Герцогу Бекінгем-батькові потрібно було приїхати до Парижа, щоб його величність король Людовик Тринадцятий помітив, що його дружина - одна з найкрасивіших жінок французького двору. Тепер потрібно, щоб Бекінгем-син, своєю чергою, підтвердив красу принцеси французької крові своїм схиляннням перед нею. Відтепер дипломом за красу слугуватиме любов, навіяна нашим заморським сусідам.

- Вибачте, - відповів Бражелон, - я не люблю таких жартів. Ми, дворяни, - хранителі честі наших королев і принцес. Якщо ми будемо сміятися над ними, що ж залишиться робити лакеям?

- Ого, пане! - обурився де Вард, вуха якого почервоніли. - Як я маю розуміти ваші слова?

- Розумійте як завгодно, - холодно відповів де Бражелон.

- Рауль, Рауль, - намагався охолодити його де Гіш.

- Пане де Вард! - вигукнув Манікан, бачачи, що той спрямував свого коня в бік Рауля.

- Панове, панове, - сказав де Гіш, - не подавайте поганого прикладу на вулиці. Де Вард, ви не праві.

- Не правий? У якому відношенні?

- Не праві в тому, що завжди і про все говорите погано, - відрізав Рауль зі своєю невблаганною холоднокровністю.

- Пощади, Рауль, - шепнув де Гіш.

- Не бийтеся, поки не відпочинете; не те ваш поєдинок добром не скінчиться, - сказав Манікан.

- Уперед, уперед, панове, - втрутився де Гіш, - їдьмо.

І, відтіснивши коней і пажів, він проклав собі шлях у натовпі, тягнучи за собою всю французьку свиту.

Великі ворота якогось двору були розкриті. Де Гіш в'їхав туди; Бражелон, де Вард, Манікан і четверо інших дворян пішли за ним.

Там вони влаштували щось на кшталт військової ради щодо заходів, до яких слід вдатися, щоб урятувати гідність посольства.

Бражелон висловився за те, що необхідно поважати право першості.

Де Вард запропонував захопити місто силою, що Манікану здалося надто сміливим. Він порадив насамперед виспатися. На його думку, це було найрозсудливіше. На жаль, для того щоб дослухатися до його поради, не вистачало небагато чого: ліжок і даху.

Де Гіш мовчки думав кілька хвилин, потім голосно сказав:

- Хто мене любить, за мною!

- Свита теж? - запитав паж, який підійшов до групи.

- Усі! - крикнув стрімкий молодий чоловік. - Манікане, покажи нам будинок, який має займати Її Високість принцеса.

Не розуміючи намірів графа, його друзі рушили за ним у супроводі веселого і галасливого натовпу народу.

З боку порту, налітаючи могутніми поривами, дув вітер.

LXXXIV. У морі

Наступного дня погода була спокійнішою, хоча все ще дув вітер. Сонце піднялося в червоній хмарі, і його криваві промені заіскрилися на гребенях чорних хвиль.

З вартових вишок вели невпинне спостереження.

Об одинадцятій годині ранку помітили судно, яке йшло на всіх вітрилах; два інших виднілися за півмилі від нього. Кораблі летіли, як стріли, випущені могутнім стрільцем, але море так хвилювалося, що швидкість їхнього руху не зменшувала хитавиці, що кидала судна то на правий, то на лівий борт.

Незабаром форма кораблів і колір вимпелів показали, що це судна англійського флоту. Попереду йшов корабель з адміральським прапором; на ньому їхала принцеса.

Негайно поширилася звістка про її прибуття. Уся французька знать кинулася в порт, а народ висипав на набережну і на мол.

Через дві години відсталі судна наздогнали адміральський корабель, і всі три, мабуть, не наважуючись увійти у вузький вхід гавані, кинули якір між Гавром і мисом Гев.

Негайно ж адміральський корабель салютував дванадцятьма гарматними пострілами; форт Франциска I відповів тим самим.

Негайно сто шлюпок вийшли в море; всі вони були оздоблені багатими тканинами і призначалися для того, щоб доставити французьких дворян на кораблі, що стояли на якорі.

Але варто було подивитися, як хиталися ці шлюпки навіть у бухті, а за молом, наче гори, здіймалися і з гуркотом розбивалися на мілинах хвилі, щоб усякому стало ясно, що жодна з них не пройде і чверті відстані до кораблів. Однак, незважаючи на вітер і бурю, лоцманська

шлюпка збиралася вийти з порту, щоб надати себе в розпорядження англійського адмірала.

Де Гіш вибирав стійкіше суденце, на якому можна було б дістатися до англійських кораблів, коли помітив лоцманську шлюпку.

- Раулю, - запитав він, - чи не вважаєш ти, що розумним і сильним істотам на кшталт нас із тобою соромно відступати перед грубою силою вітру й хвиль?

- Я саме думав про це, - відповів Бражелон.

- Що ж? Давай сядемо в шлюпку і попливемо! Хочеш, де Вард?

- Стережіться: ви потонете, - пригрозив їм Манікан.

- І головне, даремно, - додав де Вард. - За такого вітру ви ніколи не доберетеся до кораблів.

- Отже, ти відмовляєшся?

- О так. Я охоче ризикну життям у боротьбі з людиною, - зауважив де Вард, скоса поглянувши на Бражелона. - Але не маю ані найменшого бажання битися ударами весел із потоками солоної води.

- А я, - сказав Манікан, - якби навіть мені вдалося дістатися до англійських суден, зовсім не бажаю губити свій єдиний чистий костюм. Шлюпку облиє хвилею, а солона вода залишає плями.

- Отже, ти теж відмовляєшся? - вигукнув де Гіш.

- Рішуче, можеш бути впевнений, і не раз, а двічі.

- Тоді я вирушу один.

- Ні, - перебив його Рауль, - я їду з тобою.

Рауль, холоднокровно зваживши небезпеку, визнав її неминучою; але йому хотілося зробити те, на що не зважився де Вард.

Шлюпка вже відходила. Де Гіш крикнув лоцману:

- Гей, нам потрібно два місця!

І, загорнувши п'ять або шість пістолів у папір, він кинув їх із набережної в шлюпку.

- Видно, ви не боїтеся солоної води, молоді панове, - сказав лоцман.

- Ми нічого не боїмося, - відповів де Гіш.

- Тоді ласкаво просимо.

Лоцман підвів шлюпку до берега. Де Гіш і Рауль один за одним з однаковою легкістю стрибнули в неї.

- Намагайтеся, молодці, - сказав де Гіш. - У мене в гаманці є ще двадцять пістолів; якщо ми досягнемо адміральського корабля, вони ваші.

Веслярі налегли на весла, і шлюпка полетіла хвилями.

Усіх зацікавила ця небезпечна затія. Жителі Гавра юрмилися на молу; всі стежили за шлюпкою. Втле суденце то на секунду повисало на пінистих гребенях, то, немов кинуте з висоти, пірнало в глибину ревучої безодні. Проте після годинної боротьби воно підійшло до адміральського судна, від якого вже відокремилися дві шлюпки, що вийшли на допомогу.

На шканцях адміральського корабля під балдахіном з оксамиту, оздобленого горностаєм, сиділи вдовиця-королева і молода принцеса; біля них стояв адмірал, граф Норфолк. Вони з жахом стежили, як шлюпка то злітала до неба, то провалювалася в безодню, а на темному тлі її вітрила виділялися фігури французьких дворян.

Матроси, що стояли біля борту і піднялися на реї, захоплювалися хоробрістю двох сміливців, спритністю лоцмана і силою матросів. Урочисте «ура» зустріло де Гіша і де Бражелона, які вступили на корабель.

Граф Норфолк, красивий молодий чоловік років двадцяти шести, пішов назустріч прибулим.

Де Гіш і де Бражелон спритно піднялися спущеним трапом і в супроводі графа Норфолка підійшли вклонитися найвищим особам.

Повага, а головне, якась незвітна боязкість завадили графу де Гішу роздивитися молоду принцесу. Вона ж, навпаки, негайно помітила його і запитала матір:

- Це не принц там, у човні?

Королева Генрієтта, яка знала принца краще за свою доньку, посміхнулася помилці, яку пояснювала самолюбством молодої дівчини, і відповіла:

- Ні, це тільки граф де Гіш, його улюбленець.

Принцесі довелося приховати мимовільну симпатію, викликану сміливістю графа.

Де Гіш нарешті наважився поглянути на принцесу, щоб порівняти оригінал із портретом.

Коли він побачив бліде обличчя принцеси, її живі очі, чарівне каштанове волосся, трепетні губи, королівський рух руки, милостивий і привітний, його охопило таке хвилювання, що він втратив би рівновагу, якби Рауль не підтримав його. Здивований погляд друга і прихильний жест королеви змусили де Гіша схаменутися.

У небагатьох словах він пояснив, що його послав принц; потім вклонився адміралу і знатним англійцям, які оточували королеву і принцесу.

Слідом за де Гішем представили Рауля. Його прийняли дуже милостиво. Усі знали, яку роль відігравав граф де Ла Фер під час реставрації Карла II; крім того, саме граф вів переговори щодо шлюбу, який повертав до Франції онуку Генріха IV.

Рауль чудово говорив англійською і слугував своєму другові перекладачем у його бесіді з молодими англійськими вельможами, які не знали французької мови.

Незабаром з'явився молодий чоловік дивовижної краси, у розкішному костюмі й багатому озброєнні. Він підійшов до королеви і принцеси, які розмовляли з графом Норфолком, і сказав з погано прихованим нетерпінням:

- Ваша величність і ваша високість, час сходити на берег.

У відповідь на запрошення принцеса піднялася і вже хотіла прийняти руку, яку їй поспішно подав молодий красень, але адмірал виступив уперед.

- Вибачте, мілорде Бекінгем, - заговорив він, - зараз переправа неможлива для дам. Хвилювання занадто сильне; але до четвертої години вітер, імовірно, спаде. Тому ми висадимося тільки ввечері.

- Дозвольте, мілорде, - сказав Бекінгем із роздратуванням, якого він навіть не намагався приховати. - Ви утримуєте дам, не маючи на те права. Її високість, на щастя, належить Франції, і, як бачите, Франція вустами своїх послів вимагає її до себе.

Він вказав рукою на де Гіша і Рауля, водночас кланяючись їм.

- Я не думаю, - відповів адмірал, - щоб ці пани бажали наражати на небезпеку життя королеви і принцеси.

- Мілорде, ці панове, йдучи проти вітру, переправилися на корабель. Треба думати, що небезпека для королеви і принцеси буде не більшою, якщо вони попливуть за вітром.

- Ці панове дуже хоробрі, - сказав адмірал. - Ви бачили, що багато хто стояв на набережній, але не наважився піти за ними. Крім того, вони пустилися в море, дуже бурхливе навіть для моряків, бажаючи якнайшвидше привітати Її Високість і її найяснішу матір. Я поставлю наших гостей у приклад моєму штабу, але принцеса і королева цього не потребують.

Поглянувши крадькома на графа де Гіша, принцеса помітила, як фарба залила його щоки.

Бекінгем не вловив цього погляду: він стежив тільки за Норфолком. Герцог, вочевидь, ревнував до адмірала і горів бажанням якнайшвидше відвезти принцесу з хиткої палуби корабля, де володарем був адмірал.

- Утім, - зауважив Бекінгем, - я звертаюся до думки принцеси.

- А я, мілорде, - відповів адмірал, - звертаюся до своєї совісті та відповідальності. Я обіцяв доставити принцесу до Франції цілою і неушкодженою і дотримаю своєї обіцянки.

- Однак, пане...

- Дозвольте вам нагадати, мілорде, що тут розпоряджаюся я один.

- Чи усвідомлюєте ви свої слова, мілорде? - зарозуміло запитав Бекінгем.

- Цілком, і повторюю: я один командую тут, герцог, і всі підкоряються мені - море, вітер, судна і люди.

Це були прекрасні слова, сказані з гідністю. Рауль помітив, яке враження справили вони на Бекін-гема. Герцог здригнувся всім тілом і сперся спиною на одну з колонок балдахіна, щоб не впасти, очі його налилися кров'ю, і рука лягла на ефес шпаги.

- Герцог, - повернулася до нього королева, - дозвольте зауважити вам, що я цілком поділяю думку графа Норфолка. Крім того, якби не було навіть цього туману, ми все ж таки мали б приділити кілька годин

людині, яка так благополучно і так дбайливо доставила нас до берегів Франції, де їй доведеться розлучитися з нами.

Замість відповіді Бекінгем запитально глянув на принцесу.

Але принцеса, напівприхована оксамитовими, розшитими золотом складками балдахіна, не слухала цієї суперечки. Вона дивилася на графа де Гіша, який розмовляв з Раулем.

Це був новий удар для Бекінгема: йому здалося, що в погляді принцеси Генрієтти він прочитав глибше почуття, ніж просту цікавість.

Він відійшов, хитаючись, до головної щогли.

- У герцога Бекінгема ноги не моряка, - сказала по-французьки вдовиця королева. - Напевно, тому він так сильно бажає ступити на тверду землю.

Молодий чоловік почув її слова, зблід, як смерть, і пішов, опустивши руки, зливаючи в одному подиху давнє кохання з новою ненавистю.

Тим часом адмірал, не звертаючи більше уваги на невдоволення герцога, провів королеву і принцесу у свою каюту на кормі, де подали розкішний обід, гідний присутніх.

Адмірал сів праворуч від принцеси, посадивши ліворуч від неї де Гіша. Це місце займав зазвичай Бекінгем.

Увійшовши до їдальні, герцог зазнав ще одного удару. Згідно з етикетом, який він мав поважати, як другу королеву, його понизили і за столом.

Де Гіш, зблідлий від щастя ще більше, ніж його суперник від гніву, з трепетом опустився на стілець поруч із принцесою, шелест шовкової сукні якої змушував серце графа битися від не звіданої ще досі насолоди.

Після обіду Бекінгем швидко підійшов до принцеси, щоб запропонувати їй руку.

Тепер настала черга де Гіша дати урок герцогу.

- Мілорде, - сказав він, - будьте так ласкаві, з цієї миті не ставайте між її високістю принцесою і мною. Тепер Її Високість дійсно належить Франції, і якщо принцеса робить мені честь, подаючи мені руку, вона торкається руки принца, брата короля.

З цими словами він запропонував руку принцесі з таким явним збентеженням і водночас з такою мужньою шляхетністю, що серед англійців пролунав шепіт захоплення, а в Бекінгема вирвався важкий подих.

Рауль любив: Рауль усе зрозумів. Він подивився на де Гіша глибоким поглядом, яким мати або друг попереджають сина або друга про небезпеку, що загрожує йому.

Нарешті о другій годині з-за хмар виглянуло сонце. Вітер стих; море стало гладким, як дзеркало; туман, що обволікав землю, розсіявся. І тоді з'явилися привітні береги Франції, усипані тисячею білих будинків, що виділялися на зелені дерев і синяві неба.

LXXXV. Намети

Як ми вже бачили, адмірал вирішив не зважати на грізні погляди і спалахи гніву Бекінгема. З часу відплиття з Англії Норфолк встиг потроху звикнути до них. Де Гіш ще не помітив ворожості, що, здавалося, зародилася в молодого лорда проти нього; однак інстинктивно він відчував деяку неприязнь до фаворита Карла II. Королева-мати, жінка досвідчена і холоднокровна, розуміла стан речей і готувалася в належний момент розрубати заплутаний вузол. Цей момент настав. Море і вітер стихли. Не припинилася тільки буря в серці Бекінгема. Герцог нетерпляче твердив напівголосно молодій принцесі:

- Заради бога, принцесо, благаю вас, спустимося на берег. Невже ви не бачите, що цей нахаба, герцог Норфолк, вбиває мене своїми турботами про вас, своїм обожнюванням?

Генрієтта посміхнулася, не повертаючи голови, і з виразом ніжного докору й важкої зухвалості в голосі, що надає відмові відтінку прихильності, кокетливо прошепотіла:

- Дорогий лорде, я вам повторюю, що ви божевільні.

Ми вже сказали, що жодна з цих подробиць не вислизнула від Рауля. Він чув прохання Бекінгема і слова принцеси; бачив, як Бекінгем, отримавши таку відповідь, відступив, зітхнув і провів рукою по лобі. Маючи здатність тверезо судити, Рауль зрозумів усе і жахнувся, оцінивши стан речей і стан умів.

Нарешті адмірал велів спустити шлюпки, але навмисне не квапив людей. Бекінгем зустрів розпорядження адмірала таким вибухом радості, що сторонній спостерігач визнав би герцога божевільним.

За розпорядженням графа Норфолка великий, оздоблений прапорами баркас повільно спустили з адміральського корабля; у ньому могли поміститися двадцять веслярів і п'ятнадцять пасажирів. Оксамитові килими, подушки з гербами Англії, квіткові гірлянди становили головну прикрасу цього воістину королівського судна.

Тільки-но воно торкнулося поверхні води, тільки-но веслярі підняли весла, немов солдати, що взяли на варту, чекаючи, доки принцеса зійде з корабля, як Бекінґем підбіг до трапу, сподіваючись посісти місце в тому ж баркасі.

Але королева його зупинила.

- Мілорде, - сказала вона, - моїй дочці і мені не личить висаджуватися на берег раніше, ніж для нас приготують приміщення. Отже, я вас прошу, герцог, вирушити першим у Гавр і подбати про те, щоб усе було готово до нашого прибуття.

Це прохання було для герцога останнім ударом, тим жахливішим, що він був несподіваним. Він почервонів, прошепотів щось, але нічого не зміг відповісти.

Досі в ньому жевріла надія, що йому вдасться побути біля принцеси хоч під час переправи і насолодитися до кінця митями, які йому подарувала доля. Але наказ звучав суворо.

Адмірал, який чув розпорядження королеви, негайно крикнув:

- Спустити маленьку шлюпку!

Команду було виконано зі швидкістю, звичайною на військових кораблях.

Засмучений Бекінгем із розпачем подивився на принцесу, кинув благальний погляд на королеву й інший погляд, повний гніву, на адмірала. Принцеса зробила вигляд, що нічого не сталося. Королева відвернулася. Адмірал усміхнувся.

Помітивши це, Бекінгем, здавалося, готовий був кинутися на Норфолка.

Королева-мати піднялася з місця.

- Вирушайте, пане, - наказала вона.

Хапаючись за останню надію, Бекінгем запитав, задихаючись від припливу найрізноманітніших почуттів:

- А ви, панове де Гіш і де Бражелон, не вирушите зі мною?

Де Гіш поклонився.

- Я і віконт де Бражелон, - відповів він, - перебуваємо в розпорядженні королеви. Ми зробимо все, що нам накаже її величність.

І він подивився на принцесу. Вона опустила очі.

- Вибачте, герцог, - сказала королева, - але граф де Гіш представляє особу принца. Він має прийняти нас від імені Франції, як ви, герцог, проводжали нас від імені Англії. Отже, граф повинен супроводжувати нас. Крім того, ми не можемо не надати йому цієї невеличкої милості в нагороду за ту відвагу, яку він проявив, виїхавши нам назустріч у таку бурхливу погоду.

Бекінгем відкрив рот, немов збираючись відповісти. Однак він або не знав, що сказати, або не підшукав відповідних слів, але тільки жоден звук не злетів з його губ, і, повернувшись, наче в маренні, він стрибнув у шлюпку прямо з палуби корабля.

Веслярі ледве встигли підхопити його і втримати рівновагу, бо сильний поштовх ледь не перекинув човен.

- Позитивно, герцог збожеволів, - голосно зауважив адмірал, звертаючись до Рауля.

- Я боюся за нього, - відповів Бражелон.

Висадившись на берег, Бекінгем впав у таке заціпеніння, що якби не зустрів свого кур'єра, посланого ним заздалегідь у Гавр як квартирьєр, він не знайшов би дороги. Увійшовши в призначений для нього будинок, він замкнувся, як Ахілл у своєму наметі*.

Баркас королеви і молодої принцеси відійшов від адміральського судна майже в ту саму мить, як герцог ступив на берег. За першим баркасом відплив другий, зі свитою, придворними і близькими друзями.

Усі мешканці Гавра, розмістившись у рибальських шаландах, плоскодонках або довгих нормандських човнах, рушили назустріч королівському баркасу.

Гармати фортів гриміли. Англійські кораблі відповідали салютами. Вогняні хмари вилітали із зяючих жерл, перетворювалися на м'які клуби диму, пливли над поверхнею моря і танули в небесній блакиті.

Принцеса спустилася на набережну. Весела музика зустріла і супроводжувала її всюди.

У той час як Генрієтта ступала маленькими ніжками по розкішних килимах і квітах, граф де Гіш і Рауль, вибравшись з натовпу англійців, попрямували до будівлі, призначеної для майбутньої герцогині Орлеанської.

- Поспішаймо, - сказав Рауль де Гішу. - Судячи з характеру Бекінгема, він влаштує якийсь підступ, коли побачить, до чого призвела наша вчорашня нарада.

- О, - відповів граф, - адже ми залишили де Варда, це уособлення твердості, і Манікана, втілення лагідності.

Проте де Гіш поквапився, і через п'ять хвилин вони вже були біля ратуші.

Насамперед їх вразив величезний натовп на площі.

- Ага, - зауважив де Гіш, - мабуть, наші приміщення готові.

Справді, на площі перед ратушею височіло вісім надзвичайно красивих наметів із прапорами Франції та Англії, що майоріли над ними. Намети оточили ратушу, немов різнобарвний пояс. Десять пажів і дванадцять вершників легкої кінноти, що складали свиту послів, охороняли намети. Це було дивовижне, казкове видовище.

Імпровізовані житла спорудили протягом ночі.

Прибрані всередині і зовні найрозкішнішими тканинами, які тільки можна було дістати в Гаврі, намети утворили кільце навколо ратуші, резиденції молодої принцеси. Між ними були протягнуті шовкові канати, які охороняли вартові. Таким чином, план Бекінгема абсолютно руйнувався, якщо він дійсно хотів відрізати доступ до ратуші для всіх, крім себе і своїх англійців.

Єдиний прохід, який вів до сходів будівлі, не перегороджений шовковими канатами, охоронявся з боків двома однаковими наметами з прапорами.

Ці два намети призначалися для де Гіша і Рауля. Під час їхньої відсутності намет де Гіша мав займати де Вард, а намет Рауля - Манікан.

Навколо цих восьми наметів безліч офіцерів, дворян і пажів, виблискуючи шовками і золотом, дзижчали, немов бджоли біля вулика. Всі вони були при шпагах і готові були підкорятися знаку де Гіша або де Бражелона, які очолювали посольство.

Ще з вулиці, що вела на площу, де Гіш і Рауль помітили франтівськи одягненого молодого дворянина, який скакав до ратуші.

Натовп цікавих розступався перед ним. Побачивши намети, що з'явилися так несподівано, він скрикнув від гніву і відчаю. Це був Бекінгем, який уже оговтався від уроків, отриманих на кораблі, одягнув сліпучий костюм і вирішив чекати принцесу й королеву біля ратуші.

Але біля наметів герцогу перегородили дорогу, і йому довелося зупинитися. Втративши самовладання, Бекінгем підняв батіг; два офіцери схопили його за руки.

Де Варда не було на місці. Він перебував у ратуші, де передавав якісь накази де Гіша.

При звуці голосу Бекінгема, Манікан, що ліниво лежав на подушках в одному з крайніх наметів, піднявся зі своїм звичайним безтурботним виглядом і, чуючи, що шум триває, визирнув з-за портьєри.

- Що таке? - запитав він лагідно. - Хто це так шумить?

Випадково в ту хвилину, коли він заговорив, запанувала тиша, і, хоча Манікан вимовляв слова м'яко і неголосно, всі почули його запитання.

Бекінгем обернувся і побачив цю високу, худу фігуру і ледаче обличчя. Мабуть, зовнішність французького дворянина, одягненого, як ми вже сказали, досить скромно, не викликала у герцога великої поваги, тому що він презирливо кинув:

- Хто ви такий?

Манікан сперся на руку рослого солдата і відповів тим самим спокійним тоном:

- А ви?

- Я герцог Бекінгем. Я зняв усі будинки, що оточують ратушу, і раз я їх зняв, то вони належать мені. А я орендував їх для того, щоб мати вільний доступ до ратуші. Ви не маєте права перегороджувати мій шлях.

- Але, пане, хто ж заважає вам? - поцікавився Манікан.

- Ваші годинникові.

- Тому що ви бажаєте проїхати верхи, а наказано допускати тільки пішоходів.

- Ніхто не має права наказувати тут, крім мене, - сказав герцог.

- Чому, пане? - м'яко запитав Манікан. - Зробіть милість, поясніть цю загадку.

- Я вже сказав вам: я зняв усі будинки навколо площі.

- Ми це знаємо, тому-то нам залишилася тільки сама площа.

- Ви помиляєтеся: площа теж моя, як і будинки.

- Вибачте, пане, ви помиляєтеся; у нас кажуть: бруківка короля; отже, площа належить королю, а оскільки ми посланці короля, площа наша.

- Пане, я вже запитав вас, хто ви такий, - повторив Бекінгем, роздратований холоднокровністю свого співрозмовника.

- Моє ім'я Манікан, - відповів молодий чоловік голосом ніжним, як еолова арфа*.

Герцог знизав плечима.

- Одним словом, - сказав він, - коли я наймав будинки, що оточують ратушу, площа була вільна. Ці бараки псують вигляд: приберіть їх!

Глухий, загрозливий рокіт пронісся в натовпі слухачів.

Цієї миті з'явився де Гіш; він розштовхав солдатів, що відокремлювали його від герцога, і в супроводі Рауля підійшов до Бекінгема, а в той же час з іншого боку до герцога наблизився де Вард.

- Вибачте, мілорде, - звернувся граф до герцога, - але якщо ви чимось незадоволені, будьте люб'язні звертатися до мене, тому що саме я велів спорудити ці споруди.

- Крім того, зауважу вам, що слово «барак» звучить погано, - люб'язним тоном додав Манікан.

- Отже, герцог, ви говорили?.. - продовжував де Гіш.

- Я говорив, графе, - відповів Бекінгем голосом, у якому все ще звучав гнів, пом'якшений, однак, присутністю рівної йому людини, - я говорив, що неможливо залишити тут ці намети.

- Неможливо? - запитав де Гіш. - А чому?

- Вони мені заважають.

У де Гіша мимоволі вирвався нетерплячий вигук, але холодний погляд Рауля змусив його стриматися.

- Вони вас усе-таки менше соромлять, ніж нас зловживання правом першості, яке ви собі дозволили.

- Зловживання?

- Звичайно! Ви надсилаєте сюди людину, яка від вашого імені знімає всі будинки в Гаврі, анітрохи не думаючи про французів, що мають приїхати назустріч принцесі. Це не по-братськи, герцог, з боку представника дружньої нації.

- Територія належить першому, хто її зайняв, - перебив Бекінгем.

- Не у Франції, пане.

- Чому не у Франції?

- Тому що Франція - країна ввічливості.

- Що ви хочете цим сказати? - вигукнув Бекінґем так запально, що присутні відступили, очікуючи негайного поєдинку.

- Я хочу сказати, герцогу, - відповів, збліднувши, де Гіш, - що я наказав збудувати ці приміщення для себе і своїх друзів, щоб вони слугували прихистком послам Франції, бо ваша вимогливість залишила нам один цей притулок у всьому місті. Я хочу сказати, що я і мої друзі будемо жити тут, якщо тільки воля, могутніша, а головне - вища, ніж ваша, не відкличе нас звідси.

- Я знаю силу, графе, яка виявиться досить могутньою, - поклав Бекінгем руку на ефес своєї шпаги.

У ту хвилину, коли богиня розбрату, запаливши уми, вже хотіла спрямувати вістря шпаг у груди супротивників, Рауль тихенько торкнувся рукою плеча Бекінгема.

- Одне слово, мілорд, - попросив він.

- Моє право, насамперед моє право! - палко вигукнув молодий чоловік.

- Саме про це я хочу мати честь поговорити з вами, - сказав Рауль.

- Добре, тільки коротше, пане.

- Я поставлю вам тільки одне запитання; ви бачите, що лаконічніше бути не можна.

- Говоріть, я слухаю.

- Скажіть: хто одружиться з онукою короля Генріха Четвертого - ви чи герцог Філіп Орлеанський?

- Що таке? - запитав Бекінгем, відступаючи в збентеженні.

- Прошу вас, дайте відповідь мені, - спокійно наполягав Рауль.

- Ви смієтеся наді мною, пане? - розсердився Бекінгем.

- Це відповідь, герцог, і її для мене достатньо. Отже, ви визнаєте, що ви не одружитеся з англійською принцесою.

- Але мені здається, ви це добре знаєте!

- Вибачте, але, судячи з вашої поведінки, це було неясно.

- Що ви хочете сказати, віконт?

- Ваша палкість схожа на ревнощі, - понизив голос Рауль. - Чи знаєте ви це, мілорде? Але такі ревнощі абсолютно недоречні з боку будь-кого іншого, крім коханого або чоловіка, а особливо, як ви самі розумієте, коли йдеться про принцесу крові.

- Пане, - вигукнув Бекінгем, - ви ображаєте принцесу Генрієтту!

- Це ви ображаєте її, - холодно відповів де Бражелон. - Будьте обережні! Нещодавно на адміральському кораблі ви розсердили королеву до краю і вивели з терпіння адмірала. Я спостерігав за вами, мілорде, і спершу вважав вас божевільним, але потім зрозумів істинний характер вашого божевілля.

- Пане...

- Зачекайте, я додам ще одне слово. Сподіваюся, що, крім мене, цього не зрозумів жоден француз.

- А чи знаєте ви, пане, - сказав Бекінгем, тремтячи від гніву і тривоги, - що ваші слова заслуговують на покарання?

- Зважуйте свої висловлювання, мілорде, - зарозуміло глянув на нього Рауль. - У моїх жилах тече не така кров, щоб мене можна було безкарно ображати. Ви ж належите до сімейства, пристрасті якого навіюють підозри добрим французам. Отже, ще раз повторюю вам: будьте обережні, мілорд.

- У чому? Чи не погрожуєте ви мені?

- Я син графа де Ла Фер, пане Бекінгем, і ніколи не погрожую, бо одразу завдаю удару. Отже, вся моя погроза полягає в наступному...

Бекінгем стиснув кулаки, але Рауль продовжував, ніби не помічаючи цього:

- За першого ж неналежного слова, яке ви собі дозволите на адресу її високості... О, майте терпіння, пане Бекінгем: адже я ж проявив його.

- Ви?

- Звичайно. Поки принцеса була на англійській землі, я мовчав, але тепер, коли вона вступила на землю Франції, коли ми прийняли її від імені принца, при першій же образі, яку ви в пориві вашої надзвичайної прихильності завдасте королівському дому Франції, мені доведеться вжити одного з двох заходів: або я при всіх голосно розповім про ваше безумство, і вас із ганьбою відішлють до Англії, або, якщо це вам буде приємніше, я при всіх встромлю вам кинджал у груди. І другий захід мені здається більш підходящим: я думаю, що оберу саме його.

Бекінгем став білішим за мережива свого коміра.

- Віконт де Бражелон, - запитав він, - це промова дворянина?

- Так, герцог, тільки цей дворянин говорить із божевільним. Вилікуйтеся, мілорд, і він говоритиме з вами інакше.

- О, віконт де Бражелон, - прошепотів герцог здавленим голосом, підносячи руку до горла, - ви бачите, я вмираю.

- Якби це сталося зараз, герцогу, - з незмінною холоднокровністю зауважив Рауль, - я воістину вважав би вашу смерть великим щастям. Ця подія запобігла б усіляким поганим чуткам про вас і про найясніших осіб, яких так жахливо компрометує ваша відданість.

- Так, ви маєте рацію, ви маєте рацію, - розгубився молодий англієць. - Так, так, померти... Краще померти, ніж так страждати.

І він підніс руку до витонченого кинджала з руків'ям, обсипаним дорогоцінним камінням.

Рауль відвів його руку.

- Бережіться, герцог, - сказав він. - Якщо ви не вб'єте себе, ваш вчинок буде смішний. Якщо вб'єте, ви забризкаєте кров'ю вінчальне вбрання англійської принцеси.

Бекінгем задихався. Його губи тремтіли, щоки палали, очі блукали, немов у маренні. Раптом він промовив:

- Віконт, я не зустрічав шляхетнішої людини, ніж ви. Ви гідний син найдосконалішого з дворян. Залишайтеся у ваших наметах!

І він кинувся на шию Раулю.

Усі присутні, які бачили злість одного зі співрозмовників і твердість іншого, були здивовані таким результатом і почали шумно аплодувати. Пролунали привітальні вигуки.

Де Гіш теж обійняв Бекінгема, щоправда, не дуже охоче. Це послужило сигналом. Англійці та французи, які до цієї хвилини дивилися один на одного з неприязню, стали обійматися, як брати.

Тим часом показався кортеж принцеси. Якби не Бражелон, королеву з дочкою зустріли б два війська, що вступили в бій, і квіти, забризкані кров'ю. Побачивши прапори, що майорять, усі заспокоїлися.

LXXXVI. Ніч

Згода запанувала серед наметів. Англійці та французи змагалися в люб'язності щодо високих мандрівниць і в ввічливості один до одного.

Принцесу зустрічали радісними вигуками. Вона з'явилася наче королева, оточена загальною пошаною, наче богиня, що викликала почуття благоговіння у тих, хто їй поклоняється.

Королева-мати дуже ласкаво вітала французів. Франція була її батьківщиною, і вона була в Англії занадто нещасна, щоб Англія могла змусити її забути про Францію. Вона навчила свою доньку любити країну, де обидві вони колись знайшли притулок і де тепер на них чекало блискуче майбутнє.

Коли церемонія скінчилася, глядачі розсіялися, і сурмові звуки та галас натовпу почали лише долинати здалеку, коли спустилася ніч, вкривши зоряним пологом море, порт, місто й навколишні поля, - де Гіш повернувся до себе в намет. Він упав на табурет із виразом такого смутку на обличчі, що Бражелон не зводив із нього погляду, поки не почув його глибоких зітхань. Тоді він підійшов до нього. Граф сидів, відкинувшись назад, притулившись плечем до стіни намету й опустивши голову на руки: його груди здіймалися, плечі здригалися.

- Ти страждаєш, мій друже? - запитав Рауль.

- Жорстоко.

- День був виснажливим, правда, - продовжував молодий чоловік, дивлячись на де Гіша.

- Так, і сон мене освіжить.

- Хочеш, щоб я пішов?

- Ні, мені потрібно поговорити з тобою.

- Але спершу я маю дещо про дещо запитати тебе, де Гіш.

- Будь ласка.

- Будь, однак, відвертим.

- Як завжди.

- Ти знаєш, чому Бекінгем був розлючений?

- Підозрюю.

- Він кохає принцесу, думаєш ти?

- Принаймні це можна припустити, дивлячись на нього.

- І тим не менше це не так.

- О, цього разу ти помиляєшся, Раулю. Я прочитав страждання в його очах, у його жестах, у всьому, що я бачив, починаючи від сьогоднішнього ранку.

- Ти поет, мій дорогий, і бачиш у всьому поезію.

- Головне, я бачу любов.

- Там, де її немає.

- Там, де вона є.

- Повно, де Гіш, ти помиляєшся.

- О ні, я абсолютно впевнений! - вигукнув де Гіш.

- Скажи мені, графе, - запитав Рауль, пильно дивлячись на друга, - чим викликана твоя виняткова проникливість?

- Я думаю, - не цілком упевнено вимовив де Гіш, - самолюбством.

- Самолюбством? Чи так це, де Гіш?

- Що ти хочеш сказати?

- Я хочу сказати, мій друже, що зазвичай ти не такий сумний, як сьогодні ввечері.

- Виною тому втома.

- Втома?

- Так.

- Послухай, друже мій, ми разом бували в походах*. По вісімнадцять годин ми не злазили з коней; вони падали від утоми і голоду, ми тільки сміялися. Ти сумний не від втоми, графе.

- Значить, від досади.

- Від якої досади?

- Викликаної сьогоднішнім вечором.

- Божевіллям лорда Бекінгема?

- Звичайно. Хіба не прикро для нас, французів, представників нашого короля, бачити, як англієць залицяється до нашої майбутньої герцогині, другої дами королівства?

- Ти маєш рацію, але мені здається, що лорд Бекінгем не є небезпечним.

- Так, але він нестерпний. Приїхавши сюди, він мало не порушив наших стосунків з англійцями. Без тебе, без твоєї дивовижної обережності й твердості ми оголили б шпаги посеред міста.

- Ти бачив, він змінився.

- Так, звісно, і це дивує мене; що ти йому сказав? Ти кажеш, що пристрасть не поступається з такою легкістю; значить, він не закоханий у неї?

Де Гіш вимовив ці слова з таким виразом, що Рауль підняв голову.

Шляхетне обличчя молодої людини висловлювало неприховане невдоволення.

- Повторюю тобі, графе, те, що я сказав йому. Слухай: «Герцог, ви дивитеся з образливим прагненням на сестру свого короля; вона не ваша наречена і не може бути вашою коханою. Ви ображаєте нас, які приїхали зустріти молоду дівчину, щоб провести її до майбутнього чоловіка».

- Ти це сказав йому? - червоніючи, запитав Де Гіш.

- У точно таких виразах; я навіть пішов далі.

Де Гіш зітхнув.

- Я сказав йому: «Якими очима подивитеся ви на нас, якщо помітите в нашому середовищі людину, досить божевільну або досить нещасну, щоб відчувати що-небудь, окрім найчистішої поваги, до принцеси, майбутньої дружини нашого пана?..»

Ці слова так явно стосувалися де Гіша, що граф зблід, затремтів і машинально простягнув руку Раулю, закривши іншою очі і лоб.

- «Але, - продовжував Рауль, не зупиняючись, побачивши цей рух друга, - слава богу, французи, яких називають легковажними, нескромними, безтурботними, вміють слухати голосу розуму і моральності в питаннях честі. І, - додав я, - знайте, герцогу, ми, французькі дворяни, служачи своїм королям, приносимо в жертву не тільки життя і багатство, а й наші пристрасті. Коли ж демон підказує нам погану думку, яка запалює серце, ми гасимо це полум'я, хоча б заливши його власною кров'ю. Таким чином, ми одразу рятуємо честь своєї батьківщини, свого повелителя і нашу власну. Ось, мілорде, як чинимо ми. Так має чинити кожна мужня людина». Ось, мій дорогий де Гіш, - продовжував Рауль, - що я сказав герцогу Бекінгему, і він визнав справедливість моїх слів.

Де Гіш, який досі слухав Рауля, схиливши голову, випростався. Він схопив руку Рауля. Його щоки, колись мертвотно-бліді, тепер палали.

- Ти добре говорив, - сказав він здавленим голосом. - Ти славний друг, Раулю; дякую тобі. Але тепер, благаю, залиш мене одного.

- Ти цього хочеш?

- Так, мені потрібно відпочити. Сьогодні багато чого схвилювало мені розум і серце. Коли ми побачимося завтра, я буду іншою людиною.

- Добре, я йду, - попрощався Рауль.

Граф зробив крок до свого друга і від душі обійняв його.

У цих обіймах Рауль відчув трепет великої пристрасті, з якою боровся де Гіш.

Скоро все місто заснуло. У кімнатах принцеси, що виходили вікнами на площу, виднілося слабке світло пригашеної лампи. Цей блідий відблиск був живим образом тихого сну молодої дівчини, життя якої наполовину завмерло, коли дівчина заснула.

Бражелон вийшов з намету повільним, розміреним кроком людини, яка хоче бачити, але прагне залишитися непоміченою. Прихований щільним пологом намету, він дивився на площу, що лежала перед ним; за мить він побачив, що завіса намету де Гіша затріпотіла і злегка розсунулася.

У напівтемряві вимальовувався силует графа; очі де Гіша були спрямовані на слабо освітлену вітальню принцеси. Це світло, що мерехтіло у вікнах, здавалося графу зіркою. Уся душа де Гіша відбилася в його очах.

Рауль, прихований темрявою, вгадував пристрасні помисли де Гіша, що зв'язували намет молодого посла з балконом принцеси таємничими й чарівними нитками серцевого потягу; вони були сповнені такої сили й напруження, що, напевно, навіювали любовні мрії на ароматне ложе принцеси.

Але не тільки де Гіш і Рауль не спали цієї ночі. В одному з будинків на площі було відчинено вікно; у цьому будинку жив Бекінгем. На тлі світла, що лилося з вікна, різко виділявся силует герцога, який, спираючись на різьблену, оздоблену оксамитом віконну палітурку, теж

надсилав до балкона принцеси палкі бажання і божевільні фантазії свого кохання.

Бражелон мимоволі посміхнувся.

«Бідне серце, яке осаджують з усіх боків», - подумав він про принцесу.

Потім, зі співчуттям згадавши про герцога Орлеанського, подумки додав:

«І бідний чоловік: йому загрожує велика небезпека. Добре, що він високошляхетний принц і в нього є ціла армія для охорони свого скарбу».

Бражелон деякий час спостерігав за обома шанувальниками, прислухаючись до пронизливого хропіння Манікана, що звучало так самовпевнено, немов у Манікана був блакитний костюм замість фіолетового. Потім він теж ліг у ліжко, думаючи, що, можливо, дві або три пари очей, таких самих полум'яних, як очі де Гіша й Бекінгема, підстерігали його власний скарб у Блуаському замку.

- При цьому Монтале не дуже надійний гарнізон, - прошепотів він зі зітханням.

LXXXVII. З Гавра до Парижа

Наступного дня відбулися святкування, влаштовані з тим блиском і пишністю, які могли забезпечити кошти міста і людська винахідливість.

Принцеса, попрощавшись з англійським флотом, востаннє привітала батьківщину, пославши уклін рідному прапору, і, оточена блискучою свитою, сіла в карету.

Де Гіш сподівався, що Бекінгем повернеться в Англію разом з адміралом, але герцогу вдалося довести королеві, що принцесі непристойно прибути в Париж майже самотньою.

Коли було вирішено, що Бекінгем буде супроводжувати принцесу, герцог оточив себе свитою з англійських дворян і офіцерів, тож до Парижа вирушила ціла армія, розкидаючи золото і вражаючи своїм блиском міста і села, через які вона проїжджала.

Стояла чудова погода. Франція була прекрасна, але особливо гарною здавалася дорога, якою рухався кортеж. Весна встеляла шлях молодих людей запашними квітами і листям. Нормандія з її багатою рослинністю, блакитним небом, сріблястими річками уявлялася раєм новій сестрі короля.

Подорож перетворилася на суцільне свято. Де Гіш і Бекінгем забули про все: де Гіш - прагнучи віддалити від принцеси англійця, Бекінгем - намагаючись зміцнити в серці принцеси пам'ять про батьківщину, з якою в нього пов'язувалися спогади щасливих днів.

Але бідний герцог помічав, що в серце принцеси дедалі глибше проникала любов до Франції, а образ його дорогої Англії з кожним днем бліднув у її душі. Він помічав, що всі його турботи не викликали жодної вдячності, і він міг скільки завгодно гарцювати на гарячому йоркширському коні, не привертаючи уваги принцеси, яка лише зрідка кидала на нього розсіяний погляд.

Марно, бажаючи привернути до себе її погляд, що губився вдалині, хизувався він силою, спритністю, жвавістю свого коня. Марно, запалюючи скакуна, пускав він його кар'єром, ризикуючи розбитися об дерева або впасти в рів, а потім брав бар'єри або мчав схилами крутих пагорбів. Залучена шумом, принцеса на мить повертала до нього голову, але незабаром з легкою посмішкою поверталася до бесіди зі своїми вірними охоронцями - Раулем і де Гішем, які спокійно їхали поруч із каретою.

Бекінгем відчував найжорстокіші муки ревнощів. Невимовне, пекуче страждання проникло в його кров, терзало його серце. Щоб довести, як ясно він усвідомлює своє безумство і як хочеться йому спокутувати свою оману скромністю, герцог приборкував коня, облитого потом і вкритого густими пластівцями піни, змушував його гризти вудила, стримуючи його поблизу карети в натовпі придворних.

Іноді, у вигляді винагороди, він чув схвалення принцеси, але й воно звучало майже як докір.

- Чудово, герцог, - говорила вона, - тепер ви розсудливі.

Іноді Рауль зупиняв його:

- Ви погубите свого коня, герцог Бекінгем.

І Бекінгем терпляче вислуховував зауваження Бражело-на, інстинктивно відчуваючи, що Рауль стримував пориви де Гіша. Якби не Рауль, який-небудь божевільний вчинок з боку де Гіша, або його, Бекінгема, довів би справу до розриву, до скандалу, можливо, до вигнання.

З часу пам'ятної бесіди між молодими людьми в Гаврі, коли Рауль дав відчути герцогу всю недоречність проявів його пристрасті, Бекінгем відчував мимовільний потяг до Рауля.

Часто він вступав з ним у розмову і майже завжди заводив мову або про графа де Ла Фер, або про д'Артаньяна, їхнього спільного друга, яким герцог захоплювався так само сильно, як Рауль.

Бражелон був особливо радий, коли розмова торкалася цієї теми в присутності де Варда. Останнього протягом усієї подорожі дратувала зверхність Бражелона і його вплив на де Гіша. У де Варда був хитрий і допитливий погляд, притаманний злим душам; він негайно помітив печаль де Гіша і його любов до принцеси.

Але замість того, щоб ставитися до цього почуття з такою ж стриманістю, яку виявляв Рауль, замість того, щоб щадити, подібно до Рауля, гідність графа і дотримуватися пристойності, де Вард навмисно

зачіпав чутливу струну де Гіша, дражнячи його юнацьку відвагу і гордість.

Одного вечора, під час зупинки в Манті*, де Гіш і де Вард розмовляли, спершись на огорожу, Рауль і Бекінґем теж розмовляли, прогулюючись взад і вперед, а Манікан займав принцесу і королеву, які поводилися з ним запросто завдяки гнучкості його розуму, добродушності і м'якості характеру.

- Зізнайся, - сказав де Вард графу, - що ти дуже хворий і твій наставник не може зцілити тебе.

- Я тебе не розумію, - здивувався граф.

- А зрозуміти не важко: ти сохнеш від любові.

- Нісенітниця, де Вард, нісенітниця!

- Це було б справді дурницею, якби принцеса залишалася байдужою до твоїх мук. Але вона звертає на них таку увагу, що просто компрометує себе. Я, справді, боюся, як би після приїзду в Париж твій наставник де Бражелон не видав вас обох.

- Де Вард! Де Вард! Знову нападки на Бражелона!

- Ну, повнісінько, що за дитячість, - сказав напівголосно злий геній графа, - ти не гірше за мене знаєш усе, що я хочу сказати. Ти чудово бачиш, що погляд принцеси пом'якшується, коли вона говорить із тобою. За звуком її голосу ти розумієш, що їй подобається слухати тебе. Ти відчуваєш, що вона слухає вірші, які ти декламуєш їй, і ти не станеш заперечувати, що вона щоранку розповідає тобі, що погано спала ніч.

- Правда, де Вард, правда. Але навіщо ти мені все це говориш?

І він тривожно повернувся в бік принцеси, точно відкидаючи натяки де Варда і водночас бажаючи знайти їм підтвердження в її очах.

- Ага, - засміявся де Вард, - подивися: бачиш, вона тебе кличе? Іди користуйся нагодою: наставника немає поблизу.

Де Гіш не міг витримати. Непереборне почуття тягнуло його до принцеси.

Де Вард з усмішкою подивився йому вслід.

- Ви помилилися, пане, - промовив Рауль, перестрибнувши через огорожу, на яку щойно спиралися два співрозмовники, - наставник тут, і він слухає вас.

Почувши голос Рауля, який де Вард упізнав раніше, ніж обернувся, він наполовину оголив шпагу.

- Вкладіть шпагу в піхви, - зажадав Рауль, - ви знаєте, що під час нашої подорожі всі спроби такого роду марні. Вкладіть шпагу, але не давайте волі і язику. Навіщо отруюєте ви серце людини, яку називаєте другом? Мене ви хочете відновити проти чесної людини, друга мого батька і моїх близьких. У серце Гіша ви хочете вселити любов до нареченої вашого повелителя. Право, пане, я вважав би вас зрадником і негідником, якби по справедливості не вважав вас божевільним.

- Пане, - вигукнув виведений із себе де Вард, - видно, назвавши вас наставником, я не помилився! Ви нагадуєте єзуїта з різкою, а не дворянина. Прошу вас, не говоріть зі мною таким тоном. Я ненавиджу д'Артаньяна за те, що він вчинив підлість щодо мого батька.

- Ви брешете, пане, - холодно сказав Рауль.

- О, - вигукнув де Вард, - ви звинувачуєте мене у брехні!

- Чому б ні, якщо те, що ви говорите, - брехня?

- Ви звинувачуєте мене у брехні і не беретеся за шпагу?

- Пане, я дав собі слово вбити вас тільки тоді, коли вручу принцесу її чоловікові.

- Убити мене? О, ваш пук розог не може вбити, пане педант.

- Звичайно, ні, - спокійно заперечив Рауль, - але шпага д'Артаньяна вбиває, а ця шпага в моїх руках, і він сам навчив мене володіти нею. І цією шпагою я помщуся за його ім'я, ображене вами.

- Віконт, віконт, - вигукнув де Вард, - стережіться! Якщо ви негайно ж не попросите вибачення, всі засоби помсти будуть для мене хороші.

- Ого! - вимовив Бекінгем, несподівано з'являючись на полі брані. - Ось погроза, яка наштовхує на думку про вбивство і не особливо личить дворянину.

- Що ви говорите, герцог? - запитав де Вард, обернувшись.

- Я кажу, що ваші слова ріжуть мій слух англійця.

- Якщо так, герцог, - крикнув оскаженілий де Вард, - тим краще. Принаймні у вашій особі я зустріну людину, яка не вислизне у мене між пальців. Отже, прийміть мої слова як завгодно.

- Я приймаю їх як належить, - відповів Бекінгем властивим йому зарозумілим тоном, який надавав його словам зухвалого характеру навіть у звичайній бесіді. - Де Бражелон - мій друг; ви ображаєте віконта, і ви дасте мені задоволення за це.

Де Вард глянув на Бражелона, який, тримаючись обраної ним тактики, зберігав спокій, навіть почувши виклик герцога.

- Насамперед мої слова, мабуть, зовсім не зачіпають пана де Бражелона. Адже у віконта є шпага, але він, мабуть, не вважає себе ображеним.

- Але ви когось ображаєте?

- Звичайно, д'Артаньяна, - продовжував де Вард, помітивши, що це ім'я слугувало єдиним засобом збудити гнів Рауля.

- Тоді, - зауважив Бекінгем, - справа іншого роду.

- Чи не так? - запитав де Вард. - Друзі д'Артаньяна повинні його захищати.

- Я цілком поділяю вашу думку, - відповів англієць, до якого повернулася холоднокровність. - За Бражелона я не міг заступитися, тому що він тут; але якщо справа стосується пана д'Артаньяна...

- Ви поступаєтеся, чи не так? - вимовив де Вард.

- Ні, навпаки, я оголюю шпагу, - сказав Бекінгем. - Можливо, пан д'Артаньян і образив вашого батька, але моєму він надав або, у всякому разі, хотів надати велику послугу.

Обличчя де Варда висловило здивування.

- Д'Артаньян, - заявив Бекінгем, - найхоробріший і найчесніший дворянин, якого я знаю, і оскільки я особисто багато чим зобов'язаний йому, я із захопленням відшкодую вам його неоплачений борг ударом шпаги.

І Бекінгем спритним рухом оголив свою шпагу, вклонився Раулю і став у позицію.

Де Вард зробив крок уперед, щоб схрестити клинки.

- Ні, ні, панове, - поквапився Рауль, виступаючи і розбороняючи супротивників. - Усе це не варте того, щоб люди намагалися заколоти одне одного майже на очах принцеси. Пан де Вард злословить, навіть не знаючи пана д'Артаньяна.

- Ого! - сказав де Вард, скрегочучи зубами й опускаючи вістря шпаги на носок свого чобота. - Ви кажете, що я не знаю д'Артаньяна?

- Так, так, ви його не знаєте, - холодно наполягав Рауль. - Вам навіть невідомо, де він зараз.

- Я? Не знаю, де він?

- Без сумніву, тому що ви намагаєтеся сваритися через нього з іншими, замість того щоб відшукати д'Артаньяна там, де він перебуває.

Де Вард зблід.

- Так я вам скажу, де він, - продовжував Рауль, - пан д'Артаньян у Парижі. Коли він чергує, він перебуває в Луврі, а коли вільний, то у себе, на Ломбардській вулиці. Д'Артаньяна легко знайти в одному з цих місць. У вас накопичилося стільки злоби проти нього, що ви будете негідні імені порядної людини, якщо не зажадаєте від д'Артаньяна задоволення, якого, мабуть, просите у всіх, крім нього.

Де Вард витер піт, що виступив у нього на лобі.

- Фі, пане де Вард, - презирливо усміхнувся Рауль, - не слід затівати сварки на кожному кроці, коли видано указ, що забороняє дуелі. Король розгнівається на нас за наш непослух у таку хвилину, і він матиме рацію.

- Відмовки, - прошепотів де Вард, - виверти!

- Повно, - заперечив Рауль. - Що за нісенітниці, мій дорогий пане де Вард! Ви чудово знаєте, що герцог Бекінгем - людина хоробра, що він десяток разів оголював свою шпагу й охоче битиметься в одинадцятий. Він носить ім'я, що накладає відомі зобов'язання. Що ж до мене, то ви добре розумієте, чи не правда, що я не боюся вас. Я бився під Сансом, у Блено, у Дюнах, попереду канонірів, за сто кроків перед фронтом, тоді як ви, до речі, були за сто кроків за ним. Щоправда, тоді билося занадто багато народу, і ваша хоробрість виявилася б непоміченою; ось чому ви її приховували. Тут же це буде видовищем, скандалом. Вам хочеться змусити говорити про себе, все одно з якого приводу. Тому не

розраховуйте на мене, пане де Вард, у цьому відношенні: я не доставлю вам такого задоволення.

- Цілком розумно, - сказав Бекінгем, вкладаючи шпагу в піхви. - Вибачте, віконт де Бражелон, я мимоволі піддався першому пориву гніву.

Але оскаженілий де Вард, високо піднявши свою шпагу, кинувся на Рауля, який ледь встиг відпарувати удар.

- Прошу вас, пане, - спокійно зауважив Бражелон, - будьте обережнішими. Ви мало не викололи мені око.

- Отже, ви не хочете битися? - вигукнув де Вард.

- На цю хвилину ні, але ось що я вам обіцяю негайно по приїзді до Парижа: я приведу вас до д'Артаньяна, і ви викажете йому невдоволення, яке маєте проти нього. Д'Артаньян попросить у короля дозволу завдати вам удару шпагою. Король дозволить, і, отримавши цей удар, мій дорогий пане де Вард, ви зумієте засвоїти припис Євангелія, яке велить нам забувати образи.

- Ах! - вигукнув де Вард, у нестямі від холоднокровності Рауля. - Видно, що ви, пане де Бражелон, незаконний син.

Рауль став білішим за комір своєї сорочки, і очі його так блиснули, що де Вард відступив.

Бекінгем, вражений цим блиском, кинувся між двома супротивниками, боячись, що вони кинуться один на одного.

Де Вард приберіг цю образу наостанок; він тепер судорожно стискав свою шпагу, чекаючи нападу.

- Ви маєте рацію, пане де Вард, - сказав Рауль, роблячи над собою страшне зусилля, - мені відоме тільки ім'я мого батька, але я занадто добре знаю графа де Ла Фер, його піднесений характер, його незаплямовану честь і не боюся, що на моєму народженні лежить пляма, як ви натякаєте! Незнання імені моєї матері* для мене нещастя, але не ганьба. А ви чините некоректно і несправедливо, дорікаючи мені нещастям. Все одно, слово сказано, і я вважаю себе ображеним. Отже, вирішено: після дуелі з д'Артаньяном ви, якщо вам завгодно, матимете справу зі мною.

- Ого, - відповів де Вард з уїдливою посмішкою, - я захоплююся вашою обережністю, віконт. Цієї хвилини ви обіцяли мені удар шпаги д'Артаньяна, а після цього удару маєте намір оголити свою зброю.

- Не турбуйтеся, - з гнівом відповів Рауль, - пан д'Артаньян вправно володіє зброєю, і я попрошу в нього як ласку, щоб він зробив із вами те, що зробив із вашим батьком*, тобто не вбив вас, а надав мені це задоволення, коли ви одужаєте. У вас зле серце, пане де Вард, і, право, всі запобіжні заходи, вжиті проти вас, не зайві.

- Будьте спокійні, віконт, я сам вживу запобіжних заходів проти вас, - відповів де Вард.

- Дозвольте, - сказав Бекінгем, - витлумачити ваші слова і дати пораду де Бражелону. Віконт, носіть кольчугу.

Де Вард стиснув кулаки.

- А, розумію, - пробурмотів він, - ви хочете спершу вжити цієї обережності, а потім уже помірятися зі мною силами?

- Досить, пане де Вард, - відповів Рауль, - якщо ви неодмінно цього хочете, покінчимо справу зараз.

І, виймаючи шпагу, він зробив крок у напрямку до де Варда.

- Що ви робите? - запитав Бекінгем.

- Нічого, - заспокоїв його Рауль, - це не затягнеться.

Противники стали в позицію, і клинки схрестилися.

Де Вард кинувся на Рауля з такою стрімкістю, що при першій же сутичці Бекінгем зрозумів, що Рауль щадить свого супротивника.

Герцог, відступивши, дивився на поєдинок.

Рауль бився так спокійно, ніби в його руках була рапіра, а не шпага. Він вивільнив свою шпагу, що зачепила шпагу супротивника біля самої рукоятки, і, відступивши на крок, відпарував три-чотири удари де Варда; потім, погрожуючи йому ударом нижче пояса, який де Вард відбив круговим рухом, Рауль ударив по його шпазі, вибив її з рук ворога і відкинув на двадцять кроків за огорожу.

Де Вард стояв беззбройний, приголомшений; Рауль вклав свою шпагу в піхви, схопив супротивника, що тремтів від люті, за воріт і за пояс і перекинув його через огорожу.

- До зустрічі, до зустрічі, - пробурмотів де Вард, піднімаючись на ноги і підбираючи свою шпагу.

- Чорт забирай, - промовив Рауль.

Потім, повернувшись до Бекінгема, попросив:

- Благаю вас, герцог, ні слова про це. Мені соромно, що я дійшов до такої крайності, але я не зміг стримати гнів. Прошу вас, вибачте мене і забудьте.

- Ах, дорогий віконт, - промовив герцог, стискаючи сувору, чесну руку Рауля. - Дозвольте мені, навпаки, пам'ятати і думати про вашу безпеку. Ця людина небезпечна, вона вб'є вас.

- Мій батько, - відповів Рауль, - жив під загрозою страшнішого ворога* двадцять років і вцілів. У моїх жилах тече кров, якій протегує доля, герцог.

- У вашого батька були хороші друзі, віконт.

- Так, - зітхнув Рауль, - такі друзі, яких тепер не знайдеться.

- Прошу вас, не кажіть так, коли я пропоную вам свою дружбу.

І Бекінгем розкрив обійми Бражелону, який із задоволенням прийняв запропонований союз.

- У нашому роді, - додав Бекінгем, - помирають за тих, кого люблять. Ви це знаєте, віконт.

- Так, герцог, знаю, - відповів Рауль.

LXXXVIII. Що думав шевальє де Лоррен про принцесу

Ніщо більше не порушило спокою в дорозі.

Під якимось приводом, що не викликав жодних пересудів, де Вард поїхав уперед. Він відвіз із собою Манікана, рівний і мрійливий характер якого врівноважував його дратівливість.

Бекінгем і Бражелон прийняли де Гіша у свій дружній союз; тепер вони втрьох невпинно вихваляли принцесу. Бражелон домігся того, що цей концерт похвал тепер складався з тріо, а не із сольних виступів, до яких раніше мали небезпечну пристрасть де Гіш і його суперник.

Така гармонія дуже подобалася королеві-матері. Але вона, можливо, припадала менш до смаку молодій принцесі, кокетливій, як демон; не боячись за себе, вона любила небезпечні становища. Принцеса мала нерозважливе й зухвале серце, їй подобалося ковзати краєм прірви, її вабило гостре лезо, немов вона жадала ран.

Дорогою до Парижа принцеса знайшла тисячі шанувальників, за нею слідували з півдюжини божевільних і два абсолютно божевільних. Тільки Рауль, який бачив усю принадність цієї дівчини, але зберігав у серці іншу любов, поруч із якою не залишалося місця для нової, повернувся до столиці холодний і насторожений.

Дорогою він іноді розмовляв з королевою про п'янке зачарування, яке виходило від принцеси, і королева-мати, яку багато чому навчили перенесені нещастя і пережиті розчарування, відповіла йому:

- Генрієтта стала б знаменитою, навіть якби вона народилася не в королівській родині, а в цілковитій невідомості: вона жінка з яскравою фантазією, норовливим характером і твердою волею.

Де Вард і Манікан, двоє розвідників і кур'єри, оголосили про наближення принцеси.

У Нантері поїзд принцеси зустрів блискучий ескорт із вершників та екіпажів. Це принц, разом з де Лорреном та іншими своїми улюбленцями, у супроводі частини королівської гвардії, виїхав назустріч нареченій.

У Сен-Жермені принцеса і королева перейшли з дорожнього екіпажа, важкуватого і трохи потріпаного від подорожі, у витончену, розкішну карету, запряжену шісткою коней у білій позолоченій збруї. У цьому екіпажі прекрасна молода принцеса сиділа під балдахіном з вишитого шовку, з облямівкою з пір'я, немов на троні; на її сяюче обличчя падали рожеві відблиски, ніжно граючи на її матовій, як перламутр, шкірі.

Під'їхавши до екіпажу, герцог Філіп був вражений красою Генрієтти і так явно висловив своє захоплення, що де Лоррен, який стояв серед інших придворних, потиснув плечима, а граф де Гіш і Бекінґем відчули серцевий біль.

Після обміну люб'язностями і виконання всіх правил церемоніалу процесія повільно рушила до Парижа.

Членів свити нашвидкуруч представили принцу. На Бекінгема вказали тільки серед інших знатних англійців.

Принц звернув на них мало уваги. Але, бачачи дорогою, що Бекінгем наполегливо тримається біля дверцят карети, він запитав у нерозлучного з ним де Лоррена:

- Хто цей вершник?

- Вашій високості щойно представили його, - відповів де Лоррен. - Це герцог Бекінгем.

- Ах так, правда.

- Кавалер принцеси, - додав фаворит особливим тоном, яким тільки заздрісники вміють вимовляти найпростіші фрази.

- Що таке? - запитав принц, не зупиняючи коня.

- Я сказав: кавалер.

- Хіба у принцеси є призначений для її супроводу кавалер?

- Гм! Мені здається, ви це так само добре бачите, як і я; подивіться тільки, як вони мило і весело базікають удвох.

- Втрьох.

- Як утрьох?

- Звичайно, ти ж бачиш, що де Гіш бере участь у їхній бесіді.

- Так, бачу... Звичайно. Але що це доводить? Тільки те, що у принцеси не один кавалер, а два.

- Ти все отруюєш, єхидно.

- Зовсім ні. Ах, ваша високість, який у вас норовливий характер! Представники Франції вітають вашу майбутню дружину, а ви незадоволені.

Герцог Орлеанський боявся уїдливих зауважень де Лоррена, коли глузливість фаворита особливо розігрувалася.

Він обірвав цю розмову.

- Принцеса непогана собою, - недбало зауважив він, ніби йшлося про сторонню йому жінку.

- Так, - тим самим тоном відповів де Лоррен.

- Ти вимовив це «так» зовсім як «ні». А я знаходжу, що в неї дуже красиві чорні очі.

- Маленькі.

- Правильно, не особливо великі. У неї гарна фігура.

- Ну, фігура не блискуча, ваша високість.

- Мабуть. Зате у неї благородна постава.

- Так, але занадто худе обличчя.

- Здається, чудові зуби.

- Їх легко бачити. Слава богу, рот досить великий. Позитивно, ваша високість, я помилявся: ви красивіші за вашу дружину.

- А як ти вважаєш, я вродливіша за цього Бекінгема?

- О так, і він це відчуває. Подивіться, він намагається з подвоєним запалом залицятися до принцеси, щоб ви не затьмарили його.

У принца вирвався нетерплячий рух; однак, побачивши урочисту посмішку на губах де Лоррена, він стримав коня і пустив його кроком.

- Утім, - сказав він, - що мені дивитися на кузину! Я ж давно знаю її. Адже ми разом виховувалися. Я достатньо бачив її дитиною в Луврі.

- Вибачте, ваша високість, вона дуже змінилася, - зауважив де Лоррен. - У ті часи, про які ви говорите, вона була не такою блискучою і, головне, далеко не такою гордою. Пам'ятаєте той вечір, ваша високість, коли король не побажав танцювати з нею, знайшовши, що вона негарна і погано вдягнена?

Герцог Орлеанський насупив брови. Справді, невтішно для нього було одружитися з принцесою, якою король нехтував у молодості.

Можливо, він відповів би своєму фавориту, але в цю мить, залишивши карету, до принца під'їхав де Гіш.

Він здалеку стежив за принцом і де Лорреном і напружував слух, намагаючись вловити фрази, якими вони обмінювалися.

З підступності або з необережності де Лоррен не вважав за потрібне прикидатися.

- Графе, - почав він, - у вас гарний смак.

- Дякую за комплімент, - відповів де Гіш. - Але чим я заслужив його?

- Гм! Запитайте Його Високість.

- Звичайно, - підтвердив герцог Орлеанський, - Гіш чудово знає, яким досконалим кавалером я його вважаю.

- Раз ми щодо цього згодні, графе, я продовжую, - сказав де Лоррен. - Чи не правда, ви вже тиждень перебуваєте біля принцеси?

- Мабуть, - відповів де Гіш, мимоволі червоніючи.

- То скажіть нам відверто: як ви знаходите її?

- Її? - зі здивуванням запитав де Гіш.

- Так, її зовнішність, її розум?

Приголомшений таким запитанням, де Гіш не відразу знайшов, що відповісти.

- Ну, ну, де Гіш, - голосно сміявся де Лоррен, - скажи, що ти думаєш, будь відвертим; Його Високість наказує.

- Так, так, наказую, - сказав принц.

Де Гіш пробурмотів кілька невиразних слів.

- Я знаю, що це делікатне питання, - продовжував герцог Орлеанський. - Але ж мені можна говорити все. Як ти її знаходиш?

Бажаючи приховати свої почуття, де Гіш вдався до єдиного засобу захисту, який залишається в людини, захопленої зненацька: він збрехав.

- Я не знаходжу принцесу ні красунею, ні виродком. Швидше вона непогана собою.

- Боже мій, графе! - вигукнув де Лоррен. - І це говорите ви, який так захоплювався її портретом?

Де Гіш почервонів до вух. На щастя, його гарячий кінь кинувся вбік, і це допомогло йому приховати фарбу, що виступила.

- Портретом? - запитав він, повертаючись на колишнє місце. - Яким портретом?

Де Лоррен не зводив із нього очей.

- Так, портретом. Хіба мініатюра не схожа?

- Не знаю. Я забув портрет: він зник у мене з пам'яті.

- А тим часом він справив на вас сильне враження, - зауважив де Лоррен.

- Можливо.

- Але вона принаймні розумна? - знизав плечима герцог Орлеанський.

- Мабуть, так, ваша високість.

- А Бекінгем? - запитав де Лоррен.

- Не знаю.

- Мабуть, розумний, - сказав де Лоррен, - якщо він смішить принцесу, і вона, здається, з великим задоволенням розмовляє з ним. А недурній і дотепній жінці неприємно перебувати в товаристві дурня.

- Значить, він розумний, - наївно відповів де Гіш, якому на допомогу з'явився Рауль, який побачив його з небезпечним співрозмовником.

Де Бражелон звернувся до де Лоррена і таким чином змусив його змінити тему розмови.

В'їзд був урочистий і блискучий. Король, бажаючи надати братові пошану, велів влаштувати чудову зустріч. Принцеса та її мати зупинилися в Луврі, у тому самому Луврі, де за часів вигнання вони так страждали від забуття, бідності та поневірянь.

Палац був непривітний раніше до нещасної доньки Генріха IV; його голі стіни, підлога, вкрита павутинням стеля, величезні напівзруйновані каміни, ці холодні вогнища, які ледве вдавалося зігріти на кошти, які з ласки відпускав парламент, - усе тепер перетворилося. Чудова оббивка, пухнасті килими, блискучі плити підлоги, картини в широких золотих рамах, усюди канделябри, дзеркала, розкішні меблі, охоронці з гордою поставою та в капелюхах із розпущеним пір'ям, величезний натовп слуг і придворних у передніх і на сходах - ось що зустріло їх тепер.

У величезних дворах, колись сумних і німих, гарцювали вершники. З-під копит їхніх коней, що вдарялися об камінь, сипалися тисячі іскор. Молоді вродливі пані чекали в каретах на дитя тієї доньки Франції, яка в роки свого вдівства й вигнання часом не знаходила поліна дров для вогнища, шматка хліба для столу і яку зневажали навіть палацові слуги.

Вдовиця-королева поверталася до Лувру з болем у серці, сповнена гірких спогадів, тим часом як її донька, що мала більш мінливий і забудькуватий характер, їхала туди радісна й тріумфуюча. Королева знала, що блискуча зустріч стосувалася щасливої матері короля, поновленого на другому троні Європи, тоді як поганий прийом був

наданий їй, дочці Генріха IV, як покарання за те, що вона була нещасною.

Провівши принцесу і королеву в їхні покої, де вони побажали трохи відпочити, всі повернулися до своїх звичних занять.

Бражелон насамперед вирушив до батька, але дізнався, що Атос поїхав у Блуа. Він хотів побачитися з д'Артаньяном. Але мушкетер, зайнятий набором нової королівської гвардії, був невловимий. Бражелон повернувся до де Гіша. Але у графа йшли наради з кравцями і з Маніканом, що забирали в нього весь час.

З герцогом Бекінгемом справа була ще гіршою.

Молодий англієць купував одного коня за іншим, одні коштовності за іншими. Він заволодів усіма паризькими вишивальницями, ювелірами, кравцями. Між ним і де Гішем відбувався поєдинок витонченості, заради щасливого результату якого герцог готовий був витратити мільйон, тоді як маршал Граммон видав де Гішу тільки шістдесят тисяч ліврів.

Бекінгем, сміючись, витрачав свій мільйон. Де Гіш зітхав і без порад де Варда рвав би на собі волосся.

- Мільйон! - щодня повторював граф. - Я буду переможений. Чому маршал не хоче дати мені вперед мою частку спадщини?

- Тому, що ти її витратиш, - говорив йому Рауль.

- Чи не все йому байдуже? Якщо мені судилося від цього померти, я помру... Тоді мені вже нічого не буде потрібно.

- Але навіщо вмирати? - запитав Рауль.

- Я не хочу, щоб англієць перевершив мене у витонченості.

- Дорогий графе, - сказав тоді Манікан, - витонченість річ не дорога, а тільки важкодосяжна.

- Так, але все важкодосяжне коштує дорого, у мене ж усього шістдесят тисяч ліврів.

- Право, - зауважив де Вард, - який ти дивний! Витрачай стільки ж, скільки Бекінгем; тобі не вистачає тільки дев'ятисот сорока тисяч ліврів.

- Але де ж їх дістати?

- Роби борги.

- Вони у мене вже є.

- Тим більше.

Ця порада справила свою дію, і де Гіш пустився на навіженства, тим часом як Бекінгем витрачав лише готівку.

Чутки про таке марнотратство тішили всіх паризьких торговців; і про будинки Бекінгема і Граммона розповідали всілякі чудеса.

Тим часом принцеса відпочивала, а Бражелон писав листи де Лавальєр. Було надіслано вже чотири листи, але на жоден він ще не отримав відповіді. У ранок весільної церемонії, яка мала відбутися в церкві Пале-Рояля, Рауль сидів, закінчуючи свій туалет, коли його лакей доповів:

- Пан де Малікорн.

«Що потрібно від мене цьому Малікорну?» - подумав Рауль.

- Нехай почекає, - сказав він.

- Пан де Малікорн приїхав із Блуа, - додав лакей.

- А, запросіть його увійти! - вигукнув Рауль.

Увійшов сяючий, як зірка, Малікорн, із чудовою шпагою.

Він люб'язно вклонився віконту:

- Пане де Бражелон, я привіз вам тисячу привітів від однієї пані.

Рауль почервонів.

- Від дами з Блуа? - запитав він.

- Так, віконт, від мадемуазель де Монтале.

- А, дякую, пане Малікорн; тепер я вас упізнав, - сказав Рауль. - Що ж до вподоби мадемуазель де Монтале?

Малікорн вийняв із кишені чотири листи і подав їх Раулю.

- Мої листи! Чи можливо? - вимовив Рауль, збліднувши. - Мої листи, і нерозпечатані!

- Віконт, ці листи не застали в Блуа тієї особи, якій були адресовані. Вам їх повертають.

- Луїза де Лавальєр поїхала з Блуа? - вигукнув Рауль.

- Так, тиждень тому.

- Де ж вона зараз?

- Імовірно, у Парижі, пане.

- Але як дізналися, що ці листи від мене?

- Ора де Монтале впізнала ваш почерк і вашу печатку, - пояснив Малікорн.

Рауль зніяковіло посміхнувся.

- З боку мадемуазель де Монтале це дуже люб'язно, - сказав він, - вона, як і раніше, добра і чарівна.

- Так, пане.

- Шкода, що вона не дала мені точних відомостей про мадемуазель де Лавальєр. Важко її відшукати в цьому величезному Парижі.

Малікорн вийняв із кишені ще один конверт.

- Можливо, - припустив він, - цей лист скаже вам те, що ви бажаєте дізнатися.

Рауль швидко зламав печатку і побачив почерк Монтале. Ось що було написано на листку:

«Париж, Пале-Рояль. День шлюбного благословення».

- Що це означає? - запитав Рауль Малікорна. - Ви знаєте?

- Так, віконт.

- Заради бога, поясніть мені...

- Не можу, віконт. Ора де Монтале заборонила мені говорити.

Рауль подивився на цю дивну людину і нічого не сказав.

- Принаймні, - попросив він, - хоч натякніть: чекає на мене радість чи прикрість?

- Ви скоро дізнаєтеся.

- Ви суворо зберігаєте таємниці.

- Віконт, прошу вас про люб'язність.

- В обмін на ту, якої ви мені не надаєте?

- Саме так.

- Говоріть.

- Мені дуже хочеться бачити весільну церемонію, а в мене немає вхідного квитка, хоча я зробив усе, щоб його отримати. Ви могли б провести мене?

- Звичайно.

- Будь ласка, зробіть це, благаю вас.

- Охоче, ви пройдете зі мною.

- Віконт, я ваш покірний слуга.

- Але чому ви не звернулися до свого друга Манікана?

- Сьогодні вранці, будучи присутнім при його туалеті, я перекинув баночку з лаком на його новий костюм, і він кинувся на мене зі шпагою так люто, що я ледве врятувався. Ось чому я не став просити в нього квиток. Він би мене вбив.

- Звичайно, - сказав Рауль. - Я знаю, що Манікан здатний вбити людину, яка мала нещастя скоїти подібний злочин, але я виправлю біду: зараз застебну плащ і буду готовий служити вам провідником.

LXXXIX. Сюрприз Ори де Монтале

Принцеса вінчалася в палацовій церкві Пале-Рояля в присутності небагатьох обраних придворних.

Однак, хоча запрошення до церкви вважалося великою милістю, Рауль, вірний своєму слову, провів із собою Малікорна, який жадав насолодитися цікавим видовищем.

Виконавши свою обіцянку, Рауль підійшов до де Гіша. Чудовий костюм графа погано гармоніював з його обличчям, до такої міри спотвореним сумом, що тільки герцог Бекінгем міг би змагатися з ним у блідості й зневірі.

- Будь обережний, графе, - сказав Рауль, підійшовши до друга і готуючись його підтримати, коли архієпископ благословляв молодих.

Дійсно, принц Конде вже поглядав зі здивуванням на ці дві статуї відчаю, що стояли по обидва боки вівтаря.

Граф став уважніше стежити за собою.

Після закінчення обряду король і королева перейшли до великої зали, де їм представили принцесу та її свиту.

Всі помітили, що король, мабуть, захоплений зовнішністю дружини брата, обсипав її найщирішими привітаннями.

Усі помітили, що Анна Австрійська довго й задумливо дивилася на Бекінгема, потім нахилилася до пані де Мот-віль і сказала їй:

- Чи не знаходите ви, що він дуже схожий на свого батька?

Усі помітили нарешті, що принц спостерігав за присутніми і, здавалося, був незадоволений.

Після прийому високих осіб і послів герцог Орлеанський попросив у короля дозволу представити йому і принцесі його новий штат.

- Чи не знаєте ви, віконт, - пошепки запитав принц Конде, - чи зі смаком та людина, яка складала штат герцога, і чи побачимо ми приємні обличчя?

- Я абсолютно не знаю цього, ваша високість, - відповів Рауль.

- О, ви розігруєте невігластво.

- Чому, ваша високість?

- Але ж ви друг де Гіша, одного з улюбленців принца?

- Абсолютно вірно, але мене це не цікавило. Я не розпитував де Гіша, а він сам нічого не говорив мені.

- А Манікан?

- Я бачив Манікана в Гаврі і дорогою, але я не питав його, так само як і де Гіша. Крім того, де Манікан - особа другорядна і навряд чи знає що-небудь про склад нового двору.

- Ах, мій милий віконт, звідки ви з'явилися? - сказав Конде. - Адже в таких випадках саме другорядні особи відіграють головну роль, і ось доказ: майже все робили за порадами Манікана де Гіша, а де Гіша - принцу.

- Я цього зовсім не знав, - запевнив Рауль. - Уперше чую про це від вашої високості.

- Готовий вам повірити, хоча це і може здатися неправдоподібним. Утім, довго чекати нам не доведеться. Ось і «летючий загін», як говорила наймиліша королева Катерина Медічі. Чесне слово, прехорошенькі обличчя!

Дійсно, цілий натовп молодих дівчат увійшов до зали під проводом пані де Навайль. До честі Манікана треба сказати, що якщо він грав ту роль, яку йому приписував принц Конде, то він чудово впорався зі своїм завданням. Картина могла зачарувати цінителя всіх типів краси, яким був Конде. Попереду йшла молода білява дівчина років двадцяти, з великими блакитними, сліпуче блискучими очима.

- Мадемуазель де Тонне-Шарант, - сказала принцу Філіпу стара де Навайль.

Герцог Орлеанський повторив герцогині з поклоном:

- Мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Ця преміленька, - звернувся Конде до Рауля. - Раз!

- Справді, - зауважив Бражелон, - вона вродлива, хоча в неї трохи зарозумілий вигляд.

- Ба! Знаємо ми цей вид, віконт! Через три місяці вона буде ручна. Але подивіться, ще одна красуня.

- О, - зрадів Рауль, - цю красуню я знаю!

- Мадемуазель Ора де Монтале, - сказала де Навайль.

Ім'я та прізвище були сумлінно повторені герцогом.

- Боже мій! - вигукнув Рауль, зблідши і спрямувавши погляд на вхідні двері.

- Що таке? - запитав принц Конде. - Невже Ора де Монтале змусила вас із таким почуттям вигукнути: «Боже мій!»?

- Ні, ваша високість, ні, - відповів Рауль, весь тремтячи.

- Якщо не Ора де Монтале, то, значить, та чарівна блондинка, яка йде за нею? Гарненькі оченята, чесне слово! Худорлява трохи, але чарівна.

- Мадемуазель де Ла Бом Леблан де Лавальєр, - сказала де Навайль.

При цьому імені, яке проникло до самої глибини серця Рауля, очі його затуманилися. Він нічого більше не бачив і не чув.

Конде, помітивши, що Рауль не відповідає на його жартівливі зауваження, відійшов від віконта, щоб ближче роздивитись молодих дівчат, яких він відзначив з першого погляду.

- Луїза тут, Луїза - фрейліна принцеси! - шепотів Рауль.

І його очі, яким він відмовлявся вірити, переходили від Луїзи до Монтале.

Ора вже відкинула удавану сором'язливість, необхідну тільки в першу хвилину представлення і поклонів. Зі свого куточка вона досить безцеремонно роздивлялася всіх присутніх і, відшукавши Рауля, бавилася глибоким здивуванням, у яке занурила бідного закоханого поява Луїзи та її подруги.

Рауль намагався ухилитися від пустотливого, лукавого, глузливого погляду Монтале, що мучив його, і водночас, шукаючи пояснень, він постійно ловив її погляд.

Тим часом Луїза, чи то через природну сором'язливість, чи то через якусь іншу, незрозумілу для Рауля причину, стояла, опустивши очі: збентежена, засліплена, уривчасто дихаючи, вона намагалася відступити якомога далі, не звертаючи уваги на підштовхування Монтале.

Усе це було для Рауля загадкою, і бідний віконт дав би багато чого, щоб відгадати її. Але біля нього не було нікого, хто міг би пояснити таємницю. Навіть Малікорн, трохи збентежений блискучим товариством і глузливими поглядами Монтале, описав коло і став за кілька кроків від принца Конде, позаду групи фрейлін. Звідси долинав до нього голос Ори - планети, яка притягувала його, як скромного супутника.

Коли Рауль прийшов до тями, йому здалося, що зліва від нього звучать знайомі голоси. Дійсно, неподалік стояли де Вард, де Гіш і де Лоррен.

Утім, вони говорили так тихо, що у великій залі ледве чувся їхній шепіт.

Уміння говорити, не рухаючись з місця, не ворушачись, не дивлячись на співрозмовника, становило особливе мистецтво, яке новачки не одразу могли опанувати. Доводилося довго вправлятися в

таких бесідах без поглядів, без руху головою, на кшталт розмови мармурових статуй.

Тим часом під час прийомів у короля і королев, коли їхні величності розмовляли, а всі, здавалося, слухали їх у побожній мовчанці, відбувалося багато таких тихих розмов, у яких далеко не переважали лестощі.

Рауль належав до числа людей, вельми досвідчених у цьому мистецтві, і часто за рухом губ він вгадував сенс слів.

- Хто така ця Монтале? - цікавився де Вард. - Хто така Лавальєр? Чому до нас з'явилася провінція?

- Монтале? - перепитав де Лоррен. - Я знаю її. Це славна дівчина, яка забавлятиме двір. Лавальєр - чарівна кульгава.

- Фі! - сказав де Вард.

- Не кажіть «фі», де Вард; про кульгавих є багато латинських прислів'їв, дуже дотепних і, головне, вірних.

- Панове, панове, - зупинив їх де Гіш, із занепокоєнням поглядаючи на Рауля, - будь ласка, обережніше.

Однак хвилювання графа, ймовірно, не мало підстав. Рауль зберігав спокійний і байдужий вигляд, хоча й чув усе до останнього слова. Здавалося, він запам'ятовував усі вільності й зухвалості цих двох призвідників сварки, щоб за нагоди відплатити їм.

Де Вард, ніби вгадавши його думку, продовжував:

- Хто кохані цих дівчат?

- Ви запитуєте про Монталя? - поцікавився де Лоррен.

- Так, спершу про неї.

- Ви, я, де Гіш, будь-хто, хто забажає.

- А інша?

- Ви говорите про Лавальєр?

- Так.

- Бережіться, панове, - зауважив де Гіш, щоб перешкодити де Варду відповісти, - принцеса слухає нас.

Рауль, засунувши руку під камзол, рвав на своїх грудях мережива.

Однак саме лихослів'я на адресу молодих дівчат змусило його прийняти важливе рішення.

«Бідолашна Луїза, - подумав він, - вона, звісно, приїхала сюди з найчистішими намірами і під почесним заступництвом. Однак я повинен дізнатися її наміри і хто їй протегує».

І, наслідуючи маневр Малікорна, він попрямував до групи фрейлін.

Незабаром прийом закінчився. Король, який не зводив захопленого погляду з принцеси, вийшов із приймальної зали з обома королевами.

Де Лоррен пішов поруч із герцогом і дорогою влив йому у вухо кілька крапель тієї отрути, яку збирав протягом години, роздивляючись нові обличчя і роблячи припущення щодо їхніх сердечних переживань.

Йдучи, король захопив за собою частину присутніх. Однак ті з придворних, які любили незалежність або посилено займалися залицянням, почали підходити до дам.

Принц Конде сказав кілька люб'язностей де Тонне-Шарант. Бекінгем залицявся до пані де Шале і пані де Лафайєт, яких уже відрізнила принцеса; де Гіш, який залишив герцога Орлеанського, щойно той зміг наблизитися один до герцогині, жваво розмовляв зі своєю сестрою, пані де Валантінуа, і з фрейлінами де Крекі і де Шатильон.

Серед виру цих політичних і любовних інтриг Малікорн намагався оволодіти увагою Монтале, але їй значно більше хотілося поговорити з Бражелоном, хоча б для того, щоб насолодитися його запитаннями і здивуванням.

Рауль одразу попрямував до де Лавальєр і шанобливо вклонився їй. Побачивши Рауля, Луїза почервоніла і щось пролепетала. Ора поспішила до неї на допомогу.

- Ну, ось і ми, віконт, - сказала Монтале.

- Я бачу, - з посмішкою відповів Рауль. - Про це-то я і хотів поговорити з вами.

Тут до них із люб'язною посмішкою підійшов Малікорн.

- Відійдіть, пане Малікорн, - наказала Монтале. - Ви, право, дуже нескромні.

Малікорн прикусив губу і, ні слова не кажучи, відступив на два кроки назад. Змінилася тільки його посмішка: з добродушної вона стала глузливою.

- Ви хочете пояснення, пане Рауль? - заговорила Монтале.

- Моє бажання цілком зрозуміле. Луїза де Лавальєр - фрейліна принцеси?

- А чому б їй не бути фрейліною, як і мені? - запитала Монтале.

- Прийміть мої вітання, - поклонився Рауль, відчуваючи, що йому не хочуть дати прямої відповіді.

- Ви це говорите не надто люб'язно, віконт.

- Так?

- Гм! Нехай судить Луїза.

- Можливо, пан де Бражелон вважає, що це місце занадто почесне для мене? - зніяковіло промовила Луїза.

- О ні, справа зовсім не в цьому, - гаряче заперечив Рауль. - Ви чудово знаєте, що я цього не думаю. Мене не здивувало б, якби ви зайняли трон королеви, не кажучи вже про місце фрейліни. Мене дивує тільки, що я дізнався про це лише сьогодні, випадково.

- Ах, правда! - з властивою їй легковажністю відповіла Монтале. - Ти нічого не розумієш, та й не можеш зрозуміти. Віконт написав тобі чотири листи, але в цей час у Блуа була тільки твоя мати. Я не хотіла, щоб ці листи потрапили до її рук, і тому перехопила їх і відіслала віконту.

Таким чином, він думав, що ти в Блуа, між тим як ти була в Парижі, і не знав, що твоє становище змінилося.

- Як! Ти не послала звістки про це пану Раулю, як я тебе просила? - вигукнула Луїза.

- Ось ще! Щоб він напустив на себе суворість, почав проповідувати незаперечні істини і зіпсував усе, чого нам удалося домогтися з такою працею? Звичайно, ні.

- То я дуже суворий? - запитав Рауль.

- До того ж, - продовжувала Монтале, - мені так хотілося, щоб Луїза стала фрейліною. Я їхала в Париж. Вас не було. Луїза заливалася гіркими сльозами. Розумійте як хочете. Я попросила свого покровителя, того, хто дістав мені патент, дістати такий самий для Луїзи. Папір надіслали. Луїза поїхала, щоб замовити собі сукні. Я залишилася, бо мої були вже готові. Я отримала всі ваші листи і переслала їх вам, написавши кілька слів, пообіцявши вам сюрприз. Ось вам і сюрприз, дорогий віконт. Мені він здається непоганим; більшого не вимагайте. Ну, пане Малікорн, настав час залишити цю пару удвох: їм потрібно багато про що поговорити. Дайте мені руку. Бачите, яку я вам надаю честь?

- Вибачте, мадемуазель де Монтале, - сказав Рауль, зупиняючи пустотливу дівчину і кажучи із серйозністю, що абсолютно не гармоніювала з тоном Монтале. - Вибачте, але чи не можу я дізнатися ім'я вашого покровителя? Тому що, якщо вам надають заступництво з якихось підстав... - Рауль вклонився, - то я не бачу причини, з якої таке заступництво надається і мадемуазель де Лавальєр.

- Боже мій! - перебила його Луїза. - Справа дуже проста, і я не знаю, чому я не можу вам сказати цього сама... Мій покровитель - пан Малікорн.

На мить Рауль остовпів, запитуючи себе, чи не сміються з нього. Потім обернувся, щоб звернутися до Малікорна, але молодий чоловік був далеко: його вже захопила Монтале.

Лавальєр зробила крок слідом за подругою, але Рауль із м'якою наполегливістю втримав її.

- Благаю вас, Луїзо, - попросив він, - ще одне слово...

- Але, Раулю, - відповіла вона, червоніючи, - усі пішли... Почнуть хвилюватися, нас шукатимуть.

- Не бійтеся, - усміхнувся молодий чоловік. - Ми з вами не такі важливі особи, щоб нашу відсутність було помічено.

- Але моя служба, Раулю?

- Заспокойтеся, я знаю придворні звичаї: ваші чергування почнуться відзавтра; отже, у вас є кілька хвилин, і ви можете пояснити мені дещо, про що я хочу вас запитати.

- Як ви серйозні, Раулю! - із занепокоєнням сказала Луїза.

- Бачите, обставини теж дуже серйозні. Ви мене слухаєте?

- Так, звісно. Тільки, пане, повторюю, ми зовсім одні.

- Ви маєте рацію, - погодився Рауль.

І, подавши їй руку, він провів молоду дівчину в галерею, що містилася поруч із приймальною залою і виходила вікнами на площу. Усі скупчилися біля середнього вікна із зовнішнім балконом, звідки можна було бачити у всіх подробицях приготування до від'їзду.

Рауль відкрив одне з бічних вікон і там зупинився з Лавальєр.

- Луїзо, - сказав він, - ви знаєте, що я з дитинства любив вас, як сестру, і повіряв вам усі мої прикрощі, усі мої надії...

- Так, - відповіла вона тихо. - Я знаю, Раулю.

- Зі свого боку ви теж ставилися до мене дружньо і довіряли мені. Чому ж під час цієї зустрічі ви не дивитеся на мене як на друга? Чому ви мені більше не довіряєте?

Лавальєр нічого не відповіла.

- Я думав, що ви мене любите, - продовжив Рауль, і голос його затремтів. - Я думав, що ви поділяєте зі мною мрії про щастя, яким ми віддавалися, гуляючи разом алеями Кур-Шеверні і під тополями дороги в Блуа. Ви не відповідаєте, Луїзо?

Він на мить замовк.

- Можливо, - запитав Рауль із тремтінням у голосі, - ви мене більше не любите?

- Я цього не кажу, - тихо сказала Луїза.

- О, дайте відповідь мені, прошу вас. Ви моя єдина надія. Я полюбив вас, таку тиху і скромну. Не дозволяйте засліпити себе, Луїзо. Тепер ви будете жити при дворі, де все чисте псується, все молоде старіє... Луїзо, будьте глухі, щоб не чути того, що говорять навколо; заплющте очі, щоб не бачити поганих прикладів. Стуліть вуста, щоб не вдихати повітря, що розтліває. Луїзо, скажіть мені без відмовок, чи можу я вірити тому, що говорила Монтале? Луїзо, скажіть, чи правда, - ви приїхали в Париж тому, що мене не було в Блуа?

Лавальєр почервоніла і закрила обличчя руками.

- Так? Це правда? - вигукнув схвильований Рауль. - Ви приїхали через це? О, я вас люблю так, як ще нікого не любив. Дякую вам, Луїзо, за відданість; але мені необхідно вжити заходів, щоб захистити вас від можливих образ, вберегти від найменшої плями. Луїза, фрейліна при дворі молодої герцогині, за теперішніх легковажних вдач і непостійних захоплень, піддається принизливим залицянням і ні в кого не знаходить захисту. Ця обстановка не для вас. Щоб вселити до себе повагу, вам треба вийти заміж.

- Заміж?

- Так. Ось моя рука, Луїзо, вкладіть у неї вашу.

- Боже мій! Але що скаже ваш батько?

- Мій батько надав мені свободу.

- Але все-таки...

- Я розумію ваші сумніви, Луїзо. Я пораджуся з батьком.

- О, Раулю, подумайте, почекайте...

- Чекати неможливо, а роздумувати, Луїзо, роздумувати, коли справа стосується вас, - це блюзнірство! Вашу руку, дорога Луїзо. Я маю в своєму розпорядженні, мій батько дасть згоду, обіцяю вам це. Вашу руку, не змушуйте мене страждати. Дайте відповідь одне слово, єдине, або я подумаю, що після першого ж кроку в палаці ви зовсім змінилися. Один подих милості, одна посмішка королев, один погляд короля...

Щойно Рауль вимовив останнє слово, Луїза смертельно зблідла. Можливо, її злякало хвилювання молодої людини?

Рухом швидким, як думка, вона вклала обидві руки в руки Рауля і вибігла, не сказавши більше ні слова, жодного разу не озирнувшись. Від дотику її пальців тремтіння пройшло по всьому тілу Рауля. Цей рух він сприйняв за урочисту клятву, яку любов вирвала в дівочої сором'язливості.

XC. Згода Атоса

Рауль вийшов із Пале-Рояля з намірами, виконання яких не допускало жодного зволікання.

На подвір'ї він сів на коня і виїхав на дорогу в Блуа, тим часом як у палаці, на велику радість придворних і на превелику прикрість де Гіша і Бекінгема, закінчувалося торжество одруження герцога Орлеанського і англійської принцеси.

Рауль поспішав. Через вісімнадцять годин він був у Блуа. Дорогою він придумував найпереконливіші доводи. Лихоманка теж неспростовний аргумент, а в Рауля була лихоманка.

Атос сидів у своєму кабінеті й писав мемуари, коли Грімо ввів до нього Рауля. З першого погляду проникливий граф побачив у поведінці сина щось незвичайне.

- Мабуть, ти приїхав у важливій справі? - сказав він Раулю і, обійнявши його, знаком запропонував сісти.

- Так, - відповів молодий чоловік, - і я благаю вислухати мене з тією прихильною увагою, у якій ви мені ніколи не відмовляли.

- Говори, Раулю.

- Розповім вам усе прямо, без передмов, негідних такої людини, як ви. Луїза де Лавальєр у Парижі, вона фрейліна принцеси. Я добре перевірив свої почуття. Я кохаю Луїзу де Лавальєр понад усе на світі і не хочу залишати її в такому місці, де її репутація і чеснота можуть наразитися на небезпеку. Тому я хочу з нею одружитися і приїхав просити у вас згоди на цей шлюб.

Атос вислухав це зізнання мовчки, нічим не видаючи своєї тривоги. Рауль почав свою промову, намагаючись здаватися спокійним, а закінчив із явним хвилюванням.

Атос спрямував на Бражелона глибокий погляд, затуманений смутком.

- Ти добре подумав? - запитав він.

- Так, пане.

- Мені здається, я вже висловив тобі свою думку про цей союз.

- Я пам'ятаю, графе, - тихо промовив Рауль. - Але ви говорили, що якщо я наполягатиму...

- І ти наполягаєш?

Бражелон майже нечутно відповів:

- Так.

- Мабуть, - продовжував Атос, - твоя пристрасть дуже сильна, якщо, незважаючи на моє небажання, ти, як і раніше, прагнеш до цього шлюбу.

Рауль провів по лобі тремтячою рукою, витираючи краплі поту, що виступили.

Атос подивився на нього, і в глибині його душі заворушилося співчуття. Він встав.

- Добре, - почав він, - мої особисті почуття нічого не значать, коли справа стосується твого серця. Ти потребуєш мене: я твій. Отже, відповідай, чого ти хочеш від мене.

- О, вашій поблажливості, насамперед вашій поблажливості! - сказав Рауль, беручи його за руки.

- Ти помиляєшся щодо мого почуття до тебе, Раулю: у моєму серці живе більше, ніж поблажливість, - зауважив граф.

Рауль, як найніжніший закоханий, поцілував руку, яку він тримав.

- Ну, - продовжував Атос, - скажи, Раулю, що потрібно зробити? Я готовий.

- О, нічого, графе, нічого, але було б добре, якби ви потрудилися написати королю і попросити у його величності дозволу на мій шлюб з мадемуазель де Лавальєр.

- Добре. Це правильна думка, Раулю. Справді, після мене, чи, точніше, перед мною, у тебе є інший пан: цей пан - король. Ти хочеш пройти через подвійне випробування; це чесно.

- О граф!

- Я негайно ж виконаю твоє прохання, Раулю.

Граф підійшов до вікна і покликав:

- Гримо!

Грімо виглянув з-за величезного куща жасмину, який він підрізав.

- Коней! - крикнув граф.

- Що означає цей наказ, графе? - запитав Рауль.

- Те, що години за дві ми їдемо.

- Куди?

- У Париж.

- У Париж! Ви їдете в Париж?

- Хіба король не в Парижі?

- Звичайно, в Парижі.

- Так, отже, нам потрібно їхати туди. Ти, здається, втратив голову?

- Але, графе, - сказав Рауль, майже зляканий поступливістю батька, - я не прошу вас так себе обтяжувати. Простий лист...

- Раулю, ти помиляєшся, боячись ускладнити мене. Простий дворянин, як я, не може писати королю: це непристойно. Я хочу і повинен особисто поговорити з його величністю. Я це зроблю. Ми поїдемо разом, Раулю.

- О, як ви добрі!

- А як, по-твоєму, ставиться до тебе король?

- Чудово.

- З чого ти зробив висновок це?

- Пан д'Артаньян представив йому мене після сутички на Гревській площі, де я мав щастя оголити шпагу за його величність. У мене є всі підстави думати, що король прихильний до мене.

- Тим краще.

- Але благаю вас, - продовжував Рауль, - не будьте зі мною такими серйозними, такими стриманими; не змушуйте мене жалкувати про те, що я піддався почуттю, яке в мені найсильніше.

- Ти вдруге говориш про це, Раулю; це зайве. Ти просив формальної згоди; я її дав. Не будемо більше повертатися до цієї теми. Ходімо, я покажу тобі наші нові посадки, подивимося одну грядку.

Рауль знав, що, коли граф висловлював свою волю, заперечення були недоречні. Опустивши голову, він пройшов за батьком у сад. Атос став не поспішаючи показувати йому нові щеплення, молоді пагони, посадки дерев. Цей спокій приводив Рауля в зневіру. Любов, що наповнювала його серце, здавалася йому такою величезною, що могла б охопити весь всесвіт. Чому ж серце Атоса залишалося закритим для неї?

І раптом, зібравшись з духом, Бражелон вигукнув:

- Графе, не може бути, щоб ви без жодної причини відштовхували Луїзу де Лавальєр, таку добру, лагідну, таку чисту! Ваш глибокий розум мав би гідно оцінити її. В ім'я неба, скажіть, чи не існує між вами та її сім'єю якоїсь таємної ворожнечі, спадкової ненависті?

- Подивися, Рауль, на цю чудову грядку конвалій, - зупинився Атос, - подивися, як їм корисні тінь і вологість, особливо тінь листя кленів, між зубцями яких проникає тепло, але не промені сонця.

Рауль закусив губу; потім, відчуваючи, що кров приливає до скронь, сказав:

- Графе, благаю вас, порозумійтеся, не забувайте, що ваш син - чоловік.

- Тоді, - суворо випростався Атос, - тоді доведи мені, що ти чоловік. Ти не довів, що ти слухняний син. Я просив тебе дочекатися блискучого союзу. Я знайшов би тобі дружину з сім'ї, що стоїть на найвищих щаблях знатності та багатства. Я хотів, щоб ти сяяв подвійним блиском, який надають слава і багатство. Ти зі шляхетного роду!

- Графе, - вигукнув Рауль, піддавшись першому пориву, - днями мені кинули докір, що я не знаю імені моєї матері!

Атос зблід, потім, зсунувши брови, вимовив:

- Мені потрібно знати, що ви відповіли.

- О, вибачте, вибачте! - пробурмотів молодий чоловік, втративши все своє збудження.

- Що ви відповіли? - запитав Атос, тупнувши ногою.

- Граф, у руках у мене була шпага. Мій кривдник був теж озброєний. Я вибив з його рук шпагу і перекинув її через огорожу, а потім відправив і його самого слідом за шпагою.

- А чому ви не вбили його?

- Король заборонив дуелі, графе, а я в ту хвилину був одним із посланців його величності.

- Добре, - сказав Атос. - Але тим більше в мене причин говорити з королем.

- Чого ви будете в нього просити, графе?

- Дозволу оголити шпагу проти людини, яка завдала нам образи.

- Якщо я вчинив не так, як слід, благаю вас, графе, вибачте мені.

- Хто тобі дорікає?

- Але дозвіл, який ви хочете просити у короля...

- Раулю, я попрошу його величність поставити підпис на весільному контракті.

- Граф...

- Але з однією умовою...

- Хіба вам потрібні умови зі мною? Накажіть, і я буду коритися.

- З тією умовою, - продовжував Атос, - що ти мені назвеш людину, яка говорила так про... твою матір.

- Але, графе, навіщо вам знати його ім'я? Мене образили, і, коли його величність дозволить дуелі, мститися буду я.

- Його ім'я?

- Я не допущу, щоб ви наражалися на небезпеку.

- Ти приймаєш мене за дона Дієго*? Його ім'я?

- Ви цього вимагаєте?

- Я хочу його знати.

- Віконт де Вард.

- А, - спокійно підсумував Атос, - добре. Я його знаю. Але наші коні готові. Ми виїдемо не через дві години, а негайно. На коня, на коня!

XCI. Принц ревнує до герцога Бекінгема

Поки граф де Ла Фер у супроводі Рауля їхав до Парижа, у Пале-Роялі розігралися події, які Мольєр назвав би сценою зі справжньої комедії.

Минуло чотири дні після одруження герцога Орлеанського. Герцог, квапливо поснідавши, вирушив у свої покої, надувши губи і насупивши брови. Сніданок пройшов невесело: герцогиня веліла подати

собі страви в кімнати. Його Високість сидів за столом у тісній компанії друзів. Тільки де Лоррен і Манікан були присутні на цій трапезі, яка тривала три чверті години за повного мовчання.

Манікан, менш близький до Його Високості, ніж де Лоррен, марно намагався прочитати в очах принца, що викликало в нього таке невдоволення.

Де Лоррен, якому нема чого було вгадувати, бо він усе знав, їв із тим апетитом, який викликали в нього чужі неприємності: він насолоджувався і досадою герцога, і збентеженням Манікана. Йому приносило задоволення, продовжуючи їсти, утримувати за столом принца, який згорав від бажання піднятися з місця.

Хвилини принц каявся, що дав де Лоррену владу над собою, яка позбавляла того від усяких утисків етикету.

Час від часу принц підносив очі до неба, потім поглядав на шматки паштету, який старанно знищував де Лоррен. Нарешті він не витримав і, коли подали фрукти, сердито встав з-за столу, надавши де Лоррену докінчувати сніданок на самоті.

Герцог не пішов, а побіг у передню і, заставши там служителя, пошепки віддав йому якийсь наказ. Не бажаючи повертатися до їдальні, він пройшов через свої кімнати, сподіваючись застати королеву-мати в її молитовній, де вона зазвичай перебувала в цей час. Було близько десятої години ранку.

Коли принц увійшов, Анна Австрійська писала.

Королева-мати дуже любила молодшого сина, красеня, з м'яким характером.

Справді, герцог Орлеанський був ніжнішим і, якщо можна так висловитися, жіночнішим за короля. Він підкуповував матір тією чутливістю, яка завжди приваблює жінок. Анна Австрійська, яка дуже хотіла мати доньку, знаходила у Філіпі увагу, ніжність і ласкавість дванадцятирічної дитини.

Буваючи в матері, принц захоплювався її вродливими руками, давав поради щодо різних помад, рецептів парфумів, якими вона так опікувалася, цілував її пальці й очі з чарівною дитячою вдачею, частував її солодощами, говорив про її нове вбрання.

У старшому сині Анна Австрійська любила короля, точніше - королівську гідність: Людовик XIV втілював для неї божественне право. З королем вона була королевою-матір'ю, з Філіпом - просто матір'ю. І принц знав, що материнські обійми - найприємніший і найнадійніший з усіх притулків світу.

Ще дитиною Філіп переховувався в цьому притулку від сварок між ним і Людовіком. Часто після стусанів, якими він нагороджував його величність, або після ранкових боїв в одних сорочках, у присутності камердинера Ла Порта в ролі судді, або поєдинку, в якому король і його непокірний слуга пускали в хід кулаки та нігті, Філіп, перемігши, але сам страшачись своєї перемоги, звертався до матері за підтримкою або

прагнув здобути в неї впевненість у прощенні Людовіка XIV, яке той давав неохоче.

Завдяки такому мирному посередництву Анні Австрійській вдавалося пом'якшувати розбіжності синів, і вона була посвячена в усі їхні таємниці.

Король, який трохи заздрив винятковій ніжності матері до брата, схильний був унаслідок цього більшою мірою підкорятися Анні Австрійській і більше піклуватися про неї, ніж можна було очікувати, судячи з його характеру.

Таку саму тактику Анна Австрійська застосовувала щодо молодої королеви. Анна майже необмежено панувала над королівським подружжям і вже вживала заходів, щоб так само панувати в домі свого другого сина.

Отже, ми сказали, що королева писала, коли принц увійшов до її молитовні. Філіп неуважно поцілував руки матері і сів раніше, ніж вона йому дозволила.

Зважаючи на суворі правила етикету, встановлені при дворі Анни Австрійської, таке порушення пристойності слугувало ознакою глибокого хвилювання, особливо коли пристойність порушував Філіп, який любив виявляти матері особливу шанобливість.

- Що з вами, Філіпе? - запитала Анна Австрійська, звертаючись до сина.

- О, ваша величносте, дуже багато, - із сумним виглядом вимовив принц.

- Однак з усього, що вас бентежить, - продовжувала Анна Австрійська, - імовірно, є що-небудь, що вселяє вам більше турбот, ніж усе інше?

- Так.

- Я вас слухаю.

Філіп відкрив рот, щоб висловити свої засмучення. Але раптом зупинився, і все, що переповнювало його серце, вилилося у зітханні.

- Ну, Філіпе, більше твердості, - сказала королева. - Коли скаржаться на що-небудь, це «що-небудь» завжди виявляється людиною, яка заважає, чи не так?

- Бачите, ваша величність, питання, яке я хочу порушити, вельми делікатне.

- Ах боже мій!

- Звичайно, тому що жінка...

- А, ви хочете говорити про принцесу? - запитала вдовствуюча королева з почуттям живої цікавості.

- Про принцесу?

- Так, про вашу дружину.

- Ах, звісно.

- Так що ж? Якщо ви хочете говорити про принцесу, сину мій, не соромтеся. Я ваша мати, а принцеса для мене чужа. Однак, оскільки вона

моя невістка, знайте, що я вислухаю з участю, хоча б тільки через вас, усе, що ви мені про неї скажете.

- Матінко, - вагався Пилип, - ви нічого не помітили?

- Не помітила, Філіпе? Ви говорите так невизначено... Що, власне, могла я помітити?

- Правда, принцеса гарна собою?

- Так, звісно.

- Однак вона не красуня?

- Ні, але з роками вона може надзвичайно покращати. Ви ж бачили, як за кілька років змінилося її обличчя. Вона буде розвиватися все більше і більше. Адже їй лише шістнадцять років. У п'ятнадцять років я теж була дуже худа; але принцеса вже і зараз красива.

- Отже, її можна помітити?

- Звісно, навіть на звичайну жінку звертають увагу, а тим паче на принцесу.

- Чи добре вона вихована?

- Королева Генрієтта, її мати, - жінка досить холодна, з деякими претензіями, але почуття у неї піднесені. Освітою молодої принцеси, можливо, трохи нехтували, але, я думаю, їй навіяли хороші правила. Принаймні так мені здавалося під час її перебування у Франції. Відтоді вона побувала в Англії, і я не знаю, що там сталося.

- Що ви хочете сказати?

- О боже мій, я кажу, що деякі злегка легковажні голови можуть закрутитися від щастя і багатства.

- Ось, ваша величність, ви сказали саме те, що я думав. Мені здається, що принцеса трохи легковажна.

- Не слід перебільшувати, Філіпе. Вона дотепна, і в ній є відома частка кокетства, що дуже природно в молодій жінці. Але, сину мій, коли справа стосується високопоставлених осіб, цей недолік приносить користь двору. Злегка кокетлива принцеса завжди оточена блискучим двором. Одна її посмішка народжує розкіш, дотепність і навіть мужність: дворяни краще б'ються за принца, дружина якого гарна собою.

- Покірно вам дякую, - незадоволеним тоном відповів Філіп. - Право, матінко, ви малюєте мені тривожні картини.

- У якому відношенні? - з удаваною наївністю запитала королева.

- Ви добре знаєте, - сумно сказав Філіп, - ви чудово знаєте, як мені не хотілося одружуватися.

- О, цього разу ви мене лякаєте! Отже, у вас є серйозні підстави бути незадоволеним принцесою?

- Серйозні - я цього не кажу.

- Тоді навіщо ж це похмуре обличчя! Якщо ви здастеся з таким обличчям, стережіться: вас приймуть за дуже нещасного чоловіка.

- І справді, - погодився Філіп, - я зовсім не щасливий чоловік, і я хочу, щоб це бачили.

- Філіпе, Філіпе!

- Право, ваша величність, скажу вам відверто: я не такого життя чекав, яке мені влаштовують.

- Поясніть.

- Моя дружина ніколи не буває зі мною. Вона постійно вислизає від мене. Вранці - візити, листування, туалети; ввечері - бали, концерти.

- Філіпе, ви ревнуєте!

- Я? Боронь мене боже! Нехай інші грають дурну роль ревнивого чоловіка; але я роздратований.

- Філіпе, ви дорікаєте своїй дружині за дуже безневинні речі, і доти, доки у вас не буде чогось серйознішого...

- Вислухайте мене! Жінка, хоч і невинна, може вселяти занепокоєння чоловікові. Деякі відвідування, деякі вподобання здатні довести бозна-що до чого найбільш неревнивого чоловіка...

- Нарешті! Відвідування, вподобання - чудово! Уже цілу годину ми говоримо натяками, і тільки тепер ви заговорили по-справжньому.

- Ну так.

- Це серйозніше. Але хіба принцеса винна перед вами в таких речах?

- Саме так.

- Як! На п'ятий день після весілля ваша дружина віддає перевагу комусь, відвідує когось? Стережіться, Філіпе, ви перебільшуєте її провину; хто шукає будь-що-будь доказів, нічого не може довести.

Переляканий серйозним тоном матері, принц хотів відповісти, але зміг тільки невиразно пробурмотіти кілька слів.

- Ну ось, ви відступаєте? - сказала Анна Австрійська. - Тим краще! Ви визнаєте помилковість своїх звинувачень.

- Ні, ні, - вигукнув Філіп, - я не відступаю, і я доведу свої слова. Я сказав «уподобання», чи не так? Так слухайте...

Анна Австрійська приготувалася слухати з тим задоволенням кумушки, яке завжди відчуває навіть найкраща жінка, навіть найкраща мати, будь вона самою королевою, коли її посвячують у дрібні подружні сварки.

- Отже, - продовжував Філіп, - скажіть мені одну річ.

- Яку?

- Чому моя дружина зберегла англійських придворних? Скажіть!

І Філіп схрестив руки, дивлячись на матір, у впевненості, що королева не знайде відповіді на це запитання.

- Але, - відповіла Анна Австрійська, - справа дуже проста: тому, що англійці її співвітчизники; тому, що вони витратили багато грошей на проводи її до Франції; тому, що було б неввічливо і навіть недипломатично раптово відіслати назад представників шляхетських родин, які не побоялися ніяких жертв, щоб довести свою відданість.

- О матінко! Годі й казати, велика жертва приїхати зі своєї паскудної батьківщини в нашу прекрасну країну, де на одне екю можна

купити більше речей, ніж там на чотири! Велика відданість проїхати сто льє, проводжаючи жінку, в яку закохані!

- Закохані? Філіпе, подумайте, що ви говорите!

- Я знаю, що кажу!

- Але хто ж закоханий у принцесу?

- Красень герцог Бекінгем... Невже ви і його збираєтеся захищати?

Анна Австрійська почервоніла й усміхнулася. Це ім'я воскресило в ній стільки солодких і водночас сумних спогадів.

- Герцог Бекінгем? - прошепотіла вона.

- Так, один із салонних улюбленців, як казав мій дід, Генріх Четвертий.

- Бекінгеми віддані й відважні, - рішуче сказала королева.

- Ну ось, тепер моя мати захищає друга серця моєї дружини! - стогнав зніжений Філіп у пориві відчаю, що потряс його до сліз.

- Сину мій, сину мій! - перервала його Анна Австрійська. - Цей вислів недостойний вас. У вашої дружини немає друга серця, а якби такий і з'явився, ним не буде герцог Бекінгем. Чоловіки з його роду, повторюю вам, чесні і скромні; вони свято шанують закони гостинності.

- Ах, матінко! - вигукнув Філіп. - Бекінгем - англієць, а хіба англійці оберігають надбання французьких принців і королів?

Анна знову почервоніла і відвернулася, немов для того, щоб вийняти перо з чорнильниці, насправді ж бажаючи приховати від сина свій рум'янець.

- Право, Філіпе, - поморщилася вона, - ви вживаєте вирази, які бентежать мене. Ваш гнів засліплює вас, а мене лякає. Ну подумайте, розсудіть...

- Мені нема чого міркувати, матінко, я бачу.

- Що ж ви бачите?

- Я бачу, що герцог Бекінгем не відходить від моєї дружини. Він насмілюється підносити їй подарунки, і вона наважується їх приймати. Учора вона заговорила про фіалкове саше. Наші парфумери - ви це знаєте, матінко, бо самі безуспішно вимагали від них сухих парфумів, - наші французькі парфумери не могли домогтися цього аромату. А в герцога було із собою фіалкове саше. Значить, це він подарував моїй дружині саше.

- Сину мій, - сказала Анна Австрійська, - ви будуєте піраміди на вістрях голок. Бережіться. Що тут поганого, питаю я вас, якщо людина дасть своїй співвітчизниці рецепт нових парфумів? Ваші дивні поняття, клянуся вам, викликають у мені важкі спогади про вашого батька, який часто завдавав мені страждань своєю несправедливістю.

- Батько герцога Бекінгема, напевно, був стриманішим і шанобливішим за сина, - усміхнувся Філіп, не помічаючи, що він грубо ображає почуття матері.

Королева зблідла і притиснула до грудей судорожно стиснуту руку. Але вона швидко опанувала себе і запитала:

- Одним словом, ви прийшли сюди з яким-небудь наміром?

- Звичайно.

- Так кажіть.

- Я прийшов сюди, матінко, з наміром поскаржитися вам і попередити вас, що я не потерплю такої поведінки з боку герцога Бекінгема.

- Що ж ви зробите?

- Я поскаржуся королю.

- Але що ж вам може сказати король?

- Тоді, - продовжив принц із виразом жорстокої рішучості, що дивно суперечила звичайній м'якості його обличчя, - тоді я сам вживу заходів.

- Що ви називаєте «вжити заходів»? - з переляком запитала Анна Австрійська.

- Я хочу, щоб герцог залишив у спокої мою дружину. Я хочу, щоб він поїхав із Франції, і висловлю йому свою волю.

- Ви нічого не висловите, Філіпе, - сказала королева, - тому що, порушивши до такої міри закони гостинності, ви вчините погано, і я попрошу короля поставитися до вас з усією суворістю.

- Ви погрожуєте мені, матінко! - здивувався Філіп. - Ви погрожуєте, коли я скаржуся!

- Ні, я не погрожую вам, я просто хочу охолодити вас. Я кажу вам, що, вживши проти герцога Бекінгема або будь-якого іншого англійця суворих заходів, навіть вчинивши просту неввічливість, ви посієте між Францією та Англією вельми сумний розбрат. Як? Принц, брат французького короля, не може приховати образи, навіть якщо вона обґрунтована, коли цього вимагає політична необхідність!

- Але, государино, - вигукнув Філіп, сплеснувши руками, - будьте ж не королевою, а матір'ю; адже я говорю з вами як син. Моя бесіда з Бекінгемом займе всього лише кілька хвилин.

- Я забороняю вам заводити про це мову з Бекінгемом, - відповіла королева з колишньою владністю. - Це недостойно вас.

- Добре, я не виступлю відкрито, але я оголошу свою волю принцесі.

- О, - зітхнула Анна Австрійська, охоплена сумними спогадами, - не мучте свою дружину, мій сину! Ніколи не говоріть із нею занадто владним тоном. Переможена жінка не завжди буває переконана у своїй поразці.

- Що ж тоді робити?.. Я з ким-небудь пораджуся.

- Так, з вашими лицемірними друзями, з вашим де Лорреном або де Вардом?.. Дозвольте діяти мені, Філіпе. Ви хочете, щоб герцог Бекінгем поїхав, чи не так?

- Якнайшвидше, матінко.

- Тоді надішліть до мене герцога, мій сину. Посміхайтеся йому, не показуйте виду ні дружині, ні королю - нікому. Запитуйте поради тільки

в мене. На жаль, я знаю, чим стає сімейне життя, коли його бентежать порадники.

- Добре, матінко.

- Ви будете задоволені, Філіпе. Знайдіть герцога.

- О, це зробити неважко.

- Де ж він, на вашу думку?

- Звісно, біля дверей принцеси в очікуванні її виходу. У цьому немає сумнівів.

- Добре, - спокійно промовила Анна Австрійська. - Передайте, будь ласка, герцогу, що я прошу його прийти до мене.

Філіп поцілував руку матері і вирушив на пошуки герцога Бекінгема.

XCII. For Ever!*

Підкоряючись запрошенню королеви-матері, лорд Бекінгем з'явився до неї за півгодини після відходу герцога Орлеанського.

Коли лакей назвав його ім'я, королева, яка сиділа, затуливши обличчя руками, піднялася і відповіла посмішкою на витончений і шанобливий уклін герцога.

Анна Австрійська була ще гарна собою. Усім відомо, що в ці вже немолоді роки її розкішне попелясте волосся, прекрасні руки й губи викликали загальне захоплення. Тепер, під владою спогадів про минуле, що воскресли в її серці, вона була настільки ж прекрасна, як за часів молодості, коли її палац було відкрито для батька цього самого Бекінгема, молодої, пристрасної та нещасної людини, що жила нею та померла з її ім'ям на вустах.

Анна Австрійська зупинила на Бекінгемі ласкавий погляд, у якому можна було прочитати материнську поблажливість і особливу ніжність, схожу на кокетство коханої.

- Ваша величносте, - шанобливо запитав Бекінгем, - бажали говорити зі мною?

- Так, герцог, - відповіла англійською королева. - Будь ласка, сядьте.

Така милість Анни Австрійської і ласкавий звук рідної мови, якого герцог не чув від часу свого приїзду до Франції, глибоко зворушили його. Він одразу зрозумів, що королева хотіла про щось просити його.

Віддавши в перші хвилини данину мимовільному, непереборному хвилюванню, королева весело посміхнулася.

- Як ви знайшли Францію, герцог? - запитала вона по-французьки.

- Це прекрасна країна, ваша величність, - поклонився він.

- Ви бували в ній раніше?

- Так, один раз, ваша величність.

- Але, звісно, як будь-який добрий англієць, ви віддаєте перевагу Англії?

- Я більше люблю мою батьківщину, ніж батьківщину французів, - відповів герцог. - Однак якщо ваша величність запитає мене, де мені більше подобається жити, в Лондоні чи Парижі, я відповім: у Парижі.

Анна Австрійська відзначила палкість, з якою були вимовлені ці слова.

- Мені казали, мілорде, що у вас є прекрасні маєтки, розкішний старовинний палац?

- Так, палац мого батька, - підтвердив Бекінгем, опускаючи очі.

- Це не тільки багатство, а й дорогі спогади, - зітхнула королева, мимоволі звернувшись думкою до минулого, з яким люди розлучаються так неохоче.

- Справді, - погодився герцог сумно, під впливом такого вступу. - Минуле, як і майбутнє, будить мрії у людей, здатних відчувати.

- Правда, - тихо сказала королева. - Із цього випливає, - додала вона, - що ви, герцог, людина, яка глибоко відчуває... скоро поїдете з Франції, повернетеся у свої володіння, до своїх реліквій.

Бекінгем підняв голову.

- Я цього не думаю, ваша величність, - промовив він.

- Як?

- Навпаки, я збираюся покинути Англію і переселитися до Франції.

Тепер прийшла черга Анни Австрійської висловити здивування.

- Як? - сказала вона. - Отже, ви в немилості у нового короля?

- Ні, ваша величність, король виявляє до мене безмежну прихильність.

- Отже, у вас є якась таємна причина, яка керує вами?

- Ні, ваша величність, - з жвавістю відповів Бекінгем. - У моєму рішенні немає нічого таємного. Мені подобається життя у Франції; мені подобається двір, де в усьому відчуваються смак і люб'язність; нарешті, я люблю, ваша величність, щирий характер ваших насолод, невластивий моїй нації.

Анна Австрійська посміхнулася тонкою посмішкою.

- Щирі насолоди! - вигукнула вона. - Чи добре ви подумали, герцог, про цю щирість?

Бекінгем щось пробурмотів.

- Не може бути такої щирої насолоди, - продовжувала королева, - яка могла б перешкодити людині вашого становища...

- Ваша величність, - перервав її герцог, - мені здається, ви дуже наполягаєте на цьому.

- Ви знаходите, герцог?

- Вибачте, ваша величність, але ви вже вдруге підкреслюєте привабливість моєї рідної Англії, применшуючи чарівність Франції.

Анна Австрійська підійшла до молодого чоловіка і, поклавши свою руку на його плече, яке здригнулося від цього дотику, сказала:

- Повірте, герцог, ніщо не зрівняється з життям на батьківщині. Мені часто траплялося згадувати про Іспанію. Я прожила довге життя, мілорд, дуже довге для жінки, але, зізнаюся, не минало жодного року без того, щоб я не пошкодувала про Іспанію.

- Жодного року, ваша величність? - холодно вимовив молодий герцог. - Жодного року з тих років, коли ви були королевою краси, якою залишилися і зараз?

- О, не треба лестощів, герцог, я могла б бути вашою матір'ю.

Вона вклала в ці слова таку ніжність, яка проникла в серце Бекінгема.

- Так, - продовжила вона, - я могла б бути вашою матір'ю і тому даю вам добру пораду.

- Порада повернутися в Лондон? - вигукнув він.

- Так, мілорде.

Герцог злякано стиснув руки, що не могло не справити враження на жінку, яку дорогі їй спогади привернули до чутливості.

- Так треба, - додала королева.

- Як? - вигукнув він. - Мені серйозно кажуть, що я маю виїхати, що я маю вирушити у вигнання?..

- Ви сказали - вирушити у вигнання? Ах, герцогу, можна подумати, що ваша батьківщина Франція!

- Ваша величність, батьківщина люблячих - країна тих, кого вони люблять.

- Ні слова більше, мілорде, - зупинила його королева. - Ви забуваєте, з ким говорите!

Бекінгем опустився на коліна:

- Ваша величність, ви джерело розуму, доброти, милосердя. Ви перша не тільки в цьому королівстві і не тільки за вашим становищем, ви перша в усьому світі завдяки вашим високим достоїнствам. Я нічого не говорив. Хіба я сказав що-небудь, що заслуговувало б на таку сувору відповідь? Хіба я видав себе?

- Ви себе видали, - тихо сказала королева.

- Не може бути! Я нічого не знаю!

- Ви забули, що говорили, точніше, думали вголос, при жінці, і потім...

- І потім, - швидко перебив він її, - ніхто не знає про те, у чому я мимоволі зізнався.

- Навпаки, знають усі, герцог: вам властиві і переваги, і недоліки молодості.

- Мене зрадили, на мене донесли!

- Хто?

- Ті, хто вже в Гаврі з пекельною проникливістю читав у моєму серці, як у розкритій книзі.

- Я не знаю, кого ви маєте на увазі.

- Наприклад, віконта де Бражелона.

- Я чула це ім'я, але не знаю людини, яка його носить. Ні, де Бражелон нічого не говорив.

- Хто ж тоді? О, ваша величносте, якби хто-небудь наважився побачити в мені те, чого я сам не хочу в собі бачити...

- Що зробили б ви тоді, герцог?

- Існують таємниці, що вбивають тих, хто їх знає.

- Той, хто проник у вашу таємницю, божевільний, ще не вбитий. Та ви й не вб'єте його. Він озброєний усіма правами. Це чоловік, це людина ревнива, це другий дворянин Франції, це мій син, Філіп Орлеанський.

Герцог зблід.

- Як ви жорстокі, ваша величність! - промовив він.

- Бекінгем, - сумно промовила Анна Австрійська, - ви зазнали всіх крайнощів і билися з тінями, коли вам було так легко залишитися в мирі з самим собою.

- Якщо ми воюємо, ваша величність, то помираємо на полі бою, - тихо сказав молодий чоловік, впадаючи в глибокий смуток.

Анна підійшла до нього і взяла його за руку.

- Вілльє, - заговорила вона англійською з жаром, проти якого ніхто не міг би встояти, - про що ви просите? Ви хочете, щоб мати принесла вам у жертву сина, щоб королева погодилася на безчестя свого дому? Дитя, не думайте більше про це. Як! Щоб позбавити вас сліз, я маю скоїти два злочини, Вілльє? Ви говорили про померлих. Померлі принаймні були шанобливими й покірними; вони схилилися перед наказом піти у вигнання; вони забрали із собою свій розпач як багатство, бо розпач був даром коханої жінки, і смерть, що тікала від них, здавалася їм щастям, милістю.

Бекінгем піднявся. Риси його обличчя спотворилися, він притиснув руку до серця.

- Ви маєте рацію, ваша величність, - сказав він, - але ті, про кого ви говорите, дістали наказ з улюблених вуст. Їх не прогнали, їх просили виїхати; над ними не сміялися.

- Ні, про них зберегли спогади, - з ніжністю прошепотіла Анна Австрійська. - Але хто каже вам, що вас виганяють? Хто каже, що про вашу відданість не пам'ятатимуть? Я дію не від імені когось іншого, Вілльє, я говорю тільки від себе. Їдьте, зробіть мені цю послугу, цю милість. Нехай і цим я буду зобов'язана людині, яка носить ім'я Бекінгем.

- Отже, це потрібно вам, ваша величність?

- Так, тільки мені.

- Значить, за моєю спиною не залишиться нікого, хто сміятиметься? Жоден принц не скаже: «Я так хотів»?

- Вислухайте мене, герцог.

Величне обличчя королеви-матері набуло урочистого виразу.

- Клянуся вам, що тут наказую тільки я. Клянуся вам, що не тільки ніхто не буде сміятися, не стане хвалитися, але що ніхто не зрадить тій

пошані, якої вимагає ваше високе становище... Покладайтеся на мене, герцог, як і я покладаюся на вас.

- Ви не даєте мені пояснень, ваша величність! Я вражений, я в розпачі... Якою б не була солодкою і повною розрада, вона не здасться мені достатньою.

- Друже мій, ви знали вашу матір? - запитала королева з ласкавою посмішкою.

- О, дуже мало, ваша величність. Але я пам'ятаю, що ця шляхетна жінка покривала мене поцілунками і сльозами, коли я плакав.

- Віллье, - королева обійняла рукою шию молодого чоловіка, - я для вас мати, і, повірте мені, ніколи ніхто не змусить плакати мого сина.

- Дякую вам, ваша величність, дякую. - Розчулений молодий чоловік задихався від хвилювання. - Я бачу, що моє серце доступне для почуття ніжнішого, шляхетнішого, ніж кохання.

Королева-мати подивилася на нього і потиснула йому руку.

- Ідіть, - сказала вона.

- Коли я маю поїхати? Наказуйте.

- Не поспішайте занадто з від'їздом, - продовжувала королева. - Ви поїдете, але самі виберете день від'їзду... Отже, замість того щоб їхати сьогодні, як вам, без сумніву, хотілося б, або завтра, як цього чекали, їдьте післязавтра ввечері. Але сьогодні ж оголосіть про ваше рішення.

- Про моє рішення... - повторив молодий чоловік.

- Так, герцог.

- І... я ніколи не повернуся до Франції?

Анна Австрійська задумалася; вона вся занурилася у свої сумні роздуми.

- Мені було б приємно, - сказала королева, - щоб ви повернулися того дня, коли я засну вічним сном у Сен-Дені, поруч із королем, моїм чоловіком.

- Який змусив вас так страждати! - вигукнув Бекінгем.

- Який був королем Франції, - заперечила королева.

- Ваша величність, ви сповнені доброти, ви процвітаєте, ви живете в радості, на вас ще чекає багато років життя.

- Що ж? У такому разі ви приїдете дуже не скоро, - вимовила Анна Австрійська, намагаючись посміхнутися.

- Я не повернуся, - сумно промовив Бекінгем, - хоча я й молодий.

- Збережи вас бог...

- Ваша величність, смерть не рахується з віком; вона невблаганна: молоді вмирають, а старі живуть.

- Герцог, залишіть ці думки; я вас розвеселю. Повертайтеся через два роки. З вашого чарівного обличчя я бачу, що думки, які наганяють на вас сьогодні таку тугу, розсіються менше ніж через шість місяців. Вони будуть зовсім мертві й забуті через два роки.

- Мені здається, нещодавно ви точніше судили про мене, ваша величносте, - заперечив молодий чоловік, - кажучи, що на нас, Бекінгемів, час не діє.

- Замовкніть, замовкніть! - сказала королева, цілуючи герцога в лоб із ніжністю, якої не могла в собі придушити. - Ідіть, не засмучуйте мене і не божеволійте більше! Я королева, ви підданий короля Англії. Король Карл чекає на вас. Прощавайте, Віллье, farewell*, Віллье!

- Назавжди! - відповів молодий чоловік. І він швидко вийшов, ковтаючи сльози.

Анна приклала руку до чола і, глянувши в дзеркало, прошепотіла:

- Що б не говорили, жінка завжди залишається молодою; в якомусь куточку серця їй завжди двадцять років.

XCIII. Його величність Людовик XIV вважає, що Луїза де Лавальєр недостатньо багата і недостатньо красива для такого дворянина, як віконт де Бражелон

Рауль і граф де Ла Фер приїхали до Парижа ввечері того дня, коли Бекінгем вів цю розмову з королевою-матір'ю. Граф негайно після приїзду попросив через Рауля аудієнції у короля.

Вранці король разом із принцесою і придворними дамами розглядав ліонські тканини, які він подарував своїй невістці. Потім був обід. Потім гра в карти. За своїм звичаєм, король, вставши о восьмій годині з-за карткового столу, пройшов до себе в кабінет, щоб працювати з Кольбером і Фуке.

Коли міністри виходили від короля, Рауль був у передній, і король помітив його через напіввідчинені двері.

- Чого ви хочете, де Бражелон? - запитав Людовік.

Молодий чоловік підійшов.

- Господарю, - відповів він, - я прошу аудієнції для графа де Ла Фер, який приїхав із Блуа і дуже бажає говорити з вашою величністю.

- До гри та вечері в мене залишається ще година, - сказав король. - Граф де Ла Фер тут?

- Граф внизу чекає розпоряджень вашої величності.

- Нехай підніметься.

Через п'ять хвилин Атос увійшов до Людовика XIV. Король прийняв його з привітною прихильністю, яку він виявляв із незвичним для його віку тактом щодо людей, які не цінують звичайних милостей.

- Графе, - почав король, - дозвольте мені сподіватися, що ви прийшли до мене з яким-небудь проханням.

- Не приховую від вашої величності, - відповів граф, - я дійсно є прохачем.

- Подивимося, - весело посміхнувся король.

- Я прошу не про себе, ваша величність.

- Шкода. У всякому разі, я зроблю для того, про кого ви просите, те, чого ви не дозволяєте мені зробити для вас.

- Ви втішаєте мене, ваша величність... Я прийшов говорити з королем про віконта де Бражелона.

- Графе, це все одно що говорити про вас.

- Не зовсім, ваша величність... Того, про що я хочу просити для нього, я не можу бажати для себе. Віконт хоче одружитися.

- Він ще молодий, але все одно... Це людина, сповнена чеснот. Я знайду йому дружину.

- Він уже знайшов собі наречену, ваша величність, і тільки просить вашої згоди.

- Ах, значить, потрібно тільки підписати шлюбний контракт?

Атос поклонився.

- Він вибрав наречену багату і таку, що займає таке становище, яке задовольняє вас?

Граф вагався з хвилину.

- Наречена - фрейліна, - відповів він, - але вона не багата.

- Цю біду можна виправити.

- Ваша величність сповнює мене вдячністю. Однак дозвольте мені зробити одне зауваження.

- Будь ласка, графе.

- Ваша величність, мабуть, говорить про свій намір дати цій дівчині придане?

- Так, звісно.

- І це було б наслідком мого приїзду до палацу? Я був би дуже засмучений цим, ваша величність.

- Будь ласка, без зайвої педантичності, графе. Як прізвище нареченої?

- Це, - холодно відповів Атос, - фрейліна де Ла Бом Леблан де Лавальєр.

- Ах, - сказав король, намагаючись пригадати це ім'я, - пам'ятаю: маркіз де Лавальєр...

- Так, государю, це його дочка.

- Він помер?

- Так, ваша величність.

- І його вдова вийшла заміж другим шлюбом за пана де Сен-Ремі, який керує палацом вдовиці герцогині?

- Ваша величність прекрасно обізнані.

- Пам'ятаю, пам'ятаю... Потім молода дівчина вступила до числа фрейлін молодої герцогині.

- Ваша величність краще за мене знає все.

Король подумав ще й, подивившись крадькома на стурбоване обличчя Атоса, запитав:

- Графе, мені здається, вона не дуже гарна собою?

- Я не поціновувач, - відповів Атос.

- Я її бачив: вона не вразила мене красою.

- У неї лагідний і скромний вигляд, але краси мало, ваша величність.

- Все ж таки прекрасне біляве волосся...

- Здається, так.

- Досить виразні блакитні очі...

- Абсолютно вірно.

- Отже, в сенсі краси нічого незвичайного. Перейдемо до грошового боку справи.

- Від п'ятнадцяти до двадцяти тисяч ліврів приданого, щонайбільше, ваша величність, але закохані безкорисливі. Я сам надаю мало значення грошам.

- Їх надлишку, хочете ви сказати; але необхідні кошти - річ важлива. Без нерухомості жінка з п'ятнадцятьма тисячами посагу не може залишатися при дворі. Ми поповнимо нестачу, я хочу зробити це для Бражелона.

Атос поклонився. Король знову помітив його холодність.

- Тепер від стану перейдемо до походження, - продовжував Людовик XIV. - Вона дочка маркіза де Лавальєра, це добре, але в нас є милий Сен-Ремі, який трохи погіршує справу... Щоправда, він тільки вітчим, але все ж це псує враження. А ви, графе, як мені здається, дуже дорожите чистотою вашого роду.

- Господарю, я дорожу тільки моєю відданістю вашій величності.

Король знову замовк.

- Знаєте, графе, - сказав він, - із самого початку нашої бесіди ви дивуєте мене. Ви просите у мене згоди на шлюб і, мабуть, дуже засмучені, що змушені звернутися з цим проханням. О, незважаючи на молодість, я рідко помиляюся. Іноді на допомогу моєму розуму приходить дружба, а іноді - недовіра, яка подвоює проникливість. Повторюю, ви просите неохоче.

- Так, ваша величність, це правда.

- Тоді я вас не розумію. Відмовте.

- Ні, ваша величність. Я люблю Бражелона всіма силами душі; він закоханий у де Лавальєр і малює собі в майбутньому райські кущі. Я не з тих, хто охоче розбиває ілюзії молодості. Цей шлюб мені не подобається, але я благаю вашу величність якнайшвидше на нього погодитися і таким чином створити щастя Рауля.

- Скажіть, графе, а вона його любить?

- Якщо вашій величності завгодно, щоб я сказав правду, я не вірю в кохання Луїзи де Лавальєр. Вона молода, ще дитина; вона сп'яніла. Радість бачити двір, честь служити при особі герцогині переважать ту частку ніжності, яка, можливо, живе в її серці. Значить, це буде подружжя, яке ваша величність часто бачить при дворі. Але Бражелон хоче з нею одружитися; нехай так і буде.

- Але ви не схожі на податливих батьків, які стають рабами своїх дітей, - зауважив король.

- Ваша величність, я володію твердістю волі при зіткненні зі злими людьми; у мене немає сил боротися з людьми благородного серця. Рауль страждає, він засмучений; його зазвичай живий розум обважнілий і затьмарився. Я не можу позбавляти вашу величність тих послуг, які він може надати вам.

- Я вас розумію, графе, - промовив король, - і, головне, розумію ваше серце.

- Тоді, - продовжив граф, - мені нема чого казати вашій величності, чому я прагну скласти щастя цих дітей, або, точніше, мого сина.

- Я теж хочу щастя Бражелону.

- Отже, я чекаю, государе, вашого підпису. Рауль матиме честь з'явитися до вас, щоб отримати вашу згоду.

- Ви помиляєтеся, графе, - твердо відповів король. - Я щойно сказав вам, що бажаю щастя віконту, а тому зараз не погоджуюся на його шлюб.

- Але, ваша величність, - вигукнув Атос, - ви обіцяли...

- Не це, графе. Цього я вам не обіцяв, бо це суперечить моїм намірам.

- Я розумію всю прихильність і великодушність намірів вашої величності щодо мене; але я наважуюся нагадати вам, що я взяв на себе зобов'язання виступити послом.

- Посол часто просить, але не завжди отримує прохане.

- Ах, ваша величність, який удар для Бражелона!

- Я завдам цього удару сам; я поговорю з віконтом.

- Любов, ваша величність, нездолання сила!

- Не турбуйтеся про це. У мене є види на Бражелона. Я не кажу, що він не одружиться з мадемуазель де Лавальєр. Мені тільки не хочеться, щоб він одружився так рано. Я не бажаю, щоб він одружився з нею раніше, ніж вона висунеться, а він, зі свого боку, заслужить милості, які я хочу йому надати. Словом, графе, я хочу, щоб вони почекали.

- Ваша величність, ще раз...

- Графе, за вашими словами, ви прийшли до мене просити милості?

- Так, звісно.

- Добре, зробіть же милість і мені: не будемо більше говорити про це. Ймовірно, незабаром я почну війну, і мені знадобляться неодружені дворяни. Я не наважуся відправити під кулі і ядра людину одружену, батька сімейства. Я не наважуся, навіть заради Бражелона, дати без підстав придане невідомій мені дівчині: це викликало б заздрість моїх дворян.

Атос мовчки вклонився.

- Це все, чого ви хотіли від мене? - додав Людовик XIV.

- Усе, ваша величність. Дозвольте відкланятися. Чи повинен я попередити Рауля?

- Позбавте себе цієї неприємності. Скажіть віконту, що завтра вранці я прийму його і поговорю з ним, а сьогодні ввечері, графе, ви складете мені партію за картковим столом.

- Я одягнений по-дорожньому, ваша величність.

Вийшовши з кабінету, Атос побачив Бражелона, який чекав на нього.

- Ну що, графе? - запитав молодий чоловік.

- Рауль, король прихильний до нас, - можливо, не в тому сенсі, в якому ви думаєте, але він добрий до нашого роду.

- Графе, у вас погані звістки! - скрикнув молодий чоловік, бліднувши.

- Завтра вранці король пояснить вам, що це не погані звістки.

- Але, графе, король не підписав?

- Король хоче сам скласти ваш контракт, Раулю, і дуже докладно, на що зараз у нього немає часу. Докоряйте краще власне нетерпіння, ніж добру волю короля.

Рауль, знаючи відвертість графа і водночас його винахідливість, засмутився.

- Ви не йдете зі мною? - сказав Атос.

- Вибачте, графе, іду, - прошепотів Бражелон.

І Рауль спустився зі сходів слідом за Атосом.

- О, раз я тут, - раптом зауважив граф, - чи не можу я побачити д'Артаньяна?

- Угодно вам, щоб я вас проводив у його приміщення? - запитав Бражелон.

- Так, звісно.

- Це іншими сходами.

Вони пішли в інший бік. На майданчику поблизу великої галереї Рауль побачив слугу в лівреї графа де Гіша; почувши голос Рауля, лакей підбіг до нього.

- У чому справа? - зупинився Рауль.

- Записка, пане. Граф дізнався, що ви повернулися, і негайно написав вам. Я цілу годину шукаю вас.

- Ви дозволите, графе? - запитав Рауль, підходячи до Атоса і збираючись роздрукувати лист.

- Читайте.

«Дорогий Рауль, - писав граф де Гіш, - мені необхідно негайно поговорити з вами про важливу справу. Я знаю, що ви повернулися; приходьте скоріше».

Ледве він дочитав листа, як лакей у лівреї Бекінгема вийшов з галереї і, впізнавши Рауля, шанобливо поспішив до нього.

- Від герцога, - вимовив він.

- О, - вигукнув Атос, - я бачу, Раулю, що ти поглинений справами, як полководець. Я пройду один до д'Артаньяна.

- Вибачте мене, будь ласка, - сказав Рауль.

- Так, так, я тебе вибачаю. До побачення, Раулю. До завтрашнього дня я буду вдома. Вранці я, ймовірно, поїду в Блуа, якщо не буде якихось наказів.

- Завтра я приїду засвідчити вам свою повагу.

Атос пішов. Рауль роздрукував лист Бекінгема.

«Пане де Бражелоне, - писав герцог, - із французів, яких я бачив, ви мені подобаєтеся найбільше. Звертаюся до вашої дружби. Я отримав записку, написану прекрасною французькою мовою. Я англієць і боюся, що недостатньо добре розумію її. Лист підписано знатним ім'ям. Ось усе, що я знаю. Чи не будете ви так ласкаві прийти до мене? Я дізнався, що ви повернулися з Блуа.

Відданий вам Вілльє, герцог Бекінгем».

- Я йду до твого пана, - сказав Рауль слузі де Гіша, відпускаючи його. - За годину я буду в пана Бекінгема, - додав він, роблячи рукою знак посланцю герцога.

XCIV. Даремні зусилля

Вирушивши до де Гіша, Рауль застав у нього де Варда і Манікана. Після історії з дуеллю де Вард вдавав, що не знайомий з Раулем.

Де Гіш встав назустріч Раулю. Гаряче потискаючи руку друга, Рауль кинув побіжний погляд на його гостей, намагаючись вгадати, чим вони стурбовані.

Да Вард був холодний і непроникний. Манікан начебто весь був занурений у споглядання оздоблення кімнати.

Де Гіш повів Рауля в сусідній кабінет і посадив його.

- Ти виглядаєш молодцем! - сказав він йому.

- Дивно, - відповів Рауль, - настрій у мене дуже поганий.

- Так само як і в мене, Раулю. Любовні справи не ладяться.

- Тим краще, графе. Я був би дуже засмучений, якби твої справи йшли добре.

- Так не засмучуйся. Я дуже нещасливий і до того ж бачу навколо одних щасливців.

- Не розумію, - відповів Рауль. - Будь ласка, друже мій, поясни.

- Зараз зрозумієш. Я марно боровся зі своїм почуттям; воно росло і поступово захоплювало мене цілком. Я згадував твої поради, закликав на допомогу всі свої сили; я добре розумів, на що я йду. Це загибель, я знаю. Але нехай! Я все-таки піду вперед.

- Божевільний! Адже перший же крок погубить тебе.

- Нехай буде що буде.

- Однак ти розраховуєш на успіх, ти думаєш, що принцеса полюбить тебе!

- Я не впевнений, Раулю, але сподіваюся, тому що без надії жити неможливо.

- Але припустимо, ти доб'єшся щастя, адже тоді ти вже напевно загинеш.

- Благаю тебе, Раулю, не сперечайся зі мною, ти мене не переконаєш: я не хочу цього. Я так довго домагався, що вже не можу відступити, я так сильно страждав, що смерть здалася б мені благодіянням. Я не тільки шалено закоханий, Раулю, мене терзають також шалені ревнощі.

Рауль стиснув кулаки; можна було подумати, що його охопив гнів.

- Ну добре! - сказав він.

- Добре чи погано - мені все одно. Ось чого я хочу від тебе, мого друга, мого брата. Останні три дні принцеса в безперервному сп'янінні від захвату. Першого дня я не наважувався поглянути на неї, - я ненавидів її за те, що вона не страждає, як я. Другого дня я не міг відвести від неї очей, і вона, я це помітив... вона, Рауль, дивилася на мене якщо не зі співчуттям, то з деякою прихильністю. Але між нами встав третій; чиясь посмішка викликає її посмішку. Поруч із її конем постійно скаче кінь іншого, над її вухом постійно лунає ласкавий голос іншого. Раулю, моя голова палає всі ці три дні, у моїх жилах розливається вогонь. Я повинен прогнати цю тінь, загасити цю посмішку, заглушити цей голос!

- Ти збираєшся вбити принца? - вигукнув Рауль.

- Ні, ні! До принца я не ревную; я ревную не до чоловіка, а до коханця.

- До коханця?

- Так... А хіба ти тепер нічого не помічаєш? У дорозі ти був більш проникливий.

- Ти ревнуєш до герцога Бекінгема?

- Я вмираю від ревнощів!

- Знову?

- О, цього разу справу легко владнати, я вже послав йому листа.

- Так це ти йому писав?

- А ти за скільки знаєш?

- Він сам повідомив мені. Ось, дивись.

І Рауль простягнув де Гішу лист, отриманий ним майже в один час із листом друга. Де Гіш з жадібністю прочитав його і зауважив:

- Це лист шляхетної і, головне, чемної людини.

- Звичайно, герцог - людина вихована. Сподіваюся, твій лист складено в таких самих виразах.

- Я покажу тобі мій лист, якщо ти підеш до нього від мого імені.

- Але це майже неможливо.

- Чому?

- Герцог звертається до мене за порадами так само, як і ти.

- Так, але, сподіваюся, ти мені віддаси перевагу. Послухай, ось що я попрошу тебе сказати герцогу... Це неважко... В один із найближчих днів: сьогодні, завтра, післязавтра - словом, коли йому буде завгодно, я бажав би зустрітися з ним у Венсенському лісі.

- Герцог - іноземець. Та й особливе його становище не дозволяє йому прийняти виклик... Згадай, що Венсенський ліс розташований зовсім недалеко від Бастилії*.

- Наслідки стосуються тільки мене.

- Але привід до цієї зустрічі... Який я виставлю привід?

- Будь спокійний, він тебе не запитає про це... Я так само дратую герцога, як і він мене. Прошу тебе, піди до герцога; я готовий просити його прийняти мій виклик.

- Це зайве... Герцог попередив мене, що хоче поговорити зі мною. Він на картковій грі в короля... Ходімо туди. Я викличу його в галерею. Ти ж тримайся осторонь. Мені достатньо буде двох слів.

- Ну то йдемо!

Дорогою Рауль, який один тільки знав таємниці обох сторін, обмірковував, як би влаштувати їхнє примирення.

Увійшовши в залиту світлом галерею, де, немов зірки на небесному склепінні, рухалися найславетніші придворні красуні, Рауль на мить забув про де Гіше і задивився на Луїзу. Перебуваючи серед своїх подруг, вона, немов зачарована голубка, не зводила очей із блискучої групи, що оточувала короля.

За десять кроків від принца герцог Бекінгем полонив французів і англійців своїм величним виглядом і розкішшю вбрання.

Дехто зі старих придворних згадував його батька, але цей спогад був не на шкоду синові.

Бекінгем розмовляв із Фуке. Фуке розповідав йому щось про Бель-Іль.

- Зараз я не можу підійти до нього, - зауважив Рауль.

- Почекай зручного моменту, але, будь ласка, закінчимо сьогодні. Я весь горю.

- Ось хто нам допоможе, - сказав Рауль, побачивши д'Артаньяна в новому блискучому мундирі капітана мушкетерів.

І Рауль попрямував до д'Артаньяна.

- Вас шукав граф де Ла Фер, шевальє, - сказав він.

- Я щойно з ним говорив, - відповів д'Артаньян, розсіяно озираючись навкруги.

Раптом погляд його став напруженим, як у орла, який помітив здобич.

Рауль простежив за напрямком його погляду і побачив, що де Гіш вклоняється д'Артаньяну. Але він не міг розібрати, на кого був звернений допитливий і гордовитий погляд капітана.

- Шевальє, - сказав Рауль, - ви могли б зробити мені велику послугу.

- Яку, милий віконт?

- Мені потрібно сказати два слова герцогу Бекінгему, але він розмовляє з паном Фуке, і мені, звісно, неможливо втрутитися в їхню бесіду.

- Ось як! З паном Фуке? Пан Фуке тут? - запитав д'Артаньян.

- Хіба ви не бачите? Он там.

- Так ти думаєш, що мені зручніше підійти до нього, ніж тобі?

- Ви людина більш значна.

- Так, це правда. Я капітан мушкетерів. Цей чин я отримав так недавно, що постійно забуваю про нього.

- Дивіться, він дивиться на вас... якщо я не помиляюся.

- Ні, ні, не помиляєшся, саме мені він надає цю честь.

- Тож тепер найвідповідніша хвилина.

- Ти думаєш?

- Будь ласка, ідіть.

- Іду.

Де Гіш не спускав очей із Рауля; той зробив йому знак, що справу залагоджено.

Д'Артаньян попрямував прямо до групи, що оточувала герцога, і ввічливо розкланявся з паном Фуке та іншими.

- Доброго дня, пане д'Артаньян. Ми розмовляли про Бель-Іль, - почав Фуке невимушеним тоном світської людини, який багато хто не може опанувати за все життя.

- Про Бель-Іль? Ось як! - здивувався д'Артаньян. - Адже він належить вам, пане Фуке?

- Пан Фуке щойно сказав мені, що він подарував його королю, - зауважив Бекінгем. - Дуже радий вас бачити, пане д'Артаньян.

- А ви знаєте Бель-Іль, шевальє? - запитав мушкетера Фуке.

- Я був там тільки раз, пане, - люб'язно відповів д'Артаньян.

- І довго там пробули?

- Один день, монсеньйоре.

- Що ж ви там бачили?

- Усе, що можна побачити протягом одного дня.

- З вашими очима, пане, за день можна побачити багато.

У цей час Рауль зробив знак Бекінгему.

- Пане суперінтендант, - сказав Бекінгем, - залишаю вам замість себе капітана, який краще за мене розбирається в бастіонах, ескарпах, контрескарпах; мене кличе приятель.

І Бекінгем попрямував до Рауля, зупинившись дорогою біля столу, за яким грали принцеса, королева-мати, молода королева і король.

- Дивись, Раулю, - підштовхнув друга де Гіш. - Ось він... поспішай.

Сказавши комплімент принцесі, Бекінгем знову рушив до Рауля. Рауль пішов до нього назустріч. Де Гіш залишився на місці й уважно спостерігав.

У той момент, коли вони мали зустрітися, до герцога Бекінгема підійшов принц.

На його нафарбованих губах грала чарівна усмішка.

- Боже мій! - вимовив він із дружньою люб'язністю. - Що я чув, милий герцог?

Бекінгем озирнувся; він не помітив, як підійшов принц.

Герцог мимоволі здригнувся. Легка блідість вкрила його щоки.

- Що ж ви почули, ваша високість? - запитав він. - Що так вразило вас?

- Навіть довело до відчаю, пане! - відповів принц. - Ця звістка засмутить весь двір.

- Ваша високість дуже прихильні до мене, - вклонився Бекінгем. - Я здогадуюся, що йдеться про мій від'їзд.

- Саме так.

- На жаль, ваша високість, я в Парижі всього п'ять-шість днів, і мій від'їзд може засмутити тільки мене.

Де Гіш почув цю фразу і, своєю чергою, здригнувся.

- Його від'їзд! - пробурмотів він. - Що він каже?

Філіп продовжував колишнім люб'язним тоном:

- Я цілком розумію, що король Великої Британії закликає вас, пане; всім відомо, що його величність Карл Другий не може обійтися без вас. Але й ми не можемо так легко розлучитися з вами. Прийміть же вираз мого щирого жалю.

- Ваша високість, - сказав герцог, - повірте мені, я залишаю французький двір...

- Тому, що така воля короля, я розумію. Але якщо ви думаєте, що моє бажання має якусь вагу в короля, то я беруся просити його величність Карла Другого залишити вас у Франції ще на деякий час.

- Я вкрай задоволений, ваша високість, - відповів Бекінгем. - Але я отримав категоричний наказ. Я не можу довше залишатися у Франції, я і так уже прострочив час і ризикую викликати невдоволення мого государя. Тільки сьогодні я згадав, що мав виїхати вже чотири дні тому.

- Ось як! - вигукнув принц.

- Так, - додав Бекінгем, підносячи голос настільки, щоб його могли почути принцеса й королеви. - Але я схожий на ту східну людину, яка побачила чудовий сон і на кілька днів втратила розум. А одного чудового ранку прокинувся здоровим, тобто в здоровому глузді. Французький двір п'янить, як цей сон, ваша високість, але врешті-решт треба прокинутися і виїхати. Я не можу довше залишатися тут, як ви люб'язно пропонуєте мені, ваша високість.

- Коли ж ви їдете? - дбайливо запитав Філіп.

- Завтра, ваша високість... Уже три дні мої екіпажі готові.

Принц схилив голову, точно бажаючи сказати: «Що ж, якщо ця справа вирішена, герцог, говорити більше нема про що».

Бекінгем подивився на королев; Анна Австрійська поглядом схвалила його.

Бекінгем посміхнувся у відповідь, приховуючи посмішкою сердечне хвилювання.

Принц пішов.

Але в цю хвилину з іншого боку зали до герцога попрямував де Гіш.

Рауль злякався, що нетерплячий юнак може сам зробити виклик, і кинувся до нього назустріч.

- Ні, ні, Рауль, тепер тобі нема чого турбуватися, - сказав де Гіш, простягаючи герцогу обидві руки і тягнучи його за колону.

- О герцог, герцог! - вигукнув він. - Вибачте мені за мій лист: я був божевільний. Віддайте мені його.

- Це правда, - відповів молодий герцог із сумною посмішкою. - Вам нема за що сердитися на мене. Адже я залишаю її і більше не побачу ніколи.

Почувши ці дружні слова, Рауль зрозумів, що його присутність зайва, і відійшов убік.

Він зіткнувся з де Вардом, який говорив із шевальє де Лорреном про від'їзд Бекінгема.

- Вельми своєчасний від'їзд, - зауважив де Вард.

- Чому?

- Тому, що він оберігає милого герцога від удару шпаги.

І вони розреготалися.

Рауль з обуренням відвернувся, насупивши брови і спалахнувши до коренів волосся.

Шевальє де Лоррен кудись пішов, де Вард спокійно чекав.

- Милостивий государ, - звернувся Рауль до де Варда, - ви все не можете відучитися від звички ображати відсутніх. Учора ви зачепили пана д'Артаньяна, сьогодні нападаєте на герцога Бекінгема.

- Милостивий государ, - відповів де Вард, - ви чудово знаєте, що іноді я ображаю і присутніх.

Де Вард майже торкався плечем Рауля. Вони обмінювалися ненависними поглядами.

Раптом біля них пролунав вишукано ввічливий голос:

- Мені почулося, ніби тут назвали моє ім'я?

Рауль і де Вард обернулися. Це був д'Артаньян; він з посмішкою поклав руку на плече де Варда. Рауль відступив, щоб дати місце мушкетеру. Де Вард затремтів усім тілом, зблід, але не зробив жодного кроку.

Д'Артаньян, продовжуючи посміхатися, став поруч із де Вардом.

- Спасибі, милий Рауль, - сказав він. - Пане де Вард, я хотів би поговорити з вами. Не йдіть, Раулю; всі можуть чути те, що я хочу сказати пану де Варду.

Посмішка зникла з його обличчя, погляд став холодним і гострим, як сталевий клинок.

- Я до ваших послуг, пане, - промовив де Вард.

- Милостивий государ, - продовжував д'Артаньян, - я давно шукаю можливості поговорити з вами, але це трапилося тільки сьогодні. Щоправда, місце не особливо зручне. Але, можливо, ви зволите пройти до мене? Це зовсім близько.

- Слухаю, пане, - сказав де Вард.

- Ви тут один? - запитав д'Артаньян.

- Ні, зі мною панове Манікан і де Гіш, двоє моїх друзів.

- Добре, - схвалив д'Артаньян. - Але двох замало. Ви знайдете ще кого-небудь, чи не так?

- Звичайно, - сказав молодий чоловік, не розуміючи, чого хоче д'Артаньян. - Скільки вам завгодно.

- Друзів?

- Так, пане.

- Так запасіться ними, будь ласка. Підійдіть і ви, Раулю. Приведіть також пана де Гіша і герцога Бекінгема.

- Боже мій, пане, скільки галасу, - відповів де Вард, вимушено посміхаючись.

Капітан зробив знак, що закликав його до терпіння, і попрямував до своєї кімнати, де сидів в очікуванні граф де Ла Фер.

- Ну що? - запитав він, побачивши д'Артаньяна.

- Пан де Вард надає мені честь своїм візитом у товаристві кількох своїх і наших друзів.

Дійсно, слідом за мушкетером з'явилися де Вард і Манікан. За ними йшли де Гіш і Бекінгем, здивовані, не розуміючи, чого від них хочуть. Останнім увійшов Рауль із кількома придворними. Помітивши графа, він став біля нього.

Д'Артаньян прийняв гостей дуже люб'язно. Вибачившись перед кожним за заподіяне їм занепокоєння, він повернувся до де Варда, який, незважаючи на все своє самовладання, не міг приховати здивування, змішаного з тривогою.

- Милостивий государ, - почав д'Артаньян, - тепер, коли ми не в королівському палаці й можемо говорити голосно, не порушуючи пристойності, я повідомлю вам, чому я взяв на себе сміливість запросити вас і всіх цих панів. Я дізнався від графа де Ла Фер, мого друга, що ви поширюєте про мене образливі чутки; мені сказали, що ви вважаєте мене своїм смертельним ворогом на тій підставі, що я нібито був ворогом вашого батька.

- Це правда, милостивий государю, я говорив це, - відповів де Вард, і його блідість змінилася легким рум'янцем.

- Отже, ви звинувачуєте мене у злочині чи в низості? Прошу вас точніше формулювати ваше звинувачення.

- При свідках, милостивий государю?

- Зрозуміло, при свідках; ви бачите, що я навмисне вибрав їх суддями у справі честі.

- Ви не цінуєте моєї делікатності, милостивий государе. Я звинувачував вас, це правда, але подробиці свого звинувачення я тримав у таємниці. Я задовольнявся тим, що висловлював свою ненависть перед людьми, які не могли не повідомити вам про неї. Ви не врахували моєї стриманості, хоча й були зацікавлені в моєму мовчанні. Я не впізнаю вашої звичайної розсудливості, пане д'Артаньян.

Д'Артаньян став кусати вуса.

- Милостивий государе, - сказав він, - я вже мав честь просити вас точніше формулювати обвинувачення, яке ви зводите на мене.

- Вголос?

- Зрозуміло.

- Навіть якщо йдеться про ганебний вчинок?

- Неодмінно.

Свідки цієї сцени почали було тривожно переглядатися, але, бачачи, що д'Артаньян не виявляє ніякого хвилювання, заспокоїлися.

Де Вард зберігав мовчання.

- Говоріть, милостивий государе, - попросив мушкетер. - Ви бачите, всі чекають.

- Ну так слухайте. Мій батько любив одну жінку, одну шляхетну жінку, і ця жінка любила батька.

Д'Артаньян переглянувся з Атосом.

Де Вард продовжував:

- Пан д'Артаньян перехопив листи, в яких призначалося побачення, і, переодягнувшись, з'явився замість того, на кого очікували; потім він скористався темрявою...*

- Це правда, - підтвердив д'Артаньян.

Кімнатою пробіг легкий гомін.

- Так, я зробив цей поганий вчинок. Ви мали б додати, милостивий государе, якщо вже ви такі неупереджені, що в той час, коли сталася ця подія, мені не було ще двадцяти одного року.

- Вчинок тим не менш ганебний, - сказав де Вард. - Для повнолітнього дворянина така неделікатність неприпустима.

Знову пролунав ремствування, в якому тепер чулося здивування і навіть сумнів.

- Це була кепська витівка, - погодився д'Артаньян. - Не чекаючи докорів пана де Варда, я сам гірко докоряв собі за неї. З роками я став розважливішим і чеснішим, і я спокутував свою провину довгим жалем. Звертаюся до вашого суду, панове. Справа відбувалася в тисяча шістсот двадцять шостому році, за таких часів, про які ви, панове, знаєте тільки з розповідей, - часів, коли кохання було нерозбірливим у засобах, а совість

не була, як тепер, джерелом відради й мук. Ми були молодими солдатами, вічно в боях, вічно з оголеними шпагами. Щохвилини нам загрожувала смерть; війна робила нас грубими, а кардинал змушував поспішати. Словом, я розкаявся у своєму вчинку; більше того, я й досі каюся в ньому, пане де Вард.

- Це зрозуміло, пане, такий вчинок не міг не викликати каяття. Проте ви згубили жінку. Та, про яку ви говорите, не витримавши сорому й образи, втекла з Франції, і відтоді нікому не відомо, що з нею сталося.

- Ви помиляєтеся, - похмуро усміхнувся граф де Ла Фер, простягнувши руку до де Варда, - її бачили, милостивий государе, і серед нас є навіть люди, які впізнають її за моїм описом. Це була двадцятип'ятирічна худенька і бліда білявка, яка була заміжня в Англії.

- Заміжня? - запитав де Вард.

- Хіба ви не знали цього? Бачите, ми краще за вас обізнані, пане де Вард. Чи відомо вам, що її називали зазвичай міледі, не додаючи до цього титулу жодного імені?

- Так, пане, я це знаю.

- Боже мій! - прошепотів Бекінгем.

- Отже, ця жінка, родом з Англії, повернулася до Англії, після того як тричі влаштовувала змови проти пана д'Артаньяна. На вашу думку, вона мала рацію? Згоден, адже пан д'Артаньян образив її. Але недобре те, що в Англії ця жінка спокусила одного молодого чоловіка на ім'я Фелтон, який перебував на службі в лорда Вінтера. Ви зблідли, мілорде Бекінгем? Ваші очі запалилися гнівом і скорботою? У такому разі закінчіть цю повість, мілорде, і скажіть пану де Варду, хто була ця жінка, яка вклала ніж у руку вбивці вашого батька.

Усі скрикнули. Герцог витер хусткою чоло.

На деякий час запанувало глибоке мовчання.

- Ви бачите, пане де Вард, - сказав д'Артаньян, на якого розповідь ця справила тим більше враження, що слова Атоса пробудили в ньому живі спогади, - ви бачите, не я був причиною загибелі цієї жінки, тому що душа її давно вже загинула. Тепер, коли все роз'яснено, мені залишається, пане де Вард, смиренно попросити у вас вибачення за цей ганебний вчинок, як я, напевно, попросив би його у вашого батька, якби він був живий, коли я повернувся до Франції після страти Карла Першого.

- Це занадто, пане д'Артаньян! - вигукнули присутні.

- Ні, панове, - сказав капітан. - Тепер, пане де Вард, сподіваюся, між нами все скінчено. І вам більше не доведеться поширювати чутки, що ганьблять мене. Наші рахунки зведені, чи не так?

Де Вард поклонився, щось пробурмотівши.

- Сподіваюся також, - продовжував д'Артаньян, підходячи до молодої людини, - що надалі ви взагалі відмовитеся від своєї дурної звички злословити. Адже якщо ви настільки совісні й педантичні, що ставите за провину мені, старому солдату, за тридцять п'ять років, дурну

юнацьку витівку, - якщо, повторюю, ви виступаєте таким лицарем честі, то цим самим ви берете на себе зобов'язання ніколи зі свого боку не робити нічого протилежного сумління й честі. Тому бережіться, щоб до моїх вух не дійшла якась історія, в якій буде замішано ваше ім'я.

- Милостивий государ, - почервонів де Вард, - ваші погрози зайві.

- Я ще не закінчив, пане де Вард! - перебив його д'Артаньян. - Вам доведеться вислухати мене.

Гурток зімкнувся тісніше.

- Ви щойно говорили привселюдно про честь однієї жінки і вашого батька. Це звучало дуже добре. Приємно думати, що в наших дітей є та порядність і делікатність, якої, мабуть, бракувало нам. Приємно, що молодий чоловік у тому віці, коли зазвичай прагнуть викрасти честь жінки, навпаки, поважає і захищає цю честь.

Де Вард стиснув губи і зціпив кулаки. Мабуть, йому було незрозуміло, куди хилить д'Артаньян свою промову, початок якої не обіцяв нічого доброго.

- Як же в такому разі ви могли дозволити собі, - продовжував д'Артаньян, - сказати віконту де Бражелону, що він не знає своєї матері?

Очі Рауля блиснули.

- Це моя особиста справа, шевальє! - вигукнув він, виступаючи вперед.

Де Вард злобно усміхнувся.

Д'Артаньян відсторонив Рауля рукою.

- Не перебивайте мене, молодий чоловіче! - продовжував він, не зводячи з де Варда владного погляду. - Я порушив тут питання, яке не вирішується шпагою. Ми обговорюємо його серед людей честі, які не раз оголювали шпагу. Для цього я навмисне покликав їх сюди. Ці панове знають, що таємниця, через яку б'ються, перестає бути таємницею. Отже, я повторюю своє запитання пану де Варду: навіщо ви образили цього молодого чоловіка, зачепивши його батька і матір?

- Але мені здається, - відповів де Вард, - що ми можемо говорити все, що завгодно, якщо можемо підтвердити свої слова всіма засобами, що є в розпорядженні порядної людини.

- Які ж є у порядної людини засоби підтвердити образу?

- Шпага.

- Ви грішите не тільки проти логіки, а й проти релігії та честі. Ви ризикуєте життям кількох людей, не рахуючи вашого, яке, мені здається, наражається на велику небезпеку. Щоб бути послідовним, з вашими лицарськими ідеями, ви повинні зараз вибачитися перед паном де Бражелоном. Ви скажете йому, що легковажно його оббрехали, що шляхетність і чистота його походження даються взнаки у всіх його вчинках. Ви зробите це, пане де Вард, як зробив щойно я, старий капітан, перед вами, молокососом.

- А якщо не зроблю? - запитав де Вард.

- Тоді станеться...

- Трапиться те, чому ви думаєте завадити, - усміхаючись, сказав де Вард. - Ваша логіка приведе прямо до поєдинку, забороненого королем.

- Ні, милостивий государ, - спокійно зупинив його капітан, - ви помиляєтеся.

- То що ж трапиться?

- Те, що я піду до короля, який ставиться до мене добре, - я мав щастя надати йому деякі послуги за тих часів, коли вас ще не було на світі, і ще нещодавно, на моє прохання, король надіслав мені підписаний, але незаповнений наказ на ім'я пана Безмо де Монлезена, коменданта Бастилії, - я скажу королю: «Господарю, одна людина низько образила пана де Бражелона, зачепивши честь його матері. Я написав ім'я цієї людини на наказі, який ваша величність зволили дати мені, і таким чином пан де Вард відсидить у Бастилії три роки». - І д'Артаньян, вийнявши з кишені підписаний королем наказ, простягнув його де Варду.

Бачачи, що молодий чоловік сприймає його слова за жарт, він знизав плечима і спокійно попрямував до столу, де стояла чорнильниця з велетенським пером, що налякало б навіть Портоса.

Тоді де Вард зрозумів, що це була не порожня загроза. У ті часи Бастилія була пугалом для всіх. Він зробив крок у напрямку до Рауля і ледве чутно вимовив:

- Пане, я приношу вам вибачення, продиктовані мені щойно паном д'Артаньяном. Я змушений це зробити.

- Зачекайте, зачекайте, пане де Вард, - перебив його мушкетер із найнезворушнішим спокоєм, - ваші вирази невдалі. Я не говорив: «Я змушений принести вам вибачення». Я сказав: «Моя совість спонукає мене принести вам вибачення». Так буде краще, повірте, тим паче що ця фраза точніше виражатиме ваші почуття.

- Я підписуюся під нею, - сказав де Вард, - але, право ж таки, панове, погодьтеся, що краще підставити себе під удар шпаги, ніж піддаватися подібній тиранії.

- Ні, пане, - зауважив Бекінгем, - тому що удар шпаги не доводить, праві ви чи винні; він свідчить тільки про ступінь вашої спритності.

- Милостивий государ! - вигукнув де Вард.

- Ви знову збираєтеся сказати якусь гидоту? - перебив його д'Артаньян. - Краще помовчіть!

- Усе, пане? - запитав де Вард.

- Усе, - відповів д'Артаньян, - ці пани і я задоволені.

- Повірте, пане, - сказав де Вард, - що ваша спроба помирити нас дуже невдала.

- Чому?

- Тому що ми розлучаємося з паном де Бражелоном ще більшими ворогами, ніж були раніше.

- Щодо мене ви помиляєтеся, пане, - заперечив Рауль, - у мене не залишилося ані найменшої злоби проти вас.

Де Вард був зовсім знищений. Він обвів кімнату помутнілим поглядом.

Д'Артаньян люб'язно вклонився придворним, які погодилися бути присутніми при поясненні, і всі розійшлися, потиснувши йому руку.

Ніхто навіть не глянув на де Варда.

- Невже я не знайду нікого, на кому б я міг зігнати свою образу? - у сказі вигукнув молодий чоловік.

- Знайдете, пане, - шепнув йому на вухо голос, що дихав погрозою.

Де Вард озирнувся і помітив герцога Бекінгема, який, мабуть, навмисне відстав від інших.

- Ви, пане? - вигукнув де Вард.

- Так, я. Я не підданий французького короля і не залишаюся на французькій території, бо їду в Англію. У мене накопичилося досить гіркоти і злоби, і я теж не проти, як і ви, зганьбити їх на кому-небудь. Принципи пана д'Артаньяна мені дуже подобаються, але я не схильний застосовувати їх до вас. Я англієць і пропоную вам те саме, що ви безуспішно пропонували іншим.

- Герцог!

- Отже, дорогий де Вард, якщо вас душить злість, зверніть її на мене. Через тридцять чотири години я буду в Кале. Поїдемо разом, удвох дорога не здаватиметься такою довгою. Ми оголимо шпаги на морському березі, який заливає приплив. Щодня шість годин берег належить Франції, а інші шість - богу.

- Добре, - погодився де Вард, - я приймаю ваш виклик.

- Якщо ви мене вб'єте, - сказав герцог, - то ви, право, зробите мені, дорогий де Вард, велику послугу.

- Зроблю все, що в моїх силах, щоб зробити вам приємність, герцог, - відповів де Вард.

- Я ваш покірний слуга, пане де Вард. Завтра вранці мій камердинер повідомить вам, о котрій годині я їду. Ми поїдемо разом, як два приятелі. Я люблю швидку їзду. Прощавайте.

Бекінгем поклонився де Варду і повернувся до короля.

Де Вард у сильному роздратуванні вийшов із палацу і попрямував просто додому.

XCV. Безмо де Монлезен

Давши урок де Варду, Атос і д'Артаньян спустилися у двір.

- Знаєте, - сказав Атос д'Артаньяну. - Раулю все одно не уникнути дуелі з де Вардом: де Вард хоробрий і злий.

- Я знаю цю сімейку, - відповів д'Артаньян, - мені довелося чимало повозитися з татком. Ну, доповім я вам, задав мені цей татусь роботи, хоча м'язи в мене на той час були здорові й упевненості в собі хоч відбавляй. Право, варто було подивитися, як я з ним розправився. Ах,

мій друже, нині вже ніхто не робить таких випадів; у мене рука ні хвилини не залишалася в спокої.

Утім, ви бачили мене, Атос, за роботою. Шпага в мене була наче змія, звивалася на всі боки, щоб вжалити якомога болючіше. Жодна людина не могла б встояти проти такого натиску. А де Вард-батько довгенько помучив мене: пам'ятаю, до кінця сутички в мене сильно втомилася рука.

- Ось я і кажу вам, - продовжував Атос, - де Вард-син неодмінно шукатиме зустрічі з Раулем і доб'ється свого. Рауль ухилятися не стане.

- Не сперечаюся, мій друже, але Рауль малий кмітливий. Він сказав, що не сердиться на де Варда: він почекає, коли де Вард його викличе, тоді всі переваги будуть на його боці. Король не розсердиться; до того ж ми знайдемо засіб його заспокоїти. Але звідки у вас ці страхи? Адже ви людина, яку не так легко стривожити.

- Та як же не хвилюватися! Рауль іде завтра до короля, який оголосить йому свою волю з приводу його одруження. Рауль закоханий і буде в сказі, а якщо в цьому стані він зустріне де Варда, неминуче станеться вибух.

- Ми цього не допустимо, дорогий друже.

- Тільки не я, я хочу повернутися в Блуа. Усі ці фальшиві придворні манери, ці інтриги мені огидні. Я вийшов уже з віку, коли миришся з цією вульгарністю. Словом, у Парижі, коли вас немає зі мною, мені нудно. А оскільки ви не можете бути зі мною постійно, то я і вирішив поїхати.

- Як ви не праві, Атосе! Не того вимагають ваше походження і ваші обдарування. Люди вашого гарту не мають права заривати в землю свій талант. Погляньте на мою стару ла-рошельську шпагу, на її іспанський клинок; вона вірою і правдою служила мені тридцять років, доки не впала одного разу на мармурові сходи Лувру і не зламалася. Мені зробили з неї мисливський ніж, який послужить ще сто років. З вашою чесністю, щирістю, мужністю, холоднокровністю й освітою ви, Атосе, найкращий радник і керівник королів. Залишайтеся; пан Фуке не такий довговічний, як мій іспанський клинок.

- Ні, дорогий мій, - з усмішкою відповів Атос, - моє честолюбство простягається набагато далі, друже. Бути міністром, бути рабом? Повно! Хіба я не вищий за всіх цих міністрів? Пам'ятаю, ви іноді називали мене великим Атосом. Якби я був міністром, б'юся об заклад, ви цього не говорили б. Ні, ні, я на це не піду!

- У такому разі припинимо цю розмову. - І д'Артаньян міцно потиснув руку Атосу. - Не турбуйтеся. Рауль може обійтися і без вас - я в Парижі.

- Так я їду в Блуа. Сьогодні ввечері я з вами розпрощаюся, а завтра трохи світ вже буду скакати верхи.

- Як же ви підете один у готель? Чому ви не взяли з собою Грімо?

- Гримо спить; він рано лягає. Мій старий швидко втомлюється. Я бережу його.

- Я дам вам мушкетера, який буде освітлювати дорогу смолоскипом. Гей, хто-небудь, сюди!

На його поклик з'явилося чоловік сім мушкетерів.

- Чи не знайдеться серед вас охочих проводити графа де Ла Фер?

- Я із задоволенням провів би, - відгукнувся хтось, - якби мені не потрібно було переговорити з паном д'Артаньяном.

- Хто це? - запитав д'Артаньян, намагаючись у темряві розгледіти того, хто говорив.

- Я, люб'язний д'Артаньян.

- Господи, та це голос Безмо!

- Його самого, пане.

- Що ж ви робите на дворі, дорогий Безмо?

- Очікую ваших розпоряджень, люб'язний д'Артаньян.

- Ах, як це прикро! - зітхнув д'Артаньян. - Щоправда, я повідомив вам, що треба прийняти арештанта, але навіщо ж ви прийшли самі?

- Мені потрібно з вами переговорити.

- І ви не попередили мене?

- Я очікував, - боязко протягнув пан Безмо.

- Так я піду. До побачення, д'Артаньян, - попрощався Атос зі своїм другом.

- Дозвольте спершу познайомити вас із паном Безмо де Монлезеном, комендантом Бастилії.

Безмо вклонився. Атос відповів на уклін.

- Це Безмо, дорогий мій, той самий королівський гвардієць, з яким, пам'ятаєте, ми гуляли колись за часів кардинала.

- Як же, чудово пам'ятаю, - сказав Атос, дружньо прощаючись із ними.

- Граф де Ла Фер, на прізвисько Атос, - шепнув д'Артаньян на вухо Безмо.

- Так, так, ввічлива людина, один зі знаменитої четвірки, - кивнув Безмо.

- Саме так. Але в чому ж справа, дорогий Безмо? До речі, король залишив думку про арешт.

- Тим гірше, - зітхнув Безмо.

- Як, тим гірше? - зі сміхом вигукнув д'Артаньян.

- Зрозуміло, - пояснив комендант Бастилії, - адже ув'язнені - це мій дохід*.

- Але ж правда! Я не дивився на речі з цього погляду.

- Ось у вас, - продовжував Безмо, - завидне становище: ви капітан мушкетерів.

- Непогане. Але вам, право, нема чого заздрити мені: ви комендант Бастилії - першої в'язниці у Франції.

- Я це добре знаю, - сумно промовив Безмо.

- Яким, однак, похмурим голосом ви це сказали. Давайте поміняємося місцями. Хочете?

- Не засмучуйте мене, пане д'Артаньян. Однак я хотів би поговорити з вами віч-на-віч.

- Тоді візьміть мене під руку, і пройдемося: місяць так славно світить, ви мені повідаєте ваші печалі в дубовій алеї. Пішли!

І д'Артаньян повів зажуреного коменданта в глибину двору, заговоривши з ним грубувато-лагідним тоном:

- Ну-ка, сміливіше викладайте, що ви збиралися повідомити мені, Безмо!

- Це довга історія.

- Що ж, ви віддаєте перевагу пхикати? Але це буде ще довше. Б'юся об заклад, що ви отримуєте тисяч п'ятдесят ліврів з ваших бастильських пташок.

- Вашими б устами та мед пити, дорогий д'Артаньян.

- Дивуєте ви мене, Безмо! Ви прикидаєтеся бог знає яким сиротою, а дайте-но я підведу вас до дзеркала! Подивіться, який ви квітучий, вгодований та круглий, наче сир голландський. Адже вам уже років шістдесят, а не даси й п'ятдесяти.

- Все це так...

- Чорт забирай! Я-то знаю, що це так само вірно, як і ваші п'ятдесят тисяч ліврів доходу, - додав д'Артаньян.

Низенький Безмо тупнув ногою.

- Стривайте, - вигукнув д'Артаньян, - я вам зараз доведу: у Бастилії, я вважаю, ви ситі, приміщення казенне, ви отримуєте шість тисяч ліврів платні.

- Припустимо.

- Та ув'язнених щороку чоловік п'ятдесят, з яких кожен приносить вам по тисячі ліврів.

- І з цим я не сперечаюся.

- Ось вам п'ятдесят тисяч на рік. Ви вже три роки на посаді, отже, у вас тепер півтораста тисяч ліврів.

- Ви випускаєте з уваги одну дрібницю, дорогий д'Артаньян.

- Яку ж?

- А ту, що ви отримали свою посаду, так би мовити, з власних рук короля.

- Ну так!

- А я отримав своє місце коменданта через панів Трамбле і Лув'єра.

- Це правильно. Трамбле не така людина, щоб надати вам місце задарма.

- Та й Лув'єр теж. У результаті мені довелося видати сімдесят п'ять тисяч ліврів Трамбле та стільки ж Лув'єру.

- Ах, чорт забирай, значить, сто п'ятдесят тисяч ліврів потрапили в їхні руки?

- Саме так.

- А ще що?

- П'ятнадцять тисяч екю, або п'ятдесят тисяч пістолів, як вам буде завгодно, платіж у три строки, - доходи за три роки, наче на доказ моєї вдячності.

- Та це жахливо!

- Ще не все.

- Що ви?

- Якщо я не виконаю хоч однієї з цих умов, ці пани негайно ж знову обіймають посаду. Угода підписана королем.

- Неймовірно!

- Уявіть собі.

- Мені шкода вас, бідолахо Безмо. Але в такому разі, друже мій, навіщо пан Мазаріні надав вам таку руйнівну милість? Було б простіше відмовити.

- Так, звісно, але його упросив мій покровитель.

- Ваш покровитель? Хто ж це такий?

- Як хто? Ваш приятель, пан д'Ербле.

- Пане д'Ербле? Араміс?

- Він самий - Араміс. Він був дуже люб'язний зі мною.

- Люб'язний! Змусивши вас прийняти такі умови?

- Річ у тім, я хотів кинути службу в кардинала. Пан д'Ербле замовив за мене слівце Лув'єру і Трамбле; вони стали впиратися, мені ж дуже посміхалося це місце, бо я знаю, що воно може дати. І ось я щиросердно повідав своє горе пану д'Ербле; той запропонував поручитися за мене у всіх цих платежах.

- Як, Араміс? Ви мене приголомшили! Араміс поручився за вас?

- Так, він був надзвичайно попереджувальний. Він домігся підпису; Трамбле і Лув'єр пішли у відставку - я зобов'язався платити щорічно по двадцять п'ять тисяч ліврів на користь кожного з цих панів, і щорічно в травні місяці пан д'Ербле особисто з'являвся в Бастилію і привозив мені по дві тисячі п'ятсот пістолів для вручення моїм крокодилам.

- Отже, ви винні Арамісу півтораста тисяч ліврів?

- У тому-то й горе, що винен тільки сто тисяч.

- Я щось не зовсім розумію вас.

- Ну як же! Він приїжджав тільки два роки. Але сьогодні в нас тридцять перше травня, а його все немає; тим часом завтра о дванадцятій годині настає останній термін платежу. Отже, якщо я завтра не сплачу цим панам, згідно з умовою, вони можуть вимагати назад посаду. Я буду розорений, і вийде, що я пропрацював три роки та ще й дав їм двісті п'ятдесят тисяч ліврів задарма, рішуче ні за що, дорогий д'Артаньян.

- Цікава штука, - пробурмотів д'Артаньян.

- Тепер ви розумієте, чому я не веселий?

- І дуже навіть.

- Ось я і з'явився до вас, пане д'Артаньян, тому що ви один можете вивести мене зі скрутного становища.

- Яким чином?

- Ви знайомі з абатом д'Ербле?

- Ще б пак!

- І ви можете повідомити мені адресу його приходу, тому що я шукав його в Нуазі-ле-Сек*, але його там немає.

- Зрозуміло! Він зараз єпископ ваннський.

- Ванн - це в Бретані?

- Так.

Коротун Безмо почав рвати на собі волосся.

- Ну, тоді я загинув. Ванн! Ванн! - кричав Безмо.

- Ваш відчай пригнічує мене! Але послухайте, єпископ не живе безвиїзно у своїй єпархії; монсеньйор д'Ербле, можливо, і не так далеко звідси, як вам здається.

- Прошу вас, скажіть мені його адресу.

- Я не знаю його, друже мій.

- Усе скінчено, я загинув! Піду кинуся в ноги королю.

- Однак, Безмо, ви дивуєте мене. Бастилія дає п'ятдесят тисяч доходу; чому ж ви не вичавили з неї все, щоб вона давала сто тисяч?

- Я чесна людина, дорогий пане д'Артаньян, і утримую своїх в'язнів, як царів.

- Їй-богу, мені вас шкода... Послухайте, Безмо, можна покластися на ваше слово?

- Що за питання, капітане?

- Так обіцяйте, що ви нікому не заїкнетеся про те, що я скажу вам зараз.

- Нікому, жодній душі!

- Ви хочете будь-що-будь знайти Араміса?

- Хоч би що там було!

- Ну так ступайте до пана Фуке.

- Так, але до чого тут пан Фуке?..

- Який простак!.. Де знаходиться Ванн?

- Чорт забирай!..

- Ванн перебуває в бель-ільській єпархії або ж Бель-Іль у ваннській єпархії. Бель-Іль належить пану Фуке; він і влаштував пана д'Ербле в цю єпархію.

- Ви відкриваєте мені очі, повертаєте мене до життя.

- Тим краще. Ступайте ж прямо до пана Фуке і скажіть, що вам потрібно поговорити з паном д'Ербле.

- Яка блискуча ідея! - із захопленням вигукнув Безмо.

- Але пам'ятайте, - сказав д'Артаньян, суворо глянувши на нього, - пам'ятайте, що ви дали чесне слово!

- Так, священне, - відповідав кругленький чоловік, збираючись тікати.

- Куди ви?

- До пана Фуке.

- Пан Фуке зараз у короля. Вам доведеться відкласти своє відвідування до завтрашнього ранку.

- Піду; дякую!

- Бажаю вам удачі!

- Дякую!

- Ось потішна історія, - прошепотів д'Артаньян, повільно піднімаючись сходами. - Який зиск Арамісу робити такі послуги Безмо? Гм!.. Рано чи пізно ми це дізнаємося.

XCVI. Гра у короля

Д'Артаньян мав рацію. Фуке грав у карти в короля.

Здавалося, що від'їзд Бекінгема пролив бальзам на всі серця.

Сяючий принц розсипався в люб'язностях перед матір'ю.

Граф де Гіш ні на хвилину не відпускав від себе Бекінгема, розпитуючи його про майбутню подорож. Бекінгем був задумливий і привітний, як людина, що зробила рішучий крок; слухаючи графа, він час від часу кидав на принцесу сумні й ніжні погляди.

Сп'яніла від успіху, принцеса ділила свою увагу між королем, який грав з нею, принцом, який посміювався над її великими виграшами, і де Гішем, який не приховував дитячої радості.

Що стосується Бекінгема, то він займав її дуже мало; цей утікач, цей вигнанець уже перетворювався для неї на блідий спогад. Принцесі подобалися посмішки, залицяння, зітхання Бекінгема, поки він був тут; але ж він їде: з очей геть - із серця геть!

Герцог не міг не помітити цієї зміни; вона дуже боляче зачепила його. Людина від природи делікатна, горда і здатна на глибоку прихильність, він проклинав той день, коли його серцем оволоділа ця пристрасть. Холодна байдужість принцеси діяла на Бекінгема. Зневажати її він ще не міг, але вже здатний був упокорити пориви свого серця.

Принцеса здогадувалася про настрій герцога і з подвоєною енергією намагалася винагородити себе за шанувальника, що вислизав; вона дала повну волю своїй дотепності, вирішивши будь-що-будь затьмарити всіх, затьмарити самого короля.

І вона домоглася свого. І обидві королеви, незважаючи на їхню гідність, і король, незважаючи на загальне схиляння перед ним, були відсунуті нею на другий план.

Манірні й пихаті королеви мало-помалу розговорилися і навіть почали сміятися. Королева-мати була засліплена блиском, який знову осяяв королівський рід завдяки розуму внучки Генріха IV.

Людовик, який заздрив як юнак і як король усякому успіху, не міг, однак, залишитися байдужим до цієї іскристої французької дотепності, яку англійський гумор робив ще більш привабливою. Він, як дитина, піддався зачаруванню блискучого каскаду жартів.

Очі принцеси променилися. З її червоних губ лилися веселощі, як повчальні промови з вуст старця Нестора*.

Цього вечора Людовик XIV оцінив у принцесі жінку. Бекінгем побачив у ній кокетку, гідну найжорстокішого покарання. Де Гіш став дивитися на неї як на божество. А придворні - як на зірку, що сходить, світло якої мало стати джерелом усіляких милостей.

Тим часом кілька років тому Людовик XIV у балеті не зволив навіть подати руку цій нечупара. Тим часом ще недавно Бекінгем згорав від пристрасті до цієї кокетки. Тим часом де Гіш дивився на це божество як на жінку. Тим часом придворні не сміли навіть крадькома похвалити цю зірку, боячись розсердити короля, якому вона колись не сподобалася.

Ось що відбувалося того приснопам'ятного вечора на картковій грі в короля.

Молода королева, хоча вона була іспанкою і племінницею Анни Австрійської, любила короля і не вміла приховувати своє почуття.

Анна Австрійська, спостережлива як жінка і владолюбна як королева, одразу ж відчула, що принцеса входить у силу, якою не слід нехтувати, і схилилася перед нею.

Це спонукало молоду королеву встати і піти у свої кімнати. Король не звернув уваги на її відхід, хоча королева зробила вигляд, що їй нездужає.

Встановлений Людовіком XIV етикет давав йому право не виявляти жодного хвилювання. Він запропонував руку принцесі, навіть не глянувши на брата, і проводив до її покоїв.

Було помічено, що на порозі її кімнати його величність глибоко зітхнув.

Жінки, від уваги яких ніщо не вислизає - і перша Монтале, - не забули шепнути своїм приятелькам:

- Король зітхнув.

- Принцеса зітхнула.

І це була правда.

Принцеса зітхнула беззвучно, але супроводила свій подих таким виразним поглядом гарних чорних очей, що обличчя короля вкрилося вельми помітним рум'янцем.

Словом, Монтале припустилася нескромності, і ця нескромність, мабуть, сильно вплинула на її подругу, бо мадемуазель де Лавальєр сильно зблідла, коли король почервонів, і, вся тремтячи, увійшла в кімнату принцеси, забувши навіть прийняти від неї рукавички, як наказував етикет.

Щоправда, ця провінціалка могла послатися на своє виправдання на збентеження, яке оволоділо нею в присутності короля. Справді,

зачиняючи двері, вона не могла відвести очей від короля, який п'ятячись виходив від принцеси.

Король повернувся в зал, де йшла гра; він хотів було завести бесіду, але стало ясно, що думки його плутаються.

Кілька разів помилився він у рахунку, що було на руку деяким придворним, які вміли користуватися цими помилками ще з часів Мазаріні.

Так Манікан, через властиву йому неуважність - нехай не подумає читач про нього чогось поганого, - Манікан, чесна у світі людина, як ні в чому не бувало підібрав двадцять тисяч ліврів, які впали на килим і, мабуть, не належали нікому.

Так пан де Вард, схвильований подіями, що тільки-но відбулися, залишив свій виграш у шістдесят луїдорів герцогу Бекінгему, а той, який, як і його батько, не любив бруднити руки грошима, зі свого боку, залишив їх свічнику, немов свічник був живою істотою.

Король трохи опанував себе, тільки коли до нього підійшов пан Кольбер, який увесь час шукав нагоди поговорити з ним, і в найшанобливіших висловах, звісно, але з великою наполегливістю почав щось нашіптувати королю.

Людовик уважно вислухав Кольбера і, озирнувшись навкруги, запитав:

- Хіба пан Фуке вже пішов?

- Ні, государе, я тут, - відгукнувся суперінтендант, зайнятий розмовою з Бекінгемом.

Він негайно ж підійшов до короля. Король теж зробив кілька кроків йому назустріч і сказав із чарівною недбалістю:

- Вибачте, пане суперінтенданте, що я завадив вам, але я зазвичай кличу вас, коли ви мені потрібні.

- Я завжди до послуг короля, - відповів Фуке.

- Мені головним чином потрібні послуги вашої скарбниці, - сказав король, знехотя посміхаючись.

- Моя скарбниця тим більше до послуг короля, - холодно промовив Фуке.

- Річ у тім, пане Фуке, що я хочу влаштувати свято у Фонтенбло. Два тижні ворота будуть відчинені. Мені потрібно...

І він скоса глянув на Кольбера.

Фуке спокійно очікував кінця фрази.

- Чотири мільйони, - промовив король у відповідь на зловтішну посмішку Кольбера.

- Чотири мільйони? - повторив Фуке з низьким поклоном.

Його нігті впилися в груди і крізь сорочку подряпали шкіру до крові, але обличчя нічим не видало внутрішнього хвилювання.

- Так, пане, - сказав король.

- До якого терміну, государю?

- Ну, коли зможете... Утім... ні... якомога швидше.

- Потрібен час...

- Час! - з торжеством вигукнув Кольбер.

- Час для того, щоб порахувати гроші, - продовжував суперінтендант, кинувши на Кольбера презирливий погляд. - За день можна встигнути зважити й перерахувати тільки один мільйон, пане.

- Отже, чотири дні, - підсумував Кольбер.

- Ах, - перебив його Фуке, звертаючись до короля, - мої службовці роблять чудеса, коли потрібно догодити його величності! Чотири мільйони будуть готові через три дні.

Настала черга збліднути Кольберу. Людовик зі здивуванням подивився на нього.

А Фуке спокійно пішов, посміхаючись дорогою своїм численним друзям, в очах яких читав щиру прихильність, що межувала зі співчуттям. Але за посмішкою не можна було судити про настрій Фуке; насправді він був у повному розпачі.

Кілька крапельок крові забруднили його сорочку, але сукня приховала кров, як усмішка - сказ.

З того, як Фуке сідав у карету, слуги здогадалися, що пан їхній засмучений. Тому всі його накази виконувалися з такою точністю, як команди розгніваного капітана військового корабля під час бурі.

Карета полетіла стрілою. Дорогою Фуке ледь встиг привести до ладу свої думки. Він попрямував прямо до Араміса.

Араміс ще не лягав.

Що ж стосується Портоса, то він відмінно повечеряв смаженою бараниною, двома смаженими фазанами і цілою горою раків, потім, на зразок античного борця, велів натерти йому тіло запашними оліями, розпорядився загорнути себе в простирадла й віднести на зігріте ліжко.

Як ми вже сказали, Араміс ще не лягав спати. Одягнувши зручний оксамитовий халат, він писав лист за листом своїм швидким вибагливим почерком, яким можна було вмістити добру чверть книги на одній сторінці.

Двері швидко відчинилися, і увійшов суперінтендант, блідий, схвильований, стурбований.

Араміс підняв голову.

- Добрий вечір, дорогий д'Ербле! - сказав Фуке.

Спостережливий погляд Араміса одразу ж помітив пригнічений настрій того, хто увійшов.

- Гарна гра була в короля? - запитав Араміс, щоб зав'язати розмову.

Фуке сів і знаком наказав лакею, який проводив його, вийти з кімнати. Коли лакей зник, він відповідав:

- Прекрасна!

І Араміс, який весь час уважно стежив за ним, побачив, як він нервово відкинувся на спинку крісла.

- Програли, за звичаєм? - поцікавився Араміс, не випускаючи з руки пера.

- Навіть понад звичай, - відповідав Фуке.

- Але ж ви завжди так спокійно ставитеся до своїх програшів.

- Іноді - так!

- Який же ви поганий гравець!

- Гра грі ворожнечу, пане д'Ербле.

- Скільки ж ви програли, монсеньйоре? - продовжував Араміс із деяким занепокоєнням.

Фуке помовчав кілька секунд, щоб цілком опанувати себе, і відповів без найменшої ознаки хвилювання в голосі:

- Сьогоднішній вечір коштує мені чотири мільйони.

І він із гіркотою розсміявся. Араміс, який ніяк не очікував такої цифри, упустив перо з рук.

- Чотири мільйони! - промовив він. - Ви програли чотири мільйони? Чи можливо?

- Пан Кольбер тримав мої карти, - вимовив суперінтендант із тим самим зловісним сміхом.

- А, розумію! Значить, нова вимога грошей?

- Так, мій друже.

- Королем?

- Його власними вустами. Неможливо вбити людину з більш чарівною посмішкою.

- Чорт забирай!

- Що ви про це думаєте?

- Я думаю, що вас хочуть просто розорити; це ясно як день.

- Отже, ви залишаєтеся при колишньому переконанні?

- Так. Тут, утім, немає нічого дивного, тому що ми й раніше передбачали це.

- Вірно; але я ніяк не очікував чотирьох мільйонів.

- Дійсно, сума велика, але все-таки чотири мільйони ще не смерть, особливо для такої людини, як Фуке.

- Якби ви знали стан моєї скарбниці, дорогий д'Ербле, ви не міркували б так спокійно.

- І ви пообіцяли?

- Що ж мені залишалося робити?

- Ви маєте рацію.

- Того дня, коли я відмовлю, Кольбер дістане цю суму; де - не знаю; але він дістане, і тоді я загинув!

- Безсумнівно. А через скільки днів ви обіцяли ці чотири мільйони?

- Через три дні. Король дуже квапив.

- Через три дні!

- Ах, друже мій, - продовжував Фуке, - подумати тільки: зараз, коли я проїжджав вулицею, перехожі кричали: «Ось їде багач Фуке!» Право, дорогий мій, від цього можна втратити голову.

- Ні, монсеньйоре, не варто, - флегматично промовив Араміс, посипаючи піском щойно написану сторінку.

- Тоді дайте мені ліки, дайте мені ліки від цієї невиліковної хвороби.

- Єдині ліки: заплатіть.

- Але навряд чи я можу зібрати таку суму. Доведеться вишкребти все. Скільки поглинув Бель-Іль! Скільки поглинули пенсії! Тепер гроші стали рідкістю. Ну, припустімо, дістанемо цього разу, а що далі? Повірте мені, на цьому справа не зупиниться. Король, у якому прокинувся смак до золота, подібний до тигра, який скуштував м'яса: обидва ненаситні. Одного чудового дня мені все ж таки доведеться сказати: «Це неможливо, государю». Того дня я загину.

Араміс тільки злегка знизав плечима.

- Людина у вашому становищі, монсеньйоре, тільки тоді гине, коли сама захоче цього.

- Приватна особа, яке б вона не займала становище, не може боротися з королем.

- Ба! Я в молодості боровся із самим кардиналом Рішельє, який був королем Франції, та ще й кардиналом!

- Хіба в мене є армія, військо, скарби? У мене більше немає навіть Бель-Іля.

- Потреба всього навчить. Коли вам здасться, що все загинуло, раптом відкриється що-небудь несподіване і врятує вас.

- Хто ж відкриє це несподіване?

- Ви самі.

- Я? Ні, я не винахідливий.

- У такому разі я.

- Беріться ж за справу цієї хвилини.

- Часу ще досить.

- Ви вбиваєте мене своєю флегматичністю, д'Ербле, - сказав суперінтендант, витираючи лоб хусткою.

- Хіба ви забули, що я говорив вам колись?

- Що ж?

- Не турбуйтеся ні про що, якщо у вас є сміливість. Є вона у вас?

- Думаю, що є.

- Так не турбуйтеся.

- Отже, вирішено: в останню хвилину ви з'явитеся мені на допомогу, д'Ербле?

- Я тільки розквитаюся з вами за все, що ви зробили для мене, монсеньйоре.

- Підтримувати таких людей, як ви, пане д'Ербле, обов'язок фінансиста.

- Якщо попереджувальність - властивість фінансиста, то милосердя - чеснота духовної особи. Але цього разу дійте самі, монсеньйоре. Ви ще не дійшли до межі; коли настане крайність, ми подивимося.

- Це станеться дуже скоро.

- Прекрасно. А в цю хвилину дозвольте мені сказати, що ваші грошові труднощі дуже засмучують мене.

- Чому саме в цю хвилину?

- Тому що я сам збирався попросити у вас грошей.

- Для себе?

- Для себе, або для своїх, або для наших.

- Яку суму?

- Заспокойтеся! Сума досить кругленька, але не жахлива.

- Назвіть цифру!

- П'ятдесят тисяч ліврів.

- Дрібниці!

- Справді?

- Зрозуміло, п'ятдесят тисяч ліврів завжди знайдуться. Ах, чому цей шахрай Кольбер не задовольняється такими сумами? Мені було б набагато легше. А коли вам потрібні гроші?

- До завтрашнього ранку. Адже завтра перше червня.

- Так що ж?

- Термін одного з наших поручительств.

- А хіба в нас є поручительства?

- Звичайно. Завтра термін платежу останньої третини.

- Якої третини?

- Півтори тисячі ліврів Безмо.

- Безмо? Хто це?

- Комендант Бастилії.

- Ах, правда; ви просите мене заплатити сто п'ятдесят тисяч ліврів за цю людину?

- Так.

- Але за що ж?

- За його посаду, яку він купив або, точніше, яку ми купили у Лув'єра і Трамбле.

- Я дуже смутно уявляю собі це.

- Не дивно, у вас стільки справ. Однак я думаю, що важливішої за цю справу у вас немає.

- Так скажіть же мені, для чого ми купили цю посаду?

- По-перше, щоб допомогти йому.

- А потім?

- Потім і собі самим.

- Як це собі самим? Ви смієтеся.

- Бувають часи, монсеньйоре, коли знайомство з комендантом Бастилії може вважатися дуже корисним.

- На щастя, я не розумію ваших слів, д'Ербле.

- Монсеньйор, у нас є свої поети, свій інженер, свій архітектор, свої музиканти, свій друкар, свої художники; потрібно мати і свого коменданта Бастилії.

- Ви думаєте?

- Монсеньйоре, не будемо будувати ілюзій: ми нізащо ні за що ні про що можемо потрапити в Бастилію, дорогий Фуке, - промовив єпископ, усміхаючись і показуючи білі зуби, які так полонили тридцять років тому Марі Мішон.

- І ви думаєте, що півтораста тисяч ліврів не надто дорога ціна за таке знайомство, д'Ербле? Зазвичай ви краще розміщуєте свої капітали.

- Прийде день, коли ви зрозумієте свою помилку.

- Дорогий д'Ербле, коли потрапиш у Бастилію, тоді вже годі сподіватися на допомогу старих друзів.

- Чому ж, якщо розписки в порядку? А крім того, повірте мені, у цього добряка Безмо серце не таке, як у придворних. Я впевнений, що він буде завжди вдячний мені за ці гроші, не кажучи вже про те, що я зберігаю всі його розписки.

- Що за чортівня! Якесь лихварство під виглядом благодійності!

- Монсеньйоре, не втручайтеся, будь ласка, в ці справи; якщо тут і лихварство, то відповідаю за нього один я; а користь від нього нам обом; ось і все.

- Якась інтрига, д'Ербле?

- Може бути.

- І Безмо бере участь у ній?

- Чому ж йому не брати участь? Бувають учасники і гірші. Отже, я можу розраховувати отримати завтра п'ять тисяч пістолів?

- Можливо, хочете сьогодні ввечері?

- Це було б ще краще, я хочу вирушити в дорогу раніше. Бідолаха Безмо не знає, де я, і, напевно, тепер як на розпеченому вугіллі.

- Ви отримаєте гроші за годину. Ах, д'Ербле, відсотки на ваші півтораста тисяч франків ніколи не окуплять моїх чотирьох мільйонів! - промовив Фуке, піднімаючись із крісла.

- Хто знає, монсеньйоре?

- На добраніч! Мені ще треба поговорити з моїми службовцями перед сном.

- На добраніч, монсеньйоре!

- Д'Ербле, ви бажаєте мені неможливого.

- Отже, я отримаю п'ятдесят тисяч ліврів сьогодні?

- Так.

- Тоді спіть сном праведника! На добраніч, монсеньйоре!

Незважаючи на впевнений тон, яким було вимовлено це побажання, Фуке вийшов, хитаючи головою і глибоко зітхаючи.

XCVII. Дрібні рахунки пана Безмо де Монлезена

На дзвініці церкви Св. Павла пробило сьому, коли Араміс, у костюмі простого городянина, із заткнутим за пояс мисливським ножем, проїхав верхи вулицею Пті-Мюск і зупинився біля воріт Бастилії.

Двоє вартових охороняли ці ворота.

Вони безперешкодно пропустили Араміса, який, не злізаючи з коня, в'їхав на подвір'я і попрямував по вузькому проходу до підйомного мосту, тобто до справжнього входу до в'язниці.

Підйомний міст був опущений, з боків стояла варта. Вартовий, який охороняв міст зовні, зупинив Араміса і досить грубо запитав, навіщо він з'явився.

Араміс зі звичайною ввічливістю пояснив, що бажав би переговорити з паном Безмо де Монлезеном.

Перший вартовий викликав іншого, що стояв по той бік рову, у будці. Той висунувся у віконечко й уважно оглянув новоприбулого. Араміс повторив прохання.

Тоді вартовий покликав молодшого офіцера, який розгулював досить просторим подвір'ям; офіцер же, дізнавшись, у чому справа, пішов доповісти одному з помічників коменданта.

Вислухавши прохання Араміса, помічник коменданта запитав його ім'я і запропонував йому трохи почекати.

- Я не можу вам назвати свого імені, пане, - сказав Араміс, - скажу тільки, що мені необхідно повідомити пану коменданту надзвичайно важливу звістку, і можу поручитися, що пан Безмо буде дуже радий мене бачити. Скажу більше: якщо ви передасте йому, що я та сама людина, яку він очікує до першого червня, він сам вийде до мене.

Офіцер не міг допустити, щоб така важлива особа, як комендант, почала турбуватися заради якогось городянина, який приїхав верхи.

- Ось і чудово. Пан комендант збирається кудись їхати: бачите, на подвір'ї стоїть запряжена карета, тож йому не доведеться навмисне виходити до вас, він вас побачить, коли проїжджатиме повз.

Араміс кивнув головою на знак згоди; він і сам не хотів видавати себе за важливу особу. І він терпляче став чекати, спершись на луку сідла.

Хвилин за десять карета коменданта зупинилася біля ґанку. У дверях з'явився комендант.

Господар фортеці мав піддатися тим самим формальностям, що й сторонній: вартовий підійшов до карети, коли вона під'їхала до підйомного мосту, і комендант відчинив дверцята, виконуючи в такий спосіб встановлені ним самим правила. Зазирнувши в карету, вартовий міг упевнитися, що ніхто не покидає Бастилію потайки.

Карета покотила підйомним мостом.

Але в ту хвилину, коли відчиняли ґрати, офіцер підійшов до карети, що зупинилася вдруге, і сказав кілька слів коменданту.

Комендант негайно ж визирнув із карети і побачив Араміса, який сидів верхи. Він радісно скрикнув і вийшов або, точніше, вискочив з екіпажу, підбіг до Араміса, схопив його за руку і розсипався перед ним у вибаченнях. Він був майже готовий поцілувати в нього руку.

- Скільки треба перетерпіти, щоб дістатися до Бастилії, пане комендантe! Напевно, тим, кого посилають насильно, потрапити туди значно простіше.

- Вибачте, будь ласка. Ах, монсеньйоре, як я радий, що бачу ваше преосвященство.

- Тсс! Ви не думаєте про те, що ви говорите. Можуть уявити бог знає що, якщо побачать єпископа в такому вигляді.

- Ах, вибачте, вибачте, я справді не подумав!.. На стайню коня цього пана! - крикнув Безмо.

- Не треба, не треба! - запротестував Араміс.

- Чому не треба?

- Тому що в цій сумці п'ять тисяч пістолів.

Комендант так просяяв, що якби в цю хвилину його побачили ув'язнені, вони подумали б, що до нього приїхав принц крові.

- Так, так, ви маєте рацію. Кінь до комендантського дому! Чи бажаєте ви, дорогий д'Ербле, сісти в карету і проїхати до мене?

- Сісти в карету, щоб проїхати через двір? Невже ви вважаєте мене таким інвалідом, пане комендант? Ні, ні, підемо пішки, неодмінно пішки.

Тоді Безмо запропонував свою руку, але прелат відмовився. Так дійшли вони до будинку коменданта: Безмо - потираючи руки і скоса поглядаючи на коня, Араміс - споглядаючи голі чорні стіни.

Досить великий вестибюль і прямі сходи з білого каменю вели в кімнати Безмо.

Господар оминув передпокій, їдальню, де накривали на стіл, відчинив потаємні двері і замкнувся зі своїм гостем у великому кабінеті, вікна якого виходили на подвір'я і стайні.

Безмо посадив прелата з тією підлесливою ввічливістю, секрет якої знають тільки дуже добрі або вдячні люди. Крісло, подушку під ноги, столик на колесах - усе це комендант приготував сам. Але з особливою турботливістю, немов священнодійствуючи, Безмо поклав на столик мішок із золотом, який один із його солдатів вніс до кімнати з таким благоговінням, як священик несе святі дари.

Солдат вийшов. Безмо замкнув за ним двері, задернув на вікні фіранку і подивився Арамісу в очі, щоб побачити, чи не потребує прелат ще чогось.

- Отже, монсеньйоре, - сказав він, не сідаючи, - ви, як і раніше, вірні своєму слову?

- У справах, дорогий Бемзо, акуратність не чеснота, а просто обов'язок.

- Так, у справах, я розумію; але хіба у нас із вами справи? Ви просто робите мені послугу, монсеньйоре.

- Повно, повно, дорогий Безмо! Зізнайтеся, що, незважаючи на всю мою акуратність, ви все-таки хвилювалися.

- З приводу вашого здоров'я, - пробурмотів Безмо.

- Я хотів приїхати ще вчора, але ніяк не міг, бо дуже втомився, - усміхнувся Араміс.

Безмо підклав іншу подушку за спину свого гостя.

- Зате сьогодні я вирішив приїхати до вас раніше, - продовжував Араміс.

- Ви чудова людина, монсеньйоре.

- Тільки я поспішав, мабуть, даремно.

- Чому?

- Адже ви збиралися кудись їхати?

Безмо почервонів.

- Справді, - сказав він, - збирався.

- Отже, я вам завадив. Якби я це знав, я б нізащо не приїхав, - продовжував Араміс, пронизуючи поглядом бідного коменданта.

- Ах, ваше преосвященство, ви ніколи не можете перешкодити мені!

- Зізнайтеся, ви збиралися їхати, щоб роздобути де-небудь грошей.

- Ні, - пробурмотів Безмо, - клянуся вам, я їхав...

- Пан комендант поїде до пана Фуке чи ні? - пролунав знизу чийсь голос.

Безмо як ужалений кинувся до вікна.

- Ні, ні! - у розпачі закричав він. - Який диявол говорить там про пана Фуке? П'яні ви, чи що? Хто сміє турбувати мене, коли я зайнятий справою?

- Ви збиралися до пана Фуке? - запитав Араміс. - До абата чи до суперінтенданта?

Безмо страшенно хотів збрехати, однак не наважився.

- До пана суперінтенданта, - промовив він.

- Ну, значить, вам потрібні були гроші, якщо ви збиралися їхати до тієї особи, яка дає їх.

- Клянуся вам, що я б ніколи не наважився попросити грошей у пана Фуке. Я хотів тільки дізнатися в нього вашу адресу, ось і все.

- Моя адреса в пана Фуке? - вигукнув Араміс, витріщивши очі.

- Та як же! - заговорив Безмо, збентежений поглядом прелата. - Зрозуміло, у пана Фуке.

- Нічого в цьому поганого немає, дорогий Безмо. Тільки я зрозуміти не можу, чому ви хотіли звернутися за моєю адресою до пана Фуке?

- Щоб написати вам.

- Це зрозуміло, - з посмішкою кивнув Араміс, - але я не питаю, навіщо вам знадобилася моя адреса, а питаю, чому ви хотіли звернутися по неї до пана Фуке?

- Ах, - відповів Безмо, - тому що Бель-Іль належить пану Фуке.

- Так що ж?

- Бель-Іль перебуває у ваннській єпархії, а оскільки ви ваннський єпископ...

- Дорогий Безмо, якщо вам було відомо, що я ваннський єпископ, вам не потрібно було дізнаватися мою адресу в пана Фуке.

- Можливо, монсеньйоре, - остаточно засміявся Безмо, - я вчинив якусь неделікатність? У такому разі прошу у вас вибачення.

- Повно! Яку ви могли вчинити неделікатність? - спокійно запитав Араміс.

З усмішкою дивлячись на коменданта, Араміс дивувався, яким чином Безмо, не знаючи його адреси, знав, однак, що його єпархія була у Ванні.

«Постараємося з'ясувати це», - сказав він собі.

Потім додав вголос:

- Слухайте, дорогий комендантe, чи не звести нам наші маленькі рахунки?

- До ваших послуг, монсеньйоре. Але спочатку скажіть мені, ваше преосвященство...

- Що?

- Чи не надасте ви мені честь поснідати у мене, за звичаєм?

- Із задоволенням.

- Ласкаво просимо!

Безмо тричі зателефонував.

- Що це означає? - запитав Араміс.

- Це означає, що в мене снідає гість і що потрібно зробити приготування.

- Будь ласка, дорогий комендантe, не клопочіть так для мене.

- Що ви! Я вважаю своїм обов'язком прийняти й пригостити вас якнайкраще. Жоден принц не зробив би для мене того, що зробили ви.

- Досить! Поговоримо про що-небудь інше. Як ідуть ваші справи в Бастилії?

- Непогано!

- Отже, від ув'язнених є дохід?

- Неважливий.

- Ось як!

- Кардинал Мазаріні не вирізнявся великою суворістю.

- Ви, значить, віддали б перевагу більш підозрілому уряду, на кшталт нашого колишнього кардинала?

- Так. При Рішельє все йшло чудово. Братик його високопреосвященства* нажив собі цілий статок.

- Повірте, дорогий комендaнте, - сказав Араміс, присуваючись до Безмо, - молодий король вартий старого кардинала. Якщо старості властиві ненависть, обачність, страх, то молодості притаманні недовірливість, гнів, пристрасті. Ви вносили протягом цих трьох років ваші доходи Лув'єру і Трамбле?

- На жаль, так.

- Отже, у вас не залишалося жодних заощаджень?

- Ах, ваше преосвященство! Сплачуючи цим панам п'ятдесят тисяч ліврів, клянуся вам, я віддаю їм весь свій заробіток. Ще вчора ввечері я говорив те ж саме пану д'Артаньяну.

- Ось як! - вигукнув Араміс, очі якого загорілися, але негайно ж згасли. - Так ви вчора бачилися з д'Артаньяном? Ну, як же він поживає?

- Чудово.

- І що ви йому казали, пане Безмо?

- Я говорив йому, - продовжував комендант, не помічаючи своєї помилки, - що я занадто добре утримую своїх ув'язнених.

- А скільки їх у вас? - недбало запитав Араміс.

- Шістдесят.

- Ого, кругленька цифра!

- Ах, монсеньйоре, бувало і по двісті.

- Але все ж і при шістдесяти жити можна не скаржачись.

- Зрозуміло, іншому коменданту кожен арештант приносив би по півтораста пістолів.

- Півтораста пістолів!

- А як же? Рахуйте: на принца крові мені відпускають п'ятдесят ліврів на день.

- Але ніби у вас тут немає принців крові? - сказав Араміс злегка тремтячим голосом.

- Слава богу, ні! Точніше, на жаль, ні.

- Як до нещастя?

- Ну, звісно. Мої доходи зросли б.

- Справедливо. Отже, на кожного принца крові п'ятдесят ліврів.

- Так. На маршала Франції тридцять шість ліврів.

- Але ж нині у вас немає і маршалів?

- На жаль, ні! Щоправда, на генерал-лейтенантів і бригадних генералів мені відпускається по двадцять чотири ліври, а їх у мене два.

- Ось як!

- За ними йдуть радники парламенту, на яких асигнується мені по п'ятнадцять ліврів.

- А скільки їх у вас?

- Чотири.

- Я й не знав, що на радників відпускається так багато.

- Так. Але на рядових суддів, адвокатів і духовних осіб мені дають тільки по десять ліврів.

- І їх у вас семеро? Чудово.

- Ні, кепсько.

- Чому?

- Адже все ж таки це не прості люди. Чим вони гірші за радників парламенту?

- Ви маєте рацію; я не бачу підстав оцінювати їх на п'ять ліврів менше.

- Розумієте, за хорошу рибу мені доводиться платити чотири або п'ять ліврів, за хороше курча півтора лівра. Я, скажімо, розводжу їх у себе на пташиному подвір'ї, але все-таки треба купувати корм, а ви не можете собі уявити, яка тут прірва щурів.

- А чому б вам не завести півдюжини кішок?

- Як же, стануть кішки їсти щурів! Я змушений був відмовитися від них. От і поміркуйте, як мій корм знищується щурами. Довелося виписати з Англії тер'єрів, щоб вони душили щурів. Але у цих собак звірячий апетит: вони їдять, як арештант п'ятої категорії, не рахуючи того, що іноді душать кроликів і курей.

Не можна було визначити, слухав Араміс чи ні: опущені очі свідчили про його увагу, а нервові рухи пальців - про те, що він захоплений якоюсь думкою.

- Отже, - продовжував Безмо, - стерпний птах коштує мені півтора лівра, а хороша риба - чотири або п'ять. У Бастилії їжу дають тричі на день; ув'язненим робити нічого, ось вони і їдять; людина, на яку відпускають десять ліврів, обходиться мені в сім із половиною ліврів.

- Але ж щойно ви сказали мені, що десятиліврових ви годуєте так само, як і п'ятнадцятиліврових.

- Так.

- Отже, на останніх ви заробляєте сім із половиною ліврів?

- Треба ж вивертатися! - буркнув Безмо, бачачи, що попався.

- Ви маєте рацію, дорогий комендантe. Адже у вас є й такі арештанти, на яких відпускається менше десяти ліврів?

- Як же: городяни і стряпчі.

- Скільки ж на них відпускається?

- По п'ять ліврів.

- А вони теж добре їдять?

- Ще б пак! Тільки, зрозуміло, їм не щодня дають камбалу та пулярок або іспанське вино, але тричі на тиждень у них буває хороший стіл.

- Але ж це філантропія, дорогий комендантe. Ви розоритеся!

- Ні. Якщо п'ятнадцятиливровий не доїв свого курчати або десятиливровий залишив що-небудь, я посилаю це п'ятиливровим; для бідолах це цілий бенкет. Що поробиш! Треба бути співчутливим.

- А скільки приблизно залишається вам від п'яти ліврів?

- Тридцять су.

- Яка ж ви чесна людина, Безмо!

- Дякую вам, ваше преосвященство. Мені здається, що ви маєте рацію. Але чи знаєте, про кого я найбільше дбаю?

- Про кого?

- Про дрібних торговців і писарів, на яких відпускається по три ліври. Їм не часто трапляється бачити рейнських коропів або ламаншських осетрів.

- А хіба від п'ятиливрових не буває залишків?

- Ах, монсеньйоре, не думайте, що я такий скнара; ці міщани й писарі не пам'ятають себе від щастя, коли я даю їм крильце куріпки, козяче філе або шматочок пирога з трюфелями - словом, такі страви, які їм і уві сні не снилися; вони їдять, п'ють, кричать за десертом «хай живе король!» і благословляють Бастилію; кожної неділі я їх частую двома пляшками шампанського, що коштує мені по п'ять су. О, ці бідолахи звеличують мене і з великим жалем виходять із в'язниці. Знаєте, що я помітив?

- Що?

- Я помітив... це мені дуже на руку. Я помітив, що деякі ув'язнені після виходу на свободу дуже скоро знову потрапляють сюди. І все це через мою кухню. Їй-богу!

Араміс недовірливо посміхнувся.

- Ви посміхаєтеся?

- Так.

- Запевняю вас, що деякі імена заносяться у нас до списку тричі протягом двох років.

- Хотів би я поглянути на цей список!

- Що ж, мабуть! Хоча у нас забороняється показувати такі документи стороннім особам.

- Ще б пак!

- Але якщо ви, монсеньйоре, бажаєте побачити на власні очі...

- З великим задоволенням.

- Ось, будь ласка!

Безмо підійшов до шафи і вийняв звідти велику книгу. Араміс чекав із гарячим нетерпінням. Безмо повернувся, поклав книжку на стіл, погортав її і зупинився на букві М.

- Ось, погляньте: Мартіньє, січень тисяча шістсот п'ятдесят дев'ятого і червень тисяча шістсот шістдесятого. Мартіньє, березень тисяча шістсот шістдесят першого - памфлети, мазаринади тощо. Ви розумієте, що це тільки привід. Хто за мазаринади потрапляє в Бастилію? Просто сам молодик наклепав на себе, щоб потрапити сюди. А з якою метою? З метою ласувати моєю їжею за три ліври.

- За три ліври! Нещасний!

- Так, ваше преосвященство; поети теж належать до останнього розряду, їм належить той самий стіл, що міщанам і писарям; але я вже говорив вам, що якраз про них я найбільше дбаю.

Тим часом Араміс ніби машинально перегортав сторінки, вдаючи, що зовсім не цікавиться іменами.

- У тисяча шістсот шістдесят першому році, як бачите, записано вісімдесят імен, - сказав Безмо. - У тисяча шістсот п'ятдесят дев'ятому році теж вісімдесят.

- А, Сельдон! - промовив Араміс. - Наче знайоме ім'я. Ви не говорили мені про цього юнака?

- Говорив. Бідолаха студент, який склав... Як називаються два латинські вірші, які римують?

- Дистихом.

- Саме так.

- Бідолаха! За дистих!

- Як ви легко дивитеся на це! А чи знаєте ви, що він склав цей двовірш на єзуїтів?

- Все одно, покарання дуже вже суворе.

- Не шкодуйте його. Минулого року мені здалося, ніби ви цікавитеся ним.

- Так.

- А оскільки ваша увага для мене найважливіша, монсеньйоре, то я негайно ж перевів його на п'ятнадцять ліврів.

- Значить, на таке утримання, як ось цього, - промовив Араміс, продовжуючи гортати і зупинившись на одному імені поруч із Мартіньє.

- Саме на таке.

- Що він, італієць, цей Марчіалі? - запитав Араміс, показуючи пальцем на прізвище, що привернуло його увагу.

- Тсс! - прошепотів Безмо.

- Чому така таємничість? - понизив голос Араміс, мимоволі стискаючи руку в кулак.

- Мені здається, я вам уже говорив про цього Марчіалі.

- Ні, я вперше чую це ім'я.

- Дуже може бути. Я говорив вам про нього, не називаючи імені.

- Що ж, це старий гріховодник? - намагався посміхнутися Араміс.

- Ні, навпаки, він молодий.

- Отже, він скоїв великий злочин?

- Непростиме.

- Убив кого-небудь.

- Що ви!

- Здійснив підпал?

- Бог з вами!

- Обмовив!

- Та ні ж! Він...

І Безмо, приставивши руки до рота, прошепотів:

- Він дерзає бути схожим на...

- Ах, пам'ятаю, пам'ятаю! - сказав Араміс. - Ви мені справді говорили про нього торік; але його злочин здався мені таким нікчемним.

- Нікчемним?

- Або, точніше, ненавмисним...

- Ваше преосвященство, така схожість ніколи не буває ненавмисною.

- Ах, я й забув! Але, дорогий хазяїне, - сказав Араміс, закриваючи книжку, - здається, нас кличуть.

Безмо взяв книжку, швидко поклав її в шафу, замкнув її і ключ сховав у кишеню.

- Чи не завгодно вам тепер поснідати, монсеньйоре? - звернувся він до Араміса. - Ви не помилилися, нас справді кличуть до сніданку.

- Із великим задоволенням, дорогий комендante.

І вони пішли в їдальню.

XCVIII. Сніданок у пана де Безмо

Араміс завжди був дуже стриманий у їжі, але цього разу він вшанував чудовий сніданок Безмо; тільки вина він пив мало.

Безмо весь час був дуже жвавий і веселий; п'ять тисяч пістолів, на які він поглядав час від часу, тішили його душу. Він зворушливо поглядав також на Араміса.

Єпископ, розвалившись у кріслі, відсьорбував маленькими ковточками вино, смакуючи його, як знавець.

- Яку нісенітницю кажуть про погане забезпечення в Бастилії, - сказав він, підморгуючи. - Щасливці ці ув'язнені, якщо їм щодня дають навіть по півпляшки цього бургундського!

- Усі п'ятнадцятиліврові п'ють його, - зауважив Безмо. - Це старе, витримане вино.

- Значить, і бідолаха Сельдон теж п'є цей чудовий напій?

- Ну ні!

- А мені почулося, ніби ви утримуєте його на п'ятнадцяти ліврах.

- Його? Ніколи! Людину, яка складає дистрикти... Як ви це назвали?

- Дистихи.

- На п'ятнадцяти ліврах! Занадто жирно! Його сусід справді на п'ятнадцяти ліврах.

- Який сусід?

- Та той, із другої Бертодьєри.

- Дорогий комендante, вибачте мені, але ваша мова мені не цілком зрозуміла.

- І справді, вибачте; з другої Бертодьєри - це значить, що арештант поміщений на другому поверсі бертодьєрської вежі.

- Отже, Бертодьєрою називається одна з бастильських веж? Так, я чув, що тут кожна вежа має свою назву. Де ж ця вежа?

- Ось подивіться сюди, - показав Безмо, підходячи до вікна. - Он на тому дворі, друга ліворуч.

- Бачу. Отже, в ній сидить ув'язнений, на якого відпускають по п'ятнадцять ліврів?

- Так.

- А давно вже він сидить?

- Давненько. Років сім чи вісім.

- Невже у вас немає точних відомостей?

- Адже його посадили не при мені, дорогий пане д'Ербле.

- А хіба вам нічого не сказали Лув'єр і Трамбле?

- Дорогий мій... Вибачте, ваше преосвященство...

- Нічого. Отже, ви говорите?

- Кажу, що таємниці Бастилії не передаються разом із ключами комендатури.

- Ось що! То, виходить, цей таємничий в'язень - державний злочинець?

- Ні, не думаю; просто його перебування оточене таємницею, як усе тут, у Бастилії.

- Припустимо, - сказав Араміс. - Але чому ж ви вільніше говорите про Сельдона, ніж про...

- Чим про другого Бертодьєра?

- Так.

- Та тому, що, по-моєму, злочин людини, яка вигадала дистих, набагато менший, ніж того, хто схожий на...

- Так, так, я розумію. Але як же тюремники? Адже вони розмовляють з ув'язненими?

- Зрозуміло.

- У такому разі арештанти, ймовірно, кажуть їм, що вони не винні.

- Так, вони тільки про це і твердять, вічно співають цю пісеньку.

- А чи не може схожість, про яку ви говорили, впасти в око вашим тюремникам?

- Ах, дорогий пане д'Ербле! Потрібно бути придворним, як ви, щоб займатися такими дрібницями.

- Ви тисячу разів маєте рацію, дорогий Безмо. Будьте ласкаві, ще трішки цього вина.

- Не трішки, а цілу склянку.

- Ні, ні! Ви залишилися мушкетером до кінчиків пальців. А я став єпископом. Краплю для мене, склянку для вас.

- Ну, нехай буде по-вашому!

Араміс і комендант цокнулися.

- А крім того, - додав Араміс, піднявши келих і примружуючись на вино, що горіло рубіном, - крім того, трапляється й так, що там, де ви знаходите схожість, інший її зовсім не помічає.

- Ні, цього не може бути. Кожен, хто бачив того, на кого схожий цей в'язень...

- А мені здається, дорогий Безмо, що це просто гра вашої уяви.

- Та ні ж! Даю вам слово.

- Послухайте, - заперечив Араміс, - я зустрічав багатьох, чиї обличчя були схожі на того, про кого ми говоримо, але ніхто не надавав цьому значення.

- Та просто тому, що є різні ступені схожості; схожість мого в'язня разюча, і якби ви його побачили, ви б цілком погодилися зі мною.

- Якби я його побачив... - байдуже протягнув Араміс. - Але, цілком ймовірно, я його ніколи не побачу.

- Чому ж?

- Тому що, якби я ступив ногою в ці жахливі камери, мені здалося б, що я навіки буду там похований.

- О ні, приміщення у нас зовсім непогане!

- Розповідайте!

- Ні, ні, не кажіть погано про другий Бертодьєра. Там чудова камера, прекрасно обставлена, з килимами!

- Що ви говорите!

- Так, так! Цьому юнакові пощастило; йому відвели найкраще приміщення в Бастилії. Рідкісне щастя.

- Повноті, повноті, - холодно перервав Араміс, - ніколи я не повірю, що в Бастилії є хороші камери. А що стосується килимів, то вони, напевно, існують тільки у вашій уяві. Мені ввижаються там павуки, щури, жаби...

- Жаби! Ну, в карцерах, я не заперечую...

- Найжалюгідніші меблі і жодних килимів.

- А очам своїм ви повірите? - сказав Безмо, дедалі більше збуджуючись.

- Ні, бога ради, не треба!

- Навіть для того, щоб переконатися в цій схожості, яку ви заперечуєте, як і килими?

- Та це, мабуть, привид, привид, живий труп!

- Нітрохи не бувало! Здоровенний малий.

- Сумний, похмурий?

- Та ні ж: веселун.

- Не може бути!

- Ходімо.

- Куди?

- Зі мною.

- Навіщо?

- Зробимо прогулянку Бастилією.

- Що?

- Ви все побачите, на власні очі побачите.

- А правила?

- Це дрібниці. Сьогодні мій майор вільний, лейтенант обходить бастіони; ми тут повні господарі.

- Ні, ні, дорогий комендантe! У мене мороз іде по шкірі при одній думці про гуркіт засувів, які нам доведеться відсувати.

- Повно!

- А раптом ви забудете про мене, і я залишуся десь у третій чи четвертій Бертодьєрі... бррр!

- Ви жартуєте?

- Ні, кажу серйозно.

- Ви відмовляєтеся від абсолютно виняткового випадку. Чи знаєте ви, щоб домогтися тієї милості, яку я пропоную вам задарма, деякі принци крові обіцяли мені до п'ятдесяти тисяч ліврів?

- Невже це так цікаво?

- Заборонений плід, ваше преосвященство! Заборонений плід! Ви, як духовна особа, маєте добре знати це.

- Ні. Якщо мене хтось цікавить, то хіба тільки бідний школяр, який склав дистих.

- Гаразд! Подивимося на нього; він поміщається поруч - у третій Бертодьєрі.

- Чому ви говорите: поруч?

- Бо якби я був допитливим, мене б більше зацікавила прекрасна камера з килимами та її мешканець.

- Ека невидаль - обстановка! Та й мешканець, імовірно, найбільш непоказна особистість!

- П'ятнадцятиліврoвий, ваше преосвященство, п'ятнадцятиліврoвий! Такі персони завжди цікаві.

- Якраз про це я і забув запитати вас. Чому цій людині відпускається п'ятнадцять ліврів, а бідоласі Сельдону тільки три?

- Ах, ці відмінності - тонка річ, пане: тут король виявив доброту...

- Король?

- Тобто кардинал, я помилився. «Цей нещасний, - сказав Мазаріні, - приречений до смерті нудитися у в'язниці».

- Чому?

- Тому що злочин його вічний, отже, і покарання має бути вічним.

- Вічне?

- Звичайно. Якщо тільки йому не пощастить захворіти на віспу, ви розумієте... Але й на це мало надії. У Бастилії повітря здорове.

- Ви напрочуд винахідливі, дорогий Безмо.

- Чи не так?

- Іншими словами, ви хочете сказати, що цей нещасний має страждати тут до кінця життя...

- Я не казав - страждати, монсеньйор; п'ятнадцятиліврові не страждають.

- Ну, нудитися у в'язниці.

- Звичайно, така вже його доля; але йому всіляко намагаються пом'якшити умови життя. До того ж, я думаю, і ви погодитеся зі мною, цей молодець народився на світ зовсім не для того, щоб так чудово їсти,

як його годують тут. Та ось подивіться: цей непочатий пиріг і раки, до яких ледь доторкнулися, марнські раки, великі, як лангусти! Усе це відправиться зараз у другу Бертодьєру з пляшкою бургундського, яке вам так подобається. Тепер ви не будете більше сумніватися, я сподіваюся?

- Ні, дорогий Безмо, не буду. Але ж усі ці турботи стосуються тільки щасливців п'ятнадцятиліврових, а про бідолаху Сельдона ви зовсім забули.

- Будь ласка! На честь вашого візиту влаштуємо і для нього бенкет: він отримає бісквіт, варення і цю пляшечку портвейну.

- Ви чудова людина; я вже говорив вам це і знову повторюю, дорогий Безмо.

- Ходімо, ходімо, - заквапив комендант, у якого трохи запаморочилося в голові чи то від випитого вина, чи то від похвал Араміса.

- Пам'ятайте, що я йду туди, тільки щоб виконати ваше прохання, - сказав прелат.

- О, ви мені будете дякувати за цю прогулянку.

- Так підемо.

- Зачекайте, я попереджу.

Безмо двічі подзвонив; увійшов тюремник.

- Я вирушаю у вежі, - повідомив Безмо. - Не треба ні варти, ні барабанів, словом, жодного шуму.

- Якби я не залишив тут свого плаща, - промовив Араміс з удаваним страхом, - то мені, праворуч, здалося б, що я сам сідаю у в'язницю.

Тюремник пішов уперед, комендант і Араміс за ним, пліч-о-пліч; кілька солдатів, які перебували на подвір'ї, витягнулися струнко, побачивши коменданта.

Безмо провів гостя по невеликому плацу; звідти вони попрямували до підйомного мосту, через який вартові безперешкодно пропустили їх, упізнавши начальство.

- Пане, - голосно запитав комендант Араміса, щоб кожне слово його було почуте вартовими, - пане, у вас гарна пам'ять?

- Навіщо ви мене питаєте про це?

- Я маю на увазі ваші плани і креслення, бо навіть архітекторам заборонено входити в камери з папером, пером або олівцем.

«Славно! - подумав Араміс. - Я, здається, потрапив в архітектори. Мабуть, це схоже на жарти д'Артаньяна, який бачив мене в Бель-Ілі інженером».

І він, напружуючи голос, заявив:

- Будьте спокійні, пане комендант: нам достатньо прикинути на око, щоб усе запам'ятати.

Безмо навіть бровою не повів; варта прийняла Араміса за архітектора.

- Почнемо з Бертодьєри, - знову прокричав Безмо, щоб його чула вся в'язниця.

- Добре, - відповідав Араміс.

Потім Безмо звернувся до доглядача:

- Скористайся нагодою і знеси в номер другий відкладені мною ласощі.

- У третій номер, дорогий Безмо, у третій, ви весь час помиляєтеся.

- Правда.

Вони почали підніматися сходами.

На одному цьому дворі було стільки засувів, ґрат і замків, що їх вистачило б на все місто.

Араміс не був ні мрійником, ні людиною чутливою; щоправда, в молодості він писав вірші, але серце в нього було черстве, як у всякої п'ятдесятип'ятирічної людини, що кохала багатьох жінок або, точніше, була кохана багатьма жінками.

Але коли він став сходити кам'яними сходами, потоптаними стількома нещасними, коли на нього пахнуло вогкістю цих похмурих склепінь, серце його, мабуть, пом'якшало, бо він опустив голову і з затьмареними очима мовчки пішов слідом за Безмо.

XCIX. В'язень другої Бертодьєри

Коли вони піднялися на другий поверх, Араміс задихався чи то від втоми, чи то від хвилювання.

Він притулився до стіни.

- Хочете, почнемо звідси? - запитав Безмо. - Оскільки ми збираємося у дві камери, то, мені здається, байдуже, підніземося ми спочатку на третій поверх і потім спустимося на другий чи навпаки. Крім того, у цій камері потрібно зробити дещо ремонт, - квапливо додав він, щоб тюремник, який стояв неподалік, міг розібрати його слова.

- Ні, ні, - запротестував Араміс, - підемо наверх, наверх, комендантe! Там робота більш невідкладна.

І вони стали підніматися вище.

- Попросіть ключі в тюремника, - прошепотів своєму супутнику Араміс.

- Негайно.

Безмо взяв ключі й сам відчинив двері в третю камеру. Тюремник вступив туди першим і розклав на столі страви, які добрий комендант називав ласощами.

Після цього він пішов.

Ув'язнений навіть не поворухнувся.

Тоді Безмо сам увійшов у камеру, попросив Араміса почекати біля дверей.

Прелат міг розгледіти молодого чоловіка, скоріше юнака, років вісімнадцяти, який, побачивши коменданта, що входив, кинувся ниць на ліжко з криками:

- Матінко, матінко!

У цих криках чулося таке безвихідне горе, що Араміс мимоволі здригнувся.

- Дорогий госте, - звернувся до ув'язненого Безмо, намагаючись посміхнутися, - ось вам десерт і розвага; десерт для тіла, розвага для душі. Ось цей пан заспокоїть вас.

- Ах, пане коменданте! - вигукнув юнак. - Залиште мене одного на цілий рік, годуйте хлібом і водою, але скажіть, що через рік мене звідси випустять, скажіть, що через рік я знову побачуся з матінкою!

- Друже мій, - сказав Безмо, - ви ж самі казали, що ваша матінка дуже бідна, що живете ви погано, а тут дивіться, які зручності!

- Так, вона бідна, пане; тим більше потрібно повернути їй годувальника. Приміщення у нас погане? Ах, пане, коли людина на волі, їй усюди добре!

- І оскільки ви стверджуєте, що, крім цього нещасного дистиха...

- Я склав його без жодного злого наміру, клянуся вам; він мені спав на думку, коли я читав Марціала. Ах, пане, нехай покарають мене як завгодно, нехай відсічуть руку, якою я писав, я буду працювати іншою; тільки поверніть мене до матінки!

- Дитя моє, - продовжував Безмо, - ви знаєте, що це від мене не залежить; я можу тільки збільшити ваш пайок: дати стаканчик портвейну, сунути тістечко.

- Боже мій, боже мій! - застогнав юнак, падаючи на землю і катаючись по підлозі.

Араміс не міг більше виносити цю сцену і вийшов у коридор.

- Нещасний! - прошепотів він.

- Так, пане, він дуже нещасний, але в усьому винні батьки, - сказав доглядач, який стояв біля дверей камери.

- Як так?

- Звичайно... Навіщо вони змусили його вчити латинь?.. Забивати голову науками шкідливо... Я ледве вмію читати й писати; і ось до в'язниці не потрапив, як бачите.

Араміс окинув поглядом цю людину, яка вважала, що бути тюремником не означає бути у в'язниці.

Безмо теж з'явився в коридорі, бачачи, що ні його розради, ні вино не діють. Він був засмучений.

- А двері-то, двері! - крикнув тюремник. - Ви забули замкнути двері.

- І справді, - зітхнув Безмо. - Ось візьми ключі.

- Я поклопочуся за цю дитину, - промовив Араміс.

- І якщо ваші клопоти будуть безуспішними, - сказав Безмо, - то просіть, щоб його принаймні перевели на десять ліврів, ми обоє від цього виграємо.

- Якщо й інший ув'язнений також кличе матінку, я не буду заходити до нього і зроблю вимірювання зовні.

- Не бійтеся, пане архітекторе, - заспокоїв тюремник, - він у нас смирний, як ягня, і все мовчить.

- Ну ходімо, - знехотя погодився Араміс.

- Адже ви тюремний архітектор? - звернувся до нього сторож.

- Так.

- Як же ви досі не звикли до таких сцен? Дивно!

Араміс побачив, що, щоб уникнути підозр, йому потрібно закликати на допомогу все своє самовладання.

Безмо відкрив камеру.

- Залишся тут і почекай нас на сходах, - наказав він тюремнику.

Той підкорився.

Безмо пройшов уперед і сам відчинив другі двері.

У камері, освітленій променями сонця, що проникали через ґратчасте вікно, перебував гарний юнак, невеликого зросту, з коротким волоссям і неголений; він сидів на табуретці, спершись ліктем на крісло й притулившись до нього. На ліжку валявся його костюм із тонкого чорного оксамиту; сам він був у прекрасній батистовій сорочці.

При звуці дверей, що відчиняються, молодий чоловік недбало повернув голову, але, впізнав Безмо, встав і ввічливо вклонився. Коли очі його зустрілися з очима Араміса, що стояв у тіні, єпископ зблід і впустив капелюх, наче на нього напав правець.

У Безмо, який звик до свого мешканця, не здригнувся жоден мускул; він старанно, як старанний слуга, став розкладати на столі пиріг і раків. Зайнятий цим, він не помітив хвилювання свого гостя.

Закінчивши сервірування, комендант звернувся до молодого в'язня зі словами:

- Ви сьогодні маєте дуже гарний вигляд.

- Дякую вам, пане, - відповів юнак.

Почувши цей голос, Араміс ледь утримався на ногах.

Все ще мертвотно блідий, він мимоволі зробив крок уперед. Цей рух не вислизнув від уваги Безмо, незважаючи на всі його клопоти.

- Це архітектор, який прийшов подивитися, чи не димить ваш камін, - повідомив Безмо.

- Ні, він ніколи не димить, пане.

- Ви казали, пане архітекторе, що не можна бути щасливим у в'язниці, - сказав комендант, потираючи руки, - проте перед вами ув'язнений, який щасливий. Сподіваюся, ви ні на що не скаржитеся?

- Ніколи.

- І вам не нудно? - запитав Араміс.

- Ні.

- Що я вам казав? - прошепотів Безмо.

- Так, неможливо не вірити своїм очам. Ви дозволите поставити йому кілька запитань?

- Скільки завгодно.

- Так будьте ласкаві, запитайте його, чи знає він, за що потрапив сюди.

- Пан архітектор запитує вас, - суворо звернувся до в'язня Безмо, - чи знаєте ви, чому ви потрапили в Бастилію?

- Ні, пане, - спокійно відповів молодий чоловік, - не знаю.

- Але ж це неможливо! - вигукнув Араміс, охоплений хвилюванням. - Якби ви не знали причини вашого арешту, ви були б розлючені.

- Перший час так і було.

- Чому ж ви перестали обурюватися?

- Я схаменувся.

- Дивно, - промовив Араміс.

- Чи не правда, дивно? - запитав Безмо.

- Що ж вас напоумило? - поцікавився Араміс. - Чи не можна дізнатися?

- Я дійшов висновку, що раз за мною немає ніякої провини, то бог не може карати мене.

- Але що ж таке в'язниця, як не покарання?

- Я й сам не знаю, - відповів молодий чоловік, - можу сказати тільки, що моя думка тепер зовсім інша, ніж була сім років тому.

- Слухаючи вас, пане, і бачачи вашу покірність, можна подумати, що ви навіть любите в'язницю.

- Я мирюся з нею.

- У впевненості, що коли-небудь станете вільними?

- У мене немає впевненості, пане, одна тільки надія; і, зізнаюся, з кожним днем ця надія згасає.

- Чому ж вам не вийти на волю? Адже були ж ви раніше вільні?

- Саме здоровий глузд не дозволяє мені очікувати звільнення; навіщо було саджати мене, щоб потім випустити?

- А скільки вам років?

- Не знаю.

- Як вас звати?

- Я забув ім'я, яке мені дали.

- Хто ваші батьки?

- Я ніколи не знав їх.

- А ті люди, які виховували вас?

- Вони не називали мене своїм сином.

- Кохали ви кого-небудь до свого ув'язнення?

- Я любив свою годувальницю і квіти.

- Це все?

- Я любив ще свого лакея.

- Вам шкода цих людей?

- Я дуже плакав, коли вони померли.

- Вони померли до вашого арешту чи після?

- Вони померли напередодні того дня, коли мене відвезли.

- Обидва одночасно?

- Так, одночасно.

- А як вас відвезли?

- Якийсь чоловік приїхав за мною, посадив у карету, замкнув дверцята на замок і привіз сюди.

- А ви б упізнали цю людину?

- Він був у масці.

- Чи не правда, яка надзвичайна історія? - пошепки сказав Безмо Араміcу.

У Араміса захопило дух.

- Так, надзвичайна.

- Але найдивніше те, що він ніколи не повідомляв мені стільки подробиць.

- Можливо, це через те, що ви ніколи на розпитували, - зауважив Араміс.

- Можливо, - відповів Безмо, - я не цікавий. Ну що ж, як ви знаходите камеру: прекрасна, чи не так?

- Чудова.

- Килим...

- Розкішний.

- Б'юся об заклад, що в нього не було такого до ув'язнення.

- Я теж так думаю.

Тут Араміс знову звернувся до молодого чоловіка:

- А чи не пам'ятаєте ви, чи відвідував вас хтось із незнайомих?

- Як же! Тричі приїжджала жінка під густою вуаллю, яку вона піднімала тільки тоді, коли нас замикали і ми залишалися з нею наодинці.

- Ви пам'ятаєте цю жінку?

- Пам'ятаю.

- Про що ж вона говорила з вами?

Юнак сумно посміхнувся:

- Вона запитувала мене про те саме, про що запитуєте і ви: чи добре мені, чи не нудно?

- А що вона робила, приходячи до вас і залишаючи вас?

- Обіймала мене, притискала до серця, цілувала.

- Ви пам'ятаєте її?

- Чудово.

- Я хочу запитати вас, чи пам'ятаєте ви риси її обличчя?

- Так.

- Отже, якби випадок знову звів вас із нею, ви б упізнали її?

- О, звісно!

На обличчі Араміса промайнула задоволена посмішка.

У цю хвилину Безмо почув кроки тюремника, який піднімався сходами.

- Чи не час нам іти? - шепнув він Арамісу.

Мабуть, Араміс дізнався все, що йому хотілося знати.

- Як вам завгодно, - сказав він.

Бачачи, що вони збираються йти, юнак чемно вклонився. Безмо відповів легким кивком, Араміс же, мабуть зворушений його нещастям, низько вклонився ув'язненому.

Вони вийшли. Безмо замкнув двері.

- Ну як? - запитав Безмо на сходах. - Що ви скажете про все це?

- Я відкрив таємницю, дорогий комендантe, - відповів Араміс.

- Невже? Що ж це за таємниця?

- У будинку цього юнака було скоєно вбивство.

- Повноті!

- Та як же! Лакей і годувальниця померли в один і той самий день. Очевидно, отрута.

- Ай-ай-ай!

- Що ви на це скажете?

- Що це схоже на правду... Невже цей юнак вбивця?

- Хто ж говорить про це? Як ви могли запідозрити нещасну дитину у вбивстві?

- Так, так, це безглуздо.

- Злочин було скоєно в будинку, де він жив; цього достатньо. Можливо, він бачив злочинців, і тепер побоюються, як би він не видав їх.

- Чорт забирай, якби я знав, що це було так, я подвоїв би нагляд за ним.

- Та в нього, здається, немає жодного бажання бігти!

- О, ви не знаєте, що за народ ці арештанти!

- У нього є книжки?

- Жодної; суворо заборонено давати їх йому.

- Найсуворіше?

- Заборонено самим Мазаріні.

- Це заборона у вас?

- Так, монсеньйоре. Хочете, я вам покажу його, коли ми повернемося додому?

- Дуже хочу, я великий любитель автографів.

- За справжність цього я ручаюся; там тільки одна помарка.

- Помарка! Що ж там закреслено?

- Цифра.

- Цифра?

- Так. Спочатку було написано: утримання в п'ятдесят ліврів.

- Значить, як принцам крові?

- Але ви розумієте, кардинал помітив свою помилку: він закреслив нуль і додав одиницю перед п'ятіркою. До речі...

- Ну?

- Ви нічого мені не сказали про схожість.

- Та з дуже простої причини, дорогий Безмо: ніякої схожості немає!

- Ну ось ще!

- А якщо і є, то тільки у вашій уяві; якщо ж воно існувало б десь окрім нього, то, мені здається, ви добре б зробили, нікому не кажучи про нього.

- Ви маєте рацію.

- Король Людовик Чотирнадцятий, напевно, розгнівався б на вас, якби раптом довідався, що ви поширюєте чутки, ніби якийсь його підданий має зухвалість бути схожим на нього.

- Так, так, ви маєте рацію, - заквапився переляканий Безмо, - але я говорив про це тільки вам, а я цілком покладаюся на вашу скромність, монсеньйоре.

- Будьте спокійні.

Розмовляючи таким чином, вони повернулися у квартиру Безмо; комендант витягнув із шафи книжку, схожу на ту, яку він уже показував Арамісу, але замкнену на замок.

Ключ від цього замка Безмо завжди тримав при собі на окремому кільці.

Поклавши книжку на стіл, він розкрив її на букві «М» і показав Арамісу наступний запис у відділі приміток:

«Не давати жодної книжки, білизну найтоншу, костюми витончені; жодних прогулянок, жодних змін тюремників, жодних зносин.

Дозволяються музичні інструменти, всілякі зручності та комфорт; п'ятнадцять ліврів на продовольство. Пан де Безмо може вимагати більше, якщо п'ятнадцяти ліврів виявиться недостатньо».

- І справді, - сказав Безмо, - потрібно буде вимагати надбавки.

Араміс закрив книгу.

- Так, - підтвердив він, - це написано рукою Мазаріні; я впізнаю його почерк. А тепер, дорогий комендантe, - продовжував він, наче тему попередньої розмови було вичерпано, - перейдемо, якщо вам завгодно, до наших маленьких розрахунків.

- Коли накажете розплатитися з вами? Призначте самі термін.

- Не потрібно терміну; напишіть мені просту розписку в отриманні ста п'ятдесяти тисяч франків.

- Зі сплатою за пред'явленням?

- Так. Але ж ви розумієте, що я чекатиму доти, доки ви самі не побажаєте заплатити мені.

- Я не турбуюся, - з посмішкою сказав Безмо, - але я вже видав вам дві розписки.

- Я зараз розірву їх.

І Араміс, показавши коменданту розписки, дійсно розірвав їх.

Переконаний цим проявом довіри, Безмо без вагань підписав розписку на сто п'ятдесят тисяч франків, які він зобов'язувався заплатити на першу вимогу прелата.

Араміс, який дивився через плече коменданта, поки той писав, сховав розписку в кишеню, не читаючи, чим остаточно заспокоїв Безмо.

- Тепер, - сказав Араміс, - ви не будете на мене сердитися, якщо я викраду у вас якогось ув'язненого?

- Яким чином?

- Виклопотав для нього помилування. Адже я ж сказав вам, що бідолаха Сельдон дуже цікавить мене.

- Ах так!

- Що ж ви на це скажете?

- Це ваша справа; робіть як знаєте. Я бачу, що у вас руки довгі.

- Прощавайте, прощайте!

І Араміс поїхав, напучуваний добрими побажаннями коменданта.

С. Дві приятельки

У той самий час, коли пан Безмо показував Арамісу в'язнів Бастилії, біля дверей будинку пані де Бельєр зупинилася карета, і з неї вийшла молода жінка, вся в шовках.

Коли про приїзд пані Ванель доповіли господині будинку, вона була занурена в читання якогось листа, який квапливо сховала і побігла назустріч гості.

Маргарита Ванель кинулася її цілувати, тиснула їй руки і не давала вимовити ні слова.

- Дорога моя, - говорила вона, - ти мене зовсім забула! Зовсім закрутилася на придворних святах.

- Я навіть і не була на весільних розвагах.

- Чим же ти так зайнята?

- Готуюся до від'їзду в Бельєр.

- Ти хочеш стати сільською жителькою? Я люблю, коли в тебе є такі пориви. Але ти бліда.

- Ні, я почуваюся чудово.

- Тим краще, а я було злякалася. Ти знаєш, що мені говорили?

- Мало що кажуть!

- Я готова все розповісти тобі, та боюся, що ти будеш сердитися.

- От уже ніколи! Адже ти сама захоплювалася рівністю мого характеру.

- Так от, люба маркізо, кажуть, що віднедавна ти стала набагато менше тужити за бідним паном де Бельєром!

- Це злі плітки, Маргарито; я шкодую і завжди жалітиму чоловіка; але минуло вже два роки, як він помер, а мені всього лише двадцять

вісім років, і скорбота про небіжчика не може наповнювати всі мої думки. Ти перша не повірила б такій скорботі, Маргарито.

- Чому ж? У тебе таке ніжне серце! - отруйно заперечила пані Ванель.

- Але ж і в тебе теж ніжне серце, а я, однак, не знаходжу, щоб сердечні печалі зовсім убили тебе.

У цих словах чувся явний натяк на розрив Маргарити з паном Фуке, а також досить прозорий докір у легковажності.

Вони остаточно вивели Маргариту з себе, і вона скричала:

- Ну, так я скажу! Кажуть, що ти закохана, Елізо.

При цьому вона не зводила очей з пані де Бельєр, яка мимоволі спалахнула.

- Нещасні жінки: кожен намагається обмовити їх, - зауважила маркіза після хвилинного мовчання.

- О! На тебе, Елізо, не обмовляють.

- Як же не обмовляють, якщо розповідають, що я закохана?

- Насамперед, якщо це правда, то це не наклеп, а тільки лихослів'я, а потім - ти не даєш мені скінчити, - кажуть, що ти, хоч і закохана, але зубами й пазурами захищаєш свою доброчесність, кажуть, що ти живеш за сімома замками й до тебе важче потрапити, ніж до Данаї*, хоча в неї була башта з бронзи.

- Ти дуже дотепна, Маргарито, - промовила, тремтячи, пані де Бельєр.

- Ах, ти завжди лестила мені, Елізо... Словом, ти славишся непохитною і недоступною. Бачиш, на тебе анітрохи не обмовляють... Про що ж ти задумалася?

- Якщо кажуть, що я закохана, то, ймовірно, називають чиєсь ім'я.

- Зрозуміло, називають.

- Мене здивувала твоя згадка про Данаю. Це ім'я мимоволі наводить на думку про золотий дощ, чи не так?

- Ти хочеш нагадати про те, що Юпітер перетворився заради Данаї на золотий дощ?

- Отже, мій коханий... той, кого ти мені приписуєш...

- Ах, вибач, будь ласка, я твій друг і не приписую тобі нікого.

- Припустимо... Ну, тоді вороги...

- Добре, я скажу тобі це ім'я. Тільки не лякайся, він людина дуже впливова...

- Далі.

І, немов засуджена в очікуванні страти, маркіза до болю стиснула руки, так що її випещені нігті встромилися в долоню.

- Це дуже багата людина, - продовжувала Маргарита, - можливо, найбагатша. Словом, його звуть...

Маркіза навіть заплющила очі.

- Герцог Бекінгем, - промовила нарешті Маргарита з гучним сміхом.

Стріла влучила в ціль. Ім'я Бекінгема, сказане замість того імені, яке очікувала почути маркіза, було для неї наче погано нагострена сокира, що не обезголовила де Шале і де Ту, коли їх було зведено на ешафот, а тільки поранила їм шию*.

Однак вона швидко оговталася:

- Ти, право, дотепна жінка; і ти мені принесла велике задоволення. Твій жарт чарівний... Я жодного разу не бачила пана Бекінгема.

- Жодного разу? - запитала Маргарита, намагаючись зберегти серйозність.

- Я нікуди не виїжджала відтоді, як герцог живе в Парижі.

- О, можна і не бачитися одне з одним, а листуватися, - зауважила на це пані Ванель, пустотливо простягаючи ніжку до клаптика паперу, що валявся на килимі.

Маркіза здригнулася. Це був конверт того листа, який вона читала перед приїздом подруги. На ньому була печатка з гербом суперінтенданта.

Пані де Бельєр посунулася на дивані й непомітно закрила конверт пишними складками своєї широкої шовкової сукні.

- Послухай, - заговорила вона, - послухай, Маргарито, невже ти приїхала до мене так рано тільки для того, щоб розповісти мені всі ці безглуздості?

- Ні, перш за все я приїхала побачитися з тобою і нагадати тобі наші колишні звички, наші маленькі радощі; пам'ятаєш, ми вирушали на прогулянку до Венсенського лісу і там, у затишному місці, під дубом, вели розмови про тих, хто нас любив і кого ми любили?

- Ти пропонуєш мені прогулятися?

- На мене чекає карета, і я вільна протягом трьох годин.

- Я не одягнена, Маргарито... а якщо ти хочеш поговорити, то і без Венсенського лісу ми знайдемо в моєму саду і розлоге дерево, і густі зарості буків, і цілий килим маргариток і фіалок, аромат яких доноситься сюди.

- Дорога маркізо, мені прикро, що ти відмовляєшся від моєї пропозиції... Мені так треба було вилити перед тобою мою душу.

- Повторюю тобі, Маргарито, моє серце однаково належить тобі і в цій кімнаті, і під липою мого саду, як і там - у лісі під дубом.

- Для мене це не одне й те саме... Наближаючись до Венсенського лісу, маркізо, я відчуваю, що мої зітхання начебто чутно там, куди вони несуться ці останні дні.

При цих словах маркіза насторожилася.

- Тебе дивує, чи не так... що я все ще думаю про Сен-Манд?

- О Сен-Манде! - вирвалося у пані де Бельєр.

І погляди обох жінок схрестилися, подібно до двох шпаг на початку дуелі.

- Ти, така горда?.. - сказала зі зневажливою посмішкою маркіза.

- Я... така горда!.. - відповіла пані Ванель. - Така моя натура... Я не прощаю забуття, не переношу зради. Коли я кидаю, а він плаче, я можу полюбити знову; ну а коли мене кидають і сміються, я готова збожеволіти від кохання.

Пані де Бельєр мимоволі підвелася на дивані.

«Вона ревнує!» - промайнуло в голові Маргарити.

- Виходить, - промовила маркіза, - ти шалено любиш пана Бекінгема... чи то пак... пана Фуке?

Маргарита болісно відчула удар, і вся кров прилила їй до серця.

- І тому ти збиралася їхати до Венсена... навіть у Сен-Манде!

- Я сама не знаю, куди я хотіла їхати; я думала, що ти мені порадиш що-небудь.

- Не можу; адже я не вмію прощати. Можливо, я не вмію любити так глибоко, як ти. Але якщо моє серце ображене, то вже назавжди.

- Але ж пан Фуке твоїх почуттів не ображав, - з удаваною наївністю зауважила Маргарита Ванель.

- Ти прекрасно розумієш, що я хочу сказати. Пан Фуке не ображав моїх почуттів; я не користувалася його прихильністю і не терпіла від нього образ, але ти маєш привід скаржитися на нього. Ти моя подруга, і я б не радила тобі чинити так, як ти збираєшся.

- Що ж ти уявила?

- Ті зітхання, про які ти згадувала, говорять досить красномовно.

- Ах, ти дратуєш мене! - вигукнула раптом молода жінка, зібравшись із силами, як борець, готовий завдати останнього удару. - Ти думаєш тільки про мої пристрасті та слабкості, а про мої чисті й великодушні спонукання ти забуваєш. Якщо зараз я і відчуваю симпатію до пана Фуке і навіть роблю крок до зближення з ним, зізнаюся відверто, то тільки тому, що його доля глибоко хвилює мене, і, на мій погляд, він один із найнещасніших людей на світі.

- А! - промовила маркіза, приклавши руку до грудей. - Хіба трапилося що-небудь нове?

- Дорога моя, нове насамперед у тому, що король переніс усі свої милості з пана Фуке на пана Кольбера.

- Так, я чула це.

- Це і зрозуміло, коли виявилася історія з Бель-Ілем.

- А мене запевняли, що все це врешті-решт послужило до честі пана Фуке.

Маргарита вибухнула таким злісним сміхом, що пані де Бельєр із задоволенням встромила б їй кинджал у саме серце.

- Дорога моя, - продовжувала Маргарита, - тепер справа йде вже не про честь пана Фуке, а про його порятунок. Не мине й трьох днів, як стане очевидним, що міністр фінансів остаточно розорений.

- О! - зауважила маркіза, посміхаючись, у свою чергу. - Щось уже дуже скоро.

- Я сказала «три дні» тому, що люблю спокушати себе надіями. Але найімовірніше, що катастрофа вибухне сьогодні ж.

- Чому?

- З найпростішої причини: у пана Фуке немає більше грошей.

- У фінансовому світі, люба Маргарито, трапляється, що сьогодні у людини немає ні гроша, а завтра вона перевертає мільйони.

- Це могло трапитися з паном Фуке в той час, коли в нього було два багаті й спритні друзі, які збирали для нього гроші, вичавлюючи їх з усіх скринь; але ці друзі померли, і тепер йому нізвідки почерпнути мільйони, які просив у нього вчора король.

- Мільйони? - з жахом вигукнула маркіза.

- Чотири мільйони... парне число.

- Підла жінка, - прошепотіла про себе пані де Бельєр, змучена цією жорстокою радістю, проте вона зібралася з духом і відповіла: - Я думаю, що в пана Фуке знайдеться чотири мільйони.

- Якщо у нього є чотири мільйони, які король просить сьогодні, можливо, у нього не буде їх через місяць, коли король попросить знову.

- Король знову проситиме в нього грошей?

- Зрозуміло; ось тому-то я й кажу, що розорення пана Фуке неминуче. Із самолюбства він буде безвідмовно давати гроші, а коли їх не вистачить - йому кришка.

- Твоя правда, - сказала маркіза тремтячим голосом, - план розрахований правильно... А скажи, будь ласка, пан Кольбер дуже ненавидить пана Фуке?

- Мені здається, що він недолюблює його... Пан Кольбер тепер у великій силі; він виграє, якщо дізнатися його ближче, - у нього гігантські задуми, велика витримка, обережність; він далеко піде.

- Він буде міністром фінансів?

- Можливо... Так ось чому, люба моя маркізо, я так жаліла цю бідну людину, яка кохала мене, навіть обожнювала; ось чому, бачачи, яка вона нещасна, я прощала їй у душі її зраду... в якій він кається, судячи з деяких даних; ось чому я схильна була втішити його і дати йому добру пораду: він, напевно, зрозумів би мій вчинок і був би мені вдячний.

Маркіза, оглушена, знищена цим натиском, розрахованим з влучністю хорошого артилерійського вогню, не знала, що відповідати, що думати.

- Так чому ж, - промовила вона нарешті, потай сподіваючись, що Маргарита не стане добивати переможеного ворога, - чому б вам не поїхати до пана Фуке?

- Позитивно, маркізо, я починаю серйозно думати про це. Ні, мабуть, непристойно самій робити перший крок. Зрозуміло, пан Фуке любить мене, але він занадто гордий. Не можу ж я наражати себе на ризик... Крім того, я повинна поберегти і чоловіка. Ти нічого не кажеш... Ну, в такому разі я пораджуся з паном Кольбером.

І вона з посмішкою встала, збираючись прощатися. Маркіза була не в силах піднятися на ноги.

Маргарита зробила кілька кроків, насолоджуючись приниженням і горем своєї суперниці; потім вона раптом запитала:

- Ти не проводиш мене?

Маркіза пішла за нею, бліда, холодна, не звертаючи уваги на конверт, який вона дбайливо намагалася прикрити спідницею під час розмови.

Потім вона відчинила двері в молитовну і, навіть не повертаючи голови в бік Маргарити Ванель, пішла туди і замкнула за собою двері.

Щойно маркіза зникла, її заздрісна суперниця кинулася, як пантера, на конверт і схопила його.

- У-у-у, лицемірка! - прошипіла вона, скрегочучи зубами. - Звичайно, вона читала лист від Фуке, коли я приїхала!

І, своєю чергою, вибігла геть із кімнати.

А в цей час маркіза, опинившись у безпеці за дверима, відчула, що сили остаточно змінюють її; з хвилину вона стояла, зблідши і скам'янівши, як статуя; потім, подібно до статуї, яку коливає ураган, вона похитнулася й упала без свідомості на килим.

CI. Срібло пані де Бельєр

Удар був особливо важкий через його несподіванку. Минуло чимало часу, поки маркіза оговталася; але, прийшовши до тями, вона почала розмірковувати про події, що назрівають. Вона перебирала в пам'яті все, що повідомила їй її безжальна подруга.

Незабаром природний розум цієї енергійної жінки взяв гору над почуттям безплідного співчуття.

Маркіза не належала до тих жінок, які плачуть і ахають над нещастям замість того, щоб спробувати діяти. Стиснувши скроні холодними пальцями, вона просиділа хвилин десять у роздумах; потім, піднявши голову, твердою рукою зателефонувала.

Вона прийняла рішення.

- Чи все готово до від'їзду? - поцікавилася вона у покоївки, яка увійшла.

- Так, пані, але ми думали, що ви поїдете в Бельєр не раніше, ніж за три дні.

- Однак ви поклали коштовності та срібло?

- Так, пані, але ми зазвичай залишаємо ці речі в Парижі; ви ніколи не берете коштовностей із собою в село.

Маркіза помовчала, потім сказала спокійним тоном:

- Пошліть за моїм ювеліром.

Покоївка пішла виконувати наказ, а маркіза попрямувала до себе в кабінет і почала уважно розглядати свої коштовності.

Ніколи вона не звертала стільки уваги на свої багатства: вона розглядала ці коштовності, тільки коли вибирала їх. А в цю хвилину вона милувалася величчю рубінів і чистою водою діамантів; вона впадала у відчай від найменшої плямочки або вади; золото здавалося їй недостатньо важким, а каміння - дрібним.

Ювелір, який увійшов до кімнати, застав її за цим заняттям.

- Пане Фоше! Здається, ви постачали мені всі коштовності?

- Так, маркіза.

- Я не можу пригадати, скільки коштувало це срібло.

- Пані пані, глечики, кубки та блюда з футлярами та столові прилади, морозивниці й тази для варіння варення - все це обійшлося вам у шістдесят тисяч ліврів.

- Господи, тільки й усього?

- Пані, у той час ви вважали, що це дуже дорого...

- Правда, правда. Я справді пригадую, що було дорого; адже тут цінується робота, чи не так?

- Так, пані, і гравірування, і карбування, і відливання.

- А яку частину вартості речі становить робота?

- Третю частину, пані.

- У нас ще є інше срібло, старовинне, мого чоловіка.

- Ах, пані пані, там не така тонка робота. За нього можна дати тільки тридцять тисяч ліврів, вартість самого металу.

- Усього дев'яносто, - прошепотіла маркіза. - Але, пане Фоше, є ще срібло моєї матері; пам'ятаєте, ціла гора? Я його тримала тільки як спогад.

- Ах, пані пані, те срібло - цілий статок для людей менш забезпечених, ніж ви. У той час усі речі робили дуже масивними, не те що тепер. Але такий посуд не прийнято подавати на стіл: він занадто громіздкий.

- Та це якраз те, що потрібно! Скільки в ній ваги?

- Принаймні тисяч на п'ятдесят ліврів. Я вже не кажу про величезні буфетні вази: вони самі по собі коштують десять тисяч ліврів пара.

- Сто п'ятдесят! - вигукнула маркіза. - Ви впевнені в цифрах, пане Фоше?

- Упевнений, пані. Але ж не важко прикинути на вагах.

- Тепер перейдемо до інших речей, - продовжувала пані де Бельєр.

І вона відкрила скриньку з коштовностями.

- Впізнаю ці смарагди, - сказав ювелір, - я сам їх оправляв; найкращі смарагди при дворі, тобто, винен: найкращі належать пані де Шатільон; вони їй дісталися від Гізів; але ваші, пані, другі.

- Скільки вони коштують? І чи є можливість продати їх?

- Пані, ваші коштовності куплять із задоволенням: усі знають, що у вас найкращий підбір каміння в усьому Парижі. Ви не з тих дам, які змінюють куплене; ви купуєте завжди найкраще і вмієте це зберегти.

- То скільки можуть дати за ці смарагди?

- Сто тридцять тисяч ліврів.

Маркіза занесла цю цифру у свою записну книжечку.

- А за це кольє? - запитала вона.

- Чудові рубіни. Я й не знав, що вони є у вас.

- Оцініть.

- Двісті тисяч ліврів. Один середній коштує сто тисяч.

- Так, так, я так і думала, - підхопила маркіза. - Тепер діаманти. Ах, у мене маса діамантів: каблучки, ланцюжки, підвіски, сережки, аграфи! Оцінюйте скоріше, пане Фоше.

Ювелір озброївся лупою, вийняв ваги, зважував, оглядав і тихенько рахував про себе.

- Усі ці камені можуть дати пані маркізі сорок тисяч ліврів щорічного доходу.

- По-вашому, вони коштують вісімсот тисяч ліврів?..

- Близько того.

- Я так і думала. Крім оправи, зрозуміло?

- Так, пані суддя. І якби мені дали ці речі купити або продати, то я задовольнився б за комісію одним золотом, у яке оправлені ці камені, і заробив би добрих двадцять п'ять тисяч ліврів.

- То чи не завгодно вам узятися за продаж цих речей з тією умовою, що ви заплатите мені за все зараз же готівкою?

- Що ви, пані? - сторопів ювелір. - Невже ви збираєтеся продати свої діаманти?

- Тихіше, пане Фоше, не турбуйтеся, будь ласка; дайте мені тільки відповідь. Ви людина чесна, тридцять років працюєте постачальником нашого будинку, знали і мого батька, і мою матір, які замовляли речі ще у батьків ваших. Я говорю з вами як із другом: чи бажаєте ви отримати золоту оправу каміння за те, що ви купите все в мене за готівку?

- Вісімсот тисяч ліврів! Але ж це така величезна сума! Так важко її роздобути!

- Я знаю.

- Поміркуйте, пані пані, які пересуди піднімуться в суспільстві, коли піде чутка про продаж вами коштовностей!

- Ніхто не дізнається про це... Ви виготовите мені такі самі речі, тільки з фальшивим камінням. Не заперечуйте: я так хочу. Продайте все по частинах, продайте самі камені, без оправи.

- Одне каміння легше продати... Принц шукає коштовності для туалетів принцеси. Уже оголошено конкурс. Я легко можу продати принцу ваші камені на шістсот тисяч ліврів. Я впевнений, що вони виявляться кращими за всі інші.

- Коли ви можете це влаштувати?

- У три дні.

- Добре, а решту ви продасте приватним особам.

- Пані, благаю вас, подумайте гарненько... Якщо ви будете поспішати, ви втратите сотню тисяч ліврів.

- Я готова втратити хоч двісті. Я хочу, щоб усе було оформлено сьогодні ж до вечора. Так ви згодні?

- Згоден, маркізо... Не приховую, що на цій угоді я зароблю п'ять тисяч пістолів.

- Тим краще. А як ви заплатите мені?

- Золотом або паперами Ліонського банку, які можна реалізувати у пана Кольбера.

- З посудом вийде мільйон, - прошепотіла маркіза. - Пане Фоше, ви візьмете також золото і срібло. Скажете, що я бажаю переплавити за моделями, які мені більше подобаються.

- Слухаю, маркізо.

- Золото, яке буде мені належати за посуд, складіть у скриню і накажіть одному з ваших прикажчиків їхати з цією скринею так, щоб мої люди не бачили її; нехай прикажчик почекає мене в кареті.

- У кареті моєї дружини? - запитав ювелір.

- Якщо бажаєте, я можу їхати в ній.

- Добре, маркізо.

- Срібло звезіть за допомогою трьох моїх людей.

- Слухаю, пані.

Маркіза зателефонувала.

- Веліть подати фургон пану Фоше.

Ювелір розкланявся і пішов; дорогою він говорив, що маркіза веліла розплавити весь свій старовинний посуд і зробити новий у більш сучасному стилі.

Через три години маркіза вирушила до пана Фоше і отримала від нього на вісімсот тисяч ліврів паперів Ліонського банку і двісті п'ятдесят тисяч ліврів золотою монетою, складеною в скриню, яку прикажчик ледве доніс до карети.

Ця карета, або, точніше, будинок на колесах, була предметом захоплення всього кварталу; від верху до низу вона була вкрита алегоричними малюнками й хмарами, усіяними золотими та срібними зірками. Знатна дама сіла в цей незграбний ридван поруч із прикажчиком, який забився в кут, боячись зачепити сукню маркізи.

І прикажчик крикнув кучеру, дуже гордому тим, що везе маркізу:

- У Сен-Манді!

CII. Придане

Коні пана Фоше були могутні першерони, чиї ноги були схожі на тумби. Як і карета, вони з'явилися на світ ще в першій половині століття. Природно, що вони не могли бігти так швидко, як англійські коні пана Фуке, і їм знадобилося дві години, щоб здолати відстань до Сен-Манде.

Маркіза зупинилася біля дверей, добре їй знайомих, хоча бачила ці двері лише раз. Вона вийняла з кишені ключ, вклала його в замок, штовхнула двері, які беззвучно відчинилися, і наказала прикажчику підняти скриню на другий поверх. Але скриня виявилася такою важкою, що прикажчик був змушений вдатися до допомоги кучера.

Скриню поставили в маленькій кімнатці, не то передпокої, не то будуарі, що примикала до тієї зали, де ми бачили пана Фуке біля ніг маркізи.

Пані де Бельєр дала кучеру луїдор, обдарувала прикажчика чарівною посмішкою і відпустила обох. Вона сама замкнула за ними двері й залишилася в кімнатці сама.

Хоча слуг не було видно, але все було приготовлено для гості. У каміні горів вогонь, у канделябри вставили свічки, на етажерці стояли закуски, вина і фрукти, на столах лежали книги, а в японських вазах красувалися букети живих квітів.

Точно чарівний будинок.

Маркіза запалила свічки в канделябрах, вдихнула аромат квітів, сіла і задумалася.

Вона розмірковувала, як залишити пану Фуке ці гроші, щоб він не міг здогадатися, звідки вони. Вона схопилася за перший засіб, що спав їй на думку.

Можна просто зателефонувати, викликати пана Фуке і втекти; віддавши йому мільйон, вона буде щасливішою, ніж якби сама знайшла мільйон. Але ж Фуке здогадається і, мабуть, відмовиться прийняти як дар те, що він, можливо, сприйняв би як позику, і, отже, уся її витівка пропаде дарма.

Для повної удачі потрібно було серйозно обміркувати цей крок, переконати суперінтенданта в безвиході його становища, пустити в хід усе красномовство дружби, а якщо й цього виявиться мало, пробудити в ньому пристрасть, проти якої ніхто не може встояти.

Суперінтендант був відомий як людина дуже педантична і горда; він нізащо не допустив би, щоб жінка розорилася заради нього. Ні, він став би всіма силами боротися, і тільки кохана жінка могла зломити його завзятість.

Але чи любив він її?

Чи здатен цей легковажний і захопливий чоловік обмежитися однією жінкою, хоча б ця жінка була ангелом?

- Ось це-то я і повинна з'ясувати, - прошепотіла маркіза. - Хто знає, можливо, це серце, яким я так жадаю оволодіти, виявиться на

перевірку вульгарним і низьким... Повно, повно! - вигукнула вона. - Досить сумнівів, досить коливань, пора перейти до випробування! Пора!

Вона глянула на годинник. Тепер сьома година, він має бути вдома: це його робочий час. Сміливіше!

І вона з гарячковим нетерпінням підійшла до дзеркала, посміхнулася собі, повернула потаємну пружину і натиснула кнопку дзвінка. Потім, немов уже знесилившись у боротьбі, кинулася на коліна перед величезним кріслом і обхопила руками голову.

Через десять хвилин пролунав звук відчинених дверей. Увійшов Фуке. Він був блідий; важкі думки затьмарювали його обличчя.

Мабуть, він був сильно стурбований, що так повільно з'явився на цей заклик любові, він - людина, для якої насолода становила все на світі.

Після безсонної ночі й болісних думок він якось весь змарнів; властивий йому зазвичай безтурботний вираз зник, і навколо очей з'явилися темні кола.

Але він був, як і раніше, гарний, як і раніше, постава його дихала шляхетністю, а сумна складка біля рота, що рідко з'являлася в цієї людини, надавала його обличчю якийсь новий відтінок, який його омолоджував.

У чорному костюмі, з білими мереживами на грудях, суперінтендант зупинився в задумі на порозі тієї кімнати, де він так часто знаходив бажане щастя.

Його похмурий спокій, його сумна посмішка справили на пані де Бельєр невимовне враження.

Око жінки вміє завжди розпізнати в рисах коханої людини гордість або страждання; щоб винагородити жінок за їхню слабкість, природа обдарувала їх винятковою чуйністю. При першому погляді на Фуке маркіза зрозуміла, що він глибоко нещасливий.

Вона вгадала і те, що цю ніч він провів без сну, а день приніс йому розчарування.

І одразу ж сили повернулися до неї, вона відчула, що любить Фуке більше за життя.

Вона встала і, підійшовши до нього, сказала:

- Ви писали мені вранці, що починаєте вже забувати мене і що я, не бачачись із вами, звісно, перестала думати про вас. Я приїхала сюди, пане, щоб спростувати подібні припущення, тим паче що я бачу по ваших очах...

- Що ви бачите, маркізо? - запитав здивований Фуке.

- Що ви ніколи ще так сильно не любили мене, як у цю хвилину, і ви також повинні бачити з мого вчинку, що я вас не забула.

- Ах, маркізо, - відповів Фуке, і його благородне обличчя миттєво осяялося радістю. - Ви - ангел, і чоловіки не мають права сумніватися у вас; їм залишається одне: схилитися перед вами і боязко очікувати вашої прихильності.

- У такому разі це благовоління вам буде даровано.

Фуке хотів опуститися перед нею на коліна.

- Ні, - зупинила вона його, - сядьте зі мною поруч. Ах, ось зараз у вас на думці нехороша думка!

- Чому ви так говорите, пані?

- Вас видала ваша посмішка. Скажіть, про що ви задумалися? Ну скажіть же, будьте відверті; між друзями не повинно бути ніяких таємниць!

- Дайте відповідь і ви мені, до чого така суворість протягом цілих трьох або чотирьох місяців?

- Суворість?

- Зрозуміло. Хіба ви не заборонили мені відвідувати вас?

- На жаль, мій друже, - заговорила пані де Бельєр із глибоким зітханням, - ваш приїзд до мене приніс вам велике нещастя; за моїм будинком стежать; ті ж самі очі, які бачили вас тоді, можуть побачити вас знову. Словом, я знаходжу, що безпечніше мені приїжджати сюди, ніж вам до мене; ви й так нещасні, і я не хочу, щоб через мене ви стали ще нещаснішими.

Фуке здригнувся.

Ці слова знову нагадали йому фінансові турботи, а він став уже було занурюватися в любовні мрії.

- Я нещасний? - промовив він, силкуючись посміхнутися. - Право, маркізо, ви говорите таким сумним тоном, що, мабуть, змусите мене самого повірити вашим словам. Невже ці дивовижні очі дивляться на мене тільки з жалістю? А мені так хотілося б прочитати в них інше почуття.

- Не я сумна, а ви: погляньте на себе в дзеркало.

- Я справді трохи блідий, маркізо, але це від посиленої роботи; вчора король попросив у мене грошей.

- Так, чотири мільйони, я знаю.

- Невже вам це відомо? - вигукнув вражений Фуке. - Звідки ви це дізналися? Адже це було після того, як королеви пішли до себе, залишалася тільки одна людина, коли король...

- Бачите, я знаю, цього досить, чи не так? Отже, продовжуйте, друже мій: король попросив у вас...

- Так ви розумієте, маркізо, треба було добути гроші, порахувати їх, рознести по книгах, для всього цього потрібен час. Відтоді як помер Мазаріні, фінансові справи дещо заплуталися і розладналися. Мої службовці завалені роботою, ось чому я не спав цієї ночі.

- Отже, у вас є ця сума? - запитала із занепокоєнням маркіза.

- Ну, маркізо, - весело відповів Фуке, - гарний був би міністр фінансів, у якого в касі не знайшлося б жалюгідних чотирьох мільйонів!

- Я впевнена, що вони у вас є або будуть.

- Тобто як це будуть?

- Він ще так недавно просив у вас два мільйони.

- Навпаки, маркізо, мені здається, відтоді минула ціла вічність; але, будь ласка, припинимо говорити про гроші.

- Навпаки, будемо говорити саме про гроші, друже мій.

- О!

- Послухайте, я для цього тільки й приїхала сюди.

- Але що ж ви хочете сказати з цього приводу? - запитав міністр, і в очах його блиснула тривожна цікавість.

- Скажіть, пане Фуке, міністр фінансів - особа незмінна?

- Ви дивуєте мене, маркізо; ви говорите зі мною, як вкладниця.

- З дуже простої причини: я бажаю помістити до вас капітал і, природно, бажаю знати, чи надійна у вас фірма.

- Право, маркізо, я не можу здогадатися, до чого хилиться ваша розмова.

- Я серйозно кажу вам, дорогий пане Фуке: у мене є капітал, який обмежує мене. Мені набридло купувати землі, і я хотіла б попросити когось із моїх приятелів пустити цей капітал в оборот.

- Але я думаю, це не до поспіху?

- Навпаки, навіть дуже до поспіху.

- Добре. Ми потім поговоримо про це.

- Ні, не потім, оскільки я привезла гроші сюди.

І вона вказала на скриню; потім вона відкрила її, і очам Фуке постали зв'язки банківських квитків і купа золота.

Фуке піднявся зі стільця одночасно з пані де Бельєр; на хвилину він задумався, потім раптом позадкував і впав у крісло, закривши обличчя руками.

- Ах, маркіза, маркіза!

- У чому справа?

- Якої ви думки про мене, якщо пропонуєте мені такі речі?

- Але що ж ви уявили? Скажіть.

- Ці гроші... адже ви привезли їх для мене, ви привезли їх тому, що почули про моє скрутне становище. Ах, не відпирайтеся! Я вгадав. Хіба я не знаю вашого серця?

- Ну і чудово! Раз ви його знаєте, ви бачите, що я пропоную вам його.

- Значить, я вгадав! - вигукнув Фуке. - Право, пані, я ніколи не давав вам приводу так ображати мене.

- Ображати вас! - промовила вона, збліднувши. - Ось дивна педантичність у людей! Адже ви говорили, що любите мене. І в ім'я цієї любові просили, щоб я поступилася своєю честю, репутацією! А коли я пропоную вам гроші, ви відмовляєтеся від них!

- Маркізо, маркізо, вам надавалася повна свобода оберігати те, що ви називаєте репутацією і честю. Надайте ж і мені свободу захищати мою гідність. Нехай я буду розорений, нехай я впаду під тягарем моїх власних помилок, навіть під тягарем докорів сумління, але, заклинаю вас усім святим, не завдавайте мені цього останнього удару!

- Ви говорите безрозсудно, пане Фуке, - сказала маркіза.

- Дуже може бути, маркізо.

- І безжально.

Фуке схопився за груди, немов силкуючись придушити внутрішнє хвилювання.

- Обсипайте мене докорами, маркізо, - простонав він, - я не відповідатиму вам.

- Ви не хочете прийняти від мене доказ дружньої прихильності?

- Не хочу.

- Погляньте на мене, пане Фуке.

Очі маркізи загорілися.

- Я пропоную вам свою любов.

- О маркіза!.. - міг тільки вимовити Фуке.

- Чи чуєте? Я кохаю вас, кохаю давно; у жінок, як і в чоловіків, буває помилковий сором, помилкова педантичність, я давно кохаю вас, але не хотіла зізнатися в цьому.

- Ах! - промовив Фуке, сплеснувши руками.

- І ось я вам зізнаюся... Ви на колінах благали мене про кохання, я відмовляла вам; я була такою ж сліпою, як і ви в цю хвилину. А тепер я сама пропоную вам свою любов.

- Так, любов, але тільки одну любов.

- І любов, і саме себе, і життя моє! Все, все, все!

- Я не винесу такого щастя!

- А ви будете тоді щасливі? Говоріть, говоріть... якщо я буду ваша, вся ваша?

- Це найвище блаженство!

- Так володійте ж мною. Але якщо я заради вас поступаюся забобоном, то і ви зобов'язані поступитися своєю педантичністю заради мене.

- Маркізо, маркізо, не спокушайте мене!

- Фуке, одне слово «ні» - і я зараз же відчиняю ці двері. - І вона показала на двері, що виходили на вулицю. - І ви ніколи більше мене не побачите. А якщо «так» - я піду за вами всюди, із заплющеними очима, одна, без захисту, без жалю, без нарікання. А це моє придане!

- Це ваше розорення, - сказав Фуке, перекидаючи скриню так, що папери і золото висипалися на підлогу, - тут мільйонні статки.

- Рівно мільйон... Тут мої коштовності, які не знадобляться мені більше, якщо ви не кохаєте мене; не знадобляться і в тому разі, якщо ви мене кохаєте так само сильно, як я вас кохаю!

- О, це занадто велике щастя для мене! Занадто велике! - вигукнув Фуке. - Я поступаюся, я здаюся, я переможений вашим коханням. Я приймаю придане...

- А ось і сама наречена! - засміялася маркіза, кидаючись у його обійми.

CIII. Божа земля

А в цей час Бекінгем і де Вард їхали разом, як добрі приятелі, дорогою, що веде з Парижа до Кале.

Бекінгем так поспішав, що скасував більшу частину своїх візитів.

Він зробив один загальний візит принцу, принцесі, молодій королеві та королеві-вдовиці.

Герцог розцілувався з де Гішем і Раулем; запевнив першого в цілковитій повазі до нього, а другого - у своїй відданості та вічній дружбі, перед якою безсилі час і відстань.

Фургони з поклажею рушили вперед; сам Бекінгем виїхав увечері в кареті в супроводі всієї своєї свити.

Де Варда ображало, що цей англієць начебто тягне його на буксирі, і він перебирав у своєму спритному розумі всілякі засоби уникнути цих ланцюгів, але не міг знайти жодного підходящого, і волею-неволею йому довелося поплатитися за свій кепський характер і злий язик.

Зрештою, зваживши всі обставини, де Вард поклав речі до валізи, найняв двох коней і в супроводі тільки одного лакея вирушив до тієї застави, де мав пересісти в карету Бекінгема.

Герцог прийняв свого супротивника якнайкраще. Він посунувся, щоб дати йому можливість сісти зручніше, запропонував йому цукерок і прикрив його коліна собольим хутром. Потім вони почали говорити про двір, не згадуючи про принцесу, про принца, не торкаючись його сім'ї, про короля, замовчуючи про його невістку, про королеву-матір, оминаючи її невістку, про англійського короля, уникаючи називати його сестру.

Ось чому ця подорож, що супроводжувалася тривалими зупинками, була чарівною.

Бекінгем, справжній француз за розумом і освітою, був у захваті від такого цікавого супутника.

Дорогою вони то закушували, то куштували коней на прекрасних луках, то полювали на зайців, бо Бекінгем віз із собою хортів. Словом, час минав непомітно.

Залишаючи Францію, Бекінґем тужив найбільше за новою француженкою, яку він привіз до Парижа; його думки були сповнені спогадів, а отже, жалю.

І коли він мимоволі занурювався в замисленість, де Вард замовкав і намагався не заважати йому.

Така чуйність, напевно, зачепила б Бекінгема і, можливо, змінила б його ставлення до де Варда, якби той не дивився на нього злими очима, з єхидною посмішкою.

Інстинктивна ненависть незнищенна: ніщо не може її загасити; іноді шар попелу покриває її, але під ним вона розжарюється ще сильніше.

Виснаживши весь запас дорожніх розваг, вони доїхали нарешті до Кале.

Це було до кінця шостого дня подорожі.

Ще напередодні люди герцога поїхали вперед, щоб найняти човен для переїзду на маленьку яхту, яка лавірувала на очах берега або зупинялася, - коли відчувала, що її білі крильця втомилися, - на відстані двох-трьох гарматних пострілів від берега.

Частинами весь екіпаж герцога було звезено на яхту, і Бекінгему доповіли, що все готово і він може коли завгодно переправитися сам, разом із французьким дворянином - своїм супутником.

Нікому й на думку не спадало, що французький дворянин не був приятелем герцога.

Бекінгем велів передати командиру яхти, щоб він тримав її напоготові; море було тихим, все віщувало чудовий захід сонця, і герцог вирішив відплисти тільки в ніч, а ввечері хотів прогулятися піщаним берегом.

Він звернув увагу оточуючих на чудове видовище: небо на горизонті червоніло пурпуром, і пухнасті хмари здіймалися амфітеатром від сонячного диска до зеніту, наче гірські хребти, нагромаджені один на одного.

Тепле повітря, солонуватий запах моря, ласкавий подих вітерця, а вдалині - темні обриси яхти, де на тлі червоного неба снасті переплiталися, наче мереживо, на тлі переплетених снастей; там і тут на обрії вітрила, схожі на крила чайок, які ширяють над морем, - цією картиною справді можна було замилуватися. Натовп роззяв супроводжував лакеїв у роззолочених лівреях, сприймаючи управителя і секретаря за господаря і його приятеля.

Що стосується Бекінгема, просто одягненого в сірий атласний жилет і ліловий оксамитовий камзол, у капелюсі, насунутому на очі, без орденів і шиття, то ані його, ані де Варда, що був увесь у чорному, як стряпчий, не помічали зовсім.

Люди герцога отримали наказ тримати човен напоготові біля молу, але не під'їжджати до берега раніше, ніж їх покличе герцог або його друг.

- Зберігайте спокій, що б ви не побачили, - сказав герцог, навмисно підкресливши останню фразу.

Пройшовши кілька кроків берегом, Бекінгем звернувся до де Варда:

- Мені здається, пане, що нам час... Починається приплив; хвилин за десять вода так змочить пісок, по якому ми ходимо, що ми не відчуватимемо під ногами землі.

- Мілорд, я до ваших послуг; але...

- Але ми перебуваємо ще на землі короля; ви це хотіли сказати?

- Зрозуміло.

- У такому разі ходімо далі. Бачите клаптик землі, оточений з усіх боків водою; вода прибуває і скоро заллє острівець. Цей острівець, напевно, не належить нікому, окрім пана бога, тому що його не нанесено на карти. Бачите ви його?

- Бачу, ми навіть не зможемо дістатися до нього зараз, не промочивши ноги.

- Нам буде дуже зручно на цій маленькій сцені. Як вам здається?

- Я почуватимуся добре скрізь, де моя шпага матиме честь схреститися з вашою, мілорде.

- Так йдемо туди! Я в розпачі, що через мене ви промочите собі ноги, пане де Вард; але зате ви можете сказати королю: «Господарю, я не бився на землі вашої величності». Можливо, це занадто тонко, але така вже ваша природа, панове французи! Не ображайтеся, це надає особливої принади вашому розуму, принади, властивої тільки вашій нації. Знаєте, треба нам поспішити, пане де Вард, вода піднімається, і скоро настане ніч.

- Я не додавав кроку, тільки щоб не йти попереду вашої світлості. Скажіть, мілорде, у вас ще не промокли ноги?

- Поки що ні. Погляньте-но в той бік: бачите, мої люди дивляться на нас і бояться, як би ми не потонули. Дивіться, як кумедно танцює човен на гребенях хвиль, але від цього видовища в мене робиться морська хвороба. Дозвольте мені повернутися до них спиною.

- Зауважте, мілорде, що тоді сонце буде вам бити прямо в очі.

- Ну, ввечері промені його слабкіші, до того ж воно скоро зайде, тож не турбуйтеся.

- Як вам завгодно, мілорд.

- Я розумію, пане де Вард, я вам дуже вдячний. Бажаєте зняти камзол? Буде зручніше.

- Згоден.

Бекінгем зняв камзол і кинув його на пісок. Де Вард наслідував його приклад.

Обриси двох фігур, що здавалися з берега білими примарами, ясно вимальовувалися на тлі червоно-фіолетової імли, що спускалася з неба на землю.

- Чесне слово, герцог, ми не можемо тепер відступити! - сказав де Вард. - Чи відчуваєте ви, як ваші ноги грузнуть у піску?

- Так, по саму щиколотку, - відповів Бекінгем.

- Я до ваших послуг, герцог.

Де Вард узяв шпагу, герцог теж.

- Пане де Вард, - заговорив тоді Бекінгем, - ще одне останнє слово... Я з вами б'юся тому, що ви мені не подобаєтеся, тому, що ви понівечили мені серце глузуванням з моєї пристрасті, яку я справді відчуваю зараз, за яку готовий віддати життя. Ви зла людина, пане де Вард, і я докладу всіх старань, щоб убити вас, бо я відчуваю, якщо ви не

помрете зараз від моєї шпаги, то в майбутньому заподієте багато зла моїм друзям. Ось що я хотів вам сказати, пане де Вард.

І Бекінгем поклонився.

- А я, мілорде, зі свого боку відповім вам так: досі ви просто були мені не до душі, але тепер, коли ви розгадали мене, я вас ненавиджу і зроблю все можливе, щоб убити вас.

І де Вард поклонився Бекінгему.

Тієї ж хвилини шпаги схрестилися - у темряві блиснули блискавки. Обидва противники майстерно володіли зброєю; перші випади виявилися безрезультатними. А ніч швидко опускалася на землю; стало так темно, що доводилося нападати і парирувати удари навмання.

Раптом де Вард відчув, що шпага його в щось уперлася: він влучив у плече Бекінгема. Шпага герцога опустилася разом із рукою.

- О! - застогнав він.

- Я вас зачепив, чи не так, мілорде? - запитав де Вард, відступаючи кроку на два назад.

- Так, пане, але зачепили легко.

- Проте ж ви опустили шпагу.

- Це мимоволі, від дотику холодної сталі, але я вже оговтався. Почнемо знову, якщо вам завгодно, милостивий государю.

І, з відчайдушною відвагою зробивши випад, він поранив маркіза в груди.

- І я також зачепив вас, - сказав він.

- Ні, - відповів де Вард, не рушивши з місця.

- Вибачте, але я помітив, що у вас сорочка в крові... - промовив Бекінгем.

- А! - вигукнув оскаженілий де Вард. - Так ось же вам!

І, напружуючи всі свої сили, він пронизав руку Бекінгема біля ліктя. Шпага пройшла між двох кісток. Бекінгем відчув, що в нього віднялася права рука; він простягнув ліву, перехопив шпагу, що ледве не випала з руки, яка повисла, і, перш ніж де Вард встиг зайняти оборонну позицію, пространомив йому груди.

Де Вард захитався, ноги в нього підкосилися, і, не встигнувши витягнути шпагу, що застрягла в руці герцога, він звалився в червонувату від вечірнього освітлення воду, що тепер пофарбувалася в справжній червоний колір.

Де Вард був живий. Він усвідомлював наближення смертельної небезпеки: вода швидко піднімалася. І герцог також бачив цю небезпеку. Зібравшись із силами, він із болісним криком висмикнув шпагу з руки; потім, звернувшись до де Варда, запитав його:

- Ви живі, маркіз?

- Так, - відповів де Вард ледь чутним голосом; він захлинався від крові, що заливала йому горло, - але сили слабшають.

- То як же бути? Ви можете йти?

І Бекінгем поставив його на одне коліно.

- Усе скінчено, - простогнав де Вард і знову впав. - Покличте своїх людей, - попросив він, - інакше я потону.

- Гей, ви! - крикнув Бекінгем. - Човен сюди! Жвавіше, причалюйте!

Матроси одразу ж запрацювали веслами, але вода прибувала швидше, ніж рухався човен.

Бекінгем побачив, що хвиля ось-ось накриє де Варда; тоді лівою, здоровою рукою він підхопив супротивника знизу за талію і підняв із землі. Хвиля облила герцога до пояса, але він навіть не похитнувся. Він пішов у напрямку до берега. Але тільки-но він зробив кроків десять, як нова хвиля, вища і лютіша за першу, обдала його груди, збила з ніг і зовсім захлеснула.

Потім, коли вона втекла, на піску залишилися герцог і непритомний де Вард.

Тієї ж миті чотири матроси, зрозумівши небезпеку, кинулися з човна в море і в одну секунду опинилися біля герцога. Вони застигли від жаху, коли побачили, що їхній пан обливається кров'ю.

Вони хотіли забрати його.

- Ні, ні! - запротестував герцог. - Спершу знесіть маркіза на берег!

- Смерть, смерть французу! - пролунав глухий нарікання англійців.

- Назад! - вигукнув герцог, з гордим жестом піднімаючись на ноги. - Зараз же виконуйте мій наказ. Негайно доставте пана де Варда на берег, або я вас усіх перевішаю!

У цей час під'їхав човен. Керуючий і секретар вискочили з нього і підійшли до маркіза. Він не подавав жодних ознак життя.

- Доручаю вам цю людину, - сказав їм герцог, - ви мені відповідаєте за неї головою. На берег! Перенесіть пана де Варда на берег!

Маркіза дбайливо взяли на руки, перенесли і поклали на сухий пісок, куди не досягав морський приплив. Кілька цікавих та п'ять-шість рибаків зібралися на березі, приваблені дивним видовищем: двоє чоловіків билися по пояс у воді.

Англійці передали їм пораненого в ту хвилину, коли він прийшов до тями і розплющив очі. Секретар герцога вийняв з кишені туго набитий гаманець і передав найповажнішому на вигляд рибаків.

- Ось вам від мого пана, герцога Бекінгема, - додав він, - доглядайте за маркізом де Вардом дбайливіше.

І він повернувся в супроводі своїх людей до човна, на який з великими труднощами перебрався Бекінгем, упевнившись заздалегідь у тому, що де Вард поза небезпекою. На де Варда накинули камзол герцога і понесли його на руках у місто.

CIV. Потрійне кохання

Після від'їзду Бекінгема де Гіш уявив, що світ безроздільно належить йому.

У принца не залишилося більше жодного приводу для ревнощів; крім того, шевальє де Лоррен абсолютно заволодів ним, і принц надав усім у будинку цілковиту свободу.

Король, захоплений принцесою, вигадував все нові розваги, щоб зробити приємним її перебування в Парижі, тож не минало дня без якогось свята в Пале-Роялі або прийому у принца.

Король розпорядився, щоб у Фонтенбло були зроблені приготування до переїзду двору, і всі намагалися потрапити в число запрошених. Принцеса була зайнята з ранку до вечора. Її язик і перо не зупинялися ні на хвилину. Розмови її з де Гішем ставали дедалі жвавішими, що часто буває передвістям пристрасті.

Коли погляд робиться важким під час обговорення кольору матерії, коли ціла година минає в пересудах щодо якості або запаху якогось саше або квітки, то хоча слова таких розмов можуть чути всі, але зітхання і жести видно не всім.

Наговорившись досхочу з паном де Гішем, принцеса базікала з королем, який акуратно щодня відвідував її. Час минав в іграх, складанні віршів; кожен вибирав якийсь девіз, емблему; ця весна була не тільки весною природи, вона була юністю народу, очолюваного Людовіком XIV.

Король змагався з усіма в красі, молодості та люб'язності. Він був закоханий у всіх красивих жінок, навіть у свою дружину - королеву.

Але за всієї своєї могутності він бував дуже боязкий на перших порах. Ця боязкість утримувала його в межах звичайної ввічливості, і жодна жінка не могла похвалитися, що він надавав їй перевагу перед іншими. Можна було передбачити, що той день, коли він заявить про свої почуття, і стане зорею нової ери; але він мовчав, і пан де Гіш, користуючись цим, залишався королем любовних інтриг усього двору.

Мало-помалу він зайняв певне місце в домі принца, який любив його і намагався якомога більше наблизити до себе. Замкнений від природи, він до приїзду принцеси надто усамітнювався, а коли вона приїхала - майже не відходив від неї.

Усі навколишні помітили це, а особливо злий геній, шевальє де Лоррен, до якого принц був надзвичайно прив'язаний за його веселі, хоч і злі витівки та за вміння вигадувати різноманітні розваги.

Шевальє де Лоррен, бачачи, що де Гіш загрожує зайняти його місце в принца, вдався до рішучого засобу. Він просто-напросто втік, залишивши принца у крайньому подиві.

Першого дня принц майже не помітив його відсутності, бо де Гіш був поруч і ті години дня і ночі, коли він не розмовляв із принцесою, самовіддано присвячував принцу.

Але наступного дня принц, не знаходячи нікого під рукою, запитав, куди подівся шевальє. Йому відповіли, що про це нікому не відомо.

Де Гіш, провівши весь ранок із принцесою за вибором шиття і бахроми, прийшов втішати принца. Але після обіду треба було зайнятися оцінкою тюльпанів і аметистів, і де Гіш знову пішов у кабінет принцеси.

Принц залишився наодинці; була година його туалету; він почувався найнещаснішою людиною у світі й знову запитав, чи не знає хто-небудь, де шевальє.

- Ніхто нічого про нього не знає, - була все та ж відповідь.

Тоді принц, не знаючи, куди подітися від нудьги, вирушив, як був, у халаті й папільйотках, до дружини. Там він знайшов ціле збіговисько молоді, яка сміялася й перешіптувалася в кутах: тут група жінок, що обступили чоловіка, і ледве стримуваний сміх, а там - Манікан і Малікорн, обложені Монтале, мадемуазель де Тонне-Шарант та іншими реготушками.

Віддалік від цих груп сиділа принцеса; стоячи перед нею на колінах, де Гіш тримав на долоні розсипані перли і дорогоцінні камені, які вона перебирала своїми тонкими білими пальчиками.

В іншому кутку влаштувався гітарист і награвав іспанські сегідільї, від яких принцеса була в захваті відтоді, як молода королева почала їх співати, - з якимось особливо сумним відтінком; різниця була тільки в тому, що фрази, які іспанка вимовляла зі сльозами на віях, що тремтять на сльозах, англійка наспівувала з посмішкою, що давала змогу бачити її перламутрові зубки.

Цей кабінет, битком набитий молоддю, був найвеселішим видовищем.

При вході принц був вражений виглядом стількох людей, які веселилися без нього. Його взяла така заздрість, що він мимоволі вигукнув, як дитина:

- Що ж це таке! Ви тут бавитеся, а я там нудьгую один!

Усі відразу притихли, як від удару грому змовкає цвіріньканння птахів.

Де Гіш моментально схопився на ноги. Малікорн сховався за спідниці Монтале. Манікан випростався і став у церемонну позу. Гітарист сунув гітару під стіл і прикрив її килимом.

Одна принцеса не рушила з місця і, усміхаючись, відповіла чоловікові:

- Адже ви займаєтеся туалетом у цей час.

- І ви навмисне його вибрали, щоб веселитися, - проворчав принц.

Ця фраза стала сигналом до загальної втечі: жінки розлетілися, як зграя зляканих птахів; гітарист розтанув, як тінь; Малікорн, не перестаючи ховатися за спідниці Монтале, встиг прошмигнути за драпірування. Що стосується Манікана, то він прийшов на допомогу де Гішу, який, зрозуміло, весь час стояв біля принцеси, і обидва вони

хоробро витримали натиск. Граф був занадто щасливий, щоб сердитися на принца; але принц був дуже злий на свою дружину.

Йому потрібен був привід для сварки, і таким приводом йому послужило зникнення цього натовпу, який веселився до його приходу і був збентежений його появою.

- Чому ж усі розбіглися, щойно я увійшов? - ображено й гордовито промовив він.

На це принцеса холодно відповіла, що, коли з'являється очільник дому, домочадці з поваги намагаються триматися подалі.

Говорячи це, вона влаштувала таку кумедну міну, що де Гіш і Манікан не могли втриматися від сміху; принцеса захохотіла слідом за ними; загальні веселощі заразливо подіяли на самого принца, тож йому довелося сісти; коли він сміявся, його фігура втрачала свою важливість і гідність.

Переставши реготати, він розсердився ще більше. Його злило, власне, те, що він сам не міг зберегти серйозність.

Він дивився злими очима на Манікана, не наважуючись вилити свій гнів на графа де Гіша.

За його знаком обидва вони вийшли з кімнати. А принцеса, залишившись одна, стала сумно перебирати перли, не сміялася більше і мовчала.

- Як це мило, - надувся принц, - у вас мене зустрічають як чужого.

І він пішов у крайньому роздратуванні.

Дорогою йому трапилася Монтале, яка чергувала в кімнаті, суміжній із кабінетом принцеси.

- На вас приємно подивитися, але тільки з-за дверей.

Монтале зробила глибокий реверанс.

- Я не цілком розумію, що ваша високість зволите мені сказати.

- Я повторюю, мадемуазель, що коли ви регочете всі разом у кімнаті у принцеси, то всякий сторонній, якщо він не залишається за дверима, виявляється зайвим.

- Зрозуміло, ваша високість говорите це не про себе?

- Навпаки, мадемуазель, я говорю це і думаю саме про себе! Мені влаштували не дуже-то люб'язну зустріч. Ще б пак! Саме в той час, коли в моєї дружини - тобто в моєму домі - музикують і веселяться, коли й мені, своєю чергою, хочеться трошки розважитися, всі тікають!.. Що ж це означає? Певно, за моєї відсутності робиться щось погане...

- Але сьогодні було все те саме, що і вчора та раніше, - виправдовувалася Монтале.

- Невже! Значить, кожен день регочуть так, як сьогодні!...

- Звичайно, ваша високість.

- І щодня відбувається те саме?

- Усе те саме, ваша високість.

- І щодня таке саме бренькання?

- Ваша високість, гітара була тільки сьогодні; але коли її не було, грали на скрипці та на флейті: жінкам нудно без музики.

- Чорт забирай! А чоловікам?

- Які ж чоловіки, ваша високість?

- Пан де Гіш, пан де Манікан та інші.

- Але ж вони - наближені вашої високості.

- Так, так, ваша правда, мадемуазель.

І принц пішов на свою половину. Він задумливо опустився в глибоке крісло, навіть не глянувши в дзеркало.

- І куди це зник шевальє! - промовив він.

Біля крісла стояв лакей.

- Ніхто не знає, де він, ваша високість.

- Знову ця відповідь!.. Першого, хто скаже мені «не знаю», я прожену зі служби.

При цих словах принца всі розбіглися абсолютно так само, як зникли при його появі гості принцеси. Тоді принц прийшов у невимовну лють. Він штовхнув ногою шифоньєрку, яка розлетілася на шматочки.

Потім він вирушив на галерею і холоднокровно скинув на землю емалеву вазу, порфіровий глечик і бронзовий канделябр. Здійнявся страшний гуркіт. Збіглися люди.

- Що до вподоби вашій високості? - наважився боязко запитати начальник варти.

- Я займаюся музикою, - відповідав принц, скрегочучи зубами.

Начальник варти послав за придворним лікарем. Але раніше за лікаря з'явився Малікорн і доповів принцу:

- Ваша високість, шевальє де Лоррен слідує за мною.

Принц глянув на Малікорна й усміхнувся. І справді, до кімнати увійшов шевальє.

CV. Ревнощі пана де Лоррена

Герцог Орлеанський скрикнув від задоволення, побачивши шевальє де Лоррена.

- Ах, як я радий! - сказав він. - Якими долями? Усі говорили, що ви зникли.

- Так, ваша високість.

- Що ж це, каприз?

- Каприз? Чи смію я вередувати, перебуваючи поруч із вашою високістю? Глибока повага...

- Ну добре, повагу ми відкладемо вбік, ти щодня доводиш протилежне. Я тебе прощаю. Чому ти зник?

- Тому що я не був потрібен вашій високості.

- Як так?

- Біля вашої високості стільки людей цікавіших, ніж я. Я відчував, що не в силах змагатися з ними. І я пішов.

- У всьому цьому немає ні краплі здорового глузду. Що це за люди, з якими ти не хотів змагатися? Гіш?

- Я нікого не називаю.

- Але ж це ж дурниці! Чим тобі заважає Гіш?

- Я не кажу цього, ваша високість. Не примушуйте мене. Ви знаєте, що Гіш мій добрий друг.

- Тоді хто ж?

Шевальє прекрасно знав, що цікавість посилюється, як спрага, коли в людини забирають простягнуту склянку.

- Ні, я хочу знати, чому ти зник.

- Я помітив, що соромлюся...

- Кого?

- Принцесу.

- Як так? - запитав здивований герцог.

- Дуже просто. Можливо, Її Високість відчуває щось на кшталт ревнощів, бачачи прихильність, яку ви зволите мені виявляти.

- Вона дала тобі зрозуміти це?

- Ваша високість, з деякого часу принцеса не звертається до мене з жодним словом.

- З якого часу?

- Відтоді, як пан де Гіш подобається їй більше, ніж я, і вона почала його приймати у всякий час.

Герцог почервонів.

- У всякий час... Що ви сказали, шевальє? - суворо вимовив він.

- Ось бачите, ваша високість, я вже накликав на себе ваше невдоволення. Я так і знав.

- Річ не в незадоволенні, - ви вживаєте дивні вирази. У чому ж принцеса виявляє перевагу Гішу перед вами?

- Я замовкаю, - відповів шевальє з церемонним поклоном.

- Навпаки, я наполягаю на тому, щоб ви говорили. Якщо ви через це пішли, значить, ви дуже ревниві?

- Хто любить, той завжди ревнивий, ваша високість. Хіба ви самі на зволите ревнувати Її Високість? Хіба ваша високість не засмутилися б, якби постійно бачили біля принцеси когось, до кого вона виявляє явне благовоління? Але ж дружба таке ж почуття, як і кохання. Ваша високість іноді надавали мені найбільшу честь, називаючи мене своїм другом.

- Так, так... Але ось знову двозначність. Знаєте, шевальє, ви не майстер розмовляти.

- Яка двозначність, ваша високість?

- Ви сказали: виявляє явне благовоління... Що ви маєте на увазі під благоволінням?

- Рівно нічого особливого, ваша високість, - сказав кавалер найблагодушнішим тоном. - Ну, наприклад, коли чоловік бачить, що дружина запрошує до себе якогось чоловіка переважно перед іншими; коли цей чоловік завжди перебуває в її узголів'я або в дверцят її карети; коли нога цього чоловіка вічно по сусідству з сукнею цієї жінки; коли вони обидва раз у раз опиняються поряд, хоча в перебігу розмови цього зовсім не треба; коли букет жінки виявляється однакового кольору зі стрічками чоловіка; коли вони разом займаються музикою, сідають поруч за вечерю; коли з появою чоловіка розмова переривається; коли чоловік, який за тиждень до того здійснився, не може бути в неї... тоді...

- Тоді... Договорюй же!

- Тоді, ваша високість, мені здається, чоловік має право ревнувати. Але ж ці дрібниці не мають жодного стосунку до нашої розмови.

Принц, мабуть, хвилювався і відчував внутрішню боротьбу; нарешті він вимовив:

- Але ви все-таки не пояснили мені, чому ви втекли. Ви зараз мені заявили, що боялися соромити, та ще додали, що помітили з боку принцеси пристрасть до товариства де Гіша.

- Ваша високість, цього я не говорив!

- Ні, сказали.

- Якщо сказав, то тому, що не бачив тут нічого особливого.

- Однак щось ви все-таки в цьому бачили?

- Ваша високість, ви ставите мене в скрутне становище.

- Потреби немає, продовжуйте. Якщо ваші слова - правда, навіщо вам ніяковіти?

- Сам я завжди кажу правду, ваша високість, але я вагаюся, коли доводиться повторювати те, що говорять інші.

- Повторювати? Значить, щось говорять?

- Зізнаюся, це так.

- Хто ж?

Шевальє зобразив обурення.

- Ваша високість, - сказав він, - ви піддаєте мене справжньому допиту, поводячись зі мною, як із підсудним... А тим часом всякий гідний дворянин намагається забути чутки, які долітають до його вух. Ваша високість вимагаєте, щоб я перетворив порожню балаканину на цілу подію.

- Однак, - вигукнув з досадою принц, - адже ви ж втекли саме через ці чутки!

- Я повинен сказати правду. Мені говорили, що пан де Гіш постійно перебуває в товаристві принцеси, ось і все; повторюю, найбезневинніша і абсолютно дозволена розвага. Не будьте несправедливі, ваша високість, не впадайте в крайність, не перебільшуйте. Вас це не стосується.

- Як! Мене не стосуються чутки про постійні відвідини моєї дружини Гішем?..

- Ні, ваша високість, ні. І те, що я кажу вам, я сказав би самому де Гішу - до такої міри вважаю безневинними його залицяння до принцеси... я сказав би це їй самій. Однак ви розумієте, чого я боюся? Я боюся уславитися ревнивцем за обов'язком, через вашу прихильність до мене, тоді як я ревнивець із дружби до вас. Я знаю вашу слабкість, знаю, що, коли ви кохаєте, ви знати нічого не хочете, крім вашої любові. Ви любите принцесу, та й чи можна не любити її? Подивіться ж, у якому безвихідному становищі я опинився. Принцеса обрала серед ваших друзів найкрасивішого і найпривабливішого; вона так зуміла вплинути на вас на його користь, що ви стали нехтувати всіма іншими. А ваша зневага - смерть для мене; з мене досить немилості її високості. Ось тому-то, ваша високість, я і вирішив поступитися місцем фавориту, щастю якого я заздрю, хоча маю до нього колишню щиру дружбу і захоплення. Скажіть, чи можна заперечити проти цього міркування? Хіба мою поведінку не можна назвати поведінкою доброго друга?

Принц узявся за голову і почав куйовдити волосся. Мовчання тривало досить довго, тож шевальє міг оцінити дію своїх ораторських прийомів. Нарешті принц сказав:

- Ну, слухай, говори все, будь відвертим. Ти знаєш, я вже помітив дещо на кшталт цього з боку цього навіженого Бекінґема.

- Ваша високість, не звинувачуйте принцесу, інакше я покину вас. Як! Невже ви її підозрюєте?

- Ні, ні, шевальє, я ні в чому не підозрюю мою дружину. Але все-таки... я бачу... зіставляю...

- Бекінгем був просто божевільний.

- Божевільний, на поведінку якого ти мені відкрив очі.

- Ні, ні, - з жвавістю перебив шевальє, - не я відкрив вам очі, а де Гіш. Не треба змішувати.

І він вибухнув уїдливим сміхом, що нагадував шипіння змії.

- Ну так, ти сказав тільки кілька слів. Гіш виявив більше завзяття.

- Ще б пак, я думаю! - продовжував шевальє тим самим тоном. - Він відстоював святість вівтаря і домашнього вогнища.

- Що таке? - грізно вимовив принц, обурений цим глузуванням.

- Звичайно. Хіба пану де Гішу не належить перше місце у вашій свиті?

- Словом, - сказав, дещо заспокоївшись, принц, - ця пристрасть Бекінгема була помічена?

- Зрозуміло!

- Ну добре! А пристрасть пана де Гіша теж усі бачать?

- Ваша високість, ви знову зволите помилятися: ніхто не говорить про те, що пан де Гіш палає пристрастю.

- Ну добре, добре!

- Ви бачите самі, ваша високість, що було б у сто разів ліпше залишити мене на моїй самоті, ніж роздмухувати безглузді підозри, які принцеса матиме право вважати злочинними.

- Що ж треба робити, по-твоєму?

- Не треба звертати ані найменшої уваги на суспільство цих нових епікурейців, тоді всі чутки поступово затихнуть.

- Подивимося, подивимося.

- О, часу в нас достатньо, небезпека не велика! Головне для мене - не втратити вашої дружби. Більше мені й думати нема про що.

Принц похитав головою, немов хотів сказати: тобі нема про що, а в мене турбот по горло.

Підійшла година обіду, і принц послав за принцесою. Йому принесли відповідь, що Її Високість не вийде до парадного столу, а буде обідати в себе.

- Це моя вина, - сказав принц. - Я проявив себе ревнивцем, і тепер на мене за це дуються.

- Пообідаємо самі, - сказав шевальє зітхнувши. - Шкода Гіша.

- О, Гіш не буде довго сердитися, він добрий!

- Ваша високість, - раптом заговорив шевальє, - мені спала на думку гарна думка. Під час нашої розмови я, здається, засмутив вашу високість. Значить, я повинен і залагодити все... Я піду відшукаю графа і приведу його.

- Яка в тебе добра душа, шевальє.

- Ви так сказали, ніби це дуже здивувало вас.

- Чорт забирай! Як ти злопам'ятний!

- Можливо; принаймні зізнайтеся, я вмію загладжувати заподіяне мною зло.

- Так, визнаю.

- Ваша високість, будь ласка, зачекайте на мене кілька хвилин.

- Добре, йди... Я поки приміряю свої нові костюми.

Шевальє пішов, скликав слуг і віддав їм накази. Вони розійшлися хто куди; залишився один тільки камердинер.

- Піди дізнайся зараз же, - сказав він йому, - чи не у принцеси пан де Гіш. Можеш ти це зробити?

- Дуже легко, ваша милість. Я запитаю в Малікорна, а він дізнається від мадемуазель Монтале. Тільки не варто питати, вся прислуга пана де Гіша розійшлася, а з нею разом, напевно, пішов і він сам.

- Все-таки дізнайся краще.

Не минуло й десяти хвилин, як камердинер повернувся. Він із таємничим виглядом викликав свого пана на чорні сходи й провів у якусь комірчину з вікном у сад.

- Що таке? У чому справа? - запитав шевальє. - Навіщо такі обережності?

- Погляньте під той каштан.

- Ну?.. Ах, боже мій, це Манікан... Чого ж він чекає?

- Зараз побачите. Хвилиночку терпіння... Тепер бачите?

- Я бачу... одного, двох... чотирьох музикантів з інструментами, а за ними самого де Гіша. Що він тут робить?

- Він чекає, щоб відчинили двері на фрейлінські сходи. Тоді він підніметься до принцеси, і в неї за обідом буде нова музика.

- Але ж це прекрасно, те, що ти говориш.

- Ви так вважаєте, ваша милість?

- Тобі це сказав пан Малікорн?

- Він самий.

- Значить, від тебе кохає?

- Він любить Його Високість принца.

- Заради чого ж?

- Він хоче вступити на службу до принца.

- Чорт забирай, доведеться взяти його. Цікаво, скільки ж він дав тобі за це?

- Це секрет, але його можна продати, ваша милість.

- Я тобі плачу за нього сто пістолів. Тримай!

- Дякую, ваша милість! Дивіться. Двері відчиняються, жінка впускає музикантів...

- Це Монтале?

- Тихіше, пане, не вимовляйте голосно цього імені. Назвати Монтале - все одно що назвати Малікорна. Не порозумілися з одним, не порозумієтеся з іншим.

- Добре. Я нічого не бачив.

- А я нічого не отримував, - сказав камердинер, ховаючи гаманець.

Упевнившись, що де Гіш увійшов до принцеси, шевальє повернувся до принца, який встиг чудово вбратися і весь сяяв.

- Кажуть, - вигукнув шевальє, - що король обрав сонце своєю емблемою; щиро кажучи, ваша високість, ця емблема більше підходить вам.

- Ну що ж Гіш? - запитав він.

- Не знайдений! Тікав, випарувався. Ваша ранкова витівка налякала його. Його ніде немає.

- Чорт забирай, цей пустоголовий здатний, мабуть, узяти коней та й поїхати у свій маєток. Бідолашний малий! Та нічого, ми викличемо його назад. Давай обідати.

- Зачекайте, ваша високість, сьогодні вже такий день, що мені спадають на думку різні щасливі думки. І ось тепер у мене нова думка.

- Яка?

- Ваша високість, принцеса на вас сердиться, і вона має рацію. Вам треба чимось порадувати її. Ступайте до неї обідати.

- О, адже це можуть сприйняти за слабкість!

- Яка ж це слабкість, це доброта! Принцеса нудиться, упускає сльози в тарілку. У неї червоні очі. А чоловікові не слід доводити до сліз дружину. Ідіть же, ваша високість, ідіть!

- Але ж я велів подати обідати сюди.

- Повноті, повноті, ваша високість! Ми тут помремо з нудьги. У мене серце не на місці, як згадаю, що принцеса там одна. Та й вам буде не по собі, хоч ви й напускаєте на себе суворість. Візьміть і мене із собою; це буде чарівно. Ручаюся, що ми повеселимося. Адже ви завинили сьогодні вранці.

- Шевальє, шевальє! Ти даєш мені погану пораду!

- Я даю вам добру пораду. До того ж ви зараз чарівні: вам так пасує ваша лілова сукня із золотим шиттям. Ваша зовнішність вразить принцесу більше, ніж ваш вчинок. Ви зачаруєте принцесу. Наважуйтеся ж, ваша високість.

- Ти мене переконав, йдемо.

І принц попрямував із шевальє на половину принцеси. Шевальє встиг шепнути на вухо лакею:

- Постав людей біля запасного виходу! Щоб ніхто не міг втекти! Негайно!

І за спиною герцога він увійшов у передню покоїв принцеси.

Лакеї хотіли було доповісти про їхнє прибуття, але шевальє, посміхаючись, сказав:

- Не доповідайте. Його Високість хоче зробити сюрприз.

CVI. Принц ревнує до де Гіша

Принц галасливо відчинив двері, як людина, що заходить із найдобрішими намірами, яка не сумнівається, що принесе задоволення, або як ревнивець, що розраховує застати зненацька.

Принцеса, підкорена звуками музики, кинула розпочатий обід і танцювала, забувши про все.

Її кавалером був де Гіш. Він стояв на одному коліні, піднявши руки і напівзакривши очі, як іспанські танцюристи, з палаючим поглядом і ласкавими жестами. Принцеса пурхала навколо нього, усміхнена, спокуслива. Монтале захоплювалася. Лавальєр, сидячи в куточку, мрійливо дивилася на танцюристів.

Неможливо описати, яку дію справила на цих щасливих людей поява принца. І так само важко описати, як подіяв на Філіпа вигляд цих щасливих людей.

Граф де Гіш не в силах був встати. Принцеса завмерла, не докінчивши па, не здатна вимовити ні слова. А шевальє де Лоррен, притулившись до одвірка, спокійно посміхався, як людина, що відчуває найпростодушніше захоплення.

Блідість принца, судомні посмикування його рук і ніг насамперед вразили присутніх. Звуки музики змінилися глибокою тишею.

Скориставшись загальним мовчанням, шевальє де Лоррен шанобливо привітав принцесу і де Гіша, намагаючись з'єднати їх у цьому привітанні як господарів.

Принц, підійшовши до них, хрипло промовив:

- Дуже радий, дуже радий. Я йшов сюди, думаючи застати вас хворою і сумною, а застав у розпалі задоволень. Відрадно бачити. Здається, мій дім - найвеселіший дім на світі.

Потім, повернувшись до де Гіша, він додав:

- Я не знав, що ви такий прекрасний танцюрист, графе.

Потім, знову звернувшись до дружини, продовжував:

- Будьте люб'язнішими зі мною. Коли у вас влаштовуються такі веселощі, запрошуйте і мене... А то я зовсім занедбаний.

Де Гіш встиг цілком опанувати себе і з уродженою гордістю, яка так личила йому, вимовив:

- Ваша високість, ви добре знаєте, що моє життя у вашому розпорядженні. Коли буде потрібно віддати його, я готовий. А сьогодні потрібно тільки танцювати під спів скрипки, і я танцюю.

- І ви маєте рацію, - холодно сказав принц. - А ви не помічаєте, принцесо, що ваші дами викрадають у мене друзів. Адже пан де Гіш не ваш друг, пані, а мій. Якщо ви хочете обідати без мене, у вас є ваші дами. Зате, коли я обідаю один, при мені мають бути мої кавалери; не оббирайте мене зовсім.

Принцеса відчула і докір, і урок. Вона вся почервоніла.

- Ваша високість, - заперечила вона, - до приїзду до Франції я не знала, що принцеси займають там таке ж становище, як жінки в Туреччині. Я не знала, що тут заборонено бачити чоловіків. Але якщо така ваша воля, я буду їй підкорятися. Можливо, ви побажаєте загородити мої вікна залізними ґратами, так, будь ласка, не соромтеся.

Ця репліка, що викликала посмішку в Монтале і де Гіша, знову наповнила гнівом серце принца.

- Дуже мило, - промовив він, ледь стримуючись. - Як шанобливо зі мною поводяться в моєму власному домі!

- Ваша високість, ваша високість, - шепнув шевальє на вухо принцу так, щоб усі бачили, що він його заспокоює.

- Ходімо! - відповів йому принц, так різко повернувшись, що мало не штовхнув принцесу.

Шевальє пішов за ним у його кабінет, де принц, кинувшись на стілець, дав повну волю своїй люті.

Шевальє підняв очі до неба, склав руки і не вимовляв жодного слова.

- Твоя думка? - запитав принц.

- О, ваша високість, становище дуже серйозне!

- Це жахливо! Таке життя не може більше тривати.

- Що за нещастя, справді! - вигукнув шевальє. - А ми-то сподівалися, що після від'їзду цього шаленого Бекінгема все буде спокійно.

- А стало ще гірше!

- Цього я не кажу, ваша високість.

- Ти не говориш, але я говорю. Бекінгем ніколи не наважився б зробити і чверті того, що ми бачили.

- Чого ж саме?

- Та як же! Сховатися для того, щоб танцювати, прикинутися хворою, щоб наодинці пообідати з ним!

- Ні, ні, ваша високість!

- Так, так! - вигукував принц, підбиваючи сам себе, як примхлива дитина. - Тільки я не маю наміру це терпіти.

- Ваша високість, вийде скандал...

- Е, чорт забирай! Зі мною не соромляться, а я маю соромитися? Зачекай на мене, шевальє, я зараз.

Принц сховався в сусідній кімнаті й запитав у слуги, чи повернулася з капели королева-мати.

Анна Австрійська була щаслива. У її сім'ї панувала злагода, народ був у захваті від молодого короля, державні доходи збільшувалися, зовнішній світ був забезпечений, - словом, усе обіцяло їй спокійне майбутнє. Іноді вона докоряла собі, згадуючи про бідного юнака, якого вона прийняла, як мати, і прогнала, як мачуха.

Несподівано до неї увійшов герцог Орлеанський.

- Матінко, - вигукнув він, зачиняючи за собою двері, - так не може тривати!

Анна Австрійська підняла на нього свої прекрасні очі і зітхнула.

- Про що ви говорите?

- Про принцесу.

- Вірно, цей божевільний Бекінгем надіслав їй якогось прощального листа?

- О ні, матінко, справа зовсім не в Бекінгемі. Принцеса вже знайшла йому заступника.

- Філіпе, що ви говорите? Ваші слова вкрай легковажні.

- Хіба ви не помітили, що пан де Гіш раз у раз буває у неї, що він постійно з нею?

Королева сплеснула руками і розреготалася.

- Філіпе, - сказала вона, - ви позитивно хворі.

- Від цього мені не легше, матінко, я дуже страждаю.

- І ви вимагаєте, щоб вас лікували від хвороби, яка існує тільки у вашій уяві? Ви бажали б, ревнивець, щоб вас підтримали, схвалили вашу поведінку, хоча ваші ревнощі не мають жодних підстав.

- Ну ось, тепер ви починаєте говорити про цього те саме, що говорили про того.

- Але ж і ви, сину мій, - сухо промовила королева, - поводитеся стосовно цього абсолютно так само, як і стосовно того.

Трохи зачеплений, принц поклонився.

- Але якщо я вам наведу факти, ви повірите?

- Сину мій, в усьому іншому, крім ревнощів, я повірила б вам без жодного посилання на факти, але щодо ревнощів я цього не обіцяю.

- Отже, я розумію ваші слова так, що ваша величність наказує мені мовчати і забути про все.

- Жодним чином, ви мій син, і мій материнський обов'язок - бути до вас поблажливою.

- Ах, доведіть до кінця свою думку: ви маєте бути поблажливими до мене як до божевільного.

- Не перебільшуйте, Філіпе, і бережіться представити свою дружину як істоту зіпсовану.

- Але факти!

- Я слухаю.

- Сьогодні вранці о десятій годині у принцеси грала музика.

- Безневинна річ.

- Пан де Гіш розмовляв із нею наодинці... Так, я й забув вам сказати, що останній тиждень він слідує за нею, як тінь.

- Друже мій, якби вони робили що-небудь погане, вони б ховалися.

- Прекрасно! - вигукнув герцог. - Я тільки й чекав, щоб ви це сказали. Запам'ятайте ж гарненько. Сьогодні вранці, повторюю, я захопив їх зненацька і абсолютно ясно висловив їм своє невдоволення.

- І будьте впевнені, що цього достатньо, а можливо, ви навіть перестаралися у своєму невдоволенні. Ці молоді жінки образливі. Закинути їм помилку, якої вони не робили, іноді все одно, що сказати, що вони могли б її зробити.

- Добре, добре, почекайте. Запам'ятайте, що ви сказали, матінко: «Сьогоднішнього уроку достатньо, і якби вони робили що-небудь погане, то ховалися б».

- Так, я це запам'ятаю.

- Ну так от, каючись, що вранці я погарячкував, і уявляючи, що Гіш дується і сидить у себе, я вирушив до принцеси. Вгадайте ж, що я там застав? Знову музику, танці і де Гіша. Його там ховали.

Анна Австрійська насупила брови.

- Це недобре, - зауважила вона. - Що ж сказала принцеса?

- Нічого.

- А Гіш?

- Теж... Утім, ні... Він пробурмотів якусь зухвалість...

- Який же ви зробили висновок, Філіпе?

- Що я обдурений, що Бекінгем був тільки ширмою, а справжній герой - Гіш.

Анна знизала плечима.

- А далі?

- Я хочу видалити Гіша так само, як Бекінгема, і буду просити про це короля, якщо тільки...

- Якщо тільки?

- Якщо тільки ви, матінко, самі не візьметеся за це, ви, така розумна і добра.

- Ні, я не стану.

- Що ви кажете, матінко!

- Послухайте, Філіпе, я не маю наміру щодня говорити людям неприємності. Молодь мене слухається, але цей вплив дуже легко втратити... А головне, адже ніщо не доводить винуватості Гіша.

- Він мені не подобається.

- А це вже ваша особиста справа.

- Добре, коли так, я знаю, що мені робити! - палко промовив принц.

Анна подивилася на нього із занепокоєнням.

- Що ж ви придумали? - запитала вона.

- А ось що: щойно він прийде до мене, я велю втопити його у себе в басейні.

Вимовивши цю люту погрозу, принц очікував, що королева жахнеться, але Анна залишилася абсолютно спокійною.

- Ну що ж, втопіть, - сказала вона.

Філіп був слабкий, як жінка; він став скаржитися, що ніхто його не любить і навіть рідна мати перейшла на бік його ворогів.

- Ваша мати просто дивиться далі, ніж ви, і перестала вмовляти вас, тому що ви її не слухаєте.

- Я піду до короля! - закричав він.

- Я щойно збиралася вам це запропонувати. Я зараз чекаю на його величність: він завжди відвідує мене в цей час. Розкажіть усе йому.

Вона ще не договорила цих слів, як Філіп почув шум дверей, що відчиняються в сусідній кімнаті, і швидкі кроки короля. Принц злякався і поспішно вибіг у бічні двері, залишивши королеву саму. Анна Австрійська розреготалася і сміялася до приходу короля.

Як турботливий син, Людовик зайшов довідатися про здоров'я королеви-матері. Крім того, він хотів повідомити їй, що приготування до від'їзду у Фонтенбло закінчені.

Почувши її сміх, він заспокоївся і сам засміявся.

Анна Австрійська взяла його за руку і весело сказала:

- Знаєте, я страшенно пишаюся тим, що я іспанка.

- Чому, ваша величність?

- Тому що іспанки, у всякому разі, кращі за англійок.

- Не розумію.

- Скажіть, відколи ви одружилися, вам доводилося коли-небудь дорікати королеві?

- Жодного разу.

- Але ж усе-таки минув уже деякий час, як ви одружені. А ваш брат одружений лише два тижні...

- І що ж?

- І вже вдруге скаржиться на принцесу.

- Як, знову Бекінгем?

- Ні, тепер Гіш.

- Ось як! Значить, принцеса порядна кокетка.

- Боюся, що так.

- Бідний братик! - розсміявся король.

- Я бачу, ви пробачаєте кокетство?

- Коли йдеться про принцесу, пробачаю, бо по суті своїй принцеса не кокетлива.

- Можливо, але брат вашої величності через це втрачає голову.

- Чого ж він хоче?

- Він збирається втопити Гіша.

- Яка жорстокість!

- Не смійтеся, він справді доведений до відчаю. Придумайте який-небудь вихід.

- Охоче зроблю все, що можу, щоб врятувати Гіша.

- Якби брат чув вас, він склав би проти вас змову, як ваш дядько проти вашого батька.

- Ні, Філіп мене любить, і я його люблю. Ми з ним не станемо сваритися. Але, однак же, як бути?

- Ви маєте заборонити принцесі кокетувати, а Гішу залицятися.

- Тільки-то? Ну, мій брат склав собі надто високе поняття про королівську владу... жарт сказати: виправити жінку! Чоловіка - ще куди не шло.

- Як же ви візьметеся за справу?

- Гіш людина розсудлива, я зумію його переконати одним словом.

- А принцеса?

- Це буде важче. Тут одного слова мало. Доведеться скласти для неї цілу проповідь.

- І треба поспішати.

- О, я обіцяю докласти всіх зусиль. Та ось сьогодні після обіду репетиція балету.

- І ви будете говорити проповідь, танцюючи?

- Так, матінко.

- І обіцяєте навернути її на шлях істинний?

- Я викореню єресь або переконанням, або вогнем.

- У добрий час! Тільки не вплутуйте мене в цю справу. Принцеса ні за що мені цього не пробачила б. Адже я свекруха, мені треба ладнати з невісткою.

- Государыня, король візьме все на себе. Знаєте, я передумав. Чи не краще піти до принцеси і поговорити з нею.

- Це, мабуть, занадто урочисто.

- Так що ж? Для проповіді потрібна урочистість, а то ж скрипки можуть заглушити добру половину моїх доводів. Крім того, треба ж перешкодити братові в його лютих задумах... Принцеса тепер у себе?

- Я думаю.

- Які ж головні пункти звинувачення?

- Ось вони, у двох словах: вічно музика... постійні відвідування Гіша... підозра в тому, що від чоловіка ховаються...

- Докази?

- Ніяких.

- Добре. Так я йду. - І король почав розглядати в дзеркалах свій ошатний костюм і прекрасне обличчя, сліпуче, немов алмази на сукні.

- Принц знову дується і ховається? - запитав він.

- Так, вогонь і вода не тікають одне від одного з такою стрімкістю, як ці двоє.

- Матінко, цілую ваші ручки, найкрасивіші у всій Франції.

- Бажаю успіху, государе... Будьте миротворцем.

- Я не вдаюся до послуг посла, - відповів Людовик. - Значить, я матиму успіх.

Він зі сміхом пішов і всю дорогу поправляв то костюм, то перуку.

CVII. Посередник

Коли король з'явився у принцеси, всі відчули жваве занепокоєння. Збиралася гроза, і шевальє де Лоррен, що сновигав серед групи придворних, з пожвавленням і радістю помічав і оцінював усі ознаки, що віщували її. Як і передбачала Анна Австрійська, участь короля надала події урочистого характеру.

У ті часи, в 1662 році, сварка між братом короля і його дружиною і втручання короля в сімейні справи брата були подією важливою. Не дивно, що найсміливіші люди, які оточували графа де Гіша, з жахом розбіглися на всі боки. Та й сам граф, піддавшись загальній паніці, пішов до себе.

Хоч як король був зайнятий майбутньою справою, це не завадило йому окинути поглядом знавця два ряди молодих гарненьких придворних дам, які вишикувалися в галереях і скромно опустили перед ним очі.

Усі вони червоніли, відчуваючи на собі королівський погляд. Лише одна фрейліна, з довгим шовковистим волоссям і ніжною шкірою, зблідла і похитнулася, хоча подруга раз у раз підштовхувала її ліктем. Це була Лавальєр, яку Монтале підбадьорила в такий спосіб, бо вона сама ніколи не відчувала нестачі хоробрості.

Король мимоволі озирнувся. Усі голови, що встигли піднятися, знову опустилися. Тільки білява голівка залишилася нерухомою: здавалося, Лавальєр виснажила весь запас своїх сил.

Увійшовши до принцеси, Людовик застав свою невістку напівлежачою на подушках. Вона встала і зробила реверанс, пробурмотівши кілька слів вдячності за честь, яку їй надали. Потім вона знову сіла, але слабкість і безсилля були вочевидь удаваними, оскільки чарівний рум'янець грав на її щоках, а очі, злегка почервонілі від кількох нещодавно пролитих сльозинок, тільки загорілися ще яскравіше.

Король сів і зараз же завдяки своїй спостережливості помітив сліди безладу в кімнаті і сліди хвилювання на обличчі принцеси. Він прийняв веселий і невимушений вигляд.

- Мила сестро, - почав він, - о котрій годині вам завгодно буде приступити сьогодні до репетиції балету?

Принцеса повільно і млосно похитала своєю чарівною голівкою.

- Ах, государе, - сказала вона, - будьте милостиві, вибачте мене цього разу; я щойно збиралася попередити вашу величність, що сьогодні я не в змозі брати участь у репетиції.

- Як! - вимовив король із деяким здивуванням. - Хіба вам нездужає, мила сестро?

- Так, государю.

- Так треба покликати лікаря.

- Ні, лікарі безсилі проти моєї хвороби.

- Ви мене лякаєте.

- Господарю, я хочу просити у вашої величності дозволу повернутися в Англію.

Король здивувався ще більше:

- В Англію! Що ви кажете, сестро моя?!

- Я змушена сказати це, государе, - рішуче промовила онука Генріха IV.

Її прекрасні чорні очі засяяли.

- Мені дуже прикро звертатися до вашої величності з таким проханням. Але я дуже нещасна при дворі вашої величності. Я хочу повернутися до своїх рідних.

- Сестро! Сестро!

Король підійшов до неї ближче.

- Вислухайте мене, государю, - продовжувала молода жінка, мало-помалу зачаровуючи співрозмовника своєю красою. - Я звикла страждати. Ще в ранній молодості мене принижували, нехтували мною. О, не заперечуйте, государю! - сказала вона з посмішкою.

Король почервонів.

- Отже, кажу я, я могла б подумати, що бог породив мене на світ для цього, мене, доньку могутнього короля; але, оскільки він позбавив мого батька життя, він міг так само позбавити мене гордості. Я багато страждала і завдавала великих страждань моїй матері. Але я дала клятву, що, якщо коли-небудь досягну незалежного становища, хоча б становища простої трудівниці, яка своїми руками заробляє хліб, я не потерплю приниження. Цей час настав. Я досягла того становища, яке мені належить за правом народження: я наблизилася до трону. Я думала, що, поєднуючись шлюбом із французьким принцом, я знайду в ньому родича, друга, рівного, але бачу, що знайшла в ньому тільки володаря. І це мене обурює, государю. Моя мати нічого про це не дізнається. Ви ж, кого я так шаную і... так люблю...

Король затремтів: жоден жіночий голос не хвилював його так, як голос принцеси.

- Ви, государе, все знаєте, раз ви прийшли сюди, і, можливо, зрозумієте мене. Якби ви не прийшли, я б сама пішла до вас. Я хочу, щоб мені дозволили виїхати. Сподіваюся, що ви настільки делікатні, що зрозумієте мене і надасте мені заступництво.

- Сестро, сестро! - пробурмотів король, змішавшись від цього стрімкого натиску. - Чи подумали ви про всі наслідки затіяного вами кроку?

- Господарю, я ні про що не думаю, я просто підкоряюся почуттю. На мене нападають, я інстинктивно захищаюся.

- Але що вам зробили, скажіть, будь ласка?

Принцеса, як можна бачити, вдалася до звичайного жіночого прийому: з обвинуваченої вона стала обвинувачкою. Прийом цей слугує вірною ознакою провини, але жінки завжди вміють отримати з нього вигоду.

Король і не помітив, як, прийшовши до неї з питанням: «Що ви зробили моєму братові?» - натомість запитав: «Що вам зробили?»

- Що мені зробили? - перепитала принцеса. - О, государю, треба бути жінкою, щоб зрозуміти це. Мене змусили лити сльози.

І своїм тоненьким перлинно-білим пальчиком вона витерла свої затуманені очі і знову почала плакати.

- Сестро моя, заспокойтеся, благаю вас, - сказав король, підійшовши до неї і взявши її вологу і тремтливу ручку.

- Господарю, насамперед мене позбавили друга мого брата. Мілорд Бекінгем був приємним і веселим гостем, земляком, який знав усі мої звички, майже товаришем, з яким ми в колі інших наших друзів провели стільки щасливих днів у моєму дивовижному Сент-Джемському парку.

- Але ж він був закоханий у вас, сестро!

- Порожній привід! Яке має значення, - сказала вона серйозним тоном, - чи був герцог Бекінгем закоханий у мене чи ні? Хіба мені небезпечний закоханий?.. Ах, государю, далеко не достатньо, щоб чоловік був закоханий.

І вона посміхнулася так ніжно, так лукаво, що король відчув, як його серце спочатку забилося, потім завмерло.

- Але дозвольте, адже брат ревнував! - перебив король.

- Добре, я це розумію, це причина. Він ревнував, і Бекінгема прогнали.

- Чому ж прогнали?

- Ну, видалили, усунули, звільнили, назвіть це як вам буде завгодно, государ. Так чи інакше, один із перших дворян Європи був змушений покинути французький двір Людовика Чотирнадцятого, немов сільський хлопець, через якийсь погляд або букет. Це негідно

найгалантнішого двору... Вибачте, государе, я забула, що, кажучи так, я зазіхаю на вашу верховну владу.

- Повірте, сестро, що зовсім не я вилучив герцога Бекінгема... Він мені дуже подобається.

- Не ви? - підхопила принцеса. - А, тим краще! Вона так зуміла підкреслити слова «тим краще», ніби хотіла сказати «тим гірше».

Настало довге мовчання.

Потім принцеса знову заговорила:

- Отже, пан Бекінгем поїхав... тепер я знаю, чому його видалили і ким... Мені здавалося, що після цього настане спокій... Але ні... Принц знаходить новий привід. І ось...

- І ось, - з пожвавленням промовив король, - з'являється інший. Дуже природно. Ви прекрасні, і вас завжди будуть любити.

- У такому разі, - вигукнула принцеса, - біля мене завжди буде пустеля. О, я знаю, що цього-то і хочуть, це-то мені і готують. Але ні: я вважаю за краще повернутися в Лондон. Там мене знають і цінують. Там я не буду боятися, що моїх друзів назвуть моїми коханцями. Фі, яка негідна підозра! Принц втратив у моїх очах весь престиж, відколи я побачила в ньому тирана.

- Перестаньте, заспокойтеся! Уся провина мого брата в тому, що він любить вас.

- Кохає мене? Принц любить мене? Ах, государю!..

І Генрієтта голосно розреготалася.

- Принц ніколи не полюбить жінку, - сказала вона. - Принц занадто любить самого себе. Ні, на жаль для мене, принц належить до найгіршого розряду ревнивців: він ревнивий без любові.

- Зізнайтеся, однак же, - сказав король, який відчував явне збудження від цієї хвилюючої розмови, - зізнайтеся, що Гіш любить вас.

- Ах, государю, я, право, не знаю!

- Ви повинні бачити це. Закоханий завжди видає себе.

- Пан де Гіш нічим себе не видав.

- Сестро, сестро, ви занадто старанно захищаєте пана де Гіша.

- Я? Бог із вами, государе, бракувало тільки, щоб і ви почали підозрювати мене.

- Ні, ні, принцесо, - з жвавістю заперечив король, - не засмучуйтеся, не плачте! Заспокойтеся, благаю вас.

Але вона плакала, великі сльози текли по її руках. Король став поцілунками осушувати їх.

Принцеса глянула на нього так сумно і так ніжно, що Людовик був вражений у саме серце.

- Ви не відчуваєте жодних почуттів до Гіша? - запитав він із занепокоєнням, яке не підходило до його ролі посередника.

- Ніяких, рішуче ніяких.

- Отже, я можу заспокоїти брата?

- Ах, государе, його нічим не заспокоїш. Не вірте, що він ревнує. Йому наговорили, він наслухався поганих порад. У принца неспокійний характер.

- Коли справа стосується вас, не дивно турбуватися.

Принцеса опустила очі й замовкла. Король теж. Він усе ще тримав її руку.

Як здалося обом, це мовчання тягнулося цілу вічність.

Принцеса потихеньку вивільнила руку. Тепер вона була впевнена в перемозі. Поле битви залишилося за нею.

- Принц скаржиться, - несміливо промовив король, - що ви надаєте перевагу його товариству і його бесіді перед товариством інших.

- Пане государе, принц тільки дивиться в дзеркало та придумує підступи проти жінок із шевальє де Лорреном. Поспостерігайте самі, государю.

- Добре, я поспостерігаю. Але яку відповідь передати моєму братові?

- Відповідь? Мій від'їзд.

- Знову ви повторюєте це слово! - необережно вигукнув король, ніби десятихвилинна бесіда мала змінити наміри принцеси.

- Господарю, я не можу бути тут щасливою, - вимовила вона. - Пан де Гіш заважає принцу. Що ж, і його вишлють?

- Якщо потрібно, то чому ж ні? - з усмішкою відповідав Людовик XIV.

- Ну, а після пана де Гіша... про якого я, втім, буду шкодувати, попереджаю вас, государю...

- Ви будете про нього шкодувати?

- Без сумніву. Він люб'язний, ставиться до мене дружньо, розважає мене.

- Ви знаєте, якби брат чув вас, - промовив король, злегка зачеплений, - то я не взявся б мирити вас, навіть не спробував би.

- Господарю, чи можете ви завадити принцу ревнувати мене до першого зустрічного? Але ж пан де Гіш зовсім не перший зустрічний!

- Знову! Попереджаю вас, що я, як добрий брат, переймуся нарешті упередженням до пана де Гіша.

- Ах, государю, - сказала принцеса, - благаю вас, не заражайтеся ні симпатіями, ні упередженнями принца! Залишайтеся королем. Так буде краще і для вас, і для всіх.

- Ви чарівна насмішниця, сестро, і я розумію, чому навіть ті, над ким ви смієтеся, обожнюють вас.

- Чи не тому, государю, ви, кого я обрала своїм захисником, збираєтеся перейти на бік моїх переслідувачів?

- Я ваш переслідувач? Бережи мене бог!

- У такому разі, - млосно продовжувала вона, - виконайте моє прохання. Відпустіть мене в Англію.

- Ні, ніколи! - вигукнув Людовик XIV.

- Значить, я тут полонянка?

- Так, ви в полоні у Франції.

- Що ж мені тоді робити?

- Дозвольте, сестро, я вам скажу.

- Слухаю, ваша величність.

- Замість того щоб оточувати себе вітряними друзями... замість того щоб бентежити нас вашим усамітненням, будьте завжди з нами, будемо жити дружною сім'єю. Слів немає, пан де Гіш дуже люб'язний кавалер, але ми, хоча й не володіємо його розумом...

- Господарю, навіщо ця скромність?

- Ні, я кажу правду. Можна бути королем і водночас розуміти, що маєш менше шансів подобатися, ніж той чи інший придворний.

- Я готова заприсягтися, государе, що ви не вірите жодному сказаному вами слову.

Король із ніжністю подивився на принцесу.

- Можете ви обіцяти мені не проводити час у вашій кімнаті з чужими і дарувати своє дозвілля нам? Хочете, укладемо наступальний і оборонний союз проти спільного ворога?

- Так, государю, але чи вірний ви союзник?

- Побачите.

- А коли почнеться наш союз?

- Сьогодні.

- Я сама складу договір!

- Добре.

- А ви підпишете?

- Не читаючи.

- О, якщо так, государю, обіцяю вам чудеса! Адже ви світило двору, і коли ви з'явитеся на нашому небосхилі...

- Ну?..

- Усе засяє.

- О, принцесо, принцесо! - вигукнув Людовик XIV. - Ви знаєте, що все світло виходить від вас. Щоправда, я обрав своїм девізом сонце, але це тільки емблема.

- Господарю, ви лестите вашій союзниці, отже, збираєтеся її обдурити, - сказала принцеса, погрожуючи королю тонким пальчиком.

- Як! Ви вважаєте, що я вас обманюю, запевняючи вас у своїй дружбі?

- Так.

- А що ж спонукає вас сумніватися?

- Одна річ.

- Одна-єдина?

- Так.

- Яка ж? Я був би дуже нещасливий, якби не міг впоратися з однією-єдиною річчю.

- Ця річ не у вашій владі, государе, вона сильніша за навіть самого господа бога.

- Що це за річ?

- Минуле.

- Я не розумію вас, принцесо, - сказав король саме тому, що прекрасно зрозумів.

Принцеса взяла його за руку.

- Господарю, - посміхнулася вона, - я мала нещастя так довго не подобатися вам, що часто запитую себе, як могли ви обрати мене своєю невісткою?

- Ви мені не подобалися?

- Повно, не заперечуйте!

- Дозвольте!

- Ні, ні, я ж пам'ятаю.

- Наш союз починається з цієї хвилини! - вигукнув король із несправжнім запалом. - Не будемо згадувати про минуле, ні ви, ні я. У мене перед очима сьогодення. Ось воно. Дивіться!

Він підвів принцесу до дзеркала, де відбилася розчервоніла красуня, побачивши яку, не встояв би навіть святий.

- Але все-таки я боюся, - прошепотіла вона, - що в нас не вийде міцного союзу.

- Ви хочете, щоб я приніс клятву? - запитав король, збуджений тим обертом, якого набула їхня бесіда.

- О, я не відмовилася б від клятви! - сказала принцеса. - З нею справа завжди здається точнішою.

Король схилив коліна, а вона з усмішкою, яку не передати ні художнику, ні поетові, віддала йому обидві руки, до яких він притиснув своє палаюче обличчя. Ні він, ні вона не знаходили слів.

Король відчув, як принцеса забирає в нього руки, що легко ковзнули по його щоках. Він негайно ж підвівся і вийшов із кімнати.

Придворним впав у вічі його яскравий рум'янець, і вони зробили висновок, що сцена була бурхлива. Але шевальє де Лоррен поспішив зауважити:

- Заспокойтеся, панове! Коли його величність у гніві, він блідне.

CVIII. Порадники

Король пішов від принцеси у страшному збудженні, причину якого і сам не міг би собі пояснити. І справді, неможливо зрозуміти таємну гру дивних симпатій, які раптово, без жодної причини спалахують у двох створених для взаємного кохання серцях, інколи після багатьох років повної байдужості.

Чому Людовик раніше майже ненавидів принцесу? Чому тепер він знаходив цю саму жінку такою прекрасною, такою бажаною? Чому сама

принцеса, зацікавлена іншим, уже цілий тиждень виявляла королю виняткову увагу?

Людовик не збирався спокушати принцесу. Узи, що з'єднували Генрієтту з його братом, були для нього або здавалися йому нездоланною перешкодою. Він був навіть занадто далекий від цієї перешкоди, щоб помітити її існування. Але, перебуваючи у владі пристрастей, що грають нашим серцем і до яких штовхає нас юність, ніхто не може сказати, де він зупиниться, навіть той, хто заздалегідь врахував усі ймовірності успіху або падіння. Що ж стосується принцеси, то її потяг до короля зрозуміти неважко: вона була молодою, кокетливою і пристрасно жадала поклоніння. Це була одна з тих нестримних, рвучких натур, які, виступивши на сцену, готові пройти по палаючому вугіллю, щоб викликати оплески і крики глядачів.

Отже, не було нічого дивного, що, у міру руху вперед, вона перейшла від обожнювання Бекінгема до де Гіша, який перевершував Бекінгема достоїнством, що його так цінують жінки, а саме своєю новизною; отже, скажемо ми, не було нічого особливого в тому, що честолюбство принцеси дійшло до того, що вона жадала захоплення короля, який був не лише першим за положенням у своєму царстві, а й справді був одним із найпрекрасніших і найрозумніших людей.

Для пояснення почуття, що раптово спалахнуло у Людовіка до своєї невістки, психологія навела б різні банальності, а біологія вказала б на таємну спорідненість натур. У принцеси були чарівні чорні очі, у Людовика - блакитні. Принцеса була сміховинна й експансивна, Людовик потайливий і схильний до меланхолії. Випадку завгодно було, щоб вони зіткнулися вперше на ґрунті спільної зацікавленості у вирішенні сімейного конфлікту: від зіткнення ці дві протилежні натури спалахнули. Людовик повернувся до себе в переконанні, що принцеса найспокусливіша жінка при дворі. Принцеса ж, залишившись сама, із захопленням думала про непереборне враження, яке вона справила на короля.

Але її почуття залишалося пасивним, а в короля воно проявлялося бурхливо: Людовик був тоді молодий і легко спалахував; до того ж він не зважав ні на які перепони для здійснення своїх бажань.

Король повідомив принцу, що все залагоджено, принцеса має до нього цілковиту повагу і найщирішу прихильність, але в неї гордий і недовірливий характер і треба щадити її самолюбство. Принц заперечив йому своїм звичайним у розмовах із братом кисло-солодким тоном, що він не може до пуття пояснити собі самолюбство жінки, яка чинить далеко не бездоганно, і що загалом постраждала особа в цій справі, безперечно, він, принц.

На це король відповів йому досить різким тоном, який показував, як близько до серця брав він інтереси своєї невістки:

- Принцеса, слава богу, поза підозрою.

- З боку інших - так, я погоджуюся, - відповів принц, - але я говорю про себе.

- І вам, брате мій, я скажу, - продовжував король, - що поведінка принцеси не заслуговує вашого осуду. Так, звісно, вона молода жінка, мабуть, неуважна і навіть дивна, але в глибині душі - благородна. Англійський характер не завжди добре розуміють у Франції, і свобода англійських звичаїв нерідко дивує тих, хто не знає, яка душевна чистота лежить в її основі.

- Що ж, - промовив принц, починаючи дедалі більше і більше дратуватися, - якщо ваша величність даєте відпущення гріхів моїй дружині, яку я звинувачую, то, звісно, вона невинна, і мені залишається тільки замовкнути.

- Послухайте, брате, - палко заперечив король, совість якого нашіптувала йому, що принц не зовсім не правий, - послухайте, брате, все, що я кажу, і все, що роблю, спрямоване на ваше щастя. Я дізнався, що ви скаржилися на брак довіри й уваги з боку принцеси, і не хотів, щоб ваше занепокоєння тривало. Мій обов'язок охороняти щастя вашої сім'ї, як і щастя найнікчемнішого з моїх підданих. І я із задоволенням переконався, що ви тривожитеся марно.

- Отже, ваша величність переконалися в невинності принцеси, - продовжував принц, немовби ведучи допит і пильно дивлячись на свого брата, - і я схиляюся перед королівською мудрістю, але чи переконані ви в невинності тих, хто спричинив скандал, на який я скаржуся?

- Ви маєте рацію, брате, - сказав король. - Я про це подумаю.

Ці слова містили в собі і розраду, і наказ. Принц зрозумів і пішов.

Людовик же знову вирушив до матері. Розмова з братом не задовольнила його, і він відчував потребу домогтися повнішого виправдання свого вчинку.

Анна Австрійська не була такою ж поблажливою до пана де Гіша, як і до герцога Бекінгема. З перших же слів вона побачила, що Людовик не схильний до суворості. Тоді вона сама заговорила суворим тоном. Це був один зі звичайних прийомів королеви, коли їй хотілося домогтися правди. Але Людовик уже вийшов з дитячого віку; він уже майже рік був королем і навчився прикидатися.

Уважно слухаючи Анну Австрійську, він за деякими її виразними поглядами і спритними натяками переконався, що королева якщо й не вгадала, то принаймні запідозрила його слабкість до принцеси. З усіх його помічників Анна Австрійська була б найкориснішим, з усіх ворогів - найнебезпечнішим.

Тому Людовик змінив тактику. Він звинуватив принцесу, виправдав принца і спокійно вислухав усе, що його мати говорила про де Гіше, як вислуховував раніше її промови про Бекінгема. Він пішов від неї, тільки коли вона сповнилася впевненістю, що здобула повну перемогу над ним.

Увечері всі придворні зібралися на репетицію балету.

За цей час у бідного де Гіша побувало кілька відвідувачів. Одного з них він і чекав, і боявся. Це був шевальє де Лоррен. Вигляд у шевальє був найзаспокійливіший. За його словами, принц перебував у прекрасному настрої, тож можна було подумати, що на подружньому обрії немає ані найменшої хмаринки. Та й узагалі принц зовсім не злопам'ятний! З давніх-давен при дворі з легкої руки шевальє де Лоррена вважали, що з двох синів Людовика XIII принц успадкував батьківську вдачу - нерішучий, хитрий, з добрими поривами, недобрий у своїй основі, але, звісно, нешкідливий для друзів.

Шевальє схвалював Гіша, доводячи йому, що принцеса скоро зовсім візьме гору над чоловіком, і хто матиме вплив на неї, той впливатиме і на принца.

Де Гіш, людина обережна і недовірлива, відповідав:

- Можливо, шевальє; але я вважаю принцесу дуже небезпечною.

- Чим же?

- Вона стверджує, що принц не дуже захоплюється жінками.

- Це правда, - зі сміхом сказав шевальє де Лоррен.

- Тому принцеса може обрати першого зустрічного, щоб збудити ревнощі чоловіка і повернути його собі.

- Яка глибока думка! - вигукнув шевальє.

- Яка вірна! - вторив де Гіш.

І той і інший говорили не те, що думали. Де Гіш, звинувачуючи принцесу, подумки просив у неї вибачення. Шевальє, дивуючись глибині думки де Гіша, захоплював його до прірви.

Тоді де Гіш прямо запитав його, які наслідки мала ранкова сцена і особливо - сцена під час обіду.

- Але ж я вже сказав вам, - відповів шевальє де Лоррен, - усі реготали, і принц найбільше.

- Однак, - зауважив Гіш, - мені говорили про відвідування принцеси королем.

- Що ж тут дивного? Одна тільки принцеса не сміялася, і король заходив до неї, щоб її розвеселити.

- І що ж?

- Та нічого не змінилося, усе піде своїм порядком.

- І ввечері буде репетиція балету?

- Зрозуміло.

- Ви впевнені в цьому?

- Цілком.

У цей момент до кімнати зі стурбованим виглядом увійшов Рауль.

Побачивши його, шевальє, який відчував до нього, як і до всякої шляхетної людини, таємну ненависть, негайно ж піднявся з місця.

- Так, значить, ви мені радите?.. - звернувся до нього де Гіш.

- Раджу вам спати спокійно, дорогий графе.

- А я дам вам абсолютно протилежну пораду, де Гіш, - промовив Рауль.

- Який, мій друже?

- Сісти на коня і поїхати в один із ваших маєтків. Ну а там можете послухатися поради шевальє і спати скільки вашій душі завгодно.

- Як, виїхати? - вигукнув шевальє, прикидаючись здивованим. - Та навіщо ж де Гішу їхати?

- А потім - адже ви ж цього не можете не знати, - потім, що всі навперебій говорять про сцену, яка розігралася між принцом і де Гішем.

Де Гіш зблід.

- Ніхто не говорить, - відповідав шевальє, - ніхто. Ви погано обізнані, пане де Бражелон.

- Навпаки, милостивий государ, я обізнаний дуже добре і даю де Гішу дружню пораду.

Під час цієї суперечки трохи спантеличений де Гіш поперемінно поглядав то на одного, то на іншого порадника. Він відчув, що в цей момент триває гра, яка вплине на все його життя.

- Чи не правда, - звернувся шевальє до графа, - чи не правда, де Гіш, уся ця сцена була далеко не такою бурхливою, як, мабуть, думає віконт де Бражелон, який, утім, під час неї не був присутнім.

- Річ не в тім, - наполягав Рауль, - була вона бурхлива чи ні, бо я говорю не про саму сцену, а про наслідки, які вона може мати. Я знаю, що принц погрожував; я знаю, що принцеса плакала.

- Принцеса плакала? - необережно вигукнув де Гіш, сплеснувши руками.

- Ось як! - зі сміхом підхопив шевальє. - Цієї подробиці я не знав. Позитивно, ви краще за мене обізнані, пане де Бражелон.

- Ось тому-то, що я краще обізнаний, шевальє, я і наполягаю на тому, щоб Гіш поїхав.

- Вибачте, що суперечу вам, пане віконт, але ще раз повторюю, що в цьому від'їзді немає жодної потреби.

- Від'їзд був би необхідний.

- Зачекай! З чого б раптом йому їхати?

- А король? Король?

- Король? - вигукнув де Гіш.

- Попереджаю тебе, що король приймає цю справу близько до серця.

- Повно! - заспокоїв його шевальє. - Король любить де Гіша й особливо його батька. Подумайте, якщо граф поїде, це стане немовби визнанням того, що він дійсно заслуговує на осуд. Адже якщо людина ховається, значить, вона винна або боїться.

- Не боїться, а досадує, як усяка людина, яку марно звинувачують, - сказав Бражелон. - Надамо саме такого характеру його від'їзду, це дуже легко зробити. Будемо розповідати, що ми обидва доклали всіх зусиль, щоб утримати його, та ви й насправді утримуєте його, шевальє. Так, так, де Гіш, ви ні в чому не винні. Сьогоднішня сцена образила вас. Ось і все. Право, їдьте.

- Ні, де Гіш, залишайтеся, - переконував шевальє. - Залишайтеся саме тому, що ви ні в чому не винні, як каже пан де Бражелон. Ще раз вибачте, віконт, що я не згоден з вами.

- Зробіть ласку, милостивий государе, але зауважте, що вигнання, якому де Гіш сам себе піддасть, триватиме недовго. Він повернеться коли заманеться, і його зустрінуть посмішками, а гнів короля може, навпаки, накликати таку грозу, якій і кінця не видно буде.

Шевальє посміхнувся.

«Е, чорт візьми, цього-то я і домагаюся», - прошепотів він про себе, знизавши плечима.

Цей рух не вислизнув від графа. Він побоювався, що якщо покине двір, то інші можуть прийняти це за боягузтво.

- Ні, ні! - вигукнув він. - Вирішено. Я залишаюся, Бражелоне.

- Звертаюся до тебе як пророк, - сумно промовив Рауль, - горе тобі, де Гіш, горе тобі!

- Я теж пророк, тільки не пророк нещастя. Навпаки, я наполегливо повторюю вам, графе: залишайтеся.

- То ви впевнені, що сьогоднішню репетицію балету не скасовано? - запитав де Гіш.

- Абсолютно впевнений.

- Бачиш, Рауль, - промовив де Гіш, намагаючись посміхнутися, - бачиш сам, що наш двір не підготовлений до міжусобної війни, якщо він з такою ретельністю вдається до танців. Зізнайся, що це так, Раулю.

Рауль похитав головою.

- Мені більше нічого сказати, - відповів він.

- Але, нарешті, - запитав шевальє, намагаючись дізнатися, з яких джерел черпав Рауль відомості, точність яких внутрішньо не міг не визнати навіть він, - ви кажете, що добре поінформовані, пане віконт, навіть краще за мене, людину, що є найближчою до принца. Як це могло вийти?

- Ваша милість, - відповів Рауль, - я схиляюся перед такою заявою. Так, ви маєте бути чудово поінформовані і, як людина честі, не здатні сказати що-небудь, крім того, що ви знаєте, і не можете говорити інакше, ніж ви думаєте, я замовкаю, я визнаю себе переможеним і поступаюся вам полем битви.

І з виглядом людини, яка бажає тільки відпочити, він сів у просторе крісло, поки граф кликав прислугу, щоб одягнутися.

Шевальє треба було йти, але він боявся, як би Рауль, залишившись наодинці з де Гішем, не відмовив його. Тому він вдався до останнього засобу.

- Принцеса сьогодні буде сліпуча, - сказав він. - Вона вперше виступає в костюмі Помони*.

- Ах, справді! - вигукнув граф.

- Так, так, - продовжував шевальє, - вона вже розпорядилася. Ви знаєте, пане де Бражелон, що роль Весни взяв на себе сам король.

- Це буде чудово, - зрадів де Гіш, - і це, мабуть, найважливіша причина, що змушує мене залишитися. Адже я виконую роль Вертумна і танцюю з принцесою, тож без дозволу короля навіть і не міг би виїхати, мій від'їзд засмутив би балет.

- А я виконую роль простого фавна*, - сказав шевальє. - Танцюрист я неважливий, та до того ж у мене й ноги криві. До побачення, панове. Не забудьте, графе, кошик із плодами, який ви маєте піднести Помоні.

- Не забуду, будьте спокійні, - запевнив його захоплений граф.

«Ну, тепер він не поїде, можна бути впевненим», - говорив про себе шевальє де Лоррен, виходячи з кімнати.

Коли шевальє пішов, Рауль навіть не намагався переконати свого друга; він відчував, що все марно.

- Графе, - промовив він сумним мелодійним голосом, - ви віддаєтеся небезпечній пристрасті. Я вас знаю. Ви завжди впадаєте в крайнощі, та й та, кого ви кохаєте, теж... Ну добре, припустимо на хвилину, що вона полюбить вас...

- О, ніколи! - вигукнув Гіш.

- Чому ж ніколи?

- Тому що це було б жахливим нещастям для нас обох.

- Тоді, дорогий друже, замість того, щоб вважати вас необережним, дозвольте думати, що ви просто божевільний.

- Чому?

- Ви впевнені, що нічого не будете домагатися від тієї, кого ви любите?

- О так, цілком упевнений!

- Якщо так, любите її здалеку.

- Як здалеку?

- Та так. Чи не однаково, тут вона чи ні, якщо ви від неї нічого не домагаєтеся? Ну, любите її портрет або якусь річ, дану на пам'ять.

- Раулю!

- Любіть тінь, мрію, химеру; любіть любов... А, ви відвертаєтеся?... Але я замовкаю, йдуть ваші лакеї. Чи то на щастя, чи то в нещастя ви завжди можете покластися на мене, де Гіш.

- О, я в цьому впевнений!

- Ну, ось і все, що я хотів вам сказати. Причепуріться ж гарненько, де Гіш, будьте красенем. Прощавайте!

- Хіба ви не будете на репетиції балету, віконт?

- Ні, мені треба зробити один візит. Ну, обійміть мене і прощайте.

Збори було призначено в покоях короля.

З'явилися обидві королеви, принцеса, кілька придворних дам і кавалерів. Усе це товариство у вигляді прелюдії до танців зайнялося розмовами, як було заведено в ті часи.

Всупереч твердженням шевальє де Лоррена, жодна з дам не була одягнена у святковий костюм, але всіх займали багаті вбрання,

намальовані різними художниками для балету напівбогів. Так називали королів і королев, пантеоном яких був Фонтенбло.

Принц приніс малюнок, на якому він був зображений у своїй ролі. Обличчя його все ще було трохи стурбованим. Він чемно і шанобливо привітав молоду королеву і свою матір. З дружиною він розкланявся вкрай недбало і, відходячи від неї, круто повернувся на підборах. Цей уклін і цю холодність помітили.

Пан де Гіш винагородив принцесу за цю холодність поглядом, повним вогню, і принцеса, треба сказати, повернула йому цей погляд з лишком. Усі вирішили, що де Гіш ніколи не був таким гарним; погляд принцеси ніби осяяв світлом обличчя сина маршала де Граммона. Невістка короля відчула, що гроза збирається над її головою; вона також відчувала, що протягом цього дня, який так рясно дав матеріал для майбутніх подій, вона була несправедливою, можливо, навіть зрадила людину, яка кохала її з такою пристрастю, з таким запалом.

Їй здавалося, що настав момент віддати належне бідоласі, з ким так жорстоко обійшлися нині вранці. Серце її голосно говорило на користь де Гіша. Вона щиро жаліла графа, і це давало йому перевагу перед усіма іншими. В її серці не залишалося більше місця ні для чоловіка, ні для короля, ні для лорда Бекінгема - де Гіш у цю хвилину панував безроздільно.

Щоправда, принц теж був гарний, але неможливо було й порівнювати його з графом. Кожна жінка скаже, що між красою коханця і красою чоловіка величезна різниця.

Отже, після появи принца, після цього галантного сердечного привітання, зверненого до молодої королеви та королеви-матері, після легкого вільного поклону принцесі, що його відзначили придворні, все, скажемо ми, склалося так, що переваги було віддано коханцеві перед чоловіком.

Принц був занадто знатною особою, щоб помічати такі дрібниці. Немає нічого настільки дієвого, як твердо засвоєна думка про власну зверхність, щоб довести неповноцінність людині, яка вже має про саму себе таку думку.

Прийшов король. Усі намагалися прочитати прийдешні події в погляді цієї людини, яка вже починала володарювати над світом.

На противагу своєму похмурому братові, Людовик весь сяяв. Поглянувши на малюнки, які до нього протягували з усіх боків, він похвалив один і забракував інші, єдиним своїм словом створюючи щасливців або нещасних.

Раптом краєчком ока подивившись на принцесу, він помітив німу розмову між нею і графом.

Король закусив губу і підійшов до королев:

- Ваші величності, мене зараз сповістили, що у Фонтенбло все приготовлено згідно з моїми розпорядженнями.

Усією залою пробіг шепіт задоволення. Король прочитав на всіх обличчях палке бажання отримати запрошення на свято.

- Я їду завтра, - додав він.

Запанувало глибоке мовчання.

- І прошу всіх присутніх супроводжувати мене.

Радісна посмішка осяяла всі обличчя. Один тільки принц залишався, як і раніше, в поганому настрої.

Один за одним до короля стали підходити вельможі, які поспішали подякувати його величності за запрошення.

Підійшов де Гіш.

- Ах, графе, - сказав йому король, - а я не помітив вас.

Граф поклонився. Принцеса зблідла.

Де Гіш збирався відкрити рота, щоб виголосити подяку.

- Графе, - зупинив його король, - тепер якраз час озимих посівів. Я впевнений, що ваші нормандські фермери дуже зраділи б вашому приїзду до себе в маєток.

Після цієї жорстокої витівки король повернувся спиною до нещасного графа.

Тепер зблід і де Гіш. Він зробив два кроки до короля, забувши, що можна тільки відповідати на запитання його величності.

- Я, здається, погано зрозумів, - пролепетав він.

Король злегка повернув голову і, кинувши на Гіша один із тих холодних і пильних поглядів, які, наче ніж, встромлялися в серце людей, що впали в немилість, повільно викарбував:

- Я сказав: у ваш маєток.

На лобі графа виступив холодний піт, пальці розтиснулися й упустили капелюх.

Людовик кинув погляд на матір, щоб підкреслити перед нею повноту своєї влади. Він відшукав також торжествуючий погляд брата і переконався, що той задоволений помстою. Нарешті він зупинив свої очі на принцесі. Принцеса посміхалася, розмовляючи з пані де Ноайль. Вона нічого не чула або вдавала, що не чула.

Шевальє де Лоррен теж дивився своїм завзятим ворожим поглядом, схожим на таран, що трощить перешкоди. Один тільки де Гіш залишився в кабінеті короля. Поступово всі розійшлися.

Перед очима нещасного миготіли якісь тіні.

Страшним зусиллям волі він опанував себе і поспішив додому, де на нього чекав Рауль, який не позбувся похмурих передчуттів.

- Ну що, як? - прошепотів він, побачивши свого друга, який увійшов нетвердим кроком, без капелюха, з блукаючим поглядом.

- Так, так... це вірно... так...

Більше де Гіш нічого не міг вимовити. Він без сил повалився в крісло.

- А вона?.. - запитав Рауль.

- Вона?.. - вигукнув нещасний, піднімаючи до нього гнівно стиснутий кулак. - Вона!..

- Що вона робить?

- Сміється.

І сам злощасний вигнанець вибухнув істеричним реготом. Потім упав навзнак. Його було знищено.

CIX. Фонтенбло

Уже чотири дні чудові сади Фонтенбло були пожвавлені безперервними святами і веселощами. Пан Кольбер був завалений роботою: вранці він підбивав підсумки нічних витрат, вдень складав програми, кошториси, наймав людей, розплачувався.

Пан Кольбер отримав чотири мільйони і намагався витрачати їх із розумною економією.

Він жахався від витрат на міфологію. Кожен сатир і кожна дріада обходилися не менш ніж по сотні ліврів на день. Та костюми коштували по триста ліврів. Щоночі феєрверки винищували пороху і сірки на сто тисяч ліврів. Ілюмінація по берегах ставка обходилася в тридцять тисяч ліврів. Ці свята здавалися чудовими. Кольбер від радості не міг володіти собою.

У різний час дня і ночі можна було бачити, як принцеса і король вирушали на полювання або влаштовували прийоми різних фантастичних персонажів, урочистості, які без утоми винаходили протягом двох тижнів і в яких проявлялися блискучий розум принцеси і щедрість короля.

Принцеса, героїня свята, відповідала на привітальні промови депутацій від різних невідомих народів: гарамантів, скіфів, гіперборейців, кавказців і патагонців*, які немов з-під землі з'являлися перед нею. А король кожному з них дарував діаманти та різні дорогі речі.

Депутації декламували вірші, в яких короля порівнювали з сонцем, а принцесу з місяцем. Про королев і про принца зовсім перестали говорити, немов король був одружений не з Марією-Терезією Австрійською, а з Генріеттою Англійською.

Щаслива пара трималася за руки, обмінювалася невловимими потисками. Молоді люди великими ковтками всмоктували цей солодкий напій лестощів, що його породжують юність, краса, могутність і кохання. Усі у Фонтенбло дивувалися впливу на короля, якого так несподівано набула принцеса. Кожен говорив про себе, що справжньою королевою була принцеса. І справді, король підтверджував цю дивну істину кожною своєю думкою, кожним своїм словом, кожним своїм поглядом. Він черпав свої бажання, шукав своє натхнення в очах принцеси, він впивався її радістю, якщо принцеса удостоювала його посмішкою.

А принцеса? Чи насолоджувалася вона своєю могутністю, бачачи весь світ біля своїх ніг? Вона не могла зізнатися в цьому собі самій; але вона знала це і відчувала одне: що в неї немає більше ніяких бажань і що вона абсолютно щаслива. Сталося все це з волі короля, і в результаті принц, який був другою особою в державі, виявився третьою.

І йому стало ще гірше, ніж у ті дні, коли музиканти де Гіша грали в принцеси. Тоді принц міг принаймні вселити страх тому, хто його дратував. Але, вигнавши ворога завдяки союзу з королем, принц відчув на плечах тягар, набагато важчий за попередній.

Щоночі принцеса поверталася до себе зовсім змучена. Поїздки верхи, купання в Сені, вистави, обіди під деревами, бали на березі великого каналу, концерти - все це могло б звалити з ніг здорового швейцарця, а не тільки слабку, тендітну жінку.

Скажімо, що стосується танців, концертів, прогулянок, жінка набагато витриваліша за найміцнішого молодця. Але й жіночі сили обмежені. Що ж стосується принца, то він не мав задоволення бачити принцесу навіть вечорами. Принцесі відвели покої в королівському павільйоні разом із молодою королевою і королевою-матір'ю.

Шевальє де Лоррен, зрозуміло, не покидав принца і вливав по краплині жовч у його свіжі рани.

Після від'їзду де Гіша принц спочатку було повеселішав і розцвів, але три дні перебування у Фонтенбло знову повалили його в меланхолію.

Одного разу, о другій годині, принц, який пізно встав і присвятив ще більше, ніж зазвичай, уваги своєму туалету, згадав, що на цей день не було нічого призначено, і ось він задумав зібрати свій двір і повезти принцесу вечеряти в Море*, де в нього був прекрасний заміський будинок.

З цим наміром він попрямував до королівського павільйону і був дуже здивований, не знайшовши там ні душі. Ліві двері вели в покої принцеси, праві - в покої молодої королеви.

У кімнаті дружини він дізнався від швачки, яка там працювала, що об одинадцятій годині ранку всі вирушили купатися в Сені, що з цієї прогулянки влаштували справжнє свято і що придворні екіпажі чекали біля воріт парку.

«Щаслива думка! - подумав принц. - Спека жахлива, і я сам залюбки викупався б!»

Він кликнув людей... Ніхто не з'явився. Він пішов до каретних сараїв. Там конюх сказав йому, що немає жодної карети і жодного екіпажу. Тоді він велів осідлати двох коней, одного для себе, іншого для камердинера. Конюх йому чемно відповів, що і коней немає.

Принц, зблідши від гніву, знову вирушив у королівські покої і дійшов до самої молитовні Анни Австрійської.

Крізь напіввідчинену портьєру він побачив невістку, що стояла на колінах перед королевою-матір'ю. Наскільки він міг розгледіти, молода жінка гірко плакала.

Королеви не бачили і не чули його.

Він завмер біля дверей і став підслуховувати. Це сумне видовище збуджувало його цікавість.

Молода королева в сльозах скаржилася:

- Так, король нехтує мною, король весь захоплений задоволеннями, у яких я не беру жодної участі.

- Терпіння, терпіння, донько моя, - відповідала їй Анна Австрійська іспанською і іспанською ж додала кілька слів, яких принц не зрозумів.

Королева відповідала їй новими скаргами, в яких принц розібрав тільки слово «banos*» , повторюване з виразом досади і роздратування.

«Banos, - подумав принц. - Це означає купання». І він намагався з'єднати в одне ціле уривки почутих ним фраз.

У всякому разі, легко було здогадатися, що королева гірко скаржиться і що якщо Анна Австрійська не могла її втішити, то щосили намагалася зробити це.

Принц злякався, як би його не застали зненацька, і кашлянув. Обидві королеви обернулися. Побачивши принца, молода королева швидко встала і витерла очі.

Принц надто добре знав придворний світ, щоб ставити запитання, і надто добре засвоїв правила пристойності, щоб зберігати мовчання, тому він чемно привітав королев.

Королева-мати ласкаво посміхнулася йому.

- Що вам, сину мій? - запитала вона.

- Мені? Та нічого... - пробурмотів принц. - Я шукав...

- Кого?

- Я шукав принцесу.

- Принцеса вирушила купатися.

- А король? - запитав принц тоном, що викликав у молодої королеви трепет.

- І король, і весь двір поїхали купатися, - відповідала Анна Австрійська.

- А ви що ж, государыня? - сказав принц.

- О, я служу опудалом для всіх, хто розважається!

- Та й я, мабуть, теж, - промовив принц.

Анна Австрійська зробила знак своїй невістці, і та пішла, заливаючись сльозами.

Принц насупив брови.

- Ось сумний будинок, - сказав він. - Як ви вважаєте, матінко?

- Так... ні ж... ні... тут кожен шукає розваги.

- Ось це-то і засмучує тих, кому чужі розваги не до смаку.

- Як ви дивно висловлюєтеся, милий Філіпе!

- Право ж, матінко, я говорю те, що думаю.

- Та в чому ж справа?

- Запитайте в моєї невістки, яка зараз вам розповідала про свої прикрощі.

- Про які прикрощі?

- Ну так, я ж чув. Випадково, але все чув. Чув, як вона скаржилася на ці знамениті купання принцеси.

- Ах, усе це дурниці!..

- Ну ні, плачуть не завжди від дурості... Королева все вимовляла слово «banos». Адже це означає купання?

- Повторюю вам, сину мій, - сказала Анна Австрійська, - що ваша невістка страждає від дитячих ревнощів.

- Якщо так, государино, - відповів принц, - то я смиренно зізнаюся в тому ж.

- Ви теж терзаєтеся ревнощами через ці купання?

- Ще б пак! Король їде купатися з моєю дружиною і не бере з собою королеву! Принцеса вирушає купатися з королем і навіть не вважає за потрібне попередити мене про це! І ви хочете, щоб моя невістка була задоволена! І ви хочете, щоб я був спокійний?

- Але, милий Філіпе, - зупинила його Анна Австрійська, - ви говорите дурниці. Ви змусили прогнати Бекінгема, через вас відправили на заслання пана де Гіша. Чи не хочете ви тепер і короля вислати з Фонтенбло?

- О, мої домагання не йдуть так далеко, пані государино, - вимовив принц роздратовано. - Але сам я можу виїхати звідси і виїду.

- З ревнощів до короля! До брата!

- Так, з ревнощів до короля, до брата! Так, ваша величність, з ревнощів!

- Знаєте, принц, - вигукнула Анна Австрійська, прикидаючись обуреною і розгніваною, - я починаю думати, що ви справді збожеволіли й присягнулися не давати мені спокою. Я йду, тому що рішуче не знаю, що мені робити з вашими вигадками.

З цими словами вона піднялася з місця і вийшла, залишивши принца в шаленій люті.

Хвилину він стояв немов оглушений. Прийшовши до тями, він повернувся до стаєнь, відшукав конюха і знову зажадав карету або коня. Отримавши у відповідь, що ні коня, ні карети немає, він вихопив батіг з рук конюха і почав ганяти нещасного по двору, не слухаючи його криків. Нарешті, вибившись із сил, весь у поту, тремтячи як у лихоманці, він прибіг до себе, перебив порцеляну, кинувся на ліжко, як був, у чоботях зі шпорами, і закричав:

- Допоможіть!

CX. Купання

У Вальвені*, під непроникним склепінням верб, що опускали свої свіжі зелені гілки в блакитні хвилі, стояла велика плоска барка з драбинками і довгими синіми фіранками. Ця барка слугувала притулком Діанам-купальницям*, на яких чатували, коли вони виходили з води, двадцять палких Актеонів, що скакали на конях уздовж берега.

Але й сама Діана, Діана сором'язлива, вбрана в довгу хламиду, навряд чи була більш цнотлива, більш недоступна, ніж принцеса, молода і прекрасна, як богиня. З-під мисливської туніки Діани виднілися її круглі білі коліна; сагайдак зі стрілами не міг приховати смаглявих плечей богині; стан принцеси був закутаний у довге покривало, непроникне для найнескромніших і найзоркіших очей.

Коли вона піднімалася драбинкою, двадцять поетів - а в її присутності всі робилися поетами, - двадцять поетів, що галопували на березі, зупинили своїх коней і в один голос вигукнули, що з тіла принцеси в струмені щасливої річки стікають не краплі, а справжні перлини.

Але король, який гарцював у центрі цієї кавалькади, перервав їхні виливи і від'їхав убік, боячись образити скромність жінки і гідність принцеси.

На деякий час сцена спорожніла, на барці запанувала тиша. За шумом кроків, грою складок, хвилями, що пробігали завісами, можна було вгадати квапливу біганину прислужниць.

Король з усмішкою слухав балачки придворних, але видно було, що увага його поглинена іншим.

Справді, тільки-но задзвеніли металеві кільця фіранок, даючи знати, що богиня зараз з'явиться, як король швидко повернув коня і поскакав уздовж берега, даючи сигнал усім, кого обов'язки чи задоволення закликали до принцеси.

Пажі негайно кинулися до коней. Під'їхали коляски, що стояли в густій тіні дерев. З'явився цілий натовп лакеїв, носіїв, служниць, що пліткували осторонь під час купання панів. У той час цей натовп був свого роду ходячою газетою.

Тут же стояли й навколишні селяни, які прагнули побачити короля і принцесу. Протягом восьми або десяти хвилин цей безладний натовп представляв найвищою мірою мальовниче видовище.

Король зійшов з коня, і його приклад наслідували всі придворні. Він запропонував руку принцесі, яка була в багатому, вишитому сріблом костюмі для верхової їзди, що прекрасно змальовував її витончену фігуру. Вологе чорне волосся обрамляло ніжну білу шию. Радість і здоров'я сяяли в її прекрасних очах. Вона освіжилася і глибоко, схвильовано дихала під великою візерунковою парасолькою, яку тримав паж. Не могло бути нічого ніжнішого, витонченішого, поетичнішого, ніж ці дві постаті в рожевій тіні парасольки: король, білі зуби якого

виблискували в безперервних усмішках, і принцеса, чиї чорні очі іскрилися, наче коштовне каміння, у сяйливих переливах шовку.

Принцеса підійшла до свого коня. Це був чудовий іноходець андалузької породи, білий, без єдиної відмітини, мабуть, трохи важкуватий, але з гарною розумною головою, з довгим хвостом, що підмітав землю, - вдала суміш арабської та іспанської крові. Принцеса зупинилася біля стремена, точно не маючи сил поставити на нього ногу. Король схопив її за талію і підняв, а рука принцеси жарким кільцем обвила шию короля.

Людовик мимоволі доторкнувся губами до руки, яка при цьому не відсмикнулася. Принцеса подякувала своєму царственому стременному. Усі миттєво схопилися на коней.

Король і принцеса посторонилися, щоб пропустити екіпажі, стрем'янських і скороходів. Слідом за візками, що відвозили свиту Діани, чарівних німф, з говіркою і сміхом помчала більшість вершників, нехтуючи правилами етикету. Король і принцеса пустили своїх коней кроком.

Солідніші придворні, які намагалися бути на очах у короля і поспішити до нього на перший же поклик, їхали за ним, стримуючи своїх нетерплячих скакунів, пристосовуючи їхній крок до кроку коней короля і принцеси та насолоджуючись солодощами й приємністю, що їх дарує товариство дотепних людей, які витончено вивергають потоки жахливої гидоти на адресу своїх ближніх. З великим задоволенням вдалися вони до звичайного лихослів'я. Найбільше жартів і сміху збуджував нещасливий принц. Але де Гіша щиро шкодували, і, треба зізнатися, не без підстави.

Тим часом король і принцеса, давши перепочити коням і прошепотівши одне одному сто разів саме те, що передбачали придворні, пустили коней легким галопом, і під копитами кавалькади задзвеніли усамітнилися стежки лісу.

Тоді тихі розмови, летючі натяки, приглушений сміх змінилися гучними криками: веселощі охопили всіх, від лакеїв до принців. Здійнявся галас, регіт. Сороки і сойки розліталися на всі боки; зяблики і синиці здіймалися цілими хмарами, а лані, кози і олені з переляком неслися в зарості.

При в'їзді в місто короля і принцесу зустріли дружними криками натовпу. Принцеса поспішила до чоловіка. Вона інстинктивно розуміла, що принц занадто довго не брав участі в загальних веселощах. Король вирушив до королев; він усвідомлював свій обов'язок винагородити їх або принаймні одну з них за свою відсутність.

Але принц не прийняв дружину. Їй сказали, що він спить. Короля зустріла не усміхнена Марія-Терезія, а Анна Австрійська, яка вийшла в галерею; вона взяла його за руку і повела до себе.

Про що вони говорили або, краще сказати, що королева-мати говорила Людовіку XIV, - про це ніхто ніколи не дізнався; про це можна

було тільки здогадуватися по засмученому обличчю короля, коли він вийшов від матері.

Але наше завдання все витлумачити і повідомити наші тлумачення читачеві, і ми не виконали б цього завдання, якби читач не дізнався нічого про зміст цієї бесіди. Усе це ми поміщаємо в наступному розділі.

CXI. Полювання за метеликами

Король, прийшовши до себе, щоб віддати деякі накази та доречі й зібратися з думками, знайшов на туалеті записку, написану, мабуть, зміненим почерком.

Він розкрив її і прочитав:

«Приходьте скоріше, мені треба дуже багато чого сказати вам».

Король і принцеса розлучилися так недавно, що важко було зрозуміти, як «багато чого» встигло накопичитися після того «багато чого», що вони сказали одне одному дорогою з Вальвена до Фонтенбло.

Квапливий почерк записочки змусив короля задуматися. Він злегка поправив свій костюм і пішов до принцеси.

Принцеса, не бажаючи показати, що чекає на нього, вийшла зі своїми дамами в сад.

Дізнавшись, що принцеса вирушила на прогулянку, король покликав придворних, які перебували поблизу, і запросив їх із собою.

Принцеса влаштувала полювання на метеликів на просторій галявині, облямованій геліотропами і дроком. Вона дивилася, як бігали її молоденькі швидконогі фрейліни, а сама з нетерпінням чекала на короля.

Скрип кроків по піску змусив її обернутися. Людовик XIV був без капелюха; помахом тростини він збив метелика, якого підняв із трави де Сент-Еньян*, що йшов із ним.

- Бачите, принцесо, я теж полюю за метеликами, - сказав він, підходячи. - Панове, - додав він, обертаючись до своєї свити, - займіться полюванням і принесіть здобич своїм дамам.

Це означало - відійдіть від нас подалі.

Кумедно було бачити, як старі, поважні вельможі, які давно забули про стрункість і витонченість, заходилися бігати за метеликами, втрачаючи капелюхи й б'ючи тростинами кущі мирта і дроку, наче вони билися з іспанцями.

Король подав руку принцесі й проводив її до відкритої альтанки, щось на кшталт колиби, задуманої боязким генієм якогось невідомого майстра, що започаткував химерне й фантастичне в суворому стилі тогочасного садівничого мистецтва.

Цей навіс, прикрашений кучерявими трояндами і настурцією, височів над лавкою без спинки, його поставили так, що ті, хто сидів під ним, перебуваючи посеред галявини, бачили все навкруги, їх було видно з усіх боків, але чути їх не міг ніхто, бо непроханий свідок, тільки-но зібравшись наблизитися і підслухати розмову, одразу опинявся на очах у тих, хто сидів.

Король знаками вітав і заохочував звідси мисливців. Насаджуючи метелика на золоту шпильку і ніби розмовляючи про нього з принцесою, він почав:

- Здається, тут можна поговорити без перешкод.

- Так, государю, мені треба було поговорити з вами віч-на-віч, але на очах у всіх.

- І мені теж, - сказав Людовик.

- Вас здивувала моя записка?

- Жахнула! Але те, що я хочу вам сказати, набагато важливіше.

- Навряд чи! Ви знаєте, що принц замкнув переді мною двері?

- Перед вами! Чому ж?

- Ви не здогадуєтеся?

- Ах, принцесо, нам, здається, треба сказати одне одному одне й те саме.

- А що ж із вами сталося?

- Повернувшись додому, я зустрів матір, і вона повела мене до себе.

- О, королеву-матір!.. Це дуже серйозно, - із занепокоєнням проговорила принцеса.

- Я думаю! Ось що вона мені сказала... Тільки дозвольте мені почати з невеликої передмови.

- Я вас слухаю, государю.

- Принц говорив вам що-небудь про мене?

- Часто.

- А про свої ревнощі?

- О, ще частіше!

- Про ревнощі до мене?

- Ні, не до вас, а...

- Так, я знаю, до Бекінгема і до Гіша, абсолютно вірно. Уявіть, принцесо, що зараз він надумав ревнувати до мене.

- Ось як! - відповідала принцеса з лукавою усмішкою.

- Але мені здається, ми не подавали ні найменшого приводу...

- Принаймні я... Але як ви дізналися про ревнощі принца?

- Матінка повідомила мені, що принц вбіг до неї як скажений і вилив цілий потік скарг на ваше... ви вибачте мене...

- Говоріть, говоріть.

- На ваше кокетство. Матінка намагалася його переконати, але він відповів їй, що більше чути нічого не хоче.

- Люди дуже злі, государю. Та що ж це таке! Брат і сестра не можуть поговорити між собою, щоб не почалися пересуди й навіть підозри! Адже ми ж не робимо нічого поганого, государю, у нас і в думках немає нічого поганого.

І вона кинула на короля гордий, зухвалий погляд, який розпалює полум'я бажань у найхолодніших і найрозумніших людей.

- Звичайно, - зітхнув Людовик.

- Знаєте, государе, якщо так триватиме, я не витримаю. Оцініть по справедливості нашу поведінку - хіба вона не доброчесна?

- Так, дуже.

- Щоправда, ми часто буваємо разом, бо маємо однакові думки, смаки. Спокуса справді могла б виникнути, але вона все-таки не виникла!.. Для мене ви тільки брат, і більше нічого.

Король насупився, а вона продовжувала:

- Коли ваша рука зустрічається з моєю, вона ніколи не викликає в мене того хвилювання, того трепету... як, наприклад, у закоханих...

- Досить, досить, благаю вас! - перебив її понівечений король. - Ви безжальні й хочете заморити мене.

- Що це означає?

- Але ж ви... ви прямо говорите, що нічого до мене не відчуваєте.

- О, государе... цього я не кажу... Мої почуття...

- Генрієтта... досить... ще раз прошу... Якщо ви уявляєте, що я такий самий мармуровий, як ви, то ви помиляєтеся.

- Я вас не розумію.

- Ну добре, добре, - зітхнув король, потупляючи очі. - Отже, наші зустрічі... і рукостискання... і наші погляди... Винен.... Так, ви маєте рацію... я розумію, що ви хочете сказати.

Він опустив голову і закрив обличчя руками.

- Будьте стриманішими, государе, - з жвавістю промовила принцеса, - на вас дивиться пан де Сент-Еньян.

- Так, справді, - з гнівом вигукнув Людовик. - У мене немає й тіні свободи, у мене не може бути простоти й щирості у стосунках із людьми... Думаєш, що знайшов друга, а насправді знаходиш шпигуна... думаєш, що знайшов подругу, а знаходиш... сестру.

Принцеса замовкла і потупилася.

- Принц ревнивий! - тихенько вимовила вона зовсім особливим тоном, чарівну красу якого неможливо передати.

- Ви маєте рацію! - вигукнув король.

- Так, - продовжувала принцеса, дивлячись на Людовика поглядом, що обпалював йому серце, - ви вільні, вас не підозрюють, не отруюють ваше домашнє життя.

- На жаль, ви ще нічого не знаєте. Королева теж ревнує.

- Марія-Терезія?

- До божевілля. Ревнощі брата викликані саме її ревнощами. Вона плакала, вона скаржилася моїй матері, вона злилася на це купання, яке було для мене такою насолодою.

«І для мене», - говорив погляд принцеси.

- І ось принц, підслуховуючи їх, вловив слово «banos», яке королева вимовила з особливою гіркотою; це його і навело на думку. Він увірвався до них, втрутився в розмову і наговорив матері таких речей, що вона була змушена піти від нього. Вам доводиться мати справу з ревнивим чоловіком, а переді мною виріс і буде вічно стояти привид тих самих ревнощів - з опухлими очима, запалими щоками та кривими губами.

- Бідний король! - прошепотіла принцеса, злегка торкаючись рукою до руки Людовика.

Він затримав цю ручку і, щоб потиснути її потайки від глядачів, які полювали не стільки на метеликів, скільки на новини, простягнув принцесі метелика, що помирав. Вона нахилилася над ним, немов рахуючи цятки або зернятка золотого пилу на крильцях метелика. Вона не вимовила жодного слова. Волосся їхнє торкалося, дихання змішувалося, руки горіли. Так минуло п'ять хвилин.

CXII. Що можна зловити, полюючи за метеликами

Кілька миттєвостей молоді люди не ворушилися, охоплені думкою про кохання, що народжується, яке населяє квітами двадцятирічну уяву. Генрієтта крадькома дивилася на Людовіка. У глибині його серця вона бачила любов, як досвідчений водолаз бачить перлину на дні моря.

Вона зрозуміла, що Людовик вагається, можливо, навіть мучиться сумнівами і треба злегка підштовхнути це ледаче або боязке серце.

- Отже?.. - промовила вона, перериваючи мовчання.

- Що ви хочете сказати? - запитав Людовик.

- Я хочу сказати, що мені доведеться повернутися до прийнятого мною рішення.

- До якого рішення?

- До того, яке я вже повідомила вашій величності, коли між нами відбувалося перше пояснення з приводу ревнощів принца.

- Що ж ви мені сказали тоді? - із занепокоєнням запитав Людовик.

- Хіба ви вже забули, государе?

- На жаль, якщо це якесь нове нещастя, то, напевно, скоро згадаю.

- О, це нещастя тільки для мене, государю, - відповіла Генрієтта, - але нещастя необхідне.

- Та скажіть же нарешті, що таке!

- Від'їзд!

- Ах, знову це невблаганне рішення?

- Повірте, государю, що я прийняла це рішення не без жорстокої внутрішньої боротьби... Право, государе, мені слід повернутися в Англію.

- Ніколи, ніколи я не допущу, щоб ви покинули Францію! - вигукнув король.

- І однак же, - продовжувала принцеса тоном лагідної рішучості, - це абсолютно необхідно, государю. Більше того, я переконана, що така воля вашої матері.

- Воля! - вигукнув король. - Ви вимовили дивне слово в моїй присутності, дорога сестро!

- Але хіба, - відповіла з посмішкою Генрієтта, - ви не підкорилися б із задоволенням волі доброї матері?

- Перестаньте, бога ради; ви розриваєте мені серце. Ви говорите про свій від'їзд із таким спокоєм...

- Я не народжена для щастя, государе, - сумно відповідала принцеса, - з дитинства я звикла до того, що найдорожчі мої мрії не збуваються.

- Ви говорите правду? І тепер від'їзд завадив би здійснитися дорогій вам мрії?

- Якщо я відповім «так», вас це втішить, государю?

- Жорстока!

- Тихіше, государю, до нас ідуть.

Король озирнувся навкруги.

- Немає нікого, - сказав він. Потім, знову звертаючись до принцеси, продовжив: - Послухайте, Генрієтто, адже проти ревнощів чоловіка є й інші засоби, крім вашого від'їзду, який убив би мене...

Генрієтта з сумнівом знизала плечима.

- Так, так, убив би, - продовжував Людовик. - Невже, повторюю, ваша уява... або, краще сказати, ваше серце не здатне навіяти вам що-небудь інше?

- Боже мій, що, по-вашому, воно має вселити мені?

- Скажіть, як довести людині, що її ревнощі не мають підстави?

- Насамперед, государе, йому не дають жодних приводів до ревнощів, тобто кохають тільки його.

- Я очікував іншого.

- Чого ж ви очікували?

- Ревнивця можна заспокоїти, приховуючи своє почуття до того, хто збуджує його ревнощі.

- Приховувати важко, государю.

- Щастя завжди здобувається важко. Що стосується мене, то, клянуся вам, я можу, якщо потрібно, збити з пантелику всіх ревнивців, зробивши вигляд, що ставлюся до вас так само, як до будь-якої іншої жінки.

- Поганий, слабкий засіб, - промовила молода жінка, похитуючи чарівною голівкою.

- Вам ніяк не догодиш, люба Генрієтто, - сказав Людовик із незадоволенням. - Ви відкидаєте все, що я пропоную. Але принаймні запропонуйте що-небудь самі... Я дуже довіряю винахідливості жінок.

- Добре, я придумала. Ви слухаєте, государю?

- Що за питання? Ви вирішуєте мою долю і питаєте, чи слухаю я!

- Я суджу по собі. Якби я підозрювала, що мій чоловік залицяється до іншої жінки, то мене могла б заспокоїти одна річ!

- Яка?

- Мені потрібно було б насамперед переконатися, що він не цікавиться цією жінкою.

- Адже саме це я говорив вам зараз.

- Так, але тільки я б не заспокоїлася, поки не побачила б, що він залицяється до іншої.

- Ах, я розумію вас, Генрієтто, - з посмішкою підхопив Людовик. - Цей засіб, звісно, дотепний, але жорстокий.

- Чому?

- Ви виліковуєте ревнивця від підозр, але наносите йому рану в серці. Страх його мине, але залишиться біль, а це, по-моєму, ще гірше.

- Згодна. Але зате він не помітить, навіть підозрювати не буде, хто його справжній ворог, і не стане на заваді істинному коханню. Він спрямує свою увагу в той бік, де вона нікому й нічому не зашкодить. Словом, государю, моя система, проти якої ви, на мій подив, заперечуєте, шкідлива для ревнивця, але корисна для закоханих. А хто ж, государе, крім вас, коли-небудь жалів ревнивця? Це особлива хвороба, що гніздиться в уяві, і, як усі уявні хвороби, вона невиліковна. Дорогий государе, я згадую з цього приводу афоризм мого вченого доктора Долі, дуже дотепної людини. «Якщо у вас дві хвороби, - говорив він, - виберіть одну, яка вам більше подобається, я вам залишу її. Вона допоможе мені впоратися з іншою».

- Добре сказано, дорога Генрієтто, - з усмішкою відповів король. - Я завтра ж призначу йому пенсію за його афоризм. Ось і ви, Генрієтто, оберіть менше із зол. Ви не відповідаєте, посміхаєтеся. Я здогадуюся: менше із зол - перебування у Франції? Ну і чудово. Це зло я вам залишу, а сам візьмуся лікувати більше зло і сьогодні ж підшукаю предмет для відволікання уваги ревнивців обох статей, які переслідують вас.

- Тсс... Цього разу до нас і справді підходять, - сказала принцеса і нахилилася, щоб зірвати барвінок у густій траві.

І справді, з вершини гірки у напрямку до них мчала ціла юрба дам і кавалерів. Причиною цього набігу був чудовий виноградний сфінкс, схожий зверху на сову і з нижніми крильцями, що нагадують пелюстки троянди.

Ця рідкісна здобич попалася в сачок мадемуазель де Тонне-Шарант, яка з гордістю показувала її своїм менш щасливим суперницям. Цариця полювання сіла за двадцять кроків від лавки, на якій сиділи Людовик і Генрієтта, притулилася до розкішного дуба, оповитого

плющем, і приколола метелика до своєї довгої палиці. Мадемуазель де Тонне-Шарант була дуже гарна собою. Тому кавалери покинули інших дам і скупчилися біля неї в гурток під приводом привітати її з удачею.

Король і принцеса, усміхаючись, дивилися на цю сцену, як дорослі дивляться на ігри дітей.

- Що ви скажете про мадемуазель де Тонне-Шарант, Генріетто? - запитав король.

- Скажу, що волосся в неї надто світле, - відповідала принцеса, одразу вказуючи на єдиний недолік, який можна було закинути майже досконалій красі майбутньої пані де Монтеспан.

- Так, занадто білокура, це вірно, але все ж, по-моєму, красуня.

- О так, і кавалери так і кружляють біля неї. Якби ми полювали замість метеликів за залицяльниками, дивіться-но, скільки б ми наловили їх біля неї.

- А як ви думаєте, Генріетто, що сказали б, якби король втрутився в натовп цих залицяльників і кинув свій погляд на красуню? Принц продовжував би ревнувати?

- О, государю, мадемуазель де Тонне-Шарант засіб дуже сильний, - зітхнула принцеса. - Ревнивець, звичайно, вилікувався б, але, мабуть, з'явилася б ревнивиця!

- Генріетта, Генріетта! - вигукнув Людовик. - Ви наповнюєте моє серце радістю. Так, так, ви маєте рацію, мадемуазель де Тонне-Шарант занадто прекрасна, щоб служити ширмою.

- Ширмою короля, - з усмішкою відповідала Генріетта. - Ця ширма має бути красивою.

- То ви мені радите її? - запитав Людовик.

- Що мені сказати вам, государю? Дати таку пораду - означає дати зброю проти себе. Було б божевіллям або зарозумілістю рекомендувати вам, щоб відвести погляд, жінку, набагато красивішу за ту, яку ви нібито кохаєте.

Король шукав руку принцеси, її погляд і прошепотів їй на вухо кілька ніжних слів, так тихо, що автор, який мав би все знати, не розчув їх.

Потім він голосно додав:

- Ну добре, виберіть самі ту, яка повинна буде вилікувати наших ревнивців. Я буду за нею доглядати, присвячу їй увесь час, що в мене залишиться від справ, їй віддаватиму квіти, зірвані для вас, їй нашіптуватиму про ніжні почуття, які викличете в мені ви. Тільки обирайте уважніше, інакше, пропонуючи їй троянду, зірвану моєю рукою, я мимоволі дивитимуся у ваш бік, мої руки, мої губи тягнутимуться до вас, хоч би мою таємницю вгадав увесь всесвіт.

Коли ці слова, зігріті любовною пристрастю, злітали з вуст короля, принцеса червоніла, тремтіла, щаслива, горда, захоплена. Вона нічого не могла знайти у відповідь: її гордість, її жага поклоніння були задоволені.

- Я виберу, - сказала вона, піднімаючи на нього свої чудові очі, - тільки не так, як ви просите, тому що весь цей фіміам, який ви збираєтеся спалювати на вівтарі іншої богині - ах, государе! я ревную до неї, - я хочу, щоб він увесь повернувся до мене, щоб не зникла жодна його частинка. Я виберу, государе, з вашого королівського дозволу таку, яка буде найменш здатна захопити вас і залишить мій образ недоторканим у вашій душі.

- На щастя, - зауважив король, - у вас серце не зле, інакше я тремтів би від вашої погрози. Крім того, серед жінок, що оточують нас, важко відшукати неприємне обличчя.

Поки король говорив, принцеса встала з лави, окинула поглядом галявину і покликала до себе короля.

- Підійдіть до мене, государе, - сказала вона, - бачите ви там, біля кущів жасмину, гарненьку дівчину, що відстала від інших? Вона йде одна, опустивши голову, і дивиться собі під ноги, немов загубила що-небудь.

- Мадемуазель де Лавальєр? - запитав король.

- Так.

- О!

- Хіба вона не подобається вам, государю?

- Та ви подивіться на неї, бідолаху. Вона така худенька, майже безтілесна.

- А хіба я товста?

- Але вона якась похмура.

- Повна протилежність мені; мені дорікають, що я надто весела.

- До того ж кульгава хромоножка. Дивіться, вона навмисне всіх пропустила вперед, щоб не помітили її вади.

- Ну то що ж? Зате вона не втече від Аполлона, як швидконога Дафна*.

- Генрієтто, Генрієтто! - з досадою вигукнув король. - Ви навмисне вибрали найпотворнішу з ваших фрейлін.

- Так, але все ж це моя фрейліна - зауважте це.

- Так що ж?

- Щоб бачити ваше нове божество, вам доведеться волею-неволею приходити до мене; скромність не дасть вам змоги шукати побачень наодинці, і ви бачитиметеся з нею тільки в моєму домашньому гуртку та говоритимете не тільки з нею, а й зі мною. Словом, усі ревнивці побачать, що ви приходите до мене не заради мене, а заради мадемуазель де Лавальєр.

- Хромоножки.

- Вона тільки трохи накульгує.

- Вона ніколи рота не розкриває.

- Але зате коли розкриє, то показує чарівні зубки.

- Генрієтта!..

- Адже ви самі надали мені вибір.

- На жаль, так!

- Підкоряйтеся ж йому без заперечень.

- О, я підкорився б навіть фурії, якби ви її обрали!

- Лавальєр лагідна, як овечка. Не бійтеся, вона не стане опиратися, коли ви їй оголосите, що кохаєте її.

І принцеса зареготала.

- Ви залишите мені дружбу брата, постійність брата і прихильність короля, чи не так?

- Я залишу вам серце, яке б'ється тільки для вас.

- І ви вважаєте, що наше майбутнє забезпечене?

- Сподіваюся.

- Ваша мати перестане дивитися на мене як на ворога?

- Так.

- А Марія-Терезія не буде більше говорити іспанською в присутності мого чоловіка, який не любить чути іноземну мову, бо йому все здається, що його лають?

- Можливо, він має рацію, - промовив король.

- Зрештою, чи будуть, як і раніше, звинувачувати короля в злочинних почуттях, якщо ми відчуваємо один до одного тільки чисту симпатію, без всяких задніх думок?

- Так, так, - пробурмотів король. - Щоправда, стануть говорити інше.

- Що ще, государю? Невже нас ніколи не залишать у спокої?

- Говоритимуть, - продовжував король, - що в мене дуже поганий смак. Ну, та що значить моє самолюбство перед вашим спокоєм?

- Моєю честю, государю, хочете ви сказати, честю нашої родини. І до того ж, повірте, ви даремно заздалегідь налаштовуєте себе проти Лавальєр; вона кульгає, але вона, право, не позбавлена деякого розуму. Утім, до чого торкається король, те перетворюється на золото.

- Пам'ятайте, Генрієтто, що я ще у вас у боргу, ви могли б змусити мене заплатити набагато дорожче за ваше перебування у Франції.

- Господарю, до нас підходять... Ще одне слово.

- Слухаю.

- Ви розсудливі й обачні, государе, але вам тепер доведеться озброїтися всією вашою розсудливістю і всією вашою обачністю.

- О, з сьогоднішнього ж вечора я візьмуся за свою роль, - зі сміхом вигукнув Людовик. - Ви побачите, що в мене є покликання до ролі пастушка. У нас сьогодні після обіду велика прогулянка в ліс, а потім вечеря і о десятій годині балет.

- Я знаю.

- Отже, сьогодні ж увечері моє любовне полум'я підніметься вище за наші феєрверки і горітиме яскравіше за миски нашого друга Кольбера. У королев і в принца від його блиску очі заболять.

- Будьте обережні, государю!

- Боже мій, що ж я зробив?

- Мені доведеться взяти назад похвали, які я вам щойно роздавала... Я назвала вас розсудливим, обачним... А ви починаєте з такого божевілля! Хіба пристрасть може спалахнути в одну мить, як смолоскип? Хіба такий король, як ви, зможе відразу, без жодної підготовки, впасти до ніг такої дівчини, як Лавальєр?

- Генрієтта, Генрієтта! Я ловлю вас на слові... Ми ще не почали кампанію, а ви вже нападаєте на мене.

- Ні, я тільки застерігаю вас. Нехай полум'я розгорається поступово, потроху, а не миттєво. Якщо ви виявите такий запал, ніхто не повірить, що ви закохалися, а подумають, що ви збожеволіли, якщо тільки відразу не розгадають усієї вашої гри. Люди іноді не настільки дурні, як здаються.

Король змушений був визнати, що принцеса мудра, як ангел, і хитра, як диявол.

Він поклонився.

- Добре, нехай буде так, - погодився він. - Я обміркую план атаки. Генерали, наприклад, мій кузен Конде, пожовтіють, сидячи над своїми стратегічними картами, перш ніж зрушать з місця хоч одного з тих пішаків, які звуться армійським корпусом; я хочу скласти план всієї кампанії. Ви знаєте, що Країна Ніжних Почуттів розділена на безліч областей. Ну ось, я насамперед зупинюся в селі Залицянь, на хуторі Любовних Записочок, а потім уже вирушу дорогою до Відвертої Любові. Тут шлях зрозумілий, ви знаєте. Мадемуазель Скюдері* ніколи б мені не пробачила, якби я перескочив через станцію.

- Ось тепер ми на вірному шляху, государю. Але чи не час нам розлучитися?

- На жаль, пора; нас все одно розлучать.

- Справді, - сказала Генрієтта, - сюди урочисто несуть сфінкса мадемуазель де Тонне-Шарант, під спів труб, як заведено на мисливських святах.

- Отже, вирішено: сьогодні, під час прогулянки лісом, я проберуся в хащі і, заставши Лавальєр одну, без вас...

- Я її видалю від себе. Це вже моя турбота.

- Прекрасно! Я піду до неї при всіх її подругах і пущу в неї першу стрілу.

- Тільки цілтеся гарненько, не промахніться, потрапте прямо в серце, - засміялася принцеса.

Тут вона розлучилася з королем і пішла назустріч веселому кортежу, що простував з трубними звуками, вигуками і належними нагоді церемоніями.

CXIII. Балет «Пори року»

Після обіду, що закінчився близько п'ятої години, король пішов до себе в кабінет, де на нього чекали кравці. Мала бути примірка знаменитого костюма Весни, над яким працювало безліч придворних художників.

Усі ролі балету були вже розучені учасниками вистави. Королю хотілося зробити сюрприз. Щойно він покінчив зі справами, він зараз же послав за своїми двома церемоніймейстерами, Вільруа* і Сент-Еньяном. Обидва вони заявили, що чекають лише його наказу, що все готово і можна починати. Потрібно тільки, щоб погода була гарна і вечір теплий.

Король відчинив вікно. Золотисті хмари ковзали над верхівками дерев. Випливав місяць. Зелені дзеркальні ставки спочивали як заворожені. Лебеді, склавши крила, дрімали на воді, немов судна на якорях.

Поглянувши на цю чудову картину, король негайно ж віддав наказ, на який очікували пани де Вільруа і де Сент-Еньян. Але виконати його треба було по-царськи. А для цього залишалося вирішити ще одне питання. Людовик XIV і поставив його:

- Є у вас гроші?

- Господарю, - відповів Сент-Еньян, - ми вже змовилися з паном Кольбером.

- Чудово.

- Пан Кольбер сказав, що він з'явиться до вашої величності, щойно ваша величність виявить бажання продовжувати свята.

- Добре, нехай прийде.

Здавалося, що Кольбер підслуховував біля дверей. Він увійшов до кімнати, щойно король вимовив його ім'я.

- Дуже приємно, пане Кольбер, - привітав його король. - А ви, панове, приступіть до виконання своїх обов'язків.

Сент-Еньян і Вільруа відкланялися. Король сів у крісло біля вікна.

- Я танцюю сьогодні в балеті, пане Кольбер, - повідомив він.

- Отже, завтра, государе, я маю платити за рахунками.

- Чому?

- Я обіцяв постачальникам оплатити їхні рахунки наступного дня після балету.

- Ну що ж, пане Кольбер, якщо обіцяли, так і платите.

- Чудово, государю. Тільки для того, щоб платити, потрібні гроші, як казав пан де Леділ'єр.

- Як? А ті чотири мільйони, які обіцяв пан Фуке, хіба вони ще не внесені ним? Я й забув запитати вас про це.

- Господарю, вони були у вашої величності в призначений час.

- Ну?

- Государ, кольорове скло, феєрверк, скрипки і кухарі з'їли ці чотири мільйони за один тиждень.

- Як, усе цілком?

- До останнього су. Щоразу, коли ваша величність наказували влаштувати ілюмінацію по берегах великого каналу, згорало стільки олії, скільки міститься води у всіх басейнах.

- Гаразд, гаразд, пане Кольбер. Значить, у нас немає більше грошей?

- У мене більше немає, але в пана Фуке є.

І обличчя Кольбера осяялося злісною радістю.

- Що ви хочете сказати? - запитав Людовик.

- Господарю, ми вже взяли в пана Фуке шість мільйонів. Він дав їх так охоче, що, напевно, не відмовиться дати ще, якщо знадобиться. Тепер якраз йому настав час розщедритися.

Король насупив брови.

- Пане Кольбер, - промовив він, викарбовуючи слова, - я дотримуюся іншої думки. Я не хочу ставити в скрутне становище мого вірного слугу. Пан Фуке вже видав шість мільйонів протягом тижня, це достатня сума.

Кольбер зблід.

- Однак, - зауважив він, - кілька часу тому ваша величність говорили інше, того дня хоча б, коли прийшли звістки з Бель-Іля.

- Відтоді, пане, я змінив свою думку.

- Хіба ваша величність уже не вірить у змову?

- Пане помічник інтенданта, мої справи стосуються мене одного, я вже говорив вам, що сам буду вести їх.

- Значить, я мав нещастя впасти в немилість у вашої величності! - вигукнув Кольбер. Він весь тремтів від страху і люті.

- Жодним чином, навпаки, ви дуже подобаєтеся мені.

- Ах, государе, - посміхнувся скарбник з удаваною грубістю, що лестила самолюбству Людовіка, - який сенс подобатися вашій величності, коли не можеш бути вам корисним?

- Ваші послуги знадобляться іншим разом.

- Як же ви накажете вчинити тепер, ваша величність?

- Вам потрібні гроші, пане Кольбер?

- Близько семисот тисяч ліврів, государю.

- Ви візьмете їх із моєї особистої скарбниці.

Кольбер поклонився.

- Але, - додав Людовик, - навряд чи ви за всієї вашої економії можете обійтися такою незначною сумою, я підпишу вам ордер на три мільйони.

Король узяв перо, написав кілька слів. Потім, передаючи папір Кольберу, сказав:

- Будьте спокійні, пане Кольбер, складений мною план - справжній королівський план.

Після цих слів, вимовлених з усією урочистістю, яку молодий государ умів надавати своїм промовам за таких обставин, він відпустив Кольбера і велів покликати кравців.

Наказ, відданий королем церемоніймейстерам, незабаром став відомий усьому Фонтенбло. Усі знали, що король приміряє свій костюм і ввечері відбудеться балет. Ця новина поширилася зі швидкістю блискавки і на льоту пустила в хід кокетство і різні примхи, запалила безліч бажань, запалила найбожевільніші мрії. Тієї ж хвилини, немов за помахом чарівної палички, всі, хто вмів тримати в руках голку, всі, хто вмів відрізняти камзол від штанів, як каже Мольєр, були покликані на допомогу чепурунам і дамам.

Король закінчив свій туалет о дев'ятій годині. Він з'явився у відкритій кареті, прибраній зеленню і квітами. Королеви помістилися на чудовій естраді, спорудженій на березі ставка, у театрі дивовижної краси.

За п'ять годин теслі зібрали всі частини цього театру, шпалерники розставили стільці, і, немов за сигналом чарівної палички, тисячі рук, допомагаючи одна одній, без суєти і поспіху спорудили в цьому місці будівлю під звуки музики, а потім освітлювачі прикрасили театр і береги ставка незліченною кількістю свічок.

На небі, вкритому зірками, не було жодної хмаринки. Здавалося, сама природа прийшла на допомогу фантазії короля. Замість даху над театром простягалося небесне склепіння, за передніми декораціями виблискувала відбитими вогнями гладь води, а далі - синюваті силуети дерев із куполоподібними вершинами.

Коли прибув король, зал для глядачів був повний; він сліпив очі блиском золота і дорогоцінного каміння, так що неможливо було розрізнити жодного обличчя. Потроху, коли око звикло до цього сяйва, з нього одна за одною почали виникати прекрасні дами, немов зірки на нічному небі перед глядачем, який спочатку заплющив, а потім розплющив очі.

Сцена зображувала гай; по ньому високо стрибали кривоногі фавни. Дріада дражнила їх, вони ганялися за нею; інші дріади поспішали до неї на допомогу, і все це було виражено в різноманітних танцювальних рухах.

У розпал метушні з'являлася Весна з усією свитою і наводила порядок. Пори року, союзники Весни, супроводжували її і відкривали танці під звуки гімну, слова якого були сповнені тонких лестощів. Флейти, гобої та скрипки малювали сільський пейзаж.

Король, він же - Весна, виступив на сцену під грім оплесків.

На ньому була туніка з квітів, що м'яко облягала його стрункy, тонку фігуру. Шовкові панчохи тілесного кольору змальовували його витончені ноги в бузкових туфлях із зеленими бантами. Прекрасне хвилясте волосся, свіжий колір обличчя, м'який погляд блакитних очей, губи, що сходили до усмішки, - таким був тоді цей король, справедливо прозваний королем усіх Амурів. Він рухався легко і плавно, точно ширяв.

Це був блискучий вихід. Слідом з'явився граф де Сент-Еньян, мабуть, поспішав до короля або принцеси.

На принцесі була довга сукня, легка і прозора, так що під нею іноді ясно вимальовувалися то коліно, то маленька ніжка, взута в шовкову туфлю. З почтом вакханок вона весело наближалася до місця, де мала танцювати.

Аплодисменти тривали так довго, що граф встиг підійти до короля, який стояв у танцювальній позиції.

- Що вам, Сент-Еньян? - запитала Весна.

- Боже мій, ваша величність, - пролепетав зблідлий придворний, - ваша величність і не подумали про танець Плодів.

- Чому ж, я пам'ятаю, його не буде.

- Ні, государю. Ваша величність не віддали про це наказу, у музикантів він зберігся.

- Прикро, - пробурмотів король. - Цей танець неможливо виконати, бо немає пана Гіша.

- Господарю, цілих чверть години буде музика без танців. Це погубить весь балет. Щоправда, оркестр міг би викинути цей номер. Але річ у тім, государе...

- Що ще?

- Адже пан де Гіш тут...

- Тут? - промовив король, насупивши брови. - Він тут?.. Ви впевнені?..

- У костюмі для танців, государю. Погляньте праворуч. Граф чекає.

Король відчув, що його обличчя спалахнуло. Він жваво обернувся. Справді, праворуч від нього, виблискуючи красою, у костюмі Вертумна стояв де Гіш, мабуть, чекаючи погляду короля, щоб заговорити з ним. Неможливо описати здивування короля, здивування принца, який заметушився в ложі, шепіт, що здійнявся в залі, хвилювання публіки, хвилювання принцеси, побачивши свого партнера.

Король мовчки втупився на графа.

Той підійшов до нього і шанобливо вклонився:

- Господарю, ваш покірний слуга з'явився сьогодні на службу, як з'явився б на поле битви. Король, втративши цей танець Плодів, втратив би найкращу сцену у своєму балеті. Я не хотів, щоб краса, витонченість і мистецтво короля зазнали шкоди через мене. Я покинув своїх фермерів і з'явився на допомогу моєму королю.

Кожне з цих слів було зважене і красномовне. Лестощі сподобалися королю, мужність його здивувала. Він сказав тільки:

- Я не наказував вам повернутися, графе.

- Звичайно, государе, але ваша величність не наказували мені також залишатися там.

Король відчував, що час спливає. Ще хвилина, і все було б зіпсовано. До того ж у серці короля панувало щастя. Він почерпнув натхнення в красномовному погляді принцеси.

Очі Генрієтти говорили йому:

«Адже вас ревнують. Розсійте підозри. Хто боїться двох суперників, той не боїться жодного».

Своїм спритним втручанням принцеса взяла гору. Король посміхнувся де Гішу.

Де Гіш ні слова не зрозумів з цієї німої розмови. Він бачив тільки, що принцеса намагається не дивитися на нього. Отримавши помилування, він приписав його принцесі. Король був задоволений. Один принц нічого не розумів.

Балет почався. Він був чудовий.

Коли скрипки надихнули найясніших танцюристів, коли наївна пантоміма тієї епохи - її наївність ще підкреслювалася посереднім виконанням вельможних артистів - розгорнулася в усій красі, зала здригнулася від оплесків.

Де Гіш сяяв як сонце, але сонце придворне, готове задовольнятися другорядною роллю. Йому не було діла до успіху, який не оцінила принцеса; він мріяв тільки про те, як би знову завоювати її прихильність. А вона навіть не глянула на нього.

Мало-помалу тривога затьмарила всю його радість, весь його блиск, ноги підкошувалися, руки не слухалися, голова горіла.

З тієї хвилини король став справді першим танцюристом кадрилі. Він кинув погляд у бік свого переможеного суперника.

Де Гіш навіть не схожий був більше на придворного; він танцював погано, невиразно; незабаром він зовсім зупинився.

Король і принцеса тріумфували.

CXIV. Німфи парку Фонтенбло

З хвилину король впивався своїм торжеством - воно було повним. Потім він обернувся і поглянув на принцесу, щоб трохи помилуватися і нею.

В юності люди люблять, можливо, палкіше і пристрасніше, ніж у зрілому віці, але в них і всі інші почуття тоді проявляються з такою самою силою, і самолюбство не поступається коханню, не те що пізніше, років до тридцяти - тридцяти п'яти, коли кохання стає всепоглинаючим.

Людовик згадував про принцесу, але більше думав про себе; вона ж думала виключно про себе, а про короля навіть не думала.

У всьому цьому переплетенні царствених романів і царственого егоїзму жертвою був де Гіш. Усім впадали в око хвилювання й розгубленість бідолахи, і ця зневіра була тим помітнішою, що ніхто ніколи не бачив його з опущеними руками, повішеною головою, виснаженим поглядом. Зазвичай ні в кого не було сумнівів щодо де Гіша, коли йшлося про питання смаку та елегантності. Спочатку більшість приписала його невдачу в балеті просто придворній хитрості. Але більш

проникливі, а таких при дворі чимало, скоро здогадалися, що тут щось інше.

Нарешті все потонуло в шалених оплесках. Королеви висловили милостиве схвалення, публіка - галасливий захват. Король пішов переодягнутися, і де Гіш, наданий самому собі, підійшов до принцеси. Вона сиділа в глибині сцени, чекаючи свого другого виходу і передчуваючи новий тріумф. Не дивно, що вона не помітила або робила вигляд, що не помічає навколишнього.

Побачивши де Гіша, дві її фрейліни, одягнені дріадами*, попереджувально зникли.

Де Гіш підійшов ближче і вклонився її королівській високості. Але її королівська високість - помітила вона його уклін чи ні - навіть не повернула голови. Кров застигла в жилах нещасного; така повна байдужість приголомшила його. Адже він був далеко, не знав нічого, що відбувалося, і не міг нічого передбачити. Побачивши, що його уклін залишився без відповіді, він наблизився ще на крок і голосом, що зривається, вимовив:

- Ваша високість, маю честь засвідчити вам мою найнижчу повагу.

Цього разу її королівська високість зволила підняти свої млосні очі на графа.

- Ах, це ви, пане де Гіш, - промовила вона, - здрастуйте!

І одразу ж відвернулася. Граф ледь стримався.

- Ваша королівська високість, ви чудово танцювали, - промовив він.

- Ви знаходите? - недбало відгукнулася вона.

- Так, ваша роль цілком відповідає характеру вашої королівської високості.

Принцеса обернулася і пильно подивилася на де Гіша своїми ясними очима:

- Що ви хочете цим сказати?

- Ви граєте богиню прекрасну, гордовиту і вітряну, - відповів він.

- Ви говорите про Помона, графе?

- Я говорю про ту богиню, яку ви граєте, ваша королівська високість.

Принцеса зробила гримасу.

- Але ж самі ви, пане, - промовила вона, - чудовий танцюрист.

- О, ваша високість, я належу до числа тих, яких зовсім не помічають, а якщо й помітили на мить, то зараз же забувають.

Він глибоко і уривчасто зітхнув, квапливо вклонився і з тріпотливим від горя серцем, з палаючою головою і палаючим поглядом зник за декорацією.

Принцеса тільки злегка знизала плечима. Помітивши, що фрейліни зі скромності відійшли вбік, вона покликала їх поглядом.

Це були дівиці де Тонне-Шарант і де Монтале.

- Ви чули, пані? - запитала принцеса.

- Що таке, ваша високість?

- Що сказав граф де Гіш?

- Ні, не чули.

- Дивно, - промовила принцеса співчутливим тоном, - як відбилося вигнання на розумових здібностях бідолахи де Гіша. - І вона продовжувала, підвищивши голос, щоб нещасний не пропустив жодного з її слів: - По-перше, він погано вів свою партію, а крім того, наговорив купу нісенітниць.

І вона встала, наспівуючи мелодію, під яку збиралася зараз танцювати.

Гіш чув усе це. Стріла глибоко встромилася в його серце. Тоді, роздратований, ризикуючи зіпсувати все свято, він кинувся тікати, роздираючи на шматки прекрасне вбрання свого Вертумна і втрачаючи дорогою гілки винограду, фігове й мигдалеве листя та всі інші атрибути зображуваного ним бога.

Через чверть години він знову був у театрі. Принцеса закінчувала своє па. Вона помітила графа, але не глянула на нього, а він, своєю чергою, оскаженілий, повернувся до неї спиною, коли вона, у супроводі своїх німф і сотні підлесників, проходила повз.

У той самий час на іншому кінці театру, біля ставка, сиділа жінка, спрямувавши погляди на одне яскраво освітлене вікно. То було вікно королівської ложі.

Виходячи з театру, щоб подихати свіжим повітрям, де Гіш пройшов повз цю жінку і вклонився їй. Вона піднялася з виглядом людини, захопленої зненацька за мріями, які хотілося б приховати навіть від себе самого.

Гіш упізнав її і зупинився.

- Добрий вечір, мадемуазель! - привітно промовив він.

- Добрий вечір, графе!

- Ах, мадемуазель де Лавальєр, - звернувся до неї де Гіш, - який я щасливий, що зустрів вас!

- Я теж дуже рада нашій зустрічі, графе, - сказала молода дівчина, роблячи крок, щоб піти.

- О, залишіться, благаю вас! - попросив де Гіш. - Ви любите усамітнення. Ах, як я розумію це; такі нахили властиві всім жінкам із добрим серцем. Жодній з них не буде нудно далеко від світських задоволень. О мадемуазель, мадемуазель!

- Та що з вами, графе? - злякано запитала Лавальєр. - Ви, мабуть, засмучені?

- Я? Ні, ні, я зовсім не засмучений.

- У такому разі, пане де Гіш, дозвольте мені висловити вам свою вдячність. Я знаю, що тільки завдяки вашому клопотанню мене призначили фрейліною принцеси.

- Так, правда, я пригадую, дуже радий, мадемуазель. Ви, ймовірно, кохаєте кого-небудь?

- Я?

- Ах, вибачте, я не знаю, що кажу; тисячу разів прошу вибачення. Принцеса мала рацію, абсолютно рацію; це жорстоке вигнання пошкодило мої розумові здібності.

- Але мені здається, графе, що король прийняв вас прихильно?

- Ви вважаєте? Прихильно... здається, прихильно... так.

- Зрозуміло, прихильно; адже ви, по-моєму, повернулися без його дозволу?

- Це правда, і мені здається, що ви маєте рацію, мадемуазель. А чи не бачили ви де-небудь тут віконта де Бражелона?

При цьому імені Лавальєр здригнулася.

- До чого це запитання? - промовила вона.

- О боже мій! Невже я образив вас? - схаменувся де Гіш. - У такому разі я нещасна людина, гідна жалю.

- Так, ви нещасні і гідні жалю, пане де Гіш; ви, мабуть, страшенно страждаєте.

- Ах, мадемуазель, чому в мене немає відданої сестри, вірного друга...

- У вас є друзі, пане де Гіш, і якраз віконт де Бражелон, про якого ви щойно говорили, ваш справжній друг.

- Так, дійсно, це один із найкращих моїх друзів. До побачення, мадемуазель, до побачення. Моя повага.

І він як божевільний кинувся в бік ставка. Його чорна тінь ковзала яскраво освітленими деревами і розпливалася на блискучій поверхні ставка.

Лавальєр співчутливо проводила його очима.

- Так, так, - промовила вона, - він страждає, і я починаю здогадуватися, через що.

Тут до неї підбігли її подруги, дівиці де Монтале і де Тонне-Шарант.

Вони щойно змінили костюми німф на звичайні сукні і, збуджені цією прекрасною ніччю і своїм успіхом, прибігли за своєю подругою.

- Як! Ви вже тут! - вигукнули вони. - А ми думали, що прийдемо перші на домовлене місце.

- Я тут уже чверть години, - відповідала Лавальєр.

- Хіба вам не сподобалися танці?

- Ні.

- А весь спектакль?

- Теж не сподобався. Я вважаю за краще дивитися на цей темний ліс, у глибині якого там і сям спалахують вогники, наче блимають очі якоїсь таємничої істоти.

- Яка вона поетична особа, наша Лавальєр, - усміхнулася де Тонне-Шарант.

- Нестерпна! - заперечила Монтале. - Коли ми бавимося, вона плаче, а коли нас ображають і ми, жінки, плачемо, Лавальєр регоче.

- Ні, я не така, - заявила де Тонне-Шарант. - Хто мене любить, повинен мені лестити, хто мені лестить, той мені подобається, а вже хто мені подобається...

- Ну, що ж ти не договорюєш? - сказала Монтале.

- Це дуже важко, - перебила мадемуазель де Тонне-Шарант із гучним сміхом. - Договори за мене, адже ти така розумна.

- А вам, Луїзо, подобається хто-небудь? - запитала Монтале.

- Це нікого не стосується, - промовила молода дівчина, піднімаючись із дернової лави, на якій вона просиділа весь балет. - Слухайте, адже ми домовилися повеселитися сьогодні без нагляду і провідників. Нас троє, ми дружні, погода чудова; погляньте, як повільно пливе по небу місяць, заливаючи срібним світлом верхівки каштанів і дубів. Яка чудова прогулянка! Ми втечемо туди, де нас не побачить нічиє око і куди ніхто не піде за нами. Пам'ятаєте, Монтале, шевернійські та шамборські ліси й тополі Блуа? Ми повіряли там один одному свої надії.

- І таємниці.

- Я теж часто мрію, - почала мадемуазель де Тонне-Шарант, - але...

- Вона нічого не розповідає, - зауважила Монтале, - і те, про що думає мадемуазель де Тонне-Шарант, відомо одній Атенаїс.

- Тсс! - зупинила їх Лавальєр. - Мені почулися кроки.

- Швидше, швидше в кущі! - скомандувала Монтале. - Присядьте, Атенаїс, ви така висока.

Мадемуазель де Тонне-Шарант слухняно нагнулася.

Тієї ж миті з'явилися двоє молодих людей; опустивши голову, вони йшли під руку піщаною алеєю вздовж берега.

Дівчата притулилися одна до одної і затамували подих.

- Це пан де Гіш, - шепнула Монтале на вухо мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Це пан де Бражелон, - у свою чергу, шепнула де Лавальєр.

Молоді люди наближалися, жваво розмовляючи між собою.

- Зараз вона була тут, - сказав граф. - Це не був привид; я говорив із нею, але, можливо, я налякав її.

- Яким чином?

- Ах боже мій! Я не встиг ще отямитися від того, що трапилося зі мною; мабуть, вона мене не зрозуміла і злякалася.

- Не хвилюйтеся, друже мій. Вона добра і пробачить вас; вона розумниця, вона зрозуміє.

- А що, якщо вона занадто добре зрозуміла?

- Ну що ж?

- А раптом вона розповість?

- Ви не знаєте Луїзи, графе, - зауважив Рауль. - Луїза сама досконалість. У неї немає недоліків.

Молоді люди пройшли, голоси їхні мало-помалу затихли.

- Що це означає, Лавальєр? - заговорила мадемуазель де Тонне-Шарант. - Віконт де Бражелон назвав вас у розмові Луїзою. Чому?

- Ми разом виховувалися, - відповідала мадемуазель де Лавальєр, - ми знали одне одного ще дітьми.

- А крім того, пан де Бражелон твій наречений.

- А я й не знала! Це правда, мадемуазель?

- Як вам сказати, - відповіла Луїза, почервонівши, - пан де Бражелон зробив мені честь, просив моєї руки, але...

- Але що?

- Мабуть, король...

- Що король?

- Король не хоче дати згоди на цей шлюб.

- Чому? До чого тут король? - проворчала Ора. - Та хіба король має право втручатися в такі речі?.. «Пулітика - пулітикою, - як казав Мазаріні, - а любов - любов'ю!». Раз ти кохаєш пана де Бражелона і він тебе кохає, то вінчайтеся. Я даю вам згоду на шлюб.

Атенаїс розреготалася.

- Їй-богу, я говорю серйозно, - продовжувала Монтале, - і думаю, що в цьому випадку моя думка варта думки короля. Чи не правда, Луїзо?

- Скористаємося тим, що ці панове пішли, - сказала Луїза, - перебіжимо луг і сховаємося в хащі.

- Тим паче, - зауважила Атенаїс, - що біля замку і театру миготять якісь вогні, немов готуються супроводжувати найвищих осіб.

- Біжимо! - вигукнули дівчата.

І, граціозно підібравши довгі спідниці, вони швидко перетнули галявину між ставком і найглухішою частиною парку.

Лавальєр, скромніша й сором'язливіша, ніж її подруги, майже не піднімала спідниць і не могла бігти так швидко, як вони. Монтале і де Тонне-Шарант довелося почекати на неї.

У цей момент людина, що ховалася в рові, порослому лозняком, вискочила і кинулася у напрямку до замку.

Здалеку долинав шум коліс екіпажів, що котилися дорогою: то були карети королев і принцеси. Їх супроводжували кілька вершників. Копита коней мірно постукували, як гекзаметр Вергілія. Із шумом коліс зливалася віддалена музика; коли вона замовкала, на зміну їй лунав спів солов'я. А навколо пернатого співака в темній гущавині величезних дерев там і сям світилися очі сов, чуйних до співу.

Лань, що залізла в папороть, фазан, що примостився на гілці, і лисиця, лежачи у своїй норі, теж слухали музику. Суєта, що починалася раптово в кущах, видавала присутність цієї невидимої публіки.

Наші лісові німфи щоразу легенько скрикували, але, заспокоївшись, зі сміхом продовжували шлях.

Так вони дійшли до королівського дуба, який у молодості своїй чув любовні зітхання Генріха II за прекрасною Діаною де Пуатьє, а пізніше Генріха IV - за прекрасною Габріель д'Естре. Навколо дуба садівники влаштували лавку з моху і дерну, де королі могли спокійно відпочивати.

CXV. Про що говорили під королівським дубом

Жарти молодих дівчат мимоволі завмерли серед лісової тиші. Навіть найвеселіша, Монтале, заговорила серйозно.

- Як приємно, - зітхнула вона, - відверто поговорити про все, головне - про нас самих.

- Так, - відповідала мадемуазель де Тонне-Шарант, - при дворі під оксамитом і діамантами завжди таїться брехня.

- А я, - зітхнула Луїза, - ніколи не брешу; якщо я не можу сказати правди, я мовчу.

- Так ви недовго будете в милості, дорога моя, - кинула Монтале. - Тут не Блуа. Там ми довіряли старій принцесі всі наші прикрощі й бажання. Вона іноді згадувала, що й сама колись була молода. Вона розповідала нам про свою любов до чоловіка, а ми розповідали їй про чутки про її любовні пригоди. Бідна жінка! Вона разом із нами сміялася над цим; десь вона тепер?

- Ах, Монтале, - вигукнула Луїза, - ти знову зітхаєш; ліс налаштовує тебе на серйозний лад.

- Милі подруги, - зауважила Атенаїс, - вам нема чого шкодувати про життя в Блуа; адже і тут нам непогано. При дворі чоловіки й жінки вільно говорять про такі речі, про які суворо забороняють говорити матері, опікуни, а особливо духівники. Але ж це все-таки приємно, чи не так?

- Ах, Атенаїс! - промовила Луїза і почервоніла.

- Атенаїс сьогодні відверта. Скористаємося цим, - засміялася Монтале.

- Так, користуйтеся; сьогодні ввечері у мене можна випитати найпотаємніші таємниці.

- Ах, якби пан де Монтеспан був із нами! - промовила Монтале.

- Ви думаєте, я кохаю пана де Монтеспана? - запитала молода дівчина.

- Він такий красень.

- Так, і це велика перевага в моїх очах.

- Ось бачите.

- Навіть більше скажу: з усіх тутешніх чоловіків він найкрасивіший, найкращий...

- Що там таке? - перебила Луїза, швидко схопившись із лавки.

- Імовірно, лань пробирається в гущавині.

- Я боюся тільки людей, - сказала Атенаїс.

- Коли вони не схожі на пана де Монтеспана?

- Досить дражнити мене... Пан де Монтеспан справді залицяється до мене, але це ще нічого не означає. Адже і пан де Гіш залицяється до принцеси!

- Ах, бідолаха! - промовила Луїза.

- Чому бідолаха? Я вважаю, що принцеса досить вродлива і займає досить високе становище.

Лавальєр сумно похитала головою.

- Коли любиш, - сказала вона, - то любиш не за красу і високе становище, головне - це людина, її душа.

Монтале голосно розсміялася.

- Душа, погляди - які ніжності! - фиркнула вона.

- Я говорю тільки про себе, - відповідала Лавальєр.

- Благородні почуття! - холодно, з відтінком заступництва зауважила Атенаїс.

- Вам незнайомі ці почуття, мадемуазель? - запитала Луїза.

- Дуже знайомі; але я продовжую. Як можна жаліти людину, яка доглядає за принцесою? Сам винен.

- Ні, ні, - перебила Лавальєр, - принцеса грається почуттям, як маленькі діти вогнем, не розуміючи, що одна іскра може спалити цілий палац. Блищить, і їй цього досить. Вона хоче, щоб усе життя її було безперервною радістю і коханням. Пан де Гіш любить її, а вона його любити не буде.

Атенаїс презирливо розреготалася.

- Яке там кохання? - знизала вона плечима. - Кому потрібні ці благородні почуття? Добре вихована жінка з великодушним серцем, обертаючись серед чоловіків, повинна навіювати любов, навіть обожнювання, а про себе думати так: «Мені здається, що якби я була не я, то цю людину ненавиділа б менше, ніж усіх інших».

- Так ось що чекає на пана де Монтеспана! - вигукнула Лавальєр, сплеснувши руками.

- Його, як і всякого іншого. Адже я все-таки йому віддаю перевагу, і буде з нього! Дорога моя, ми, жінки, царюємо тут, поки ми молоді - між п'ятнадцятьма і тридцятьма п'ятьма роками. А потім живіть собі серцем, все одно у вас, крім серця, нічого не залишиться.

- Як це страшно! - прошепотіла Лавальєр.

- Браво! - вигукнула Монтале. - Молодець, Атенаїс, ви далеко підете!

- Ви не схвалюєте мене?

- Схвалюю всією душею! - відгукнулася насмішниця.

- Ви жартуєте, чи не так, Монтале? - запитала Луїза.

- Ні, ні, я цілком згодна з тим, що сказала Атенаїс, тільки...

- Тільки що?

- Тільки не вмію так діяти. Я будую плани, яким позаздрили б нідерландський намісник і сам іспанський король, а коли настає час діяти, нічого не виходить.

- Ви боїтеся? - презирливо зауважила Атенаїс.

- Ганебно.

- Мені шкода вас, - сказала Атенаїс. - Але принаймні вмієте ви вибирати?

- Право, не знаю. Ні!... Доля сміється наді мною; мрію про імператорів, а зустрічаю...

- Оро, Оро, перестань! - вигукнула Луїза. - Заради червоного слівця ти готова пожертвувати людьми, які тебе віддано люблять.

- Ну, до цього мені байдуже: хто мене любить, має бути щасливим, якщо я не жену його геть. Біда, якщо у мене з'явиться слабкість, біда і для нього, якщо я буду зганяти на ньому цю слабкість. Але ж буду! Чесне слово, буду!

- Ора!

- Так і треба, - сказала Атенаїс, - можливо, таким шляхом ви й досягнете, чого хочете. Чоловіки багато в чому справжні дурні, вони однаково називають кокетством і гордість, і непостійність жінок. Я, наприклад, горда, точніше - неприступна, я різко відштовхую претендентів, але я при цьому зовсім не хочу утримати їх біля себе. А чоловіки запевняють, що я кокетка, їхнє самолюбство нашіптує їм, ніби я мрію про їхні залицяння. Інші жінки, на кшталт вас, Монтале, піддаються на ніжні промови; вони загинули б, якби на допомогу не з'являвся благодійний інстинкт, який змушує їх несподівано міняти тактику і карати того, кому вони ледве не поступилися.

- Ось це і називається вченою дисертацією! - зауважила Монтале тоном ласунки, яка смакує вишукану страву.

- Жахливо! - прошепотіла Луїза.

- І ось завдяки такому кокетству - а це і є справжнє кокетство, - продовжувала фрейліна, - завдяки йому коханець, який щойно пишався своїми успіхами, раптом відразу втрачає всю свою пиху. Він уже виступав переможцем, а тут доводиться відступати. У результаті замість ревнивого, незручного, нудного чоловіка ми маємо покірного, пристрасного і палкого коханця, бо перед ним щоразу нова коханка. Уся суть кокетства в цьому. Завдяки йому стаєш царицею серед жінок, раз бог не дав дорогоцінної якості - вміння керувати власним серцем і розумом.

- Яка ж ви спритна! - вигукнула Монтале. - І як добре ви зрозуміли роль жінки!

- Я хочу забезпечити собі щасливе життя, - скромно зауважила Атенаїс. - Як усі слабкі люблячі серця, я захищаюся проти гніту сильних.

- А Луїза мовчить.

- Просто я не можу зрозуміти вас, - відгукнулася Луїза. - Ви говорите так, ніби живете не на землі, а на якійсь іншій планеті.

- Ну вже, нічого сказати, гарна ваша земля. Земля, де чоловік палить фаміам перед жінкою, доки в неї не запаморочиться в голові й вона не впаде; тоді він завдає їй образи.

- Та навіщо ж падати? - промовила Луїза.

- Ах, це зовсім нова теорія, дорогенька моя; який же ви знаєте засіб, щоб встояти, якщо будете захоплені?

- О, якби тільки ви знали, що таке серце, - вигукнула молода дівчина, піднявши свої гарні вологі очі до темного неба, - я б вам усе пояснила й переконала б вас: любляче серце сильніше за все ваше кокетування й усю вашу гордість. Кокетка може викликати хвилювання, навіть пристрасть, але ніколи не навіє справжнього кохання. Любов, як я її розумію, - це досконала, повна, безперервна самопожертва, до того ж обопільна. Якщо я покохаю коли-небудь, я благатиму свого коханого не зазіхати на мою чистоту і свободу; я скажу йому - і він зрозуміє це, - що душа моя розривається, відмовляючись від насолод; а він, обожнюючи мене і зворушений моєю скорботною жертвою, зі свого боку також пожертвує собою; він буде поважати мене, не домагатиметься мого падіння, щоб потім завдати мені образи, за вашою блюзнірською теорією. Так я розумію любов. Невже ви скажете, що мій коханий буде зневажати мене? Нізащо не повірю, хіба тільки за своєю натурою він негідник, але серце мені порукою, що я не зупиню свій вибір на негіднику. Мій погляд послужить йому нагородою за всі його жертви і пробудить у ньому такі доблесті, яких він за собою не знав.

- Луїза! - перебила Монтале. - Усе це тільки слова, на ділі ви чините зовсім інакше.

- Що ви хочете сказати?

- Рауль де Бражелон обожнює вас, мало не на колінах благає вас про кохання. Нещасний віконт - жертва вашої чесноти. Через мою легковажність або через гордість Атенаїс він би ніколи так не страждав.

- Просто це особливий вид кокетства, - усміхнулася Атенаїс, - мадемуазель пускає його в хід, не підозрюючи про це.

- Боже мій! - вигукнула Луїза.

- Так. Знаємо ми цю простодушність: підвищена чутливість, постійна екзальтація, пристрасні пориви, які ні до чого не приводять... О, такий прийом - верх мистецтва і теж дуже ефективний! Трохи поміркувавши, я готова, мабуть, віддати перевагу йому, а не моїй гордості; у всякому разі, він набагато тонший за кокетство Монтале.

І обидві фрейліни залилися сміхом. Лавальєр мовчки похитала головою і сказала:

- Якби я почула в присутності чоловіка чверть того, що ви тут наговорили, або навіть була переконана, що ви це думаєте, я б померла на місці від сорому й образи.

- Так помирайте, ніжна крихітко, - відповіла мадемуазель де Тонне-Шарант, - хоча тут і немає чоловіків, зате є дві жінки, ваші подруги, які прямо оголошують вам, що ви - простодушна кокетка, тобто найнебезпечніша з усіх.

- Ну що ви говорите! - вигукнула Луїза, почервонівши і мало не плачучи.

У відповідь знову пролунав вибух реготу.

- Зачекайте, я запитаю про це в Бражелона, у цього бідного хлопчика, який знає тебе років дванадцять, кохає тебе і, однак, якщо вірити тобі, жодного разу не поцілував навіть кінчика твоїх пальців.

- Нумо, що ви скажете про таку жорстокість, жінко з ніжним серцем? - звернулася Атенаїс до Лавальєр.

- Скажу одне тільки слово: чеснота. Що ж, ви, мабуть, заперечуєте і чесноту?

- Послухай, Луїзо, не бреши, - попросила Ора, беручи її за руку.

- Як! Дванадцять років неприступності й суворості!

- Дванадцять років тому мені було всього п'ять років. Дитячі пустощі не рахуються.

- Ну добре, вам тепер сімнадцять років; будемо рахувати не дванадцять років, а три роки. Отже, протягом трьох років ви постійно були жорстокі. Але проти вас говорять тінисті гаї Блуа, побачення при світлі зірок, нічні зустрічі під платанами, його двадцять років і ваші чотирнадцять, його полум'яні погляди, які говорять красномовніше за слова.

- Що б там не було, але я сказала вам правду.

- Неймовірно!

- Але припустіть, що...

- Що таке? Говори.

- Домовляйте, а то ми, мабуть, припустимо таке, що вам і уві сні не снилося.

- Можете припустити, що мені здавалося, ніби я кохаю, насправді ж я не кохаю.

- Як, ти не любиш?

- Що поробиш! Якщо я чинила не так, як інші, коли вони кохають, значить, я не кохаю, значить, мій час ще не пробив.

- Стережися, Луїзо! - сказала Монтале. - Відповім тобі твоїм давнім застереженням. Рауля тут немає, не ображай його, будь великодушною; якщо, зваживши все, ти доходиш висновку, що ти його не любиш, скажи йому це прямо. Бідний юнак!

І вона знову зареготала.

- Мадемуазель щойно жаліла пана де Гіша, - зауважила Атенаїс. - Чи немає тут зв'язку? Можливо, байдужість до одного пояснюється співчуттям до іншого?

- Що ж, - сумно зітхнула Луїза, - ображайте, смійтеся: ви не здатні мене зрозуміти.

- Боже мій, яка образа, і горе, і сльози! - вигукнула Монтале. - Ми жартуємо, Луїзо; запевняю тебе, ми зовсім не такі чудовиська, як ти думаєш. Поглянь-но на горду Атенаїс, вона не любить пана де Монтеспана, це правда, але вона прийшла б у відчай, якби Монтеспан її не любив... Поглянь на мене, я сміюся з пана Малікорна, але бідолаха Малікорн чудово вміє, коли хоче, цілувати в мене руку. До того ж найстаршій із нас ще не минуло й двадцяти років... все попереду!

- Божевільні ви, право, божевільні! - прошепотіла Луїза.

- Так, - зауважила Монтале, - ти одна при здоровому глузді.

- Звичайно!

- Отже, ви так-таки й не любите бідолаху Бражелона? - запитала Атенаїс.

- Можливо, - перебила Монтале, - вона ще не зовсім упевнена в цьому. Про всяк випадок май на увазі, Атенаїс, якщо пан де Бражелон виявиться вільним, придивися гарненько до нього раніше, ніж даси слово пану де Монтеспану.

- Дорога моя, пан де Бражелон не єдиний цікавий чоловік. Пан де Гіш, наприклад, не поступиться йому.

- На сьогоднішньому балу він не мав успіху, - сказала Монтале, - принцеса не удостоїла його жодним поглядом.

- Ось пан де Сент-Еньян, той блищав; я впевнена, що багато хто з жінок, які бачили, як він танцював, не скоро його забудуть. Чи не правда, Лавальєр?

- Чому ви питаєте мене? Я його не бачила і не знаю.

- Нічого хвалитися своєю чеснотою! Є ж у вас очі!

- Зір у мене прекрасний.

- Отже, ви сьогодні ввечері бачили всіх наших танцюристів?

- Так, майже.

- Це «майже» звучить не дуже люб'язно для них.

- Що робити!

- Кому ж з усіх цих кавалерів, яких ви бачили, ви віддаєте перевагу?

- Так, - підхопила Монтале, - пана де Сент-Еньяна, пана де Гіша, пана...

- Нікого, всі однаково гарні.

- Невже в цьому блискучому зібранні, у цьому першому у світі дворі вам ніхто не сподобався?

- Я зовсім цього не кажу.

- Так поділіться з нами. Назвіть ваш ідеал.

- Який же ідеал?

- Значить, він все-таки є?

- Право, - вигукнула виведена з терпіння Лавальєр, - я рішуче не розумію вас. Адже і у вас є серце, як у мене, і є очі, і раптом ви говорите про пана де Гіше, про пана де Сент-Еньяне, ще про когось, коли на балу був король.

Ці слова, вимовлені швидко, схвильовано і пристрасно, викликали таке здивування обох подруг, що Лавальєр сама злякалася того, що сказала.

- Король! - вигукнули в один голос Монтале й Атенаїс.

Луїза закрила обличчя руками й опустила голову.

- Так, так! Король! - прошепотіла вона. - Хіба, по-вашому, хто-небудь може зрівнятися з королем!

- Мабуть, ви мали рацію, мадемуазель, коли сказали, що у вас чудовий зір; ви бачите далеко, навіть занадто далеко. Тільки, на жаль, король не з тих людей, на яких можуть зупинятися наші жалюгідні погляди.

- Ви маєте рацію, ви маєте рацію! - вигукнула Луїза. - Не всі очі можуть безпечно дивитися на сонце; але я все-таки подивлюся на нього, хоч би воно й засліпило мене.

Тієї ж хвилини, немов у відповідь на ці слова, пролунав шерех листя і шелест шовку за сусіднім кущем.

Фрейліни з переляку схопилися. Вони чітко бачили, як захиталися гілки, але не розгледіли, хто зачепив їх.

- Ах, це, напевно, вовк або кабан! - перелякалася Монтале. - Біжимо, біжимо швидше!

І всі троє в невимовному страху кинулися бігом у першу-ліпшу алею і перевели дух тільки на узліссі. Там вони зупинилися і притулилися один до одного; серце у всіх сильно билося; тільки за кілька хвилин їм вдалося прийти до тями. Лавальєр зовсім знесилилася.

Ора й Атенаїс її підтримували.

- Ми ледь врятувалися, - промовила Монтале.

- Ах, мадемуазель, - сказала Луїза, - я боюся, що це був звір страшніший за вовка. Нехай би мене краще розтерзав вовк, ніж хто-небудь підслухав мої слова. Ах я, божевільна! Як я могла сказати, навіть подумати такі речі!

При цьому вона вся знітилася, як билинка; ноги її підкосилися, сили зрадили їй, і, знепритомнівши, вона вислизнула з рук, що тримали її, і впала на траву.

CXVI. Занепокоєння короля

Залишимо нещасну Лавальєр у непритомності, з подругами, що клопочуться біля неї, і повернемося до королівського дуба.

Не встигли молоді дівчата відбігти від нього на якихось двадцять кроків, як шум листя, що злякав їх, посилився. З-за куща, розсуваючи гілки, з'явився чоловік; вийшовши на галявину і побачивши, що лава спорожніла, він вибухнув гучним сміхом.

За його знаком з-за кущів вийшов і його супутник.

- Невже, государе, - почав супутник, - ви сполохали наших панянок, які воркували про кохання?

- Так, на жаль, - відповів король. - Не бійся, Сент-Еньян, виходь.

- Ось щаслива зустріч, государю! Якби я наважився дати вам пораду, непогано б нам пуститися навздогін за ними.

- Вони вже далеко.

- Дрібниці! Вони б із задоволенням дали наздогнати себе, особливо якби знали, хто женеться за ними.

- Ось самовпевненість!

- А як же! Одній із них я припав до смаку, інша вас порівнює із сонцем.

- Ось тому-то нам і треба ховатися, Сент-Еньян. Де ж це бачено, щоб сонце світило ночами!

- Їй-богу, ваша величність, ви нецікаві. Я б на вашому місці неодмінно поцікавився дізнатися, хто такі ці дві німфи, дві дріади або дві лісові феї, які такої доброї думки про нас.

- О, я і без того впізнаю їх.

- Яким чином?

- Та просто за голосом. Це, мабуть, фрейліни; у тієї, яка говорила про мене, чарівний голос.

- Здається, ваша величність стає небайдужою до лестощів?

- Не можна сказати, щоб ти зловживав нею.

- Вибачте, государю, я дурний. А що ж та пристрасть, ваша величносте, у якій ви мені зізналися, хіба вона вже забута?

- Ну, як забута! Зовсім ні. Хіба можна забути такі очі, як у мадемуазель де Лавальєр?

- Так, але в тієї, іншої, такий чарівний голос...

- У кого це?

- Та в тієї, яка так захоплена сонцем.

- Послухайте, пане де Сент-Еньян!

- Винен, государю.

- Утім, я не в претензії на тебе за те, що ти думаєш, ніби мені однаково подобаються і приємні голоси, і красиві очі. Я знаю, що ти жахливий базіка, і завтра ж мені доведеться поплатитися за свою відвертість із тобою.

- Як так?

- Звичайно. Завтра ж усі дізнаються, що я зацікавлений крихіткою Лавальєр; але стережися, Сент-Еньян; я одному тобі відкрив свою таємницю, і якщо хоч одна людина проговориться мені про неї, я знатиму, хто видав мене.

- З яким запалом ви говорите, государе!

- Зовсім ні, я тільки не бажаю компрометувати бідну дівчину.

- Не турбуйтеся, государ.

- То ти даєш мені слово мовчати?

- Даю, государю.

«Чудово, - подумав, посміхаючись, король, - завтра ж усім буде відомо, що я вночі ганявся за Лавальєр!»

- Знаєш, ми, здається, заблукали, - промовив Людовик, озираючись навкруги.

- Ну, це не так страшно.

- А куди ми вийдемо через цю хвіртку?

- До перехрестя алей, государю.

- До того місця, куди ми йшли, коли почули жіночі голоси?

- Саме так, государе, особливо останні слова, коли вони назвали мене і вас.

- Ти щось вже дуже часто згадуєш про це.

- Вибачте, ваша величносте, але мене, право, приводить у захват думка, що є на світі жінка, яка думає про мене, коли я й не підозрюю про це і зовсім не намагався зацікавити її. Ваша величність не можете зрозуміти цього, оскільки ваше високе становище привертає до вас загальну увагу.

- Ну ні, Сент-Еньян, - сказав король, дружньо спираючись на руку свого супутника, - чи повіриш, це наївне зізнання, це безкорисливе захоплення жінки, яка, мабуть, ніколи не приверне мої погляди... словом, уся таємничість сьогоднішньої пригоди зачепила мене за живе, і, право, якби я не цікавився так сильно Лавальєр...

- Нехай це не зупиняє вашу величність. Вона забере чимало часу.

- Що ти хочеш сказати?

- З чуток, Лавальєр дуже суворої моральності.

- Ти ще більше підбурив мене, Сент-Еньян. Мені дуже б хотілося розшукати її. Ходімо швидше.

Король брехав: йому зовсім не хотілося розшукувати її; але він мав грати роль.

Він швидко покрокував уперед. Сент-Еньян слідував за ним. Раптом король зупинився; зупинився і його супутник.

- Сент-Еньян, - вимовив він, - мені здається, ніби хтось стогне. Прислухайся.

- Справді. Здається, навіть кличуть на допомогу.

- Наче в тій стороні, - сказав король, вказуючи вдалину.

- Схоже на плач, на жіночі ридання, - зауважив де Сент-Еньян.

- Біжимо туди!

І король зі своїм улюбленцем кинулися в тому напрямку, звідки долинали голоси. У міру того як вони наближалися, крики ставали дедалі виразнішими.

- Допоможіть, допоможіть! - кричали два голоси.

Молоді люди пустилися бігти ще швидше.

Раптом вони побачили на укосі, під розлогими вербами, жінку, яка стоїть на колінах і підтримує голову іншої жінки, яка лежала в непритомності. За кілька кроків, посеред дороги, стояла третя жінка і голосно кликала на допомогу.

Король випередив свого супутника, перестрибнув через рів і підбіг до гурту в ту саму хвилину, як наприкінці алеї, що веде до замку, з'явилася купка людей, які поспішали на той самий крик про допомогу.

- Що сталося, мадемуазель? - запитав Людовик.

- Король! - вигукнула Монтале і від подиву розтиснула руки, Лавальєр впала на траву.

- Так, це я. Як ви незграбні! Хто вона, ваша подруга?

- Господарю, це мадемуазель де Лавальєр. Вона непритомна.

- Ах боже мій! - вигукнув король. - Швидше за доктором.

Король постарався виявити крайнє хвилювання. Але від де Сент-Еньяна не вислизнуло, що і голос, і жести короля не відповідали тій пристрасній любові, в якій він зізнався своєму супутнику.

- Сент-Еньян, - продовжував король, - будь ласка, подбайте про мадемуазель де Лавальєр. Покличте лікаря. А я хочу попередити принцесу про нещасний випадок з її фрейліною.

Сент-Еньян залишився клопотатися, щоб мадемуазель де Лавальєр якнайшвидше перенесли до замку, а король кинувся вперед, зрадівши нагоді, яка давала йому привід підійти до принцеси і заговорити з нею.

На щастя, у цей час повз проїжджала карета; її зупинили, і ті, хто сидів, дізнавшись про подію, поспішили звільнити місце для мадемуазель де Лавальєр.

Вітерець від швидкої їзди скоро оживив дівчину.

Коли під'їхали до замку, вона, незважаючи на слабкість, за допомогою Атенаїс і Монтале змогла вийти з карети. Король же тим часом знайшов принцесу в гайку, сів поруч до неї і непомітно намагався доторкнутися ногою до її ноги.

- Будьте обережні, государю, - тихо сказала йому Генрієтта, - у вас далеко не байдужий вигляд.

- На жаль! - відповів Людовик XIV ледь чутно. - Боюся, що ми не в силах будемо виконати нашу угоду.

Потім продовжував вголос:

- Ви знаєте про подію?

- Яка подія?

- Ах боже мій! Побачивши вас, я забув, що навмисне прийшов сюди розповісти вам про нього. Я дуже засмучений: одна з ваших фрейлін, Лавальєр, щойно знепритомніла.

- Ах, бідолаха, - спокійно промовила принцеса, - чому це!

Потім додала пошепки:

- Про що ви думаєте, государю! Ви хочете змусити всіх повірити, що захоплені цією дівчиною, і сидите тут, коли вона, можливо, при смерті.

- Ах, принцеса! - зі зітханням промовив король. - Ви краще за мене граєте свою роль, ви все зважуєте.

І він піднявся з місця.

- Принцесо, - сказав він так, що всі чули, - дозвольте мені залишити вас; я дуже хвилююся і особисто хотів би упевнитися, чи подано їй допомогу, і чи гарний за нею догляд.

І король пішов до Лавальєра, а присутні передали один одному його слова: «Я сильно турбуюся».

CXVII. Таємниця короля

Дорогою Людовик зустрів графа де Сент-Еньяна.

- Ну що, Сент-Еньян? - запитав він із удаваним занепокоєнням. - Як наша хвора?

- Вибачте, государе, - пробурмотів Сент-Еньян, - на сором мій мушу зізнатися, що я нічого не знаю про неї.

- Нічого не знаєте? - сказав король, прикидаючись розсердженим.

- Вибачте, государе, але, бачте, я щойно зустрівся з однією з трьох балакунів, і, зізнаюся, ця зустріч мене відволікла.

- Так ви знайшли її? - з жвавістю запитав король.

- Знайшов ту, яка так схвально відгукнулася про мене, а знайшовши свою, я почав шукати і вашу, государе; і якраз у цей самий час я мав щастя зустрітися з вами.

- А як звуть вашу красуню, Сент-Еньян? Чи це, можливо, секрет?

- Господарю, зрозуміло, це має бути секретом, і навіть найбільшим секретом, але для вас, ваша величносте, немає таємниць. Це мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Вона красива?

- Незвичайна красуня, государю, а впізнав я її за голосом, яким вона так ніжно вимовляла моє ім'я. Я підійшов до неї і заговорив, що було легко в натовпі; я почав питати її, і вона, нічого не підозрюючи, розповіла мені, що кілька хвилин тому була з двома подругами під королівським дубом, як раптом хтось налякав їх; чи то вовк, чи то зловмисник; вони, звісно, кинулися тікати...

- А як же звуть двох її подруг? - з жвавістю перебив графа король.

- Пане государе, - відповів Сент-Еньян, - велілите ув'язнити мене в Бастилії.

- Чому?

- Тому що я егоїст і бовдур. Я так був вражений своєю щасливою перемогою і відкриттям, що просто втратив голову. Крім того, я вважав, що ваша величність настільки зацікавлені мадемуазель де Лавальєр, що не надав жодного значення підслуханій нами балаканині. Потім мадемуазель де Тонне-Шарант покинула мене і повернулася до Лавальєр.

- Будемо сподіватися, що і мені пощастить так само, як і тобі. Ну, підемо до хворої.

«Ось штука-то! - думав про себе Сент-Еньян. - Але ж він дійсно захоплений цією крихіткою; ось ніколи б не подумав».

Він вказав королю ту кімнату, куди провели Лавальєр. Король увійшов. Сент-Еньян пішов за ним.

У просторій залі з низькою стелею, біля вікна, що виходило на квітник, у широкому кріслі сиділа Лавальєр і на повні груди вдихала ароматне нічне повітря.

Її розкішне біляве волосся було розпущене і хвилями спускалося на напівприкриті мереживами груди і плечі, з очей котилися великі сльози. Матова блідість вкривала її обличчя, надаючи їй невимовної принади, а фізичні та моральні страждання наклали на її обличчя відбиток благородної скорботи. Вона сиділа нерухомо, немов мертва. Здавалося, вона не чула ні галасу подруг, які метушилися біля неї, ні віддаленого гулу натовпу, що доносився у відчинене вікно. Вона занурилася в себе, і тільки її прекрасні тонкі руки зрідка здригалися, точно від невидимого дотику. Задумавшись, вона помітила, як увійшов король.

Він здалеку побачив її чарівну фігуру, облиту м'яким срібним світлом місяця.

- Боже мій, - вигукнув він із мимовільним жахом, - вона померла!

- Ні, ні, государю, - сказала пошепки Монтале. - Навпаки, їй тепер набагато краще. Чи не правда, Луїзо, зараз ти почуваєшся краще?

Лавальєр нічого не відповіла.

- Луїзо, - продовжувала Монтале, - король турбується про твоє здоров'я.

- Король! - вигукнула Луїза, схопившись із крісла, немов її обпекло полум'я. - Король турбується про моє здоров'я?

- Так, - відповідала Монтале.

- І король прийшов сюди? - промовила Лавальєр, не наважуючись підняти очі.

- Боже мій, той самий голос! - шепнув король на вухо Сент-Еньяну.

- Ви маєте рацію, государю, - відповів Сент-Еньян. - Це та сама, яка закохана в сонце.

- Тсс! - зупинив його король.

Потім він підійшов до Лавальєр.

- Ви нездорові, мадемуазель? Я бачив вас кілька хвилин тому в непритомності, на траві. Як це сталося з вами?

- Пане государе, - пробурмотіла бідна дівчина, бліднучи і тремтячи, немов у лихоманці, - право, я сама не знаю.

- Ви, ймовірно, багато ходили, - сказав король. - Можливо, від втоми...

- Ні, государе, - поспішно відповіла за свою подругу Монтале, - це не від втоми: майже весь вечір ми просиділи під королівським дубом.

- Під королівським дубом? - здригнувшись, прошепотів король. - Так і є, я не помилився.

І він підморгнув графу.

- Так, так, - підтвердив Сент-Еньян, - під королівським дубом, разом із мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Звідки ви це знаєте? - запитала Монтале.

- Дуже просто: сама мадемуазель де Тонне-Шарант сказала мені.

- Так вона, ймовірно, сказала вам і причину непритомності Луїзи.

- Вона говорила мені чи то про вовка, чи то про зловмисника, я не зрозумів добряче.

Лавальєр слухала із зупиненим поглядом, важко дихаючи, немов вгадувала істину. Людовик приписав її стан перенесеному переляку.

- Не бійтеся, - заспокоював він її, помітно хвилюючись і сам, - вовк, який так налякав вас, був про дві ноги.

- Значить, це була людина! - вигукнула Луїза. - Значить, хтось нас підслуховував!

- А якби навіть і так! Хіба ви говорили речі, які не можна чути?

Лавальєр сплеснула руками і закрила обличчя, щоб приховати фарбу, що виступила.

- Ах! - застогнала вона. - Заради бога, скажіть, хто ховався в кущах?

Король узяв її за руку.

- Це я, мадемуазель, - промовив він, шанобливо нахилившись до неї, - невже ви боїтеся мене?

Лавальєр голосно скрикнула: вдруге сили покинули її, вона похолоділа і зі стогоном, без почуттів повалилася в крісло. Але король встиг простягнути руку і підтримати її.

А за два кроки стояли де Тонне-Шарант і Монтале; вони теж скам'яніли, згадуючи свою розмову з Лавальєр, і зовсім забули, що потрібно прийти їй на допомогу, настільки вони розгубилися від присутності короля, що, схиливши коліно, тримав в обіймах непритомну Лавальєр.

- Ви все чули, государю? - з жахом пролепетала Атенаїс.

Король не відповів; він пильно дивився в напівзакриті очі Лавальєр, потискаючи її звислу руку.

- Усе, до останнього слова, - відгукнувся Сент-Еньян, підійшовши до мадемуазель де Тонне-Шарант, сподіваючись, що і вона зомліє до нього в обійми.

Але горду Атенаїс важко було довести до непритомності; вона кинула нищівний погляд на Сент-Еньяна і вибігла з кімнати.

Хоробріша Монтале нагнулася до Луїзи і прийняла її з рук короля, у якого вже починала паморочитися в голові від запашного волосся Луїзи, що лежала без свідомості.

- У добрий час! - прошепотів Сент-Еньян. - Цікава подія! Дурний я буду, якщо не розголошу про неї перший.

Король підійшов до нього і, зробивши застережливий жест, сказав тремтячим голосом:

- Ні слова, графе!

Бідний король зовсім забув, що годину тому він говорив Сент-Еньяну те саме, але з протилежним наміром, тобто з наміром надати справі якомога ширшого розголосу.

Зрозуміло, друге застереження виявилося таким же марним, як і перше. За півгодини всьому Фонтенбло стало відомо, що мадемуазель де

Лавальєр під королівським дубом зізналася Монтале і Тонне-Шарант у своєму коханні до короля.

Стало відомо також, що король був дуже стурбований станом здоров'я мадемуазель де Лавальєр, що він зблід і затремтів, уклавши в обійми непритомну красуню. Таким чином, ніхто не сумнівався, що відбулася найбільша подія - король закохався в мадемуазель де Лавальєр. Принц міг спати абсолютно спокійно.

Здивована не менше за інших таким поворотом справи, королева-мати поспішила повідомити про нього молоду королеву і Філіпа Орлеанського. Але кожному з них вона передала новину по-різному. Невістці вона сказала так:

- Бачите, Терезо, як ви помилялися, звинувачуючи короля: сьогодні йому приписують уже нове кохання, напевно, і цей слух такий же порожній, як і вчорашній.

А розповівши пригоду під королівським дубом принцу, вона додала:

- До чого вас засліпили ревнощі, дорогий мій Філіпе! Ясно як день, що король геть втратив голову через це дівчисько Лавальєр. Дивіться, не проговоритеся про це дружині, а то, мабуть, це дійде і до королеви.

Останнє попередження подіяло негайно. Обличчя принца просяяло; він тріумфував; оскільки ще не було дванадцятої, а свято мало тривати до другої години ночі, то, розшукавши дружину, він запропонував їй руку і пішов гуляти.

Через кілька кроків він зробив саме те, проти чого застерігала його мати.

- Дивіться, не передавайте королеві, що базікають про короля, - сказав він таємниче.

- А що базікають? - поцікавилася принцеса.

- Що мій брат раптом найбезглуздішим чином закохався.

- У кого?

- У дівчину Лавальєр.

Було темно, і принцеса могла посміхатися скільки завгодно.

- Ось як! - промовила вона. - А з яких це пір?

- Мабуть, нещодавно, лише кілька днів тому. Але це був тільки димок, полум'я спалахнуло лише сьогодні.

- Що ж, по-моєму, у короля прекрасний смак: дівчинка чарівна.

- Ви смієтеся, дорога моя.

- Я? Чому ж?

- У всякому разі, ця пристрасть комусь принесе щастя, хоча б самій Лавальєр.

- Право, ви говорите так, точно читаєте в серці моєї фрейліни. Чому ви так упевнені, що вона згодна відповідати на пристрасть короля?

- А чому ви впевнені, що вона не згодна?

- Вона любить віконта де Бражелона.

- Ви думаєте?

- Вона навіть його наречена.

- Була.

- Як так?

- Але ж коли до короля звернулися по дозвіл на цей шлюб, він відмовився дати згоду.

- Відмовився?

- Відмовився, незважаючи на те, що його просив граф де Ла Фер, якого він так поважає за участь у відновленні на престолі вашого брата і за багато іншого.

- Тоді бідним закоханим нічого більше не лишається, як чекати, щоб король змінив своє рішення; вони молоді, часу попереду в них багато.

- Ах, душечко, - сказав Філіп, розсміявшись, своєю чергою, - я бачу, що ви не знаєте самої суті справи, не знаєте, що саме так глибоко зворушило короля.

- Що ж його так зворушило? Говоріть швидше.

- Одна вельми романтична пригода.

- Ви знаєте, як я люблю такі пригоди, і томіть мене, - нетерпляче сказала принцеса.

- Так от, під королівським дубом... Ви знаєте, де цей королівський дуб?

- Чи не все одно де. Під королівським дубом?

- Бачите, мадемуазель де Лавальєр була там із двома подругами і, вважаючи, що вони абсолютно одні, зізналася у своєму пристрасному коханні до короля.

- Ось як! - сказала принцеса, починаючи хвилюватися. - Вона зізналася в коханні до короля?

- Так.

- Коли?

- Годину тому.

Принцеса здригнулася.

- А про цю її пристрасть нікому не було відомо раніше?

- Нікому.

- Навіть самій його величності?

- Навіть самій його величності. Крихітка глибоко зберігала свою таємницю, але не витримала і проговорилася подругам.

- Звідки ви дізналися цю нісенітницю?

- Та звідти ж, звідки всім стало відомо про це.

- А звідки відомо всім?

- Від самої Лавальєр, яка зізналася в цьому коханні своїм подругам Монтале і Тонне-Шарант.

Принцеса зупинилася і нервовим рухом висмикнула свою руку з-під руки чоловіка.

- То годину тому вона зробила це зізнання?

- Так, приблизно годину тому.

- І королю стало про це відомо?

- У цьому саме і полягає найромантичніший бік пригоди. Король із Сент-Еньяном стояли неподалік від дуба і, зрозуміло, жодного слова не випустили з усієї цієї цікавої розмови.

При цих словах принцеса відчула, що її точно вдарили ножем у серце.

- Але я після цього бачилася з королем, - промовила вона необачно, - і він нічого не сказав мені про це.

- Ну ось! - наївно вигукнув принц, як торжествуючий чоловік. - Ще б він сам розповів про те, що суворо заборонив передавати вам.

- Що-о-о-о! - гнівно вигукнула принцеса.

- Я кажу, що все це хотіли приховати від вас.

- Навіщо ж це знадобилося?

- Боялися, що ви так дружні з королевою, що не витримаєте і розбовтаєте їй усе.

Принцеса поникла. Їй було завдано смертельного удару. І вона не заспокоїлася, поки не зустрілася з королем.

Король, звісно, дізнається останнім, що про нього говорять, подібно до того як коханець - єдина людина, яка не знає, що говорять про його кохану. Тому, коли Людовик побачив принцесу, яка шукала його, він підійшов до неї трохи збентежений, але все такий же люб'язний і запобігливий.

Принцеса чекала, щоб він сам заговорив про Лавальєр. Не дочекавшись, вона запитала:

- Ну, що сталося з цією дівчиною?

- З якою дівчиною? - запитав король.

- З Лавальєр... Адже ви говорили мені, государе, що вона знепритомніла.

- Їй усе ще недобре, - промовив король з удаваною байдужістю.

- Це, мабуть, може зашкодити тим чуткам, які ви так хотіли пустити, государю.

- Якими чутками?

- Що ви цікавитеся Лавальєр.

- Сподіваюся, що вони самі поширяться, - відповідав розсіяним тоном король.

Принцеса почекала ще; вона хотіла знати, чи розповість їй король про подію під королівським дубом. Але король і не заїкнувся про нього. Принцеса теж не наважувалася заговорити. Так вони й розлучилися, ні словом не обмовившись про всі ці події.

Щойно король пішов, принцеса негайно ж розшукала Сент-Еньяна. Це було неважко, оскільки граф, подібно до сторожового судна, що конвоює великі кораблі, завжди перебував десь поблизу від короля.

У ту хвилину принцесі потрібна була саме така людина, як Сент-Еньян. А він, зі свого боку, шукав більш обізнаного слухача, щоб

викласти розмову під дубом у всіх подробицях. Тому він не змусив себе довго просити. Коли він закінчив свою розповідь, принцеса сказала:

- Зізнайтеся, що це чарівна казка.

- Не казка, а справжня подія.

- Ну однаково, але тільки зізнайтеся, що ви самі не були присутні там, а просто чули це від кого-небудь.

- Клянуся честю, ваша високість, що все це сталося в моїй присутності.

- І по-вашому, зізнання її справило на короля враження?

- Таке ж точно, яке справило на мене зізнання мадемуазель де Тонне-Шарант! - вигукнув Сент-Еньян. - Адже ви тільки послухайте, принцесо, Лавальєр порівняла короля із сонцем: порівняння дуже утішне!

- Король не дуже-то ласий на лестощі.

- Ваша високість, король, скільки б не порівнювали його із сонцем, усе-таки людина, у чому я переконався на власні очі, коли мадемуазель де Лавальєр упала в його обійми.

- Лавальєр впала в обійми короля?

- Ах, яка ефектна була картина: уявіть собі, що Лавальєр упала...

- Ну, ну, що ж ви бачили? Говоріть швидше.

- Та те саме, що бачили й інші присутні: коли Лавальєр без почуттів упала до короля в обійми, король сам ледве не втратив свідомість.

Принцеса скрикнула, не маючи сил утриматися від гніву, що душив її.

- Спасибі, - промовила вона з нервовим сміхом, - ви чудовий оповідач, пане де Сент-Еньян.

І, задихаючись від люті, вона майже бігом кинулася до замку.

CXVIII. Нічні пригоди

Принц розлучився з принцесою у чудовому настрої і, почуваючись дуже втомленим, поїхав додому, надавши кожному проводити залишок ночі як заманеться.

Прийшовши до себе, він негайно зайнявся нічним туалетом з іще більшою ретельністю, ніж зазвичай; він почувався переможцем. І поки його камердинери були зайняті роботою, він наспівував мотиви балету, під які нещодавно танцював король.

Потім він покликав кравців і велів їм показати приготовані на завтра костюми; залишившись дуже задоволеним, він обдарував кожного з них. Нарешті принц приголубив також шевальє де Лоррена, який повернувся зі свята.

Шевальє, вклонившись принцу, зберігав деякий час мовчання, як командир стрільців, що досліджує, в який бік йому потрібно насамперед спрямувати вогонь. Потім, немов зважившись, він почав:

- Чи звернули ви увагу на одну дивну обставину, ваша високість?

- Ні. На яке?

- На нібито поганий прийом, наданий його величністю графу де Гішу.

- Нібито поганий?

- Так, звісно, бо насправді король повернув йому свою прихильність.

- Я щось не помітив цього, - сказав принц.

- Як! Ви не помітили, що король, замість того щоб відправити його на заслання, що було б цілком природно, начебто заохотив його дивну завзятість, дозволивши йому знову зайняти місце в балеті?

- І ви вважаєте, що король був не правий, шевальє?

- А ви, принц, хіба не поділяєте моєї думки?

- Не зовсім, дорогий мій шевальє, і я схвалюю короля за те, що він не піддав немилості нещасного, радше божевільного, ніж зловмисного.

- Ну а мене, - зауважив шевальє, - ця великодушність, зізнаюся, дуже дивує.

- Чому ж? - запитав Філіп.

- Я вважав короля більш ревнивим, - зі злістю відповів шевальє.

Протягом кількох миттєвостей принц відчував якесь роздратування в словах свого фаворита; остання його фраза подіяла, як іскра на порох.

- Ревнивим! - вигукнув принц. - Ревнивим! Що це означає? Ревнивим до чого чи до кого, скажіть на милість?

Шевальє помітив, що в нього вирвалася ненароком злісна фраза, як це іноді з ним траплялося. І він постарався, поки не пізно, зам'яти її.

- Та просто до свого авторитету, - відповів він з удаваною байдужістю. - До чого ж іще може ревнувати король?

- Ах так, звісно! - сказав принц.

- А хіба, - продовжував шевальє, - ваша королівська високість не замовили б слівця за милого графа де Гіша?

- Їй-богу, ні! - відповідав принц. - Гіш малий розумний і хоробрий. Але він поводився легковажно з моєю дружиною, і я не бажаю йому ні лиха, ні добра.

Шевальє заронив підозру щодо де Гіша, як він спробував це зробити щодо короля; але він, мабуть, не помітив, що зараз потрібна поблажливість і навіть повна байдужість, і для висвітлення становища йому необхідно буде піднести лампу до самого носа чоловіка.

За допомогою цього маневру іноді вдається обпалити інших, але частіше обпалюєшся сам.

«Чудово, чудово, - думав про себе шевальє. - Почекаю-но я де Варда; він за один день зробить більше, ніж я за місяць, бо я думаю,

пробач мене боже, або, точніше, пробач його боже, що він ще ревнивіший, ніж я. Втім, мені потрібен не де Вард, а якась подія, якої за цих обставин я не бачу. Звичайно, повернення де Гіша, коли його прогнали, дуже знаменне, але значення цього факту применшується, якщо взяти до уваги, що де Гіш повернувся якраз у той момент, коли Її Високість більше не цікавиться ним. Справді, принцеса зайнята королем, це ясно. Але крім того, що король мені не по зубах, та мені й не потрібно кусати його, принцесі недовго залишилося люб'язно поводитися з його величністю, оскільки подейкують, що король більше не цікавиться нею. Звідси випливає, що ми повинні сидіти спокійно й очікувати якогось нового капризу: він-то і вирішить справу».

Із цими думками шевальє опустився в крісло; принц дозволив йому сідати у своїй присутності. Оскільки в де Лоррена вичерпався весь запас уїдливості, то розмова з ним не становила вже жодного інтересу.

На щастя, як ми вже сказали, принц був у прекрасному настрої, якого вистачило б на двох, до тієї хвилини, коли, відпустивши лакея і свиту, він пройшов до себе в спальню. Йдучи, він доручив шевальє передати привіт принцесі і сказати їй, що оскільки ніч сира, то він, боячись за свої зуби, не спуститься більше в парк.

Шевальє увійшов до принцеси якраз у той момент, коли вона поверталася до своїх кімнат. Він точно виконав доручення, і йому впадала в око байдужість, не позбавлена деякого збентеження, з якою принцеса вислухала його повідомлення.

Це здалося йому новим. І якби цей дивний вигляд був у принцеси, коли вона збиралася йти, він би неодмінно постежив за нею. Але принцеса поверталася додому; робити було нічого. Він повернувся на підборах, як чапля, озирнувся на всі боки, струснув головою і машинально попрямував до квітників.

Не встиг він зробити сотню кроків, як зустрів двох молодих людей, що йшли під руку, опустивши голови і розкидаючи камінчики, що траплялися їм під ноги. То були пани де Гіш і де Бражелон. Їхній вигляд, як завжди, викликав у шевальє де Лоррена інстинктивну відразу. Проте він зробив їм глибокий уклін і отримав у відповідь такий самий.

Потім, побачивши, що парк порожніє, що вогні ілюмінації догоряють і що подув ранковий вітерець, він повернув ліворуч і повернувся в замок через маленький двір; а двоє молодих людей повернули праворуч і продовжували шлях до великого парку.

Коли шевальє піднімався маленькими сходами, що вели до потайного ходу, він помітив, як у проході між великим і малим подвір'ям з'явилася жінка, а за нею інша.

Жінки ці йшли швидко, що можна було вгадати в темряві за шелестом їхніх шовкових суконь. Фасон їхніх мантилій, витончена статура, таємничий і зарозумілий вигляд, особливо в тієї, що йшла першою, вразили шевальє.

«Напрочуд знайомі фігури», - сказав він собі, зупиняючись на останній сходинці сходів.

Подібно хорошій шукачці, він зібрався вже йти слідом за ними. Але в цей момент його зупинив лакей, який біг за ним уже кілька хвилин.

- Пане, - доповів він, - приїхав кур'єр.

- Гаразд, гаразд, - відповів шевальє. - У нас є час; до завтра.

- Він привіз якісь спішні листи, які пану шевальє, можливо, буде приємно прочитати.

- Ось як! - вигукнув шевальє. - Звідки ж вони?

- Одне з Англії, а інше з Кале. Останнє надіслано з нарочним, і, мабуть, дуже важливе.

- З Кале! Який же диявол пише мені з Кале?

- Мені здається, що я впізнав почерк вашого друга графа де Варда.

- О, у такому разі я зараз прийду! - вигукнув шевальє, забувши, що він цю хвилину тільки збирався шпигувати.

І він піднявся до себе, а тим часом дві незнайомки зникли в глибині протилежного двору.

Підемо ж за ними, залишивши шевальє розбирати листи.

Коли вони підійшли до дерев, перша зупинилася, захекавшись і обережно піднімаючи вуаль.

- Що, далеко ще до того місця? - запитала вона.

- Так, ваша високість, ще кроків п'ятсот; але нехай ваша високість трохи відпочине, а то ми скоро втомимося.

- Ваша правда.

І принцеса, бо це була вона, притулилася до дерева.

- Послухайте, пані, - сказала вона, трохи віддихавшись, - не приховуйте від мене нічого, скажіть мені правду.

- Ах, ваша високість, ви вже розсердилися, - відповіла тремтячим голосом молода дівчина.

- Та ні, моя дорога Атенаїс, заспокойтеся, я анітрохи не серджуся. Так, по суті, все це мене не стосується. Вас турбує, чи не сказали ви чогось зайвого під дубом; ви боїтеся, що, можливо, зачепили короля, а я хочу вас заспокоїти, переконавшись сама, чи можна було вас чути.

- Ах, звісно, можна було, король стояв зовсім близько від нас.

- Так, але ви, ймовірно, говорили не дуже голосно, тож деякі слова можна було й не розчути?

- Ваша високість, ми думали, що ми абсолютно одні.

- Вас було троє?

- Так. Лавальєр, Монтале і я.

- Отже, саме ви говорили необачно про короля?

- Боюся, що так. Але в такому разі чи не будете ви, ваша високість, так ласкаві помирити мене з його величністю?

- Якщо потрібно буде, я вам обіцяю. Однак, як я вже вам казала, перш ніж іти на неприємність, треба спершу переконатися, чи справді

король чув щось. Надворі темна ніч, а під деревами ще темніше. Король, напевно, вас не впізнав. Почати про це розмову - значить видати себе.

- Ах, ваша високість, якщо впізнали мадемуазель де Лавальєр, впізнали і мене. До того ж пан де Сент-Еньян не залишив у мене жодних сумнівів щодо цього.

- Отже, ви говорили що-небудь дуже образливе для короля?

- Та ні ж, ваша високість, жодного слова. Одна з нас вже дуже його звеличувала, тож порівняно з цими похвалами мої слова могли здатися дещо холодними.

- Ця Монтале така безрозсудна, - сказала принцеса.

- Ні, це не Монтале! Монтале нічого не говорила, це Лавальєр.

Принцеса здригнулася, точно вона не знала цього раніше.

- Ах ні, ні, ні! - вигукнула вона. - Король не міг усе розчути. А краще давайте виконаємо дослід, заради якого ми прийшли сюди. Покажіть мені дуб.

І принцеса пішла далі.

- Ви знаєте, де він? - запитала вона.

- На жаль, ваша високість, знаю.

- І ви знайдете його?

- Знайду навіть із заплющеними очима.

- Чудово; ви сядете на ту лавку, де ви сиділи поруч із Лавальєр, і повторіть тим самим тоном те, що ви говорили з нею, а я сховаюся в кущах і скажу вам, чутно звідти чи ні.

- Добре, ваша високість.

- Отже, якщо ви справді говорили так голосно, що король розчув вас, у такому разі...

Атенаїс із напруженням почала очікувати кінця фрази.

- У такому разі, - сказала принцеса переривчастим, імовірно, від швидкої ходьби, голосом, - я муситиму вам заборонити...

І принцеса ще більше прискорила крок.

Раптом вона зупинилася.

- Мені спала на думку думка, - зраділа вона.

- О, напевно, прекрасна думка! - відповіла мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Ймовірно, Монтале теж почувається ніяково.

- Ні, не дуже; вона менше говорила і, отже, менше скомпрометована.

- Все одно, вона допоможе вам, збрехавши трохи.

- Зрозуміло, особливо якщо вона дізнається, що вашій високості заманулося проявити до мене участь.

- Ба, я, здається, вгадала, що нам потрібно зробити, дитя моє.

- Ах, як добре!

- Ви скажете, що вам усім трьом було чудово відомо, що король стояв за цим деревом або кущем, вже я не знаю, і що з ним був пан де Сент-Еньян.

- Так, ваша високість.

- Адже ви ж знаєте, Атенаїс, що Сент-Еньян був дуже задоволений вашим добрим відгуком про нього.

- Ось ви бачите тепер, ваша високість, що звідти все чути, - вигукнула Атенаїс. - Почув же пан де Сент-Еньян.

Помітивши свою необачність, принцеса закусила губу.

- Адже ви добре знаєте, який цей Сент-Еньян, - сказала вона, - від королівських милостей у нього запаморочилося в голові, і він несе тепер усяку нісенітницю, часом навіть вигадує. Утім, справа не в цьому. Чув король чи не чув, ось найголовніше.

- Звичайно, ваша високість, чув! - з розпачем промовила Атенаїс.

- У такому разі зробіть так, як я вам кажу: наполегливо повторюйте, що вам трьом було відомо, - чуєте: усім трьом, тому що, якщо виникне підозра щодо однієї, то запідозрять у неправді й інших; тож повторюйте, що вам трьом було відомо про присутність короля й пана де Сент-Еньяна і що ви захотіли пожартувати над ними.

- Ах, ваша високість, - пожартувати над королем! Ми ніколи не посміємо сказати цього.

- Але ж це був жарт, найчистіший жарт; безневинна забава, дуже дозволена для жінок, яких хочуть зловити зненацька чоловіки. Цим усе й пояснюється. Усе, що Монтале говорила про Малікорна, - жарт; усе, що ви говорили про Сент-Еньяна, - жарт, і ті слова, які вимовила Лавальєр...

- І які вона дуже б хотіла взяти назад.

- Ви в цьому впевнені?

- Цілком. Можу поручитися.

- Тим паче все це можна буде пояснити як простий жарт; пан де Малікорн не сердитиметься. Пану де Сент-Еньяну буде ніяково, бо, замість того щоб сміятися з вас, посміються з нього. Словом, король буде покараний за цікавість, що не личить його сану. Нехай трохи посміються і над королем з цієї нагоди. Не думаю, щоб він став сердитися.

- Ах, ваша високість, ви просто ангел доброти і розуму!

- Це в моїх інтересах.

- Яким чином?

- Ви запитуєте мене, чому в моїх інтересах убезпечувати моїх фрейлін від усіляких жартів, глузувань, а можливо, навіть наклепу! На жаль! Ви ж знаєте, дитя моє, що двір не дуже поблажливий до таких грішків. Але ми йдемо дуже вже довго; невже ми ще не прийшли?

- Ще кроків п'ятдесят чи шістдесят. Повернемо тепер наліво, ваша високість.

- Отже, ви можете поручитися за Монтале? - запитала принцеса.

- О так!

- І вона зробить усе, що ви побажаєте?

- Усе. Із захопленням зробить!

- Ну а Лавальєр? - продовжувала принцеса.

- О, з нею буде важче, ваша високість; вона має відразу до брехні.

- Однак якщо вона переконається, що це для неї вигідно..

- Боюся, що і це не змусить її змінити своїх переконань.

- Так, так, - сказала принцеса, - мене вже попередили про це. Вона жахлива лицемірка, одна з тих манірниць, які закликають бога, щоб ховатися за його спиною. Але якщо вона не побажає брехати, то накличе на себе глузування всього двору і своїм дурним і непристойним зізнанням прогнівить короля; у такому разі мадемуазель де Ла Бом Леблан де Лавальєр нехай не нарікає на мене, якщо я відшлю її додому годувати голубів; хай собі там у Турені або у Блезуа, я вже не знаю достеменно де, грає пасторалі.

Ці слова були вимовлені з такою енергією і навіть жорстокістю, що мадемуазель де Тонне-Шарант злякалася. Тому вона твердо вирішила брехати і говорити все, що їй накажуть.

Нарешті принцеса та її супутниця дійшли до королівського дуба.

- Ось це місце, - зупинилася де Тонне-Шарант.

- Зараз ми переконаємося, чи було чутно, - промовила принцеса.

- Шшшш... - прошепотіла молода дівчина, забувши про етикет і поспішно схопивши принцесу за руку.

Принцеса зупинилася.

- Ви розумієте, що чутно, - сказала Атенаїс.

- Чому ж?

- Слухайте.

Принцеса затамувала подих, і справді можна було чітко розчути наступні слова, вимовлені ніжним і сумним тоном:

- Ах, кажу тобі, віконт, кажу тобі, що жити без неї не можу.

При звуках цього голосу принцеса здригнулася, і обличчя її яскраво зачервоніло під вуаллю.

Тепер вона схопила свою супутницю і, квапливо відвівши її кроків на двадцять назад, де її голос не можна було почути, прошепотіла їй:

- Залишіться тут, моя мила Атенаїс, і покараульте, щоб нас ніхто не наздогнав. Мені здається, що йдеться про вас.

- Про мене, ваша високість?

- Про вас, так... або про вашу пригоду. А я піду послухаю; удвох нас, мабуть, помітять. Ідіть, приведіть Монтале, і обидві зачекайте мене на узліссі парку.

Бачачи, що Атенаїс вагається, принцеса продовжила, але вже тоном, що не допускає заперечень:

- Ступайте!

Атенаїс підібрала свою спідницю, яка шелестіла, і доріжкою між деревами повернулася до квітника.

Що ж до принцеси, то вона причаїлася в кущах, притулившись до величезного каштана.

Тремтячи від страху і згораючи від цікавості, вона говорила собі:

- Почекаємо! Раз тут так добре чути, послухаємо, що буде говорити про мене пану де Бражелону цей закоханий навіжений граф де Гіш.

CXIX. Її Високість переконується, що за бажання можна почути все, що говориться

На хвилину запанувала тиша, немов усі таємничі нічні шерехи вщухли, прислухаючись разом із принцесою до цього палкого любовного зізнання.

Говорив Рауль. Він притулився до стовбура великого дуба і відповідав приятелеві своїм ніжним мелодійним голосом:

- На жаль, дорогий де Гіш, це велике нещастя!

- О так, - погодився той, - жахливе!

- Ви не розчули мене, де Гіш, або, точніше, не зрозуміли. Я називаю великим нещастям не вашу любов, але те, що ви не вмієте приховувати її.

- Що ви хочете сказати? - вигукнув де Гіш.

- Так, ви не помічаєте, що тепер ви освідчуєтеся у своєму коханні не вашому випробуваному другові, який швидше загине, ніж видасть вас, а першому зустрічному.

- Першому зустрічному? - запитав де Гіш. - Чи при своєму розумі ви, Бражелоне, що говорите мені такі речі?

- Я кажу те, що є насправді.

- Не може бути! Як і за яких обставин міг я припуститися такої нерозсудливості?

- Я хочу сказати, мій друже, що ваші очі, ваші жести, ваші зітхання видають вас, що будь-яка палка пристрасть приводить людину до нерозважливих вчинків. Вона перестає володіти собою, вона у владі якогось божевілля, що змушує її виливати своє страждання деревам, коням, повітрю, якщо поруч із нею немає розумної істоти. Але, мій бідний друже, запам'ятайте ось що: дуже рідко трапляється, щоб у таку хвилину не з'явився хтось і не підслухав якраз те, чого не слід чути.

Де Гіш глибоко зітхнув.

- Знаєте, - продовжував Бражелон, - у цю хвилину мені шкода вас; після повернення сюди ви вже сотню разів і на сотню ладів розповідали про ваше кохання до неї, а тим часом, якби ви навіть не сказали нікому ні слова, саме ваше повернення видає вас із головою. Звідси випливає, що якщо ви не будете стежити за собою краще, ніж ви це робили досі, то рано чи пізно вибухне скандал. Хто вас врятує тоді? Відповідайте мені. Хто врятує її? Тому що, хоча вона й не винна у вашій любові, ця любов у руках її ворогів буде звинуваченням проти неї.

- Боже мій, - пробурмотів де Гіш.

І знову з грудей його вирвався глибокий подих.

- Це не відповідь, де Гіш.

- Я знаю.

- То що ж ви відповісте?

- Відповім, що того дня я страждатиму більше, ніж зараз.

- Не розумію.

- Так, уся ця внутрішня боротьба виснажила мені нерви. Зараз я не в змозі ні думати, ні діяти; зараз я не вартий звичайнісінької людини; зараз, бачиш, останні сили залишили мене, найтвердіші мої рішення розлетілися на порох, я більше не здатний до боротьби. Пам'ятаєш, у табірному житті нам не раз траплялося вирушати на розвідку наодинці й часом стикатися із загоном із п'ятьох або шістьох фуражирів; нічого не значить, починаєш боротися; буває, що до них настигне ще шістьох чоловік, тоді зовсім озвіріваєш, але продовжуєш битися; але якщо налетить ще шість, вісім, десятьох чоловік із усіх боків, тоді залишається лише пришпорити коня, якщо він є, або ж упасти під кулями, якщо не хочеш тікати. Так от, я точно в такому становищі: спочатку я боровся із самим собою, потім із Бекінгемом. Тепер з'явився король; я не стану вступати в боротьбу з королем, ні навіть, поспішаю додати, якби король залишив її, з одним лише характером цієї жінки. О, я анітрохи не спокушаю себе: потрапивши в тенета цієї любові, я загину.

- Закиди слід робити не їй, а тобі, - відповів Рауль.

- Чому?

- Та як же! Ти ж знаєш, що принцеса трохи легковажна, дуже ласа до всього нового, чутлива до похвал, хоч би ці похвали виходили від сліпого або дитини, і ти запалився такою пристрастю, що готовий згубити себе. Ну, милуйся нею, обожнюй її; бо, побачивши її, ніхто не може не закохатися, якщо тільки серце його не зайняте іншою. Але, кохаючи її, поважай у ній насамперед сан її чоловіка, потім його самого і, нарешті, не забувай її власної безпеки.

- Дякую, Раулю.

- За що?

- За те, що, бачачи, як я страждаю через цю жінку, ти втішаєш мене. За те, що ти говориш мені про неї все хороше, що ти про неї думаєш, а можливо, навіть таке, чого й не думаєш.

- О, - зауважив Рауль, - ти помиляєшся, де Гіш, я не завжди висловлюю те, що думаю, і в таких випадках я мовчу; але коли я говорю, то не вмію прикидатися й обманювати, і той, до кого я звертаюся, може цілком довіряти мені.

Весь цей час принцеса, витягнувши шию, жадібно прислухалася до найменшого шереху в кущах і уважно вдивлялася в темряву.

- Ну, в такому разі я її знаю краще, ніж ти, - вигукнув де Гіш. - Вона зовсім не легковажна, вона метушлива; вона зовсім не ласа до нового, вона не пам'ятає старого і нічому не вірить; вона не чутлива до похвал жінка, а запекла і жорстока кокетка. Диявольська кокетка! О! Це правда. Повір, Бражелоне, я зазнаю всіх мук пекла; я, хоробра людина, яка пристрасно любить небезпеку, натикаюся на небезпеку, що перевершує мої сили і мою хоробрість. Але знаєш, Рауль, я приберігаю для себе перемогу, яка коштуватиме їй багато гірких сліз.

Рауль глянув на свого приятеля, який, задихаючись від хвилювання, притулився головою до стовбура дуба.

- Перемогу? - запитав він. - Яку перемогу?

- Яку?

- Так.

- Одного чудового дня я підійду до неї; одного чудового дня я їй скажу: «Я був молодий, я шалено божеволів від кохання; однак, плазуючи біля ваших ніг, я, з поваги до вас, не смів поглянути на вас, чекаючи, щоб ваш погляд підбадьорив мене. Мені здалося, що я спіймав цей погляд, я піднявся, і тоді без жодного приводу з мого боку, окрім того, що я покохав вас ще сильніше, якщо тільки це можливо, - тоді ви раптом відштовхнули мене з примхи, щоб доставити собі задоволення, безсердечна жінка, яка ні в що не вірить і не знає, що таке кохання. Незважаючи на те що в жилах ваших тече королівська кров, ви не варті любові чесної людини; я страчу себе за те, що надто любив вас, і, вмираючи, проклинаю вас».

- Боже мій, - вигукнув Рауль, жахнувшись глибокої щирості, що звучала в словах молодої людини, - я ж сказав тобі, де Гіш, що ти божевільний!

- Так, так, - продовжував де Гіш, захоплений своєю думкою, - оскільки нам тут нема з ким воювати, я вирушу кудись на північ, вступлю на службу до імператора, і жалісліва куля якогось угорця, хорвата або турка покладе край моєму існуванню.

Не встиг де Гіш закінчити цю фразу, як почувся якийсь шум; Рауль схопився і насторожився.

Що стосується де Гіша, то він, як і раніше, був поглинений своїми думками і сидів на лавці, стискаючи голову руками.

Кущі розсунулися, і перед молодими людьми з'явилася жінка, бліда і схвильована. Однією рукою вона відстороняла гілки, що торкалися її обличчя, а іншою відкинула капюшон плаща, яким були оповиті її плечі. За вологими, блискучими очима, за царственою поставою, за її величним жестом, а ще більше - за биттям свого серця, де Гіш упізнав принцесу і, скрикнувши, заплющив очі.

А Рауль зі збентеженням крутив капелюх у тремтячих пальцях, незв'язно бурмочучи шанобливе привітання.

- Пане де Бражелон, - звернулася до нього принцеса, - будьте ласкаві, подивіться, чи немає тут десь в алеях або між деревами моїх фрейлін. А ви, графе, залишіться, я втомилася, дайте мені вашу руку.

Якби грім раптово вдарив над головою юнака, він не був би так переляканий, як при звуках цього голосу.

Однак де Гіш був справді людиною відважною і в глибині серця вже ухвалив остаточне рішення, тож він підвівся і, бачачи замішання Бражелона, кинув на нього погляд, сповнений глибокої вдячності.

Замість того, щоб негайно ж відповісти принцесі, він підійшов до віконта і потиснув руку свого шляхетного друга; з грудей його вирвався

зітхання, в якому він віддавав, здавалося, дружбі все життя, яке тремтіло ще в його серці.

А горда принцеса, яка не звикла з будь-ким рахуватися, покірно чекала закінчення цієї німої розмови. Рука її, її царствена рука, залишилася простягнутою в повітрі і, коли Рауль пішов, опустилася без гніву, але не без хвилювання, на руку де Гіша.

Вони залишилися одні серед темного і безмовного лісу, в тиші якого чутні були тільки кроки Рауля, який поспішно віддалявся невидимими доріжками.

Над їхніми головами розкинувся намет із запашного густого листя, у просвітах якого виблискували зірки.

Принцеса тихенько відвела де Гіша кроків на сто від нескромного дерева, яке цієї ночі чуло й дозволило чути іншим стільки палких промов, і, вийшовши з ним на сусідню галявину, звідки було видно далеко навкруги, сказала:

- Я привела вас сюди, тому що там, де ми були, чути кожне слово.

- Ви кажете: чути кожне слово, принцесо? - машинально повторив молодий чоловік.

- Так.

- Що ж це означає? - запитав де Гіш.

- Це означає, що я чула всю вашу розмову.

- Ах, боже мій, боже мій, тільки цього бракувало! - пролепетав де Гіш.

І він опустив голову, як втомлений плавець, який не має сил боротися з хвилею.

- Отже, - почала вона, - отже, ви про мене такої думки, як щойно говорили?

Де Гіш зблід, відвернувся, але нічого не відповів; здавалося, що він зараз зомліє.

- Що ж, це добре, - продовжувала принцеса лагідним голосом, - я надаю перевагу образливій для мене відвертості над брехливими лестощами. Нехай буде так! Значить, на вашу думку, пане де Гіш, я низька кокетка?

- Низька! - вигукнув молодий чоловік. - О, я не говорив цього. Я ніяк не міг би назвати низькою ту, яка для мене дорожча за все на світі; ні, ні, я цього не говорив!

- По-моєму, жінка, яка бачить людину, яку пожирає полум'я, запалене нею ж самою, і не намагається загасити це полум'я, - низька жінка.

- Ах, яке значення має для вас те, що я сказав? - продовжував граф. - Що я таке, боже мій, порівняно з вами, і чи варто вам турбуватися, чи існую я на світі?

- Пане де Гіш, ви чоловік, а я жінка, і, знаючи вас так, як я вас знаю, я зовсім не хочу, щоб ви вмирали через мене; я вирішила змінити свою поведінку з вами і свій характер. Я буду не те що відвертою - я

завжди відверта, - але правдивою. Отже, я благаю вас, графе, не кохайте мене більше і забудьте, що я говорила з вами або дивилася на вас.

Де Гіш обернувся і обпік принцесу пристрасним поглядом.

- Принцеса, - вигукнув він, - ви просите вибачення, ви мене благаєте, ви!

- Так, так, я; раз я заподіяла зло, я маю і загладити його. Отже, графе, вирішено. Ви прощаєте мені мою легковажність і моє кокетство. Не перебивайте мене! А я прощаю вам те, що ви назвали мене легковажною і кокеткою, а може бути, і гірше; відмовтеся від вашої думки про смерть і, таким чином, збережіть вашій сім'ї, королю і дамам лицаря, якого всі поважають і багато хто любить.

Останнє слово було вимовлено принцесою з такою щирістю і навіть ніжністю, що серце де Гіша мало не вискочило з грудей.

- О принцеса!.. - пролепетав він.

- Слухайте далі, - продовжувала вона, - коли ви відмовитеся від мене, спершу через необхідність, а потім, щоб виконати моє прохання, то краще судитимете про мене і, я впевнена, заміните це кохання - пробачте, це божевілля - на щиру дружбу, яку ви запропонуєте мені й яку, присягаюся вам, з радістю приймуть.

Піт виступив на лобі в де Гіша, серце завмерло, холод пробіг по жилах, він кусав собі губи, тупотів ногою, словом, всіляко намагався стримати свої муки.

- Принцесо, - промовив він нарешті, - те, що ви пропонуєте мені, неможливо, я не можу прийняти ваших умов.

- Як! - сказала принцеса. - Ви відмовляєтеся від моєї дружби?

- Ні, ні, не треба дружби, принцесо, я волію померти від любові, ніж жити дружбою.

- Послухайте, графе!

- Ах, принцесо, - вигукнув де Гіш, - я дійшов до тієї точки, коли не може бути іншої поваги та іншої розважливості, ніж розважливість і повага чесної людини до обожнюваної жінки. Проженіть мене, прокляньте, зречіться мене, ви матимете рацію; я скаржився на вас, але я так гірко скаржився тільки тому, що я вас люблю; я сказав вам, що помру, і помру; живого ви мене забудете, а мертвого - ніколи, я в цьому впевнений.

Тепер принцеса, своєю чергою, відвернулася від нього і стояла, занурена в мрії, хвилюючись не менше, ніж він. Після деякого мовчання вона запитала його:

- То ви дуже любите мене?

- О, шалено! Готовий померти від любові, навіть якщо ви мене проженете і не станете більше слухати.

- У такому разі ваша хвороба безнадійна, - сказала вона з веселим виглядом, - хвороба, яку потрібно лікувати м'яким поводженням. Дайте мені вашу руку... Вона холодна як лід.

Де Гіш схилив коліна і припав губами до гарячих рук принцеси.

- Так кохайте мене, - промовила принцеса, - раз ви не можете не любити.

І, злегка потиснувши його пальці, вона притягнула його до себе жестом королеви і коханки. Де Гіш здригнувся всім тілом. Принцеса відчула це тремтіння і зрозуміла, що граф справді кохає її.

- Вашу руку, графе, - попросила вона, - і ходімо додому.

- Ах, принцесо! - промовив граф, схвильований, з палаючими очима. - Ах, ви знайшли третій засіб погубити мене!

- На щастя, таке, яке діє довше за інші, чи не так?! - відповіла принцеса.

І вона захопила його до дерев.

CXX. Кореспонденція Араміса

У той час як справи де Гіша раптово набули щойно описаного нами несподіваного обороту, Рауль, зрозумівши, що принцеса видалила його, щоб не заважати поясненню, результати якого він ніяк не міг передбачити, пішов і приєднався до фрейлін, які гуляли квітником.

А шевальє де Лоррен, піднявшись у свою кімнату, зі здивуванням читав лист від де Варда, написаний рукою камердинера, у якому йому докладно розповідали про удар шпагою, отриманий у Кале, і пропонували повідомити про це де Гіша та принца, що було б, мабуть, вельми приємно і тому, й іншому... Особливо барвисто де Вард розписував Лоррену кохання Бекінгема до принцеси і закінчував лист припущенням, що ця пристрасть взаємна.

Прочитавши ці фрази, шевальє знизав плечима; і точно - відомості де Варда не вирізнялися свіжістю. Де Вард ще нічого не знав про подальший перебіг подій.

Шевальє жбурнув лист через плече на сусідній стіл і промовив презирливим тоном:

- І справді неймовірно! Бідолаха де Вард недурний малий, але, мабуть, у провінції люди скоро тупіють. Чорт би побрав цього олуха! Йому велено було повідомляти мені важливі новини, а він несе таку нісенітницю. Замість того, щоб читати цей пустопорожній лист, я, напевно, виявив би в парку інтрижку, яка б скомпрометувала якусь жінку і підставила б під шпагу чоловіка; це розважило б принца дня на три.

Він глянув на годинник.

- Тепер надто пізно. Друга година; мабуть, усі повернулися до короля і закінчують бенкет. Так, сьогодні я нікого не вистежив, - хіба тільки якась випадковість...

І з цими словами, ніби закликаючи свою добру зірку, шевальє з досадою підійшов до вікна, звідки видно було досить відокремлену частину саду.

Негайно, немов якийсь злий геній був до його послуг, він помітив, що в замок повертався невідомий чоловік. Його супроводжував хтось, закутаний у темний шовковий плащ. У цій постаті можна було впізнати ту жінку, яка привернула його увагу півгодини тому.

«Чорт забирай, - подумав він, плескаючи в долоні. - Будь я проклятий, як каже наш приятель Бекінгем, це і є моя таємниця».

І він стрімголов спустився сходами, сподіваючись застати ще у дворі жінку в плащі та її супутника. Але, підбігши до воріт малого подвір'я, він майже зіткнувся з принцесою, сяюче обличчя якої визирало з-під капюшона.

На жаль, принцеса була одна.

Шевальє зрозумів, що оскільки п'ять хвилин тому він бачив її з чоловіком, то цей останній не міг піти далеко. І тому, нашвидку вклонившись принцесі, він пропустив її; потім, коли вона зробила кілька кроків із поспіхом жінки, яка боїться, що її впізнають, шевальє побачив, що вона надто зайнята собою, щоб приділяти увагу йому; він кинувся в сад, озираючись на всі боки.

Він встиг вчасно: чоловіка, який супроводжував принцесу, було ще видно; але він швидко наближався до одного з флігелів замку, за яким мав сховатися.

Не можна було втрачати ні хвилини; шевальє бігом пустився навздогін, для того, щоб сповільнити крок, щойно наблизившись до незнайомця; але як він не квапився, незнайомець сховався за рогом раніше, ніж шевальє наздогнав його.

Однак оскільки людина, яку переслідував шевальє, йшла тепер повільно, замисливши, то було очевидно, що шевальє встигне ще наздогнати її, якщо тільки та не ввійде в якісь двері. Так би воно й сталося, якби, огинаючи кут, шевальє не натрапив на двох чоловіків, що йшли в протилежному напрямку.

Шевальє готовий був уже вилаятися, але, піднявши голову, впізнав в одному з них суперінтенданта. Супутника Фуке шевальє бачив уперше. То був його преосвященство єпископ ваннський.

Зустрівшись із високопоставленою особою і примушений, як того вимагав етикет, вибачитися, хоч він і сам очікував вибачення, шевальє відступив назад. Оскільки пан Фуке користувався якщо не дружбою, то загальною повагою; оскільки сам король, хоч і ненавидів його в душі, все ж поводився з ним як з особою значною, шевальє зробив те, що зробив би і сам король: він вклонився пану Фуке, який, зі свого боку, доброзичливо його привітав, бачачи, що цей дворянин штовхнув його ненавмисно й без усякого поганого наміру.

А потім, упізнавши шевальє де Лоррена, він сказав йому кілька люб'язних слів, на які шевальє довелося відповідати.

Яким би коротким не був цей діалог, шевальє де Лоррен із крайньою прикрістю побачив, що незнайомець, якого він переслідував, встиг сховатися.

Доводилося відмовитися від переслідування, і він вирішив поговорити з паном Фуке.

- Ах, пане, - сказав він, - як ви пізно. Усі були дуже здивовані вашою відсутністю, особливо принц, який дивувався, чому ви не з'явилися на запрошення короля.

- Не можна було, пане. Я тільки цю хвилину звільнився.

- У Парижі спокійно?

- Абсолютно спокійно. Париж не нарікав на останній податок.

- Розумію: ви хотіли спершу упевнитися, як буде ухвалено податок, і тільки потім з'явитися на наше свято.

- Все ж я трохи запізнився. Тому я звертаюся до вас, пане, з проханням відповісти мені, чи в замку король і чи можу я побачити його сьогодні ж, чи муситиму почекати до завтра.

- Ми втратили з поля зору короля з півгодини тому, - відповідав шевальє.

- Можливо, він у принцеси? - запитав Фуке.

- Не думаю, тому що я зустрівся з принцесою, яка поверталася додому малими сходами; якщо тільки цей дворянин, з яким ви зіткнулися, не був сам король...

І шевальє зробив паузу, очікуючи, що почує зараз ім'я людини, яку він переслідував.

Але Фуке відповів:

- Ні, пане, це був не король.

Розчарований шевальє вклонився, але водночас ще раз озирнувся навкруги і, помітивши пана Кольбера в групі якихось людей, сказав суперінтенданту:

- Ось там, під деревами, стоїть людина, яка дасть вам точніші відомості, ніж я.

- Хто він такий? - запитав Фуке, слабкі очі якого погано бачили в темряві.

- Пане Кольбер, - відповів шевальє.

- Ось як! Той чоловік, який розмовляє з факельщиками, і є пан Кольбер?

- Він самий. Він віддає розпорядження щодо завтрашньої ілюмінації.

- Дякую вам, пане.

І Фуке зробив рух, який показував, що він дізнався все, що йому було потрібно.

Після цього шевальє, який, навпаки, нічого не впізнав, пішов із низьким поклоном. Коли він відійшов, Фуке, насупившись, про щось задумався. Араміс подивився на нього з жалем і сумом.

- Невже, - сказав він, - вас хвилює навіть ім'я цієї людини? Кілька хвилин тому ви були веселі й задоволені і раптом похмурішали від одного вигляду цієї нікчемності. Невже, пане, ви перестали вірити у свою зірку?

- Перестав, - сумно зітхнув Фуке.

- Та чому ж?

- Тому, що я занадто щасливий у цю хвилину, - відповів Фуке тремтячим голосом. - Ах дорогий мій д'Ербле, ви такий учений, ви, напевно, знаєте історію якогось самоського тирана*. Що мені кинути в море, щоб запобігти нещастю, що насувається? Ах, повторюю вам, друже мій, я надто щасливий, такий щасливий, що не бажаю нічого більшого за те, що в мене є... Я піднявся так високо... Ви знаєте мій девіз: Quo non ascendam*! Я піднявся так високо, що мені залишається тільки спускатися. Отже, мені абсолютно неможливо вірити в поліпшення моєї долі, бо я досяг усього, що може бажати людина.

Араміс усміхнувся, спрямувавши на Фуке свій пестливий і гострий погляд.

- Якби я знав, у чому полягає ваше щастя, - сказав він, - то, можливо, побоювався б вашої опали, але ви ставитеся до мене як до істинного друга, тобто знаходите, що я годжуся і в нещастя. Я цим дуже дорожу. Але мені здається, я заслужив також і те, що час від часу ви ділитиметеся зі мною вашими успіхами, щоб і я міг порадіти їм, бо ви знаєте, що вони мені дорожчі за мої власні.

- Дорогий прелате, - засміявся Фуке, - секрети мої надто нечестиві, щоб я міг довірити їх єпископу, хоч би якою світською людиною він був.

- От дурниці! А якщо як на сповіді?

- Ах, мені довелося б занадто багато червоніти, якби ви були моїм духівником.

І Фуке знову зітхнув.

Араміс ще раз глянув на нього з тією самою посмішкою.

- Скритність, - сказав він, - велика чеснота.

- Тихіше, - перебив його Фуке. - Он та отруйна тварюка впізнала мене і йде до нас.

- Кольбер?

- Так, відійдіть убік, дорогий д'Ербле; я не хочу, щоб цей пролаза бачив нас разом, а то він зненавидить і вас.

Араміс потиснув йому руку.

- На кой мені диявол його дружба? - здивувався він. - Хіба в мене немає вас?

- Так, але, можливо, коли-небудь мене не стане, - сумно відповів Фуке.

- Ну, якщо такий час настане, - спокійно зауважив Араміс, - ми спробуємо обійтися без дружби пана Кольбера або ж не станемо звертати уваги на його ненависть. Але скажіть мені, дорогий Фуке, чому ви, замість того щоб розмовляти з цим підлабузником, як ви його назвали, від бесіди з яким я не бачу жодної користі, чому ви не вирушите прямо до короля або принаймні до принцеси?

- До принцеси? - неуважно промовив суперінтендант, занурившись у спогади. - Так, зрозуміло, до принцеси.

- Згадайте, - продовжував Араміс, - передану нам новину про великі милості, якими стала користуватися принцеса в останні два-три дні. Мені здається, що у ваших планах і в наших спільних інтересах вам слід позалицятися до приятельок його величності. Це єдиний засіб похитнути авторитет пана Кольбера, що зміцнюється. Ступайте ж якнайшвидше до принцеси і заручіться її підтримкою.

- Але чи цілком ви впевнені, - заперечив Фуке, - що нині король захоплений саме нею?

- Якщо стрілка повернулася, то хіба тільки з сьогоднішнього ранку! Адже ви знаєте, у мене своя поліція.

- Прекрасно. Я йду зараз же і про всяк випадок вдамся до мого випробуваного засобу: ось до цієї пари чудових старовинних каменів в оправі з діамантів.

- Я бачив їх: прекрасна, рідкісна річ!

Тут їхню бесіду перервав лакей, який вів за собою кур'єра.

- Для пана суперінтенданта, - голосно оголосив кур'єр, подаючи Фуке лист.

- Для його преосвященства єпископа ваннського, - ледве чутно сказав лакей, вручаючи лист Арамісу.

Оскільки у лакея був смолоскип, то він став між суперінтендантом і єпископом, щоб обидва могли читати одночасно.

Побачивши дрібний, убористий почерк на конверті, Фуке радісно здригнувся; тільки ті, хто кохає або кохав, зрозуміють його занепокоєння, яке змінилося радістю. Він швидко роздрукував лист, у якому містилися такі слова:

«Лише годину, як я розлучилася з тобою, і вже цілу вічність я не говорила тобі: люблю тебе».

Це було все.

Дійсно, пані де Бельєр розлучилася з Фуке тільки годину тому, провівши з ним два дні, і, побоюючись, як би спогади про неї не викреслилися з серця, яким вона дорожила, вона послала до нього кур'єра з цим важливим повідомленням. Фуке поцілував лист і дав посильному жменю золота.

Що стосується Араміса, то і він був зайнятий читанням, але з більшою холодністю і стриманістю. У записці містилося таке:

«Сьогодні ввечері король був приголомшений отриманою ним новиною: він коханий однією жінкою. Він дізнався про це випадково, підслухавши розмову цієї молодої дівчини з подругами. І тепер король весь у владі цієї нової примхи. Дівчину звуть мадемуазель де Лавальєр, і вона далеко не така гарна, щоб ця примха перейшла в бурхливу пристрасть. Бережіться мадемуазель де Лавальєр».

Ні слова про принцесу.

Араміс повільно склав лист і сховав його в кишеню. Що ж стосується Фуке, то він весь час притискав до губ лист пані Бельєр.

- Послухайте, - сказав Араміс, торкаючись до руки Фуке.

- А, що? - відгукнувся Фуке.

- Мені спала на думку одна думка. Чи знаєте ви дівчину на ім'я Лавальєр?

- Ні, не знаю.

- Згадайте гарненько!

- Ах так, одна з фрейлін принцеси.

- Мабуть, вона.

- Так що ж?

- Та те, що вам слід сьогодні ж увечері зробити візит цій особі.

- Ось як! Чому ж?

- Більше того. Саме їй ви маєте віднести ваші камеї.

- Ідіть ви!

- Ви знаєте, що я завжди даю хороші поради.

- Але так несподівано...

- Це вже моя справа. Почніть залицятися до Лавальєр, пане суперінтендант. А я поручуся перед пані де Бельєр, що це залицяння суто дипломатичне.

- Що ви говорите, мій друже, - вигукнув Фуке, - яке ім'я ви вимовили?

- Ім'я, яке має переконати вас, пане суперінтендант, у тому, що раз я так добре обізнаний про ваші справи, то точно так само обізнаний і про справи інших осіб. Кажу вам, доглядайте за дівицею Лавальєр.

- За ким вам буде завгодно, - відповів Фуке, не пам'ятаючи себе від щастя.

- Ну, ну, спускайтеся швидше на землю з вашого сьомого неба, - сказав Араміс, - ось пан Кольбер. Ого, поки ми читали, він зібрав навколо себе цілу юрбу; біля нього так і увиваються і хвалять його, лестять йому; позитивно, він стає силою!

Дійсно, Кольбера оточили всі придворні, що залишалися в саду, і безперервно говорили йому компліменти з приводу вдало влаштованого свята, що дуже лестило його самолюбству.

- Якби Лафонтен був тут, - сказав, посміхаючись, Фуке, - який був би чудовий випадок продекламувати байку: «Жаба, що бажає уподібнитися волові»*.

Кольбер вийшов на яскраво освітлене місце; Фуке чекав на нього з безпристрасною і злегка глузливою посмішкою. Кольбер теж посміхався йому; він помітив свого ворога з чверть години тому і наближався до нього зигзагами.

Посмішка Кольбера віщувала щось недобре.

- Тримайтеся, - шепнув Араміс суперінтенданту, - цей пройдисвіт збирається попросити у вас ще кілька мільйонів на свої феєрверки і кольорове скло.

Кольбер поклонився перший, намагаючись прийняти якомога більш шанобливий вигляд.

Фуке ледь кивнув головою.

- Ну як, ваша високоповажносте, - запитав Кольбер, - вам сподобалося свято? Чи гарний у нас смак?

- Відмінний, - відповідав Фуке так, що неможливо було вловити в його словах ані найменшого глузування.

- Дякую вам, - злобно процідив Кольбер, - ви дуже поблажливі... ми, слуги короля, люди бідні, і Фонтенбло не можна порівняти з Во*.

- Це правда, - флегматично кивнув Фуке, який найбільш майстерно грав роль у цій сцені.

- Чого ж ви хочете, ваша високоповажність, - хихикнув Кольбер, - кошти у нас скромні.

Фуке зробив жест, що виражав згоду.

- Однак, - продовжував Кольбер, - ви могли б із властивим вам розмахом влаштувати його величності свято у ваших чудових садах... У тих садах, які обійшлися вам у шістдесят мільйонів.

- У сімдесят два, - поправив Фуке.

- Тим більше, - посміхнувся Кольбер, - це було б воістину чудово.

- Але хіба ви думаєте, пане, що його величність зволить прийняти моє запрошення?

- О, я не сумніваюся, - з жвавістю вигукнув Кольбер, - я навіть готовий поручитися в цьому.

- Велика люб'язність із вашого боку, - відповів Фуке. - Отже, я можу розраховувати на вас?

- Так, так, ваша превосходительство, цілком.

- Тоді я подумаю над цим, - сказав Фуке.

- Погоджуйтеся, погоджуйтеся, - швидко прошепотів Араміс.

- Ви подумаєте? - перепитав Кольбер.

- Так, - усміхнувся Фуке. - Щоб вибрати день, коли я зможу звернутися із запрошенням до короля.

- Та хоч сьогодні ж увечері, ваша високоповажність.

- Згоден, - відповів суперінтендант. - Панове, я хотів би запросити і вас усіх; але ви знаєте, куди б не поїхав король, він скрізь у себе вдома; отже, вам доведеться отримати запрошення від його величності.

Натовп радісно зашумів.

Фуке поклонився і пішов.

- Проклятий гордієць, - прошипів Кольбер, - погоджується, а прекрасно знає, що це обійдеться в десять мільйонів.

- Ви розорили мене, - шепнув Фуке Арамісу.

- Я вас врятував, - заперечив той, у той час як Фуке піднімався сходами і просив доповісти королю, чи може він його прийняти.

CXXI. Розпорядчий прикажчик

Поспішаючи залишитися наодинці, щоб краще розібратися у своїх почуттях, король пішов у свої кімнати, і до нього незабаром після розмови з принцесою з'явився пан де Сент-Еньян.

Ми вже привели цю розмову.

Фаворит, гордий тим, що ним дорожили обидва боки, і усвідомлюючи, що дві години тому він став охоронцем таємниці короля, уже починав, незважаючи на всю свою шанобливість, ставитися зверхньо до придворних справ, і з висоти, куди він вознісся або, точніше, куди возніс його випадок, він бачив усюди лише кохання та гірлянди.

Кохання короля до принцеси, принцеси до короля, де Гіша до принцеси, де Лавальєра до короля, Малікорна до Монтала, мадемуазель де Тонне-Шарант до нього, Сент-Еньяна, - хіба від такої великої кількості не могло запаморочитись у голові у придворного? А Сент-Еньян був зразком придворних, колишніх, теперішніх і майбутніх.

До того ж Сент-Еньян зарекомендував себе як прекрасний оповідач і тонкий поціновувач, тож король слухав його з великою зацікавленістю, особливо коли він розповідав, з якою пекучою цікавістю принцеса випитувала в нього все, що стосувалося мадемуазель де Лавальєр.

Хоча король охолов уже до принцеси Генрієтти, все ж пристрасність, з якою вона намагалася вивідати про нього все, приємно лестила його самолюбству. Йому це приносило задоволення, але й тільки; серце його ні на мить не було стривожене тим, що могла подумати принцеса про всю цю пригоду.

Коли Сент-Еньян закінчив, король запитав:

- Тепер, Сент-Еньян, ти знаєш, що таке мадемуазель де Лавальєр, чи не так?

- Я знаю не тільки те, що вона являє собою тепер, а й чим вона буде в недалекому майбутньому.

- Що ти хочеш сказати?

- Я хочу сказати, що вона являє собою зараз те, чим бажала б бути будь-яка жінка, тобто предмет любові вашої величності; я хочу сказати, що вона буде всім, що ваша величність побажає зробити з неї.

- Я питаю зовсім не про те... Мені не потрібно знати, що таке вона сьогодні і чим буде завтра; як ти вже помітив, це залежить від мене, але я хотів би знати, чим вона була вчора. Передай мені все, що відомо про неї.

- Кажуть, що вона скромна.

- О, - посміхнувся король, - ймовірно, це порожні чутки!

- Досить рідкісні при дворі, государю, тож їм можна, мабуть, вірити.

- Можливо, ви й маєте рацію, мій дорогий... А її походження?

- Найзнатніше: дочка маркіза де Лавальєр, падчерка пана де Сен-Ремі.

- Ах так, мажордома моєї тітки... Пам'ятаю, пам'ятаю: я бачив її мигцем у Блуа. Вона була представлена королеві. Тепер я дорікаю собі за те, що не приділив їй тоді стільки уваги, як вона заслуговує.

- Я впевнений, государе, що ви завжди встигнете надолужити згаяне.

- Отже, ви кажете, що, за чутками, у мадемуазель де Лавальєр немає коханця?

- У всякому разі, не думаю, щоб вашій величності було страшне суперництво.

- Зачекай, - вигукнув раптом король, ніби зрозумівши щось.

- Що вам завгодно, государе?

- Я згадав.

- Так?

- Якщо в неї немає коханця, то є наречений.

- Наречений?

- Як, ти не знаєш цього, графе?

- Ні.

- Адже ти ж у курсі всіх новин!

- Вибачте, ваша величність. А король знає цього нареченого?

- Ще б пак! Його батько приходив до мене з проханням підписати шлюбний договір: це...

Король, безсумнівно, збирався назвати віконта де Бра-желона, але раптом обірвав фразу, насупивши брови.

- Це?.. - перепитав Сент-Еньян.

- Не пам'ятаю, - відповів Людовик XIV, намагаючись придушити хвилювання, що охопило його.

- Дозвольте, ваша величність, допомогти вам згадати, - запропонував граф де Сент-Еньян.

- Ні, правду кажучи, я сам не знаю, про кого я збирався говорити; неясно пригадую тільки, що одна з фрейлін збиралася вийти заміж... але за кого, не можу пригадати.

- Можливо, мадемуазель де Тонне-Шарант? - запитав Сент-Еньян.

- Можливо, - відповів король.

- Тоді прізвище нареченого де Монтеспан; але мадемуазель де Тонне-Шарант, мені здається, ніколи не трималася з ним так, щоб він боявся освідчитися їй.

- Словом, - сказав король, - мені нічого або майже нічого не відомо про мадемуазель де Лавальєр, і я доручаю тобі, Сент-Еньян, зібрати відомості про неї.

- Слухаю, государю. А коли я матиму честь побачити вашу величність, щоб повідомити ці відомості?

- Щойно ти добудеш їх.

- Я добуду їх моментально, якщо тільки вони долетять до мене з тією швидкістю, з якою я прагну знову з'явитися до короля.

- Добре сказано! До речі, чи не висловлювала принцеса якогось невдоволення цією бідною дівчиною?

- Ні, я не помічав, государю.

- Принцеса ніколи не сердилася?

- Не знаю; вона завжди сміялася.

- Чудово, але я чую шум у передній; мабуть, мені йдуть доповідати про якогось кур'єра.

- Це правда, государю.

- Піди дізнайся, Сент-Еньян.

Граф підбіг до дверей і обмінявся кількома словами з камердинером, що стояв біля входу.

- Господарю, - повідомив він, повернувшись, - це пан Фуке, який щойно прибув за наказом короля, як він каже. Він з'явився, але оскільки час уже пізній, то він не просить негайної аудієнції; з нього досить, щоб король знав про його приїзд.

- Пане Фуке! Я написав йому о третій годині, запрошуючи з'явитися у Фонтенбло наступного дня вранці, а він з'являється о другій годині ночі; ось так старанність! - вигукнув король, дуже задоволений такою старанністю. - Пану Фуке буде дана аудієнція. Я викликав його, і я повинен прийняти. Нехай його введуть. А ти, графе, - на розвідку, до завтра!

Король доклав палець до губ, і зраділий Сент-Еньян випурхнув із кімнати, розпорядившись, щоб камердинер ввів пана Фуке.

Фуке увійшов у королівський покій. Людовик XIV піднявся йому назустріч.

- Добрий вечір, пане Фуке, - почав король із люб'язною посмішкою. - Дякую вам за акуратність; мій посол, мабуть, прибув до вас пізно.

- О десятій годині вечора, государю.

- Ви багато працювали ці дні, пане Фуке, оскільки мене запевняли, що протягом трьох або чотирьох днів ви нікуди не виходили зі свого кабінету в Сен-Манде.

- Я справді працював протягом трьох днів, государе, - відповів з поклоном Фуке.

- Чи відомо вам, пане Фуке, що мені потрібно багато про що переговорити з вами? - продовжував король найлюб'язнішим тоном.

- Ваша величність дуже милостиві до мене; дозвольте мені нагадати про обіцяну аудієнцію.

- Мабуть, хтось із духовенства збирається подякувати мені, чи не так?

- Ви вгадали, государе. Час, можливо, малопідходящий, але час людини, яку я привіз, дорогоцінний, і оскільки Фонтенбло лежить на шляху до його єпархії...

- Хто ж це?

- Новий ваннський єпископ, якого ваша величність зволили призначити три місяці тому за моєю рекомендацією.

- Можливо, - сказав король, який підписав наказ, не читаючи, - і він тут?

- Так, государе. Ванн - важлива єпархія: вівці цього пастиря дуже потребують його божественного слова; це дикуни, яких слід виховувати, повчаючи їх, і пан д'Ербле не має суперників у цьому відношенні.

- Пане д'Ербле! - промовив король, якому здалося, що він колись чув це ім'я.

- Вашій величності невідоме це скромне ім'я одного з найвірніших і найвідданіших його слуг? - з жвавістю запитав Фуке.

- Ні, щось не пам'ятаю... і він збирається їхати?

- Так, він отримав сьогодні листи, які, мабуть, вимагають його негайного приїзду; і ось, вирушаючи в таку глухомань, як Бретань, він бажав би засвідчити повагу вашій величності.

- І він чекає?

- Він тут, государю.

- Нехай увійде.

Фуке подав знак камердинеру, який стояв за портьєрою.

Двері відчинилися, увійшов Араміс.

Вислуховуючи його привітання, король уважно вдивлявся в це обличчя, яке, раз побачивши, ніхто не міг забути.

- Ванн! - вимовив він. - Ви єпископ ваннський?

- Так, государю.

- Ванн у Бретані?

Араміс поклонився.

- Біля моря?

Араміс поклонився ще раз.

- У кількох льє від Бель-Іля?

- Так, государе, - підтвердив Араміс, - здається, у шести льє.

- Шість льє - це дрібниці, - сказав Людовик XIV.

- Але для нас, бідних бретонців, государе, - відповів Араміс, - шість льє, навпаки, велика відстань, якщо йти суходолом, а шість льє морем - це ціла нескінченність. Отже, я маю честь доповісти королю, що від річки до Бель-Іля налічується шість льє морем.

- Я чув, що в пана Фуке є там гарний будиночок? - запитав король.

- Так, кажуть, - відповів Араміс, спокійно дивлячись на Фуке.

- Як кажуть? - здивувався король.

- Так, государю.

- Зізнаюся, пане Фуке, мене дуже дивує одна обставина.

- Яке?

- А ось! На чолі ваших парафій стоїть пан д'Ербле, і ви не показали йому Бель-Іля?

- Ах, государе, - промовив єпископ, не даючи Фуке часу відповісти, - ми, бідні, бретонські прелати, все більше сидимо вдома.

- Ваше преосвященство, - пообіцяв король, - я покараю пана Фуке за його неуважність.

- Яким чином, государю?

- Я переведу вас в інше місце.

Фуке закусив губи, Араміс усміхнувся.

- Скільки приносить Ванн? - продовжував король.

- Шість тисяч ліврів, государе, - відповів Араміс.

- Боже мій, невже так мало? Отже, у вас є власні кошти, єпископе?

- У мене нічого немає, государю; ось тільки пан Фуке видає мені на рік тисячу двісті ліврів.

- У такому разі, пане д'Ербле, я вам обіцяю щось краще.

Араміс поклонився.

Зі свого боку король вклонився йому мало не шанобливо, що, втім, він мав звичай робити, розмовляючи з жінками і духовенством.

Араміс зрозумів, що його аудієнцію закінчено; на прощання він вимовив якусь просту фразу, цілком доречну в устах сільського пастиря, і зник.

- Яке чудове в нього обличчя, - сказав король, провівши його поглядом до самих дверей і дивлячись йому слідом навіть після того, як він пішов.

- Пане государе, - відповів Фуке, - якби цей єпископ здобув кращу освіту, то жоден прелат у цілій державі не був би більш гідний високих почестей.

- Хіба він не вчений?

- Він змінив шпагу на рясу і зробив це досить пізно. Але це не важливо, і якщо його величність дозволить мені знову завести мову про єпископа ваннського...

- Зробіть послугу. Але перш ніж говорити про нього, поговоримо про вас, пане Фуке.

- Про мене, государю?

- Так, я повинен сказати вам тисячу компліментів.

- Я не в силах висловити вашій величності, як я щасливий.

- Так, пане Фуке, у мене було упередження проти вас.

- Я почувався тоді дуже нещасним, государю.

- Але воно минуло. Хіба ви не помітили?

- Як не помітити, государе; але я покірно очікував дня, коли відкриється правда. Мабуть, такий день настав.

- Отже, ви знали, що були в немилості в мене?

- На жаль, государ.

- І знаєте чому?

- Звичайно, король вважав мене марнотратом.

- О ні!

- Або, точніше, посереднім адміністратором. Словом, ваша величність вважали: якщо в підданих немає грошей, то й у короля їх не буде.

- Так, я вважав; але я переконався, що це була помилка.

Фуке вклонився.

- І жодних обурень, жодних скарг?

- Ні того, ні іншого, а гроші є, - сказав Фуке.

- Так, в останній місяць ви мене просто засипали грошима.

- У мене є ще не тільки на необхідне, а й на всі примхи його величності.

- Слава богу! Ні, пане Фуке, - став серйозним король, - я не піддам вас випробуванню. Відсьогодні протягом двох місяців я не попрошу у вас ні гроша.

- Я цим скористаюся і накопичу для короля п'ять або шість мільйонів, які послужать йому фондом у разі війни.

- П'ять чи шість мільйонів?

- Тільки для його будинку, зрозуміло.

- Ви думаєте, отже, про війну, пане Фуке?

- Я думаю, що бог дав орлу дзьоб і пазурі для того, щоб він пускав їх у справу на доказ своєї царственої природи.

Король почервонів від задоволення.

- Ми дуже багато витратили в останні дні, пане Фуке; ви не будете бурчати на мене?

- Пане государе, у вашої величності попереду ще двадцять років молодості і цілий мільярд, який ви можете витратити в ці двадцять років.

- Цілий мільярд! Це багато, пане Фуке, - усміхнувся король.

- Я накопичу, государю... Утім, ваша величність має в особі пана Кольбера і мене двох дорогоцінних людей. Один допомагатиме вам витрачати ці гроші - це я, якщо тільки мої послуги буде прийнято його величністю; інший заощаджуватиме - це пан Кольбер.

- Пане Кольбер? - зі здивуванням запитав король.

- Зрозуміло, государе; пан Кольбер чудово вміє рахувати.

Почувши таку похвалу ворогові з вуст ворога, король відчув повну довіру до Фуке. Усе це тому, що ні тоном голосу, ні поглядом Фуке не видав себе; це не була похвала, виголошена для того, щоб потім вилаяти.

Король зрозумів і, віддаючи належне такому розуму і великодушності, сказав:

- Ви хвалите пана Кольбера?

- Так, государе, тому що це не тільки гідна, а й дуже віддана інтересам вашої величності людина.

- Ви так думаєте тому, що він часто суперечив вашим намірам? - запитав з усмішкою король.

- Саме так, государю.

- Поясніть мені це, будь ласка.

- Та дуже просто. Я людина, потрібна для того, щоб роздобути гроші, а він для того, щоб не дати їм поплисти.

- Досить, пане суперінтенданте; ви, можливо, скажете мені що-небудь, що внесе поправку в цей утішний відгук.

- Щодо адміністративних здібностей, государе?

- Так.

- Жодного слова, ваша величність.

- Невже?

- Клянуся честю, я не знаю у Франції кращого прикажчика, ніж пан Кольбер.

У 1661 році слово прикажчик не містило в собі ознаки підпорядкованості, якої надають йому в наш час; але в устах Фуке, якого король щойно назвав паном суперінтендантом, воно набувало відтінку чогось принизливого, тож одразу відкрило цілу прірву між Фуке та Кольбером.

- Однак, - сказав Людовик XIV, - як Кольбер не скупий, але ж це він розпоряджався моїми святами у Фонтенбло, і я запевняю вас, пане Фуке, що він анітрохи не заважав спливати моїм грошам.

Фуке вклонився і нічого не відповів.

- Хіба ви цього не знаходите? - запитав король.

- Я знаходжу, государе, - відповів Фуке, - що пан Кольбер виявив величезну розпорядливість і в цьому відношенні цілком заслуговує на похвалу вашої величності.

Слово розпорядливість було прекрасним доповненням до слова прикажчик. Ніхто не міг зрівнятися з королем щодо чуйності до найменших відтінків мови і вміння вловлювати найбільш замасковані наміри. Тому Людовик XIV зрозумів, що, з погляду Фуке, прикажчик був надто чесний, тобто що розкішні свята у Фонтенбло могли б бути ще розкішнішими.

І король зробив звідси висновок, що присутні могли, мабуть, знайти недоліки в його розвагах; він відчув досаду провінціала, який приїжджає до Парижа, розрядившись у найкращі сукні: люди елегантні або надто пильно дивляться на нього, або зовсім не звертають уваги. Ця настільки твереза, але водночас ретельно обміркована частина розмови Фуке вселила в короля ще більшу повагу до розуму і дипломатичних здібностей міністра.

Фуке пішов геть, і король ліг у ліжко, трохи незадоволений і роздратований щойно отриманим замаскованим уроком; цілих півгодини він перевертався, згадуючи вишивки, драпірування, меню пригощань, архітектуру тріумфальних арок, подробиці ілюмінації та феєрверків, влаштованих за розпорядженням наказника - Кольбера. Подумки перебравши все, що сталося протягом цього тижня, король знайшов кілька плям на картині своїх святкувань.

Фуке зі своєю вишуканою ввічливістю, тактовністю і щедрістю щойно сильно впустив Кольбера в очах короля. Цьому останньому ніколи не вдавалося так зашкодити Фуке, хоч як пускав він у хід усю свою хитромудрість, злісність і вперту ненависть.

CXXII. Фонтенбло о другій годині ранку

Як ми бачили, де Сент-Еньян покинув королівські кімнати в той самий момент, коли туди входив суперінтендант.

Де Сент-Еньян отримав доручення, яке потрібно було виконати якнайшвидше; це означає, що де Сент-Еньян збирався докласти всіх старань, щоб використати свій час якнайкраще.

Він вирішив, що перші необхідні відомості може дати йому де Гіш. І він помчав до де Гіша.

Де Гіш, який, як ми бачили, сховався за рогом флігеля і начебто вирушив додому, додому, однак, не повернувся. Де Сент-Еньян почав його розшукувати.

Оглянувши парк у всіх напрямках, він помітив біля дерева щось схоже на людську фігуру. Фігура ця була нерухома, як статуя, і здавалося, людина вся поглинута спогляданням одного вікна, хоча воно було щільно завішане.

Оскільки це було вікно кімнати принцеси, то Сент-Еньян зробив висновок, що застигла постать - не хто інший, як де Гіш. Він тихенько підійшов ближче і побачив, що не помилився.

Побачення з принцесою сповнило де Гіша таким щастям, яке виявилося непосильним для його душі.

Де Сент-Еньяну було відомо, що де Гіш відіграє якусь роль у представленні Лавальєр принцесі; придворний знає і пам'ятає все. Він тільки не знав, за яким правом і на яких умовах де Гіш погодився надавати заступництво Лавальєр. Але якщо добряче постаратися, то завжди можна дещо вивідати; тому Сент-Еньян сподівався отримати необхідні йому відомості, розпитавши де Гіша з усією делікатністю і водночас наполегливістю, на які він був здатний.

План де Сент-Еньяна був такий.

Якщо відомості виявляться сприятливими, то запевнити короля, що саме він знайшов перлину, і домагатися привілею вставити цю перлину в королівську корону. Якщо ж відомості виявляться несприятливими, що було цілком можливо, то вивідати, якою мірою король захоплений Лавальєр, і потім передати королю здобуті відомості в такій формі, щоб за цим було вигнання дівчини, а потім приписати собі заслугу цього вигнання в очах усіх жінок, що прагнули підкорити королівське серце, починаючи від принцеси й закінчуючи королевою.

У разі ж, якщо король виявить завзятість у своїх бажаннях, - приховати від нього погані відомості; дати знати Лавальєр, що ці погані відомості всі без винятку глибоко поховані в пам'яті людини, яка дізналася про них; блиснути таким чином своєю великодушністю в очах нещасної дівчини, пробудити в ній почуття вдячності та страху, а також за допомогою цих почуттів вічно тримати її залежно, зробити її своєю співзалежницею при дворі, яка, процвітаючи сама, була б зацікавлена і в його процвітаннях.

Якщо ж припустити, що одного чудового дня таємниця її минулого все-таки виявиться, - вжити заздалегідь усіх запобіжних заходів, щоб зробити в присутності короля вигляд, ніби йому нічого не було відомо. Навіть цього дня він залишиться в очах Лавальєр все тією ж великодушною людиною.

Із цими думками, що визріли в голові де Сент-Еньяна за якісь півгодини, найкращий син століття, як сказав би Лафонтен, взявся до справи, твердо вирішивши змусити заговорити де Гіша, інакше кажучи, посіяти в ньому сумнів щодо його щастя, про причини якого де Сент-Еньян, утім, нічого не знав.

Була година ночі, коли де Сент-Еньян помітив, що де Гіш нерухомо стоїть, притулившись до стовбура дерева, і впився очима в освітлене вікно.

Година ночі, найсолодша година, яку художники вінчають миртами і квітами, що розпускаються, година, коли злипаються очі, а серце тремтить, голова обтяжена, коли ми кидаємо погляд жалю на день, що минув, і звертаємося із захопленими привітаннями до нового дня. Для де Гіша ця година була зорею невимовного щастя; він озолотив би жебрака, що став на його шляху, аби тільки цей жебрак не порушував його мрій.

Якраз у цей час де Сент-Еньян, прийнявши погане рішення, - егоїзм завжди поганий порадник, - ляснув його по плечу.

- Вас-то я і шукав, люб'язний, - вигукнув він.

- Мене? - здригнувся де Гіш, губи якого щойно шепотіли дороге ім'я.

- Так, вас. І застаю вас, коли ви розмовляєте з місяцем і зірками. Чи не одержимі ви недугою поезії, дорогий графе, і чи не пишете вірші?

Молодий чоловік змушений був посміхнутися, тим часом як у глибині серця посилав тисячу прокльонів де Сент-Еньяну.

- Можливо, - відповідав він. - Але за якою ж щасливою випадковістю?..

- Бачу, що ви погано розчули мене.

- Як так?

- Адже я сказав, що шукаю вас.

- Мене?

- Так, шукаю і зловив.

- На чому ж?

- На прославленні Філіс.

- Ви маєте рацію, не буду сперечатися з вами, - розсміявся де Гіш. - Так, дорогий графе, я оспівую Філіс.

- Це вам і личить.

- Мені?

- Звичайно, вам. Вам, безстрашному покровителю всіх красивих і розумних жінок.

- Що за дурниці ви городите?

- Кажу справжню правду. Мені все відомо. Знаєте, я закоханий.

- Ви?

- Так.

- Тим краще, дорогий графе. Ходімо, ви мені розповісте.

Де Гіш, злякавшись, щоб Сент-Еньян не помітив цього освітленого вікна, взяв графа під руку і спробував відвести його.

- Ні, ні, - сказав той, упираючись, - не тягніть мене в цей темний парк, там надто сиро.

- У такому разі ведіть мене куди вам заманеться і запитуйте про що бажаєте, - підкорився де Гіш.

- Ви вкрай люб'язні.

Потім, помовчавши трохи, де Сент-Еньян продовжував:

- Дорогий графе, мені дуже хотілося б почути вашу думку про одну особу, якій ви надавали заступництво.

- І яку ви любите?

- Я не кажу ні так, ні ні ні, дорогий мій... Ви розумієте, що не можна ризикувати своїм серцем стрімголов і що спочатку потрібно вжити запобіжних заходів.

- Ви маєте рацію, - зітхнув де Гіш, - серце - вельми крихка річ.

- Моє особливо. Воно таке ніжне, запевняю вас.

- О, це всім відомо, графе. А далі?

- А далі ось що. Справа йде просто про мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Ось як! Дорогий де Сент-Еньян, мені здається, що ви збожеволіли.

- Чому ж?

- Я ніколи не протегував мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Невже?

- Ніколи.

- А хіба не ви представили мадемуазель де Тонне-Шарант принцесі?

- Але ж вам краще, ніж будь-кому, повинно бути відомо, дорогий графе, що мадемуазель де Тонне-Шарант з такого дому, що не потребує жодної протекції, а, навпаки, сама принцеса бажала мати її своєю фрейліною.

- Ви смієтеся наді мною.

- Ні, чесне слово, не розумію, що ви хочете сказати.

- Отже, ви не причетні до того, що її допущено до двору?

- Ні.

- Ви з нею незнайомі?

- Уперше я побачив її того дня, коли вона представлялася принцесі. А оскільки я зовсім не опікувався нею, зовсім незнайомий із нею, то й не можу дати вам, дорогий графе, відомостей, які ви хотіли б отримати.

При цьому де Гіш зробив рух, ніби маючи намір вислизнути від свого співрозмовника.

- Стійте, стійте, - вигукнув де Сент-Еньян, - я вас затримаю ще хвилинку.

- Вибачте, але мені здається, що година пізня, пора додому.

- Однак ви не поспішали додому, коли я вас зустрів, або, точніше, знайшов?

- Я до ваших послуг, дорогий графе, якщо ви збираєтеся що-небудь сказати мені.

- І чудово, клянуся творцем! Півгодини раніше, півгодини пізніше - від цього ваші мережива не зімнуться ні більше, ні менше. Покляніться мені, що причиною вашого мовчання не є якісь погані відомості про цю дівчину.

- Що ви, наскільки мені відомо, вона чиста, як кришталь.

- Ви обрадували мене! Однак я не хочу справляти враження людини, погано обізнаної в цих справах. Усім відомо, що ви постачали фрейлін до двору принцеси. З приводу цього склали навіть пісеньку про вас.

- Дорогий мій, адже ви ж чудово знаєте, що при дворі це роблять з усякого приводу.

- Ви знаєте цю пісню?

- Ні, заспівайте, тоді я буду знати.

- Охоче; щоправда, я забув, як вона починається, але пам'ятаю, як вона закінчується.

- Гаразд, і це вже дещо.

Усіх фрейлін, чуєш,
Постачальник Гіш.

- І сенсу мало, і рима погана.

- Чого ж ви хочете, дорогий мій? Цю пісню склав не Расін, не Мольєр, а Лафельяд; але ж вельможа не може володіти римою, як справжній віршотворець.

- Як прикро, що ви пам'ятаєте тільки кінець.

- Зачекайте, зачекайте, ось початок другого куплета.

- Слухаю.

Дав місце кавалер
Монтале і...

- Тьху! «І Лавальєр», - вигукнув нетерпляче де Гіш, абсолютно не розуміючи, куди гне де Сент-Еньян.

- Так, так, це саме, Лавальєр! Ви правильно підібрали риму, дорогий мій.

- Жахливо важко було здогадатися!

- Монтале і Лавальєр, ось саме. Цим самим двом дівчатам ви і протегували.

І Сент-Еньян розреготався.

- А чому ж у пісні зовсім нічого не сказано про мадемуазель де Тонне-Шарант? - запитав де Гіш.

- Не знаю.

- Отже, ви задоволені?

- Зрозуміло; але там все-таки згадується Монтале, - сказав Сент-Еньян, продовжуючи сміятися.

- О, ви її знайдете всюди! Дуже швидка дівчина.

- Ви її знаєте?

- Радше з чуток. За неї клопотав якийсь Малікорн, якому, зі свого боку, протегував Манікан; Манікан просив мене влаштувати Монтале фрейліною при дворі принцеси, а Малікорна офіцером у свиті принца. Я попросив за них; адже ви знаєте, що я маю деяку слабкість до цього дивака Манікана.

- Що ж, ваші труди увінчалися успіхом?

- Що стосується Ори де Монтале - так; щодо Малікорна - і так і ні, його тільки терплять. Це все, що ви хотіли знати?

- Залишається рима.

- Яка рима?

- Підшукана вами.

- Лавальєр?

- Так.

І Сент-Еньян знову залився сміхом, який так дратував де Гіша.

- Так, це точно, я ввів її до принцеси, - промовив де Гіш.

- Ха-ха-ха!

- Але, дорогий графе, - сказав дуже сухо і холодно де Гіш, - ви зробите мені велику послугу, якщо не відпускатимете жартів щодо цього імені. Мадемуазель Ла Бом Леблан де Лавальєр особа абсолютно бездоганна.

- Абсолютно бездоганна?

- Так.

- А хіба до вас не дійшли останні чутки? - запитав де Сент-Еньян.

- Ні, і ви дуже мене зобов'яжете, дорогий графе, якщо збережете ці чутки для себе і для тих, хто розпускає їх.

- Чому вас так хвилює це?

- Тому що де Лавальєр любить один із моїх близьких друзів.

Сент-Еньян здригнувся.

- Ось як! - вигукнув він.

- Так, графе! - продовжував де Гіш. - Ви найвихованіший з усіх французів і повинні зрозуміти тому, що я не дозволю ставити свого друга в смішне становище.

- Розумію якнайкраще!

І Сент-Еньян прикусив губи від досади й обманутої цікавості.

Де Гіш ввічливо вклонився йому.

- Ви проганяєте мене, - сказав Сент-Еньян, якому до смерті хотілося дізнатися ім'я друга.

- Анітрохи, найдорожчий... Я збираюся закінчити свої вірші до Філіс.

- Що ж це за вірші?

- Чотиривірш. Розумієте, чотиривірш - тонка річ.

- Ще б пак!

- А оскільки з чотирьох віршів мені залишилося скласти ще три з половиною, то я хочу зосередитися.

- Ну, зрозуміло. До побачення, графе!

- До побачення!

- До речі...

- Що?

- У вас легка рука?

- Дуже.

- Отже, ви встигнете закінчити ваші три з половиною вірші до завтрашнього ранку?

- Сподіваюся.

- У такому разі до завтра.

- До завтра, прощавайте.

Сент-Еньяну волею-неволею довелося розкланятися; він зник за деревами.

Під час розмови де Гіш і Сент-Еньян відійшли досить далеко від замку.

У всякого математика, всякого поета і всякого мрійника свої розваги. Сент-Еньян, розлучившись із де Гішем, опинився на краю парку, де починалися вже різні служби і де за великими купою акацій і каштанів, обплетених диким виноградом, височіла стіна, що відокремлювала парк від двору зі службами.

Залишившись один, Сент-Еньян пішов у напрямку до цих будівель; де Гіш повернув у протилежний бік. Один повертався, отже, до квітників, інший же йшов до огорожі.

Сент-Еньян крокував по м'якому піску під непроникним склепінням горобин, бузку і глоду, ніким не видимий і не чутний. Він обмірковував вихід зі скрутного становища, дуже розчарований тим, що йому не вдалося нічого вивідати про Лавальєра, незважаючи на всі хитрощі, які він пустив у хід.

Раптом до його вуха донеслися звуки людських голосів. Це був шепіт, жіночі скарги, що переривалися запитаннями, тихий сміх, зітхання, приглушені вигуки здивування; найвиразніше можна було розрізнити голос жінки.

Сент-Еньян зупинився і з подивом виявив, що голоси лунають звідкись згори.

Піднявши голову, він помітив жінку, яка залізла по сходах на верхівку кам'яної огорожі; вона розмовляла, жваво жестикулюючи, з чоловіком, що сидів на дереві; видно було тільки його голову. Жінка була по один бік стіни, чоловік - по інший.

CXXIII. Лабіринт

Де Сент-Еньян шукав тільки відомостей, а знайшов цілу пригоду. Йому пощастило.

Цікавлячись дізнатися, чому чоловік і жінка перебувають тут, а головне, про що вони розмовляють у таку пізню годину і в такому незручному становищі, де Сент-Еньян тихенько підкрався до самих сходів.

Влаштувавшись зручніше, він почув наступну розмову.

Говорила жінка.

- Право ж, пане Манікан, - у голосі її чулися докори і водночас кокетливі нотки, - право ж, ви наражаєте нас на великий ризик. Якщо ми продовжуватимемо нашу розмову, нас застануть зненацька.

- Досить імовірно, - перебив чоловік найспокійнішим і найфлегматичнішим тоном.

- Що ж тоді скажуть? Ах, якщо хто-небудь побачить мене, я помру від сорому!

- Це було б великою дитячістю, на яку я вважаю вас нездатною.

- Добро б іще між нами було що-небудь; але накликати на себе неприємності так, за здорово живеш, - дякую покірно. Прощавайте, пане Манікан!

«Прекрасно! Я знаю чоловіка; тепер потрібно впізнати жінку», - сказав про себе де Сент-Еньян, розглядаючи ніжки, що стоять на поперечині сходів, взуті у витончені блакитні шовкові туфлі, в панчохах тілесного кольору.

- Заради бога, почекайте хвилинку, дорога Монтале! - вигукнув де Манікан. - Заради бога, не зникайте. Мені потрібно сказати вам ще багато важливих речей.

- Монтале! - прошепотів де Сент-Еньян. - Одна з трійки! У кожної з трьох кумоньок своє захоплення; тільки мені здавалося, що захоплення цієї називається пан Малікорн, а не Манікан.

Почувши заклик свого співрозмовника, Монтале зупинилася посередині сходів. Нещасний Манікан перебрався на іншу гілку каштана, щоб зайняти зручніше положення.

- Вислухайте мене, прошу вас, сподіваюся, ви не підозрюєте мене в поганих намірах?

- Анітрохи... Але навіщо ж, однак, цей лист, у якому ви нагадуєте про свої послуги? Навіщо це побачення в таку годину і в такому місці?

- Ви запитуєте мене, навіщо я бажав пробудити у вас почуття вдячності, нагадавши вам, що це я ввів вас до принцеси? Та просто я дуже хотів отримати побачення з вами, на яке ви так люб'язно погодилися, і не міг знайти більш вірного засобу подіяти на вас. Чому я вибрав для нього цю годину і це місце? Тому, що година здавалася мені зручною, а місце усамітненим. А мені потрібно попросити вас про такі речі, про які незручно говорити при свідках.

- Послухайте, пане де Манікан!

- У мене найчистіші наміри, дорога Монтале.

- Пане де Манікан, я думаю, що мені слід піти.

- Вислухайте мене, а не то я перестрибну до вас; краще не перекидайтеся, тому що якраз зараз мене дуже дратує одна гілка; я не ручаюся за себе. Не беріть з неї приклад і слухайте мене.

- Гаразд, я вас слухаю; але говоріть коротше, бо якщо вас дратує гілка, то мене - перекладина драбини, яка врізалася в мої підошви. Під мої туфлі підведена міна, попереджаю вас.

- Зробіть мені люб'язність, дайте вашу руку, мадемуазель.

- Навіщо?

- Та дайте ж!

- Ось вам рука; але що таке ви робите?

- Тягну вас до себе.

- Навіщо? Сподіваюся, ви не хочете посадити мене на гілку поруч із собою?

- Ні, але я хочу, щоб ви сіли на огорожі; ось так. Місце широке, зручне, і я багато б дав, щоб ви дозволили мені присісти поруч із вами.

- Нічого, нічого, вам добре і там; нас побачать.

- Ви думаєте? - вкрадливо запитав Манікан.

- Впевнена.

- Будь по-вашому. Я залишаюся на каштані, хоча мені тут дуже незатишно.

- Пане Манікан, ви відволіклися від теми.

- Це правда.

- Ви мені писали?

- Писав.

- Навіщо ж ви писали?

- Уявіть собі, що сьогодні о другій годині де Гіш поїхав.

- А далі?

- Бачачи, що він їде, я, за своїм звичаєм, пішов за ним.

- Бачу, тому що ви тут.

- Зачекайте-но... Адже вам відомо, чи не правда, що бідолаха де Гіш був у жахливій немилості?

- На жаль, так!

- Отже, з його боку було верхом нерозсудливості їхати до Фонтенбло, до тих, хто вигнав його з Парижа, і особливо до тих, від яких його віддалили.

- Ви міркуєте, як покійний Піфагор, пане Манікан.

- А треба сказати, що де Гіш упертий, як всякий закоханий, він не прислухався до жодного з моїх доводів. Я просив його, благав - він і слухати нічого не хотів... Ах, чорт забирай!

- Що з вами?

- Вибачте, мадемуазель, це все проклята гілка, про яку я вже мав честь згадати вам; вона щойно розірвала мені панталони.

- Не біда, зараз темно, - сміючись, відповіла Монтале, - продовжуйте, пане Манікан.

- Отже, де Гіш вирушив верхи, великою риссю, а я пішов за ним пішки. Ви розумієте, що тільки дурень або божевільний поспішає, кидаючись у воду за своїм другом. І ось я пустив де Гіша скакати вперед, а сам поїхав не поспішаючи, у цілковитій упевненості, що нещасного не візьмуть, а якщо візьмуть, то так, що при першому ж суворому слові йому доведеться повернути назад, і, отже, я побачу, як він скаче додому десь у Рі або в Мелуні*; погодьтеся, що і це вже багато: одинадцять льє туди і стільки ж назад.

Монтале знизала плечима.

- Смійтеся, якщо вам завгодно, пані сударко; але якби ви не сиділи зі зручністю на гладкому камінні огорожі, а видерлися б верхи на гілку, то й ви, як і я, хотіли б зійти донизу якнайшвидше.

- Хвилиночку терпіння, дорогий Манікане, одну хвилиночку. Отже, ви кажете, що ви оминули Рі та Мелун?

- Так, я оминув Рі і Мелун; я продовжував шлях, дивуючись, що він не їде назад; нарешті, приїхавши у Фонтенбло, розпитую, довідуюся в усіх, де де Гіш; ніхто не бачив його, ніхто не розмовляв із ним у місті; виявляється, він прискакав галопом, в'їхав у ворота замку і зник. З восьмої години вечора я шукаю його по всьому Фонтенбло, питаю про нього всіх і кожного: немає де Гіша! Я вмираю від занепокоєння. Ви розумієте, не міг же я кинутися прямо у вовчу пащу, не міг сам увійти до замку, подібно до мого необережного друга; я пішов до служб і викликав вас листом. Тепер, мадемуазель, заради самого неба, заспокойте мене.

- Це зовсім не важко, дорогий Манікане; вашого друга де Гіша прийняли якнайкраще.

- Та невже?

- Король обласкав його.

- Як? Король, який сам відправив його у вигнання?

- Принцеса посміхалася йому; принц, здається, полюбив його більше, ніж раніше.

- Ось як, - протягнув Манікан. - Тепер зрозуміло, чому він залишився. А про мене він нічого не говорив?

- Ні слова.

- Дуже погано з його боку. Що він тепер робить?

- Цілком ймовірно, спить, а якщо не спить, то мріє.

- А що у вас робили весь вечір?

- Танцювали.

- Знаменитий балет? А яким був де Гіш?

- Чарівний.

- Молодець! Тепер вибачте, мадемуазель, мені залишається перейти прямо до вас.

- Як так?

- Ви розумієте: я не можу розраховувати, щоб мені відчинили двері замку о такій годині; я дуже хотів би лягти спати на цій гілці, але запевняю вас, що це можливо хіба тільки папузі.

- Не можу ж я, однак, пане Манікан, ввести гостя через паркан.

- Двох, мадемуазель, - промовив ще чийсь голос, але вкрай несміливо; ясно було, що той, хто говорив, відчуває всю непристойність такого прохання.

- Боже мій, - жахнулася Монтале, намагаючись розгледіти, хто стояв під каштаном, - хто це?

- Я, мадемуазель.

- Хто ви такий?

- Малікорн, ваш покірний слуга.

І Малікорн, вимовивши ці слова, піднявся з землі на нижні гілки і вище, до рівня огорожі.

- Пане Малікорн!.. Господи боже мій, та ви обидва з глузду з'їхали!

- Як ви почуваєтеся, мадемуазель? - вишукано ввічливо запитав Малікорн.

- Цього тільки мені не вистачало! - вигукнула з розпачем Монтале.

- Ах, мадемуазель, - прошепотів Малікорн, - не будьте такою суворою, благаю вас!

- Адже ми ваші друзі, мадемуазель, - сказав Манікан, - а друзям не можна бажати загибелі. Залишити ж нас тут на всю ніч - все одно що засудити до смерті.

- Ну, - засміялася Монтале, - пан Малікорн такий здоровань, що не помре, провівши ніч під ясними зірками!

- Мадемуазель!

- Це послужить справедливим покаранням за його витівку.

- Йде! Нехай Малікорн влаштовується з вами як хоче, а я перебираюся, - оголосив Манікан.

І, зігнувши горезвісну гілку, на яку він так гірко скаржився, Манікан пустив у хід руки й ноги і насамкінець сів поруч із Монтале.

Монтале хотіла зіштовхнути Манікана, Манікан докладав усіх зусиль, щоб утриматися. Ця сутичка, що тривала кілька секунд, була не позбавлена мальовничості, яка не вислизнула від уважного ока пана де Сент-Еньяна. Манікан взяв гору. Заволодівши сходами, він спустився по них на кілька сходинок і галантно запропонував руку своїй ворогині.

А тим часом на каштан забрався Малікорн і сів на те саме місце, де щойно сидів Манікан, маючи намір піти за ним і далі. Манікан і Монтале спустилися на кілька сходинок; Манікан виявляв завзятість, Монтале сміялася і відбивалася.

Тут пролунав голос Малікорна.

- Мадемуазель, - волав Малікорн, - не покидайте мене, благаю вас! Становище моє дуже незручне, і я не в змозі благополучно перебратися через огорожу без сторонньої допомоги; для Манікана порвати сукню -

дрібниці, він роздобуде собі іншу з гардероба пана де Гіша; а я не можу розраховувати навіть на костюм Манікана, тому що він пошматований.

- По-моєму, - сказав Манікан, не звертаючи уваги на скарги Малікорна, - по-моєму, я маю негайно ж вирушити на пошуки де Гіша. Пізніше до нього, мабуть, не потрапити.

- Я теж так думаю, - відповіла Монтале, - то ступайте ж, пане Манікан.

- Тисяча подяк! До побачення, мадемуазель, - промовив Манікан, зіскочивши на землю. - Ви надзвичайно люб'язні.

- Завжди до ваших послуг, пане Манікан; піду тепер відбуватися від пана Малікорна.

Малікорн зітхнув.

- Ступайте, ступайте, - продовжувала Монтале.

Манікан зробив кілька кроків, потім, повернувшись до сходів, запитав:

- До речі, мадемуазель, як потрапити до пана де Гіша?

- Нічого не може бути простіше. Ви підете буковою алеєю...

- Добре.

- Дійдете до перехрестя...

- Добре.

- Побачите там чотири алеї...

- Чудово.

- Підете однією з них...

- За якою саме?

- По правій.

- По правій?

- Ні, по лівій.

- Ах, чорт забирай!

- Ні, ні... почекайте...

- Мабуть, ви й самі не знаєте як слід. Згадайте гарненько, прошу вас, мадемуазель.

- За середньою!

- Їх же чотири.

- Це вірно. Усе, що я знаю, це те, що одна з чотирьох веде прямо до принцеси; ця алея мені прекрасно відома.

- Але пан де Гіш не у принцеси ж, чи не так?

- Слава богу, ні!

- Отже, та алея, яка веде до принцеси, мені не потрібна, і я бажав би проміняти її на ту, що веде до пана де Гіша.

- Так, зрозуміло, і я її теж знаю, але як дізнатися її звідси, просто розуму не прикладаю.

- Припустимо, мадемуазель, що я знайшов цю щасливу алею.

- Тоді ви й підете нею. Вам залишиться тільки оминути лабіринт.

- Це ще що таке, що це за лабіринт?

- Доволі хитромудрий; у ньому і вдень можна інколи заблукати; нескінченні повороти праворуч і ліворуч; спочатку потрібно зробити три повороти праворуч, потім два ліворуч, потім один поворот... один чи два? Зачекайте! Нарешті, вийшовши з лабіринту, ви потрапите в кленову алею, і ця алея приведе вас прямо до павільйону, в якому перебуває пан де Гіш.

- Оце так вказівка, годі й казати: я не сумніваюся, що керуючись нею, я одразу ж заплутаюся. Тому я хочу попросити вас зробити мені маленьку послугу.

- Яку?

- Запропонувати мені вашу руку і направляти мої стопи, як... як... як... я чудово знав міфологію, мадемуазель, але становище таке серйозне, що вся вона випарувалася в мене з голови. Ходімо ж, благаю вас.

- А я? - вигукнув Малікорн. - Що ж ви мене покидаєте?

- Ні, це неможливо, пане, - сказала Монтале, звертаючись до Манікана. - Раптом хто-небудь побачить мене з вами в таку годину, поміркуйте, які підуть розмови!

- Ваша чиста совість буде вам захистом, мадемуазель, - відповів повчально Манікан.

- Ні, пане, ніяк неможливо!

- Ну, тоді дозвольте мені допомогти зійти Малікорну; це хлопець тямущий, та й нюх у нього чудовий; він поведе мене, і якщо гинутимемо, то загинемо разом або разом врятуємося. Якщо нас зустрінуть удвох, на нас не звернуть уваги; а одного мене вважатимуть, мабуть, за коханця або за злодія. Спускайтеся, Малікорн, ось вам сходи.

- Пане Малікорн, - вигукнула Монтале, - забороняю вам сходити з дерева! Під страхом мого найжорстокішого гніву.

Малікорн, який заніс уже було ногу на верхівку огорожі, сумно прибрав її.

- Шшшш... - прошепотів Манікан.

- Що таке? - запитала Монтале.

- Я чую кроки.

- Ах боже мій!

Справді, шум кроків ставав дедалі виразнішим, листя розсунулося, і з'явився де Сент-Еньян, весело сміючись і простягаючи руку, начебто з метою зупинити кожного в тому становищі, в якому вони перебували: Малікорна на дереві, з витягнутою шиєю, Монтале на сходинці сходів, до якої вони наче приросли, Манікана на землі, з відставленою вперед ногою, готового пуститися в дорогу.

- Добрий вечір, Манікане, - привітав його граф. - Ласкаво просимо, друже; вас дуже бракувало сьогодні, і про вас запитували. Мадемуазель де Монтале, ваш... покірний слуга!

Монтале почервоніла.

- Ах боже мій! - пробурмотіла вона, закриваючи обличчя руками.

- Заспокойтеся, мадемуазель, - сказав де Сент-Еньян, - я знаю, що ви невинні, і поручуся в тому перед усіма. Манікане, ходімо зі мною. Букова алея, перехрестя і лабіринт - усі знайомі місця; я буду вашою Аріадною*. Ось я і нагадав забуту вами міфологію!

- Їй-богу, вірно! Дякую вам, графе.

- Чи не прихопите заодно, графе, - попросила Монтале, - також пана Малікорна?

- Ні, ні, боже упаси! - відгукнувся Малікорн. - Пан Манікан досхочу наговорився з вами; тепер, мадемуазель, моя черга; мені потрібно стільки сказати вам щодо нашого майбутнього.

- Чуєте? - розсміявся граф. - Залишайтеся з ним, мадемуазель. Хіба ви не знаєте, що сьогоднішня ніч - ніч таємниць?

І, взявши Манікана під руку, граф швидко повів його тією дорогою, яку Монтале так добре знала і так погано показувала.

Монтале проводила їх очима, поки вони не зникли з поля зору.

CXXIV. Як Малікорн був виселений із готелю «Красивий павич»

Тим часом Малікорн постарався розташуватися зручніше.

Коли Монтале обернулася, зміна в положенні Малікорна одразу ж кинулася їй в очі. Малікорн сидів, як мавпа, на кам'яній огорожі, спершись ногами на верхню сходинку сходів. Голова його, як у фавна, була оповита плющем і жимолостю, а ноги обплутував дикий виноград.

Що стосується Монтале, то її цілком можна було прийняти за дріаду.

- На що це схоже? - обурювалася вона, піднімаючись сходами. - Ви спокою мені не даєте, переслідуєте мене, нещасну, тиран ви такий собі!

- Я, - здивувався Малікорн, - я тиран?

- Зрозуміло, ви безперестанку компрометуєте мене, пане Малікорн; ви злісне чудовисько!

- Я?

- Що вам знадобилося у Фонтенбло? Скажіть на милість! Хіба ви живете не в Орлеані?

- Ви питаєте, що мені знадобилося тут? Мені потрібно було побачити вас.

- Ах, яка невідкладна справа!

- Дуже невідкладне, мадемуазель, хоча вам, звісно, байдуже. Що ж стосується мого будинку, то ви прекрасно знаєте, що я покинув його і в майбутньому мені не треба ніякого будинку, крім того, в якому живете ви. А оскільки нині ви живете у Фонтенбло, то я і з'явився у Фонтенбло.

Монтале знизала плечима:

- То ви хочете мене бачити?

- Так.

- Ну добре, ви мене побачили? Буде з вас, ступайте!

- О ні! - вигукнув Малікорн.

- Як це ні?

- Я з'явився не тільки для того, щоб побачити вас; мені треба також поговорити з вами.

- Що ж, поговоримо. Але тільки після і в іншому місці.

- Після! Бог знає, чи побачу я вас після і в іншому місці. Такої зручної нагоди, як ця, нам ніколи більше не випаде.

- Але зараз я ніяк не можу.

- Чому?

- Тому що сьогодні вночі сталася тисяча пригод.

- Так це буде тисяча першим.

- Ні, ні, мадемуазель де Тонне-Шарант чекає на мене в нашій кімнаті; їй потрібно повідомити мені щось дуже важливе.

- І давно вже чекає?

- Принаймні з годину.

- У такому разі, - сказав спокійно Малікорн, - почекає ще кілька хвилин.

- Пане Малікорн, ви забуваєтеся.

- Тобто ви мене забуваєте, мадемуазель. І та роль, яку ви змушуєте мене грати тут, починає дратувати мене. Тьху, прірва! Цілий тиждень я тиняюся тут біля вас, а ви жодного разу не зволили помітити мене...

- Як, ви тут уже цілий тиждень?

- Так, поневіряюся в парку, немов перевертень, обпалюваний феєрверками, від яких у мене поріділи дві перуки, вічно мокрий від вечірньої вогкості й бризок фонтанів, вічно голодний, змучений, змушений тікати через огорожу, немов злодій. Чорт забирай, хіба це життя для істоти, яка не створена ні білкою, ні саламандрою, ні видрою! Ви настільки безжальні, що хочете змусити мене втратити людський образ. Ні, я протестую! Я людина, чорт забирай, і залишуся людиною, хіба тільки щодо цього підуть інші розпорядження небесного начальства!

- Що ж вам треба? Чого ви хочете? Чого ви вимагаєте? - запитала Монтале м'якшим тоном.

- Не станете ж ви запевняти, що не знали про моє перебування у Фонтенбло?

- Я...

- Будьте відверті.

- Я підозрювала про це.

- Невже протягом цілого тижня ви не могли влаштувати так, щоб бачитися зі мною хоча б раз на день?

- Мені завжди заважали, пане Малікорн.

- Та-та-та...

- Запитайте в інших фрейлін, якщо не вірите.

- Ніколи не питаю пояснення того, що сам знаю краще за інших.

- Заспокойтеся, пане Малікорн, скоро все зміниться.

- Давно пора.

- Ви ж знаєте, що про вас завжди думають, бачать вас чи ні, - сказала Монтале з котячою ласкавістю.

- Так, як же, думають!..

- Чесне слово.

- Чи немає чогось новенького?

- Щодо чого?

- Щодо мого доручення дізнатися, що коїться у принца?

- Ах, дорогий Малікорн, у ці дні не можна було навіть підійти до Його Високості.

- А тепер?

- Тепер інша справа: з учорашнього дня він перестав ревнувати.

- Ось як! Чому ж минули його ревнощі?

- Пішла чутка, що король удостоїв уваги іншу жінку, і принц одразу заспокоївся.

- А хто пустив цю чутку?

Монтале понизила голос:

- Говорячи між нами, мені здається, що принцеса і король просто змовилися.

- Ха-ха!.. - засміявся Малікорн. - Це був єдиний засіб! А як же той бідний шанувальник - пан де Гіш?

- О, він зовсім відставлений.

- Вони листувалися?

- Та ні ж ні! Протягом цілого тижня я не бачила, щоб хто-небудь із них узяв перо в руки.

- А в яких стосунках ви з принцесою?

- У найкращих.

- А з королем?

- Король посміхається мені, коли я проходжу повз.

- Добре. Тепер скажіть, яку жінку наші коханці вирішили зробити своєю ширмою?

- Лавальєр.

- Бідолаха! Потрібно, однак, перешкодити цьому, моя мила.

- Навіщо?

- Потім, що пан Рауль де Бражелон уб'є її або себе, якщо в нього виникне підозра.

- Раулю? Добряк Рауль? Ви думаєте?

- Жінки мають претензію вважати себе знавцями людських пристрастей, - сказав Малікорн, - а самі не вміють читати ні у власних серцях, ні у власних очах. Словом, кажу вам, пан де Бражелон до нестями кохає Лавальєр, і якщо вона надумає вдавати, що обманює його, він позбавить себе життя або вб'є її.

- Король захистить її, - запевнила його Монтале.

- Король! - вигукнув Малікорн.

- Звичайно.

- Ну, Рауль уб'є короля, як звичайного гусара.

- Ви з глузду з'їхали, пане Малікорн!

- Анітрохи; я кажу вам абсолютно серйозно, мила Монтале, а сам я знаю, як вчинити.

- Як?

- Я попереджу потихеньку Рауля про цей жарт.

- Боже вас збережи, нещасний! - вигукнула Монтале, піднімаючись на одну сходинку ближче до Малікорна. - Навіть не заїкайтеся про це бідоласі Бражелону.

- Чому ж?

- Тому що ви ще нічого не знаєте.

- А що сталося?

- Сьогодні ввечері... Ніхто нас не підслуховує?

- Ні.

- Сьогодні ввечері під королівським дубом Лавальєр голосно і простодушно заявила: «Не розумію, як це, побачивши короля, можна любити якогось іншого чоловіка».

Малікорн навіть підстрибнув на стіні:

- Ах, боже мій, невже вона так і сказала, нещасна?

- Слово в слово.

- І вона думає так?

- У Лавальєр завжди що на думці, те й на язиці.

- Це вимагає помсти. Які всі жінки єхидні! - вигукнув Малікорн.

- Заспокойтеся, дорогий Малікорн, заспокойтеся!

- Навпаки, зло потрібно припинити в корені. Потрібно вчасно попередити Рауля.

- Ека придумав! Тепер уже пізно, - відповіла Монтале.

- Чому?

- Ці слова Лавальєр...

- Так.

- Ці слова...

- Ну?

- Дійшли до короля.

- Король знає їх? Їх передали королю?

- Король чув їх.

- Ohime* , як казав пан кардинал.

- Король перебував у той час недалеко від королівського дуба.

- Отже, - підсумував Малікорн, - тепер у короля і принцеси все піде як по маслу, а цапом-відбувайлом стане бідний Бражелон.

- Ви абсолютно праві.

- Це жахливо!

- Нічого не поробиш.

- Так, мабуть, краще не ставати між королівським дубом і королем, інакше таку маленьку людину, як я, миттю розчавить, - промовив Малікорн після хвилинного роздуму.

- Суща правда.

- Подумаймо тепер про себе.

- Якраз те саме, чого і я хотіла.

- Відкрийте ж свої чарівні оченята.

- А ви давайте сюди ваші великі вуха.

- Наблизьте ваш крихітний ротик, щоб я міг міцніше поцілувати вас.

- Ось він, - сказала Монтале і негайно сама відповіла дзвінким поцілунком.

- Розберемося в усьому як слід. Пан де Гіш кохає принцесу, Лавальєр кохає короля; король кохає принцесу і Лавальєр; принц не кохає нікого, крім себе. Посеред усіх цих любовних історій навіть дурень зробив би собі кар'єру, а тим паче такі розважливі люди, як ми.

- Ви все носитеся зі своїми мріями.

- Точніше, зі своїми фактами. Дозвольте мені бути вашим путівником, моя люба; здається, досі ви не могли поскаржитися на мої поради, чи не так?

- Не могла.

- У такому разі нехай минуле слугує вам порукою за майбутнє. Оскільки тут кожен думає про себе, подумаємо про себе і ми.

- Ви абсолютно праві.

- Але тільки виключно про себе.

- Йде!

- Союз наступальний і оборонний!

- Клянуся, що буду свято виконувати його.

- Простягніть руку; ось так: усе для Малікорна!

- Усе для Малікорна!

- Усе для Монтале! - відповідав Малікорн, простягаючи руку, у свою чергу.

- А тепер що ж робити?

- Тримати постійно очі відкритими, насторожити вуха, збирати докази проти інших, не давати жодних доказів проти себе.

- По руках!

- Йде!

- Вирішено. А тепер, коли договір укладено, прощавайте.

- Як прощайте?

- Так, так. Повертайтеся у свою харчевню.

- У свою харчевню?

- Так; адже ви ж зупинилися в харчевні «Красивий павич»?

- Монтале, Монтале, ви самі видали себе! Ви чудово знали про моє перебування у Фонтенбло.

- Що ж це доводить? Що вами займаються більше, ніж ви заслуговуєте, невдячний!

- Гм...

- Повертайтеся ж у «Красивий павич»!

- Ах, яка невдача!

- Чому?

- Це абсолютно неможливо.

- Хіба не там ваша кімната?

- Була, а тепер немає.

- Ні? Хто ж у вас забрав її?

- А ось послухайте... Якось раз, набігавшись за вами, я прийшов, ледве переводячи подих, до готелю, як раптом бачу ноші, на яких четверо селян несуть хворого ченця.

- Ченця?

- Так. Старого францисканця із сивою бородою. Дивлюся, несуть цього хворого ченця в готель. Я піднімаюся за ним сходами і бачу, що його вносять у мою кімнату.

- У вашу кімнату?

- Так, у мою власну кімнату. Думаючи, що сталася помилка, кличу хазяїна; хазяїн заявляє мені, що кімнату я зняв на тиждень, термін закінчився, і тепер її зайняв цей францисканець.

- Ось як!

- Я сам вигукнув тоді: ось як! Більше того, я хотів розсердитися. Я знову піднявся нагору. Я звернувся до самого францисканця. Хотів довести йому нечемність його вчинку. Але цей чернець, незважаючи на всю свою слабкість, підвівся на лікті, впоров у мене вогненний погляд і сказав голосом, який годився б для командування кавалерійським загоном: «Викиньте цього нахабу за двері!» Цей наказ був моментально виконаний господарем і чотирма носіями, які спустили мене зі сходів трошки швидше, ніж я сам спустився б. Ось чому, люба, я опинився без даху над головою.

- Але хто такий цей францисканець? - запитала Монтале. - Що він, генерал ордена?

- Напевно; мені почулося, що його величав так напівголосно один із носіїв.

- Отже?.. - протягнула Монтале.

- Отже, у мене немає більше ні кімнати, ні готелю, ні даху над головою, і все-таки я вирішив, як і мій друг Манікан, не ночувати просто неба.

- Що ж робити? - вигукнула Монтале.

- Саме так!

- Нічого не може бути простіше, - пролунав раптом чийсь голос.

Монтале і Малікорн разом скрикнули. З'явився де Сент-Еньян.

- Дорогий Малікорн, - сказав він, - щасливий випадок знову приводить мене сюди, щоб вивести вас зі скрутного становища. Ходімо, я

пропоную вам кімнату у себе і ручаюся вам, що її не забере жоден францисканець. Що ж стосується вас, мадемуазель, будьте спокійні: я вже посвячений у таємницю мадемуазель де Лавальєр і мадемуазель де Тонне-Шарант; ви були щойно такі добрі, що посвятили мене у вашу, дякую: я буду зберігати всі три таємниці так само свято, як і одну.

Малікорн і Монтале перезирнулися, як двоє школярів, захоплених на місці злочину. Але оскільки Малікорн не міг не побачити всіх вигод пропозиції де Сент-Еньяна, то він зробив Монтале знак, що підкоряється, і та відповіла йому тим самим.

Потім Малікорн повільно спустився зі сходів, обмірковуючи, як би вправніше вивідати в пана де Сент-Еньяна все, що останній міг знати про горезвісну таємницю. А Монтале помчала як лань, і жоден лабіринт не міг збити її зі шляху.

Сент-Еньян справді привів до себе Малікорна, приділяючи йому всіляку увагу, - так він був щасливий тримати в руках двох людей, які могли б постачати йому відомості про таємниці фрейлін.

CXXV. Що ж насправді сталося в харчевні «Красивий павич»

Насамперед повідомимо читачеві деякі подробиці про харчевню «Красивий павич»; потім перейдемо до опису постояльців, які займали її.

Харчевня «Красивий павич», як і будь-яка харчевня, зобов'язана була своєю назвою вивісці. На цій вивісці зображений був павич із розпущеним хвостом. Але тільки, за прикладом деяких художників, які надали змію, що спокусив Єву*, обличчя вродливого юнака, творець вивіски надав вродливому павичу обличчя жінки.

Ця харчевня - жива епіграма на ту половину людського роду, яка, за словами Легуве, повідомляє принаду життю, - стояла у Фонтенбло на першій бічній вулиці ліворуч, що перетинала головну артерію, Паризьку вулицю, яка, по суті, становила все містечко.

У ті часи бічна вулиця називалася Ліонською, ймовірно тому, що прямувала в бік цієї другої столиці королівства. Ліонську вулицю становили два будинки заможних городян, відокремлені один від одного великими садами з живоплотом. Тим часом здавалося, ніби на цій вулиці три будинки. Пояснимо, яким чином насправді їх було лише два.

Харчевня «Красивий павич» виходила головним фасадом на велику вулицю; на Ліонську ж вулицю виходили два флігелі, розділені дворами. У них були просторі приміщення для всіх мандрівників, чи приходили вони пішки, чи приїжджали верхи або навіть у каретах.

Тут подорожні знаходили не тільки дах і стіл; багаті вельможі мали до своїх послуг місце для усамітнених прогулянок, коли, зазнавши

опали, бажали зачинитися на самоті, щоб потроху примиритися з образами або ж обміркувати помсту.

З вікон цих флігелів було видно насамперед вулицю, поросту травичкою, що пробивається між камінням бруківки. Далі - красиві живі огорожі з бузини і глоду, які, немов зелені й увінчані квітами руки, обіймали згадані нами два будинки. А ще далі, у проміжках між будинками, немов тло картини або непроникний обрій, вимальовувалася смуга густих гаїв, що стояли, наче вартові, перед великим лісом, що починався біля Фонтенбло.

Отже, постоялець, який займав кутове приміщення, поглянувши на Паризьку вулицю, міг бачити перехожих, чути їхні кроки, милуватися вуличними розвагами, а обертаючись у бік Ліонської вулиці, насолоджуватися сільським краєвидом і тишею. Крім того, у разі потреби, почувши стукіт у головні двері з Паризької вулиці, постоялець міг вислизнути чорним ходом на Ліонську вулицю і, пробравшись уздовж садів, дістатися узлісся узлісся.

Малікорн, який, як пам'ятає читач, уперше повідав нам про цю харчевню «Красивий павич», щоб поскаржитися на своє вигнання звідти, був надто стурбований власними справами і розповів Монтале далеко не все, що можна було повідомити про цю цікаву харчевню.

Ми постараємося заповнити цю прикру прогалину в оповіданні Малікорна.

Наприклад, Малікорн зовсім забув згадати, яким чином він потрапив у харчевню «Красивий павич». Крім того, він сказав тільки про францисканця і жодним словом не обмовився про інших постояльців цієї харчевні.

Спосіб, у який вони проникли туди, спосіб їхнього життя, труднощі для всякого стороннього, окрім привілейованих постояльців, отримати доступ до готелю без пароля й оселитися в ньому без особливих приготувань, - усе це мало б, однак, вразити Малікорна і, ми наважуємося сказати, справді вразило його. Однак, як ми вже згадали, Малікорн увесь був захоплений власними справами і не помічав багато чого з того, що відбувалося навколо.

Справді, всі приміщення готелю «Красивий павич» були зайняті домосідами, дуже спокійними людьми з привітними обличчями, жодне з яких не було знайоме Малікорну. Усі ці постояльці приїхали в готель після поселення в ньому Малікорна. І кожен входив туди, вимовивши пароль, який спершу привертав увагу Малікорна; однак, розпитавши, у чому річ, він довідався, що господар вживав цих запобіжних заходів, оскільки місто, в якому було багато багатих вельмож, кишіло також спритними шахраями.

Дорожачи доброю славою готелю, господар дбав про те, щоб його постояльці не були пограбовані.

Намагаючись з'ясувати своє становище в готелі «Красивий павич», Малікорн іноді задавався питанням, чому його прийняли і

впустили безперешкодно, тоді як на його очах дуже багато приїжджих дістали відмову. Особливо вражало його те, що Манікан, такий знатний вельможа, якого, на його думку, мали б поважати всі, був найбезцеремоннішим чином випроваджений зі словами nescio vos, коли хотів погодувати свого коня в «Красивому павичі».

Усе це було для Малікорна загадкою, над розв'язанням якої він, утім, не дуже ламав собі голову, настільки він був заклопотаний своїми любовними й честолюбними задумами. Утім, якби він і хотів розв'язати цю загадку, це навряд чи вдалося б йому, незважаючи на весь його розум.

Кілька слів покажуть читачеві, що для вирішення подібної загадки знадобився б принаймні Едіп*.

Ось уже тиждень у цьому готелі мешкало семеро мандрівників, які прибули туди на другий день після того, як Малікорн зупинив свій вибір на «Красивому павичі».

Ці семеро мандрівників, які прибули з численним штатом, були: насамперед німецький генерал із секретарем, лікарем, трьома лакеями і сімома кіньми - цього генерала звали граф фон Востпур; іспанський кардинал із двома племінницями, двома секретарями, родичем-офіцером і дванадцятьма кіньми - цього кардинала звали монсеньйор Херебіа; багатий бременський купець із лакеєм і двома кіньми - цього купця звали пан Бонштетт; венеціанський сенатор із дружиною і дочкою, писаними красунями, - сенатора звали синьйор Маріні; шотландський поміщик із сімома горцями свого клану, - усі пішки, - поміщика звали Мак-Камнор; австрієць із Відня без титулу і герба, що приїхав у кареті, дуже схожий на священика і трохи на солдата, - його звали радником; нарешті, пані-фламандка, із лакеєм, покоївкою і компаньйонкою, дуже важлива, дуже велична, на чудових конях, - її звали фламандською пані.

Усі ці мандрівники, як ми сказали, приїхали в один і той самий день, а тим часом їхнє прибуття не спричинило жодної метушні в готелі, вулиця анітрохи не була захаращеною, тому що приміщення їм відвели заздалегідь на прохання їхніх кур'єрів або секретарів, що приїхали напередодні або того самого дня вранці.

Малікорн, який прибув на день раніше, на худорлявому коні, з худенькою валізою, назвав себе в готелі «Красивий павич» другом одного вельможі, який бажав помилуватися святами, і оголосив, що цей вельможа має незабаром приїхати сам.

Вислухавши його, господар усміхнувся Малікорну, як старому знайомому, і сказав:

- Вибирайте, пане, кімнату, яка вам сподобається, тому що ви приїхали першим.

Це було сказано з тією виразною підлесливістю, яка в утримувачів харчевні означає: «Будьте спокійні, пане, ми знаємо, з ким маємо справу, і будемо поводитися з вами належним чином».

Слова і жест, що їх супроводжував, здалися Малікорну доброзичливими, але він не розумів причини несподіваної люб'язності. Не бажаючи витрачати багато грошей і водночас припускаючи, що, запитавши маленьку кімнату, він отримає відмову, Малікорн вирішив ухопитися за слова господаря і обдурити його за допомогою його ж власної хитрості.

Тому, посміхаючись із виглядом людини, якій віддають належне, він відповідав:

- Дорогий хазяїне, я візьму найкращу і найвеселішу кімнату.

- Зі стайнею?

- Зі стайнею.

- З якого дня?

- Негайно, якщо це можливо.

- Чудово.

- Тільки, - поспішно додав Малікорн, - я не займу зараз великого приміщення.

- Добре, - промовив господар тоном людини, яка розуміє.

- Деякі причини, які потім стануть для вас зрозумілими, змушують мене зайняти для себе особисто тільки цю маленьку кімнату.

- Так, так, так, так, - підтвердив господар.

- Коли приїде мій друг, він найме велике приміщення. І оскільки воно належатиме йому, то він сам і розрахується з вами.

- Прекрасно, прекрасно! Так ми й домовлялися.

- Домовлялися?

- Слово в слово.

- Дивно, - пробурмотів Малікорн. - Отже, ви розумієте?

- Так.

- Це все, що потрібно. Так як ви розумієте... А ви ж розумієте, чи не так?

- Цілком.

- Чудово, проведіть мене в мою кімнату.

Господар «Красивого павича» пішов попереду, тримаючи капелюх у руці.

Малікорн помістився у своїй кімнаті і був украй здивований, що господар готелю, зустрічаючи його на сходах, постійно підморгував йому, як співучаснику.

«Тут сталося якесь непорозуміння, - говорив собі Малікорн, - але поки воно не з'ясувалося, я буду ним користуватися; нічого кращого мені не потрібно».

І як мисливський собака, пускався він зі своєї кімнати ловити придворні новини, то обпалюючись феєрверками, то купаючись у бризках фонтану, як він говорив мадемуазель Монтале.

Наступного дня після приїзду він побачив, як до ґанку готелю під'їхали один за одним семеро мандрівників і зайняли всі приміщення «Красивого павича».

Побачивши всіх цих мандрівників та їхню челядь, Малікорн із задоволенням потер собі руки, думаючи, що, запізнись він хоча б на один день, у нього не було б ліжка, на якому він міг би відпочивати, коли повертався зі своїх експедицій.

Коли всіх приїжджих розмістили, господар увійшов до кімнати Малікорна і зі звичайною шанобливістю сказав:

- Люб'язний госте, у третьому корпусі вам залишено велике приміщення; ви знаєте це?

- Звичайно, знаю.

- Я вам роблю справжній подарунок.

- Дякую!

- Тому, коли ваш друг приїде...

- Ну?

- Він залишиться задоволений мною, якщо тільки це не така людина, якій нічим не догодити.

- Дозвольте мені сказати кілька слів щодо мого друга.

- Говоріть, заради бога, адже ви тут господар!

- Ви знаєте, він мав приїхати...

- Так, повинен.

- Він, імовірно, змінив свій намір.

- Ні.

- Ви в цьому впевнені?

- Упевнений.

- Тому що, якщо у вас є хоч якісь сумніви...

- Слухаю.

- То я вам заявляю: я не ручаюся, що він приїде.

- Однак він сказав вам...

- Так, сказав; але ви знаєте: людина припускає, а бог розпоряджається, verba volant, scripta manent.

- Що це означає?

- Слова відлітають, написане залишається, а оскільки він мені нічого не написав, а задовольнився усними заявами, то я вам дозволяю, хоча не спонукаю вас... ви розумієте, я у великій скруті...

- Що ж ви мені дозволяєте?

- Здати це приміщення, якщо вам запропонують хорошу ціну.

- Здати?

- Так.

- Нізащо, пане, ніколи я не зроблю такої речі. Якщо він не написав вам...

- Ні.

- То він написав мені.

- А-а-а-а!..

- Так.

- А в яких виразах? Подивимося, чи сходиться його лист з усними його вказівками.

- Ось що приблизно було в листі:

«Пану утримувачу готелю "Красивий павич".
Вас, імовірно, попереджено, що у вашому готелі призначено побачення кількох важливих осіб; я належу до членів товариства, що збирається у Фонтенбло. Притримайте тому невелику кімнату для мого друга, який приїде або раніше, або після мене...»

- Ви і є цей друг, чи не так? - перервав свою промову господар «Красивого павича».

Малікорн скромно вклонився. Господар продовжував:

«І велике приміщення для мене. За велике приміщення розраховуюся я; але я бажаю, щоб маленька кімнатка коштувала недорого, оскільки вона призначена для бідняка».

- Це знову-таки ви, чи не так? - запитав господар.

- Так, звісно, - відповів Малікорн.

- Отже, ми змовилися. Ваш друг заплатить за велике приміщення, а ви за вашу кімнату.

«Нехай мене колесують, якщо я щось розумію в тому, що відбувається», - подумав Малікорн. А вголос додав:

- А скажіть, ви залишилися задоволені ім'ям?

- Яким ім'ям?

- Що стоїть наприкінці листа. Воно слугує вам повним ручательством?

- Я хотів запитати його у вас, - сказав господар.

- Як, лист був без підпису?

- Так, - відповідав господар, широко розкриваючи очі, в яких світилися таємничість і цікавість.

- У такому разі, - заявив Малікорн, теж набуваючи таємничого вигляду, - якщо він не назвав себе...

- Так?

- Значить, у нього були на те причини.

- Без сумніву.

- І я - його друг, його повірений, не стану викривати його інкогніто.

- Ви маєте рацію, пане, - погодився господар. - Я не буду наполягати.

- Я ціную вашу делікатність... Але, як сказав мій друг, за мою кімнату покладається особлива плата; домовимося про неї.

- Пане, це справа вирішена.

- Усе ж таки порахуємо. Кімната, стіл, стайня і корм для мого коня; скільки ви візьмете на день?

- Чотири ліври, пане.

- Отже, дванадцять ліврів за минулі три дні.

- Так, пане, дванадцять ліврів.

- Ось вони.

- Навіщо ж вам платити тепер?

- Потім, що, - таємниче знижуючи голос, промовив Малікорн, який бачив, що таємничість справляє чудову дію, - потім, що я не хочу залишитися в боргу, якщо мені доведеться виїхати раптово.

- Ви маєте рацію, пане.

- Отже, я у себе вдома?

- Ви у себе!

- Чудово. Прощавайте!

Господар пішов.

Залишившись один, Малікорн почав міркувати так:

«Тільки пан де Гіш або Манікан могли написати господареві "Красивого павича"; пан де Гіш, бажаючи заручитися приміщенням поза палацом, на випадок успіху або неуспіху, а Манікан за дорученням пана де Гіша.

Ось що, мабуть, придумали пан де Гіш або Манікан: у великому приміщенні можна буде пристойно прийняти пані під густою вуаллю, припасувавши про всяк випадок для зазначеної пані другий вихід на безлюдну вулицю, яка закінчується на самісінькому узліссі.

Маленька кімната призначається як тимчасовий притулок для Манікана, повіреного пана де Гіша і вірного його вартового, або ж для самого пана де Гіша, який для більшої безпеки відіграє для пана і повіреного водночас роль пана і роль повіреного.

Але цей з'їзд, що був призначений у готелі і справді відбувся? Що це таке? Усе це, мабуть, люди, яких мають представити королю. Але хто такий цей бідняк, якому залишено маленьку кімнату? Хитрість, щоб краще замаскуватися де Гішу або Манікану. Якщо я вгадав правильно, - що досить правдоподібно, - це ще півбіди: відстань між Маніканом і Малікорном визначається тільки гаманцем».

Дійшовши такого висновку, Малікорн заспокоївся, надавши семи постояльцям займати сім приміщень у готелі «Красивий павич» і вільно розгулювати по ньому.

Коли ніщо не турбувало його при дворі, коли розвідки й розпитування стомлювали його, коли йому набридало писати листи, які ніколи не вдавалося передати за призначенням, то Малікорн повертався у свою затишну маленьку кімнату і, спершись на балкон, прикрашений настурціями та гвоздикою, брався думати про дивних мандрівників, для яких у Фонтенбло начебто не існувало ні світла, ні радості, ні свят.

Так тривало до сьомого дня, який ми докладно описали в попередніх розділах разом із ніччю, що послідувала за ним.

Цієї ночі Малікорн сидів біля вікна, щоб освіжитися; було вже дуже пізно, як раптом з'явився Манікан верхи на коні, який заклопотано й невдоволено озирався на всі боки.

- Нарешті! - сказав собі Малікорн, який з першого погляду впізнав Манікана. - Нарешті він з'являється зайняти своє приміщення, іншими словами - мою кімнату.

І він гукнув Манікана. Манікан підняв голову і, своєю чергою, впізнав Малікорна.

- Ах, чорт забирай, - вимовив він, і обличчя його прояснилося, - як радий я зустрітися з вами, Малікорн. Я роз'їжджаю Фонтенбло в марних пошуках трьох речей: де Гіша, кімнати і стайні.

- Що стосується де Гіша, то я не можу дати вам про нього ні поганих, ні хороших відомостей, тому що я не бачив його; кімната і стайня - справа інша.

- А-а-а-а!

- Так; адже їх залишили тут?

- Залишені? Ким?

- Вами, мені здається.

- Мною?

- Хіба ви не замовили тут приміщення?

- І не думав навіть.

У цей момент на порозі виріс господар.

- Є у вас кімната? - запитав Манікан.

- Ви зволили замовити її, пане?

- Ні.

- У такому разі кімнати немає.

- Якщо так, то я замовив кімнату, - сказав Манікан.

- Кімнату чи ціле приміщення?

- Усе, що вам буде завгодно.

- Письмово?

Малікорн ствердно кивнув Манікану.

- Ну звісно, письмово, - відповідав Манікан. - Хіба ви не отримали мого листа?

- Від якого числа? - запитав господар, якому коливання Манікана здалися підозрілими.

Манікан почухав потилицю і подивився на Малікорна; але Малікорн уже спускався сходами на допомогу другу.

Якраз у цю мить біля під'їзду готелю зупинився мандрівник, закутаний по-іспанськи в довгий плащ; йому було чути цю розмову.

- Я запитую вас, якого числа ви написали мені листа з проханням залишити приміщення? - наполегливо повторив господар.

- Минулої середи, - м'яко і ввічливо вимовив таємничий незнайомець, торкаючись плеча господаря.

Манікан позадкував назад, а Малікорн, що з'явився на порозі, зі свого боку, почухав потилицю. Господар поклонився новому приїжджому з виглядом людини, яка впізнала свого справжнього клієнта.

- Приміщення для вашої милості приготовано, - шанобливо почав він, - стайні теж. Тільки...

Він озирнувся навкруги.

- Ваші коні? - запитав він.

- Мої коні, можливо, прийдуть, а можливо, не прийдуть. Вам, я думаю, це однаково, оскільки буде заплачено за все, що було замовлено.

Господар поклонився ще нижче.

- А ви залишили для мене, - продовжував незнайомець, - маленьку кімнату, як я вам писав?

- Ай! - заволав Малікорн, намагаючись сховатися.

- Пане, ось уже тиждень її займає ваш друг, - сказав господар, показуючи на Малікорна, який зовсім забився в кут.

Мандрівник, піднявши плащ, швидко глянув на Малікорна.

- Цей пан не мій друг.

Господар так і підскочив.

- Я його не знаю, - похитав головою приїжджий.

- Як! - вигукнув утримувач готелю, звертаючись до Малікорна. - Як, ви не друг цього пана?

- Хіба вам не все одно, раз вам заплачено, - велично промовив Малікорн, передражнюючи незнайомця.

- Зовсім не однаково! - відповідав господар, який почав розуміти, що сталося якесь непорозуміння. - І я прошу, пане, звільнити приміщення, замовлене зовсім не для вас.

- Але ж пан приїжджий, - сказав Малікорн, - не має потреби в моїй кімнаті й у великому залі відразу... і якщо він бере кімнату, я беру зал; якщо ж він віддає перевагу залу, я залишаю за собою кімнату.

- Мені дуже шкода, пане, - м'яко зауважив приїжджий, - але мені потрібні відразу і кімната, і велике приміщення.

- І для кого ж? - запитав Малікорн.

- Зал для мене.

- Чудово. А кімната?

- Погляньте, - сказав незнайомець, простягаючи руку до ходи, що наближалася.

Малікорн подивився в зазначеному напрямку і побачив ноші, а на них францисканця*, про якого він розповів Монтале, додаючи деякі подробиці. Наслідком появи незнайомця і хворого францисканця було вигнання Малікорна, якого господар готелю і селяни, що служили носіями, безцеремонно виставили на вулицю.

Читачеві вже було повідомлено результати цього вигнання і передано розмову Манікана з Монтале, яку Манікан, що вирізнявся більшою спритністю, ніж Малікорн, зумів розшукати, щоб розпитати її про де Гіше; читачеві відомі також подальша розмова Монтале з Малікорном і люб'язність графа де Сент-Еньяна, який запропонував кімнату обом друзям.

Нам залишається відкрити читачеві, хто були незнайомець у плащі, який винайняв подвійне приміщення, одну частину якого займав Малікорн, і не менш таємничий францисканець, який своєю появою зруйнував плани Малікорна і Манікана.

CXXVI. Єзуїт одинадцятого року

Щоб не мучити читача, ми насамперед поспішимо відповісти на перше запитання.

Закутаним у плащ мандрівником був Араміс, який, розлучившись із Фуке, вийняв із саквояжа повний костюм, переодягнувся, вийшов із замку і попрямував до готелю «Красивий павич», де вже тиждень тому замовив собі два приміщення.

Негайно ж після вигнання Малікорна і Манікана Араміс підійшов до францисканця і запитав його, де він вважає за краще зупинитися, у великій кімнаті або ж у маленькій.

Францисканець запитав, де розташовані ці кімнати. Йому відповіли, що маленька кімната на другому поверсі, а велика на третьому.

- У такому разі я вибираю маленьку, - сказав монах.

Араміс не сперечався.

- Маленьку кімнату, - покірно повторив він, звертаючись до господаря.

І, шанобливо вклонившись, пішов до себе. Францисканця негайно віднесли в маленьку кімнату.

Чи не правда, читачеві здасться дивовижною шанобливість прелата до простого ченця, та ще й ченця з жебрацького ордену, якому без жодного з його боку прохання надали кімнату, що була предметом сподівань стількох мандрівників?

Як пояснити, далі, несподівану появу Араміса в готелі «Красивий павич», тоді як він міг вільно поміститися в замку разом із паном Фуке?

Францисканець не видав жодного стогону, коли його піднімали сходами, хоча можна було бачити, що він жорстоко страждав і що щоразу, коли ноші зачіпали за стіну або за поручні сходів, усе його тіло стрясалося від цих поштовхів.

Коли, нарешті, його внесли в кімнату, він звернувся до носіїв:

- Допоможіть мені сісти в це крісло.

Селяни опустили ноші на підлогу і, обережно піднявши хворого, посадили його в крісло, що стояло в узголів'ї ліжка.

- Тепер, - попросив він, - покличте до мене господаря.

Вони корилися.

Через п'ять хвилин на порозі з'явився утримувач «Красивого павича».

- Друже мій, - сказав йому францисканець, - розрахуйтеся, будь ласка, з цими хлопцями; це васали графства Мелун*. Вони знайшли мене без пам'яті на дорозі і, не знаючи, чи будуть їхні труди оплачені, хотіли нести мене до себе. Але я знаю, у що обходиться бідним гостинність, яку вони надають хворому, і віддав перевагу готелю, де, крім того, на мене чекали.

Господар з подивом подивився на францисканця. Чернець осінив себе хресним знаменням, зробивши його особливим чином. Господар перехрестився так само.

- Так, правда, - відповів він, - на вас чекали, батьку мій; але ми сподівалися зустріти вас у доброму здоров'ї.

І оскільки селяни з подивом дивилися на цю раптову шанобливість багатого утримувача готелю до бідного ченця, то францисканець вийняв із глибокої кишені кілька золотих монет і, показавши їх селянам, сказав:

- Ось, друзі мої, чим заплачу за турботу про мене. Тому заспокойтеся і не бійтеся залишити мене тут. Мій орден, у справах якого я мандрую, не хоче, щоб я просив милостиню; допомога, яку надали мені ви, теж заслуговує на винагороду, тож візьміть два луїдори й ступайте з миром.

Селяни не наважувалися прийняти гроші; тоді господар узяв від францисканця дві золоті монети і сунув їх у руку одного з хлопців. Носії пішли з витріщеними від подиву очима.

Двері зачинилися, францисканець задумався. Потім він провів по пожовклому лобі своєю сухою від лихоманки рукою і погладив сивувату кучеряву бороду судорожно зведеними пальцями.

Його запалі від хвороби і хвилювання очі, здавалося, були прикуті до якоїсь болісної, нав'язливої думки.

- Які лікарі є у вас у Фонтенбло? - запитав він нарешті.

- У нас їх троє, батьку мій.

- Назвіть мені їх.

- Насамперед Лінізі.

- Ще!

- Кармеліт*, на ім'я брат Гюбер.

- Потім?

- Світський лікар, на прізвище Гризар.

- А-а-а-а! Гризар! - прошепотів чернець. - Покличте мені скоріше пана Гризара!

Господар шанобливо вклонився.

- До речі, які тут поблизу священики?

- Які священики?

- Так, яких орденів?

- Є єзуїти, августинці та кордельєри*; але, отче мій, найближче єзуїти. Отже, накажете покликати єзуїтського духівника?

- Так, ідіть.

Господар вийшов. Читач здогадується, що за знаком хреста, яким вони обмінялися між собою, господар і хворий довідалися, що вони обидва належать до страшного товариства єзуїтів.

Залишившись наодинці, францисканець вийняв з кишені зв'язку паперів і уважно перечитав деякі з них. Однак недуга зламала його волю: очі його помутніли, холодний піт виступив на лобі, і він майже

знепритомнів, закинувши голову назад і безсило звісивши руки з обох боків крісла.

Хвилин п'ять він залишався без руху, поки не повернувся господар, ведучи з собою лікаря, який ледь встиг одягнутися. Шум їхніх кроків і струмінь повітря, що увірвався у відчинені двері, привели хворого до тями. Він поспішно схопив розкидані папери і своєю тонкою, висохлою рукою засунув їх під подушки крісла.

Господар вийшов, залишивши хворого з лікарем.

- Підійдіть ближче, пане Грізар, - попросив францисканець лікаря, - не можна втрачати ні хвилини; обмацайте мене, вислухайте, огляньте і поставте діагноз.

- Наш господар, - відповідав лікар, - сказав мені, що я маю честь надавати допомогу члену нашого товариства.

- Так, члену товариства, - підтвердив францисканець. - Отже, скажіть правду: я почуваюся дуже погано; мені здається, що я вмираю.

Лікар узяв руку ченця і помацав його пульс.

- О! - сказав він. - Небезпечна лихоманка.

- Що ви називаєте небезпечною лихоманкою? - запитав хворий, владно дивлячись на лікаря.

- Члену першого або другого року я сказав би: невиліковна лихоманка, - відповів доктор, запитально подивившись ченцеві в очі.

- А мені? - перебив францисканець.

Лікар вагався.

- Подивіться на мої сивини, на мій лоб, побороджений думками, - продовжував чернець, - подивіться на мої зморшки, за якими я веду рахунок перенесеним випробуванням; я єзуїт одинадцятого року, пане Грізар.

Лікар здригнувся. Справді, єзуїти одинадцятого року були втаємничені в усі справи ордену, це були люди, для яких наука не містить більше таємниць, суспільство - перепон, покірність - кордонів.

- Отже, - шанобливо вклонився Гризар, - я перебуваю перед обличчям магістра?

- Так, і дійте відповідно до цього.

- І вам хочеться знати?

- Моє справжнє становище.

- У такому разі, - сказав лікар, - я скажу, що у вас запалення мозку, інакше кажучи, гострий менінгіт, що дійшов до найвищої точки.

- Отже, немає надії, чи не так? - запитав францисканець.

- Я цього не стверджую, - відповів доктор, - однак, беручи до уваги збудження мозку, коротке дихання, прискорений пульс, гарячковий жар, що пожирає вас...

- Від якого я вже тричі втрачав сьогодні свідомість, - перебив францисканець.

- Ось тому я вважаю ваш стан небезпечним. Але чому ви не зупинилися по дорозі?

- Мене тут чекали, і я мав приїхати.

- Хоча б довелося заплатити життям?

- Навіть ціною життя.

- У такому разі, беручи до уваги всі ці симптоми, я скажу, що становище майже безнадійне.

Францисканець криво посміхнувся:

- Те, що ви сказали, було б, можливо, цілком достатньо навіть для єзуїта одинадцятого року, але для мене цього занадто мало, і я маю право вимагати більшого. Говоріть правду, будьте відверті, ніби ви говорите перед лицем самого бога. До того ж я вже послав за духівником.

- О, я все ж сподіваюся, - пробурмотів доктор.

- Відповідайте, - наказав хворий, величним жестом показуючи на золоту каблучку, печатка якої доти була повернута всередину, - на ній був вигравіруваний знак товариства Ісуса.

Гризар скрикнув:

- Генерал!

- Тихіше, - попросив францисканець, - тепер ви розумієте, що вам потрібно сказати все.

- Монсеньйор, монсеньйор, кличте духівника, - прошепотів Грізар, - бо за дві години, коли повториться напад лихоманки, у вас почнеться марення, і ви помрете під час пароксизму.

- Добре, - сказав хворий, на мить насупивши брови, - отже, у моєму розпорядженні ще дві години?

- Так, якщо ви приймете ліки, які я вам надішлю.

- І ліки дадуть мені дві години.

- Дві години.

- Я прийму її, хоч би вона була отрутою, тому що ці дві години потрібні не тільки для мене, а й для слави ордена.

- О, яка втрата! - прошепотів доктор. - Яка катастрофа для нас!

- Втрата однієї людини, не більше, - відповів францисканець. - І господь подбає про те, щоб бідний монах, який залишає вас, знайшов гідного наступника. Прощавайте, пане Гризар; це вже господня милість, що я зустрів вас. Лікар, не причетний до нашої святої згромадження, не сказав би мені правди про мій стан, а розраховуючи ще на кілька днів життя, я не вжив би необхідних запобіжних заходів. Ви - вчений, пане Грізар, це робить честь усім нам; мені було б неприємно бачити, що один із членів нашого ордену у своїй справі посередність. Прощавайте, пане Гризар, прощайте, надішліть мені скоріше ваші ліки.

- Благословіть мене принаймні, монсеньйоре!

- Подумки - так... Ступайте... Подумки, повторюю вам... Animo, пане Гризар... viribus impossibile* .

І він знову повалився в крісло, майже втративши свідомість.

Доктор Грізар вагався, не знаючи, що робити: чи надати йому негайну допомогу, чи бігти і приготувати обіцяні ліки. Він, вочевидь, вирішив приготувати ліки, бо скоро вийшов із кімнати і зник на сходах.

CXXVII. Державна таємниця

Через кілька хвилин після того, як пішов доктор Грізар, прийшов духівник.

Тільки-но він переступив поріг, як францисканець впоров у нього пильний погляд. Потім, похитавши головою, прошепотів:

- Це жебрак духом, і я сподіваюся, що господь пробачить мене, якщо я помру, не вдаючись до допомоги цієї втіленої убогості.

Зі свого боку, духівник дивився на вмираючого з подивом, майже з жахом. Він ніколи не бачив, щоб очі, які готові заплющитися, палали таким вогнем; ніколи не помічав, щоб погляд, який готовий згаснути, був такий страшний.

Францисканець зробив швидкий і наказовий рух рукою.

- Сідайте, батьку мій, - сказав він, - і вислухайте мене.

Єзуїт-духівник, добрий пастир, простий і наївний новачок в ордені, якому з усіх таємниць спільноти Ісуса була відома тільки церемонія посвяти, підкорився цьому дивному сповідувачу.

- У цьому готелі живе кілька людей, - промовив францисканець.

- Я думав, - здивувався єзуїт, - що мене покликали сюди для сповіді. Хіба це сповідь?

- Навіщо це питання?

- Щоб знати, чи повинен я зберігати в таємниці ваші слова.

- Мої слова - частина сповіді; я довіряю їх вам, як духівнику.

- Добре, - сказав священик, сідаючи в те крісло, яке щойно з великими труднощами покинув францисканець, який перейшов на ліжко.

Францисканець продовжував:

- Я сказав вам, що в цьому готелі є кілька людей.

- Я чув.

- Усіх постояльців має бути вісім.

Єзуїт кивнув на знак того, що він усе зрозумів.

- Перший, з ким я хочу поговорити, - розпорядився вмираючий, - це німець із Відня, на прізвище барон фон Востпур. Зробіть мені послугу, підійдіть до нього і скажіть, що той, кого він чекав, приїхав.

Духівник зі здивуванням подивився на того, хто кається: сповідь здавалася йому дивною.

- Підкоряйтеся! - вимовив францисканець суворим тоном, що не допускав заперечення.

Добрий єзуїт покірно встав і вийшов з кімнати. Щойно єзуїт пішов, францисканець знову взяв папери, які йому довелося відкласти через напад лихоманки.

- Барон фон Востпур, - зауважив він, - честолюбний, дурний, обмежений.

Він склав папери і сховав їх під подушку.

У кінці коридору почулися швидкі кроки. Духівник повернувся в супроводі барона фон Востпура, який так високо задирав голову, ніби хотів пробити стелю пером свого капелюха. Побачивши францисканця з похмурим поглядом і просте оздоблення кімнати, німець запитав:

- Хто кличе мене?

- Я! - відповідав францисканець.

Потім, звертаючись до духівника, додав:

- Добрий батьку, залиште нас одних на кілька хвилин; коли барон вийде, ви повернетеся.

Єзуїт вийшов і, мабуть, скористався нагодою, щоб розпитати господаря щодо цієї дивної сповіді і цього ченця, який поводився з духівником, як із камердинером.

Барон підійшов до ліжка і хотів заговорити, але францисканець зробив йому знак зберігати мовчання.

- Кожна хвилина дорогоцінна, - швидко почав хворий. - Ви сюди приїхали, щоб брати участь у змаганні, чи не так?

- Так, батько мій.

- Ви сподіваєтеся, що вас оберуть генералом?

- Сподіваюся.

- А ви знаєте, які умови необхідні для досягнення цього вищого ступеня, що робить людину паном королів, рівним папі?

- Хто ви такий, - запитав барон, - щоб піддавати мене цьому допиту?

- Я той, кого ви чекаєте.

- Головний виборець?

- Я вже обраний.

- Ви...

Францисканець не дав йому договорити; він простягнув свою змарнілу руку: на ній блищав перстень, знак генеральського ступеня.

Барон позадкував від подиву, потім поклонився з глибокою пошаною і сказав:

- Як, ви тут, монсеньйоре? У цій бідній кімнаті, на цьому убогому ліжку, і ви обираєте майбутнього генерала, тобто вашого наступника?

- Не турбуйтеся про це, пане; виконайте якнайшвидше головну умову, тобто повідомте ордену таку важливу державну таємницю, завдяки якій один із перших дворів Європи назавжди потрапив би за вашим посередництвом у феодальну залежність від ордена. Скажіть же, ви здобули цю таємницю, як ви стверджували у вашому проханні, поданому до Великої Ради?

- Монсеньйор...

- Утім, почнемо по порядку... Ви справді барон фон Востпур?

- Так, монсеньйоре.

- Це ваш лист?

Генерал єзуїтів вийняв зі зв'язки один папір і подав його барону.

Барон глянув на неї і зробив ствердний знак:

- Так, монсеньйоре, це мій лист.

- І ви можете показати мені відповідь секретаря Великої Ради?

- Ось він, монсеньйоре.

Барон простягнув францисканцю лист із такою простою адресою:

«Його превосходительству барону фон Востпуру».

У ньому містилася одна тільки фраза:

«Між п'ятнадцятим і двадцять другим травня, Фонтенбло,
готель "Красивий павич"».
*A. M. D. G.**

- Добре, - кивнув францисканець, - усе гаразд, кажіть.

- У мене загін, що складається з п'ятдесяти тисяч осіб; всі офіцери підкуплені. Я стою табором на Дунаї. За чотири дні я можу повалити з престолу імператора, який, як ви знаєте, опирається поширенню нашого ордену, і замістити його принцом з його роду, якого мені вкаже орден.

Францисканець слухав, не подаючи ознак життя.

- Це все? - запитав він.

- У мої плани входить європейська революція, - додав барон.

- Добре, пане Востпур. Ви отримаєте відповідь; повертайтеся до себе і через чверть години їдьте з Фонтенбло.

Барон вийшов, задкуючи назад, з таким улесливим виглядом, наче він відкланявся самому імператору, якого збирався зрадити.

- Це не таємниця, - прошепотів францисканець, - це змова... Утім, - додав він після хвилинного роздуму, - майбутність Європи тепер не залежить від австрійського двору*.

І червоним олівцем, який був у нього в руці, він викреслив зі списку ім'я барона фон Востпура.

- Тепер черга кардинала, - продовжував він, - з боку Іспанії ми маємо, звісно, щось більш серйозне.

Піднявши очі, він побачив духівника, який, як школяр, покірно чекав його розпоряджень.

- А-а! - сказав він, помітивши цю покірність. - Ви говорили з господарем?

- Так, монсеньйоре, і з лікарем.

- З Гризаром?

- Так.

- Отже, він повернувся?

- Він чекає з обіцяними ліками.

- Добре, якщо знадобиться, я покличу його; тепер ви розумієте всю важливість моєї сповіді, чи не так?

- Так, монсеньйоре.

- У такому разі запросіть іспанського кардинала Херебіа. І якнайшвидше. Оскільки ви тепер знаєте, у чому річ, то цього разу залишитеся тут, бо часом мені робиться погано.

- Чи не покликати лікаря?

- Ні ще, почекайте... Тільки іспанського кардинала... Ступайте!

Через п'ять хвилин увійшов кардинал, блідий і стривожений.

- Мені сказали, монсеньйоре... - пролепетав кардинал.

- До справи! - глухим голосом вимовив францисканець.

І він показав кардиналу лист, який той написав до Великої Ради.

- Це ваш почерк? - запитав він.

- Так, але...

- А ваше запрошення?

Кардинал вагався з відповіддю. Його пурпур був обурений волосяницею бідного францисканця.

Вмираючий простягнув руку і показав перстень. Перстень справив свою дію, яка була тим сильнішою, чим вищим був ранг тієї особи, до якої звертався францисканець.

- Таємницю, таємницю, швидше! - зажадав хворий. Говорячи це, він спирався на руку свого духівника.

- Coram isti*? - із занепокоєнням запитав кардинал.

- Говоріть іспанською, - наказав францисканець, виявляючи найжвавішу увагу.

- Вам відомо, монсеньйоре, - продовжував по-кастильськи кардинал, - що, згідно з умовами шлюбу інфанти з королем французьким, згадана інфанта, так само як і король Людовік, відмовилася від усяких домагань на володіння іспанської корони?

Францисканець кивнув ствердно.

- Звідси випливає, - викладав кардинал, - що мир і союз між двома королівствами залежить від дотримання цієї статті договору.

Францисканець знову кивнув.

- Не тільки Франція та Іспанія, - сказав кардинал, - а й уся Європа буде вражена, якщо одна зі сторін порушить договір.

Знову ствердний знак з боку хворого.

- Таким чином, - підсумував кардинал, - людина, здатна передбачати події і ясно розрізняти те, що лише як туманне бачення миготить у свідомості звичайних людей, тобто думка про прийдешні блага або лиха, - така людина вбереже світ від найбільшої катастрофи. Можна буде звернути на користь ордену події, вгадані тією людиною, яка їх готує.

- Pronto! Pronto!* - квапив його францисканець, бліднучи все більше.

Кардинал нахилився до самого вуха вмираючого.

- Монсеньйоре, - сказав він, - мені відомо, що французький король вирішив за першого ж приводу, яким може слугувати, наприклад, смерть іспанського короля або ж брата інфанти, зі зброєю в руках зажадати від імені Франції спадщини, і в моєму розпорядженні є докладно розроблений політичний план Людовика Чотирнадцятого щодо цього.

- Де цей план? - запитав францисканець.

- Ось він, - відповів кардинал.

- Чиєю рукою він написаний?

- Моєї.

- Це все, що ви хотіли повідомити?

- Мені здається, монсеньйоре, я повідомив достатньо, - відповів кардинал.

- Це правда, ви зробили ордену велику послугу. Але яким шляхом ви роздобули ці подробиці, за допомогою яких ви склали цей план?

- Слуги французького короля у мене на платню і передають мені обривки паперів, що вціліли в каміні.

- Ви дуже винахідливі, - прошепотів францисканець, пробуючи посміхнутися. - Пане кардинале, за чверть години ви покинете цей готель; відповідь буде вам надіслано. Ступайте!

Кардинал пішов.

- Покличте до мене Грізара і розшукайте венеціанця Маріні, - сказав хворий.

Духівник послухався, а францисканець тим часом вийняв свої папери і, замість того щоб викреслити ім'я кардинала, як він зробив це по відношенню до барона, поставив біля нього хрестик. Потім, вибившись із сил, упав на ліжко і прошепотів ім'я доктора Грізара. Прокинувшись, хворий випив половину ліків, які йому подав лікар; венеціанець і духівник стояли біля дверей.

Венеціанець виконав ті самі формальності, що й два його конкуренти; так само, як і вони, виявив нерішучість, побачивши двох сторонніх, але, заспокоєний наказом генерала, відкрив йому, що папа, стривожений могутністю ордена, задумав провести повне вигнання єзуїтів і намагається заручитися для цієї мети допомогою європейських дворів. Він перерахував союзників папи і розповів про передбачувані заходи для виконання цього плану, він також назвав той острів Архіпелагу*, куди після арешту передбачалося заслати двох кардиналів, адептів одинадцятого року, отже, найвищих чинів ордену, разом із тридцятьма двома найпомітнішими римськими єзуїтами.

Францисканець подякував синьйору Марині. Викриття папського плану надавало чималу послугу ордену. Після цього венеціанець отримав наказ виїхати за чверть години і вийшов з кімнати сяйний, наче перстень - символ першості - вже був надітий на його палець.

Однак, коли він пішов, францисканець шепотів, лежачи на ліжку:

- Усі ці люди - шпигуни або ж сбіри; жоден з них не годиться в генерали; всі вони повідкривали змови, ніхто не вивідав таємниці. Але не за допомогою руйнування, війни, насильства слід керувати суспільством Ісуса, ні - шляхом таємничого впливу, який дає людині моральну перевагу. Ні, наступник не знайдений, і на довершення нещастя господь вразив мене, я вмираю. О, невже суспільство руйнується разом із моєю смертю, через брак підтримуючої колони? Невже смерть, що чатує на мене, покладе край ордену? Десять років мого життя назавжди зміцнили б його існування, тому що з воцарінням

нового короля перед орденом відкриваються найблискучіші перспективи.

Францисканець вимовив ці слова частково подумки, частково вголос, і молодий єзуїт із жахом слухав його, як слухають гарячкову маячню, тим часом як освіченіший Грізар жадібно всотував ці промови, немов одкровення з невідомого йому світу, куди зазирав його погляд, але не в силах була торкнутися його рука.

Раптом францисканець підвівся.

- Закінчимо, - сказав він, - смерть заволодіває мною. О, ще недавно я думав померти спокійно, я сподівався... Тепер же я в розпачі, якщо тільки серед тих, що залишилися... Грізар, Грізар, дайте мені прожити одну тільки годину!

Грізар підійшов до вмираючого і дав йому проковтнути кілька крапель не ліків, які францисканець залишив недопитими, а рідини з флакона, принесеного з собою.

- Покличте шотландця, - зажадав францисканець, - покличте бременського купця. Швидше, швидше! Ісусе, я вмираю... задихаюся!

Духівник побіг по допомогу, наче існувала людська сила, що могла б відвернути руку смерті, вже занесену над хворим; але на порозі дверей він зустрів Араміса. Той, притиснувши до губ палець, немов статуя Гарпократа, бога мовчання, поглядом змусив відступити його в глибину кімнати.

Лікар і духівник переглянулися і зробили рух, ніби збираючись відсторонити Араміса. Але він двома хресними знаменнями, кожне на особливий лад, прибив їх до місця.

- Начальник, - прошепотіли вони.

Араміс повільно увійшов до кімнати, де вмираючий боровся з першими нападами агонії.

Францисканець, - чи то через те, що еліксир справив свою дію, чи то через те, що поява Араміса додала йому сили, - напружився і піднявся на ліжку, з палаючими очима, напіввідкритим ротом і вологим від поту волоссям.

Араміс відчув у кімнаті задушливий запах; вікна були зачинені, камін палав; дві жовті воскові свічки опливають на мідні свічники і ще більше нагрівають повітря. Араміс відчинив вікно і, спрямувавши на вмираючого погляд, сповнений розуміння й поваги, сказав:

- Монсеньйоре, прошу вибачення за те, що увійшов до вас без поклику, але мене турбує ваш стан, і я боявся, що ви помрете, не побачившись зі мною, оскільки у вашому списку я стою шостим.

Вмираючий здригнувся і подивився на аркуш паперу.

- Отже, ви той, кого колись звали Арамісом, а потім шевальє д'Ербле? Отже, ви ваннський єпископ?

- Так, монсеньйоре.

- Я вас знаю, я вас бачив.

- На останньому ювілеї ми зустрічалися у святого отця.

- Ах так, згадав! І ви теж перебуваєте серед претендентів?

- Монсеньйоре, я чув, що ордену необхідно тримати у своїх руках важливу державну таємницю, і, знаючи, що зі скромності ви вирішили скласти із себе свої обов'язки на користь того, хто здобуде цю таємницю, я написав про свою готовність виступити здобувачем, бо мені одному відома дуже важлива таємниця.

- Говоріть, - сказав францисканець, - я готовий вислухати вас і судити, наскільки важлива ваша таємниця.

- Монсеньйоре, та таємниця, яку я матиму честь довірити вам, не може бути висловлена вголос. Будь-яка думка, що вийшла за межі нашої свідомості й дістала той чи інший вираз, уже не належить тому, хто її породив. Слово може бути підхоплене уважним і ворожим вухом; тому його не слід кидати випадково, інакше таємниця перестає бути таємницею.

- Як же в такому разі ви припускаєте повідомити мені вашу таємницю? - запитав умираючий.

Араміс знаком попросив лікаря і духівника піти геть і подав францисканцеві пакет у подвійному конверті.

- Але ж написані слова можуть бути ще небезпечнішими за слова, сказані вголос; як ви думаєте? - запитав францисканець.

- Ні, монсеньйоре, - відповів Араміс, - тому що в цьому конверті ви побачите знаки, зрозумілі тільки вам і мені.

Францисканець дивився на Араміса з дедалі більшим подивом.

- Це, - продовжував Араміс, - той шифр, який ви прийняли в тисяча шістсот п'ятдесят п'ятому році і який міг би розібрати лише ваш покійний секретар Жуан Жужан, якби він повернувся з того світу.

- Ви, значить, знаєте цей шифр?

- Я сам дав його Жужану.

І Араміс, шанобливо вклонившись, попрямував до дверей, точно збираючись піти.

Але жест францисканця і його поклик утримали його.

- Ісусе, - вигукнув монах, - ессе homo*!

Потім, удруге прочитавши папір, попросив:

- Підійдіть скоріше до мене.

Араміс підійшов до францисканця з тим же спокійним і шанобливим виглядом.

Францисканець, простягнувши руку, притягнув його до себе:

- Як і від кого ви могли дізнатися таку таємницю?

- Від пані де Шеврез, близької подруги і довіреної особи королеви.

- А пані де Шеврез?

- Померла.

- А інші знали?

- Тільки двоє простолюдинів: чоловік і жінка.

- Хто ж вони?

- Вони його виховували.

- Що ж із ними сталося?

- Теж померли... таємниця ця спалює, як вогонь.

- Але ж ви живі?

- Ніхто не знає, що таємниця в моїх руках.

- Давно?

- Уже п'ятнадцять років.

- І ви зберігали її?

- Я хотів жити.

- А тепер даруєте її ордену, без честолюбства, не вимагаючи винагороди?

- Я дарую її ордену, плекаючи честолюбні задуми і не безкорисливо, - відповів Араміс, - бо тепер, коли ви мене знаєте, монсеньйоре, ви зробите з мене, якщо залишитеся живі, те, чим я можу, чим я маю бути.

- Але оскільки я вмираю, - вигукнув францисканець, - то я роблю тебе своїм наступником... Візьми!

І, знявши перстень, він надів його на палець Араміса. Потім звернувся до двох свідків цієї сцени:

- Підтвердіть, коли знадобиться, що я, хворий тілом, але при здоровому глузді, вільно і добровільно передав цю каблучку - знак всемогутності - монсеньйорові д'Ербле, єпископу ваннському, і що я призначаю його своїм наступником. Я, смиренний грішник, готовий постати перед богом, схиляюся перед ним перший, щоб показати приклад усім.

І справді, францисканець вклонився, а доктор і єзуїт упали на коліна. Араміс, зблідши не менше за вмираючого, обвів поглядом усіх акторів цієї сцени. Задоволене честолюбство приливало разом із кров'ю до його серця.

- Поспішаймо, - попросив францисканець, - мене гнітить, мені не дає спокою те, що я маю ще зробити! Я не встигну виконати задуманого.

- Я виконаю все, - обіцяв Араміс.

- Добре. - І, звертаючись до єзуїта і до доктора, францисканець додав: - Залиште нас одних.

Ті корилися.

- Цим знаком, - сказав він, - ви можете зрушити землю; цим знаком ви руйнуватимете, цим знаком ви творитимете: In hoc signo vinces*! Закрийте двері, - закінчив францисканець, звертаючись до Араміса.

Араміс замкнув двері і повернувся до францисканця.

- Папа склав змову проти ордена, - сказав монах, - папа має померти.

- Він помре, - спокійно відповідав Араміс.

- Орден винен сімсот тисяч ліврів одному бременському купцеві на ім'я Бонштетт, який приїхав сюди, просячи як гарантію мій підпис.

- Йому буде сплачено, - обіцяв Араміс.

- Шестеро мальтійських лицарів - ось їхні імена, - завдяки балакучості одного єзуїта одинадцятого року дізналися таємниці, які довіряють тільки членам ордена, посвяченим у третій ступінь; потрібно дізнатися, як вчинили ці люди з тим, що їм було відкрито, і не допустити подальшого розголошення.

- Це буде зроблено.

- Трьох небезпечних членів ордену потрібно відправити до Тибету, щоб вони загинули там; вони засуджені. Ось їхні імена.

- Я приведу вирок у виконання.

- Нарешті, в Антверпені живе одна дама, двоюрідна онука Равальяка*; у неї є папери, що компрометують орден. Протягом п'ятдесят першого року її сім'я отримувала пенсію в п'ятдесят тисяч ліврів. Пенсія - важка витрата; орден не багатий... Викупіть папери за певну суму, а в разі відмови знищіть пенсію... не наражаючи орден на небезпеку.

- Я обдумаю, - сказав Араміс.

- Минулого тижня в Лісабонський порт мав прийти корабель із Ліми; для вигляду він навантажений шоколадом, насправді на ньому золото. Кожен злиток прикритий шаром шоколаду. Це судно належить ордену; воно коштує сімнадцять мільйонів ліврів; вимагайте його: ось документи.

- У який порт веліти йому зайти?

- У Байонну.

- Якщо не завадить погода, він прибуде за три тижні. Це все?

Францисканець зробив ствердний знак, бо не міг більше говорити; кров підступила йому до горла і ринула з рота, з ніздрів і з очей. Нещасний встиг тільки потиснути руку Арамісу, потім у судомі впав із ліжка на підлогу.

Араміс доклав руку до його серця: серце не билося. Нагнувшись, Араміс помітив, що один клаптик паперу, який він передав францисканцеві, уцілів. Він узяв його, спалив і покликав духівника та лікаря.

- Ваш той, хто кається, постав перед богом, - звернувся він до духівника, - тепер він потребує тільки молитов і обряду поховання. Ідіть приготуйте все потрібне для найскромнішого похорону, який личить бідному ченцеві... Ступайте!

Єзуїт пішов. Тоді, звертаючись до лікаря, обличчя в якого було бліде і стривожене, Араміс тихенько сказав:

- Пане Грізар, вилийте з цієї склянки все, що в ній залишилося, і сполосніть її; у ній ще занадто багато того, що Головна Рада наказала вам додати в ліки.

Приголомшений, переляканий, пригнічений, Грізар ледь не впав горілиць. Араміс жалісливо потиснув плечима, взяв склянку і вилив вміст у золу каміна. І пішов, захопивши із собою папери небіжчика.

CXXVIII. Доручення

Наступного або, точніше, того самого дня, тому що щойно розказані нами події закінчилися о третій годині ранку, перед сніданком, коли король вирушив на месу з обома королевами, а принц у супроводі шевальє де Лоррена і ще кількох офіцерів свого почту поїхав верхи до річки, щоб скупатися, і в замку залишилася одна тільки принцеса, яка не бажала виходити під приводом нездоров'я, - Монтале непомітно прокралася з кімнат фрейлін, тягнучи з собою Лавальєр; обидві дівчини, обережно озираючись навкруги, пробралися через сади до парку.

Небо було хмарне; гарячий вітер хилив до землі квіти й чагарники; піднятий з дороги пил летів клубами й осідав на деревах.

Монтале, яка весь час виконувала обов'язки спритного розвідника, зробила кілька кроків і, упевнившись ще раз, що ніхто не підслуховує і не стежить за ними, почала:

- Ну, слава богу, ми абсолютно одні. Відучора всі тут шпигують і цураються нас, наче зачумлених.

Лавальєр опустила голову і зітхнула.

- Це ні на що не схоже, - продовжувала Монтале. - Починаючи від Малікорна і закінчуючи паном де Сент-Еньяном, усі хочуть вивідати нашу таємницю. Ну, Луїзо, поговоримо трохи, щоб я знала, як мені бути.

Лавальєр підняла на подругу очі, чисті й глибокі, як блакить весняного неба.

- А я, - сказала вона, - запитаю тебе, чому нас покликали до принцеси? Чому ми ночували у неї, а не у себе? Чому ти повернулася так пізно і чому сьогодні з ранку за нами встановлений прострогий нагляд?

- Моя люба Луїзо, на моє запитання ти відповідаєш запитанням або, точніше, десятьма запитаннями, а це зовсім не відповідь. Потім я розповім тобі все, і оскільки все, про що ти мене питаєш, неважливо, ти можеш почекати. Я ж запитую в тебе те, від чого все залежатиме, саме: є таємниця чи ні?

- Не знаю, - відповіла Луїза, - знаю тільки, що принаймні з мого боку було зроблено необережність після моїх дурних учорашніх слів і ще дурнішої непритомності; тепер усі тільки й говорять про нас.

- Скажімо краще: про тебе, - розсміялася Монтале, - про тебе і про Тонне-Шарант; ви обидві вчора надсилали зізнання хмарам, але, на жаль, їх перехопили.

Лавальєр опустила голову:

- Право, ти мене засмучуєш.

- Я?

- Так, ці жарти дуже неприємні мені.

- Послухай, Луїзо, я зовсім не жартую, навпаки, говорю дуже серйозно. Я відвела тебе із замку, пропустила обідню, вигадала мігрень, так само як її вигадала принцеса; нарешті, я виявила вдесятеро більше

дипломатичного мистецтва, ніж пан Кольбер успадкував від пана Мазаріні і застосовує щодо пана Фуке, зовсім не для того, щоб, залишившись наодинці з тобою, бачити, як ти хитриш зі мною. Ні, ні, повір: я розпитую тебе не заради простої цікавості, а тому, що становище справді критичне. Те, що ти сказала вчора, всім відомо, про це всі базікають. Кожен фантазує по-своєму, цієї ночі ти мала честь займати весь двір, та й сьогодні ще інтерес до тебе не охолонув, люба моя. Тобі приписують стільки ніжних і дотепних фраз, що мадемуазель де Скюдері та її брат лопнули б від досади, якби ці фрази були точно передані їм.

- Ах, мила Монтале, - зітхнула бідна дівчина, - ти краще за всіх знаєш, що я сказала, адже я говорила при тобі.

- Боже мій, я, звісно, знаю, але річ не в цьому. Я не забула жодного твого слова; але чи думала ти те ж саме, що й говорила?

Луїза зніяковіла.

- Знову розпитування! - вигукнула вона. - Я готова віддати все, щоб забути сказане мною... Чому це всі намагаються нагадати мені мої слова? О, це жахливо!

- Та що ж тут жахливого?

- Жахливо, що подруга, яка мала б щадити мене, яка могла б дати мені пораду, допомогти мені врятуватися, вбиває, губить мене.

- О-го-го! - обурилася Монтале. - Це вже занадто. Ніхто не збирається вбивати тебе, ніхто не хоче навіть обікрасти тебе, вивідавши твою таємницю; тебе благають тільки відкрити її добровільно, бо вона стосується не тільки тебе, а й усіх нас; те саме сказала б тобі й Тонне-Шарант, якби вона була тут. Адже вчора ввечері вона хотіла переговорити зі мною в нашій кімнаті, і я пішла туди після маніканівських і малікорнових розмов, як раптом дізнаюся (щоправда, я повернулася запізно), що принцеса посадила в ув'язнення фрейлін і що ми ночуємо в неї, а не в себе. Вона заарештувала їх, щоб не дати їм зіштовхнутися одна з одною. Сьогодні вранці з тією ж метою вона замкнулася з Тонне-Шарант. Скажи ж, люба, наскільки ми з Атенаїс можемо покладатися на тебе, і ми скажемо тобі, наскільки ти можеш покладатися на нас.

- Я погано розумію твоє запитання, - промовила дуже схвильована Луїза.

- Гм, а мені здається, що ти, навпаки, чудово розумієш мене. Але, мабуть, я скажу ще ясніше, щоб забрати в тебе будь-яку можливість ухилитися. Слухай же: ти кохаєш пана де Бражелона? Тепер ясно, чи не так?

При цих словах, що впали наче перший снаряд облогової армії в обложене місто, Луїза схопилася з місця.

- Чи кохаю я Рауля? - вигукнула вона. - Друга мого дитинства, мого брата!

- Ні, ні, ні, ні! Ось ти знову ухиляєшся або, вірніше, хочеш ухилитися. Я не питаю тебе, чи кохаєш ти Рауля - твого друга дитинства і

твого брата; я питаю тебе, чи кохаєш ти віконта де Бражелона, твого нареченого?

- О господи, - вигукнула Луїза, - який суворий допит!

- Жодних відмовок; я нітрохи не суворіша, ніж завжди. Я ставлю тобі запитання, і ти відповідай мені на це запитання.

- Позитивно, - глухим голосом сказала Луїза, - ти говориш зі мною не по-дружньому, але я відповім тобі як щирий друг.

- Відповідай.

- Добре. У моєму серці багато дивних і смішних забобонів щодо того, як жінка має зберігати таємниці, і щодо цього ніхто ніколи не міг зазирнути в глибину моєї душі.

- Я це чудово знаю. Якби я могла зазирнути туди, я не стала б допитувати тебе, а сказала б прямо: «Люба Луїзо, ти маєш щастя бути знайомою з паном де Бражелоном, люб'язним юнаком, який є прекрасною партією для дівчини без посагу. Пан де Ла Фер залишить своєму синові щось близько п'ятнадцяти тисяч річного доходу. У тебе буде, отже, п'ятнадцять тисяч річного доходу, як у його дружини; чудова річ! Отже, не повертай ні праворуч, ні ліворуч, а йди прямо до пана де Бражелона, тобто до вівтаря, до якого він підведе тебе. А потім, залежно від його характеру, ти будеш або вільною, або рабою, інакше кажучи, ти матимеш право чинити всі божевілля, що їх чинять або надто вільні, або надто поневолені люди». Ось, дорога Луїзо, що я сказала б тобі, якби могла зазирнути в глибину твого серця.

- І я подякувала б тобі, - пролепетала Луїза, - хоча порада твоя мені здається не дуже доброю.

- Почекай, почекай... Давши тобі цю пораду, я б одразу ж додала: «Луїзо, небезпечно сидіти цілими днями, схиливши голову, опустивши руки, з блукаючими очима; небезпечно гуляти темними алеями й нехтувати розвагами, які захоплюють усіх молодих дівчат; небезпечно, Луїзо, креслити на піску кінчиком черевика, як ти це робиш, літери, які ти хоча й перешкреслила, та які все ж таки видніються на доріжці, особливо коли ці літери більше схожі на Л, аніж на Б; небезпечно, нарешті, вдаватися до мрій, породжуваних самотністю і мігренню; від цих мрій бліднуть щоки бідних дівчат і сохне мозок; від них нерідко наймиліша істота у світі перетворюється на нудну й похмуру, а найрозумніша дівчина стає дурницею».

- Спасибі, люба Оро, - лагідно відповіла Лавальєр, - говорити такі речі в твоєму характері, і я дуже вдячна тобі за те, що ти така відверта.

- Я говорю для мрійників, які будують повітряні замки; тому витягни з моїх слів ту мораль, яку ти вважатимеш за потрібне витягти. Знаєш, мені спала на думку казка про одну мрійливу і меланхолійну дівчину. Днями пан Данжо пояснив мені, що слово меланхолія складається з двох грецьких слів, одне з яких означає чорний, а інше - жовч. От я й згадала цю молоду дівчину, яка померла від чорної жовчі тільки тому, що уявила, ніби один принц, король чи імператор... чи не

все одно хто... обожнює її; тоді як цей принц, король чи імператор... називай як хочеш... кохав насправді іншу. Дивна річ: вона не помічала, а всі навкруги ясно бачили, що вона слугувала тільки ширмою для його кохання. Чи не правда, Лавальєр, ти, як і я, смієшся над цією божевільною?

- Сміюся, - прошепотіла бліда як смерть Луїза, - звісно, сміюся.

- І добре робиш, бо це дуже кумедно. Історія або казка, як тобі завгодно, мені сподобалася; ось чому я запам'ятала її і розповідаю тобі. Уяви собі, люба Луїзо, які спустошення справила б у твоєму, наприклад, мозку меланхолія, іншими словами - чорна жовч. Я вирішила поділитися з тобою цією повістю, і, щоб із ким-небудь із нас не трапилося чогось подібного, потрібно твердо запам'ятати таку істину: сьогодні - приманка, завтра - посміховисько, післязавтра - смерть.

Лавальєр здригнулася і зблідла ще більше.

- Коли нами опікується король, - продовжувала Монтале, - він нам ясно це показує, і якщо ми становимо мету його прагнень, він уміє досягати цієї мети. Отже, ти бачиш, Луїзо, що в таких випадках дівчата, які наражаються на таку небезпеку, мають бути відвертими одна з одною, щоб серця, не заражені меланхолією, спостерігали за серцями, у які вона може проникнути.

- Тихіше, тихіше! - скрикнула Лавальєр. - Сюди йдуть.

- Справді йдуть, - погодилася Монтале, - але хто б це міг бути? Усі в церкві з королем або на купанні з принцом.

Молоді дівчата майже одразу помітили наприкінці алеї, під зеленим склепінням гілок, ставну постать молодого чоловіка зі шпагою, у плащі й у високих чоботях зі шпорами. Ще здалеку він привітно посміхнувся.

- Рауль! - вигукнула Монтале.

- Пане де Бражелон! - прошепотіла Луїза.

- Ось найкращий суддя для вирішення нашої суперечки, - сказала Монтале.

- О, Монтале, Монтале, згляньсь! - гірко зітхнула Лавальєр. - Ти була жорстока, не будь же безжальною!

Ці слова, вимовлені зі щирим запалом, прогнали якщо не з серця Монтале, то принаймні з її обличчя всі сліди іронії.

- Ви прекрасні, як Амадіс*, пане де Бражелон, - вигукнула вона, звертаючись до Рауля, - і з'являєтеся в повному озброєнні, як він!

- Привіт вам, пані, - промовив Бражелон, кланяючись.

- Але навіщо ці чоботи? - поцікавилася Монтале, тим часом як Лавальєр, дивлячись на Рауля з таким же здивуванням, як і її подруга, зберігала мовчання.

- Навіщо? - перепитав Рауль.

- Так, - наважилася перервати мовчання Лавальєр.

- Тому, що я їду, - відповів Бражелон, дивлячись на Луїзу.

Лавальєр відчула напад забобонного страху і похитнулася.

- Ви їдете, Раулю! - здивувалася вона. - Куди ж?

- В Англію, люба Луїзо, - вклонився молодий чоловік із властивою йому чемністю.

- Що ж вам робити в Англії?

- Король посилає мене туди.

- Король? - в один голос вигукнули Луїза й Ора і мимоволі переглянулися, згадавши щойно перервану розмову.

Рауль помітив ці погляди, але вони залишилися незрозумілими для нього.

Цілком природно, що він пояснив їх участю до нього молодих дівчат.

- Його величність, - почав він, - зволив згадати, що граф де Ла Фер користується прихильністю короля Карла Другого. Сьогодні, прямуючи до церкви, король зустрів мене і знаком покликав до себе. Коли я підійшов, він сказав: «Пане де Бражелон, ступайте до пана Фуке, у якого знаходяться мої листи до англійського короля; ви відвезете їх». Я вклонився. «Так, - додав він, - перед від'їздом побувайте у принцеси, вона дасть вам доручення до свого брата».

- Боже мій! - задумливо прошепотіла глибоко схвильована Луїза.

- Так скоро! Вам наказано виїхати так скоро? - запитала Монтале, приголомшена цим дивним розпорядженням.

- Щоб коритися як слід тому, кого поважаєш, - сказав Рауль, - потрібно коритися негайно. Через десять хвилин після отримання наказу я був готовий. Попереджена принцеса пише лист, який їй завгодно доручити мені. А тим часом, дізнавшись від мадемуазель де Тонне-Шарант, що ви в парку, я прийшов сюди і застаю вас обох.

- І обох бачите нездоровими, - гірко усміхнулася Монтале, приходячи на допомогу Луїзі, обличчя якої явно змінилося.

- Нездоровими? - повторив Рауль, з ніжною участю потискаючи руку Луїзи де Лавальєр. - Так, дійсно, ваша рука холодна як лід.

- Це дрібниці.

- Цей холод не досягає серця, чи не так, Луїзо? - з ніжною посмішкою промовив молодий чоловік.

Луїза швидко підняла голову, точно припускаючи, що це запитання навіяли підозри; їй стало не по собі.

- О, ви знаєте, - вимовила вона із зусиллям, - що моє серце ніколи не буде холодним для такого друга, як ви, пане де Бражелон.

- Дякую вам, Луїзо. Я знаю ваше серце і вашу душу, і, звичайно, не за теплом руки судять про таке почуття, як ваше. Луїзо, ви знаєте, як я вас кохаю і з якою безмежністю віддам за вас своє життя; тож ви пробачите мені, чи не так, якщо я говоритиму з вами трохи по-дитячому?

- Говоріть, Раулю, - сказала вся тремтяча Луїза, - я вас слухаю.

- Я не можу розлучитися з вами, везучи з собою муку, я знаю - безглузду, але яка все ж терзає мене.

- Отже, ви їдете надовго? - запитала Лавальєр пригніченим голосом. Монтале відвернулася.

- Ні, ненадовго, повернуся, ймовірно, тижнів за два.

Лавальєр притиснула руку до серця, що забилося.

- Дивно, - продовжував Рауль, сумно дивлячись на дівчину, - часто я розлучався з вами, вирушаючи в небезпечний шлях, але їхав завжди веселим, зі спокійним серцем, весь сп'янілий надією на майбутнє щастя, тим часом як мені погрожували кулі іспанців або важкі алебарди валлонів. Сьогодні мені не загрожує жодна небезпека, на мене чекає найприємніший і найспокійніший шлях, після якого на мене чекає нагорода: стягнутий королем, я, можливо, завоюю вас, бо яку більш дорогоцінну нагороду здатний дати мені король? І все ж, Луїзо, не знаю, право, чому, все це щастя, всі ці сподівання розлітаються переді мною, як дим, як нездійсненна мрія, а там, у глибині мого серця, великий смуток, якийсь гніт, зневіра. Я знаю, чому все це, Луїзо; тому, що ніколи я ще не любив вас, як зараз. О боже мій, боже мій!

При цьому останньому вигуку, що вирвався з розбитого серця, Луїза залилася сльозами і впала на руки Монтале. Хоча Монтале і не вирізнялася м'якосердечністю, все ж очі її зволожилися і серце тривожно стиснулося. Рауль побачив сльози своєї нареченої. Погляд його не проник глибше, не спробував навіть осягнути, що криється під цими сльозами. Він схилив перед нею коліно і ніжно поцілував її руку. Було видно, що в цей поцілунок він вклав усе своє кохання.

- Вставайте, вставайте! - наказала йому Монтале, теж готова розплакатися. - До нас іде Атенаїс.

Рауль встав, ще раз посміхнувся Луїзі, яка більше не дивилася на нього, і, потиснувши руку Монтале, повернувся, щоб вклонитися мадемуазель де Тонне-Шарант, шелест шовкової сукні якої вже долинав до них.

- Принцеса закінчила лист? - запитав він, коли прекрасна дівчина підійшла настільки близько, що могла чути його голос.

- Так, віконт, лист написано, запечатано, і Її Високість чекає на вас.

Почувши ці слова, Рауль вклонився Атенаїс, кинув останній погляд на Луїзу, зробив привітальний знак Монтале і віддалився у напрямку до замку.

Однак, йдучи, він весь час обертався. Мовчазні й нерухомі, три фрейліни проводжали його очима, поки він не зник з поля зору.

- Нарешті, - сказала Атенаїс, першою перериваючи мовчання, - нарешті ми одні й можемо на волі поговорити про вчорашню подію і вирішити, як нам слід поводитися далі. І ось, якщо вам завгодно приділити мені увагу, - продовжувала вона, озираючись на всі боки, - я коротко висловлю свою думку, насамперед про те, як я дивлюся на наші обов'язки. А якщо ви не зрозумієте мене з півслова, я оголошу вам волю принцеси.

І мадемуазель де Тонне-Шарант енергійно підкреслила останні слова, щоб у подруг її не залишалося жодного сумніву щодо офіційного характеру цих слів.

- Волю принцеси! - в один голос вигукнули Монтале і Луїза.

- Ультиматум! - дипломатично відповідала мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Боже мій! - прошепотіла Лавальєр. - Значить, принцеса знає...

- Принцеса знає більше, ніж ми їй сказали, - відчеканила Атенаїс. - Тому будемо напоготові.

- О так, - сказала Монтале. - І я буду уважно слухати тебе. Говори, Атенаїс.

- Боже мій, боже мій! - прошепотіла вся тремтяча Луїза. - Чи переживу я ці жахливі події?

- О, не лякайтеся, - заспокоїла її Атенаїс, - у нас є ліки.

І, сівши між двома подругами, вона взяла їх за руки й приготувалася говорити. Однак не встигла вона відкрити рота, як почувся стукіт копит коня, який галопом галопом галопом галявив бруківкою за огорожею замку.

CXXIX. Щасливий, як принц

Дорогою до замку Бражелон зустрів де Гіша. Але ще до цього де Гіш зіткнувся з Маніканом, який, своєю чергою, побачив Малікорна. Як Малікорн зустрівся з Маніканом? Найпростішим чином: він чекав на його повернення від обідні, куди той пішов у супроводі пана де Сент-Еньяна. Вони дуже зраділи зустрічі, і Манікан скористався цією нагодою, щоб запитати в друга, чи не залишилося в його кишені кількох екю.

Анітрохи не здивувавшись цьому питанню, Малікорн відповів, що кишеня, з якої вічно беруть, ніколи її не наповнюючи, схожа на колодязь, що дає, щоправда, воду взимку, але влітку, завдяки ретельності садівників, висихає до дна; кишеня його була доволі глибокою, тож за часів достатку з неї можна було діставати чималі суми, але, на нещастя, зловживання зовсім спустошили її.

На ці слова Манікан задумливо відповів:

- Це правильно.

- Отже, потрібно його наповнити, - додав Малікорн.

- Без сумніву, але як?

- Нічого не може бути легше, дорогий Манікане.

- Добре, скажіть.

- Місце у принца, і кишеня наповниться.

- У вас є це місце?

- Я маю право на це місце.

- Так що ж?

- А те, що право на посаду без посади все одно що гаманець без грошей.

- Правильно, - знову погодився Манікан.

- Отже, будемо домагатися місця, - сказав Малікорн.

- Дорогий, найдорожчий! - зітхнув Манікан. - Отримати місце у принца дуже важко в нашому становищі.

- Ви думаєте?

- Звісно, зараз ми нічого не можемо просити у принца.

- Чому ж?

- Тому що він холодний із нами.

- Дурниці! - відчеканив Малікорн.

- А що, якщо позалицятися до принцеси? - запропонував Манікан. - Можливо, нам вдасться догодити таким чином принцу.

- Цілком правильно; якщо ми почнемо залицятися до принцеси і діяти спритно, принц обожнюватиме нас.

- Гм!

- Адже ми ж не дурні! Тому, пане Манікан, ви, як великий дипломат, повинні якнайшвидше примирити пана де Гіша з Його Високістю.

- А тепер скажіть, Малікорн, що вам повідав пан де Сент-Еньян?

- Мені? Нічого; він мене питав, ось і все.

- Зі мною він був не так стриманий.

- Що ж він вам повідомив?

- Що король шалено закоханий у мадемуазель де Лавальєр.

- Нам і самим це відомо, чорт забирай, - іронічно зауважив Малікорн. - Усі тут тільки й кричать про це; але ви вчиніть, будь ласка, згідно з моєю порадою: поговоріть із паном де Гішем і постарайтеся домогтися від нього, щоб він загладив свою провину перед принцом. Якого біса! Він зобов'язаний зробити це по відношенню до Його Високості.

- Але для цього потрібно насамперед знайти де Гіша.

- Мені здається, це не так уже й важко. Щоб побачити його, зробіть те, що зробив я, бажаючи побачити вас: почекайте на нього. Адже ви знаєте, що він любить прогулянки.

- Так, але де він гуляє?

- Що за питання? Адже він закоханий у принцесу, чи не так?

- Кажуть.

- Отже, він гуляє біля її апартаментів.АА

- Дивіться-но, мій милий Малікорн, ви не помилилися: ось він сам!

- Як же я міг помилитися? Хіба це в моїх звичках? Вам дуже потрібні гроші?

- Ах! - жалібно зітхнув Манікан.

- А мені потрібне місце. Якщо Малікорн отримає місце, у Манікана будуть гроші. Усе дуже просто.

- У такому разі будьте спокійні. Я докладу всіх зусиль.

- Дійте.

Де Гіш був уже поруч; Малікорн пішов своєю дорогою, а Манікан наблизився до де Гіша.

Граф був похмурий і задумливий.

- Скажіть, яку риму ви підбираєте, дорогий графе, - звернувся до нього Манікан.

Де Гіш упізнав друга і взяв його під руку.

- Дорогий Манікан, - сказав він, - я шукаю дещо важливіше за рими.

- Що саме?

- А ви допоможете мені знайти те, що я шукаю? - продовжував граф. - Ви ледачі, значить, ви винахідливі.

- Моя винахідливість до ваших послуг, дорогий графе.

- Ось що: я хочу побувати в будинку, де у мене є справа.

- Так потрібно увійти в цей будинок, - здогадався Манікан.

- Зрозуміло. Але в будинку живе ревнивий чоловік.

- Хіба він страшніший за Цербера?

- Ні, не страшніше, але так само ревнивий.

- І в нього три пащі, як у пса, що охороняє вхід у пекло? Не знизуйте плечима, дорогий графе; у мене є підстави поставити вам це запитання, бо, за запевненнями поетів, щоб пом'якшити Цербера, потрібно пригостити його пиріжком*. А я звик дивитися на речі прозаїчно, тверезо і кажу: для трьох пащ одного пиріжка замало. Якщо у вашого ревнивця три пащі, графе, візьміть три пиріжки.

- Жартівник, - усміхнувся граф.

- Тепер, - продовжував Манікан, - познайомимося ближче з цим будинком, хоч би яким він був, бо така тактика в жодному разі не може зашкодити вашій любові.

- Ах, Манікан, знайди привід, хороший привід!

- Прийменник? Так, чорт забирай, сто, тисячу прийменників. Якби тут був Малікорн, він уже придумав би п'ятдесят тисяч чудових прийменників!

- Хто такий цей Малікорн? - запитав де Гіш, примружуючи очі з виглядом людини, яка намагається згадати. - Здається, я чув це прізвище...

- Я думаю, що чули: ви винні його батькові тридцять тисяч екю.

- Ах так, славний хлопець з Орлеана...

- Якому ви обіцяли місце в домі... не в тому будинку, де живе ревнивий чоловік, а в принца.

- Добре, якщо твій друг Малікорн такий винахідливий, нехай він придумає спосіб здобути прихильність принца, нехай він знайде випадок примирити мене з принцом.

- Добре, я поговорю з ним про це.

- Хто це йде до нас?

- Віконт де Бражелон.

- Рауль? Так, справді.

І де Гіш швидко пішов назустріч другу.

- Це ви, дорогий Раулю? - вигукнув де Гіш.

- Так, я хотів попрощатися з вами, милий друже, - відповів Рауль, потискаючи руку графа. - Здрастуйте, пане Манікан.

- Як, ти їдеш, віконт?

- Так, їду... Доручення короля.

- Куди?

- До Лондона. Зараз я йду до принцеси, вона дасть мені лист до його величності короля Карла Другого.

- Ти застанеш її саму. Принца немає вдома.

- Де ж він?

- Поїхав купатися.

- Отже, мій друже, ти як наближений до принца передай йому мої вибачення. Я почекав би його, щоб отримати розпорядження, якби його величність не висловив бажання, переданого мені через пана Фуке, щоб я вирушив негайно.

Манікан штовхнув де Гіша ліктем.

- Ось і привід, - сказав він.

- Який?

- Вибачення пана де Бражелона.

- Не дуже вдалий, - сказав де Гіш.

- Чудовий, якщо принц на вас не сердиться; якщо ж сердиться - поганий, як і будь-який інший привід.

- Ви маєте рацію, Манікан; мені потрібен будь-який спосіб, будь-який випадок, аби помиритися. Отже, щасливої дороги, дорогий Раулю!

Друзі обійнялися.

За хвилину Рауль входив до принцеси.

Принцеса ще сиділа за столом, де вона писала листа. Перед нею горіла свічка з рожевого воску, яким вона користувалася для запечатування конверта. Занурена в роздуми, принцеса забула задути свічку.

Бражелона чекали; щойно він увійшов, про нього доповіли.

Бражелон був втіленням витонченості; хто раз зустрівся з ним, уже ніколи не міг забути; а принцеса не тільки бачила його одного разу, але, як пам'ятає читач, він був одним із перших французів, які зустріли її, і проводжав її з Гавра до Парижа.

Принцеса зберегла прекрасний спогад про Бражелона.

- Ах! - сказала вона. - Це ви, віконт; ви побачите мого брата, який буде щасливий висловити вам вдячність, щоб тим самим відзначити заслуги вашого батька.

- Граф де Ла Фер, принцесо, був достатньо винагороджений милостями короля за ті невеликі послуги, які він мав честь надати йому,

і я відвезу його величності запевнення в повазі, відданості, подяці з боку батька і сина.

- Ви знаєте мого брата, віконт?

- Ні, ваша високість; я буду мати щастя бачити його величність уперше.

- Ви не потребуєте рекомендації. Але якщо ви все ж сумніваєтеся у своїх особистих перевагах, сміливо скажіть, що я ручаюся за вас.

- Ваша високість занадто добрі.

- Ні, пане де Бражелон. Я пам'ятаю, як ми їхали разом, і помітила вашу більшу стриманість поряд із божевіллями, які направо і наліво від вас здійснювали два найбільших божевільних - граф де Гіш і герцог Бекінгем. Але не будемо зараз згадувати їх, поговоримо про вас. Ви їдете в Англію, щоб отримати там місце? Вибачте мені за це запитання. Я ставлю вам його не з простої цікавості, а з бажання бути чимось вам корисною.

- Ні, принцесо. Я їду в Англію, щоб виконати доручення, яке його величність зволив дати мені; ось і все.

- І ви розраховуєте повернутися до Франції?

- Щойно виконаю доручення, якщо його величність король Карл Другий не дасть мені інших наказів.

- Я впевнена, що він, у всякому разі, попросить вас залишитися в нього довше.

- Оскільки я не наважуся суперечити його величності, я заздалегідь прошу вас, принцесо, нагадати французькому королю, що один із найвідданіших його слуг перебуває далеко від нього.

- Бережіться, щоб у ту хвилину, коли він викличе вас до Франції, його наказ не здався вам зловживанням владою.

- Я не розумію вас, принцеса.

- Французький двір незрівнянний, я знаю, - але й при англійському дворі є гарненькі жінки.

Рауль усміхнувся.

- Ось посмішка, - сказала принцеса, - яка не віщує нічого доброго моїм співвітчизницям. Ви ніби говорите їм, пане де Бражелон: «Я приїхав до вас, але серце моє залишилося по той бік протоки». Адже таке значення вашої посмішки?

- Ваша високість має дар читати в глибині сердець; і ви тепер розумієте, чому довге перебування при англійському дворі було б мені важко.

- І мені нема чого питати, чи користується взаємністю такий елегантний кавалер.

- Принцеса, я виховувався з тією, кого я кохаю, і мені здається, що вона має до мене ті самі почуття, що і я до неї.

- Їдьте швидше, пане де Бражелоне, і скоріше повертайтеся; після вашого приїзду ми побачимо двох щасливців, бо я сподіваюся, що на шляху до вашого щастя немає перешкод.

- На жаль, принцесо, є велика перешкода.

- Яке ж?

- Воля короля.

- Воля короля? Король противиться вашому шлюбу?

- У всякому разі, відкладає його. Я просив згоди короля через графа де Ла Фер, а його величність, не відповівши, щоправда, категорично, сказав, однак, що потрібно почекати.

- Хіба особа, яку ви кохаєте, недостойна вас?

- Вона гідна любові короля, принцеса.

- Я хочу сказати - можливо, її походження нижче за ваше?

- Вона зі знатної родини.

- Молода, красива?

- Сімнадцять років, і для мене чудово гарна.

- Вона в провінції чи в Парижі?

- Вона у Фонтенбло, принцеса.

- При дворі?

- Так.

- Я її знаю?

- Вона має честь бути фрейліною вашої високості.

- Її ім'я? - із занепокоєнням у голосі запитала принцеса. - Якщо тільки, - додала вона, швидко опанувавши себе, - це ім'я не таємниця.

- Ні, принцесо; моє кохання досить чисте для того, щоб не робити з нього таємниці, тим паче я не приховаю його від вашої високості. Це мадемуазель Луїза де Лавальєр.

Принцеса не могла втриматися від гучного вигуку, в якому було щось більше, ніж здивування.

- Ах, Лавальєр!.. Та сама, яка вчора...

Вона помовчала.

- Відчула себе погано, - продовжувала принцеса.

- Так, принцесо. Я тільки сьогодні вранці дізнався про цей випадок.

- І ви бачили її сьогодні?

- Я мав честь попрощатися з нею.

- І ви кажете, - знову заговорила принцеса, роблячи над собою зусилля, - що король... відтермінував ваше весілля з цією дівчинкою?

- Так, принцесо, відтермінував.

- І він чимось пояснив це?

- Нічим.

- Чи давно граф де Ла Фер просив у короля згоди на ваш шлюб?

- Уже понад місяць, принцесо.

- Дивно.

І немов хмарка затуманила її очі.

- Понад місяць, - повторила вона.

- Так, уже понад місяць.

- Ви маєте рацію, - сказала принцеса з посмішкою, у якій Бражелон міг помітити деяку примушеність. - Мій брат не повинен занадто довго затримувати вас у себе; їдьте скоріше, і в першому ж моєму листі до Англії я покличу вас від імені короля.

Принцеса встала, щоб вручити Бражелону лист. Рауль зрозумів, що аудієнцію закінчено; він узяв лист, вклонився принцесі й вийшов.

- Цілий місяць! - шепотіла принцеса. - Невже я була до такої міри сліпа? Невже він уже цілий місяць кохає її?

І, щоб відволіктися, принцеса негайно почала лист до брата, приписка до якого мала викликати Бражелона до Франції.

Як ми бачили, граф де Гіш поступився наполяганням Манікана і дав повести себе до стаєнь, де вони веліли осідлати коней; потім по описаній нами вище маленькій алеї вони поїхали назустріч принцу, який після купання, свіжий і бадьорий, повертався до замку, закривши обличчя жіночою вуаллю, щоб воно не засмагло від променів уже спекотного сонця.

Принц був у чудовому настрої, викликаному споглядання власної краси. Він міг порівняти у воді білизну свого тіла з кольором шкіри придворних, і завдяки турботам Його Високості про свою зовнішність ніхто не міг змагатися з ним, навіть шевальє де Лоррен. Крім того, принц досить успішно плавав, і його нерви після перебування в холодній воді підтримували його тіло і дух у стані щасливої рівноваги. Ось чому, побачивши де Гіша, який галопом їхав назустріч на чудовому білому коні, принц не міг утриматися від радісного вигуку.

- Мені здається, справа йде добре, - зауважив Манікан, прочитавши прихильність на обличчі Його Високості.

- А, здрастуй, Гіш! Здрастуй, бідолаха Гіш! - вигукнув принц.

- Вітаю вас, монсеньйоре! - відповів де Гіш, підбадьорений тоном Філіпа. - Бажаю здоров'я, радості, щастя і благоденства вашій високості!

- Ласкаво просимо, Гіш! Поїдь праворуч. Але притримай свого коня, бо я хочу їхати кроком під цим зеленим склепінням.

- Слухаю, монсеньйоре.

І, пішовши на запрошення, де Гіш поїхав праворуч від принца.

- Ну, дорогий де Гіш, - сказав принц, - розкажи, що новенького ти знаєш про того ловеласа, якого я колись знав і який догоджав моїй дружині?

Де Гіш почервонів як кумач, а принц покотився зі сміху, точно слова його були верхом дотепності. Свита, що оточувала принца, вважала за потрібне наслідувати його приклад, хоча не розчула жарту; всі вибухнули гучним сміхом, який полетів до самих останніх рядів кортежу.

Де Гіш хоча й почервонів, але не розгубився: Манікан дивився на нього.

- Ах, монсеньйоре, - відповів де Гіш, - будьте милосердні до нещасного, не віддавайте мене на поталу шевальє де Лоррену!

- Як так?

- Якщо він почує, що ви смієтеся наді мною, він теж без жодного жалю стане наді мною насміхатися.

- Над твоїм коханням до принцеси?

- Пощадіть, монсеньйоре!

- А все ж, Гіш, зізнайся, ти робив оченята принцесі?

- Ніколи в житті, монсеньйоре.

- Ну, зізнавайся, з поваги до мене! Зізнавайся, я звільняю тебе від вимог етикету, де Гіш. Будь відвертим, як якби йшлося про мадемуазель де Шале або мадемуазель де Лавальєр.

Тут принц знову залився сміхом.

- Та що ж це я граю шпагою, відточеною з обох боків? Я раню одразу і тебе, і мого брата: Шале і Лавальєр - одна твоя наречена, а інша його майбутня коханка.

- Право, монсеньйоре, - сказав граф, - ви сьогодні у чудовому настрої.

- Так, я сьогодні почуваюся добре. Мені приємно бачити тебе.

- Дякую, ваша високість.

- Ти, значить, сердився на мене?

- Я, монсеньйоре?

- Так.

- За що ж, боже мій?

- За те, що я завадив твоїм сарабандам та іспанським романсам.

- О, ваша високість!

- Не відмовляйся. Ти вийшов тоді від принцеси зі скаженим поглядом; це принесло тобі нещастя, дорогий мій, ти танцював у балеті погано. Не хмурься, де Гіш; це тобі не личить, ти маєш вигляд ведмедя. Якщо принцеса дивилася на тебе вчора, то я цілком упевнений у тому, що...

- У чому, монсеньйоре? Ваша високість лякаєте мене.

- Вона зовсім забракувала тебе.

І принц знову зареготав.

«Позитивно, - подумав Манікан, - високий сан не має жодного значення, всі вони однакові».

Принц продовжував:

- Але ти нарешті повернувся; є надія, що шевальє знову стане люб'язним.

- Чому, монсеньйоре? Яким дивом я можу мати вплив на пана де Лоррена?

- Дуже просто, він ревнує до тебе.

- Та невже?

- Я кажу тобі правду.

- Він мені робить багато честі.

- Розумієш, коли ти біля мене, він мене пестить; коли ти поїхав, він мене тиранив. І потім, ти знаєш, яка думка прийшла мені в голову?

- Ні, монсеньйоре.

- Коли ти був у вигнанні, бо ж тебе вигнали, мій бідний Гіш...

- Хто ж був винуватцем цього, ваша високість? - запитав де Гіш, вдаючи із себе незадоволеного вигляду.

- О, звісно, не я, дорогий графе! - відповідав Його Високість. - Я не просив короля видаляти тебе, чесне слово!

- Я знаю, що не ви, ваша високість, але...

- Але принцеса! Я цього не заперечуватиму. Чим, однак, ти завинив перед нею?

- Право, ваша високість...

- У жінок бувають примхи, я це знаю. Моя дружина не є винятком. Але якщо тебе прогнали за її бажанням, то я не серджуся на тебе.

- У такому разі, монсеньйоре, - сказав де Гіш, - я нещасливий тільки наполовину.

Манікан, який їхав позаду де Гіша, не пропускаючи жодного слова принца, нахилився до самої шиї коня, щоб приховати сміх.

- Ти знаєш, твоє вигнання навіяло мені один план.

- Так?

- Коли шевальє де Лоррен, не бачачи тебе, сповнився впевненості, що він панує один, і почав погано поводитися зі мною, то я помітив, що моя дружина, на противагу цьому злому хлопчакові, дуже люб'язна й добра до мене, незважаючи на те, що я нею нехтую; і от я наважився зробити себе взірцевим чоловіком, такою рідкістю, таким курйозом при дворі: я надумав полюбити свою дружину.

Де Гіш подивився на принца з нещирим здивуванням.

- Ах, ваша високість, ви, мабуть, жартуєте? - пробурмотів де Гіш тремтячим голосом.

- Їй-богу, серйозно. У мене є маєток, який подарував мені брат з нагоди мого весілля; у дружини є гроші, і навіть більші, бо вона отримує одразу і від свого брата, і від свого дівера, з Англії і з Франції. Отже, ми могли б покинути двір. Я поїхав би в замок Вільє-Котере, розташований серед лісів, і ми насолоджувалися б безхмарним коханням у тих самих місцях, де мій дід Генріх Четвертий насолоджувався щастям із красунею Габріель... Що ти скажеш з приводу цього плану, де Гіш?

- Скажу, що він викликає у мене трепет, монсеньйоре, - відповів де Гіш, охоплений непідробним хвилюванням.

- Ага, я бачу, що ти не виніс би вторинного вигнання.

- Я, монсеньйоре?

- У такому разі я не візьму тебе з собою, як я припускав раніше.

- Як, не візьмете із собою, ваша високість?

- Так, якщо випадково у мене вийде сварка з двором.

- О, монсеньйоре, все одно я поїду за вашою високістю на край світу!

- Дурень, - проворчав Манікан, наїжджаючи своїм конем на де Гіша і ледь не вибивши його з сідла.

Потім, проїхавши повз нього з таким виглядом, ніби йому не вдалося стримати коня, шепнув йому:

- Та думайте ж про те, що ви говорите!

- Отже, вирішено, - сказав принц, - якщо ти так відданий мені, я тебе відвезу.

- Куди завгодно, ваша високість, - радісно відповів де Гіш, - куди завгодно, хоч зараз! Ви готові?

І де Гіш зі сміхом опустив поводи; його кінь рвонув уперед.

- Хвилиночку терпіння, - попросив принц, - заїдемо в замок.

- Навіщо?

- За моєю дружиною, чорт забирай!

- Як так? - запитав де Гіш.

- Звісно, адже я ж кажу тобі, що це план подружньої любові; мені потрібно, отже, взяти із собою дружину.

- У такому разі, ваша високість, - відповів граф, - я в розпачі, ви втрачаєте де Гіша.

- Що ти?

- Так. Навіщо ви везете принцесу?

- Гм... я помічаю, що я люблю її.

Де Гіш злегка зблід, проте щосили намагався зберегти веселий вигляд.

- Якщо ви кохаєте принцесу, ваша високість, - зітхнув він, - то вам достатньо одного кохання і друзі не потрібні.

- Непогано, непогано! - прошепотів Манікан.

- Знову тебе охоплює страх перед принцесою, - зауважив принц.

- Я вже поплатився, ваша високість; адже вона була винуватицею мого вигнання.

- Боже мій! У тебе огидний характер, де Гіш. Як ти злопам'ятний, мій друже.

- Хотів би я бачити вас на моєму місці, монсеньйоре.

- Позитивно, через це ти так погано танцював учора: ти хотів помститися принцесі, змушуючи її робити неправильні фігури; ах, де Гіш, це дріб'язок, я розповім принцесі!

- Ваша високість можете говорити їй усе, що завгодно. Принцеса не зненавидить мене сильніше, ніж вона ненавидить тепер.

- Та-та-та, ти перебільшуєш, і все це через якихось два тижні перебування в селі, на які вона прирекла тебе.

- Ваша високість, два тижні є два тижні, але коли нудишся від нудьги, то два тижні - вічність.

- Значить, ти не пробачиш їй цього?

- Ніколи.

- Повно, повно, де Гіш, будь добрішим, я помирю тебе з нею; буваючи у неї частіше, ти побачиш, що вона зовсім не зла і дуже розумна.

- Ваша високість...

- Ти побачиш, що вона вміє приймати, як принцеса, і сміятися, як городянка; ти побачиш, що коли вона захоче, то години протікають, як хвилини. Де Гіш, друже мій, тобі потрібно змінити думку про мою дружину.

«Позитивно, - думав Манікан, - ось чоловік, якому ім'я його дружини принесе нещастя, і покійний цар Кандавл* був справжнім тигром порівняно з Його Високістю».

- Отже, - підсумував принц, - треба тобі пізнати її краще. Тільки мені доведеться показати тобі дорогу. Принцеса не схожа на інших, і тому не всякий знаходить доступ до її серця.

- Ваша високість...

- Не вперся, де Гіш, інакше ми посваримося, - сказав принц.

- Якщо він цього хоче, - шепнув Манікан на вухо де Гішу, - принеси йому задоволення.

- Ваша високість, - поклонився граф, - я підкоряюся.

- Для початку ми зробимо ось що, - продовжував принц, - сьогодні у принцеси карти; ти пообідаєш зі мною, і я тебе приведу до неї.

- Ваша високість, - запротестував де Гіш, - дозвольте мені відмовитися.

- Знову! Та це ж бунт!

- Учора принцеса занадто погано прийняла мене при всіх.

- Ось як! - засміявся принц.

- Так погано, що навіть не відповіла мені, коли я заговорив із нею; можливо, добре не мати самолюбства, але надто мало - це надто мало, як то кажуть.

- Графе, після обіду ти переодягнешся і зайдеш до мене, я буду тебе чекати.

- Раз ваша високість наказуєте...

- Наказую.

«Він не відчепиться, - подумав Манікан, - такі речі завжди особливо міцно сидять у голові чоловіків. Ах, чому Мольєр* не чув цього чоловіка? Він зобразив би його у віршах».

Розмовляючи так, принц і його двір повернулися в замок.

- До речі, - згадав де Гіш на порозі, - у мене є доручення до вашої високості.

- Передай твоє доручення.

- Пан де Бражелон поїхав до Лондона за наказом короля і просив мене засвідчити повагу вашій високості.

- Чудово, щасливої дороги віконту, я його дуже люблю. Йди ж одягатися, де Гіш, і повертайся до нас. А якщо ти не повернешся...

- Що тоді станеться, ваша високість?

- Відбудеться те, що я велю посадити тебе в Бастилію.

- Позитивно, - сказав зі сміхом де Гіш, - Його Високість принц повна протилежність її високості принцесі. Принцеса засилає мене у

вигнання, бо недолюблює мене, принц саджає до в'язниці, бо надто любить мене. Дякую, принцесо! Дякую, принцесо!

- Повно, повно, - зупинив його принц, - ти прекрасний друг і чудово знаєш, що я не можу обійтися без тебе. Повертайся швидше.

- Добре, але мені, своєю чергою, хочеться пококетувати, ваша високість.

- Та що ти!

- Я повернуся до вашої високості тільки за однієї умови.

- Якому?

- Я маю зробити послугу одному другу мого друга.

- Кому?

- Малікорну.

- Огидне ім'я!

- Він із честю носить його, ваша високість.

- Припустимо. Так що ж?

- Я повинен доставити пану Малікорну місце у вашої високості.

- Яке ж місце?

- Яке-небудь; ну, спостереження над чим-небудь.

- Чудово, це можна буде влаштувати. Учора я розрахував доглядача палацових покоїв.

- Нехай буде доглядачем палацових покоїв, ваша високість. А що йому доведеться робити?

- Нічого, тільки дивитися і доповідати.

- Внутрішня поліція?

- Саме так.

- О, це якнайкраще підходить Малікорну, - вставив Манікан.

- Ви знаєте того, про кого йдеться, пане Манікан? - звернувся до нього принц.

- Дуже близько, ваша високість. Це мій друг.

- А ваша думка?

- Моя думка, що у вашої високості ніколи не буде такого прекрасного доглядача палацових покоїв.

- А скільки дає ця посада? - запитав граф у принца.

- Не знаю, тільки мені завжди говорили, що, коли її займає відповідна людина, їй ціни немає.

- А що ви називаєте, принц, підходящою людиною?

- Само собою зрозуміло, людини розумної.

- У такому разі я думаю, що монсеньйор буде задоволений, тому що Малікорн розумний, як диявол.

- О, тоді це місце обійдеться мені дорого! - зі сміхом сказав принц. - Ти мені підносиш справжній подарунок, графе.

- Я так думаю, ваша високість.

- Гаразд. Скажи твоєму пану Мелікорну...

- Малікорну, ваша високість.

- Я ніколи не звикну до цього імені.

- Адже ви ж вимовляєте правильно Манікан, ваша високість.

- Що ж, можливо, з часом навчуся говорити Манікорн. Звичка мені допоможе.

- Говоріть, говоріть, ваша високість, ручаюся вам, що ваш інспектор палацових покоїв не образиться. У нього чудовий характер.

- У такому разі, дорогий де Гіш, повідомте йому, що його призначено... Ні, зачекайте...

- Що до вподоби вашій високості?

- Я хочу спочатку на нього подивитися. Якщо він такий же потворний, як його прізвище, я беру своє слово назад.

- Ваша високість знаєте його.

- Я?

- Звичайно. Ваша високість уже бачили його в королівському палаці; доказом може слугувати те, що я сам представив його вашій високості.

- Ах так, згадую... Чорт забирай, це чарівний малий!

- Я знав, що ваша високість повинні були помітити його.

- Так, так, так! Бачиш, де Гіш, ні я, ні моя дружина не хочемо, щоб у нас перед очима стирчали виродки. Моя дружина бере собі у фрейліни тільки гарненьких; я теж приймаю у свій почет тільки шляхетних дворян. Таким чином, розумієш, де Гіш, якщо в мене будуть діти, вони будуть натхненні красунями, а якщо будуть діти в моєї дружини, то їх буде складено за красивими зразками.

- Чудове міркування, ваша високість, - сказав Манікан, схвалюючи принца поглядом і тоном голосу.

Що стосується де Гіша, то він, імовірно, не знайшов міркування настільки блискучим, тому що висловив свою думку тільки нерішучим жестом. Манікан пішов повідомити Малікорну приємну новину.

Де Гіш із видимим незадоволенням пішов переодягатися.

Принц, наспівуючи, сміючись і поглядаючи в дзеркало, чекав обіду в тому настрої, який виправдовував приказку: «Щасливий, як принц».

CXXX. Розповідь наяди* і дріади

Після обіду всі в замку вбралися в парадні сукні.

Обідали зазвичай о п'ятій годині. Дамо мешканцям замку годину на обід і дві години на туалет. Кожен, отже, був готовий до восьмої години вечора.

У цей час почали збиратися біля принцеси. Адже як ми вже сказали, цього вечора приймала принцеса. А вечорів у принцеси ніхто не пропускав, бо вечори ці мали принаду, якої не могла надати своїм зібранням благочестива й доброчесна королева. На жаль, доброта менш цікава, ніж злий язик.

Однак поспішимо сказати, що для принцеси таке найменування не годилося.

Ця виняткова натура втілювала в собі занадто багато справжньої великодушності, благородних поривів і витончених думок, щоб її можна було назвати злою. Але принцеса володіла даром завзятості, нерідко фатальним для того, хто володіє ним, тому що людина з таким характером ламається там, де інша тільки зігнулася б; на відміну від покірної Марії-Терезії, вона хоробро зустрічала удари, що наносилися їй.

Її серце відбивало кожен напад, і, подібно до рухомої мішені під час гри в кільця, принцеса, якщо тільки не бувала оглушена одразу, відповідала ударом на удар нерозважливому, що наважився вступити в боротьбу з нею.

Чи була то злість або ж просто лукавство? Ми вважаємо багатими і сильними ті натури, які, подібно до древа пізнання, приносять одразу добро і зло, пускають подвійну, завжди квітучу, завжди плодоносну гілку; ті, хто прагне добра, вміють знаходити на ній добрий плід, а люди непотрібні й паразити помирають, поївши поганого плоду, що зовсім не погано.

Отже, принцеса, яка задумала бути другою, а може бути, навіть першою королевою, намагалася зробити свій дім приємним для всіх за допомогою бесід, зустрічей, надання кожному цілковитої свободи й можливості вставити своє слово, за умови, однак, щоб слово було влучним і гострим. І саме тому в принцеси говорили менше, ніж в інших місцях.

Принцеса не терпіла базік і жорстоко їм мстилася. Вона дозволяла їм говорити. Вона ненавиділа претензійність і навіть королю не прощала цього недоліку. Пиха була хворобою принца, і принцеса взяла на себе вкрай важке завдання вилікувати його.

Поетів, дотепних людей, вродливих жінок вона приймала як володарка салону - достатньо мрійлива, посеред усіх своїх пустощів, щоб примусити мріяти поетів; достатньо чарівна, щоб сяяти серед найперших красунь; досить дотепна, щоб найчудовіші люди слухали її із задоволенням.

Легко зрозуміти, що такі збори мали приваблювати до принцеси всіх; молодь стікалася на них натовпами. Коли король молодий, усі молоді при дворі.

Тому старі пані, ці вперті голови епохи регентства або минулого царювання, бурчали; але їхнє невдоволення зустрічали глузуванням, знущаючись над цими поважними особами, які довели дух панування до такої міри, що командували загонами солдатів під час воєн Фронди, щоб, як казала принцеса, зберегти хоч якусь владу над чоловіками.

Рівно о восьмій годині Її Високість увійшла з фрейлінами до великого салону і застала так кількох придворних, які чекали на неї вже понад десять хвилин. Серед цих найбільш завзятих гостей вона шукала

поглядом того, хто, на її думку, мав прийти першим. Вона не знайшла його.

Майже в ту саму мить, коли вона закінчувала цей огляд, доповіли про прихід принца.

Принц був чудовий. Всі коштовності кардинала Мазаріні, тобто, зрозуміло, ті з них, які міністрові волею-неволею довелося залишити, всі коштовності королеви-матері і навіть деякі з каміння дружини були вдягнені на ньому, тож Філіп сяяв, наче сонце.

За ним повільно йшов де Гіш в оксамитовому костюмі перлинно-сірого кольору, розшитому сріблом і прикрашеному блакитними стрічками; він майстерно напускав на себе розбитий вигляд. Костюм графа, крім того, був оздоблений тонким мереживом, яке не поступалося, мабуть, за красою коштовностям принца. Перо на його капелюсі було червоне.

У цьому вбранні де Гіш привертав до себе загальну увагу. Цікава блідість, деяка млосність погляду, матові руки під пишними мереживними манжетами, меланхолійна складка губ; словом, досить було поглянути на пана де Гіша, щоб визнати, що не багато французьких царедворців можуть потягатися з ним.

І ось принц, який мав домагання затьмарити зірку, якби зірка надумала змагатися з ним, був абсолютно відсунутий на другий план в очах усіх присутніх, які були хоча й мовчазними, але вельми суворими суддями.

Принцеса неуважно глянула на де Гіша, але яким би швидкоплинним не був цей погляд, він пофарбував його обличчя чарівним рум'янцем. Принцеса знайшла де Гіша вродливим і елегантним і майже перестала шкодувати, що зовсім було вже здобута перемога над королем вислизає від неї.

Отже, поза її волею, вся кров від серця прихлинула до її щік. Принц підійшов до неї з пихатим виглядом. Він не помітив рум'янцю принцеси, а якби й помітив, то не зрозумів би його справжньої причини.

- Принцеса, - сказав він, цілуючи руку дружини, - ось нещасний опальний вигнанець, за якого я наважуюся заступитися перед вами. Будь ласка, візьміть до уваги, що він належить до числа моїх найкращих друзів, і я дуже просив би вас надати йому гарний прийом.

- Який вигнанець, що за опальний? - перебила принцеса, озираючись навкруги і зупиняючи свій погляд на графі не довше, ніж на інших.

Настав момент пропустити вперед свого протеже. Принц відійшов убік і дав дорогу де Гішу, який із доволі похмурим виглядом підійшов до принцеси і шанобливо вклонився.

- Як? - запитала принцеса, вдаючи, ніби вона вкрай здивована. - Це граф де Гіш - нещасний вигнанець?

- Так, - підтвердив принц.

- Адже його тільки й бачиш тут, - сказала принцеса.

- Ах, принцесо, ви несправедливі, - поклонився принц.

- Я?

- Звісно. Вибачте бідолаху.

- Пробачити? За що ж мені прощати пана де Гіша?

- Поясни, будь ласка, де Гіш. За що ти хочеш отримати прощення? - запитав принц.

- На жаль, Її Високість прекрасно знає це, - лицемірно відповідав де Гіш.

- Ну, дайте ж йому руку, принцесо, - попросив Філіп.

- Якщо це приносить вам задоволення, принц.

І з рухом очей і плечей, який неможливо описати, принцеса простягнула свою руку молодому чоловікові, який притулився до неї губами.

Треба думати, що він довго не відривав їх і що принцеса не надто квапилася відняти руку, бо принц додав:

- Де Гіш зовсім не злий, принцесо, і, звісно, не вкусить вас.

Присутні скористалися цими словами, які були не бозна-як смішними, і голосно зареготали. Справді, становище було виняткове, і деякі добрі душі помітили це.

Принц усе ще насолоджувався враженням, яке справили його слова, коли доповіли про прихід короля.

Спробуємо описати вигляд салону в цей момент.

У середині зали, біля каміна, заставленого квітами, сиділа принцеса з фрейлінами, біля яких пурхали придворні. Інші групи влаштувалися у віконних нішах, немов загони гарнізону, розміщеного у баштах фортеці, і зі своїх укріплених пунктів ловили слова, вимовлені в оточенні прекрасної господині.

В одній з найближчих до каміна груп Малікорн, за кілька годин перед цим зведений Маніканом і де Гішем у ранг доглядача покоїв, Малікорн, офіцерський мундир якого був зшитий два місяці тому, виблискував позолотою і засліплював цим сяйвом так само, як і вогнем своїх поглядів, Монтале, що сиділа ліворуч від принцеси.

Принцеса розмовляла з мадемуазель де Шатильон і мадемуазель де Крекі, своїми сусідками, і час від часу кидала кілька слів принцу, який негайно знітився, щойно пролунав вигук:

- Король!

Мадемуазель де Лавальєр, як і Монтале, сиділа зліва від принцеси і була передостанньою в ряді фрейлін; праворуч від неї містилася мадемуазель де Тонне-Шарант. Вона перебувала, отже, у становищі новобранців, яких розташовують між випробуваними й обстріляними солдатами.

Підкріплена в такий спосіб двома подругами, Лавальєр, - чи то через те, що вона була засмучена від'їздом Рауля, чи то через те, що в неї не минуло хвилювання через нещодавні події, завдяки яким її ім'я стало популярним у придворному світі, - Лавальєр затуляла віялом свої дещо

почервонілі очі, начебто з великою увагою прислухаючись до слів, які нашіптували їй Монтале й Атенаїс то в одне, то в інше вухо.

Коли прозвучало ім'я короля, усе в залі заворушилося, заговорило.

Принцеса, як господиня будинку, встала, щоб прийняти царственого гостя; однак, піднімаючись із місця, вона, незважаючи на свою заклопотаність, кинула погляд ліворуч, і цей погляд, який самовпевнений де Гіш сприйняв як власну думку, зупинився на Лавальєр, яка негайно ж спалахнула від внутрішнього хвилювання.

Король підійшов до центральної групи, усі присутні поспішили до нього. Усі голови схилилися перед його величністю, жінки зігнулися, немов тендітні пишні лілії перед царем Аквілоном*. Цього вечора в Людовіку не було нічого неприступного, можна навіть сказати, нічого царственого, крім його молодості та краси.

Радісний настрій короля пожвавив усіх присутніх; кожен сповнився впевненості, що проведе чарівний вечір, хоча б уже тому, що його величність збирався веселитися у принцеси.

Якщо хто міг зрівнятися з королем за своєю веселістю і гарним настроєм, то, звісно, весь рожевий пан де Сент-Еньян: у рожевому костюмі, з рожевим обличчям, з рожевими стрічками і, головне, з рожевими думками; а думок цього вечора у пана де Сент-Еньяна було багато.

Ці думки, що бродили в його голові, розквітли особливо пишно, коли він помітив, що мадемуазель де Тонне-Шарант була так само, як і він, у рожевому. Ми не хочемо, однак, сказати, ніби хитрий царедворець не знав заздалегідь, що прекрасна Атенаїс обере сьогодні рожеву сукню: він досконало володів мистецтвом примусити кравця чи покоївку пробовкмачити про плани пані.

Він послав мадемуазель Атенаїс стільки смертоносних поглядів, скільки в нього було бантів на камзолі та черевиках, іншими словами - незліченну кількість.

Коли король закінчив своє привітання принцесі і запросив її знову сісти, коло негайно зімкнулося.

Людовик почав розпитувати принца про купання; весь час поглядаючи на дам, він розповів, що поети зображають у віршах галантну розвагу - купання у Вальвене - і що особливо один з них, пан Лоре*, мабуть, удостоївся честі бути повіреним якоїсь річкової німфи - стільки в його віршах правди.

Багато дам вважали своїм обов'язком почервоніти.

Скориставшись цією хвилиною, король вирішив уважно озирнутися навкруги; одна Монтале зніяковіла не настільки, щоб відвести очі від короля, і побачила, що його величність пожирає поглядом мадемуазель де Лавальєр.

Сміливість цієї фрейліни, на ім'я Монтале, змусила короля дещо змінити позицію, і це врятувало, таким чином, Луїзу де Лавальєр від відповідного вогню, який, можливо, викликав би в неї цей пильний

погляд. Принцеса заволоділа Людовіком, засипавши його градом запитань, а ніхто у світі не вмів так розпитувати, як вона.

Однак король хотів зробити розмову спільною і з цією метою подвоїв дотепність і люб'язність.

Принцеса жадала компліментів і вирішила будь-що-будь вирвати їх з вуст короля; вона звернулася до нього з такими словами:

- Пане государе, ваша величність знає все, що відбувається в його королівстві, і тому йому мають бути заздалегідь відомі вірші, підказані панові Лорі цією німфою. Можливо, ваша величність зволить повідомити їх нам?

- Принцесо, - відповів король із вишуканою люб'язністю, - я не наважуюся... Мені здається, що саме вас збентежили б деякі подробиці... Але де Сент-Еньян розповідає непогано і відмінно запам'ятовує вірші, а чого не запам'ятав, імпровізує. Запевняю вас, це великий поет.

Виведений на сцену де Сент-Еньян змушений був постати в найбільш невигідному для нього світлі. На жаль для принцеси, він думав тільки про власні справи, і замість того, щоб обсипати її компліментами, на які вона з таким нетерпінням чекала, він вирішив сам трохи похвалитися своїм щастям.

Отже, кинувши сотий погляд на прекрасну Атенаїс, яка застосовувала на практиці висловлену нею напередодні теорію, тобто не привертала уваги до свого обожнювача, граф сказав:

- Ваша високість, звичайно, вибачте, якщо я погано запам'ятав вірші, продиктовані німфою пану Лорі; там, де король нічого не запам'ятав, що міг запам'ятати я, жалюгідний смертний?

Принцеса не особливо прихильно сприйняла це заперечення царедворця.

- Ах, принцесо, - додав де Сент-Еньян, - нині справа не в тому, що говорять німфи прісних вод. Право, можна подумати, що в прозорій стихії не відбувається більше нічого цікавого. Великі події відбуваються на суші, принцесо. Ось про те, що відбувається на суші, принцесо, ходить стільки розповідей...

- Що ж таке відбувається на суші? - запитала принцеса.

- Про це потрібно запитати у дріад, - відповів граф, - дріади мешкають у лісах, як відомо вашій високості.

- Я знаю навіть, що вони за природою дуже балакучі, пане де Сент-Еньян.

- Так, принцесо. Але коли вони говорять тільки милі речі, було б недобре засуджувати їх за балакучість.

- То вони розповідають милі речі? - недбало запитала принцеса. - Право, графе, ви дражните мою цікавість, і на місці короля я зараз же зажадала б від вас розповісти ті милі речі, які базікають пані дріади, бо, мабуть, ви один розумієте їхню говірку.

- Я весь до послуг його величності, - жваво відповів граф.

- Він розуміє мову дріад, - сказав принц. - Щасливчик цей де Сент-Еньян!

- Не гірше французької, ваша високість.

- Ми вас слухаємо, графе, - звернулася принцеса до де Сент-Еньяна.

Король відчув замішання; без жодного сумніву, його повірений міг поставити його в скрутне становище.

Він ясно бачив це за загальною увагою, збудженою передмовою де Сент-Еньяна і поведінкою принцеси. Навіть найстриманіші люди, здавалося, готові були ловити на льоту слова графа.

У залі закашляли, підсунулися ближче, стали скоса поглядати в бік фрейлін, а ті, щоб з більшою твердістю і невимушеністю винести ці інквізиторські погляди, старанно замахали віялами і стали в позу дуелянтів, готових витримати вогонь супротивника.

Тогочасне суспільство настільки звикло до дотепних словесних змагань і делікатних розповідей, що в той момент, коли сучасний салон зачув би скандал, розголос, трагедію і з переляку розбігся б, гості принцеси, навпаки, розташувалися зручніше, щоб не проґавити жодного слова, жодного жесту з комедії, яку склав для них пан де Сент-Еньян, знаючи, що, хоч би якими були її стиль та інтрига, розв'язка буде благополучна й дотепна.

Граф мав репутацію чемної людини і чудового оповідача. Отже, посеред глибокої тиші, яка налякала б усякого, тільки не його, граф сміливо почав свою розповідь.

- Принцесо, король дозволить мені звернутися насамперед до вашої високості, яка виявила найбільший інтерес до моїх слів, тож я матиму честь повідомити вашій високості, що дріади охочіше за все мешкають у дуплах дубів, і оскільки самі вони дуже гарні, то обирають найгарніші дерева, тобто найбільші та найгалузливіші.

Під час цього вступу, який дуже прозоро натякав на горезвісну сцену біля королівського дуба минулої ночі, серця слухачів так сильно забилися від радості або тривоги, що якби не був у де Сент-Еньян звучний і сильний голос, вони б заглушили його.

- Дріади, мабуть, водяться у Фонтенбло, - абсолютно спокійним тоном сказала принцеса, - тому що ніколи в житті я не бачила красивіших дубів, ніж у королівському парку.

Вимовляючи ці слова, принцеса послала в бік де Гіша погляд, на який той не міг би поскаржитися, як на попередній, що ще зберігав, як ми сказали, відтінок деякої недбалості, дуже обтяжливої для його люблячого серця.

- Я збирався розповісти вашій високості саме про Фонтенбло, - підтвердив де Сент-Еньян, - тому що дріада, про яку йдеться, мешкає в парку замку його величності.

Дія почалася; тепер ні для оповідача, ні для слухачів відступу не було.

- Послухаємо, - погодилася принцеса, - мені здається, ваша повість буде не тільки чарівна, як народна казка, а й виявиться ще й цікавою, як цілком сучасна хроніка.

- Я маю почати з початку, - сказав граф. - Отже, у Фонтенбло в одній гарній хатині живуть пастухи. Один із них називається Тірсіс*, і йому належать дуже багаті володіння, отримані ним у спадок від батьків. Тірсіс молодий і красивий і має славу першого з пастухів в окрузі. Його позитивно можна назвати королем.

Пролунав легкий схвальний шепіт, і де Сент-Еньян продовжував:

- Сила Тірсіса дорівнює його мудрості; на полюванні ніхто не може змагатися з ним у спритності, ніхто не проявляє стільки мудрості в порадах. Чи керує він конем на прекрасних рівнинах своїх володінь, чи керує іграми слухняних йому пастухів, здається, ніби бачиш бога Марса, що потрясає списом на полях Фракії, або, точніше, Аполлона, бога світла, що розсипає над землею вогняні стріли.

Кожен зрозуміє, що цей алегоричний портрет короля був непоганим вступом. Тож слухачі не залишилися байдужими до нього й вибухнули гучними аплодисментами; не залишився байдужим і сам король, котрий дуже любив тонку похвалу, але ніколи не висловлював незадоволення й у тих випадках, коли вона бувала явно перебільшеною. Де Сент-Еньян говорив:

- Не тільки завдяки войовничим іграм, пані пані, пастух Тірсіс здобув собі славу короля пастухів.

- Пастухів Фонтенбло, - додав король, посміхаючись принцесі.

- О, - вигукнула вона, - Фонтенбло довільно вибрано поетом; я сказала б: пастухів усього світу.

Король забув свою роль безпристрасного слухача і вклонився.

- І чесноти цього короля пастухів виблискують особливо яскраво в товаристві красунь, - продовжував де Сент-Еньян посеред улесливого шепоту. - Розум у нього витончений, а серце чисте; він уміє сказати комплімент з незвичайною приємністю, він уміє любити зі скромністю, яка обіцяє переможеним щасливицям найзавиднішу долю. Усе оточене таємницею і зворушливою увагою. Хто бачив Тірсіса і чув його, не може його не любити, а хто любить його і коханий Тірсісом, той знайшов щастя.

Де Сент-Еньян зробив паузу; він смакував сказані ним компліменти, і яким би потворно перебільшеним не був цей портрет, він усе-таки деяким сподобався, особливо тим, хто був щиро переконаний у достоїнствах пастуха Тірсіса. Принцеса попросила оповідача продовжувати.

- У Тірсіса, - розповідав граф, - був вірний товариш, або, точніше, відданий слуга, якого звуть... Амінтас.

- Тепер намалюйте нам портрет цього Амінтаса, - з лукавою посмішкою перебила принцеса, - ви такий прекрасний художник, пане де Сент-Еньян...

- Принцеса...

- Ах, графе, будь ласка, не приносьте в жертву цього бідного Амінтаса; я ніколи не пробачу вам цього.

- Принцеса, Амінтас занадто незначний порівняно з Тірсісом для того, щоб тут можлива була якась паралель. Деякі друзі схожі на тих слуг давнини, які просили живцем ховати себе біля ніг своїх панів. Місце Амінтаса біля ніг Тірсіса; він нічого більше не просить, і якщо іноді славний герой...

- Славний пастух, хочете ви сказати? - запитала принцеса, удавано дорікаючи пану де Сент-Еньяну.

- Ваша високість має рацію, я помилився, - відповів придворний, - отже, якщо пастух Тірсіс робить інколи Амінтасу честь, називаючи його своїм другом і відкриваючи йому серце, то це виняткова милість, яку останній приймає як невимовне блаженство.

- Усе це, - перебила принцеса, - малює нам цілковиту відданість Амінтаса Тірсісу, але ж у нас немає портрета Амінтаса. Графе, не лестіть йому, якщо завгодно, намалюйте його нам; я хочу бачити Амінтаса.

Де Сент-Еньян підкорився, низько вклонившись невістці його величності.

- Амінтас, - сказав він, - трохи старший за Тірсіса; цей пастух не цілком знедолений природою; кажуть навіть, що музи посміхнулися при його народженні, як Геба* посміхається молодості. Він не має претензії блищати; йому тільки хочеться бути коханим, і, можливо, якби його впізнали добряче, він не виявився б негідним любові.

Цю останню фразу, підкріплену вбивчим поглядом, було звернено прямо до мадемуазель де Тонне-Шарант, яка, не здригнувшись, витримала атаку.

Однак скромність і тонкість натяку справили гарне враження; Амінтас потиснув його плоди у вигляді оплесків; навіть голова самого Тірсіса доброзичливо кивнула на знак згоди.

- Одного вечора, - продовжував де Сент-Еньян, - Тірсіс і Амінтас прогулювалися лісом, розмовляючи про свої любовні страждання. Зауважте, пані, що це вже розповідь дріади, бо як інакше можна було дізнатися про те, про що розмовляли Тірсіс і Амінтас, двоє найскромніших і найстриманіших пастухів на землі? Отже, вони увійшли в найгустішу частину лісу, щоб усамітнитися й без перешкод повірити одне одному свої прикрощі, аж раптом звуки голосів вразили їхній слух.

- Ах, ах! - пролунали вигуки. - Це дуже цікаво.

Тут принцеса, подібно до пильного генерала, який робить огляд своєї армії, поглядом змусила підтягнутися Монтале і де Тонне-Шарант, які вже знемагали під тягарем цих занадто прозорих натяків.

- Ці мелодійні голоси, - знову почав де Сент-Еньян, - належали кільком пастушкам, які, зі свого боку, бажали насолодитися свіжістю

лісу і, знаючи, що ця частина його відокремлена, майже недоступна, зібралися там, щоб обмінятися думками про вівчарню.

Гучний вибух реготу, ледве помітна посмішка короля, який глянув на де Тонне-Шарант, - такий був результат останньої фрази де Сент-Еньяна.

- Дріада запевняє, - продовжував де Сент-Еньян, - що пастушок було три, і що всі вони були молоді та вродливі.

- Їх звали? - спокійно вимовила принцеса.

- Як їх звали? - перепитав де Сент-Еньян, ніби обурений цією нескромністю.

- Ну так. Своїх пастухів ви назвали Тірсіс і Амінтас; назвіть же якось пастушок.

- О, принцесо, я не автор, не трувер, як казали колись; я просто переказую те, що повідомила дріада.

- Як же ваша дріада називала цих пастушок? Яка у вас неслухняна пам'ять! Хіба ця дріада в сварці з богинею Мнемозиною*?

- Принцеса, цих пастушок... але пам'ятайте, що викривати імена жінок - злочин!

- За яке жінка прощає вас, графе, за умови, щоб ви відкрили нам імена пастушок.

- Вони називалися: Філіс, Амаріліс і Галатея.

- Нарешті! Варто було чекати так довго, щоб ви їх назвали, - сказала принцеса, - це чарівні імена. Тепер їхні портрети?

Де Сент-Еньян знову поморщився.

- О, будь ласка, графе, по порядку! - попросила принцеса. - Чи не правда, государю, нам потрібні портрети пастушок?

Король, який очікував цієї наполегливості і вже відчував деяку тривогу, не вважав за потрібне дражнити таку небезпечну допитувачку. Крім того, він думав, що де Сент-Еньян, малюючи портрети, зуміє знайти кілька тонких штрихів, і вони справлять сприятливе враження на ту слухачку, яку його величності хотілося полонити. З такою надією і з такими побоюваннями Людовик дозволив де Сент-Еньяну накидати портрети пастушок Філіс, Амаріліс і Галатеї.

- Добре, - погодився де Сент-Еньян із виглядом людини, яка наважилася.

І він почав.

CXXXI. Закінчення розповіді наяди і дріади

- Філіс, - зітхнув де Сент-Еньян, кидаючи зухвалий погляд на Монтале з виглядом учителя фехтування, який пропонує гідному супротивникові зайняти оборонну позицію, - Філіс не брюнетка й не блондинка, не велика на зріст і не мала, не холодна й не захоплена; незважаючи на те, що вона пастушка, Філіс розумна, як принцеса, і кокетлива, як демон.

Зір у неї чудовий, і серце бажає заволодіти всім, що охоплює її погляд. Вона схожа на пташку, яка вічно щебече і то спускається на галявину, то ганяється за метеликом, то сідає на верхівку дерева і шле звідти виклик усім птахівникам, немов би запрошуючи їх або залізти на дерево, щоб спіймати її руками, або заманити на землю, у свої тенета.

Портрет був до того вірним, що всі очі звернулися на Монтале, яка уважно слухала пана де Сент-Еньяна, наче йшлося про когось зовсім стороннього.

- Це все, пане де Сент-Еньян? - запитала принцеса.

- Це тільки ескіз, ваша високість. Про Філіс можна було б сказати ще багато чого. Але боюся виснажити терпіння вашої високості або образити скромність пастушки, а тому переходжу до її подруги Амаріліс.

- Добре, - погодилася принцеса, - переходьте до Амаріліс, пане де Сент-Еньян, ми вас слухаємо.

- Амаріліс найстарша з трьох, і, однак, - поспішив додати де Сент-Еньян, - цій зрілій особі ще немає двадцяти років.

Брови мадемуазель де Тонне-Шарант, які насупилися було на початку розповіді де Сент-Еньяна, розгладилися, і вона посміхнулася.

- Вона висока, у неї розкішне волосся, зачесане, як у грецьких статуй, хода в неї велична, рухи горді, тож вона радше схожа на богиню, ніж на просту смертну, і найбільше на Діану-мисливицю, з тією тільки різницею, що жорстока пастушка, викравши одного разу сагайдак Амура, коли цей бідолашний малятко спав у рожевому кущі, тепер спрямовує свої стріли не на мешканців лісу, а безжалісно пускає їх у всіх бідних пастухів, що наближаються до неї на відстань пострілу й погляду.

- О, яка зла пастушка! - сказала принцеса. - Невже вона ніколи не вколеться жодною зі стріл, які вона так безжально розсипає направо і наліво?

- Усі пастухи сподіваються на це, - зітхнув де Сент-Еньян.

- Особливо пастух Амінтас, чи не так? - усміхнулася принцеса.

- Пастух Амінтас такий боязкий, - продовжував де Сент-Еньян із найсмиреннішим виглядом, - що якщо в ньому і живе ця надія, то він нікому її не довіряє і зберігає її в самій глибині свого серця.

Схвальний шепіт був відповіддю на цю характеристику пастуха.

- А Галатея? - запитала принцеса. - Я з нетерпінням чекаю, коли ваша вправна рука закінчить портрет, не дописаний Вергілієм.

- Принцеса, - відповів де Сент-Еньян, - ваш покірний слуга нікчемний як поет порівняно з великим Вергілієм Мароном, проте, підбадьорений вашим наказом, я докладу всіх зусиль.

- Ми слухаємо, - повторила принцеса.

Сент-Еньян виставив ногу, підняв руку і заговорив:

- Біла, як молоко, золотиста, як колос, вона розливає в повітрі аромат свого білявого волосся. І тоді запитуєш себе, чи не красуня це Європа*, яка вселила любов Юпітеру, граючи з подругами на квітучому лузі. З її очей, блакитних, як небесна блакить у найпрекрасніші літні дні, струмує ніжне полум'я; мрійливість живить його, любов марнує. Коли вона хмурить брови або схиляє обличчя до землі, сонце на знак смутку закривається хмарою. Натомість, коли вона посміхається, уся природа оживає і птахи, що замовкли на мить, знов починають виспівувати свої пісні серед гілок.

- Галатея, - так підсумував де Сент-Еньян, - найдостойніша обожнювання всього світу: і якщо коли-небудь вона подарує комусь своє серце, щасливий буде смертний, якого її дівоче кохання забажає перетворити на божество.

Принцеса, слухаючи цей опис, як і всі, лише схвалювала найпоетичніші місця легким кивком голови; але неможливо було сказати, чи слугували ці похвали таланту оповідача, чи підтверджували схожість портрета з оригіналом.

Бачачи, що принцеса не захоплюється відкрито, ніхто зі слухачів не наважився аплодувати, навіть принц, який у глибині душі знаходив, що де Сент-Еньян занадто довго зупиняється на портретах пастушок, і дещо побіжно накидав портрети пастухів.

Суспільство, здавалося, застигло.

Де Сент-Еньян, який виснажив усю свою риторику і всю палітру на портрет Галатеї, очікував, що після сприятливого приймання інших описів тепер пролунає грім оплесків. Не почувши їх, він був приголомшений ще більше, ніж король і всі присутні.

Протягом кількох миттєвостей панувало мовчання, його порушила принцеса, запитавши:

- Господарю, яка думка вашої величності про ці три портрети?

Король спробував виручити де Сент-Еньяна, не компрометуючи себе.

- По-моєму, чудово вийшла Амаріліс, - сказав він.

- А я віддаю перевагу Філіс, - відгукнувся принц, - це славна німфа, скоріше добрий малий.

І всі розсміялися.

Цього разу погляди були такі безцеремонні, що Монтале відчула, як до обличчя її підступає яскрава фарба.

- Отже, - продовжувала принцеса, - ці пастушки говорили?

Але де Сент-Еньян, самолюбство якого було уражене, не міг витримати атаки свіжих сил.

- Принцесо, - спробував він закінчити свою повість, - ці пастушки зізнавалися одна одній у своїх схильностях.

- Продовжуйте, продовжуйте, пане де Сент-Еньян, ви невичерпне джерело пасторальної поезії, - сказала принцеса з люб'язною посмішкою, яка повернула оповідачеві впевненість у собі.

- Вони говорили, що кохання не таїть у собі небезпеки, але що відсутність кохання - смерть для серця.

- Який же вони вивели звідси висновок? - поцікавилася принцеса.

- Вони вивели звідси висновок, що потрібно любити.

- Чудово. Вони ставили якісь умови?

- Так, свободу вибору, - відповів де Сент-Еньян. - Мушу додати - це каже дріада, - що одна з пастушок, здається Амаріліс, навіть висловилася проти кохання, а тим часом вона не заперечувала, що в її серце проник образ одного пастуха.

- Амінтаса чи Тірсіса?

- Амінтаса, ваша високість, - скромно промовив де Сент-Еньян. - Тоді Галатея, лагідна Галатея з чистими очима, відповіла, що ні Амінтас, ні Альфісбей, ні Тітір і взагалі ніхто з найкрасивіших пастухів цієї країни не може зрівнятися з Тірсісом, що Тірсіс затьмарює всіх людей, як дуб затьмарює своєю величністю всі дерева, а лілія своєю пишністю всі квіти. Словом, вона намалювала такий портрет Тірсіса, що навіть Тірсіс, який слухав її, незважаючи на всю свою велич, ймовірно, відчув себе задоволеним. Таким чином, Тірсіс і Амінтас були відокремлені Амаріліс і Галатеєю. Отже, таємниця двох сердець відкрилася в темряві ночі в густій гущавині лісу.

Ось, ваша високість, те, що розповіла мені дріада, якій відомо все, що коїться в густій траві й дуплах дубів: відома любов птахів, зрозумілий сенс їхніх пісень, і язик вітру серед гілок, і дзижчання золотих і смарагдових комах у пелюстках диких квітів; вона повідала мені все це, і я тільки повторюю її слова.

- Отже, ви закінчили, чи не так, пане де Сент-Еньян? - запитала принцеса з посмішкою, що викликала у короля трепет.

- Так, закінчив, принцесо, - відповів пан де Сент-Еньян, - і вважатиму себе щасливим, якщо дізнаюся, що мені вдалося розважити вашу високість упродовж кількох хвилин.

- Хвилини ці пролетіли непомітно, - посміхнулася йому принцеса, - тому що ви чудово розповіли все, що чули. Але, дорогий де Сент-Еньян, на жаль, ви отримали ваші відомості тільки від однієї дріади, чи не так?

- Так, ваша високість, зізнаюся, тільки від однієї.

- І, отже, не удостоїли своєю увагою маленьку наяду, яка трималася зовсім непомітно, а знала набагато більше, ніж ваша дріада, дорогий графе.

- Наяда? - повторили кілька голосів, які почали підозрювати, що в розповіді буде продовження.

- Так, наяда. Вона була біля дуба, про який ви говорите і який називається королівським - наскільки мені відомо. Чи не так, пане де Сент-Еньян?

Сент-Еньян і король переглянулися.

- Так, принцесо, - відповів де Сент-Еньян.

- Так от, біля цього дуба дзюрчить струмочок серед незабудок і маргариток.

- Мені здається, що принцеса має рацію, - сказав король, який із занепокоєнням стежив за кожним рухом губ своєї невістки.

- Ручаюся вам, що там є струмочок, - запевнила принцеса, - і доказом служить те, що наяда, яка живе в ньому, зупинила мене, коли я проходила повз.

- Не може бути! - вигукнув де Сент-Еньян.

- Так, - продовжувала принцеса, - зупинила і повідомила мені багато чого, що пан де Сент-Еньян пропустив у своїй розповіді.

- Ах, поділіться з нами, будь ласка! - попросив принц. - Ви так чарівно розповідаєте.

Принцеса відповіла поклоном на цей подружній комплімент.

- У моїй історії не буде поезії графа і його таланту описувати подробиці.

- Але вас слухатимуть із таким самим інтересом, - сказав король, який відчув щось вороже в голосі невістки.

- Утім, - продовжувала принцеса, - я говорю від імені цієї бідної маленької наяди, найчарівнішої з усіх напівбогинь, яких я коли-небудь зустрічала. Під час своєї розповіді вона стільки сміялася, що в силу медичної аксіоми: «Сміх заразливий», прошу у вас дозволу теж трохи посміятися, пригадуючи її слова.

Король і де Сент-Еньян, які помітили, що за цими словами багато хто повеселішав, перезирнулися, запитуючи один одного поглядом, чи не криється тут якась змова.

Але принцеса твердо вирішила торкнутися ножем рани, а тому з наївним, тобто найнебезпечнішим, виглядом сказала:

- Отже, я йшла повз струмок і знаходила багато квітів, які тільки-но розпустилися; значить, Філіс, Амариліс і Галатея, а також усі ваші пастушки, напевно, пройшли цією дорогою переді мною.

Король закусив губи. Розповідь ставала дедалі загрозливішою.

- Моя маленька наяда, - продовжувала принцеса, - відпочивала, лежачи на дні струмка; коли вона підпливла до мене й зачепила мене за поділ сукні, я не захотіла погано поставитися до неї, тим паче, що божество, навіть другорядне, усе-таки вище за смертну принцесу. Отже, я обійшлася з наядою привітно, і ось що вона сказала мені, заливаючись сміхом: «Уявіть собі, принцесо...» Ви розумієте, государе, це говорить наяда.

Король кивнув на знак згоди; принцеса заговорила знову:

- «Уявіть собі, принцесо, береги мого струмка були свідками вельми кумедного видовища. Два допитливих пастухи, допитливих до настирливості, стали жертвою кумедної містифікації з боку трьох німф або трьох пастушок...» Вибачте, я не пам'ятаю, як вона сказала: німфи чи пастушки. Але це не важливо, чи не так?

Під час цієї передмови король помітно почервонів, а де Сент-Еньян, втративши всяке самовладання, неспокійно витріщив очі.

- «Двоє пастухів, - розповідала, так само сміючись, моя наяда, - пішли слідами трьох дівчат...» Ні, я хочу сказати - трьох німф, тобто, вибачте, трьох пастушок. Це не завжди розсудливо, це може стиснути тих, за ким ідеш слідом. Я звертаюся до всіх присутніх дам і впевнена, що жодна з них не сперечатиметься зі мною.

Король, дуже стурбований тим, що буде далі, просив її продовжувати.

- «Але пастушки, - говорила моя наяда, - бачили, як Тірсіс і Амінтас прослизнули в ліс; місяць допоміг упізнати їх крізь дерева...» Ви смієтеся, - перервала свою розповідь принцеса. - Зачекайте, зачекайте, ви ще не дослухали до кінця.

Король зблід; де Сент-Еньян витер спітніле чоло. У групах дам почувся заглушений сміх і перешіптування.

- «Пастушки, як я сказала, помітивши нескромних пастухів, сіли біля королівського дуба, і коли ці непрохані свідки підійшли на таку відстань, що могли почути кожне слово пастушок, ті найбезневиннішим чином почали вимовляти палкі зізнання, слова яких завдяки самолюбству, притаманному всім чоловікам, і навіть найчутливішим пастухам, здалися двом слухачам солодкими, як мед».

При цих фразах, які суспільство не могло слухати без сміху, в очах короля блиснула блискавка. А Сент-Еньян опустив голову і вибухом реготу приховав свою глибоку досаду.

- Чесне слово, чарівний жарт, - промовив король, випрямляючись на повний зріст, - і ви, принцесо, розповіли його не менш чарівно; але чи правильно ви зрозуміли свою наяду?

- Адже запевняє ж граф, що він добре зрозумів мову дріад, - жваво відпарувала принцеса.

- Без сумніву, - сказав король. - Але ви знаєте, у графа є слабкість: він мітить в Академію і з цією метою вивчив багато речей, які, на щастя, невідомі вам, і дуже може бути, що мова річкової німфи належить до числа не освоєних вами предметів.

- Ви розумієте, государе, - відповіла принцеса, - що в подібних речах не довіряєш самій тільки собі; слух жінки не можна назвати непогрішним, сказав святий Августин; ось чому я побажала підкріпити себе іншими свідченнями, і так як моя наяда, будучи богинею, - поліглот... адже так кажуть, пане де Сент-Еньян?

- Так, ваша високість, - кивнув зовсім розгублений де Сент-Еньян.

- Так ось, оскільки моя наяда, - продовжувала принцеса, - поліглот і спочатку заговорила зі мною англійською, то я побоялася, як ви кажете, що погано зрозумію її, і веліла покликати мадемуазель де Монтале, де Тонне-Шарант і де Лавальєр, попросивши наяду повторити при них по-французьки те, що вона розповіла мені по-англійськи.

- І вона погодилася? - запитав король.

- О, на світі немає істоти більш люб'язної!.. Так, государю, вона все повторила, слово в слово. Отже, не залишається жодних сумнівів. Чи не так, пані, - звернулася принцеса до лівого флангу своєї могутньої армії, - адже вірно, наяда говорила саме те, що я розповідаю, і я анітрохи не спотворила істини Філіс... вибачте, я помилилася, мадемуазель Ора де Монтале, це правда?

- Абсолютна правда, принцесо! - чітко промовила мадемуазель де Монтале.

- Це правда, мадемуазель де Тонне-Шарант?

- Справжня правда! - відповідала Атенаїс не менш твердо, але не так виразно.

- А ви що скажете, Лавальєр? - запитала принцеса.

Бідна дівчина відчувала спрямований на неї пекучий погляд короля; вона не наважувалася заперечувати, не наважувалася брехати і на знак покори опустила голову. Однак ця голова більше не піднялася. Луїзу льодував холод більш болісний, ніж холод смерті.

Це потрійне свідчення придушило короля. А Сент-Еньян так навіть не намагався приховати свого відчаю і, не усвідомлюючи, що він говорить, лепетав:

- Чудовий жарт! Чудово розіграний, пані пастушки!

- Справедливе покарання за цікавість, - хрипло сказав король. - Скажіть, хто, після покарання, що спіткало Тірсіса й Амінтаса, наважиться проникнути в схованки серця пастушок? Звісно, не я... А ви, панове?

- І не ми, - хором повторила група придворних.

Принцеса тріумфувала, побачивши цю досаду короля; вона насолоджувалася, думаючи, що її розповідь послужить розв'язкою всієї цієї історії.

А принц, якого розсмішили обидві розповіді, хоча він у них нічого не зрозумів, повернувся до де Гіша і запитав:

- Що ж ти, графе, мовчиш? Невже тобі нічого сказати? Можливо, ти шкодуєш панів Тірсіса й Амінтаса?

- Шкодую від усієї душі, - відповів де Гіш, - воістину, кохання така солодка химера, що, втрачаючи його, втрачаєш більше, ніж життя. Тому, якщо два пастухи вважали себе коханими і якщо вони були щасливі і раптом, замість щастя, зустріли не тільки порожнечу, подібну до смерті, а ще й глузування над почуттям, що в тисячу разів гірше за смерть... якщо так, то я скажу, що Тірсіс і Амінтас - найнещасніші з усіх смертних.

- І ви маєте рацію, пане де Гіш, - погодився король, - бо смерть - жорстока кара за маленьку цікавість.

- Отже, розповідь моєї наяди не сподобалася королю? - наївно запитала принцеса.

- Будьте спокійні, принцесо, - сказав Людовик, взявши її за руку, - ваша наяда тим більше сподобалася мені, що вона була правдива, і її розповідь, мушу зізнатися, підтверджена неспростовними доказами.

І з цими словами він кинув на Лавальєр погляд, значення якого ніхто не міг би точно визначити, починаючи з Сократа і закінчуючи Монтенем*.

Цей погляд і ці слова остаточно знищили нещасну дівчину, яка, впавши на плече Монтале, здавалося, втратила свідомість.

Король встав, не звернувши уваги на цю маленьку пригоду, якої, втім, ніхто й не помітив; проти свого звичаю (зазвичай король сидів найдовше в принцеси), він попрощався з гостями й вирушив до своїх апартаментів.

Де Сент-Еньян пішов за ним. Наскільки він був веселий, входячи до принцеси, настільки він тепер був занурений у відчай.

Мадемуазель де Тонне-Шарант, не така чутлива, як Лавальєр, не злякалася і непритомно не падала.

CXXXII. Королівська психологія

Король швидко увійшов у свої апартаменти.

Можливо, Людовик XIV крокував так швидко, щоб не похитнутися. Він залишав за собою ніби слід таємничої печалі.

Усі помітили веселість короля під час появи його в принцеси, і всі цьому зраділи, але ніхто, імовірно, не зрозумів її істинного сенсу; навпаки, причина цього схвильованого, бурхливого відходу була зрозуміла кожному, або принаймні всі вважали, що зрозуміти її неважко.

Легковажність принцеси, її жарти, дещо різкуваті для образливого характеру, особливо якщо таким характером володіє король; надто фамільярне поводження з королем, як зі звичайним смертним, - ось які причини, на думку гостей, спричинили поспішне й несподіване залишення Людовика XIV.

Принцеса була більш проникліва, але й вона спочатку точно так само пояснила поведінку короля. З неї було досить вколоти трохи самолюбство того, хто, надто швидко забувши взяті на себе зобов'язання, мабуть, без жодної причини нехтував плодами найблагороднішої та найславетнішої своєї перемоги.

За такого стану речей принцеса вважала за потрібне показати королю різницю між коханням у високих сферах і маленькою пристрастю, придатною хіба для провінційного дворянчика.

Віддаючись високому коханню, відчуваючи його царствену силу і всемогутність, підкоряючись певною мірою його етикету і домаганням, король не тільки не принижував себе, а знаходив у ньому спокій, упевненість, таємничість і загальну повагу.

Опускаючись же до любовної інтриги з простою фрейліною, він зустріне, навпаки, навіть у своїх найостанніших підданих осуд і глузування. Він втратить свою непогрішність і недосяжність. Спустившись у царину сірої буденщини, він неминуче зазнає її нікчемних хвилювань.

Словом, зробити з короля-бога простого смертного, торкнувшись його серця або навіть обличчя, як обличчя звичайнісінького з його слуг, означало завдати страшного удару по гордості цієї шляхетної крові: зачепити самолюбство Людовіка було легше, ніж пробудити в ньому любов. Принцеса розумно розрахувала свою помсту і, як ми бачили, домоглася свого.

Нехай читач не думає, однак, що в принцесі жили бурхливі пристрасті середньовічних героїнь або що вона бачила речі в похмурому світлі; навпаки, принцеса - молода, граціозна, дотепна, кокетлива, закохана, скоріше завдяки уяві й честолюбству, ніж за потягом серця, - принцеса, навпаки, відкрила епоху легких і швидкоплинних насолод, яка тривала сто двадцять років, із середини XVII століття до останньої чверті XVIII.

Отже, принцеса бачила або уявляла, ніби бачить речі в їхньому істинному світлі; вона знала, що король, її найясніший дівер, перший глузував зі скромної Лавальєр і вважав, що не в його звичках полюбити особу, яка викликала його глузування, бодай тільки на одну мить.

Крім того, хіба не стояло на варті самолюбство, цей демон, який відіграє таку велику роль у драматичній комедії, що називається життям жінки? Хіба самолюбство не твердило їй голосно, пошепки, напівголосно, на всілякі лади, що її, принцесу, молоду, вродливу, багату, неможливо навіть порівняти з жалюгідною Лавальєр, щоправда, теж молодою, але набагато менш вродливою і, головне, бідною? У цьому немає нічого дивного; адже відомо, що найчудовіші характери відчувають гордовиту радість, порівнюючи себе зі своїми ближніми.

Можливо, читач запитає: чого хотіла домогтися принцеса цією так тонко обдуманою атакою? Навіщо вона витратила стільки сил, якщо не йшлося про те, щоб витіснити короля із зовсім наївного серця, в якому він розраховував зайняти місце? Навіщо принцесі потрібно було надавати такого значення Лавальєр, якщо вона її не боялася?

Ні, принцеса не боялася Лавальєр, з погляду історика, який, знаючи все, бачить майбутнє, або, точніше, минуле; принцеса не була пророком або сівіллою; вона не більше, ніж інша, могла читати в тій страшній і фатальній книжці майбутнього, що приховує найважливіші події на найпотаємніших сторінках.

Ні, принцеса просто хотіла покарати короля за його суто жіночу скритність. Вона хотіла довести йому, що якщо він вдається до такої зброї для нападу, то вона, жінка розумна і родовита, зуміє відшукати в арсеналі своєї уяви зброю для оборони, придатну для відбиття удару, нанесеного навіть королівською рукою.

Крім того, вона хотіла навіяти йому, що у війнах подібного роду немає королів або що, в усякому разі, королі, які борються за себе, як звичайні смертні, ризикують втратити свою корону за першого ж удару; що, нарешті, якщо король сподівався одним своїм виглядом викликати обожнювання всіх придворних дам, то це домагання було зухвалим і образливим щодо жінок, що були вищі за інших, і урок, отриманий цим гордієм, що надто високо задирає голову, буде йому корисний.

Ось що, без сумніву, думала принцеса про короля.

Сама подія залишалася осторонь.

Керуючись цими міркуваннями, вона зробила відповідне навіювання фрейлінам і у всіх подробицях підготувала щойно розіграну комедію.

Король був приголомшений. Відтоді як він вийшов з-під опіки Мазаріні, Людовик уперше бачив, що з ним поводяться, як зі звичайним смертним.

Подібна фамільярність з боку підданих пробудила в ньому бажання дати відсіч. Сили виростають у боротьбі.

Але боротися з жінками, піддатися нападам, піддатися глузуванням з боку якихось провінціалок, які навмисне приїхали для цього з Блуа, було верхом безчестя для молодого короля, сповненого марнославства, що його навіяла свідомість їхніх особистих чеснот і високе уявлення про королівську владу.

Нічого не можна було пустити в хід: ні докорів, ні вигнання, ні навіть вираження свого невдоволення.

Висловлюючи невдоволення, він показав би, що вражений, як Гамлет*, гострою зброєю глузування.

Сердитися на жінок - яке приниження, особливо коли ці жінки можуть помститися сміхом!

О, якби в цю інтригу втрутився, окрім жінок, якийсь придворний, з яким задоволенням Людовик XIV засадив би його в Бастилію!

Але і в цьому випадку королівський гнів охолоджувало таке міркування.

Мати армію, в'язниці, майже божественну владу і користуватися цією всемогутністю для задоволення дрібної злості було негідним не тільки короля, а й звичайнісінької людини.

Отже, залишалося мовчки проковтнути образу, зберігши на обличчі звичайний благодушний і привітний вираз.

Потрібно було як ні в чому не бувало по-дружньому поводитися з принцесою. По-дружньому!.. А чому б і ні?

Принцеса або була винуватицею неприємної події, або залишалася пасивною глядачкою її.

Якщо вона підлаштувала його, це було з її боку великою зухвалістю, але хіба її роль не здавалася цілком природною?

Хто проник до неї в найсолодші миті медового місяця, щоб нашіптувати їй слова кохання? Хто насмілювався розраховувати на адюльтер, навіть більше: на кровозмішення? Хто, прикриваючись королівською мантією, сказав цій молодій жінці: «Не бійтеся нічого, кохайте французького короля, він понад усе, і один рух його руки, що тримає скіпетр, захистить вас від усіх і навіть від докорів сумління?»

І молода жінка послухалася королівських промов, поступилася голосу, що спокушав її, і тепер, пожертвувавши своєю честю, одержувала в нагороду невірність, тим більше образливу для неї, що їй віддали перевагу перед іншою, що була значно нижчою за неї, яка мала право вважати себе коханою.

Таким чином, якщо навіть принцеса і була винуватицею цієї помсти, то її не можна за це звинувачувати.

Якщо ж, навпаки, вона була тільки пасивною глядачкою події, то які підстави були у короля сердитися на неї?

Хіба вона була зобов'язана, хіба могла вона приборкати провінційні язички? Хіба вона повинна була в надмірній старанності придушити зухвалість цих трьох дівчат?

Усі ці міркування завдавали чутливого уколу гордості короля; однак, перебравши подумки всі свої образи і ніби перев'язавши рану, Людовик XIV з подивом відчув новий, незрозумілий, глухий, нестерпний біль.

І він не смів зізнатися собі, що цей ріжучий біль гніздиться у нього в серці.

Справді, історику потрібно розповісти читачам, як король говорив сам із собою: він дозволив наївному зізнанню Лавальєра полоскотати своє серце; він повірив у чисте кохання, кохання до людини, кохання безкорисливе, і його душа, що була набагато молодшою й набагато наївнішою, ніж він припускав, спрямувалася назустріч іншій душі, яка щойно відкрила йому свої бажання.

Найнезвичайніше в складній історії кохання - взаємопов'язаність почуттів двох сердець: немає ні одночасності, ні рівності; одне серце майже завжди починає любити раніше за інше і майже завжди перестає любити після іншого. Електричний струм породжується інтенсивністю першої пристрасті, що спалахнула. Що більше любові виявила Лавальєр, то сильніше відчув її король.

Саме це і дивувало короля.

Адже йому ясно довели, що симпатичний струм не міг захопити його серця, бо це зізнання не було зізнанням кохання, бо воно було лише образою, завданою людині й королю, бо, словом, воно було містифікацією.

Таким чином, ця дівчина, в якої, строго кажучи, не було нічого особливого, середні краса, знатність, розум, - таким чином, ця бідна дівчина, обрана принцесою за її нікчемність, не лише кинула виклик королеві, а й ще й знехтувала королем, тобто людиною, якій, як азійському султану, варто було тільки кинути погляд, простягнути руку, впустити хустину, щоб здобути перемогу.

Від учорашнього вечора він був так зайнятий цією дівчиною, що не міг думати ні про що інше; від учорашнього вечора його уява прикрашала її всіма принадами, яких у неї не було; словом, він, король, у якого було стільки нагальних справ, якого кликали стільки жінок, від учорашнього вечора присвятив усі хвилини свого життя, усі биття свого серця єдиній мрії.

Воістину, це було занадто.

І оскільки обурення короля змусило його забути про все, зокрема про присутність де Сент-Еньяна, то воно виливалося в найнесамовитіших лайках.

Щоправда, де Сент-Еньян забився в куточок і лише звідти спостерігав за грозою. Порівняно з королівським гнівом його власне розчарування здавалося йому нікчемним; він тільки боявся, як би цей гнів не обрушився на нього.

Справді, король раптом перестав ходити кімнатою і, спрямувавши на Сент-Еньяна розгніваний погляд, вимовив:

- А ти, де Сент-Еньян?

Де Сент-Еньян зробив рух, який означав: «Що ви хочете сказати, государе?»

- Так, ти виявився таким же дурнем, як і я, чи не так?

- Государ... - пролепетав де Сент-Еньян.

- Ти попався на цей грубий жарт?

- Господарю, - заговорив де Сент-Еньян, почавши тремтіти всім тілом, - нехай ваша величність не гнівається: вашій величності відомо, що жінки - істоти недосконалі, створені для зла, а відтак вимагати від них добра неможливо.

Король, який мав глибоку повагу до своєї особистості і починав осягати мистецтво володіти своїми пристрастями, яке він зберіг на все життя, - король зрозумів, що впускає свою гідність, виявляючи стільки палкості з такого нікчемного приводу.

- Ні, - жваво сказав він, - ні, ти помиляєшся, Сент-Еньян, я не гніваюся, я тільки захоплююся тією спритністю і сміливістю, які були виявлені цими двома дівицями, а найбільше дивуюся я тому, як нерозумно поклалися ми на голос свого серця, маючи можливість довідатися всі подробиці.

- О, серце, государю, серце! Цьому органу слід надати тільки його фізичні функції, віднявши від нього всі функції моральні. Зізнаюся, побачивши, що серце вашої величності так сильно зайняте цією...

- Зайнято? Моє серце? Розум - можливо; що ж стосується серця... то воно...

Людовик знову помітив, що, бажаючи прикрити один фланг, він готовий оголити інший.

- Утім, - додав він, - мені нема за що дорікати цій крихітці. Я ж знав, що вона кохає іншого.

- Віконта де Бражелона, так. Адже я попереджав вашу величність.

- Ти маєш рацію, але не ти був перший. Граф де Ла Фер просив у мене руки мадемуазель де Лавальєр для свого сина. Ну, якщо вони кохають одне одного, я обвінчаю їх, щойно Бражелон повернеться з Англії.

- Впізнаю всю великодушність короля.

- Досить, Сент-Еньян, досить про це, - зупинив його Людовик.

- Так, забудемо образу, государе, - підкорився придворний.

- До того ж це буде неважко, - відповів король зітхнувши.

- І для початку я напишу на цю трійцю гарненьку епіграму. Я назву її: «Наяда і Дріада»; це принесе задоволення принцесі.

- Дій, де Сент-Еньян, дій, - прошепотів король. - Ти прочитаєш вірші, це мене розважить. Усе це дрібниці, Сент-Еньян, дрібниці, - додав король із виглядом людини, якій важко дихати.

Коли король оговтався і йому вдалося надати своєму обличчю виразу ангельського терпіння, у двері постукав камер-динер.

Де Сент-Еньян шанобливо відійшов убік.

- Увійдіть, - сказав король.

Камердинер відчинив двері.

- Що сталося? - запитав Людовик.

Камердинер показав записку, складену трикутником.

- Для його величності, - сказав він.

- Від кого?

- Не знаю, лист був переданий одним із чергових офіцерів.

За знаком короля лакей подав лист.

Король підійшов до свічки, розкрив лист, прочитав підпис і не міг утриматися від вигуку.

Сент-Еньян, який шанобливо відійшов убік, проте все бачив і чув.

Він підбіг до короля.

Король відпустив лакея рухом руки.

- Боже мій! - вимовив король, читаючи лист.

- Ваша величність нездорова? - запитав де Сент-Еньян.

- Ні, ні, Сент-Еньян, читай!

І король подав йому листа.

Очі де Сент-Еньяна жадібно кинулися до підпису.

- Лавальєр! - вигукнув він. - О, государе!

- Читай, читай!

І де Сент-Еньян прочитав:

«Пане государе, пробачте мені мою настирливість, головне ж, пробачте недотримання етикету в цьому листі; але він здається мені більш нагальним і більш невідкладним, ніж якась депеша; тож, я дозволяю собі звернутися з листом до вашої величності.

Я повернулася до себе, розбита горем і втомою, государе, і благаю вашу величність дати мені аудієнцію, на якій я скажу моєму королю всю правду.

Луїза де Лавальєр».

- Що скажеш? - запитав король, відбираючи лист у Сент-Еньяна, абсолютно спантеличеного тим, що він прочитав.

- Що я скажу? - повторив де Сент-Еньян.

- Що ти про це думаєш?

- Не знаю.

- А все-таки?

- Пане государе, крихітка відчула грозу і злякалася.

- Чого злякалася? - здивувався Людовик.

- У вашої величності є тисяча причин сердитися на автора або на авторів цього злого жарту, а пам'ять вашої величності, повернута в недобрий бік, слугує вічною погрозою для людини, яка виявила необережність.

- Я іншої думки.

- Король бачить краще за мене.

- Ось що я бачу в цих рядках: горе, примус... Особливо якщо згадати деякі подробиці сцени, що розігралася у принцеси... Словом...

Король не договорив.

- Словом, - підхопив Сент-Еньян, - ваша величність хочете дати аудієнцію. Ось що для мене ясно.

- Я зроблю більше, Сент-Еньян.

- Що саме, государе?

- Візьми плащ...

- Але, государе...

- Ти знаєш, де кімната фрейлін принцеси?

- Звичайно.

- І знаєш, як туди проникнути?

- Ні, цього я не знаю.

- Але все-таки ти знайомий там із ким-небудь?

- Воістину, ви, государю, - джерело щасливих думок.

- Ти кого-небудь знаєш?

- Так.

- Кого ж?

- Одну молоду людину, яка в хороших стосунках з однією дівчиною.

- Фрейліною?

- Так, фрейліною, государ.

- Де Тонне-Шарант? - зі сміхом запитав Людовик.

- На жаль, ні; з Монтале.

- Його звуть?

- Малікорн.

- І ти можеш покластися на нього?

- Мені здається, государю. У нього, напевно, є якийсь ключ... А якщо є, він мені позичить його... Я зробив йому одну послугу.

- Тим краще. Ходімо!

- Я до послуг вашої величності.

Король накинув свій плащ на плечі де Сент-Еньяна, а сам одягнув його плащ, і обидва вийшли у вестибюль.

CXXXIII. Чого не передбачали ні наяда, ні дріада

Де Сент-Еньян зупинився на майданчику сходів, що вели на антресолі до фрейлін і на другий поверх до принцеси. Там він велів лакею, що проходив повз, покликати Малікорна, який ще був у принца.

Через десять хвилин прийшов Малікорн і став уважно вдивлятися в темряву.

Король відступив у дальній кут вестибюля. Навпаки, де Сент-Еньян виступив уперед.

Вислухавши його прохання, Малікорн розгубився.

- Ого, - сказав він, - ви хочете, щоб я провів вас у кімнати фрейлін?

- Так.

- Ви розумієте, що я не можу виконати такого прохання, не знаючи мети вашого візиту?

- На жаль, дорогий Малікорн, я не маю змоги дати вам якесь пояснення; ви маєте довіритися мені, як другові, який зробив вам послугу вчора і просить, щоб ви зробили йому послугу сьогодні.

- Але ж я, пане, сказав вам, що мені було потрібно: я просто не хотів спати просто неба. Кожна чесна людина може зізнатися в цьому, ви ж нічого не повідомляєте мені.

- Повірте, дорогий Малікорн, - наполягав де Сент-Еньян, - що, якби мені було дозволено, я пояснив би вам усе.

- У такому разі, пане, я ніяк не можу дозволити вам увійти до мадемуазель де Монтале.

- Чому?

- Вам це відомо краще, ніж будь-кому, тому що ви застали мене на паркані, коли я відчиняв своє серце мадемуазель де Монтале; погодьтеся, що моя люб'язність сягала б надто далеко, якби, доглядаючи її, я сам відчинив би двері в її кімнату.

- Хто ж вам сказав, що я прошу у вас ключ від її кімнати?

- Тоді від чиєї ж?

- Вона, здається, живе не сама?

- Ні, не одна.

- Разом із мадемуазель де Лавальєр?

- Так, але у вас не може бути справи до мадемуазель де Лавальєр, так само як і до мадемуазель де Монтале; є тільки двоє людей, яким я вручив би цей ключ: пану де Бражелону, якби він попросив мене дати його, і королю, якби він наказав мені.

- У такому разі дайте мені цей ключ, пане, я вам наказую, - вимовив король, виступаючи з темряви і відкриваючи свій плащ. - Мадемуазель де Монтале спуститься до вас, а ми піднімемося до мадемуазель де Лавальєр; у нас справа тільки до неї.

- Король! - вигукнув Малікорн, падаючи до ніг Людовика.

- Так, королю, - відповів з посмішкою Людовик, - який вам так само вдячний за ваш опір, як і за вашу капітуляцію. Вставайте, пане, і зробіть нам послугу, яку ми просимо від вас.

- Слухаю, государе, - сказав Малікорн, піднімаючись із колін.

- Попросіть мадемуазель де Монтале спуститися, - наказав король, - і ні слова про мій візит.

Малікорн поклонився на знак покори і почав підніматися сходами. Однак король раптово змінив рішення і рушив за ним так поспішно, що хоча Малікорн піднявся вже до половини сходів, Людовик одночасно з ним дійшов до кімнати фрейлін. Він побачив через напіввідчинені двері Лавальєр, яка сиділа в кріслі, і в іншому кутку кімнати Монтале, яка зачісувалася перед дзеркалом і вступила в переговори з Малікорном. Король швидко відчинив двері й увійшов. Монтале скрикнула і, впізнавши короля, втекла. Бачачи це, Лавальєр теж випросталася, але одразу ж знову впала в крісло.

Король повільно підійшов до неї.

- Ви хотіли аудієнції, мадемуазель, - холодно почав він, - я готовий вислухати вас. Говоріть.

Де Сент-Еньян, вірний своїй ролі глухого, сліпого і німого, помістився в кутку біля дверей на табуреті, який точно навмисне був поставлений для нього. Сховавшись за портьєру, він виконував роль доброго сторожового собаки, що охороняє свого господаря і не турбує його.

Жахнувшись, побачивши роздратованого короля, Лавальєр встала вдруге і благально глянула на Людовика.

- Господарю, - пробурмотіла вона, - вибачте мені.

- За що ж вас прощати, пані? - запитав Людовик XIV.

- Господарю, я дуже завинила, більше того: я скоїла злочин.

- Ви?

- Господарю, я образила вашу величність.

- Ні крапельки, - відповідав Людовик XIV.

- Господарю, благаю вас, не говоріть зі мною так суворо. Я відчуваю, що я образила вас, государю. Але я поясню вам, що це було зроблено мною не навмисне.

- Чим же, однак, пані пані, - сказав король, - ви образили мене? Я нічого не розумію. Жартом молодої дівчини, жартом абсолютно наївним? Ви посміялися над легковірним молодим чоловіком: це цілком природно; кожна жінка на вашому місці пожартувала б так само.

- О, ваша величність, ви знищуєте мене цими словами.

- Чому ж?

- Тому що, якби жарт походив від мене, він не був би невинним.

- Це все, що ви хотіли сказати мені, просячи в мене аудієнції?

І король зробив рух, ніби збираючись піти.

Тоді Лавальєр, зробивши крок до короля, уривчастим, переривчастим голосом вигукнула:

- Ваша величність чули все?

- Що все?

- Усе, що було сказано мною під королівським дубом?

- Я не пропустив жодного слова, мадемуазель.

- І, слухаючи мене, ваша величність могли подумати, що я зловжила вашою легковірністю?

- Так, легковір'ям, це ви правильно сказали.

- Хіба вашій величності невідомо, що бідні дівчата іноді бувають змушені коритися чужій волі?

- Вибачте, я не можу зрозуміти, яким чином та воля, яка, ймовірно, проявилася так вільно під королівським дубом, могла до такої міри підкоритися чужій волі.

- О, але погроза, государю?

- Погроза? Хто вам погрожував? Хто смів вам погрожувати?..

- Ті, хто має на це право, государю.

- Я не визнаю ні за ким права погрожувати в моєму королівстві.

- Вибачте мені, государе, навіть біля вашої величності є люди, досить високопоставлені, які вважають за можливе занапастити дівчину без майбуття, без статків, яка не має нічого, крім доброго імені.

- Як же вони можуть погубити її?

- Згубити її репутацію шляхом ганебного вигнання.

- Мадемуазель, - промовив король із глибокою гіркотою, - я не люблю людей, які, виправдовуючись, зводять провину на інших.

- Государ!

- Так, мені важко бачити, що замість простого зізнання ви плетете переді мною цілу мережу докорів і звинувачень.

- Яким ви не надаєте жодного значення?.. - вигукнула Луїза.

Король промовчав.

- Скажіть же! - з палкістю повторила Лавальєр.

- Мені сумно зізнатися в цьому, - сказав король із холодним поклоном.

Дівчина сплеснула руками.

- Отже, ви мені не вірите? - запитала вона.

Король нічого не відповів.

- Отже, ви припускаєте, що я, я... що це я склала цю смішну, безчесну змову, щоб так посміятися над вашою величністю?

- Боже мій, це зовсім не безчесно, - заперечив король, - це навіть не змова, просто досить кумедний жарт, і більше нічого.

- О! - у розпачі прошепотіла Лавальєр. - Король мені не вірить! Король не хоче мені вірити!

- Так, не хочу.

- Боже! Боже!

- Послухайте, що може бути природніше? Король іде за мною слідом, підслуховує мене, підстерігає; король, можливо, хоче потішитися наді мною; ну що ж, а ми потішимося над ним. І оскільки в короля є серце, вколемо його в серце.

Лавальєр закрила обличчя руками, заглушаючи ридання. Людовик безжально продовжував говорити, зганяючи на бідній жертві все, що він витерпів сам:

- Придумаємо ж байку, скажемо, що я люблю його, що я зупинила на ньому свій вибір. Король такий наївний і такий самовпевнений, що повірить мені; тоді ми всюди розголосимо про цю наївність короля і посміємося над ним.

- О, - вигукнула Лавальєр, - думати так... це жахливо!

- Це ще не все, - продовжував король. - Якщо цей гордовитий король сприйме жарт всерйоз, якщо він необережно висловить при інших що-небудь схоже на радість, ось тоді-то ми принизимо його перед усім двором; то-то буде приємно розповісти про це моєму коханому; походеньки государя, обдуреного лукавою дівчиною, - чим не придане для майбутнього чоловіка!

- Пане государе, - вигукнула в повному розпачі Лавальєр, - ні слова більше, благаю вас! Хіба ви не бачите, що ви вбиваєте мене?

- О, тонкий жарт, - прошепотів король, який уже почав трохи пом'якшуватися.

Лавальєр раптово впала на коліна, сильно вдарившись об паркет.

- Господарю, - благала вона, ламаючи руки, - я віддаю перевагу ганьбі перед зрадою!

- Що ви робите? - запитав король, але не ворухнув пальцем, щоб підняти дівчину.

- Господарю, коли я пожертвую заради вас своєю честю і своїм життям, ви, можливо, повірите моїй правдивості. Розповідь, яку ви чули у принцеси, - брехня; а те, що я сказала під дубом...

- Ну?

- Тільки це і було правдою.

- Пані! - вигукнув король.

- Господарю, - продовжувала Лавальєр, захоплена своїм несамовито палким почуттям. - Господарю, якби навіть мені довелося померти від сорому на цьому місці, я повторювала б до втрати голосу: я сказала, що люблю вас... я дійсно люблю вас!

- Ви!

- Я вас кохаю, государе, відтоді, як я вас побачила, від тієї хвилини, як там, у Блуа, де я нудилася, ваш царственний погляд упав на мене, променистий і життєдайний; я вас кохаю, государе! Я знаю: бідна дівчина, яка любить свого короля і зізнається йому в цьому, робить образу величності. Покарайте мене за цю зухвалість, зневажайте за нерозсудливість, але ніколи не говоріть, ніколи не думайте, що я посміялася над вами, що я зрадила вас! У мені тече кров, вірна королям, государю, і я люблю... люблю мого короля!.. Ах, я вмираю!

І, втративши сили, задихаючись, вона впала як підкошена, подібно до квітки, зрізаної серпом женця, про яку розповідає Вергілій*.

Після цих слів, після цього палкого благання в короля не залишилося ні досади, ні сумнівів; усе його серце відкрилося для пекучого подиху цієї любові, висловленої з такою шляхетністю і такою мужністю.

Почувши це пристрасне зізнання, Людовик ослаб і закрив обличчя руками. Але коли пальці Лавальєр вхопилися за його руки і гаряче потискування закоханої дівчини зігріло їх, він загорівся, своєю чергою, і, схопивши Лавальєр в обійми, підняв її і притиснув до серця.

Голова її безжиттєво опустилася до нього на плече. Переляканий король покликав де Сент-Еньяна.

Де Сент-Еньян, який нерухомо сидів у своєму кутку, підбіг, вдаючи, що витирає сльози. Він допоміг Людовику посадити дівчину в крісло, спробував допомогти їй, окропив «водою угорської королеви», повторюючи при цьому:

- Пані! Послухайте, пані! Заспокойтеся! Король вам вірить, король вас прощає. Та прокиньтеся ж! Ви можете дуже сильно розхвилювати короля, пані сударко; його величність чутлива, у його величності теж є серце. Ах, чорт забирай! Пані, дозвольте звернути вашу увагу, король дуже зблід!

Але Лавальєр залишалася в забутті.

- Пані, пані! - продовжував де Сент-Еньян. - Та прокиньтеся ж, прошу вас, благаю, пора! Подумайте: якщо королю стане погано, мені доведеться кликати лікаря. Ах, яке нещастя, боже мій! Дорога, та прокинься ж! Зробіть зусилля, жвавіше, жвавіше!

Важко було говорити більш красномовно і більш переконливо, ніж Сент-Еньян; але щось сильніше, ніж це красномовство, привело Лавальєр до тями.

Король опустився перед нею на коліна і став покривати її руки пекучими поцілунками. Вона нарешті прийшла до тями, розплющила очі, в яких ледь жевріло життя, і прошепотіла:

- О, государе, значить, ваша величність пробачаєте мене?

Король не відповідав... Він був занадто схвильований.

Де Сент-Еньян знову вважав своїм обов'язком відійти. Він побачив, що очі його величності запалилися полум'ям.

Лавальєр встала.

- А тепер, государю, - мужньо вимовила вона, - тепер, коли я виправдалася, принаймні в очах вашої величності, дозвольте мені піти в монастир. Там я буду благословляти мого короля все життя і помру, прославляючи бога, який дарував мені один день щастя.

- Ні, ні, - відповів король, - ви житимете тут, благословляючи бога і люблячи Людовика, який влаштує вам життя, повне блаженства, який вас любить і клянеться вам у цьому!

- О государ, государ!

Щоб розвіяти сумніви Лавальєр, король почав цілувати її з таким жаром, що де Сент-Еньян поспішив сховатися за портьєрою. Ці поцілунки, які вона спочатку не мала сили відкинути, запалили молоду дівчину.

- О государ! - вигукнула вона. - Не змушуйте мене покаятися в моїй відвертості, бо це довело б мені, що ваша величність усе ще зневажаєте мене.

- Пані, - сказав король, шанобливо відступаючи від неї, - нікого у світі я не люблю і не поважаю так, як вас. І відтепер ніхто при моєму дворі, присягаюся вам, не користуватиметься такою пошаною, як ви. Прошу вас пробачити мій порив, пані пані, породжений надлишком любові; але я ще краще доведу вам її силу, надаючи вам усю повагу, якої ви можете побажати.

Потім, поклонившись їй, запитав:

- Пані, ви дозволите закарбувати поцілунок на вашій руці?

І він шанобливо торкнувся губами тремтячої руки молодої дівчини.

- Відтепер, - додав Людовик, випрямляючись і пестячи Лавальєр поглядом, - відтепер ви під моїм заступництвом. Ніколи не говоріть нікому про зло, яке я вам заподіяв, і пробачте інших за те, що вони зробили вам. Тепер ви стоятимете настільки вище за них, що вони не тільки не навіють вам ані тіні страху, а й збуджуватимуть у вас навіть жалість.

І, зробивши їй шанобливий уклін, немов виходячи з храму, король покликав де Сент-Еньяна.

- Графе, - сказав він, - сподіваюся, що мадемуазель погодиться удостоїти вас певною часткою своєї прихильності взамін тієї дружби, яку я навіки дарую їй.

Де Сент-Еньян схилив коліно перед Лавальєр.

- Як я буду щасливий, - прошепотів він, - якщо мадемуазель удостоїть мене цієї честі!

- Я пошлю вам вашу подругу, - вимовив король. - Прощавайте, мадемуазель, або краще - до побачення!

І король весело пішов, тягнучи за собою де Сент-Еньяна. Принцеса не передбачала такої розв'язки. Ні наяда, ні дріада нічого не говорили їй про це.

CXXXIV. Новий генерал єзуїтського ордену

У той час як Лавальєр і король з'єднували в першому зізнанні печалі минулого, щастя поточної хвилини і надії на майбутнє, Фуке, повернувшись додому, тобто в апартаменти, відведені йому в замку, розмовляв з Арамісом про все те, чим король у цю хвилину нехтував.

- Скажіть мені, - почав Фуке, посадивши свого гостя в крісло і сам сівши поруч, - скажіть мені, пане д'Ербле, як ідуть справи в Бель-Ілі, чи є у вас звідти якісь звістки?

- Пане суперінтендант, - відповів Араміс, - там усе йде згідно з нашими бажаннями; усі витрати оплачено, жодного з наших планів не виявлено.

- А гарнізон, який король збирався поставити там?

- Сьогодні вранці я дізнався, що він прибув туди вже два тижні тому.

- А як його там прийняли?

- Чудово.

- Що ж сталося з колишнім гарнізоном?

- Він висадився в Сарзо, і звідти його негайно відправили в Кемпер*.

- А новий гарнізон?

- Він зараз наш.

- Ви впевнені в тому, що говорите, єпископе?

- Упевнений. І ви зараз дізнаєтеся, як усе це сталося.

- Але ж з усіх гарнізонних стоянок Бель-Іль найгірша?

- Знаю - і дію відповідно до цього; тіснота, відрізаність від світу, немає жінок, немає гральних будинків. А в наш час, - додав Араміс із притаманною тільки йому одному посмішкою, - дуже сумно бачити, до чого молоді люди прагнуть розваг і, отже, до чого вони бувають прихильні до того, хто дає їм можливість повеселитися.

- А якщо вони розважатимуться в Бель-Ілі?

- Якщо вони розважатимуться завдяки королю, вони віддадуть серце королю; якщо ж вони нудьгуватимуть через короля і розважатимуться з милості пана Фуке, вони полюблять пана Фуке.

- А ви попередили мого інтенданта, щоб негайно після їхнього прибуття...

- Ні, ми дали їм понудьгувати з тиждень, а через тиждень вони завили, сказавши, що колишні офіцери мали більше розваг, ніж вони. Тоді їм було сказано, що колишні офіцери вміли зав'язати дружбу з паном Фуке, і що пан Фуке, вбачаючи в них своїх друзів, доклав усіх зусиль, щоб вони не нудьгували в його володіннях. Вони задумалися. Але інтендант негайно ж додав, що хоча йому й невідоме розпорядження пана Фуке, він усе-таки достатньо знає свого пана і з упевненістю може сказати, що кожен дворянин, який перебуває на службі короля, цікавить

його. І хоча новоприбулі невідомі йому, він готовий зробити для них те саме, що робив і для інших.

- Чудово! І, сподіваюся, обіцянки були приведені у виконання? Адже ви знаєте, я не хочу, щоб від мого імені давали порожні обіцянки.

- Після цього в розпорядження офіцерів було надано два судна і коней; їм вручили ключі від головної будівлі; тепер вони влаштовують там полювання і катаються з бель-ільськими дамами, принаймні з тими з них, які не бояться морської хвороби.

- Ну а солдати?

- Усе відносно, ви розумієте; солдатам дають вино, чудову їжу і велику платню. Отже, ми можемо покластися на цей гарнізон.

- Добре.

- Звідси випливає, що якщо кожні два місяці в нас мінятимуть гарнізон, то за два роки вся армія перебуває в Бель-Ілі. Тоді за нас буде не один полк, а п'ятдесят тисяч осіб.

- Я добре знав, - сказав Фуке, - що ніхто, крім вас, пане д'Ербле, не може бути таким дорогоцінним, таким незамінним другом, але при всьому цьому, - додав він зі сміхом, - ми забуваємо нашого друга дю Валлона. Що з ним? Протягом трьох днів, які я провів у Сен-Манді, я забув про все на світі, зізнаюся.

- Ну, та я-то не забув, - відповів Араміс. - Портос у Сен-Манді; його там догоджають якнайкраще, годують вишукано, подають тонкі вина; він гуляє в маленькому парку, відкритому тільки для вас одного; він ним користується. Він вправляє свої м'язи, згинаючи молоді в'язи або ламаючи старі дуби, як Мілон Кротонський*, а оскільки в парку немає левів, то ми, ймовірно, застанемо його неушкодженим. Наш Портос - сміливець!

- Так, але тим часом він скучить, почне розпитувати.

- Він ні з ким не бачиться.

- Але ж він же чогось чекає, на що-небудь сподівається?

- Я вселив йому одну надію, і він живе нею.

- Яку ж?

- Бути представленим королю.

- Ого! В якості кого?

- Як інженера Бель-Іля, чорт забирай!

- Значить, тепер потрібно, щоб він повернувся в Бель-Іль?

- Обов'язково; я навіть думаю відіслати його туди якомога швидше. Портос - представницька особистість; тільки д'Артаньян, Атос і я знаємо його слабкості. Портос нікому не довіряється, він сповнений гідності; на офіцерів він справить враження паладина* часів хрестових походів. Він напоїть увесь головний штаб, не п'яніючи сам, і стане предметом загального здивування і симпатії, потім, якби нам знадобився якийсь наказ, Портос - уособлений наказ: усякий змушений буде виконати те, що він забажає.

- Так відішліть його.

- Це якраз те, чого я хочу, але тільки через кілька днів, бо мені потрібно сказати вам одну річ.

- Яку?

- Я не довіряю д'Артаньяну. Як ви могли помітити, його немає у Фонтенбло, а д'Артаньян ніколи не їде даремно. Тому тепер, покінчивши зі своїми справами, я постараюся дізнатися, що за справи у д'Артаньяна.

- Ви все владнали?

- Так.

- Щасливчик ви, хотілося б і мені сказати те саме.

- Сподіваюся, що у вас немає жодних занепокоєнь?

- Гм!

- У такому разі, - промовив Араміс із властивою йому послідовністю в думках, - у такому разі ми можемо подумати про те, що я говорив вам учора з приводу малятка.

- Який?

- З приводу де Лавальєр.

- Ах, правда!

- Вам не гидко залицятися до цієї дівчини?

- Цьому заважає тільки одне.

- Що?

- Моє серце зайняте іншою, і я рівно нічого не відчуваю до цієї дівчини.

- Жахливо, якщо зайняте серце в той час, коли так потрібна голова.

- Ви маєте рацію. Але ви бачите, що за першим же вашим словом я все кинув. Однак повернемося до малятка. Яку користь ви бачите в тому, щоб я зайнявся нею?

- Бачте, кажуть, що король зацікавився нею.

- А по-вашому, це неправда? Адже ви все знаєте.

- Я знаю, що король раптово змінився; ще третього дня він палав пристрастю до принцеси, і кілька днів тому принц скаржився на це королеві-матері, відбувалися подружні непорозуміння і чулося материнське бурчання.

- Звідки вам усе це відомо?

- Відомо достеменно!

- Що ж із цього випливає?

- А те, що після цих непорозумінь, цього бурчання король перестав розмовляти з її високістю.

- А далі?

- Далі він зайнявся де Лавальєр. Мадемуазель де Лавальєр - фрейліна принцеси. Чи знаєте ви, що в коханні називають прикриттям?

- Звичайно.

- Так от: мадемуазель де Лавальєр слугує прикриттям принцеси. Скористайтеся цим станом речей. Поранене самолюбство полегшить

перемогу; таємниці короля і принцеси будуть у руках малятка. А ви знаєте, що розумна людина робить із таємницями?

- Але як підступитися до неї?

- І це питаєте в мене ви? - здивувався Араміс.

- Запитую, бо в мене немає часу займатися нею.

- Вона бідна, скромна, ви створите їй становище: чи підкорить вона собі короля як фаворитка, чи просто наблизиться до нього як повірена його таємниць, у ній ви придбаєте вірну людину.

- Добре, - сказав Фуке. - Що ж ми зробимо щодо цієї крихітки?

- А що ви робили, коли хотіли сподобатися жінці, пане суперінтендант?

- Писав їй. Пояснювався в коханні. Пропонував їй свої послуги і підписувався: Фуке.

- І жодна не чинила опору?

- Тільки одна, - відповів Фуке. - Але чотири дні тому і вона здалася, як інші.

- Чи не будете ви ласкаві написати кілька слів? - усміхнувся Араміс, подаючи Фуке перо.

Фуке взяв його.

- Диктуйте, - попросив він. - Моя голова до того зайнята іншими справами, що я не в змозі скласти двох рядків.

- Йде, - погодився Араміс, - пишіть.

І він продиктував:

«Пані, я бачив вас, і ви не здивуєтеся, що я знайшов вас красунею. Але через відсутність становища, гідного вас, ви тільки животієте при дворі.

Якщо у вас є якесь честолюбство, то кохання порядної людини послужить опорою для вашого розуму і ваших принад.

Приношу мою любов до ваших ніг; але оскільки навіть найпобожніша й оточена таємницями любов може скомпрометувати предмет свого культу, то такій гідній особі не личить наражати на небезпеку свою репутацію, не отримавши натомість гарантій, які забезпечать її майбутність.

Якщо ви зволите відповісти на мою любов, то вона зуміє довести вам свою вдячність, зробивши вас назавжди вільною і незалежною».

Написавши цей лист, Фуке глянув на Араміса.

- Підпишіть.

- Чи потрібно це?

- Ваш підпис на листі коштує мільйона. Ви забуваєте це, дорогий суперінтенданте.

Фуке підписався.

- З ким ви надішлете цей лист? - запитав Араміс.

- Зі своїм лакеєм.

- Ви в ньому впевнені?

- Це випробувана людина. Утім, ми ведемо гру без ризику.

- Чому?

- Якщо правда те, що ви говорите про послуги цієї крихітки королю і принцесі, то король дасть їй грошей, скільки вона забажає.

- То, виходить, у короля є гроші? - здивувався Араміс.

- Так, потрібно думати, бо в мене він їх не просить.

- Попросить, будьте спокійні!

- Ба більше: я думав, що він заговорить зі мною про свято у Во.

- І що ж?

- Він і не заїкнувся.

- Ще заговорить.

- Ви вважаєте короля дуже жорстоким, дорогий д'Ербле.

- Не його.

- Він молодий, отже, він добрий.

- Він молодий, отже, він слабкий і схильний до пристрастей; і пан Кольбер тримає у своїх брудних лапах його слабкості та його пристрасті.

- Ось бачите, ви боїтеся його.

- Я не заперечую.

- У такому разі я пропав.

- Як так?

- Я користувався впливом у короля тільки завдяки грошам.

- Ну то що ж?

- Я розорений.

- Ні!

- Як ні? Хіба ви знаєте мої справи краще за мене?

- Може бути.

- А що, якщо він вимагатиме від мене цього свята?

- Ви дасте його.

- А гроші?

- А хіба їх у вас коли-небудь не вистачало?

- О, якби ви знали, якою ціною я дістав останні гроші!

- Наступна сума не коштуватиме вам труднощів.

- Хто ж мені її дасть?

- Я.

- Ви дасте мені шість мільйонів? Що ви кажете?.. Шість мільйонів?!

- Якщо знадобиться, то й десять.

- Право, дорогий д'Ербле, - сказав Фуке, - ваша самовпевненість лякає мене більше, ніж гнів короля.

- Пусте!

- Хто ж ви такий?

- Здається, ви мене знаєте.

- Я помиляюся у вас; чого ж ви хочете?

- Я хочу бачити на троні Франції короля, який був би відданий пану Фуке, і хочу, щоб пан Фуке був відданий мені.

- О! - вигукнув Фуке, потискаючи руку Араміса. - Що стосується моєї відданості, то я весь ваш, але, дорогий д'Ербле, ви помиляєтеся.

- Щодо чого?

- Король ніколи не буде мені відданий.

- Мені здається, я не говорив, що король буде вам відданий.

- Навпаки, ви щойно це сказали.

- Я не говорив - теперішній король, я сказав - король узагалі.

- Хіба це не однаково?

- Ні, це абсолютно різні речі.

- Не розумію.

- Зараз зрозумієте. Припустіть, що королем у нас не Людовик Чотирнадцятий.

- Не Людовик Чотирнадцятий?

- Ні, а людина, яка цілком залежить від вас.

- Це немислимо.

- Навіть зобов'язаний вам троном.

- Ви з глузду з'їхали! Тільки Людовик Чотирнадцятий може сидіти на французькому престолі; я не бачу нікого, хто міг би замінити його.

- А я бачу.

- Хіба що принц, брат короля, - сказав Фуке, із занепокоєнням поглядаючи на Араміса. - Але принц...

- Ні, не принц.

- Як же ви хочете, щоб принц не королівської крові... як ви хочете, щоб принц, який не має жодного права...

- Мій король, або, вірніше, ваш король, матиме всі необхідні якості, повірте мені.

- Бережіться, пане д'Ербле, бережіться, ви викликаєте у мене трепет, у мене голова йде обертом.

Араміс усміхнувся:

- Яка, однак, дрібниця приводить вас у трепет.

- Повторюю, ви мене лякаєте.

Араміс знову посміхнувся.

- Ви смієтеся? - запитав Фуке.

- Прийде час, коли ви теж посмієтеся. Тепер же я буду сміятися один.

- Поясніть.

- Коли прийде час, я поясню вам усе, будьте спокійні. Ви не апостол Петро, а я не Христос, проте я скажу вам: «Маловірний, навіщо ти засумнівався?»

- Ах, боже мій, я сумніваюся... я сумніваюся, тому що нічого не бачу.

- Отже, ви сліпі, у такому разі я звернуся до вас не як до апостола Петра, а як до апостола Павла: «Настане день, коли очі твої відкриються».

- О, як я хотів би вірити! - зітхнув Фуке.

- Ви не вірите? Але ж я десять разів провів вас над безоднею, у яку ви один скинулися б; адже з генерального прокурора ви стали інтендантом, з інтенданта - першим міністром, з першого міністра - палацовим мером. Ні, ні, - додав Араміс зі своєю незмінною посмішкою, - ні, ви не можете бачити і, отже, не можете вірити. - Із цими словами Араміс встав, збираючись іти.

- Одне тільки слово, - зупинив його Фуке. - Ви ніколи ще не говорили зі мною так, не виявляли такої впевненості, або, краще сказати, такої зухвалості.

- Для того щоб говорити голосно, потрібно мати свободу голосу.

- І вона у вас є?

- Так.

- З яких же пір?

- З учорашнього дня.

- О, пане д'Ербле, стережіться, ви занадто самовпевнені!

- Як же не бути самовпевненим, маючи в руках владу?

- То у вас є влада?

- Я вже пропонував вам десять мільйонів і знову пропоную їх.

Схвильований Фуке теж встав.

- Нічого не розумію! Ви сказали, що збираєтеся скидати королів і зводити на трон інших. Я, мабуть, з глузду з'їхав, або мені все це почулося.

- Ні, ви не збожеволіли, я справді говорив усе це.

- Як же ви могли сказати такі речі?

- Можна з повним правом говорити про повалення тронів і про зведення на них нових королів, коли стоїш вище королів і тронів... земних.

- Так ви всемогутні? - вигукнув Фуке.

- Я сказав вам це і знову повторюю, - відповів Араміс тремтячим голосом; очі його блищали.

Фуке в безсиллі опустився в крісло і стиснув голову руками. Араміс кілька миттєвостей дивився на нього, немов ангел людських доль, що дивиться на простого смертного.

- Прощавайте, - вимовив він нарешті, - спіть спокійно і відішліть листа Лавальєр. Завтра побачимося, чи не так?

- Так, завтра, - відповів Фуке, струснувши головою, наче людина, що приходить до тями, - але де ж ми побачимося?

- На прогулянці короля, якщо вам завгодно.

- Чудово.

І вони розлучилися.

CXXXV. Гроза

Другого дня зранку було похмуро, похмуро; оскільки цього дня було призначено прогулянку короля, то всякий, розплющуючи очі, насамперед спрямовував погляд на небо.

Над деревами висів густий задушливий туман, і сонце, ледь помітне крізь важку пелену, не в силах було розсіяти його. Роси не було. Газони стояли сухі, квіти жадали вологи. Птахи співали стриманіше, ніж зазвичай, посеред нерухомого, наче застиглого листя. Не чути було шереху й шуму, цього дихання природи, породжуваного сонцем. Стояла мертва тиша.

Прокинувшись і глянувши у вікно, король був вражений похмурістю природи. Проте всі розпорядження було зроблено, все було приготовлено, і, головне, Людовик дуже розраховував на цю прогулянку, яка обіцяла йому багато привабливого; тому він без вагань вирішив, що погода не має жодного значення, і оскільки прогулянка призначена, вона має відбутися.

Утім, у деяких улюблених богом земних царствах бувають години, коли здається, ніби воля земного короля має вплив на божественну волю. У Августа був Вергілій, який говорив: «Nocte puit tota redeunt spectacula mane*» . У Людовика XIV був Буало, який говорив зовсім інше, і бог, який ставився до нього майже так само милостиво, як Юпітер до Августа.

Людовик, як зазвичай, прослухав месу, хоча, правду кажучи, спогад про одне створіння сильно відволікав його від думок про творця. Під час служби він не раз брався рахувати хвилини, а потім секунди, що відокремлювали його від щасливої миті, коли мала розпочатися прогулянка, тобто тієї миті, коли на дорозі мала з'явитися принцеса з фрейлінами.

Само собою зрозуміло, що ніхто в замку не знав про нічне побачення короля з Лавальєр. Можливо, балакуча Монтале і розголосила б про нього, але цього разу її утримав Малікорн, який попередив, що балакучість буде не в її інтересах.

Що ж стосується Людовика XIV, то він був такий щасливий, що пробачив або майже пробачив принцесі її вчорашню витівку. Справді, він мав би радше бути задоволеним нею. Якби не було цієї злої витівки, він не отримав би листа від Лавальєр; якби не було цього листа, не було б і аудієнції, а якби не було цієї аудієнції, він залишався б у невідомості. Його серце було так переповнене блаженством, що там не залишалося місця для прикрості, принаймні в цю хвилину.

Отже, замість того, щоб насупитися, побачивши невістку, Людовик вирішив поводитися з нею ще доброзичливіше і люб'язніше, ніж зазвичай. Однак лише за однієї умови - що вона не змусить себе довго чекати.

Ось про що думав Людовик, слухаючи месу, ось що змушувало його забувати під час церковної служби про речі, над якими йому слід було роздумувати як найхристиянолюбнішому королю і старшому синові церкви.

Але бог такий поблажливий до юних оман, і все, що стосується любові, навіть любові гріховної, отечески ним заохочується, що, вийшовши від меси і піднявши очі до неба, Людовик побачив крізь розірвані хмари куточок блакитного килима, розстеленого під ногами господніми.

Він повернувся в замок і, оскільки прогулянка була призначена опівдні, а годинник показував тільки десять, старанно взявся за роботу з Кольбером і Ліоном.

Під час роботи Людовик повільно походжав від столу до вікна, що виходило на павільйон принцеси; він помітив тому на подвір'ї пана Фуке, якого шанобливо вітали придворні, що дізналися про вчорашню аудієнцію. Фуке з люб'язним і щасливим виглядом попрямував, своєю чергою, вітати короля.

Побачивши Фуке, король інстинктивно обернувся до Кольбера. Кольбер посміхнувся і, здавалося, теж був весь сповнений люб'язності та радості. Цей приємний настрій охопив його після того, як один з його секретарів вручив йому гаманець, який він, не відкриваючи, сховав у глибоку кишеню своїх штанів.

Але оскільки в радості Кольбера завжди містилося щось зловісне, то з двох посмішок Людовик віддав перевагу посмішці Фуке. Він знаком наказав суперінтенданту увійти; потім звернувся до Ліона і Кольбера:

- Закінчіть цю роботу і покладіть її на мій письмовий стіл, я прочитаю папери зі свіжою головою.

І король пішов.

За знаком Людовика XIV Фуке швидко піднявся сходами. Араміс же, який супроводжував суперінтенданта, загубився в натовпі придворних, так що король навіть не помітив його.

Король зустрівся з Фуке на верхніх сходинках сходів.

- Пане, - сказав Фуке, бачачи привітну посмішку на обличчі Людовика, - ось уже кілька днів ваша величність обсипає мене милостями. Тепер не юний король царює у Франції, а юний бог, бог насолоди, щастя і любові.

Король почервонів. Комплімент був дуже втішним, але він надто прямо бив у ціль.

Король провів Фуке до маленького салону, що відокремлював його робочий кабінет від спальні.

- Чи знаєте, чому я вас покликав? - запитав король, сідаючи на підвіконня, щоб не випустити з поля зору квітник, куди виходили другі двері з павільйону принцеси.

- Ні, государе... але впевнений, що для чогось приємного, судячи з милостивої посмішки вашої величності.

- Вам так здається?

- Ні, государю, я бачу це.

- У такому разі ви помиляєтеся.

- Я, государю?

- Так, я покликав вас, навпаки, щоб посваритися з вами.

- Зі мною, государю?

- З вами, і дуже серйозно.

- Право, ваша величність лякаєте мене... Але я готовий слухати, впевнений у справедливості й доброті вашої величності.

- Кажуть, пане Фуке, що ви затіваєте велике свято у Во?

Фуке посміхнувся, як хворий, який відчув перші симптоми забутої ним лихоманки, що повертається.

- І ви не запрошуєте мене? - продовжував король.

- Пане государе, - відповів Фуке, - я не думав про це свято, і тільки вчора ввечері один із моїх друзів (Фуке підкреслив ці слова) нагадав мені про нього.

- Але ж учора ввечері я вас бачив, і ви нічого не сказали мені про це, пане Фуке.

- Пане государе, чи міг я сподіватися, що ваша величність спуститеся зі своїх царствених висот і вшануєте своїм відвідуванням мою оселю?

- Вибачте, пане Фуке, ви ні слова не говорили мені про ваше свято.

- Повторюю, я нічого не сказав про це свято королю, по-перше, тому, що ще нічого не було вирішено, а по-друге, я боявся відмови.

- Що ж змусило вас боятися відмови, пане Фуке? Бережіться, я вирішив до кінця випитати вас.

- Гаряче бажання отримати згоду короля на моє запрошення.

- Добре, пане Фуке, я бачу, що нам дуже легко дійти згоди. Ви горите бажанням запросити мене на своє свято, а я горю бажанням побувати на ньому; починайте ж, я прийму ваше запрошення.

- Як! Ваша величність зволите прийняти його? - пролепетав суперінтендант.

- Право, - засміявся король, - виходить, ніби я не тільки приймаю запрошення, а й сам напрошуюся.

- Ваша величність удостоюєте мене найбільшої честі! - вигукнув Фуке. - Але я змушений повторити слова пана де Ла В'євіля, звернені до вашого діда, Генріха Четвертого: «Domme non sum dignus»*.

- А я відповім, пане Фуке, що, якщо ви влаштуєте свято, я прийду до вас навіть без запрошення.

- Дякую вам, ваша величність, дякую, - сказав Фуке, піднімаючи голову, коли почув звістку про цю милість, яка, на його думку, мала його розорити. - Але хто ж попередив вашу величність?

- Чутка, пане Фуке; розповідають чудеса про вас і про ваш дім. Ви загордитеся, пане Фуке, якщо дізнаєтеся, що король ревнує до вас?

- Це зробить мене найщасливішим зі смертних, государе, бо того дня, коли король запалиться ревнощами до власника Во, у того знайдеться подарунок, гідний короля.

- Отже, пане Фуке, влаштовуйте свято і відчиніть навстіж двері вашого будинку.

- Я прошу вашу величність призначити день, - відповів Фуке.

- Рівно через місяць.

- Вашій величності не хочеться висловити ще якесь бажання?

- Ні, пане суперінтенданте. Я хочу тільки частіше бачити вас біля себе.

- Господарю, я маю честь брати участь у прогулянці вашої величності.

- Чудово; так я йду, пане Фуке, а ось і дами збираються.

Вимовивши ці слова, король із палкістю закоханого юнака побіг від вікна за рукавичками і тростиною, які подав йому камердинер.

З подвір'я долинав тупіт коней і шум коліс по посипаному піском двору.

Король спустився вниз. Коли він з'явився на ґанку, усі придворні завмерли. Король пішов прямо до молодої королеви. Що стосується королеви-матері, то, почуваючись нездоровою, вона не побажала виїжджати. Марія-Терезія сіла в карету разом із принцесою і запитала в короля, куди йому буде завгодно їхати.

Якраз у цей момент король побачив Лавальєр, втомлену і бліду після подій вчорашнього дня; вона сідала в коляску з трьома подругами. Людовик неуважно відповів королеві, що йому байдуже, куди їхати, і що він почуватиметься добре всюди, де буде королева.

Тоді королева наказала стрем'янам їхати в бік Апремона*.

Стрім'янні поскакали вперед.

Король сів на коня. Кілька хвилин він їхав поруч із каретою королеви і принцеси, тримаючись біля дверцят.

Небо прояснилося, проте в повітрі висів якийсь серпанок, схожий на брудну серпанок; у сонячних променях кружляли блискучі порошинки. Стояла задушлива спека. Але оскільки король, мабуть, не звертав уваги на погоду, то вона не турбувала й інших, і кортеж за наказом королеви попрямував до Апрємона.

Натовп придворних галасував і був веселий; видно було, що кожен хотів забути уїдливі промови, що лунали напередодні.

Особливо чарівна була принцеса. Справді, вона бачила короля біля дверцят і, оскільки їй не спадало на думку, що він їде біля карети заради королеви, сподівалася, що її лицар повернувся до неї.

Але через якісь чверть льє король милостиво посміхнувся, вклонився, призупинив коня і пропустив карету королеви, потім карету старших фрейлін, а потім і інші екіпажі, які, бачачи, що король не рушає з місця, хотіли зупинитися, в свою чергу. Але король подав знак продовжувати шлях.

Коли карета, де сиділа Лавальєр, порівнялася з ним, король наблизився до неї. Король вклонився дамам і збирався їхати поруч із каретою фрейлін, як він їхав поруч із каретою принцеси, як раптом весь кортеж разом зупинився. Вочевидь, королева, занепокоєна відсутністю короля, віддала наказ почекати на нього.

Король велів запитати, навіщо вона це зробила.

- Хочу пройтися пішки, - була відповідь.

Вона, очевидно, сподівалася, що король, який їхав верхи поруч із каретою фрейлін, не наважиться йти пішки разом із ними.

Кругом був ліс. Прогулянка обіцяла бути прекрасною, особливо для мрійників і для закоханих.

Три красиві алеї, довгі, тінисті та звивисті, розходилися в різні боки від місця, на якому процесія зупинилася. Крізь мереживо листя виднілися шматочки блакитного неба.

У глибині алей раз у раз пробігали перелякані дикі кози, на мить зупинялися посеред дороги, піднявши голову, потім мчали, мов стріли, одним стрибком ховаючись у гущавині лісу; час від часу кролик-філософ, сидячи на задніх лапках, потирав передніми мордочку й нюхав повітря, аби довідатися, чи не біжить собака за цими людьми, що потривожили його роздуми, його обід та його любовні справи, й чи не має в когось із них рушниці під пахвою.

Слідом за королевою все товариство вийшло з карет.

Марія-Терезія сперлася на руку однієї з фрейлін і, скоса поглянувши на короля, який, мабуть, зовсім не помітив, що є предметом уваги королеви, заглибилася в ліс першою стежкою, що відкрилася перед нею. Перед її величністю йшли двоє стрем'янських і палицями піднімали гілки і розсовували кущі, що загороджували дорогу.

Вийшовши з карети, принцеса побачила біля себе пана де Гіша, який вклонився їй і запропонував їй свої послуги.

Принц, захоплений своїм вчорашнім купанням, оголосив, що йде до річки, і, відпустивши де Гіша, залишився в замку з шевальє де Лорреном і Маніканом. Він більше не відчував і тіні ревнощів. Тому його марно шукали в кортежі; втім, принц рідко брав участь у загальних розвагах, тож його відсутність швидше потішила, ніж засмутила.

За прикладом королеви і принцеси кожен влаштувався на свій смак. Як ми сказали, король перебував біля Лавальєр. Зіскочивши з коня, коли відчинилися дверцята карети, він запропонував їй руку. Монтале і Тонне-Шарант негайно ж відійшли вбік, перша - з корисливих міркувань, а інша - зі скромності, одна хотіла зробити приємне королю, інша - досадити йому.

Протягом останньої півгодини погода теж прийняла рішення: серпанок, що висів у повітрі, мало-помалу згустився на заході, потім, ніби захоплений течією повітря, став повільно і важко наближатися. Відчувалася гроза; але оскільки король не помічав її, то й ніхто не вважав себе вправі її помітити.

Тож прогулянка тривала; деякі, втім, час від часу піднімали очі до неба. Більш боязкі прогулювалися біля екіпажів, у яких вони сподівалися сховатися в разі грози. Але більша частина кортежу, бачачи, що король відважно заглибився в ліс із Лавальєр, пішла за королем.

Помітивши це, король взяв Лавальєр під руку і повів на бічну стежку, куди вже ніхто не посмів піти за ним.

CXXXVI. Дощ

У тому ж напрямку, куди пішли король і Лавальєр, але тільки не доріжкою, а прямо через ліс, крокували двоє людей, абсолютно байдужих до хмари, що насувалася. Вони йшли, нахиливши голови, ніби обмірковуючи щось серйозне. Вони не бачили ні де Гіша, ні принцеси, ні короля, ні Лавальєр.

Раптом блискавка осяяла повітря, і пролунав глухий і віддалений гуркіт грому.

- Ах, - зауважив один із супутників, піднімаючи голову, - починається гроза, чи не повернутися нам у карету, дорогий д'Ербле?

Араміс підняв очі до неба і глянув на хмару.

- О, - сказав він, - не варто поспішати! - І, продовжуючи перервану розмову, додав: - Отже, ви думаєте, що наш учорашній лист зараз уже дійшов за призначенням?

- Я впевнений у цьому.

- Кому ви доручили доставити його?

- Моєму випробуваному слузі, як я вже мав честь повідомити вам.

- Він приніс відповідь?

- Я ще не бачив його; ймовірно, крихітка чергувала у принцеси або одягалася і змусила його почекати. Потрібно було їхати, і ми поїхали. Тому мені невідомо, що там сталося.

- Ви бачили короля перед від'їздом?

- Так.

- Як ви його знайшли?

- Бездоганним і безчесним, зважаючи на те, говорив він правду чи лицемірив.

- А свято?

- Відбудеться через місяць.

- Він напросився?

- З такою нав'язливістю, що я відчуваю тут намовляння Кольбера.

- Я теж так думаю.

- Ніч не розсіяла ваших ілюзій?

- Яких ілюзій?

- Щодо допомоги, яку ви можете надати мені в цьому випадку?

- Ні, я всю ніч писав, і всі розпорядження віддано.

- Свято обійдеться мені в кілька мільйонів. Не забувайте цього.

- Я даю шість... Про всяк випадок і ви роздобудьте два або три.

- Ви чарівник, дорогий д'Ербле!

Араміс усміхнувся.

- Але якщо ви жбурляєте мільйонами, - промовив Фуке з тривогою, - то чому ж кілька днів тому ви не дали Безмо п'ятдесяти тисяч франків?

- Тому, що кілька днів тому я був бідний, як Йов.

- А сьогодні?

- Сьогодні я багатший за короля.

- Чудово, - кивнув Фуке, - я вмію розбиратися в людях. Я знаю, що ви не здатні порушити слово; я не хочу виривати у вас вашу таємницю; не будемо більше говорити про це.

У цей момент почувся глухий гуркіт, який незабаром перетворився на страшний удар грому.

- Ого! - вигукнув Фуке. - Я говорив вам!

- У такому разі повернемося до карет.

- Не встигнемо, - заперечив Фуке. - Ось уже дощ!

Дійсно, небо, здавалося, розверзлося, і великі краплі зашуміли по вершинах дерев.

- Ну, - сказав Араміс, - у нас є час дійти до екіпажу раніше, ніж дощ проникне крізь листя.

- Краще б сховатися в якомусь гроті.

- Це правильно, але чи є тут грот? - запитав Араміс.

- Є. За десять кроків звідси, - з усмішкою відповідав Фуке. - Та ось і він! - додав він, озирнувшись навколо.

- Як ви щасливі, що маєте таку гарну пам'ять, - посміхнувся Араміс, у свою чергу. - А ви не боїтеся, що ваш кучер, не бачачи нас, уявить, ніби ми пішли манівцем, і поїде за придворними каретами?

- Ні, не боюся; якщо я залишаю де-небудь кучера й екіпаж, то він рушить з місця хіба тільки за особливим наказом короля, та й то не напевно; до того ж, мені здається, ми не одні зайшли так далеко. Я чую кроки і шум голосів.

І, вимовляючи ці слова, Фуке озирнувся і розсунув тростиною густе листя, що приховувало від них дорогу. Араміс одночасно з ним зазирнув в отвір, що утворився.

- Жінка! - вигукнув Араміс.

- Чоловік! - вигукнув Фуке.

- Лавальєр!

- Король!

- Ого! - сказав Араміс. - Хіба й король знає ваш грот? Це мене не здивувало б; адже в нього існують досить налагоджені стосунки з німфами Фонтенбло.

- Не біда! - відгукнувся Фуке. - Увійдемо туди; якщо король не знає його, будемо спостерігати, що станеться. Якщо ж знає, то - оскільки в гроті два виходи, - коли він увійде через один, ми вийдемо через інший.

- А далеко ще туди? - запитав Араміс. - Дощ уже починає капати крізь листя.

- Ми прийшли.

Фуке підняв гілки, і в скелі можна було помітити поглиблення, абсолютно закрите вересом і плющем.

Фуке показав дорогу. Араміс пішов за ним.

Входячи в грот, Араміс озирнувся.

- О, так вони теж ідуть у цей бік!

- У такому разі поступимося їм місцем, - усміхнувся Фуке і потягнув Араміса за плащ. - Не думаю, однак, щоб король знав мій грот.

- Справді, - сказав Араміс, - вони чогось шукають; їм потрібне гіллясте дерево, ось і все.

Араміс не помилявся: король дивився вгору, а не навколо себе. Він тримав Лавальєр під руку: дівчина ковзала вологою травою.

Людовик озирнувся ще уважніше і, помітивши величезний розлогий дуб, повів Лавальєр до нього. Бідна дівчина озиралася на всі боки; здавалося, вона і боялася, і бажала, щоб їх помітили, щоб поруч був хтось іще.

Король привів її до стовбура дерева, під яким було абсолютно сухо, наче зливи й не було. Сам він став біля неї, знявши капелюх. Через кілька миттєвостей краплі дощу стали пробиватися крізь листя і падати на голову короля, але він не помічав їх.

- Государ, - прошепотіла Лавальєр, показуючи на капелюх.

Але король вклонився і навідріз відмовився вдягнути її.

- Якомога зручніший випадок запропонувати їм наше місце, - сказав Фуке на вухо Арамісу.

- Якомога зручніший випадок підслухати і не проронити жодного слова з того, що вони говоритимуть, - прошепотів у відповідь Араміс.

І обидва замовкли; голос короля виразно долинав до них.

- Боже мій, мадемуазель, - говорив король, - я бачу, або, точніше, вгадую, ваше занепокоєння; повірте, я щиро шкодую, що повів вас від решти суспільства і через мене ви можете промокнути. Та ви вже промокли, можливо, вам холодно?

- Ні, государю.

- Але ви тремтите!

- Господарю, я боюся, що можуть погано витлумачити мою відсутність у той момент, коли всі, напевно, вже зібралися.

- Я залюбки запропонував би вам повернутися до карет, мадемуазель, але погляньте й прислухайтеся, чи можна зараз іти куди-небудь?

Справді, грім гримів, і дощ лив струмками.

- До того ж, - продовжував король, - ніхто не посміє сказати про вас погане. Адже ви з французьким королем, тобто першим дворянином королівства.

- Звичайно, государе, - відповіла Лавальєр, - це велика честь для мене, але я боюся не за себе.

- А за кого ж?

- За вас, государю.

- За мене, мадемуазель? - з посмішкою сказав король. - Я не розумію вас.

- Хіба ваша величність забули вже, що сталося вчора на вечорі у її високості?

- Не говоріть про це, прошу вас, або краще дозвольте мені згадати, щоб ще раз подякувати вам за ваш лист і...

- Господарю, - перервала його Лавальєр, - дощ іде, а ваша величність без капелюха.

- Прошу вас не турбуватися про мене. Я боюся, що ви промокнете.

- О, адже я - селянка, - посміхнулася Лавальєр. - Я звикла бігати луарськими луками і блуаськими садами за будь-якої погоди. А що стосується мого туалету, - додала вона, дивлячись на свою скромну муслінову сукню, - то ваша величність бачите, що за нього мені нема чого побоюватися.

- Дійсно, мадемуазель, я вже не раз помічав, що ви всім зобов'язані самій собі, а не туалету. Ви не кокетка. Я вважаю це великою перевагою.

- Господарю, не робіть мене кращою, ніж я є насправді. Скажіть просто: ви не можете бути кокеткою.

- Чому?

- Тому, що я не багата, - з усмішкою відповідала Лавальєр.

- Отже, ви зізнаєтеся, що любите красиві речі? - з жвавістю вигукнув король.

- Пане государе, я знаходжу красивим тільки те, що для мене доступно; все занадто високе...

- Для вас байдуже?

- Мені чуже, бо недосяжне.

- А я вважаю, мадемуазель, - сказав король, - що ви не займаєте при моєму дворі належного вам становища. Я, безсумнівно, занадто мало обізнаний про заслуги вашої родини. Мій дядько поставився занадто зневажливо до ваших родичів.

- О ні, государе! Його королівська високість герцог Орлеанський завжди був прихильний до пана де Сен-Ремі, мого вітчима. Послуги були скромні, і ми були за них цілком винагороджені. Не всім дано щастя блискуче служити королю. Я, звісно, не сумніваюся, що якби випала нагода, то мої родичі не зупинилися б ні перед чим, але нам не випало цього щастя.

- Королі повинні виправляти несправедливості, мадемуазель, - промовив король, - і я охоче беру на себе цей обов'язок щодо вас.

- Ні, государю, - з жвавістю вигукнула Лавальєр, - залиште, будь ласка, все як є.

- Як, мадемуазель? Ви відмовляєтеся від того, що я повинен, що я хочу зробити для вас?

- Усе, чого я бажала, государю, було для мене зроблено того дня, коли я удостоїлася честі бути прийнятою до двору принцеси.

- Але якщо ви відмовляєтеся для себе, прийміть принаймні для ваших родичів знак моєї вдячності.

- Пане государе, ваші великодушні наміри засліплюють і лякають мене, бо якщо ваша величність за своєю прихильністю зробить що-небудь для моїх родичів, то у нас з'являться заздрісники, а у вашої величності - вороги. Залиште мене, государе, у безвісності. Нехай мої почуття до вас залишаться світлими і безкорисливими.

- Ось дивовижні промови! - вигукнув король.

- Справедливо, - шепнув Араміс на вухо Фуке. - Навряд чи король звик до них.

- А що, якщо і на мою записку вона відповість так само? - запитав Фуке.

- Не будемо забігати вперед, дочекаємося кінця, - заперечив Араміс.

- До того ж, дорогий д'Ербле, - додав суперінтендант, мало налаштований вірити в щирість почуттів, висловлених Лавальєр, - іноді буває дуже вигідно здаватися безкорисливою в очах короля.

- Це саме думав і я, - відповідав Араміс. - Послухаємо, що буде далі.

Король ще ближче присунувся до Лавальєр і підняв над нею свій капелюх, оскільки дощ усе більше протікав крізь листя.

Лавальєр глянула своїми прекрасними блакитними очима на королівський капелюх, що захищав її, похитала головою і зітхнула.

- Боже мій! - сказав король. - Яка сумна думка може проникнути у ваше серце, коли я захищаю його своїм власним?

- Я відповім вам, государю. Я вже торкалася цього питання, такого делікатного для дівчини моїх років. Але ваша величність наказали мені замовкнути. Господарю, ваша величність не належите собі; государеві, ви одружені; почуття, яке віддалило б вашу величність від королеви і захопило б до мене, було б джерелом глибокого засмучення для королеви.

Король спробував перебити Лавальєр, але та з благальним жестом продовжувала:

- Королева ніжно любить вашу величність, королева стежить за кожним кроком вашої величності, що віддаляє вас від неї. Їй випало щастя зустріти прекрасного чоловіка, і вона зі сльозами молить небо зберегти їй його; вона ревнива до найменшого руху вашого серця.

Король знову хотів заговорити, але Лавальєр ще раз зважилася зупинити його.

- Хіба не злочин, - запитала вона, - побачивши таке ніжне і шляхетне кохання, давати королеві привід для ревнощів? О, вибачте

мені це слово, государю. Боже мій, я знаю, неможливо, або, вірніше, має бути неможливо, щоб найбільша у світі королева ревнувала до такої нікчемної дівчини, як я. Але королева - жінка, і, як у будь-якої жінки, серце її може відкритися для підозр, які можуть бути навіяні отруйними промовами злих людей. В ім'я неба, государю, не приділяйте мені так багато уваги! Я цього не заслуговую.

- Невже, мадемуазель, - вигукнув король, - ви не розумієте, що, кажучи так, ви перетворюєте мою повагу до вас на поклоніння?

- Господарю, ви приписуєте моїм словам значення, якого вони не мають; ви вважаєте мене кращим, ніж я є. Змилуйтеся наді мною, государю! Якби я не знала, що король - найвеликодушніша людина в усій Франції, то подумала б, що ваша величність хочете посміятися наді мною...

- Звичайно, ви цього не думаєте, я в цьому впевнений! - вигукнув Людовик.

- Пане государе, я буду змушена думати так, якщо ваша величність говоритиме зі мною такою мовою.

- Значить, я найнещасніший король у всьому християнському світі, - підсумував Людовик із невдаваним смутком, - якщо не можу вселити довіру до своїх слів жінці, яку я люблю найбільше на світі і яка розбиває мені серце, відмовляючись вірити в моє кохання.

- Пане государе, - сказала Лавальєр, тихенько відсторонюючись від короля, який дедалі ближче посувався до неї, - гроза начебто вщухає, і дощ перестає.

Але в цю саму мить, коли бідна дівчина, намагаючись впоратися зі своїм серцем, яке виявляло надто велику готовність йти назустріч бажанням короля, вимовляла ці слова, гроза подбала спростувати їх; синювата блискавка осяяла ліс фантастичним блиском, і удар грому, що нагадував артилерійський залп, пролунав над самою головою короля й Лавальєра, начебто його привернула висота дуба, що вкривав їх.

Молода дівчина злякано скрикнула.

Король однією рукою притиснув її до серця, а іншу простягнув над її головою, точно захищаючи її від удару блискавки.

Кілька миттєвостей стояла тиша, під час якої ця пара, чарівна, як усе молоде й сповнене кохання, завмерла в нерухомості. Фуке й Араміс теж застигли, споглядаючи Лавальєр і короля.

- О государ! - прошепотіла Лавальєр. - Ви чуєте?

І вона впустила голову на його плече.

- Так, - сказав король, - ви бачите, що гроза не вщухає.

- Господарю, це - попередження.

Король усміхнувся.

- Господарю, це голос бога, який погрожує нам карою.

- Нехай, - відповів король. - Я приймаю цей удар грому за попередження і навіть за погрозу, якщо за п'ять хвилин він повториться

з такою самою силою; у протилежному ж випадку дозвольте мені думати, що гроза - тільки гроза, і нічого більше.

І король підняв голову, точно запитуючи небо.

Але небо наче вступило в змову з Людовіком; протягом п'яти хвилин після удару, що налякав закоханих, не чути було жодного гуркоту, а коли грім загримів знову, то звук його був набагато глухішим, начебто протягом цих п'яти хвилин гроза, що її підстьобували пориви вітру, потягнулася аж за цілих десять льє.

- Що ж, Луїзо, - прошепотів король, - будете ви ще лякати мене гнівом небес? Якщо ви вже неодмінно хочете бачити в блискавці прикмету, то невже ви все ще вважаєте, що вона - прикмета нещастя?

Молода дівчина підняла голову; у цей час дощ хлинув крізь листя і заструменів по обличчю короля.

- О государ, государ! - вигукнула вона з виразом непереборного страху, що схвилював Людовика до глибини душі. - Невже це заради мене король залишається з непокритою головою під проливним дощем? Адже я - така нікчема!

- Ви - божество, - відповідав король, - яке змусило грозу втекти. Ви - богиня, що повертає сонце і тепло.

Дійсно, в цей момент блиснув сонячний промінь, і краплі, що падали з дерев, заблищали, як діаманти.

- Господарю, - сказала майже переможена Лавальєр, роблячи над собою останнє зусилля. - Господарю, ще раз прошу вас, подумайте про ті неприємності, які вашій величності доведеться перенести через мене. Боже мій, у цю хвилину вас шукають, вас кличуть. Королева, напевно, турбується, а принцеса... о принцеса!.. - майже з жахом вигукнула молода дівчина.

Це слово справило деяке враження на короля; він здригнувся і відпустив Лавальєр, яку доти тримав у своїх обіймах.

- Принцеса, сказали ви?

- Так, принцеса; принцеса теж ревнує, - багатозначно зауважила Лавальєр.

І її боязкі й цнотливо опущені очі наважилися запитально поглянути на короля.

- Але принцеса, мені здається, - заперечив Людовик, роблячи зусилля над собою, - не має жодного права...

- На жаль! - прошепотіла Лавальєр.

- Невже, - запитав король майже з докором, - і ви вважаєте, що сестра має право ревнувати брата?

- Пане государе, я не смію заглядати в схованки вашого серця.

- Невже ви вірите цьому? - вигукнув король.

- Так, государю, я думаю, що принцеса ревнує, - твердо сказала Лавальєр.

- Боже мій, - занепокоївся король, - невже її поводження з вами дає привід для таких підозр? Принцеса обійшлася з вами погано, і ви приписуєте це ревнощам?

- Ні, государе, я так мало значу в її очах!

- О, якщо так!.. - енергійно вимовив Людовик.

- Господарю, - перебила Лавальєр, - дощ припинився, і, здається, сюди йдуть.

І, забувши всякий етикет, вона схопила короля за руку.

- Так що ж, мадемуазель, - відповів король, - нехай ідуть. Хто наважиться знайти що-небудь погане в тому, що я був у товаристві мадемуазель де Лавальєр?

- Помилуйте, государю! Усі знайдуть дивним, що ви так вимокли, що ви пожертвували собою заради мене.

- Я тільки виконав свій обов'язок дворянина, - зітхнув Людовик, - і горе тому, хто забудеться і стане засуджувати поведінку свого короля.

Дійсно, в цей момент з'явилося кілька придворних, які з цікавістю оглядали ліс; помітивши короля і Лавальєр, вони, мабуть, знайшли те, що шукали.

Це були послані королеви і принцеси; вони зняли капелюхи на знак того, що побачили його величність.

Але, незважаючи на збентеження Лавальєр, Людовик, як і раніше, стояв у своїй ніжно-шанобливій позі. Потім, коли всі придворні зібралися на алеї, коли всі побачили знаки пошани, які король виявляв молодій дівчині, залишаючись перед нею з оголеною головою під час грози, Людовик запропонував їй руку, відповів кивком голови на шанобливі поклони придворних і, так само тримаючи капелюх у руці, провів її до карети.

Гроза минула, але дощ тривав, і придворні дами, яким етикет не дозволяв сісти в карету раніше за короля, стояли без плащів і накидок під цією зливою, від якої король дбайливо захищав своїм капелюхом найнезначнішу серед них.

Як і всі інші, королева і принцеса мали споглядати цю перебільшену люб'язність короля; принцеса до такої міри була вражена, що, забувшись, штовхнула королеву ліктем і промовила:

- Погляньте, ви тільки погляньте!

Королева заплющила очі, немов у неї запаморочилося в голові. Вона піднесла руку до обличчя і сіла в карету. Принцеса пішла за нею.

Король схопився на коня і, не надаючи переваги жодній з карет, поскакав уперед. Він повернувся у Фонтенбло, кинувши поводи, задумливий, весь поглинений своїми думками.

Коли натовп віддалився і шум карет став затихати, Араміс і Фуке, переконавшись, що ніхто не може їх побачити, вийшли з грота. Мовчки дісталися вони до алеї. Араміс, здавалося, хотів проникнути поглядом у саму гущавину лісу.

- Пане Фуке, - сказав він, упевнившись, що вони самі, - потрібно будь-що-будь отримати назад ваш лист до Лавальєр.

- Немає нічого простішого, - відповів Фуке, - якщо слуга ще не передав його.

- Це необхідно в усіх випадках, розумієте?

- Так, король любить цю дівчину. Чи не так?

- Дуже. Але ще гірше, що і ця дівчина пристрасно кохає короля.

- Отже, ми змінюємо тактику?

- Без жодного сумніву, не можна втрачати часу. Вам потрібно побачити Лавальєр і, не роблячи спроб домогтися її прихильності, що тепер неможливо, заявити їй, що ви - найвідданіший її друг і найпокірніший слуга.

- Я так і зроблю, - відповів Фуке, - і без жодного невдоволення; у цієї дівчини, мені здається, золоте серце.

- А можливо, багато спритності, - роздумував вголос Араміс, - але тоді дружба з нею ще потрібніша.

Помовчавши трохи, він додав:

- Або я помиляюся, або ця крихітка зведе з розуму короля. Ну, мерщій карету - і в замок!

CXXXVII. Тобі

За дві години після того, як карета суперінтенданта покотилася у Фонтенбло зі швидкістю хмар, гнаних останніми поривами бурі, Лавальєр сиділа в себе в кімнаті в простому мусліновому пеньюарі й докінчувала сніданок за маленьким мармуровим столиком.

Раптом відчинилися двері, і лакей доповів, що пан Фуке просить дозволу засвідчити їй свою повагу.

Вона двічі перепитала лакея; бідна дівчина знала тільки ім'я пана Фуке і ніяк не могла зрозуміти, що в неї може бути спільного з головним керівником фінансами.

Однак оскільки міністр міг прийти до неї за дорученням короля, що після нещодавнього побачення було цілком можливим, то Лавальєр поглянула в дзеркало, поправила локони і наказала запросити його в кімнату.

Але Лавальєр не могла придушити деякого хвилювання. Візит суперінтенданта не був пересічним явищем у житті фрейліни. Фуке, який славився своєю щедрістю, галантністю і люб'язним поводженням з дамами, частіше отримував запрошення, ніж просив аудієнцій. У багато будинків відвідування суперінтенданта приносили багатство; у багатьох серцях вони зароджували любов.

Фуке шанобливо увійшов до Лавальєр і представився їй з тією витонченістю, що була відмітною рисою видатних людей тієї епохи, а в

наш час стала абсолютно незрозумілою, навіть на портретах, де ці люди зображені як живі.

На церемонне привітання Фуке Лавальєр відповіла реверансом пансіонерки і запропонувала суперінтенданту сісти.

Але Фуке з поклоном сказав їй:

- Я не сяду, мадемуазель, доки ви не пробачите мені.

- За що ж, боже мій?

Фуке спрямував на обличчя молодої дівчини свій проникливий погляд, але міг побачити на ньому тільки найпростіший подив.

- Я бачу, пані сударко, що ви так само великодушні, як і розумні, і читаю у ваших очах прохання про прощення, яке я прошу. Але мені мало прощення на словах, попереджаю вас; мені потрібно, щоб мене пробачили ваше серце і розум.

- Клянуся вам, пане, - розгубилася Лавальєр, - я вас абсолютно не розумію.

- Цей новий прояв вашої делікатності полонить мене, - відповів Фуке, - я бачу, що ви не хочете змусити мене червоніти.

- Почервоніти? Червоніти переді мною? Але скажіть же, чому вам червоніти?

- Невже я помиляюся, - запитав Фуке, - і мій вчинок, на моє щастя, не образив вас?

Лавальєр знизала плечима.

- Позитивно, пане, ви говорите загадками, і я, мабуть, занадто неосвічена, щоб розуміти їх.

- Добре, - погодився Фуке, - не буду наполягати. Тільки, благаю вас, скажіть мені, що я можу розраховувати на ваше повне і безумовне прощення.

- Пане, - сказала Лавальєр уже з деяким нетерпінням, - я можу відповісти вам тільки одне і сподіваюся, що моя відповідь задовольнить вас. Якби я знала вашу провину переді мною, я пробачила б вас. Тим більше ви зрозумієте, що, не знаючи цієї провини...

Фуке закусив губи, як це робив зазвичай Араміс.

- Отже, - продовжував він, - я можу сподіватися, що, незважаючи на те, що трапилося, ми залишимося в добрих стосунках і що ви люб'язно погоджуєтеся вірити в мою шанобливу дружбу.

Лавальєр здалося, що вона починає розуміти.

«О, - подумала вона, - я не могла б повірити, що пан Фуке з такою жадібністю шукатиме джерел новоявленої прихильності».

І сказала вголос:

- У вашу дружбу, пане? Ви мені пропонуєте вашу дружбу? Але, право, це для мене велика честь, і ви занадто люб'язні.

- Я знаю, пані пані, - відповів Фуке, - що дружба пана може здатися блискучішою і бажанішою, ніж дружба слуги; але можу вас запевнити, що і слуга виявиться таким самим відданим, таким самим вірним і абсолютно безкорисливим.

Лавальєр поклонилася; справді, у голосі суперінтенданта звучала велика щирість і непідробна відданість. Вона простягнула Фуке руку.

- Я вам вірю, - усміхнулася вона.

Фуке міцно потиснув руку дівчини.

- У такому разі, - додав він, - ви зараз же віддасте мені цей нещасний лист.

- Який лист? - запитала Лавальєр.

Фуке ще раз спрямував на неї свій випробовувальний погляд. Той самий наївний, той самий простодушний вираз обличчя.

- Після цього заперечення, пані сударко, я змушений визнати, що ви дуже делікатна істота, і сам я не був би чесною людиною, якби міг боятися чогось із боку такої великодушної дівчини, як ви.

- Право, пане Фуке, - відповіла Лавальєр, - із глибоким жалем я змушена повторити вам, що рішуче нічого не розумію.

- Отже, ви можете дати слово, що не отримували від мене жодного листа?

- Даю вам слово, ні! - твердо сказала Лавальєр.

- Добре. Цього з мене досить, пані сударко; дозвольте мені повторити запевнення в моїй відданості і в моїй найглибшій повазі.

Фуке вклонився і вирушив додому, де на нього чекав Араміс, залишивши Лавальєра в повному подиві.

- Ну що? - запитав Араміс, який нетерпляче очікував повернення Фуке. - Як вам сподобалася фаворитка?

- Захоплений! - відповідав Фуке. - Це розумна, сердечна жінка.

- Вона не розсердилася?

- Нітрохи; мабуть, вона просто нічого не зрозуміла.

- Не зрозуміла?

- Так, не зрозуміла, що я писав їй.

- А тим часом потрібно було змусити її зрозуміти вас, потрібно, щоб вона повернула лист; я сподіваюся, вона віддала вам його?

- І не подумала.

- Так ви принаймні впевнилися, що вона спалила його?

- Дорогий д'Ербле, ось уже цілу годину, як я граю в недомовлені фрази, і мені порядком набридла ця гра, хоча вона дуже цікава. Зрозумійте ж: крихітка прикинулася, ніби зовсім не розуміє мене; вона заперечувала одержання листа, а тому вона не могла ні віддати його, ні спалити.

- Що ви говорите? - стривожився Араміс.

- Кажу, що вона клялася і божилася, що не отримувала жодного листа.

- О, це занадто! І ви не наполягали?

- Навпаки, я був наполегливий до непристойності.

- І вона все заперечувала?

- Так.

- І жодного разу не видала себе?

- Жодного разу.

- Отже, дорогий мій, ви залишили лист у її руках?

- Довелося, чорт забирай!

- О, це велика помилка!

- Що ж би ви зробили на моєму місці?

- Звісно, неможливо було примусити її, але це тривожить мене: такий лист не може залишатися в неї.

- Ця дівчина така великодушна.

- Якби вона була справді великодушною, вона віддала б вам листа.

- Повторюю, вона великодушна; я бачив це по її очах, я людина досвідчена.

- Отже, ви вважаєте її щирою?

- Від щирого серця.

- У такому разі мені здається, що ми дійсно помиляємося.

- Як так?

- Мені здається, що вона дійсно не отримала листа.

- Як так? І ви припускаєте?

- Я припускаю, що, з невідомих нам міркувань, ваш чоловік не віддав їй листа.

Фуке подзвонив. Увійшов лакей.

- Покличте Тобі, - наказав суперінтендант.

За кілька миттєвостей з'явився слуга, сутула людина з очима, що бігають, з тонкими губами і короткими руками.

Араміс вперив у нього пронизливий погляд:

- Дозвольте, я сам розпитаю його.

- Будь ласка, - відповідав Фуке.

Араміс хотів було заговорити з лакеєм, але зупинився.

- Ні, - сказав він, - він побачить, що ми надаємо надто велике значення його відповіді; допитайте його самі; а я зроблю вигляд, що пишу листа.

Араміс дійсно сів до столу, спиною до лакея, але уважно спостерігав за кожним його рухом і кожним його поглядом у дзеркалі, що висіло навпроти.

- Підійди сюди, Тобі, - почав Фуке.

Лакей наблизився досить твердими кроками.

- Як ти виконав моє доручення? - запитав Фуке.

- Як завжди, ваша милість, - відповідав слуга.

- Розкажи.

- Я увійшов до мадемуазель де Лавальєр, яка була біля обідні, і поклав записку на туалетний стіл. Адже так ви наказали мені?

- Вірно, і це все?

- Усе, ваша милість.

- У кімнаті нікого не було?

- Нікого.

- А ти сховався, як я тобі наказав?

- Так.

- І вона повернулася?

- Через десять хвилин.

- І ніхто не міг взяти листи?

- Ніхто, бо ніхто не входив до кімнати.

- Зовні, а зсередини?

- Звідти, де я був захований, видно було всю кімнату.

- Послухай, - сказав Фуке, пильно дивлячись на лакея, - якщо цей лист потрапив не за адресою, то краще відверто зізнайся мені в цьому, тому що, якщо тут сталася помилка, ти поплатишся за неї головою.

Тобі здригнувся, але негайно опанував себе.

- Ваша милість, - повторив він, - я поклав лист на туалетний стіл, як я вам сказав, і прошу у вас тільки півгодини, щоб довести, що лист у руках мадемуазель де Лавальєр, або ж принести його вам назад.

Араміс із цікавістю спостерігав за лакеєм.

Фуке був довірливий; двадцять років цей лакей старанно служив йому.

- Добре, - погодився він, - ступай, але принеси мені доказ, що ти говорив правду.

Лакей пішов.

- Ну, що ви скажете? - запитав Фуке в Араміса.

- Я скажу, що вам будь-що-будь треба дізнатися істину. Лист або дійшов, або не дійшов до Лавальєр; у першому випадку потрібно, щоб Лавальєр повернула вам його або ж спалила у вашій присутності; у другому - необхідно роздобути лист, хоча б це коштувало нам мільйона. Адже ви згодні зі мною?

- Так; однак, дорогий єпископе, я вважаю, що ви згущуєте фарби.

- Сліпець ви, сліпець! - прошепотів Араміс.

- Лавальєр, яку ви приймаєте за тонкого дипломата, просто-напросто кокетка, яка сподівається, що я продовжуватиму залицятися до неї, раз я вже почав. Тепер, переконавшись у любові короля, вона розраховує за допомогою листа тримати мене в руках. Це так природно.

Араміс похитав головою.

- Ви не згодні? - запитав Фуке.

- Вона не кокетка, - відповідав Араміс.

- Дозвольте вам зауважити...

- Я чудово знаю кокеток!

- Друже мій, друже мій!

- Ви хочете сказати, що далеко той час, коли я вивчав їх? Але жінки не змінюються.

- Зате чоловіки змінюються, і тепер ви стали більш підозрілими, ніж були раніше. - Розсміявшись, Фуке продовжив: - Якщо Лавальєр забажає приділити мені одну третину своєї любові і королю дві третини, чи вважатимете ви прийнятним таке становище?

Араміс нетерпляче піднявся.

- Лавальєр, - сказав він, - ніколи не любила і ніколи не полюбить нікого, крім короля.

- Але дайте відповідь мені нарешті, що б ви зробили на моєму місці.

- Насамперед я не випускав би з дому вашого слугу.

- Тобі?

- Так, Тобі; це зрадник!

- Що ви?

- Я впевнений у цьому. Я тримав би його під замком, поки він не зізнався б мені.

- Ще не пізно; покличемо його, і ви допитаєте його самі.

- Чудово.

- Але запевняю вас, що це буде марно. Він служить у мене вже двадцять років і жодного разу нічого не переплутав, а тим часом, - додав Фуке зі сміхом, - переплутати бувало так легко.

- Все ж таки покличте його. Мені здається, сьогодні вранці я бачив, як цей чоловік про щось радився з одним зі слуг пана Кольбера.

- Де?

- Біля стайні.

- Як так? Усі мої слуги на ножах зі слугами цього мужлана.

- Однак повторюю, я бачив його, і коли він увійшов, його фізіономія здалася мені знайомою.

- Чому ж ви нічого не сказали, коли він був тут?

- Тому що тільки цю хвилину я пригадав.

- Ви мене лякаєте, - сказав Фуке і зателефонував.

- Аби ми не запізнилися! - прошепотів Араміс.

Фуке подзвонив удруге. З'явився камердинер.

- Тобі! - крикнув Фуке. - Покличте Тобі!

Слуга пішов.

- Ви надаєте мені повну свободу дій, чи не так?

- Цілковиту.

- Я можу пустити в хід усі засоби, щоб дізнатися істину?

- Все.

- Навіть залякування?

- Я поступаюся вам обов'язками генерального прокурора.

Минуло десять хвилин. Тобі не з'являвся. Виведений із терпіння Фуке знову зателефонував.

- Тобі! - крикнув він.

- Його шукають, ваша милість, - поклонився камердинер.

- Він десь близько, я нікуди не посилав його.

- Я піду пошукаю його, ваша милість.

І камердинер знову пішов. Араміс у мовчанні нетерпляче прогулювався кімнатою.

Фуке задзвонив так, що міг би розбудити мертвого.

Повернувся камердинер; він весь тремтів.

- Ваша милість помиляється, - сказав він, не чекаючи запитання Фуке. - Ваша милість, імовірно, дали якесь доручення Тобі, тому що він прийшов на стайню, вивів найкращого скакуна, осідлав його і поїхав.

- Поїхав! - вигукнув Фуке. - Скачіть, спіймайте його.

- Досить, - Араміс узяв його за руку, - заспокойтеся, справу зроблено!

- Зроблено?

- Звичайно, я був у цьому впевнений. Тепер не будемо піднімати тривоги; розберемо краще наслідки того, що сталося, і постараємося вжити заходів.

- Зрештою, - зітхнув Фуке, - біда не велика.

- Ви думаєте?

- Звісно. Будь-якому чоловікові дозволено писати любовний лист до жінки.

- Чоловікові - так, підданому - ні; особливо коли жінку любить король.

- Друже мій, ще тиждень тому король не кохав Лавальєр; він не кохав її навіть учора, а лист написаний учора; і я не міг здогадатися про кохання короля, коли його ще не було.

- Припустимо, - погодився Араміс. - Але лист, на жаль, не позначений числом. Ось що особливо мучить мене. Ах, якби на ньому стояло вчорашнє число, я б ні краплі не турбувався за вас!

Фуке знизав плечима:

- Хіба я під опікою і король панує над моїм розумом і моїми бажаннями?

- Ви маєте рацію, - погодився Араміс, - не будемо надавати справі надто великого значення. І потім... якщо нам щось загрожує, ми зуміємо захиститися.

- Погрожує? - здивувався Фуке. - Невже цей мурашиний укус ви називаєте загрозою, яка може наразити на небезпеку мої статки і моє життя?

- Ах, пане Фуке, мурашиний укус може вбити і велетня, якщо мураха отруйна!

- Хіба ваша всемогутність, про яку ви нещодавно говорили, вже звалилася?

- Я всемогутній, але не безсмертний.

- Однак, мені здається, найважливіше відшукати Тобі. Чи не так?

- О, його вам не спіймати, - сказав Араміс, - і якщо він був вам дорогий, одягніть траур!

- Але ж він де-небудь та знаходиться?

- Ви маєте рацію; надайте мені свободу дії, - відповідав Араміс.

CXXXVIII. Чотири шанси принцеси

Королева-мати запросила до себе молоду королеву.

Хвора Анна Австрійська дурніла і старіла з разючою швидкістю, як це завжди буває з жінками, які провели бурхливу молодість. До фізичних страждань приєднувалися страждання від думки, що поряд з юною красою, юним розумом і юною владою вона слугує лише живим нагадуванням минулого.

Поради лікаря і свідчення дзеркала менше засмучували її, ніж поведінка придворних, які, подібно до щурів, залишали трюм корабля, куди починала проникати вода.

Анна Австрійська була незадоволена побаченнями зі старшим сином. Бувало, король, почуття якого були радше показні, ніж щирі, заходив до матері на одну годину вранці і на одну ввечері. Але відтоді, як він узяв у свої руки управління державою, ранкові та вечірні візити було скорочено до півгодини; мало-помалу ранкові візити зовсім припинилися.

Вранці мати й син зустрічалися за месою; вечірні візити були замінені побаченнями в короля або в принцеси, куди королева ходила досить охоче заради синів. Унаслідок цього принцеса набула величезного впливу при дворі, і в неї збиралося найблискучіше товариство.

Анна Австрійська відчувала це.

Хвора, змушена часто сидіти вдома, вона впадала у відчай, передбачаючи, що скоро їй доведеться проводити час на сумній і безнадійній самоті.

З жахом згадувала вона ту самотність, на яку прирікав її колись кардинал Рішельє, ті нестерпні вечори, упродовж яких, однак, їй слугували втіхою молодість і краса, що завжди супроводжувалися надією.

І ось вона вирішила перевести двір до себе і залучити принцесу з її блискучим почтом до темних і похмурих кімнат, де вдова французького короля і мати французького короля приречена була втішати завжди заплакану від передчасного вдівства дружину французького короля.

Анна задумалася.

Протягом свого життя вона багато інтригувала*. У добрі часи, коли в її юній голівці народжувалися щасливі ідеї, поруч із нею була подруга, яка вміла підбурювати її честолюбство та її кохання, подруга, ще палкіша й честолюбніша за неї саму, яка щиро її кохала, що так рідко буває при дворі, і тепер віддалена від неї з дріб'язкових міркувань.

Але відтоді протягом багатьох років хто міг похвалитися, що дав добру пораду королеві, окрім пані де Мотвіль і Молени, іспанки-годувальниці, яка як співвітчизниця була повіреною королеви? Хто з теперішньої молоді міг нагадати їй минуле, яким вона тільки й жила?

Анна Австрійська подумала про пані де Шеврез, яка вирушила у вигнання радше добровільно, ніж за наказом короля, а потім померла дружиною безвісного дворянина. Вона поставила собі запитання, що порадила б їй пані де Шеврез за таких обставин, і королеві здалося, що ця хитра, досвідчена й розумна жінка відповідала їй своїм іронічним голосом:

«Усі ці молоді люди бідні й жадібні. Їм потрібні золото і доходи, щоб вдаватися до задоволень; залучіть їх до себе подачками».

Анна Австрійська вирішила прислухатися до цієї поради. Гаманець у неї був повний; вона мала у своєму розпорядженні великі суми, зібрані для неї Мазаріні, які зберігалися в надійному місці. Ні в кого у Франції не було таких гарних дорогоцінних каменів, особливо таких великих перлів, побачивши які, король щоразу зітхав, тому що перли на його короні здавалися дрібним зерном порівняно з ними.

Анна Австрійська не мала більше ні краси, ні чарівності. Зате вона була заможна і приваблювала осіб, які відвідували її, або надією на великий картковий виграш, або подачками, або, нарешті, прибутковими місцями, які вона дуже вміло випрошувала в короля, щоб підтримати свій вплив.

Насамперед вона випробувала цей засіб на принцесі, яку їй найбільше хотілося привернути до себе. Незважаючи на всю свою гордість і самовпевненість, принцеса попалася в розставлені їй тенета. Багатіючи потроху від подарунків, вона увійшла до смаку і з задоволенням отримувала передчасну спадщину.

Той самий засіб Анна Австрійська вжила стосовно принца і самого короля. Вона завела у себе лотереї.

Одну з таких лотерей було призначено у королеви-матері в день, до якого ми довели нашу розповідь. Анна Австрійська розігрувала два прекрасні діамантові браслети дуже тонкої роботи. У них були вставлені старовинні камеї великої цінності; самі діаманти були не дуже дорогі, але оригінальність і витонченість роботи були такі, що при дворі багато хто бажав не тільки отримати ці браслети, а й просто побачити їх на руках королеви, тож у дні, коли вона вдягала їх, вважали особливою милістю дозвіл милуватися ними, цілуючи її руку.

З цього приводу придворні придумали галантний каламбур, кажучи, що браслети були б безцінними, якби, на своє нещастя, не красувалися на руках королеви. Цьому каламбуру зробили велику честь; його переклали всіма європейськими мовами, і на цю тему ходило понад тисячу французьких і латинських двустиший.

День, коли Анна Австрійська розігрувала діаманти в лотерею, був для неї рішучим: дві доби король не з'являвся в матері. Принцеса дулася після сцени з дріадами і наядами. Король, щоправда, не сердився, але могутнє почуття несло його вдалину від придворних бур і розваг.

Анна Австрійська зробила диверсію, оголосивши наступного вечора знамениту лотерею. З цією метою вона побачилася з молодою королевою, яку, як ми сказали, вранці викликала до себе.

- Дочка моя, - сказала Анна, - повідомляю вам приємну новину. Король найніжнішим чином говорив мені про вас. Король молодий, і його легко захопити. Але доти, доки ви будете біля мене, він не наважиться залишити свою дружину, до якої до того ж він сильно прив'язаний. Сьогодні ввечері у мене лотерея. Ви прийдете?

- Мені сказали, - з боязким докором зауважила молода королева, - що ваша величність розігруєте в лотерею свої прекрасні браслети. Але ж вони така рідкість, що нам не слід було б випускати їх із королівської скарбниці, хоча б тому, що вони належали вам.

- Дитя моє, - сказала Анна Австрійська, чудово розуміючи молоду королеву, яка бажала отримати ці браслети для себе, - мені будь-що-будь потрібно заманити до себе принцесу.

- Принцесу? - запитала, червоніючи, молода королева.

- Ну так! Хіба не краще бачити в себе суперницю, щоб спостерігати й керувати нею, ніж знати, що король у неї, завжди готовий залицятися до неї. Ця лотерея - приманка, якою я користуюся з цією метою; невже ви засуджуєте мене?

- Ні, ні, - вигукнула Марія-Терезія і в пориві дитячої радості, притаманної іспанкам, із захопленням заплескала в долоні.

- І ви не шкодуєте, люба, що я не подарувала вам браслети, як спочатку хотіла зробити?

- О ні, ні, люба матінко!

- Отже, дитя моє, причепуріться, щоб наш вечір вийшов якомога блискучішим. Що веселішою будете ви, що чарівнішою ви будете, то більше ви затьмарите інших жінок своїм блиском.

Марія-Терезія пішла в повному захваті. Через годину Анна Австрійська приймала у себе принцесу і, обсипаючи її ласками, говорила:

- Приємні звістки. Король у захваті від моєї лотереї.

- А я зовсім не в захваті, - відповідала принцеса, - я ніяк не можу привчити себе до думки, що ці прекрасні браслети можуть опинитися на чиїхось чужих руках.

- Повно, - сказала Анна Австрійська, приховуючи посмішкою жорстокий біль у грудях. - Не обурюйтеся так, люба... і не дивіться на речі так похмуро.

- Ах, королева, доля сліпа... кажуть, ви приготували двісті квитків?

- Рівно двісті. Але ж ви знаєте, що виграш тільки один.

- Знаю. Кому ж він дістанеться? Хіба ви можете вгадати? - з відчаєм вимовила принцеса.

- Ви нагадали мені сон, який я бачила сьогодні вночі... Ах, сни мої хороші... я сплю так мало.

- Який сон? Ви хворі?

- Ні, - усміхнулася королева, дивовижною силою волі придушуючи новий напад болю в грудях. - Отже, мені снилося, що виграв браслети король.

- Король?

- Ви хочете запитати мене, що став би робити король із браслетами?

- Так.

- І все ж було б дуже добре, якби король виграв їх, бо, отримавши ці браслети, він мав би подарувати їх кому-небудь.

- Наприклад, повернути їх вам.

- У такому разі я сама негайно подарувала б їх кому-небудь. Адже не думаєте ж ви, - зі сміхом сказала королева, - що я пускаю ці браслети в лотерею з потреби. Я просто хочу подарувати їх, не збуджуючи заздрості; але якщо випадок не позбавить мене від труднощів, то я прийду йому на допомогу... Я прекрасно знаю, кому мені подарувати ці браслети.

Слова ці супроводжувалися такою чарівною посмішкою, що принцесі довелося заплатити за неї вдячним поцілунком.

- Адже ви чудово знаєте, - додала Анна Австрійська, - що король не повернув би мені браслетів, якби виграв.

- У такому разі він подарував би їх королеві.

- Ні, з тієї самої причини, з якої не повернув би і мені; тим паче що, якби я хотіла подарувати їх королеві, я обійшлася б без його допомоги.

Принцеса скоса глянула на браслети, які блищали на сусідньому столику у відкритому футлярі.

- Які вони гарні, - зітхнула вона. - Але ж ми забули, що сон вашої величності - тільки сон.

- Я буду дуже здивована, - заперечила Анна Австрійська, - якщо він не збудеться: всі мої сни збуваються.

- У такому разі ви можете бути пророком.

- Повторюю вам, дитя моє, що я майже ніколи не бачу снів; але цей сон так дивно збігається з моїми думками, він так добре в'яжеться з моїми припущеннями.

- Якими припущеннями?

- Наприклад, що ви виграєте браслети.

- Тоді їх виграє не король.

- О! - вигукнула Анна Австрійська. - Від серця його величності не так далеко до вашого серця... серця його дорогої сестри... не так далеко, щоб сон можна було вважати нездійсненим. У вас багато шансів. Ось порахуйте.

- Вважаю.

- По-перше, сон. Якщо король виграє, він, звісно, подарує вам браслети.

- Припустимо, що це шанс.

- Якщо ви самі виграєте їх, вони ваші.

- Зрозуміло.

- Нарешті, якщо виграє їхній принц...

- То він подарує їх шевальє де Лоррену, - дзвінко засміялася принцеса.

Анна Австрійська пішла за прикладом невістки і теж розреготалася, через що біль її посилився, а обличчя раптово помертвіло.

- Що з вами? - перелякано запитала принцеса.

- Нічого, дрібниці... Я занадто багато сміялася... Перейдемо до четвертого шансу.

- Не можу собі уявити його.

- Вибачте, я теж можу виграти браслети, і якщо виграю, покладайтеся на мене.

- Спасибі, спасибі! - вигукнула принцеса.

- Отже, я сподіваюся, що ви обрані долею і що тепер мій сон починає набувати твердих обрисів дійсності.

- Право, ви вселяєте в мене надію і впевненість, - сказала принцеса, - і виграні в такий спосіб браслети будуть для мене ще у сто разів дорогоціннішими.

- Отже, до вечора!

- До вечора!

І вони розлучилися.

Анна Австрійська підійшла до браслетів і помітила, розглядаючи їх:

- Вони справді дорогоцінні, тому що сьогодні ввечері з їхньою допомогою я завоюю одне серце і відкрию одну таємницю.

Потім, обернувшись до порожнього алькова, додала:

- Чи не правда, моя бідна Шеврез, ти так повела б гру? - І звуки цього забутого імені пробудили в душі королеви спогад про молодість з її веселими пустощами, невичерпною енергією і щастям.

CXXXIX. Лотерея

О восьмій годині вечора все товариство зібралося у королеви-матері.

Анна Австрійська в парадному туалеті, виблискуючи залишками краси і всіма засобами, які кокетство може дати в вправні руки, приховувала, чи, вірніше, намагалася приховати від юрби молодих придворних, що оточували її й досі захоплювалися нею з причин, вказаних нами в попередньому розділі, явні руйнування, спричинені хворобою, від якої їй належало померти через кілька років.

Ошатно і кокетливо одягнена принцеса і королева, проста і природна, як завжди, сиділи біля Анни Австрійської і безперервно намагалися привернути до себе її милостиву увагу.

Придворні дами з'єдналися в цілу армію, щоб з більшою силою і з більшим успіхом відбивати завзяті дотепи молодих людей. Як батальйон, вишикуваний у каре, вони допомагали одна одній тримати позицію і відбивати удари.

Монтале, досвідчена в таких перестрілках, захищала весь стрій перехресним вогнем по ворогу.

Де Сент-Еньян, у відчаї від наполегливої, зухвалої холодності мадемуазель де Тонне-Шарант, намагався виявляти їй байдужість, але непереборний блиск великих очей красуні щоразу перемагав його, і він повертався до неї з іще більшою покорою, на яку мадемуазель де Тонне-Шарант відповідала йому новими зухвальствами. Де Сент-Еньян не знав, якому святому молитися.

Навколо Лавальєр уже почали увиватися придворні.

Сподіваючись привернути до себе погляди Атенаїс, де Сент-Еньян теж підійшов з шанобливим поклоном до цієї молодої дівчини. Деякі відсталі уми прийняли цей простий маневр за бажання протиставити Луїзу Атенаїс.

Але ті, хто так думав, не бачили сцени під час дощу і нічого не чули про неї. Більшість же була прекрасно обізнана про прихильність короля до Лавальєр, і молода дівчина вже привернула до себе найспритніших і найдурніших.

Перші догоджали їй, кажучи собі, як Монтень*: «Що знаю я?» Другі, кажучи, як Рабле*: «А може бути?» За ними пішли майже всі, як під час полювання вся зграя прямує за п'ятьма чи шістьма вправними нишпорками, які самі тільки чують слід звіра.

Королева і принцеса, забуваючи про своє високе становище, з чисто жіночою цікавістю розглядали туалети своїх фрейлін і запрошених дам. Іншими словами, вони нещадно критикували їх. Погляди молодої королеви і принцеси одночасно зупинилися на Лавальєр, навколо якої, як ми сказали, юрмилося багато кавалерів. Принцеса була безжальна.

- Право, - сказала вона, нахиляючись до королеви-матері, - якби доля була справедлива, вона виявилася б милостивою до цієї бідолахи Лавальєр.

- Це неможливо, - відповідала з посмішкою королева-мати.

- Чому ж?

- Квитків тільки двісті, тож не можна було внести до списку всіх придворних.

- Отже, її немає в ньому?

- Ні.

- Як шкода! Вона могла б виграти браслети і продати їх.

- Продати? - вигукнула королева.

- Ну так, і скласти собі таким чином посаг, позбавивши себе необхідності вийти заміж жебрачкою, як це, напевно, станеться.

- Невже? Ось бідолаха! - сказала королева-мати. - Значить, у неї немає туалетів?

Вона вимовила ці слова тоном жінки, яка ніколи не відчувала нестачі коштів.

- Пробач мені, боже, але мені здається, що вона в тій самій спідниці, в якій була вранці на прогулянці; їй вдалося врятувати її завдяки турботам короля, що вкривав її під час дощу.

Коли принцеса вимовляла ці слова, увійшов король. Принцеса не помітила його появи, настільки вона захопилася лихослів'ям. Але вона раптом побачила, що Лавальєр, яка стояла проти галереї, зніяковіла і сказала кілька слів придворним, які оточували її; ті негайно ж відійшли вбік. І їхній рух привернув очі принцеси до вхідних дверей. У цей момент капітан гвардії сповістив про появу короля.

Лавальєр, яка доти пильно дивилася на галерею, раптово опустила очі.

Король був одягнений розкішно і зі смаком і розмовляв з принцом і герцогом де Роклором, які йшли праворуч і ліворуч від нього.

Король підійшов спочатку до королев, яким шанобливо вклонився. Він поцілував руку матері, сказав кілька компліментів принцесі з приводу елегантності її туалету і став обходити присутніх. Він привітався з Лавальєр абсолютно так само, як і з іншими. Потім його величність повернувся до матері і дружини.

Коли придворні побачили, що король звернувся до молодої дівчини лише з найбанальнішою фразою, вони негайно ж вивели звідси свій висновок: вони вирішили, що у короля було швидкоплинне захоплення і що це захоплення вже минуло.

Слід, однак, зауважити, що серед придворних, які оточували Лавальєр, був пан Фуке, і його особлива уважність підтримала молоду дівчину, яка розгубилася. Пан Фуке збирався поговорити з нею, але тут підійшов пан Кольбер і, відваживши Фуке уклін за всіма правилами мистецтва, мабуть, вирішив, у свою чергу, зав'язати розмову з Лавальєр. Фуке негайно ж відійшов.

Монтале і Малікорн пожирали очима цю сцену, обмінюючись враженнями.

Де Гіш, стоячи у віконній ніші, бачив тільки принцесу. Але оскільки вона часто зупиняла свій погляд на Лавальєр, то очі де Гіша теж час від часу спрямовувалися в бік фрейліни.

Лавальєр інстинктивно відчула на собі силу цих очей, які спрямовували на неї з цікавістю або із заздрістю. Ніщо не приходило їй на допомогу: ні співчутливе слово з боку подруг, ні любовний погляд короля. Неможливо висловити, як страждала бідолаха.

Королева-мати веліла висунути столик, на якому були розкладені лотерейні квитки, і попросила пані де Мотвіль прочитати список обраних.

Годі й казати, що список було складено за всіма правилами етикету: спочатку йшов король, потім королева-мати, потім королева, принц, принцеса тощо. Усі серця тремтіли під час цього читання.

Запрошених було понад триста. Кожен запитував себе, чи буде в списку його ім'я.

Король слухав так само уважно, як і решта. Коли було виголошено останнє ім'я, він зрозумів, що Лавальєр серед них не було. Утім, це міг помітити кожен. Король почервонів, як завжди, коли що-небудь докучало йому.

На обличчі лагідної і покірної Лавальєр не виразилося нічого.

Під час читання король не спускав з неї очей. І це заспокоювало її. Вона була надто щаслива, щоб якась інша думка, крім думки про кохання, могла проникнути в її розум або в її серце. Винагороджуючи її за цю зворушливу смиренність ніжними поглядами, король показував дівчині, що він розуміє всю її делікатність.

Список було прочитано. Обличчя жінок, пропущених або забутих, висловлювали розчарування. Малікорна теж забули внести до списку, і його гримаса явно говорила Монтале: «Хіба ми не зуміємо урезонити фортуну, щоб вона надалі не забувала про нас?»

«О, звісно», - відповідала тонка посмішка мадемуазель Ори.

Квитки були роздані за номерами. Насамперед отримав квиток король, потім королева-мати, потім королева, потім принц, принцеса тощо.

Після цього Анна Австрійська розкрила мішечок з іспанської шкіри, в якому було двісті перламутрових кульок з вигравіруваними на них номерами, і запропонувала наймолодшій фрейліні вийняти звідти одну кульку.

Усі ці приготування робилися повільно, і присутні напружено чекали, більше з жадібністю, ніж із цікавістю.

Де Сент-Еньян нахилився до вуха мадемуазель де Тонне-Шарант.

- У нас по квитку, мадемуазель, - сказав він їй, - давайте поєднаємо наші шанси. Якщо я виграю, браслети будуть ваші; якщо виграєте ви, ви подаруєте мені один погляд ваших чудових оченят.

- Ні, - відповідала Атенаїс, - браслети будуть ваші, якщо ви їх виграєте. Кожен за себе.

- Ви нещадні, - зітхнув де Сент-Еньян, - я покараю вас за це чотиривіршем...

- Тихіше, - перебила його Атенаїс, - ви завадите мені почути, який номер виграв.

- Номер перший, - вимовила дівчина, яка вийняла перламутрову кульку з мішечка.

- Король! - скрикнула королева-мати.

- Король виграв! - радісно повторила молода королева.

- Ваш сон збувся, - із захопленням шепнула принцеса на вухо Анні Австрійській.

Один король не висловив жодних ознак задоволення. Він тільки подякував фортуні за її прихильність до нього, злегка вклонившись дівчині, яка грала роль представниці примхливої богині. Отримавши з

рук Анни Австрійської футляр із браслетами, король сказав під заздрісний шепіт усього зібрання:

- То ці браслети справді красиві?

- Погляньте, - відповідала Анна Австрійська, - і судіть самі.

Король подивився.

- Так, - сказав він, - і які чудові камеї, яке оздоблення!

- Яке оздоблення! - повторила принцеса.

Королева Марія-Терезія з першого ж погляду зрозуміла, що король не подарує їй браслетів; але оскільки він, мабуть, не збирався дарувати їх і принцесі, вона була більш-менш задоволена.

Король сів.

Найбільш наближені до короля придворні один за одним підходили помилуватися на коштовність, яка незабаром з дозволу короля стала переходити з рук у руки. Негайно всі знавці і не знавці стали видавати захоплені вигуки і обсипати короля привітаннями. Дійсно, було від чого прийти в захват; одні захоплювалися діамантами, інші камеями.

Дами висловлювали явне нетерпіння, бачачи, що такий скарб захоплено кавалерами.

- Панове, панове, - сказав король, від якого нічого не сховалося, - право, можна подумати, що ви носите браслети, як сабіняни*. Вам пора вже вручити їх дамам, які, мені здається, більше розуміються на таких речах, ніж ви.

Ці слова здалися принцесі початком виконання рішення, ухваленого королем. До того ж її щаслива впевненість підкріплювалася поглядами королеви-матері.

Придворний, який тримав браслети тієї миті, коли король кинув своє зауваження, поспішно подав браслети королеві Марії-Терезії, яка, добре знаючи, що вони призначені не для неї, ледь глянула на них і віддала принцесі. Принцеса й особливо принц довго розглядали браслети жадібними очима. Потім принцеса передала коштовність іншим дамам, вимовивши одне тільки слово, але з таким виразом, що воно вартувало довгої фрази:

- Чудові!

Дами, які отримали браслети з рук принцеси, помилувалися ними і відправили їх далі.

А в цей час король спокійно розмовляв із де Гішем і Фуке. Точніше, не розмовляв, а слухав. Звикнувши до відомих зворотів мови, король, як і всі люди, що володіють безперечною владою, схоплював зі звернених до нього фраз лише ті слова, які заслуговували на відповідь. Що ж стосується його уваги, то вона була спрямована в інший бік. Вона рухалася разом із його поглядом.

Мадемуазель де Тонне-Шарант була останньою в списку дам, які брали участь у лотереї. Тому вона помістилася наприкінці шеренги, і після неї залишалися тільки Монтале і Лавальєр. Коли браслети дійшли

до цих двох фрейлін, ніхто вже, здавалося, не звертав на них уваги. Скромні руки, що тримали в цей момент коштовності, позбавляли їх усякого значення.

Монтале довго дивилася на браслети, тремтячи від радості, заздрості та жадібності. Вона б без вагань віддала перевагу діамантам перед камеями, вартості - перед красою. Тому з великими труднощами передала вона їх своїй сусідці. Лавальєр же кинула на них майже байдужий погляд.

- Які розкішні, які чудові браслети! - вигукнула Монтале. - І ти не приходиш від них у захват, Луїзо? Право, ти не жінка!

- Ні, я захоплена, - відповіла Лавальєр із сумом. - Але навіщо бажати того, що не може нам належати?

Король, трохи нахилившись вперед і витягнувши шию, уважно прислухався до слів Луїзи. Ледве затих її голос, як він, весь сяючий, встав і, пройшовши всю залу, наблизився до Лавальєр.

- Ви помиляєтеся, мадемуазель, - сказав він їй, - ви жінка, а всяка жінка має право на жіночі коштовності.

- О государ! - вигукнула Лавальєр. - Отже, ваша величність зовсім не хоче вірити в мою скромність?

- Я вірю, що ви прикрашені всіма чеснотами, мадемуазель, зокрема щирістю, і прошу вас відверто сказати, як ви знаходите ці браслети.

- Вони такі прекрасні, государе, що можуть бути піднесені тільки королеві.

- Я в захваті від ваших слів, мадемуазель. Браслети ваші, і король просить вас прийняти їх.

Лавальєр майже з переляком простягнула футляр королю, але той м'яко відсторонив тремтячу руку Лавальєр.

Усі завмерли від подиву, запанувала тиша. Однак королеви, які не чули цієї розмови, не могли зрозуміти всього, що відбувається.

Принцеса поманила до себе де Тонне-Шарант.

- Боже мій, що за щасливиця Лавальєр, - вигукнула Атенаїс, - король щойно подарував їй браслети!

Принцеса до крові закусила губи. Молода королева подивилася на неї, потім на Лавальєр і розреготалася. Анна Австрійська сиділа нерухомо, захоплена підозрами, що зародилися в неї, і нестерпно страждала від болю в грудях.

Де Гіш, побачивши блідість принцеси і зрозумівши її причину, поспішно вийшов. Скориставшись загальною метушнею, Малікорн підійшов до Монтале і шепнув їй:

- Ора, біля тебе наше щастя і наше майбутнє.

- Так, - відповідала Монтале.

І вона ніжно поцілувала Лавальєр, яку залюбки задушила б.

Примітки

1 *Блуа:* На Луарі, 181 км на південний захід від Парижа
Його Високість: Псевдонім Гастона Орлеанського, дядька Людовика XIV. Був засланий до Блуа як покарання за участь у Фронді – революції проти кардинала Мазаріні, в якій брали участь Араміс і Атос, і яку придушили Д'Артаньян і Портос під час подій роману «Двадцять років потому».

2 *Кардинал Мазаріні:* Призначений прем'єр-міністром після кардинала Рішельє. Очолює уряд як опікун до повноліття Людовика XIV

2 *Extra muros:* Поза стінами міста (*лат.*)

2 *Її Високість:* Маргарита, герцогиня Орлеанська

4 *Марія Медічі:* Дружина Генріха IV; мати Людовика XIII. Після вбивства Генріха IV вона правила як королева-регентка, поки її син не досяг повноліття. Незабаром після цього, під тиском свого уряду, Людовик XIII ув'язнив її в Блуа під домашнім арештом. Тодішній міністр закордонних справ - єпископ Рішельє - організував їй втечу через вікно, щоб вона могла бути присутньою на весіллі дочки. Скориставшись нагодою, вона зібрала армію і вирушила на війну проти Людовика XIII. В рамках мирного договору Марія Медічі отримала дозвіл повернутися до королівського двору і відновити свою позицію королеви. Рішельє був нагороджений кардинальським титулом і посадою прем'єр-міністра.

8 *Пенбеф і Сент-Назер:* Порти в гирлі Луари

10 *Божанс:* 31 км від Блуа
Менг: 6 км від Блуа

11 *Бруаж:* 300 км від Блуа, в іншу сторону

13 *Збентежена:* вона кульгала через неправильно поставлену ногу, зламану в результаті нещасного випадку під час подій «Двадцять років потому».
Мадемуазель де Отфор: Особа з оточення королеви Анни. Під час подій «Три мушкетери» вона сховала в ліфі любовний лист герцога Бекінгема до королеви Анни, сказавши королю Людовику XIII: «Якщо ти хочеш його, то мусиш його взяти!» Король не погодився.

14 *Луїс де Харо:* Прем'єр-міністр Іспанії

17 *Опис цього будинку:* У «Двадцять років потому» - Атос, батько Рауля, успадкував маєток з великим садом у Баржелоні, за кілька хвилин від Ла-Вальє і за півгодини від Блуа.

20 *Грімо:* Слуг Атоса, з часів «Три мушкетери»

23 *Бронзіно:* Анджоло Бронзіно - Флорентійський портретист і поет
Альбано: Фронческо Альбані - Болонський портретист

28 *Пістол:* Французька монета. Приблизно тижневий заробіток. Один пістол - десять лівр.
Євреї: У 1394 році Франція вигнала всіх євреїв, але в часи сімнадцятого століття вони почали повільно повертатися.

29 *Парріі:* У «Двадцять років потому» - Колишній слуга короля Карла I. Тепер слуга короля Карла II.

30 *Кіраса:* колишня частина обладунку, що захищала горло; коли обладунками перестали користуватися, збереглася як прикраса або як значок чергового офіцера

30 *Перев'яз:* заміна металевої броні, вона була достатньо товстою, щоб зупинити лезо або кулю. У парадних варіантах Перев'язи вишивали кольоровими шовками

32 *Тенбі:* невелике містечко на південному узбережжі Уельсу

33 *Моя мати живе...:* Генрієтта-Марія, дружина Карла I і сестра Людовика XIII, втекла з Англії і не змогла повернутися через революцію. Її присутність була політичним конфузом.

34 *Генріх III:* У 1593 році, після багатьох років релігійних воєн, корона Генріха III перейшла до Генріха IV, першого з династії Бурбонів.

37 *Діана і Венера...:* У римській міфології - Олімп був домом богів, де правив Юпітер, бог неба і грому. У нього було дві дочки, які поклялися не виходити заміж - Діана, богиня землі та природи, і Венера, богиня кохання та краси. Алкмена та Іо були двома людськими коханками Юпітера

43 *Я бачив короля...:* У «Двадцять років потому» - четверо мушкетерів намагалися врятувати життя короля Карла I. Зрештою, їм не получилося, і він був страчений Олівером Кромвелем.

55 *Його батько говорив...:* У «Двадцять років потому» - Король Карл I звернувся з ешафота до народу з довгою промовою. Його останнє слово «Пам'ятайте» - було сказано Атосу.

56 *...Охвістя:* Коли парламент відмовився видати наказ про страту короля Карла I, Кромвель заарештував більшість міністрів. Решту називали «Парламентом Охвістя»

61 *Лувр:* Палац французьких королів

63 *Калло:* Жак Калло, французький гравер і художник

68 *Як Дідона на Енея...:* В «Енеїді» Вергілія - Дідона відмовляється пробачити Енея за те, що він підпорядкував своє кохання обов'язку правителя Трої

72 *Тасса або Аріоста:* «Визволення Єрусалиму» Торквато Тассо та «Орландо фуріозо» Людовіко Аріосто

79 *Лазар:* **Луки 16:19-31**

80 *Remember:* Пам'ятайте *(англ.)*

84 *Його ім'я...:* Мордаунт. Пізніше Атос його вбив у «Двадцять років потом»

87 *Базен:* Слуг Араміса, з часів «Три мушкетери»

89 *...тіло Патрокла: У* «Іліаді» Гомера - смерть Патрокла від рук Гектора відроджує мужність Ахілла і повертає хід подій на користь греків

90 *Ваннес:* Місто в Бретані

93 *Мушкетон:* Слуг Портоса, з часів «Три мушкетери»

П'єрфон: У «Двадцять років потому» - в нагороду за службу проти Фронди кардинал Мазаріні подарував Портосу титл барона тай маєток Валлон у П'єрфонді

97 *екінокс:* рівнодення *(лат.)*

98 *Ломбардська вулиця:* відома своїми аптекарями та кондитерами

Планше: Слуг д'Артаньяна, з часів «Три мушкетери»

100 *Побачення:* Хоча король Людовик XIII заборонив дуелі в 1617 році, ця практика проіснувала до двадцятого століття

102 *Герцог Йоркська:* Пізніше став королем Яковом II

104 *Тоді ти так добре:* Планше, який очолював Фронду в Парижі, був одним із солдатів, які вимагали зустрічі з королем Людовиком XIV, а Д'Артаньян, сховавшись, спостерігав за ними.
Скелет без м'яса: Після розпуску Охвіст-парламенту новий парламент, сформований Кромвелем, називали парламентом «Скелет без м'яса»

105 *Nescio vos:* Не знаю вас *(лат.)* **Матейа 25:1-12**

106 Її *можна порівняти:* У байці Лафонтена «Ведмідь і двоє друзів» - двоє друзів продають ведмежу шкуру ще до того, як впіймали ведмедя.

108 *Покійний Кокнар:* Перший чоловік Портосої жінки

110 *Піфагор:* Грецький філософ і математик, який наголошував на послуху, мовчанні та утриманні

112 *Дон Кіхот:* Роман Мігеля де Сервантеса

113 *Intra pectus:* у глибині душі *(лат.)*
Су: Двадцять су - один лівр

114 *Його дебют:* У «Три мушкетери» - пригоди Д'Артаньяна починаються з битви при Менге

115 *Циклопи:* Одноокі велетні в грецькій міфології
Quos ego: «Я вас!» (лат.) - погроза, з якою розгніваний Нептун У «Енеїді» Вергілія звертається до непокірних вітрів

121 *Аустерліц:* Де Наполеон переміг австрійські та російські армії
Пікард: Провінція на півночі Франції

128 *Шотландці:* Після поразки від Кромвеля Карл I був змушений шукати притулку в Шотландії. Шотландці тримали його в полоні, а згодом продали Кромвелю за 2 мільйони

131 *Hic jacet venerabilis...:* Тут спочиває поважний Петро Вільгельм Скотт, канонік достославного монастиря Ньюкасла. Помер 14 лютого 1208 року. Нехай спочиває в мирі (лат.)

134 *...дивовижний голос:* Відсилання до гасконського акценту Д'Артаньяна

141 *...третій король:* Перша, королева Марія була страчена королевою Єлизаветою. Другим був король Карл I.

168 *Марнота марнот:* **Екклезіаста 1:2**

169 *Ла-Рошелль:* У «Три мушкетери» - мушкитери боролися разом з королем Людовіком XIII проти повстання гугенотів, яке фінансував герцог Бекінгем.

177 *Золоте Руно:* Найвищий лицарський орден Іспанії та Австрії

178 *Odds fish:* Людина з дивацтвами, оригінал (англ.)

181 *Фабриций:* Гай Фабриций Лусцин, римський консул (бл. 280 р. до н.е.), відомий простотою свого способу життя і непідкупністю. Пірр марно намагався підкупити його подарунками.

182 *Supercilium:* має подвійне значення: брова і гордовитість.

183 *Бекінгем:* Джордж Вільє, син герцога Бекінгема, якому допомагав і проти якого воював Д'Артаньян під час дій «Три мушкетери»

184 *Марія Стюарт:* Королева Марія втекла з замку Лох-Левен у Шотландії. Пізніше вона була страчена королевою Єлизаветою I

190 *Голіаф, Навуходоносор, Олоферн:* Сильні вороги Ізраїлю. Голіаф – **1 Самуїла 17**; Навуходоносор - **2 Царів 25**; Олоферн - **Юдити**
te absolvo: «Звільняю тебе» (лат.) - формула відпущення гріхів.

192 *Чого заради...:* У байці Лафонтена «Лев і мошкара» - мошкара, зневажена левом, демонструє свою силу, кусаючи володаря джунглів до божевілля

Фабій і Ганнібал: Коли карфагенянин Ганнібал рушив на Рим, Фабій, як відомо, затримував його просування, використовуючи різні тактики

196 *Йов та Ірус:* У Йова, найнещаснішого з євреїв, Бог забрав усе, щоб випробувати його віру. Коли Йов вистояв, Бог повернув йому все вдвічі більше (**Йов**); Ірус, найбідніший з греків у їхній міфології, втратив свій шанс на відновлення через свою грішність.

201 *Шеверн або Брасьє:* 10 км від Блуа

Немврод або Аполло: Немврод був могутнім мисливцем перед Господом (**Буття 10:9**). Аполло у грецькій міфології був богом сонця, музики та пісень

Вулиця Сент-Оноре: пролягає паралельно Сені, між Лувром і Королівським палацом

203 *Анжуйське винце:* У «Три мушкетери» - Міледі надіслала мушкетерам отруєне анжуйське вино

205 *Графиня де Суасон:* Дочка Мазаріні

Оскільки люди платили: У «Двадцять років потому» - Мазаріні чує, як солдати співають сатиричні пісні, спрямовані проти нього. «Поки вони платять податки, нехай співають», - зауважив він.

209 *Diavolo:* Диявол! (іт.) Дюма підкреслює італійське походження Мазаріні - одну з причин його непопулярності

210 *Per Jove:* Клянуся Юпітером (іт.)

214 *Гревська площа:* Використовувалася для публічних страт з 1310 року

Парламент: У ті часи, всі тринадцять французьких парламентів більше функціонували як суди, ніж як законодавчі органи

225 *Грішники чи рибаки:* Гра слів: pecheur - грішник, pêcheur - рибалк.

Святий Петро: **Марка 1:16**

226 *Бофор:* Позашлюбний онук Генріха IV. Ув'язнений за змову з мадам де Шеврез проти Мазаріні. Атос був його звільнив з тюрми під час дій «Двадцять років потому» на користь революції Фронде.

Близькі стосунки: Мазаріні таємно одружився з королевою Анною незадовго до часу дій «Двадцять років потому»

227 *Пасквілі:* Проти Мазаріні було опубліковано багато памфлетів. Деякі автори сатирично публікували свої памфлети під його ім'ям

235 *Від Во до Лувру:* 56 км

238 *Венсен:* 7 км від Парижа. Укріплене шато французьких королів, побудований у XIV столітті

240 *Десяти довгих поем:* відлуння відомого стежка Буало - «Сонет без вад дорівнює довгій поемі».

242 *Perbacco:* Чорт забирай (іт.)

244 *Подібно до Августа:* На смертному одрі Август покликав за дзеркалом, причесався і запитав своїх друзів, чи гідно він зіграв фарс життя

246 *Рота швейцарців:* Рота швейцарських найманців охороняли французьких королів із середньовічних часів

250 *Фуке, Ліон і Летельє:* Фуке - міністер економіки; Ліон – міністер закордонних справ; Летельє - міністер оборони

252 *Бель-Іль:* Острів площею 84 км^2, розташований за 10 км від південного узбережжя Бретані

256 *Ви ніколи не говорили:* Ні, але говорив Атос д'Артагнану багато поганого про жінок в «Три мушкетери»

258 *У маленькому капелюсі:* Топто не в військовому
Корнет: Найнижчий офіцерський ранг

259 *Франциск Другогий:* Хворобливий король-підліток Франції з 1559 по 1560 рік. Чоловік королеви Шотландії Марії

260 *Креза:* Багатий цар Лідії (548 р. до н.е.)

261 *Фонтенбло:* де існував великий королівський палац

263 *Тигр й лисиця:* Тигр - Кардинал Рішлю, примєр міністер під час дій «Три мушкетери»; Лисиця - Кардинал Мазаріні
Людовик Справедливий: Топто Людвик XIII

276 *Сен-Манде:* належить до Венсен

294 *Епікурей:* Грецький філософ, який вчив, що насолода є найбільшим людським благом.

296 *Я надзвичайно потворний:* Пеллісон був відомий своєю потворністю

297 *Шовковий шнур:* Спосіб, яким пасажир спілкувався з візником

304 *Мідяк:* Двіста сорок мідяків - один лівр

305 *Плутос:* У грецькій міфології - бог багатства

312 *Архангел:* Топто архангел Михайло - принц невесних військ

317 *Двадцять тисяч ліврів...:* У ті часи, середня зарплата полковника - 6,000 ліврів на рік

326 *Багато галасу з нічого:* П'єса Шекспіра

327 *Хіба король не міг...:* Людовик XIII щедро нагородив і де Люїнеса, і де Вітрі за вбивство Кончіні
Вона у мене в боргу...: У «Три мушкетери» - Мушкетери врятували королеву Анну від відкритя її любовних зв'язоків з герцогом Бекінгемом королем Людовиком XIII .

328 *Відстань між Шартром і Шатобріаном:* 250 км
У Бретані...: Бретань стала частиною Франції у 1491 році після одруження короля Карла VIII та королеви Анни. Однак бретонці залишилися географічно, культурно та мовно відокремленими. Селянські повстання проти Франції були частим явищем.

330 *Солончаки:* Видобуток солі шляхом випарювання з боліт був процвітаючим бізнесом. Сіль обкладалася податком, але бретонська сіль була звільнена від нього.

332 *Корнель, Ротрус, Гарньє:* Французькі драматурги трагічної традиції

333 *Джерело Іппокрен:* У грецькій міфології - джерело на горі Гелікон, яке з'явилося, коли Пегас (крилатий кінь) вдарив копитом по скелі. Вважалося, що ті, хто пив з цього джерела, були справжніми поетами.

340 *Телемак...:* Роман Фенелона

343 *Аякс:* У «Іліаді» Гомера - Один з греків, який воював проти Трої

345 *Лілоі панчохи...:* Єпископи носять фіолетові капелюхи; кардинали - червоні капелюхи

346 *Редут, куртин, півмісяць:* Редут складається з двох земляних парапетів у вигляді букви V, вершина яких спрямована на ворога; куртина - ділянка валу між двома реданами, де захисники ставали за укриттям для ведення вогню; півмісяць - виступ, що складається з двох граней, які утворюють гострий кут, вхід до якого виконаний у вигляді півмісяця.

347 *Листи до Марі Мішон:* У «Три мушкетери» - Араміс писав секретні листи своїй любовниці Марі Мішон, псевдонім мадам де Шеврусе

348 *Жюпене або Жюпоне:* Гра слів: juponet (фр.) - спідничка

352 *Антей:* У грецькій міфології - Антей був велетнем, сином Посейдона, чия сила зростала щоразу, коли він торкався землі. Посейдон переміг його, піднявши в повітря.

365 *Готель Кревкера:* У «Три мушкетери» - де Д'Артаньян застав Араміса за написанням магістерської дисертації

385 *...Що втекла з батькового дому:* Після того, як Його Величність одружився з Її Величністю - Маргаритою де Лотарингія - Людовик XIII оголосив війну Лотарингії, і вона втекла з Його Величністю до Брюсселя

391 *Суддівські чиновники:* Середній клас мав можливість купити посаду чиновника і так рахуватися як міщан - до чого їх і міщани і середній клас не любив

399 *Етамп:* 50 км від Парижа

405 *Mauvaise:* Гра слів: malus (лат.) - поганий, mauvaise (фр.) - погана

409 Філіп Орлеанський: Брат короля. Після смерті Його Високістьі, він став на його посаду

423 *Як Ахілл у своєму наметі:* У «Іліаді» Гомера - Ахілл замикається у своєму наметі після сварки з Агемемемноном

425 *Еолова арфа:* У грецькій міфології: Еолов - грецький бог вітру. Еолов аарфа - винайдена святим Дунстаном, 8-10 струн, натягнутих на резонансній коробці

430 *Ми разом...:* У «Двадцять років потому» - де Ґіш і Рауль зустрілися на війні і швидко потоваришували

434 *Мантес:* 60 км від Парижа

437 *...Моєї матері:* Раула мати - Мадам де Шеврусе
Вашим батьком: У «Три мушкетери» - батько де Варда напав на Д'Артаньяна і був важко поранений ним

438 *Страшнішого ворога:* Раул згадує про Міледі і її сина Мордаунт - головних антагоністів перших двох частин

455 *Дон Дієго:* У п'єсі Корнеля - батько Ле Сіда, який просить сина помститися за його честь

462 *For Ever:* Навіки! (англ.)

467 *Farewell:* Щасливої дороги (англ.)

474 *Бастиль:* Головна в'язниця Франції, недалеко від Парижа, де утримувалися всі найважливіші політичні в'язні. Зруйнована під час Французької революції.

479 *Перехопив листи...:* Події відбувалися під час «Три мушкетери». Дама була Міледі

485 *Мій дохід:* Наглядач Бастилії отримував 50 ліврів на день за королівських в'язнів, 30 ліврів на день за аристократів і генералів, 10 ліврів на день за в'язнів вищого класу і 3 ліври на день за поетів, торговців, службовців і т.д....

488 *Нуазі-ле-Сек:* У «Двадцять років потому» - Араміс служив в цьому містечку

490 *Нестор:* В «Іліаді» Гомера - цар Пілоса, який своєю знаменитою промовою переконав греків розпочати війну проти Трої

500 *Братик його високопреосвященства:* Трамбле, колишній комендант Бастилії

518 *Данаї:* У грецькій міфології - оракул передбачив, що Даная, дочка аргоського царя Акрісія, народить сина, який вб'є свого діда. Акрісій замкнув її у вежі з міді, але бог Зевс прийшов до неї і полюбив її. Персей, їхній син, демонструючи свою майстерність у бою, ненароком убив глядача, який виявився його дідом

519 *де Шале і де Ту:* Вони намагалися організувати повстання проти кардинала Рішельє. Він наказав вбити їх некваліфікованому катові, якому, як відомо, знадобилося понад 30 ударів, щоб відрубати їм голови

562 *Помона:* У римській міфології - богиня плодів і садів; дружина весни

563 *Фавн:* У римській міфології - фавни є напівлюди-напівкози, які живуть на пагорбах і накидаються на необережних мандрівників

566 *Гараманти, скіфи, гіперборей, кавкази і патагони:* Гараманти – із середини африки; скіфи - із регіонів чорного моря; гіперборей - із під північного полюса; кавкази - із кавказії; патагонці - із південної аргентини

567 *Море:* 10 км від Фонтенбло

568 *Banos:* Купання (ісп.)

570 *Вальвень:* 5 км від Фонтенбло

Діана: У римській міфології - Діана переконала свого батька Юпітера ніколи не віддавати її заміж. Той вирішив зробити її лісовою королевою і дав їй свиту німфів. Під час купання, вона побачила як Актеон підглядував за нею, і перетворила його на оленя. Його швидко з'їли власні собаки.

572 *Сент-Еньян:* Перший шляхтич до королівської опочивальні

579 *Зате вона не втече...:* У грецькій міфології Дафна була німфою, яка змінилася на лавровий кущ саме тоді, коли Аполлон чуть її не словив. Аполлон був богом сонця, так само як Людовик XIV був королем-сонцем

581 *Мадемуазель Скюдері:* У романі мадемуазель Скюдері «Клелі» - «карта ніжності» проводить закоханих через затверджені етапи на шляху кохання

582 *Вільру:* Важливий кур'єр

587 *Дріадами:* Німфи, сестри дріад, які мешкали на лісових деревах і вмирали, коли дерево вмирало

623 *Самоський тиран:* Полікарп правив грецьким островом Самос з 536 до 522 року до нашої ери. Він був настільки щасливим у всіх своїх починаннях, що Амасіс, цар Єгипту, порадив йому задобрити долю, позбавивши себе чогось, що він цінував. Полікарт викинув свій найбагатший перстень у море. Але коли йому піднесли в подарунок рибу, виявилося, що в ній був тот самий перстень. Таке везіння не могло тривати довго, і Полікарт був вбитий Оротесом, сатрапом Сардів

Quo non ascendam: Чого тільки я не досягну! (лат.) Девіз Фоке

625 *Жаба, що бажає уподібнитися волові:* Байка, в якій жаба, щоб збільшити свій розмір, надуває себе аж поки не лусне

626 *Во:* там знаходилася шато Фуке - най-багатша в Франції

642 *Рі або Мелунь:* Рі - 50 км від Фонтаблу; Мелунь - 16 км далі по ті самі дорозі до Парижа

646 *Аріадна:* У грецькій міфології - дочка Міноса, яка дала Тесею підказку у вигляді нитки, що дозволила йому втекти з Критського лабіринту після вбивства Мінотавра

649 *Ohime:* Ой-ой (іт.) Дюма знову підкреслює італійське походження Мазаріні

652 *...що спокусив Єву:* Сатана в образі змія спокусив Єву, першу жінку світа, вчинити перший гріх у світі (**Буття 3**)

654 *Едіп:* У грецькій міфології - Едіп, цар Фів, рятує своє царство, розгадавши загадку Сфінкса: «Яка тварина вранці ходить на чотирьох ногах, опівдні - на двох, а ввечері - на трьох?» Відповідь: «Людина».

660 *Францисканець:* Чернечий орден був заснований святим Франциском Ассізьким у 1208 році

661 *Графств Мелун:* Нащадок губернатора Парижа

662 *Кармеліт:* Орден кармелітів був заснований у 1156 році Бертольдом

Єзуїти, августинці, кордельєри: Чернечні ордени. Єзуїти були засновані в 1540 році Ігнатієм Лойолою. Вони викликали багато підозр і були кілька разів вигнані з Франції. Августинці були засновані в 1244 році на основі вчення Августа Гіппонського. Кордельєри – секта францисканців, які наголошували на суворому дотриманні їхнихь правел і носили на талії зав'язаний шнур.

664 *Animo... Viribus impossibile:* Душею... а сил не вистачає (лат.)

667 *A. M. D. G.:* Ad majorem Dei gloriam - для більшої слави божої (лат.)

Майбутність Європи...: Після поразки у Тридцятилітній війні Австрія ніколи не відновить свою колишню могутність

668 *Coram isti:* У його присутності? (лат.)

Pronto: Швидше! (ісп.)

669 *Архіпелаго:* Тобто, Егейське море

671 *Ессе homo:* Перед вами людина! (лат.)

672 *In hoc signo vinces:* В ім'я цього прапора переможеш! (лат.)

673 *Равальяк:* Вбивця короля Генріха IV

677 *Амадіс:* Амадіс де Ґаула - герой романів Гарсі Родрігеса де Монтальво

682 *Пригостити його пиріжком:* В «Еніді» - пророчиця Аполлона кинула Церберу, багатоголовому псу-охоронцю підземного царства, специфічний кондитерський виріб з меду та отруєної кукурудзи, щоб пройти повз нього

690 *Цар Кандавл*: Цар Лідії. Його дружина підмовила Гігеса вбити свого чоловіка, вийшла за нього заміж і згодом правила 28 років

Мольєр: Французький драматург, відомий своїми комедіями

692 *Наяди:* У грецькій міфології - так як дріади були деревними німфами, наяди, дочки Зевса, мешкали в річках і фонтанах

696 *Царь Аквілон:* У грецькій міфології - бог вітру і бурі

Пан Лоре: Автор «La Muze historique» - римованої газети

699 *Тірсіс:* персонажі цієї казки взяті з «Буколік» та «Еклоги» Вергілія

700 *Геба:* У грецькій міфології - богиня вічної молодості

701 *Мнемозина:* У грецькій міфології - богиня пам'яті

703 *Європа:* У римській міфології - дочка Агенора, царя Фінікії. Юпітер, зачарований її красою, перетворився на бика і змішався зі стадом її батька, поки Європа та її супутниці збирали квіти на луках. Вона мала нерозумність сісти йому на спину, і він переніс її через море на Крит

708 *Сократ і Монтен:* Відомі філософи, які вчили, що філософія – це вивчення людської природи

710 *Гамлет:* герой Шейкспіра

719 *...про яку розповідає Вергілій:* Поширена приказка, проте невідомо, де саме Вергілій розповідає про неї

721 *Сарзо і Кемпер:* Кемпер місто в Бретані. Сарзо 120 км від нйого

722 *Мілон Кротонський:* Відомий грецький спортсмен, шестиразовий олімпійський чемпіон. У похилому віці він спробував розколоти дуб голіруч. Рука застрягла, і його з'їли вовки

Паладин: Лицар свити Карла Великого

728 *Nocte puit...:* Усю ніч іде дощ, вранці повертаються видовища (лат.).

730 *Domme non sum dignus:* Господи, я недостойний

731 *Апремон:* Ущелини Апремон, кілька кілометрів на північний захід від Фонтаблу

748 *...багато інтригувала:* Особливо проти кардинала Рішельє, в інтересах Іспанії

753 *Монтень:* Філософ епохи Відродження, який вважав, що людині неможливо пізнати що-небудь з упевненістю

Рабле: Французький письменник. Гуманіст епохи Відродження, його передсмертні слова, за переказами, звучали так: «Я йду шукати велике можливо».

756 *Сабіняни:* Стародавня раса, яка була анексована Римом у 290 році до н.е. після тривалого опору. Найбільше їх пам'ятають завдяки запрошенню Ромула на фестиваль ігор, під час якого беззахисні сабінянки були захоплені його прибічниками, які таким чином заснували місто Рим

Зміст

I.....0001
II.....0006
III.....0012
IV.....0017
V.....0021
VI.....0025
VII.....0029
VIII.....0033
IX.....0041
X.....0048
XI.....0054
XII.....0061
XIII.....0064
XIV.....0069
XV.....0076
XVI.....0080
XVII.....0087
XVIII.....0093
XIX.....0098
XX.....0101
XXI.....0109
XXII.....0114
XXIII.....0118
XXIV.....0127
XXV.....0132
XXVI.....0138
XXVII.....0144
XXVIII....0148
XXIX.....0153
XXX.....0158
XXXI.....0163
XXXII.....0165
XXXIII....0174
XXXIV.....0179
XXXV.....0184
XXXVI.....0190
XXXVII....0196
XXXVIII...0200
XXXIX.....0205
XL.....0208
XLI.....0212
XLII.....0216
XLIII.....0219
XLIV.....0221
XLV.....0225
XLVI.....0228
XLVII.....0232
XLVIII....0238
XLIX.....0244
L.....0250
LI.....0253
LII.....0258
LIII.....0263
LIV.....0276
LV.....0283
LVI.....0288
LVII.....0291
LVIII.....0294
LIX.....0296
LX.....0301
LXI.....0304
LXII.....0309
LXIII.....0313
LXIV.....0319
LXV.....0324
LXVI.....0326
LXVII.....0329
LXVIII....0335
LXIX.....0340
LXX.....0344
LXXI.....0349
LXXII.....0354
LXXIII....0361
LXXIV.....0369
LXXV.....0373
LXXVI.....0380
LXXVII....0385
LXXVIII...0390
LXXIX.....0395
LXXX.....0398
LXXI.....0403
LXXXII....0409
LXXXIII...0414
LXXXIV....0417
LXXXV.....0422
LXXXVI....0429
LXXXVII...0432
LXXXVIII..0439
LXXXIX....0445
XC.....0452
XCI.....0455
XCII.....0462
XCIII.....0467
XCIV.....0472
XCV.....0483
XCVI.....0489
XCVII.....0497
XCVIII....0505
XCIX.....0510
C.....0517
CI.....0522
CII.....0526
CIII.....0531
CIV.....0536
CV.....0539
CVI.....0545
CVII.....0551
CVIII.....0557
CIX.....0566
CX.....0570
CXI.....0572
CXII.....0575
CXIII.....0582
CXIV.....0586
CXV.....0592
CXVI.....0598
CXVII.....0602
CXVIII....0608
CXIX.....0615
CXX.....0620
CXXI.....0627
CXXII.....0634
CXXIII....0640
CXXIV.....0646
CXXV.....0652
CXXVI.....0661
CXXVII....0665
CXXVIII...0674
CXXIX.....0680
CXXX.....0692
CXXXI.....0702
CXXXII....0708
CXXXIII...0715
CXXXIV....0721
CXXXV.....0728
CXXXVI....0733
CXXXVII...0741
CXXXVIII..0748
CXXXIX....0752